Eduskunnan oikeusasiamies 1920–2020

SATA VUOTTA LAILLISUUSVALVONTAA JA OIKEUSTURVAA

EDUSKUNNAN
OIKEUSASIAMIES
SATA VUOTTA

3UDSMAX

Eduskunnan oikeusasiamies 1920–2020

Eduskunnan oikeusasiamies 1920–2020

SATA VUOTTA
LAILLISUUSVALVONTAA
JA OIKEUSTURVAA

Etulehden kuva: Oikeusasiamiesveistos,
Hannu Siren (2009). © Kuvasto 2019.

Kuvat: Eduskunnan kuva-arkisto
Ulkoasu: Ella Härkönen /Viestintätoimisto Drum
Taitto: Petteri Kivekäs
Kustannustoimittaja: Arja Olin/Edita Publishing Oy
© Tekijät, eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia,
Edita Publishing Oy ja Kuvasto

ISBN 978-951-37-7717-3

TEHTY SUOMESSA
MADE IN FINLAND

JULKAISUTOIMINNAN
YMPÄRISTÖMERKKI
4041 0037
Painotuote

Otavan Kirjapaino Oy
Keuruu 2020

Sisällys

6
Esipuhe

10
Markus Kari:
Syyttäjästä kehittäjäksi
Eduskunnan oikeusasiamiehen kehitys
kansalais- ja perusoikeuskeskeiseksi

176
Jukka Lindstedt:
Eduskunnan ja oikeusasiamiehen
väliset suhteet

266
Susanna Reinboth:
Oikeusasiamiehen
sata vuotta mediassa

418
Matrikkeli

426
Bibliografia

437
Viitteet

Esipuhe

Työ ja tulevaisuus. Wäinö Aaltonen / kuvaaja Hanne Salonen (1932, kullattua kipsiä). © Kuvasto 2019.

Eduskunnan oikeusasiamies aloitti toimintansa Suomessa 100 vuotta sitten 1.1.1920. Oikeusasiamiehen tehtävä perustettiin vuoden 1919 Hallitusmuodolla eli instituutio on lähes yhtä vanha kuin itsenäinen Suomi, ja se on maailman toiseksi vanhin oikeusasiamiesinstituutio.

Tämä juhlakirja on toimitettu oikeusasiamiehen satavuotisen historian kunniaksi. Teos koostuu kolmen eri kirjoittajan artikkeleista, jotka on tehty kolmesta eri näkökulmasta. Kirjoittajista kaksi on oikeushistorian asiantuntijoita ja yksi median asiantuntija.

Oikeustieteen tohtori *Markus Karilta* tilattiin artikkeli, jonka teemana on *kansalaisnäkökulma (perusoikeusnäkökulma) oikeusasiamiesinstituutioon*. Oikeushistoriallisen tutkimuksen pääasialliseksi aineistoksi sovittiin oikeusasiamiehen toimintakertomukset vuosilta 1920–2018.

Oikeustieteen tohtori *Jukka Lindstedtiltä* tilattiin artikkeli, jonka teemana on *eduskunnan näkökulma oikeusasiamiesinstituutioon*. Oikeushistoriallisen tutkimuksen pääasialliseksi aineistoksi sovittiin eduskunnan perustuslakivaliokunnan oikeusasiamiehen kertomuksista tai oikeusasiamiestä koskevista lakimuutoksista antamat mietinnöt, sekä eduskunnan täysistunnon niitä koskevat pöytäkirjat.

Oikeustoimittaja *Susanna Reinbothilta* puolestaan tilattiin artikkeli, jonka teemana on *median näkökulma oikeusasiamiesinstituutioon*. Tutkimuksen pääasialliseksi aineistoksi sovittiin Kansalliskirjaston digitaalinen lehtiarkisto ja muut käytettävissä olevat lehtiarkistot.

Artikkeleissa on noudatettu akateemisen vapauden periaatetta. Artikkeleiden näkökulmien täsmentäminen, tehdyt painotukset ja esitetyt kannanotot ovat kirjoittajien.

Kokonaisuutena teos antaa hyvin monipuolisen ja mielenkiintoisen kuvan oikeusasiamiesinstituution historiasta. Osittain samojen tapahtumien tarkastelu eri näkökulmista ja erilaisten aineistojen pohjalta antaa uutta ja syvällistä tietoa oikeusasiamiehen toiminnasta ja instituution kehittymisestä sadan vuoden aikana.

Esitän parhaimmat kiitokset kaikille juhlakirjan kirjoittajille ja sen toimitustyöhön osallistuneille.

Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen

För hundra år sedan, den 1 januari 1920, inledde riksdagens justitieombudsman sin verksamhet i Finland. Justitieombudsmannens uppdrag inrättades genom regeringsformen 1919. Institutionen är alltså nästan lika gammal som det självständiga Finland och den är den nästäldsta justitieombudsmannainstitutionen i världen.

Den här festskriften har sammanställts till ära av justitieombudsmannens hundraåriga historia. Verket består av artiklar skrivna av tre skribenter. Artiklarna utgår från tre olika perspektiv. Två av skribenterna är experter inom rättshistoria och en är expert inom media.

Av juris doktor *Markus Kari* beställdes en artikel med temat *medborgarperspektiv (grundrättighetsperspektiv) på justitieombudsmannainstitutionen*. Det huvudsakliga materialet i den rättshistoriska studien var enligt överenskommelse justitieombudsmannens verksamhetsberättelser från åren 1920–2018.

Av juris doktor *Jukka Lindstedt* beställdes en artikel med temat *riksdagens perspektiv på justitieombudsmannainstitutionen*. Som material för den rättshistoriska studien valdes grundlagsutskottets betänkanden om justitieombudsmannens berättelser eller om lagförslag som gäller justitieombudsmannen samt plenumprotokoll där dessa har behandlats.

Av rättsjournalisten *Susanna Reinboth* beställdes en artikel med temat *mediernas syn på justitieombudsmannainstitutionen*. Till det huvudsakliga materialet för studien valdes Nationalbibliotekets digitala tidningsarkiv och andra tillgängliga tidningsarkiv.

Artiklarna har skrivits enligt principen om akademisk frihet. Precisering av perspektiven, fokuseringar och ställningstaganden står skribenterna själva för.

Som helhet ger verket en mångsidig och intressant bild av justitieombudsmannainstitutionens historia. När delvis samma händelser granskas ur olika synvinklar och utifrån olika material får man ny och ingående kunskap om justitieombudsmannens verksamhet och hur institutionen utvecklats under hundra års tid.

Jag vill rikta ett varmt tack till festskriftens skribenter och till alla som deltagit i redigeringsarbetet.

Justitieombudsman Petri Jääskeläinen

Syyttäjästä kehittäjäksi

Eduskunnan oikeusasiamiehen kehitys kansalais- ja perusoikeus-keskeiseksi

MARKUS KARI

Kolme sulotarta, Unto Pusa / kuvaaja Simo Rista (1961, öljy). © Kuvasto 2019.

Yhteenveto

Eduskunnan oikeusasiamies on antanut eduskunnalle jokaiselta toimintavuodeltaan kertomuksen toiminnastaan. Tämän tutkimuksen pääaineistona olleet kertomukset avaavat kiehtovan näkökulman sekä oikeusasiamiesinstituution kehitykseen että suomalaisen yhteiskunnan muutokseen. Tavoitteena on luoda kuva suomalaisen oikeusasiamiesinstituution pitkästä muutoskaaresta sen aloittamisesta meidän päiviimme saakka. Saadun toimeksiannon mukaan erityisesti on tarkasteltu sitä, miten kansalaisnäkökulma ja perusoikeusnäkökulma esiintyvät sata vuotta täyttävän instituution historiassa.

Yhteiskuntaelämämme on itsenäisyyden mittaan muuttunut monella tavalla. Myös vuoden 1919 hallitusmuodolla ruotsalaisesta esikuvastaan Suomeen omaksuttu oikeusasiamiesinstituutio on uusiutunut lähes täydellisesti. Alkuvuosien oikeusasiamiehellä tarkoitettiin esittelijän, kirjaajan ja vahtimestarin avustamaa eduskunnan keskuudestaan valitsemaa miespuolista henkilöä, jonka pääasiallisena tehtävänä oli syyttämisoikeuteensa turvautuen valvoa, etteivät tuomarit tai muutkaan virkamiehet syyllistyneet virkarikoksiin. Nykyisin oikeusasiamiehellä ymmärretään instituutiota, jossa kolmen ratkaisijan taustalla on ihmisläheiseen ja avoimeen toimintaan pyrkivä, suhteellisen hyvin resursoitu ja virastoksi organisoitunut kanslia. Toiminta on kansalaiskeskeistä ja ottaa erityisen perustuslaillisen mandaatin nojalla huomioon perus- ja ihmisoikeudet. Instituutio paitsi puuttuu rohkeasti ja riippumattomasti hallinnossa tapahtuneisiin epäkohtiin, myös osallistuu julkisen vallan kehittämiseen. Sadassa vuodessa on tapahtunut muutos syyttäjästä kehittäjäksi.

Historiallisissa yhteyksissään nähty oikeusasiamiesinstituutio on aina heijastellut ympäröivää yhteiskuntatodellisuutta ja poliittista päätöksentekoa. Kertomusten

Sammandrag

Riksdagens justitieombudsman har för varje verksamhetsår lämnat en berättelse om sin verksamhet åt riksdagen. Dessa berättelser, som varit det huvudsakliga materialet i denna undersökning, ger ett fascinerande perspektiv både på hur justitieombudsmannainstitutionen har utvecklats och på hur det finländska samhället har förändrats. Syftet har varit att ge en bild av hur den finländska justitieombudsmannainstitutionen har ändrats från att den påbörjade sin verksamhet fram till idag. Uppdraget har varit att särskilt se närmare på hur medborgarperspektivet och grundrättighetsperspektivet har sett ut i institutets hundraåriga historia.

Vårt samhällsliv har under vår tid som självständiga ändrats på många olika sätt. Också justitieombudsmannainstitutionen, som Finland antog enligt svensk förebild i sin regeringsform 1919, har genomgått en nästan fullständig förnyelse. Med de första årens justitieombudsman avsågs en manlig person som riksdagen valt ut bland sina medlemmar och som hade till uppgift att vara biträde åt föredragande, registratorn och vaktmästaren. Justitieombudsmannens huvudsakliga uppgift var att med hänvisning till sin åtalsrätt övervaka att domare eller andra tjänstemän inte gjorde sig skyldiga till tjänstebrott. Nuförtiden förstår man med justitieombudsmannen en institution, där det bakom tre avgörare finns ett ämbete som är organiserat som ett kansli och som strävar efter en människonära och öppen verksamhet och har förhållandevis goda resurser. Verksamheten utgår från medborgarna och fokuserar med stöd av sitt särskilda konstitutionella mandat på de grundläggande och mänskliga rättigheterna. Förutom att institutionen oberoende och modigt ingriper i brister deltar institutionen också i att utveckla den offentliga makten. Under hundra år har institutionen gått från att vara en åklagare till en utvecklare.

perusteella oikeusasiamiesinstituution muutoksen voidaan tulkita jaksottuvan neljään muutosvaiheeseen. Tähän periodisointiin voidaan päätyä, kun havaitaan, että kunkin vaiheen aikana instituution tehtäväkenttä, toimintamuodot, käytetty juridinen argumentaatio, poliittisuus, henkilöityminen sekä käytettävissä olleet resurssit tai vaikkapa tarkastustoiminnan ulottuvuudet ovat olleet omanlaisensa. Niiden avulla on mahdollista havaita muutos koko aikakauden samana pysyneiden elementtien takaa. Näitä ovat esimerkiksi instituution nimi, perustuslaillinen asema, yhteys eduskuntaan, tehtäväkentän ytimessä olevat tuomioistuinten ja vankiloiden laillisuusvalvonta sekä pääosin rinnakkainen toimivalta oikeuskansleri-instituution kanssa.

Ensimmäisen tasavallan oikeusasiamiesinstituutiossa 1920-luvulta jatkosodan päättymiseen perusoikeusnäkökulma ei juurikaan esiinny ja kansalaisnäkökulmasta on suorastaan keinotekoista puhua. Yhteiskunnallisesti vaihetta leimaavat vahvat poliittiset konfliktit ja väkivalta. Kansakunnan kohtalonkysymykset – sisällissota, poliittiset ääriliikkeet, toinen maailmansota, köyhyys – näkyvät oikeusasiamiehen kertomuksissa niissä tarkasteltujen teemojen kautta.

Pian Suomen itsenäistymisen jälkeen syntyneen oikeusasiamiesinstituution ydintehtäviksi hahmottuivat tuomioistuinten laillisuusvalvonnan lisäksi vangittujen aseman tarkastelu. Tuomarit kohtasivat syytteen tyypillisesti tilanteissa, jossa olivat soveltaneet virheellisesti tai huolimattomasti esimerkiksi rangaistuksen mittaamista koskevaa lainsäädäntöä. Vankiloiden tilannetta tarkasteltiin varsin kritiikittömästi vankiloiden tilaongelmaa lukuun ottamatta. Muiden viranomaisten toiminnan laillisuuden valvonta oli alkuvuosina vähäistä. Tarkastustoiminta oli pääasiassa suhteellisen suppeaa. Suurin osa tarkastuksista suuntautui vankiloihin, joissa olevien valtiollisten vankien suuri määrä politisoi aihepiirin. Lausunnot tarkastuksista olivatkin varsin varovaisia.

Satavuotisjakson ensimmäisellä puoliskolla käytettyä argumentaatiota voi yhtäältä kutsua legalistiseksi. Keskeistä oli selvittää, oliko viranomainen tai yksittäinen virkamies toiminut tietyn säännöksen vastaisesti. Kertomuksissa julkaistuissa ratkaisuissa laittomuuksia katsottiin tapahtuneen varsin harvoin. Tyypillisesti kantelut ratkaistiin ensimmäisen tasavallan aikana viranomaisilta saadun lausunnon suuntaisesti. Näkökulma on varsin viranomaiskeskeinen, ei niinkään kansalaiskeskeinen. Toisaalta kiperimmissä ratkaisupaikoissa on mahdollista nähdä taipumus ratkaista asiat poliittista valtavirtaa tyydyttävällä tavalla.

Poliittisten suuntausten myötäily johti toisen maailmansodan aikana pahimmillaan siihen, että oikeusasiamies laiminlöi laillisuusvalvonnan useassa muuten toimintansa ytimeen kuuluvassa asiassa. Kertomuksista ei siten voi saada luotettavaa käsitystä viranomaistoiminnan laillisuudesta esimerkiksi toisinajattelijoiden turvasäilöissä, eikä lainkaan tietoa esimerkiksi menettelyistä suomalaisten pitämillä keskitysleireillä, saksalaisten Suomessa sijaitsevilla sotavankileireillä, rintamalla taistelevissa joukko-osastoissa tai kuolemantuomioita määränneissä tuomioistuimissa.

Politiikan ja juridiikan välinen herkkä tasapainoilu, sekä legalistiseen argumentaatioon turvautuminen olivat sitä ensimmäisen tasavallan perintöä, jota toisen vaiheen oikeusasiamiesinstituutio kantoi toisen maailmansodan päättymisestä aina vähintään 1970-luvulle saakka. Suomalaisen julkishallinnon modernisoituminen ja kasvu sekä laajemmat yhteiskunnalliset muutostrendit 1960-luvulla ja jo 1950-luvulla kuitenkin

Sedd i sin historiska kontext har justitieombudsmannainstitutionen alltid återspeglat den omgivande verkligheten i samhället och det politiska beslutsfattandet. Om man ser på berättelserna kan man tolka det som att ändringarna i justitieombudsmannainstitutionen skett i fyra faser. Man kan dra denna slutsats när man ser att institutionens uppgiftsfält, verksamhetsformer, juridiska argumentation, politiska aspekt, personifiering samt tillgängliga resurser och varför inte inspektionsverksamhetens dimensioner har varit egenartade för alla olika faser. Med hjälp av faserna kan man se förändringarna bakom de element som under hela tiden funnits med i bilden. Dessa är till exempel institutionens namn, den konstitutionella statusen, förbindelsen med riksdagen, laglighetsövervakningen av domstolar och fängelser i uppgiftsfältets kärna samt en delvis likvärdig behörighet med justitiekanslerinstitutionen.

I den första justitieombudsmannainstitutionen från 1920-talet fram till slutet av vinterkriget syns inte den grundrättsliga synvinkeln i större utsträckning och det är direkt konstlat att prata om ett medborgarperspektiv. Samhället präglades under denna tid av starka politiska konflikter och våldsamheter. Nationens ödesfrågor – inbördeskriget, politiska ytterlighetsrörelser, andra världskriget, fattigdom – syns i justitieombudsmannens berättelser i de teman som granskats i dem.

Att laglighetsövervaka domstolarna och att övervaka fångars ställning blev snabbt en kärnuppgift för justitieombudsmannainstitutionen, som bildades snart efter att Finland blivit självständigt. En typisk situation där domarna blev åtalade var om de felaktigt eller vårdslöst tillämpat till exempel lagstiftningen om straffmätning. Man förhöll sig inte särskilt kritiskt vid inspektioner av fängelser, med undantag av utrymmesrelaterade problem. Under de första åren var övervakningen av lagligheten hos andra myndigheters verksamhet liten. Inspektionsverksamheten var i huvudsak relativt begränsad. Den största delen av inspektionerna var riktade mot fängelser, där det stora antalet statliga fångar gav frågan en politisk vinkel. I utlåtandena från inspektionerna uttryckte man sig också synnerligen försiktigt.

Den argumentation man använde under första halvan av 100-årsperioden kan å ena sidan kallas legalistisk. Det centrala var att reda ut om myndigheten eller en enskild tjänsteman förfarit i strid mot en viss bestämmelse. I de avgöranden som publicerades i berättelserna ansåg man ytterst sällan att olagligheter förekommit. Typiskt var att klagomålsavgörandena under den första republikens tid lutade sig mot den utredning som myndigheten lämnat. Perspektivet var synnerligen myndighetsfokuserat och utgick inte i större utsträckning från medborgarna. Å andra sidan kan man i de mest prekära situationerna se en benägenhet att avgöra frågorna så att den politiska huvudströmningen var nöjd.

När man böjde sig för de politiska strömningarna ledde det under andra världskriget i värsta fall till att justitieombudsmannen försummade laglighetsövervakningen i flera frågor som annars hör till kärnan i justitieombudsmannens verksamhet. På grund av detta går det inte att utifrån berättelserna skapa en pålitlig bild av lagligheten hos myndigheternas verksamhet till exempel vad gäller säkerhetsförvaring av oliktänkare. Det går inte heller att få information om till exempel förfarandena vid de koncentrationsläger som upprätthölls av finländare, vid de tyska krigsfångelägren i Finland, vid de truppförband som stred vid fronten eller vid de domstolar som gav dödsstraff.

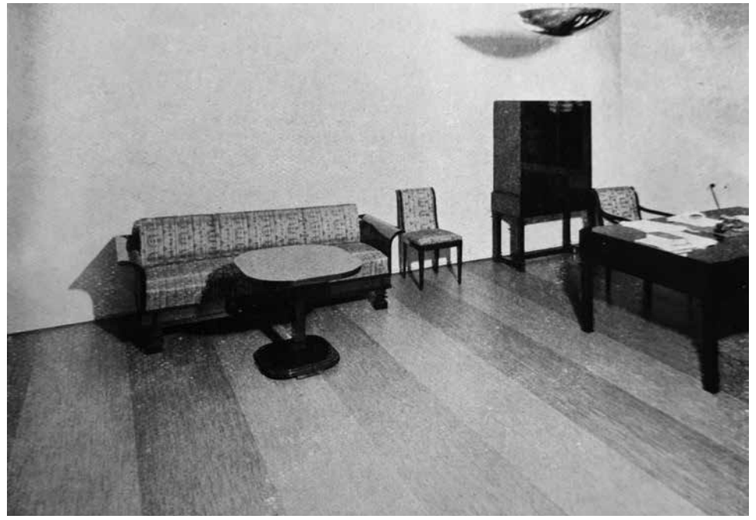

Työhuonekuva – Domus-lehti 1931, J. S. Sirén: Oikeusasiamiehen huone. Kaluston suunnittelut Birger Hahl. Päällisen sommitellut O.Y. Pirtti.

vaikuttivat myös oikeusasiamiesinstituutioon. Aikaa myöden se sai lisää arvovaltaa ja otti kantaa yhä laajenevaan asiakirjoon. Heti toisen maailmansodan jälkeen muutos tulikin siinä, että oikeusasiamies puuttui uusiin ja merkityksellisiin asiaryhmiin, kuten poliittisen poliisin toimintaan, valtiontaloudessa esiintyviin väärinkäytöksiin ja ministerien esteellisyyteen. Syyteoikeuden käyttö väheni ja korvaantui virkamiehille annettavilla huomautuksilla. Siten instituutio oli 1970-luvun alussa jo toisenlainen kuin vuosikymmentä tai kahta aiemmin. Lisäksi, vaikka perusoikeus- ja kansalaisnäkökulma pysyivät yhä poissa kertomusten tyypillisestä sisällöstä, toi 1960-luvun loppupuoli murroksen myös suhteessa niihin. Etenkin on merkityksellistä, että oikeusasiamies otti ratkaisuissaan kannan, jonka mukaan tuolloin vallinnut laitosvaltaoppi ei ollut sopusuhdassa perusoikeuksien kanssa. Tämä linjaus oli merkittävässä asemassa laitosvaltaopin murtumisessa.

Instituution kolmas, 1970-luvulla alkanut muutosvaihe toikin kansalaisen oikeuksien valvonnan oikeusasiamiehen toiminnan keskiöön. Samalla se sai käyttöönsä merkittävästi lisää resursseja. Kyse on ajanjaksosta, jossa oikeusasiamiesinstituutio kypsyi ja vakiinnutti luonteensa virastona. Tämä kypsyminen tapahtui oikeuskulttuurimme sisällä, lähes kansallisessa tyhjiössä, joka jätti pitkälti huomioimatta Pohjoismaiden ulkopuolella tapahtuneen Ombudsman-instituutioiden menestystarinan.

Kolmannen vaiheen aikana apulaisoikeusasiamiesjärjestelmään siirtyminen ja kanslian vahvistuminen lisäävät instituution resursseja huomattavasti. Tarkastustoiminta lisääntyi 1970-luvun lopulla merkittävästi ja kosketti yhä useampia viranomaisia. Siitä tuli pian kiinteä osa laillisuusvalvonnan kokonaisuutta. Siinä missä ratkaisujen argumentaation voidaan nähdä rikas-

Det arv som den första republiken lämnade till den andra fasen var den känsliga balansgången mellan politik och juridik och att ty sig till legalistisk argumentation. Detta arv bar den andra fasens justitieombudsmannainstitution med sig från slutet av andra världskriget åtminstone ända fram till 1970-talet. Moderniseringen av den finländska offentliga förvaltningen och omfattande trender som ledde till ändringar i samhället under 1960-talet och redan under 1950-talet, påverkade dock också justitieombudsmannainstitutionen. Med tiden fick institutionen allt större auktoritet och tog ställning i allt flera olika slags frågor. Omedelbart efter andra världskriget syntes ändringen i att justitieombudsmannen ingrep i nya viktiga sakområden, som den politiska polisens verksamhet, missbruk i statsekonomin och ministrarnas jäv. Avvändningen av åtalsrätten minskade och ersattes av anmärkningar som gavs åt tjänstemännen. Institutionen var därför redan i början av 1970-talet annorlunda än ett eller ett par årtionden tidigare. Därtill, trots att grundrättighets- och medborgarperspektivet fortfarande inte syns i berättelsernas typiska innehåll, innebar andra halvan av 1960-talet ett brytningsskede också för detta. Det är framför allt av stor betydelse att justitieombudsmannen med hjälp av sina ställningstaganden i olika avgöranden haft en viktig roll för att bryta ner institutionsmaktläran.

Institutionens tredje brytningsskede, som började synas på 1970-talet, medförde att övervakningen av medborgarnas rättigheter blev det centrala i justitieombudsmannens verksamhet. Samtidigt fick institutionen tillgång till märkbart större resurser. Det handlar om den tidsepok, då justitieombudsmannainstitutionen mognade och växte in i sin ställning som ämbete. Denna mognad skedde inom vår rättskultur, i stort sett i ett nationellt vakuum, som endast i liten utsträckning fick influenser från framgångshistorien om Ombudsman-institutionerna utanför de Nordiska länderna.

Institutionens resurser ökade under den tredje fasen märkbart, i och med att man övergick till systemet med biträdande justitieombudsmän och stärkte kansliet. Under slutet av 1970-talet skedde en stor ökning i inspektionsverksamheten och allt fler myndigheter omfattades. Detta blev snabbt en fast del av laglighetsövervakningen. Där var man redan under 1970-talet kan se att argumentationen i avgörandena blev rikare och mera fokuserad på medborgarna, kan man se att mänskliga rättigheter gjorde en stark frammarsch i slutet av 1980-talet.

Justitieombudsmannainstitutets sista fas, som inleddes under 1990-talet, fick sitt startskott till förändring i att vår rättskultur i snabb takt blivit mera europeiserad och internationell. I och med att vår justitieombudsmannainstitution tog till sig västländernas mogna juridiska människorättsuppfattning, blev den på ett modernt sätt fokuserad på medborgerliga och grundläggande fri- och rättigheter. Institutionens synnerligen genomsyrande transformation har kompletterats av de specialuppgifter som tillkommit, av tilläggsresurser och av organisationens tillväxt.

tuneen ja kansalaiskeskeisyyden lisääntyneen jo 1970-luvulla, ihmisoikeudet tekivät tulonsa voimakkaasti 1980-luvun lopulla.

Oikeusasiamiesinstituution viimeisimmän, 1990-luvulta alkaneen vaiheen, muutosvoima on ollut lähtöisin oikeuskulttuurimme nopeasta eurooppalaistumisesta ja kansainvälistymisestä. Länsimaisen kypsän oikeudellisen ihmisoikeuskäsityksen sisäistäminen teki oikeusasiamiesinstituutiostamme kansalais- ja perusoikeuskeskeisen modernilla tavalla. Instituution varsin perusteellisen muodonmuutoksen ovat täydentäneet sille tulleet erityistehtävät, lisäresurssit ja organisaation kasvu.

Oikeusasiamies on kyennyt ylittämään vaikeudet, jotka haittasivat sen toimintaa toiminnan ensimmäisten viidenkymmenenvuoden aikana. Suomen kypsässä poliittisessa kulttuurissa oikeusasiamiestä ei enää vedetä päivänpolitiikan myrskyihin. Instituutio on ollut politisoituneimmillaan sen alkuvaiheessa, kun kansanedustajat valitsivat oikeusasiamiehen keskuudestaan. Vaatimuksen poistuminen vuonna 1928 merkitsi puoluepolitiikan painoarvon jatkuvaa vähentymistä siten, että meidän päivinämme puoluepoliittisia arvostuksia on mahdotonta erottaa toimintakertomuksista. Nykyisin oikeusasiamiehet ja apulaisoikeusasiamiehet ottavat kyllä selvästi omalla nimellään ja kasvokuvallaan kantaa kertomusten alkusivuilla. Kannanotot eivät kuitenkaan ole tulkittavissa poliittisiksi, vaan ensisijaisesti oikeusasiamiesinstituution tehtävän toteuttamiseksi.

Instituution henkilöityminen onkin muuttunut. Nykyisin sitä on mahdollista nähdä siinä, että kukin kolmesta ratkaisijasta tekee päätökset omalla alueellaan itsenäisesti. Itse instituutio ei kuitenkaan ole voimakkaasti henkilöitynyt johtavaan viranhaltijaan, vaan sen voima piilee ammattitaitoisessa virastorakenteessa. Instituution riittävä resursointi mahdollistaa sen tehtävien täysipainoisen hoitamisen. Ensimmäisen tasavallan instituutio sen sijaan oli vahvasti henkilöitynyt kulloiseenkin oikeusasiamieheen. Esimerkiksi tarkastustoiminnan painopisteet, kertomuksessa selostettujen ratkaisujen määrä, laatu ja laajuus sekä käytetty juridinen argumentaatio vaihtelivat viranhaltijan mukana. Myös instituution muutosvaiheissa 1960-luvulta 1980-luvulle on havaittavissa ratkaisijoiden oman aktiivisuuden merkitystä muutoksen aikaansaamisessa.

Instituution käsittelemiä ydinteemoja ovat edelleen esimerkiksi vangittujen asema ja tuomioistuinlaitos. Niitä kuitenkin käsitellään täysin muuttuneessa juridisessa, poliittisessa ja yhteiskunnallisessa todellisuudessa.

Tutkimuksen keskeinen huomio on se, etteivät kansalais- tai perusoikeuskeskeisyys ole olleet oikeusasiamiehen toiminnassa keskeistä toiminnan alusta saakka. Kertomusten analyysi osoittaa, että instituution nykyisyys on suuressa kontrastissa sen alkuvaiheisiin nähden. Kansainvälisten ihmisoikeuksien merkitys on ollut niin läpitunkeva, että on täysin mahdollista jakaa oikeusasiamiehen historia kahtia. Alkuvaihe olisi tällöin aika ennen kansainvälisiä ihmisoikeuksia. Nykyistä modernia vaihetta puolestaan leimaa jatkuva muutos, jolle on tyypillistä pyrkimys vahvistaa perus- ja ihmisoikeuksien suojaa. Kun kontrasti on niin suuri, on vaarallista tehdä oletuksia esimerkiksi ensimmäisen viidenkymmenen vuoden toiminnasta pelkästään nykyisen instituution tuntemuksen varassa.

OTT, dosentti Markus Kari

Justitieombudsmannen har förmått ta sig över de svårigheter som hade en negativ inverkan på verksamheten under de första femtio åren. I Finlands mogna politiska kultur drar man inte längre med justitieombudsmannen när det stormar i den dagliga politiken. Institutionen hade de starkaste politiska dragen under inledningen av sin verksamhet, då riksdagsmännen valde justitieombudsmannen ur sina egna led. Då detta krav slopades 1928, ledde detta till att vikten av partipolitiken blev allt mindre. I dagens läge är det omöjligt att urskilja partipolitiska värderingar ur verksamhetsberättelserna. Nuförtiden tar alla justitieombudsmän och biträdande justitieombudsmän tydlig ställning med sitt eget namn och bild på de första sidorna i berättelsen. Dessa ställningstaganden kan dock inte tolkas som politiska, utan i främsta hand som ställningstaganden till hur justitieombudsmannainstitutionens uppgifter genomförts.

Det har också skett förändringar i personifieringen av institutionen. Man kan i dagens läge se detta i att var och en av de tre avgörarna självständigt fattar beslut inom sitt område. Själva institutionen har dock inte fått en stark personifiering i den ledande tjänsteinnehavaren. Kraften döljer sig i en yrkeskompetent ämbetsstruktur. Genom att institutionen får tillräckligt med resurser är det möjligt för den att sköta sina uppgifter fullt ut. Den första republikens institution var däremot starkt personifierad i den justitieombudsman som för tillfället innehade ämbetet. Till exempel tyngdpunkterna inom inspektionsverksamheten, antalet avgöranden som presenterades i berättelserna samt deras kvalitet och omfattning och den juridiska dokumentation som användes varierade enligt ämbetsinnehavare. Också i institutionens brytningsskeden under 1960- och 1980-talet kan man se betydelsen av avgörarnas egen aktivitet för att få en förändring till stånd.

Fångars ställning och domstolsväsendet hör exempelvis fortfarande till de centrala teman som institutionen behandlar. Skillnaden är att de behandlas i en fullständigt förändrad juridisk, politisk och samhällelig verklighet.

Den viktigaste iakttagelsen från denna undersökning är att medborgarperspektivet och grundläggande fri- och rättigheter inte redan från början varit centrala i justitieombudsmannens verksamhet. Analysen av berättelserna visar att institutionens nutid står i stor kontrast till dess inledningsskede. Betydelsen av de internationella mänskliga rättigheterna är så genomträngande att det är fullt möjligt att dela in justitieombudsmannens historia i två delar. Den första delen skulle då vara tiden innan de internationella mänskliga rättigheterna. Den nutida moderna perioden karaktäriseras av ständig förändring. Typiskt för den är att man strävar efter att stärka skyddet av de grundläggande och mänskliga rättigheterna. I och med att kontrasterna är så stora kan man hamna i en fallgrop om man gör antaganden till exempel om verksamheten under de första femtio åren endast utifrån den kunskap man har om institutionen idag.

JD, docent Markus Kari

Sisällys

Yhteenveto 12

Sammandrag 13

Sisällys 20

Muuttuvan instituution kertomukset 22
Mistä kertomukset kertovat? 22
Tyypillinen kertomus 23
Kertomus on täynnä valintoja 27
Kysymyksenasetteluna kansalais- ja perusoikeusnäkökulma 28

Muodollista lainmukaisuutta valvomassa 32
Poliittisen ja henkilöityneen instituution kertomusten kirjavuutta 32
Institutionalisoitumista ratkaisujen kautta? 34
Ydintehtävät hahmottuvat 37
Lainkäyttäjät virkasyytteiden kohteena 38
Poliisin toiminta valvonnan kohteena 40
Tarkastustoiminnan ytimessä raportointi vankiloista 41
Vankien asema 43
Kiperä suhde yhteiskuntaan 49
Sisällissodan jälkitoimet ja laitavasemmiston repressio eivät anna ”aihetta toimenpiteisiin minun puoleltani” 49
Tammisaari 50
Laitavasemmiston repressio 53
Poliittisesti arkaluontoista, yhteiskunnallisesti kiinnostavaa 58
Toinen maailmansota 60
Katveeseen jääneet 62
Laillisuusvalvontaa hauraassa valtiossa 69

Ensimmäisen tasavallan perintö 73
Kamppailu lisäresursseista 74
Ydintehtävät 78
Kehittyvä tarkastustoiminta 78
Lainkäytön tilaa koskevat ratkaisut 80
Vankien ja laitokseen suljettujen asema 82
Poliisitoiminnan muuttuvat laillisuusvaatimukset 90
Vaaran vuosista julkisen sektorin kasvuun 93
Poliittisen poliisin laillisuusvalvonta 94
Laajeneva toimintakenttä 97
Perusoikeudet kuriositeettina 101
Oikeudellinen aktivismi 1960-lukulaisena ilmiönä 103
Laitosvalta murtuu 105
Toiko 1960-luku muutoksen? 107

Pykälälegalismista kohti aineellista oikeusturvaa 112
Oikeusasiamiehen toiminnan puitteet vahvistuvat viimein 113
Syyttäjäviranomaisesta ratkaisuvaihtoehtojen katalysaattoriksi 115
Lainkäytön tilaa koskevat ratkaisut 116
Vankilat ja laitokset 119
Poliisin toimintaa – erityisesti voimankäyttöä – koskevat ratkaisut 120
Tarkastuksista toiminnan kivijalka 126
Länsimaistuvan oikeuden ensi merkit 128
Ombudsman meni ohi 128
Ihmisoikeuksien mukaantulo 130
Hyvinvointiyhteiskunnan oikeusasiamies 136

Länsimaisen instituution nousu 140
Instituution uusiutuminen 141
Vuoden 1995 uudistukset 143
Kolmella ratkaisijalla kohti uutta vuosituhatta 145
Ihmisoikeudet muuttavat ydintehtäviä 149
Tuomioistuinten muuttuva laillisuusvalvonta 152
Vankien asema 154
Poliisin toiminta 155
Oikeudenmukaisuus, ihmisläheisyys ja vastuullisuus 159

Kansalaiskeskeinen eduskunnan oikeusasiamies? 162
Oikeusasiamiesinstituutiosta on tullut kansalaiskeskeinen 163
Kehityksen polkuja 164
Miksi oikeusasiamiestä tarvitaan? 166
Kohti seuraavaa sataa vuotta? 169

Lähteet 171

Muuttuvan instituution kertomukset

MISTÄ KERTOMUKSET KERTOVAT?

Tämän artikkelin pääasiallisena aineistona ovat eduskunnan oikeusasiamiehen vuosina 1920–2018 antamat kertomukset toiminnastaan. Ne muodostavat laajan ja hyvin mielenkiintoisen lähdeaineiston (oikeus)historialliselle tutkimukselle. Aineiston erityinen vahvuus on niiden muodollisessa yhtenäisyydessä. Sama viranomainen on laatinut dokumentit tasavaltamme alkuajoista lähtien jotakuinkin saman normipohjan avulla. Aineistossa tapahtuvat muutokset ovat peräisin laatijoidensa tekemistä tulkinnoista. Ne heijastelevat kulloinkin käytettävissä olleita mahdollisuuksia ja tehtyjä ratkaisuja. Kertomusten avulla on siten mahdollista tehdä johtopäätöksiä oikeuden ja julkisen vallan muutoksesta.

Kertomukset ovat oiva lähdeaineisto laadulliseen tutkimukseen, jonka kohteena ovat paitsi oikeusasiamiesinstituutio ja oikeusasiamiehet, myös oikeudellinen ja hallinnollinen ajattelu sekä valtion olemus. Vaikka kertomukset ovat olleet tietolähteenä myös aiemmassa tutkimuksessa, eivät ne ennen ole nousseet itsenäiseksi tutkimuskohteeksi.[1] Kuten nykyisissä kertomuksissa, tässä artikkelissa käytetään lyhenteitä OA ja AOA tai sanoja ”oikeusasiamies” ja ”apulaisoikeusasiamies” silloin, kun viitataan viranhaltijoihin henkilökohtaisesti. Lyhenteellä EOA tai sanoilla ”eduskunnan oikeusasiamies” taas viitataan eduskunnan oikeusasiamieheen viranomaisena tai instituutiona.

Hallitusmuoto 94/1919
49 §
Jokaisilla varsinaisilla valtiopäivillä on, siinä järjestyksessä kuin eduskunnan puhemiehen vaalista on säädetty, valittava eteväksi laintuntijaksi tietty mies eduskunnan oikeusasiamiehenä valvomaan, eduskunnan hänelle laatiman johtosäännön mukaan, lakien noudattamista tuomioistuinten ja muiden viranomaisten toiminnassa. Samassa järjestyksessä valitaan myöskin varamies oikeusasiamiehen estettynä ollessa hoitamaan hänen tehtäviänsä.

Oikeusasiamiehellä on sama oikeus kuin oikeuskanslerilla olla saapuvilla valtioneuvoston, tuomioistuinten ja virastojen istunnoissa, saada tieto valtioneuvoston ja sen ministeriöiden, tuomioistuinten ynnä muiden viranomaisten pöytäkirjoista sekä, laissa virallisista syyttäjistä säädetyllä vastuunalaisuudella, ajaa tai ajattaa syytettä virheestä tai laiminlyönnistä virkatoimissa.

Toiminnastaan sekä lainkäytön tilasta ja lainsäädännössä havaitsemistaan puutteista tulee oikeusasiamiehen joka vuodelta antaa eduskunnalle kertomus.

Tyypillinen kertomus

Kertomusten sisältö on vaihdellut vuodesta toiseen samalla kun ratkaisujen aiheet ovat muuttuneet. Kaikkia ratkaisuita ei ole mahdollista selostaa kertomuksissa. Niiden valinta heijasteleekin kunkin oikeusasiamiehen tärkeinä pitämiä painotuksia. Myös selostusten pituudessa ja kertomusten sivumäärässä on ollut vaihtelua, joka niinikään selittynee parhaiten paitsi oikeuskulttuurin muutoksella, myös oikeusasiamiehen henkilöllä. Ohuimman kertomuksen arvoa kantaa oikeusasiamies Y. W. Puhakan vasta kesäkuulla 1928 allekirjoittama vuoden 1927 kertomus, jossa oli 20 varsinaista tekstisivua. Muutkin Puhakan ajan kertomukset olivat sivumäärältään varsin ohuita.

Toisaalta kertomuksilla on aina ollut vakiintunut formaatti ja vakiosisällöt. Vaikka eduskunnan oikeusasiamiehen ensimmäinen kertomus vuodelta 1920 on sivumäärältään keveimmästä päästä – vain 30 sivua – jo se antaa käsityksen siitä, minkälaisia kertomukset olivat 1960-luvulle saakka. Tuolloin formaatti muuttui hieman, kunnes se on ollut kutakuinkin nykyisen kaltainen vuodesta 1990 alkaen.

Eduskunnan oikeusasiamiehen johtosääntö 2/1920
8 §
Toiminnastaan sekä lakien ja muitten säännösten noudattamisesta oikeudenhoidossa ja hallinnossa tulee oikeusasiamiehen joka vuodelta antaa eduskunnalle kertomus. Tässä kertomuksessa hänen myöskin on ilmoitettava, mitkä eduskunnan mainittuna vuonna tekemät päätökset ovat tulleet vahvistetuiksi ja julkaistuiksi taikka muuten aiheuttaneet toimenpiteitä hallitusvallan puolelta. Niinikään hänen, mikäli aihetta siihen on, tulee huomauttaa laeissa tai asetuksissa olevista puutteellisuuksista sekä epäselvistä taikka ristiriitaisista säännöksistä, varsinkin sellaisista, jotka lainkäytössä tai hallinnossa ovat aiheuttaneet eriäviä tulkintoja, epätietoisuutta tai muita haittoja, sekä ehdottaa lainmuutosta tai lainselitys niitten poistamiseksi.

Saatesanoista (otsikolla ”Eduskunnalle”) voidaan tehdä johtopäätöksiä instituution käytännön järjestelyistä. Esimerkiksi ensimmäisenä toimintavuonna OA Alopaeuksen oli ”aluksi huomautettava, että vuoden ensimäinen kuukausi kului järjestelytoimiin, etenkin sen vuoksi, että kansliahuoneuston saaminen osottautui vaikeaksi, joten varsinainen toiminta voi alkaa vasta helmikuussa”.

Käsiteltyjen asiain luku ja laatu -tilastojaksoon merkittiin esimerkiksi ”diaariin merkittyjen asioiden määrä” ja ”toimituskirjain lukumäärä”. Käsitellyistä asioista kerrot-

tiin lisäksi, kuinka monta oli saanut alkunsa kantelusta, kuinka moni oli otettu käsittelyyn OA:n omasta aloitteesta, kuinka moni oli OA:n antama lausunto ja kuinka monta oli muita asioita (nämä olivat lähinnä OA:n toimen ja kanslian hoitoon liittyviä ratkaisuja).

Tilasto valottaa myös kanteluiden aiheita. Siitä voidaan tehdä johtopäätöksiä instituution toiminnan muutoksesta. Suhteesta yhteiskuntaan kertoo se, minkä viranomaisen toimista ja minkä laatuisista toimista EOA:lle kannellaan. Aivan ensimmäisistä vuosista on kuitenkin kanteluiden vähäisen määrän ja tilastointitapojen vaihtelun takia vaikea muodostaa kokonaiskuvaa.

Aivan toiminnan alussa sisällissodasta seuranneet vankeusrangaistukset sekä vankien asema korostuivat aiheissa. Ensimmäisenä vuonna kantelut koskivat ”tuomarin tahi oikeuden virheellistä menettelyä”, ”hallituksen tahi ministeriön virheellistä menettelyä”, ”muun viranomaisen virheellistä menettelyä” sekä muita asioita. Muun viranomaisen menettelyn alakategoria ”laitonta vangitsemista tahi vangitun asian tutkimisen viivyttämistä” oli ylivoimaisesti suurin: 26 asiaa kaikkiaan 39:stä kantelusta.

Vähitellen kanteluiden aiheet monipuolistuivat koskemaan muitakin aiheita kuin sisällissodan jälkiselvittelyjä. Vuonna 1924 suuri osa 42 kantelusta koski viranomaisten menettelyä rangaistuksen täytäntöönpanossa (8) ja lähes yhtä moni tuomioistuinten menettelyä rikosjutuissa (6), mutta ”erinäisiä muita virkavirheitä” -kaatokategorian (7) lisäksi muut asiaryhmät eivät korostuneet.[2] Kertomus käsitteli laajalti esimerkiksi verotuksen toimittamista[3] ja kalliinajan palkkauksen määräämistä tavalla, joka ei vastannut eduskunnan tarkoitusta[4]. Seuraavana vuonna käsittelyssä oli myös valtion viran- ja toimenhaltijan oikeuksia koskevia kysymyksiä[5] ja vaikkapa katujen rakennus- ja kunnallisvelvollisuutta kaupungissa koskeva ratkaisu[6]. Viimeistään vuoden 1926 kertomuksessa on havaittavissa esiin nostettujen tutkittujen asioiden laadun monipuolistuminen. Kertomus sisälsi selostukset esimerkiksi seurakunnan omaisuuden jakoa koskevasta asiasta, lehtorin palkkauskysymyksestä, viran perustamisesta, lakkautuspalkalle asetetun viranhaltijan oikeuksista, virkaeron myöntämisestä, oikeutta korvaukseen majatalonpidosta ja kirkonkirjaan tehdyn merkinnän poistamisesta.[7]

Toisaalta ensimmäisten toimintavuosien aikana laajuus oli vaatimatonta nykytilaan verrattuna. Tuolloin kertomuksista erottui kaksi asiaryhmää, jotka nousivat instituution kestosuosikeiksi. Ensimmäinen tällainen kategoria on tuomioistuinlaitoksen toimintaa koskevat ratkaisut. Jo hallitusmuodon 49 § 1 momentin sanamuoto edellytti instituution valvovan lakien noudattamista ensin tuomioistuinten ja niihin rinnastettavien muiden viranomaisten toiminnassa.

Toinen huomattava kategoria on vankeinhoitoa käsittelevät ratkaisut. Alussa tähän kategoriaan kuuluvat ratkaisut korostuivat sisällissodan jälkiselvittelyjen ja poliittisen vasemmiston vangitsemisen takia. Politiikka sekoittui myös kriminaalivankien kanteluihin. Vuonna 1931 saksalainen kuritushuonevanki kanteli joutuneensa vankilassa ”toisten vankien taholta tulleen vihan, vainon ja uhkausten alaiseksi todennäköisesti sen johdosta, että hän oli kuulunut niihin saksalaisiin joukkoihin, jotka vuonna 1918 ottivat osaa kapinan kukistamiseen Suomessa”. Vankilaviranomaiset myönsivät, että saksalainen oli kylläkin joutunut ”toisten vankien kiusottelun alaiseksi”. He katsoivat tämän kuitenkin johtuneen ”hänen hermostuneesta omituisuudestaan”. EOA pesi kätensä jupakasta: oli vankeinhoitolaitoksen ylijohtajan asia määrätä asiasta.[8]

Varsin nopeasti niin sanotulla työnjakolailla (276/1933) ja siihen liittyvällä lailla valtioneuvoston oikeuskanslerin vapauttamisesta eräistä tehtävistä (275/1933) vangittujen, pidätettyjen tai työlaitoksissa olevien tekemät kantelut siirrettiin pois valtioneuvoston oikeuskanslerin käsittelyvelvollisuudesta ja yksinomaan eduskunnan oikeusasiamiehen toimivaltaan. Oikeuskanslerilla oli vuoden 1934 alusta oikeus siirtää myös rangaistuslaitoksen järjestystä ja niiden sekä puolustuslaitoksen viranhaltijoiden toimintaa koskevat asiat oikeusasiamiehelle. Järjestely teki EOA:sta vankiloiden ja vankien sekä myöhemmin yleisemminkin laitosvallan laillisuusvalvojan.

Kirjallisuudessa on pantu merkille, että työnjakojärjestely ei ollut pitkäaikaisen OA Hakkilan mieleen. Vankien oikeudet eivät toiminnan alkuvuosina olleet kiinnostava tehtäväalue. Poliittisesti jännittyneessä yhteiskunnassa vangittujen vasemmistolaisten oikeuksien puolustaja asettui väistämättä oikeistopiirien kritiikin kohteeksi. Voi toki myös olla inhimillistä, että kriminaalivankienkaan täyttämien vankiloiden laillisuusvalvonta ei ole kiitollinen tehtävä.[9]

KANTELUIDEN MÄÄRÄ, 1920–2018

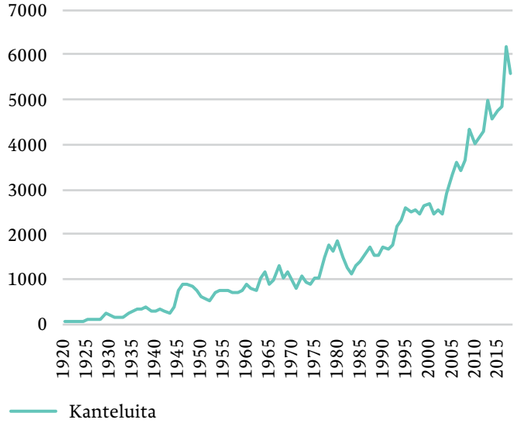

Oheisesta kuviosta ilmenee eduskunnan oikeusasiamiesten vuosittain vastaanottamien kanteluiden määrän kehitys.

Vuodesta 1962 alkaen kertomuksiin otettiin päätöskohtainen sisällysluettelo ja kunkin asian kohdalla mainittiin otsikon lisäksi päätöksen tiedot sekä toisinaan sen lopputulos (esim. ”poissalolosakkopäätös purettu”, ”huomautus lääninhallitukselle”, ”jäljennös päätöksestä vt. Nimismiehelle tiedoksi vastaisen varalle”). Uutta oli myöskin se, että kantelijoihin ryhdyttiin viittaamaan anonymisoidusti nimikirjaimilla. Kertomusten alusta poistui lisäksi siinä 1930-luvun alusta ollut yksityiskohtainen nimilista kantelun tehneistä henkilöistä ammattinimikkeen ja kantelun kohteena olleen viranomaisen kera. Ammattinimikkeistä voidaan arvioida, että ylivoimainen valtaosa kantelijoista oli kuristushuonevankeja, pakkolaitosvankeja, vankeusvankeja, sakkovankeja tai tutkintovankeja. Muut kuuluivat yleisimmin työväestöön tai maaseutuväestöön. Muut kantelijat – esimerkiksi sotilaat, liikemiehet, virkamiehet, neidit ja lesket – erottuvat listoista yksittäisinä nimikkeinä.

EOA:n kertomuksiin sisältyi alusta alkaen ”oikeudenkäyntilaitoksen uudistamisen” etenemistä koskeva kappale. Jo ”kolmisenkymmentä vuotta” vireillä ollut hanke oli tullut ajankohtaiseksi itsenäistymisen myötä. Hankkeen etenemisen seurannasta ja osin kommentoinnistakin tuli kertomusten vakiosisältöä vuosikausiksi aina vuoteen 1932 saakka. Tunnettua on, että yleisen tuomioistuinlinjan uudistushanke eteni Suomessa hyvin verkkaisesti ja oikeudenkäyttö siten modernisoitui myöhään.[10]Kysymys oli tuomioistuinlai-

toksen silmälläpidosta, jota kertomuksissa osoitti myös niihin kerätty tilastotieto ratkaistujen ja vuoden lopussa vielä vireillä olevien juttujen lukumäärästä ylemmissä tuomioistuimissa. Tarkoituksena oli mahdollistaa eduskunnan jatkuva seuranta oikeuslaitoksen työtuloksiin: hallitusmuodon mukaanhan eduskunnan oikeusasiamiehen tuli antaa kertomus ”lainkäytön tilasta”. Kyse oli siis viime kädessä raportointivelvollisuuden täyttämisestä.[11]

Tämän jälkeen seurasi kertomusten pääanti, selostus tärkeimmistä kanteluista ja virkasyytteistä. Jakso oli kuratoitu: OA oli valikoinut siihen ne ratkaisut, joiden hän katsoi olevan tärkeimpiä. Myöhemmin virkasyyteasiat oli tapana esitellä erikseen. Kertomusten lopussa on aina ollut myös selostus tarkastustoiminnasta.

Ratkaisut kanteluihin noudattelivat ensimmäiset vuodet tyypillisesti kolmiosaista mallia. Ensimmäisessä osassa esiteltiin kantelukirjelmä, usein selvästi lähes suoraan kopioituna. Toisessa osassa selostettiin – tai kopioitiin – kantelun kohteena olevan viranomaisen vastine. Kolmannessa osassa viitattiin tuohon toiseen osaan ja todettiin, että ”kirjoitus ei aiheuttanut puoleltani enempiä toimenpiteitä”. Esimerkiksi voidaan nostaa kysymys maanpuolustustöiden järjestämisestä vangeille talvisodan alla. Kuritushuonevanki Turun keskusvankilasta oli talvisodan alla kirjoittanut, että ”jokaisen suomalaisen miehen ehdoton velvollisuus oli voimainsa mukaan toimia puolustuslaitoksemme hyväksi ja samalla valtiollisen itsenäisyytensä turvaamiseksi”. Hän pyysikin EOA:ta ”harkitsemaan, eikö isänmaallismielisiä vankeja voisi käyttää rajaseutujen linnoitustöissä, varsinkin kun vangituilla henkilöillä ei ollut muutakaan mahdollisuutta täyttää isänmaallista velvollisuuttaan”. Vankeinhoitovirasto lausui, että tällaisten töiden järjestäminen olisi edellyttänyt vankisiirtolan perustamista, mihin ei ollut mahdollisuuksia. Kantelija ”saattoi sitä paitsi omalta osaltaan tehdä vastaavanlaista työtä maan hyväksy keskusvankilassakin, koska huomattava osa keskusvankilan työtoiminnasta käsitti puolustuslaitoksen tilausten suorittamista. EOA:n johtopäätös oli, että koska töiden järjestäminen ei ollut ”vallinneissa olosuhteissa” mahdollista, ei enempiin toimenpiteisiin ollut aihetta.[12]

Oikeusasiamies oli pitkään asetettu myös eduskunnan ”kirjanpitäjäksi”.[13] Vuoden 1920 varsinaisen kertomuksen jälkeen seurasi liitteenä luettelo eduskunnan vuonna 1920 tekemistä päätöksistä ja ilmoitus toimenpiteistä, joihin hallitus niiden johdosta on ryhtynyt vuoden 1920 kuluessa. Kyse ei siis ollut toimeenpanemattomien lakien seurannasta vaan eduskunnan oikeudellisesti sitomattomien *päätösten* seurannasta. Se ei siis ollut oikeusvalvontaa, vaan eduskunnan piirissä harjoitettavaa parlamentaarisesta valvontaa.[14] Se perustui eduskunnan oikeusasiamiehen johtosäännön (2/1920) 8 §:ään ja vakiinnutti paikkansa kertomuksiin kuuluvana ja myöhemmin sivumäärää hallitsevana osana. Näin tapahtui etenkin vuoden 1929 johtosääntömuutoksen (77/1929) jälkeen, kun liitteeseen otettiin kaikki vielä kesken käsittelyn olevat päätökset. Kun hallitus ei välttämättä toteuttanut jokaista eduskunnan päätöstä, ne kumuloituivat vuosi vuodelta paksuuntuvaksi liitteeksi. Menettelyä jatkettiin aina vuoden 1962 kertomukseen saakka.

Vuoden 1963 kertomukseen oli otettu ensimmäistä kertaa sisällysluettelo ratkaisuista. Selostettujen ratkaisujen määrä oli kasvanut suureksi ja kertomusten sivumäärä ylitti poikkeuksetta sadan sivun rajan. Kertomukset sisälsivät seuraavat vuosikymmenet selvät pääosiot käsiteltyjen asioiden määrää ja laatua osoittavista tilastotiedoista, tehdyistä esityksistä ja annetuista lausunnoista, tuomionpurkua ja menetetyn määräajan palauttamista koskevista asioista, virkasyyteasioista, huomautukseen tai muuhun arvosteluun johtaneista asioista, muista ratkaisuista joilla saattaa olla yleistä merkitystä sekä tarkastustoiminnasta.

Kertomuksen uusi aika koitti vuonna 1990. Tuolloin kertomuksen avasi ensimmäistä kertaa oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiehen puheenvuoro ajankohtaiseen aiheeseen. Kertomuksilla oli nyt mitä ilmeisin uudenlainen viestinnällinen tavoite. Niiden taitto ja kuvitus havainnollistivat oikeusasiamiesinstituution toimintaa. Sen jälkeiset kertomukset on selvästi suunnattu laajemmalle yleisölle kuin kansanedustajille ja suppealle viranomaisjakelulle. Viestinnälliset tavoitteet nousivat uudelle tasolle vuonna 1997, jolloin tapUusselostusten sijaan niissä käsiteltiin lukukohtaisesti kutakin valvonnan kohteena ollutta hallinnonhaaraa. Kertomus vaihtoi virallisen nimensä uudella vuosituhannella. Oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 2001 vaihtui eduskunnan oikeusasiamiehen kertomukseksi vuodelta 2002. Samalla kertomuksesta tuli yhä enemmän yleiskatsauksen luonteinen. Merkittävät ratkaisut on uudella vuosituhannella julkaistu verkossa, kun taas kertomuksesta on tullut jäsennetty yhteenveto hallinnon tilasta.

Vuodesta 1995 kertomuksessa ollut nelisivuinen jakso perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta oli vuoteen 2009 mennessä kasvanut 40- ja vuoteen 2018 mennessä 90-sivuiseksi pääluvuksi. Tällainen aluksi ehkä vähämerkityksiseltä vaikuttava muutos jakson muodossa ja laajuudessa on taustaltaan merkittävä. Se kuitenkin kuvaa oivalla tavalla näiden teemojen korostunutta roolia valvonnassa ja laajemminkin instituution muuttuvaa tehtäväkenttää.

Kertomus on täynnä valintoja

Hallitusmuodon säätäjän optimistisena toiveena oli saada oikeusasiamiesinstituutiosta valvova silmä, joka vuosittaisissa kertomuksissaan raportoi lainkäytön tilasta ja lainsäädännössä havaitsemistaan puutteista.[15] On kuitenkin selvää, että kertomuksia tulee käsitellä kuratoituna lähdemateriaalina.[16] Niitä laadittaessa laillisuusvalvoja joutuu tekemään valintoja mukaan otetun materiaalin suhteen. Alkuvuosina rajoitus esitettiin tähän tapaan: ”Kertomukseeni sisältyy … selostus erinäisistä yleisempää mielenkiintoa ansaitsevista asioista ja niistä toimenpiteistä, joihin niissä on ryhdytty.”[17] Kertomusten näkökulma on siis lähtökohtaisesti rajattu siihen, mikä oikeusasiamiesinstituution mielestä on tärkeää. Kertomuksista ilmenevät valinnat välittävät käsitystä oikeusasiamiehen toiminnan painotuksista.

Mitään erittelyä ei kuitenkaan ole vuosien varrella esitetty siitä, miksi ja miten rajaukset oli tehty. Joku voi nähdä tämän heikkoutena: eliitti määrittelee yhteiskunnallisesti ja juridisesti tärkeitä seikkoja omista lähtökohdistaan. Historiantutkija voi nähdä rajatun katsantokannan myös tutkimuksellisesti hedelmällisenä. Kertomuksia tarkastelemalla avautuu näkökulma oikeusasiamiesinstituution katsantokannan muutokseen. Muutos ilmaisee tällöin sitä, minkälaisia seikkoja ja arvostuksia historiallinen toimija on pitänyt tärkeinä.

Ensimmäisten vuosikymmenten tulkintaa vaikeuttaa se, että kertomukset eivät sisältäneet suoria viittauksia ympäröivään yhteiskuntaan. Tyhjiö on jopa niin pitävä, että kertomuksissa ei suoraan mainita esimerkiksi kansakunnan joutumista talvisotaan tai jatkosotaan. Kanteluiden kuvauksista ja tarkastuskertomuksista saa kyllä pistemäisiä katsauksia menneeseen todellisuuteen. Suuret yhteiskunnalliset kysymykset esiintyvät

niiden kautta. EOA itse ei kuitenkaan alkuvaiheessa mielellään sanoittanut ajan yhteiskuntaa. Varhaisemmissa kertomuksissa on pyritty juridiseen virkamiestyyliin jopa niin tiukasti, että toisinaan niiden teksti on rutikuivaa tai jäätävän viileää – tai molempia. Nähdäkseni kulloinkin valittu tyylilaji johtuu kertomusten suppeaksi mielletystä tarkoituksesta: alkuvuosien kertomukset annettiin ennen muuta kansanedustajille, joilla kyllä oli – keskenään erilaisia – näkemyksiä yhteiskunnan olemuksesta ja todellisuudesta. Kertomusten jakelu laajeni ajan myötä, mutta vielä 1970-luvulle tultaessa se oli hyvin rajoittunutta. Kattavasti jakelussa mukana oli lähinnä valtion keskushallinto, tuomioistuinlaitos, puolustuslaitos, poliisi ja vankilalaitos.[18] Vasta viime vuosikymmeninä kertomuksilla on ollut viestinnällistä tavoitetta ja ne ovat muodostuneet yhä havainnollisemmiksi. Vaikka nykyisin kertomukset antavat hyvän yleiskuvan suomalaisen hallinnon tilasta, se ei suinkaan ollut tilanne varhaisvuosina.

Mikä kertomusten merkitys sitten on ollut? Hidén oli vuonna 2000 valmis nostamaan oikeusasiamiehen kertomukset korkeimpien oikeuksien ratkaisujen, eduskunnan perustuslakivaliokunnan lausuntojen sekä oikeuskanslerin kertomusten rinnalle tärkeimmiksi kotimaisiksi oikeuslähteiksi silloin, kun joudutaan juridisesti arvioimaan perusoikeuksien suojaa tai yksilöille merkittäviä oikeuksia.[19] Tämän tutkimuksen perusteella voidaan tulla samaan lopputulokseen viime vuosikymmenistä. On kuitenkin huomattava, että kertomukset saattavat ensimmäisten vuosikymmenten ajalta antaa sangen synkän kuvan noiden oikeuksien tilasta.

Nykyisellään vuosittainen tuhti kertomus antaa kokonaiskuvan julkisen hallinnon tilasta ja keskeisistä ongelmista. Se on laillisuusvalvonnan näkökulmasta syntynyt perusteellinen ja perustellun kriittinen dokumentti julkisesta vallasta onnistumisineen ja ongelmineen. Kertomuksen laatimiseen käytetään niin paljon resursseja, että sen voi katsoa olevan yksi oikeusasiamiesinstituution ydintehtävistä.

KYSYMYKSENASETTELUNA KANSALAIS- JA PERUSOIKEUSNÄKÖKULMA

Tässä tutkimuksessa olen kartoittanut oikeusasiamiehen kertomuksista ilmenevän oikeusasiamiesinstituution muutoksen osana itsenäisen tasavallan muutosta. Erityisenä pyrkimyksenä on ollut etsiä merkkejä kansalaisnäkökulman sekä perusoikeusnäkökulman esiintymisestä ja merkeistä instituution muutoksesta suhteessa niihin: jos muutosta itsenäisyyden aikana on tapahtunut, niin milloin, miten ja miksi?

Olen suunnannut tuhansia sivuja laajan lähdeaineiston tarkastelun tietyille painopistealueille. Yhtäältä olen kartoittanut ratkaisuja, jotka käsittelevät oikeusasiamiehen perinteiseksi koettuja ydintehtäviä: tuomioistuinten toimintaa ja vangittujen asemaa koskevia ratkaisuja ja tarkastuskertomuksia. Alkuperäisenä oletuksena on lisäksi ollut, että sekä kansalaisnäkökulma että perusoikeusnäkökulma tulisivat kertomuksissa vahvasti esille poliisin toimintaa ja laitosvallan eri ilmenemismuotoja käsiteltäessä. Näin ei ole ollut, mutta poliisin toimintaa koskevat ratkaisut ilmentävät oivalla tavalla julkisen vallankäytön muutosta. Lisäksi olen tarkastellut kertomuksista esiin nousevia teemoja, jotka ilmentävät instituution yleisempää suhdetta muuttuvaan yhteiskuntaan.

Valitettavasti en ole artikkelissa voinut käsitellä kaikkia oikeusasiamiesinstituutioon liittyviä kiinnostavia puolia. Systemaattisen tarkastelun ulkopuolelle olen jättänyt esimerkiksi tuomionpurkua ja muuta viranomaisen ratkaisun poistamista tai oikaisemista koskevat asiat ja niiden perustelut. On kuitenkin huomattava, että niiden myötä oikeusasiamies on aina toiminut pienen kansalaisen yksittäistapauksessa merkittävän oikeusturvan varmistajan roolissa. Vastaisen tarkemman tutkimuksen varaan ovat jääneet myös oikeusasiamiesten tekemät lainsäädännön, oikeudenhoidon ja hallinnon kehittämiseen pyrkivät esitykset ja lausunnot. On selvää, että hienovaraista esitys- tai lausuntomekanismia käyttävä oikeusasiamies on myös oikeuspoliittinen toimija.[20]

Kertomusten luomaa kuvaa olen täydentänyt muilla viranomaisdokumenteilla ja tutkimuskirjallisuudella. Eduskunnan kirjaston keräämän oikeusasiamiesbibliografian olen käynyt systemaattisesti läpi.[21] Sen lisäksi olen peilannut historiallisia kehityskulkuja ja pyrkinyt tekemään sen etenkin viimeisimpien vuosien historiantutkimuksen tuloksiin. Nämä uudetkin tulkinnat on luonnollisesti rakennettu aiempien tutkijasukupolvien löydösten varaan. En ole kuitenkaan lähtenyt selvittämään erikseen kunkin yksittäiskysymyksen tutkimuksen varhaisempia vaiheita. Pahoittelut siis sille, joka kokee tietyn tärkeän tutkimuksen puuttuvan lähteiden joukosta. Pahoittelut myös niille, jotka kokevat ettei tutkimus huomioi toista laillisuusvalvojaamme. Kertomuksia ja niiden käsittelyä olisikin hedelmällistä tarkastella yhdessä valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomusten kanssa. Valitettavasti oikeuskansleri-instituutionkin tutkimus on vähäistä.[22] Siten myös vertailevat ja molemmat laillisuusvalvojat mukaan ottavat historialliset tutkimukset ovat harvinaisia.[23]

Eduskunnan oikeusasiamiehen merkityksen itsenäisen Suomen historialle huomaa muun ohella siitä, että monen julkisen hahmon nimet ovat päätyneet kertomusten sivuille kantelijoina, virkamiehinä tai muussa ominaisuudessa. Tässä artikkelissa historiallisesti tai poliittisesti jo tunnetut henkilöt on mainittu nimeltä. Sen sijaan ei-julkisuuden henkilöiden nimet on tutkimuseettisistä syistä jätetty pois, vaikka alkuperäisissä ratkaisuselosteissa ne olisivatkin mainittu. Ratkaisut on tehty ennen kaikkea silmällä pitäen henkilön julkista toimintaa ja yhteiskunnallisen aseman merkittävyyttä.[24]

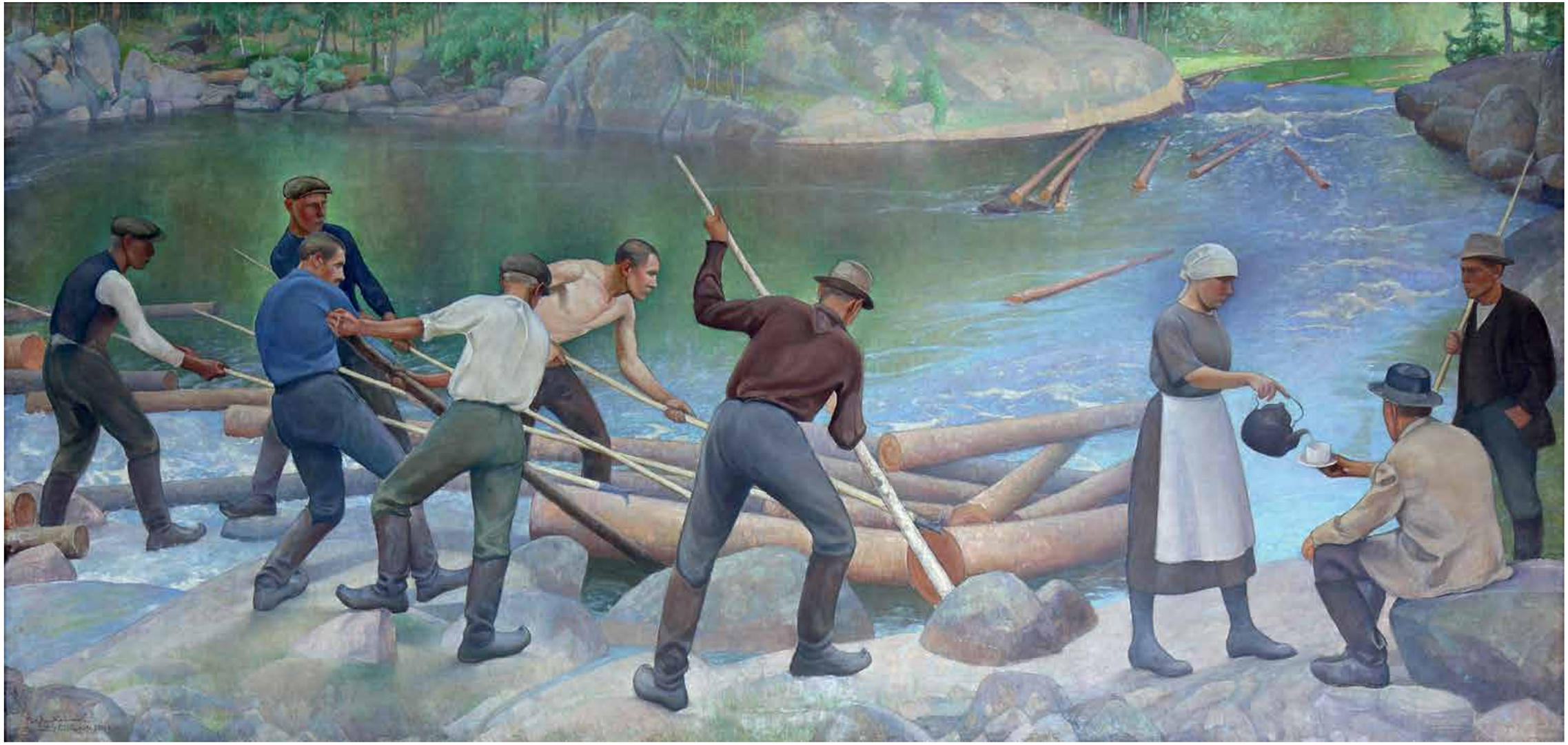

Tukinuitto, Pekka Halonen / kuvaaja Simo Rista (1925, öljy). © Kuvasto 2019.

Muodollista lainmukaisuutta valvomassa

Eduskunnan ensimmäinen oikeusasiamies Erik Alopaeus aloitti tehtävässään 1.1.1920.[25] Jo hänen ainoaksi toimikaudekseen jäänyt ensimmäinen vuosi osoitti, miten vaikeassa tilanteessa vuoden 1919 hallitusmuodolla säädetty instituutio toimi 1920-luvun Suomessa. Heikosti resursoitu oikeusasiamies pyrki valvomaan laillisuutta työvälineenään ajan tiukan muodollinen juridinen ratkaisukehys. Samalla oli selvää, että ympäröivä yhteiskunta tarjosi tehtävän suhteen ristiriitaisia odotuksia ja suuria paineita. Alopaeuksen tunnettu johtopäätös olikin ehdotus oikeusasiamiehen viran lakkauttamisesta.[26]

Oikeusasiamiesinstituutio muotoutui, vakiintui sekä lopulta selviytyi niin sanotun ensimmäisen tasavallan vaikeissa oloissa. Niihin kuului sisällissodan jakoa seuraileva jyrkkä poliittinen vastakkainasettelu, valkoisen puolen saavuttama valta-asema sekä demokratiaa uhkaava oikeistoradikalismi. Aikakauden lopulla demokratia päihitti yksinvaltapyrkimykset ja vastakkainasettelu hälveni ennen toista maailmansotaa ja talvisodan aikana.[27]

POLIITTISEN JA HENKILÖITYNEEN INSTITUUTION KERTOMUSTEN KIRJAVUUTTA

Alkuvaiheen oikeusasiamiesinstituutiota on välttämätöntä tarkastella oman aikansa kontekstissa. Kirjallisuudesta piirtyvä kuva on tyystin erilainen kuin nykyisen instituution todellisuus. Alkuvuosien instituutiosta voidaan puhua heikoin resurssein toimivana ja vähäistä arvostusta nauttivana toimijana. Se oli vahvasti henkilöitynyt poliittisesti valittuun viranhoitajaan, joka oli puolestaan tyypillisesti poliittisesti aktiivinen sekä virkaiältään ja yleensä elinvuosiltaankin nuori juristi.[28]

Perehtyminen EOA:n kertomuksiin vahvistaa kirjallisuuden käsitystä.

Poliittisuus oli erityisen vahvaa ennen vuotta 1928, jolloin oikeusasiamiehet ja pääsääntöisesti myös heidän varamiehensä olivat entisiä, olevia tai tulevia kansanedustajia.[29] Vielä kun vuoden 1928 valtiopäiväjärjestys kielsi OA:n toimimisen kansanedustajana, valitut olivat joko entisiä tai tulevia kansanedustajia ennen Hakkilan vuoden 1933 valintaa.[30] Oikeusasiamiehen vaaleissa pääehdokkaat olivat selvästi puolueiden jäseniä tai valtablokkien tukemia. Vaaleissa 1920-luvun mittaan valitut oikeusasiamiehet ja heidän varamiehet edustivat tuolloin tai myöhemmin laajaa puoluekirjoa: kokoomuspuolue, edistyspuolue, ruotsalainen kansanpuolue, maalaisliitto, sosialidemokraattinen puolue ja isänmaallinen kansanliike.[31] Jo Hidén on pitänyt selvänä, että 1920-luvun vaalit olivat luonteeltaan poliittisia. Samalla hän on tuonut esiin aikalaiskäsityksen Hakkilan maalaisliittolaisuudesta.[32] Hakkilalla olikin työhistoria agraarisen Suomen merkittävistä instituutioista, kuten Pellervo-seurassa ja maalaiskuntain kunnallistoimistossa, mutta hän ei ollut toiminut poliittisissa luottamustehtävissä. Taustasta huolimatta on nähtävissä, että Hakkilan toistuva valinta kaikkiaan kahdentoista vuoden kaudelle merkitsi EOA-instituution vakiintumien ohella sen puoluepoliittisuuden laimenemista.

Henkilöityminen oli puolestaan luonnollinen seuraus resurssien pienuudesta: instituution muodosti heinäkuuhun 1945 saakka OA:n lisäksi yksi lakimiessihteeri ja lähinnä vuosiloman aikana sijaisena toiminut eduskunnan oikeusasiamiehen sijainen. Lakimiesten lisäksi instituution henkilökuntaan kuului kirjaaja-konekirjoittaja ja vahtimestari.[33] Eduskunnan vuosittain tekemä valinta oli omiaan politisoimaan tehtävää. Vuosina 1920–1932 oikeusasiamiehenä toimi kuusi henkilöä, joista Hugo Lilius kahteen otteeseen yhteensä seitsemän vuotta. Toisaalta henkilöityminen toimi instituution muutoksen pysäyttävänä tekijänä Hakkilan pitkän kauden (1932–1945) aikana. Hakkilan kauden kertomuksista on havaittavissa muutoksen pysähtyminen ja toiminnan rutinoituminen.

Liliuksen kauden viimeinen, vuoden 1931 kertomus oli muutamalta keskeiseltä osuudeltaan uudenlainen. Ensinnäkin EOA toi siinä ilmi ”käsityksensä” kahdessakin asiassa. Käsityksen saattaminen viranomaisen tietoon on yksi vaikutuskeino muiden joukossa ja se muodostui jo ensimmäisten oikeusasiamiesten aikana. Toiseksi varsin harvojen tahojen – tyypillisesti vankien, virkamiesten, vasemmiston ja pienviljelijöitten – laatimien kanteluiden joukosta nousee esiin Aktiebolaget Kemi Osakeyhtiön valitus sille määrätystä korosta verolle.[34] Ratkaisu osoittaa, että myös resursseiltaan hyvät ja asiantuntevat suuryritykset luottivat tai halusivat luottaa EOA:n toimintaan, josta voidaan päätellä oikeusasiamiehen päässeen pois laitamarginaalista. Vuoden 1931 kertomukseen sisältyi myös selostus asioista, joihin EOA oli oma-aloitteisesti ryhtynyt. Käytännössä EOA avasi tutkintoja sanomalehdistössä huomiota herättäneisiin asioihin. Tällaisia olivat syytökset kihlakunnanoikeuden puheenjohtajan virkavirheestä, poliisimiesten tekemistä pahoinpitelyistä ja puolustuslaitoksen ihmishenkiä vaatineen hinaajan tuhoutumisen aiheuttaneista syistä.[35]

Instituution alkuvaiheen vakiintumisen voi ajoittaa vuosiin 1932–1934. Hakkilan valinnan lisäksi vuonna 1932 eduskunta kaatoi vahvan hallitusvallan puolesta puhuneen laitaoikeiston alulle saattaman hallituksen esityksen oikeusasiamiehen toimen lakkauttamisesta. Seuraavana vuonna se hyväksyi vuoden 1934 alusta voimaan tulleet lait, joilla laillisuusvalvojien tehtävän-

jakokysymys ratkaistiin ja oikeusasiamiehen toimikautta pidennettiin kolmeen vuoteen.[36] Seuraavat noin kymmenen vuotta EOA seuraili toiminnassaan samoja puitteita.

INSTITUTIONALISOITUMISTA RATKAISUJEN KAUTTA?

On tunnettua, että Suomessa oikeusasiamiehen viran perustaminen seurasi Ruotsin esimerkkiä ja Suomi kantaa kunniaa olla toinen valtio, jossa oli oikeusasiamies.[37] Professori Jukka Kekkonen on tuonut esiin, että oikeusasiamiesinstituutio kuului yhtenä osana lakisidonnaisuutta, hallinnon ja viranomaistoiminnan lainalaisuutta sekä tuomioistuinten riippumatonta asemaa korostavaan vuoden 1919 hallitusmuodon kokonaisuuteen.[38] Kun virka kuitenkin oli uusi, eikä sille ollut muita kansainvälisiä esimerkkejä, ei toimintatavat tai edes toimivallan ulottuvuus olleet selviä asioita itsenäisyyden alkuvuosina.

Esimerkki siitä, että EOA instituutiona haki paikkaansa alkuvuosina on helmikuussa 1923 tehty lausuma valtioneuvoston pöytäkirjaan. Tuolloin OA käytti ensimmäisen kerran läsnäolo-oikeuttaan valtioneuvoston istunnossa siihen, että hän moitti hyväksytyn lakiesityksen perustuslainmukaisuutta – se olisi tullut esittää säädettäväksi perustuslain säätämisjärjestyksessä.[39] Vastaisuudessa valtioneuvoston istunnossa lainmukaisuuden valvonta vakiintui oikeuskanslerille ja lakiesitysten perustuslainmukaisuuden tarkastelu eduskunnan perustuslakivaliokunnalle.

Instituutio ei myöskään ollut alkuvuosinaan tuttu suurelle yleisölle tai edes korkeille virkamiehille tai kansanedustajille. Ensimmäisen tasavallan aikaisista

VIREILLE TULLEIDEN ASIOIDEN MÄÄRÄ, 1920–1945

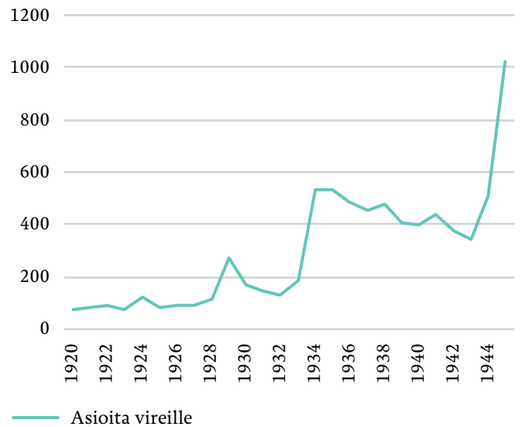

kertomuksista on löydettävissä ratkaisuja, jotka paalutavat instituution toimivaltaa ja mahdollisuuksia valvoa viranomaistoiminnan laillisuutta. Niiden julkaiseminen on samalla palvellut eduskunnan oikeusasiamiehen tunnetuksi tekemistä poliittisten päättäjien, virkamiesten ja laajan yleisön keskuudessa.

Oheinen kuvio ilmentää oikeusasiamiehen alkuvuosien kasvavaa työpanosta. Rauhallisen 1920-luvun jälkeen instituutio ”löydettiin” 1930-luvun puoliväliin mennessä. Vireille tulleiden asioiden määrä – joka sisältää niin kantelut, omasta aloitteesta käsitellyt asiat kuin kanslian organisointia koskevat päätöksetkin – saavutti tuolloin tason, joka ylitettiin vasta toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa.

Heti ensimmäisenä toimintavuonna oikeusasiamies sai ruotsinkielisen kirjelmän kansanedustaja Georg von Wendtiltä. Tämän mukaan puhemies ei noudattanut valtiopäiväjärjestyksen, hallitusmuodon ja eduskunnan työjärjestyksen säännöksiä siitä, että asiat tulisi esitellä ja päätösehdotukset antaa myös ruotsiksi. Edustaja von Wendtin mukaan näitä ”säännöksiä ei suinkaan täytetä sillä tavoin, että joku syrjäinen henkilö (eduskunnan tulkki tahi muu) toistaa puhemiehen esittämät äänestysehdotukset toisella kansalliskielellä”. Päätöksessään OA perusteli lyhyesti, että hallitusmuodon ja eduskunnan oikeusasiamiehen johtosäännön mukaan asian tarvitsemat toimenpiteet eivät kuuluneet hänen virkatehtäviinsä.[40] Kansanedustaja siis kokeili kepillä jäätä uuden instituution kanssa: olisiko siitä erotuomariksi kansanedustuslaitoksen sisäisiin ristiriitoihin? Vaikka von Wendt olisikin tiennyt vastauksen jo etukäteen, hän sai näkökantansa kuuluviin sanomalehdistössä.

Ensimmäisiltä toimintavuosilta on peräisin myös periaate, että EOA ei puutu asioihin, jotka ovat tuomioistuinten käsiteltävänä. Porilainen rakennusmestari vaati kantelussaan Porin raastuvanoikeuden jäseniä asetettavaksi syytteeseen, mutta kun tämän valitus oli Turun hovioikeuden tutkittavana, ei EOA katsonut kantelun antavan aihetta toimenpiteisiin.[41]

Kymmenen vuoden toiminnan jälkeen tai myöhemminkään 1930-luvulla EOA:n merkitys ja toimivalta eivät olleet selvää kaikille kansalaisille. Oikeusasiamiehellä ei ollut toimivaltaa esimerkiksi määrätä yksityistä henkilöä pantavaksi syytteeseen rikoksesta[42], eikä ryhtyä toimenpiteisiin yksityisten kansalaisten tai yhteisöjen lainvastaisiksi väitettyjen tekojen tai laiminlyöntien johdosta.[43] Ratkaisuissa 1930-luvun lopussa käsiteltiin myös mahdollisuutta tutkia asia julkisen edun niin vaatiessa. EOA katsoi, että pyyntö purkaa riita-asiassa annettu tuomio voitiin ottaa harkittavaksi vain, jos kysymyksessä oli julkinen etu.[44] Oikeusasiamiehen toimivaltaan ei kuulunut toimenpiteisiin ryhtyminen määräajan takaisinsaamiseksi[45] eikä yksityisten henkilöiden tekemiksi ilmoitettujen rikosten tutkiminen ja heidän saattamisensa syytteeseen eikä myöskään tuomionpurkuesityksen tekeminen asiassa, jossa ei ollut kysymyksessä julkinen etu.[46]

Pulakauden aikana EOA kuitenkin vastaanotti pyynnön esimerkiksi siitä, että tämä esittäisi hallitukselle, mitä toimenpiteitä ”korko- ja luottokysymyksen järjestämiseksi sellaisella tavalla, että korkokanta alenisi” vaatisi. Talouspolitiikka tai lainsäädäntöaloitteet taloudellisten asioiden ratkaisemiseksi eivät kuitenkaan kuuluneet toimivaltaan.[47] EOA ei ollutkaan omnipotentti hyväntuoja, vaan sillä oli käytössä lain tarkoin rajaamat keinot tavoitteisiinsa pääsemiseksi. OA Lilius ei siis voinut esimerkiksi ryhtyä Lumivaaran seurakunnan toivomalla tavalla ”suhteisiin valtioneuvoston jäsenien kanssa ajaakseni tätä asiaa siinä oikeassa hengessä”. Kantelijan tavoitteena oli saada jo vuonna 1925 Liliuksen käsiteltävänä olleen seurakunnan jakautumiseen liittyvän asia pois päiväjärjestyksestä nostamalla valtiolta miljoonan markan korottoman lainan.[48]

Myöskään kansanopiston johtajaa ei voinut pitää kansanopistoista annetun asetuksen perusteella virkamiehenä siinä merkityksessä, että oikeusasiamies voisi johtajan lainvastaisiksi väitettyjen virkatointen johdosta ryhtyä toimenpiteisiin. Asia todettiin 1930-luvun puolivälissä kahden vuoden välein eri ratkaisuissa.[49] Koulutussektorilla yliopistojen tilanne oli erilainen: niiden itsehallinto-oikeuden ei katsottu estävän oikeusasiamiestä ottamasta laitosta koskevaa kantelua käsiteltäväkseen.[50]

Yksityisen ja julkisen raja ei selvinnyt helposti kantelijoille. Vuonna 1936 viipurilaiset Singer-ompelukoneiden asiamiesmyyjät kantelivat siitä, että yhtiö ei

vakuuttanut asiamiehiä tapaturman varalta eikä myöntänyt heille kesälomaa. Yksityiseen kohdistunutta kantelua ei voitu tutkia.[51] Vielä sotavuosina EOA joutui vuosikertomuksessaan toteamaan, että sen toimivaltaan kuuluu lakien noudattamisen valvonta ainoastaan tuomioistuinten ja muiden viranomaisten toiminnassa – ei siis *Pohjanmaan Kansa* -lehden valvonta.[52]

Vaikka tietoa ilmiselvästi tarvittiin, EOA ei alkuvuosinaan harjoittanut neuvontaa tai tiedotustoimintaa. Kakolassa tuomiotaan suorittanut kuritushuonevanki kyseli vankilassa liikkuvien huhujen johdosta, milloin olisi oikeutettu pääsemään ehdonalaiseen vapauteen. EOA totesi, että tällaiseen kyselyyn vastaaminen ei kuulunut toimivaltaan.[53]

Nykyisin oikeusasiamiehen tyypillisin toimenpide kulkee nimellä ”käsitys” – vuonna 2018 yli kolme neljäsosaa kaikista toimenpiteistä ja yli kymmenys kaikista ratkaisujen lopputuloksista oli käsityksiä. Nykyisin käsityksellä tarkoitetaan EOA:n mahdollisuutta lausua viranomaiselle käsityksensä lainmukaisesta menettelystä tai kiinnittää huomiota hyvän hallintotavan vaatimuksiin tai perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista edistäviin näkökohtiin. Käsitys voi olla moittiva tai ohjaava.[54] Käsitysinstituution juuret ovat mitä ilmeisimmin oikeusasiamiehen toiminnan alkuvuosissa.

Erityisesti käsitysinstituution rajoja paalutettiin vuoden 1923 kertomuksessa kuvatussa tapauksessa, jossa EOA oli käynyt kirjeenvaihtoa eduskunnan pankkivaltuusmiesten – eli Suomen Pankin toimintaa valvovien kansanedustajien kanssa. Tapahtumat olivat alkaneet kansanedustaja Georg Schaumanin pyydettyä nähdäkseen pankkivaltuusmiesten laatimia asiakirjoja eräästä vuoden 1921 valuuttakaupasta. Asiaa tarkasteltuaan EOA lausui maaliskuisessa päätöksessään, etteivät asiakirjat sisältäneet mitään salassa pidettävää ja lähetti päätöksen myös pankkivaltuusmiehille tiedoksi. Pankkivaltuusmiehet olivatkin merkinneet saamansa päätöksen asiakirjoihinsa, mutta samalla lausuneet, ettei oikeusasiamiehen johtosääntö tuntenut EOA:n päätöksen tarkoittamaa toimenpidettä (joka nykyisin käsityksenä tunnetaan).

OA Lilius ei jättänyt asiaa tähän. Hän totesi, ettei pankkivaltuusmiesten tehtävänä ollut arvostella EOA:n toimenpiteiden lainmukaisuutta – ”eivätkä Pankkivaltuusmiehet ole siihen pätevätkään”. EOA katsoikin olevansa pakotettu ”osottamaan Pankkivaltuusmiesten esittämän mielipiteen perusteettomuuden”. Johtosäännössä EOA nimittäin valvotettiin ryhtymään *asianmukaisiin toimenpiteisiin* tuomareiden ja virkamiesten toiminnan lainmukaisuutta valvottaessa. Lilius kuitenkin selvitti, ettei hänellä sen sijaan ollut velvollisuutta nostaa virkasyytettä ”jokaisesta pienimmästäkin virheellisyydestä tai laiminlyönnistä virassa”. Valvomistoiminta oli siis muutakin kuin syyttäjänä toimimista ja siihen kuului ”ensi kädessä se, että oikeusasiamies ilmoittaa viranomaiselle käsityksensä siitä, onko viranomaisen toimenpide katsottava lainvastaiseksi ja mikä siinä on lainvastaista”. Täydentääkseen argumenttiaan Lilius lähetti pankkivaltuusmiehille esimerkkejä Ruotsin oikeusasiamiehen tekemistä ”esillä olevaan tapaukseen verrattavista ja sangen valaisevista toimenpiteistä”.[55] EOA siis tulkitsi johtosääntöään Ruotsin mallin mukaan. Toisenlaisella – pankkivaltuusmiesten suosimalla – tulkinnalla syytteiden ajaminen olisi voinut korostua instituution toiminnassa. Samalla myöhempinä vuosikymmeninä kehittyneet mahdollisuudet ohjata viranomaistoimintaa pehmeämmin, konsultatiivisemmalla otteella, olisivat heikentyneet. Arvailujen varaan jää, miten työkalujen puutteet olisivat vaikuttaneet EOA-instituution työtaakkaan ja arvostukseen. Väistämättä syytteiden ajaminen olisi vienyt resursseja kanteluiden tutkimiselta ja useampi syyte olisi rajatapauksena kaatunut tuomioistuimessa. *Asianmukaiset toimenpiteet* salliva normipohja on myöhemmin mahdollistanut toimenpiteiden joustavan valinnan ja siten instituution pitämisen ajan tasalla.

Instituution arvovallan kannalta on keskeistä, että OA otti toiminnan alkuvuosina kantaa toimivaltuuksiensa lisäksi myös muihin valtiollisen toiminnan perusratkaisuja koskeviin kysymyksiin. Esimerkiksi vuoden 1923 ratkaisussaan OA Lilius tulee kritisoineeksi oikeusministeriön kiertokirjeitä, jotka sisälsivät lainvastaisen ohjeen sakkorangaistusten täytäntöönpanosta. ”Mutta asialla on vielä arveluttavampikin puoli”: kyseessä oli hallitusmuodossa mainittu lainselitys, jollaisen antamiseen oikeusministeriöllä ei ollut oikeutta.[56] Vuonna 1926 EOA myös totesi ykskantaan, että tämän toimivaltaan ei kuulunut selittää lakia.[57] Selittämisinstituutio ei noussut itsenäisessä Suomessa merkittäväksi lainsäädäntötoimenpiteeksi. EOA edisti ratkaisuillaan tätä kehitystä: lain selittäminen ei ollut valtioneuvoston näkökulmasta joustava mekanismi, sillä se oli samanlaisen prosessin takana kuin lain muuttaminen.

Lähellä lain selittämistä oltiin vuonna 1924, kun eduskunnan perustuslakivaliokunta otti kannan oikeusasiamiehen johtosäännön oikeaan tulkintaan. OA Lilius oli nimittäin lukenut *Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland*:sta professori Rafael Erichin kirjoituksen oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen välisestä kompetenssikysymyksestä. Arvostetun valtio-oikeuden ja kansainvälisen oikeuden tuntijan mukaan oikeusasiamies ei ollut oikeutettu ottamaan oikeuskanslerin jo tutkimaa asiaa tutkittavaksensa – ja toisin päin. Lilius pyysi eduskuntaa ottamaan asiaan toisen kannan. Perustuslakivaliokunta valmistelikin oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin kantaa vastanneen lausunnon, jonka eduskunta 20.12.1924 antoi kirjelmänä kummallekin tiedoksi.[58] Lausunto ei ollut lainselitys, sillä sitä ei käsitelty lainsäätämisjärjestyksessä. Se oli kuitenkin eduskunnan selvä kannanotto laintulkintaan. Toisaalta itse kysymys oli lähinnä akateeminen: mahdollisuus saman asian tutkimiseen kummankin laillisuusvalvojan toimesta ei tarkoittanut että niin automaattisesti tehtiin. Vuonna 1936 EOA ei ”pitänyt asianmukaisena puuttua asioihin, jotka paraikaa ovat oikeuskanslerinvirastossa vireillä”, eikä tutkinut kantelua.[59]

Eduskunnan oikeusasiamiehen johtosääntö 2/1920

4 § 2 momentti

Milloin eduskunta on päättänyt syytteen nostettavaksi valtioneuvoston jäsentä tai oikeuskansleria vastaan, ajaa sitä oikeusasiamies. Muuten älköön oikeusasiamies puuttuko oikeuskanslerin virkatoimiin älköönkä syytettä häntä vastaan ajako, ellei tasavallan presidentti hallitusmuodon 47 §:n 1 momenttiin mukaan ole määrännyt häntä sellaista syytettä ajamaan.

EOA siis hahmotteli omia toimintamahdollisuuksiaan ensimmäisten noin viidentoista vuoden ratkaisuissa. Tästäkin on nähtävissä, että instituutio vakiinnutti toimintansa 1930-luvun puoliväliin mennessä.

YDINTEHTÄVÄT HAHMOTTUVAT

Uutena instituutiona eduskunnan oikeusasiamiehen oli muodostettava itse tehtäväkenttänsä. Yhtäältä hallitusmuoto ja pian sen jälkeen hyväksytty eduskunnan oikeusasiamiehen johtosääntö (10.1.1920/2) asettivat tehtäviksi lakien noudattamisen valvonnan tuomioistui-

RATKAISTUT ASIAT KOLMESSA SUURIMMASSA KATEGORIASSA, 1920–1944

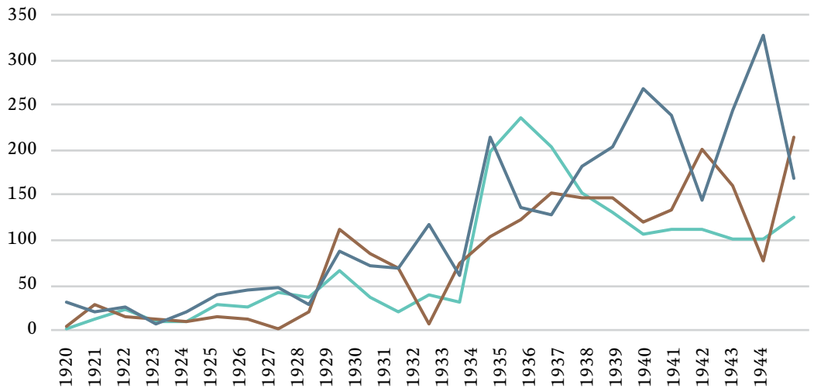

Näiden kolmen kategorian lisäksi eri vuosina on ollut myös muita kategorioita.

Tuomioistuimiin kohdistuvat kantelut
Vankeinhoitoon kohdistuvat kantelut
Muun viranomaisen menettelyyn kohdistuvat kantelut

mien ja muidenkin viranomaisten toiminnassa. Toisaalta esimerkiksi toiminnan suuntaaminen eri viranomaisten toimintaan, toimintatavat, eri reaktiomuotojen käyttö, tarkastustoiminnan luonne ja laajuus sekä suhde toiseen laillisuusvalvojaan olivat asioita vailla ennakkoesimerkkiä. Kertomuksista on pääteltävissä toiminnan suuntautuminen tietyille painopistealueille, joista tuli EOA:n toiminnan kivijalka. Tuomareiden toiminnan valvonnan lisäksi oikeusasiamiehen perinteiseksi koetuksi ydintehtäväksi tuli vangittujen aseman valvonta.

Oheinen kuvio ilmentää EOA:n tekemien ratkaisujen määrää kolmessa pääkategoriassa.[60] Siitä havaitaan, että tuomioistuimia ja vankeinhoitoa koskevat asiat ovat olleet keskeisessä asemassa alkuvuosina. Ratkaisumääriltään 1920-luvun jälkeen käsiteltyjen asioiden määrä nousi 1930-luvun mittaan. Samalla ”muun viranomaisen (virheellistä) menettelyä” -kaatokategoriaan kuuluvien asioiden määrä lisääntyi.

Lainkäyttäjät virkasyytteiden kohteena

Tuomioistuinten laillisuusvalvontaa voi – ainakin hallitusmuodon sanamuodon mukaan – pitää EOA:n päällimmäisenä tehtävänä. Toimivaltuus tähän tekee EOA:sta vertailevassa tarkastelussa erityisen instituution: tiettävästi vain Suomella ja Ruotsilla on toimivalta valvoa tuomioistuimia. EOA myös on alusta saakka vastaanottanut kanteluita tuomioistuimen menettelystä. Pääsääntöisesti tuomareita – tai muitakaan viranomaisia – koskevat kantelut eivät johtaneet toimenpiteisiin. Ensimmäisenä toimintavuonna EOA kuitenkin lähetti Turun hovioikeuden kanneviskaalille asiakirjat syytteen nostamiseksi Lohjan tuomiokunnan tuomaria vastaan. Tämä oli nimitetty virkaansa vuonna 1918 ja saanut luvan asua tuomiokuntansa ulkopuolella Helsingissä, mutta asui edelleen Lahden kaupungissa. Hovioikeus tuomitsikin tuomarin virkarikoksesta 400 markan sakkoon.[61] Vuonna 1925 EOA vaati rangaistusta kihlakunnanoikeuden puheenjohtajalle, joka oli ottanut käsiteltäväkseen ja päätettäväkseen jutun, jonka kannetta ei ollut asianmukaisesti määritelty.[62] Eräs kihlakunnantuomari joutui syytteeseen, kun tämä oli jättänyt tuomioissaan ilmoittamatta konkurssipesän etuoikeusjärjestyksen, jota oli noudatettava konkurssipesän saatavia suoritettaessa.[63] Sekä raastuvanoikeuden puheenjohtaja että jäsenet puolestaan asetettiin syytteeseen, kun oikeus oli käyttänyt toimituskirjan kielenä ruotsin kieltä, vaikka vastaaja oli suomenkielinen.[64]

Ensimmäisinä vuosina EOA siis vaati syytteeseen tuomareita menettelystä, jonka tämä katsoi virkavirheeksi. Virkasyytteistä tuli se ankara seuraamus, jolla tuomarikuntaa moitittiin. Onkin silmiinpistävää, että valtaosa alkuvuosien julkaistuista syyttämispäätöksistä koskee tuomareita. Ilmeisesti varoituksen kaltaisia pehmeämpiä keinoja ei katsottu soveliaaksi kohdistaa riippumattomuutta nauttiviin tuomareihin vaan näiden oikeusturva edellytti mahdollisuutta puolustautua syytteiltä tuomioistuinkäsittelyssä.

Toisaalta syytteen käyttö reaktiomuotona vaihteli oikeusasiamiehen henkilöstä riippuen. Oikeusasiamiehistä Holma ei nostanut virkasyytteitä lainkaan, eikä Liliuskaan ilmeisesti ensimmäisellä kaudellaan. Hakkilan ensimmäinen vuosi kului ilman nostettua syytettä. Syytteet sen sijaan kuuluivat Puhakan, mutta etenkin Söderhjelmin keinovalikoimaan. Söderhjelmin toimikauden alussa vuonna 1929 virkasyytteitä nostettiin erityisen paljon. Kun siihen mennessä EOA oli nostanut yhteensä 15 syytettä, nyt niitä nostettiin kymmenen. Nyt niiden käyttö myös laajeni tuomarikunnan ulkopuolelle. Kertomuksessa selostettiin everstiä (taitamattomuudesta tehty virkarikos), entistä maaherraa (huolimattomuudesta tehty virkavirhe) ja asutushallituksen insinööritoimiston apulaisjohtajaa (virkavirhe) vastaan nostetut kolme syytteeseen johtanutta kantelua.

Mitä ilmeisimmin Söderhjelm oli ottanut edeltäjistään poikkeavan linjan syytekynnyksen ylittymiseen. Hänen kautensa jatkui vain kolme kuukautta vuoden 1930 puolelle, minkä vuoden lyhyestä kertomuksessa ei ole pääteltävissä, oliko Söderhjelm vai tämän seuraaja Lilius nostanut vuoden neljä syytettä. Muiden kuin Söderhjelmin tekemät muita kuin tuomareita koskevat syytteeseen päättyneet julkaistut ratkaisut ovat harvinaisia.[65] Tilastoja tarkastelemalla selviää myös, että kaikkia virkasyytepäätöksiä ei julkaistu.

EOA:n ote tiukentui Hakkilan aikana 1930-luvun puolivälissä. Siitä eteenpäin EOA asetti hyvin tyypillisesti alioikeuksien puheenjohtajia ja hovioikeudenkin jäseniä syytteeseen virkarikoksesta silloin, kun näiden antamissa tuomioissa oli virheitä rangaistusajan laskemisissa, rangaistuksen yhdistämisessä tai muuten rangaistuksen pituuteen vaikuttavissa seikoissa.[66] Hovioikeuden jäsenet voivat vapautua syytteestä, vaikka tuomioistuin oli laskenut väärin erään muun muassa erittäin raskauttavien asianhaarain vallitessa tehdystä metsänhaaskauksesta, auton kuljettamisesta ilman ajokorttia ja säädetyn henkilölukumäärän ylittämisestä tuomitun vangin rangaistuksen, mutta kun tästä ei ollut koitunut kantelijalle vahinkoa.[67]

Syyte ei koittanut ainoastaan silloin, kun virhe oli kansalaisen vahingoksi. Vuonna 1942 sotaa käyvän maan kenttäoikeuden puheenjohtaja joutui vastaamaan siitä, että kenttäoikeus oli tuominnut syytetyn sotilaan lain määräämää lievempään rangaistukseen.[68]

Poliisin toiminta valvonnan kohteena

Jo ensimmäiseen toimintakertomukseen OA Alopaeus oli nostanut esiin ”Väärinkäytöksiä poliisilaitoksessa”. Hän oli sanomalehtikirjoituksen perustella kehottanut Wiipurin läänin maaherraa toimituttamaan tutkimukseen siitä, olivatko Kouvolan asemalla toimivat poliisit syyllistyneet ”väärinkäytöksiin takavarikoitujen väkijuomien hoitamisessa”. Asiassa saatiin selville, että takavarikoidusta kapsäkistä oli todennäköisesti kadonnut kaksi pulloa spriitä ja tähän rikokseen oli todennäköinen syyllinen virkaa tekevä ylimääräinen komisario. Maaherra oli tutkimusten perusteella antanut tälle eron poliisin toimesta. OA Alopaeus ei saanut mielestään riittävän täyttä selvitystä syytteen nostamiseksi, mutta katsoi maaherran toimet asiassa riittäviksi. Aihetta enempiin toimenpiteisiin oikeusasiamiehen puolelta ei ollut.[69]

Poliisin toiminta on siis aina tullut oikeusasiamiehen arvioitavaksi. Vaikka sitä ei ole alusta saakka systemaattisesti seurattu omana sektorinaan, EOA on kertomuksissa usein nostanut esille poliiseja vastaan tehdyt kantelut tai oma-aloitteisesti tutkitut tapaukset.

Vuoden 1923 kertomuksesta tulee ilmi poliisitoimintaan liittyvä poliittinen jännite. Siinä julkaistiin useita ratkaisuselosteita, joissa tutkinta oli aloitettu sanomalehdistökirjoittelun jälkeen. Tyypillisesti asiassa saatu selvitys ei johtanut toimenpiteisiin. Näin esimerkiksi tapauksessa, josta *Suomen Työmies* -sanomalehti oli kirjoittanut otsikolla ”Ohrana pahoinpitelee yhä” ja jossa Etsivää keskuspoliisia syytettiin pahoinpitelystä ja sairaalahoidon epäämisestä.[70] Tapauksessa, josta sama lehti uutisoi otsikolla ”Esivallan miekan kantaja renttuilemassa” ei laajojenkaan selvitysten jälkeen löytynyt selvitystä, joka olisi tukenut väitteitä poliisimiehen juopumuksesta virkapuvussa yleisellä maantiellä.[71] *Suomen Sosialidemokraatti* -lehdessä puolestaan väitettiin nimismiesten tehneen virkavirheitä näiden kieltäessä työväenyhdistysten järjestäväksi aikomia iltamia. EOA ei virkavirhettä löytänyt, mutta antoi maaherrojen välityksellä nimismiehille ohjeita iltamalupien lainmukaisesta käsittelystä.[72] OA Lilius ratkaisi vasemmistolehdistä tulevan paineen tutkimalla poliisin väitettyjä väärinkäytöksiä. Menettely oli omiaan legitimisoimaan poliisitoimintaa – tosin mahdollisesti enemmän niiden kansanosien piiriin, jotka eivät vasemmistolaisia sanomalehtiä lukeneet.

Teräsvaijerin käyttö moottoriajoneuvon pysäyttämiseen sen sijaan johti syytteisiin, kun siinä ei noudatettu sisäministeriön määräyksiä. Autonsa hajottanut varatuomari oli kannellut poliisiviranomaisten käytäntöjen ”törkeästi loukkaavan kansalaisten vapaata liikkumisoikeutta maanteillä”. Kimmokkeena kantelulle oli Maskun nimismiespiirin poliisikonstaapelien ja raittiuslautakunnan raittiuspoliisien ja valtuuttaman vaijerinhoitajan syyskuussa 1926 asettama teräsvaijeri, johon varatuomari oli autonsa törmännyt. Olikin todennäköistä, että esteestä ei oltu varoitettu siten kuin ohjeissa määrättiin ja EOA Puhakka vaati syytteet nostettaviksi.[73] Virkasyyte oli seurauksena myös ilmiannosta, jossa poliisimiesten kerrottiin pahoinpidelleen pidätetyn poliisivankilassa.[74] Sauvossa 1930-luvun lopulla sitkeätkään väitteet ja monimutkaiset selvittelyt eivät sen sijaan tuoneet todisteita poliisin tekemiksi väitetyistä pahoinpitelyistä.[75]

Poliisin toimintaa koskevaa laillisuusvalvontaa arvioitaessa on otettava huomioon poliisijuridiikan kaikkea muuta kuin vankka säädöspohja. Vuoden 1925 asetus poliisitoimen järjestämisestä Suomessa (57/1925) oli ensimmäinen yleistä poliisitointa koskeva säädös. Siitäkin huolimatta vuoteen 1966 saakka poliisin toimivalta yleisen järjestyksen ja turvallisuuden alueella oli tavanomaisoikeudellista ja perustui poliisiin asemaan.[76] Tämä teki muodollisjuridiseen lainmukaisuuteen keskittyvän instituution toiminnasta astetta vaikeampaa. Siitä huolimatta poliisitoimintaan liittyviin epäkohtiin oltiin valmiita puuttumaan. Vaikka moitteet eivät nousseetkaan keskeisiksi seikoiksi kertomuksissa, katsoi oikeusasiamies ajoittain asiakseen raportoida puutteista, jotka erottivat poliisin modernin ja nousevan valtion esimerkillisestä viranomaisesta. Esimerkiksi Helsingin kaupungin rikospoliisiosaston huoneisto-olot olivat talvisodan alla surkeat, huoneet olivat kertomuksen mukaan ”syöpäläisiä täynnä”. Löydös ei kuitenkaan aiheuttanut toimenpiteitä, sillä kaupungin viranomaiset olivat jo suunnittelemassa uuden keskuspoliisitalon rakentamista.[77]

Tarkastustoiminnan ytimessä raportointi vankiloista

Eduskunnan oikeusasiamies on suorittanut tarkastuksia eri virastoissa ensimmäisestä toimintavuodesta lähtien. Vuoden 1920 kymmenen tarkastusta lääninhallituksiin, maistraatteihin ja raastuvanoikeuksiin sekä tuomiokuntien arkistoihin eivät nostaneet esille suurempia epäkohtia. Niistä kuitenkin kävi ilmi, että maistraattien arkistot olivat tarkastamista vaille – seurannut kiertokirje kiinnitti maaherrojen huomiota heidän tarkastusvelvollisuuteensa. Hämeenlinnan raastuvanoikeuden arkistossa oli ”suurta leväperäisyyttä havaittavissa”. Kun asiasta vastuussa ollut virkamies oli jo Turun hovioikeudessa syytteessä laiminlyönneistään, ei EOA:lla ollut aihetta toimenpiteisiin.[78]

Pian tarkastustoiminta jäi kertomuksissa vähälle huomioille. Vuosina 1921–1923 ei erityistä huomautettavaa ollut. OA Holman ajan, OA Liliuksen ensimmäisen kauden ja OA Puhakan ensimmäisen vuoden kertomuksissa mainittiin vain tarkastuskohteet, mutta ei kootusti niissä tehtyjä havaintoja. 1930-luvulle tultaessa tarkastustoimintaa kuvattiin omassa lyhyessä jaksossaan. Siitä käy ilmi, että tarkastustoiminta kohdentui eri tavoin vuodesta ja oikeusasiamiehestä toiseen. Vuonna 1935 esimerkiksi tarkastettiin 10 joukko-osastoa, mutta ei tuomioistuimia tai muita virastoja. Tämän jälkeen tarkastukset suuntautuivat vuosikausia pelkästään vankiloihin ja joukko-osastoihin. Suppeimmillaan tarkastuksia tehtiin vain vankiloihin. Niihin tehtävät tarkastukset ovat yksi EOA:n perinteisistä tehtävistä.

Ensimmäisenä vuonna EOA raportoi positiiviseen sävyyn tarkastuksista seitsemään eri vankilaan. Aihetta oli ”tarkastustilaisuuksissa annettuihin huomautuksiin ja muutamaan vankeinhoitohallitukselle tehtyyn esitykseen”. Lisäksi EOA teki huomion asiasta, joka oli tullut jo hallituksen toimesta ”asianmukaiseen päätökseen”: poliittisia vankeja oli sopimatonta säilyttää samoissa rangaistuslaitoksissa tavallisten rikoksentekijöiden kanssa. Lisäksi perustavaa laatua olevia huomioita oli yksi: ”liika-asutus” ja tilanahtaus vaikeutti suuresti vankeinhoitoa. EOA:n kannan mukaan oli siis ”ajoissa ryhdyttävä toimenpiteisiin” ongelman poistamiseksi.[79]

Vankiloiden tarkastukset 1920-luvulla käsittivät tyypillisesti katsauksen vankien asuinhuoneisiin, työhuoneisiin ja varastoihin. Ne tehtiin ilmoittamatta ennalta vankilaviranomaisille ja vangeille annettiin niiden aikana mahdollisuus ”tarpeelliseksi katsomiansa valitusten tekemiseen”.[80] OA Hakkilan selostus vuodelta

1933 kuvaa jo vakiintunutta toimintatapaa. Ennalta ilmoittamattomissa tarkastuksissa katsastettiin muun muassa ensin kanslia, suuri joukko sellejä, työverstaat, varastot, keittiöt, sairas- ja opetushuoneet. Tarkastuksissa annettiin lisäksi vangeille mahdollisuus keskusteluun oikeusasiamiehen kanssa siten, ettei vankilaviranomaiset ole läsnä. Yleensä tällöin esitetyt valitukset esimerkiksi vankilan työstä, ruoasta, kohtelusta, sairaudenhoidosta ja muista vankilaoloista tai kohtuuttomista rangaistuksista, tuomioistuimen käsittelystä ja siirrosta toiseen rangaistuslaitokseen havaittiin heti aiheettomiksi. Jos valituksiin näytti olevan ”todennäköisiä perusteita eikä valituksenalaista asiaa voitu itse paikalla selvittää”, tuli vankien esittää valituksensa kirjallisesti.[81] Tyypillistä oli, että vankien valitukset asunto-oloista, sijoituksista, työstä, kohtelusta tai ruoasta havaittiin tarkastuksen aikana aiheettomiksi.[82] Sen sijaan kertomuksiin otettiin usein maininta vankiloiden ahtaudesta.

Tarkastusten selostusten perusteella EOA:n alkuvaiheen näkökulma vankeinhoitolaitokseen oli tekninen ja viranomaiskeskeinen: ongelmat olivat peräisin lähinnä vanhojen vankilarakennusten huonosta kunnosta. Tällöinkin kritiikki pehmennettiin automaattisesti ottamaan huomioon valtion niukat resurssit. Sen sijaan vankien valituksissa näistä epäkohdista ei tyypillisesti havaittu olevan perää. Esimerkiksi vuonna 1927 huomio kiinnittyi vankien määrän aiheuttamaan tilanpuutteeseen, heikkoon ilmanvaihtoon ja vartiomiehistön puuttuvaan kykyyn ja taitoon ”oikein suhtautua vartijan vaikeaan ja monesti suurta harkintaa vaativaan tehtävään”. Puutteet todettiin samalla vaikeasti korvattavaksi, vartijoiden kasvattamiseen ja kouluttamiseenkin olisi tarvittu erikoiskoulutusta. ”Valitukset, jotka koskivat vangin sijoitusta, työtä ja ruokaa, havaittiin aiheettomiksi”, todetaan kertomuksessa ykskantaan.[83]

OA Söderhjelmin vuoden 1929 kertomuksen tarkastustoiminnasta kertovasta jaksosta välittyy hieman poikkeuksellinen inhimillinen kriminaalipoliittinen käsitys. Kertomuksen mukaan rikollisuuden ja vankiluvun kasvusta sai vuoden tarkastuksissa ”lohduttoman kuvan”. Tilanahtaus oli kroonista, eikä ajan olosuhteissa ollut mahdollisuus noudattaa vankien hoitoa koskevia säännöksiä. Tämä oli suoraa tekstiä Söderhjelmiltä eduskunnalle, jonka OA huomautti olleen jo tietoinen niin rikollisuuden lisääntymisestä ja sen syistä, kuin vankiloiden tilanpuutteestakin.[84]

Tarkastuksia tehtiin resurssien sallimissa puitteissa ja tarkastustoiminta ei suinkaan välttämättä ollut joka vuosi laajaa. Huhtikuun puolivälissä vuonna 1930 aloittanut Hugo Lilius ehti tarkastaa vain Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan heinäkuussa. Järjestys ja siisteys kaikkialla oli hyvä. ”Päivän päivällisruokia maisteltiin myöskin ja havaittiin ne hyviksi ja terveellisiksi.” Kymmenkunta äitiä lapsineen oli sijoitettu samalle ahtaalle osastolle. Ummehtuneen ilman vaihtamisen vuoksi tila oli vetoinen. Vankilanjohtaja ”ei voinut väittää muistutusta aivan aiheettomaksi” ja lupasi ”ensi tilassa koettaa korjata epäkohdan”. Muuta moitittavaa ei löytynyt.[85]

OA Hakkilan kaudella oli yleistä, kuten hän kirjoitti vuoden 1932 kertomuksessa, että: ”Tarkastuksissa ei ilmaantunut mitään aihetta muistutuksiin tai muihin toimenpiteisiin rangaistuslaitosten viranomaisia vastaan”. ”Päinvastoin”, järjestys ja siisteys havaittiin tyypillisesti hyväksi. Tuolloin Riihimäen varavankilassa erityistä huomiota kiinnitti ”vankien hyvä käytös ja työteho” – Hämeenlinnan keskusvankilan valtiollisten naisvankien työteho taas jätti paljon toivomisen varaa niin OA:n havaintojen kuin vankilaviranomaisten kertomusten perusteella. Paitsi valtiollisissa naisvangeissa, vikaa löytyi myös vankiloiden tiloissa. Tilanahtaus oli kroooninen ongelma, johon OA ei pelännyt lausunnoissaan puuttua. Oli nimittäin ”sanomattakin selvää, että vankeinhoidolliset näkökohdat joutuvat näin suuren tilanahtauden vuoksi arveluttavasti kärsimään”.[86]

OA Hakkila heittäytyi lähes lyyriseksi vuoden 1935 kertomuksessa arvioidessaan Konnunsuon keskusvankilaa. ”Mitään aihetta muistutuksiin ei ilmaantunut, vaan vallitsi rangaistuslaitoksessa mallikelpoinen siisteys ja järjestys. Vankeinhoidollisesti on sanottu keskusvankila mitä nykyaikaisin, valoisa ja ilmava. Maataloudellisesti on Konnunsuo mielenkiintoinen ei vain viljelyslakeuksiensa vuoksi, jotka verraten lyhyessä ajassa on suosta raivattu, vaan myöskin nykyaikaisten, tarkoituksenmukaisten maatalousrakennustensa ja laitostensa puolesta.”[87]

Hakkilan tarkastustoiminnassa ei puututtukaan pelkästään vankien oloihin tai juridiseen asemaan. Kertomuksissa käsiteltiin laajalti – oikeastaan etupäässä – vankiloiden taloustoimintaa ja muita oloja. Siten esimerkiksi Pelson varavankilan tarkastuksesta raportoitiin tarkasti pinta-ala (16,500 ha), viljelyskelpoinen pinta-ala (3,700 ha) ja suunnitelma muodostaa alueelle 85 asutustilaa. OA Hakkila jatkoi: ”Tarkastusta suorittaessani oli suota kuokittu viljelysmaaksi yhteensä 60 ha ja tarkoituksena on kuokkia lisää joka vuosi noin 150 ha. Uusia teitä oli vankilan alueelle rakennettu 3 km ja rakenteilla oli lähes 11 km. Sitä paitsi on rakennettu kapearaiteinen rautatie, jonka pituus on 5,5 km. Teitä on suunniteltu rakennettavaksi noin 55 km ja kanavaperkauksia tulee tehtäväksi 53 km. Uutisraivauksista oli 36 ha kylvetty kauralle ja rukiille tulee kylvettäväksi noin 10 ha.” Edelleen: ” Varavankilan johtajan U. Rautavuoren opastamana tarkastin varavankilan vankiparakit ja työmaat. Mitään aihetta muistutuksiin ei ilmaantunut, vaan kaikkialla vallitsi hyvä järjestys ja siisteys.”[88]

Sen sijaan Hämeenlinnassa tilanne oli vaikea. Yhdessä oikeusministeri Urho Kekkosen ja vankeinhoitolaitoksen ylijohtajan A. P. Arvelon kanssa tehdyllä tarkastusmatkalla vakiintui käsitys Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilan vanhentuneisuudesta. Se olisi luovutettava mahdollisimman pian museotarkoituksiin ja korvattava esimerkiksi muuttamalla läheiset sotilaskasarmit vankilaksi.[89]

Hakkilan kaudella tarkastukset keskittyivät lähinnä vankiloihin. Esimerkiksi alkuvuosina esiintyneitä tuomioistuinten tarkastuksia ei tehty Hakkilan johdolla lainkaan ja muitakin viranomaisia tarkastettiin vain vähän. Esimerkiksi vuoden 1933 tarkastustoiminnan kohteena olivat viisi vankilaa. Silloin kun muita viranomaisia tarkastettiin, ei epäkohtia yleensä ilmennyt, eikä toiminnasta kirjoitettu erityisen moittivaan sävyyn. Päin vastoin, ennalta ilmoittamatta tarkastukselle saapunut EOA Hakkila kirjoitti vuonna 1935: ”Uudenmaan rakuunarykmentin ja Hämeen ratsurykmentin ruokasaleissa nautin miehistön aterian aikana heille annettua ruokaa, joka maukkautensa ja ravitsevaisuutensa vuoksi ansaitsee erityisen kiitosmaininnan.”[90]

Alkuvuosina oikeusasiamiehen tarkastustoiminta haki jatkuvasti muotoaan, kunnes se Hakkilan aikana sai suppean muotonsa lähinnä vankiloiden yleistilanteen kuvaajana. Ilmeistesti kertomusten tarkoituksena oli lähinnä pitää eduskunta selvillä vankilatoimesta. Teknokraattinen raportointi ei ollut järin kriittistä, eikä se välttämättä puuttunut lainkaan vankien oikeuksiin tai vangittujen kohteluun.

Vankien asema

Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että vankeihin liittyvät kysymykset olisivat olleet vieraita oikeusasiamie-

hille. Itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä sisällissodan ja kieltolain täyttämiin vankiloihin liittyvät asiat olivat suuressa osassa oikeusasiamiehen toimintaa. Asema korostui vuonna 1933 kun työnjakolait vapauttivat valtioneuvoston oikeuskanslerin käsittelemästä vankikanteluita.

Oikeusasiamiehen ensimmäisinä toimivuosina varsin suuri osa kanteluista tuli vangeilta. Ensimmäisen vuoden kanteluista valtaosa – 26 kaikkiaan 39:stä – koski ”laitonta vangitsemista tahi vangitun asian tutkimisen viivyttämistä”.[91] EOA Alopaeus ei kuitenkaan nostanut ensimmäistäkään näistä asioista kertomukseensa.

Niiden sijaan käsiteltiin kahta kantelua, joissa väitettiin olevan kyse eräiden valtiorikosoikeuksien tuomitsemien henkilöiden armahtamisesta annetun lain (8/1920) virheellisestä soveltamisesta. Tässä ensimmäisessä niin sanotussa armahduslaissa lievennettiin valtiorikoksiin syyllistyneiden punaisten rangaistuksia päästämällä heidät ehdonalaiseen vapauteen. Laki kattoi heidät, joiden vankeusrangaistuksia oli jo lievennetty valtionhoitajan kesäkuussa 1919 antamalla päätöksellä sekä muut vielä vangitut henkilöt. Lain 2 §:n mukaan ehdonalaiseen vapauteen oli päästettävä ne henkilöt, joita ei oltu ”tuomittu murhasta, taposta, murhapoltosta, yksityiseksi hyödyksi tehdystä ryöstöstä, kiristyksestä, varkaudesta taikka varastetun tavaran kätkemisestä taikka yllyttämisestä, avunannosta tahi rangaistavasta yrityksestä näihin rikoksiin, tai jotka eivät ole olleet kapinan johtajia taikka eivät ole rangaistukseen tuomittuina rangaistuslaitoksesta karanneet ja maasta poistuneet.”

Julkaisemissaan kahdessa ratkaisuissa EOA totesi, etteivät lain soveltamista koskeneet kantelut antaneet aihetta toimenpiteisiin. Molemmissa tapauksissa valtiorikosoikeus oli tuominnut vankeusrangaistukset valtiopetoksesta tai sen avunannosta. EOA:n hankkiman asiakirjaselvityksen perusteella oli kuitenkin käynyt ilmi, että tuomiossa oli otettu lukuun myös yksityiseksi hyödyksi tehtyjä ryöstöjä ja kiristyksiä. EOA katsoi, että ”vaikka oikeuden päätöksessä oli sanottu tuomittavan valtiorikoksesta”, virhettä armahduslain soveltamisessa ei ollut tapahtunut.[92] Ratkaisu noudattaa armahduslakia täydentävää soveltamisasetusta (9/1920), jonka 2 §:n mukaan armahduksesta eivät ole osallisia ne, jotka ovat luettu syypääksi murhaan tai muuhun armahdusta estävään rikokseen, mutta oikeuden päätöksessä on sanottu tuomittavan valtiorikoksesta.

”Armahduslakien sovelluttaminen” oli vielä vuosia merkittävässä osassa oikeusasiamiehen kertomuksissa. Vuoden 1921 yleisin kantelu (29 kantelua 65:stä) koski ”hallituksen tahi ministeriön virheellistä menettelyä armahduslakien sovelluttamisessa”.[93] EOA käsitelikin valtiollisten vankien tilannetta laajalti vuoden 1921 kertomuksessa. Oikeusasiamies katsoi vankien kohtelun – ja erityisesti valtiollisten vankien ja kriminaalivankien erottelun – olevan lain mukaista. Tuona vuonna rangaistusten täytäntöönpanosta annettua laki muutettiin säätämällä valtiollisten vankien erottelusta kriminaalivangeista (131/1921). ”Suomen muuttuneesta ulkonaisesta asemasta ja erittäinkin sen uudesta hallitusmuodosta” johtui, että rikoslaki olisi vaatinut kokonaisuudistusta, jollainen olikin tekeillä. ”Lykkäystä sietämättömäksi” arvioitiin kuitenkin se, että myös valtiollisia rikoksentekijöitä rangaistiin ”kunniaan käyvällä vapausrangaistuksella”.[94] EOA joutui ottamaan kantaa epätietoisuuteen, joka oli syntynyt siitä, ”onko ja missä määrin puheenaoleva lainpaikka uudessa muodossaan sovellutettava niihin, jotka ovat valtiorikosoikeudessa tuomitut osanotosta vuoden 1918 kapinaan”. Alun perin heille tuomitut vankeusrangaistukset voitiin vuoden 1918 lain mukaan panna täytäntöön myös pakkotyönä. Päätös pakkotyöstä oli puolestaan valtioneuvoston vuoden 1919 päätöksen mukaan vankeinhoitohallituksen asia. Valtion työlaitoksessa tai valtion, kunnan, tai yksityisen töissä suoritettu pakkotyö valtiollisista rikoksista ei ollut oma rangaistuslajinsa, vaan poikkeuksellinen täytäntöönpanomuoto. Pakkotyössä olevat vangit saivat kuitenkin ”erinäisiä etuja ja helpotuksia” kriminaalivankeihin nähden. Vuoden 1920 tapaan EOA joutui ratkaisuissaan ottamaan kantaa siihen, olivatko vankeinhoitoviranomaiset toimineet laillisesti ottaessaan valtiopetoksen ohella yhden murhaan ja toisen törkeään ryöstöön tuomituilta vangeilta pois poliittisille vangeille kuuluneita erivapauksia. Kantelut eivät antaneet aihetta toimenpiteisiin – olihan helpotuksiin oikeutettu vain vanki, joka oli tuomittu valtiolliseen rikokseen samalla ”olematta syypää muuhun rikokseen”.[95] Vuoden 1921 aikana käsitellyistä asioista yksikään ei ”antanut aihetta toimenpiteisiin minun puoleltani”. Kantelut joko olivat aiheettomia, kantelija oli vapautettu, vireillä oli jo aiempi kantelu tai käsittely siirtyi seuraavaan vuoteen. Aiheettomissa tapauksissa kantelijat olivat joko valtiopetoksen lisäksi syyllistyneet myös yksityisluonteiseen ryöstöön tai olleet soveltamisasetuksen tarkoittamalla tavalla kapinan johdossa. Neljässä tapauksessa EOA havaitsi, että oikeusministeriö oli jo tehnyt päätöksen kantelijan päästämiseksi ehdonalaiseen vapauteen.[96]

Vielä vuoden 1925 kertomukseen oli otettu kolme ratkaisua valtiorikosoikeuden tuomitsemien rangaistusten täytäntöönpanoa ja armahduslakien soveltamiskysymyksiä koskeviin kanteluihin – ne eivät johtaneet toimenpiteisiin.[97]

Myös kysymys poliittisten vankien ja kriminaalivankien erottelusta nousi ajoittain EOA:n ratkaisemien asioiden joukkoon. Esimerkiksi vuonna 1931 Lappeenrannassa tuomiotaan istuva kuritushuonevanki oli saanut tuomionsa paitsi ”n.s. seinälehdestä, joka, kuten syyttäjäkin oli ilmoittanut, oli maanpetokseen yllyttävä lehti”, myös ei-poliittisista rikoksista. Hänellä ei siten ollut oikeutta nauttia poliittisten vankien oikeuksista.[98] Erottelu valtiollisiin ja tavallisiin rikoksentekijöihin aiheutti oikeudellisia kysymyksiä myös, kun syytetty luovutettiin Suomeen toisesta valtiosta. Esimerkiksi vuoden 1918 tapahtumien aikana Kemissä kauppiaan ampunut epäilyksenalainen oli Suomen viranomaisten pyynnöstä pidätetty Ruotsissa. Tämän luovuttamisen ehdoksi kuitenkin asetettiin, ettei häntä saa panna syytteeseen ”tuomioistuimessa, jolla ainoastaan tilapäisesti tahi erikoisia poikkeustiloja varten oli annettu valta tuomita” – ts. valtiorikosoikeudessa. Monivaiheisen prosessin aikana syytetty palautettiin ehtojen perusteella Ruotsiin, josta tämä jälleen luovutettiin Suomeen. Uudessa oikeudenkäynnissä hänet tuomittiin murhasta. EOA katsoi, että kyseessä oli ”sekaluontoinen poliittinen rikos”, josta tuomitsemista Ruotsin asettamat luovutuksen ehdot eivät estäneet.[99]

EOA joutui 1920- ja 1930-luvuilla puuttumaan vankeja vartioivien henkilöiden väärintekoihin. Esimerkiksi Hämeenlinnan lääninvankilassa säilytetty irtolainen oli kannellut pahoinpitelyynsä johtaneista tapahtumista joulukuussa 1920. Tämä oli syytettynä Lopen nimismiehen murhasta elokuussa 1920. Vankilanjohtaja oli päästänyt murhatun nimismiehen pojan kuulustelemaan vankia, joka oli tällöin ilmeisesti lievästi pahoinpidelty. EOA ei voinut saattaa pahoinpitelijää syytteeseen, mutta kehotti vankeinhoitolaitosta ryhtymään toimenpiteisiin vankilanjohtajan suhteen. Tämä saikin ankaran muistutuksen, sillä kuulustelu kuului vain viranomaisten tehtäväksi. Muistutus annettiin myös ”huomioon ottaen paheksuttavan kirjoitustavan, jota

johtaja … oli oikeusasiamiehelle antamassaan selityksessä käyttänyt”.[100]

Vankien tilanne ei ollut vielä 1930-luvullakaan kadehdittava: esimerkiksi vankikuljetuksen aikana vangittu saattoi saada kivenmurikasta selkäänsä.[101] Vartijat pahoinpitelivät vankeja ajoittain.[102] Vuosikymmenen loppupuolella Karvian varavankilasta saatujen kanteluiden mukaan vankeja oli pahoinpidelty ja EOA pyysi OM:n vankeinhoito-osastoa tutkimaan asian. Neljä vartijaa asetettiinkin syytteeseen pahoinpitelystä tai avunannosta siihen. Tapaus johti myös vartijoiden irtisanomisiin sekä ankaraan huomautuksen varavankilan johtajalle. Vankeinhoitovirasto myös kehotti johtokuntaa huomauttamaan johtajalle, että ”kaikenlainen omavaltainen menettely vankeja kohtaan on laillisen edesvastuun uhalla kielletty.”[103] Sotavuosinakin OA otti kantaa vankien kohteluun toteamalla, että ”vankia ei saa rangaistuslaitoksessa panna rautoihin eikä muulla tavalla kahlehtia, ellei hän ole karannut, yrittänyt karata tahi osoittanut väkivaltaisuutta, jota ei muulla tavoin ole käynyt hillitseminen”.[104]

EOA ei pystynyt toimenpiteillään kitkemään pois ylikansoitettujen vankiloiden vartijaväkivaltaa. Sen lisäksi EOA kiinnitti vankeinhoitoviranomaisten huomiota myös muihin vankien kohteluun liittyviin kysymyksiin. Yksi tällainen oli mielisairaiden säilyttäminen vankiloissa, joka oli seurausta hoitolaitosten tilanpuutteesta.[105] Toisessa oli kysymys vankien pakkotyössä noudattamasta työajasta, heidän lyhyestä ruokailuajasta ja taukopaikasta pakkasella kylmässä ladossa.[106] Myös keuhkotautisia vankeja siirrettiin parantolasta vankilan pakkotyöhön ennen heidän parantumistaan. EOA joutui esittämään oikeusministeriön ”harkittavaksi, eikä niiden keuhkotautisten vankien hoitoon, jotka järjestys- tai muista syistä palautetaan Tammisaaren pakkotyölaitoksen keuhkotautisten osastolta takaisin vankiloihin, olisi kohdistettava erityistä huomiota ja pyrittävä heille järjestämään heidän sairautensa vaatimaa erikoishoitoa”.[107]

Vuosi 1936 näyttäytyy kertomuksissa eräänlaisena murroskohtana vankiasioissa. Kertomukseen oli otettu poikkeuksellisen runsaasti vankien asemaa koskevia ratkaisuja ja oikeusministeriölle tehtyjä esityksiä. Eräs niistä koski vangin pelkäämistä. Vankilaan saapuneen suuren tupakkalähetyksen paljastanut vanki oli saanut Kakolassa uhkauskirjeitä ja siirretty Lypertön varavankilaan. Siellä vanki oli kivitöissä loukannut ”sohkoksi” etusormensa ja joutunut muiden vankien hyljeksimäksi. Vanki pyysi EOA:lta toimenpiteitä saadakseen siirron toiseen vankilaan. Hänet oli jo ehditty siirtää ennen EOA:n ratkaisua.[108]

Samana vuonna annettiin jälkikäteen tarkastellen ehkä keskeisin 1930-luvun vankiratkaisu. Siinä nuhteettomasti käyttäytyneeltä kantelijalta oli evätty kuuluminen Helsingin keskusvankilassa toimivaan opintokerhoon sillä perusteella, että tämä oli saanut niin sanotun kirkkovapauden. Opintokerhon jäsenyys antoi muun muassa ulkoiluun, oleskeluun ja seurapelien pelaamiseen liittyviä erikoisoikeuksia. Keskusvankilan johtaja ja johtokunta sekä oikeusministeriön vankeinhoito-osasto toivat esille moninaiset perusteet erottelun jatkamiseksi: opintokerho oli kokeiluasteella ja sen säännöt väliaikaiset, mikään siitä erillinen ”erikoinen kommunistikerho ei voinut tulla kyseeseen, kantelijan rikollisen entisyys ja luonne esti opintokerhon jäsenyyden, kirkkovapaiden vankien oli todettu rettelöineen ja tämä ”vankiaines keskusvankilassa siksi huonoa ja vaikeasti hoidettavaa, että järjestyssääntöjen alkuun otettua mainintaa kerhon toiminnasta uskonnollisella pohjalla saattoi puolustaa”. OA Hakkila kuitenkin katsoi uskontoon perustuvan jaottelun vuoden 1922 uskonnonvapauslain periaatteiden ja vankeinhoitoasetuksen nimettyjen lainkohtien vastaiseksi. Ratkaisun lisäksi EOA teki esityksen oikeusministeriölle opintokerhon sääntöjen muuttamiseksi ja selventämiseksi.[109]

Uskonnonvapausteemansa puolesta ratkaisu oli sukua vuoden 1929 ratkaisulle. Siinä Tammisaaren työlaitoksessa pidettävä vanki oli kannellut kohtelustaan, kun tämä oli pakotettu seisomaan rivissä aamu- ja iltahartauksien ajan, vaikka oli ilmoittanut kieltäytyneensä niistä. OA Söderhjelm katsoi, että menettely oli vankeinhoitolaitoksesta annetun asetuksen vastainen. EOA ei siis siinä nimenomaisesti vedonnut hallitusmuodon takaamaan uskonnonvapauteen. Tämä johtuu siitä, että kantelu oli poikkeuksellisen helppo ratkaista: viranomainen oli puhtaasti rikkonut säännöstä, joka sinänsä oli sopusoinnussa hallitusmuodon kanssa.[110]

Vankiloihin liittyvät asiat olivat monenkirjavia. Esimerkkinä toimikoon vuoden 1938 kertomus. Siinä esimerkiksi käsiteltiin varsin yksityiskohtaisesti Karvian varavankilan oloja. Kantelu koski paitsi ruokailuvälineitä (”veitsiä yksi tai korkeintaan kaksi yhteishuoneisiin, joissa asui 12 miestä, eikä haarukoita tunnettu koko laitoksessa lainkaan. Samoin joutui 12 miestä käyttämään juoma-astianaan samaa vesikauhaa”), saunan jälkeen tehtävää työtä (”olipa pakkanen millainen tahansa”), ruokaoloja (”annoksiin määrättyä pippuri- ja lanttumäärää ei käytetty vankien ruokaan muuta kuin ainoastaan jonkin kerran silloin, kun tarkastaja vuoden vaihteessa kävi vankilassa”). Kuulusteluissa selvitettiin tarkkaan, miksi tarkastajan näkyvistä oli siirretty pois jauho- ja hernesäkkejä ja jopa tynnyri silliä. Olot paranivatkin hieman: johtokunta ankarasti huomautti talousvahtimestaria vastaisen varalta, vankeinhoitovirasto pidensi sauna-aikaa 30 minuutista 40 minuuttiin ja kehotti välttämään saunan jälkeen likaavia ulkotöitä. Juoma-astioitakin tuli olla 3–5 yhteisasuntoa kohden.[111]

Muita vuoden 1938 ratkaisuiden otsikoita olivat esimerkiksi seuraavat:

- Määrättäessä sitä aikaa, jonka työvelvollinen on pidettävä työlaitoksessa, on otettava huomioon myöskin se aika, jonka hän samasta syystä aikaisemmin on ollut pakkotyössä.
- Esitys sairastuneen vangin siirtämisestä vankilan ulkopuolelle asianmukaista hoitoa varten. (EOA alisti vankeinhoitoviraston harkittavaksi vangin vakavan vamman hoitamisen SPR:n sairaalassa).
- Vangittuina olevien henkilöiden valitusten esitteleminen korkeimmassa oikeudessa. (KKO:n jäsenet tutustuivat kaikkiin valitusajan kuluessa jätettyihin asiakirjoihin, mutta asiat voitiin sen aikana esitellä ja ratkaista tutkintovankeusajan lyhentämiseksi).
- Turun keskusvankilan nahkavaraston hoitaminen (varastonhoitoja oli menetellyt taitamattomasti, mutta oli jo saanut ojennuksen ja tarkemmat ohjeet).
- Turun keskusvankilan työaineiden tilaus ja vaihto (vangit kantelivat työaineiden tahallisesta haaskauksesta puusepänverstaalla, vankeinhoitovirasto antoi uudet ohjeet, eikä lainvastaisesti oltu menetelty).
- Miten vankien opiskelu Helsingin ja Turun keskusvankiloissa on järjestetty. (”runoiluun, jäljentämiseen, piirustamiseen, kirjoitusten kuvittamiseen tai maalailuun” ei opetusvälineitä jaettu, sillä ”tällainen harrastelu” ei kuulunut varsinaiseen opetukseen).
- Milloin vapautuva vanki saa luottokuljetuslipun kotiseudulleen? (vain, jos vangilla ei ollut ”ensinkään varoja” tai jos niitä oli niin vähän, että matkan maksaminen ”vaikeuttaisi hänen elämänsä mahdollisuutta vapautumisensa alkuaikoina”).

- Voiko vanki rangaistusaikanaan erota uskonnollisesta yhdyskunnasta? (ei voinut, koska henkilökohtainen eroamisilmoitus oli tehtävä kirkkoherran virkahuoneessa virka-arkana, ”joten vanki voi vasta rangaistuslaitoksesta vapauduttuaan sanotunlaisen ilmoituksen tehdä ja siis erota uskonnollisesta yhdyskunnasta”).
- Kysymys väkijuomalakeja vastaan tehdystä rikoksesta tuomitun ja sittemmin pakko- työhön määrätyn henkilön mahdollisuudesta päästä koevapauteen. (OA:n varamies Mannermaa ei havainnut viranomaisten virheellistä menettelyä).

Vankikanteluiden käsittely tuli yhä tarpeellisemmaksi, kun vuoden 1937 alusta vankeinhoito-osasto muutettiin oikeusministeriön osastona toimivaksi vankeinhoitovirastoksi, jolle myönnettiin laaja itsenäinen toimivalta. Muutoksella pyrittiin nopeampaan käsittelyyn ja joustavampaan päätöksentekoon. Samalla poistettiin ministerin pidätysvalta, jolloin vankeinhoitoviraston johtavat virkailijat saivat hyvin laajan päätäntävalta. Toiminnan valvonta järjestettiin heikosti, jolloin eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävä ylikorostui. Heikko instituutio ei pystynyt valvomaan koko vankeinhoitolaitosta, jolloin vankien oikeusturva vaarantui.[112]

Sodan aikana OA Hakkilan käsiteltäväksi tuli esimerkiksi kantelu Turun vankimielisairaalan heikosta asemasta. Kantelun mukaan hoitoa ei saanut, eikä oikeuta tai vapauksia ollut. Itse laitoksen tilat olivat huonossa kunnossa. Myös OA:n teettämässä Lääkintöhallituksen tutkimuksessa vankimielisairaalan olot tulevat esiin karmealla tavalla. Samalla esiin piirtyy valtion ongelmat samaan aikaan rangaista, hoitaa ja huolehtia. Ratkaisunsa Hakkila kirjoitti pragmaattisista lähtökohdista. Hän katsoi otsikon mukaan vankimielisairaalan uudistaminen ajan vaatimuksia vastaavaksi riippuvan kriminaalipotilaiden sijoittamiskysymyksen ratkaisemisesta. Tähän ”valtiolla vielä ei ole ollut tilaisuutta”. Kun lääkintöhallitus kuitenkin oli tietoinen puutteista, ei OA:lla ollut aihetta toimenpiteisiin.[113]

Sotavuosina vankiloiden erityisongelmaksi muodostui heikko ruokatilanne. Vuosi 1942 oli erityisen heikko, mikä näkyi useina valituksina. EOA:n kädet olivat sidotut. Hän vetosi koko maan heikkoon elintarviketilanteeseen, jonka takia vangeillekaan ei voinut tarjota suurempia annoksia. Lainvastaisuuksia selvityksissä ei löytynyt.[114] Vankien ravintotilanne tuli esiin myös tehdyissä tarkastuksissa. Esimerkiksi vuoden 1942 tarkastuksessa Helsingin keskusvankilaan kävi ilmi, että siellä oli hoidettu kymmeniä vankeja aliravitsemuksesta.

Moskovan välirauhansopimuksen (19.9.1944) jälkeen Suomen tilanne muuttui dramaattisesti. Uudessa poliittisessa todellisuudessa OA Hakkila teki vankien ravitsemusoloihin puuttuneet esitykset. Ensin lokakuussa hän kirjelmöi oikeusministeriölle ”voidaanko ja millä edellytyksillä vangeille myöntää lupa hankkia itselleen tai ottaa vastaan kohtuullista lisäravintoa, ja eikö varsinkin pakkolaitoksessa oleviin olisi tässä kohden kiinnitettävä erityistä huomiota”. Joulukuussa hän teki uuden esityksen ”oikeuden myöntämisestä vangeille vastaanottaa elintarvikkeita vankilan ulkopuolelta tahi heille annattavaksi vahvistettujen elintarvikemäärien tarkistamisesta.”[115]

Vankilat olivat merkittävä osa EOA:n työtehtäviä. Kriminaalivankien valitukset ja heidän tilanteensa tarkastaminen ei kuitenkaan ollut ainoa puoli asiasta. Suomi oli nimittäin itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen poliittisten vankien maa.

KIPERÄ SUHDE YHTEISKUNTAAN

Eduskunnan oikeusasiamies aloitti toimintansa yhteiskunnassa, joka oli voimakkaasti jakautunut alle kaksi vuotta aiemmin päättyneen sisällissodan voittajiin ja häviäjiin. Tämä käy ilmi paitsi monesta vankien asemaa koskevasta ratkaisusta, myös muista kertomukseen otetuista ratkaisuista. Lisäksi ensimmäisen tasavallan ajalta esille voidaan nostaa aiheita, jotka puuttuivat kokonaan vuosikertomuksissa käsiteltyjen joukosta. Anakronismin uhallakin on kiintoisaa tarkastella kysymyksiä, joiden voisi nykynäkökulmasta ajatella kuuluneen jo varhain oikeusasiamiehen tehtäväkenttään, mutta jotka eivät siellä selvästi näkyneet.

Sisällissodan jälkitoimet ja laitavasemmiston repressio eivät anna ”aihetta toimenpiteisiin minun puoleltani”

Vaikka oikeusasiamiehen virka perustettiin vasta sisällissodan aseiden jo vaiettua, joutui instituutio ottamaan kantaa sisällissodan jälkiselvittelyihin. Päällimmäiseksi OA vastaanotti kirjelmiä, joissa valtiopetoksesta, sen avunannosta tai sen yrityksestä tuomitut punaiset valittivat rangaistuksistaan. Esimerkiksi vuonna 1921 tuomioistuimet saivat niissä kritiikkiä rikosnimikkeestä, rangaistuksen mittaamisesta ja ehdonalaisen vapauden perusteettomasta menettämisestä. Kantelut eivät antaneet aihetta EOA:n toimenpiteisiin.[116]

Vuoden 1922 kanteluista 13 koski vuonna 1921 annetun armahduslain tai vuoden 1920 Tarton rauhansopimuksen vastaavaan armahdussäännön soveltamista. Sitä suurempia asiaryhmiä olivat vain tuomioistuimen menettelyä rikosasioissa ja rangaistuksen täytäntöönpanoa koskevat kantelut, joista näistäkin osassa kyse oli punavankien asemasta. Lähes kaikki kertomukseen valitut ratkaisut käsittelivät sisällissodan seurauksena tuomittujen asioita. Oikeusasiamies ei havainnut tuon vuoden aikana käsitellyistä kanteluista yhtäkään tapausta, joissa viranomainen olisi toiminut lain vastaisesti. Kaikkiaan 66 vuoden kantelusta vain kaksi otettiin tutkittavaksi ja johti toimenpiteisiin (esitys valtioneuvostolle ja tasavallan presidentille).[117]

Yksi puoli sisällissodan jälkiselvittelyistä oli niiden virkamiesten oikeudellinen asema, jotka eivät olleet kieltäytyneet työstä kansanvaltuuskunnan hallitsemilla alueilla. Helsinkiläinen postiljooni, joka oli pysynyt virkatoimessaan myös kapinan aikana, anoi EOA:n toimenpidettä hänen postilaitoksesta erottamisen uudelleen tutkimiseksi. Vaikka valtionrikosoikeus oli jo lokakuussa 1918 vapauttanut postiljoonin saamastaan syytteestä, oli tämä erotettu toimestaan voimassa olevia säännöksiä noudattaen menetettyään esimiestensä luottamuksen. Postihallitus oli toiminut samoin myös muiden kanssa: heitä otettiin myöhemmin ylimääräisiksi postiljooneiksi, mutta vakituisten virkojen täyttämiseen käytettiin ”nuhteettomia postiljooneja”.[118] Vielä vuonna 1925 kysymys ”kapinan johdosta kurinpidollisesti” erotetun vaununtarkastajan ehdottomasta oikeudesta päästä takaisin valtion toimeen nousi esille.[119] Aihetta toimenpiteisiin ei ollut.

Nopeasti katsottuna eduskunnan oikeusasiamiehen suhtautuminen sisällissodan jälkitoimiin voi vaikuttaa ankaralta. Sisällissodan jälkihoidon arvioinnissa korostui legalismi: ratkaisut tukeutuvat vahvasti lain kirjaimeen. On syytä esimerkiksi huomata, että OA Holma oli käsitellyt armahduslakien sovelluttamista tarkasti vuoden 1922 kertomuksessa. Siihen sisältyy kattava juridinen analyysi armahduslain soveltamisalasta ja suhteesta muuhun lainsäädäntöön.[120]

Toisaalta OA Holma teki myös poikkeuksen puhtaasta pykälälegalismista. Vuoden 1922 ainoat toimenpiteisiin johtaneet kaksi kantelua olivat poikkeuksellisia siinä, että niissä on havaittavissa jonkinlainen oikeudenmukaisuuselementti. Tammisaaren pakkotyölaitoksessa säilytetty kuritushuonevanki pyysi EOA:n toimenpidettä armahduksen saamiseksi. Vangin syyksi oli luettu valtiopetoksen ohella kaksi avunantoa murhaan. EOA antoi etsivän keskuspoliisin toimittaa uuden tutkimuksen, jossa ilmeni, ettei kantelija ollut osallinen itse murhateoissa, vaikka olikin läsnä murhattuja vangittaessa. EOA katsoi oikeaksi, että kantelija olisi päässyt osalliseksi poliittisille vangeille myönnetystä armahduksesta. Koska tuomionpurkuun liittyvä oikeudenkäynti aiheuttaisi ”mutkallisuuksia ja viivästystä”, päätyi EOA anomaan tasavallan presidentiltä hallitusmuodon 29 §:n mukaista armon antamista ehdonalaiseen vapauteen laskemiseksi.[121] Juridisesti mutkikkaampaa oli lailla säädetyn armahduksen laskeminen niiden hyväksi, jotka olivat syyllistyneet valtiopetoksen avunantoon liittymällä vallankumoukselliseen punakaartiin Venäjällä ja toimineet Pietarissa ”suomalaiseksi kommunistiseksi puolueeksi kutsutun vallankumouksellisen järjestön palveluksessa”. Armahduslait eivät tällaista tilannetta ottaneet huomioon, mutta ”periaatteellisesti ei kuitenkaan voitane tehdä erotusta” eri tavalla valtiopetokseen osallistuneiden välillä. Kun Venäjälle paenneille punaisille taattiin Tarton rauhansopimuksessa samat oikeudet armahduksiin kuin Suomeen jääneille, päätyi EOA esittämään valtioneuvostolle, että se ryhtyisi asiassa tarpeellisiin toimiin.[122]

OA Holman esitykset ovat harvinaisia poikkeuksia siihen, ettei EOA:lta liiennyt puhdasta legalismia ylittävää sympatiaa sisällissodassa hävinneelle osapuolelle. Tämä kattaa yhtäältä varsinaiset sisällissodan oikeudelliset jälkitoimet. Kapinan seurauksena tuomitut rangaistukset ja niiden täytäntöönpano – etenkin kysymys poliittiseksi vangiksi lukemisesta – pysyi valituksen aiheena joitakin vuosia sisällissodan jälkeen. Aihepiiriä koskevat kantelut jatkuivat ainakin vuoteen 1927 saakka, eivätkä yleensä johtaneet toimenpiteisiin.[123]

Tammisaari

Vaikka valtiorikoksiin tuomittuja punaisia vapautettiin eduskunnan oikeusasiamiehen toiminnan alkuvuosina, oli maassa vielä pitkään joukoittain poliittisia vankeja. Poliittisia vankeja säilytettiin etenkin Tammisaaren pakkotyölaitoksessa, jonka toiminta on jäänyt vähälle huomiolle suomalaisessa valtavirran historiankirjoituksessa. Laitavasemmiston piirissä laitos tunnettiin Tammisaaren yliopistona – paikkana, jossa opittiin kommumismin opit, verkostoiduttiin aatetovereihin ja kartutettiin henkistä voimaa luokkataisteluun vartijoiden kovakouraisen kohtelun alaisena. Tammisaaren laitos oli pakkotyölaitokseksi muutettu sisällissodan aikainen vankileiri, jossa oli vuonna 1918 kuollut noin 3 000 vankia.[124] EOA vieraili laitoksessa useaan kertaan osana tarkastustoimintaa.

Ensimmäisen tarkastusmatkan Tammisaareen teki EOA:n varamies Otto Åkesson vuonna 1921. Åkesson ei löytänyt syitä erityisiin toimenpiteisiin.[125] Toinen, OA Liliuksen vuonna 1923 tekemä tarkastus jäi maininnaksi lyhyeen tarkastuskohteiden luetteloon.[126] Samalla tavalla ilman minkäänlaista arviota on huomioitu OA:n varamies Bruno A. Sundströmin tekemä heinäkuun 1926 tarkastus – vaikka se herätti sanomalehdistössä runsasta keskustelua.[127] Hänen heinäkuussa 1928 tekemänsä neljännen tarkastuksen aikana kaksi vankia teki tarkemmissa tutkimuksissa perättömäksi havaitun valituksen vartijoiden pahoinpitelystä. Samalla laitoksen ruoka ja ruokavarastot todettiin moitteettomiksi – eräiden työhuoneiden ”ilmanvaihtolaitoksissa” tosin todettiin korjaamista edellyttäneitä puutteellisuuksia.[128] Kertomuksen eduskuntakäsittelyssä varamiehen kerrottiin esiintyneen vankeja kohtaan töykeästi ja vuonna 1929 työlaitoksessa alkoi vielä vankien nälkälakko protestiksi vankien kohtelulle. On selvää, että Tammisaaressa elettiin erilaisessa todellisuudessa kuin valtioneuvoston linnassa sijainneessa oikeusasiamiehen kansliassa.

Vuoden 1929 kertomuksessa Puhakkaa seurannut OA Söderhjelm kirjoitti heinäkuisen tarkastuksen yhteydessä vastaanottamiensa vankien kanteluiden kohdistuneen asioihin, jotka olivat sittemmin aiheuttaneet saman vuoden nälkälakon. Suurin osa valituksista katsottiin perusteellisten tutkimusten jälkeen aiheettomiksi ja loputkin todettiin perustuvan sääntöjen epäselvyyteen. EOA kuitenkin ilmoitti asettuneensa puolustamaan oikeusministerin ja vankilaviranomaisten kanssa käydyissä neuvotteluissa vangittujen etua. Hän oli huomauttanut vankien ruokinnasta annettujen hallinnollisten määräysten olleen ristiriidassa voimassa olevan lain kanssa, vaikkakin käytännössä välttämättömiä.[129]

Vankilaviranomaisten harkinnassa käytännön tarpeet kävivät poliittisesti herkässä asiassa lain ilmeisesti varsin selvien määräysten yli. Söderhjelmin suhtautuminen vankien tilanteeseen oli rahtusen humaanimpi kuin muiden Tammisaaren leiriä tarkastaneiden. Asia voi selittyä sillä, että ainakin Söderhjelm osasi asettua sekä vangin että vartijan asemaan. Hän oli ollut vuonna 1918 ruotsinkielisen suojeluskuntajoukon mukana, joka laski aseensa ja joutui punaisten vangiksi Helsingin Ruotsalaisen lyseon tiloihin Liisankadulle. Punaisten antautumisen jälkeen Söderhjelm oli asevelvollisena päätynyt vartiopalvelukseen Suomenlinnan vankileirille ja siinä tehtävässä joutunut hakemaan vankeja teloitettaviksi.[130]

Seuraavan kerran nälkälakko edelsi Tammisaaren työlaitoksen tarkastusta vuonna 1933. Sen alkusysäyksenä oli kansanedustaja Räisäsen eduskuntakysely vankilan oloista, joka ei johtanut toimenpiteisiin. Nälkälakon lopettamiseksi vankilaviranomaiset turvautuivat pakkosyöttöön – maitoa pyrittiin kaatamaan kumiletkun avulla vatsalaukkuun. Vankien kertoman perusteella vankeja samalla pahoinpideltiin ja ilmeisesti keuhkoon menneen maidon seurauksena kolme aiemmin hyvin voinutta vankia kuoli.[131]

OA Hakkila ei löytänyt moitittavaa lakossa olleiden rangaistuksista. Nälkälakon syynä oli Hakkilan kertomuksen mukaan poliittisten vankien oikeuksien epääminen ja laitoksessa vallitsevat epäkohdat. Myös joukoittain vankeja oli pyrkinyt Hakkilan puheille samoista syistä. EOA ei kertomuksessaan tarkemmin yksilöinyt sitä, mitä väitetyt epäkohdat olivat, mutta tutkittuaan laitoksen olosuhteita ja perehdyttyään asioihin totesi kaikki kantelut aiheettomiksi. Nälkälakon seurauksena oikeusministeriö oli jo perehtynyt laitoksen oloihin, ja nämä kuulustelut olivat myös EOA:n käytössä. Tammisaaren laitos sai lähes puhtaat paperit – sen ”ulkonaiset olosuhteet” saivat kehuja, olivatpa ”pakkotyölaitoksen työverstaat harvinaisen tilavat, ilmavat ja valoisat sekä ajanmukaisilla koneilla ja työvälineillä varustetut.” Tilaakin oli, toisin kuin ajan vankiloissa yleensä, kun Tammisaaressa vankimäärä ei ylittänyt vankilakapasiteettiä. Täysin moitteetta laitoksen johto ei selvinnyt: johtokunta ei ollut kuullut erästä nälkälakkoon ryhtynyttä vankia määrätessään tälle rangaistukseksi 10 vuorokautta valoisassa kopissa. Tästä EOA huomautti johtokuntaa myöhemmin kirjeellä.[132]

Loppuvuodesta EOA sai tapahtumista pöydälleen vielä alun perin oikeuskanslerille tehdyn kantelun. Sen tekijänä oli talollisenpoika, jonka veli oli nälkälakon aikana kuollut. Vankilaviranomaiset ilmoittivat kuolinsyyksi keuhkotulehduksen. Kantelussa osoitettiin ruumiinavauksesta (jota viranomaiset eivät oma-aloitteisesti tehneet) selvinneen, että tulehdus oli todennäköisesti peräisin vieraan aineen joutumisesta keuhkoihin. Tapahtumien kontekstiksi kantelussa maalattiin *Helsingin Sanomissakin* todettu tilanne, jossa Tammisaaren vartijakunta osallistui paikkakunnan IKL:n tilaisuuksiin ”suljettuna mustapuseroisena osastona”. Oikeuskansleri toimitutti oikeusministeriöllä tutkimukset, joissa vankilaviranomaiset ja lääkärit pesivät kätensä tapahtumista. OA perusti päätöksensä pakkolaitoksen lääkärin kertomukselle ja katsoi tämän olleen ”ei ainoastaan oikeutettu, vaan velvollinenkin käyttämään pakkokeinoja” niskoittelevan vankijoukon ruokkimiseksi. EOA:n mukaan menehtynyt vanki ”pitkäaikaisella paastoamisellaan oli pakoittanut pakkotyölaitoksen lääkärin … antamaan määräyksen … pakkoruokintaan ryhtymisestä häntä uhanneen hengenvaaran estämiseksi”. Kukaan muukaan virkamies ei ollut toiminut lainvastaisesti, joten syitä toimenpiteisiin ei ollut. Tammisaaren vanginvartijoiden esiintyminen IKL:n mustissa asuissa todettiin kyllä tapahtuneeksi. Se oli kuitenkin loppunut valtioneuvoston elokuiseen kieltävään määräykseen, jonka mukaan tämänlainen esiintyminen oli omiaan horjuttamaan luottamusta valtiovallan edustajiin ja heidän tasapuolisuuteensa.[133]

EOA:n reaktio kuolemantapauksiin oli mieto. Nykynäkökulmasta onkin vaikea nähdä, etteikö Hakkila olisi voinut antaa toisenlaista ratkaisua. Tilanteen rauhoittamiseksi olisi voinut olla paikallaan esimerkiksi viranomaistoiminnan tason parantamiseksi tehtävät esitykset. Tällaisia voisivat olla vankilassa kuolleen vainajan säännönmukainen ruumiinavaus ja kuolemansyyntutkinnan aloittaminen. Tämän prosessin läpikäynnillä oltaisiin voitu luoda luottamusta viranomaistoimintaan. Ratkaisu kertoo kenties siitä, kuinka turtuneita kieltolakirikollisuuden riivaamassa maassa oltiin ihmishenkien menetykseen. Lisäksi poliittinen tilanne oli 1930-luvun alussa herkkä. Vaikka sisällissodan päättymisestä oli jo yli 15 vuotta, ammensi laitaoikeisto voimansa laitavasemmiston vastustamisesta. Raaistunut yhteiskunnallinen ilmapiiri ja kahdesta suunnasta tulevat ääriaatteet epäilemättä vaikeuttivat myös oikeusasiamiehen toimintaa, eivätkä kannustaneet voimakkaisiin kannanottoihin.

Vuoden 1935 Tammisaareen tehdyssä tarkastuksessakaan ei kummempia ongelmia löytynyt. Tilanahtautta ei vieläkään ollut, sen sijaan vankeinhoidollisia ongelmia aiheutti se, että laitoksessa oli erilaatuisia vankeja, joita oli pidettävä erillään toisistaan.[134]

Mitä ilmeisemmin EOA ei suhtautunut Tammisaaren vankien asemaan tai oloihin sillä vakavuudella, jota oikeusvaltio olisi edellyttänyt. Tammisaaren laitoksen alkuvuosina 1920-luvulla tarkastusraportteja ei selostettu kertomuksissa. Tarkastuksia teki vuosina 1926 ja 1928 OA:n varamies Sundström, jolla mitä ilmeisemmin oli poliittinen ennakkokäsitys vankilakysymykseen ja joka ei edes pyrkinyt vankilaolojen tai niiden laillisuuden objektiiviseen arviointiin. Myöhemmin OA Söderhjelm pyrki hienovaraisesti tuomaan ongelmia esiin, mutta mitä ilmeisemmin joutui pettymään. Lopulta Hakkila vallitsi pidättyvän linjan. Olisi vielä 1930-luvullakin edellyttänyt suurta rohkeutta – ja uudelleen valinnan kannalta mitä ilmeisintä poliittista uhkarohkeutta – ryhtyä raportoimaan Tammisaaren poliittisten vankien ongelmista edes samalla tavalla kuin samaan aikaan raportoitiin kriminaalivankien tai mielisairaiden vankien säilytyspaikkojen kehittämistarpeista. Hakkilan toistuva uudelleenvalinta osoitti taitoa noudatella eduskunnan enemmistön poliittisia tuntoja.

Laitavasemmiston repressio

Tammisaaren pakkotyölaitoksen historia konkretisoi sitä, kuinka ensimmäisessä tasavallassa siirryttiin kapinaan syylliseksi katsottujen rankaisemisesta pian kommunistista aatetta kannattavien oikeudelliseen repressioon. Myös EOA:n kertomuksissa käsiteltyihin kanteluihin johtivat erilaiset toimenpiteet, joilla valtiovalta tarkkaili ja kontrolloi laitavasemmistoa, tarvittaessa lakkauttaen sen organisaatioita ja tuomiten sen kannattajia vankeuteen. Tällaiset tapaukset nousivat esiin kun sisällissodan välittömät tapahtumat olivat saaneet oikeudellisen päätöksensä ja kun vasemmisto pyrki organisoitumaan poliittisesti uudelleen.

Repressio ylitti toisinaan lain rajat, toisinaan raja taas ei ollut täysin selvä. Oikeusasiamies käsitteli esimerkiksi heti vuoden 1920 kertomuksessa kuopiolaisen kirjaltajan kantelua siitä, että Kuopion kaupunginviskaali oli estänyt hänen kustantamansa sanomalehti Kansan julkaisemisen jo lakkautetun *Savon Kansan* toiminnan jatkamisena. EOA:n pyydettyä asiasta selvitystä selvisi, että myös oikeusministeri oli eduskunnan välikysymyksen jäljiltä vaatinut asiasta selvitystä. Lopulta kantaa ei tarvinnut ottaa: kun oikeusministeriö oli sähkösanomalla määrännyt lehden ilmestymään vapaasti, ei EOA:lla ollut aihetta enempiin toimenpiteisiin.[135] Toinen ensimmäisen toimintavuoden ratkaisu koski poliisiviranomaisen oikeutta olla läsnä kokouksessa. Asia tiivistyi kysymykseen siitä, oliko porilaisten ammattiosastojen kokoukset julkisia (jolloin poliisilla oli oikeus niissä oleskella) vai yksityisiä (jolloin oikeutta ei ollut). EOA katsoi kokoukset yleisiksi asiasta vuonna 1907 annetun lain (6/1907) perusteella. Sen 1 §:n mukaan ”yleiseksi kokoukseksi ei katsota sitä, johon vain niillä on pääsy, jotka ovat mieskohtaisesti kutsutut tahi kuuluvat yhdistykseen, joka sellaisenaan on saanut kutsun”. Porin poliisimestari oli selvityksessään osoittanut, että kokouksiin oli esitetty kutsu *Uusi Aika* -sanomalehdessä. Kun lain 8 § takasi tällaisessa tilanteessa poliisille oikeuden olla saapuvilla kokouksessa – eikä kokouksen kulkua ollut väitettykään keskeytetyksi – ei EOA:lla ollut aihetta toimenpiteisiin.[136]

Valtiollinen Suomi vastusti etenkin kommunisteja, jotka ryhtyivät yhteistoimintaan Neuvosto-Venäjän johtaman Kommunistiseen internationaalin (Komintern) kanssa. Esimerkiksi eräs Suomen Sosialistisen työväenpuolueen (SSTP) aktiivi vangittiin hänen oltua mukana päättämässä *Taisteluun Neuvosto-Venäjän puolustamiseksi* -nimisen julistuksen antamisesta ja tekemässä sitä tunnetuksi. Turun hovioikeus katsoi tarkoituksena olleen vallankumoukselliseen toimintaan ryhtyminen hallitusmuodon ja yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseksi ja tuomitsi aktiivin kolmeksi vuodeksi kuritushuoneeksi sekä menettämään kansalaisluottamuksen vielä neljäksi vuodeksi vapausrangaistuksen päättymisen jälkeen. Kantelija katsoi rangaistuksen olevan lakiin perustumaton: voimassa olleen rikoslain mukaan rangaistus oli tuomittava Suomen miehelle, joka, ennen kuin sota on julistettu, omasta tahi muitten puolesta vieraalle hallitukselle lupaa apua sen sotayrityksessä Suomea vastaan. Kantelijan mukaan Venäjä ei ollut tällaista sotayritystä tehnyt, ja sitä paitsi hän oli itse asiassa luvannut Suomen hallitukselle apua sodan vaaran vastustamiseksi ja siis rauhan säilyttämiseksi. Vielä hän vetosi siihen, ettei hänellä ollut mahdollisuutta ”käyttää pätevä lainopillisesti sivistynyttä puolustusasianajajaa” selvittämään ”oikeuk-

sille asian todellista laitaa". EOA ei ollut argumenteista vakuuttunut ja katsoi, ettei kantelu antanut aihetta toimenpiteisiin.[137]

EOA ei havainnut lainvastaista menettelyä myöskään pääministeri Kyösti Kallion mukaan nimetyssä niin sanotussa Kallion leikkauksessa. Siinä etsivä keskuspoliisi oli 3.8.1923 pidättänyt ja myöhemmin toimittanut lääninvankilaan SSTP:n eduskuntaryhmän muodostaneet kuusi kansanedustajaa ilmoittamatta näille rikosta, josta heitä epäiltiin. EOA:n selvittäessä asiaa etsivä keskuspoliisi ilmoitti vangitsemisen syyksi epäilyn valtiopetoksen valmistelemisesta. SSTP:n taustalla oli kommunisteja ja SDP:sta irtautuneita radikaaleja vasemmistolaisia. Sen toiminnan kieltämistä perusteltiin yhteyksillä Suomen kommunistiseen puolueeseen sekä Kominterniin.[138] EOA oli etsivän keskuspoliisin esittämistä asiakirjoista vakuuttunut, että kansanedustajien syyllistymistä vangitsemisen oikeuttavaan rikokseen voitiin pitää todennäköisenä. Myöskään vuoden 1906 valtiopäiväjärjestyksessä säädetty kansanedustajien suoja ei tullut kyseeseen, koska EOA:n katsantokannan mukaan vangitseminen ei ollut tapahtunut valtiopäivien aikana eikä matkalla valtiopäiville (12 §), eikä kansanedustajan valtiopäivillä lausumiensa mielipiteiden takia (11 §).[139]

EOA:n omaksumaa linjaa voi helposti pitää varsin legalistisena tulkintana. Yhtä perusteltu olisi ollut myös tulkinta, jonka mukaan kesätauosta huolimatta vuoden 1923 valtiopäivät olivat koolla – valtiopäiväasiakirjoista näet selviää, että avajaiset pidettiin 3.2. ja lopettajaiset 8.12. Tällöin vangitseminen olisi edellyttänyt vakavaan rikokseen syyllistymistä ja tuomioistuimen määräystä. Epäilemättä lopputulos olisi tällöinkin ollut sama – tuomittiinhan kansanedustajat lopulta pitkiin vankeusrangaistuksiin. EOA:n ratkaisu ei kuitenkaan seuraillut valtiopäiväjärjestyksen vakavaa henkeä ja ilmiselvää tarkoitusta suojata eduskunnan poliittista vähemmistöä vangitsemisilta poliittisessa tarkoituksessa. Pikemminkin ratkaisu tunnisti tarkasti enemmistön poliittisen tuulensuunnan: keskeistä oli tasavallan suojaaminen kommunistien valtapyrkimyksiltä. Sitä pönkitti eduskunnan tekemä ratkaisu: vangitut olivat nimittäin vedonneet myös eduskuntaa ryhtymään toimiin heidän vapauttamisekseen edustajantoimia hoitamaan. Kun tuolloin ehdotettiin asian siirtoa perustuslakivaliokunnan käsiteltäväksi, esitys hylättiin.[140] SSTP katsottiin häiriköksi, joka pyrki kansanvallan kaatamiseen käyttämällä kansanvaltaa suojakilpenään.

EOA:n ratkaisua voi pitää oikeana vain tiukasti lain kirjaimessa pysyen, mutta sen hengen ja tarkoituksen unohtaen. Vuoden 1923 aikana paljon keskustelua herättäneen SSTP:n toiminnan kieltämisen ja oikeudellisen repression hyväksyminen alleviivaa ajan oikeusasiamiesinstituution poliittisuutta.

EOA:n tulkinta parlamentaarisen koskemattomuuden ulottuvuuksista sai myöhemmin pidemmälle menevää oikeudellista merkitystä, kun eduskunta käsitteli vuoden 1923 kertomusta. Eduskunnassa näet ehdotettiin lisättäväksi perustuslakivaliokunnan antamaan mietintöön huomautus siitä, että EOA ei ollut ryhtynyt mihinkään toimenpiteisiin kanteluiden johdosta. Eduskunta hylkäsi tämän ehdotuksen. Siten EOA oli tukevammalla pohjalla tehdessään valtiopäiväjärjestyksen 12 §:n tarjoamaa turvaa koskevan tulkinnan vuonna 1928. Kansanedustajat Enne ja Latva olivat kannelleet ennen saman vuoden valtiopäivien päättymistä tapahtuneesta vangitsemisestaan. Etsivä keskuspoliisi piti parlamentaarikkoja tutkintovankilassaan "epäluulonalaisina valtiopetoksen valmisteluun".[141] Kun EOA huomioi edeltäjänsä ratkaisun (ja eduskunnan päätöksen, joka hyväksyi ratkaisun) varhaisempana käytäntönä, sallitut oikeudelliset lähteet viittasivat nyt yhä selvemmin siihen, että kansanedustajat eivät nauttineet turvaa niinä väliaikoina, jolloin eduskunta ei ollut välittömästi koolla.

Ratkaisut osoittavat, kuinka EOA joutui mukaan varjonyrkkeilyyn, jota tasavalta kävi parlamentarismia avoimesti halveksivien, mutta sitä poliittisissa tarkoituksessa käyttävien kommunistien kanssa. Kun STTP:n seuraajana toimineen Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden vaalijärjestön (STPV) eduskuntaryhmän kansanedustaja Edvard Jokela marraskuussa 1926 haki ulkomaanpassia osallistuakseen Venäjän Ammattijärjestön edustajankokoukseen Moskovassa, Uudenmaanläänin maaherra eväsi passin. OA Puhakka ei asettautunut tukemaan kansanedustajaa, vaan tyytyi toteamaan että "Suomen kansalaisella ei voimassaolevien säännösten mukaan ole ehdotonta oikeutta ulkomaanpassin saantiin". Tämä oli vuoden 1923 asetuksen mukaan viranomaisten harkinnan varainen asia, ja kun muutenkaan asiassa ei ollut virheellisesti menetelty, ei Jokelan kantelu antanut aihetta toimenpiteisiin.[142] Päätöksen päällimmäisin puoli on sen legalismissa, eikä se millään tavalla esimerkiksi ennakoi nykyisen Suomen perustuslain 9 §:n jokaiselle taattua oikeutta lähteä maasta tai Suomen kansalaiselle taattua oikeutta saapua maahan. Edes kansanedustajana toimiminen ei ollut asia, joka olisi saattanut oikeusasiamiehen kritisoimaan maaherran ja sisäministeriön päätösten taustalla olevia ilmiselviä poliittisia tarkoitusperiä tai saamaan tätä esimerkiksi esittämään harkittavaksi passiasetuksen muutamista.

Lyhyen ja asetuksen sisällössä pysyttelevän ratkaisun taustalla on nähtävissä pysytteleminen virallisen Suomen valtalinjassa. Halki puoluekentän nähtiin, että tasavaltaa suojellaan parhaiten kahlitsemalla sitä vastaan olevien vasemmistopiirien toimintaa. EOA:kin oli valtavirran politiikalle suosiollinen instituutio. Laitavasemmiston sille tekemät kantelut johtivat vain poikkeuksellisesti muuhun kuin toteamukseen, etteivät ne antaneet "aihetta toimenpiteisiin minun puoleltani".

Hienovaraisempaa linjanvetoa oli nähtävissä vuonna 1929, jonka kertomuksessa julkaistiin kolme OA Söderhjelmin "punaisilla lipuilla liputtamista" käsittelevää ratkaisua, joiden ilmiselvänä tarkoituksena oli ennakkoratkaisunomaisesti luoda yhtenäinen linja liputuskysymyksiin. Ensimmäisessä Kajaanin poliisilla katsottiin olevan oikeus poistaa punainen lippu, kun sillä oli perusteltua aihetta varoa epäjärjestyksen syntymistä. Toisessa todettiin, ettei Jalasjärven nimismiehellä ollut oikeutta punaisen lipun poistamiseen vain sillä perusteella, että se "oli vaikuttanut ärsyttävästi ja suututtavasti lainkuuliaisiin kansalaisiin". Kolmanneksi OA oli kirjelmöinyt Kuopion läänin maaherralle tämän antamasta ohjeesta, jossa kokonaan kiellettiin liputtaminen punaisilla lipuilla. Tämä oli sisäasiainministeriön kiertokirjeen vastainen ja Kuopion läänin liputussäännöt siis poikkesivat muusta maasta. Näin ei tullut menetellä.[143] Linjaa noudatettiin seuraavana vuonna, kun Kemin Työväenyhdistys oli kannellut paikallisen poliisikomisarion toukokuisista toimista. Tämä oli sulkenut yhdistyksen ravintolan ja poistaneet sen katolta punaisen lipun. Toimi perustui maaherran määräyksiin ja ne puolestaan sisäministeriön ohjeisiin. Ravintola oli suljettu, jotta "levottomat ainekset" eivät kokoontuisi siellä. Punaisen lipun puolestaan pelättiin aiheuttavan epäjärjestystä. EOA katsoi poliisilla olleen yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseksi riittävä syy toimiin – lippukin oli jo palautettu yhdistykselle.[144]

Vuoden 1930 keväällä ja kesällä demokraattisen oikeusvaltion uhka tuli yhä selvemmin oikeistoradikalismin suunnasta. Perusoikeuksia rajoittavan tasavallan suoje-

lulain säätäminen, Kallion vähemmistöhallituksen kaatuminen ja talonpoikaismarssi olivat Lapuan liikkeen poliittisen voiman näytteitä. Voidaan sanoa, että laillisuus oli tuuliajolla.[145]

Kesäkuussa 1930 EOA oli näiden poliittisten tapahtumien keskipisteessä. *Kommunistisen Työn ääni* -sanomalehden julkaisun kieltäminen, sitä seuraava oikeudenkäynti ja suunnitelma aloittaa lehden painotyöt uudelleen olivat kiristäneet tilannetta Vaasassa. Tilanteen rauhoittamiseksi sisäasiainministeriö kehotti maaherraa estämään lehden painamisen kunnes tilanne rauhoittuu. Maaherra oli vakuuttanut, ettei pysty tilanteessa ylläpitämään läänissään järjestystä ja turvallisuutta ja että verenvuodatuskin on todennäköinen. Harvinaislaatuisessa kirjelmässä (otsikoitu ”Esitys Valtioneuvostolle.”) valtioneuvostolle OA Lilius katsoi sisäasiainministeriön kehotuksen ”samoin kuin kaikki muut ehkä annetut samanlaiset kehoituksen ja määräykset sekä perustuslain että painovapauslain vastaisiksi”.[146]

Kirjelmä on ainakin neljällä tavalla harvinaislaatuinen. Ensinnä EOA:n johtosäännön 4 §:n mukainen huomautus valtioneuvostolle on hyvin poikkeuksellinen. Lilius kuitenkin katsoi johtosäännöstä johtuvan hänelle velvollisuus sellaisen antamiselle.

Eduskunnan oikeusasiamiehen johtosääntö 2/1920
4 § 1 momentti
Valtioneuvoston taikka valtioneuvoston jäsenen lainvastaisen menettelyn johdosta virkatoimessa on oikeusasiamiehellä valta tehdä valtioneuvostolle huomautus, ja on hänen samalla ilmoitettava, mikä menettelyssä on lainvastaista. Jos huomautus jätetään varteenottamatta, on oikeusasiamiehellä valta antaa eduskunnalle kertomus asiasta.

Toiseksi huomautuksellaan OA asettui päivänpolitiikan keskelle. Pohjanmaan tilanne kiinnosti halki koko maan, Lapuan liikkeen organisoiman oikeistoradikalismin tiivistyessä väkivaltaiseen toimintavaiheeseen. Vallankumouksen merkit olivat ilmassa ja vain vähän huomautusta myöhemmin, heinäkuussa 1930, Lapuan liike marssi talonpoikaismarssilla Helsinkiin. Kahta päivää ennen sen saapumista Helsinkiin kaksi kansanedustajaa kaapattiin kyyditettäviksi suoraan perustuslakivaliokunnan istunnosta.[147]

Kolmanneksi kirjelmä annettiin nopeasti ja se oli siten hyvin ajankohtainen. Vain toista viikkoa aiemmin Vaasassa 2 000 hengen väkijoukko oli poliisin ja maaherran katseen alla raastuvanoikeuden kynnyksellä tapahtuneen todistajien pahoinpitelyn lisäksi kyyditänyt Työn äänen painovapautta alioikeudessa puolustaneen kansanedustaja Asser Salon.[148] Kirjelmä lähetettiin 16.6., vain viisi päivää kritiikin kohteena ollutta sisäasiainministeriön kirjettä myöhemmin. Tapahtumat etenivät nopeasti ja OA:n hienovarainen kritiikki oli vain yksi tekijä tapahtumien virrassa, joka johti suojelulakien säätämiseen ja hallituksen eroamiseen.[149]

Neljänneksi – muotonsa, ajankohtaisuutensa ja nopeutensa lisäksi – kirjelmässä on harvinaista sen perusoikeusargumentaatio. OA Lilius vetoaa painovapauslain lisäksi suoraan hallitusmuodon 10 §:n turvaamaan sananvapauteen. Tämä on ensimmäinen kerta, kun EOA nimenomaisesti sovelsi perusoikeussäännöstä. Perusoikeudet otettiin käyttöön silloin – ja vasta silloin – kun tilanne oli monella tavalla poikkeuksellinen ja uhka oikeusvaltiolle ilmeinen. Oikeistoradikaalin liikkeen toimet olivat edenneet niin pitkälle, että oli aihetta muistuttaa viranomaisia siitä, ettei Lapuan laki ollut Suomen tasavallassa noudatettava laki.

Kirjelmän tyypillinen piirre on sen varovaisuus siinä mielessä, ettei hallitukselle voinut ajatellakaan muuta seuraamusta kuin huomautusta. Tyypillistä on lisäksi kirjelmän muodollinen legalismi. Sisäasiainministeriön toimenpiteet olivat niin ilmeisessä ristiriidassa painovapauslain ja hallitusmuodon kanssa, ettei asian juridisesta puolesta ollut mitään epäselvyyttä. Pian eroavan Kallion hallituksen (myös Vaasan maaherra Bruno Sarlin erosi tehtävästään) viaksi voi tapauksessa laskea selvän laittomuuden. Sen ”hätä ei lue lakia” -tyyppinen päätöksenteko ei ollut minkään edes muodollisen oikeusvaltion standardien mukaista. Puhtaan juridiselta kannalta tilanne korjaantui pian, kun tasavallan suojelulaki hyväksyttiin poikkeuslakina ja painovapauden rajoituksille tuli oikeudellinen perusta.

Legalismi ja suppean muodollinen oikeusvaltiokäsitys oli oikeusasiamiehen tapa suunnistaa upottavassa ja ryteikköisessä poliittisessa maastossa. Tätä navigointitapaa ilmentää myös vuoden 1930 laitavasemmiston kohteluun liittyvät tapaukset. Vatsakatarria sairastanut Tammisaaren pakkotyölaitoksen vanki ei voinut juoda teetä tai kahvia. Laitoksen johtaja kielsi vankia vastaanottaa omaisiltaan kaakaota, mistä vanki kanteli. Kaakaota ei mainittu oikeusministeriön kiertokirjeellä antamassa luettelossa, eikä pakkotyölaitoksen lääkäri ollut katsonut kaakaota välttämättömäksi. Viranomaiset eivät siis EOA:n ratkaisun mukaan olleet menetelleet virheellisesti. Tuberkuloosia sairastanut Turun lääninvankilassa säilytetty valtiopetoksen valmistelusta tuomittu kuritushuonevanki puolestaan kanteli siitä, että ministeriön kiertokirje ylipäänsä oli lainvastainen. EOA muotoili kysymyksen niin, olivatko vankilaviranomaiset ”oikeutetut erityisistä, pakottaviksi katsomistaan syistä supistamaan valtiolliselle vangille yleensä myönnettyä etua lisäravinnon saamiseen vankilan ulkopuolelta”. OA Lilius ei havainnut vankilaviranomaisten ylittäneen toimivaltaansa tai rikkoneen edes lain henkeä.[150]

Etenkin viimeinen ratkaisu osoittaa, kuinka ministeriön hallinnollinen kiertokirje ylitti inhimillisen tarpeen ja jopa lain tarkoituksen. Ratkaisuista käy myös ilmi, kuinka laaja vankilaviranomaisten harkintavalta oli. Kansalaisnäkökulmasta saattaa näyttää sydämettömältä, että EOA ei katsonut tämänkaltaisen viranomaistoiminnan antavan aihetta toimenpiteisiin. Tämä johtuu siitä, että muodollisjuridinen ratkaisukehikko ei tehnyt mahdolliseksi ottaa huomioon inhimillisiä seikkoja. Muodollisjuridisesti kestävien ratkaisujen inhimillinen kääntöpuoli saattaa olla, että vatsakatarria sairastanut ei saanut kaakaota eikä tuberkuloosista kärsivä lisäravintoa. EOA:ltä olisi ollut poliittinen teko tuoda ratkaisun piiriin kohtuuden, oikeudenmukaisuuden tai armon kaltaisia häilyviä käsitteitä. Oikeusasiamiehen ratkaisun perusteet tuli olla luettavissa lakikirjasta, joka ei 1920- ja 1930-luvuilla tarjonnut välineitä ankarien säännösten tai epäinhimilliseksi osoittautuvien hallinnollisten päätösten viranomaistoiminnan kritiikkiin.

EOA:n muodollisjuridista näkökantaa kuvaa hyvin se, että vuoden 1930 sävyltään ankarin ratkaisu kohdistui Tammisaaren työlaitoksen vankilaviranomaisten menettelyyn kurinpitoasian käsittelyssä. Itse ratkaisu lopputulos ei ollut EOA:n mielestä moitittava – vankien kuljettaminen ruokailuihin sotilaallisessa muodossa oli tarkoituksenmukaista ja siitä kieltäytyminen rangaistavaa. ”Nurjaa mieltä” osoittaneet voitiin vankilaviranomaisen päätöksellä määrätä toistaiseksi eristettäväksi ja siksi ajaksi menettämään poliittisten vankien oikeudet sekä kirjeenvaihto-, tapaamis- ja kirjanlainausoikeudet. Moitittavaa oli vain päätöksen teon muodollinen puoli eli se, että samassa kokouksessa oli käsitelty oli sadan poliittisen vangin kurinpitorikkomukset. Tätä

massoittain tapahtunutta päätöksenteon menettelytapaa ei pidetty täysin asianmukaisena, ”mutta niihin oloihin nähden, joissa se tapahtui, se kuitenkaan ei aiheuttanut virkasyytteen nostamista”.[151]

”Olot” viittaavat ajan ankaraan poliittiseen todellisuuteen. Vallankumoukseen pyrkineet kommunistit olivat haaste tasavallalle – toisaalta uhka tuli myös oikealta. Oli kuin tasavalta olisi joutunut väkivallan, epäluulon ja koston kierteeseen, jota se ei saanut oikenemaan. Myöskään EOA ei ollut asemassa, jossa se olisi voinut saada kierteen poikki.

Poliittisesti arkaluontoista, yhteiskunnallisesti kiinnostavaa

Poliittisesti Suomen oikeusvaltiokehitystä 1930-luvun alussa leimaa oikeistoradikalismin uhka, vaikka maltilliset poliittiset voimat saivat lopulta valtakunnanpoliittisessa tukevamman jalansijan. Laitaoikeiston poliittisen painoarvon vähentyminen tulee esille siitä, että siihen myötämielisesti suhtautuneisiin ryhdyttiin kertomuksissa kohdistamaan moitteita 1930-luvun mittaan. Ylipäänsä kertomuksissa kuvattiin nyt tapahtumia, joilla oli yhteys oikeistoradikalismiin. Esimerkiksi jo vuoden 1932 kertomuksessa selvitettiin ”eräitä poliittisen tilanteen aiheuttamia toimenpiteitä”. Niissä EOA tutki viranomaistoiminnan laillisuutta esimerkiksi työväentalon palon tutkinnan ja Mäntsälän kapinan aikana.[152] Virheellisyyksiä ei löytynyt.

Vuoden 1933 aikana EOA käsitteli useita poliittisesti arkoja asioita, jotka koskivat oikean äärilaidan kannattajien toimintaa tai joissa lopputulos oli vasemmiston repressiotoimien suhteen moittiva. Ensimmäiseen kategoriaan kuuluu Lapuan liikettä kannattaneen V. F. Johansonin Nivalassa vuonna 1932 pitämä puhe[153], jälkimmäiseen kysymys Etsivän keskuspoliisin toimivallasta[154] ja kysymys valtiollisen vangin oikeudesta tilata ja ottaa vastaan luettavakseen poliittisia sanomalehtiä[155]. Ottipa EOA oma-aloitteisesti tutkinnan kohteeksi myös Mäntsälän kapinaan liittyvät toimet. Otsikon mukaan kysymys oli siitä, miten ”saatettiin Hämeenlinnaan perille se valtioneuvoston helmikuun 29 päivänä 1932 tekemä päätös, joka koski m. m. maanviljelijä Kosolan ja kenraalimajuri Valleniuksen vangitsemista.” Mihinkään toimenpiteisiin ei ollut aihetta, sillä seikkaperäisten selvitysten tulos oli, että yleisesikunta oli toimittanut sähkösanoman eteenpäin mitä ripeimmällä tavalla.[156]

Kertomuksissa olleiden esitysten joukossa oli myös yhteiskunnallisesti ja poliittisesti rohkeita avauksia. Esimerkiksi vuonna 1934 EOA teki valtioneuvostolle esityksen ”yhteiskuntavastaisen kiihoituksen ja muun valtion vastaisen toiminnan tarkkaamisen, ehkäisemisen ja paljastamisen tehostamiseksi puolustuslaitoksen keskuudessa.” Taustalla oli edellisenä vuonna EOA:n oma-aloitteisesti tutkittavaksi ottama niin sanottu suuri vakoilujuttu, jossa yleisesikunnan kuvauskeskuksen luutnantti oli vuotanut suuren määrän tietoa Neuvostoliittoon ennen pakenemistaan sinne. Kun kysymys suomalaisen tiedustelun järjestämisestä oli komiteavalmistelussa, katsoi EOA velvollisuudekseen tuoda näkökohtansa valtioneuvoston tietoon. Hänen mukaansa olisi tullut harkita vakavasti, eikö tiedustelutoiminta olisi keskitettävä etsivän keskuspoliisin käsiin. ”Näin menetellen vapauduttaisiin siitä dualismista, joka on nykyisen järjestelmän kieltämätön heikkous.”[157]

On ehkä hieman vaikea nähdä, miten EOA:n mandaattiin kuuluu ottaa kantaa tiedustelutoiminnan organisointiin. Esitys on ymmärrettävissä yhteydessä siihen, että OA Hakkila vaati sotaviskaalia nostamaan virkasyytteen yleisesikunnan valvontatoimiston päällikköä vastaan siitä syystä, ettei tämän organisaatio ollut kyennyt paljastamaan vieraan vallan hyväksi vakoilleen luutnantin toimia. Esitys osoittaa, kuinka suurta huolta EOA instituutiona kantoi valtiojärjestystä vastaan käyvien ryhmien toiminnasta.

Olisiko EOA:n ratkaisuista siis löydettävissä ymmärrystä sekä laitavasemmiston että laitaoikeiston toiminnan suitsimiseen? Tähän tuntuisi viittaavan majuri Onni Kohosen tapaus. Kohonen oli kannellut kohtalostaan, joka kieltämättä oli nykyperspektiivistä kova. Yleisesikunnan valvontatoimiston päällikkö, majuri Rosenström, oli juuri ennen juhannusta 1935 sulkenut tämän yleisesikunnan päällikön, kenraalimajuri K. L. Oeschin määräyksestä Helsingin päävartioon lähes kuukauden ajaksi. Kohosen mukaan mitään kirjallista pidätysmääräystä ei ollut ja syy pidätykselleen oli mitä ilmeisemmin perustunut virheellisille kuulustelupöytäkirjoille ja niiden sisältämille asioille, ”jotka olivat omansa mitä suurimmassa määrässä halventamaan kantelijaa kansalaisena ja upseerina”. Näitä olivat Kohosen jo vuonna 1918 tekemä matka Pietariin ja syksyn 1918 tapahtumat Kuopiossa. Valvontatoimiston mukaan Kohonen oli keskustellut veljensä (punaisten puolella komissaarina sisällissodan aikana toimineen Jalo Kohosen) ja erään varatuomarin kanssa ”kirjapainon toimintaan panemisesta maasta paenneiden punaisten rahoittamana ja että siinä sitten ruvettaisiin painattamaan kiihoituskirjallisuutta”. Syyskuussa tasavallan Presidentti vapautti sotilaskäskyllä Kohosen palveluksesta.[158]

Kohosen kohtalo oli kova ja erikoinen hänen taustaiselle miehelleen. Kohonen oli jo tammikuussa 1916 liittynyt jääkäripataljoona 27:n riveihin. Hän oli aliupseerina yksi jääkäritykistöä perustamassa olleista 26 miehestä. Vaikka Kohonen palasi Suomeen vasta itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeen, ehti hän palvella vasta perustettua armeijaa varavääpelinä. Hän joutui eroamaan puolustuslaitoksen palveluksesta osallistuakseen Viron vapaussotaan ja myöhemmin Karjalan retkikuntaan. Työskenneltyään muun muassa Suojeluskuntalaisten urheiluliike oy:n palveluksessa Kohonen astui jälleen puolustusvoimien palvelukseen. Hän pääsi upseerin uralle ja eteni majuriksi vuonna 1932.[159] Miksi tämänkaltaisella taustalla varustettu mies olisi ollut edistämässä sisällissodassa hävinneiden punaisten propagandaa? Olisiko hän ollut jopa punaisen puolen myyrä?

Tällaisen käsityksen voi pelkästään EOA:n kertomusta lukien saada. Tämänkaltainen syy Kohosen syrjäyttämiselle on tietenkin myös mahdollinen, etenkin suuren vakoilujutun jälkeen. Kohonen oli kuitenkin myös kansallissosialistisen Suomen Kansan Järjestö -puolueen jäsen ja sen johtaja Arvi Kalstan yhteistyökumppani.[160] Tällainen tausta olisi tehnyt laitavasemmiston asian edistämisen varsin ihmeelliseksi – vaikka hänen veljensä olisikin kuulunut sisällissodassa punaisten johtoon. Mitä ilmeisimmin Kohosen tapauksen todellinen syy olikin laitaoikeiston puhdistaminen puolustuslaitoksen riveistä Mäntsälän kapinan (maaliskuu 1932) jälkeen. OA Hakkilan on täytynyt tietää asian todellinen tila tutustuttuaan majuri Rosenströmin ja kenraalimajuri Oeschin lausuntoihin sekä jutun asiakirjoihin. Hän ei nähnyt aihetta nostaa virkasyytettä ja jätti muutenkin Kohosen pyynnöt huomioon ottamatta. Kysymys oli ratkaisun otsikon mukaan ”yleisesikunnan valvontatoimiston oikeudesta pidättää upseeri kuulusteluja varten”.[161] Ratkaisun mukaan tällainen oikeus oli olemassa. Juridisesti asiaa ei sen koommin konstruoitu, vaan perustelut ovat käytännöllisiä (todis-

teiden hävittäminen vapaalla jalalla, ei ollut käynyt todennäköiseksi epäillä valvontatoimiston viranomaistoimintaa, kuulustelut olivat olleet vielä kesken).

Viimeaikainen tutkimus on haastanut vallitsevaa käsitystä siitä, että kansallinen eheytyminen olisi alkanut Mäntsälän kapinan kukistumisesta tai viimeistään heinäkuun 1933 eduskuntavaaleista. Ville Okkosen ja Ville Laamasen tarkastelussa huomautetaan, että eduskunnassa sosialidemokraattien legitimiteetti ja kansanvaltaisuus asetettiin edelleen kyseenalaiseksi vielä keväällä 1934.[162] Havainto selittää sen, miksi eduskunnan oikeusasiamiehen oli toimittava varovasti kysymyksissä, jotka olivat poliittisesti värittyneitä. Toisaalta niin Mäntsälän kapinan ja suuren vakoilujutun jälkihoito kuin Kohosen tapauskin voidaan nähdä pyrkimykseksi vahvistaa oikeusvaltiollisia rakenteita ja tällä tavoin vahvistaa kansallista yhtenäisyyttä. Eheytymistä mitä ilmeisimmin tapahtui myös siltä kannalta, että 1930-luvun lopun kertomuksista on vaikea löytää poliittisesti kuumia kysymyksiä. Myös niitä seuraamalla voidaan todeta, että oikeusvaltion kriisistä käytiin laillisuusrintaman voittoon.[163]

Toinen maailmansota

Suomalaisen yleisen historiankirjoituksen kannalta toisen maailmansodan vuodet ovat ehkä kiinnostavin tutkimuskohde ja merkittävin vedenjakaja. Myös oikeusolojen suhteen aikakausi on poikkeuksellinen. Suomalaiselle oikeusvaltiolle sota-aika merkitsi sisällissodan ohella toista suurta koetinkiveä. Kehitys vei kohti hallintovaltiota, jossa valtion tehokkuus oli toimintaa määrittävä periaate ja demokraattisesta päätöksenteosta tingittiin toimeenpanovallan keskitetyn päätöksentekojärjestelmän hyväksi. Oikeudellisesti tämä oli mahdollista etenkin tasavallan presidentin, valtioneuvoston ja ylipäällikön valtaoikeuksia korostavan sotatilalain (303/1930) nojalla.[164]

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomuksissa sotaa tai sen aiheuttamia erityisongelmia ei erikseen mainita. Se näkyy kuitenkin taustatekijänä ja syynä useisiin käsiteltyihin asioihin. Vielä maaliskuulla 1940 allekirjoitetussa vuoden 1939 kertomuksessa sota ei esiinny lainkaan. Sodan odotuksen voi kuitenkin päätellä rivien välistä – EOA toimitti kesäkuussa 1939 tarkastuksen ilmatorjuntarykmentti 2:een, joka oli sijoitettuna ”kuivalla hiekkakankaalla luonnonihanalla paikalla” Kuolemajärven kunnassa – siis lähellä itärajaa. Tarkastuksia ei enää tehty ylimääräisten harjoitusten alettua lokakuussa.

Seuraavana vuonna kertomusta laadittaessa jo päättynyt talvisota näkyi monella tavaa kertomuksen sivuilta. EOA katsoi, että eräs vastuullisessa tehtävässä sodan aikana toiminut ylimääräisiin kertausharjoituksiin kutsuttu vakinaisesta palveluksesta erossa oleva upseeri oli katsottava asevelvollisena sotapalvelukseen kutsutuksi, minkä vuoksi hänellä oli katsottava olevan oikeus sellaisiin palkkaus- ynnä muihin etuihin kuin oli säädetty asevelvollisille sodanaikaisesta palveluksesta suoritettavaksi.[165] Muut ratkaisut käsittelivät esimerkiksi sotapalvelukseen astuneelle valtion ylimääräisen toimen haltijalle sotatilan aikana suoritettavaa palkkausta[166], rintamasotilaan vuokravelasta johtuneen omankädenoikeuden aiheuttaman vahingon korvaamisesta[167] ja vankien suojaamista pommituksilta[168].

Jatkosodan sytyttyä turvasäilöön otettiin poliittisten toisinajattelijoiden lisäksi vihollisen kanssa yhteistoiminnassa olleita henkilöitä. Neuvostoliiton lähetystössä kielenopettajana toiminut vangittu kanteli saadakseen jäljennöksen häntä koskevasta poliisikuulustelupöytäkirjasta. Sisäasiainministeriön lausunnon jälkeen oikeusasiamies katsoi oikeaksi jättää kantelun huomioon ottamatta.[169]

Tuomioon purkuun johti esitys, jossa kersanttina ja lottana Itä-Karjalassa palvelleen avioparin yksiön vuokrasuhde oli huoneenvuokralautakunnan päätöksellä päätetty heidän poissa ollessaan. Korkein oikeus yhtyi EOA:n kantaan, jonka mukaan ”sota-aikana liikekannalle pannuissa sotaväenosastoissa palvelleet eivät ole olleet velvollisia vastaamaan riita-asioissa tai antamaan selityksiä hallintoviranomaisten käsiteltävissä asioissa”.[170] Olipa tarpeen selventää myös, että jos puolustuslaitoksessa palveleva henkilö lähettää kantelukirjoituksen suoraan eduskunnan oikeusasiamiehelle, hän ei sivuuta kantelusta määrättyä järjestystä.[171]

Varsin moni kantelu oli peräisin siitä, että sota-ajan valtionorganisaatio järjesteltiin uudelleen. Tällöin muissa tehtävissä tai eläkkeellä olevia kutsuttiin asepalvelukseen ja toisaalta sotilaita määrättiin siviiliorganisaation tehtäviin. Tämä aiheutti ongelmia palkkauksen ja päivärahojen kannalta.[172] Aivan jatkosodan loppuvaiheessa (4.6.1944) – Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alla – EOA Hakkila teki esityksen ”puolustuslaitoksen viran tai toimen haltijan palkkauksen järjestämiseksi sinä aikana, jona viran tai toimen haltija on estynyt virkaansa tai tointansa hoitamasta sodanaikaisen sotapalveluksen aiheuttaman vamman tai sairauden taikka sellaisessa palveluksessa vallinneiden erikoisten olosuhteiden aiheuttaman vamman tai sairauden johdosta”.[173] Lainsäädännössä ei siis koko sota-aikana ollut ollut normia, jonka mukaan haavoittuneille ammattisotilaille olisi automaattisesti kuulunut palkka – sen sijaan asevelvollisena taistelleille siviilivirkamiehille palkka maksettiin riippumatta heidän terveydentilastaan. Tämä oli tietenkin luonnollisesti epäoikeudenmukainen tilanne, joka voi johtaa helposti haavoittuneen kannalta kohtuuttomiin lopputuloksiin. Esityksessä ei kerrota, miten asian kanssa oli menetelty, eli olivatko haavoittuneet ammattisotilaat todella jääneet ilman palkkaa. Jälkikäteen ihmetystä herättää se, että esitys tehtiin vasta monen sotavuoden jälkeen.

Sota-aikaan liittyvä hämmästyttävä seikka on se, ettei oikeusasiamies tehnyt lainkaan tarkastuksia taisteleviin joukko-osastoihin. Myös koulutusyksiköihin tehtyjä tarkastuksia oli hyvin vähän. Esimerkiksi vuonna 1943 tarkastettiin vain vankiloita ja joukko-osastoja, jotka eivät olleet taistelutehtävissä. On vastaisen tutkimuksen asia luoda tulkinta siitä, oliko tämä puute kiinni Hakkilan haluttomuudesta tehdä tarkastuksia vai kenties siitä, että oikeusasiamiestä ei päästetty tekemään tarkastuksia.

Kertomuksista voi saada sellaisen käsityksen, että talvi- ja jatkosodan aikaan puolustuslaitos oli omassa sfäärissään suojassa EOA:n tarkastustoimilta. Organisaationa tai instituutiona se näytti nauttivan sitä suojaa ja arvostusta, joka olisi kuulunut yksilölle: asevelvollisuuttaan suorittavalle ja sankarikuolemaansa pelkäävälle sotilaalle tai vapaaehtoisesti tehtäväänsä astuneelle lotalle. Sen sijaan ratkaisut käsittelivät asioita, jotka eivät yleisestä kansalaisnäkökulmasta olleet kovin merkittäviä.

Esimerkiksi sodan päättymisen jälkeisiin puolustusvoimiin liittyvä ratkaisu oli mahdollisesti merkittävä upseerikunnian ja henkilökohtaisen uran kannalta, mutta on silti vaikea ymmärtää, miksi se on valittu kertomukseen. Vuoden 1945 vuosikertomuksessa olevan ratkaisun otsikon kysymys oli, onko upseeri, joka on tehnyt kantelun esimiestään vastaan, oikeutettu saamaan jäljennöksen siitä kirjelmästä, jonka hänen esimiehensä henkilökohtaisena on osoittanut päämajan

komentoesikunnan päällikölle? Tapauksessa eversti Arvo Lyytinen oli kannellut ylipäällikkö C. G. E. Mannerheimille esimiehensä, merivoimien komentaja Väinö Valveen toiminnasta. Komentoesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti Oinonen oli esitellyt asian ylipäällikölle yhdessä Valveen Oinoselle toimittaman kirjeen kanssa. Oinosen mukaan Valveen kirje oli henkilökohtainen. EOA Hakkila hyväksyi tämän kannan sitä kuitenkaan perustelematta.[174] Perustelu olisi mahdollisesti ollut tarpeen, sillä ratkaisussa jäi epäselväksi, miten henkilökohtainen kirje on voinut olla mukana esittelyssä ja mikä sen osuus asian käsittelyssä oli ollut. Nyt ratkaisusta on vaikea nähdä, mikä yleisempi merkitys sen julkaisemisella on ollut.

Katveeseen jääneet

Varhaisten vuosien kertomusten perusteella on selvää, että oikeusasiamiehen laillisuusvalvonta ei ollut yhtä kattavaa kuin nykyisin. Esimerkiksi voidaan ottaa heikommassa asemassa olevien ihmisten, kuten vammaisten ja orpojen asemaa koskevat ratkaisut. Kun nykyisin sosiaalihuoltoa ja terveyttä koskevat asiat muodostavat merkittävän osan EOA:n työkentästä, asia ei ollut näin alkuvuosina. Tämä käy ilmi jo kantelijoiden luetteloiden nimikkeistä: valtaosan kanteluista tekivät vangit ja ne koskivat joko vankilaoloja tai tuomioita rikosasioissa. Jos tarkoitus olisi selvittää ilmiötä, joka myöhemmin tuli tunnetuksi laitosvaltana, ei kertomuksia voi käyttää kattavana lähteenä. On yhtäältä selvää, että hyvinvointivaltiota ei ollut vielä olemassa ja siten esimerkiksi nykyisin sosiaali- ja terveydenhuollon piirissä olevat kysymykset eivät esiintyneet viranomaistoiminnan kontrollissa samalla tavalla kuin nykyisin.

Dramaattisimmat aukot EOA:n kertomuksissa on nähtävissä toisen maailmansodan ajalta, jolloin oikeudellinen päättely oli usein alisteista poliittisille ja sotilaallisille näkökohdille. Esimerkiksi vankilaolojen käsittelyssä sekä sotilaiden oikeuksien toteutumisen valvonnassa voi nähdä aukkoja. Kapinaan syyllistymisen tai laitavasemmistoon kuulumisen perusteella tuomittujen suomalaisten vankilaoloja käsiteltiin ajoittain 1920- ja 1930-lukujen kertomuksissa ja EOA teki tarkastuksia vankiloiden oloihin. Toisen maailmansodan aikaiset poliittisten toisinajattelijoiden turvasäilöt ja siviiliväestön suoranaiset keskitysleirit sekä suomalaisten ja saksalaisten ylläpitämät sotavankileirit sen sijaan loistavat lähes täydellisellä poissaolollaan. Tieto näiden olemassaolosta on tullut yleisesti saataville viimeaikaisen historiantutkimuksen myötä. Onkin paikallaan kerrata, mitä tiedämme ajan oloista ja pohtia syitä EOA:n silmiinpistävään passiivisuuteen.

Ensin on syytä ymmärtää, että sota muutti vankitilannetta radikaalisti. Kuten edellä käy ilmi, EOA käsitteli vankien tilannetta myös sotien aikana. OA Hakkila teki vuonna 1943 jopa varsin progressiivisen esityksen vankien vakuuttamisesta pakkotyössä tapahtuvien tapaturmien varalta. Sille olisi ollut tarvetta, kun 1930-luvulla vankeja alettiin ensin laajenevissa määrin käyttää pakkotöissä ja kun sodan aikana työtehtävät suuntautuivat yhä riskialttiimpiin urakoihin. Näitä olivat esimerkiksi Konnunsuon keskusvankilan alaisessa Enson vankisiirtolassa tehtävä Enso-Vallinkosken voimalaitoksen kunnostamis- ja rakennustyöt ja etenkin Karjalan Kannaksella sotilasvankien tekemät linnoitustyöt.[175]

Vankitilanne muuttui myös, kun laitavasemmiston johtavia henkilöitä suljettiin turvasäilöön ensin talvisodan ja uudemman kerran jatkosodan sytyttyä. Ilmiö merkitsi poliittisten toisinajattelijoiden repression tiukentumista: vankioikeudet suppenivat turvasäilössä ja vankeuteen otettujen joukko suurentui. Samalla myös rauhanliikkeen kannattajia otettiin repression piiriin. Ilmiö tarkoitti sotaa käyvän valtion tiukentunutta suhtautumista virallisesta linjasta toisin ajatteleviin. Monet kiperät sota-ajan ratkaisut liittyvätkin poliittisten toisinajattelijoiden turvasäilöjärjestelmästä tekemiin kanteluihin.

Poliittisesti arveluttavia henkilöitä otettiin turvasäilöön 30.11.1939 henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta annetun asetuksen perusteella. Eräs turvasäilöön otettu kanteli siitä, että häntä oli ilman kuulusteluja tai syytä kertomatta lukittu Oulun keskusvankilaan. Hän ei ollut saanut valtiollisen vangin oikeuksia, kuten tupakkaa ja sanomalehtiä. Vankeinhoitovirasto lausui, ettei asetuksessa ollut annettu ohjeita turvasäilöön passitettujen kohtelusta. Heitä oli kohdeltu kuten tutkintovankeja, mutta poliittisten vankien oikeuksia heille ei viraston mukaan voinut myöntää – olihan ne varattu täytäntöönpanoasetuksessa erikseen. Tupakka- ja sanomalehtioikeudet olivat mahdollisia, mutta kantelijan tapauksessa vankilanjohtaja oli ne turvallisuussyistä kieltänyt. EOA ei havainnut viranomaisen toimineen lainvastaisesti tai virheellisesti, eikä kirjoitus aiheuttanut toimenpiteitä.[176]

Ehkä dramaattisimmassa turvasäilöön liittyvässä ratkaisussa toistui 1920-luvulla muotoutunut ja 1930-luvulla vahvistettu näkemys, jonka mukaan kansanedustajan perustuslaillinen koskemattomuus on voimassa vain silloin, kun valtiopäivät ovat kokoontuneena. EOA totesi, ettei kansanedustaja Karl Wiik, joka valtio- ja maanpetokselliseen toimintaan syyllistyneeksi epäiltynä pidätetty kuulusteluja varten eduskunnan hajaantuneena ollessa, ei ollut vangittu ”valtiopäivien aikana” siinä merkityksessä kuin näitä sanoja käytettiin valtiopäiväjärjestyksen 14 §:ssä ja siten pidättäminen voi tapahtua yleisin vangitsemisedellytyksin.[177] Wiikin kanssa samaan aikaan vangittiin niin sanotut kuutoset, SDP:stä erotettu eduskuntaryhmä, joka vastusti puolueen liukumista oikealle. Kansanedustaja Johan Helo on pitänyt tapausta oikeusmurhana ja kirjoittanut myöhemmin, etteivät syytetyt esimerkiksi löytäneet pelokkaasta asianajajakunnasta asiamiestä.[178]

Dosentti Sari Näre on artikkelissaan poliittisten vankien kohtelusta toisen maailmansodan Suomessa piirtänyt varsin ankaran kuvan vallinneesta järjestelmästä. Siinä kapinan rankaisu kääntyi 1930-luvun kommunistivainoihin ja talvisodan alkaessa turvasäilöjärjestelmään, jossa poliittisten vankien erioikeudet poistettiin. Sota-aikana vainot muuttuivat suoranaiseksi Valtiollisen poliisin epäiltyihin ja näiden perheenjäseniin kohdistuvaksi terroriksi. Sekä kommunisteja että rauhanliikkeen kannattajia suljettiin keskitysleireille vallatun Itä-Karjalan alueelle Säämäjärvelle, Kangasjärvelle ja Koveriin. Rintamakomennuksen tarkoitus oli monen kommunistin ja rauhanaktivistin kohdalla sama kuin kuolemantuomiolla. Näre on dokumentoinut tutkimuskirjallisuudesta ja kertomuksista tietoa Suomen kansalaisten pahoinpitelyistä, kiduttamisista, nälkään näännyttämisistä, viemisistä purkamaan miinakenttiä tallomalla, tuomiotta ampumisista ja muista oikeusvaltioon selvästi kuulumattomista teoista.[179]

Osa näistä asioista on tapahtunut suurella varmuudella, osan tapahtumisesta voidaan käydä keskustelua. Tässä yhteydessä keskeistä on se, että todisteita Suomen toisen maailmansodan aikana omia kansalaisiaan kohtaan tekemistä suurimmista vääryyksistä ei löydy EOA:n kertomuksissa.

Tämän voi selittää kolmella eri tavalla. Ensimmäisen selityksen mukaan OA Hakkila ei ollut halukas tutki-

maan asioita, jotka liittyivät toisinajattelijoiden oikeudenhoitoon, vankien oikeuksiin ja vankilaoloihin. Tähän suuntaan tuntuisi viittaavan esimerkiksi Hakkilan innokkaat puheet luontaisen ja linnoitetun itärajan tarpeesta jatkosodan alettua.[180] Oikeusasiamies tuntui sen perusteella suhtautuvan myötäsukaisesti sotilasjohdon strategisiin tavoitteisiin, mikä voisi heijastua myös suhtautumiseen ajan ilmiöihin. Selvityshalukkuutta voi olla vähentänyt myös sota-ajan poliittinen realismi. Maan poliittinen valta ei ollut sodan aikana eduskunnalla vaan pikemminkin päämajalla ja mahdollisesti hallituksen sisäpiirillä.

Toisen selityksen mukaan Hakkila olisi pyrkinytkin tekemään tarkastuksia, mutta hänelle ei annettu siihen mahdollisuutta. Ehkäpä EOA ei saanut päämajalta kulkulupaa sotatoimialueelle ja tämän tarvitsemaa avustusta. Toimeenpanovalta on voinut sotatilalain nojalla antaa rajoittavia säännöksiä. Tarkastusten kieltäminen olisi ollut laitonta, mutta tarkoituksenmukaisuusnäkökohdat tuntuivat usein päihittävän liian tarkan legalismin.

Kolmannen selityksen mukaan vääryyksiä on tutkittu, mutta niistä ei eri syistä haluttu raportoida eduskunnalle kertomuksissa. Tällainen on ainakin Nestori Parkkarin vangitsemista ja vankien kohtelua koskevan kantelu, jonka EOA käsitteli vuonna 1941. Se ei johtanut toimenpiteisiin.[181] Ratkaisua ei ole selostettu kertomuksessa. Ilmiön laajemman esiintymisen voisi varmistaa arkistotutkimuksella, johon tämän artikkelin puitteissa ei ole mahdollisuutta.

On mahdollista, että kaikki edellä mainitun kaltaiset seikat ovat osana vaikuttaneet tilanteeseen. Pohjasyyt ovat yhtä lailla samalla suunnalla: sodanaikaisessa poliittisessa järjestelmässä ja poikkeuksellisissa valtasuhteissa. Ne heittivät eduskunnan sivuraiteille päätöksenteosta ja sen oikeusasiamiehenkin ydintehtäväänsä nähden sivulliseksi. Monesta oikeusvaltioon kuulumattomasta asiasta emme voi lukea oikeusasiamiehen kertomuksista.

Sen sijaan Arndt Pekurisen monivaiheisen tarinan surullinen loppunäytös on luettavissa vuoden 1942 kertomuksesta. Pekurinen oli kyyditty ja pahoinpidelty 1930-luvulla Lapuan liikkeen toimesta, ja kansainvälisen rauhanliikkeen kautta hänen puolestaan olivat puolustusministerille kirjelmöineet englannin parlamentin jäsenten ja kirjailijoiden lisäksi itse Albert Einstein. Hänen peräänantamattomuutensa oli saanut aikaan Lex Pekurisen, vuoden 1931 ensimmäisen siviilipalveluslain, joka ei sota-aikana ollut voimassa. Tauno Tirkkosen esityksestä työvelvollinen Pekurinen oli siirretty Suomussalmen rintamalle taistelujoukkoihin. Rauhalliseksi perheenisäksi tunnettu mies oli yhä kieltäytynyt pukemaan asepukua ja tarttumaan aseeseen. Viimeisen kieltäytymisen seurauksena Pekurinen oli ammuttu ilman oikeudenkäyntiä.[182]

EOA:n käsiteltäväksi Pekurisen tarina tuli otsikolla Sodassa kaatuneiden ruumiiden luovuttaminen heidän omaisilleen. Selosteen mukaan Pekurinen oli ennen rangaistusajan päättymistä ”viety suoraan etulinjoille, missä hänen oli ilmoitettu kaatuneen”. Kantelussa vaadittiin toimenpiteitä ruumiin luovuttamiseksi omaisille, mikä mahdollisti arkun avaamisen hautajaisissa. Leski ja tätä avustanut asianajaja Ernesti Hentunen ymmärsivät tapahtumien todellisen luonteen: Pekurinen ei ollut kaatunut taistelussa, vaan teloitettu omien toimesta. Arkun avaaminen hautajaisissa todisti hautajaisvierailla tapahtuneen tosiseikan: Pekurinen oli siviilivaatteissa. Pölösen ja Pajuojan analyysistä voi päätellä kantelun laatineen Hentusen ymmärtäneen, että muuta moitetta viranomaistoiminnassa kuin arkun avaamiskiellon perusteettomuutta EOA ei tule löytämään.[183]

Itä-Karjalan vallatuilla alueilla suomalaishallinnon aikaansaama siviiliväestön vaino ja vangitseminen tapahtui internoinnin kautta. Ylipäällikön antamalla sotilaskäskyllä vallattujen alueiden niin kutsuttu vieras aines – pääasiassa venäläisväestö – vangittiin ja toimitettiin keskitysleireihin.[184] Suomen sotilashallinnon keskitys- ja siirtoleireistä, niillä vallinneesta nälänhädästä, niillä tapahtuneista julmuuksista tai niiden oikeudellisesta asemasta ei voida lukea EOA:n kertomuksista.

Asiallisesti laajempi kysymyksensä on vallatun Itä-Karjalan oikeudenhoito. Alue oli jatkosodan alussa sotatoimialuetta, jossa muun muassa kurinpidollinen rankaisuvalta siviileihin annettiin sotilasviranomaisille. Ylipäällikön käskyssä esittelemä ratkaisu ei ehkä ollut lainmukainen, mutta päämajan hallinnollisen toimiston näkemyksen mukaan välttämätön. Tuomioistuinjärjestelmä oli omalaatuinen yhdistelmä kenttäoikeuksia ja professori Merikosken oikeudenkäyntilaitosta koskevan asteittaisen suunnitelman toteuttamista. Vaikka sodan alkuvaiheen tavoitteena oli Itä-Karjalan liittäminen maakuntana Suomeen, ei oikeudenhoidossa edetty pitkälle.[185] Itä-Karjalan järjestely ei näyttäydy EOA:n kertomusten sivuilla.

Myöskään suomalaisten sotavankileirien tarinaa ei voida koostaa kertomusten perusteella. Mainintaa vihollismaiden vangittujen kanteluista ei ole, eikä EOA tarkastustoiminnassaan puuttunut käytännössä lainkaan sotavankileirien toimintaan. Vuoden 1942 tarkastuksessa Karvian varavankilaan on pääteltävissä, että OA Hakkila tutustui myös sen yhteydessä toimivaan sotavankileiriin. Maassa, jossa oli kymmeniä tuhansia sotavankeja ja jossa vallitsi elintarvikepula, OA totesi sotavankileirin järjestyksen ja siisteyden sekä sen asukkaiden ravitsemus- ja terveydentilan hyväksi.[186]

Oma kysymyksensä on saksalaisten Suomen alueella ylläpitämät sotavankileirit ja sotavankien kohtelu. Pohjois-Suomen puolustamisesta vastanneet Saksan sotavoimat suhtautuivat neuvostoliittolaisiin sotavankeihin tarpeellisena työvoimaresurssina. Tätä osoittaa se, että kuolleisuus Lapissa oli pienempää (10 prosenttia) kuin suomalaisten ottamien sotavankien (n. 30 prosenttia) tai Saksan itärintamalla ylipäänsä otettujen sotavankien (50 prosenttia) kuolleisuus. Toisaalta kansallissosialistisen politiikan mukaisesti toiminut armeija myös murhasi esimerkiksi juutalaisia, kommunistipuolueen jäseniä ja ideologisesti vaaralliseksi katsomiensa ryhmien jäseniä. Lapin oloissa tarpeelliseksi työvoimaresurssiksi katsottuja sotavankeja myös tuotiin Suomen valtakunnan alueelle sen ulkopuolelta Saksan valloittamilta alueilta.[187] Kansainvälisoikeudellisesti Suomen voi katsoa olleen vastuussa sotavankien epäinhimillisestä ja kuolemaan johtaneesta kohtelusta, myös vuosina 1941 ja 1942 tapahtuneista nälästä johtuneista massakuolemista. Sotavankien luovuttaminen saksalaisarmeijan orjatyövoimaksi oli kansainvälisen oikeuden vastaista. Sallimalla valtakunnan alueen ja suomalaisinfrastruktuurin käytön Suomi myös mahdollisti saksalaisjoukkojen rikokset sotavankeja kohtaan. Hätä ei taaskaan lukenut lakia. Suomalaiset olivat pulassa jo oman armeijansa jatkosodan hyökkäysvaiheessa otettujen vankien kohtelun kanssa. Yhteistä vihollista vastaan taistelevilla suomalaisilla sotilasviranomaisilla ei ollut kiinnostusta puuttua aseveljen toimintaan.[188]

Yhteiskunta ja kaaos, Yrjö Ollila / kuvaaja Simo Rista (1930, suuren valiokunnan seinämaalauskilpailun luonnos).

Vuosikertomuksista ei ole havaittavissa mitään merkkejä siitä, että saksalaisten vankikysymykseen olisi pyritty puuttumaan. Jos valituksia saksalaisiin liittyen on tullutkin, ei niistä ole mainittu vuosikertomusten sivuilla. Saksalaisten liittolaisten toimien tutkiminen ei ollut reaalipoliittisesti mahdollista. Saksan ja Suomen välinen ulkopoliittinen tilanne oli lisäksi jatkuvasti herkkä. Kuten Hentilä toteaa, Wehrmacht ei piitannut suomalaisten suvereniteetista sen enempää kuin Suomen ja Norjan välisestä rajastakaan.[189]

On vielä todettava, että EOA:n kertomuksista ei löydy ainoatakaan mainintaa kenttäoikeuksien tai muiden tuomioistuimien sotatilan aikana langettamista 681 kuolemanrangaistustuomioista.[190]

Sotatilan aikana EOA käsitteli paljon rangaistuksia ja vankeutta sekä muita seuraamuksia koskevia asioita. Joukoittain oli myös ravintoon tai rahaan, eli perustoimeentuloon tavalla tai toisella kytkeytyviä asioita. On kuin kansakunnan kohtalon vuosina ja hädänalaisten määrän kasvaessa Itä-Karjalan, kuolemantapauksien, rintaman joukko-osastojen oikeustilanteen, sekä heikkojen tai poliittisesti erimielisten rohkean puolustamisen kaltaiset teemat olisivat vaikuttaneet vähämerkityksisiltä. Tällaiset puutteet kertomuksessa käsitellyissä teemoissa on kuitenkin vaikea ymmärtää siitä näkökulmasta, että vangittujen, pidätettyjen tai työlaitoksissa olevien oikeuksien valvonta kuului selvästi EOA:n ensisijaiseen toimintakenttään.

Syitä tapahtuneelle voidaan hakea ainakin ajan mentaliteetista, eduskunnan oikeusasiamiehen heikosta institutionaalisesta asemasta sekä käytännöllisistä seikoista.

Ajan henki oli kova, ja juridiikka jäi helposti toissijaiseksi. Esimerkiksi käyvät poliittisen eliittiin kuuluneen oikeusministeri Oskari Lehtosen näkemykset jatkosodan ratkaisuihin, joiden voidaan jälkikäteen katsoa asettaneen oikeusvaltion kyseenalaiseksi. Jukka Lindstedt on tuonut päiväkirjamerkintöjen ja yksityisen kirjeenvaihdon perusteella esiin, että Lehtonen oli valmis asettamaan hallinnolliset ja sotilaalliset näkökohdat oikeusvaltiollisten edelle.[191] Lehtosen valmius ei varmasti ollut yksittäistapaus, vaan laajemminkin suomalaista hallintoa – ja oikeuslaitostakin – sota-aikana leimaava piirre.[192]

Kuten eduskunta, sen oikeusasiamies oli Suomen valtiollisen päätöksenteon sivuraiteella sotavuosina. Ajan politiikassa sotilasjohdon asema oli korostunut hallituksen ja etenkin eduskunnan kustannuksella. Sisäpoliittisesti heikkona instituutiona sen ei ollut mahdollista puuttua toimintaan, joka voitiin nähdä valtakunnan kokonaisedun kannalta hyväksyttävänä.

Käytännölliseltä kannalta oikeusasiamies törmäsi henkilöityneen ja heikosti resursoidun instituutionsa rajoitteisiin. Kertomusten perusteella ei voida luotettavasti selvittää, miten Hakkila suhtautui pimentoon jääneisiin kysymyksiin tai miten tietoinen hän niistä kustakin oli. Selvää on se, että kun Hakkilan sihteeri kutsuttiin viikkoa ennen jatkosodan syttymistä puolustuslaitoksen palvelukseen, entisestään heikot resurssit yhä ohenivat. Hakkilan apuna oli vain esittelijä Osmo Järvinen, kirjaaja Laura Eskelin ja vahtimestari Yrjö Koskinen, joten mahdollisuudet kattavaan laillisuusvalvontaan olivat vähäiset. Kuten Pajuoja ja Pölönen ovat todenneet, tulokset on suhteutettava näihin resursseihin.[193]

LAILLISUUSVALVONTAA HAURAASSA VALTIOSSA

Eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävää ensimmäisenä hoitanut Erik Alopaeus tunnetusti esitti eduskunnalle annetussa vuoden 1920 kertomuksessa toimen lakkauttamista. Ehdotusta on pidettävä yllättävänä ottaen huomioon jo ensimmäisen vuoden toiminnan ulottuvuuden. Vajaassa vuodessa oikeusasiamies kykeni lausumaan yhteiskunnallisti merkittävistä asioista, kuten poliisin toiminnasta ja kapinaan osallistuneiden henkilöiden armahtamisesta. Hän toimitti lähes 20 tarkastusta ja antoi vieläpä lausunnot leimaverolaista, hovioikeuksien työjärjestyksen muuttamisesta oikeudenkäytön sujuvoittamiseksi sekä lain vahvistamiseen liittyvästä menettelystä. Alopaeus ei kuitenkaan nähnyt lisäarvoa orallaan olevan instituution tekemässä työssä laillisuusvalvonnan eteen. Hänen ajattelussaan oikeuskanslerilla oli paremmat edellytykset valvoa julkisen toiminnan laillisuutta ja resurssit olisi tullut keskittää tähän yhteen instituutioon.[194] Jo vuotta myöhemmin K. V. Holma hahmotteli oikeusasiamiesinstituution vahvistamista. Keinoja olivat toimen kieltäminen kansanedustajilta, toimikauden pidentäminen vähintään kanteen tai jopa kolmeen vuoteen ja oikeusasiamiehen viraston perustaminen.[195] Holman hahmottelema linja toteutui myöhemmin ja hänen mainitsemansa toimet tulivat instituution keskeisiksi kehityspiirteiksi.

On mahdotonta ymmärtää ensimmäisen tasavallan oikeusasiamiesinstituutiota ymmärtämättä sen olleen politisoitunut ja henkilöitynyt. J. O. Söderhjelm maalasi kautensa jälkeen synkän kuvan aikakautensa oikeusasiamiehistä. Hänen mukaansa instituutiolla oli teoreettisesti ajatellen looginen paikka valtiokokonaisuudessaan, mutta käytännössä se oli 1920-luvulla epäonnistunut.

Poliittinen peli asetti oikeusasiamiehiä, joilla ei ollut tarvittavaa auktoriteettia tai intoa tehtävän suorittamiseen – varsinkin kun palkka oli pieni ja tehtävät askarteli vat joko liian pienien tai liian raskaiden asioiden parissa. Söderhjelm mainitsee itse olleensa valintansa aikoihin hädin tuskin 30-vuotias – hänen seuraajansa puolestaan eläkkeelle jäänyt hovioikeuden presidentti. Söderhjelm jäi pois tehtävästä henkilökohtaisista syistä.[196] Söderhjelmin elämänkerran kirjoittanut Vuorisjärvi arvelee varsin uskottavasti, että eroamisessa oli kyse jonkinlaisesta protestista, jonka tavoitteena oli kiinnittää huomiota tarpeeseen uudistaa virkaa.[197] Viran voimakas politisoituminen oli myös raskasta OA:lle. Syyt Söderhjelmin lähtöön lienevät tavalla tai toisilla kytköksissä hänen mainitsemaansa voimakkaaseen julkiseen kritiikkiin, jota lehdistö kohdensi esimerkiksi edellä kuvattuja vuoden 1929 liputusratkaisuja kohtaan.

Myös Puhakka kirjoitti kautensa päättymisen jälkeen EOA:n asemasta ja tehtävistä synkkään sävyyn. Paitsi, että hän katsoi viran, jonka hoidon oli juuri päättänyt ”tarpeettomaksi” parlamentaariselle valtiolle, oli se myös ainakin sellaisenaan ”soveltumaton ja tarkoitustaan vastaamaton”. Puhakan ajattelussa parlamentaarinen hallitustapa tarkoitti, että eduskunta ja hallitus eivät olleet toisiaan vastakkaisia valtiomahteja. Enemmistöhallituksen oloissa EOA joutuisi mahdollisesti tarkastelemaan valitsijoidensa – ministereinä toimivien kansanedustajien – toimien lainmukaisuutta.[198] Puhakan näköalaton kirjoitus kertoo siitä pessimismistä, jolla jotkut viranhaltijat tehtäviinsä suhtautuivat 1920-luvulla. Söderhjelm puolestaan toi pian kautensa päättymisen jälkeen esille tarpeen kehittää instituutiota esimerkiksi laajentamalla reaktiovalikoimaa, selventämällä oikeusasiamiehen virkavastuu sekä säätämällä lainsäädäntöä koskevien esitysten tekotavasta ja ylimpien tuomioistuinten kanssa tehtävästä yhteis-

toiminnasta. Vaikka Söderhjelm ymmärsi esimerkiksi valtionbudjetin niukkuuden ongelmat, oli tavoitteeksi otettava ”en reform, vilken av justitieombudsmannen skulle skapa den lagarnas väktare och den folkets egen förtroendeman, som vår statsförfattninämnat honom till”.[199]

Kuten alkuvaiheen viranhaltijoiden kokemuksista käy ilmi, oikeusasiamiesinstituution alkuvuosia määrittää heikkojen resurssien lisäksi henkilöityminen kulloiseenkin oikeusasiamieheen ja politisoituminen. Esimerkiksi vuosien 1925–28 oikeusasiamies Y. W. Puhakka oli koulutukseltaan molempien oikeuksien tohtori (1920) ja oli toiminut pitkään asianajajana Sortavalassa. Vapaussotaan Puhakka osallistui Karjalan esikunnan jäsenenä. Hänet valittiin kokoomuksen listoilta kansanedustajaksi vuosina 1927 ja 1929. Tuohon aikaan hän oli valtio- ja hallinto-oikeuden opettaja Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa ja mainitseepa kansanedustajatrikkeli hänen olleen MTK:n lakiasiaintoimiston hoitaja vuosina 1923–1932. Monessa tehtävässä kokemusta hankkinut Puhakka toimi 1930-luvulla kahteen otteeseen sisäasiainministerinä sekä vielä vuonna 1954 lyhyesti oikeusministerinä.[200] Mikä hattu on päässä, kun tällaiseen mieheen henkilöityvä instituutio saa käsiteltäväkseen esimerkiksi laitavasemmistoon kuuluvan poliittisen vangin kantelun kohtelustaan vankeudessa? Ratkaisuja voidaan tulkita esimerkiksi poliittista, juridista tai pragmaattista näkökohtaa painottaen. Vaikka molempien oikeuksien tohtorin lainopillisesti kestävää ratkaisua etsivä hattu olisikin ratkaisuja kirjoitettaessa päässä, todennäköisesti myös kansanedustajaksi pyrkivän poliitikon lierihattu, virkakoneiston toiminnasta kiinnostuneen virkamiehen knalli sekä kansallista yhtenäisyyttä etsivän oikeistolaisen ”koivistolainen” ja vapaussodan perintöä vaalivan kokoomusaktiivin lippalinen suojeluskuntalakki roikkuivat työhuoneen naulakossa. Tyypillinen ratkaisu voitiin tehdä mikä tahansa näistä hatuista päässä. Jos Puhakan kohdalla esimerkki onkin erityisen ilmeinen, toimivat myös muut alkuajan oikeusasiamiehet erilaisten odotusten ristipaineessa.

Kuten tässä teoksessa olevat Jukka Lindstedtin ja Susanna Reinbothin kirjoitukset osoittavat, sekä eduskunta että lehdistö asettivat merkittäviä odotuksia ja vaatimuksia oikeusasiamiehille. Niiden huippuna olivat vaatimukset viran lakkauttamiseksi tarpeettomana. Ne etenivät kahta eri argumentaatiolinjaa: ensimmäisen mukaan instituutio ei kuulunut parlamentaarisen valtiosäännön puitteisiin ja toisen mukaan instituutio on päällekkäinen oikeuskansleri-instituution kanssa.[201]

Eduskunnan oikeusasiamiesinstituutio vastasi yhteiskunnallisiin odotuksiin yhtäältä pysyttäytymällä tulkinnoissaan tarkasti ajan oikeusvaltiokäsityksessä. Itsenäisyyden alkuvuosina hallinnon nähtiin kattavan julkisten viranomaisten toiminnan. Hallintoa toteuttivat virkamiehet, joiden tehtäväksi nähtiin 1800-luvun lopulla muodostuneen yleisen mielipiteen mukaan kansakunnan yleisen edun toteuttaminen. Katsantoon yhdistyi suppea käsitys oikeusvaltiollisuudesta: virkamiesten oli toiminnassaan noudatettava lakeja ja oikeusvaltion periaatteita. Lakisidonnaisuuden periaate oli vahva, hallinnossa ei saanut ”tehdä mitään, minkä laki kieltää, ei menetellä toisin kuin laki säätää”.[202]

Nykytilanteeseen verrattuna huomattava ero oli ihmisoikeuksien mittatikun puute. Ihmisoikeussopimusten puuttuessa laintulkinta edellytti pykälän löytymistä säädöskokoelmasta tai vaikkapa viranomaismääräyksistä. Pykälän puuttuessa tai edellyttäessä tulkintaa, kysymystä lähestyttiin helposti julkisen vallan (taloudellisten) intressien kautta. Tyypillisesti kanteluihin annetut ratkaisut seurailivat viranomaisten antamaa vastinetta. Tässä tilanteessa perusoikeudet jäivät kuriositeetin asemaan. Niihin ei juuri vedottu kanteluissa, eikä oikeusasiamies soveltanut niitä ratkaisuissa. Oikeussosiologisessa tutkimuksessa on voitu erottaa kertomuksissa julkaisuista selostuksista jonkin verran kanteluita, joissa esitetään väite jonkin perusoikeuden loukkauksesta. Tällaisia tapauksia on löydetty 1920-luvulta 8, 1930-luvulta 9 ja 1940-luvulta 43.[203] Etenkään kansalaisille kuuluvat yleiset perusoikeudet, kansalaisoikeudet, eivät esiinny aineistossa yleisesti.

Harvoista perusoikeussidonnaisista asioista on syytä nostaa esiin kolme. Päällimmäinen niistä on voi nostaa lausunto, jonka EOA teki valtioneuvoston yleisessä istunnossa 16.2.1924. Siinä tämä katsoi lainvastaiseksi eräiden lainvastaisesti hankittujen kiinteistöjen luovuttamista valtiolle koskevan lain, nimenomaan vetoamalla hallitusmuodon 6 §:n takaamaan omaisuudensuojaan. Se sisälsi ”eräitä säännöksiä, jotka mielestäni käsittävät poikkeuksen siitä oikeusturvasta, jonka Suomen Hallitusmuoto 6 §:ssään perustuslain pyhyydellä vakuuttaa jokaiselle Suomen kansalaiselle omaisuuden puolesta”.[204] Toisessa tapauksessa käsiteltiin ulkomaalaisten oikeutta perustaa yhdistyksiä. Vaikka hallitusmuodon 10 § takasi Suomen kansalaisille oikeuden perustaa yhteyttä, ei siitä voitu vastakohtaispäätelmällä johtaa ulkomaalaisia koskevaa kieltoa yhdistysten perustamiseen.[205] Kaikkein painokkain ratkaisu oli edellä kuvattu vuoden 1930 *Työn Ääni* -tapaus, joka jäi monella tavalla poikkeukselliseksi.

EOA:n kertomukset tuntuvat viittaavan siihen, että 1920- ja 1930-lukujen Suomi oli pikemminkin ”suojeluskuntien tasavalta” kuin ”Tannerin tasavalta”. Aineiston perusteella kansallinen eheytyminen ei toteutunut työväestön sosialidemokraattisen liitteen ajaman demokratisoitumisen kautta vaan pikemminkin voittaneen puolen poliittisen hegemonian määrittelemänä.[206] Tuossa ympäristössä kansalaisille kuuluneet perusoikeudet eivät kukkineet kauniisti, vaan olivat kitukasvuisten ohdakkeiden asemassa. Elmgren on osoittanut, kuinka kansalaisoikeudet voitiin aikalaiskäsityksessä nähdä jopa esteenä suomalaiselle demokratiakehitykselle. Tämän näkemyksen mukaan laitavasemmiston suosion kasvu olisi voinut antanut sille liikaa äänivaltaa eduskunnassa, mikä olisi antanut sille mahdollisuuden estää porvarillisen laillisuusrintaman uudistumispyrkimykset.[207]

Itsenäistymistä edeltänyt tai sen jälkeisten vuosikymmenten Suomi ei ollut läntinen teollisuusvaltio tai pohjoismainen demokratia: sellaista saatettaisiin nykyisin pitää kehitysmaana. Ensimmäisen tasavallan ongelmat havainnollistuvat, jos sitä tarkastelee Aapo Kähösen tavoin hauraana valtiona (fragile state). Tällainen kokonaisuus on kykenemätön toteuttamaan väestön odotuksia ja hallitsemaan poliittisen prosessin avulla muutoksia odotuksissa ja kapasiteetissa. Sen vastaparina oleva kestävä valtio (resilient state) puolestaan on tehokkaasti legitiimi ja pystyy vastaamaan eri sosiaalisten ryhmien odotuksiin. Kähösen mukaan kehitys on kulkenut kohti pohjoismaisten demokratioiden verrokkiryhmää, mutta tämä ei ole ollut itsestäänselvyys. Sisällissodan jälkeinen eheyttämispolitiikka voitti oikeastaan vasta vuosina 1930–1932, jolloin keskustaporvarien ja reformistisen työväenliikkeen yhteistyö torjui oikeistoradikalismin nousun. Kestävä valtio mahdollistui: väestön odotukset kanavoituivat poliittiseen prosessiin väkivallan ja pakon sijaan.[208] Kertomuksista on nähtävissä, että tällainen muutos heijastuu myös oikeusasiamiesinstituutioon. Vasta stabiili poliittinen järjestelmä mahdollisti eduskunnan yhteydessä toimivan viranomaisen normaalin toiminnan ja merkityksen vähittäisen kasvun.

Keskeistä on myös huomata, että ensimmäisen tasavallan oikeuskulttuuri oli täysin erilainen kuin nykyisin. Esimerkin tarjoaa lokakuussa 1931 saapunut kantelu, jossa kuritushuonevanki kanteli siitä, että tältä oli otettu sormenjäljet. Hän näki tämän olevan ”sellainen ruumiillisen koskemattomuuden loukkaus ja ihmisarvoa alentava teko, johon rikoslaki ei rankaisematta sallinut kenenkään ryhtyä vasten asianomaisen tahtoa”. Hänen mukaan rikollisen tuntomerkeistä vuonna 1929 annettu asetus oli ”muodollisessa suhteessa ainoalaatuinen ja sisällöltään rikoslain määräysten vastainen”. Oikeusasiamies ei kuitenkaan antautunut pohdintoihin ihmisoikeuksien ulottuvuuksista tai oikeusjärjestyksen mahdollisesta sisäisestä ristiriidasta. Kantelu päättyi tyypilliseen fraasiin: ”Koska en havainnut [kantelijan] edelläselostetussa kirjoituksessa esitettyjen vaatimusten tueksi esiintuodun edes todennäköisiä perusteita, niin ja kun ei ollut käynyt ilmi, että viranomaiset kysymyksessä olevassa asiassa olisivat menetelleet virheellisesti tai muutenkaan lainvastaisesti, ei kirjoitus aiheuttanut puoleltani enempiä toimenpiteitä.”[209] Oikeusasiamiesinstituution puhtaan legalistiset lähtökohdat ratkaisutoiminnalle olivat tyystin erilaisia kuin nykyisin. Keskeinen tavoite oli saattaa syytteeseen virheellisesti tai muuten lainvastaisesti toimineet virkamiehet.

Oikeuskulttuurin vähittäinen muutos tuli mahdolliseksi, kun itsenäisen Suomen ensimmäinen tasavalta lakkasi Moskovan välirauhan ehtoihin. Eduskunnan oikeusasiamiesinstituutiossa muutoksen tuulia kuvaa Hakkilan tekemä esitys työvoiman lisäämisestä oikeusasiamiehen kansliassa ja kysymys oikeusasiamiehenviraston järjestämisestä vakinaiselle kannalle. Toimikautensa jo päättänyt Hakkila analysoi kehityksen kulkevan Ruotsin tietä, ”missä kansalaiset viranomaisiin kohdistuvine oikeusturvavaateineen yleensä kääntyvät oikeusasiamiehen puoleen, kun taas oikeuskanslerin merkitys on pääasiassa rajoittunut niihin tehtäviin, jotka hänelle kuuluvat hallitusvallan juristina”. Hakkila ennusti eduskunnan oikeusasiamiehen työtaakan kasvavan sen tullessa instituutioksi, ”johon kansalaiset ensi sijassa turvautuvat saadakseen suojaa virkamiesten, niin alempien kuin ylempienkin, lainvastaisilta toimenpiteiltä”. Kuin Hakkilan viimeiseksi testamentiksi jäänyt lausunto osoitti kiinnostavalla tavalla kansalaiskeskeisen ajattelun merkkejä. Sen varsinainen toimeenpano – ”esityksen tekeminen oikeusasiamiehen viraston järjestämisestä vakinaiselle kannalle” – jäi ”seuraajani asiaksi”.[210]

Ensimmäisen tasavallan perintö

Historiantutkimuksessa Suomen ensimmäiseksi tasavallaksi on tapana kutsua itsenäisyyden alkuvuosina vallinnutta poliittista kulttuuria. Sen päättyminen voidaan ajoittaa esimerkiksi Moskovan rauhansopimuksen solmimiseen tai liittoutuneiden valvontakomission saapumiseen. Siirtymällä toiseen tasavaltaan kuvataan Suomen poliittisen kulttuurin ja ulkopoliittisen aseman nopeaa ja perinpohjaista muuttumista toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa. Jälleenrakennuksesta siirryttiin suhteellisen nopeasti uudenlaisen hyvinvointivaltion luomiseen. Aikakaudella demokraattista valtaa siirtyi tasavallan presidentille ja valtio sai yhteiskuntakehityksessä keskeisen roolin. Siirtymästä toiseen tasavaltaan alettiin puhua jo 1970-luvulla. Aikakauden kulttuuris-yhteiskunnallista järjestelmää myöhemmin tutkinut professori Pertti Alasuutari on nostanut sen tarkastelujaksokseen. Hän on painottanut, että toinen tasavalta voidaan mieltää erillisenä ja jo päättyneenä aikakautena suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin kehityksessä.[211]

Siirtymää ensimmäisestä toiseen tasavaltaan leimaa monesti puhe vaaran vuosista. Dramaattisiin murrosvuosiin nähden oikeusasiamiesinstituutio jatkoi toimintaansa toisen maailmansodan jälkeen ilman suuria muutoksia. Kenties merkittävintä oli pitkäaikaisen OA Hakkilan siirtyminen hallintoneuvokseksi vuonna 1946. Henkilöityneen instituution vetovastuun vaihtuminen merkitsi yhtäältä uutta alkua ja tuoretta otetta. Toisaalta sitä, että asiat jatkoivat monella tapaa samalla uralla, voi kutsua ensimmäiseltä tasavallalta jääneeksi perinnöksi. Instituutio oli edelleen poliittinen, henkilöitynyt ja pienillä resursseilla varustettu. Nämä piirteet vaikuttivat kehitykseen toisen tasavallan oloissa.

KAMPPAILU LISÄRESURSSEISTA

Oikeusasiamiehen virastossa oli heinäkuun alusta 1945 aina vuoteen 1957 kaksi sihteeriä, kirjaaja ja puhtaaksikirjoittaja.[212] Tässä suhteessa muutos ensimmäiseen tasavaltaan näkyi vain siinä ja vasta silloin, kun EOA vähitellen aktivoitui vaatimaan itselleen lisää resursseja. Oikeusasiamiesinstituution modernisoitumisen kannalta keskeistä on ollut 1960-luvulta alkaen tapahtunut tukiresurssien laajentuminen ja viime kädessä apulaisoikeusasiamiesjärjestelmään siirtyminen.

Ensimmäisen tasavallan perintöä oli myös oikeusasiamiesinstituutiosta käyty keskustelu. Vielä 1948 Valtiotieteellisen Yhdistyksen kokouksessa esiintynyt OA Mauno Laisaari kävi keskustelua viran teoreettisesta ja käytännöllisestä merkityksestä. Selvitettyään viran laajaa tehtäväkenttää Laisaari keskittyi tarkastelemaan sen tarpeellisuudesta esitettyä kritiikkiä erityisesti valtiosäännön kannalta. Tämä, kuten myös oikeuskanslerisuhdetta käsittelevät puheenvuorot, oli esitetty jo ennen sota-aikaa. Tarkastelun pääanniksi jäi sen toteaminen, että virasto ei ollut toiminut vakinaisella kannalla ja että siten monipuolisten tehtävien tasapuoliseen hoitamiseen ei ollut tarjoutunut mahdollisuuksia.[213] Sen sijaan esimerkiksi kansalaisten asemaa tai perusoikeuksien toteutumisen tilannetta puheenvuorossa ei tarkasteltu. Laisaaren puheesta ilmenee, että 1940-luvun lopulla ei ollut kovin suuria visioita EOA:n kehittämiseksi. Lähinnä kyse oli pyrkimyksistä lisätä käytössä olevia resursseja päivittäisestä työtaakasta selviämiseksi.

Instituutiona EOA oli sodan jälkeen siinä määrin vakiintunut, että puhtaat toimivaltakysymykset olivat pääasiassa selvät. Niitä koskevia kysymyksiä otettiin enää harvoin vuosikertomuksiin. Vuonna 1948 EOA totesi, ettei tasavallan presidentin virkatoimien tutkiminen kuulunut hänen toimivaltaan. Tapauksessa oli kyse välirauhansopimuksen jälkeen palveluksesta vapautetun everstin kantelusta, jossa tämä koki vapauttamisen moitteettoman palveluksen jälkeen epäoikeudenmukaiseksi. Maineensa korjaamiseksi tämä olisi halunnut esimiehen alaisistaan upseereista sota-aikana antaman arvostelun käyttöönsä – lain mukaan sitä ei kuitenkaan tarvinnut ilmoittaa arvioinnin kohteelle.[214] Vuoden 1966 oppi oli, että oikeusasiamiehen toimivaltaan ei kuulunut tutkia oikeuskanslerinviraston esittelijän ja keskusrikospoliisin rikostarkastajan oikeuskanslerin määräyksestä yhdessä toimittamissa kuulusteluissa noudattaman menettelyn lainmukaisuutta.[215]

Muina toimivaltakysymyksinä EOA totesi ettei virkatoimiin kuulunut yhdistyksen ylläpitämän oppikoulun rehtorin ja opettajan[216] tai välityssopimuksen mukaisesti valitun välimiehen[217] toimien, eikä eduskunta-aloitteiden käsittelyjärjestyksen kehittämisen[218] arviointi. Kantelumahdollisuus sen sijaan oli turvattava: vankilan johtaja ja apulaisjohtaja saivat huomauksen, kun EOA:lle osoitettu vangin kirjettä ei ollut lähetetty lukematta perille vaikka se olikin avoimessa kirjekuoressa.[219]

Aikakauden muuttumisen selvin osoittaja on käsiteltävien asioiden määrän kasvu, joka ilmenee oheisesta kuviosta. Vuonna 1945 vireille tuli kaksi kertaa niin paljon kanteluita kuin edellisvuonna. Kyse ei ollut hetkittäisestä ilmiöstä, vaan kantelumäärien tason rakenteellisesta ja pysyvästä muutoksesta. Kun vielä ennen talvisotaa OA Hakkila vastaanotti vuosittain noin 400–500 asiaa, hänen seuraajansa Reino Kuuskoski raportoi vuoden 1946 ensimmäisessä allekirjoittamassaan kertomuksessa 1162 vireille tulleesta asiasta.[220]

VIREILLE TULLEIDEN ASIOIDEN MÄÄRÄ, 1940–1970

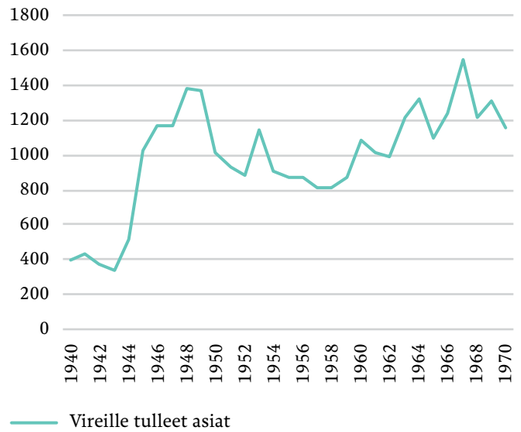

Kertomusten sivumäärä myös kasvoi lähes kaksinkertaiseksi, kun Kuuskoski kuvasi niissä silminnähden aiempaa useampaa ratkaisua. Rauhallisin toisen maailmansodan jälkeinen vuosi on ollut 1957, jolloin vireille tuli 812 asiaa.

Asiamäärän kasvamisen myötä niiden ratkaisu siirtyi yhä useammin seuraavalle vuodelle. Kun vielä sotavuosina valtaosa ratkaisemattomista asioista odotti viranomaisen lausuntoa (eli ”asiakirjat olivat lähetteellä”), oli resurssipula ilmeinen vuodesta 1946 alkaen. Samana vuonna Kuuskoski toi esille toisen syyn ratkaisujen viivästymiseen. Viranomaisen lausunnot EOA:n tietopyyntöihin viivästyivät usein ja Kuuskoski moittikin erityisesi puolustuslaitosta asioiden tarpeettomasta viivyttelystä.[221]

Instituution poliittisuus – ja toisaalta irrottautuminen puoluepolitiikasta – käyvät ilmi jo valittujen oikeusasiamiesten ja varamiesten taustasta. Hidén on käynyt läpi valinnat vuoden 1945 vaalista vuoden 1969 vaaliin. Niissä ehdokkaina ei ollut yhtäkään aiempaa tai silloista kansanedustajaa. Tässä mielessä poliittisuus oli poistunut tehtävästä: eduskunta siis ei valinnut enää *inter pares* luottamushenkilöä vaan asiamiehen. Toisaalta puoluepoliittisuus ei ollut hävinnyt. Ehdokkaista olleista 19 henkilöstä kahdeksan oli ilmoittanut puoluekantansa tai laajemmin poliittisen kantansa. Valituista viidestä OA:sta vain yksi (Laisaari) on julkisuudessa ilmoittanut kannattavansa puoluetta (Sdp). Lisäksi tiedetään, että vuonna 1945 OA:ksi valittu Kuuskoski oli oikeiston ehdokas.[222] Muut ovat olleet puoluepoliittisesti sitoutumattomia. Sen sijaan äänestystilanteissa on käynyt selväksi, että ne ovat ratkenneet puoluepoliittisten voimasuhteiden perusteella. Kastari valittiin vuonna 1951 ja Rapola vuonna 1956 porvarillisten edustajien äänillä. Leskinen oli vuonna 1961 niin sanottujen Honka-puolueitten ehdokas, kun taas maalisliitto muiden ohella tuki virassa ollutta Rapolaa ja kommunistien 47 edustajaa viimeiseen äänestykseen saakka Kemin kaupunginjohtaja Risto Hölttää.[223]

Poliittisuus kytkeytyi kuitenkin edelleen OA:n henkilöön ja tämän toimintaan instituution johdossa. Oikeusasiamiehenä 1950-luvulla toimineen professori Kastarin vuoden 1977 arvion mukaan eduskunnan taholta tuleva kritiikki ja tarve uudelleen valintaan eivät voineet olla vaikuttamatta OA:n ”asenteeseen” tehtäviensä hoidossa.[224] Epäilemättä näkemys perustui omakohtaiseen kokemukseen. Professori Kirsi Kuusikon mukaan EOA keinuikin ”politiikan aallokoissa toisen maailmansodan jälkeen”: Neuvostoliitolle luovutetut henkilöt, asekätkentä ja ministerivastuun ajaminen syytteellä niin sanotussa salaputkijutussa ovat esimerkkejä poliittisesti herkistä aiheista. Kuusikon

analyysistä käy myös ilmi, että ilmeisesti OA Laisaaren uudelleenvalinta kariutui tämän voimakkaisiin ratkaisuihin asekätkentäjutun yhteydessä.[225]

Instituutio oli edelleen henkilöitynyt. Tämä näkyi siinä, millaisia painotuksia EOA:n toiminta sai ja miten se kehittyi. Ote esimerkiksi selvästi rohkaistui Kuuskosken lyhyeksi jääneen kauden ajaksi. Tämä näkyy jo siitä, että vuosien 1947 ja 1948 aikana tarkastettiin kaikki maan vankilat. Vuonna 1948 tehtiin puolestaan vuosiin ensimmäinen tarkastus tuomiokuntaan, kun Hakkilan aikana tarkastustoiminta ylipäänsä oli ollut rauhallista.

Sodan jälkeisinä vaaran vuosina tunnettuina aikoina oikeusasiamiehen huomio kiinnittyi etenkin tuomioistuimen menettelyyn rikosjutuissa (581 ratkaisua vuonna 1946) sekä rangaistusten täytäntöönpanoon, vankilaviranomaisten menettelyyn ja vankilaoloihin (258 vuonna 1946). Vaikeassa yhteiskunnallisessa tilanteessa toimineella OA Kuuskoskella oli edeltäjiään aktiivisempi ote oikeusturvan varmistamiseen. Hän esitti jatkosodan aikana annetun väliaikaisen prosessilain muuttamista siten, ettei tärkeämpiä rikosasioita voida päättää ilman vastaajan henkilökohtaista läsnäoloa oikeudessa. Määräaikaisena vuoden 1946 loppuun voimassa olleen lain mukaan rikosasia voitiin ottaa päätettäväksi asianomistajaa kuulematta ja vaikkei ollut esitetty selvitystä syytetylle aikaisemmin ehkä tuomituista rangaistuksista. Kuuskoski oli kanteluista havainnut, että tuomioistuimet sovelsivat poikkeussäännöstä kiinnittämättä huomiota siihen, että syytetyn tuli henkilökohtaisesti vastata tärkeissä rikosasioissa. Hän esitti lain kumoamista jo ennen vuoden 1946 loppua. Sen sijaan hallitus esitti lainkohdan voimassaolon pidentämistä vuoden 1947 loppuun.[226]

Kuuskosken esitys on siinä mielessä merkittävä, että siinä EOA oli oikeusturvakysymyksistä selvästi eri kannalla hallituksen kanssa. Esityksen mukaan aika oli kypsä normaalijärjestykseen palaamiseen, eikä poikkeussäännös ollut ainakaan enää tarpeellinen tai tarkoituksenmukainen. EOA:n esitykseen sisältyy myös voimakas kritiikki lakia soveltavia tuomioistuimia kohtaan – olihan esityksen julkilausuttuna syynä juuri se, että tuomioistuimet venyttivät poikkeussäännöksen ulottuvuutta virheellisesti.

Kuuskosken määrätietoisuus huipentui siihen, että OA lähetti valtioneuvostolle oikeusasiamiehen johtosäännön 4 §:n mukaisen huomautuksen asetuksen lainvastaisuudesta. Maanhankintalain toimeenpanosta annettua asetusta oli muutettu siten, että maatalousministeriö sai vallan harkintansa mukaan peruuttaa maanlunastuslautakunnan jäsenten ja asukkaanottolautakunnan maan luovuttajia ja maan saajia edustavien jäsenten määräykset. Vuoden 1945 maanhankintalain mukaan näiden lautakunnan luottamusjäsenet toimivat kuitenkin tuomarin vastuulla. EOA:n mukaan hallintotoimin tapahtuvat tehtävästä vapauttaminen oli vastoin tuomarin tehtävään liittyvää riippumattomuutta.[227] Evakkoväestön asuttaminen oli laaja hanke, joka oli omiaan herättämään myös poliittista mielenkiintoa. Rohkea kannanotto laillisuuden puolesta ohjasi sodan jälkeisiä hallintokäytäntöjä parempaan suuntaan.

Myöskään Kuuskoskea seurannut Mauno Laisaari ei pelännyt arkoja aiheita eikä ristiriitoja hallitusvallan kanssa. Valtioneuvostolle lähti johtosäännön 4 §:n mukainen huomautus vuonna 1950, kun lakkoon ryhtyneitä ja reserviin kuuluvia veturimiehiä oli kutsuttu ylimääräiseen palvelukseen. Tällainen menettely ei EOA:n huomautuksen mukaan asevelvollisuuslain tai muidenkaan lakien mukaan ollut mahdollista.[228]

Laisaari pysyi myös legalistisen tiukkana esimerkiksi punaista Valpoa koskevien kanteluiden käsittelyssä. Hänen kaudellaan EOA ryhtyi myös julkaisemaan ratkaisuja taloudellisia väärinkäytöksiä koskevista tutkinnoista.

Kastari laajensi edelleen taloudellisten väärinkäytösten tutkimista. Ne huipentuivat niin sanottuun salaputki-juttuun, jossa oikeusasiamies toimi valtakunnanoikeudessa syyttäjänä. Kastarin kaudella asioita lähestyttiin analyyttisesti ja rohkeasti. Oikeusasiamiesinstituutio modernisoitui vuonna 1957, kun hallitusmuodon 49 §:n muutoksella ratkaistiin kysymys mahdollisuudesta valita toimeen nainen. Samalla toimikautta pidennettiin nelivuotiseksi. Muutoksen valmistelun yhteydessä Kastari pyrki myös vakinaistamaan kanslian asemaa virastona. Epäkohtia oli varsin paljon: kysymykset oikeusasiamiehen ja hänen virastonsa toimihenkilöiden oikeudesta eläkkeeseen oli ratkaistava lailla. Säädöksiä kaipasivat myös viraston toimihenkilöiden palkkauskysymys, kysymykset toimihenkilöiden ottamisesta, erottamisesta ja vuosilomasta sekä virassaoloajan lukemisesta hyväksi ikälisä- ja eläkevuosia laskettaessa. Puuttuivatpa jopa säännökset sihteerin asemasta oikeusasiamiehen päätösten varmentajana.[229]

OA Rapola jatkoi edeltäjiensä sodanjälkeisiä pyrkimyksiä oikeusasiamiehen viraston toiminnan vakinaistamiseksi. Hän lähetti vuonna 1960 eduskunnan kansliatoimikunnalle hallituksen esityksen muotoon tehdyn lakiehdotuksen kanslian henkilökunnan palkkauksen perusteista. Välittömänä kimmokkeena esitykselle oli pyrkimys valtiontilintarkastajain kanslian palkkausperusteiden ratkaisemiseen samankaltaisella hallituksen esityksellä. Kun myös kanteluiden ja anomusten määrä oli nousussa, ei kansliatoimikunnalla ollut asiaan muuta huomauttamista kuin että itse oikeusasiamiehen eläkkeestä ei ollut säädetty mitään. EOA esittikin oikeusministeriölle ryhtymistä lainvalmisteluun.[230] Esitystä seuraileva laki tuli voimaan kesäkuussa 1961.[231]

EOA:n henkilöstöresurssit pysyivät koko jälleenrakennusajan samanlaisina. Vuoden 1945 jälkeen asiamäärä oli lähes kolminkertaistunut, mutta henkilökunta pysynyt samana. Lisäksi resursseissa oli epäsuhta toiseen laillisuusvalvojaan nähden – oikeuskanslerin virastossa kun oli vuoden 1961 alusta alkaen apulaisoikeuskanslerin lisäksi kaksi esittelijäneuvosta sekä kaksi vanhempaa ja kaksi nuorempaa oikeuskanslerinsihteeriä. Niin sanotun Kätilöopiston jutun valmistelu ja vireillä olleiden asioiden lisääntyminen ruuhkauttivat kanslian ja tarkastustoimintaakin olisi tehostettava. OA Rapola esittikin kansliatoimikunnalle kanslian vahvistamista kolmannella sihteerillä.[232]

Rapolaa seurannut Risto Leskinen pyysi hänkin kansliatoimikunnalta lisähenkilökuntaa – sekä 102 850 markan arvoisen sähkökäyttöisen kirjoituskoneen hankintaa työn tehostamiseksi. Vuodelle 1963 henkilökunnan palkkaukseen myönnetty 1 000 000 mk paransi tilannetta, mutta ei sallinut toiminnan kehittämistä OA:n toivomalla tavalla.[233]

Juuri 1960-luvun alussa instituution toiminta muuttuikin tavalla, joka edellytti lisää henkilökuntaa ja sähkökirjoituskoneiden kaltaisia muita resursseja. Ensinnäkin vuosittain vireille tulleiden kanteluiden määrä nousi jälleen pysyvästi yli tuhannen 1950-luvun lopun noin kahdeksansadan jälkeen. Määrä ylitti ensimmäistä kertaa 1500 vuonna 1965. Toiseksi tarkastustoimintaa lisättiin tietoisesti. Kolmanneksi on huomattava, että EOA otti yhä enemmän kantaa asioihin, jotka eivät kuuluneet sen perinteisille ydinalueille vankeinhoidon ja tuomioistuinlaitoksen laillisuusvalvontaan.

Leskisen kauden kertomukset alkoivat säännönmukaisesti selostuksella eduskunnan kansliatoimikunnalle lähetetystä kirjeestä, jossa pyydettiin työvoiman lisäämistä oikeusasiamiehen kansliaan. [234] Vuoden 1966 resurssipyyntö tuotti siinä mielessä tulosta, että vuoden 1967 alusta EOA sai kolmannen päätoimisen sihteerin, joka keskittyi muiden tehtävien ohella puolustuslaitosta koskevien asioiden valmisteluun ja esittelyyn.[235] Pitkällisen lisäresurssien tavoitteluvaiheen jälkeen tästä alkoi kanslian nousu kohti virastotyyppistä organisaatiota, joka mahdollisti myös eduskunnan oikeusasiamiesinstituution vaikuttavuuden kasvun. Kertomuksista päätellen Leskisen toistuvilla resursointipyynnöillä on ollut merkitystä instituution vakinaistamisessa. Kuten aiemmin on todettu, myös tämän tutkimuksen kohteena olevat kertomukset muuttivat hieman muotoaan OA Leskisen aloitettua toimessaan. Leskinen ansaitseekin maininnan oikeusasiamiesinstituution sinnikkäästä kehittämis- ja modernisointipyrkimyksistä, jotka viimein saivat aikaan tulosta.

YDINTEHTÄVÄT

Sodanjälkeisissä oloissa oikeusasiamies jatkoi ydintehtäviensä hoitamista. EOA:n toiminta oli 1950-luvulle tultaessa vakiintunutta. Laillisuusvalvonta puri tiukasti viranhoidossaan huolimattomiin tuomareihin ja muihin virkamiehiin. Pääasiallisena ja ankarana vaikutusmekanismina toimivat virkasyytteet. Niiden lisäksi viranomaisille annettiin huomautuksia näiden toiminnasta tai varattiin tilaisuus virheen korjaamiseen.

Nykynäkökulmasta tarkasteltuna sodanjälkeinen oikeus oli hyvin ankaraa. Vankia voitiin esimerkiksi kurinpidollisesti rangaista vankilan järjestyksen rikkomisesta, vaikka samasta teosta nostettu syyte karkaamisesta oli alioikeudessa hylätty lainvoimaisella päätöksellä.[236] Vuonna 1945 junapartion juopumuksesta pidättämä henkilö puolestaan sai rangaistusmääräyksellä neljänkymmenen päiväsakon sakkorangaistuksen, joka oli varojen puutteessa sovitettava neljälläkymmenellä päivällä vankeutta. Rikkomukseen syyllistynyttä matkalaista ei pelastanut edes kantelu EOA:lle, vaikka hän oli saanut kuulla rangaistuksesta vasta vuonna 1950. Rangaistusvaatimus oli annettu ja lähetetty kantelijalle tiedoksi ajallaan.[237]

Kehittyvä tarkastustoiminta

Sodanjälkeisen tarkastustoiminnan laajuus ja laatu oli selvästi riippuvaista niukoista resursseista sekä kunkin oikeusasiamiehen henkilökohtaisista painotuksista. Esimerkiksi heti toisen maailmansodan jälkeen tarkastustoiminta kohdistui käytännössä pelkästään vankiloihin ja poliisivankiloihin. Tarkastukset laajentuivat vuonna 1947 tuomioistuinlaitokseen, kun OA Kuuskoski suoritti tarkastuksen Lappeen tuomiokunnassa todeten asioiden olleen hyvin mallillaan.[238] Toisaalta OA Kastarin aikana tarkastuksia tehtiin runsaasti ja mukaan tuli uusia paikkoja. Vuonna 1952 tehtiin vankiloiden ja poliisisuojien tavanomaisten tarkastusten lisäksi tarkastuskierros työlaitoksiin ja alkoholistilaitoksiin. Tarkastuskohteena oli lisäksi esimerkiksi työllisyyskohteena olleen Isohaaran voimalaitoksen padotusolosuhteet. Sen taustalla oli Kemijoen maanomistajien tekemä kantelu. [239] Seuraavana vuonna tarkastuksia tehtiin ennätykselliset 41 ja mukana oli esimerkiksi kaksi koulukotia. Vuonna 1954 tarkastustoiminta laajeni Oulun ja Ahvenanmaan lääninhallituksiin ja Tyrvään verolautakunnan toimistoon. Ahvenanmaalla todettiin yhteistoiminnan maakunnan itsehallintoviranomaisiin sujuneen moitteettomasti ja Oulussa kiinnitettiin erityistä huomiota rangaistusten täytäntöönpanoon. Pitkän tauon jälkeen

TEHDYT TARKASTUKSET, 1920–1969

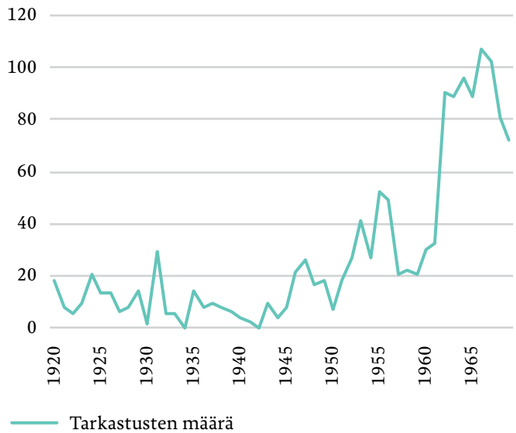

tarkastettiin myös tuomiokunnan arkisto (Pirkkalassa). Sieltä tai Tyrväältä ei kuitenkaan noussut kertomukseen saakka huomioita.[240] Vaikka kohteiden kirjo laajeni, pitkään tyypillinen oli maininta, jonka mukaan tarkastustoiminta ”kohdistui kertomusvuoden aikana pääasiassa vankiloihin, kuten oikeusasiamiehen johtosäännön 10 § edellyttää”.[241]

Kastari rikkoi määrällisen ennätykseen toistamiseen vuonna 1955, jolloin tarkastettiin 52 kohdetta. Tarkastustoiminta muuttui myös laadullisesti. Kastari osallistui nimittäin myös asevelvollisten oikeusturvaa käsittelemään asetetun komitean tutustumismatkaan Haminan ja Kouvolan varuskuntiin. Hän kiinnitti huomiota erityisesti simputukseen, jonka ”poisjuurittamiseksi” reserviupseerikoulussa näytettiinkin tehtävän tarmokasta työtä. Samalla Kastari perehtyi 5. Prikaatin oikeudenhoidon järjestämiseen ja tarkasti eri yksiköjen rangaistuspäiväkirjoja.[242]

Jos vuoden 1950 poikkeuksellisen alhaista tarkastusmäärää (7) ei oteta huomioon, tarkastuksia pidettiin vuosina 1946–1955 keskimäärin 25. Kastaria seurannut OA Rapola jatkoi edeltäjänsä vilkasta linjaa. Hän ulotti tarkastuksensa vuonna 1956 useisiin nimismiespiirien kanslioihin sekä keskusrikospoliisiin ja sen pidätettyjen suojiin. Tarkastusten vuotuinen keskimäärä (lähes 29) nousi hieman.

Uudelle tasolle tarkastusmäärä nousi OA Leskisen myötä, kun heti vuonna 1962 tarkastettiin 90 kohdetta. Leskisen kaudella tarkastuksista myös kerrottiin uudella tavalla. Siinä missä aiemmin oli raportoitu lyhennelmä kunkin kohteen tarkastuskertomuksesta, nyt listattiin aluksi tarkastuskohteet tarkastuspäiväneen ja sitten kootusti tarkastustoiminnassa tehdyt havainnot. Tarkastustoiminta mitä ilmeisemmin muuttui myös laadultaan, ainakin palaute oli kokonaisvaltaisempaa ja nosti esille kenties kärkkäämmin kritiikkiä.

Jo Leskisen kauden ensimmäisessä kertomuksissa teksti oli aiempaan verrattuna raikasta. Vankiloiden ja vankien kuljetusten tarkastuksissa kehut jäivät esimerkiksi vähiin (tosin: ”ruoka on ollut kaikissa tapauksissa hyvää ja ainakin eräässä tapauksessa hyvää ja maukasta”), ja huomio keskittyi sekä kohteisiin, joissa ei ollut huomauttamista että ennen kaikkea löydettyihin ongelmiin. Näitä oli esimerkiksi paloturvallisuudessa, terveyden- ja sairaanhoidossa ja eri vankien erillään pitämisessä. [243] Kertomuksissa käsiteltiin hyvin analyyttisesti myös kaupunkien poliisivankilat ja kaupunginvankilat, kaupunkien poliisilaitokset, nimismiespiirien kansliat ja huoltolaitokset. Vaikka pääasiallinen huomio kiinnittyi säilytystiloihin, myös esimerkiksi työvoiman saantiin ja lakisääteiseen kirjanpitoon puututtiin. Puolustuslaitoksen joukko-osas-

toissa huomiota kiinnitettiin majoitustilojen ja ruoan lisäksi simputukseen, jonka esiintymisen joukko-osastojen komentajat poikkeuksetta kielsivät. Varusmiehet eivät juurikaan käyttäneet mahdollisuutta keskusteluun OA:n kanssa.[244] Lisäksi EOA tarkasti kuusi lääninhallitusta ja kymmenen eri tuomiokunnan kansliat. Suuria epäkohtia niistä ei löytynyt, sen sijaan varsin paljon huomioita työskentelyolosuhteista, työvoimanpuutteesta ja epärationaalisista työmenetelmistä.[245] Hengästyttävältä vaikuttavalla tahdilla EOA tarkasti vielä rautatiehallituksen, Vaasan hovioikeuden, Itä-Suomen hovioikeuden, Tampereen kaupungin maistraatin ja Jyväskylän kaupungin sosiaalitoimiston.[246] Tarkastustoiminnan määrä kasvun lisäksi sen ulottuvuus laajeni huomattavasti, sillä kyse ei ollut enää lähes puhtaasti vankitilojen tarkastamisesta.

Leskisen tarkastuksista tuli esille modernisoitumisen kynnyksellä oleva Suomi. Yhtenään eri viranomaisten käytössä olleet rakennukset muistuttivat kuvaukseltaan 1800-luvun tiloja. Esimerkiksi ”nimismiespiirin pidätettyjen suojaa pidin ala-arvoisena, se sijaitsi ylikonstaapelin asunnon lähellä olevassa sivurakennuksessa. Suoja oli lautaseinällä jaettu kahdeksi selliksi, joissa kummassakin oli tilaa yhdelle pidätetylle. Sellit olivat ikkunattomia ja muutoinkin erittäin epämukavia. Lämmityslaitteena oli eteisessä oleva kamina.”[247] Toisinaan käytössä puolestaan oli juuri valmistunut poliisi- tai oikeustalo tai parannuksia olosuhteisiin oli tiedossa tuota pikaa: ”rautatiehallituksen antaman tiedon mukaan kuuden uudenmallisen vankivaunun rakentaminen, joka oli ollut vireillä useampia vuosia, oli edistynyt niin pitkälle, että ensimmäinen uusista vaunuista saataisiin käyttöön vuoden 1963 alussa ja muut viisi vaunua sen jälkeen muutaman viikon väliajoin.”[248]

Tarkastustoiminnan kasvun ja laadullisen muutoksen tarpeen taustalla oli uudenlainen filosofia. OA Leskinen katsoi niiden tuovan esiin lisätutkimusten tarvetta ja aiheita parannusesityksiin. Ennen kaikkea runsas tarkastustoiminta oli Leskisen näkemyksen mukaan omiaan edistämään virkatointen säännösten- ja määräystenmukaista ja huolellista hoitamista. Niiden laajentamisen esteenä oli ainoastaan työvoiman puute: Leskisen toiveena oli tarkastusten määrän lisääminen ja niiden tekeminen perusteellisemmin ja yksityiskohtaisemmin.[249] Tavoite toteutui ainakin määrän suhteen, sillä Leskisen kauden tarkastusten vuosittainen keskimäärä oli jo yli 90. Kauden huippuvuosi oli 1966, jolloin tarkastettiin 107 kohdetta.

Lainkäytön tilaa koskevat ratkaisut

Viranomaistoiminnassa havaittuja virheitä seuraava reaktio oli sotien jälkeisenä aikana edelleen varsin usein virkasyyte. Niitä nostettiin keskimäärin noin kymmenen vuodessa. Vähimmillään vuosittainen määrä oli vain yksi (vuosina 1961 ja 1962) tai kolme syytettä (vuonna 1950). Enimmillään oikeusasiamies nosti syytteitä jopa 48 (vuonna 1947).

Sodan jälkeisinä vuosina EOA nosti runsaasti syytteitä virkavirheistä. Vuonna 1946 syytteitä nostettiin kaikkiaan 16, sitä seuraavana vuonna 1947 ennätykselliset 48 ja vuonna 1948 vielä 21. Virkavastuun löysivät edestään niin tuomioistuimen jäsenet, vankilaviranomaiset, nimismiehet, upseerit kuin huoneenvuokralautakunnan jäsenetkin. Toteutuipa esittelijänvastuu syytteen muodossa valtiovarainministeriön virkamiehelle, joka oli valtioneuvostolle esitellyt arviointilautakunnan jäsenen vapauttamista toimestaan kesken kauden. Menettelyä oli EOA:n arvion mukaan pidettävä taitamattomuudesta tehtynä virkavirheenä.[250] Ennätysvuoden 1948 kertomuksessa syytteistä on selostettu vain kahtatoista. OA Kuuskoski asetti syytteeseen hyvin erilaisissa tehtävissä toimivia: poliisikonstaapeleita, kenttäoikeuden puheenjohtajan, kihlakunnanoikeuden puheenjohtajia, apulaisnimismiehen, sisäasiainministeriön tutkintaelimen apulaispäällikön ja läänintarkastajan, Valtiollisen poliisin päällikön ja apulaispäällikön, sekä raastuvanoikeuden jäseniä.[251]

SYYTTEIDEN MÄÄRÄ 1920–1969

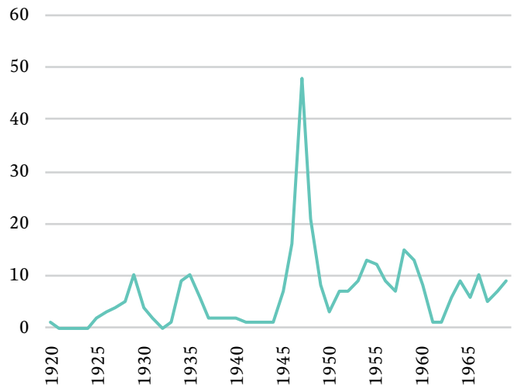

Kuten vuoden 1947 kertomuksesta ilmenee, tuomioistuinten jäsenet joutuivat varsin herkästi virkasyytteen kohteeksi. Syytteeseen ja sittemmin sotaylioikeuden tuomitsemaan varoitukseen johti esimerkiksi tilanne, jossa kenttäoikeuden puheenjohtaja oli määrännyt syytetyn pitämisestä vangittuna, vaikkei ollut ottanut tätä vastaan nostettua syytettä tutkittavaksi. Yksi kihlakunnanoikeuden puheenjohtaja tuomittiin rangaistukseen siitä, että rikoksen uusijaa ei ollut tuomittu rangaistukseen uusijana. Toinen asetettiin syytteeseen kun tämän tuomitsema henkilö oli joutunut virheellisen päätöksen seurauksena kärsimään 9 päivää kuritushuonerangaistusta vankeusrangaistuksen asemasta. Kolmas puolestaan asetettiin syytteeseen virheellisestä menettelystä rangaistusten yhdistämisessä. Raastuvanoikeuden osaston puheenjohtaja ja jäsenet joutuivat syytteeseen riitajutun yhteydessä huolimattomuudesta tapahtuneesta menettelystä.[252]

Tyypillisesti tuomarien syytejutut olivatkin 1940–1960 -luvuilla sinänsä pieneltä vaikuttavia virheitä, joilla kuitenkin oli vaikutuksensa kansalaisten oikeusturvaan. Kihlakunnanoikeuden puheenjohtaja saatettiin esimerkiksi asettaa syytteeseen ”sen johdosta, että kihlakunnanoikeus oli tuominnut syytetyn rangaistukseen rikoksen uusijana, vaikkei syytetty ollut kärsinyt ennen rikoksen tapahtumista uusimisen suhteen huomioon otettavia rangaistuksia yhtä vuotta, sekä siitä, että kihlakunnanoikeus oli tuominnut syytetyn menettämään ehdonalaisen vapauden rikoksen johdosta, joka oli tapahtunut, ennen kuin syytettyä lainkaan oli laskettu mainittuun ehdonalaiseen vapauteen, samoin kuin siitä, että kihlakunnanoikeus oli laiminlyönyt yhdistää eräät keskenään yhdistämiskelpoiset vapausrangaistukset.[253]

Harvinaisempaa olikin, että tuomarit olisivat tehneet tahallisia rikoksia tai että niissä olisi ollut myös hyötymistarkoitus. Tämäkin oli kuitenkin mahdollista aikana, jolloin sporttelijärjestelmä antoi tuomiokunnan herastuomareille insentiivin ylläpitää tuomioistuinta kuin yritystä. Vuonna 1957 oman edun tavoittelussa lain nurjalle puolelle lipsahtanut raastuvanoikeuden jäsen asetettiin syytteeseen jatketusta, yhdellä teolla tehdystä rikoksesta, joka käsitti kiristämisen ja tahallisen hyötymistarkoituksessa tehdyn virkarikoksen. Tapauksessa syytetyksi joutunut oikeusneuvosmies oli esittänyt

kantelijalle, että tuomioon tyytymättömyyden osoittaminen sisälsi automaattisesti velvollisuuden lunastaa alioikeuden pöytäkirjanotteen. Näin ei kuitenkaan ollut asian laita.[254]

Sporttelijärjestelmä osoittaa yleisen lainkäytön myöhäisen modernisaation. Konkreettisesti lainkäytön surkeat puitteet tulivat esiin hieman toista kautta vuoden 1959 kertomuksessa. Hyvinkään kihlakunnanoikeuden käräjähuoneistossa ei nimittäin vielä vuonna 1952 ollut puhelinta. Tieto käräjille oli saatu kulkemaan poliisiradion kautta, mutta se saapui perille väärässä muodossa. Selvitysten jälkeen sisäasiainministeriö joutuikin antamaan poliisiviranomaisille ohjeen poliisiradion kautta välitettyjen muidenkin viranomaisten tiedotusten kuin varsinaisten poliisisanomien kirjaamisesta.[255]

Hitaasti modernisoituva yhteiskunta tuli esiin vielä käräjäsalien maallikkolautamiesjärjestelmän harvinaisissa kääntöpuolissa. Humalassa ei nimittäin tietenkään saanut esiintyä salissa, eivät edes tuomarit. Äänekosken kihlakunnanoikeuden lautamiehenä toiminut pientilallinen tuomittiinkin viralta juopumuksesta virantoimituksessa. Tämä oli käräjäpaikalla Äänekosken kauppalassa aiheuttanut häiriötä ja pahennusta esiintyen juopuneena virantoimituksessa.[256]

Vankien ja laitokseen suljettujen asema

Vankeinhoidon pohjavire muuttui nopeasti rauhan aikaan siirtymisen jälkeen. Teuvo Auran johtaman vankeinhoidon uudistuskomitean vuonna 1946 valmistuneessa mietinnössä kritisoitiin vallinnutta taloudellisten näkökohtien korostamista. Liian vähäiselle huomiolle oli jäänyt periaate, jonka mukaan vangit tulisi sijoittaa sopivaan työhön ja tällä keinolle edistää heidän elättämiskykyään vapautumisen jälkeen. Tämän ajatuksen yhdistyminen vankien tilanahtauteen johti avolaitosjärjestelmän syntyyn. Siinä työsiirtoloissa rangaistustaan suorittaneet vangit saivat käypää palkkaa, josta perittiin vero sekä korvaus ruoka- ja ylläpitokuluista. Työsiirtoloita oli niin maataloudessa, valtion turvetyökohteissa kuin teollisuudessakin. Toiminta painottui 1950-luvulla lentokenttä- ja tietöihin. Pitkäaikaisin työkohde oli Seutulaan rakennettu Helsinki-Vantaan lentoasema, jossa vuonna 1952 työskenteli yli 400 vankia. [257] Vuoden 1946 komiteamietinnössä ehdotettiin Ruotsista omaksuttu ja vuoden 1950 vankeinhoitoasetukseen sisältynyt yleismääräys siitä, että vankia on kohdeltava ihmisarvon mukaisesti. Vankeinhoidon eri osa-alueista kuitenkin käytiin jatkuvaa kotimaista ja rajatkin ylittävää debattia vielä 1960-luvulla.[258]

Resurssien puutteesta johtuen avovankiloissa oli 1960-luvulla niin vähän paikkoja, että niihin tuomitut joutuivat odottamaan rangaistuksen täytäntöönpanoa välillä pitkäänkin. Työvelvollisuuden painottamisesta siirryttiin vähitellen koulutuksen painottamiseen sekä sosiaalisen ja vapaa-ajan toiminnan mahdollistamiseen. Vuosikymmenen mittaan vankiloihin saatiin ensimmäiset psykologit.[259]

Vaikka mistään perus- ja ihmisoikeuskeskeisestä ajattelusta on turha puhua, myös EOA:n kertomuksissa on havaittavissa hienoinen ero ensimmäisen tasavallan aikaan verrattuna suhtautumisessa vankeihin ja laitokseen suljettuihin. Teemat olivat selvästi esillä ja niitä käsiteltiin sekä kertomusten ratkaisuissa että tarkastustoiminnan kuvauksissa. On myös huomattava, että esilläpidon lisäksi EOA oli yhä rohkeampi ottamaan kantaa.

OA Kuuskosken kausi alkoi vuonna 1946 selvällä kannanotolla poliisivankiloiden ja pidätettyjen säilöjen olosuhteiden korjaamiseksi. Kuuskoskella kirjoitti itsevarmasti, että ”pidätettyjen olosuhteissa ja kohtelussa kaupunkien poliisivankiloissa ja säilytyspaikoissa yleisesti vallitsee osittain räikeitäkin epäkohtia”. Paitsi että poliisin suojissa oli tilanpuutetta, oli niissä syöpäläisiä, ravinto oli kehnoa, eikä vangituilla välttämättä ollut sänkyä tai siihen patjaa, tyynyä ja huopaa. Mahdollisuus ulkoiluun puuttui monesti, samaten tuoli ja pöytä lukemista ja kirjoittamista varten. Kuuskoski myös analysoi puutteiden syitä: hänen mukaansa surkeuden taustalla oli kaupungeille vuoden 1931 lainsäädännössä sälytettyjen velvollisuuksien laiminlyönti. Kun säilöjen tarkastus oli kuitenkin sisäasiainministeriön vastuulla, kehotti Kuuskoski sitä toimituttamaan ”kaikissa maan kaupunkien poliisivankiloissa ja pidätettyjen säilytyspaikoissa perusteellisen tarkastuksen ja ryhtyisi tarkastuksen nojalla toimenpiteisiin epäkohtien korjaamiseksi”. Taustalla oli myös se, ettei pidätettyjen asemasta ja oikeuksista ollut annettu selviä säännöksiä. Tämä oli ”oikeusturvallisuuden kannalta vaarallinen” tilanne, johon oikeusministeriö oli kuitenkin EOA:n tiettävästi jo puuttunut.[260]

Toinen Kuuskosken esille nostama asia oli se, ettei pakkotyöhön tuomituilla vangeilla ollut mahdollisuutta osallistua pakkotyöhön, vaan he joutuivat kärsimään rangaistustaan Turun ja Mikkelin täysissä vankiloissa. Ajan oloissa ero oli merkittävä ja vankeus merkitsi tarkoitettua ankarampaa rangaistusta: ”Pakkotyöläisten pääosan muodostavat omaisuusrikoksista pakkotyöhön määrätyt, joiden pakkotyössä pitämisen tarkoituksena on lähinnä heidän eristämisensä yhteiskunnasta. Näiden henkilöiden asemaa pakkotyössä ei pitäisi tehdä vaikeammaksi kuin tämän tarkoitusperän saavuttaminen edellyttää. Sen vuoksi heidät tulisi asettaa rangaistusvankeihin nähden edullisempiin oloihin.” [261]

Molempien esitysten taustalla oli vuoden 1946 ahkera tarkastustoiminta. Se oli paitsi laajempaa, myös kriittisempää kuin aiempina vuosina. Tilanahtaus, epäsiisteys, syöpäläiset ja kehno ravinto olivat edelleen monen vankilan vitsauksia. Erityistä huolta herätti se, että ”valtakunnan pääkaupungissa oleva [Katajanokan] lääninvankila, jonka kanssa monet ulkomaalaisetkin saattavat joutua kosketuksiin, ei tyydytä edes välttäviä vaatimuksia”.[262] Sama ulkomaalaisten pidätettyjen kokeman surkeuden pelko koski myös Helsingin ja Tornion poliisivankiloita. Kaikista vankiloista ei kuitenkaan puutteita löytynyt. Esimerkiksi Helsingin (Sörnäisten) keskusvankilasta ei löytynyt huomautettavaa.

EOA:n kannanotot vankeinhoidon tilaan saivat jatkoa seuraavana vuonna: esitykset tehtiin sisäasiainministeriölle ja oikeusministeriölle työsiirtolassa rangaistuksensa sovittaneiden henkilöiden vapauttamisesta pakkotyöstä, työsiirtolajärjestelmän kehittämisestä, toimenpiteistä vankiloista karkaamisen estämiseksi ja avovankiloiden olojen parantamiseksi.[263]

Sodan aikaisia tapahtumia selviteltiin vielä vuonna 1948. Tuolloin vankileirin vartiopäällikkö tuomittiin rangaistukseen, kun hän oli määrännyt vankeja kuritettavaksi lyönneillä, vaikkei vartiopäälliköllä ollut valtaa määrätä kurinpitorangaistusta eikä vankeja enää voitu sanotuin tavoin rangaista.[264] Tapaus heijastelee ajan muuttumista. Kuten edellä on havaittu, vankileiriasiat olivat jääneet EOA:n tutkan alle sotavuosina. Kun niihin oli soveliasta puuttua, oli puutetta niin todisteista kuin vastuuvirkamiehistäkin. Arki täyttyi kuitenkin muunlaisista kysymyksistä.

EOA:n näkökulmasta vankiloiden olot olivat 1950-luvun alussa kohtuullisen hyvät. Ongelmia löytyi

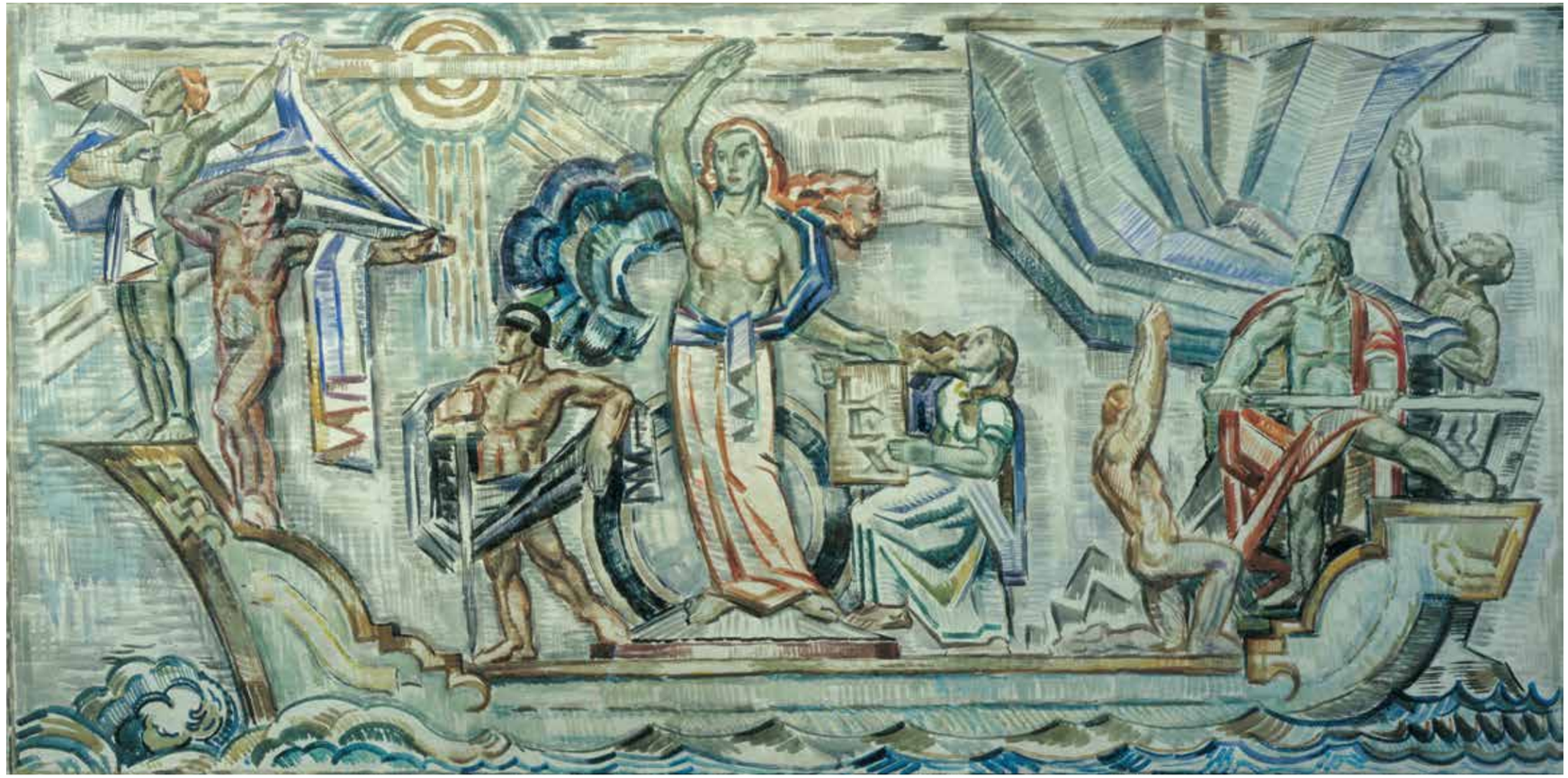

Navis reipublicae, Lennart Segerstråle / kuvaaja Simo Rista (1930, suuren valiokunnan seinämaalauskilpailun luonnos). © Kuvasto 2019.

tyypillisesti sellien valaistuksen kaltaisissa olosuhteissa. Poliisilaitosten yhteydessä toimivien kaupunginvankiloiden ongelmana olivat tyypillisesti heikot ulkoilumahdollisuudet. Laajat kuvaukset vankiloiden harjoittamasta maa- ja metsätaloudesta jäivät pois kertomuksista ja tilalle tuli laajempi katsaus oikeudellisesti merkittäviin seikkoihin. Myös esimerkiksi poliisilaitosten pidätettyjen kirjojen puutteet pääsivät kertomusten sivuille.[265]

Virkavirheitä on monenlaisia, mutta jälkikäteen suorastaan koomiselta kuulostaa Porin vankiaseman vanginvartijan menettely kahden vartioimansa vankilaan passittamista odottavan vangin kanssa. He olivat joulun alla 1952 siirtyneet säilytyssellistä vartijan naapurissa sijainneeseen kotiin tapaamaan toisen vangin veljeä ja neljättä miestä. Ilta alkoi vangin veljen tuomaa alkoholia nautiskellen ja jatkui säilytyssellissä. Vangit olivat saaneet mukaansa ”kahvinsekaisella alkoholilla täytetyn pullon”, jota tyhjennettiin vanginvartijan gramofonia kuunnellen ja korttia lyöden. Kun vartija kutsuttiin seuraavana päivänä poliisilaitokselle selvittämään edellisen yön karkaamisyritystä, oli tämä ”esiintynyt virantoimituksessaan ainakin lievästi humalaisena”. Kun vartija vielä päästi kolmannen vangin ilman saattajaa kaupungille niin, ettei tämä ehtinyt vankivaunuun kohti Turun vankilaa, oli virkasyyte varsin odotettu seuraus. Raastuvanoikeus tuomitsikin vartijan varsin kovaan rangaistukseen: jatketusta virantoimituksessa tehdystä juopumuksesta kuuteenkymmeneen ja laiminlyönnistä tehdystä virkavirheestä neljäänkymmeneen päiväsakkoon.[266]

Vuonna 1956 OA Kastari teki sosiaaliministeriölle esityksen työlaitosten niin sanotun arvostelupistejärjestelmän tarkistamisesta. Vuonna 1949 ministeriön ohjeella perustetun järjestelmän ytimessä oli työlai-

toksissa ja alkoholistihuoltoloissa pidettäville päivittäin annetut pisteet. Kastari kiinnitti huomiota siihen, että päivittäisiä pisteitä annettiin ja poistettiin toisinaan kuukausittaisissa pistekokouksissa. Tämä oli sääntöjen vastaista, samoin kuin laitoksen johtajan yksinään tekemä pisteiden poistaminen. Kurinpitovallan käyttäminen oli epäjohdonmukaista ja työlaitoksesta toiseen poikkeavaa. Kastarin suositus oli vallitsevan käytännön kirjaaminen ohjeeksi – ei ohjeen noudattamisen tarkempi valvominen. Kastari ei myöskään kritisoinut itse pistejärjestelmää, vaan ilmeisesti piti sitä hyvänä apuvälineenä käyttäytymisen valvonnassa.[267]

Vielä 1960-luvulle tultaessa vankia voitiin rangaista ”huolimattomasta tupapalvelun toimittamisesta 5 vuorokauden kovalla makuusijalla, johon oli sisältynyt myöskin yhden kuukauden työosuusrahojen menetys.”[268] Elämä oli ilmeisesti myös kylmää ja (palo) vaarallista: ” monissa maaseutupiireissä säilytetään sekä juopumuksen johdosta että rikosten tutkinnan vuoksi pidätettyjä asumattomassa, puurakenteisessa, uunilämmityksellä varustetussa rakennuksessa, jossa ei ole päivystystä.”[269] Toisaalta Helsingin ja Turun keskusvankiloiden huumeongelma räjähti EOA:n silmille vuonna 1961. Vangit valmistivat laajassa mitassa vankiloiden painokoneilla ajokortteja, henkilöllisyystodistus-, esteettömyystodistus-, radiolupa- ja televisiolupalomakkeita. Niitä ja väärennettyjä virkaleimasimia myymällä rahoitettiin huumausaineiden hankintaa. Turussa takavarikkoon oli saatu 60 000 tablettia, minkä arveltiin olevan vain murto-osa käytössä olleista. EOA esittikin oikeusministeriölle kirjapainokoneiden poistamista vankiloista. Vankiloiden ankarat olosuhteet tulevat esille kertomuksista.

Toisaalta vankeinhoidossa oli jo 1950-luvulla nähtävissä myös pilkahduksia muutoksesta kohti humaanimpaa kriminaalipolitiikkaa. Vuoden 1953 tarkastuksessa Riihimäen keskusvankilaan EOA tutustui vankilan metalliammattikoulun toimintaan. Yksityisin lahjoitusvaroin perustettu ammattikoulu otti oppilaikseen halukkaita vankeja, jotka olivat käyneet kansakoulun tai joilla muuten oli hyvät edellytykset menestyä opinnoissa – ”pyrkijöiden menneisyyteen” ei kiinnitetty tarkempaa huomiota. Vankilan johto kertoi kokemusten olevan hyviä, sillä vankilaan joutui uudelleen vain noin 40 prosenttia koulun käynneistä ja keskimäärin palaajia oli noin 50 prosenttia. Erityinen ”sijoittaja”, vankilan palveluksessa oleva insinööri, auttoi vapautuvien vankien työpaikkojen löytämisessä.[270] Kun Pelson varavankilan tarkastuksessa vuonna 1954 kävi ilmi, että vangit pääsivät lääkärin pakeille vain kerran tai kahdesti kuussa, teki OA esityksen lääkärihoidon järjestämisestä. Vaalan kunnanlääkäri määrättiinkin hoitamaan vankilan lääkärin sivutoimista palkkiotointa, johon kuului vastaanoton järjestäminen kerran viikossa.[271]

Samoihin aikoihin vankiloissa oli myös pieni vähemmistö valtiollisista rikoksista (valtiopetos, maanpetos tai vaalirikokset) tuomittuja vankeja. Riihimäen keskusvankilassa olleesta kuudesta valtiollisesta vangista eräs oli kannellut siitä, ettei heillä ollut mahdollisuutta sovittaa rangaistustaan vankisiirtolassa. Selvityksen mukaan tämä johtui pienestä lukumäärästä: valtiolliset vangit oli pidettävä erillään kriminaalivangeista, eikä tällainen eristäminen ollut mahdollista vankisiirtoloiden parakkioloissa, joihin ajan tapaan yhä useampi vanki sijoitettiin. Toisaalta erillisen siirtolan perustaminen valtiollisille vangeille oli epäedullista aiheutuviin kustannuksiin ja saavutettuun työmäärään nähden. Vankilassa heidän asema oli lisäksi joka tapauksessa parempi kuin muiden vankien. EOA totesi käsityksenään, ettei kyse ollut minkään viranomaisen virheellisestä menettelystä. Toisaalta muilla kuin erillisen vankisiirtolan perustamisella olisi pyrittävä siihen, että eduksi nähtävä vankisiirtolaan pääsy voitaisiin myöntää myös valtiollisille vangeille.”[272]

Oma vankiryhmänsä olivat myös vakaviin seksuaalirikoksiin syyllistyneet. Vuonna 1952 sekä Konnunsuon keskusvankilan että Helsingin keskusvankilan johtajat saivat huomautuksen siitä, että vangin pääsy ehdonalaiseen vapauteen oli viivästynyt. Taustalla oleva syy oli aikamme näkökulmasta monella tavoin hätkähdyttävä. Konnunsuon vankilanjohtajaa nimittäin moitittiin siitä, että tämä oli lainvastaisesti jättänyt Lääkintöhallitukselle tekemättä esityksen vangin kastroimisesta. Helsingin vankilanjohtaja puolestaan ei ollut selvittänyt, oliko tämänkaltainen esitys jo tehty. Vuonna 1950 voimaan tulleen kastraatiolain (84/1950) 1 §:n mukaan ”Jos joku lainvoiman saaneella tuomiolla on osoitettu syypääksi rikokseen tai rikoksen yritykseen, joka todistaa, että hän on sukuviettinsä vuoksi vaarallinen toiselle henkilölle, voidaan hänet ilman omaa suostumustaan kastroida.” Konnunsuolla kuitenkin oltiin siinä käsityksessä, ettei kastraatiolakia voitu soveltaa taannehtivasti, sillä vangin rikos – väkisinmakaaminen – oli tehty jo vuonna 1949. EOA oli myös sitä mieltä, että kyseessä oli tulkintakysymys ennen kuin tuomioistuin on ottanut siihen kantaa. Siksi vankilanjohtajat selvisivät huomautuksella syytteen sijaan.[273]

Kaksi vuotta myöhemmin lääninsairaalan ylilääkäri tuomittiin EOA:n kehottaman syytteen perusteella kihlakunnanoikeudessa virkavirheestä kahdenkymmenen päiväsakon sakkorangaistukseen, kun hän oli väärässä menettelyssä steriloinut sairaalan potilaan. Vaikka piirimielisairaalan ylilääkäri oli puoltanut työmiehen vaimon tekemistä kyvyttömäksi jatkamaan sukuaan, Lääkintöhallituksen määräys toimelle puuttui.[274]

Tapaukset tuovat hyvin esiin sen, mikä oikeudellisessa ajattelussa oli erilaista nykyaikaan verrattuna. Kastroimislaki oli hyväksytty vuonna 1949 varsin vähäisen eduskuntakeskustelun päätteeksi. Sen taustalla oli pyrkimys estää seksuaalirikoksia. Vuoden 1949 lakia säädettäessä ei pohdittu sen perustuslaillisia ulottuvuuksia vaan se perustui puhtaasti kriminaalipoliittisille tavoitteille. Tavallisella lailla voitiin säätää rangaistusluontoisesta lääketieteellisestä toimenpiteestä, joka oli kohteelleen peruuttamaton. Hallituksen esityksessä viitattiin ulkomaiseen tutkimustietoon. Lakia edelsi sterilisaatiolaki, jonka tavoitteena puolestaan oli etenkin rotuhygienian ylläpito.[275] Lain puolestaan korvasi vuoden 1970 kastroimislaki, jossa toimenpiteen edellytyksenä oli sen kohteen oma vakaa tahto. EOA:n katsantokanta tapauksiin perustui siihen, että ankaraakin lakia oli noudatettava tarkoin. Oikaiseminen lain kirjaimessa johti virkasyytteeseen. Eri asia sitten on, miten ankarana rangaistuksena kahtakymmentä päiväsakkoa voi pitää. Esimerkiksi pahoinpitelyyn syyllistyneet poliisikonstaapelit saivat samoina vuosina tyypillisesti noin viidenkymmenen päiväsakon rangaistuksia.

Laajentuva tarkastustoiminta alkoi kiinnittää huomiota myös muihin suljettuihin laitoksiin, kuin rikoslain mukaisista rikoksista tuomittujen kriminaalivankien vankiloihin. Esimerkiksi naisille tarkoitettu Ilmajoen työlaitos tarkastettiin elokuussa 1951. Laitoksen kirjoissa oli tuolloin 97 irtolaista, joista 1 sairaalassa, 8 muutoin sairaana, 2 sakkorangaistuksiaan sovittamassa, 1 rangaistussellissä ja 1 karkuteillä. Tarkastuksen mukaan terveys-, ruoka- ja vaatetustilanne laitoksessa oli ollut hyvä. Sen sijaan laitoksen työtilanne ei ollut tyydyttävä. Naiset tekivät laitoksessa lähes yksinomaan maataloustöitä, kuten ojankaivuuta, pellonraivausta ja karjanhoitoa. EOA piti tämänkaltaista työtä liian

raskaana ja siten naisille soveltumattomana. Samalla naiset jäivät vaille sellaista ammattiopetusta, josta he voisivat hyötyä työlaitoksesta vapauduttuaan. Tarkastuksessa oli siis hieman toinen sävy kuin ensimmäisen tasavallan aikana: vaikka materiaalisia puutteita saati virkavirhettä ilmentäviä lainvastaisuuksia ei ilmennytkään, kritisoi OA Laisaari vallitsevaa järjestelmää tarkoituksenmukaisuusperusteilla. ”Muutoin ei tarkastus antanut aihetta huomautuksiin”.[276]

Ilmajoen työlaitoksen naiset olivat lähinnä irtolaislain nojalla prostituutiosta Etelä-Suomen kaupungeissa pidätettyjä. Menneistä kertomuksista välittyy 1950-luvun yhä ankara, pelkkien hallinnollisten päätösten varassa ilman tuomioistuinkontrollia harjoitettava kriminaalipolitiikka. Esimerkiksi alkoholistit määrättiin työlaitoksiin, joiden asukkaat olivat monesti ”jokseenkin vaikeata ainesta”. Laitoksissa vangit joutuivat kuittaamaan ruokamaksunsa tehdyllä työllä. Ne, jotka eivät olleet työhön tottuneita ja joiden työsuorite jäi näin ollen heikoksi, voivat jäädä velkaa siirtolalle.[277] Järjestelmä oli kuitenkin jäykkä: muista syistä työlaitoksessa jo säilytetty henkilö ei voinut ryhtyä siellä työllään korvaamaan hänelle itselleen annettua köyhäinhoitoa, jonka korvaamiseksi huoltolautakunta on pyytänyt hänet määrättäväksi työlaitokseen, ennen kuin uusi asiaa koskeva päätös on täytäntöönpanokelpoinen. [278]

Koulukodeissa kuri oli rangaistuskirjoista päätellen kova. Esimerkiksi Sippolan ja Kotiniemen koulukodeissa rangaistuksina käytettiin yleisesti 1–3 vuorokauden koppirangaistuksia, myös piiskaa. OA Kastari havaitsi molemmissa käytetyn myös ”rangaistusmuotoja, joita koulukotien ohjesääntö ei tunne”, ja joutui kiinnittämään johtajien huomioita pysyttäytymiseen ohjesäännön mukaisissa rangaistuksissa.[279]

Toisen tasavallan alun vankeinhoito olikin paljon muuta kuin varsinaisten kriminaalivankien rankaisemista. Pakkolaitoksiin voitiin sulkea prostituoituja irtolaisina, köyhäinhoitolain mukaan köyhäinhoidon kustannuksia korvaamaan velvoitettuja, niin sanottuja perhepinnareita eli elatusvelvollisuutensa laiminlyöneitä, kunnalliskotiin otettuja mutta sinne sopeutumattomia henkilöitä, alkoholisteja sekä sukupuolitautilain mukaan pakolliseen sairaalahoitoon otettuja henkilöitä. Vuoden 1936 irtolaislaki sisälsi säännökset sekä menettelystä pakkotyölaitokseen määrättäessä että siellä pitämisestä. EOA joutui kiinnittämään huomiota siihen, että vastaavia säännöksiä ei oikeusturvaa vaarantavalla tavalla ollut muissa pakkolaitosjärjestelmää ylläpitävissä laeissa.[280]

Laki oli varsin ankara, mihin EOA kiinnitti huomiota vuoden 1955 kertomuksessaan. Hän piti pakkotyöseuraamusta usein kohtuuttomana, kun seuraamuksia verrattiin rikoslain säännöksiin. Lisäksi sääntöpohja oli hajanainen ja epäselvä: ”lääninhallituksetkin [ovat] olleet epätietoisia siitä, minkä lain mukaan kussakin asiassa on annettava valitusosoitus, kun köyhäinhoitolain, irtolaislain ja elatusvelvollisuuden turvaamis- eli ns. perhepinnarilain valitustapaa koskevat säännökset poikkeavat huomattavasti toisistaan.” EOA suosittelikin pakkotyöjärjestelmän uudistamista tai vähintäänkin pakkotyötä koskevien säännösten lakiteknistä selkeyttämistä. Kirjelmään liitetystä taulukosta selvisi, että suurin osa esimerkiksi Naarajärven varavankilaan vuosina 1951–54 saapuneista 164 miespuolisista pakkotyöläisistä oli joutunut pakkotyöhön elatusavun laiminlyönnin takia (32,3 prosenttia). Lähes yhtä moni oli saapunut alkoholistihuoltolasta (29,3 prosenttia). Myös irtolaisuudesta joutuneita (17,7 prosenttia) ja köyhäinhuoltoveloista (11,6 prosenttia) työlaitokseen joutuneita oli merkittävä määrä, kunnalliskodista tulleita (7,3 prosenttia) tai irtolaisuudesta suoraan pakkotyölaitokseen (1,8 prosenttia) joutuneita oli puolestaan vain harvoja – sukupuolitautisairaalasta saapuneita ei lainkaan. Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilaan oli vastaavana aikana otettu 63 naispuolisia pakkotyöläisiä. Heistä suurin osa oli joutunut pakkotyöhön irtolaisuudesta suoraan (71,4 prosenttia) tai työlaitoksen kautta (27 prosenttia). Sukupuolisairaalasta oli saapunut yksi henkilö (1,6 prosenttia)[281]

Pakkotyöhön joutuneiden perhepinnarien tilanne oli toisinaan ikävä. EOA esitti vuonna 1960 pakkotyötä koskevien oikeussäännösten muuttamista. Elatusvelvolliset eli niin kutsutut perhepinnarit saattoivat nimittäin ensin joutua pakkotyöhön ”niin kuin irtolaislaissa säädetään”. Sieltä pakkotyöhön joutuneen elatusvelvollisen oli mahdollista päästä ”ehdonalaiseen vapauteen työlaitokseen, jossa hänen tulee työllä suorittaa aikanaan maksamatta jäänyttä elatusapua”.[282] Samalla yhteys alkuperäiseen maksamattomaan elatusapuun katkesi. Elatusavun maksamisenkin jälkeen perhepinnari voi menettää ehdonalaisen vapauden – esimerkiksi juopumuksen tai muun järjestysrikkomuksen takia – ja joutua pakkotyölaitokseen. Toisinaan taas työlaitoksessa suoritettiin elatusapua, joka oli erääntynyt työlaitoksessa oltaessa. Kun pakkotyössä tai työlaitoksessa ei ollut mahdollista ansaita tarpeeksi elatusavun maksamiseksi, ei välttämättä koskaan tullut ”tosiasiallisia mahdollisuuksia niiden kaikkien maksamiseksi”. OA Rapola toi esiin, että tilanne ei ollut johdonmukainen myöskään avioliittolain tai niin sanotun au-lain elatusvelvollisen maksukyvyssä tapahtuneita muutoksia koskeneen lainsäädännön kanssa. Hän katsoi, että ennaltaehkäisevä merkitys ei ollut riittävän suuri tilanteen puolustamiseksi. Perimismenettely ei ensinnä ollut elatusapuun oikeutettujen edun mukainen. Toiseksi se saattoi johtaa kohtuuttomaan, ”nykyaikaisen oikeuskäsityksen kanssa ristiriidassa olevaan tulokseen”.[283]

Vetoaminen nykyaikaiseen oikeuskäsitykseen on hyvin mielenkiintoinen ja harvinainen seikka. Kynnystä sen esittämiselle lisäksi nostaa se, että työlaitosjärjestelmä perhepinnareiden työvelvollisuuksineen oli ollut pitkään olemassa. Sitä koskevat ongelmat olivat tulleet eteen tarkastuksissa jo aiemmin, mutta epäilemättä 1960-luvun taitteessa ilmassa oli jonkinlaista yhteiskunnallista muutosta. Esitys onkin kuin ensimmäinen tuulahdus vuosikymmenen mittaan voimaansa kasvattaneista muutoksen tuulista. Tämänkaltaista lausumaa ei tullut Rapolan edeltäjien kynästä, ei ainakaan lain muutostarvetta puolustamaan. Tarkemmin ajateltuna argumentti olikin itse asiassa varsin voimakas oikeuspoliittinen kannanotto: rangaistusjärjestelmä ei paitsi saavuttanut haluttua hyötyä elatusmaksujen perimisessä, oli se myös epäoikeudenmukainen aiheuttaen käytännössä velkavankeutta.

Vielä seuraavana vuonna Rapola tarkensi näkökohtiaan sosiaaliministeriölle, jossa lainmuutosta oltiin ryhdytty valmistelemaan.[284] Lisäksi hän antoi huomautuksen ”lastensuojeluvirastolle, kun elatusvelvollisen määräämisestä työlaitokseen elatusavun työllä suorittamiseksi oli tehty esitys ottamatta sitä ennen selkoa viraston tiedossa olleen lastensuojeluhuoltoidon kustannusten perimisestä elatusvelvolliselta työlaitosmenettelyn avulla, kun elatusapumaksut koskivat osaksi aikaa, jolloin lastensuojeluhuoltoa oli annettu”.[285]

Rapolaa seurannut OA Leskinen otti vuonna 1962 asiakseen linjata kunnallisille sosiaalilautakunnille työlaitokseen määräämisen ehtoja: työlaitoksessa olevalle työvelvolliselle työloman saamiseksi asetettavien ehtojen tuli olla kohtuulliset, työlaitokseen palauttamisen perus-

teena ei voitu pitää vireillä olevaa asumuseroasiaa eikä aviopuolison toivomusta, sosiaalilautakunnan asiana ei ollut myöskään vastustaa huoltoavun korvauksen maksamista työvelvollisen lainaksi saamilla varoilla.[286] Ammattitaitonsa ja työkykynsä mukaisessa säännöllisessä työssä ollutta elatusvelvollista ei saanut toimittaa työlaitokseen siitä, että elatusapu tai osa siitä jäi elatusvelvollisen palkasta ulosmittaamatta ulosmittaussäännösten mukaan.[287] Sosiaalilautakuntien ei myöskään tullut asettaa kohtuuttomia ehtoja työlaitospäätöksen täytäntöönpanon lykkäämiselle: elatusapu oli ensisijaisesti perittävä elatusvelvollisen palkasta ja toisaalta ulosottoa sen perimiseksi ei saanut laiminlyödä.[288] Leskinen ei käynyt kritisoimaan itse järjestelmää tai sen oikeutusta (”mikäli NN on kannellut siitä, että hänet oli toimitettu työlaitokseen … olen jättänyt NN:n kirjoituksen tältä osin enempää huomiota vaille”), mutta ratkaisuillaan pyrki ohjaamaan sitä huomattavasti inhimillisempään ja oikeudenmukaisempaan suuntaan. EOA:n linjausten mukaan työlaitoksia ei olisi tullut käyttää kiristyskeinoina tai velkavankeuden kaltaisena rangaistusmuotoina. Lisäksi EOA esitti sosiaaliministeriölle työlaitospäätösten täytäntöönpanon sääntelyn selkeyttämistä, sillä epäselvä järjestelmä aiheutti edelleen tulkintavaikeuksia.[289]

Aika oli muuttumassa. Toki elatusvelvollisuuksiaan pakenevia perhepinnareita yhä 1960-luvun vaihteessa löytyi, mutta keinot elatuksen varmistaminen olivat nyt tärkeämpää kuin moralistinen rankaiseminen. Niinpä sosiaalilautakuntakin oli velvollinen elatusavunsaajan vaatimuksista riippumatta päättämään, onko elatusvelvollinen työlaitospäätöksen nojalla toimitettava työlaitokseen vai onko elatusapu tarkoituksenmukaisesti perittävissä muulla tavoin.[290] Muutokset oikeusasiamiehen argumentaatiotavassa osoittavat humaanimman ajattelutavan vähitellen nostavan päätään.

Ajattelun muutoksesta huolimatta 1960-luku oli vielä ankaraa aikaa. Karkaamista yrittävän suljetussa laitoksessa säilytetyn hoidokin pysäyttämiseksi oli hyväksyttävää ampua varoituslaukauksia ilmaan.[291] Vangille voitiin toimittaa peräsuolihuuhtelu, jos voitiin olettaa sen avulla löytää luvattomia esineitä.[292] Vankilaviranomaisilla oli myös oikeus olla toimittamatta kirjeitä perille tietyille järjestöille, kuten Marraskuun liikkeelle.[293]

Poliisitoiminnan muuttuvat laillisuusvaatimukset

Valtaosassa toisen tasavallan alun tavanomaisia poliisijoukkoja koskevista ratkaisuista oli kyse poliisimiesten liiallisesta väkivallasta. Esimerkiksi vuonna 1947 kaksi Riihimäen asemakomennuskunnassa palvellutta poliisikonstaapelia tuomittiin kahdenkymmenen päiväsakon rangaistukseen virkaa toimitettaessa tehdystä pahoinpitelystä.[294] Vastaavia tapauksia, joissa pidätettyjä oli pahoinpidelty, tuli esiin lähes vuosittain, ja niiden johdosta poliisimiehiä rangaistiin aikanaan tuomioistuimessa päiväsakoilla.[295] Otanmäen kaivosalueella palvellut poliisikonstaapeli oli yhdessä Otanmäki Oy:n palkkaaman poliisimiehen kanssa pidättäneet kaivosparakista maalarin. Putkarakennuksessa konstaapeli oli lyönyt maalaria niin voimakkaasti, että tämän leukaluu oli murtunut. Konstaapelia rangaistiin Paltamon kihlakunnanoikeudessa 40 sadan markan päiväsakolla.[296]

Syytteiden ohella 1950-luvun puolivälissä ryhdyttiin tilastoimaan oikeusasiamiehen aloitteesta vireille pantuja kurinpitomenettelyjä. Näitä oli vuosittain yksittäisiä. Esimerkiksi vuoden 1956 ainoa tapaus koski poliisikonstaapelia, joka oli matkallaan järjestystä valvomaan pysähtynyt tutun palopäällikön asunnolle. Kyse ei ollut pelkästä kahvinjuonnista tai paikallisesta viranomaisyhteistyöstä, vaan palopäällikkö tarjosi konstaapelille myös Karjala-viiniä. OA Kastarin selvityksissä todettiin, että ”erittäin perusteellisesti” toimitetuissa tutkimuksissa ei tullut selville, että konstaapeli olisi tapaamisen jälkeen autoillut ”väkijuomain vaikutuksen alaisena”. OA Kastari kuitenkin lähetti asiakirjat ”sellaista toimenpidettä varten, mihin asia ehkä antoi aihetta”. Lääninhallitus katsoi aiheelliseksi rangaista konstaapelia kurinpidollisesti poliisin arvolle sopimattomasta menettelystä varotuksella.[297]

EOA joutui 1950-luvun tapaan myös 1960-luvulla toistuvasti ottamaan kantaa poliisin liialliseen väkivaltaisuuteen virantoimituksessa. Tyypillisesti lievästä pahoinpitelystä aiheutui poliisimiehelle syyte, joista sittemmin tuomittiin sakkorangaistuksiin. Lievemmät tapaukset johtivat puolestaan tyypillisesti varoituksiin. Kaikkein tyypillisintä kuitenkin oli, etteivät kantelut aiheuttaneet aihetta toimenpiteisiin.

Vuonna 1962 imatralainen poliisikonstaapeli tuomittiin varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä saamaan varoituksen. Hän oli kiinniottotilanteessa toveriansa auttaessaan temmannut pidätettävän taskusta näkyneen viinapullon ja lyönyt sillä pidätettävää päähän. Pullo rikkoutui, mutta vähäisiä vakavampia vammoja ei sattunut, sillä pidätettävällä oli ”suojaava lakki pääsään”. Väkivalta ei ollut suurempaa, kuin mikä oli vastustuksen murtamiseksi tarpeen, mutta tilanteessa olisi tullut käyttää muita tehokkaita keinoja, ”kuten esimerkiksi poliisiauton varusteisiin kuuluvaa kumipatukkaa”.[298] Puolangan kirkonkylässä järjestystä huvitilaisuudessa valvonut konstaapeli oli puolestaan väkijuomapulloa takavarikoidessaan lyönyt kahta veljestä nenään. Nämä olivat istuneet henkilöautossa ja vastustelleet takavarikkoa. EOA katsoi, että nenäverenvuodosta ja muutaman päivän työkyvyttömyydestä huolimatta väkivalta ei ollut suurempaa kuin mihin olosuhteet olivat oikeuttaneet. Toisaalta konstaapeli oli osoittanut äkkipikaisuutta ja malttamattomuutta, mikä oli OA Leskisen mukaan aiheuttanut tilanteen kärjistymisen. Poliisi saikin peräänsä EOA:n huomautuksen.[299]

Päiväsakkoihin sen sijaan johti syyte, jossa poliisikonstaapelit olivat syyllistyneet väkivaltaan Kivijärven metsissä olleen pontikkaratsian yhteydessä. Yksi epäillyistä oli vastoin kieltoa rikkonut paikalla pulloja, jolloin poliisikonstaapeli oli ”tästä vihastuneena” lyönyt tätä nyrkillä. Kaatumisesta aiheutunut vähäinen vamma oli parantunut. Konstaapeli tuomittiin kihlakunnanoikeudessa tahallisesta ilman hyötymisen tarkoitusta tehdystä virkarikoksesta 70 päiväsakkoon. Sen sijaan näyttöä ei riittänyt tuomioon samassa yhteydessä epäillystä kiduttamisesta tunnustukseen.[300]

Pääasiassa 1960-luvun ratkaisut ovat samanlaisia poliisiväkivaltatapauksia kuin 1950-luvun tai edellistenkin vuosikymmenten. Niiden lisäksi 1960-luvulla alkoi kuitenkin esiintyä myös muita poliisin toimintaa koskevia tapauksia, jotka osoittivat poliisitoimintaan kohdistuvien odotusten vähittäistä muuttumista. Jo 1960-luvun alussa esille tuli kysymys nimismiesten harjoittamasta asianajotoiminnasta asioissa, joita he itse käsittelevät tai joissa he antavat viran puolesta lausunnon. Taustalla oli EOA:n keskusrikospoliisilla teettämä tutkinta, jossa Raision piirin nimismiehen todettiin 10 vuoden aikana jatkuvasti piirissään virkavelvollisuuksiensa vastaisesti suorittaneen liikennelupaa tai sen uudistamista anoneiden henkilöiden toimeksiannosta asianajotehtäviä. EOA:n toimenpiteenä oli esitys sisäasiainministeriölle tutkimuksen toimittamiseksi siitä, missä määrin aiheeseen liittyviä väärinkäytöksiä esiintyy ja onko valvonta riittävän tehokkaasti järjestetty. Myös nimismies asetettiin syytteeseen.[301]

Poliisi- ja ulosottoviranomaisten menettelyä koskevat asiat otettiin kertomuksessa huomioon erillisenä jaksonaan vuodesta 1962, ja poliisi- ja syyttäjäviranomaisia koskevat asiat ilmoitettiin omana kohtanaan vuodesta 1963 alkaen. Niiden määrä pysyi noin sadan paikkeilla aina 1970-luvun lopulle saakka, jolloin asioiden tyypillinen määrä nousi joillain kymmenillä.

Kiinnostavaa on, että vuonna 1964 OA katsoi huomautuksen arvoiseksi ylikonstaapelin menettelyn, jossa tämä oli antanut valokuvata ja ottaa sormenjäljet henkilöltä, joka oli ilmiannettu kunnianloukkauksesta. Eräs rakennusmestari oli vihaisesti nyrkkiään puiden kertonut asianomistajalle ”olevansa kyllästynyt häneen”. Helsingin rikososaston ylikonstaapeli oli halunnut rekisteröidä rikoksesta epäilyn, sillä asiaa koskevissa ohjeissa poliisiviranomaisella oli tämä oikeus, jos se katsoi toimenpiteen tarpeelliseksi. EOA:n selvityksen mukaan ohjetta oli tulkittu niin, että rekisteröinti tehtiin, jos epäiltiin muuta kuin vähäistä rikosta tai jos tutkittaessa asianhaarat viittasivat rekisteröinnin tarpeellisuuteen. Poliisilaitos katsoi, että tapauksessa tarvetta oli. EOA ei kuitenkaan ollut samaa mieltä. Rekisteröinti ei ollut tarpeellista rikosten selvittämisen tehostamiseksi tai muustakaan syystä. Tapauksessa sovelletut oikeusohjeet – henkilötuntomerkkien ottamisesta vuonna 1936 annettu asetus ja sisäasiainministeriön yleiskirje vuodelta 1951 – olivat hyvin väljiä ja jättivät poliisiviranomaiselle laajaa harkintavaltaa. EOA oli kuitenkin valmis asettamaan rajan harkintavallalle, pelkällä nyrkin puimisella ei ollut syytä päätyä rekisteröityjen rikoksesta epäiltyjen joukkoon.[302]

Samana vuonna poliisit saivat useita huomautuksia. Paavolan piirin nimismiestä huomautettiin siitä, että tämä oli lähettänyt asiakirjoja postitse asianosaisille, vaikka he eivät olleet pyytäneet niitä lähetettäviksi,

POLIISIVIRANOMAISIA KOSKEVAT RATKAISUT, 1963–1989

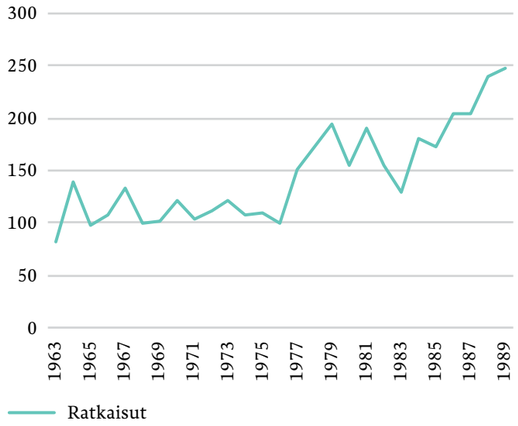

eivätkä itse olleet käyttäneet postin välitystä. Huomautuksen sai myös niin sanottuja pika-arpajaisia valvonut Tampereen poliisilaitoksen sihteeri. Hänen laatimansa arvontatilaisuuden pöytäkirja ei ollut riittävän selkeä. Asianmukainen ei ollut myöskään arvonnan toimittamistapa, joka oli herättänyt aihetta kanteluun. Toiminta ei kuitenkaan ollut suoraan lainvastaista.[303]

Vuonna 1966 ylikonstaapelille annettiin ”huomautus sen johdosta, että hän oli, kuulusteltavan muutettua aikaisemmassa kuulustelussa esittämäänsä, pöytäkirjaan merkittyä kertomusta, korjannut tuon aikaisemmasta kuulustelusta laaditun pöytäkirjan kuulusteltavan uutta kertomusta vastaavaksi laatimatta uudesta kuulustelusta eri pöytäkirjaa.”[304] Vuonna 1967 puolestaan kyse oli siitä, ettei kotietsinnästä annettuja säännöksiä ollut noudatettu. Poliisikomisario sai asiasta huomautuksen.[305]

Vähitellen poliisiin kohdistuva valvonta sai yhteiskunnallisempia painotuksia. Vuonna 1966 EOA teki sisäasiainministeriölle esityksen rikoksesta epäillyn alaikäisen kuulustelumenettelyn parantamisesta. ”Toimenpiteet nuorien rikoksentekijöiden suhteen” saattoivat nimittäin ”johtaa tavoiteltuihin tuloksiin vain sillä edellytyksellä, että kaikki rikoksiin hairahtuneita nuoria henkilöitä koskevia asioita käsittelemään joutuvat viranomaiset suorittavat tehtävänsä tunnollisesti ja tarkoituksenmukaisesti.” Poliisiviranomaisille oli siksi syytä tähdentää heidän velvollisuuttaan ilmoittaa nuorten henkilöiden kuulustelusta lastensuojeluviranomaisille riittävän aikaisin ja järjestää kuulustelu niin että tällä on tosiasiallinen mahdollisuus osallistua tilaisuuteen. Rikoksesta epäillyn nuoren holhoojallekin oli syytä muistaa ilmoittaa kuulustelusta ja pidättämisestä. Sisäasiainministeriö antoi myöhemmin poliisikäskylehdessä tällaiset ohjeet.[306]

Juuri vuosi 1966 onkin nähty vedenjakajana suomalaisessa poliisioikeudessa. Silloin siirryttiin uuden poliisilain myötä pois ajattelusta, jossa poliisi toimii asemavaltuutuksen nojalla ajatteluun, jossa poliisi on viranomainen muiden joukossa ja siten hallinnon lainalaisuusperiaatteen piirissä. Säännöksillä todella tarkoitettiin säännellä poliisin toimivalta. [307]

Modernisoituvassa maailmassa viranomaisten käyttämät menetelmät tuntuivat vanhenevan. Keskusrikospoliisille huomautettiin ”siitä, ettei rangaistuslaitoksissa säilytettäviä vankeja koskevien etsintäkuulutusten seuraamista ole järjestetty tyydyttävällä tavalla”. KRP:n tehtäviin kuului vankeja koskevien ilmoitusten perusteella selvittää henkilöiden etsintäkuulutukset. Tässä tehtävässä käytettiin manuaalista etsintäkuulutuskortistoa, jota vertailtiin vankikortistoon. Apukortistokaan ei poistanut virheen mahdollisuutta ennen ATK-ajan alkua.[308] Vanha maailma oli läsnä myös poliisitoiminnan fyysisissä puitteissa. Poliisiaseman vartijavahtimestarina toiminut poliisimies oli poliisiasemalta poistuessaan jättänyt pidätettyjen suojien oviin avaimet. Tätä pidettiin laiminlyöntinä, jota selvitettäessä vartija vetosi turvallisuuteen: avaimet olisivat voineet katketa, jos ne oltaisiin poistettu vanhoista lukoista. Joka tapauksessa suojissa säilytettävinä olleet viisi pidätettyä olivat onnistuneet pakenemaan. Vartijavahtimestari sai huomautuksen laiminlyönnistään ja EOA kehotti lääninhallitusta huolehtimaan lukituksen uusimisesta. Tapauksessa oli erikoista se, että kantelijana oli yksi karkureista, joka koki vartijan luoneen menettelyllään ”viekoittelevan tilaisuuden karkaamiseen”.[309]

VAARAN VUOSISTA JULKISEN SEKTORIN KASVUUN

Sodanjälkeisinä vuosina EOA:n ydintehtävät kehittyivät ympäröivän yhteiskunnan muutoksen mukana. Yhteiskunnallisen muutoksen seurauksena EOA vastaanotti kanteluita ja oli itse aktiivinen asioissa, jotka eivät aiemmin esiintyneet kertomuksissa. EOA joutui esimerkiksi ottamaan kantaa asioihin, jotka olivat poliittisesti arkaluonteisia sodan jälkeen muuttuneiden Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden takia. Kertomuksissa sai uutta painotusta myös asiat, joissa oli kyse tavalla tai toisella julkisen vallan väärinkäytösten tutkimisesta.

Toisen maailmansodan jälkeisten vuosien kireä poliittinen tilanne tulee ilmi esimerkiksi vuoden 1948 kertomuksessa kuvatussa tapauksessa, jossa EOA oli esittänyt syytettä Turun poliisilaitoksen virkaa viransijaisina poliisipäällikköinä toimineita poliisiupseereita vastaan. He olivat heinäkuussa 1947 postiviranomaisten virka-apupyynnöstä huolimatta kieltäytyneet rikkomasta lakkoa,

joka esti postinkuljetuksen Turun satamassa. OA Laisaari kehotti tahallisen laiminlyönnin takia kanneviskaalia nostamaan syytteen tahallisesta virkarikoksesta. Hovioikeus jätti kuitenkin toimiupseerin ja apulaispoliisimestarin tuomitsematta rangaistukseen virkavirheestä, sillä se katsoi heillä olleen ”perusteltua aihetta olettaa maan hallituksen olleen laiminlyötyjen virkatointen suorittamista vastaan”. Hovioikeus totesi että ”silloisissa poikkeuksellisissa olosuhteissa” oli syytä olettaa, että hallitus ei halunnut kohdistaa väkivaltaa lakkoilijoita vastaan ja piti ”poliisin passiivista asennetta yleisen edun kannalta tarkoituksenmukaisimpana”.[310] Tapauksessa liikuttiin juridiikan ja tarkoituksenmukaisuuden välisellä alueella. Se tuo ilmi myös ajan poliisitoiminnan poliittisuuden. Turun poliisilaitos ei kuitenkaan ollut se poliisiyksikkö, jossa poliittisuus erityisesti korostui.

Poliittisen poliisin laillisuusvalvonta

Sodan jälkeisinä niin sanottuina vaaran vuosina EOA vastaanotti kanteluita kommunistien johdon alle päätyneen valtiollisen poliisin menettelystä. Vuonna 1945 näitä kanteluista vastaanotettiin 10[311], mutta OA Hakkila ei nostanut niiden käsittelyä kertomuksiin. Vuonna 1946 kanteluita vastaanotettiin yksityiskohtaisen tilaston mukaan 36.[312] Kun vuonna 1947 kanteluita Valpon tai sisäasiainministeriön tutkintaelimen toimista kanneltiin jopa 78 kertaa, niin vuonna 1948 kanteluita oli 44 ja vuonna 1949 vielä 19.[313] Vuonna 1950 kanteluita oli enää kaksi, mutta vuonna 1951 niitä ei ainakaan enää erikseen tilastoitu.[314]

Ensimmäistä kertaa valtiollisen poliisin toimintaa sivuttiin ratkaisussa, jossa kenraalimajuri Autti pidätettiin Perä-Pohjolan sotilaslääninkomentajan virasta. Kantelunsa mukaan Autti itse ei ollut tehnyt mitään lainvastaista kun taas asiassa noudatettu menettely oli lainvastainen. Tapauksessa valtioneuvoston ulkoasiainvaliokunta oli katsonut, että asekätkentäjupakkaan sekaantuneen Autin ei ollut soveliasta jäädä virkaansa. Sisäasiainministeri Leinon määräyksestä valtiollisen poliisin päällikkö, lakitieteen tohtori Otto Brusiin oli ilmoittanut tämän käsityksen pääesikunnalle, jonka virkaa tekevä päällikkö, kenraaliluutnantti Airo, oli pidättänyt Autin virastaan. EOA katsoi Airolla olleen tähän oikeus, mutta katsoi tämän virheeksi sen, ettei ollut ilmoittanut toimesta tasavallan presidentille.[315]

Asekätkentäjutun yhteydessä EOA asettui varmistamaan turvasäilöön asetettujen oikeuksia. Vuoden 1946 kertomuksessa Kuuskoski toi esille, kuinka oli joutunut saattamaan sisäministeriön tutkintaelimen tietoon virheellisen menettelyn siinä, että tutkintaviranomaiset olivat ottaneet pidätettynä olleelta henkilöltä pois toiseen säilytyspaikkaan siirrettäessä yksityiset piirustukset ja laskelmat. Virhe oli tehty myös silloin, kun tutkintaelin oli ottanut turvasäilöön määrätyltä pois alleviivattuja oppikirjoja, kun pidätetylle ei ollut järjestetty tilaisuutta päivittäiseen ulkoiluun ja kun sairaalahoidon tarpeessa ollutta pidätettyä ei ollut viivyttelemättä toimitettu sairaalaan.[316]

EOA:n määrätietoisuus nousi uudelle tasolle, kun vuonna 1947 OA Kuuskoski kehotti viskaaleita asettamaan sekä sisäasiainministeriön tutkintaelimen apulaispäällikkö Risto Höltän että valtiollisen poliisin päällikkö Brusiinin ja apulaispäällikkö, varatuomari Väinö Karhusen syytteeseen taitamattomuudesta tehdystä virkavirheestä. EOA:n mukaan Brusiin oli hyväksymässään ohjeessa lain vastaisesti ja ilman perusteltua syytä kieltänyt turvasäilöön otetuilta heille kuuluvia oikeuksia, kuten oikeuden lukemiseen ja kirjoittamiseen, kirjeiden ja ruokalähetysten vastaanottamiseen, omaisten tapaamiseen sekä päivittäiseen ulkonaoloon.

Aseellisen toiminnan luvattomaan valmisteluun osallistumisesta epäillyt, lähinnä upseerit, ja heidän puolisonsa olivat kannelleet joukoittain pidätettyjen kohtelusta Helsingin keskusvankilassa sijaitsevan valtiollisen poliisin pidätysosaston menettelyistä. Höltän virhe puolestaan oli, että tämä oli laittomasti pidättänyt ja vanginnut Päämajan yhteysosaston päällikön, kenraalimajuri Karhun. Tämä tuli ratkaisun mukaan lukea Höltän jatketuksi ymmärtämättömyydestä tehdyksi virkavirheeksi.[317] Punaisen Valpon toimia kritisoineet ratkaisut täydentyivät vielä apulaispäällikkö Jorma Uiton saadessa huomautuksen turvasäilöön lukitulta poisotettujen esineiden palauttamatta jättämisestä.[318]

Vuonna 1948 Brusiinin ja Karhusen menettelyä käsiteltiin jälleen laajasti kertomuksessa.[319] Saman vuonna OA Laisaari kehotti Turun kanneviskaalia nostamaan sekä jälleen Brusiinia että entistä Oulun toimistopäällikköä vastaan syytteen virkavirheestä. Brusiin oli pidätyttänyt helsinkiläisen, joka sodan aikana oli palvellut luutnanttina Oulun sotilaspiirissä. Pidätyksen syynä oli toimistopäällikkö Freedy Kekäläisen tutkinta, jonka perusteella ”asekätkennän järjestelytehtäviin sanotun sotilaspiirin alueella oli osallistunut eräs ”Kovanen”, ”Kivistö” tai jonkin muun samankaltaisen K-kirjaimella alkavan nimen omaava luutnantti, joka mahdollisesti oli ollut Oulun sotilaspiirin palveluksessa”. Brusiin oli pidätyttänyt epäillyn ”hankkimatta edes todennäköisiin syihin perustuvaa selvitystä [K:n] osallistumisesta asekätkentään”.[320] Samankaltainen tapaus johti syytteen vaatimiseen Brusiinia vastaan vielä vuonna 1949.[321]

EOA:n aktiivisuus punaisen Valpon kanssa oli merkittävää sen toiminnan saattamiseen tutkinnan alaiseksi. Kritiikin välittömänä seurauksena oli se, että Brusiin jätti tehtävänsä ja ryhtyi suuntautumaan yhä selvemmin oikeusteorian tutkijaksi.[322] Kuuskosken ja Laisaaren kaudella EOA ei hyväksynyt Valtiollisen poliisin tekemiä räikeän mielivaltaisia ja lainvastaisia pidätyksiä. Asettamalla kommunistien haltuun päätyneiden viranomaisten johtavia virkamiehiä syytteeseen EOA nojautui legalistiseen traditioon. Samalla ratkaisut antoivat näkyvän viestin poliittisesti arkaluontoisessa tilanteessa – asekätkentäjutusta hallitusta tiukanneet valvontakomission neuvostoliittolaisedustajat poistuivat maasta vasta vuonna 1947. Ponnekkaita kannanottoja on syytä pitää ajan oloon erittäin rohkeina.

OA Laisaarella oli kanttia puuttua jopa itse sisäasiainministeri Leinon toimintaan. EOA oli vastaanottanut kantelukirjoituksen, josta kävi ilmi, että entinen Venäjän kansalainen Andrej Sumbarov oli pidätetty huhtikuussa 1945 ja ollut puolisonsa tuntemattomassa paikassa jo toista vuotta. EOA:n tutkimuksissa selvisi, että sisäasiainministeri Yrjö Leino oli saanut Liittoutuneiden valvontakomissiolta tiedon, että Andrej Sumbarov oli syyllistynyt saksalaisten toimeksiannosta tehtyihin sotarikoksiin. Se oli samalla välirauhansopimuksen nojalla vaatinut Sumbarovin pidätystä ja luovutusta valvontakomission haltuun. Valtiollinen poliisi olikin pidättänyt Sumbarovin ja luovuttanut tämän valvontakomission edustajille. EOA katsoi, että Leino oli ylittänyt toimivaltansa ja valvontakomisionkin olisi välirauhansopimuksen perusteella tullut olla yhteydessä valtioneuvostoon eikä suoraan suomalaiseen viranomaiseen. Asiassa oli kuitenkin myöhäistä tehdä mitään. Valtioneuvosto oli jälkikäteen hyväksynyt Leinon toimet ja asiassa oli otettava huomioon ”ne olosuhteet, joiden vallitessa pidättämis- ja luovuttamistoimenpiteisiin oli ryhdytty”. Lisäksi ”muussa suhteessa” välirauhansopimusta tai lakia ei oltu rikottu – Sumbarovin puolison kirjoitus jätettiin siis ”enempää huomioita vaille”.[323]

Tapauksen lopputulos voi vaikuttaa pettymykseltä. Se on karu, reaalipolitiikkaan perustuva ratkaisu – Sumbarov oli jo jossain päin Neuvostoliittoa, eikä suomalaisilla ollut mitään mahdollisuutta vaikuttaa hänen mitä ilmeisimmin karmeaan kohtaloonsa. Ratkaisu on kuitenkin siinä mielessä rohkea, että jo sen otsikossa kritisoidaan sisäasiainministeriä, joka oli ”ylittänyt toimivaltansa päättäessään asiasta, joka olisi kuulunut valtioneuvoston ratkaistavaksi”. Vaaran vuosien oloissa jo tämän voi katsoa olleen merkittävä teko laillisen järjestyksen ylläpitämiseksi. Juridisesti mielenkiintoista on se, että Laisaari viittaa argumentoinnissaan välirauhansopimuksen artikloihin. Kansainvälisoikeudellisiin sopimuksiin viittaaminen ei ollut lainkaan tyypillistä EOA:n vuosikertomuksissaan kuvailemille ratkaisuille.

Tapauksella oli kuitenkin merkityksensä politiikan suunnan muuttajana. Vaikka EOA julkaisi vain Sumbarovin tapauksen, kysymys oli niin sanotusta Leinon listasta. Sisäministeri Leino oli vuonna 1945 saanut valvontakomissiolta vaatimuksen nimettyjen henkilöiden luovuttamisesta Neuvostoliittoon ja hallituksen sisäpiiri oli luovutuksiin taipunut. Myös Suomen kansalaisten luovuttaminen tuli myöhemmin ilmi ja johti eduskunnan epäluottamuslauseeseen ministeri Leinolle ja tämän eroon.[324]

Miksi EOA sitten otti esille Valpon tekemät pidätykset sodan jälkeen, mutta ei 1920- ja 1930-luvulla? Vastauksen taustalla on instituution poliittisuus ja asema eduskunnan laillisuusvalvojana. Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin kommunistivainojen ratio oli tasavallan suojeleminen sitä hajottavilta voimilta. Punaisen Valpon toimet sitä vastoin nähtiin laitavasemmiston ulkopuolella suomalaista oikeusvaltiota rapauttavina toimina ja maan ajamisena Neuvostoliiton valtapiiriin. EOA asettui kuuntelemaan herkällä korvalla kansan ja sen edustajien enemmistön tuntoja ja tukemaan parlamentin enemmistön tavoitteita.[325]

On myös selvää, että EOA ei ollut kaikkivoipa toimija, joka olisi pystynyt korjaamaan kaikki inhimillisesti ankarat kohtalot. Sodan jälkeen tällaisia olivat esimerkiksi ihmisten luovutukset Neuvostoliittoon. Eräässä tapauksista neuvostoarmeijan tierakennuspataljoonassa palvellut Neuvostoliiton kansalainen oli toukokuussa 1942 joutunut saksalaisten vangiksi. Hänet oli siirretty inkeriläissyntyisenä Suomeen. Lokakuussa 1947 Valtiollinen poliisi pidätti hänet ja valtioneuvosto oli tammikuussa 1948 Neuvostoliiton nootin jälkeen päättänyt hänen luovuttamisestaan. Tällöin todettiin, että vanki ei ollut menetellyt rikollisesti, mutta hän oli sotavanki, joiden luovuttamisesta Neuvostoliittoon oli sovittu välirauhansopimuksessa. Tällä perusteella EOA katsoi, ettei valtioneuvosto menetellyt virheellisesti päättäessään rauhansopimuksen voimaantulon jälkeen sotavangin luovuttamisesta välirauhansopimuksen määräyksen nojalla.[326]

Luovutettavien kysymys oli esillä vielä 1950-luvulla. Aunuksessa syntynyt ja Neuvostoliitosta pakolaisena jo vuonna 1933 saapunut jyväskyläläinen torikauppias oli pidätetty lähes koko vuoden 1950 ajaksi. Hän pääsi vapaaksi ennen kuin EOA oli käsitellyt asian ja sai vieläpä valtiovarainministeriön päätöksellä korvauksen vapauden menetyksestään. EOA kuitenkin totesi, etteivät viranomaiset olleet menetelleet pidätyksen yhteydessä lainvastaisesti. Syynä oli se, että vuoden 1947 rauhansopimuksessa Suomi oli sitoutunut ”ryhtymään kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin taatakseen, että pidätetään ja luovutetaan tuomittaviksi Liittoutuneiden ja Liittyneiden Valtojen kansalaiset, joita syytetään siitä, että he ovat rikkoneet maansa lakeja syyllistymällä maanpetukseen tai yhteistyöhön vihollisen kanssa sodan aikana”.[327] Valtiosopimus oli siis ratkaisussa oikeuslähde, joka käytännön tulkintatilanteen lainhierarkiassa kävi lain ja perustuslainkin edelle.

Laajeneva toimintakenttä

Vuonna 1949 EOA katsoi, ettei Valtiontalouden tarkastusvirasto ollut menetellyt virheellisesti lähettäessään tutkimassaan asiassa kertyneet kirjat hovioikeuden kanneviskaalille syytetoimenpiteitä varten. Kansanedustaja, ylijohtaja Veikko Vennamo oli kirjelmöinyt kohtelustaan EOA:lle. VTV:llä oli huomautettavaa Vennamon virka-auton käytöstä, kun se oli tarkastuksessaan havainnut epäselvyyttä siitä, oliko käyttö tapahtunut viranhoitoon vai yksityisajoon. EOA:n selvityksen mukaan ajot näyttivät olevan virka-ajoa, mutta katsoi, että Vennamolla on mahdollisuus puolustautua häntä vastaan ehkä nostettavan syytejutun yhteydessä.[328] Samana vuonna EOA kiinnostui laajemminkin valtion varojen käytöstä. Laisaari kehotti VTV:tä selvittämään muun muassa virka-autojen ja -alusten käyttöä, ulkoministeriötä selvittämään lähestystön ja konsulinvirastojen tarverahojen käyttöä sekä puolustusministeriötä selvittämään sen hallinnassa olevien valtion kiinteistöjen vuokraamista. Puuttumisen taustalla oli valtiontilintarkastajain kertomus vuodelta 1947.[329]

EOA:n huolenpito laajeni siis OA Laisaaren kaudella 1950-luvun taitteessa kattamaan aihepiirejä, joilla oli taloudellista merkitystä. Jos vuoden 1951 kertomuksessa oli teema, oli se valtiontalouden ja asuntomarkkinoiden ryhtiliike.

Valtiontaloutta sivuttiin vuoden 1951 esityksissä valtion autojen käytön valvontaa koskevan järjestelmän parantamisesta ja VTV:n valtuuksien ja velvollisuuksien laajentamisesta. Etenkin jälkimmäisessä oli kyse merkittävästä muutoksesta EOA:n toimintafilosofiassa. Uudistus oli tarpeen julkisen talouden jatkuvasti laajentuessa, joka asetti finanssikontrollin tehokkuudelle suurempia vaatimuksia. Muutos ajattelutavassa on merkittävä. Aiemmin EOA:n kytkös valtiontalouteen oli lähinnä kanteluiden perusteella havaittujen väärinkäytösten käsittely ja tarvittaessa virkasyyteprosessin edistäminen. Nyt EOA ehdotti muutoksia 1940-luvun lopulla perustettuun valtiontalouden tarkastusjärjestelmään. Huomio kiinnittyi siis finanssikontrollin systeemiin.[330] Jos aiemmin EOA oli käsitellyt epäiltyjä väärinkäytöksiä, nyt instituutio halusi vaikuttaa laajemman instituutiokehyksen kehittämiseen.

Ehdotus huoneenvuokrasäännöstelyn kehittämisestä heijasteli sekä yhteiskunnallista taloudellista intressiä että huolta kansalaisten oikeudentunnosta. EOA oli huolissaan etenkin alivuokrasuhteissa ilmenevistä epäkohdista ja niiden korjaamiseksi vuokramarkkinoiden valvontaa olisi tullut tehostaa. Vuokrasäännöstely oli astunut voimaan vuonna 1950, mutta EOA:n kirjoituksesta päätellen se tuntui vuotavan aivan yleisesti: sanomalehti-ilmoitusten perusteella alivuokrasuhteiden ehdot olivat usein lainvastaiset. EOA pelkäsi aivan avoimen säännösten rikkomisen johtavan yleisen moraalin höltymiseen. Siksi se suosittikin huoneenvuokralautakuntia ottamaan käyttönsä olemassa olevat toimivaltuutensa ja valtioneuvostolle toimenpiteitä valvontaresurssien lisäämiseksi ja sääntelyn selkeyttämiseksi.[331]

Esityksiä perinteisempi keino puuttua taloudellisiin väärinkäytöksiin oli virkasyyte. Valtiontalouden ja asuntomarkkinoiden teema olikin esillä myös syyteasioissa. EOA esitti puolustusministeriön hallitusneuvosta vastaan nostattavaksi syytteen virka-

velvollisuuden tahallisesta laiminlyömisestä. Puolustusministeriön kiinteistötoimiston päällikkönä tämä oli virkansa puolesta toiminut valtion etuja valvovana edustajana alun perin Helsingin varuskunnan tontille Pohjoisrantaan rakennettua Kiholinnaa hallinnoivan Osakeyhtiö Sotilastalon johtokunnassa. Kun monien vaiheiden jälkeen talon hallinta järjestettiin asunto-osakeyhtiömuotoiseksi, sai hallitusneuvos kaksion verran alennusta osakkeistaan maksamasta merkintähinnasta. Valtio sen sijaan päätyi maksamaan koko lisämeno-arviossa mainitun 3 miljoonaa markkaa, vaikka merkitsemisasiakirjojen mukaan asunto-osakkeiden arvo oli vain noin 2,3 miljoonaa markkaa.[332] Hallitusneuvos tuomittiin kihlakunnanoikeudessa Kiholinnan tapauksessa 50 päiväsakkoon. EOA nostatti vuonna 1953 samaa virkamiestä vastaan syytteen myös toimista, jossa hän pyrki saamaan omaa etua valtion kiinteistökaupoissa. Kihlakunnanoikeus tuomitsikin miehen erittäin raskauttavin asianhaarain vallitessa tapahtuneesta virkarikoksesta ja lahjoman ottamisesta viraltapantavaksi ja kelpaamattomaksi valtion palvelukseen viiden vuoden ajaksi.[333]

EOA:n 1950-luvun vaihteessa virinnyt kiinnostus valtiontalouden rikkeetöntä hoitamista kohtaan huipentui vuonna 1952 niin sanotussa Salaputki-jutussa. Tapaus sai alkunsa valtiontilintarkastajien kirjelmästä EOA:lle. He olivat kiinnittäneet huomionsa vuonna 1949 Salaputki Oy:lle myönnettyyn valtionavustukseen ja etenkin maatalousministeriön menettelyyn siinä. OA Kastari tutki asian ja päätyi siihen, että neljä valtioneuvoston entistä jäsentä oli asetettava ministerivastuulain nojalla syytteeseen. Kastari toimi valtakunnanoikeudessa syyttäjänä. Tuomioistuin tuomitsi entisen ministerin Juho Raatikaisen hyötymistarkoituksesta tehdystä virkarikoksesta ja entisen ministerin Leevi Lepistön varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä viidenkymmenen päiväsakon rangaistuksiin. Raatikainen määrättiin lisäksi korvaamaan valtiolle kahden ja puolen miljoonan markan vahingot, joihin Lepistön tuli osallistua puolella miljoonalla yhteisvastuullisesti. Ministerit Aleksius (Aleksi) Aaltonen ja Onni Peltonen eivät olleet syyllistyneet lainvastaiseen menettelyyn.[334]

Pienempiäkin taloudellisia väärinkäytöksiä esiintyi. Poliisimestari asetettiin esimerkiksi syytteeseen sitä, että tämä oli palvelusaikana teetättänyt yksityisiä töitä poliisilaitoksen henkilökunnalla sekä käyttänyt ja sallinut käyttää poliisilaitoksen autoja henkilökunnan yksityisiin ajoihin korvauksetta.[335]

Taloudellisten asioiden merkityksen kasvu osuu valtionhallinnon voimakkaan kasvuvaiheen alkuun. On mahdotonta tietää, olisikö virkamiesmoraali muodostunut jatkossa heikommaksi ilman oikeusasiamiehen määrätietoista otetta. Voidaan kuitenkin ajatella, että pienempien asioiden lisäksi valtakunnanoikeudessa käsitelty korkean profiilin ministerivastuuasia tuli ikään kuin oikeaan aikaan. Määrätietoinen ote finanssihallinnon valvontaan oli tapahtuneiden valossa paikallaan ja se oli omiaan ylläpitämään ja kenties luomaankin pitkäkestoista virkamieskulttuuria.

Taloudellisten väärinkäytösten lisäksi OA:n huomio kohdistui 1950-luvun taitteessa muillekin aiemmin katveeseen jääneille oikeuden- ja elämänalueille. Esimerkin tarjoaa Kemijoen Isohaaran voimalaitoksen rakentamiseen liittyvät selvittelyt. EOA:lle kanneltiin vuonna 1949 vesistötoimikunnan päätöksestä, jolla myönnettiin väliaikainen lupa padotuskorkeuden korottamiseksi. Vuonna 1952 EOA tutustui alueeseen tarkastuksessa ja vuonna 1953 toi esille lainsäännösten tulkinnan kestämättömän tilanteen. Vuodelta 1902 peräisin olleen vesioikeuslain mukaan patoaminen oli nimittäin luvallista ”mikäli se saattaa tapahtua tuottamatta haittaa arvokkaanpuoleiselle koskelle tai muuta sanottavaa vahinkoa kenellekään”. Vuoden 1941 määräaikaisen vesivoiman käyttöönottamisen helpottamiseksi annetun lain mukaan väliaikainen lupa padotukselle voitiin myöntää, muttei vesioikeuslain säännöksiä laajempana. Nyt Kemijoen koskia kuitenkin yhdistettiin laajalti toisiinsa. Vesistöjen yhdistyminen jätti allensa kiinteistöjä jolloin jouduttiin ”jopa purkamaan ranta-asukkaiden koteja”. OA Kastari totesi, että ”kaikki tämä ei oikeastaan ole voinut mahtua tuon lainsäännöksen ahtaisiin puitteisiin”. Lainsäädännön muutospyrkimykset olivat eduskuntakäsittelyssä kuitenkin pysähtyneet lainsäädäntöjärjestysepäilyihin, vesioikeudellisen järjestelmän koherenssikysymyksiin ja olivatpa ristiriidassa olleet vielä ”voimalaitos- ja uittoedut”.[336]

Epäonnistuneen lain uudistushankkeen jälkeen OA Kastari hahmotti tilanteessa kaksi erityistä ongelmaa. Ensimmäinen oli se, että viranomaiset olivat sotien aikaisen ja sen jälkeisen ”voimatilanteen” – sähköenergian jatkuvasti kasvavan tarpeen – pakottamina tulkinneet vesioikeuslain säännöstä yhä ”rohkeammin”. Näin päädyttiin tulkintaan, jota Kastarin sanoin ”voidaan väittää miltei uhkarohkeaksi”. Toinen – Kastarin mukaan vielä arveluttavampi – ongelma oli ranta-asiakkaiden oikeudentunnon koettelu. Heidän oli ”luovuttava maistaan ja kodeistaankin, vaikka laki oikeastaan on heidän puolellaan”. Koettua oikeudenmukaisuutta oli omiaan ”järkyttämään viranomaisten ja voimataloudellisten suuryrittäjäin menettely, joka heistä saattaa syystä kyllä tuntua mielivaltaiselta.[337]

Keskeinen ongelma ei siis ollut niinkään kotien tai omaisuuden menettäminen, vaan niiden menettäminen heikolla laillisella perusteella. Kastari suosittikin valtioneuvostoa saattamaan väliaikaisten lupien perusteella toimivien voimalaitosten perustamisen ”kiistattomasti lailliselle pohjalle ja että lähitulevaisuuden uudetkin luvat voidaan myöntää ilman tulkinnallisia epäilyksiä”.[338] Yleinen etu vaikutti näin asettuvan patohanketta Pohjolan Voima Oy:n nimisen yhteenliittymän kautta tavoittelevan metsäteollisuuden kanssa samaan linjaan. Kastari ei tätä tarkemmin perustellut, ei myöskään pohtinut voimassaolevan säännöksen ratiota, saati problematisoinut tilannetta hallitusmuodon omaisuudensuojaa koskevalla sääntelyllä. Esitys onkin nähtävä oman aikansa eli jälleenrakennuskauden kontekstissa. Yksi nopeasti elinkeinorakennettaan muuttavan maan merkittävimmistä yhteiskunnallisista tavoitteista oli teollisuuden toimintaedellytysten parantaminen. Sähköenergian tarve oli tarkoituksenmukaisuuskysymys ja yhteiskunnallinen tarve niin ilmiselvä, ettei sitä tarvinnut esityksessä edes pohtia. Tilanteessa keskeisintä oli saattaa laki vastaamaan uutta yhteiskunnallista todellisuutta.

Esityksestä huolimatta väliaikaista lakia vain jatkettiin viidellä vuodella, minkä yhteydessä eduskunta esitti hallitukselle toivomuksen ennakkokorvauksista maanomistajille. Kysymys vesistötoimikunnan antaman väliaikaisen padotusluvan laillisuudesta tuli uudelleen esille vuoden 1955 kertomuksessa. OA oli ”edelleenkin” sitä mieltä, että lain tulkinta oli mennyt ”arveluttava pitkälle”. Hän ei kuitenkaan löytänyt ”laillista perustetta” ryhtyä syyte- tai muihin toimenpiteisiin vesistötoimikunnan jäseniä vastaan. Tässä hän vetosi lainsäätäjän tahtoon vuoden 1941 lain määräaikaa pidennettäessä.[339]

Pienempiä, mutta periaatteiltaan tärkeitä ratkaisuja tehtiin esimerkiksi puolustuslaitoksen piirissä. Vuonna 1954 upseeri sai syytteen siitä, että hän oli määrännyt varusmiehiä ilman heidän suostumustaan yksityisiin

töihinsä ja vapauttanut heidät tätä varten palvelustehtäviään suorittamasta. EOA katsoi, että kauppaostosten tai puutarha- ja kotitaloustöiden tekeminen tai väkijuomien noutaminen eivät olleet varusmiehille kuuluvia tehtäviä.[340] Varsin korkealle puolestaan eskaloitui tilanne, jossa korkein oikeus poisti varusmiehelle tuomitun arestirangaistuksen leivonnaisten näpistämisestä. Alkuperäinen rangaistus perustui tuomitun oikean syyllisen väkivallanuhan alaisena tekemään perättömään tunnustukseen.[341]

Vuonna 1959 EOA joutui antamaan huomautuksia ”virheellisestä ja epäasianmukaisesta menettelystä posti- ja lennätinlaitoksen eräiden virkojen ja toimien täyttämisessä sekä laitoksen organisatiossa olevista epäkohdista.” Kanteluista oli käynyt ilmi, kuinka suhteellisen nuoria postivirkamiehiä oli määrätty epäpätevinä tehtäviin, joihin vaadittavat muodolliset pätevyysvaatimukset täyttäviä virkamiehiä postilaitoksen piirissä olisi ollut runsaastikin. Osalla valituista oli sukulaisuussuhde päätöksentekijään. Käytäntö tuntui ”kehittyneen virheelliseen suuntaan”, kun epäpätevä henkilö oli saattanut hoitaa tehtäviä pitkiäkin aikoja.[342]

Pienten ratkaisujen lisäksi EOA joutui muutaman vuoden välein suurempien juttujen äärelle. Niin sanottua kätilöopiston juttua käsiteltiin valtakunnanoikeudessa vuonna 1961. Siinä EOA nosti eduskunnan päätöksestä syytteen kolmea entistä valtioneuvoston jäsentä, Aarre Simosta, Vilho Väyrystä ja Urho Kiukasta vastaan heidän menettelystään virkatoimissa ministereinä.[343] Kiukasta vastaan nostetut syytteet kaatuivat, mutta kaksi muuta tuomittiin rangaistukseen laiminlyömisestä tehdystä virkavirheestä ministereinä.[344]

Aikaansa kuvaavaa yhteiskunnallista merkitystä oli myös ratkaisulla, jossa ministerille annettiin virkaehtosopimusneuvottelujen heikosta johtamisesta huomautus. Yli kolme vuosikymmentä aiemmin oikeusasiamiehenä toiminut J.O. Söderhjelm oli julistanut valtion viran ja toimen haltijain neuvotteluoikeudesta annetun lain edellyttämät neuvottelut päättyneiksi ennen laissa säädetty kahden viikon aika siitä, kun virkamiesjärjestöt olivat saaneet neuvottelujen kohteena olleet ehdotukset tietoonsa, oli päättynyt.[345]

Vuonna 1969 syyte nostettiin entistä puolustusvoimain komentaja jalkaväenkenraali Yrjö Keinosta vastaan. Tämä joutui pioneerikomppanian päällikkönä toimineen kapteenin ohella vastuuseen siitä, että komentajan yksityistä kesähuvilaa oli rakennettu ja kunnostettu varusmiesvoimin. Mielenkiintoista kyllä, korkein oikeus tuomitsi Keinosen omanvoitonpyynnöstä tehdystä virkavelvollisuuden rikkomisesta ja muista rikkomuksista 150 päiväsakkoon – kapteeni sen sijaan tuomittiin sovittamaan rikoksensa 45 päivän arestirangaistuksella päävartiossa.[346]

Suurten juttujen välillä 1960-luku jatkoi 1950-luvulla alkanutta kehitystä, jossa kertomuksen sivuilta voi lukea hyvin monenlaisesta yhteiskunnallisesta todellisuudesta. Vuonna 1963 ylioppilastutkintolautakunnan matematiikan jaoston jäsenille annettiin huomautus virheellisestä ja epäasiallisesta tehtävien valinnasta.[347] Yksityinen yritys oli ilmoittanut valmistamansa tuotteen auttavan sairauden oireisiin. Lääkintöhallitus puolestaan oli katsonut, että jos tuotteen sanottiin ”estävän, parantavan tai helpottavan sairautta tai sen oiretta”, kyseessä oli lääke. Yritys kanteli päätöksestä, sillä se oli ”vaarantanut Oy:n kaupallista asemaa”. EOA ei havainnut päätöksessä virhettä: tuotetta oli pidettävä lääkkeenä, jos sen tarkoituksena ilmoitettiin olevan myös sairauden parantaminen.[348]

Modernisoituvassa Suomessa julkinen valta otti hoitoonsa elämänalueita, jotka olivat aiemmin olleet kansalaistoiminnan piirissä. Samalla sattui virheitäkin. Vuoden 1966 ratkaisun otsikko sellaisenaan kelvannee 1960-luvun ajankuvaksi. ”Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön määrättyä [Tuusulassa sijainneen] kylätien paikallistieksi on tien vastaanottokatselmuksen toimittanut tie- ja vesirakennushallinnon apulaispiiri-insinööri jättänyt tarkastamatta osan paikallistieksi määrätystä kylätiestä ja tämän osan asemasta tarkastanut kylätietä sillä kohdin oikaisemaan rakennetun yksityisluontoisen tien sekä näin toimittamansa puutteellisen vastaanottotarkastuksen perusteella todennut tien kunnoltaan vastaavan paikallisteille määrättyjä vaatimuksia, minkä jälkeen tie on muuttunut paikallistieksi. Katselmuksen toimittajalle annettu huomautus hänen virheellisestä menettelystään. – Kysymys samalla myös tien sijainnista ja suunnasta sen muututtua puutteellisen vastaanottokatselmuksen perusteella paikallistieksi.” [349]

Perusoikeudet kuriositeettina

Hallitusmuodon turvaamat perusoikeudet eivät olleet 1960-luvun lopulla millään muotoa yleinen oikeuslähde. Vuosien 1964–1977 välillä seitsemässä julkaistussa oikeusasiamiehen ratkaisussa oli sovellettu perusoikeussäännöstä.[350] Vaikka näitä vuosia voidaan pitää kansainvälisesti ja Suomessakin suuren murroksen ja kansalaisoikeuksien nousun vuosina, jäivät perusoikeudet edelleen kuriositeetiksi.

Kaksi 1960-luvun alun perusoikeuksien kannalta kiinnostavaa ratkaisua liittyivät puolustuslaitokseen. Sen piirissä tapahtunutta simputusta vastaan oli käyty taistoon jo 1950-luvulla. Kamppailua jatkettiin, kun lehdistössä kerrottiin simputuksen edelleen jatkuvan, varusmiesten olevan tietämättömiä mahdollisuudestaan kannella oikeusasiamiehelle ja käsityksen simputuksen vähäisyydestä perustuvan väärille tiedoille. EOA selvitti asiaa pääesikunnalle lähetetyllä kyselyllä.[351] Vuonna 1962 EOA kuitenkin ratkaisi toisenlaisen kantelun. Siinä sivuttiin joitakin seuraavan kymmenvuotisjakson aikana ajankohtaisiksi tulevia teemoja: kansalaisoikeuksia ja -vapauksia sekä ihmisoikeuksia. Kysymys oli suhtautumisesta maanpuolustusvelvollisuuteen.

Kantelussa vedottiin aikaansa nähden poikkeuksellisesti sekä perustuslakiin että ylikansalliseen oikeuteen, nimittäin YK:n ihmisoikeuksien julistukseen. Kantelussa NN ja MM olivat esittäneet, että eräät Karvian erityistyölaitokseen aseettomaan palvelukseen määrätyt asevelvolliset olivat kieltäytyneet täyttämästä palvelusvelvollisuuttaan, koska he eivät tahtoneet asepalvelukseen osallistumalla toimia vastoin uskonnollista vakaumustaan ja omaatuntoaan. Kantelijoiden mukaan palveluksen vaatiminen heiltä oli ristiriidassa perustuslain takaaman uskonnonvapauden kanssa. Asevelvollisten vanhemmat olivat puolestaan vedonneet sosiaaliministeriin Karvian laitoksen epäinhimillisten ja ihmisarvoa alentavien olosuhteiden korjaamiseksi. Kantelijoiden mukaan ”erityistyölaitoksesta oli tehty keskitysleiriä muistuttava laitos, jonka johtokunnalle oli annettu rajattomat valtuudet” jonka “henkilökunta oli jatkuvasti vaatinut työlaitokseen määrättyjä työhön sekä kohdellut heitä väkivaltaisesti ja vastoin voimassa olevia ohjeita”. [352]

Ei ole yllättävää, että EOA ei todennut asiassa viranomaisten menetelleen lainvastaisesti. Sen sijaan yllättäväksi voi katsoa vastauksen sivuasiaan, eli josko ”NN ja MM ovat kirjoituksessaan tarkoittaneet, että erityistyölaitokseen määrätyt asevelvolliset olisi vapautettava palvelusvelvollisuudesta”. OA Leskinen vetosi vuoden

1919 hallitusmuodon takaamiin kansalaisten yhdenvertaisuuteen ja uskonnonvapauteen (joka takasi yhtäläiset oikeudet mutta myös velvollisuudet) sekä maanpuolustusvelvollisuuteen. Sen sai suorittaa myös ”aseettomana ja työskentelemällä muun muassa valtion siviilihallinnon tehtävissä tahi yksinomaan sairaiden ja kärsivien hyväksi sairaalassa”, Aseettomien palvelukseen määrättyjen erilainen kohtelu ei olisi ollut yhdenvertaista ja olisi loukannut maanpuolustusvelvollisuutensa täyttäneiden oikeutta. Siten työlaitoksessa niskoitteluun ei ollut ”asiallista aihetta”.[353]

EOA ei käynyt kommentoimaan kantelijoiden viittausta ylikansallisiin ihmisoikeuksiin. Sen sijaan ratkaisussa analysoitiin kiinnostavalla tavalla asiaan liittyviä perusoikeuksia. Hallitusmuodon takaamien kansalaisoikeuksien ja -velvollisuuksien keskinäinen punninta oli täysin uutta kertomuksissa. Ylipäänsä niihin vetoaminen oli aiemmassa EOA:n ratkaisukäytännössä ollut hyvin harvinaista. Lisäksi poikkeuksellisesta oli, että ratkaisussa ylipäänsä analysoitiin sivuasian oikeudellista ulottuvuutta: tyypillisesti ratkaisun tekemiseen olisi riittänyt viittaus tavalliseen lainsäädäntöön ja siihen selvitysten tulokseen, ettei viranomaisen lainvastaista toimintaa oltu havaittu.

Perusoikeuksilla perusteleminen oli välähtänyt mahdollisuutena myös vuonna 1964, kun EOA oli ratkaissut kantelun varusmiehen oikeudesta julkaista poliittista kirjallisuutta. Ratkaisun mukaan pääesikunnan määräys, jolla kiellettiin julkisesti esittämään politiikan alaan kuuluvia tai sitä sivuavia mielipiteitä, oli lainmukainen. Kantelijana toiminut varusmies oli vedonnut hallitusmuodon sananvapaussääntelyyn. EOA puolestaan toi esille valtiopäiväjärjestyksen 7 §:stä johdettavan periaatteen, jonka mukaan puolustuslaitos tulee pitää poliittisen toiminnan ulkopuolella.[354]

Seuraavan kerran EOA käsitteli perusoikeutta vuoden 1966 valtioneuvoston päätöksellä annettuja valtionavustuksia koskevassa ratkaisussaan. Kantelijana toimivat raittiusjärjestöt, jotka katsoivat hallitusmuodon 10 §:ssä taatun yhdistymisvapauden vastaiseksi valtionavun yleismääräyksen ehdon, jonka mukaan viranomaisella tulee olla oikeus asettaa edustajansa avustusta nauttivat yhdistyksen päättävään elimeen. EOA katsoikin, ettei tämänkaltainen tapa, jolla järjestötoimintaa saatettiin valtion hallintoviranomaisten valvonnan ja ohjauksen alaiseksi, ollut hallitusmuodon kanssa sopusoinnussa. Seurauksena sosiaaliministeriölle annettiin asiasta huomautus ja valtioneuvoston huomiota kiinnitettiin säännöksen lainvastaisuuteen.[355] Sen sijaan valtioneuvostolla oli hallitusmuodon 10 §:n estämättä oikeus rajoittaa yleismääräyksissään virkamiehensä osallistumista yhdistyksen päättävien elinten toimintaan, jos tämän virkatehtäviin kuului tämän yhteisön valtionavun valmistelu, tarkastus tai siitä päättäminen.[356]

Vangittujen asemaa tarkasteltaessa vuonna 1968 OA Leskinen kiinnitti oikeusministeriön vankeinhoito-osaston huomiota siihen, ettei rangaistuslaitosten esineiden vastaanottamis- ja hallussapito-oikeuden rajoitukset johtaisi hallitusmuodon turvaaman uskonnonvapauden kaventumiseen vankien kohdalla. Vankilan johtaja ei ollut sallinut vangin haltuun annettavan tälle toimitettua uskonnollista kirjaa. Hyvän sellijärjestyksen säilyttämiseksi annettu kielto ei ollut kestävä perusoikeusnäkökulmasta.[357]

Tästä vuoden 1968 uskonnonvapausratkaisusta tuli uudenlaisen argumentaation kiteytymä. Se on tärkeä siltä kannalta, että siinä tuli ilmi perusoikeudet sovellettavissa olevina sääntöinä – ei vain abstraktina periaatteina. Ratkaisussa perusoikeuksien nähtiin vaikuttavan siten, että ne suoraan estävät säädöshierarkiassa lakia alemmanasteisten sääntöjen noudattamisen.[358] Myös hallitusmuodon säännöksiä voitiin siis soveltaa kansalaisten tekemien kanteluiden tuloksen ratkaisevina, ei vain valtion norminantovaltaa rajoittavina, oikeussääntöinä. Tämä oli mullistuksellista suhteessa vallitsevaan doktriiniin, jossa perussäännöksen suoraa soveltamista ohi lain säännöksen ei katsottu mahdolliseksi, ja sellaisena hyvää materiaalia oikeustieteelliselle tutkimukselle.

Vuonna 1969 EOA ratkaisi kantelun, jonka uskonnollinen yhdyskunta oli tehnyt kun kansakoulun johtokunta oli hylännyt sen tekemän hakemuksen vuokrata koulutiloja. Hylätyksi oli tullut yhdeksästä valituksesta vain yksi, eikä hylkäystä oltu perusteltu. Johtokunnalle huomautettiin siitä, ettei menettelyä voitu pitää asianmukaisena. Ratkaisu rakentui sille, että hallitusmuodon 5 §:n säännöksen mukaan viranomainen ei ollut oikeutettu virkatoimessaan tekemään erotteluja eri kansalaisten tai kansalaisryhmien välillä sellaisilla perusteilla, joita ei voida pitää lainmukaisina.[359]

Oikeudellinen aktivismi 1960-lukulaisena ilmiönä

Perusoikeusnäkökulma ratkaisuissa epäilemättä lisääntyi siksi, että siihen vedottiin. Kanteluissa juuri vuonna 1969 tuli yleiseksi vetoaminen hallitusmuodon turvaamiin perusoikeuksiin. Perusoikeusargumentaation voi nähdä strategiana, jolla pyrittiin vaikuttamaan yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Tämänkaltaisessa oikeudellisessa aktivismissä kysymys ei ollut välttämättä tai ainakaan suoraan puoluepoliittisista vaikuttamisyrityksistä. Sen sijaan oikeusasiamiehelle kantelemalla pyrittiin poliittisiin päämääriin: keskustelun herättämiseen ja parhaimmillaan viranomaisen laittoman toiminnan herättämiseen. Oikeusasiamiehen ratkaisut olivat omiaan avaamaan uusia mahdollisuuksia esimerkiksi sosiaalipolitiikan uudistuksiin. Vaikka EOA ei lähtenyt soveltamaan perusoikeuksia kuin yllä mainituissa ratkaisuissa, tulivat perusoikeudet yhä useammin ratkaisuissa arvioinnin kohteeksi.

Perusoikeuksiin vedottiin esimerkiksi kantelussa, jossa oli kyse niin sanotuilla majoitustyömailla voimassa olleiden järjestyssääntöjen lainmukaisuudesta. *Otaniemen Sosialistiseura* -nimisen yhdistyksen tekemässä kantelussa tuotiin esiin, että järjestyssäännöt esimerkiksi kielsivät poliittisten kokousten pitämisen ja poliittisten julisteiden esillä pitämisen. Se näki kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön pitävän kyllä tiukasti oikeuksistaan, mutta ei nähnyt velvollisuuksiensa joustavan hallitusmuodon turvaamien sanan-, yhdistymis- ja kokoontumisvapauden suhteen. EOA katsoi, että kokoontumisvapaus ei oikeuttanut pitämään yleistä kokousta ilman paikan omistajan (eli ministeriön edustaman valtion) lupaa. Aihetta toimenpiteisiin ei muutenkaan ollut.[360]

Yhden vastaavan kantelun oli laatinut *Marraskuun liike*. Se on tunnetuimpia yhteiskunnalliseen muutokseen kanteluiden kautta pyrkineitä yhdistyksiä. Liike keskittyi kritisoimaan suomalaista sosiaalipolitiikkaa yhdenmukaisuutta ja ”luokkasortoa” ylläpitävänä kontrollipolitiikkana, jonka kohteena olevia olisi tullut kutsua uhreiksi enemminkin kuin autettaviksi.[361] Marraskuun liike tuli kertomuksissa esille esimerkiksi ratkaisussa, jossa vankilanjohto oli estänyt vangin sille lähetettämän kirjeen toimittamisen perille. OM:n vankeinhoito-osasto joutui antamaan ohjeen tällaisten kirjeiden perille toimittamisesta.[362]

Yhdessä kanteluistaan liike pyrki herättämään kritiikkiä vasta voimaan tulleita huvitilaisuuksista annettua

lakia ja poliisilakia kohtaan. Lain säännöksellä poliisi ja järjestysmies nimittäin oikeutettiin poistamaan tai ottamaan kiinni ”henkilö, jonka elämäntapojensa vuoksi tai muutoin voidaan olettaa tekevän rikoksen, vaarantavan turvallisuutta tai aiheuttavan epäjärjestystä”. *Marraskuun liike* näki tämän valtuuden saattavan johtavan diskriminointiin ja siten ristiriitaan hallitusmuodon 5 §:n yhdenvertaisuutta turvaavan säännöksen kanssa. Kantelun mukaan ”elämäntavat” ja ”muutoin” olivat harkintaperusteina niin epämääräiset, ettei niitä oikeusturvasyistä voitu pitää asianmukaisina. Lisäksi toimenpiteeseen voitiin ryhtyä pelkän olettaman – ei oikeudenvastaisen tai järjestystä vaarantavan teon – vuoksi tämänlaatuisessa lakitekstissä. EOA ei lähtenyt kommentoimaan hyvin perusteltua kantelua, sillä se ei kuulunut sen tehtäviin. Tilanne olisi voinut olla toinen, jos lain tulkinta tai soveltaminen olisi aiheuttanut oikeudenmenetyksiä.[363]

Myös oppikoulun rehtorin antamaa rangaistusta koskeva ratkaisu tuo puolestaan selvästi esille suomalaisen 1960-luvun lopun yhteiskunnan jännitteet ja oikeudelliset mahdollisuudet niiden ratkaisemiseen. Tapaus alkoi huhtikuussa 1969 joukon oppikoululaisia häirittyä aamuhartautta tahallisella yskimisellään. Tapahtuneen seurauksena koulun rehtori rankaisi jälki-istunnolla paitsi häiriön aiheuttajiksi ilmoittautunutta viittä oppilasta, myös kaikkia V B ja VI B -luokkien opiskelijoita. Suomen Teiniliitto r.y. pyysi EOA:n toimenpidettä ja kannanottoa kollektiivirangaistuksen käyttämisestä koululaitoksessa.

Nykynäkökulmasta tarkasteltuna koulujärjestyksen määräys ja sen tulkinta vaikuttavat hurjilta myös kannalta, jota OA sivuaa. Koulujärjestyksen kohta nimittäin sisältää oikeutuksen rangaistuksen perustamiselle puhtaasti opettajakunnan käsitykseen oppilaiden ”luonteesta ja olotavasta”. Luokan niin sanottua mustaa lammasta voitiin säännöstä lukemalla rangaista koulussa tapahtuneista järjestyshäiriöistä, joiden tekijää ei suoraan saatu selville. OA:n mukaan säännös antoikin mahdollisuuden ”voimassa olleesta lakisääntöisen todistusteorian pohjalle rakentuneesta todistuslainsäädännöstä poiketen säännöksessä mainituin perustein vapaasti harkiten ratkaista, kenen tai keiden rikkomuksesta epäiltyjen oppilaiden on katsottava siihen syyllistyneen”.[364]

Opettajakunta pystyi siis tekemään kurinpitoratkaisuja löysemmin kriteerein kuin mitä laitoksen ulkopuolinen standardi edellytti. Säännös ei kuitenkaan oikeuttanut joukkorangaistusta. Ratkaisuselosteen otsikon mukaan oli ”joukkorangaistuksen käyttäminen oppikoulussa katsottu voimassa olevien säännösten ja määräysten vastaiseksi. Tällaisen rangaistuksen määränneelle oppikoulun rehtorille huomautettu asiasta.” Toisaalta OA Leskinen tyytyi huomautukseen, eli saattamaan käsityksensä Kouluhallituksen tietoon, olihan ”joukkorangaistusta tietämäni mukaan koululaitoksen piirissä katsottu voivan soveltaa”.[365] EOA siis pysytteli teinikuntaa kuohuttavassa tilanteessa lopulta varsin konservatiivisella linjalla, kun seuraamus ei ollut huomautusta voimakkaampi. Tämä oli tuttua aiemmilta vuosilta: lainkäytiin modernin vasemmiston ja sen taantumuksellisiksi katsomien voimien välillä. Kantelu oli mitä ilmeisimmin seurausta rukoushetkeen kriittisesti suhtautuneen teiniliikkeen ja rehtorin vastakkainasettelusta. Ratkaisuselosteen mukaan: ”Se, ettei V B luokka ollut heti jäänyt rangaistustaan kärsimään, oli Palosen käsityksen mukaan johtunut siitä, että teinikunnan silloinen varapuheenjohtaja oli sekaantunut asiaan ja hän lienee ylyttänyt luokkaa siihen.”[366] EOA ratkaisu oli todennäköisesti kantelijan toiveen mukainen: koulujärjestyksen määräyksen ei voitu tulkita oikeuttavan kollektiivisia rangaistuksia, vaikka sanamuodosta näin olisikin voitu päätellä.

Tapauksista huomataan, että yksi 1960-luvun yhteiskunnallisen muutoksen taustalla oleva ilmiö oli 1940-luvun lopulla syntyneiden suurten ikäluokkien aikuistuminen. Vuosikymmenen mittaan nämä sukupolvet alkoivat kohdata oppikoulujen ja armeijan kaltaisia perinteisiä julkisia instituutioita ja samalla kyseenalaistaa niiden valtarakenteita. Kohtaamiset olivat yksi syy vuosikymmenen taitteen oikeuspoliittisen keskustelun vilkastumisesta ”kuohuvaksi”. ”Kuvia ja auktoriteettejä [ei] paljon kumarreltu” aikakauden ilmapiirissä ja asennemaailmassa. Lainsäädäntöä annettiin sääntelyoptimismin hengessä ja Salama-oikeudenkäyntien kaltaiset prosessit ravistelivat vallinnutta arvohegemoniaa.[367]

Myös Eduskunnan oikeusasiamiehen 1960-luvun kertomuksista voidaan löytää merkkejä sukupolvien kohtaamisista. Ne osoittavat, että myös laillisuusvalvonta oli yksi oikeudellisista käytännöistä, jossa ”modernistit” haastoivat konservatiivisia näkemyksiä. On huomattava, että tämä ei tapahtunut ihmisoikeuksia hyödyntämällä. Kanteluissa vedottiin hallitusmuodon turvaamiin ihmisoikeuksiin ja pyrittiin selvästi avaamaan niiden toteutumiselle uusia tulkintalinjoja. Vuoden 1968 uskonnonvapausratkaisu on esimerkki tällaisesta tulkinnan muuttumisesta. Eduskunnan oikeusasiamies toimi huolellisesti 1960-luvun sukupolvikysymysten äärellä. Juridinen tulkinta oli varsin konservatiivista, mutta tietyllä tavalla tie oli jo auki myös uusille tuulille ja perusoikeusnäkökulman vahvistumiselle. Laitosvallan perusteellinen uudelleenharkinta oli tästä hyvä esimerkki.

Laitosvalta murtuu

Jos kriminaalipolitiikka olikin edellä kuvatulla tavalla hiljalleen muuttumassa 1950-luvulta alkaen, oli julkisvallalla vanhastaan huolto-oikeuden piiriin kuuluvalla alalla pitkään suuri valta ja vähän pidäkkeitä. Juridisesti tätä tuki niin sanottu laitosvaltaoppi. Tuori on määritellyt opin ytimen seuraavasti: ”Varhaisemmasta oikeuskirjallisuudestamme on osoitettavissa joukko kannanottoja, joissa esimerkiksi lain tasoisiin säännöksiin perustumattomia laitosten sisäisiä kurinpitorangaistuksia tai perusoikeuksien rajoittamista pidettiin oikeudellisesti mahdollisena erityisen vallanalaisuussuhteen ja laitosvallan nojalla.”[368]

Merikosken vuoden 1968 oppikirja huolto-oikeudesta avaa myöhempien sukupolvien silmät ajan todellisuudelle. Huollettavia olivat paitsi huoltoavun tarpeessa olevat ja lastensuojeluhuollon tarpeessa olevat, myös päihdyttävien aineiden väärinkäyttämisen tai irtolaisuuden vuoksi huollon tarpeessa olevat. Lain perusteella alkoholistit voitiin jaotella vaarallisiksi, pahennusta herättäviksi, elatusvelvollisuutensa laiminlyöviksi ja kulkuvälinettä juopuneena ajaneiksi alkoholisteiksi. Irtolainen puolestaan oli ”asosiaalinen henkilö, jonka sopeuttamista yhteiskuntaan on pidettävä julkisen intressin vaatimana”. Irtolaisten ensimmäisen

pääryhmän muodostivat henkilöt, jotka elämäntavallaan tuottivat ilmeistä vaaraa yleiselle järjestykselle, turvallisuudelle tai siveellisyydelle. Elämäntavaltaan irtolaisen alakategorioita olivat maankiertäjät ja kerjuutta tapanaan harjoittavat henkilöt. Irtolaisten toinen kategoria olivat työnvieroksujat.[369]

Huoltotoimenpiteitä olivat ohjaavien ja tukevien toimenpiteiden sekä valvonnan lisäksi laitoshoito eli ”huollettavan sulkeminen parannuslaitokseen, jossa hän julkisoikeudellisen laitosvallan alaisena, henkilökohtaisen vapautensa ja itsemääräämisoikeuden suureksi osaksi menettäneenä joutuu elämään sellaisissa olosuhteissa, sellaisen hoidon ja kurin alaisena, että hänen voidaan toivoa kehittyvän yhteiskunnan täysikelpoiseksi jäseneksi”.[370] Kritiikittä Merikosken oppikirjassa todetaan muun muassa, että huoltolaitokseen suljettu menettää henkilökohtaisen vapautensa ja ”joutuu määrätynlaisen laitosvallan alaiseksi”. Vapauden rajoitus vaikutti ”ulkonaisesti” vankeusrangaistukselta, vaikka tarkoitus olikin erilainen. Merikoski toteaa, että pakkotyölaitoksessa oleva on kurinpidollisesti samassa asemassa kuin vankeusvanki, muut taas olivat pakkolaitoksen ”osaksi vain johtosäännöissä järjestetyn” kurinpitovallan alaisia.[371] Laitoshoidon kestoaika oli laissa säädettyjen minimien ja maksimien ulkopuolella ”epämääräinen”. Esimerkiksi irtolaisen sulkemiselle pakkotyölaitokseen ei ollut laissa säädettyä enimmäisaikaa.[372]

Merikosken oppikirjan päivitetyn laitoksen ilmestyessä vuonna 1968 sosiaalihuollon murros oli jo tapahtumassa. Murroksen alkuvaihetta paaluttaa niin sanotun eri alojen nuorten tutkijoiden vuonna 1967 julkaisema pamfletti *Pakkoauttajat*. Sen kritiikin ydin kohdistui vapaudenriiston yleisyyteen, laitosvallan käyttöön, laitosoloihin ja muihin ankaran sosiaalipolitiikan piirteisiin. Komiteatyöskentelyn kautta kritiikki vaikutti vuoden 1970 huoltoapulain uudistukseen, jolla esimerkiksi lakkautettiin huoltoavun korvaaminen työllä työlaitoksessa. Tapahtui sosiaalipolitiikan suuri ideologinen käänne, joka vähitellen vaikutti sekä lainsäädäntöön että sosiaalityön käytäntöihin.[373]

Pakkoauttajat -teos synnytti vuonna 1968 myös *Marraskuun liikkeen*, joka vaati romutettavaksi pakkovallan eri muotoja, kuten alaikäisille tarkoitettuja koulukoteja. Niiden menetelmistä ja tarpeellisuudesta nousi voimakas yhteiskunnallinen keskustelu.[374]

EOA:n käsittelyssä koulukodit eivät olleet mitenkään korostuneet. Niihin liittyviä epäkohtia oli kuitenkin vuonna 1965 saatettu sosiaaliministeriön tietoon. Laillisuus oli ylipäänsä hataralla pohjalla, kun vuosilta 1955 ja 1960 ollutta kurinpitonormistoa ei eräissä valtion koulukodeissa lainkaan tunnettu. Sosiaaliministeriö sai moitteita siitä, ettei se ollut kiinnittänyt huomiota kurinpitomääräysten noudattamisen valvontaan. Vuoden 1964 tarkastukset eri koulu- ja tyttökodeissa olivat tuoneet esiin esimerkiksi ruumiillisen rangaistuksen käytön kurinpitokeinona. Valtion koulukodeissa oli sallittua käyttää vitsarangaistusta alle 18-vuotiaisiin poikiin ja alle 15-vuotiaisiin tyttöihin poikkeustapauksissa ja jos se kehitystaso huomioon ottaen oli välttämätöntä. Tarkastuksissa EOA kiinnitti huomiota siihen, että vitsarangaistusta oli käytetty useammin kuin ohjeissa oli tarkoitettu – eräässä laitoksessa rangaistuksena karkaamisesta. Samassa paikassa rangaistus suoritettiin käyttämällä ”lähes metrin pituisia, pikkusormenpaksuisia, tuoreita ja oksattomia pajunvitsoja, joilla käsitykseni mukaan voidaan aiheuttaa kuritettavalle ruumiillisia vammoja, mikäli isku on riittävän voimakas”. EOA toi esiin, että murrosikäisten ruumiillinen rangaistus on saanut osakseen jyrkkääkin vastustusta. Sitä ei enää sallittu käytettävän Ruotsin koulukodeissa, koululaitoksen piirissä, puolustuslaitoksessa, vankeinhoidon alalla, tai Helsingin kaupungin alaisissa laitoksissa. EOA katsoikin, että sosiaaliministeriön olisi syytä ”perusteellisesti tutkia kysymys sanotun rangaistusmuodon sopivuudesta ja tarkoituksenmukaisuudesta”.[375]

Nykynäkökulmasta toivottoman synkältä näyttää se kohtelu, jota vain 55 vuotta sitten saivat osakseen Pernasaaren koulukodin suljetulle osastolle sijoitettu ”kasvatuksellisesti kaikkein vaikein oppilasaines”. Vankilanomaisessa laitoksessa asuttiin yhden hengen selleissä. Liikkumista ja vapaa-ajan viettoa oli rajoitettu. ”Osaston työhuone, jossa 15 vuotta täyttäneet oppilaat joutuvat päivittäin työskentelemään, on pimeähkö ja kostea. Siellä suoritettava sementinvalutyö on likaista ja raskasta. Sanotun työmuodon sopivuus nuorille pojille vaikuttaa kyseenalaiselta. On vaikea uskoa, että suljettu osasto, jonne sijoittaminen vastaa käsityksen mukaan ankaruudeltaan tuomioistuimen määräämän vapausrangaistuksen täytäntöönpanoa rangaistuslaitoksessa, on nykyisessä muodossa kasvatuksellisessakaan mielessä onnistunut.”[376] Eduskunnan oikeusasiamiehen kunniaksi on sanottava, että tämä toi nuorten kannalta epäinhimilliset olosuhteet esille. Oli 1960-luvun laitosvaltakeskustelun kannalta tärkeää, että tämänkaltaiset näkemykset olivat luettavissa luotettavista ja arvovaltaisista viranomaisdokumenteista.

Toisaalta esimerkiksi vammaisten kohteluun liittyvät asiat eivät nousseet EOA:n kertomuksista esille lainkaan. Vammaisuus on kautta historian liittänyt ihmisen yhteiskunnallisen hierarkian alakerroksiin. Vammaisten asema länsimaissa alkoi hiljalleen muuttua vasta 1960-luvulta lähtien, eikä EOA:n hiljaisuus heihin liittyvissä asioissa ole siitä näkökulmasta yllätys.[377]

TOIKO 1960-LUKU MUUTOKSEN?

Marko Tikka ja Timo Eilola ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että 1950-luvun Suomessa tuomari nähtiin ensisijaisesti hallinnon osana olevana virkamiehenä, ei oikeudellisen vallan käyttäjänä. Eräänlaisena vastapuolena olivat kansalaiset. Aikalaiskäsityksen mukaan ”valtiovallalla täytyy olla käytettävissä keinoja, joiden avulla kansalaiset pakotetaan noudattamaan oikeusjärjestyksen käskyjä ja kieltoja”. Oikeuslaitoksen ja kansalaisten suhde oli siis lähtökohtaisesti alisteinen. Tutkijat viittaavat myös mahdollisuuteen, jonka mukaan sotavuosia edeltänyt oikeudenkäyttö oli rapauttanut vasemmiston luottamusta oikeuslaitokseen. Samalla yhteiskuntamoraali löyheni myös muissa väestöryhmissä – säännöstelytaloudessa lainkuuliaisista ja ”normaaleista” ihmisistä tuli lainrikkojia.[378] Tulkinta tuomareiden virkamiesasemasta saa tukea siitä, että EOA ei epäröinyt asettaa tuomarikuntaa tarvittaessa syytteeseen. Tuomarit eivät kaikesta päätelleen nauttineet mitään muihin virkamiehiin nähden korotettua suojaa virkasyytettä vastaan. Ajan perspektiivissä tämän voi myös ajatella ilmentävän ”kansalaisnäkökulmaa”. EOA pyrki myös palauttamaan yhteiskuntamoraalia puuttumalla hallinnossa ilmenneisiin taloudellisiin väärinkäytöksiin ja korruptioon. Tämä ulottui myös vaaleilla valittuihin päätöksentekijöihin saakka.

Laajeneva toimintakenttä oli mahdollisesti vastausta juuri 1950-luvun alun yhteiskunnalliselle ilmapiirille. Esimerkiksi entinen OA Söderhjelm peräänkuulutti oikeusasiamiesinstituutiolta toimia suurten taloudellisten väärinkäytösten vastaisessa taistelussa, mutta katsoi samalla, etteivät sen voimavarat riittäneet kuin pienten vääryyksien oikaisemiseen. Oli yhteiskunnan asia luoda ero oikean ja väärän välillä ja palauttaa lain

kunnioitus, muuten ei oikeusasiamiesinstituutiokaan voisi kehittyä. Söderhjelmin toiveissa selvästi oli se, että instituutio kehittyisi ja ottaisi sille vuoden 1919 hallitusmuodossa teoreettisesti määritellyn paikkansa.[379]

On tulkinnanvaraista sanoa, missä sodanjälkeisen periodin loppupiste sijaitsee. Joka tapauksessa on selvää, että toisen tasavallan aikainen oikeusasiamiesinstituutio uudistui niin voimakkaasti, että on syytä erottaa alkuvaihe ja loppuvaihe toisistaan. Kertomusten perustella päätepiste voisi olla vuosi 1962, jolloin Leskinen aloitti tehtävässä ja ensi töikseen uudisti esimerkiksi kertomuksen ja tarkastustoiminnan. Politiikan hulluna vuotena on pidetty vuotta 1966. Sekin voisi olla ehdokas murroskohdaksi, tai sitten legendaarinen vuosi 1968, jolloin tuntui tapahtuvan useita ”1960-lukulaisia” asioita, kuten vasemmistoradikalismin selvä esiinmarssi. Kävisikö jompikumpi niistä? Samoihin aikoihinhan ilmiöksi nousivat kantelut, joilla oli selvä puoluepoliittinen pohjavire ja joilla EOA koitettiin saada osapuoleksi puoluepolitiikan hännänvetoon.[380] Osin EOA myös lähti rohkeasti mukaan leikkiin. Vuonna 1968 se antoi yhdessä valtioneuvoston oikeuskanslerin kanssa lausuman, jossa otettiin kantaa maaliskuisen sairaalalakon laajentumiseen. Ponnekkain sanakääntein laillisuusvalvojat toivat esille käsityksensä virkavastuun rajoista: ”Järjestyneessä yhteiskunnassa ei millään ryhmällä ole oikeutta ajaa taloudellisia etujaan tavalla, joka välittömästi saattaa muiden kansalaisten hengen tai terveyden vaaraan”. [381] Julkilausuma piirsi laillisuusvalvonnan mahdollisuuksien ääriviivat uudelleen: myös päivänpolttaviin kysymyksiin, korporatismin ytimeen, voitiin ottaa rohkea kanta.

EOA:n toiminnassa sodanjälkeisen periodin yksittäistä päätepistettä ei kuitenkaan ehkä ole osoitettavissa. Tilastollisesta tarkastelusta mitään selvää taitekohtaa tai rakenteellista murrosta ei voida osoittaa. Vireille tulleiden asioiden määrä saavutti siihen astisen huippunsa vuonna 1967, kun se ylitti ensimmäistä kertaa 1 500 rajan. Määrä kuitenkin kääntyi laskuun ja uudelleen saman verran vireille tulleita asioita oli vasta vuosikymmen myöhemmin. Vuonna 1967 rangaistuksen täytäntöönpano koskevien ratkaisujen määrä nousi lähes sadalla edellisestä vuodesta. Samalla vankeinhoitoa koskevien ratkaisujen määrä ylitti tuomioistuinlaitosta koskevien ratkaisujen määrän toista kertaa vuoden 1964 jälkeen. Samana vuonna oli erityisen paljon ”muiden viranomaisten menettelyä” koskevia ratkaisuja: ratkaisujen kirjo siis kasvoi.

Myöskään laadullinen tarkastelu ei osoita selvää murroskohtaa 1960-luvulta. OA Leskinen teki muutoksia kertomuksiin ja käsittelytapaan ja tarkastukset yleistyivät. Vuonna 1963 antauduttiin perusoikeusargumentaatioon, vuonna 1966 tulkittiin asetuksen perustuslainmukaisuutta yhdistymisvapauden näkökulmasta ja vuonna 1968 hallitusmuodon turvaamalla uskonnonvapaudella kritisoitiin vankien vastaanottamis- ja hallussapito-ohjeiden rajoituksia. Samalla hyvinvointiyhteiskunta alkoi siirtyä esivaiheesta kiihtyvän murroksen vaiheeseen. Viranomaistoiminta lisääntyi ja sen laatuvaatimukset tiukentuivat. Esimerkiksi poliisilain voimaantulo 1966 osoitti perustavanlaatuista muutosta ajattelutavassa.

EOA:n reaktioissa painotus siirtyi 1950- ja 1960-luvuilla syyteoikeuden käytöstä virkamiehille annettuihin huomautuksiin. Huomautuksen kohteeksi joutunut virkamies löysi nimensä herkästi niin eduskuntaan ja virkakuntaan leviävästä kertomuksesta kuin lehtien palstoiltakin. Valitusoikeutta tai muita oikeussuojakeinoja ei ollut. Huomautus oli Kastarin analyysin mukaan *sui generis* reaktiomuoto, eikä suinkaan kevyimmästä päästä.[382] Sen käytön mahdollistumisen voi nähdä olevan yhteydessä instituution vakiintuvaan asemaan ja nousevaan arvostukseen.

KOLMEN KATEGORIAN RATKAISUJEN MÄÄRÄLLINEN KEHITYS, 1945–1969

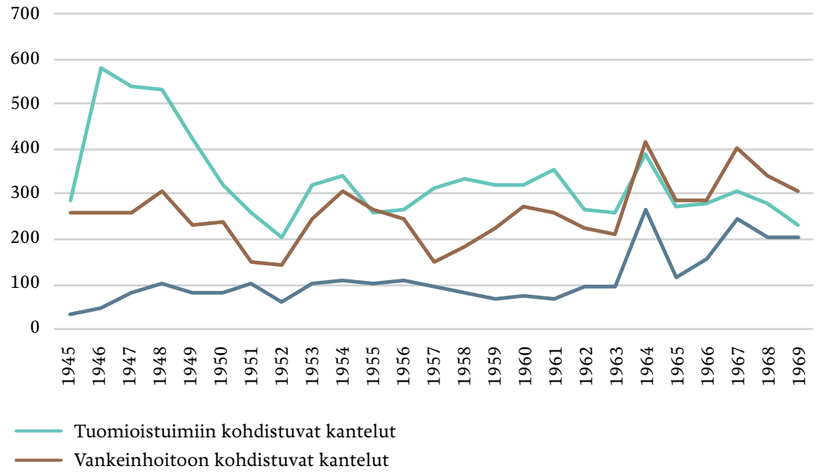

Samalla myös EOA tavoitteli lisää resursseja lähes koko 1960-luvun ja lopulta osin onnistuikin siinä. Resurssien kasvu näkyi myös toiminnan painotuksissa ja tuloksissa. Professori Kastarilla oli esimerkiksi vielä vuonna 1962 aihetta katsoa EOA:n suorittaman puolustuslaitoksen valvonnan olleen heikkoa.[383] Sitä seuranneet vuodet korjasivat tilannetta, kun varusmiesten asiat alkoivat useammin esiintyä kertomusten sivuilla.

Varsin karkea oli Kastarin arvio myös viranhaltijoista, kun hän katsoi, että oikeusasiamiesinstituutio nautti vähäistä arvostusta. Aseman ja arvovallan esteenä toimivat viranhaltijoiden kirjava ammatillinen tausta ja valinnassa huomioon otettavat poliittiset näkökohdat. Urakehityksestä itsekin oikeusasiamiehenä toiminut Kastari päätteli, etteivät korkeimmat tuomarit olleet halukkaita ryhtymään tehtävään, jolloin oli turvauduttava ”nuorempiin eteviin lakimiehiin”.[384] Näin ehkä oli Kastarin kirjoituksen jälkeenkin, mutta Leskinen sai 1960-luvulla kohotettua instituution arvovaltaa oikeasuuntaisella pitkäjänteisellä uudistustyöllä.

Alasuutari on periodisoinut toisen tasavallan kolmeen kulttuuriseen kauteen, jotka on erotettavissa eri elämänaloilla. Hän puhuu moraalitalouden vaiheesta, jossa sodasta toipuvan kansakunnan keskusteluissa vedottiin moraalis-eettisiin perusteisiin. Se muuttuu

suunnittelutalouden vaiheeksi ”erityisen voimakkaasti 1960-luvun jälkipuolella”. Suunnittelutalouden vaihe on erityisen selvä 1970-luvulla. Se heijasteli voimakasta uskoa yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseen suunnittelun avulla: organisoimalla ja tiedettä hyödyntäen. Alasuutari kiteyttää sen, kuinka moraali ”koodattiin” laajoiksi järjestelmiksi ja mekanismeiksi: ”Muun muassa julkisen vallan velvollisuuksia hyvinvointivaltiossa koskevat yleiset eettiset periaatteet muuttuivat niiden perusteella mahdollisimman yksiselitteisesti markoiksi, penneiksi ja yksilöitä koskeviksi hallinnollisiksi päätöksiksi”. Yksilöitä ja markkinoita korostava kilpailutalouden vaiheen alku ajoittuu ”1980-luvun alkupuolelle”. [385] Tästä voidaan yhtäältä havaita, että eri periodit eivät vaihdu äkisti. Toisaalta huomataan, että 1960-luvun lopussa tapahtui havaittavissa olevaa yleisempää yhteiskunnallista muutosta. Alasuutarin analyysi tuo esiin sitä kulttuurista muutosta, joka selittää myös oikeusasiamiehen kertomuksissa tapahtuneita muutoksia sekä 1960-luvun lopulla, että myöhemmin 1980-luvulla.

Näillä perusteilla on mielekästä käsitellä oikeusasiamiehen koko 1960-luku yhtenä vaiheena ja periodisoida seuraava kypsyneemmän hyvinvointivaltion jakso alkamaan vuodesta 1970. Oikeusasiamiehen kannalta merkittävää nimittäin oli juuri virastokehitys jonka lisäresurssit lopulta mahdollistivat. Niiden seurauksena 1970-luvun EOA oli tyystin erilainen kuin 1960-luvun EOA. Sisäisen muutoksen lisäksi niin sanottu laitosvaltakeskustelu oli yksi 1960-luvun lopun keskeisiä yhteiskunnallisia keskustelunavauksia. Se muutti EOA:n toimintakenttää lainsäädännön kautta 1970-luvun alussa.

EOA ei siis ollut suinkaan ulkokehällä yhteiskunnallisten arvostusten muuttuessa. Se puuttui yhteiskunnallisesti merkittäviin kysymyksiin käytettävissä olevilla resursseillaan ja vakiintuneilla toimintatavoillaan. Vuonna 1966 EOA teki esimerkiksi laajan tutkimuksen nuorten lainrikkojien asioiden käsittelystä poliisi-, huolto- ja syyttäjäviranomaisissa. Virheiden ja laiminlyöntien lisäksi esille nousi hyviä käytäntöjä.[386] Muutoksen nopeudesta voi saada käsityksen Tuorin analyysistä laitosvallan käsitteeseen. Tuori viittaa vuoden 1964 päätökseen varusmiehen sananvapausasiassa vielä siinä merkityksessä että se hyväksyi laitosvallan hallitusmuodon yli käyvänä oppina. Sen sijaan vuoden 1968 ratkaisu uskonnollisen kirjallisuuden saatavuudesta vankilassa ilmensi olennaista murrosta laitosvallan käsitteeseen.[387] Vaikka perusoikeuskäsitys ei muuttunut yhdessä yössä, oli päätös kehityskaaren alkupiste.[388]

Toisaalta 1960-luvun lopun murrosta ei ole syytä liioitella. Esimerkiksi, vaikka lainsäädännön, oikeudenhoidon ja hallinnon kehittämiseksi tehtiin totuttuun tapaan esityksiä, ne koskivat edelleen usein hyvin rajoitettuja yksityiskohtia. Esimerkiksi ehdotus ”poliisin pidättäminä olevien henkilöiden oikeuksia koskevien määräysten uudistamisesta” koski mahtipontisesta otsikostaan huolimatta vain vankien tupakoinnin sallimista maaseudun nimismiespiirien poliisivankiloissa. Muillakin vankiryhmillä oli oikeus tupakointiin, joten kohtuudella tämä oikeus tuli olla myös maaseudun poliisivankiloihin vangituilla.[389] Kanteluasioiden ratkaisussakaan tulkinnan avain ei välttämättä löytynyt vielä 1969 niinkään kansalaisen oikeuksista ja odotuksista julkista valtaa kohtaan, vaan yhteiskunnallisesta kokonaisedusta. Kun kysymys siis koski puolustuslaitoksen vuokra-asuntojen jaossa noudatettavia periaatteita, ”huoneistojen hakijoiden esittämät sosiaaliset perusteet ja heidän kunkin hakemustaan yksityisenä kansalaisena ehkä merkittävässäkin määrässä puoltavat seikat eivät käsitykseni mukaan kuitenkaan voi olla ainoina eivätkä edes ensisijaisina perusteina päätettäessä puolustuslaitoksen omistamien asuinhuoneistojen käytöstä, vaan ratkaisevana on mielestäni pidettävä puolustuslaitoksen kokonaisetua”.[390]

Vaikka jälkikäteen katsottuna YK:n vuoden 1948 Ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen voidaan sanoa olleen länsimaisen oikeudellisen ihmisoikeuskäsityksen lähtölaukaus, Suomessa liikkeelle lähdettiin takamatkalta. Kuten tutkijatohtori Juhana Salojärvi on osoittanut, ihmisoikeuksilla ei Suomessa ollut juridista statusta ja niiden poliittinen merkityskin oli ”häilyvä”.[391] Myöskään EOA ei ollut vielä 1960-luvun lopulla mikään suurten ihmisoikeuskysymysten esiintuoja.

Laitinen ym. ovat löytäneet kertomuksista 1950-luvulta 31 perusoikeuksien väitettyä loukkausta, 1960-luvulta 88 ja 1970-luvulta 73. Kaikkina tarkasteltuina vuosikymmeninä perusoikeussidonnaisten (ja julkaistujen) kanteluiden osuus kaikista kanteluista on ollut yhdestä neljään prosenttia. Osuus on siis hyvin vähäinen, eikä se ollut 1970-luvulla nousussa. Ansiokkaan mutta suppean oikeussosiologisen tutkimuksen pohjalta on mahdotonta vetää pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Sen tulokset kuitenkin näyttäisivät viittaavan siihen suuntaan, ettei EOA:n toiminnan perusoikeussidonnaisuus lisääntynyt vielä 1970-luvullakaan.[392]

EOA:n toiminta joka tapauksessa muuttui 1960-luvun mittaan. Erityinen muutos tapahtui henkilöstöresursseissa. Alun perin oikeusasiamies oli hahmotettu henkilökohtaisesti hoidettavana luottamustehtävänä, eikä esimerkiksi asioiden ratkaisemista esittelystä oltu pohdittu virkaa perustettaessa. Kuten Hidén on huomauttanut, viranhaltijan ”tarvitsema apuvoima käsitettiin instituuttia luotaessa hyvin vähäiseksi”. Vasta kätilöopiston jutun myötä EOA sai väliaikaiseksi avukseen toisen nuoremman sihteerin. Vuodesta 1962 virastossa työskenteli lisäksi sivutoimisia esittelijöitä kulloinkin käytettävissä olleen määrärahan turvin. Vuonna 1970 virastokehitys oli jo päässyt alulleen. Vakituisia esittelijöitä oli nyt kolme. [393]

Eduskunnan oikeusasiamiesinstituutiossa 1960-luvulla tapahtuneet muutokset seurailivat suomalaisen yhteiskunnan suurta muutosta ja hallinnon sekä viranomaisia koskevan lainsäädännön määrän kasvua.[394] Joka tapauksessa instituution peruslähtökohdat olivat myös vaikeammin määriteltävissä olevassa muutoksessa, joka kenties selveni parhaiten pitkän ajan historiallisen tarkastelun avulla. Oikeusasiamiehen ”muotokuva” oli muuttumassa kohti kansalaisten oikeusturvaa suojelevaa hahmoaan ja 1960-lukulainen ilmapiiri odotti instituution muuttuvan edelleen.[395] Muotokuvan värinkäyttö ei kuitenkaan ollut harmonista: esimerkiksi yhdysvaltalaistutkija Gellhornin kritiikki osoitti instituution kypsymättömyyden verrattuna läntisiin liberaaleihin demokratioihin. Syytä voi hakea mittatikun puutteesta. Suomen perusoikeusajattelu ei ollut kansalaiskeskeistä, eikä juridista ihmisoikeusajattelua voi mainita olleen. Kansalaiskeskeisen oikeusasiamiehen muotokuva ryhtyi täydentymään ideasta kohti näkyvää muotoaan vasta 1970-luvulla.

Pykälälegalismista kohti aineellista oikeusturvaa

Oikeustieteen lisensiaatti Mikael Hidénin 22.4.1970 tarkastetussa väitöskirjassa otettiin varovainen kanta (”varaus”) kahteen keskeiseen aiheeseen. Ensimmäinen kanta koski laitosvaltaa. ”Lainsäätäjän väljäsanaisuudesta johtuen on laitoksia koskeville, asetusta alemmanasteisille säädöksille jäänyt laitoksiin sijoitettujen kannalta huomattavan paljon liikkumavaraa”. Hidén katsoi, että EOA:n oli perusteltua ottaa myös yksittäistapauksia koskevissa reaktioissa kantaa sen puolesta, että laitosten toimintaa ohjaavat normit pysyvät mukana hallinnossa yleensä tapahtuvassa kehityksessä, vaikka tämä tarkoittaisikin kannanottoa normien muotoutumiseen.[396]

Hidén havaitsi myös, että perusoikeuksien ”näkyvä vaikutus viranomaiskäytännössä on jäänyt miltei olemattomaksi”.[397] Hän katsoikin, että kansalainen tarvitsee viranomaisen rinnalleen osallistumaan hallintoratkaisujen kriittiseen arviointiin. ”Tämän mukaisesti olisi OA:n pyrkimys vaikuttaa siihen, että viranomaiskäytännöt ovat perusoikeuksia korostavia tai ainakin niille myönteisiä, täysin paikallaan.”, ilmoitti Hidén henkilökohtaisena mielipiteenään.[398]

Hallintokäytäntöä tarkastelemalla Hidén teki arvokkaan havainnon siitä, että valtaosa oikeusasiamiehille saapuneista kanteluista koski tavalla tai toisella perusoikeuksia. Vaikka kanteluissa usein viitattiin perusoikeuksiin, ei EOA tyypillisesti kiinnittänyt väitteisiin tarkempaa huomiota.[399] Ihmisoikeuskeskeisyydestä puolestaan ei tuohon aikaan voinut vielä puhua lainkaan – tuskin ihmisoikeuksistakaan oikeudellisessa yhteydessä.

Puolen vuosisadan ikäisestä oikeusasiamiesinstituutiosta kattavan tutkimuksen tehneen väittelijän varovaiset lausunnot kuvaavat kansalaiskeskeisyyden ja perusoikeuskeskeisyyden tilannetta 1970-luvulle tultaessa. Väljille oikeussäännöille perustuva laitosvalta oli edelleen vahvaa. Toisaalta asiaa jälkikäteen tarkastellen on havaittu 1960-luvun viimeisten vuosien murros sekä laillisuusvalvojien ratkaisuissa että oikeuskirjallisuudessa. Tutkimuskirjallisuudessa hallitusmuodon säännöksistä tai esitöistä ei löydetty perusteita sille, että Suomen kansalaisia oltaisiin haluttu ryhmitellä ja asettaa toisiaan poikkeavaan asemaan perusoikeussuojan suhteen. Myös tämän huomion oli tehnyt lisensiaatti Hidén.[400]

VIREILLE TULLEIDEN ASIOIDEN MÄÄRÄ, 1970–1989

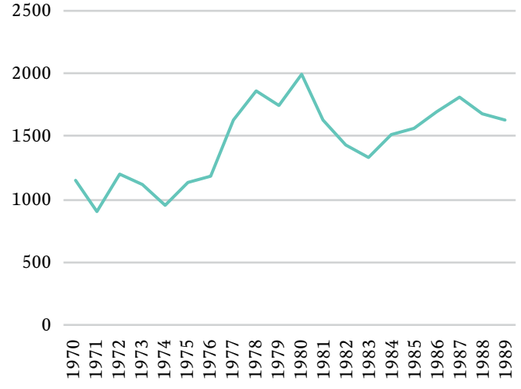

Laitosvalta-ajattelun syrjäytymisellä ja perusoikeuksien nousulla oikeudelliseen ajatteluun oli yllättävä yhteytensä oikeusasiamiehen kansliaan. Vuoden 1968 uskonnonvapausratkaisun esitteli sivutoiminen esittelijä Mikael Hidén. Sysättyään keskustelun liikkeelle Hidén kritisoi seuraavina vuosikymmeninä laitosvaltaoppia ja siihen nojaamalla tehtyjä ratkaisuja tutkijan ominaisuudesta.[401]

Heränneen yhteiskunnallisen keskustelun myötä oikeus muuttui vähitellen 1970- ja 1980-luvuilla. Oikeusoptimistiseen henkeen tehdyt lainsäädäntömuutokset toivat perusoikeudet laitoksiin.[402] Lisäksi kaudelta on mahdollista löytää merkkejä kansalaiskeskeisen oikeusturvan laajentamispyrkimyksistä esimerkiksi hallintolainkäytössä. Siinäkin murros ajoittuu samoin.[403]

Oikeusasiamiehen toiminnan kannalta 1970-luvun suurin muutos oli kanteluiden määrän voimakas kasvu. Vuosittaista vaihtelua toki oli, mutta kun vuonna 1971 vireillä oli 901 asiaa, niin määrä yli kaksinkertaistui vuoteen 1977 mennessä, eikä tullut alle 1800 asian kuin enää satunnaisina vuosina. Voimistunut virasto pystyi lisäämään vaikuttavuuttaan käsittelemällä suuremman määrän asioita.

OIKEUSASIAMIEHEN TOIMINNAN PUITTEET VAHVISTUVAT VIIMEIN

Vuonna 1971 Suomen Maaseudun Puolue pyysi EOA:tä puuttumaan eduskunnan palkkavaltuuskunnan menettelyyn ja saattamaan sen ”tapahtuneen ja tulevan menettelyn asianmukaiseen järjestykseen”. Puolueen näkemyksen mukaan palkkavaltuuskunnan käsittelyssä olisi tullut noudattaa ”voimassa olevia säännöksiä, eikä enemmistön poliittista mielivaltaa ja asiattomuutta”. Asian ratkaisun mukaan eduskunnan palkkavaltuuskunnan toimenpiteiden lainmukaisuuden tutkiminen ei kuulu oikeusasiamiehen tehtäviin. Sen mukaan eduskuntaa ei vakiintuneen laintulkinnan ja käytännön mukaan pidetty viranomaisena eikä kansanedustajia edustajantoimessaan virkamiehille säädetyn vastuun alaisina. Eduskunnan toimintaa ei ollut vain täysistunnot, vaan kaikki eduskunnalle kuuluvan vallan käyt-

töön tarpeelliset perustuslain mukaisten eduskunnan elinten toiminnat. Kantelu ei siis ”saattanut antaa” OA:lle aihetta toimenpiteisiin.[404]

Kymmenen vuotta myöhemmin kantelun laatijana ei ollut poliittinen puolue vaan eläkeläinen T. R. Tämä pyysi oikeusasiamiestä selvittämään, oliko eduskunnan kansliatoimikunta toiminut oikein myöntäessään ylimääräisen eläkkeen kahdelle entiselle kansanedustajalle. OA Aalto toimi asiassa erityisen tyylikkäästi. Eläkeläiselle lähettämässään kirjeessä Aalto selosti, kuinka ei ole voinut ryhtyä tutkimaan toimivaltansa ulkopuolella olevaa asiaa. Toisaalta Aalto oli selvittänyt asian asiakirjoista ja suullisesti eduskunnan hallintojohtajan kanssa. Tällä perusteella oikeusasiamies pystyi kertomaan että ohjeita oli noudatettu eikä kukaan ollut menetellyt virkavelvollisuuksiensa vastaisesti.[405]

Varatuomari Esko Kulovaaran kanneltua siitä, että tasavallan presidentti oli erottanut hänet mielivaltaisesti Turun ja Porin läänin maaherran virasta, EOA joutui jälleen toteamaan, ettei Tasavallan presidentin virkatoimien tutkiminen kuulunut hänen toimivaltaansa. Samalla kyse oli asiaan liittyvän esittelymuistion julkisuudesta. Se ei ollut julkinen asiakirja, eikä ollut mitään syytä antaa siitä kopiota Kulovaaralle, sillä hänen vapauttamisasiassa tehty ratkaisu oli joka tapauksessa lopullinen.[406] Myöskään välimiesoikeuden menettelyn tutkiminen ei kuulunut oikeusasiamiehen toimivaltaan.[407]

EOA valvoi myös käytännön mahdollisuuksia kanteluiden tekemiseen. Erityisesti puolustuslaitoksella tuntui olla ongelmia laajan kantelumahdollisuuden kanssa. Vuonna 1972 pääesikunta esitti lausunnossaan, etteivät oikeustieteen ylioppilas M. W., lääketieteen lisensiaatti I. T. ja ylilääkäri C. A. (mitä ilmeisimmin Matti Wuori, Ilkka Taipale ja Claes Andersson) olleet kelpoisia kantelemaan aseistakieltäytyjä R. R.:n asiassa. EOA totesi, ettei lainsäädännössä ollut tällaista rajoitusta.[408] Vuonna 1974 OA määräsi syytteen nostettavaksi Pohjan prikaatin komentajaa vastaan. Tämä oli pyrkinyt uhkauksin saamaan käskynalaisensa luopumaan kantelun tekemisestä. Hovioikeus tuomitsi komentajalle varoituksen.[409]

Hallitusmuodon 49 §:n muutoksella (19/1971) eduskunta valitsi jatkossa myös apulaisoikeusasiamiehen vuoden 1972 alusta. Apulaisoikeusasiamies ajateltiin tueksi: hän oli avustaman oikeusasiamiestä ja tarvittaessa astuman hänen sijaansa. Molemmat valittiin neljän vuoden toimikaudeksi. Samana vuonna hyväksyttiin laki oikeusasiamiehen kansliasta (882/1971). Kanslia vakinaistui ja sen henkilökunnasta tuli valtion vakinaisia virkamiehiä vuoden 1972 alusta.[410] Vuonna 1972 myös kertomukseen tuli uutta eloa: sen avasi OA:n yhteenvedonomainen katsaus kuluneeseen vuoteen.[411] Tuossa johdantokappaleessa alettiin tyypillisesti selostaa kanslian työ- ja henkilökuntatilannetta, tarkastustoimintaa, tehtyjä esityksiä, sekä virkasyyteasioita. Niissä mainittiin myös EOA:n ja AOA:n vierailut ulkomaisiin kokouksiin sekä kansliaan vuoden aikana tehdyt kotimaiset ja ulkomaiset vierailut. EOA:n viraston vakiintumista merkitsi vielä kansliapäällikön tehtäviä hoitaneen esittelijäneuvoksen toimen muuttuminen kansliapäällikön toimeksi vuoden 1978 alusta.[412] Uudistukset 1970-luvun mittaan merkitsivät kanslian virastokehitystä, jolloin oikeusasiamiehen tehtävään liittyvä kanslian esimiesrooli kasvoi. Samalla osa ratkaisuista siirtyi apulaisoikeusasiamiehen tehtäviksi. Toimenkuva siis muuttui siten, että instituutio oli vähemmän henkilöitynyt johtavaan viranhaltijaan.

Ylimpien laillisuusvalvojien rinnalle muodostui myös erikoistuneiden asiamiesten järjestelmä. Kilpailuasiamies (lailla 424/73), kuluttaja-asiamies (40/1978), ulkomaalaiskuraattori (400/83), tasa-arvovaltuutettu (610/86) ja tietosuojavaltuutettu (471/87) olivat esimerkkejä uusista viranomaistahoista, jotka täydensivät laillisuusvalvontaa rajatuilla sektoreilla hyvin kansalaiskeskeisistä lähtökohdista. Ylimmät laillisuusvalvojat suhtautuivat näihin niin sanottuihin toisen sukupolven oikeusasiamiesten syntymiseen alun perin penseästi. Parempana vaihtoehtona oltaisiin pidetty olemassa olevien laillisuusvalvojien resurssien lisäämistä.[413]

SYYTTÄJÄVIRANOMAISESTA RATKAISUVAIHTOEHTOJEN KATALYSAATTORIKSI

Tarkastelukauden trendinä voidaan havaita EOA:n yhtäältä antaneen yhä enemmän huomautuksia. Toisaalta syytteitä nostettiin aiempaa selvemmin vain yksittäistapauksissa. Jos mahdollista, niiden käyttö väheni entisestään. EOA katsottiinkin 1980-luvun loppuun mennessä siirtyneen ”minimaalisen intervention” linjalle. Syyttämispäätösten sijaan EOA siis kritisoi viranomaisten tai virkamiesten toimintaa käsityksissään tai turvautui huomautuksiin.[414]

Huomautuksen katsottiin olevan syytteen tai varsinaisen kurinpitomenettelyn korvike ja asiallisesti lievempi reaktiomuoto. Huomautus ei ole varsinainen rangaistus lainkaan. Muodollisesti siinä on kyse siitä, että ilmaisee vastaisen varalle käsityksensä siitä, mikä virkamiehen menettelyssä on ollut lainvastaista tai mikä olisi ollut oikea laintulkinta.[415]

Oikeusasiamies oli toiminnallaan muodostanut ratkaisuilleen selvän vaikutusmekanismin, vaikka huomautukset eivät pohjautuneetkaan säädettyyn oikeuteen. Huomautuksia saaneet viranomaiset noudattivat niitä kuuliaisesti. Vastaavasti niin oikeusasiamiehen kuin oikeuskanslerin huomautuksen noudattamatta jättäminen aiheutti Aarnion mukaan säännönmukaisesti syytetoimenpiteisiin ryhtymisen. Ratkaisuilla ei sen sijaan katsottu olevan samanlaista ennakkopäätösarvoa kuin ylimpien tuomioistuinten ratkaisuilla.[416]

Minimaalisen intervention aikakaudella viranomainen korjasi yhä useammin asian sen ollessa oikeusasiamiehen käsiteltävänä. Tämä oikeutti näkemyksen, jonka mukaan oikeusasiamiehestä oli tullut ennen kaikkea katalysaattori, joka auttoi hallintoviranomaisen löytämään itseoikaisutavan, johon myös oikeutensa loukkauksesta kannellut kansalainen voisi olla tyytyväinen.[417] Oikeusasiamiehen käytössä oleva keinovalikoima sinänsä oli maailmanlaajuisestikin tarkasteltuna poikkeuksellisen laaja.[418]

SYYTTEIDEN JA HUOMAUTUSTEN MÄÄRÄ, 1965–1995

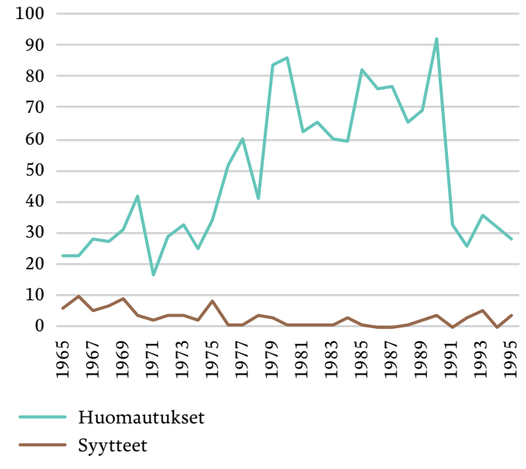

Valtaosa ratkaistuista asioista koski joko tuomioistuinlaitosta tai suljettuja laitoksia. Niiden keskinäinen painoarvo kuitenkin vaihteli. Vuoteen 1974 saakka suurin osa asioista koski yleisiä tuomioistuimia: joko tuomioistuimen muuta menettelyä rikosjutuissa tai tuomionpurkua ja menetetyn määräajan palauttamista. Vuodesta 1975 alkaen vankilaviranomaisten menettelyä tai rangaistusten täytäntöönpanoa koskevat ratkaisut ylittivät tuomioistuinratkaisujen määrän. Kolmanneksi suurin kategoria oli muiden viranomaisten menettelyä koskevat ratkaisut, kunnes poliisiviranomaisia koskevat kantelut ylittivät niiden määrän. Poliisiratkaisut nousivat toiseksi suurimmaksi pääryhmäksi ensimmäistä kertaa vuonna 1977. Niiden määrä nousi samalla kun tuomioistuinratkaisujen määrä laski: 1980-luvun lopulla poliisiratkaisuja oli jo kaksi kertaa niin paljon kuin tuomioistuinratkaisuja.

Lainkäytön tilaa koskevat ratkaisut

Eduskunnan oikeusasiamies oli 1970-luvulle tultaessa siirtynyt tuomioistuinten laillisuusvalvonnassa pois syytteistä ensisijaisena reaktiomuotona. Sen sijaan tyypilliseksi reaktioksi oli noussut huomautus. Esimerkiksi vuoden 1970 kertomuksessa kaikissa tuomioistuinmenettelyä koskevissa kymmenessä asiassa kyse oli oikeusasiamiehen antamasta huomautuksesta. Sellaisen saivat:

- oikeusneuvosmies vankilasta lähetetyn esteellisyysilmoituksen jouduttua hukkaan,
- vesioikeuden puheenjohtaja, kun asiaa ei käsitelty ”niin joutuisasti kuin se olisi ollut käsiteltävissä ja käsiteltävä”,
- raastuvanoikeus virheellisestä rangaistusten yhdistämisestä,
- kihlakunnanoikeuden puheenjohtaja, kun vastaaja oli tuomittu sakkoon, vaikka tälle ei ollut määrätty uhkasakkoa esteettömän poissaolon varalta,
- kihlakunnanoikeuden puheenjohtaja pöytäkirjaan kuulumattomista merkinnöistä,
- kihlakunnanoikeuden puheenjohtaja jutun aiheettomasta lykkäämisestä,
- raastuvanoikeuden puheenjohtaja ja jäsenet rikoksen uusimista koskevien säännösten virheellisestä soveltamisesta,
- raastuvanoikeuden jäsenet, kun tuomitut rangaistukset oli yhdistetty virheellisesti sekä hovioikeuden jäsenet samassa jutussa samasta syystä,
- raastuvanoikeuden jäsenet, kun nämä olivat virheellisesti tuominneet työlaitoksessa säilytetyn henkilön korvaamaan valtiolle hänen oikeuteen viemisestään aiheutuneet kustannukset,
- raastuvanoikeuden jäsenet virheellisestä rangaistusten yhdistämisestä.[419]

Tämänkaltaiset sinänsä pienehköt, mutta kansalaisen oikeusturvaa horjuttavat virheet olivat tyypillisiä lainkäyttöä koskevia ratkaisuja. Virheet tapahtuivat useimmiten alioikeuksissa ja niiden perussyynä vaikuttaisi olevan liiallinen huolimattomuus. Esimerkiksi rangaistusten yhdistäminen oli kestoaihe. Ei ole syytä epäillä, etteivätkö tuomioistuimet olisi osanneet rangaistuksia yhdistää, mutta pienehköjä virheitä rangaistusmäärissä silloin tällöin tuli. Siinä missä vielä 1950-luvulla nämä virheet aiheuttivat virkasyytteen, nyt reaktiona oli huomautus.

Virkasyyteasiat oli varattu tapauksille, joissa oikeusturvan loukkaus tai muu virhe oli astetta vakavampi. Esimerkiksi vuoden 1970 kolmesta virkasyytteestä selitettiin kertomuksessa yksi. Siinä lääninreviisori oli toimittanut vankilaan vapausrangaistustaan sovittamaan tuomitun, jonka tutkintavankeuden aiheuttamaa vapaudenmenetystä oli kuitenkin pidettävä täytenä rangaistuksena. Tapauksen päätteeksi hovioikeus tuomitsi lääninreviisorille varoituksen varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä.[420] Vuonna 1971 kihlakunnantuomari tuomittiin varoitukseen varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä, kun tämä oli oikeudenkäynnin päättymisen jälkeen antanut maksuttoman oikeudenkäynnin saaneelle asianosaiselle jäljennöksen jutun pöytäkirjasta maksuitta, mutta kuitenkin perinyt korvauksen antamastaan jäljennöksestä valtiolta.[421] Raastuvanoikeuden kolme jäsentä joutuivat syytteeseen kahdesta huolimattomuudesta tehdystä virkavirheestä, kun syytetty oli tuomittu vapausrangaistukseen kahdesta rikoksesta, vaikka pöytäkirjan mukaan toisesta hänelle ei vaadittu rangaistusta lainkaan ja toisesta häntä ei taas oltu henkilökohtaisesti kuultu oikeudessa.[422] Sotaoikeuden puheenjohtaja joutui syytteeseen sotatuomarin viran toimittamisessa tahallaan ilman hyötymis- tai vahingoittamistarkoitusta tehdystä virkarikoksesta ja kaksi jäsentä ymmärtämättömyydestä tehdystä virkavirheestä. Nämä olivat ottaneet sotaoikeuden käsiteltäväksi ja ratkaistavaksi sen toimivaltaan kuulumattoman rikosjutun.[423] Samankaltainen tapaus toistui muutamaa vuotta myöhemmin – tällä kertaa sotaoikeuden puheenjohtaja tuomittiin hovioikeudessa varoitukseen.[424] Humalassa ei 1970-luvullakaan saanut tuomiovaltaa käyttää. Oikeusneuvosmiehiä asetettiinkin ajoittain syytteeseen jatketusta virkamiehen juopumuksesta ja jatketusta laiminlyömisestä tapahtuneesta virkavirheestä.[425] Vuonna 1987 kihlakunnantuomari oli tuominnut laajassa rikosjutussa syytetylle yhden vuoden kahden kuukauden vankeusrangaistukseen, vaikka virallinen syyttäjä ei ollut sitä vaatinut. Korkein oikeus tuomitsi tuomarin rangaistukseen huolimattomuudesta tehdystä virkavirheestä.[426]

Vuonna 1972 ratkaistiin asia, jota OA Ståhlberg piti johdantopuheenvuorossaan merkittävänä. Sen muodollinen seuraamus oli korkeimman oikeuden kolmelle raastuvanoikeuden jäsenelle tuomitsema varoitus jatketusta osittain varomattomuudesta ja osittain huolimattomuudesta tehdystä virkavirheestä. Taustalla oli kuitenkin laajempi tapahtumaketju ja varsin periaatteellinen asia. Raastuvanoikeuden jäsenet olivat nimittäin tuominneet kaksi pankkiryöstäjää keskenään ilmeisessä epäsuhteessa oleviin rangaistuksiin (yhdelle 2 v 1 kk, toiselle 1 v). EOA määräsi ensin syytteen nostettavaksi hovioikeudessa, joka oli äänestyspäätöksellä hylännyt syytteen osin ja osin jättänyt syytetyt rankaisematta. EOA laati kanneviskaalille seikkaperäisen muistion, jossa kehotti tätä ilmoittamaan tyytymättömyyttä hovioikeuden päätökseen ja hakemaan siihen muutosta. Ei nimittäin ollut ajateltavissa, etteikö hallitusmuodon 5 §:n ilmaisema yhdenvertaisuusperiaate ollut noudattavana myös rangaistuksen mittaamistoiminnassa. Vaikka sen mittaaminen yksittäistapauksessa voisikin olla vaikeaa, nyt käsillä oli tapaus, jossa rikoskumppaneille määrätyillä rangaistuksilla oli ”huomattava sekä absoluuttinen että suhteellinen ero”. Selvää piti olla, että oli ”tuomioistuimen katsottava ylittäneen harkintavaltansa rajat ja menetelleen virheellisesti”. Korkein oikeus yhtyi näkemykseen.[427] EOA pääsi ratkaisun avulla tuomaan perusoikeudet rikosoikeudellisen harkinnan ytimeen osuvalla tavalla.

Ihmisarvoisen kohtelun vaatimusta sivuttiin vuoden 1979 tuomiossa, jossa hovioikeus jätti käräjätuomarin rangaistukseen tuomitsematta (virheellinen menettely oli vähäpätöistä ja sen katsottiin johtuvan anteeksi annettavaksi varomattomuudesta). Tuomari ei ollut kihlakunnanoikeuden puheenjohtajana määrännyt oikeuteen tuodulta syytetyitä käsirautoja poistettavaksi. Tutkintavankeudesta annetun lain 15 §:n mukaan näin

olisi kuulunut tehdä ja EOA nosti tuomaria vastaan syytteen.[428]

Oikeusasiamiehen lisäksi myös tuomioistuinlaitos pyrittiin toisinaan vetämään mukaan päivänpolitiikan pyörteisiin. Vuonna 1975 yksi tällainen tapaus sai EOA:n ehdottamaan kansanedustajan parlamentaarista suojaa koskevan valtiopäiväjärjestyksen 13 §:n muuttamista siten, että se kattaisi syytteiden lisäksi myös kanteet. Lainkohdan tarkoitus oli suojata kansanedustajia viranomaisten syytetoimenpiteiltä ja yksityisten syytteeseenpanoyrityksiltä silloin, kun ne perustuvat valtiopäivillä lausuttuun mielipiteeseen tai muun asian käsittelyssä noudatettuun menettelyyn ilman, että eduskunta oli päättänyt asiasta vähintään 5/6 äänten enemmistöllä. Pykälää voitiin tulkita EOA:n tapaan niin, että eduskunnan hyväksyntä oli saatava jo ennen haastetta tai niin, että se tarvittiin vasta haastetta tuomioistuimessa käsiteltäessä. Tämä kuitenkin mahdollisti kansanedustajaan kohdistuvan ”aiheettoman kanteen rettelöintimielessä”.[429] Tapauksessa EOA joutui ojentamaan alioikeutta sen menettelyssä populistipolitiikan äärellä. Taustalla oli SMP:n kansanedustajien eduskunnan puhemiehiä V. J. Sukselaista, Veikko Hellettä ja Frans Lähteenmäkeä vastaan tekemä haastehakemus, jossa heitä vaadittiin rangaistukseen virkarikoksesta ja julkisesta herjauksesta sekä korvaamaan vahingonkorvauksena 100 000 markkaa. Helsingin raastuvanoikeuden vanhempi oikeusneuvosmies oli sen perusteella antanut haasteen. OA Aalto pyysi selvitystä siitä, miksi näin oli toimittu, vaikkei haastehakemuksen liitteenä ollut eduskunnan antamaa suostumusta. Sillä välin raastuvanoikeus järjesti istunnon, johon puhemiehet saapuivat paikalle. Heitä edusti oikeusasiamiehen tehtävistä asianajajaksi siirtynyt Kaarlo L. Ståhlberg. Raastuvanoikeus päätti jättää jutun tutkimatta. Jupakan seurauksena EOA katsoi haastemiehen menetelleen virheellisesti tämän velvoittaessa vastaajat saapumaan henkilökohtaisesti oikeuteen ja antoi tälle huomautuksen.[430]

EOA:n ratkaisemat asiat käsittelivät harvemmin hallintolinjan tapahtumia. Varsin perustavaa laatua olevalla tavalla niihin jouduttiin puuttumaan, kun OA Aalto saattoi käsityksensä hallitusmuodon säännösten merkityksestä kahdelle lääninoikeudelle. Lääninoikeudet olivat käyttäneet sekä verovalitusten valmistelijoina että niiden esittelijöinä virastotyöntekijöiksi yksityisoikeudelliseen työsuhteeseen otettuja lakimiehiä, jotka työvoimaviranomaiset olivat tehtäviin osoittaneet. Sinänsä ratkaisu oli kätevä: sillä pyrittiin lieventämään sekä toimihenkilöiden työttömyyttä että purkamaan verovalitusten ruuhkaa. Se ei ollut kuitenkaan hallitusmuodon mukainen, sillä sen säännökset edellyttivät julkista valtaa kansalaisten oikeuksiin vaikuttavalla tavalla käyttävän henkilön olevan virkasuhteessa vallan haltijaan. Menettelyä, jossa esittelijät toimivat ilman virkavastuuta, ei voinut hyväksyä.[431]

Tuomioistuimien toiminnan lainmukaisuutta tarkasteltiin myös käytännön tasolta tarkastusten avulla. Tyypillisesti 1970- ja 1980-luvulla vuosittainen tarkastustoiminta käsitti alioikeuksien tilojen, arkistokäytäntöjen ja muun toiminnan katselmuksia. Monesti suomalaisen oikeudenhoidon puitteet olivat lohduttomat, mistä ei voinut syyttää oikeusistuimia vaan niille resursseja tarjoavaa valtiota. Alioikeuksien surkeista tiloista löytyy mainintoja lähes vuosittain. Vuonna 1988 EOA joutui kirjeellä kiinnittämään oikeusministeriön huomiota Pirkkalan tuomiokunnan käräjähuoneiston puutteelliseen kuntoon. [432]

Alioikeuksien lisäksi myös muita tuomioistuimia tarkastettiin, vuosina 1980–1981 esimerkiksi työtuomioistuin ja kampanjanomaisesti kaikki hovioikeudet.[433] Välillä tarkastukset antoivat aihetta kritiikkiin, toisinaan kiitoksiin. Oikeusasiamies esimerkiksi kehaisi onnistuneeksi erään kihlakunnantuomarin Rovaniemen kihlakunnanoikeuden odotustiloihin laatimaa monistetta, jossa opastettiin käräjille saapuvaa asianosaista tai todistajaa.[434] Tuomioistuinten tarkastus suoritettiin usein erityisten maakuntakierrosten yhteydessä. Tarkastustoiminnan ydin olikin muualla kuin tuomioistuimissa.

Vankilat ja laitokset

Vankiloiden resurssit paranivat 1960- ja 1970-luvuilla. Näiden vuosikymmenten menojen lisäys suuntautui eniten työtoiminnan- ja avolaitospalkkoihin, terveydenhuoltoon, rakennusten käyttömenoihin ja työtoimintaan. Vankiloissa avolaitostoiminta monipuolistui 1970-luvulla, jolloin vankiloihin perustettiin teollisia tuotantotiloja, kuten puusepäntehtaita.[435] Hyvinvointivaltion nousu heijastui vankiloihin muuttuneena tilanteena. Yhtäältä Suomen vankeinhoito länsimaistui tsaarinaikaisista lähtökohdistaan. Toisaalta kansainvälisessä vertailussa Suomen vankilatilanteen katsottiin vielä 1970-luvun lopulla olevan kaukana Ruotsin ja etenkin Tanskan progressiivisesta tasosta ja humaanista vankikäsityksestä.[436]

Vankiloiden 1970-luvun tarkastuskertomuksissa perehdyttiin säännönmukaisesti vankiluvun kehitykseen, vankilatarkastusten yhteydessä tapaamisoikeuttaan käyttäneiden vankien lukuun ja huolenaiheisiin sekä vankiloiden huolto- ja rakennustilanteeseen. Majoitustilanne oli krooninen ongelma, vankimäärä ylitti edelleen paikkamäärän. Se heijastui usein myös vankien oikeuksien, esimerkiksi tapaamisten ja ulkoilun toteutumiseen.[437] EOA kiinnittikin valtioneuvoston huomiota vankiloiden tilanahtauteen.[438]

Minkälaiset asiat sitten saivat aikaan oikeusasiamiehen reaktion? Vanki kanteli, kun Pelson varavankilan ylimääräinen ylivartija oli kiinnittänyt ilmoitustaululle viestin, jonka mukaan tasavallan presidentille osoitetut armonanomukset tuli lähettää avoimessa kirjekuoressa. Näin vankilan johtokunnalla olisi mahdollisuus antaa lausunto jo ennen niiden edelleen lähettämistä ja siten nopeuttaa anomusten käsittelyä. Vaatimus loukkasi vankien kirjesalaisuutta ja se oli EOA:n mukaan lain määräysten vastaisena virheellinen.[439]

Vankien mahdollisuudesta käyttää äänioikeuttaan ei oltu säädetty tyhjentävästi. Yhtäältä vankiloissa ei järjestetty eduskuntavaaleissa ennakkoäänestystä, toisaalta määräykset estivät vankien kuljettamisen ennakkoäänestyspaikkaan. Samalla kun oikeusministeriö harkitsi vankien äänestämismahdollisuuden järjestämistä, EOA antoi vankimielisairaalan ylilääkärille huomautuksen siitä, että hän oli järjestänyt joillekin vangeille kuljetuksen ennakkoäänestykseen laitoksen ulkopuolelle. Harkintaan vaikutti se, että ylilääkäri oli itsekin vaaleissa ehdokkaana.[440]

Vankilaviranomaisia voitiin arvostella esimerkiksi siksi, että poliisilta ei ollut pyydetty virka-apua joutuisan vanginkuljetuksen suorittamiseksi, vaan kuljetus oli järjestetty epätarkoituksenmukaisella ja vangille tarpeetonta rasitusta aiheuttavalla tavalla. Vangin käräjämatka rautateitse oli kestänyt yli viikon, vaikka vankilasta kihlakunnanoikeuteen oli matkaa noin 130 kilometriä.[441] Vankilanjohtaja sai huomautuksen, kun tämä oli käyttänyt suomea vastatessaan ruotsinkielisen vangin tiedusteluihin. Vankilan apulaisjohtaja puolestaan sai huomautuksen, kun tämä oli laskenut vangin ehdonalaiseen vapauteen, vaikka tieto tämän uudesta tuomioista oli saapunut vankilaan. Lääninvankilan johtaja ja kaupunginvankilan esimies saivat huomau-

tuksen, kun nämä eivät sallineet tutkintavangin tavata vaimoaan tai muita henkilöitä.[442] Vartija sai huomautuksen vääränlaisten voimakeinojen käytöstä hänen retuutettua vankia tukasta selliinsä.[443]

Vankiloiden tarkastukset olivat tarkastelujaksolla tarkastustoiminnan ydintä. Niiden lisäksi tarkastuksia tehtiin myös muihin pakkolaitoksiin. Esimerkiksi 1980-luvulla sairaalatarkastuksia tehtiin varsin paljon mielisairaaloihin niiden olojen selvittämiseksi. Tavoitteena oli erityisesti perehtyä oikeusturvan toteutumiseen, kiinnittäen ”erityistä huomiota tahdostaan riippumatta hoidossa olevien potilaiden hoitoon oton edellytyksiin sekä heihin kohdistettuihin tahdosta riippumattomiin hoitotoimenpiteisiin”. Yksi huomio oli, että ”Niuvanniemen sairaalassa oli tarkastushetkellä parikymmentä kehitysvammaista, joita ei mielisairaslain mukaan olisi saanut hoitaa mielisairaalassa vastoin tahtoaan. Osa heistä oli ollut sairaalassa jo vuosikymmeniä. Näitä potilaita ei yrityksistä huolimatta ollut onnistuttu siirtämään kehitysvammaisille tarkoitettuihin laitoksiin.” Toisen havainnon mukaan mielisairaanhoidossa hoitajamitoitus oli muuta sairaanhoitoa heikompi.[444] Lisäksi 1980-luvulla tarkastuksia tehtiin paljon kehitysvammalaitoksiin. Niissä selvitettiin tyypillisesti pakon käyttämistä.[445]

Eduskunnan oikeusasiamiehen toiminta ei saanut pelkkää kiitosta 1970-luvun lopun amerikkalaissilmin tehdyssä arviossa. Verrattuna samankokoisen vankilapopulaation Ruotsiin oikeusasiamiehelle oli varattu vain noin viidenneksen budjetti ja se keskittyi varsin vähämerkityksisiin yksittäistapauksiin. Ennen kaikkea professori Stanley Andersson mainitsi institution hampaattomuuden: kertomukset olivat täynnä päätöksiä, joissa vankilaviranomaisten virheellistä menettelyä ei havaittu. Jos taas havaittiin, ainoa seuraamus oli vankeinhoito-osaston kiertokirjeeseen otettu maininta oikeusasiamiehen ratkaisusta. Stanley kritisoi kertomusten hymistelevän vankiloiden oloja: ”The summaries may call attention to the particular shortcomings – such as the inadequancy of one prison building constructed in the 1500’s – but also often attest to the overall favourable impression which the Ombudsman has formed”. Kriittinen Andersson näki sekä Ruotsin että Suomen oikeusasiamiehen olleen osa eliittiä ja siten instituutiona heikon saamaan aikaan muutoksia: ”part of the establishent – a homeopatic remedy within the body politic”.[446]

Poliisin toimintaa – erityisesti voimankäyttöä – koskevat ratkaisut

Poliisiviranomaisten toiminnan laillisuusvalvonta oli jo 1970-luvulle tultaessa kaukana pelkästä poliisiväkivallan selvittelystä tai vangittujen kohteluun liittyvistä asioista. Nyt huomautusten kohteeksi tulivat yhä useammin johtavassa asemassa olevat poliisivirkamiehet, eikä välttämättä kenttätyötä tekevä miehistö.

Vuonna 1970 poliisimestarin huomiota kiinnitettiin virkatoiminnassa käytettyjen sanontojen täsmällisyyteen. Poliisitarkastaja puolestaan sai huomautuksen tämän siirrettyä luvatta oikeusasiamieheltä saamansa syyttäjäntehtävän toiselle syyttäjälle. Hän oli vieläpä ilmoittanut tuomioistuimen päätöksestä oikeuskanslerille, eikä oikeusasiamiehelle. Samana vuonna poliisikomisario sai huomautuksen siitä, että hän ei ollut pidätystilanteessa antanut rikoksesta epäillyn laittaa kotoaan lähtiessä kenkiä jalkaan. Epäilty oli kuljetettu avojaloin poliisiautoon.[447]

Ratkaisujen perusteella vaatimukset poliisitoiminnan laatua kohtaan olivat nousseet selvästi. Ilmeisin syy tähän on vuoden 1966 poliisilaki ja sen taustalla oleva muutos siinä, miten poliisitoiminta ajateltiin viranomaistoimintana, jolla oli lisäksi huomattava yhteiskunnallinen merkitys. Tämä muuttunut ajattelu tulee hyvin esille Iranin šhaahin kesän 1970 vierailun yhteydessä tapahtuneiden mielenosoituskärhämien käsittelystä, joihin oli käytetty vuoden 1971 kertomuksesta peräti 16 sivua.[448]

Käsittelyn pisti vireille oikeustieteen ylioppilas M. W.:n (mitä ilmeisimmin Matti Wuori) ja 85 muun kirjelmä, jossa he kantelivat poliisin ylittäneen toimivaltansa shaahin Suomen vierailua seuranneissa mielenosoituksissa. Kantelun mukaan poliisi olisi Helsingissä, Kuopiossa ja Rovaniemellä loukannut ”kansalaisten mielipiteen ilmaisemiseen ja kokousvapauteen liittyviä laillisia oikeuksia”. Kertomuksessa kuvattu kantelukirjoitus oli yksityiskohtainen ilotulitus kaikesta niistä seikoista, jotka voimansa tunnossa oleva vasemmistoradikaalinen opiskelijaliike havaitsi olevan pielessä suomalaisessa kokoontumislainsäädännössä, kaupungin järjestyssäännöissä ja poliisiviranomaisten toiminnassa mielenosoitusten yhteydessä. Kansanliikkeen käsitys oli, että ”poliisi oli toiminnassaan tehnyt arvostusratkaisuja ja suhtautunut eri tavoin toisaalta suosionosoittajiin ja toisaalta paheksumistaan osoittaviin, joiden käyttäytyminen ei ollut suosionosoittajien suorittamia pahoinpitelyjä lukuun ottamatta, poikennut viimeksi mainittujen käyttäytymisestä”.[449] Avainsyytös oli, että poliisin ratkaisut perustuivat lainsäädännön sijaan lähinnä konservatiiviselle arvopohjalle. Vapautta rajoittavien toimien perustelu turvallisuussyillä tai jopa liikenneturvallisuudella osoitti kantelun mukaan, ”ettei tilannetta ollut pyrittykään arvostelemaan voimassa olevan oikeusjärjestyksen muodostaman kokonaisuuden pohjalta tai aina edes poliisilain rajoissa. Erityisen kärjistettynä tämä oli ilmennyt eräiden kansanedustajien parlamentaarisen immuniteetin loukkaamisena. Kansanedustaja Erkki Tuomiojan kiinnioton yhteydessä hänet oli estetty osittain ottamasta osaa eduskunnan täysistuntoon. Iranin shaahin vieraillessa eduskuntatalossa oli lisäksi poliisin taholta pyritty estämään kansanedustajien Kaisu Weckman’in ja Matti Koivusen pääsy toimipaikalleen”.[450]

EOA käsitteli kantelua laajasti ja analyyttisesti. Poliisi oli pääasiassa toiminut toimivaltansa puitteissa ja tilanteen edellyttämällä tavalla useissa eri tapahtumissa. Toisaalta paikoin voimankäyttö oli paikoin ollut liiallista (”Erityisesti erään poliisimiehen tungeksivaan väkijoukkoon kuuluneen naishenkilön päähän suuntaaman lyönnin tarpeellisuutta voidaan muusta tilanteesta irrallisena tarkastellen jälkikäteen arvostella”) tai tiedotus sinänsä oikeista päätöksistä heikkoa (”Kuitenkin olisi sekä Hietalahden että apulaispoliisimestari Urjan mielestäni tullut tarmokkaammin pyrkiä saattaa nuo Hietalahden antamat, aikaisempiin suunnitelmiin muutosta merkinneet määräykset A. L. K:n tietoon jo ennen ilmoitettua mielenosoituksen alkamisaikaa”).[451] Syytteisiin johti Kuopion poliisimestarin päätös kieltää järjestettäväksi aiottu mielenosoitus, joka loukkasi hallitusmuodossa ja yleisistä kokouksista annetussa laissa säädettyä kokoontumisvapautta. Rovaniemen poliisissa työskennellyt nuorempi konstaapeli puolestaan oli käyttänyt sopimatonta ja tilanteeseen nähden tarpeettoman ankaraa voimakeinoa kiinniotettua poliisiautoon kuljetettaessa. Konstaapeli vältti syytteen, mutta sai huomautuksen ”vastaisen varalta”.[452]

Šhaahin vierailu poiki vielä kantelun, jossa sivuttiin kansanedustajan asemaa. Kansanedustaja T. P. (Terho Pursiainen) oli otettu kiinni Helsingin kauppatorilla ja saanut poliisilta rangaistusvaatimuksen kun tämä

oli ”poliisimiesten havaintojen mukaan huutanut ja melunnut mieltään osoittaneen väkijoukon mukana”. Poliisiviranomaiset olivat muuttaneet alun perin virheellisesti merkittyä rikkomuksen nimeä niskoittelusta poliisia vastaan ilkivaltaiseksi huutamiseksi ja kovaääniseksi metelöinniksi kauppatorilla. Tämä oli EOA:n mukaan lainmukaista. OA Ståhlberg joutui ottamaan myös kantaa siihen, oliko kansanedustajan pidättäminen valtiopäiväjärjestyksen 14 §:n vastaista. Näin ei ollut, sillä kansanedustajan suoja vangitsemista vastaan valtiopäivien aikana ei ”käytännössä omaksutun kannan mukaan koske henkilöllisyyden toteamista ja kuulustelun toimittamista varten tapahtuvaa rikoksesta tavatun kansanedustajan kiinniottamista”.[453]

Yksittäisten tapahtumien kuvauksen tai syytetoimien sijaan EOA:n käsittelyssä tärkeää on juridiseen analyysin perustuvat loppupäätelmät šhaahin vierailuun liittyvistä poliisioperaatioista. Niiden mukaan yleisön ja poliisin välillä johtuvan jännitteen taustalla oli lainsäädännön vanhentuneisuus ja puutteellisuus, ja syytä oli myös poliisiviranomaisten heikossa tiedotuksessa. Poliisiviranomaisten tekemistä päätöksistä ja niiden laillisuuspohjasta olisi tullut ilmoittaa paremmin mielenosoitusta organisoiville. OA katsoi, ettei näillä välttämättä ollut riittävästi lainsäädännön tuntemusta, joten he olivat aiheetta ”epäilleet poliisiviranomaisten loukkaavan heidän laillisia oikeuksiaan ja pyrkineet toteuttamaan niitä ominvalloin”. EOA päätyi siis kokonaisvaltaiseen ratkaisuun: ylilyönnit saivat ansionsa mukaisen seuraamuksen, valtioneuvosto sai tietoonsa käsityksen mielenosoituslainsäädännön tarpeellisuudesta ja sisäasiainministeriö sai kirjelmän, jossa kehotettiin kiinnittämään huomiota hyvään hallintotapaan kuuluvan tiedotuksen teroittamisesta poliisiviranomaisille.[454]

Poliisitoiminnassa oli 1970-luvun alussa vielä kehitettävää kohti kansalaisoikeuksia huomioivaa viranomaista. Kun EOA 1971 tarkastustoiminnassaan perehtyi poliisilaitosten toimintaan, kävi ilmi, ettei rikoksesta epäillyn kuulustelussa läheskään aina ollut paikalla avustajaa. Sitä ei ollut tapana pyytää, vaikka ”läsnäolo ilmeisesti olisi ainakin useimmiten pyydettäessä sallittu”. Esimerkiksi Kajaanissa läsnäolomahdollisuudesta oli kaupungin lakimieskunnalle ilmoitettu, mutta nämä eivät sitä olleet käyttäneet hyväkseen.[455] Vielä vuosikymmen loppupuolella saattoi käydä niin, että ylikonstaapeli ansaitsi huomautuksen siitä, että oli esitutkinnassa kuulustellut rikoksesta epäiltynä olleen henkilön äitiä todistajana ilmoittamatta hänelle oikeudesta kieltäytyä todistamasta.[456]

Vuonna 1973 käsiteltäväksi tuli ”kysymys poliisin toimenpiteiden oikeellisuudesta Lahden kaupungissa sattuneen niin sanotun romaanimellakan yhteydessä.” Mellakan rajoille yltynyttä katutappelusta alkanutta kuohuntaa oli vaikea saada hallintaan, kun poliisit olivat tappelupukareita pidättäessään joutuneet käymään käsiksi myös sekä näitä puolustamaan ryhtyneisiin tovereihin että ”tapahtumista täysin erossa pysyneisiin romaaniheimon jäseniin” OA:n pitkästi selostaman tapahtumaketjun seurauksena kaksi poliisia oli jo asetettu syytteisiin. EOA päätyi huomauttamaan virheellisestä menettelystä vielä poliisikomisariota, ylikonstaapelia ja kolmea poliisikonstaapelia. Kysymys oli paitsi poliisiväkivallasta, ennen kaikkea epäselvistä toimintaohjeista ja vastuunjaosta. Puutteiden seurauksena tilanne oli lähellä karata poliisin hallinnasta. Poliisitoimintaan kohdistuva kritiikki osuikin yhä selvemmin sen vanhanaikaisiin piirteisiin: moderni poliisitoiminta edellytti kirkasta vastuunjakoa ja lakiin perustuvaa toimintaa.[457]

Pakettiin, Heikki Konttinen / kuvaaja Simo Rista (1970, pronssi). © Kuvasto 2019.

Niinpä EOA kirittikin poliisia toimimaan yhä huolellisemmin viranomaisena. Kahdelle konstaapelille annettiin huomautus, kun nämä eivät olleet antaneet rangaistusvaatimusta ajokiellossa olleelle kuljettajalle eivätkä myöskään saattaneet asiaa esimiehensä ratkaistavaksi.[458] Komisario sai huomautuksen poliisiauton epäasianmukaisesta käyttämisestä. Tämä oli kantelun tehneen poliisimiehen mukaan ”pitänyt tapanaan ravintolasta tullessaan tulla poliisilaitokselle ja käskeä jonkun poliisimiehen ajamaan hänet kotiin [E:n] omalla autolla, jolloin kuljetuksen suorittanut poliisimies oli ollut noudettava poliisiautolla takaisin poliisilaitokselle”.[459] Keskusrikospoliisin päällikön huomiota kiinnitettiin siihen, että muiden pohjoismaiden viranomaisten pyytämät virka-aputoimet oli pyrittävä suorittamaan riittävän joutuisasti. Tapauksessa on huomionarvoista se, että se pantiin vireille Ruotsin oikeusasiamiehen aloitteesta.[460] Syytteeseen jatketusta virkarikoksesta joutui liian yritteliäs nimismies ”joka oli vastoin annettua ohjetta toimittanut asianajotehtäviä tilausliikennelupa-asioissa ja samoissa asioissa antanut viran puolesta lausuntoja”.[461] Nimismiehen huomiota kiinnitettiin kielilain asianmukaiseen noudattamiseen rikosilmoituksia vastaanotettaessa, poliisitarkastajaa huomautettiin virheellisestä menettelystä poliisimestarin toimen täyttämistä koskevassa asiassa ja poliisilaitoksen rikososasto laiminlyönnistä kaupunginviskaalin pyytämien lisätutkimusten suorittamisessa.[462] EOA:n arvostelun kohteeksi joutui nimismies, joka oli antanut paikkakunnan lehden julkaistavaksi niin sanottuja häirikkölistoja. AOA Ivars piti menettelyä eräänlaisena kunniaan kohdistuvana lisärangaistuksena, jota rikos-

lainsäädäntö ei tuntenut. Rikkomuksiin syyllistyneiden nuorten nimien julkaiseminen sosiaalisen kontrollin kiristämisen toivossa ei kuulunut 1980-luvulle tulevan valtion soveliaisiin viranomaiskäytäntöihin.[463]

Poliisiviranomaisten toiminta vuosien 1980 ja 1981 kutsuntojen yhteydessä puolestaan ei aiheuttanut toimenpiteitä. Siviilipalvelusmiehet olivat kutsuntojen yhteydessä halunneet jakaa esitteitä vaihtoehdoista asepalvelukselle. Tällaisen mielenosoituksen rajaaminen sotilasviranomaisten pyynnöstä ei merkinnyt poliisin toimintavaltuuksien ylitystä.[464]

Toisaalta myös perinteinen poliisiväkivalta ja voimankäytön poikkeustilanteet tulivat aika ajoin käsiteltäväksi. Vuonna 1974 EOA määräsi poliisikonstaapelia vastaan nostettavaksi syytteen yksin teoin tehdyistä lievästä pahoinpitelystä ja varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä. Tämä oli mäjäyttänyt kihlakunnanoikeudessa alkoholia ja muita huumaavia aineita nauttinutta, istunnossa vangittua ja kuljetustaan vastaan rimpuilevaa vastaajaa nyrkillä palleaan. Hovioikeudessa konstaapelin rangaistukseksi tuomittiin kymmeneen päiväsakkoa.[465] Vuonna 1978 hovioikeus tuomitsi yhdessä tapauksessa konstaapelin päiväsakkoihin virkavirheestä ja pahoinpitelystä, mutta toisessa tapauksessa hylkäsi kahta konstaapelia vastaan nostetut pahoinpitelysyytteet.[466]

Seuraavana vuonna tarkasteltiin poliisimiehen puutteellisia voimankäyttöohjeita. Liikkuvan poliisin partio oli pysäyttänyt maastomoottoripyörällä liikkuneen varomattomuudesta liikenteessä epäillyn ampumalla varoituslaukauksen ilmaan. Lausunnossaan Liikkuvan poliisin päällikkö kertoi, ettei viranomaisohjeita aiheesta ollut ja toiminta perustui poliisikoulutuksessa annettuun opetukseen. AOA Lehtovirta piti kyseenalaisena, oliko ampuma-aseen käyttäminen huomion herättämiseksi ja välillisen uhkan luomiseksi sallittua lievään rikkomukseen syyllistyneen henkilön pysäyttämiseksi. Laista tai viranomaisohjeista ei kuitenkaan löytynyt kysymykseen ratkaisua, joten asetta käyttänyttä poliisimiestä kohtaan ei ollut syytä ryhtyä toimenpiteisiin. Ratkaisun lisäksi EOA saattoi kuitenkin sisäasiainministeriön tietoon selostuksen poliisin aseenkäyttöä käsittelevien ohjeiden puutteellisuudesta.[467] Modernin poliisin ei ollut syytä ammuskella ilmaan päristelijän pysäyttämiseksi.

Hämmästyttävää kyllä, samankaltainen asia tuli käsittelyyn vielä lähes kymmenen vuotta myöhemmin. Helsingin Kontulassa ”poliisipartio oli myöhään illalla elokuussa … havainnut kahden nuoren pojan ajelevan mopolla, jossa ei ollut ollut valoja. Saadakseen mopon, joka sille annetuista pysähtymismerkeistä huolimatta oli jatkanut matkaansa, pysähtymään, toinen poliiseista oli virka-aseellaan ampunut varoituslaukauksen ilmaan. Poliisimiehen katsottiin käyttäneen ankarampia voimakeinoja kuin mitä voidaan pitää puolustettavana ottaen huomioon tilanne sekä virkatehtävän luonne.” Sisäasiainministeriö ei vieläkään ollut antanut ohjetta aseen käytöstä moottoriajoneuvon pysäyttämisessä. Korkeimman oikeuden vuoden 1979 ratkaisuun suhteuttaen EOA kuitenkin pystyi arvioimaan, että voimakeinot olivat olleet suhteettoman voimakkaita ottaen huomioon pysäytettävien ilmeisen nuori ikä ja kuljettajan epäilty rike. [468] Samana vuonna eräs komisario tuomittiin päiväsakkorangaistukseen yhdellä teolla tehdyistä laittomasta vangitsemisesta ja varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä. Tämän todettiin pidättäneen epäillyn ilman laillista syytä ja määränneen tämän pitämisestään lisätutkinnan ajan säilössä ja näin, ”ei kuitenkaan häijyydestä, virkaansa toimittaessaan riistänyt J. J.:n vapauden ja varomattomuudesta syyllistynyt virkavirheeseen”.[469]

Tarkastelujakson ehkä monisyisin ratkaisu annettiin vuonna 1988. Se liittyi laajaan petos- ja veropetostutkintaan, joka laajeni myös huumausainerikostutkinnaksi. Vyyhti ei johtanut syytteisiin poliisimiehiä vastaan, mutta poliisin toimintatavat esitutkinnassa joutuivat perusteellisesti läpivalaistuksi. Laajasta jutusta saa parhaan käsityksen ratkaisun otsikosta, joka on kaikkea muuta kuin ytimekäs:

”Huomautettu keskusrikospoliisin apulaispäällikölle siitä, että hän oli voimakkaalla arvostelulla yrittänyt vaikuttaa kaupunginviskaalin syyteharkintaan sekä keskusrikospoliisin nimissä lääninsyyttäjälle lähettämällään kirjeellä ”alistanut” kaupunginviskaalin syyttämättäjättämisratkaisun lääninsyyttäjän uudelleen harkittavaksi. Huomautettu myös keskusrikospoliisin poliisimiehille epäillyn huumausainerikoksen perusteella takavarikoitujen lääkeaineiden palauttamiselle asetetun määräajan ylittämisestä yli kahdella vuodella. Saatettu sisäasiainministeriön ja keskusrikospoliisin tietoon käsitys siitä, ettei lääkintöhallituksen lääkemääräyksiä koskevan yleiskirjeen määräys voi huomioon ottaen kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 14 artiklan 2 kohtaan sisältyvä syyttömyysoletuksen periaate, kääntää todistustaakkaa esitutkinnassa huumausainerikoksesta epäillyn vahingoksi. Lausuttu käsitys myös siitä, että pakkokeinojen käyttö rikoksesta epäiltyä vastaan velvoittaa vastaaviin ponnisteluihin myös vapauttavan näytön hankkimiseksi esitutkinnassa.

Kysymys myös esitutkinnan joutuisan toimittamisen tärkeydestä rikoksesta epäillyn oikeusturvan kannalta, esitutkinnasta vastaavien poliisimiesten mahdollisesta esteellisyydestä heihin kohdistettujen kantelujen perusteella sekä heidän käyttämiensä tutkintakeinojen luvallisuudesta, kuulustelijan ja tutkintatodistajan vuorottelukieltoa koskevan poliisin käskylehden ohjeen soveltamisesta, pidätettyjen sairauksista ynnä muista seikoista tehtävistä merkinnöistä sekä alkoholin tarjoamisen luvallisuudesta poliisin puhuttelemalle henkilölle.”[470]

Tapauksesta tulee ilmi poliisitoiminnan kohonneet oikeudelliset vaatimukset. Niihin sisältyi nyt ensimmäistä kertaa nimenomaisesti mainiten myös kansainvälisin sopimuksin suojatut ihmisoikeudet.

Poliisiviranomaisten menettelyä koskevien asioiden tyypillinen määrä kääntyi kasvuun 1970-luvun lopulla. Kasvusta tuli trendinomainen 1980-luvun puolivälissä ja se kiihtyi kohti ennätysvuotta 2013. Kun aiemmin poliisiasioiden määrä oli pysynyt noin sadan tapauksen mittaluokassa, rikkoi määrä kahdensadan rajan ensimmäistä kertaa vuonna 1986, kolmensadan rajan vuonna 1994, neljänsadan rajan vuonna 2002, viidensadan rajan vuonna 2005 ja kuuden- sekä seitsemänsadan rajan samalla kertaa vuonna 2009. Ennätysmäärä poliisia koskevia asioita on käsitelty vuonna 2013, 889. Vertailun vuoksi: määrä on suurempi kuin poliisia koskevat asiat vuosien 1963 ja 1970 välillä yhteensä.

Poliisiasioiden merkityksen nousu ja määrän kasvu heijasteli ja edelsikin poliisiin kohdistuvaa yhteiskunnallista keskustelua. Se puolestaan kietoutui poliisilainsäädännön uudistamisprosessiin ja parlamentaarisen poliisilakikomitean työskentelyyn vuosina 1984–1986 Tässä vaiheessa poliisin aseman kannalta keskeiseksi tuli sen suhde eduskuntalaitokseen. Poliisitoiminta otettiin entistä selvemmin eduskuntalakien alaiseksi. Samalla myös poliisihallintoa tuli kehittää eduskunnan linjausten mukaisesti ja sen tuli voida valvoa poliisia koskevien linjausten toteutumista. Poliisilain uudis-

tuksen valmistelu jatkui 1980-luvun lopulla työryhmävalmistelulla ja se valmistui 1990-luvun puolivälissä (493/1995, HE 57 1994 vp.) Siinä keskeiseksi tuli parlamentarismin ohella perus- ja ihmisoikeuksien huomioon ottaminen.[471]

Paitsi että oikeusasiamies oli vaikuttamassa poliisitoiminnan ylätason kehitykseen, tarkastuksissa tuli välillä esille puutteita, jotka olivat hyvinkin poliisitoiminnan konkreettisinta ydintä. Niissä ei ollut välttämättä kyse poliisitoiminnan laittomuuksista vaan yhteiskunnan heikosta budjetoinnista. Helsingin rikospoliisilta esimerkiksi puuttui vuonna 1983 kymmenen henkilöautoa – Peräseinäjoen nimismiespiirissä puolestaan ei ollut käytössä lainkaan poliisiautoa. Apulaisoikeusasiamies saattoi tämänkaltaiset asiat poliisitarkastajan ja sisäasiainministeriön poliisiosaston teknillisen toimiston tietoon ja auttoi siten resurssivajeen paikkaamisessa.

Poliisilaitokset olivat säännöllisesti oikeusasiamiehen tarkastustoiminnan kohteina. Tyypillisesti ensin raportoitiin tilojen soveltuvuudesta käyttötarkoitukseensa, sitten pidätettyjen suojien asianmukaisuudesta. Tapana oli kiinnittää huomiota myös työvoiman riittävyyteen, pidätettyjen kirjojen merkintöjen asianmukaisuuteen ja lopulta ylipäänsä laitoksen toimintaan.[472] Toisinaan, esimerkiksi vuonna 1983, poliisihallinnon eri virastoyksiköitä tarkastettiin enemmän kuin yleensä. Yhdeksän kaupungin poliisilaitoksen, 29 nimismiespiirin kanslian ja poliisiaseman sekä liikkuvan poliisin Oulun lääninosaston myötä apulaisoikeusasiamies tarkasti esimerkiksi Helsingin poliisilaitoksen käyttöön rakennetun uuden Länsi-Pasilassa sijaitsevan poliisitalon. Rakennus oli onnistunut ja toimiva, mutta vaikeiden yhteyksien päässä, eikä yleisö- tai henkilökuntapaikoitustakaan oltu järjestetty riittävästi.[473]

Tarkastuksista toiminnan kivijalka

EOA:n 1970-luvun alun tarkastuskertomukset olivat hyvin laadittuja ja selkeitä. Niissä eriteltiin eri tarkastuskohteet ja esiteltiin tehtyjä havaintoja. Tarkastustoiminnasta muodostui siinä mielessä toiminnan kivijalka, että niitä tehtiin varsin runsas määrä, ne antoivat mahdollisuuden perehtyä oikeusasiamiehen toivomiin teemoihin ja ne toivat esiin pieniäkin epäkohtia. Esimerkiksi vuonna 1971 tarkastuksia oli suhteellisen vähän, mutta silloinkin peräti 56, eli 16 työpäivän verran. Vuoteen 1978 mennessä tarkastusten määrä oli vakiintunut yli kolminkertaiseksi (167). Oikeusasiamies, apulaisoikeusasiamies ja hänen varamiehensä käyttivät niihin yhteensä 68 työpäivää.[474] Pian tarkastusten säännönmukainen määrä kuitenkin kääntyi laskuun. Jälkikäteen voidaan havaita, että 1970-luku ja vielä lähes koko 1980-luku olivat tarkastusten kulta-aikaa.

Pääpaino tarkastuksissa oli vankeinhoitolaitoksessa ja puolustusvoimissa. Raportit niistä oli jaoteltu teemoittain systemaattisesti esimerkiksi vuoden 1971 tapaan vankiloita, kaupunkien poliisilaitoksia, nimismiespiirien kanslioita ja poliisiasemia, puolustuslaitosta, lääninhallituksia, alioikeuksien kanslioita ja käräjähuoneistoja ja muita valtion virastojen laitoksia sekä kunnallisia viranomaisia ja laitoksia koskeviin osioihin.

Tarkastukset johtivat usein niiden jälkeisiin toimenpiteisiin. Esimerkiksi vuoden 1977 aikana tehdyt 169 tarkastusta saivat aikaan monia tutkimuksia, viisi kirjallista esitystä, yhden syytteen, useita suullisia ja kirjallisia huomautuksia sekä lukuisia kehotuksia korjata pienempiä virheitä.[475]

Sekä kiitettäviä asioita että pienempiä ja suurempia epäkohtia löytyi lähes joka kategoriasta. Esimer-

TEHDYT TARKASTUKSET, 1970–2018

kiksi Konnunsuon vankilan lääkäripulaa helpotettiin määräämällä rangaistustaan suorittavia lääkärin koulutuksen saaneita lääkärin tehtäviin. Porin poliisilaitoksen käytössä oli nykyaikainen ja tarkoitustaan vastaava rakennus pidätettyjen suojineen – Kaavin nimismiespiirissä suojat olivat ”miltei ala-arvoiset ja nimismiehen kertoman mukaan ne saattoivat toisinaan jopa olla veden vallassa”. Toisinaan tarkastuksissa tuli ilmi hämmästyttäviä käänteitä. Esimerkiksi Kaavin kunnan holhouslautakunnan arkisto paljastui olleen sijoitettu ”kunnan omistamassa arkistohuoneessa olleeseen pahvilaatikkoon”. Selostus on syytä kerrata kokonaisuudessaan: ”Sikäli kuin sekavista asiakirjoista voitiin havaita, olivat asiat suurelta osaltaan hoitamatta ja asiakirjat puutteelliset. Saadun tiedon mukaan holhouslautakunnan puheenjohtajaksi vuoden 1971 alusta lukien valittu henkilö oli valittanut päätöksestä, jolla hänet oli sanottuun toimeen määrätty, sekä kieltäytynyt ryhtymästä mihinkään puheenjohtajalle kuuluvaan toimeen ennen kuin hovioikeus olisi hänet siihen velvoittanut. Tarkastustilaisuuden yhteydessä ilmoitettiin puheenjohtajaksi valitulle, että puheenjohtajan tehtävä oli otettava vastaan siitä huolimatta, että tällaisen määräyksen sisältäneestä päätöksestä oli valitettu.”[476]

Kun apulaisoikeusasiamies aloitti vuoden 1972 alusta, tarkastustoimintaa ryhdyttiin paitsi lisäämään, myös kehittämään. Ensinnäkin tarkastuskohteissa pyrittiin paneutumaan käsiteltyihin asioihin aiempaa perusteellisemmin ja laajemmin. Toiseksi avautui mahdollisuus erityisten syrjäseutujen tarkastusmatkojen tekemiseen. Oikeusasiamies tekikin vuonna 1972 tarkastusmatkan Lapin syrjäseuduille tutustuakseen oikeudenhoidon ja hallinnon tilaan siellä. Oikeusturva vaikeakulkuisella alueella tuntuikin kaipaavan kohennusta.[477] Esimerkiksi käy jo oikeuslaitoksen tilaresurssit. Siinä missä alioikeuksien tilat tuntuivat vuoden 1972 kertomuksen perusteella olevan heikot joka puolella maata, Utsjoella tilanne oli erityisen synkkä. Sen kihlakunnanoikeus kokoontui paikallisen ylikonstaapelin asunnon olohuoneessa. ”Valtion omistamaa kalustoa istuntosalissa oli vain pöytä ja kuusi vanhaa tuolia. Saamieni tietojen mukaan oikeusministeriöitä oli pari vuotta sitten anottu lisää valtion kalusteita käräjäsaliin, mutta vastausta anomukseen ei ollut saatu.”[478] Vuonna 1973 tarkastusmatka ulotettiin Pohjois-Karjalaan[479], vuonna 1976 Pudasjärvelle, Taivalkoskelle ja Kuusamoon, sekä vuonna 1976 Torniojokilaaksoon[480]. Maakuntakierrokset vakiintuivat osaksi toimintaa 1980-luvulle tultaessa.[481] Kun vuonna 1983 kanteluiden määrä oli pienempi, tarkastustoimintaa laajennettaessa kokeiltiin maakuntakierrosten korvaamista ”asutuskeskuksiin suuntautuneilla pienimuotoisemmilla, päivän tai kaksi kestävillä tarkastusmatkoilla, joiden yhteyteen on järjestetty yleisötilaisuuksia suullisten tai kirjallisten kanteluiden tekemistä ja jättämistä varten.” [482]

Ulkomaille valvontamatkat suuntautuivat 1970-luvulta alkaen varsin usein. Pääasiassa niitä tehtiin Lähi-itään suomalaisen valvontajoukon luokse[483]. Vielä pidemmälle matka suuntautui vuonna 1982, kun OA Aalto suoritti tarkastukset Suomen pääkonsulinvirastoissa New Yorkissa ja San Franciscossa, kaupallisen sihteerin toimistossa Sydneyssä sekä Suomen suurlähetystöissä Canberrassa ja Bangkokissa. Lisäksi hän vieraili thaimaalaisessa vankilassa tapaamassa kahta huumausainerikoksista tuomittua Suomen kansalaista ja keskustelemassa paikallisten vankeinhoitoviranomaisten kanssa.[484]

Tarkastustoimintaa kyettiin lisäämään 1970-luvun loppupuolella uusien resurssien turvin. Samalla siten kertomuksessa kyettiin erikseen käsittelemään erilaisten laitosten tilannetta ja laajentamaan lääninhallitusten tarkastuksia. Tavoitteeksi nousi, että jokaisessa rangaistuslaitoksessa ja varuskunnassa suoritettaisiin tarkastus vähintään joka toinen vuosi.[485] Lääninhallituksen tarkastuksilla oli merkitystä paitsi hallinnon, myös lainkäytön kannalta. Lääninoikeudet toimivat 1970-luvulla niiden yhteydessä.

Vilkas ja hyvin resursoitu tarkastustoiminta mahdollisti sen painopisteiden suunnittelun. Esimerkiksi vuonna 1981 erityisinä tarkastuskohteina olivat huoltolat ja koulukodit, joissa lähes jokaisessa suoritettiin tarkastus.[486] Lisäksi kuntia tarkastettaessa kohderyhmäksi oli valittu asuntotuotantoasiat, sillä niitä oli vuoden alusta siirretty valtiolta kunnan tehtäviksi.[487] Vuonna 1984 tarkastettiin tuomioistuinten tarkastuksen päähuomio kiinnitettiin sotilasoikeudenkäyntiasioita käsittelevien tuomioistuinten tarkastamiseen.[488] Vuonna 1985 päättyi verohallinnon ”muutaman vuoden kestänyt tarkastusprojekti” ja kehitysvammalaitoksiin tehty kahden vuoden tarkastuskierros.[489]

Tarkastustoiminnan kovaa ydintä olivat oikeusasiamiehen perustehtävät. Tämä ilmenee siitä, mihin tarkastukset suuntautuivat kun vuonna 1984 Helsingissä pidetyt oikeusasiamiesten kansainvälisen seminaarin järjestelyt leikkasivat tarkastusvoimaa. Keskeisimmät tarkastuskohteet olivat rangaistuslaitokset ja puolustusvoimien joukko-osastot. Niiden tarkastuksissa voitiin lähes noudattaa suunnitelmaa, jonka mukaan puolet kohteista tarkastetaan joka vuosi. Lisäksi sairaala- ja huoltolaitosten osuus oli poikkeusvuonnakin keskimääräistä suurempi ja erityistä huomiota kiinnitettiin kehitysvammaisten hoitolaitoksiin. Keskusvirastojen tarkastuksia oli vain yksi.[490]

LÄNSIMAISTUVAN OIKEUDEN ENSI MERKIT

Ombudsman meni ohi

Oikeusasiamiesinstituutio levisi 1960- ja 1970-luvuilla eri länsimaihin. Oikeusasiamiehen ”idea” levisi maailmanlaajuisesti – myös sosialisti- ja kehitysmaihin – aivan kuin erityistä suunnitelmaa noudattaen.[491] Nousu alkoi Norjasta ja Tanskasta, joiden ”toisen painoksen” instituutioiden väljemmät puitteet ja vähemmän legalistiset luonteet havaittiin Suomessakin. Oikeusasiamiehenä aiemmin toimineen professori Kastarin evästys oli, että tuomioistuimet kannattaa pitää laillisuusvalvonnan kohteina ja ettei instituutio yksinään ole muuten rapautunutta hallintoa korjaava ihmeellinen peruskorjaaja.[492] Kastari piti jo vuonna 1962 valtiopäivien asiamieheen kohdistunutta mielenkiintoa muotivirtauksena ja totesi, ettei suomalaisten laillisuusvalvojan asema ollut kiinnittänyt uudistajien huomiota.[493]

Suomalainen oikeusasiamiesinstituutio oli kuitenkin ytimeltään ensimmäisen painoksen oikeusasiamies, joka ei kelvannut malliksi kansainväliselle liikkeelle. Suomesta kelpasi lähinnä systeeminen argumentti siitä, että kussakin demokraattisessa valtiossa tarvitaan vähintään yksi parlamentille vastuussa oleva ja laajoilla toimivaltuuksilla varustettu laillisuusvalvoja.[494] Suomen instituutin empiiristä toimivuutta kansainväliset tutkimukset ja selvitykset eivät todistaneet. Esimerkiksi pitkälliseen kenttätyöhön perustuvassa ombudsman-tutkimuksen angloamerikkalaisessa klassikkoteoksessa Walter Gellhorn näki niin oikeusasiamiehen kuin oikeuskanslerinkin epäonnistuneen pienen ihmisen suojelemisessa kasvottomalta hallinnolta. Gellhornin näkemyksen mukaan kummatkin keskittyivät lillukanvarsiin, mutta eivät kansalaisvapauksien puolustamiseen poliittisen paineen alla. Kansainväliseksi esimerkiksi kelpaava instituutio olisi kaivannut tarkan suurennuslasin sijaan kykyä rohkeisiin aloitteisiin sekä herkkyyttä tunnistaa yksittäisten tapausten laajemmat vaikutukset.[495]

Suomalaista instituutiota kehittävät lakihankkeet eivät myöskään omaksuneet mitään kansainvälisesti etenevästä uudistuksesta ja laajenemisesta. Esimerkiksi 1970-luvun alussa komitealaitoksessa saatiin tuotettua ehdotus oikeusasiamiesinstituution kehittämisestä toisella, avustavalla oikeusasiamiehellä ja tämän varamiehellä. Mietinnössä tarkasteltiin Ruotsin, Norjan ja Tanskan malleja.[496] Viittä vuotta myöhemmin instituutin resursointia (kaksi samanarvoista oikeusasiamiestä) ja toimialan laajentamista (myös muut kuin virkamiehet) pohtineen oikeusasiamiestoimikunnan mietinnössä vertailukohtana käytettiin ainoastaan Ruotsin kymmenen vuotta aiemmin valmistunutta komiteamietintöä (SOU 1965:64) ja vuoden 1967 uudistusta.[497]

Maailmalla kansainvälisen Ombudsman-liikkeen uudistusvoimaa osoittivat ne kriittiset arviot, joilla pyrittiin perustelemaan uuden instituution tarve. Esimerkiksi Yhdysvaltain asianajajien yhdistyksen Bar Associationin puolesta asiaa selvittänyt Bernard Frank eritteli Ombudsman-instituution tarvetta seuraavasti. 1. Modernin valtion sosiaali- ja hyvinvointifunktioiden kasvu oli antanut useille viranomaistahoille voimakkaita valtuuksia. Ombudsmania tarvittiin lieventämään tästä seurannutta kitkaa viranomaisten ja kansalaisten välillä sekä suojelemaan kansalaisia hallinnon virheiltä ja vallan väärinkäytöltä. 2. Huoli yksilön oikeuksista oli kasvanut. Tasapaino suhteessa kasvavaan byrokratiaan edellytti yksilön oikeuksien parempaa suojaa. 3. Hyvinvointivaltiossa lainsäätäjä delegoi yhä useammin toimivaltaa hallinnolle. Ombudsman tarjosi mekanismin toimeenpanevan vallan valvonnalle. 4. Ombudsman kykeni täydentämään muuten puutteellisia oikeudellisia instituutioita (kuten lainsäätäjän heikot resurssit, tuomioistuinlaitoksen hinta ja kesto, hallintolainkäytön hitaus, hallinnon omien korjausmekanismien puolueellisuus). 5. Ombudsman tarjoaisi kansalaisyhteiskunnalle asiantuntevan, puolueettoman ja edullisen tahon selvittää hallinnon puutteita ilman oikeudenkäyntiin liittyviä riskejä. Kansalaiset voisivat luottaa, että ”vallan vahtikoira” saa tarvittaessa hallinnon vastuuseen. Myöhemmin tehtynä lisähuomiona oli vielä se, että vaikka yleinen koulutustaso oli noussut, oli olemassa erityisiä ihmisryhmiä (esimerkiksi yhteiskunnan vähäosaiset ja vammaiset), jotka tarvitsivat erityistä suojelua ja apua oikeuksiinsa pääsemiseksi.[498]

Frankin erittelemät piirteet olivat tavallaan läsnä myös suomalaisessa instituutiossa. Olihan esimerkiksi jo vuonna 1920 hyväksytyn eduskunnan oikeusasiamiehen johtosäännön mukaan oikeusasiamiehen erityisesti ”ryhtyä asianmukaisiin toimenpiteisiin,

milloin tuomari tai muu virkamies on virkatoimessaan tehnyt itsensä syypääksi vilpillisyyteen, puolueellisuuteen tai törkeään laiminlyöntiin, loukannut yksityisen kansalaisen laillista oikeutta taikka mennyt toimivaltaansa ulommaksi". Ne eivät kuitenkaan olleet näkyvästi esillä: huomio oli enemmän julkisessa hallinnossa kuin pienessä yksilössä. Pohdinta yksilöiden oikeuksien puolesta ei esiintynyt 1970-luvulle tultaessa kertomuksissa tai oikeustieteellisessä kirjallisuudessa. Urho Kekkosen Suomessa muutos olisi vaatinut – ja esimerkiksi oikeuslaitoksen osalta mitä ilmeisimmin vaatikin – tasavallan presidentin kannanottoa.[499]

Vielä 1970-lukukaan ei siis tuonut mullistavia uudistuksia tai edes voimakkaita uudistusvaatimuksia oikeusasiamiesinstituutioon. Päällimmäiseksi uudistukseksi jäi vuoden 1971 apulaisoikeusasiamiesjärjestelmään siirtyminen. Se oli toki sinänsä tarpeellinen vastaus toiminnan monipuolistumisen ja volyymin kasvun aiheuttamaan resurssipulaan. Vuoden 1970 komiteamietinnössä oli tuotu esiin myös ehdotus oikeusasiamiehen toimivallan laajentamisesta virkavastuun ulkopuolelle ja käsittämään myös esimerkiksi julkisoikeudellisten yhdistysten ja valtioenemmistöisten osakeyhtiöiden laillisuusvalvonnan. Ajatus ei edennyt toimenpiteisiin perustuslakivaliokunnan vuoden 1974 lausuman jälkeenkään.[500] Paavo Kastari otti eduskuntalaitoksen historiateoksessa esille sen seikan, että oikeusasiamiehelle kantelivat lähinnä yhteiskunnan kovaosaisin väestö, joiden erityisenä ongelmana oli "riippuvuus viranomaisista ja usein suoranainen avuttomuus heidän ehkä lainvastaisen menettelynsä kohteena". Uudistusehdotukseksi riitti, että vanki- ja sakkoluetteloiden tarkastus tulisi siirtää oikeuskanslerilta oikeusasiamiehen tehtäväksi.[501]

Muutos oli 1980-luvun lopulle, jopa pidempäänkin, vähittäistä ja sisäsyntyistä. Pirkko K. Koskinen pohdiskeli vuonna 1989 kuin ohimennen uudistumisen mahdollisuuksia. Ensinnäkin oikeusasiamiesinstituution säännöspohja oli niin väljä, että uudistuminen oli mahdollista sen puitteissa. Tällaisessa muutoksessa ei lähdetty puhtaalta pöydältä, vaan kyse oli olemassa olevan, sinänsä toimivan järjestelmän uudistamisesta. Toisaalta Koskinen huomautti, että historiallinen jatkuvuus ei saanut olla este jopa perusteisiin käyvien muutosten tekemiselle.[502] Perustavaa laatua olevat muutokset olivatkin edessä seuraavalla vuosikymmenellä. Niitä edelsivät 1980-luvun alusta lisääntyneet kansainväliset yhteydet.

Ihmisoikeuksien mukaantulo

Kansainvälistyminen ei ollut pelkkää kohteliaisuussyistä tapahtuvaa edustamista. Yhteyksien lisääntyminen osuu yhteen ihmisoikeusajattelun nousun kanssa.

EOA otti perusoikeudet tosissaan viimeistään 1970-luvun lopulla. Tuolloin rajavyöhykealueella Ilomantsissa järjestettiin kansandemokraattien vaalitilaisuus, johon pyrki myös kansanedustaja autonkuljettajineen. OA Aalto totesi yhtäältä, etteivät rajavartioviranomaiset olleet toimineet virkavelvollisuuksiensa vastaisesti evätessään ilman asiaan kuuluvaa lupaa olleiden henkilöiden liikkumisen alueella. EOA kuitenkin painotti, että asiassa oli kysymys sekä kansalaisten perusoikeuksiin kuuluvasta vapaasta liikkumisoikeudesta että välillisesti kokoontumisvapauden ja kansalaisten yhdenvertaisuusperiaatteen noudattamisesta. Niitä rajoittavia poikkeussääntöjä olisi tulkittava mahdollisimman suppeasti ja siten, ettei tarpeettomia väärinkäsityksiä syntyisi.[503] Kun apulaisoikeusasiamiehen varamies vastasi alun perin oikeuskanslerille kannelleen reserviläisen kanteluun siitä, että kertausharjoitukset oli järjestetty samaan aikaan kirkollisten vaalien kanssa, hän kiinnitti huomiota siihen, että asiassa oli läheinen kytkentä hallitusmuodon 8 §:n takaamaan uskonnonvapauteen. Hän saattoi käsityksensä myös pääesikunnan tietoon, sillä ei ollut perusteltua järjestää harjoituksia samaan aikaan valtiollisten, kunnallisten, kuin kirkollisten vaalienkaan aikaan.[504] Hallitusmuodon 12 §:n turvaamaan kirjesalaisuuteen EOA vetosi, kun se käsityksessään kritisoi Helsingin keskusvankilassa noudatettua käytäntöä valokopioida vankien kirjeitä ja antoi oikeusministeriön tiedoksi asian puutteellisen säännöspohjan.[505]

Myös kansainvälisiin sopimuksiin vedottiin 1970-luvun lopulla. Vuonna 1979 EOA otti sotilaalliseen tapaan järjestetyn, "fascisminluonteista toimintaa" harjoittavan ja ampuma-aseiden käyttöön kouluttautuneen Isänmaallisen Kansanrintaman järjestämän mielenosoitusmarssin kieltämiseen. Järjestöä johtava naantalilaisen toimitusjohtaja P.S. (mitä ilmeisimmin Pekka Siitoin) oli katsonut kantelussaan tälle perustuslakien mukaan kuuluneiden oikeuksien tulleen loukatuksi. OA Aalto kuitenkin katsoi perustuslain voimaantulojärjestyksessä voimaan saatetun Pariisin rauhansopimuksen säännösten asettaneen viranomaisille velvollisuuden estää fasististen järjestöjen perustaminen ja toiminta. Tämä oli siis hallitusmuodon takaaman yhdistymis- ja kokoontumisoikeuden laillinen rajoitusperuste.[506]

Ennen Suomen liittymistä Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimukseen Suomea sitoivat myös joukko ihmisoikeussopimuksia. Yhdistyneiden Kansakuntien yleiskokouksen vuonna 1966 hyväksymät taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia (niin sanottu TSS-sopimus, SopS 6/1976) sekä kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia (niin sanottu KP-sopimus, SopS 8/1976) koskevat kansainväliset yleissopimukset saatettiin asetuksin voimaan tammikuussa 1976. Samana vuonna EOA viittasi ensimmäistä kertaa ihmisoikeussopimukseen. Silloin ratkaisuun sovellettiin perusoikeuden (hallitusmuodon 5 §) lisäksi myös rotusyrjinnän vastaista yleissopimusta ja työmarkkinoilla ja ammatinharjoittamisen yhteydessä tapahtuvasta syrjinnästä tehtyä ILO-sopimusta. Hallitusmuodon lisäksi KP-sopimusta sovellettiin vuonna 1982, kun OA Aalto totesi sen suojaavan kansalaisen uskonnollista tai eettistä vakaumusta.[507]

Vuonna 1983 OA joutui pohtimaan Geneven maasotavoimiin kuuluvien haavoittuneiden ja sairaiden aseman parantamista koskevaa vuoden 1949 yleissopimusta. Hän sai Golanilla tarkastusmatkalla tiedustelun mahdollisuudesta käyttää punaisen ristin tunnusmerkillä varustettuja henkilöitä tavanomaisiin vartiointi- ja partiointitehtäviin. Vastauksessaan OA Aalto piti selvänä, ettei se ollut mahdollista kansainvälisen oikeuden perusteella.[508]

Perusoikeudet paalutettiin vankilaelämän kiinteäksi osaksi viimeistään vuoden 1986 ratkaisulla, jossa todettiin perustuslainvastaiseksi vangeille annettu kielto ottaa vastaan ulkomaisia julkaisuja niiden sisällön vuoksi. Vangit eivät olleet saaneet käyttöönsä *New Life*-, *Soldier of Fortune*- ja *High Times* -lehtiä, sillä Helsingin keskusvankilan kielto koski "eräitä ulkomaisia ase-, salakuuntelu-, sota- ja huumausainejulkaisuja" ja tatuointimalleja esitteleviä lehtiä. AOA kuitenkin katsoi, että rajoitukset loukkasivat hallitusmuodon 10 §:ssä taattua sananvapautta. Erikseen oli katsottu edelleen päteväksi vuoden 1968 uskonnollista julkaisua koskevan EOA:n ratkaisun perustelut siinä, missä ne kielsivät laitosvallan mahdollisuuden. Oikeusministe-

riön vankeinhoito-osasto puolusti aluksi laitosvallan käyttöä. Vankilaviranomaiten käsityksen mukaan vankeinhoitolainsäädännössä oli aukko, sillä heillä tuli ”olla oikeus turvautumatta painovapauslakiin kieltää vankeja ottamasta haltuunsa sellaista kirjallisuutta, jonka rikollinen laatu on kiistaton (esimerkiksi ohjekirja terrorismin harjoittamista varten, lasten seksuaalista väärinkäyttöä käsittelevä epäsiveellinen julkaisu)”. Niistä ei kuitenkaan edes nyt ollut kyse. Pelkät tarkoituksenmukaisuuskysymykset eivät myöskään 1980-luvulla estäneet EOA:n oikeudellista tulkintaa perustuslainmukaisuudesta. Koska vankilan johtaja oli myöhemmin peruuttanut kiellon, kantelu ei antanut aihetta muuhun kuin, että hänelle ilmoitettiin kiellon lainvastaisuudesta.[509]

Ihmisoikeussopimukset tekivät aiempaan nähden valtavan vyöryn kertomusten sivuille 1980-luvun lopulla. Etenkin KP-sopimuksen mukaantulo tulkintaan oli keskeinen muutos aiempaan nähden.[510] Ihmisoikeuksien nousu vallitsevaksi paradigmaksi jatkui jälkikäteen katsoen hyvin voimallisella tavalla OA Leskisen kirjeellä 14.5.1987. Otsikon mukaan siinä valtioneuvoston tietoon saatettiin, ”että sotilaskurinpitolain (331/83) 34 §:n 1 momentti oli ristiriidassa Suomea velvoittavan kansainvälisen kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen 9 artiklan 4 kohdan kanssa siltä osin kuin lainkohta kieltää valittamasta tuomioistuimeen kurinpitomenettelyssä määrätystä arestirangaistuksesta.”. Tuomioistuimen määräämästä arestista oli mahdollista valittaa sikäli kuin muistakin rangaistuksista, mutta sotilaallisessa kurinpitomenettelyssä annetusta arestista ei. Siinä asia pysyi puolustuslaitoksen sisällä, sillä kurinpitomenettelyn kohde kykeni vain esittämään tarkastuspyynnön ylemmälle kurinpitoesimiehelle. Suomen voimassa ollut laki oli siis ristiriidassa ihmisoikeussopimuksen kanssa, jonka mukaan ”jokaisella, jolta on riistetty hänen vapautensa pidättämällä tai vangitsemalla, on oikeus tuomioistuimessa vaatia, että hänen vapaudenriistämisensä laillisuus viipymättä tutkitaan ja että hänet vapautetaan, mikäli toimenpide ei ole laillinen”.

Ihmisoikeusongelmassa ei ollut kyse vanhan lainsäädännön taakasta, vaan valtioneuvosto oli vain muutamaa vuotta aiemmin esittänyt uutta sotilaskurinpitolakia (HE 87/1981 vp). Tuossa vaiheessa Suomi oli jo saattanut KP-sopimuksen voimaan. Vuonna 1982 ulkomaalaislain käsittelyn yhteydessä valiokuntalaitos oli lisäksi ymmärtänyt sen sisällön aivan oikein: ”arrest or detention” tarkoitti lyhytaikaista kiinniottoa lukuun ottamatta mitä tahansa vapaudenriistoa, ei välttämättä vain pidättämistä ja vangitsemista.

Arestirangaistusta kuitenkin käsiteltiin eduskunnan valiokuntakäsittelyssä tavalla, joka tuo konkreettisesti esiin perus- ja ihmisoikeuksien eron. Lakivaliokunta nimittäin katsoi pelkkään tarkastuspyyntömenettelyyn nojaamisen olevan oikeussuojan kannalta ”jossakin määrin ongelmallinen”. Vaikka ”rangaistuksen oikaisumahdollisuuden jääminen puolustusvoimien sisälle ei kaikilta osin vastannut niitä yleisiä oikeusturvavaatimuksia, joita muutoksenhakuviranomaisille asetetaan”, valiokunta ei tehnyt muutoksia hallituksen esittämään lainsäädäntöön. Se ainoastaan edellytti hallituksen seuraavan oikeusturvan toteutumista ja ryhtyvän tarvittaessa järjestelmän kehittämiseen. Lausunnon antanut perustuslakivaliokunta puolestaan katsoi asiaa perusoikeuksien näkökulmasta. Se katsoi, ettei arestin määräämistä ”voitu pitää sellaisena tuomituksi tulemisena, joka hallitusmuodon 13 §:n mukaan edellyttäisi kurinpitoseuraamuksen määräysvallan kuulumista yksinomaan tuomioistuimelle.”

Oikeusasiamiehen kritiikin kärki olikin siinä, että lakiehdotus tarkasteltiin eduskuntakäsittelyssä ”varsin perusteellisesti sekä perusoikeuksien näkökulmasta että yleisten oikeuspoliittisten näkökohtien valossa”. Tämä ei ollut kuitenkaan riittävää, vaan lainsäätäjän oli otettava tosissaan myös juridisesti velvoittavat ihmisoikeudet.[511]

Ennen vuotta 1987 EOA oli toki vedonnut niin kotimaiseen perusoikeusjärjestelmään kuin kansainvälisiin sopimuksiinkin. Tuolloin kuitenkin tuotiin selvästi esille se, että vanhastaan suomalaisessa lainvalmistelussa esiintyneet vahvat auktoriteetit – ”yleiset oikeuspoliittiset näkökohdat” ja hallitusmuodon kirjaimelliset määräykset – eivät olleet yksinään riittäviä pätevän lainsäädännön pohjaksi. Ihmisoikeuksien aikakaudelle siirtyminen merkitsi sitä, että myös lainsäätäjän oli otettava huomioon kansainvälisen ihmisoikeusjärjestelmän normit. Tämä oli ihmisoikeuksien tosissaan ottamista, joka tuli pian muuttamaan suomalaista oikeudellista paradigmaa.[512]

Vuonna 1988 erityisesti KP-sopimus löysi tiensä EOA:n ratkaisuihin. Edellä jo kuvatun poliisitoimintaa koskevan ratkaisun keskeinen osa koski syyttömyysolettaman kääntämistä hallinnollisen määräyksen perusteella. Poliisi oli esitutkinnassa vaatinut epäiltyä osoittamaan lääkemääräyksillään, että tämän hallusta löydetyt lääkkeet oli hankittu lääkärin määräyksestä. Tässä poliisi oli vedonnut lääkintöhallituksen yleiskirjeeseen, jonka mukaan ”lääkkeen hallussapitäjällä tulee olla lääkemääräys tai muu selvitys lääkityksen tarpeestaan”. EOA kuitenkin katsoi, että tällainen määräys ei voi kääntää näyttötaakkaa epäillyn vahingoksi. Rikosprosessioikeuteen elimellisesti kuuluva syyttömyysolettama oli vanhastaan pohjoismainen tapaoikeudellinen normi. Nyt se kuitenkin oli saanut vahvistuksensa kansainvälisestä ihmisoikeussopimuksesta: ”Prosessitaloudellisesta näkökulmasta haluan vielä tähdentää, että esitutkinnan kokonaiskustannuksiin kuuluu myös rikoksesta epäiltyyn kohdistettujen pakkokeinojen aiheuttama puuttuminen henkilön perusoikeuksiin. Ankarien pakkokeinojen käyttö rikoksesta epäiltyä vastaan velvoittaa vastaaviin ponnisteluihin myös hankittaessa hänen syyttömyyttään tukevaa näyttöä. Tämä tasapainovaatimus voidaan niinikään johtaa edellä mainitun [KP-] yleissopimuksen 14 artiklan 2 kohtaan sisältyvästä syyttömyysoletuksen periaatteesta.” Koska esitutkintaratkaisut ovat tulkinnanvaraisia, EOA ei todennut asiassa virkavirhettä, vaan tyytyi saattamaan käsityksensä sisäasiainministeriön ja keskusrikospoliisin tietoon.[513]

Ratkaisu oli latua avaava siinä mielessä, että sen on katsottu olleen ensimmäinen kerta, kun EOA antoi ihmisoikeusnormille sääntövaikutuksen. Kansainväliseen ihmisoikeussopimukseen suhtauduttiin siis ensimmäistä kertaa sääntönä, joka esti alemmanasteisen normin soveltamisen.[514]

Arvioidessaan turistiviisumilla maahan tulleen, mutta Suomessa avioliiton solmineen ulkomaalaisen oleskelulupaa OA arvioi KP-sopimuksen perhe-elämän suojaa. Oli kohtuutonta, että aasialainen olisi joutunut tässä tilanteessa jättämään työ- ja oleskelulupahakemuksensa Suomen edustustoon asuinmaassaan. Laillinen avioliitto oli sellainen tosiasia, joka viranomaisten olisi tullut KP-sopimuksen perusteella ottaa huomioon siten, ettei oikeutta perheenjäsenten keskinäiseen yhteyteen tarpeettomasti loukata.[515] Samat yleissopimuksen 17 ja 23 artikla tulivat arvioitavaksi myös tapauksessa, jossa suojelupoliisi oli antanut kielteisen arvion Suomen kansalaisen neuvostoliittolaisen vaimon viisumihakemukseen.[516] Vastaavanlaisessa kansalai-

selle lähetetyssä kirjeessä OA viittasi KP-sopimuksen turvaamaan perhe-elämän suojaan sekä lasten oikeuksiin. Tapauksessa tunisialaisen maastakarkoitetun henkilön lapsen äiti oli pyytänyt EOA:n apua miehen määrätyn maahantulokiellon kumoamisen käsittelyn nopeuttamiseksi.[517]

Ihmisoikeuksien vyöry jatkui vuonna 1988, kun EOA arvioi myös muiden kansainvälisoikeudellisten instrumenttien kuin KP-sopimuksen merkitystä viranomaisten päätöksenteossa. Niissäkin oli kyse ulkomaalaisasioista. Eräs kansalainen oli kirjoittanut espanjalaisen morsiamensa oleskelulupa-asiasta ja siinä tiedustellut Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin päätösasiakirjan soveltuvuutta asiaan. Sen osanottajavaltiot olivat lupautuneet käsittelemään myönteisesti ja inhimilliset näkökohdat huomioon ottaen sellaisten henkilöiden maahantuloanomukset, jotka olivat päättäneet solmia avioliiton. EOA kirjoitti, että päätösasiakirja ei ollut oikeudellisesti velvoittava valtiosopimus vaan ensisijaisesti poliittinen asiakirja, joka kuitenkin sai merkitystä laintulkintaohjeena."[518] EOA sai kansalaiselta myös tiedustelun YK:n vankeinhoidon vähimmäissääntöjen voimassaolosta Suomessa. Tiedustelija oli asiassa saanut eri virkamiehiltä eri selityksen. Apulaisoikeusasiamiehen varamies Tolvanen pyysi vankeinhoitolaitoksen ylijohtajalta selvityksen, jonka kopioi vastaukseensa. Sen mukaan 'Arvelen, että kysymys on ollut vain väärinkäsityksestä. On näet tapana puhua lakien "voimassaolosta", kun taas kansainvälisiä suosituksia joko noudatetaan tai ollaan noudattamatta. Tällaisten suositusten tarkoituksena on kuitenkin vaikuttaa voimassa olevien lakien sisältöön ja tulkintaan. Suomessa pyritään noudattamaan Yhdistyneiden kansakuntien vankeinhoidon vähimmäissääntöjä, joten siinä mielessä niiden voidaan sanoa "olevan voimassa" myös Suomessa.'[519]

Vuoden 1988 päätökset olivat siinä mielessä "pehmeitä", että ratkaisut eivät johtaneet reaktioihin. Vaikka laittomuuksia ei todettu tapahtuneen, olivat kirjeisiin sisältyneet kannanotot merkittäviä ihmisoikeuskäsityksen saattamiseksi laajempaan tietoon. Vuoden 1989 ihmisoikeusviittaukset liittyivät jo astetta vakavampiin tapauksiin. Ensimmäisessä niistä AOA huomautti rikoskomisariota tämän virheellisenä pitämästään menettelystä tutkinnanjohtajana, kun tämä oli estänyt tietyn epäillyn valitseman lakimiehen käyttämisen. Ratkaisussa viitattiin kotimaisten oikeussääntöjen ohella KP-sopimuksen 14 artiklan takaamaan epäillyn oikeuteen valita itse avustajansa.[520] Toisessa puolestaan oli kyse huomattavan laajasta ratkaisusta, jossa EOA otti kantaa koko ulkomaalaisasioiden järjestelmään. Ratkaisussa sisäasiainministeriö sai huomautuksen erilaisista puutteista ulkomaalaisasioissa. Niitä oli yleisesti hallintomenettelylain ja yleisten asiakirjain julkisuudesta annetun lain soveltamisessa. Ulkomaalasiasioissa korostui EOA:n näkemyksen mukaan liiaksi yleinen järjestys ja turvallisuus kun sen sijaan palveluperiaatetta ei otettu riittävällä tavalla huomioon. Argumentoinnissa EOA vetosi useaan KP-sopimuksen kohtaan, etenkin 26 artiklaan, jonka mukaan kaikki ihmiset ovat oikeudellisesti yhdenvertaisia ja oikeutettuja yhtäläiseen oikeussuojaan ilman minkäänlaista syrjintää. Syrjintäkiellon lisäksi kirjoituksessa huomautettiin KP-sopimuksen 17 ja 23 artiklojen turvaavan "perheyhteyttä ihmisoikeutena, mikä velvoittaa ulkomaalaisasioita hoitavia viranomaisia kiinnittämään huomiota ulkomaalaisen perhesuhteisiin esimerkiksi hänen oleskeluluvastaan päätettäessä". EOA viittasi vielä sopimuksen 24 artiklaan lapsen oikeuksista, joihin kuului "myös oikeus pitää yhteyttä molempiin vanhempiinsa näiden kansalaisuudesta riippumatta".[521]

Ihmisoikeudet nousivat 1980-luvun loppuvuosina perusoikeuksien rinnalle ja ohikin oikeusasiamiehen julkaistussa ratkaisukäytännössä. Yleisesti ihmisoikeussopimukset ja niiden oikeudellinen sitovuus tunnettiin kuitenkin huonosti. Vielä vuonna 1987 ilmestynyt teos oli ensimmäinen juridinen perusteos aiheesta, saati että "ihmisoikeuksien asiantuntijoiden, viranomaisten ja poliitikkojen välinen keskustelu [oli] edes käynnistynyt."[522]

Kuten Pirkko K. Koskinen esitti vuonna 1989, viranomaisten olisi tullut ottaa Suomea sitovat kansainväliset ihmisoikeussopimukset huomioon toiminnassaan. Näin ei kuitenkaan suinkaan aina tapahtunut ja oikeusasiamies oli harvojen näin toimivien viranomaisten joukossa. Kyse ei kuitenkaan ollut uusien normien tuomisesta Suomen oikeusjärjestykseen vaan "oikeusjärjestykseen sisältyvien, joskin huonosti tunnettujen normien soveltamisesta".[523] Niihin paitsi vedottiin kanteluissa "varsin usein", EOA myös käytti niitä "joissain määrin" argumentteina.[524]

Ihmisoikeussidonnaisten ratkaisujen yleistyminen 1980-luvun mittaan mahdollisti jo niiden vaikutusten erittelyn oikeuskirjallisuudessa. Uraa uurtavalla tavalla ihmisoikeuksien esiintymistä Suomen oikeusjärjestelmässä tutkinut Martin Scheinin katsoi oikeusasiamiehen 1980-luvun lopun ratkaisukäytännön merkinneen ihmisoikeussopimusten läpimurtoa. Hänen analyysissään juuri oikeusasiamiehen ratkaisut osoittivat Suomen lainsäädännön ristiriidan Suomea velvoittavien ihmisoikeussopimusten kanssa. Oikeusasiamies tukeutui perus- ja ihmisoikeusnormeihin "minimaalisen intervention" roolissaan sekä antaessaan yleisluonteista kritiikkiä että kohdistaessaan huomautuksen virkamieheen tai viranomaiseen. Tämä oli Scheininin arvion mukaan tehokas keino yleisen perus- ja ihmisoikeustietoisuuden kehittämisessä. EOA:n ratkaisuja oli kertynyt jo vuosina 1986–1990 niin paljon, että Scheinin kykeni erittelemään ihmisoikeusnormeja oikeudellisina sääntöinä, standardeina ja periaatteina.[525]

On lisäksi pääteltävissä, että vuoteen 1990 mennessä EOA suhtautui ihmisoikeuksiin ratkaisemissaan asioissa niin sanotusti jokapäiväisenä leipänä. Ne tulivat esille esimerkiksi vankikanteluissa ja mielisairaaloista tulevissa kanteluissa ja niihin tukeuduttiin jo ilman erillistä viittausta ihmisoikeussopimuksiin.[526]

Vasta Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen voimaansaattaminen vuonna 1990 ja viimeistään vuoden 1995 perusoikeusuudistus saivat aikaan lopullisen läpimurron kotimaisessa ihmisoikeusajattelussa. Ennen sitä EOA:n ratkaisujen merkityskään ei välttämättä ollut suurta. Konkreettisimmin tämän osoittaa vuoden 1987 sotilaskurinpitolakia kohtaan osoitettu kritiikki, jota Scheinin ja Rosas käyttivät esimerkkinään. EOA:n kritiikin lisäksi lainsäädäntö todettiin KP-sopimuksen vastaiseksi eduskunnan kahdessa valiokunnassa ja oikeuskirjallisuudessa. Kuitenkin vasta kun Suomi oli allekirjoittanut Euroopan ihmisoikeussopimuksen – ja KP-sopimuksen nojalla toimiva ihmisoikeuskomitea oli nimenomaisesti todennut sopimusta loukatun tapauksessa *Vuolanne vastaan Suomi* – hallitus antoi esityksen lain muuttamiseksi.[527]

Jos KP-sopimuksen selvien sääntöjen toteuttaminen oli Suomessa vaikeaa, sitä hankalampaa oli TSS-sopimuksen kanssa. Sen säännöksiä, kuten muidenkin taloudellisten ja sosiaalisten oikeuksien sopimuksia pidettiin Suomessa vielä 1990-luvun alussa lähinnä "ohjelmallisena", eikä niiden säännöksiä katsottu voitavan suoraan soveltaa tuomioistuimissa ja viranomaisissa.[528]

Voiko siis sanoa, että EOA ”löysi” ihmisoikeudet? Vähintäänkin EOA oli pioneeriasemassa oikeudellisen dialogin luomisessa, kun se sovelsi ihmisoikeussopimuksia juridisen argumentaation normilähteenä. Myöhemmin valtavirtaan noussut kansainväliset sopimukset asiamukaisella tavalla huomioon ottava ihmisoikeusmyönteinen juridinen tulkintakehys oli käytössä oikeusasiamiehen kansliassa ennen kuin vastaava ratkaisun avain löydettiin muualla viranomaisissa.

HYVINVOINTIYHTEISKUNNAN OIKEUSASIAMIES

Eduskunnan oikeusasiamiesinstituution poliittisuus hälveni – ehkä hieman yllättäen – huomattavasti muuten politisoituneella 1970-luvulla. Tuolloin vietiin loppuun 1960-luvulla alkanut virastokehitys, jonka myötä oikeusasiamies sai työparikseen toisen ratkaisijan ja he tuekseen useiden esittelijäammattilaisten kanslian. Oikeusasiamiehenä toistakymmentä vuotta aiemmin toiminut professori Kastari antoi isoisällisiä neuvoja maailmalle leviävien uusien Ombudsman-instituuttien johtaville viranhaltijoille. Heidän tuli tehtävän vaikeimmalla osa-alueella – kritiikissään ja huomautuksissaan – osoittaa paitsi valppautta ja tarmokasta aktiivisuutta sekä rohkeutta ja hyvää harkintaa, myös varovaisuutta ja tahdikkuutta sekä ”aivan erityisesti puoluepoliittista pidättyvyyttä ja neutraalisuutta”.[529] Nämä olivat mitä ilmeisimmin hyveitä myös Suomessa.

Poliittisuus ei kuitenkaan kadonnut eduskunnan yhteydessä toimivasta instituutiosta tyystin. Kansainvälisessä kirjallisuudessakin pantiin merkille, että Suomessa oli tapana valita ratkaisijoista yksi vasemmalta ja toinen oikealta puolelta poliittista karttaa.[530] Tämä tuli mahdolliseksi kahden ratkaisijan järjestelmään siirryttäessä vuonna 1972. Ilmeisesti jako sosialistitaustaisen (käytännössä SDP-) ja ei-sosialistitaustaisen ratkaisijan välillä rauhoitti poliittisia intohimoja.[531] Vuonna 1977 Kastarilla oli aihetta kritisoida eduskuntaa siitä, että oikeusasiamiehen varamiehen vaaleissa oli esiintynyt tarpeetonta ja häiritsevää puolueiden yksipuolista pyrkimystä ajaa omaa ehdokastaan. Erityisenä epäkohtana Kastari piti sitä, ettei toimikautensa jatkamista toivovaa oikeusasiamiestä automaattisesti valittu jatkokaudelle. Tapa oli Ruotsissa vakiintunut.

Valinnan poliittisuus ja uudelleenvalinnan epävarmuus oli Kastarin katsantokannalta aikaansaanut sen, että oikeusasiamies ei ollut kenellekään lakimieskarriäärin huippukohta. Työntäviä tekijöitä olivat toisaalta se, että työnkuva oli yhtäältä niin suurelta osin ”asosiaalisen aineksen aiheettomien kantelujen käsittelyä” ja että toisaalta eteen saattoi tulla suuria, arkaluonteisia ja vaikeita juttuja. Kastari antoi näiden käsittelystä kiittävän arvosanan ja katsoi instituution yleisen arvostuksen nousseen.[532]

Instituution poliittisuus oli joka tapauksessa 1990-luvulle tultaessa hälvennyt tasolle, jota pidettiin kansainvälisessä vertailussa poikkeuksellisen riippumattomana. Linkit päivittäiseen puoluepolitiikkaan olivat katkenneet ja poliittisuudella käsitettiin enää lähinnä sitä, että puolueaffiliaatiolla saattoi edelleen olla merkitystä valintatilanteessa. Poliittista merkitystä saattoi nähdä siinä, että oikeusasiamies toimi eduskunnan yhteydessä. Se, että EOA antoi kertomuksensa eduskunnalle ja että se käsiteltiin perusteellisesti perustuslakivaliokunnassa, nähtiin kuitenkin positiivisessa valossa. Eduskunta ei voinut ottaa kantaa yksittäisiin kysymyksiin, vaan kertomusten käsittelymenettely turvasi kritiikin ja mielipiteiden mahdollisuuden vaarantamatta riippumattomuutta.[533]

Rauhan kyyhkynen, Reijo Koskela / kuvaaja Katri Laukkanen (1978, viivasyövytys ja akvatinta). © Kuvasto 2019.

Poliittiset elementit saattoi nähdä myös oikeusasiamiestä valittaessa. Söderman oli ennen valintaansa toiminut kansanedustajana, ministerinä ja maaherrana. Kautensa jälkeen hän toimi ensimmäisenä Euroopan oikeusasiamiehenä ja sen jälkeen jälleen kansanedustajana. Södermanin jälkeen tulleet oikeusasiamiehet ovat olleet puoluepoliittisesti korostuneen sitoutumattomia. Lehtimajalla oli tausta korkeimman oikeuden jäsenenä ja lainvalmistelijana. Paunio nousi tehtävään oikeusasiamiehen kansliassa tehdyn uran päätteeksi. Jääskeläisellä on tutkijantaustaa ja kokemusta oikeuskanslerin virastosta ja tuli tehtäväänsä valtionsyyttäjän virasta.

Suomalainen hyvinvointiyhteiskunta nousi vauhdilla 1960-luvulta alkaen. Suomalaisen yhteiskunnan oikeudellistumista heijasteli se, että oikeusasiamiehen ratkaisut koskivat 1970- ja 1980-luvulla yhä laajemmin eri elämänalueita ja oikeudenaloja. Lisäksi ratkaisut olivat helposti aiempaa viheliäisempiä. Tähän syynä oli viranomaisten tehtävien laajeneminen, voimakkaammat laillisuusvaatimukset sekä yhä monimutkaistuvat toimintaympäristö ja juridinen ratkaisukehikko. Viranomaisten tehtävä alettiin nähdä uudella tavalla. Kansalaiskeskeistyvää hallintoa kuvaa se, että valtionhallinnon eri lohkoilla oli 1980-luvun puoliväliin tultaessa ”lisääntyvissä määrin velvoitettu viranomaisia opastamaan ja neuvomaan kansalaisia heitä koskevissa asioissa ja muutenkin tiedottamaan kansalaisten oikeusasemaa koskevista säännöksistä.”[534]

Yhteiskunnallinen muutos näkyi siis yhtenään oikeusasiamiehen toiminnan ydinalueilla, joilla jouduttiin tämän tästä kritisoimaan vanhentuneita toimintatapoja, tiloja ja säännöksiä. Toisinaan ratkaistavaksi tuli tapauksia, jotka kuvasivat erityisen hyvin yhteiskunnallisesta uudistumisesta seurannutta viranomaistoiminnan logiikan muutosta. Esimerkiksi voimme ottaa tapauksen, jolla on traaginen tausta. Siinä torniolainen maisteri oli kannellut ilmatieteenlaitoksen menettelystä sääennusteen laadinnassa. Hänen äitinsä oli ollut toinen länsirannikolla ja Pohjois-Suomessa raivonneen syysmyrskyn kuolonuhreista. EOA selvitti ilmatieteenlaitoksen menettelyn ennusteen laatimisessa ja siitä tiedottamisessa. Arviointivirhe oli tapahtunut, sillä tuulen nopeus oli aliarvioitu eikä esimerkiksi tuulen puuskaisuutta tai meriveden nopeata pinnannousua osattu ennustaa. Tämä ei kuitenkaan sinänsä ollut asia, johon oikeusasiamiehen olisi puututtava. Myöskään asiassa ilmeisen vajavaiseen tiedottamiseen ei voitu puuttua, sillä siitä ei ollut säännöksiä. Hyvinvointiyhteiskunnan kannalta keskeistä olikin se, miten viranomaiset reagoivat kahden ihmishengen menetykseen ja suuriin omaisuusvahinkoihin johtaneeseen myrskyyn jälkikäteen. Ilmatieteen laitos tiivisti yhteistyötään Ruotsin vastaavan viranomaisen kanssa ja sisäasiainministeriö perusti niin sanotun myrskyryhmän pohtimaan tiedotuskysymyksiä yhdessä ennusteviranomaisten ja Yleisradion kanssa. Hyvinvointivaltio siis kehitti itseään eri tavoin palvelemaan paremmin kansalaisiaan. Tässä prosessissa eduskunnan oikeusasiamiestä ei tarvittu niinkään tutkimaan asiaa syytetoimia varten vaan yhtenä viranomaisena selvittämään asia perusteellisesti yli viranomaisrajojen kokonaisuuden parantamista varten. Kehitystoimenpiteet perustuivatkin ”myös tämän asian käsittelyn yhteydessä havaittuihin puutteisiin ja hallinnollisiksi epäkohdiksi luonnehdittaviin seikkoihin”.[535]

Tämänkaltainen ”sparraava” ote merkitsi muutosta siihen, mihin oli totuttu vielä 1960-luvulla. Se antaakin aihetta puhua kansalaiskeskeisestä näkemyksestä hallinnon toimintaan. Myös hyvän hallinnon käsite vakiintui oikeusasiamiehen käyttöön 1970-luvulla. Sitä koskevia ratkaisuja alkoi esiintyä vuodesta 1975, mutta jo vuosikymmenen alkupuoliskolta voidaan löytää viittauksia hyvään hallintotapaan tai sen lähikäsitteisiin.[536]

Kansalaiskeskeisyyttä kuvaavat myös EOA:n toiminnasta 1970-luvun lopulla laaditut OA Aallon allekirjoittamat esitteet, joilla eduskunnan myötävaikutuksella pyrittiin lisäämään ”kansalaisten oikeusturvaa antamalla heille tietoa niistä palveluksista, joita oikeusasiamies voi heille tarjota”.[537] Sittemmin oikeusasiamiehen tehtävästä luopunut ja oikeuskanslerina juuri aloittanut Aalto painotti käsitystään siitä, että oikeusasiamiesjärjestelmä oli luotu ”nimenomaan *yksityisen kansalaisen turvaksi* hänen oikeuksiaan loukkaavaa virkamiestä tai viranomaista vastaan”.[538] Kertomusten perusteella Aalto oli aktiivinen oikeusasiamies. Päättäessään kolmatta nelivuotiskauttaan vuonna 1985 hän mainitsi laillisuusvalvonnan painopistealueiden vaihdelleen. Kanteluiden tutkinnan tasoa pyrittiin parantamaan käyttämällä kanslian henkilökuntaa kenttätutkimuksiin.[539]

Aaltoa seurannut Olavi Heinonen on kirjoittanut olleensa ”voimakkaasti sillä kannalla, että oikeusasiamiehen ensisijainen tehtävä on kansalaisen auttaminen oikeusturvakysymyksissä”. Samalla hän huomautti, ettei oikeusasiamiehen toimintaideaa tai varsinaista tehtävää ollut missään suoranaisesti määritelty. Heinoselle keskeistä oli instituution riippumattomuus, joustavuus ja uskottavuus.[540]

EOA-intituution henkilöityminen merkitsi 1970- ja 1980-luvuilla sitä, että Aallon ja Heinosen kansalaiskeskeiset käsitykset olivat keskeisessä asemassa instituution muutoksessa. Eri lähteistä on pääteltävissä esimerkiksi, että korkeimmasta oikeudesta virkavapaalla olleella vuosien 1986–1989 OA Olavi Heinosella oli ratkaiseva rooli ihmisoikeuksien tulossa osaksi jokapäiväistä juridiikkaa.[541] Lisäksi esimerkiksi Pirkko K. Koskinen profiloitui apulaisoikeusasiamiehenä ihmisoikeusmyönteistä laintulkintaa käyttävänä ratkaisijana.

Entä miten oikeusasiamiesinstituutio muuttui Hidénin vuoden 1970 ”varausten” suhteen? Ottiko EOA kantaa laitosvaltaa ylläpitäviin normeihin? Alkoiko EOA vaikuttaa siihen, että viranomaiskäytännöt korostavat perusoikeuksia?[542] Vastaus kumpaankin kysymykseen on kyllä, näin tosiaan tapahtui 1970- ja 1980-luvuilla. Laitosvaltaoppi vaipui näiden vuosikymmenten aikana päivittäisestä viranomaiskäytännöstä lähes oikeushistoriallisiksi kysymykseksi, eikä EOA pelännyt esimerkiksi viitata vuoden 1968 ratkaisuunsa tämän muutoksen vahvistamiseksi. Tärkeänä osasyynä muutokseen olivat perusoikeudet, joista tuli oikeusasiamiehelle arkipäivää. Ehkä vielä merkittävämpää on, että myös kansainvälinen ihmisoikeusjärjestelmä teki nopeasti tuloaan normaalikäyttöön 1980-luvun lopulla.

Tämä ja tapahtunut oikeusasiamiehen kanslian virastokehitys oli jälkikäteen tarkastellen kuitenkin kuin prologi sille muutokselle, joka instituutiota odotti 1990-luvun suurten, yhteiskunnan, politiikan ja juridiikan perusteita mullistaneiden tapahtumien yhteydessä. Toisen tasavallan aikakausi ei päättynyt ”veitsellä leikaten”. Neuvostoliiton hajoaminen ja siitä seurannut Suomen uusi geopoliittinen asema aiheuttivat kuitenkin aallot, jotka ulottuivat käytännössä kaikkialle elämänaloille. Suomen liittyminen länsieurooppalaisiin järjestelmiin – Euroopan neuvostoon ja Euroopan yhteisöihin – muutti ulkopolitiikkamme. Valtakunnanpolitiikka muuttui vähemmän johtajakeskeiseksi, yhteiskunta vähemmän valtiokeskeiseksi. Suomalainen yhteiskunta ja kulttuuri siirtyi uuteen aikakauteen, kolmanteen tasavaltaan.[543]

Länsimaisen instituution nousu

Vuoden 1990 oikeusasiamiesinstituutio oli tyystin erilainen kuin mitä se oli ollut kaksikymmentä tai viisikymmentä saati seitsemänkymmentä vuotta aiemmin. Jo tapahtuneista muutoksista huolimatta vuoden 1990 EOA oli vasta suurten muutosten kynnyksellä.

EOA:n toimintakenttä muuttui ympäröivän oikeuskulttuurin kanssa 1990-luvun alussa. Siitä oli tullut 1980-luvun lopulla keskeinen toimija murroksessa, jota Lauri Lehtimaja nimitti ihmisoikeusvallankumouksen ensimmäiseksi vaiheeksi. Tultaessa uudelle vuosikymmenelle EOA näki yhdeksi tehtäväkseen kouluttaa suomalainen lakimieskunta viittaamaan kansainvälisiin oikeuslähteisiin ihmisoikeuskysymyksissä. Se oli tuomioistuimia paremmassa asemassa välittämään kasainvälisten ihmisoikeussopimusten ja ulkomaisten tuomioistuinten oikeuskäytännön ilmentämää oikeutta suomalaiseen oikeustodellisuuteen. Strategiakseen EOA oli valinnut ihmisoikeuksien kaappaamisen mukaan suomalaiseen pitkäikäiseen legalistiseen traditioon.[544] Tällainen strategia oli selvä murroskohdassa, jossa Suomessa oli käynnissä oikeuskulttuurinen murrosvaihe Euroopan neuvostoon liittymisen ja sen ihmisoikeussopimuksen allekirjoituksen vaiheilla (5.5.1989), ennen sopimuksen ratifioimista ja sen tulemista osaksi oikeusjärjestystä (sopimus on ollut Suomessa sovellettavaa oikeutta 23.5.1990 alkaen). Siirtymäaikaa edellytti jo havaittujen puutteiden korjaaminen lainsäädännöllisesti.[545]

Aika oli siis kypsä katsantokannalle, jonka mukaan ihmisoikeusnormisto oli otettava tosissaan osana Suomen oikeusjärjestystä. Ylimpien tuomioistuimien linjanvedot eivät kuitenkaan olleet 1990-luvun alkuun mennessä juuri edistäneet ihmisoikeussopimusten huomioon ottamista. Korkein oikeus oli kerran ottanut käsiteltäväkseen jutun, jossa oli sidonnaisuus kansainväliseen ihmisoikeussopimukseen. Korkein hallinto-oikeus puolestaan oli viitannut ratkaisuissaan kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin kolme kertaa, nekin vasta vuodesta 1988 alkaen. Vuodelta 1979 oli löydettävissä äänestyksessä vähemmistöön jääneen jäsenen viittaus KP-sopimukseen.[546] EOA asettuikin oikeuskulttuurin murroksessa ladunavaajan rooliin. Jo vuosina ennen perusoikeusuudistusta, 1990–1995, Euroopan ihmisoikeussopimus ja sen ratkaisukäytäntö alkoi näkyä ratkaisuissa. Samalla kanteluiden määrä kasvoi voimakkaasti.

Perus- ja ihmisoikeuksien asema on keskeisin erottava tekijä verrattaessa uusimman aikakauden oikeusasiamiesinstituutiota sen varhaisimpiin edeltäjiin. Ihmisoikeuksien myötä myös perusoikeuksien asema vahvistui. Koska perus- ja ihmisoikeuksissa on tyypillisesti kyse yksittäiselle ihmiselle kuuluvista oikeuksista, niiden nousu asetti myös kansalaiskeskeisyyden tärkeämpään asemaan. Samalla EOA asemoitui entistä kansainvälisempänä toimijana, jolle ylikansalliset yhteydet ovat luontaisia ja normaali osa tehtäväkenttää. Uusiutunut EOA myös toimi selvässä virastorakenteessa. Se ei ollut enää henkilöitynyt oikeusasiamieheen tai tämän apulaiseen vaan ratkaisijaresurssien lisäksi myös esittelijöiden ja muun henkilökunnan määrä kasvoi kattamaan uusia tehtäviä.

Uudelle vuosituhannelle tultaessa kantelumäärät olivat kasvaneet uudelle tasolle. Kanteleminen oli ilmaista ja helppoa faksin tai sähköpostin avulla. Keskusteluun nousikin kanteluiden tutkimiskynnys ja mahdollisuus yhtäältä perehtyä joihinkin asioihin kunnolla, toisaalta ohjata jotkut asiat muun viranomaisen käsiteltäväksi ja vielä jättää osa asioista tutkimatta pienemmällä perehtymisellä. Perehtymispakko vei kanslian voimavaroja ja mahdollisuutta suunnata toimintaa esimerkiksi perus- ja ihmisoikeussidonnaisiin asioihin tai usein toistuviin oikeusturvaongelmiin.[547] EOA arveli kanteluiden määrän kasvun toisaalta kytkeytyvän myös viranomaistoiminnan kohonneisiin laatuvaatimuksiin. Esimerkiksi poliisitoiminnan ja vankeinhoidon alalla ”alhaisella säädöstasolla olevin osin varsin niukoin säännöksin eikä päätöksiä voi saattaa ulkopuolisten pohdittavaksi säännöllistä muutoksenhakutietä”. Tavanomaiset oikeusturvakeinot – muutoksenhaku ja hallinnollinen kantelu – eivät tarjonneet riittäviä reagointimahdollisuuksia, joten kansalaiset hakivat oikeutta laillisuusvalvonnasta. Yleisesti usko viranomaisten auktoriteettiin oli vähentynyt, joten niitä uskallettiin haastaa. Laman seurauksena oli myös mahdollista viranomaisten oman valvonnan jääminen tulosohjauksen ja säästötoimien jalkoihin. Sen kehittäminen eri sektoreilla olikin noussa 2000-luvun alussa.[548]

Yksin faksia on turha syyttää oikeusasiamiehen toiminnan aktivoitumisesta. Kanteluiden määrän kasvun lisäksi asiat vaikeutuivat myös laadullisesti. Perus- ja ihmisoikeuksien nousu, uusien erityistehtävien saaminen ja lisääntyvä kansainvälinen toiminta muuttivat instituution asemaa perusteellisesti.

INSTITUUTION UUSIUTUMINEN

EOA:n pääasiallisena tehtäväkenttänä on aina ollut kanteluiden käsittely. Niiden lisäksi se on aina voinut ottaa ja ottanutkin tutkittavaksi asioita omasta aloitteestaan. Professori Kirsi Kuusikko on eritellyt nykyisellä oikeusasiamiesinstituutiolla olevan neljä erityistä tehtävä- ja valvontatehtävää.[549] Niistä ensimmäinen on jo klassinen: vankiloiden, suljettujen laitosten ja puolustuslaitoksen valvontatehtävä. Vangittujen ja sotilaiden laillisuusvalvonta on kuulunut tehtäviin alusta asti ja suljettujen laitostenkin valvonta viimeistään 1960-

luvulta laitosvaltaopin vähittäisen syrjäytymisen myötä. Kolme muuta pääasiallista tehtäväkenttää ovat puolestaan syntyneet vasta 1990-luvun alun jälkeen. Telepakkokeinojen ja peitetoiminnan erityinen valvontatehtävä peräisin 1990-luvun puolivälistä. Samalta ajalta on myös perus- ja ihmisoikeuksien erityinen valvontavastuu. Kuusikon analyysissä neljäs erityistehtävä on oikeusasiamiehen kanslian yhteyteen, mutta siitä erilleen sijoitettu ihmisoikeuskeskus. Se on perustettu vasta vuonna 2012. Vielä Kuusikon analyysin jälkeen EOA on saanut kaksi uutta kansainvälisiin ihmisoikeusinstrumentteihin perustuvaa erityistehtävää.

Oheinen kuvio osoittaa vielä yhden perusteellisen muutoksen: toiminnan volyymin kahdessa vaiheessa koittaneen rakenteellisen kasvun. Ensin vireille tulleiden asioiden määrä kasvoi usealla sadalla perusoikeusuudistuksen vuosina. Tästä noin 2 600 asian tasosta määrän kehitys kääntyi nousuun vuosituhannen vaihteen jälkeen. Vuoteen 1990 nähden toiminta noin kaksinkertaistui kahdessakymmenessä vuodessa ja on nykyisin noin kolminkertaisella tasolla, jopa selvästi sen yli.

EOA:n tehtävien muutos ja toiminnan määrän huima kasvu kuvaavat sitä, kuinka perusteellisesti oikeusasiamiesinstituutio on muuttunut 1990-luvun jälkeen. On siis syytä pääkohdittain tarkastella niitä muutoksia, joiden kautta instituutio uusi nahkansa.

Muutosprosessi alkoi vuoden 1990 lakimuutoksilla, jotka tulivat voimaan vuoden 1991 alusta. Laillisuusvalvontaa uudistavat hallitusmuodon ja muiden lakien muutokset laajensivat 70 vuotta täyttävän instituution toimivaltuuksia. Laillisuusvalvonnan piirissä oli nyt viranomaisten ja virkamiesten lisäksi julkisyhteisöjen työntekijät ja muut julkista tehtävää hoitavat. Tämä

VIREILLE TULLEIDEN ASIOIDEN MÄÄRÄ, 1990–2018

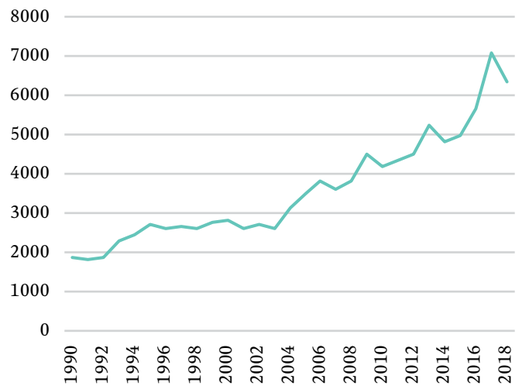

Luvut on oikaistu vertailukelposiksi.

Asioita vireille

välillisen julkishallinnon valvonta tarkoitti valvontamahdollisuutta riippumatta siitä, kuka julkista palvelua tuottaa. Samalla säädettiin oikeusasiamiehen virkavastuusta: virkavirheestä vastattaisiin valtakunnanoikeuden edessä. Lisäksi mahdolliseksi tuli kantelun siirtäminen oikeuskanslerin käsiteltäväksi. Samaan aikaan uudistettiin myös johtosääntöä. Siinä muun muassa tehtiin mahdolliseksi erilliskertomusten antaminen.[550]

Ensimmäisen kerran erilliskertomus annettiin jo vuonna 1993 virkamiesten esteellisyyttä koskevien säännösten kehittämistarpeesta. Taustalla oli Wärtsilä Meriteollisuus Oy:n konkurssi, jonka selvittämisen yhteydessä EOA joutui selvittämään erityisesti valtioneuvoston virkamiesten esteellisyyskysymyksiä. Erilliskertomus oli vastaus valtiontilintarkastajien ja valtiovarainvaliokunnan toiveisiin.[551] OA Paunio antoi erilliskertomuksen myös vuonna 2006 antoi havaituista ongelmista lapsen suojelemisessa perheväkivallalta.[552] Muuten instrumentti on jäänyt käyttämättä.

Vuoden 1995 uudistukset

Vuosi 1995 oli merkittävä vedenjakaja suomalaisessa oikeuskulttuurissa. Oikeusasiamiehen kannalta vuosi toi EU-jäsenyyttäkin merkittävämpiä uudistuksia. Niistä keskeisin oli hallitusmuotoa muokannut perusoikeusuudistus (969/95) ja etenkin sen myötä EOA:n tehtäväksi tullut perus- ja ihmisoikeuksien valvonnan erityistehtävä. Käytännön toiminnan kannalta vuoden mittaan muuttui myös telepakkokeinojen laillisuusvalvonta.

Vuoden 1995 merkitystä oikeusasiamiehen merkkivuotena korostaa sille sattumalta osunut 75-vuotisjuhla. Sen tiimoilta julkaistiin juhlakirja, joka käsitteli yksityisen ihmisen oikeusturvaa eri näkökulmista.[553]

Perusoikeusuudistuksen myötä uusi perus- ja ihmisoikeuskulttuuri tuli ”virallistetuksi”. Muutoksen summasi korkeimman oikeuden jäsenen virasta OA:ksi vuoden 1995 lokakuussa tullut Lauri Lehtimaja. Hän näki uudistuksessa tärkeän kaksijakoisen tavoitteen: yhtäältä kansalliset perusoikeudet tuli saattaa kansainvälisiä vaatimuksia vastaavaksi, toisaalta oman oikeuskulttuurin erityispiirteet tuli turvata. Tärkeä tavoite oli myös perus- ja ihmisoikeuksien lähentäminen käytännön oikeuselämään – niihin tuli voida vedota entistä tehokkaammin tuomarin ja virkamiehen edessä.[554]

Muodollisesti keskeisin muutos oli oikeusasiamiestä koskevan hallitusmuodon 49 §:n muutos. Vuoden 1995 perusoikeusuudistuksessa ylimmät lainvalvojat saivat uuden perustuslaillisen toimeksiannon valvoa tehtäväänsä hoitaessaan myös perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Sen 2 momentti sisälsi nyt maininnan siitä, että tehtäväänsä hoitaessaan eduskunnan oikeusasiamies valvoo myös perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumista. Perustuslakia säädettäessä perustuslakivaliokunta edellytti, että kertomuksissa olisi jatkossa jakso näiden toteutumisesta.[555]

Muutoksen valmistelun yhteydessä todettiin, että uusin säännös ei laajentaisi niiden valvontatehtävää. Toisaalta kirjallisuudessa havaittiin pian, että käytännön toiminnassa perus- ja ihmisoikeusvalvonta sai entistä olennaisesti keskeisemmän aseman. Tämän nähtiin johtuvan laillisuusvalvojien saaman perustuslaillisen toimeksiannon lisäksi kyse ainakin kahdesta seikasta.

Toinen muutos nimittäin oli, että perusoikeusuudistuksessa perusoikeudeksi säädettiin myös oikeudenmukainen oikeudenkäynti ja hyvä hallinto sekä julkisen vallan velvollisuus turvata perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Ne avasivat rajat aiempaa huomattavasti laajemmille valvontamahdollisuuksille. Hyvän hallinnon toteutumisen valvonnan katsottiin toki jo tuolloin olleen laillisuusvalvonnan ydintä. Sen merkitys oli kuitenkin korostunut etenkin 1990-luvulta alkaen.[556]

Perusoikeusuudistus heijastui toimintaan vielä siten, että se toi TSS-oikeudet täysipainoisesti perusoikeuksien joukkoon.[557] Epäilemättä muutokset merkitsivät myös mahdollisuutta laventaa ratkaisuissa käytettävää argumentaatiota.

Perusoikeusuudistus tarkoitti myös jo aiemmin hahmottuneen perusoikeusmyönteisen laintulkintaopin vahvistumista. Laillisuusvalvojien odotettiin vuoden 1995 jälkeen vahvistavan oppia arvioimalla

tutkimiaan viranomaisratkaisuja perusoikeusnäkökulmasta ja esittävän päätöksissään ”huomioita ja huomautuksia periaatteen syrjäytymisestä tai huomiotta jättämisestä”.[558]

Perusoikeusuudistukseen mennessä oikeusasiamiehelle oli jo itsestään selvää, että laillisuusvalvonta käsitti muutakin kuin lain kirjaimen legalistisessa hengessä tapahtuneen noudattamisen. Oli myös valvottava lakien soveltamisessa tarpeellista pyrkimystä oikeudenmukaisuuteen. Tämä ei kuitenkaan saanut kääntyä poliittiseksi vaikuttamiseksi. Lehtimaja pehmensikin käsitystä perusoikeusuudistuksen vaikutuksista: se oli olennaisilta osin ”vanhaa viiniä uudessa leilissä”.[559] Oikeusasiamiehelläkään viinin vuosikerta ei kuitenkaan vielä ollut kovin pitkään kypsynyttä: perusoikeuksia ei oltu kovin pitkään otettu järin vakavasti tai kytketty toimiviin kansainvälisiin ihmisoikeuksien valvontajärjestelmiin.

Vuosi 1995 sisälsi myös jälkikäteen tarkastellen merkittävän laajennuksen oikeusasiamiehen tehtäviin. Pakkokeinolain kesäkuun alussa voimaan tulleella muutoksella (402/95) oltiin mahdollistettu puhelin- ja muu telekuuntelu laissa lueteltujen vakavien rikosten tutkinnassa. Lain mukaan telekuuntelun ja -valvonnan ja teknisen kuuntelun käyttöä valvoi sisäasiainministeriö. Hallituksen esityksessä valvontamekanismia oltaisiin täydennetty valtioneuvoston velvollisuudella antaa pakkokeinojen käytöstä eduskunnalle vuosittainen kertomus. Perustusvaliokunnan ja lakivaliokunnan käsittelyssä otettiin sen sijaan käyttöön malli, jossa sisäasiainministeriön tulee antaa vuosittain kertomus pakkokeinojen käytöstä eduskunnan oikeusasiamiehelle. Perustuslakivaliokunnan lausuntoon sisältyneen toiveen mukaan oikeusasiamiehen kertomukseen otettiin vuodesta 1995 alkaen pakkokeinojen käyttöä koskeva erillisjakso. Se sisälsi myös poliisilain nojalla tehtyä muuta kuin esitutkinnassa tapahtuneen teknisen kuuntelun valvonnan.[560]

Vuoden 1996 kertomus sisälsi lähes 20 sivun jakson perus- ja ihmisoikeuksien valvonnasta. Siinä kerrottiin pykäkohtaisesti hallitusmuodon takaamien oikeuksien valvontakäytännöstä. Samalla selostettiin perus- ja ihmisoikeuksien suhdetta ja niiden käyttöä ohjaavia tulkintaperiaatteita. Yhtäältä arvioitiin, että uudistunut perusoikeusjärjestelmä on ensisijainen oikeuslähde suhteessa ihmisoikeussopimukseen (läheisyys- eli subsidiariteettiperiaate). Toisaalta muistutettiin perus- ja ihmisoikeuksien keskinäisestä vuorovaikutuksesta ja toisiaan täydentävästä kehityksestä (Suomessa siis oltiin luovuttu tulkinnan erillisyysperiaatteesta). Perus- ja ihmisoikeuskannanottojen nähtiin ennen kaikkea läpäisevän koko laillisuusvalvonnan (tätä kutsutaan läpäisyperiaatteeksi).[561]

Ehkä keskeisintä oli, että kertomuksessa painotettiin perusoikeussäännösten merkitystä laintulkinta-argumentaatiossa. Suora soveltaminen saattoi jäädä edelleen harvinaiseksi. Oli siis ”pyrittävä uuteen ajattelutapaan: tämän päivän laillisuudessa ei ole enää kysymys pelkästään oikeusohjeen eli säännön löytämisestä ja sen mekaanisesta seuraamisesta vaan useinkin eri suuntiin vaikuttavien periaatteiden punninnasta. Oikeudenmukaiseksi havaittu lopputulos on justifioitava eli myös osoitettava oikeaksi ja lailliseksi. Tämän ajattelutavan sisäistäminen on ammatillinen haaste koko lakimieskunnalle. Eduskunnan oikeusasiamiehen tärkeänä tehtävänä on kantaa tässä suhteessa kortensa kekoon, ohjaamalla ja näyttämällä esimerkkiä.”[562]

Vuoden 1996 vuosikertomuksessa havaittiin vielä, että perusoikeusuudistus oli nostanut taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet muiden perus- ja ihmisoikeuksien rinnalle. Yhdistettynä hallitusmuodon 16 a §:ään perustuvaan vaatimukseen perusoikeusturvan aktiivisesta edistämisestä TSS-oikeuksien nousu johdatti myös laillisuusvalvojan, OA Lehtimajan arvion mukaan, ”uusille ja kartoittamattomille, usein myös karikkoisille vesille”. Laillisuuden noudattaminen saattoi nyt edellyttää viranomaisilta aktiivisia toimia ja myös maksaa. Siten kyseessä oli ”arka paikka niille, joiden tehtävänä on päättää yhteiskunnan varojen jakamisesta”. Tilanne oli erityisen arka sen vuoksi, että laman seuraukset tuntuivat kaikkialla julkishallinnossa. Oikeusasiamiehen kansliassa ne näkyivät suurella kantelulastilla, joita helpottamaan oli tulossa kolmas ratkaisija eli toinen apulaisoikeusasiamies.[563] AOA Paunion puheenvuorossa otettiin konkreettinen esimerkki TSS-oikeuksiin. Sosiaalilainsäädännön erityistä vaikeaselkoisuutta peilattiin siinä siihen nähden, että hallitusmuoto takasi oikeuden välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon. TSS-oikeuksien ottaminen tosissaan asetti Paunion kannan mukaan lainsäädännön selkeydelle erityisiä vaatimuksia.[564]

Seuraavaan vuoteen mennessä tuli selväksi, että valtion ja kuntien keskenään jakamaan sosiaali- ja terveys sekä opetustoimen peruspalvelujen rahoitukseen ja rajoitusvastuuseen liittyvät ongelmat olivat laman jäljiltä suuria. Paunio toi ilmi esimerkit vammaispalvelujen kunnallisten ohjeiden ja soveltamisen lainmukaisuuden puutteesta ja alaikäisten psykiatrisen tahdosta riippumattoman hoidon järjestämisestä Suomen lain ja kansainvälisten sopimusten kanssa ristiriidassa olevalla tavalla. Ne osoittivat, että sosiaaliset oikeudet eivät toteutuneet 1990-luvun Suomessa. Johtopäätöksenään AOA Paunio otti sparraavan otteen: ”Olen siis tullut laillisuusvalvontatyöni kokemusten perusteella siihen johtopäätökseen, että hallitusmuodossa säädettyjen sosiaalisten ja sivistyksellisten perusoikeuksien ja niitä täsmentävän erityislainsäädännön toteutuminen edellyttää nykyistä tehokkaampia keinoja ohjata ja seurata sosiaali- ja terveydenhuollon sekä opetustoimen peruspalveluja.”[565]

Vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen suurin vaikutus toimintaan olikin TSS-oikeuksien toteutumisen muuttunut arviointi. Nyt niiden oikeudellista velvoittavuutta ei enää kyseenalaistanut kukaan, mutta niiden sisällön selvittäminen osoittautui vaikeaksi. Lainsäädäntöpohjan lisäksi TSS-oikeuksien toteutuminen edellytti viranomaisresursseja ja niiden oikeanlaista suuntaamista. Tällaisten toimien arviointi TSS-oikeuksien näkökulmasta oli hankalaa yhtä lailla lainsäätäjälle, tuomioistuimelle kuin oikeusasiamiehellekin.[566]

Kolmella ratkaisijalla kohti uutta vosituhatta

Syyskuun alusta 1998 alusta EOA siirtyi kahden apulaisoikeusasiamiehen järjestelmään (laki 1113/97). Kolmannen ratkaisijan mukaantulo auttoi kasvaneen työmäärän purkamisessa ja samalla sai aikaan kanslian uudelleenorganisoinnin. OA määräsi ratkaisijoiden keskinäisen temaattisen asiajaon ja samalla osoitti apulaisoikeusasiamiesten käyttöön tiettyihin asiaryhmiin erikoistuneita esittelijöitä. Tämä tarkoitti käytännössä kanslian jakautumista kolmeen jaostoon siten, että kukin esittelijä suoritti pääasiassa yhden ratkaisijan määräämiä tehtäviä.[567]

Kolmen ratkaisijan järjestelmä hyväksyttiin periaatteellisesti 1990-luvun puolivälissä. Toukokuussa 1995 asetettu oikeusasiamiestyöryhmä toi jo elokuussa antamassa osamietinnössään julki näkemyksensä, että oikeusasiamiesinstituution tulisi siirtyä kolmen ratkai-

sijan järjestelmään. Se katsoi, että asiallisesti ottaen OA ja AOA olivat jo itsenäisiä ratkaisijoita ja että olisi johdonmukaista kutsua kaikkia kolmea samalla nimityksellä. Osamietinnössä eriteltiin runsaasti asioita, jotka loivat paineita kanslian resurssien kasvattamiselle. Toimintapiirin 1990-luvun alun laajentumisen lisäksi instituution kansainvälistyminen oli lisännyt työtaakkaa.[568] Vaikka perustelut laajenivat vuodessa, myös vuoden 1996 lopullisessa mietinnössä työryhmän suosituksen ytimessä oli kolmen ratkaisijan järjestelmä.[569]

Toisen apulaisoikeusasiamiehen viran perustamisen yhteydessä eduskunta totesi erityisesti, että lapsen oikeuksia koskevat asiat tulisi määrätä yhden ratkaisijan tehtäväksi. Vaikka erityistä lapsiasiamiestä ei nyt perustettukaan, merkitsi lapsen oikeuksia koskevien asioiden keskittäminen niiden huomioon ottamista ”aikaisempaa painokkaammin”.[570] Perus- ja ihmisoikeussuojaa vahvistettiin näin tärkeällä erityisalueella.

Muutokset viimeistelivät instituution 1990-luvun sisäisen transformaation. Kanslia muistutti nyt huomattavasti enemmän hyvin toimivaa virastoa kuin kymmenen vuotta aiemmin. Virastokehitys ja selkeä työnjako vähensi instituution henkilöitymistä yksittäiseen viranhaltijaan. Henkilöityminen oli erilaista, temaattista: tiettyä hallinnonalaa koskevat ratkaisut olivat nyt tiettyjen lakimiesesittelijöiden valmistelemia ja tietyn oikeusasiamiehen ratkaisemia.

Uudelle vuosituhannelle tultaessa oikeusasiamiehen toimintaympäristö ja tehtävät jatkoivat muutostaan lähes hengästyttävää tahtia.

Suomen 1.3.2000 voimaan tullut perustuslaki ei olennaisesti muuttanut oikeusasiamiehen tehtäviä tai toimivaltaa. Uutta kuitenkin oli, että tehtäviin kuului nyt myös tasavallan presidentin virkatoimien laillisuuden valvonta. Tällä yhtenäistettiin kahden laillisuusvalvojan toimivaltaa, mitä oikeusasiamieskin piti tarkoituksenmukaisena.[571] Samalla tuli voimaan myös vain pieniä sisällöllisiä muutoksia sisältänyt oikeusasiamiehen uudistettu johtosääntö (251/00).

Lainsäädäntömuutoksissa EOA:n syyteoikeus säilyi ja se määräytyi nyt laillisuusvalvonnan kohteen mukaan. EOA käytti uudelle vuosituhannelle tultaessa vain harvoin syyteoikeuttaan. Tällä perusteella instituutiota arvosteltiin toisinaan liian helläkätiseksi. EOA:n painottama näkökulma oli kuitenkin toinen: kaikki virheellinen viranomaismenettely ei ensinnäkään ollut rangaistavaa virkarikollisuutta. Toiseksi laillisuusvalvonta nähtiin täydentävänä kontrollin muotona. Poliisi ja syyttäjälaitos saattoi useimmiten myös virkarikokset oikeuden käsiteltäväksi ja laillisuusvalvojien runsas syyttäminen olisi ollut merkki normaalin koneiston huonosta kunnosta. Syyteoikeus oli siis laillisuusvalvonnan viimekätinen tehoste, mutta varsinainen painopiste oli toisaalla.[572]

Syyteoikeuteen liittyi myös ongelma itsekriminointisuojan kanssa. Oikeusasiamiehen tutkima asia saattaa nimittäin laadultaan olla sellainen, että se johtaa syytteisiin virkamiestä vastaan. Virkamiehellä on tällöin jokaiselle kuuluva oikeus olla saattamatta itseään syytteen vaaraan ja olla edistämättä oman syyllisyytensä selvittämistä. Oikeusasiamiehellä taas on perustuslaissa taattu oikeus saada viranomaisilta kaikki laillisuusvalvontaansa varten tarvitsemansa tiedot. Konflikti korostui, kun YK:n ihmisoikeuskomitea arvosteli sitä, että ruotsalaisviranomaisen lainvastaista toimintaa ei ollut saatettu eikä enää voitu saattaa rikosoikeudelliseen prosessiin, kun virkamiehet olivat totuusvelvollisina antaneet tietoja Ruotsin Ombudsmanille. Ratkaisuksi löytyi menettely, jossa oikeusasiamies joko kehottaa kantelijaa saattamaan tai aloittaa itse asian tutkinnan kantelumenettelyssä ja ilmoittaa kantelun kohteena olevalle virkamiehelle mahdollisesta myöhemmästä rikosoikeudellisesta arvioinnista.[573]

Vuosituhannen alun uudistuksia olivat myös poliisilain muutokset (21/2001), joilla sallittiin peitetoiminta ja valeostot. Näistä niin sanotusta epäsovinnaisista rikoksentorjunta- ja tutkintamenetelmistä peitetoiminta tuli oikeusasiamiehen erityisvalvonnan kohteeksi.[574] Huhtikuussa 2002 voimaan tuli uusi laki eduskunnan oikeusasiamiehestä, joka oli kuitenkin lakitekninen muutos. Sitä seurasi noin kymmenen vuoden jakso, jolloin eduskunnan oikeusasiamiesinstituution toiminta vakiintui organisaatioltaan ja ulkoisilta puitteiltaan. Vaikka sen aikana puitteet pysyivät samanlaisina, esimerkiksi hyvitysesitykset tulivat osaksi EOA:n toimenpidevaihtoehtoja.[575]

Seuraavat muutokset kuitenkin olivat jo vuosikymmenen puoliväliin mennessä keskusteluissa, vuosikymmenen lopulla valmistelussa ja 2010-luvulle tultaessa tulossa voimaan. Rakenteita uudistettiin kuluvan vuosikymmenen alussa varsin voimakkaasti perus- ja ihmisoikeuksien turvaamiseksi. Keskeisiä uudistuksia on tehty kolme.

Niistä ensimmäinen oli kesäkuussa 2011 voimaan tullut kanteluiden käsittelyä koskeva uudistus. Sen mahdollisti EOA:n resurssien kohdentamisen harkinnan mukaan sinne, missä toiminnan vaikuttavuus on suurinta. Toisaalta EOA pystyi nyt siirtämään asian käsittelyn toiselle toimivaltaiselle viranomaiselle, jos se on asian laadun vuoksi perusteltua. [576] Oikeusasiamiehen harkintavallan lisäämisellä kanteluiden käsittelyssä haluttiin nimenomaisesti vahvistaa oikeusasiamiehen mahdollisuutta turvata perus- ja ihmisoikeuksien kannalta tärkeitä kysymyksiä. Lakimuutoksen valmistelun yhteydessä perustuslakivaliokunta näki tarpeellisena vahvistaa kansalaisnäkökulmaa: tärkeänä nähtiin sovinnollisen ratkaisun aikaansaaminen tai tapahtuneen loukkauksen hyvittäminen. Uudistus vaikutti nopeasti toimintatapoihin. Oikeusasiamies valikoi nykyisin tutkimansa kantelun perusteella käytettävistä olevista toimintavaihtoehdoista oikean ensinnä lain noudattamisen, toiseksi oikeusturvan ja kolmanneksi perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen kannalta. Näistä tuli kiteyttäen nykyajan oikeusasiamiehen keskeiset näkökulmat. Uudistuksen seurauksena hyvitysesitykset lisääntyivät selvästi ja vakiintuivat toimenpiteiden joukkoon. Myös sovitteluesitykset tulivat mukaan keinovalikoimaan.[577] Kanteluiden käsittelyyn kuuluvaa harkintavaltaa oli aiemmin vastustettu muun muassa siksi, että rajoittamattoman kanteluoikeuden katsottiin parhaiten mahdollistavan myös pienten ihmisten pienten asioiden käsittelyn. Esimerkiksi Pirkko K. Koskinen ja Lauri Lehtimaja olivat eri yhteyksissä asettuneet vastustamaan kanteluoikeuden rajoituksia ja eräänlaisen kantelulupajärjestelmän syntyä.[578] Uudessa perustuslakiympäristössä voimavarojen kohdentaminen ja laajempi harkintavalta nähtiin kuitenkin kokonaisuuden kannalta tuloksellisemmalta.

Toinen keskeinen muutos oli kansallinen ihmisoikeusinstituutio. Keskustelu sen sijoittamisesta oikeusasiamiehen kanslian yhteyteen jatkui esimerkiksi oikeusasiamiesinstituution 85-vuotisseminaarissa tasavallan presidentti Tarja Halosen pitämän puheenvuoron pohjalta.[579] Keskustelu oli alkanut ulkoasiainministeriön Åbo Akademin tilaamasta selvityksestä, joka valmistui vuonna 2002. Jo siinä EOA:n katsottiin olevan paras vaihtoehto kansallisen instituution alustaksi, jolloin EOA

voisi puolestaan kehittyä ”korjaavasta roolista kohti ihmisoikeuksien edistämistehtävää”.[580] Kansallinen ihmisoikeusinstituutio on YK:n vuonna 1993 hyväksymien niin sanottujen Pariisin periaatteiden mukaan lailla perustettu, itsenäinen ja riippumaton toimielin, jolla on mahdollisimman laajat ihmisoikeuksien edistämiseen ja turvaamiseen tähtäävät tehtävät ja toimivaltuudet. Sen tehtävänkuva on laaja ja kattaa ihmisoikeuskasvatuksen, -koulutuksen, -tutkimuksen ja -tiedotuksen lisäksi kansainvälisten ihmisoikeussopimusten seurantaa ja kansainvälistä yhteistyötä. Sillä edellytetään olevan pluralistinen kokoonpano, eli erilaisten ihmisoikeustyötä kansallisella tasolla tekevien tahojen tulee osallistua sen toimintaan. Ihmisoikeusinstituution nähtiin kokoavan yhteen kansallisia ihmisoikeusrakenteita. Lisäksi sitä edellytettiin, jos Suomi halusi osallistua kansainväliseen ihmisoikeustyöhön täysipainoisesti. Esimerkiksi puheoikeus YK:n ihmisoikeusneuvostossa edellytti YK:n Kansainvälisen koordinointikomitean myöntämää A-statuksen akkreditointia.[581]

Ihmisoikeusinstituutio sijoitettiin eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian yhteyteen vuoden 2012 alusta. Se koostuu kolmesta elimestä. Ihmisoikeuskeskus on EOA:n kanslian hallinnollinen osa ja sen virkamiehet kanslian virkamiehiä. Oikeusasiamies nimittää sen johtajan saatuaan asiasta perustuslakivaliokunnan lausunnon. Ihmisoikeuskeskuksella on kuitenkin toiminnallisesti itsenäinen ja riippumaton asema, ihmisoikeusvaltuuskunta on puolestaan oikeusasiamiehen neljäksi vuodeksi kerrallaan asettama vähintään 20 ja enintään 40 hengen kokoonpano, joka käsittelee laajakantoisia ja periaatteellisesti tärkeitä perus- ja ihmisoikeusasioita. Sen jäsenet edustavat kansalaisyhteiskuntaa, perus- ja ihmisoikeustutkimusta ja muita perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseen ja turvaamiseen osallistuvia tahoja – mutta ei ministeriöitä, kuntia tai kansanedustajia. Valtuuskunta edusti siis täysin uudenlaista foorumia suomalaisessa ihmisoikeuskentässä. Kolmas osa ihmisoikeusinstituutiota oli perinteisin: eduskunnan oikeusasiamies ja sille jo valmiiksi annetut laajat valtuudet.[582]

Ihmisoikeusinstituution perustamista kuvattiin historialliseksi uudistukseksi. Siihen loivat painetta niin Suomen kansainväliset sopimusvelvoitteet kuin EU:n perusoikeusviraston perustaminenkin. Kysymys oli perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisen uudesta rakenteesta. Uusi instituutio vahvisti niiden toimeenpanovallasta riippumatonta valvontaa – hallitusvalta puolestaan sitoutui kansallisessa perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelmassa niiden suunnitelmalliseen edistämiseen.[583] Suomen kansallinen ihmisoikeusinstituutio sai korkeimman A-statuksen vuosiksi 2014–2019.[584]

Kolmas 2010-luvun alun merkittävä muutos oli niin sanottu OPCAT-valvontaelimen perustaminen. Suomi ratifioi vuonna 2013 YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastaisen yleissopimuksen valinnaisen lisäpöytäkirjan (OPCAT). Samalla oikeusasiamiehestä annettua lakia muutettiin niin, että sille annettiin pöytäkirjan mukaisen kansallisen valvontaelimen (NPM, National Preventive Mechanism) tehtävä. Marraskuussa 2014 voimaan tulleen lain mukaan NPM:n keskeisenä tehtävänä on tarkistaa tiloja, joissa pidetään vapautensa menettäneitä ihmisiä. Sen toiminta on siis perusteiltaan samaa tarkastustoimintaa, jota oikeusasiamies on aina tehnyt. OPCAT kuitenkin asetti uudet standardit esimerkiksi raportoinnille sekä tarkastustoiminnan laajuudelle, sisällöille ja asiantuntijoiden käytölle.[585] EOA:n tarkastustoimintaa oli kuitenkin ryhdytty saattamaan OPCAT:n mukaiseksi jo varsin pitkäksi venähtäneen ratifiointiprosessin aikana. YK:n kidutuksen vastainen komitea CPT teki tarkastukset Suomeen vuosina 1992, 1998, 2003 ja 2008. Se arvosteli Suomea vankiloista, joiden selleissä ei ollut saniteettitiloja ja suositteli niiden korjaamista. Myös vankien terveystilanne tuli esille. Näin kansainvälinen vuorovaikutus muutti ihmisoikeuksien ohella vankiloiden laillisuusvalvontaa jo ennen NPM-tehtävästä säätämistä. EOA kuitenkin koki ratifiointiprosessin hitauden ongelmallisena, sillä tehtävän tuomia mahdollisuuksia ja kansainvälistä yhteistyötä olisi tarvittu jo ennen vuotta 2012.[586] Konkreettinen osoitus tästä on se, että tarkastusten määrä on 2010-luvulla ollut rakenteellisesti korkeammalla tasolla kuin kahdella edellisellä vuosikymmenellä. EOA:n käsittelemien asioiden kasvun aiheuttama ruuhkautuinen oli vähentänyt vielä 1980-luvuilla toiminnan kivijalkana ollutta tarkastustoimintaa. Uuden, jäsennellymmän tarkastustoiminnan voikin katsoa aiheuttaneen instituutiossa tarkastustoiminnan renessanssin.

Kolmen vuosikymmenen alun uudistuksen jälkeen EOA:n tehtäväkenttä muuttui vuonna 2015, kun lailla todistajansuojeluohjelmasta (88/2015) sisäministeriölle säädettiin velvollisuus antaa oikeusasiamiehelle vuosittain kertomus lain nojalla tehdyistä päätöksistä ja toimenpiteistä. Vuonna 2016 EUA sai YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen (CRPD) ja sen valinnaisen pöytäkirjan mukaisen uuden kansainvälisen erityistehtävän. EOA on nyt osa rakennetta, jonka tehtävä on edistää, suojella ja seurata vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumista.[587]

Instituution lainsäädäntöpohjaa ja tehtäviä muokanneiden uudistuksen lisäksi eduskunnan oikeusasiamiehen tämän vuosikymmenen muutoksen yksi keskeisistä ajureista on ollut eduskunnan perustuslakivaliokunnan kannanotot. Perustuslakivaliokunta on toistuvasti tuonut esiin tarpeen korostaa kansalaisnäkökulmaa toimintatapojen kehittämisessä. Lausunnot ovat heijastuneet yhtäältä kanteluiden käsittelyn lähtökohtaan eli siihen, voiko oikeusasiamies auttaa. Toisaalta myös toiminnan tavoitteiksi on nostettu sellaisia päämääriä kuin oikeudenloukkauksien hyvittäminen, sovittelu ja viranomaiskulttuurin muuttaminen.[588]

Muutos on johtanut siihen, että oikeusasiamies on erikoistunut paitsi vapautensa menettäneiden henkilöiden, myös muiden haavoittuvassa asemassa olevien henkilöryhmien (lapset, vanhukset) oikeuksien valvontaan. Julkisen vallan kenttä on kuitenkin laaja, ja edessä saattaa olla erikoistumisen lisääntyminen jakamalla tehtäviä valtioneuvoston oikeuskanslerin kanssa.[589]

IHMISOIKEUDET MUUTTAVAT YDINTEHTÄVIÄ

Oikeusasiamiehen toiminnan kannalta ratkaiseva muutos on siis ollut se suomalaisen oikeuskulttuurin murros, jota on kuvattu eurooppalaistumiseksi ja valtiosääntöistymiseksi. Siinä keskeistä oli perus- ja ihmisoikeuksien uudenlainen asema oikeuselämässä. Murroksen keskeinen kausi alkoi 1980-luvun loppuvuosina ja kesti kymmenisen vuotta. Erityisinä merkkipaaluina olivat ensin liittyminen keskeisiin eurooppalaisiin ylikansallisiin järjestelmiin: (Euroopan neuvostoon ja sen ihmisoikeussopimukseen sekä ensin Euroopan talousalueeseen ja sitten Euroopan yhteisöihin), vuonna 1995 vuosikymmenien pohdinnan jälkeen toteutunut perusoikeusuudistus ja lopulta vuoden 2000 uusi perustuslaki.[590]

AOA Pirkko K. Koskinen eritteli ensimmäisessä puheenvuoron sisältäneessä vuosikertomuksessa havaintojaan

LAINKÄYTTÖÄ JA VANKILOITA KOSKEVIEN RATKAISUJEN MÄÄRÄ, 1970–2018

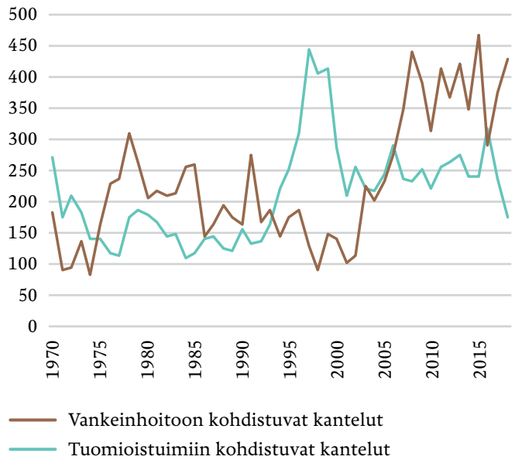

ihmisoikeussopimusten soveltamisesta. Hän nosti esille KP-sopimuksen ja ”EN-sopimuksen”, jotka molemmat oli saatettu lain tasoisesti voimaan, sisälsivät yksilövalitusmahdollisuuden ja käsittelivät lähinnä klassisia vapausoikeuksia. Siinä missä ensimmäinen oli ratifioitu vuonna 1976 ja ”jo pitkään kuulunut oikeuslähteisiin oikeusasiamiehen ratkaisussa”, Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen soveltaminen edellytti väitetyn loukkauksen tapahtuneen toukokuun 1990 jälkeen. Suomi oli valmistellut siihen liittymistä perkaamalla lainsäädännön tarkkaan läpi. EOA osallistui valmisteluun järjestämällä viranomaisille koulutuksia, huomauttamalla eri ministeriöille lainsäädännön ristiriidoista ja vastaamalla kansalaisten tiedusteluihin.[591]

Samalla kun Koskinen kertoi Euroopan ihmisoikeussopimuksen odotetuista vaikutuksista, hän tuli kertoneeksi oikeusasiamiesinstituution suhtautumisesta ihmisoikeuksiin. Yhtäältä ihmisoikeuksien soveltamiselle oli tilaa vain pienessä osassa tapauksia, toisaalta tietyt hallinnonalat olivat erityisen kriittisiä. Näitä olivat Koskisen mukaan ulkomaalaisasiat, poliisin toiminta, vankilat ja mielisairaalat. Laillisuusvalvonnalla ei voitu korjata loukattua oikeustilaa, mutta voitiin ehkäistä loukkausten toistuminen. Samalla kävi ilmi, että ihmisoikeussopimuksiin ei ollut tapana viitata ”tiettävästi koskaan” silloin, kun Suomen lainsäädäntö oli ollut sopimuksia vastaavalla tasolla eikä soveltaminen ole antanut puuttumisaihetta. Sen sijaan tulkintavaihtoehtojen perusteellisemmassa pohdinnassa sopimusartikloihin oli viitattu. Tämä oli keskeistä haettaessa sopivaa ihmisoikeusystävällistä tulkintaa, jonka perustuslakivaliokunta nosti keskeiseksi EN-sopimuksen ratifioinnin yhteydessä. Vielä olematonta oli Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntöön viittaaminen. Koskinen kuitenkin odotti tätäkin toivomassaan muutoksessa eli siinä, että ihmisoikeudet tulisivat osaksi arkipäivän juridiikkaa. Sopimusten tunteminen oli jo paremmalla tolalla ja oikeuskäytännön kääntämisestäkin oli jo pohdinnat menossa. Keskeistä oli kuitenkin juristikunnan, viranomaisten ja jopa suuren yleisön asenteiden muuttaminen. Koskinen katsoi, että ihmisoikeudet olivat ”muotiasia”. Hän odotti innostuksen kääntyvän tiedotuksen avulla kestäväksi (oikeus)kulttuuriseksi ilmiöksi.[592]

Viisi vuotta myöhemmin näin voitiin todeta tapahtuneen. OA Lehtimajan puheenvuorossa kerrattiin vuosikymmenen alun tapahtumat: 1980-luvun lopun laillisuusvalvonnan uudentyyppisen suuntautumisen jälkeen suomalaiset tuomioistuimet olivat omaksuneet kansainvälisten ihmisoikeussopimusten määräykset korkeimpien oikeuksien esimerkistä. Samanaikaisesti oikeustieteellisessä tutkimuksessa heräsi kiinnostus perus- ja ihmisoikeusjuridiikkaan. Kyse ei ollut tuomarivaltion perustamiseksi tapahtuneesta vallankaappauksesta vaan tapahtunut oli ”pikemminkin välttämätöntä mukautumista länsieurooppalaiseen oikeusvaltioajatteluun”.[593]

EOA:n voidaan katsoa ottaneen itselleen pioneeriasemaa eri tyyppisten perus- ja ihmisoikeuksien nousussa. Aiemmin on jo todettu KP-sopimuksen ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen nousun ja niiden aseman Suomessa voimassa olevana oikeutena vaatineen EOA:n selityksiä ja perusteluja.[594]

Perusoikeusuudistuksen jälkeen EOA:n toiminnassa alkoivat korostua TSS-sopimus, sen takaamat oikeudet, sekä siitä seuraavat ristiriidat hallinnossa ja lainsäädännössä. Kun vielä 1980-luvun lopussa TSS-sopimusta pidettiin lähinnä suositusluontoisena dokumenttina, otettiin sen takaamat oikeudet kymmenen vuotta myöhemmin samalle tasolle klassisten vapausoikeuksien kanssa. Perusoikeusuudistuksen jälkeen EOA:n ote terävöityi nopeasti niiden valvomisessa.[595] Perusoikeusuudistuksen vaikutus oli juuri siinä, että aiemmin ihmisoikeussopimuksissa turvatut oikeudet tuotiin nyt kotimaisina perusoikeuksina suojattaviksi. Niinpä esimerkiksi oikeutta välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon, riittäviin sosiaali- ja terveyspalveluihin ja itsemääräämisoikeuden rajoittamista käsittelevät ratkaisut yleistyivät. EOA toteutti näin erityisen vaikeaa tulkintatehtävää, antoi oikeuksille sisältöä, sparrasi lainvalmistelua ja siten edisti oikeuksien toteutumista. Kaikkea tätä tarvittiin, sillä vielä kymmenisen vuotta perusoikeusuudistuksen jälkeen lainsäädäntöratkaisuissa ei kattavasti selvitetty sosiaalisten perusoikeuksien turvaamisen lainsäädännöllisiä edellytyksiä.[596]

Vauhtia ja tukea kehitykselle antoi uusitun hallitusmuodon 16 a § (uuden perustuslain 22 §), jota Lehtimaja nimitti ”supersäännökseksi”. Julkinen valta velvoitettiin sillä turvaamaan perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen. ”Yleinen valppauspykälä” edellytti virkamiehiltä uudenlaista aktiivisuutta, lain kirjaimen sokea noudattaminen ei enää riittänyt virkavelvollisuuden sisältöä täyttämään. Oli olennaisempaa ”etsiä oikeudenmukaista lopputulosta kuin suojautua virkasyytteiltä”.[597]

EOA:n velvollisuus ottaa erityisesti huomioon perus- ja ihmisoikeuksien toteutuminen toi tehtäväkenttään myös erityiset ihmisoikeusinstrumentit. Tällaisesta hyvä esimerkki ovat lapsen oikeudet. Niitä koskeva YK:n yleissopimus tuli Suomessa voimaan vuonna 1991 ja niiden edistäminen tuli osaksi EOA:n toimintaa TSS-oikeuksien tavoin. Vaikka missään ei ole erillistä säännöstä niiden edistämisen kuulumisesta EOA:n tehtäviin, ovat ne itsestään selvä osa toimintaan perusoikeusuudistuksen myötä tulleen velvollisuuden myötä. Asia oli lisäksi toistuvasti esillä vuosituhannen vaihteen paikkeilla eduskunnan valiokunnissa, sekä lapsiasiamiehen virkaa pohdittaessa ja toisen oikeusasiamiehen viran perustamisen yhteydessä.[598]

Perus- ja ihmisoikeusajattelu siis rikastui ja 1990-luvun mittaan klassisista vapausoikeuksista edettiin esimerkiksi lasten oikeuksien, vanhusten oikeuksien ja vammaisten oikeuksien erittelyyn ja puolustamiseen. Samalla esimerkiksi hyvää hallintoa ryhdyttiin käsittelemään perus- ja ihmisoikeuskysymyksenä. Kehitys ei kuitenkaan pysähtynyt tähän.

Konkreettiseksi esimerkiksi perusoikeusajattelun syvenemisestä ja kypsymisestä voi ottaa ympäristöperusoikeuden. Perustuslain 20 §:n mukaan vastuu luonnosta ja sen moninaisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuri-

perinnöstä kuuluu kaikille. Perusoikeusuudistusta seuranneen viidentoista vuoden aikana ympäristöperusoikeus oli esiintynyt oikeusasiamiehen laillisuusvalvonnassa varsin harvoin, aluksi pari kertaa vuodessa, tämän vuosikymmenen alkuun mennessä kuudesta kahdeksaan kertaa. AOA Sakslin piti puheenvuorossaan määrän lisääntymistä tärkeämpänä sitä, että ympäristöperusoikeus näytti muuttuneen ”ohjeellisena pidetystä poliittisesta ja moraalisesta velvoitteesta aidoksi perusoikeudeksi, jolla on oikeusasiamiehen harkintaa ohjaava vahva tulkintavaikutus”. Oikeusasiamies siis edellytti julkisen vallan ja yksilönkin kantavan vastuunsa perusoikeuden toteutumisessa ja vaalivan päätöksentekoon liittyvää vuorovaikutusta.[599]

Instituutio siis muuttui tilaan, jossa sen tehtäväksi ei nähty ainoastaan perustuslain sanamuotoa ahtaasti tulkiten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen *valvominen* osana muuta sääntelyä vaan myös niiden *edistäminen*.[600] Kanteluiden tutkimisen ainoana tai edes ensisijaisena tavoitteena ei nykyisin ole arvioida, onko viranomainen toiminut lainvastaisesti tai onko se laiminlyönyt velvollisuuksiaan. Arvioitavaksi tulee myös, olisiko jollain muulla tavalla toimimalla voitu paremmin edistää perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista.[601] Toisaalta uudet tehtävät ovat vaikuttaneet instituutioon myös konkreettisesti: OPCAT-tehtävä on muuttanut huomattavasti tarkastustoiminnan luonnetta säännöllisemmäksi, jäsennellymmäksi ja tarkemmin raportoidummaksi.

Miksi perus- ja ihmisoikeuksien nousu sitten muutti oikeusasiamiesinstituutiota niin perinpohjaisesti? Vastaus tähän hahmottuu laillisuusvalvonnan tehon kautta. Suomalaisessa oikeuskulttuurissa virkamiehet ottivat viimein 2000-luvulle tultaessa kummankin laillisuusvalvojan ratkaisut tosissaan. Tuolloin AOA Jonkka painotti, että laillisuusvalvonnan tärkein työkalu on oikeudellinen argumentaatio. Käskyvallan puuttuessa ”viime kädessä ainoa vaikuttamiskeino on kannanottojen perustelujen vakuuttavuus”.[602] Ahtaan legalismin hylkääminen ja painopisteen siirtäminen perus- ja ihmisoikeusnäkökulman tarjoamien uusien argumentaatiovälineiden myötä joustavampaan tarkasteluun muutti EOA:n toiminnan lopulta hyvin nopeasti. Uudenlaisen oikeudellisen ratkaisukehyksen avulla se kykeni arvioimaan uudella tavalla esimerkiksi hyvän hallinnon ja käsittelyn joutuisuuden kaltaisia asioita. Ne olivat toki olleet arvioinnin kohteena aiemminkin, mutta perusoikeudet tarjosivat nyt uuden mittatikun niiden arvioimiselle.[603] Uuden oikeuskulttuurin nousu näkyikin juuri tässä: eurooppalaistuminen ja konstitutionalisoituminen vaikuttivat syvällisellä tavalla oikeusasiamiehen oikeudellisen argumentaation perusteisiin. Näin tapahtui myös kolmella seuraamallamme ydinalueella.

Tuomioistuinten muuttuva laillisuusvalvonta

EOA:n perinteisen laillisuusvalvonnan ydinalueen, lainkäytön laillisuusvalvonnan, muutokset kuvaavat hyvin koko instituution muutosta. Huomattavin muutos on tuomareiden syytteiden huomattava väheneminen. Ylipäänsä syytteet ovat vähentyneet selvästi. Perusoikeusuudistuksen jälkeen EOA on käyttänyt syyteoikeuttaan vain 15 kertaa. Vielä 1960-luvulla tällainen määrä tuli täyteen yleensä kahdessa tai kolmessa, viimeistään neljässä vuodessa ja 1970-luvullakin syyteoikeutta käytettiin yhteensä 33 kertaa. Käyttö hiljeni 1980-luvun mittaan yhteensä 11 kertaan.

Syytteiden sijaan EOA puuttui asioihin tyypillisesti käsitysten avulla ja toisinaan huomautusten kautta. Yksittäisten laiminlyöntien sijaan EOA käytti paljon kertomusten sivutilaa periaatteellisesti merkittävien asioiden selvittämiseen ja argumenttien analysointiin. Esimerkiksi vuosina 1995–96 EOA sai paljon kanteluita tuomarien kuulumisesta vapaamuurarijärjestöön. EOA tutki asiaa laajalti ja totesi, että sinänsä tuomarien jäsenyys vapaamuurareissa ei ole tuomarin riippumattomuutta vaarantava asia. Yleisön keskuudessa tunnettu epäluulo vapaamuurareita kohtaan saattaa kuitenkin muodostaa perustellun aiheen epäillä oikeudenkäynnin puolueettomuutta tilanteessa, jossa tuomari ja oikeudenkäynnin osapuoli ovat vapaamuurareita. Tämä muodostaa siis esteellisyystilanteen. Keskeistä kuitenkin on, että EOA vei analyysin pidemmälle ja peräänkuulutti tuomarin yhteiskunnallista asemaa koskevaa kattavaa perusteellista selvitystä. Lainsäädännön harkintavallan kasvaessa tuomarin merkitys korostui. Uskottavuuden turvaaminen oli entistä tärkeämpää ja esteellisyystilanteita oli hallittava entistä paremmin. EOA saattoi käsityksensä oikeusministeriön tietoon.[604] Kun syyteoikeuteen turvauduttiin, sitä perusteltiin pitkällisesti eri näkökannoilta. Esimerkiksi Vuotoksen allashankkeen yhteydessä jouduttiin pohtimaan Pohjois-Suomen vesioikeuden jäsenten ja hanketta ajaneen yhtiön tarkastusmatkoilla käytyjen lounasneuvottelujen ja kestityksen rangaistavuutta lahjusrikkomuksena tai -rikoksena tai virkavelvollisuuden vastaisena käyttäytymisenä. EOA päätyi kattavien perustelujen jälkeen käyttämään syyteoikeuttaan, mutta samalla arvioi myös vesioikeusmenettelyn uudistustarvetta. Tuomiovallan käyttö oli selvästi erotettava hallinnollisesta lupamenettelystä lainkäytön luottamuksen säilyttämiseksi.[605]

Suomalainen tuomioistuinjärjestelmä on ollut viimeiset vuosikymmenet niin hyvässä kunnossa, ettei ole ollut mielekästä tuhota yksittäisten tuomareiden virkauraa nostamalla syytettä esimerkiksi teknisessä lainsoveltamisessa tapahtuneiden selkeiden virheiden takia. Toisaalta tuomioistuinjärjestelmän kunto on sellainen, että EOA on voinut toimia jatkuvana sparraajana sen kehittämisessä. Tämä tapahtui paitsi EOA:n antamin lausunnoin tuomioistuinlaitosta kehitettäessä, myös etenkin ratkaisuihin sisältyvien käsitysten muodossa.

Keskeinen uutuus viimeisinä vuosikymmeninä on kytkeytyminen keskusteluun ylimpien tuomioistuinten kanssa. Niinpä esimerkiksi vuonna 1998 EOA otti kantaa korkeimman oikeuden päätösten perusteluihin. AOA Paunio totesi tuolloin pitävänsä kielteisten valituslupapäätösten perustelemattomuutta epätyydyttävänä ja toivoi käytännön muuttuvan. AOA saattoi myös menetetyn määräajan palauttamista koskevassa asiassa korkeimman oikeuden tietoon käsityksensä, jonka mukaan olisi ollut ”asianmukaista arvioida hakemuksessa vedottuja perusteita yksilöidysti päätöksen perusteluissa”.[606] EOA otti jopa kantaa korkeimman oikeuden ennakkoratkaisuna pidetyn tuomion lainmukaisuuteen. KKO oli Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisun jälkeisessä tuomionpurkutilanteessa määrännyt, että rikosasian vastaajan nimi voitiin pitää salassa julkisuudelta. EOA katsoi ratkaisun perustuvan virheelliseen tulkintaan Euroopan ihmisoikeussopimuksesta. Suomen oikeuden mukaan oli yksiselitteistä, että rikoksesta tuomitun nimi oli julkinen. Ihmisoikeuskäytäntö tuki tätä näkemystä – ei haastanut. Oikeudenkäyntien julkisuus oli demokraattisen oikeusvaltion keskeinen periaate, joka viime kädessä tuki vastaajan oikeusturvaa estämällä piilossa tapahtuvan lainkäytön. Sitä ei voinut ohittaa yksityisyyden suojaan vetoamalla.[607]

EOA:n omaksuman sparraajan roolin lisäksi se on siis 1990-luvulta alkaen myös kasvattanut itseluottamustaan. Se osallistuu kannanotoillaan muiden perustuslaillisten elimien – ylimpien tuomioistuinten – rinnalla

täysveroisena toimijana juridiseen argumentaatioon ja vaikeiden oikeudellisten tilanteiden ratkaisemiseen. Se on lisäksi hyvässä asemassa aikaansaamaan muutosta oikeustilassa. Toisin kuin tuomioistuimilla ratkaisutoiminnassaan, oikeusasiamiehellä on mahdollisuus matalalla kynnyksellä saattaa käsityksensä oikeusministeriön tietoon mahdollisten lainsäädännön tilaa koskevien selvitysten tekemiseksi ja lainsäädännön uudistamiseksi.

Vankien asema

Perusoikeusuudistus toi esille vankeinhoidon perusongelmia. Vankien oikeuksia koskeva säännöstö oli monimutkainen ja vaikeaselkoinen kokonaisuus, jonka säädöstaso oli vielä uudelle vuosituhannelle tultaessa ongelmallinen: huomattava osa kansalaisvapauden ytimeen käyvästä vankeinhoidosta oli järjestetty asetuksin tai oikeusministeriön päätöksin. Laitosvalta oli siis jäänyt edelleen vaikuttamaan vankeinhoidon normikokonaisuuteen. Sisällöllisestikin säännöstö oli osin vanhentunut ja sisäisesti ristiriitainen. Ajasta jälkeen jääneen normikokonaisuuden lisäksi vankiloiden todellisuus oli muuttunut. Yhä harvempi kärsi rangaistusta omaisuusrikoksista. Niiden sijaan suurimmaksi vankiryhmäksi oli noussut väkivaltarikolliset ja huumausainerikollisten määrä oli kasvussa. EOA:n näkökulma toi esille kurinpidon oikeusturvaongelmat, vapautumista edeltävien koulutuksen ja terapian tarpeen. Moniongelmaisten vankilasta vapautuvien jälkihuolto puolestaan oli haaste viranomaisille, mutta tarpeen sekä rikosprevention että ihmisarvoisen elämän turvaamisen näkökulmasta. Tehtävässään vasta aloittanut AOA Jonkka katsoikin, että vankien oikeusasema olisi tullut ottaa rikoslain kokonaisuudistuksen jatkeeksi ”perusoikeushengessä” kokonaisvaltaisen tarkastelun alle.[608]

Uudella vuosituhannella oli selvää, että yhtäältä vankien henkilökohtaisia oikeuksia sekä tulevaa yhteiskuntakelpoisuutta ja toisaalta yhteiskunnan turvallisuuden kannalta keskeisiä päätöksiä tehtiin edelleen alhaisella säädöstasolla olevien niukkojen säännösten perusteella. Päätöksiä ei myöskään saanut ulkopuolisten käsiteltäväksi säännöllistä muutoksenhakutietä. Tämä piti kanteluiden määrän korkeana ja vankeinhoitoasiat oikeusasiamiehen tehtäväkentän ytimessä. Valvonta oli kuitenkin muuttanut sikäli muotoaan, että sitä tehtiin rinnakkain vankilaviranomaisten tekemän valvonnan kanssa. Oikeusasiamies kykeni vierailuillaan keskittymään vankien kohteluun ja heidän kanssaan käytäviin keskusteluihin, kun vankilarakennuksiin ja työn järjestelyyn liittyvät seikat oli jo selvitetty laitoksen omassa tarkastustoiminnassa.[609]

Oikeusasiamiehelle saapuneista kanteluista tuli ilmapuntari, jolla voitiin mitata vankiloiden tilannetta. Kun vuonna 2002 vankikantelut lisääntyivät 70 prosenttia, oli taustalta löydettävissä nopeasti kasvavan vankimäärän aiheuttamat ongelmat 1990-luvun oikeasuuntaisen kehityksen jälkeen. Taso oli pian kyseenalainen jo ihmisoikeusvelvoitteiden näkökulmasta.[610] Samalla havaittiin itse asiassa koko suomalaisen kriminaalipolitiikan saaneen uuden suunnan kansainvälistyneen ja järjestäytyneen huumausainerikollisuuden ja terrorismin pelon myötä. Rikollisuustilanne sinänsä ei ollut muuttunut merkittävästi, mutta kansalaisten lisääntynyt turvallisuudentarve ja tiedotusvälineiden laajentunut mielenkiinto rikoksia kohtaan mahdollisti kriminaalipolitiikan tiukentamisen vuosituhannen alussa.[611]

Vankeuden sääntely muuttui vuonna 1.10.2006 voimaan tulleen vankeuslain, tutkintavankeuslain ja niin sanotun putkalain myötä. Vankeuslain nimenomaisen säännöksen myötä laitosvallan aikakausi tuli loppuunsa kirjoitetussa laissa. Vankeuslaissa säädettiin yksiselitteisesti, että vankeuden sisältö on vapauden menetys tai sen rajoittaminen. Vangin oikeuksiin ja olosuhteisiin tehtävien muiden rajoitusten tuli perustua lakiin tai seurata välttämättä rangaistuksesta. Oikeusasiamiehen tehtäväksi jäi tässä modernisoituneessa vankeinhoidossa ennen kaikkea huolehtia vankien oikeusturvan ja hyvän hallinnon toteutumisesta. Lisäksi keskeiseksi tehtäväksi jäi laitosolosuhteiden valvonta. Ne korostuivat etenkin siitä syystä, että Suomen vankiloissa oli vielä 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen puolivälissä noin 500 niin sanottua paljuselliä, joissa ei ollut juoksevaa vettä eikä WC:tä. Hygieniatilanne oli siis heikko ja omiaan aiheuttamaan esimerkiksi A-hepatiittitartuntojen leviämistä. EOA joutui lisäksi toteamaan, että Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännössä paljun käyttö toisen läsnä ollessa katsottiin nöyryyttäväksi. Myös YK:n kidutuksen vastainen komitea oli antanut suosituksen vauhdittaa paljusellien poistamista peruskorjauksin. Yhdistettynä krooniseen vankiloiden yliasutukseen vankiloista oli tullut yksi Suomen polttavimpia ihmisoikeusongelmia.[612]

Myös muut vankien oikeusturvan kannalta hankalat asiat kytkeytyivät perus- ja ihmisoikeusoikeuksiin. Näitä olivat esimerkiksi vangittujen käytännön mahdollisuudet käydä luottamuksellisia keskusteluja asiamiehensä kanssa ja asiamiespostin tarkastaminen liian kevein perustein.[613] Kidutuksen vastainen komitea CPT puolestaan toistuvasti kritisoi poliisivankiloita siitä, että ne eivät sopineet pitkäaikaiseen säilytykseen. Kansainvälisesti vaadittiin myös sitä, että rikosta tutkiva viranomainen ei säilytä rikoksesta epäiltyä. Poliisivankiloissa säilytettiin niin poikkeavia ryhmiä, että reformi oli aloitettava näiden tarpeiden erittelyllä. Päihtyneenä säilöön otetut, koti- ja julkisrauhan suojaamiseksi säilöön otetut, rikoksen tai sen uhan perusteella kiinni otetut ja pidätetyt, rikoksesta epäillyt tutkintavangit ja säilöön otetut ulkomaalaiset kaikki olivat poliisivankiloiden asiakkaita. Kunkin henkilöryhmän asiallinen kohtelu tuli arvioida erikseen ja arvioissa tuli lähteä ihmisoikeuksista.[614]

Tutkija Leena Mäkipää on varsin hiljattain eritellyt vankien oikeusturvan toteutumisesta eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisujen valossa. Vain pienessä osassa ratkaisuissa EOA on arvioinut kyseessä olleen vankilaviranomaisen lainvastaisen menettelyn. Sen sijaan useimmiten EOA piti menettelyä muutoin virheellisenä tai ongelmallisena. Tyypillisesti arvostelua aiheutti tilanne, jossa säännökset olivat jättäneet viranomaiselle harkintavaltaa, mutta tätä olisi tullut käyttää paremmin. EOA viittasi tällöin esimerkiksi suhteellisuusperiaatteeseen, täytäntöönpanon yleisten tavoitteiden huomioon ottamiseen, tosiasiallisten vaikutuksen arvioimiseen, sääntelyn tavoitteita kohti pyrkimiseen tai perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseen. Mäkipään johtopäätösten mukaan EOA:n merkitys vankien oikeusturvalle on nykyisellään ennen kaikkea vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa sääntelevän normiston tulkintaa ohjaava.[615] Kun tämän tulkintaa ohjaavan vaikutuksen yhdistää EOA:n edellä käsiteltyyn OPCAT-tehtävään, voidaan vankien aseman laillisuusvalvonnan arvioida olevan nykyisin tyystin erilaisella pohjalla kuin kaksikymmentä vuotta sitten.

Poliisin toiminta

Poliisin toiminnan juridinen kehys muuttui merkittävällä tavalla 1990-luvulla. Vuonna 1984 asetetun parlamentaarisen poliisilakikomitean (KM 1986:16) työ aloitti poliisin hallinnon ja poliisilain uudistuksen joka valmistui vuonna 1995. Yhdistettynä saman vuoden

perusoikeusuudistukseen poliisitoiminta lepäsi aivan eri pohjalla kuin vuoden 1966 poliisilain aikana.

Pekka Uotila on selvittänyt opinnäytteessään EOA:n poliisitoimintaan kohdistuneita kanteluratkaisuita vuosina 1989–1999.[616] Yksikään tarkastelujakson kanteluista ei johtanut syytteeseen, ja huomautusten käyttö reaktiomuotona väheni. Sen sijaan EOA kiinnitti yhä useammin huomiota poliisitoiminnan epäkohtiin tai esitti käsityksensä lain oikeasta tulkinnasta. Valtaosa vuosien 1989–1999 päätöksistä koski poliisin suorittamaa tutkintaa (158 kpl, 58,5 prosenttia), suuri osa myös yleistä järjestystä ja sen turvaamista (39 kappaletta), poliisin tukitoimintoja kuten kiinniotettujen säilössäpitoa (39 kappaletta) ja vähimmässä määrin muita tehtäväalueita.[617]

Huomionarvoista on, että Uotila löysi vain neljä perusoikeuksia koskevaa ratkaisua. Perusoikeusuudistusta ja uutta poliisilakia edelsivät kaksi ratkaisua. Vuoden 1989 tapauksessa kyse oli alle 12-vuotiaan kiinniotosta ja poliisin voimakeinojen käytöstä siinä. Vuoden 1990 tapauksessa esitutkinnan yhteenvetoon oli otettu vain syyllisyyttä tukevia todistajankertomuksia. Uuden poliisilain ajalta olivat vuoden 1998 kaksi ratkaisua varovaisuuden laiminlyönnistä ja siitä, ettei poliisi ollut vastannut kansanedustajan kirjalliseen tiedusteluun. Tästä löydöksestä huolimatta perusoikeudet olivat yhä keskeisimmässä asemassa. Poliisitoiminnan luonteen muuttumista alleviivaa jo se, että myös voimakeinojen liiallisen käytön kaltaiset tilanteet olivat jääneet kanteluissa vähäisiksi. Sen sijaan ongelmat liittyivät yhä useammin siihen, että rikostutkinta viivästyi, se päätettiin tai jätettiin suorittamatta.[618] Tämän kaltaisilla ongelmilla on yhteytensä hyvinvointiyhteiskunnan palveluihin ja yleisen oikeudenmukaisuuden toteutumiseen, mutta myös rikosprosessiin liittyviin perus- ja ihmisoikeuksiin.

POLIISIVIRANOMAISIA KOSKEVAT RATKAISUT, 1990–2018

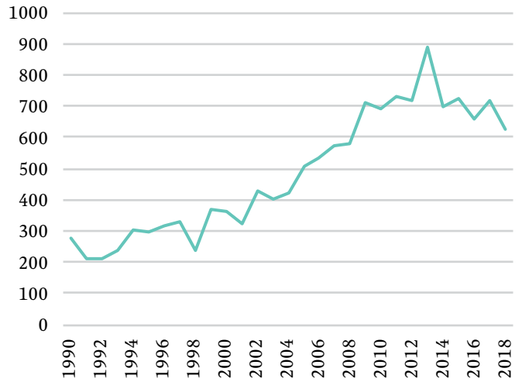

Perusoikeusnäkökulman nousu tulee hyvin esiin siitä kirjeenvaihdosta, joka on dokumentoitu vuoden 1995 hallituksen esitykseen poliisilaiksi (HE 57/1994). Se alkoi EOA:n pyydettyä vuonna 1990 sisäasiainministeriöltä selvitystä siitä, mihin oikeudelliseen pohjaan niin sanottu atarivalvonta, eli ammatti- ja taparikollisten valvonta perustuu. Selvityksessä todettiin valvonnan rakentuvan poliisilain ja -asetuksen poliisille asettamalle yleisluontoiselle edellytykselle toimia rikosten ennalta ehkäisemiseksi ja torjumiseksi. Perinteisesti poliisitehtäviin oli kuulunut valvonnan lisäksi myös tiedustelu- ja tarkkailutoiminta rikosten ennalta ehkäisemiseksi ja tutkimiseksi. Atarivalvonta perustui siis yleisluontoisten säännösten tulkintaan ja vakiintuneeseen käytäntöön, ei nimenomaiseen säännökseen.

EOA otti selvän kannan sisäasiainministeriön toimintaan. Se aloitti toteamalla, että eduskunnan lakivaliokunta oli jo vuonna 1972 todennut poliisin teknisen tarkkailun avulla tehdyn valvonnan puutteelliseksi (LaVM 6/1972 vp) ja jatkoi vyörytystä viittaamalla useisiin 1980-luvun puolivälin virallisiin kannanottoihin perusoikeusherkän tiedustelu- ja tarkkailutoiminnan suhteen: perustuslakivaliokunta oli ottanut kantaa niiden yksilöitävyyteen ja rajauksiin kansainvälistä erityissuojelua koskevien lakiesitysten yhteydessä (PeVL 8/1985 vp), parlamentaarisen poliisikomitea oli antanut aiheesta säännösehdotuksensa (KM 1986:16), esitutkintaa ja pakkokeinoja rikosasioissa koskevan hallituksen esityksen yleisperusteluissa sekä lakivaliokunnan siitä antamassa mietinnössä (HE 14/1985 vp, LaVM 9/1986 vp) oli todettu tiedustelu- ja tarkkailutoiminnan tehostamistarpeet. Viimein EOA joutui toteamaan, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artikla takasi jokaiselle oikeuden nauttia yksityis- ja perhe-elämänsä, kotinsa ja kirjeenvaihtonsa suojaa. Viranomaiset saivat puuttua oikeuden käyttämiseen vain kun laki sen sallii ja se on demokraattisessa yhteiskunnassa välttämätöntä kansallisen turvallisuuden, yleisen järjestyksen tai maan taloudellisen hyvinvoinnin kannalta tai epäjärjestyksen ja rikollisuuden estämiseksi, terveyden ja moraalin suojaamiseksi tai muiden oikeuksien tai vapauden turvaamiseksi. Oikeuksia rajoittavasta viranomaisen toimivallasta tuli säännellä riittävän yksityiskohtaisesti. Siten EOA joutui esittämään valtioneuvostolle kiireellisiä toimenpiteitä kestävän lainsäädännön valmistelemiseksi.[619]

Kritiikki ei siis kohdistunut varsinaisesti poliisitoimintaan, vaan sisäasiainministeriöön, joka oli laiminlyönyt käyttää valtioneuvostolle kuuluvaa aloitevaltaa lainsäädännön saattamiseksi ajan vaatimusten mukaisesti. Poliisitoiminnan laillisuusvalvonta edellytti siis myös lakia valmistelevan viranomaisen toiminnan laillisuusvalvontaa. Tämä kuvaa erinomaisella tavalla ihmisoikeuksien mukaantulon vaikutusta laillisuusvalvontaan.

Vanhan vuosituhannen lopussa keskustelua käytiin myös poliisitoiminnan taloudellisista reunaehdoista ja poliisipalvelujen saatavuudesta. AOA Jonkka kysyikin vuoden 1999 kertoumuksessa, ”Missä poliisi?”. Siihen, ”Näkyykö poliisia?”, vastaus oli, että poliisipalvelut ja kansalaisten odotukset eivät kohdanneet, ja erilaiset selvitykset osoittivat kehityksen kulkevan huonompaan suuntaan. Laillisuusvalvonnan ulottuvuuden muutos näkyy Jonkan puheenvuorossa selvästi. Perus- ja ihmisoikeusnäkökulma ja poliisitoiminnan muutos olivat saaneet aikaan sen, että laillisuusvalvonnassa ei ollut (edes pääosin) kyse yksittäisten laittomuuksien ja ylilyöntien tutkimisesta. Jonkkakin keskittyi etenkin poliisitoimintaan kohdistuvaan luottamukseen, joka oli yhteiskunnallisesti keskeinen mittari. Tutkimustulokset kertoivat, että poliisiin luotettiin ja sen työtä arvostettiin.[620]

Tätä taustaa vasten Jonkka asettikin kysymyksen poliisikulttuurin muutoksesta salaisten pakkokeinojen myötä. Toinen asia oli, ”Onko poliisi langalla?”. Poliisi oli saanut 1990-luvun mittaan käyttöönsä uusia niin sanottuja salaisia pakkokeinoja. Kehitys alkoi vuoden 1995 oikeudesta televalvontaan, telekuunteluun ja tekniseen tarkkailuun. Sen jälkeen oikeuksia laajennettiin asteittain. Yhtäältä EOA:lla ei ollut perusteita epäillä uusien keinojen käytön lainmukaisuutta. Toisaalta Jonkka nosti esiin valvonnan kääntöpuolen: ’mitä pidemmälle tällaiselle ”harmaalle alueelle” – salaisen poliisitoiminnan alueelle – mennään, sitä vaikeampi toimintaa on kontrolloida. Asianmukaisten valvontamahdollisuuksien puutteellisuus puolestaan on omiaan ruokkimaan epäluuloja, mikä pahimmillaan saattaa nakertaa poliisitoiminnan uskottavuutta yleisemminkin. Vain valvottu vallankäyttö voi olla aidosti luottamusta herättävää’.[621]

Jonkan puheenvuoroa ja sen tarkkaan valittua muotoilua salaisten pakkokeinojen lainmukaisuutta arvioitaessa (”ei ollut perustetta epäillä”) täydensi vuoden 1999 kertomuksen kritiikki sisäministeriön pakkokeinoraportointia kohtaan. Vuodelta 1999 sen anti oli niukkaa, jopa puutteellista ja raportti annettiin vasta vuoden 2000 juhannuksen jälkeen. Vaikka EOA:n kansliasta oli jo aiemmin oltu yhteydessä ministeriöön raportoinnin kehittämiseksi, kaikkia pyydettyjä tietoja ei edelleenkään saatu. AOA päätyikin tekemään tarkastuksen poliisiosastolle toukokuussa 2000 ja korosti siinä telepakkokeinojen valvonnan ja raportoinnin tärkeyttä suhteessa muihin tehtäviin. Vielä kertomuksen saapumisen jälkeenkin AOA joutui pyytämään siihen täydennyksiä ja lisäselvityksiä. Myös eduskunnan valiokunnat olivat antaneet sisäasiainministeriölle kritiikkiä 1990-luvun lopulla ja ehtineet jo vaatia muutoksia jälkivalvontajärjestelmään.[622] Kaikkiaan vuoden 1999 kertomuksen asiallisen virkamiestekstin takaa voi havaita varsin vakavan konfliktin eduskunnan ja sen oikeusasiamiehen sekä sisäasiainministeriön välillä. Ulkopuolinen tarkkailija ei voi välttää mielikuvaa siitä, että eduskunta valiokuntineen lainsäätäjänä ja oikeusasiamies laillisuusvalvojana olivat 1990-luvun loppuvuodet huolissaan siitä, että ministeriö ottaa sille annetut hyvin vakavat tehtävät liian kevyesti ja suorastaan laiskasti. Kun vuoden 1999 kertomusta ei sisäasiainministeriöstä kuulunut, joutui AOA tekemään tarkastuksen poliisiosastolle.

Tekniikan kehittyessä nopeasti poliisitaktiikka eteni toisinaan lain rajojen väärälle puolelle. Asia todettiin esimerkiksi vuonna 2002, kun Helsingin käräjäoikeus myönsi kolme niin sanottua tolppalupaa. Poliisin tavoitteena oli saada selville kaikki rikoksen tapahtuma-aikana tietyn paikan lähellä matkapuhelinta käyttäneet henkilöt. Ongelma oli, että tolppaluvat tultiin sallimaan lainsäädännössä myöhemmin, mutta tapahtuma-aikana siitä ollut annettu vielä edes hallituksen esitystä.[623] Tutkintamenetelmälle ei ollut lain tukea, vaan se loukkasi sivullisten yksityisyyden suojaa ilman nimenomaista säännöstä. Poliisin oikeudet laajenivat 2000-luvun vaihteessa jatkuvasti. Maaliskuusta 2001 poliisilakia muutettiin sallimaan peitetoiminta ja valeostot, jotka tulivat poliisin käyttöön rajoitetusti vuonna 2002. Samalla keskusteltiin jo mahdollisuudesta osallistua peitetoimintaan ulkomailla ja mahdollisuuteen sallia ulkomainen peitetoiminta Suomessa.[624] Vain kymmenessä vuodessa telepakkokeinoja koskevasta lainsäädännöstä oli tullut osittaisuudistusten myötä ”epäyhtenäinen ja sekavakin kokonaisuus”. Muutostarpeita oli edelleen alalla, jonka perus- ja ihmisoikeusherkkyys oli samalla ilmeinen.[625]

Telepakkokeinojen oikeussuojajärjestelmää vuonna 2009 tarkastelleet Niemi ja de Godzinsky päättelivät, että EOA:lle lankesi rooli, joka meni sille ajatellun ”valvonnan valvonnan” yli. Sisäasianministeriön raportoinnissa oli ollut ongelmia eikä telepakkokeinojen kehittämisessä valvonta ja raportointi olleet etusijalla. Poliisihallinnon lisäksi ongelmia oli tuomioistuinlaitoksella, jossa jouduttiin kiinnittämään huomiota epämääräisiin kirjaamiskäytäntöihin, määräaikojen epäyhtenäisiin laskentatapoihin, laintulkintaongelmiin ja yksittäisiin menettelyvirheisiin.[626]

Oli siis oikeusturvan todellisen toteutumisen kannalta merkittävä asia, että oikeusasiamiesinstituutiolle oli asetettu erityistehtäviä poliisitoiminnan valvonnassa. Silti se ei voinut vieläkään korjata kaikkia poliisitoiminnan ongelmia. ”Yleisesti ottaen oikeusasiamiehen harjoittama valvonta on peitetoiminnankin osalta jälkikäteistä ja parhaimmillaankin varsin yleiskatsauksellista. Oikeusasiamies ei voi olla peitetoiminnan laillisuuden takuumies. Siitä poliisin on huolehdittava itse.”[627]

OIKEUDENMUKAISUUS, IHMISLÄHEISYYS JA VASTUULLISUUS

Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslialle vahvistettiin arvot vuonna 2009. Keskeisiksi arvoiksi havaittiin oikeudenmukaisuus, ihmisläheisyys ja vastuullisuus. Niiden nähtiin merkitsevän sitä, että oikeudenmukaisuutta tuli edistää rohkeasti ja riippumattomasti. Kanslian tapa toimia nähtiin ihmisläheiseksi ja avoimeksi. Toiminnan tuli kaikilta osin olla vastuullista, vaikuttavaa ja laadukasta.[628]

Arvot kuvastavat sitä perusoikeus- ja kansalaiskeskeistä toimintatapaa, joka tuli kiinteäksi osaksi EOA:n toimintaa 1990-luvun alkuvuosista alkaen. Siitä lähtien voidaan puhua ”nykyajasta”: nykyisin toimiva instituutio rakentuu 1990-luvun EOA:lle. Tuo instituutio kuitenkin muuttuu jatkuvasti. Uusien tehtävien ja alati kasvavien yhteiskunnallisten vaatimusten myötä se saa ympärilleen uusia kerroksia. Muutostahti on yhä kiivaampi. Tätä voi kuvata kahdella henkilökohtaisella esimerkillä. Kun EOA täytti 80 vuotta, sen kunniaksi järjestettiin juhlasymposium. Instituutio oli kolmessakymmenessä vuodessa uudistunut niin perusteellisesti, että vuonna 1970 sen läpikotaisesti väitöstutkimuksessaan avannut professori Mikael Hidén väitti puheenvuorossaan, ettei enää ollut alan akateeminen asiantuntija.[629] Viimeksi instituution muutosta on tutkimuksellisesti tarkastellut Liisa Nieminen vuonna 2018, joka puolestaan kuvaa muutoksen nopeutta sillä, ”että henkilökohtaisesti koen, että nyt on kyse aivan eri instituutiosta kuin kymmenen vuotta sitten, jolloin EOA-kansliassa viimeksi työskentelin”.[630]

Nykyinen instituutio on kansainvälisempi kuin entinen. Viimeiset kaksikymmentä vuotta kertomuksissa onkin esiintynyt myös ulkoinen kriittinen näkökulma. Vuosina 2001–2004 se oli koottu erilliseen Suomen ihmisoikeustilanteeseen kohdistettua arvostelua -jaksoon. Siinä EOA on raportoinut esimerkiksi erilaisten ulkomaisten toimielinten Suomeen kohdistuvien raporttien havaintoja ja ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuja. Vuonna 2009 kertomukseen otettiin jakso, jossa selostettiin havaintoja erilaisista tyypillisistä tai pitkään jatkuneista ihmisoikeuspuutteista.

Vuonna 2013 mukaan otettiin jakso, jossa esiteltiin kymmenen keskeistä suomalaista perus- ja ihmisoikeusongelmaa. EOA:n toiminnassa tehtyjen havaintojen perusteella kootut ongelmat oli alun perin esitelty Suomen kansallisen perus- ja ihmisoikeustoimintaohjelman evaluaatioon liittyvässä asiantuntijaseminaarissa joulukuussa 2013. Tuolloin ongelmat olivat:

- Puutteet vanhusten oloissa ja kohtelussa.
- Lastensuojelun ja lapsiasioiden käsittelyn puutteet.
- Vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumisen puutteet.
- Laitoksissa olevien itsemääräämisoikeutta loukkaavat rajoittamiskäytännöt.
- Ulkomaalaisten säilöönoton ongelmat ja ns. paperittomien turvattomuus.
- Vankien ja tutkintavankien olojen ja kohtelun epäkohdat.
- Riittävien terveyspalveluiden saatavuudessa puutteita.
- Perusopetuksen oppimisympäristön turvallisuudessa puutteita.
- Oikeusprosessien pitkät käsittelyajat ja tuomioistuinten rakenteellisen riippumattomuuden puutteet.
- Perus- ja ihmisoikeusloukkausten ennaltaehkäisyssä ja hyvittämisessä puutteita.

Viimeisimmässä, vuoden 2018 kertomuksessa, kymmenen teemaa ovat yhä samat. Vaikka otsikoiden alla on tapahtunut muutosta niin parempaan kuin huonompaankin suuntaan[631], ei julkinen valta ole onnistunut tekemään sellaista läpimurtoa, että yksikään otsikoista olisi tippunut listalta pois ja korvautunut uudella. Esimerkiksi vanhusten laitoshoidossa ja palveluasumisen yksiköissä yhtenään ”tulee ilmi ravinnon, hygienian, vaippojen vaihdon, kuntoutuksen ja ulkoilun” puutteita, joita ”on havaittu myös lääkärin käyntien tiheydessä, lääkehoidossa ja hammashoidossa”, ja joiden on todettu ”johtuvat usein henkilökunnan riittämättömästä määrästä”.[632] Tämä konkretisoi sen, kuinka vaikeaa on yhtäältä yhteiskunnan päätöksenteko ja johdonmukainen kehittäminen ja toisaalta kuinka tärkeää onkaan riippumaton laillisuusvalvonta.

Yhteiskunnallisen muutoksen ja perusoikeusuudistuksen vaikutusta instituution toimintaan on toisinaan vaikea erottaa toisistaan. Esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhoitoon liittyvät kysymykset ovat korostuneet viime vuosikymmeninä. Perusoikeusuudistuksen – mutta toisaalta myös taloudellisten matalasuhdanteiden aiheuttamien sopeutusten – jälkeen esimerkiksi terveyspalvelujen saatavuus on monesti ollut esillä. ”Ovatko ihmiset saaneet HUS:n jäsenkunnissa erikoissairaanhoitoa lain edellyttämällä tavalla, turvaavatko lääkinnällisen kuntoutuksen apuvälineitä koskevat ratkaisut maan eri kunnissa ihmisten oikeutta hoitoon, ovatko kunnat järjestäneet hammashuoltoa lain mukaisesti järjestämisvelvollisuuden laajennuttua koko väestöä koskevaksi”, kysyi OA Paunio puheenvuorossaan esimerkkeinä vuonna 2003. Kysymykset ovat kipuilevan hyvinvointivaltion kysymyksiä ja poikkeavat suuresti kysymyksistä, joita kysyttiin esimerkiksi 50 vuotta aikaisemmin. Ne kuvaavat sitä sparraavaa, hallintokoneiston jatkuvaan kehittämiseen pyrkivää otetta, joka on nykyinstituutiolle tyypillinen. OA Jääskeläinen arvioi vuonna 2014, että ”yhteensä yli puolet oikeusasiamiehen erilaisista toimenpidepäätöksistä sisältää joko yksinomaan tai moitteen ohella myös ohjaavia elementtejä”.[633]

Nykyinstituutio on rohkeampi kuin ennen. Tästä kertoo kertomusten alussa vuodesta 1990 esiintyneet puheenvuorot, joissa ratkaisijat ovat ottaneet kantaa tehtäväalueelleen kuuluviin kysymyksiin. Kannanotot eivät ole jääneet hampaattomiksi. Esimerkiksi jo ensimmäisessä puheenvuorossa OA Söderman käsitteli julkisuuslain ja hallintomenettelylain soveltamiseen liittyvää väärää asenteellisuutta viranomaisissa. Hän päätti tarkastelunsa ottamalla kantaa virkamieskunnassa esiintyviin asenteisiin: ”Koulutuksella ja tiedottamisella olisi kitkettävä pois asenne, että lait merkitsevät viranomaiselle turhaa haittaa ja vaivaa. Näin asia ei ole.”[634] Söderman ei halunnut lakaista ongelmia maton alle.

OA:n ja AOA:n puheenvuoroista tuli nopeasti forum, joissa ryhdyttiin pitämään oikeuspoliittisia eli oikeusjärjestyksen muuttamiseen tähtääviä puheenvuoroja. Esimerkiksi voi ottaa OA Södermanin vuoden 1994 kertomuksessa käyttämän puheenvuoron, jossa hän otti selkeän kannan sakkovankeuskäytännön vastustamiseen. Söderman aloitti vetoamalla tutkimustietoon. Syrjäytyneiden eli asunnottomien ja alkoholisoituneiden miesten lisäksi muiden maksukyvyttömien sakkovankeudet olivat nousussa. Sakko oli kuitenkin tarkoitettu varallisuuteen kohdistuvaksi rangaistukseksi, joten Söderman piti ”maksukyvyttömyyden vuoksi vankilaan sakkoja sovittamaan joutumista yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden kannalta erittäin ongelmallisena järjestelynä.” Yhteiskunnallinen hinta oli kallis. Jokainen vankipäivä maksoi 500 markkaa ja lisääntyvät vankimäärät aiheuttivat vankeinhoidollisia kärjistyen vankiloiden huonoina oloina. Muun muassa Helsingin vankilaan tehdyssä tarkastuksessa OA kiinnitti huomiota ”sakkovankien asuintilojen kuntoon ja muutoinkin puutteellisiin asuinoloihin. Esimerkiksi niin sanotut ruumat eivät käsitykseni mukaan ole länsimaiselta sivistysvaltiolta vaadittavalla tasolla.”[635]

EOA:n toiminnan poliittisuus jäi 1990-luvulla selvästi taka-alalle. Edes ratkaisijoiden valintaan ei liittynyt vastaavalla poliittista harkintaa kuin aiemmin.[636] Politiikasta irtaantumista kuvaa myös se, että kun eduskunta julkaisi vuosina 2006–2008 eduskunnan satavuotista historiaa tarkastelevan 12 nidettä kattavan teossarjan, oikeusasiamies mainitaan siellä kahdesti.[637] Eduskuntaa käsittelevästä tieteellisestä yleisesityksestä ei voi lukea oikeusasiamiehestä, ihmisoikeuskeskuksesta eikä myöskään valtiotalouden tarkastusvirastosta tai ulkopoliittisesta instituutista.[638] Eduskuntainstituution voi laajassa mielessä ymmärrettynä katsoa käsittävän myös nämä erillisvirastot. Ne eivät kuitenkaan ole siinä määrin ”poliittisia”, että niitä nykyisin käsiteltäisiin eduskunnan poliittisen tutkimuksen yhteydessä.

Nykyisessä virastorakenteessa toimivassa instituutiossa myös henkilökohtaisuus on hälventynyt taustalle. Ratkaisijoiden työmäärä on iso ja toisaalta heidän tukenaan on kovan luokan ammattilaisia esittelijöinä ja muuna tukena. Ratkaisumäärän tulvasta tai ammattimaisesti hoidetun viestinnän virrasta on vaikea löytää selviä henkilökohtaisia painotuksia. Joitain viitteitä sellaisesta voi saada. Esimerkiksi professori Kirsi Kuusikon hyvitysesityksiä käsittelevästä kirjoituksesta voidaan päätellä tiettyä heilumista hyvitysesityksen käytön hyväksyttävyydessä ja siten sen yleisyydessä. Hyvityssuosituksia on tehty aina – mutta vain satunnaisesti – koko EOA:n olemassaolon ajan. OA Lehtimaja suhtautui hyvitysesityksiin varovaisesti. OA Paunio otti niihin selvän varauksellisen kannan, sillä katsoi lainsäädäntöpohjan olevan puutteellinen – mutta toisaalta kehotti viranomaisia valmistautumaan ihmisoikeusloukkauksien hyvittämiseen. OA Jääskeläisen aikana hyvitysesitysten tekeminen on tullut aikaisempaa yleisemmäksi. Kuusikon mukaan hyvitysesityksissä tapahtunut muutos selittyy toimintatavan muutoksella, sillä laki on ne sallinut jo aiemminkin. Perustuslakivaliokuntakin on asettunut tukemaan muutosta vuoden 2011 paikkeilla, mutta vasta kun se on ensin oikeusasiamiehen toimesta käynnistetty.[639]

Kansalaiskeskeinen eduskunnan oikeusasiamies?

Mikä eduskunnan oikeusasiamiesinstituutiossa on keskeistä mennyttä sataa vuotta arvioitaessa? Esiin voidaan nostaa monia seikkoja, kuten tärkeimpiä murroskausia ja niiden väliin ajoittuvia aikakausia.

Historiantutkijan näkökulmasta pidän menneisyyteen kohdistuvassa tarkastelussa keskeisenä sitä, kuinka menneisyys toimii vertailukohtana nykyisyydelle. Pohtimalla laadullisen tutkimuksen avulla erilaisten oikeusasiamiehen toimintaan väistämättä liittyvien keskeisten elementtien muutoksia pääsemme perille siitä, millainen nykyinstituutio on. Esimerkiksi instituution henkilöitymisessä, poliittisuudessa, kertomusten tai kansainvälistymisen tasossa, sekä ratkaisujen määrässä, kohteissa, toimenpiteissä ja argumentaatiossa on kaikissa tapahtunut merkittävä muutos.

Muutaman hengen kanslia, joka tukee yhtä oikeusasiamiestä tai tämän sijalle kesälomakuukaudeksi tullutta, on tyystin erilainen viranomainen kuin nykyinen. Ensimmäisinä vuosina oikeusasiamiehen tuli olla kansanedustaja. Sen, pitkään jatkuneen oikeusasiamiehen avoimen poliittisen valinnan tai pyrkimysten vetää oikeusasiamies mukaan poliittisiin kiistoihin ilmentämä politisoituminen on vaihtunut hyvin pitkälle menevään riippumattomuuteen poliittisesta päätöksenteosta. Kun alkuaikojen kertomukset olivat kansanedustajille ja rajoitetulle virkamieskunnalle suunnattuja paperinmakuisia virallisasiakirjoja, ovat ne nykyisin havainnollisia ja upeasti laadittuja kokonaisesityksiä kansakunnan julkisen hallinnon tilasta, joista maallikonkin on helppo omaksua tietoa. Ennen 1990-lukua oli täysin tavatonta lukea kertomuksista ratkaisijoiden laillisuusvalvontaan perustuvia näkökulmia ajankohtaisiin ja tärkeisiin aiheisiin – viimeiset 30 vuotta tämä on ollut normaali osa kertomusta.

Ennen 1960-luvun globaalia ombudsman-liikettä oikeusasiamies oli lähinnä Itä-pohjoismaisen oikeuskulttuurin kuriositeetti. Lainvalmistelussa tai toiminnan arvioinnissa käytännössä ainoat vertailukohdat olivat valtioneuvoston linnassa ja Ruotsissa. Länsinaapurimme riitti kansainväliseksi referenssiksi hyvin pitkään. Kun kansainvälistyminen iski instituutioomme 1980-luvun viime vuosina, se tuli jäädäkseen. Nykyisin oikeusasiamies on suoraan verkostoitunut kansainvälisesti, sillä on ylikansalliseen oikeuteen perustuvia tehtäviä ja sitä arvioidaan suhteessa ulkomaalaisiin vertailukohtiin.

Oikeusasiamiehen toiminnan volyymi on valtava verrattuna alkuvuosiin. Vuosittaisten kanteluiden määrät ovat moninkertaistuneet. Tarkastuksia ei enää tehdä vain resurssien sallimissa määrin ja lähes ilman päämäärää, vaan suunnitelmallisesti ja osin kansainvälisen OPCAT-järjestelyn määrittämällä tavalla. Vankiloiden ja tuomioistuimien laillisuusvalvontaa tehdään edelleenkin, mutta niiden lisäksi laillisuusvalvonta ulottuu koko vuosikymmenten mittaan laajentuneeseen julkishallintoon – mukaan lukien hyvä hallinto. Tuomareita ei enää aseteta syytteeseen rangaistuksen yhdistämisessä tapahtuneesta laskuvirheestä, sen sijaan muodollisesti lainmukainen mutta selvästi epäoikeudenmukainen tai tulkinnanvarainen tilanne aiheuttaa tyypillisesti perustellun käsityksen julkituonnin tai esityksen normin muuttamiseksi.

Ennen kaikkia ratkaisut perustellaan eri tavoin kuin ennen. Alkuvuosien tyypillisessä ratkaisussa selostettiin ensin kantelukirjelmä ja sitten kantelun kohteena olleen viranomaisen sekä mahdollisesti ylemmän viranomaisen vastine liian yksityiskohtaisesti. Tämän jälkeen todettiin asiaa enemmän perustelematta, että ei ole syytä ryhtyä toimenpiteisiin. Nykyisin oikeudellinen argumentaatio on oikeusasiamiehen työkaluvalikoiman tärkein osa. Se on rohkeaa, syvällistä ja perusteellista. Perus- ja ihmisoikeudet ovat läpäisseet oikeudelliset perustelut niin kauttaaltaan, että 40 vuotta vanhat ratkaisut voivat nykysilmin näyttää koomisen yksinkertaisilta.

OIKEUSASIAMIESINSTITUUTIOSTA ON TULLUT KANSALAISKESKEINEN

Milloin muutos tapahtui? Toki vaiheittain monessa eri kohdassa, mutta sadan vuoden perspektiivissä pitkä 1990-luku näyttäytyy erityisen hedelmällisenä instituution uusiutumisvaiheena. Ehkä keskeisimmäksi yksittäiseksi muutokseksi nousee vuoden 1995 perusoikeusuudistus, jonka myötä oikeusasiamiehelle asetettiin perus- ja ihmisoikeuksien valvonnan erityistehtävä. Juuri perus- ja ihmisoikeuksien nousu oikeusasiamiesinstituution ytimeen on varmistanut myös kansalaiskeskeisyyden ja on ollut kaikkein keskeisin murrosvaihe instituution historiassa.

Muutos on ollut niin perinpohjainen, että se ehkäpä oikeuttaa pohtimaan instituution käsitettä. Tässä tutkimuksessa instituutiota on käytetty suppeassa merkityksessä, viittaamaan oikeusasiamieheen viranomaisena ja organisaationa. Oikeusasiamiesinstituutio voidaan myös northilaisittain nähdä laajemmassa merkityksessä, yhdenlaisena yhteiskunnallisena sopimuksena. Sen historiallisessa kuvassa on nähtävissä niin virallisten kuin epävirallistenkin yhteiskunnallisten pelisääntöjen muuttuminen. Ensimmäiseen kategoriaan voi lukea esimerkiksi yhtäältä perustuslaillisen aseman suhteellisen samana pysyminen, toisaalta kansainvälisten kansainväliset ihmisoikeussopimuksien merkityksen kasvu. Epävirallisia pelisääntöjä ovat esimer-

kiksi tavat ja arvostukset. Muutosta on nähtävissä siinä, millaista toimintatilaa eduskunnan oikeusasiamiehelle on ollut tapana antaa poliittisella kentällä ja millaista arvostusta oikeusasiamiesten kannanotot ovat nauttineet. Oikeusasiamiesinstituution voi siis nähdä organisaatiota laajempana oikeuskulttuurisena ilmiönä – ja juuri silloin sen muutos näkyy merkityksellisempänä.

Instituution muutos on välttämättä yhteydessä ympäröivän yhteiskunnan muutokseen. Tuoreessa kehityshistoriallisessa tutkimuksessa on tehty suomalaisen kehitysmyytin taakse meneviä huomioita Suomen modernisaatioprosessista. Tilastollinen tarkastelu osoittaa, että Suomi nousi ”kehitysmaasta inhimilliseksi kehittäjäksi” ja sai läntiset teollisuusmaat kiinni ”vasta 1960–1980-lukujen teknis-taloudellisen loppukirin ja hyvinvointipoliittisten suurhankkeiden myötä”.[640]

Historiallisen katsauksen yhteydessä on syytä muistuttaa anakronismin vaarasta. Anakronismilla tarkoitetaan menneisyyden ilmiöiden tarkastelua nykyperspektiivistä, nykyisten arvostusten, käsitysten ja tiedon varassa. Eduskunnan oikeusasiamieheen liittyvä suurin anakronismin vaara piilee siinä, että kuvittelemme menneen ajan instituution vastanneen nykyistä instituutiota. Näin asia ei ole. Ennen 1990-lukua perusoikeuksilla argumentointi ja kansalaisen asettaminen kanteluita käsiteltäessä etusijalle välähtivät toiminnassa mahdollisuuksina ja yksittäisinä ratkaisuina. En väitä, etteikö perusoikeuksiin olisi vedottu jo 1920-luvulla tai etteikö oikeusasiamiehen voitaisi nähdä asettuneen vähitellen pienen ihmisen asialle 1960-luvulla. On kuitenkin niin, että alkuvuosien legalistista ja heikosti perusteltua ratkaisutoimintaa on mahdotonta kuvailla perusoikeus- tai kansalais*keskeiseksi*.

Menneisyyttä voi vielä havainnollistaa vertaamalla oikeusasiamiesinstituutiota vuonna 1920 rakennettuun taloon. Se on läpikäynyt erilaisia pienempiä remontteja ja suurempia peruskorjauksia olemassaoloaikanaan. Kulloinenkin oikeusasiamies on talon käyttäjänä kehittänyt sitä ajan tarpeita vastaavaksi ja pyrkinyt hyödyntämään sitä parhaalla mahdollisella tavalla. Lainsäätäjä ja perustuslakivaliokunta ovat isännöitsijöinä toisinaan suorittaneet laajempia saneerauksia, joilla vanhaa on korvattu uudella ja toimivammalla. Suomalainen yhteiskunta talon omistajana ja hyödynsaajana on kaivannut ja myös tarvinnut näitä toimia. Prosessin seurauksena talossa on alkuperäistä enää lähinnä kivijalan jotkut osat ja julkisivu. Se on kuitenkin saanut muutaman lisäosan, modernisoitunut aina ajan tasalle talotekniikaltaan ja muuttunut funktionaalisemmaksi käyttäjilleen muun muassa esteettömän kulun ansiosta. Suurin peruskorjaus toteutettiin 1990-luvulla, mutta myös 2010-luku on vaikuttanut talon nykyiseen ilmeeseen. Keskeistä on, että talon olemassaoloa ja tarpeellisuutta ei ole asetettu kyseenalaiseksi vaan päinvastoin sitä on puolustettu niin, ettei ensimmäisten vuosien purku-uhka ole päässyt enää toistumaan. Siitä on syytä olla ylpeä.

Samalla on selvää, että useimman nykyihmisen voisi olla vaikea muuttaa asumaan vuonna 1920 rakennettuun alkuperäiskuntoiseen taloon. Sähköt olisi, mutta oma käymälä tai kylpyhuone mahdollisesti puuttuisi.

KEHITYKSEN POLKUJA

Olen pyrkinyt tässä kirjoituksessa osoittamaan, että eduskunnan oikeusasiamiesinstituutio on itsenäisessä Suomessa ollut jatkuvan muutoksen alainen. Tämä muutos on johtanut siihen, että instituution toiminnan tarkastelussa lähestulkoon kaikki merkittävät ulottuvuudet näyttäytyvät nykyisin toisenlaisilta kuin toiminnan alusta 1920-luvulta hyvinvointivaltiokehityksen huimaan vaiheeseen 1980-luvulle tai jopa myöhemmin.

Onko tämänkaltaisilla havainnoilla merkitystä? Saattaa olla, ja asian osoittamiseksi lainaan oikeusasiamiehen historiallisiin juuriin perehtynyttä oikeustieteen lisensiaatti Mikael Hidéniä: ”Kuten alussa mainittiin, ei historiikilla tässä asiassa ole käyttöä voimassa olevaa oikeutta tutkittaessa. Menneisyyden silmäily voi silti palvella tässäkin yhteydessä osoittamalla, kuinka ehdollista on nimetyn oikeudellisen järjestelmän käsittäminen, puoltaminen ja käyttöönotto. Suhtautumisen muuttuminen ei yleensäkään pysähdy tietyn mallin käyttöön ottamiseen eikä kehitys, jonka puitteissa 1760-luvulla oikeudenvalvojan muotokuvassa nähtiin voimakkaiden säätyjen asiamiehen varma ilme ja 1860-luvulla kansan puhemiehen määrätietoiset piirteet, varmasti ole päättynyt 1960-luvulla, jolloin muotokuvaa alkaa hallita kansalaisen oikeuksien suojelijan tehtävänsä tunteva olemus.”[641]

Lisensiaatti Hidén siis painotti sitä, kuinka oikeudelliset instituutiot eivät suinkaan oleskele yhteiskunnallisessa tyhjiössä. Ne ovat itse asiassa täysin riippuvaisia ympäröivästä yhteiskunnasta. Myös tässä tutkimuksessa tehty itsenäisyyden ajan tarkastelu osoittaa, miten EOA on ollut tiukasti kiinni ajan muutosvoimissa ja sopeuttanut toimintaansa niiden mukaan.

Otan esimerkiksi perusoikeudet, jotka tosin olivat hallitusmuodolla suojatut, mutta jäivät silti lapsipuolen asemaan ensimmäisessä tasavallassa. Viljanen on todennut, että suomalaisella perusoikeuskulttuurilla on vanhastaan aatteellinen yhteys länsimaiseen kansalaisoikeustraditioon. Suomessa kuitenkin esimerkiksi kansalaisten yhdenvertaisuus ymmärrettiin tähän nähden kapeasti tulkitussa muodossa yhdenvertaisuutena lain edessä. Perustuslakeja edeltäneissä poliittisissa kääänteissä liberaaleissa piireissä esiintyi valmiutta esimerkiksi henkilökohtaisen vapauden ja kotirauhan nimenomaiseen suojaan viranomaistoimenpiteiltä.[642] Itsenäisyyden ensimmäisellä vuosikymmenellä vallitseva ajatus kuitenkin kääntyi toisin päin. Tuolloin pelättiin kansanvaltion muuttumisesta luokkavaltioksi enemmistödemokratian kautta – toisin sanoen kommunistien vallan kasvua kansanedustuslaitoksessa ja siitä seuraavaa yksilöiden oikeuksien heikkenemistä.[643] Kysymys kansalaisten perusoikeuksien suojaamisesta kääntyi ensimmäisen tasavallan oloissa toiminnaksi kommunistien sulkemiseksi päätöksentekomekanismien ulkopuolelle. Ajan suuret poliittiset linjat heijastuivat myös oikeudelliseen elämään ja tutkimuskohteeseemme. Tuolloinen oikeusasiamies oli täysin erilainen kuin nykyinen, koska ensimmäinen tasavalta oli täysin erilainen kuin nykyinen, kolmas tasavaltamme.

Tämä reaktio on helpompi osoittaa kuin laillisuusvalvonnan ja vielä erityisemmin oikeusasiamiehen laillisuusvalvonnan vaikutus yhteiskunnalliseen muutokseen.[644] Yksi suuri yhteiskunnallinen muutos on ollut viranomaiskoneiston kasvu. Pirkko K. Koskinen huomautti, että muiden viranomaisten kuin tuomioistuinten valvonnasta tuli keskeistä vasta, kun niillä alkoi olla merkitystä yhteiskunnassa.[645] Ajatusta jatkaen voidaan todeta, että hyvinvointivaltion muodostuminen ja kasvu ovat olleet yhteydessä yhtäältä oikeusasiamiehen tehtävien ja toisaalta myös instituution merkityksen lisääntymiselle. OA Paunio pohti uudella vuosituhannella instituution merkityksen muutosta pitkällä aikavälillä. Alkuvaiheessa oikeusasiamies oli ennen kaikkea syyttäjä. Nykyaikainen laillisuusvalvonta

kuitenkin painottuu hyvän hallintomenettelyn ohjaamiseen. Viranomaistoiminnan ohjaajan ja kehittäjän roolit korostuvat. [646]

Asiaa voi hahmotella vieläkin laajemmin. Vedän tässä yhteyden Suomen ja Ruotsin demokratiakehitystä 1800-luvulta meidän päiviimme selvittäneen tutkimushankkeen peruslähtökohtiin. Siinä pohjoismaisen demokratian käyttövoimaksi eriteltiin kolme asiaa: poliittinen kulttuuri, maailmantalous sekä geopolitiikka.[647] Vaikka kertomusten sivuilta ei suoria linkkejä kolmeen käyttövoimaan voidakaan löytää, ovat ne oivalliset kuvaamaan tapahtuneiden muutosten taustoja, sillä oikeusasiamiesinstituutio on kulkenut käsi kädessä suomalaisen demokratian kehityksen kanssa. Vasta vuoden 1945 jälkeen poliittinen kulttuuri oli valmis oikeusasiamiehen asiallisen tehtäväkentän laajentumiselle. Suomen osallistuminen maailmantalouteen muodostui kannaltamme suosiolliseksi ja mahdollisti kehityksen länsimaiseksi hyvinvointiyhteiskunnaksi 1960-luvulta alkaen. Se taas selittää oikeusasiamiesinstituution tehtäväkentän laajentumista ja uudelleenmuotoutumista osuvasti. Geopoliittinen uudelleenasemointi puolestaan oli ratkaiseva tekijä 1990-luvun alun murrosvaiheessa. Suomettumisen muuttuminen länsimyönteisyyteen vaikutti ratkaisevalla tavalla oikeusasiamiesinstituution toimintaympäristöön.

Oikeudellisen instituution taustalla vaikuttavat voimat ovat toisinaan niin suuria, ettei niitä välttämättä voi täysin hallita. Onkin mielenkiintoista arvioida tuoretta historiantutkimusta, joka käsittelee Suomen liittymistä Euroopan neuvoston jäseneksi. Teemu Häkkisen analyysissä avaintekijänä oli Mauno Koiviston presidentinvaalikampanjassaan avaama ovi länteen ja poliittisten piirien laaja tuki tälle (laitavasemmistoa lukuun ottamatta). Häkkisen mukaan liittymisessä keskeisessä asemassa oli arvoperustainen poliittinen keskustelu. Siinä suomalaiset olivat vakuuttuneita oman demokratiansa yhteensopivuudesta Euroopan neuvoston vaatimusten kanssa.[648] Oikeusasiamiehen kertomusten perusteella suomalainen demokratia oli kuitenkin kehittynyt 1980-luvun loppuun mennessä huimasti esimerkiksi 1960-luvun lopulta: laitosvalta oli heikentynyt, pykälälegalismi vähentynyt ja oikeus monella tavoin modernisoitunut. Häkkisen johtopäätökset yhdistettynä ihmisoikeuksien nopeaan esiinmarssiin oikeuttavat hypoteesiin, että 1980-luvun lopun kiihkeinä vuosina suomalaiset päätöksentekijät eivät arvioineet syvällisesti Euroopan neuvoston jäsenyyden merkitystä. Ihmisoikeuksien saaminen suomalaisen lakimies- ja poliitikkokunnan tietoisuuteen tuntui vaativan sen verran johdattelua, ettei niiden saaminen voimaan Suomessa ole voinut olla poliittisen prioriteettijärjestyksen kärjessä. Suomi kuitenkin on – kaikkien ihmisten onneksi – päässyt vertailemaan omaa demokratiaansa länsi-eurooppalaiseen malliin 1990-luvun alusta alkaen.

MIKSI OIKEUSASIAMIESTÄ TARVITAAN?

Oikeusasiamiehen laillisuusvalvonta on nyky-yhteiskunnalle hyvin tärkeä asia. Esimerkiksi hyvään hallintoon kohdistuvan laillisuusvalvonnan merkityksen on nähty korostuvan aikamme monimuotoistuneen hallinnon kentässä, jossa toimintoja myös yksityistetään laajalti. Oikeusasiamiehen roolia siinä korostaa myös se, että monet kysymykset jäävät tuomioistuimien tarjoamien oikeussuojakeinojen ulkopuolelle. Merkittäviä ihmisille tärkeitä palveluita, joissa valituskelpoisia hallintopäätöksiä ei tehdä, ovat esimerkiksi poliisitoiminta ja terveydenhuolto. On myös katsottu, että hyvään hallintoon kuuluvan joutuisuuden toteut-

Kallo, Marjatta Tapiola / kuvaaja Katri Laukkanen (1997, tempera kankaalle). © Kuvasto 2019.

tamista ei voi laskea pelkkien tuomioistuinratkaisujen varaan.[649]

Samalla on myös niin, että oikeussuojaongelmat eivät ole poistuneet näköpiiristä. Vielä vuoden 2018 kertomuksesta löytyy maininta laitosvallasta. Nyt siihen viitataan lainausmerkeissä, selittämään ilmiötä jota ei pitäisi olla edes olemassa, laitoksissa olevien itsemääräämisoikeutta loukkaavia käytäntöjä: 'Rajoitustoimet voivat olla kokonaan perusteettomia, esimerkiksi ns. ”laitosvaltaan” nojautuvia ilman lainsäädännöllistä perustetta. Rajoitustoimet voivat olla liiallisia tai epäyhtenäisiä. Rajoittamiskäytäntöjen valvonta on riittämätöntä ja toimenpiteiden kontrolloitavuus puutteellista varsinkin niissä tapauksissa, joissa menettelylliset oikeusturvatakeet ovat sääntelemättä. Vaadittava säädösperusta puuttuu edelleen kokonaan muun muassa vanhustenhoidosta ja somaattisesta terveydenhuollosta.'[650] EOA esitti jo vuonna 2009 laintasoista sääntelyä vanhustenhoidossa tapahtuvasta itsemääräämisoikeuden rajoittamisesta.[651] Sellaista ei ole annettu, vaan laitosvaltaopin haamu kummittelee edelleen vanhusten laitos-, hoiva- ja asumisyksiköissä. [652]

Vanhusten oikeudet ovatkin konkreettinen esimerkki oikeusasiamiehen työnsarasta tällä vuosikymmenellä. Vanhusväestön kasvaessa kohtaamiset julkisen vallan sosiaali- ja terveyspalveluiden kanssa lisääntyvät ja tämä lisää oikeuksien valvonnan ja edistämisen tarvetta. EOA muodosti vuonna 2017 oman asiaryhmänsä vanhusten oikeuksien seurantaan ja raportoi niistä kertomuksessa omassa jaksossaan. Asiaryhmälle määrättiin oma pääesittelijä muun muassa seuraamaan alan toimintaa sekä valmistelemaan ja koordinoimaan kanslian toimintaa. Vuoden 2018 aikana oikeusasiamiehen jo viimeistään vuonna 2013 esiin nostamat ongelmat tulivat julkisuuteen vanhusten asumisyksikköjen vakavina puutteina. Eduskunta puolestaan myönsi vuodeksi 2019 lisämäärärahan ikäihmisten oikeuksien toteutumisen valvontaan ja edistämiseen. Viime vuosien kertomuksissa tehdyt havainnot osoittavat, että oikeusasiamiehen ylintä, myös valvontaviranomaiset kattavaa, valvontavaltaa tarvitaan.[653]

Ongelma saattaa kuitenkin olla laajempi. Nykyisin oikeus- ja hyvinvointivaltion menestystä voidaan mitata sen kyvyllä toteuttaa ja edistää perus- ja ihmisoikeuksia. Suomi on ihmisoikeuksien toteutumista lähellä maailman kärkeä, muttei suinkaan täydellinen. Usein ongelma on lainsäädäntöprosesseissa. Niiden korjaamiseen EOA ei voi ainakaan syytetoimin puuttua, vaan ainoastaan sanan säilää käyttämällä. Laitosvallan kummittelun lisäksi Suomen sijoitusta ihmisoikeuksien ja hyvän hallinnon mallimaana tiputtaa se, että kansainvälisten ihmisoikeussopimusten ratifiointi kestää Suomessa säännönmukaisesti liian kauan. OPCAT-sopimuksen valinnaisen lisäpöytäkirjan ratifiontiprosessi kesti kymmenisen vuotta ja vammaisyleissopimuksen ratifioinnissa Suomi jäi kolmen viimeisen EU-maan joukkoon. Ratifioimisen viivästyminen viivästyttää sopimuksessa taattujen oikeuksien toteutumisen takaavien rakenteiden ja menettelytapojen luomista.[654] Viivyttely voimaantulon kanssa kielii siitä, että valtiovallalla on jonkintasoinen ongelma tunnistaa ja tunnustaa ihmisoikeuksia, sekä edistää niitä. Jossain kansanvaltaisen julkishallintomme syvärakenteessa on jotain, joka ihmisoikeuksien näennäisestä hyväksymisestä huolimatta panee kapuloita rattaisiin heikommassa asemassa olevien ihmisten oikeuksien turvaamiselle. Kitkasta perus- ja ihmisoikeuksien edistämistä kohtaan kertoo myös kymmenen keskeisen perus- ja ihmisoikeusongelman listan muuttumattomuus viime vuosina. Tämänkaltaisessa tilanteessa julkinen valta tarvitsee sparraajakseen kansainvälisiin standardeihin nojaavan aktiivisen oikeusasiamiehen.

Valitettavaa kuitenkin on, että työtaakkaa tuntuvasti lisänneiden OPCAT- ja CRPD-tehtävien myötä EOA ei saanut niihin kohdistettuja lisähenkilöstövoimavaroja.[655]Ongelmakenttä onkin sinänsä julkisen talouden tasapainosta vastuussa olevan kannalta pirullinen. Yhtäältä nähdään, että vasta riittävä talouskasvu tuo edellytyksiä perusoikeuksien toteuttamiselle. Jos julkisen talouden kantokyky heikkenee, on yhä hankalampaa turvata perusoikeudet ja ylläpitää hyvinvointia ja turvallisuutta. Tämän puolestaan nähdään luovan kasvualustaa nationalismille, muukalaisvihalle ja pelon ilmapiirille. Toisaalta juuri korkea perusoikeussuoja vahvistaa oikeusvaltion puitteita, jotka nähdään yleisesti tärkeinä talouden edellytyksinä.[656] Yhteiskuntarauhan turvaaminen on ollut yhteiskuntamme yksi merkittävimpiä saavutuksia ja taannut Suomen henkisen ja taloudellisen nousun maailman huipulle. Senkin vuoksi ihmisoikeuksien turvaaminen kannattaa ottaa tosissaan.

KOHTI SEURAAVAA SATAA VUOTTA?

Tällä hetkellä ei ole näkyvissä uhkia eduskunnan oikeusasiamiesinstituution olemassaololle tai täysivaltaiselle toiminnalle. Sitä kohtaan esitetty kritiikkikin on ollut mietoa, instituution kehittämiseen pyrkivää, tai yksittäistapauksiin rajoittuvaa.[657] Nyt vallassa olevat poliittiset voimat eivät ole ottaneet eduskunnan oikeusasiamiestä maalitaulukseen, vaan sen edistämät eurooppalaiset ja perus- ja ihmisoikeuksia korostavat arvot jaetaan halki poliittisen kentän. Tästä seuraa jatkuva pyrkimys laillisuusvalvonnan kehittämiseen.[658] Samalla on todettava, että näin ei välttämättä tule aina olemaan. Esimerkiksi erilaisten poliittisten äärriliikkeiden nouseminen eduskuntaan voi saada aikaan kritiikkiä oikeusasiamiestä kohtaan ja johtaa instituution painostamiseen.

Suomen tilanteen muuttumisesta tulevaisuudessa voimme toki vain esittää spekulaatioita. Niitä voi kuitenkin tarkentaa tarkastelemalla kansainvälisiä esimerkkejä. Euroopan neuvoston parlamentaarisen yleiskokoukselle elokuussa 2019 raportoinut lordi Richard Balfe on kuvannut, kuinka ombudsman-instituutiot joutuvat toistuvasti erilaisten uhkien ja hyökkäysten kohteeksi toteuttaessaan tehtäväänsä. Maailmalla henkirikoksetkaan eivät ole poissuljettuja: Meksikolaisen Baja Californian ombudsman murhattiin vuonna 2017. Euroopan neuvoston jäsenmaissa uhkat ovat toisenlaisia. Lainsäädäntömuutoksin saatetaan pyrkiä heikentämään instituutiota, estää sen tiedonsaanti tai hylätä sen parlamentille antamat raportit (Kroatia) tai nimittäminen saatetaan mitätöidä (Ukraina). Vaikka ombudsman-instituutiot joutuvat tyypillisesti tulilinjalle maissa, jotka yhä kehittävät demokratiaansa, myös EU-maissa ongelmat ovat vakavia. Ombudsman-instituution käyttövaroja saatetaan leikata (Puola), tämän tiedonsaanti evätä laajamittaisesti (Malta) ja tämän toimia tutkia ilman perusteita (Kypros). Viimeiseen vertautuu perusteettomien kanteiden nostaminen ombudsmania vastaan (Puola). Myös EU-maissa esiintyy viranomaisten yleistä kieltäytymistä luovuttaa ombudsmanin tarvitsemia tietoja (Malta). Niin Euroopan neuvoston kuin EU:nkin jäsenvaltioissa esiintyy poliitikkojen julkisia kannanottoja, joilla ombudsmanin virkatoimintaa kritisoidaan (Ranska, Puola, Slovakia, Georgia, Serbia). Toisinaan poliitikoilla on puolestaan vaikea saada nimitettyä puolueetonta ombudsmania (Espanja, Kreikka, Tšekin tasavalta). EU:n kehittyneimmissäkin demok-

ratioissa on käynnissä prosesseja, jotka saattavat ombudsman-instituutioiden toimintamahdollisuudet vaaraan. Tällaisia ovat uusien, toimivallaltaan rinnakkaisten ja ombudsmanien demokraattista kontrollia laimentavien instituutioiden perustaminen (Yhdistynyt kuningaskunta, Belgia), toimivallan rajaaminen tietyn keskeisen hallintotoiminnan ulkpuolelle (Irlanti) tai toimivallan onttoutuminen yksityistämisen seurauksena (Itävalta, Belgia, Irlanti, Alankomaat, Yhdistynyt kuningaskunta).[659]

Ilmiöt, jotka eri EU-maissa ovat todellisuutta, olisivat omiaan heikentämään eduskunnan oikeusasiamiehen toiminnan vaikuttavuutta ja sen kykyä toimia kansalaisten oikeusturvan eteen. Euroopan neuvoston piirissä Ombudsperson-instituutiota pyritään suojaamaan niin sanotun Venetsian komission toimesta laadituilla Venetsian periaatteilla. Parlamentaarinen yleiskokous hyväksyi lokakuussa 2019 päätöksen, jossa niiden soveltamista suositellaan kaikissa Euroopan neuvoston jäsenvaltioissa. Luonteeltaan ne ovat kansainväliset vähimmäisstandardit, joita voisi verrata ihmisoikeusinstituutiota käsitteleviin Pariisin periaatteisiin.[660]

Suomessa periaatteiden sisältö on pääasiassa jo huomioitu – poikkeavuuksia on kuitenkin ainakin oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiesten nimittämismenettelyssä ja toimikauden kestossa. Valinnan tulisi esimerkiksi olla hyvin avointa: julkista, läpinäkyvää, meriittipohjaista, objektiivista ja laissa säädettyä (kohta 7). Toimikauden tulisi olla pidempi kuin nimittävän elimen toimikauden ja mieluiten vähintään seitsemän vuotta. Toimikausien määrä tulisi mieluiten rajata yhteen ja viimeistään yhteen uudelleenvalintaan (kohta 10). Ehkä olisi syytä pohtia myös sitä, mitä kotimaisessa kontekstissa tarkoittavat kohdassa 19 asetetut parhaat käytännöt oikeusasiamiehen mahdollisuudesta haastaa lainsäädännön perustuslainmukaisuus tai tehdä väliintulo tuomioistuimessa käsiteltävään asiaan.[661] Suomessa olisi syytä uudistaa oikeusasiamiesinstituutiota siten, että se vastaa Venetsian periaatteiden tarkoitusta ja henkeä: Ombudsman-instituution vahvistamista (kohta 25).

Ennen kaikkea on kuitenkin niin juristikunnan ja virkamiesten kuin etenkin poliittisten päätöstentekijöiden suojeltava oikeusasiamiesinstituutiota ja edesautettava sen toimintamahdollisuuksia. Tämä on osa oikeusvaltion jatkuvaa ja kokonaisvaltaista kehittämistä. Instituution menestyksen vaihtoehdot ovat synkät. Uskallan menneisyyden perusteella väittää, että jos EOA:ta ei ole instituutiona olemassa sadan vuoden päästä, myös suomalainen oikeusvaltio on kadonnut. Sen myötä ovat romahtaneet myös meidän suomalaisten menestyksellisen yhteiskuntaelämän perusteet.

Lähteet

VIRALLISDOKUMENTIT

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna ... 1920–2001. (EOAK)

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta… 2002– (EOAK)

PeVM 4/1924 vp., Perustuslakivaliokunnan mietintö N:o 4 eduskunnan kirjelmän johdosta eduskunnan oikeusasiamiehen johtosäännön 4 §:n 2 momentin selittämisestä.

HE 37/1920 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle asevelvollisuuslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

HE 58/1948 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle kastroimislaiksi.

Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:22.

KM 1970: B 13 Oikeusasiamiesinstituution kehittämiskomitean mietintö. Ehdotus oikeusasiamiesinstituution kehittämisestä.

KM 1975:41 Oikeusasiamiestoimikunnan mietintö. Komiteanmietintö 1975:41

Oikeusasiamiestyöryhmän osamietintö. Helsinki, 1995.

Oikeusasiamiestyöryhmän mietintö. Helsinki, 1996.

OM 2019:24 Ylimpien laillisuusvalvojien tehtävien jako. Työryhmän mietintö. Oikeusministeriön julkaisuja, mietintöjä ja lausuntoja.

K 13/1993 vp Esteellisyyssäännösten kehittäminen. Kertomus Eduskunnalle.

K 1/2006 vp Lapsi, perheväkivalta ja viranomaisten vastuu : oikeusasiamiehen erilliskertomus eduskunnalle.

HE 57/1994 vp Hallituksen esitys Eduskunnalle poliisilaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

Doc. 14953, 20 August 2019. Ombudsman institutions in Europe – the need for a set of common standards (Rapporteur Richard Balfe)

The European Commission for Democracy through Law (“the Venice Commission”) principles on the protection and promotion of the Ombudsman institution (”the Venice Principles”) Adopted by the Venice Commission at its 118th Plenary Session (Venice, 15–16 March 2019).

KIRJALLISUUS

Aalto, Jorma S., Mietteitä eduskunnan oikeusasiamiesjärjestelmän kehittämisestä. Lakimies. 84/1986, s. 648–657.

Aarnio, Eero J., Ylin laillisuusvalvonta Suomessa. Selvitys eduskunnan oikeusasiamiehen ja valtioneuvoston oikeuskanslerin toimivallasta ja tehtävistä erityisesti siltä osin kuin on kysymys toimivallan päällekkäisyydestä. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 5/1988.

van Aerschot, Paul, Köyhät ja laki. Toimeentulotukilain lainsäädännön kehitys oikeudellistumisprosessien valossa. Suomalainen lakimiesyhdistys 1996.

Alasuutari, Pertti. Tasavalta. Sodan jälkeisen Suomen kaudet ja trendit. Vastapaino 2017.

Andersson, Stanley, Ombudsmen and Prisons in Scandinavia. Nordisk tidsskrift för kriminalvidenskab 66/1978, s. 211–246.

Anttila, Inkeri, Kansainväliset vaikutteet Suomen vankeinhoidon kehityksessä, s. 325–354 teoksessa Suominen, Elina (toim.) Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 1. Arvi A. Karisto Oy, 1981.

Arjola-Sarja, Terhi, Oikeusasiamies hyvän hallinnon kehittäjänä, s. 86–101 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamies 90. Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia, 2010.

Ekberg, Henrik, Führers trogna följeslagare – den finländska nazismen 1932–1944. Schildts, 1991.

Elmgren, Ainur, Medborgerliga rättigheter? De intellektuella och 1930-talets statsmakt, s. 225–251 teoksessa Demokratins drivkrafter. Kontext och särdrag i Finlands och Sveriges demokratier 1890–2020. Red. Henrik Meinander, Petri Karonen och Kjell Östberg. Svenska litteratursällskapet i Finland, 2018.

Frigren, Pirita, Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa, s. 51–73 teoksessa Historiantutkimuksen etiikka. Gaudeamus, 2017.

Gellhorn, Walter, Finland, s. 48–90 teoksessa Ombudsmen and others. Citizens' protectors in nine countries. Harvard University Press, 1966.

Hakkila, Esko, Suomen tasavallan perustuslait sekä eräitä niihin liittyviä lakeja, asetuksia ja säännöstöjä. WSOY 1939.

Heinonen, Olavi, Laillisuusvalvonnasta, s. 102–113 teoksessa Juhlajulkaisu = Festskrift. Curt Olsson 1919-28/9-1989. Juridiska föreningen i Finland, 1989.

Heinonen, Tuuli – Lavapuro, Juha, Oikeuskulttuurin eurooppalaistuminen. Ihmisoikeuksien murroksesta kansainväliseen vuorovaikutukseen. Suomalainen lakimiesyhdistys, 2012.

Halila, Heikki: Kuuskoski, Reino. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997 (viitattu 19.9.2019).

Marjut Helminen & K.J. Lång (toim.) Kansainväliset ihmisoikeudet. Lakimiesliiton kustannus, 1987.

Hentilä, Seppo, Aseveljeyden nurjalla puolella. Saksalaisten sotavankileirit Suomessa 1941–44. Kirjallisuusarvostelu. Historiallinen aikakauskirja 3/2009, s. 345–349.

Hidén, Mikael, Säätyin asiamiehestä oikeusasiamieheen. Lainvalvoja-idean vaiheita ennen hallitusmuodon säätämistä. Tidskrift utgiven av juridiska föreningen i Finland. 103/1967, s. 346–376.

Hidén Mikael, Eduskunnan oikeusasiamies. Suomalainen lakimiesyhdistys, 1970.

Hidén, Mikael, Finnish Parliamentary Ombudsman as Guardian of Human Rights and Constitutional Rights: an Integrated Approach, s. 61–71 teoksessa Parliamentary Ombudsman of Finland 80 Years. Eduskunta, 2000.

Hoffman, Kai: Aalto, Erkki. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997 (viitattu 27.6.2019).

Holmberg, Håkon, Kysymys työnjaon aikaansaamisesta oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen kesken vuosina 1919–1933. Valtiotieteellisen yhdistyksen vuosikirja 2–3/1942–1943, s. 28–58.

Holmberg, Håkon, Frågan om en justitieombudsman vid ständerlantdagarna // Historiska och litteraturhistoriska studier 20/1944, s. 172–218.

Husa, Jaakko, Oikeusasiamies käsittelyn joutuisuuden valvojana. Lakimies 3/2002 s. 352–376.

Hyytiä, Osmo, "Helmi Suomen maakuntien joukossa" – Suomalainen Itä-Karjala 1941–1944. Edita, 2008.

Häkkinen, Teemu, Embracing values? The question of Finnish membership of the Council of Europe as a case of political value deliberation in European integration, 1987–1989. Journal of European Integration History Volume 22, 1/2016.

Jansson, Julia, Lahjomattoman vakaa, kykenevä ja valistunut. Poliisikoulutuksen vaiheet pystymetsästä korkeakouluun s. 20–289 teoksessa Muodollisesti pätevä? Poliisikoulutus itsenäisessä Suomessa. Poliisiammattikorkeakoulu 2018.

Kalela, Jorma, Historia ja demokratia. Historiallinen aikakausikirja 2/2014, s. 221–229.

Kari, Markus, Lausunnot ja esitykset Korkeimman hallinto-oikeuden oikeuspoliittisen linjan ilmentäjinä, s. 166–239 teoksessa Oikeusvaltion rakentaja. Korkein hallinto-oikeus 100 vuotta. Edita, 2018. (Kari 2018a)

Kari, Markus, Instituutiota rakentamassa – elinkeinoelämän asioiden muutos ja muuttumattomuus, s. 300–339 teoksessa Oikeusvaltion rakentaja. Korkein hallinto-oikeus 100 vuotta. Edita, 2018. (Kari 2018b)

Kastari, Paavo, Oikeuskansleri ja oikeusasiamies. Lakimies 60/1962, s. 351–367.

Kastari, Paavo, Oikeusasiamiesinstituutti lähinnä Skandinavian näkökulmasta. Lakimies 68/1970, s. 707–724.

Kastari, Paavo, Eduskunta sekä oikeudenkäyttö ja lainvalvonta, s. 215–277 teoksessa Kansanedustuslaitoksen historia. XI osa. Eduskunta, 1977.

Keinänen, Anssi – Määttä, Kalle, Tutkimiskynnys oikeusasiamiesinstituutiota kehitettäessä, s. 311–323 teoksessa Juhlakirja Pentti Arajärvi 1948 – 2/6 – 2008. Joensuun yliopisto, 2008.

Kekkonen, Jukka, Suomalaisen oikeuskulttuurin suuri linja 1898–1998, s. 1–183 teoksessa Suomalaisen oikeuskulttuurin suuri linja. Suomalainen lakimiesyhdistys 100 vuotta. Suomalainen lakimiesyhdistys, 1998.

Kettunen, Pauli. Sosiaalidemokraattien Suomi sisällissodan jälkeen. Kirjallisuusarvostelu. Historiallinen aikakausikirja 1/2017, s. 118–119.

Korpiola, Mia, Sodanaikaisia tappoja ja kidutuksia selvittämässä: valkoisen Suomen musta puoli, s. 105–109 teoksessa Heikki Pihlajamäki (toim.), Lainkäyttöä läpi vuosisadan. Näkökulmia korkeimman oikeuden historiaan 1918–2018,. Edita 2018.

Koskinen, Pirkko K., Oikeusasiamies uusiutuvassa yhteiskunnassa s. 103–116 teoksessa Artikla r.y:n 10-vuotisjuhlajulkaisu. Artikla r.y., 1989.

Koskinen, Pirkko K., Eduskunnan oikeusasiamies ihmisoikeusnormien valvojana, s. 71–77 teoksessa Ihmisoikeudet Suomessa. raportti Suomen Unesco-toimikunnan Espoossa 8.–9.12.1988 järjestämästä seminaarista "Ihmisoikeudet Suomessa". Suomen Unesco-toimikunta, 1990.

Koskinen, Pirkko K., Oikeusasiamies sosiaalisten perusoikeuksien valvojana. Lakimies 6–7/1998 s. 973–982.

Koskinen, Ulla – Einonen, Piia. Hallinnon sankarilliset yksilöt ja kasvoton koneisto, s. 115–145 teoksessa Petri Karonen – Antti Räihä (toim.) Kansallisten instituutioiden muotoutuminen: suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960. Suomalaisen kirjallisuuden seura 2014.

Kostiainen, Aura, Kontrolli, konsensus ja kritiikki – oikeushistoriallinen tarkastelu poliisin ja kansalaisten välisestä suhteesta Suomessa. Oikeus 4/2018 s. 358–390.

Kucsko-Stadlmayer, Gabriele, Part One: The Legal Structures of Ombudsman-Institutions in Europe. Legal Comparative Analysis, s. 1–67 teoksessa Gabriele Kucsko-Stadlmayer (toim.) European Ombudsman-Institutions. A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea. Springer, 2008.

Jaana Kuusipalo, Sukupuolittunut poliittinen edustus Suomessa. Tampereen yliopisto 2011.

Kuusikko, Kirsi, Oikeusasiamiesinstituutio. Suomalainen lakimiesyhdistys 2011.

Kuusikko, Kirsi. Eduskunnan oikeusasiamies politiikan aallokoissa toisen maailmansodan jälkeen, s. 181–195 teoksessa Matti Enbuske – Matti Mäntylä – Matti Salo – Reija Satokangas (toim.), Historian selkosilla. Jouko Vahtolan juhlakirja. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 2012.

Kuusikko, Kirsi, Hyvitysesitykset oikeusasiamiehen toimintamuotona. Lakimies 1/2014 s. 3–22.

Kähönen, Aappo, Vallankumouksen ja nationalismin ristipaineessa 1905–1932: Suomi hauraana valtiona, s. 295–311 teoksessa Juhani Koponen & Sakari Saaritsa (toim.), Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana. Gaudeamus, 2019.

Kärenlampi, Paavo, Taistelu kouludemokratiasta. Kouludemokratian aalto Suomessa. Suomalaisen kirjallisuuden seura, 1999.

Laine, Antti, Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944. Otava, 1982.

Laitinen, Jouko. Vankeinhoidon voimavarojen kehitys 1860-luvulta nykypäivään, s. 179–230 teoksessa Suominen, Elina (toim.) Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 1. Arvi A. Karisto Oy, 1981.

Lindstedt, Jukka, Valtio näyttää voimansa – Arndt Pekurisen viimeiset päivät syksyllä 1941. Lakimies 6/1995 s. 1045–1065.

Laitinen, Ahti – Michelsen, Allan – Virtanen, Antti, Eduskunnan oikeusasiamies ja perusoikeuksien loukkauksista tehdyt kantelut. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, 1985.

Laisaari, Mauno, Eduskunnan oikeusasiamiehen (OA) viran teoreettisesta ja käytännöllisestä merkityksestä Suomessa // Valtiotieteellisen yhdistyksen vuosikirja. 8–9, (1948–1949), s. 75–88.

Lehtimaja, Lauri, International human rights and domestic legality: experiences of the Finnish Parliamentary Ombudsman, s. 93–108 teoksessa Allan Rosas (ed.) International human rights norms in domestic law. Finnish and Polish perspectives. Lakimiesliiton kustannus, 1990.

Lehtimaja, Lauri, Eduskunnan oikeusasiamies perus- ja ihmisoikeuksien valvojana. Lakimies 6–7/1999 s. 897–907.

Lempinen, Miko – Pohjolainen, Anna-Elina, Scheinin, Martin, Kansallisen ihmisoikeusinstituution tarve Suomessa: "Pariisin periaatteiden" mukaiset tehtävät, niiden toteuttaminen Suomessa ja kehittämismahdollisuuksien hahmottelua. Åbo Akademin ihmisoikeusinstituutti 2002.

Lilius, Hugo, Ett tidigt förslag om inrättande av ett justitieombudsmansämbete // Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland. 68, (1932), s. 389–393.

Lindstedt, Jukka. Kuolemaan tuomitut. Suomalainen lakimiesyhdistys, 1999.

Lindstedt, Jukka. ”Sotaväen rikoslaista pärinää” – sota-ajan oikeusministeri Oskari Lehtosen näkemyksien tarkastelua. Lakimies 2/2019, s. 169–191.

Meinander, Henrik. Inledning, s. 9–24 teoksessa Demokratins drivkrafter. Kontext och särdrag i Finlands och Sveriges demokratier 1890–2020. Red. Henrik Meinander, Petri Karonen och Kjell Östberg. Svenska litteratursällskapet i Finland, 2018.

Merikoski, Veli, Luentoja huolto-oikeudesta. Kolmas lisätty painos. Suomalainen lakimiesyhdistys, 1968.

Mylly, Juhani – Hidén, Mikael – Honka-Hallila, Helena. Suomen eduskunta 100 vuotta. Osa 6, Miten eduskunta toimii. Edita, 2006.

Määttä, Kalle & Keinänen, Anssi, Näkökulmia oikeusasiamiesinstituution vaikuttavuuteen. Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia, 2007.

Niemi, Johanna – de Godzinsky, Virve-Maria, Telepakkokeinojen oikeussuojajärjestelmä. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, 2009.

Nieminen, Liisa, Kansallisen ihmisoikeusinstituution perustaminen Suomeen: haaste laillisuusvalvojille. Lakimies 3/2008 s. 367–391.

Nieminen, Liisa, Eduskunnan oikeusasiamies ”pienen ihmisen” asialla – joustavuutta vai hampaattomuutta näkökulmasta riippuen? Lakimies 2/2018 s. 143–176.

Nieminen, Liisa. Laitosvaltaopin hylkääminen: alku perusoikeuksien uudelle aikakaudelle s. 11–36 teoksessa Juhlajulkaisu Mikael Hidén 1939 – 7/12 – 2009. Suomalainen lakimiesyhdistys, 2009.

Nousiainen, Kevät, Prosessin herruus. Länsimaisen oikeudenkäytön ”modernille” ominaisten piirteiden tarkastelua ja alueellista vertailua. Suomalainen lakimiesyhdistys 1993.

Nuorteva, Jussi, Suomen vankeinhoidon matrikkeli 1881–1988. Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 2. Valtion painatuskeskus, 1989.

Näre, Sari, Turvasäilöön ja keskitysleirille – poliittisten vankien kohtelu sodan aikana s. 249–308 teoksessa Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia. Toimittaneet Sari Näre ja Jenni Kirves. Johnny Kniga Publishing, 2008.

Okkonen, Ville – Laamanen, Ville, Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen. Historiallinen Aikakauskirja 1/2018 s. 15–28.

Otto, Reinhardt, Soviet Prisoners of War and the German Lapland Front. 1941–1944. s. 64–113 teoksessa Lars Westerlund (toim.), Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkisto, 2008.

Paavilainen, Marko, Ristiaallokosta lapsen oikeuksiin. Lastensuojelun yhteistoiminnan historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2012.

Pajuoja, Jussi – Pölönen, Pasi, Ylin laillisuusvalvonta: oikeuskansleri ja oikeusasiamies. Tietosanoma, 2011.

Paunio, Riitta-Leena, Havaintoja eduskunnan oikeusasiamiehen perus- ja ihmisoikeusvalvonnan kehityspiirteistä, s. 264–277 teoksessa Risto Nuolimaa – Pekka Vihervuori – Hannele Klemettinen (toim.) Juhlajulkaisu Pekka Hallberg 1944 – 12/6 – 2004. Suomalainen lakimiesyhdistys, 2004.

Paunio, Riitta-Leena, Eduskunnan oikeusasiamies lapsen oikeuksien valvojana. Lakimies 6–7/2001 s. 977–989.

Paunio, Riitta-Leena, Perusoikeudet ihmisten arjessa – eduskunnan oikeusasiamiehen rooli ja sen muutokset. s. 29–58 teoksessa Tuuli Heinonen, Juha Lavapuro (toim.) Oikeuskulttuurin eurooppalaistuminen. Ihmisoikeuksien murroksesta kansainväliseen vuorovaikutukseen. Suomalainen lakimiesyhdistys, 2012, s. 29–57.

Pellonpää, Matti, The Status of Human Rights Conventions in Finnish Domestic Law, s. 25–43 teoksessa Allan Rosas (ed.) International human rights norms in domestic law. Finnish and Polish perspectives. Lakimiesliiton kustannus, 1990.

Pirjola, Jari, The Parliamentary Ombudsman of Finland as a National Preventive Mechanism under the Optional Protocol to the United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Nordic Journal of International Law 77/2008 s. 163–174.

Puhakka, Y. W., Eduskunnan oikeusasiamiehen asema ja tehtävät. Defensor legis 10/1929 s. 93–114.

Raunio, Tapio – Wiberg, Matti (toim.) Eduskunta. Kansanvaltaa puolueiden ja hallituksen ehdoilla. Gaudeamus, 2014.

Rosas, Allan, Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten merkityksestä yksityisen ihmisen oikeusturvan kehitykselle, s. 71–78 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta: juhlakirja. Helsinki, 1995.

Rowat, Donald C. (ed.), The Ombudsman plan. Essays on the worldwide spread of an idea. McLellan and Stewart Limited, 1973.

Saaritsa, Sakari, Miten Suomi lakkasi olemasta kehitysmaa? Taloudellinen ja inhimillinen kehitys 1800- ja 1900-luvuilla. S. 33–50 teoksessa: Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana (toim.) Juhani Koponen & Sakari Saaritsa. Gaudeamus, 2019.

Saraviita, Ilkka, Ylimmät lainvalvojat perusoikeusjärjestelmän toteuttajina, s. 211–228 teoksessa Ylimmät lainvalvojat perusoikeusjärjestelmän toteuttajina. Turun yliopisto, 1998.

Salminen, Matti, Toisinajattelijoiden Suomi. Tarinoita yhden totuuden maasta. Into Kustannus, 2016.

Salojärvi, Juhana, Ihmisoikeuksien historian tutkimukseen liittyviä ongelmia. Historiallinen aikakausikirja 1/2017, s. 87–97.

Salojärvi, Juhana, Ihmisoikeudet ennen läpimurtoa: Suomen ihmisoikeuksien liitto 1949–1952. Oikeus 2/2019 s.166–186.

Salojärvi, Juhana, Human Rights Redefining Legal Thought. The History of Human Rights Discourse in Finnish Legal Scholarship. Springer, 2020.

Scheinin, Martin, The Status of Human Rights Conventions in Finnish Domestic Law, s. 25–43 teoksessa teoksessa Allan Rosas (ed.) International human rights norms in domestic law. Finnish and Polish perspectives. Lakimiesliiton kustannus, 1990.

Scheinin, Martin, Ihmisoikeudet Suomen oikeudessa. Valtiosääntöoikeudellinen tutkimus kansainvälisten ihmisoikeussopimusten valtionsisäisestä voimassaolosta sekä ihmisoikeus- ja perusoikeusnormien sovellettavuudesta Suomen oikeusjärjestyksessä. Suomalainen lakimiesyhdistys, 1991.

Seppinen, Ilkka Tapio: Tämän asian olen tutkinut. Valtioneuvoston oikeuskanslerin historia 1944–2008. Oikeuskanslerinvirasto, 2009.

Serota, B., The Evolution of the Role of the Ombudsman – Comparisons and Perspective s. 27–41 teoksessa Gerald E. Caiden (ed.) International handbook of the Ombudsman. Country surveys. Greenwood Press, 1983.

Silvennoinen, Oula, Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944. Otava, 2008.

Suomen jääkärien elämäkerrasto. Puolustusministeriön Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IV. WSOY, 1938.

Söderhjelm, J. O., En reformering av stadgandena rörande riksdagens justitieombudsman. Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland. 67/1931, s. 69–86.

Söderhjelm, J. O., JÖ och JO, s. 18–23 teoksessa Finlandssvenskt frisinne : festskrift tillägnad John Österholm 5/10 1952. Ekenäs, 1952.

Tontti, Jarkko, Otto Brusiin – intellektuellin tie. Historiallinen Aikakauskirja 3/1998, s. 113–120.

Tikka, Marko – Eilola, Jari, Lakien synty ja oikeudenkäytön ihanteet s. 179–201 teoksessa Petri Karonen – Antti Räihä (toim.) Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa –kirjasarjassa 1900–1960. Suomalaisen kirjallisuuden seura 2014.

Tuori, Kaarlo, Oikeus, valta ja demokratia. Lakimiesliiton kustannus, 1990.

Uotila, Pekka, Eduskunnan oikeusasiamies ja EOA:n poliisitoimintaan kohdistuneet kanteluratkaisut vuosina 1989–1999. Poliisiammattikorkeakoulu, 2001.

Vuorisjärvi, Esko, J.O. Söderhjelmin värikäs elämä. Presidenttien salainen luottomies. Edita, 2019.

Vehmas, Simo, Vammaisuus – johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan. Gaudeamus Kirja Oy, 2005.

Väänänen-Fomin, Marja – Pehkonen, Aini: Vuoden 1936 alkoholistilain tulkintakehykset. Historiallinen aikakausikirja 1/2017, s 33–44.

Westerlund, Lars, Prisoners of war in Finland in WWII. S. 8–19 teoksessa Lars Westerlund (toim.) Sotavangit ja internoidut. Kansallisarkisto, 2008. (Westerlund 2008a).

Westerlund, Lars, Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944, Tammi, 2008. (Westerlund 2008b).

Eduskunnan ja oikeusasiamiehen väliset suhteet

JUKKA LINDSTEDT

Fragmentteja, Leena Luostarinen / kuvaaja Simo Rista (1981, öljy kankaalle). © Kuvasto 2019.

Yhteenveto ja arviointia

Tarkasteluni kohteena ovat eduskunnan ja oikeusasiamiesinstituution väliset suhteet. Olen pyrkinyt selvittämään erityisesti sitä, kuinka itsenäisesti eduskunta on sallinut oikeusasiamiehensä toimia ja kuinka riippumattomia poliittisista puolueista oikeusasiamiehet ovat olleet. Mahdolliset muutokset näissä suhteissa olen pyrkinyt asettamaan poliittisiin ja yhteiskunnallisiin yhteyksiinsä. Keskeisenä lähteenä ovat olleet oikeusasiamiehen toimintakertomukset ja niiden johdosta laaditut perustuslakivaliokunnan mietinnöt, mutta myös oikeusasiamiehen toimintaa koskevat täysistuntokeskustelut.

Oikeusasiamiehen ja sittemmin apulaisoikeusasiamiesten poliittiset taustat ovat toimen 100-vuotiskautena vaihdelleet. Ensimmäiset oikeusasiamiehet saattoivat hoitaa tehtävää kansanedustajan työn ohessa, jolloin heidän poliittinen kantansa oli ilmeinen. Tämä estettiin lainmuutoksella vuonna 1928. Senkin jälkeen vielä vuosikymmeniä, 1990-luvulle asti, oikeusasiamiehen tehtävään valittujen poliittisesta taustasta esitettiin vähintään arveluja, ja valinnat perustuivat puolueiden keskenään käymiin neuvotteluihin ja välillä tasaisiinkin äänestyksiin. Vuoden 1972 alussa aloitti ensimmäinen apulaisoikeusasiamies. Sen jälkeen oikeusasiamies ja apulaisoikeusasiamies valittiin siten, että toinen edusti oikeistoa ja toinen vasemmistoa. 1990-luvulta lähtien poliittiset sopimukset loppuivat. Oikeusasiamies ja apulaisoikeusasiamiehet eivät enää olleet yhdistettävissä johonkin tiettyyn poliittiseen taustaan. Vuonna 1995 oikeusasiamiehen tehtävän täyttämiseksi järjestettiin kuulemismenettely, ja nyttemmin tehtävään voi ilmoittautua. Valinnan ratkaisee nykyisin käytännössä se, kenen valitsemista tehtävään perustuslakivaliokunta kannattaa hakijat kuultuaan.

Puoluepoliittisten kytkentöjen päättyminen lienee parantanut oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasia-

Sammandrag och utvärdering

I min studie har jag sett på förhållandet mellan riksdagen och justitieombudsmannainstitutionen. Jag har särskilt strävat efter att ta reda på hur självständigt riksdagen har tillåtit sin justitieombudsman att agera och hur oberoende av politiska partier justitieombudsmännen varit. Jag har strävat efter att sätta in eventuella förändringar i förhållandena i sina politiska och samhälleliga kontexter. Justitieombudsmannens verksamhetsberättelser och de betänkanden som grundlagsutskottet utarbetat med anledning av berättelserna har varit viktiga källor, men också debatter om justitieombudsmannens verksamhet i plenum.

Justitieombudsmannens och sedermera de biträdande justitieombudsmännens politiska bakgrunder har under de hundra år som befattningen funnits varierat. De första justitieombudsmännen kunde sköta uppgiften vid sidan av sitt arbete som riksdagsman. Deras politiska ställning var på så vis uppenbar. Detta hindrades med en lagändring 1928. Även under flera årtionden efter detta, fram till 1990-talet, förekom det åtminstone antaganden om den politiska bakgrund som den som valdes till uppgiften hade. Valet var baserat på förhandlingar mellan partierna och ibland på också jämna omröstningar. I början av 1972 påbörjade den första biträdande justitieombudsmannen sitt arbete. Efter detta valdes justitieombudsmannen och biträdande justitieombudsmannen så att den ena representerade högern och den andra vänstern. De politiska överenskommelserna upphörde från och med 1990-talet. Justitieombudsmannen och de biträdande justitieombudsmännen gick inte längre att koppla samman med någon viss politisk bakgrund. När justitieombudsmannen skulle tillsättas 1995 ordnades ett hörande och numera kan man meddela sitt intresse för uppgiften. Numera avgörs valet i praktiken av vilken av de sökande till uppgiften som grundlagsutskottet efter hörandena understöder att väljs.

miesten mahdollisuuksia toimia riippumattomasti ja uskottavasti tehtävässään. Toisaalta ei ole näyttöä siitäkään, että poliittiset ryhmät olisivat aiemmin painostaneet ”omia” oikeusasiamiehiään taikka että nämä olisivat hakeneet joitain toimintaohjeita puolueeltaan. Eduskuntakeskustelussa epäilyjä oikeusasiamiehen poliittisesti motivoituneesta toiminnasta on esitetty vain harvoin. Oikeusasiamiehen pyrkimys uudelleenvalintaan aiheuttaa kuitenkin tietyn riippuvuuden eduskunnasta.

Ei vaikuta siltä, että oikeusasiamiestä koskevaa lakia ja johtosääntöä taikka eduskunnan budjettivaltaa olisi käytetty oikeusasiamiehen painostamiseen tai ohjailuun. Lainsäädännön muutokset vaikuttavat toteutuneen oikeusasiamiehen toivomusten mukaisesti. Samaa voi sanoa budjetista, joskin aivan viime aikoina on ollut merkkejä eduskunnan aiempaa tiukemmasta suhtautumisesta oikeusasiamiehen kanslian kuluihin.

Aiempina vuosikymmeninä kansanedustajien yhteydenpito oikeusasiamiehen kansliaan kanteluja jättämällä on ollut vilkkaampaa kuin nykyään. Tässä mielessä oikeusasiamiehen ja yksittäisten kansanedustajien välinen etäisyys vaikuttaa kasvaneen.

Aiheen kannalta vähemmän merkitykselliseksi jää oikeusasiamiehen mahdollisuus valvoa eduskuntaa. Kansanedustajien toiminnan eduskunnassa on nimittäin vakiintuneesti katsottu jäävän oikeusasiamiehen valvontavallan ulkopuolelle.

Suuri kysymys oikeusasiamiehen itsenäisyyden kannalta on se, missä määrin perustuslakivaliokunta haluaa ottaa kantaa oikeusasiamiehen ratkaisemiin yksittäistapauksiin. Käytännössä perustuslakivaliokunta on luonnollisesti ratkaissut tässä suhteessa itse toimintansa rajat. Perustuslakivaliokunta on ottanut oikeusasiamiehen ratkaisemiin yksittäistapauksiin kantaa 100-vuotiskautena suhteellisen harvoin ja enimmäkseen alkuvuosikymmeninä, jolloin oikeusasiamiehen ja perustuslakivaliokunnan suhteiden voidaan arvioida olleen nykyistä vakiintumattomammat. Tällaiset perustuslakivaliokunnan kannanotot ovat vuosilta 1925, 1928, 1930, 1935 ja 2007. Perustuslakivaliokunta ei ole itse tulkinnut kannanottojensa olevan oikeusasiamiestä oikeudellisesti sitovia, ja tämä on ollut myös oikeuskirjallisuuden kanta. Toki valiokunnan mietinnöissä lausuttua on yleisesti pidetty oikeusasiamiehen kannalta tosiasiallisesti merkittävänä.

Lisäksi perustuslakivaliokunta on ottanut kantaa oikeusasiamiehen työhön yleisemmällä tasolla, esimerkiksi toimintakertomusta koskevin toivomuksin. Oikeusasiamies on ottanut ne pitkälti huomioon. Tavallista tiiviimpi oikeusasiamiehen – ja myös oikeuskanslerin – työtapojen ja työtilanteen seuranta perustuslakivaliokunnassa ajoittuu 2000-luvulle ajanjaksoon, jolloin entinen Suomen ja Euroopan oikeusasiamies Jacob Söderman toimi valiokunnan varapuheenjohtajana. Tämä perustuslakivaliokunnan toimintatapa näyttää jääneen väliaikaiseksi.

Siinä missä perustuslakivaliokunnan mietinnöt oikeusasiamiehen kertomuksista ovat kritiikkiäkin esitettäessä olleet diplomaattisesti muotoiltuja, ovat yksittäisten kansanedustajien puheenvuorot olleet usein suorapuheisempia ja siten enemmän aikakauden poliittisista ristiriidoista kertovia. Kuitenkin myös perustuslakivaliokunnan mietintöihin jätettiin 1930-luvulle asti säännönmukaisesti vastalauseita poliittisten näkökohtien mukaisesti, ja myöhemminkin niitä on jonkin verran tehty. Oikeusasiamiehen toiminnan alussa 1920-luvulla vastalauseita tuli vasemmiston taholta,

Det att de partipolitiska kopplingarna upphört torde ha förbättrat justitieombudsmannens och biträdande justitieombudsmännens möjligheter att vara oberoende och trovärdiga i sina uppgifter. Å andra sidan finns det inte några bevis på att politiska grupper tidigare heller skulle ha utövat påtryckning på ”sina” justitieombudsmän eller att justitieombudsmännen skulle ha bett sitt parti om råd om hur de ska agera. I riksdagen har det endast sällan diskuterats misstankar om att justitieombudsmannens agerande skulle vara politiskt motiverat. Om justitieombudsmannen strävar efter att bli omvald, leder detta dock till ett visst beroende av riksdagen.

Instruktionen och lagen om riksdagens justitieombudsman eller riksdagens budgetmakt verkar inte i något skede ha använts för att pressa eller styra justitieombudsmannen. Ändringar i lagstiftningen verkar ha genomförts enligt justitieombudsmannens önskningar. Detsamma gäller budgeten, även om det under den allra senaste tiden förekommit tecken på att riksdagen förhåller sig mera stramt till utgifterna vid justitieombudsmannens kansli än tidigare.

Under tidigare decennier har riksdagsledamöterna genom att lämna in klagomål mera aktivt hållit kontakten till justitieombudsmannen än nuförtiden. I detta avseende verkar avståndet mellan justitieombudsmannen och den enskilde riksdagsledamoten ha ökat.

Med tanke på ämnet är justitieombudsmannens möjligheter att övervaka riksdagen av mindre betydelse i sammanhanget. Den etablerade synen är nämligen att riksdagsledamöternas agerande i riksdagen ligger utanför justitieombudsmannens tillsynsbehörighet.

En viktig fråga med tanke på justitieombudsmannens självständighet är i vilken utsträckning grundlagsutskottet vill ta ställning till enskilda fall som justitieombudsmannen avgjort. I praktiken har naturligtvis grundlagsutskottet själv i denna fråga avgjort gränserna för sin verksamhet. Under den gångna hundraårsperioden har grundlagsutskottet tagit ställning till enskilda fall som justitieombudsmannen avgjort förhållandevis sällan och till största delen under de första årtiondena, då man kan anta att förhållandet mellan justitieombudsmannen och grundlagsutskottet inte varit så etablerat som idag. Sådana ställningstagande har gjorts av grundlagsutskottet 1925, 1928, 1930, 1935 och 2007. Grundlagsutskottet har inte själv tolkat utskottets ställningstaganden som juridiskt bindande, och detta har också varit den juridiska litteraturens syn på frågan. Det som har sagts i utskottets utlåtanden har visserligen de facto i regel ansetts vara väsentligt för justitieombudsmannen.

Grundlagsutskottet har också tagit ställning till justitieombudsmannens arbete på ett mera allmänt plan, till exempel genom önskemål som gäller verksamhetsberättelsen. Justitieombudsmannen har i stor utsträckning tagit dem i beaktande. En mera intensiv uppföljning av justitieombudsmannens – och också justitiekanslerns – arbetssätt och arbetssituation ägde rum i grundlagsutskottet under 2000-talet, i samband med att Finlands och Europas tidigare justitieombudsman Jacob Söderman var vice ordförande för utskottet. Detta verkar dock ha varit ett tillfälligt förfaringssätt i grundlagsutskottet.

Där var man i grundlagsutskottets betänkanden om justitieombudsmannens berättelser formulerat också kritiken diplomatiskt, har enskilda riksdagsledamöters inlägg ofta varit mera rakt på sak och på så sätt berättat mera om de politiska konflikterna under den aktuella tidsperioden. Man lämnade dock regelbundet fram till

1930-luvun alussa oikeistosta, sodan jälkeen jälleen vasemmistosta. Vastaavalla tavalla jakautui oikeusasiamiehen täysistuntokeskusteluissa saama kritiikki. Vaikka vasemmisto oikeusasiamiehen tehtävää sinänsä puolustikin, tehtävänhaltijoihin se suhtautui pitkään epäluuloisesti.

1930-luvun alun poliittisesti levottomina vuosina oikeusasiamiehen tehtävä esitettiin lakkautettavaksi. Eduskunta kuitenkin puolusti perustamaansa tehtävää hallitusta vastaan, eikä lakkauttamishankkeesta tullut mitään. Sen sijaan oikeusasiamiehen asema vahvistui, kun toimikausi pidennettiin kolmeksi vuodeksi kerrallaan ja oikeuskanslerin tehtävistä osa siirrettiin oikeusasiamiehelle. Sodan aikana oikeusasiamiehen profiili oli matala. Sodan jälkeen oikeusasiamiehen asema vaikeutui, kun sota-ajan huonot vankilaolot tulivat virallisten tutkimusten kautta julkisuuteen ja syntyi vaikutelma, että oikeusasiamies ei ollut riittävästi valvonut vankiloiden toimintaa. Eduskunnassa oli nyt kansanedustajia, joilla oli omaa kokemusta sota-ajan vankilaoloista, joten aihe pysyi esillä eduskuntakeskustelussa. Muutaman vuoden jälkeen äärivasemmiston esittämä oikeusasiamiehen arvostelu vähitellen vaimeni. Oikeusasiamiehen ja eduskunnan suhteissa oli tämän jälkeen pitkälti hiljaiseloa 1960-luvulle asti.

Vasemmiston vaalivoitto vuonna 1966 johti varsinkin sosialidemokraattien esittämiin vaatimuksiin kahdesta oikeusasiamiehestä, joista toinen edustaisi oikeistoa ja toinen vasemmistoa, taikka sitten – apulaisoikeusasiamiehen aloittaessa vuoden 1972 alussa – ainakin siitä, että oikeusasiamiehestä ja apulaisoikeusasiamiehestä toinen edustaisi vasemmistoa. 1970-luvulta 1990-luvulle asti järjestely olikin useimmiten tällainen.

Uudenlaisen tilanteen oikeusasiamiehen kannalta synnytti eduskuntaan suurvaalivoitolla vuonna 1970 syntynyt Suomen Maaseudun Puolueen (SMP) eduskuntaryhmä. Puheenjohtaja Veikko Vennamon johdolla ryhmä yritti kytkeä oikeusasiamiehen mukaan kamppailuun, jota SMP kävi ”rötösherroja”, muita puolueita ja eduskunnan puhemiehistöä vastaan. Kun oikeusasiamiehestä ei ollut saatavissa SMP:n toivomaa apua eduskunnan omien toimielimien valvontaan, SMP:n ryhmä teki vuonna 1983 oikeusasiamiehestä rikosilmoituksen. Rikosjutussa ei päästy alkua pidemmälle. Sen tuloksena oikeusasiamiehen virkasyyteforumiksi määriteltiin valtakunnanoikeus, tosin vasta vuonna 1990.

1990-luvulta on mainittava toistaiseksi ainoa yritys saada apulaisoikeusasiamies syytteeseen valtakunnanoikeudessa. Samalla hanke koski myös apulaisoikeuskansleria. Perustuslakivaliokunta ei nähnyt näiden toiminnassa virheellisyyttä. Oikeusasiamiestä ei ole koetettu saada syytteeseen valtakunnanoikeudessa; sen sijaan oikeuskansleria koskevia muutamia tällaisia yrityksiä on tehty.

2000-luku on näyttänyt merkitsevän uutta vaihetta eduskunnan ja oikeusasiamiehen suhteissa sikäli, että täysistuntokeskustelussa on selvästi aikaisempaa enemmän ja aikaisempaa tiukemmassa muodossa esitetty kritiikkiä oikeusasiamiehen yksittäisistä ratkaisuista. Arvostelua ovat tosin esittäneet vain muutamat kansanedustajat suurimman osan puheenvuoroista ollessa oikeusasiamiestä kohtaan myönteisiä tai ainakin neutraaleja. Kritiikki on kuitenkin sen toistuvuuden, puheenvuorojen laajuuden ja niiden sisällön yksityiskohtaisuuden ja ajoittaisen jyrkkyyden vuoksi merkille pantava ilmiö. Moite on kohdistunut ennen kaikkea oikeusasiamiehen eri tilanteissa esittämään – sinänsä perustuslaista seuraavaan – linjaukseen, jonka mukaan virkatoiminnan on perustuttava lakiin.

1930-talet reservationer enligt de politiska synsätten också vad gällde grundlagsutskottets betänkanden. Även senare har reservationer i viss mån lämnats. När justitieombudsmannens verksamhet inleddes under 1920-talet, lämnades reservationerna av vänstern, under inledningen av 1930-talet av högern och efter kriget återigen av vänstern. Den kritik som justitieombudsmannen fick i plenum fördelades på motsvarande sätt. Även om vänstern förespråkade justitieombudsmannens uppgift i sig, förhöll den sig länge skeptiskt till de personer som skötte uppgiften.

Under de politiskt oroliga åren under 1930-talets början lämnade man in en proposition om att justitieombudsmannen skulle avskaffas. Riksdagen tog dock parti mot regeringen och för den uppgift som den själv grundat och det blev inget av projektet med att avskaffa justitieombudsmannen. I stället stärktes justitieombudsmannens ställning i och med att man förlängde mandatperioden till tre år åt gången och att en del av justitiekanslerns uppgifter överfördes åt justitieombudsmannen. Under kriget höll justitieombudsmannen en låg profil. Efter kriget fick justitieombudsmannen en svårare ställning, när de dåliga förhållandena i fängelserna under krigstiden genom officiella undersökningar avslöjades i offentligheten och man fick uppfattningen att justitieombudsmannen inte övervakat fängelsernas verksamhet tillräckligt. Det fanns nu riksdagsledamöter i riksdagen som själva upplevt förhållandena i fängelserna under krigstiden. Frågan levde därför kvar i riksdagsdiskussionen. Efter några år dämpades stegvis extremvänsterns kritik mot justitieombudsmannen. Efter detta hände det inte mycket i förhållandet mellan justitieombudsmannen och riksdagen fram till 1960-talet.

När vänstern vann valet 1966 ledde det till i synnerhet socialdemokraternas krav på två justitieombudsmän, varav den ena skulle representera högern och den andra vänstern, eller att – efter att man i början av 1972 fick en biträdande justitieombudsman – till att åtminstone endera justitieombudsmannen eller att den biträdande justitieombudsmannen skulle representera vänstern. Från 1970-talet fram till 1990-talet såg arrangemanget oftast också ut på det här sättet.

En ny situation för justitieombudsmannen skapades av Finlands landsbygdspartis (FLP) riksdagsgrupp efter att de vunnit stort i valet 1970. Under ledning av ordförande Veikko Vennamo försökte gruppen få med justitieombudsmannen i den kamp som FLP förde mot ”rötherrarna”, andra partier och riksdagens presidium. När justitieombudsmannen inte gav FLP den hjälp man ville ha med att övervaka riksdagens egna organ, gjorde FLP:s grupp 1983 en polisanmälan om justitieombudsmannen. Brottmålet ledde ingen vart. Som resultat av detta utsågs riksrätten till tjänsteåtalsforum för justitieombudsmannen, dock först år 1990.

Från 1990-talet bör det hittills enda försöket att få biträdande justitieombudsmannen åtalad inför riksrätten nämnas. Försöket gällde samtidigt också biträdande justitiekanslern. Grundlagsutskottet såg inte att felaktigheter förekommit i deras verksamhet. Man har aldrig försökt få justitieombudsmannen åtalad inför riksrätten. Däremot har man några gånger försökt få justitiekanslern åtalad.

Under 2000-talet verkar det som ett nytt skede i förhållandet mellan riksdagen och justitieombudsmannen inletts, på så sätt att man i debatterna i plenum klart oftare än tidigare och i strängare tonfall än tidigare kommit med kritik mot enskilda avgöranden som justitieombudsmannen gett. Kritiken har dock kommit endast från ett fåtal riksdagsledamöter. De flesta riks-

2000-luvulle ajoittuu myös perustuslakivaliokunnan pitkästä aikaa, yli 70 vuoden tauon jälkeen, esittämä kriittinen kannanotto apulaisoikeusasiamiehen yksittäistapauksessa tekemään ratkaisuun. 2000-luvulla ovat myös eräät apulaisoikeuskanslerin ratkaisut joutuneet vastaavanlaisen perustuslakivaliokunnan tekemän kriittisen arvioinnin sekä ratkaisuja arvostelevan täysistuntokeskustelun kohteiksi. Näissä yhteyksissä kansanedustajat ovat esittäneet puheenvuoroja, joiden mukaan perustuslakivaliokunta on mietinnöllään oikaissut laillisuusvalvojan virheellisen päätöksen. Toisaalta 2000-luvulla on ollut myös tilanne, jossa apulaisoikeuskansleri ja perustuslakivaliokunta kävivät eriävistä tulkinnoistaan maltillista keskustelua.

Käytäntöjen muuttumiseen 2000-luvulla voi arvioida olevan useita syitä, kuten viime vuosikymmeninä voimistunut kaikkien viranomaisten ratkaisujen arvosteleminen. Oikeusasiamies myös vaikuttaa etääntyneen yksittäisistä kansanedustajista, mikä ehkä alentaa arvostelun esittämisen kynnystä. Etääntyminen poliittisista puolueista puolestaan on ehkä vaikuttanut siten, että oikeusasiamiehen ratkaisujen eduskunnassa mahdollisesti herättämä kritiikki esitetään entistä laajemmalla rintamalla.

Kuitenkin tärkein syy muutokseen vaikuttaa olevan eduskunnan halu korostaa perustuslakivaliokunnan tulkintojen ensisijaisuutta, nyt kun perustuslain ja erityisesti perusoikeuksien tulkintaan liittyviä tehtäviä on nykyisessä perustuslaissa uskottu myös tuomioistuimille ja laillisuusvalvojille. Hyödyllisempi perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen edistämisen kannalta lienee kuitenkin malli, jossa perustuslakivaliokunta ja muut toimijat kävisivät keskenään dialogia.

Kokonaisarvio on, että eduskunta on sallinut oikeusasiamiehen toimia itsenäisesti. Käytännössä keskeistä itsenäisyyttä rajoittavaa keinoa eli perustuslakivaliokunnan kannanottoa oikeusasiamiehen käsittelemään tapaukseen on käytetty harvoin ja lähinnä tehtävän alkuvuosikymmeninä.

Eräinä ajanjaksoina oikeusasiamies on joutunut lähinnä poliittisesti motivoituneen arvostelun kohteeksi, mikä on ilmennyt perustuslakivaliokunnan mietintöön jätettyinä vastalauseina ja kriittisinä täysistuntopuheenvuoroina. Näitä ajanjaksoja ovat olleet erityisesti 1920-luku ja 1930-luvun alku, muutamat sodanjälkeiset vuodet, 1970- ja 1980-luku (SMP:n toimesta) sekä 2010-luku. Minään ajanjaksona arvostelu ei kuitenkaan ole ollut niin laajaa ja voimakasta, että se olisi vaarantanut oikeusasiamiehen itsenäisyyttä ja riippumattomuutta.

Satavuotisjaksoa kokonaisuutena arvioiden oikeusasiamiehen toiminta on ollut riippumatonta poliittisista puolueista. Oikeusasiamiehen pyrkimys uudelleenvalintaan aiheuttaa kuitenkin tiettyä riippuvuutta eduskunnasta.

OTT, dosentti Jukka Lindstedt

dagsledamöter har förhållit sig positivt eller neutralt till justitieombudsmannen i sina inlägg. Kritiken är dock på grund av att den upprepas, på grund av de omfattande inläggen och det detaljerade och tidvis skarpa innehållet i inläggen ett fenomen som bör noteras. Kritiken har framför allt riktats mot justitieombudsmannens riktlinje i olika situationer, att ämbetsverksamheten ska baseras på lag – vilket i och för sig är förenligt med grundlagen.

Under 2000-talet, efter en lång paus på 70 år, tog också grundlagsutskottet ställning mot biträdande justitieombudsmannens avgörande i ett enskilt fall. Under 2000-talet har också en del av biträdande justitiekanslerns avgöranden utsatts för motsvarande negativ kritik från grundlagsutskottet och i debatten i plenum, där avgörandena kritiserats. I dessa sammanhang har riksdagsledamöterna i sina inlägg framfört att grundlagsutskottet genom sina betänkanden rättat felaktigheter i laglighetsövervakarnas beslut. Å andra sidan har det också under 2000-talet förekommit en situation, där biträdande justitiekanslern och grundlagsutskottet fört en saklig diskussion om sina avvikande tolkningssätt.

Det kan antas finnas flera orsaker till att praxisen förändrats under 2000-talet, bland annat att kritiken mot alla myndigheters avgöranden ökat de senaste årtiondena. Det verkar också som att avståndet mellan justitieombudsmannen och enskilda riksdagsledamöter ökat, vilket kan sänka tröskeln för att komma med kritik. Det att man fått större avstånd till de politiska partierna har möjligtvis också lett till att den eventuella kritiken mot justitieombudsmannens avgöranden framställs på en bredare front i riksdagen.

Den största orsaken verkar dock vara riksdagens vilja att betona att grundlagsutskottets tolkningar ska sättas i främsta rummet, i och med att tolkningen av grundlagen och i synnerhet av de grundläggande fri- och rättigheterna enligt den gällande grundlagen också är domstolarnas och laglighetsövervakarnas uppgift. Med tanke på tillgodoseendet av de grundläggande och mänskliga rättigheterna torde en modell där grundlagsutskottet och andra organisationer sinsemellan för en dialog vara till större nytta.

Helhetsbedömningen är att riksdagen tillåtit justitieombudsmannen att agera självständigt. I praktiken har den viktigaste metoden för att begränsa självständigheten, det vill säga grundlagsutskottets ställningstagande mot ett fall som justitieombudsmannen behandlat, sällan använts och då främst under uppgiftens första årtionden.

Under vissa tidsperioder har justitieombudsmannen utsatts för närmast politiskt motiverad kritik. Detta har synts i reservationer som lämnats mot grundlagsutskottets betänkanden och kritiska inlägg i plenum. Dessa tidsperioder har särskilt varit 1920-talet och inledningen av 1930-talet, några år efter kriget, 1970- och 1980-talet (på grund av FLP) samt 2010-talet. Kritiken har dock inte under någon tidsperiod varit så pass omfattande och stark, så att den skulle ha äventyrat justitieombudsmannens självständighet eller oberoende.

När man ser på hundraårsperioden som helhet har verksamheten varit oberoende av de politiska partierna. Om justitieombudsmannen strävar efter att bli omvald, leder detta dock till ett visst beroende av riksdagen.

JD, docent Jukka Lindstedt

Sisällys

Yhteenveto ja arviointia 178

Sammandrag och utvärdering 179

Sisällys 186

Johdanto 188

Yleistä eduskunnan ja oikeusasiamiehen suhteista 190
Onko oikeusasiamies eduskunnan väline hallituksen valvonnassa? 190
Oikeusasiamiehen valitseminen 192
Oikeusasiamiehen valtuudet valvoa eduskuntaa 198
Lähtökohtia eduskunnan keinoista valvoa oikeusasiamiestä 199
Oikeusasiamiehen muu yhteistyö eduskunnan kanssa 204

Oikeusasiamiehen ensimmäiset vuosikymmenet 207
Haparoiva 1920-luku 207
Lapualaisvuodet 212
Esko Hakkilan pitkä kausi 217
Sodanjälkeiset selvittelyt 220
Valtakunnanoikeusjuttuja ja eduskunnan vaiteliaisuutta 223

Oikeusasiamies kohti nykyaikaa 225
Oikeusasiamies Leskinen uudistaa toimintakertomusta 225
Vasemmisto valpastuu 226
Oikeusasiamies rötösherrajahdissa vai rötösherrana? 230
Sulo Aittoniemi ja Raimo Vistbacka SMP:n perinnön jatkajina 234
Muita tapahtumia 1960–1990-luvuilla 238

2000-luvun uudet haasteet 244
Askel uuteen vuosituhanteen 244
Oikeusasiamieslaki 245
Laillisuusvalvojien työtavat perustuslakivaliokunnan seurannassa 247
Loputtomalla tiellä? Perustuslakivaliokunta laillisuusvalvojien ratkaisujen arvioijana 248
Maalaisjärjen kaipuuta – laillisuusvalvojien ratkaisut edustajien punnittavina 251
2000-luvun muutoksien arviointia 254

Lähteet 262

LYHENTEET

Puolueet ja eduskuntaryhmät

IKL	Isänmaallinen kansanliike
ikl	Isänmaallisen kansanliikkeen eduskuntaryhmän jäsen
kd	Kristillisdemokraattisen eduskuntaryhmän jäsen
kesk	Keskustan eduskuntaryhmän jäsen
kok	Kansallisen Kokoomuksen eduskuntaryhmän jäsen
ps	Perussuomalaisten eduskuntaryhmän jäsen
r	Ruotsalaisen eduskuntaryhmän jäsen
RKP	Ruotsalainen kansanpuolue
sd	Sosialidemokraattisen eduskuntaryhmän jäsen
SDP	Suomen Sosialidemokraattinen Puolue
[sic]	virhe siteeratussa tekstissä
SKDL	Suomen Kansan Demokraattinen Liitto
skdl	Suomen Kansan Demokraattisen Liiton eduskuntaryhmän jäsen
SKP	Suomen Kommunistinen Puolue
SMP	Suomen Maaseudun Puolue
smp	Suomen Maaseudun Puolueen eduskuntaryhmän jäsen
TPSL	Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattinen Liitto
vas	Vasemmistoliiton eduskuntaryhmän jäsen
vihr	Vihreän eduskuntaryhmän jäsen

Muut lyhenteet

Dnro	diaarinumero
EVA	Elinkeinoelämän valtuuskunta
HE	hallituksen esitys
JO	justitieombudsman
mt.	mainittu teos
OKV	Oikeuskanslerinvirasto
PeVM	eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietintö
vp	valtiopäivät

Johdanto

”Luottamus oikeusasiamiehen toimintaa kohtaan ja usko sen puolueettomuuteen on eräs oleellinen edellytys toiminnan onnistumiselle. Tämän vuoksi ei ole aiheellista sivuuttaa kysymystä riippumattomuuden ja puolueettomuuden tosiasiallisesta vahvuudesta.”[1]

Tämä Mikael Hidénin vuonna 1970 eduskunnan oikeusasiamiestä käsittelevässä väitöskirjassaan esittämä pitää paikkansa myös 50 vuotta myöhemmin. Oikeusasiamiehen riippumattomuutta suhteessa hallintoon ei olekaan tavattu epäillä. Mutta entä oikeusasiamiehen suhde eduskuntaan? Eduskuntahan vaikuttaa monin tavoin oikeusasiamiehen toimintaan. Eduskunta valitsee oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiehet ja päättää oikeusasiamiestä koskevasta lainsäädännöstä ja oikeusasiamiehen määrärahoista; perustuslakivaliokunta käsittelee oikeusasiamiehen toimintakertomuksen ja antaa siitä mietinnön; eduskunta keskustelee täysistunnossa toimintakertomuksesta ja päättää perustuslakivaliokunnan mietinnön perusteella hyväksyä kannanoton kertomuksen johdosta.[2] Oikeusasiamiehellä on ollut muutakin yhteistyötä eduskunnan kanssa.

Eduskunnan ja oikeusasiamiehen suhde onkin kiinnostava tutkimuskohde. Kuinka itsenäisesti eduskunta on antanut oikeusasiamiehensä toimia? Onko oikeusasiamies ollut riippumaton poliittisista puolueista? Mihin poliittiseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen mahdolliset muutokset itsenäisyydessä ja riippumattomuudessa liittyvät?

Periaatteessa eduskunta voi vaikuttaa oikeusasiamiehen toimintaan paljonkin. Äärimmäisinä keinoina olisivat oikeusasiamiehen syyttäminen valtakunnanoikeudessa lainvastaisesta menettelystä taikka oikeusasiamiehen vapauttaminen tehtävästään kesken toimikauden. Lievempiä keinoja ovat perustuslakivaliokunnan kannanotot; jos valiokunta esimerkiksi toistuvasti käsittelisi ikään kuin muutoksenhakuelimenä oikeusasiamiehen ratkaisuja ja päätyisi niistä eri lopputulokseen, tämä kaventaisi tehokkaasti oikeusasiamiehen itsenäisyyttä. Oikeusasiamiestä koskevan lainsäädännön ja oikeusasiamiehen kanslian budjetin avullakin eduskunta voisi yrittää ohjata oikeusasiamiestä tiettyyn suuntaan. Merkityksellistä tässä mielessä on myös eduskunnan täysistunnoissa oikeusasiamiehen toiminnasta käyty keskustelu: toistuvalla ja laajalla tietyn kysymyksen esiin nostamisella täysistunnossa voi pyrkiä vaikuttamaan perustuslakivaliokunnan mietintöihin, ehkä suoraan oikeusasiamiehen tuleviin kannanottoihinkin.

Siitä, millainen eduskunnan ja oikeusasiamiehen suhde on ollut, kertovat eniten oikeusasiamiehen toimintakertomukset ja niiden johdosta laaditut eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietinnöt sekä eduskunnan täysistunnoissa käyty oikeusasiamiestä koskeva keskustelu. Ne ovat olleet keskeisenä lähteenäni. Muutkin oikeusasiamiestä ja häntä koskevaa lainsäädäntöä käsittelevät eduskunta-asiakirjat, kuten erilaiset aloitteet kertovat kansanedustajien käsityksistä oikeusasiamiehen toiminnan kehittämisestä. Täydentävänä aineistona olen tarkastellut valtioneuvoston oikeuskanslerin toimintakertomuksia ja niitä koskevia eduskunta-asiakirjoja. Lisäksi aineistona on käytetty varsinkin oikeusasiamiestä koskevaa oikeuskirjallisuutta.

Käsittelytapa artikkelissa on osittain teemoittainen: aluksi käsitellään yleisesti sellaisia keskeisiä aiheita kuin oikeusasiamiehen valitsemista, oikeusasiamiehen mahdollisuuksia valvoa eduskuntaa sekä kysymystä eduskunnan kannanottojen periaatteellisesta ja käytännöllisestä merkityksestä oikeusasiamiehen toiminnassa. Viimeksi mainittua aihetta tarkastellaan aluksi vanhempien käsitysten ja kannanottojen perusteella. Eduskunnan kannanotot vaikuttavat nimittäin 2000-luvulla muuttaneen luonnettaan, mikä käy ilmi aihepiirin kronologisessa tarkastelussa. Oikeusasiamiehen toiminnan 100-vuotiskausi käsitelläänkin alun teemoittaisen käsittelyn jälkeen kronologisesti, jolloin oikeusasiamiehen eduskuntasuhteiden yhteys kulloiseenkin poliittiseen ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen tulee näkyviin.

Olen toiminut syksystä 2005 syksyyn 2009 eduskunnan apulaisoikeusasiamiehenä. Artikkelissa käsittelen siten myös eräiden omien ratkaisujeni eduskunnassa kohtaamaa arvostelua. Pyrin näiltäkin osin säilyttämään tarkastelutavan tutkimuksellisena enkä henkilökohtaisena. Tätä auttaa se, että – kuten tulee ilmenemään – tämä eduskunnassa esitetty ratkaisujeni arvostelu on asetettavissa laajempaan yhteyteen muun samantapaisen ja samoihin aikoihin esitetyn kritiikin kanssa. Avuksi etäisyyden säilyttämisessä on sekin, että virkakaudestani on kulunut jo toistakymmentä vuotta. Toisaalta on kyllä todettu, että oikeusasiamiestä koskeva sisäpiiritieto on eduksi instituution tutkijalle.[3]

Oikeusasiamiehellä tarkoitan asiayhteydestä riippuen joko koko instituutiota oikeus- ja apulaisoikeusasiamiehineen, kanslioineen ja kanslian virkamiehineen, taikka kulloistakin viranhaltijaa. Jälkimmäisessä tapauksessa viittaan henkilöön myös hänen nimellään.

Yleistä eduskunnan ja oikeusasiamiehen suhteista

ONKO OIKEUSASIAMIES EDUSKUNNAN VÄLINE HALLITUKSEN VALVONNASSA?

Oikeusasiamiehen on luonnehdittu olevan taustahistorialtaan lainsäätäjän puolelle perustettu vastine hallitusvallan puolella olleelle laillisuusvalvojalle, prokuraattori/oikeuskanslerille. Oikeusasiamies kytkeytyy virkanimikkeensä, asettamistapansa, raportointitehtävänsä, oikeudelliseen ministerivastuuseen liittyvien tehtäviensä ja fyysisen työympäristönsä puolesta eduskuntaan.[4] Oikeusasiamiesinstituution lähtökohtana on pidetty sitä, että lainsäädäntöelin saa työkalun toimeenpanovallan eli hallinnon valvontaan.[5]

Vuodelta 1919 olevan alkuperäisen Suomen Hallitusmuodon (94/17.7.1919) 49 §:n 1 momentin mukaan ”(j)okaisilla varsinaisilla valtiopäivillä on, siinä järjestyksessä kuin eduskunnan puhemiehen vaalista on säädetty, valittava eteväksi laintuntijaksi tietty mies eduskunnan oikeusasiamiehenä valvomaan, eduskunnan hänelle laatiman johtosäännön mukaan, lakien noudattamista tuomioistuinten ja muiden viranomaisten toiminnassa. Samassa järjestyksessä valitaan myöskin varamies oikeusasiamiehen estettynä ollessa hoitamaan hänen tehtäviänsä.”

Oikeusasiamiesinstituutio perustettiin siis tuolla säännöksellä. Siihen ei liity sellaisia esitöitä, joista olisi paljon apua tämän kokonaan uuden viranomaisen perustamisen tausta-ajatuksien selvittämisessä. Sittemmin toteutuneessa muodossa oikeusasiamiehen tehtävän perustamista esitettiin sisällissodan jälkeisessä monarkkisessa hallitusmuotoesityksessä. Vuonna 1919 annetusta seuraavasta hallitusmuotoehdotuksesta vastaava säännös poistettiin äänestyksen jälkeen, mutta eduskunnassa tehtyyn kilpailevaan esitykseen hallitusmuodoksi virka taas sisältyi. Viimeksi mainittu ehdotus hyväksyttiin kiireellisenä 21.6.1919, ja valtionhoitaja vahvisti Hallitusmuodon 17.7.1919. Saman vuoden aikana hyväksyttiin myös ensimmäinen oikeusasiamiehen johtosääntö.[6]

Riitta-Leena Paunio on arvioinut oikeusasiamiehen tehtävän syntyhistorian viittaavan lähinnä huoleen valtioelinten välisistä valtasuhteista.[7] Mikael Hidén on todennut, että hallitusmuodon 49 §:n säätämiseen osallistuneita on saattanut inspiroida ajatus siitä, että eduskunnan tulee yhtenä valtiomahtina voida tehokkaasti valvoa toisen valtiomahdin, hallituksen, toimintaa.[8] Sitä, että oikeusasiamiesinstituutio sisältyi monarkkiseen ehdotukseen, joka ei edes tunnistanut parlamentarismin periaatetta, on pidetty monarkistien myönnytyksenä: hallitus olisi kuninkaan työväline, joka ei olisi poliittisessa vastuussa eduskunnalle. Sen sijaan hallitus olisi eduskunnalle oikeudellisessa vastuussa, ja tätä olisi toteuttanut oikeusasiamies. Eduskunta olisi voinut valvoa hallituksen ja yleensäkin hallinnon toimien laillisuutta nimenomaan ja vain oikeusasiamiehen kautta.[9]

Paavo Kastarin muotoilun mukaan ”eräiden tahojen” tarkoituksena oli hallitusvallan aseman järjestäminen uusilla säännöksillä niin voimakkaaksi, että ”toisten tahojen” pyrkimystä parlamentin aseman korostamiseen muun muassa sen oman oikeusasiamiehen avulla oli pidettävä luonnollisena.[10] Oikeusasiamiehen tehtävän perustamista vuonna 1919 eduskunnan perustuslakivaliokunnassa vastustaneet kansanedustajat edustivat kokoomusta ja ruotsalaista kansanpuoluetta.[11] Sosialidemokraatit ja maalaisliitto puolestaan olivat parlamenttiin nojautuvia puolueita, jotka puolsivat oikeusasiamiehen tehtävän perustamista.[12]

Oikeusasiamiehenä toiminut J. O. Söderhjelm kuvasi tehtävän roolia parlamentaarisessa järjestelmässä joulukuussa 1930 näin: Oikeusasiamies auttaa eduskuntaa valvomaan hallitusta ja ilmoittaa, jos valtioneuvosto tekee sellaisen juridisen virheen, jonka vuoksi eduskunnan on syytä ottaa harkintaansa suhtautumisensa hallitukseen. Sen lisäksi oikeusasiamiehen tehtävä merkitsee sitä, että eduskunta oman miehensä kautta (”genom sin egen man”) valvoo lakien noudattamista tuomareiden ja viranomaisten taholla.[13] Kysymys oikeusasiamiehen roolista parlamentarismissa nousi keskusteluun myös myöhemmin tarkasteltavassa oikeusasiamiehen tehtävän lakkauttamishankkeessa vuonna 1932.

Eduskunnan oikeusasiamiehen johtosäännön (2/10.1.1920) 8 §:n mukaan oikeusasiamiehen oli annettava toiminnastaan eduskunnalle vuosittainen kertomus, jossa oli myös ”ilmoitettava, mitkä eduskunnan mainittuna vuonna tekemät päätökset ovat tulleet vahvistetuiksi ja julkaistuiksi taikka muuten aiheuttaneet toimenpiteitä hallitusvallan puolelta”. Vuonna 1929 velvollisuutta muutettiin (77/8.2.1929) koskemaan ilmoitusta vain niistä eduskunnan tekemistä päätöksistä, ”joista aiheutuvat hallitusvallan toimenpiteet ovat vuoden lopussa olleet keskeneräisinä”. Muutos liittyi siihen, että vuoden 1928 uudessa valtiopäiväjärjestyksessä hallitus velvoitettiin antamaan eduskunnalle kertomus muun muassa toimistaan eduskunnan päätösten johdosta.[14]

Itsekin oikeusasiamiehenä olleen Kastarin hieman väheksyvän luonnehdinnan mukaan säännöksellä oikeusasiamies asetettiin ”eräänlaiseksi kirjanpitäjäksi”.[15] Velvoite on asettamisaikanaan ollut hyvin selkeä osoitus siitä ajatuksesta, että oikeusasiamies eduskunnan luottamusmiehenä valvoo hallituksen toimia. Ainakin nykylukijan silmissä luettelo tuntuu kuitenkin varsin pian menettäneen merkityksensä, koska se vuosi

vuodelta luonnollisesti laajeni ja saattoi lopulta olla laajempi kuin varsinainen oikeusasiamiehen kertomus omasta toiminnastaan, vaikka luetteloa pyrittiinkin rationalisoinneilla supistamaan.[16] Jo vuonna 1926 perustuslakivaliokunta katsoi voitavan ”panna kysymykseen sekin, eikö ole tarpeetonta, että hallituksen toiminta täten tulee kahdessa eri kertomuksessa selostetuksi”. Hallituskin nimittäin antoi eduskunnalle oman kertomuksensa, tuolloin vielä ilman säännöksen velvoitusta.[17] Kuitenkin vasta vuonna 1977, käsitellessään oikeusasiamiehen kertomusta vuodelta 1976, perustuslakivaliokunta totesi tämän raportointitehtävän olevan oikeusasiamiehen laillisuusvalvontatehtävään niveltymätön tehtävä, jossa oikeusasiamiehen virasto toimii pelkästään muualta saadun tiedon kokoajana.[18] Luettelon laatimisvelvollisuus poistettiin johtosäännöstä vuonna 1978. Kirsi Kuusikko on todennut osion sisältyneen toimintakertomukseen yllättävän pitkään, kun otetaan huomioon se, että kysymys oli pikemmin hallitusvallan parlamentaarisesta valvonnasta kuin perinteisestä laillisuusvalvonnasta.[19]

Ajatus oikeusasiamiehestä nimenomaan eduskunnan apuna hallituksen valvonnassa painui vähitellen taka-alalle. Vuonna 1970 Hidén saattoi todeta, ettei liene osuvaa puhua oikeusasiamiehestä hallituksen toiminnan valvojana. Pikemmin olisi paikallaan puhua oikeusasiamiehestä viranomaiskoneiston valvojana.[20] Toisaalta muistumia hallituksen toiminnan valvonnasta kuuluu oikeusasiamies Jacob Södermanin vuonna 1995 toteamassa, jonka mukaan laillisuusvalvonnan merkittävä tehtävä on turvata parlamentarismin uskottavuus.[21]

OIKEUSASIAMIEHEN VALITSEMINEN

Edellä siteerattiin alkuperäisen hallitusmuodon säännöstä oikeusasiamiehen valinnasta. Nykyinen perustuslain (731/11.6.1999) 38 §:n 1 momentti kuuluu seuraavasti:

”Eduskunta valitsee neljän vuoden toimikaudeksi oikeusasiamiehen sekä kaksi apulaisoikeusasiamiestä, joiden tulee olla eteviä laintuntijoita. Apulaisoikeusasiamiehellä voi olla sijainen sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään. Apulaisoikeusasiamiehestä ja apulaisoikeusasiamiehen sijaisesta on soveltuvin osin voimassa, mitä oikeusasiamiehestä säädetään.”

Säännös on siis jonkin verran muuttunut. Muutokset sisältävät seuraavaa:

- oikeusasiamiehen toimikauden pidentäminen yhdestä vuodesta kolmeen vuoteen (277/10.11.1933)
- toimikauden pidentäminen kolmesta vuodesta neljään vuoteen (176/26.4.1957)
- oikeusasiamieheksi kelpoisten rajaaminen ”miesten” sijasta ”henkilöihin” (176/26.4.1957)
- apulaisoikeusasiamiehen tehtävän perustaminen (19/15.1.1971, samalla oikeusasiamiehen varamies muuttui apulaisoikeusasiamiehen varamieheksi)
- toisen apulaisoikeusasiamiehen tehtävän perustaminen (1113/11.12.1997, samalla apulaisoikeusasiamiehen varamiehen tehtävästä luovuttiin)
- apulaisoikeusasiamiehen sijaisen tehtävän perustaminen (802/24.8.2007).

Muutokset ovat yhteydessä oikeusasiamiehen työmäärän kasvuun, erityisesti saapuneiden kanteluiden huomattavaan lisääntymiseen. Muutoksista huolimatta oikeusasiamiehen (ja nyttemmin apulaisoikeusasiamiesten) pätevyysvaatimus on säilynyt ennallaan sata vuotta: heidän tulee olla ”eteviä laintuntijoita”. Tämän on varsinkin vanhemmassa oikeuskirjallisuudessa katsottu edellyttävän oikeustieteellistä korkeakoulututkintoa, jollaisen suorittaneita kaikki tähän mennessä toimineet oikeusasiamiehet ja apulaisoikeusasiamiehet ovatkin olleet. Nykyisin lienee myös muun koulutuksen suorittaneen valinta periaatteessa mahdollinen.[22]

Kelpoisuusvaatimuksen ollessa näin väljä eduskunnalle jää paljon harkintavaltaa. Kun valinnan suorittaa poliittinen valtioelin, voisi poliittisten näkökohtien merkitys oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiesten valinnassa olla periaatteessa suurikin. Tässä suhteessa on kuitenkin havaittavissa eroja eri ajanjaksoina.

Oikeusasiamiehen valintamenettely muuttui vasta 1990-luvulla avoimemmaksi ja läpinäkyvämmäksi. Aiemmin tehtävään ei voinut hakea tai ilmoittautua. Vuonna 1996 mietintönsä jättäneen oikeusasiamiestyöryhmän mukaan siitä, miten oikeusasiamiesehdokkaat oli aiemmin valittu, ei ole kirjallisia dokumentteja. Työryhmä piti kuitenkin ilmeisenä, että henkilöiden nimet oli tuotu esille suurimpien eduskuntaryhmien käymissä kartoituksissa. Kartoitusten jälkeen käydyillä neuvotteluilla ja keskusteluilla ei ole oikeudellista merkitystä, mutta sitäkin enemmän käytännön merkitystä, totesi työryhmä.[23]

Vuonna 1995 oli otettu askel kohti avoimempaa menettelyä: suurimpien eduskuntaryhmien puheenjohtajat sopivat eduskunnassa järjestettävästä kuulemismenettelystä, johon kutsuttiin kahdeksan oikeusasiamiesehdokasta. Käytännössä ehdokkaat valittiin eduskuntaryhmien välisissä neuvotteluissa. Kriteerinä oli, että kuultavaksi kutsuttavalla voitiin arvioida olevan realistinen mahdollisuus tulla valituksi, eli hänellä oli potentiaalista kannatusta. Kuulemistilaisuus järjestettiin oikeusasiamiehen vaalia edeltäneenä päivänä. Tilaisuus ei ollut yleisölle avoin, vaan siihen saivat osallistua kansanedustajat ja siihen erikseen kutsutut sekä tiedotusvälineiden edustajat. Tilaisuuden puheenjohtajana toimi perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja. Vaikka kuulemistilaisuudella ja eduskuntaryhmien sen jälkeen käymillä neuvotteluilla ei ollut oikeudellista merkitystä, kuulemistilaisuudella näytti olleen käytännössä vaikutus oikeusasiamiehen valintaan. Oikeusasiamiestyöryhmä katsoi, että valintamenettelyä oikeusasiamiehen vaaleissa tulisi kehittää avoimempaan suuntaan.[24]

Vuodelta 1999 olevassa eduskunnan puhemiesneuvoston ehdotuksessa uudeksi eduskunnan työjärjestykseksi kuvailtiin siihenastista menettelyä seuraavasti: Oikeusasiamies on valittu tehtävää avoimeksi julistamatta ja ilman keskustelua eduskunnan täysistunnossa suoritetulla vaalilla. Uudessa perustuslaissa ei ole enää säännöstä vaalin suorittamistavasta, vaan tältä osin asia jää säädettäväksi eduskunnan työjärjestyksessä. Eduskunnan työjärjestyksen 11 §:ään ehdotettiin ”eduskunnan oikeusasiamiehen aseman ja hänen lisääntyneiden ja muuttuneiden tehtäviensä vuoksi” säännöstä valintamenettelystä.[25]

Eduskunnan työjärjestyksen (40/17.12.1999) 11 §:n 1 momentin mukaan eduskunnan oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiehen tehtävän avoinna olemisesta ilmoitetaan puhemiesneuvoston päättämällä tavalla. Vaalit toimitetaan sen jälkeen, kun perustuslakivaliokunta on arvioinut tehtävään ilmoittautuneita. Vaalissa ei sallita keskustelua.

Nykyisin perustuslakivaliokunnan yksimielinen kanta käytännössä ratkaisee oikeusasiamiehen ja apulaisoi-

keusasiamiesten valinnat, joten vaalit ovat muodollisuuksia. Valiokunnan kannanotto ei ole viime aikoihin asti sisältänyt perusteluja, joten valiokunnan noudattamat valintakriteerit jäävät sen ulkopuolisille tuntemattomiksi. Viimeisin eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen valinta on kuitenkin tästä poikkeus, joten saattaa olla, että valinnoissa mennään jatkossa tässäkin suhteessa avoimempaan suuntaan. Viimeisimmässä kannanotossa perustuslakivaliokunta nimittäin totesi apulaisoikeusasiamies Maija Sakslinin toimineen menestyksekkäästi samassa tehtävässä jo kahdeksan vuotta, mikä yhdessä hänen muiden ansioidensa kanssa osoittaa hänen olevan perustuslain 38 §:n 1 momentissa tarkoitettu etevä laintuntija. Valiokunta oli yksimielisesti Sakslinin valinnan kannalla. Haluamatta kyseenalaistaa valiokunnan johtopäätöstä on kuitenkin todettava, ettei perustelu ollut vielä tälläkään kertaa kovin valaiseva, koska toisen tehtävään hakijan ansioita ei kannanotossa arvioitu lainkaan.[26] Tasaisemmassa vertailutilanteessa tilanne olisi ehkä ollut toinen.

Oikeusasiamiehen yhteys päivänpolitiikkaan oli selvin tehtävän alkuvuosina, sillä vasta vuoden 1928 valtiopäiväjärjestyksessä (7/13.1.1928, 9 §) säädettiin, ettei oikeusasiamies voinut olla kansanedustajana. Tätä lainmuutosta edeltäneistä neljästä ensimmäisestä oikeusasiamiehestä (Erik Alopaeus, K. V. Holma, Hugo Lilius, Y. W. Puhakka) muut paitsi Lilius toimivat samaan aikaan kansanedustajana (Puhakka ei ollut edustaja vielä oikeusasiamiehen tehtävän alussa) ja Liliuskin oli ollut säätyvaltiopäivien aikaan valtiopäivämies ja senaattori.[27]

Vielä tämän jälkeenkin on oikeusasiamiehinä ja apulaisoikeusasiamiehinä toimineiden taustassa pitkään havaittu tai ainakin arveltu olleen puolueyhteyksiä tai vähintään puoluesympatioita. Koska vaalit ovat suljettuja, ei varmaa tietoa kunkin ehdokkaan saamasta poliittisesta tuesta ole saatavissa, mutta luotettavina voidaan pitää seuraavia lähinnä kirjallisuudessa esitettyjä arvioita:

Vuosina 1929–1930 oikeusasiamiehenä ollut J. O. Söderhjelm valittiin ruotsalaisen eduskuntaryhmän, sosialidemokraattien ja kommunistien äänillä.[28] Pitkäaikaisen oikeusasiamies Esko Hakkilan (1932–1945) tausta oli pellervolaisessa osuuskuntaliikkeessä ja häntä pidettiin maalaisliittolaisena. Reino Kuuskoskea (1946–1947) kannattivat tehtävään porvarilliset puolueet. Mauno Laisaari (1947–1951) lukeutui sosialidemokraatteihin. Paavo Kastaria (1952–1956) – joka kuului Urho Kekkosen lähipiiriin – äänestivät porvarilliset puolueet, kuten myös Marjos Rapolaa (1956–1961), joka oli taustaltaan maalaisliittolainen.[29] Oikeusasiamiehenä vuosina 1962–1970 toiminut Risto Leskinen pyrki – seuraavasta eli valtioneuvoston oikeuskanslerin tehtävästä eläköidyttyään – kokoomuksen ehdokkaaksi eduskuntavaaleissa vuonna 1983.[30] Hänen seuraajansa Kaarlo L. Ståhlbergin (1970–1973) ainakin eräs SDP:n kansanedustaja arvioi oikeistolaiseksi.[31] Jorma S. Aalto (1974–1986) kertoi arvostavansa keskustapuolueen edustamia arvoja ja oli ollut puolueen jäsen.[32] Olavi Heinonen (1986–1989) oli SDP:n jäsen.[33] Hänen seuraajansa Jacob Söderman (1989–1995) oli ollut SDP:n kansanedustaja vuosina 1972–1982, mihin tehtävään hän aikanaan palasi vuosiksi 2007–2011.[34]

Apulaisoikeusasiamiehistä ensimmäisen eli Aapo Lehtovirran (1972–1979) mainittiin lehdistössä olleen poliittiselta kannaltaan sosialidemokraatti.[35] Lehtovirran nimi oli esillä mahdollisena oikeusministerinä, kun SDP:ssä pohdittiin sopivia kandidaatteja syksyllä 1971 nimitettyyn niin sanottuun virkamieshallitukseen.[36] Myös hänen seuraajansa Klas G. Ivarsin (1980–1987) mainittiin kuuluvan SDP:hen.[37] Apulaisoikeusasiamiehen tehtävää toistaiseksi näkyvimmin hoitanut Pirkko K. Koskinen (1988–1995) oli ollut Kokoomuksen Naisten Liiton pääsihteeri 1960-luvulla ja kokoomuksen kaupunginvaltuutettu vuosina 1973–1984.[38] Koskisen mukaan sen jälkeen kun apulaisoikeusasiamiehen tehtävä on perustettu, on ”ainakin ajoittain” pyritty siihen, että oikeusasiamiehestä ja apulaisoikeusasiamiehestä toinen olisi oikeiston, toinen vasemmiston ehdokas.[39]

Kirsi Kuusikon arvion mukaan oikeusasiamiehen valintaa ei ole pidetty enää 1990-luvulta lähtien siinä määrin puoluepoliittisena kuin aikaisemmin.[40] Tämä vastaa omaa käsitystäni. Oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiehen tehtäviin valitseminen on Södermanin ja Koskisen valintojen jälkeen ollut vailla ilmeisiä poliittisia painotuksia. Oikeusasiamies Lauri Lehtimajan (1995–2001) ja hänen seuraajiensa Riitta-Leena Paunion (2002–2009) ja Petri Jääskeläisen (2010–) poliittisista näkemyksistä ei ole tietääkseni esitetty edes arvailuja, ainakaan julkisesti. Sama koskee apulaisoikeusasiamiehiä Pauniosta (1996–2001) lähtien. Tähän on varmasti vaikuttanut se, että tehtäviin valitseminen ei enää perustu puolueiden keskenään käymiin keskusteluihin, vaan mahdollisuuteen hakea tehtävää ja käytännössä perustuslakivaliokunnan yksimieliseen kannanottoon. Tosin Lehtimajan tehtävään valintojen aikaan (1995, 1997) tuollaista menettelyä ei vielä käytetty, mutta vuoden 1995 valinnan yhteydessä järjestettiin edellä kuvattu kuulemistilaisuus, eli valinta oli jo muuttumassa avoimempaan suuntaan.[41]

Myös oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiehen tehtäviin nimitettyjen aikaisemmat virat ovat viime vuosikymmeninä olleet vailla poliittisia kytkentöjä. Poliittisten virkanimitysten on arvioitu rajoittuneen 1980-luvulta lähtien vain ylimpiin virkamieskategorioihin.[42] Tämä on yhteydessä siihen, että poliittinen sitoutuminen ainakin puoluejäsenyyden muodossa on Suomessa muutenkin selvästi vähentynyt.[43] Korkeasta virasta oikeusasiamieheksi siirtyi Lehtimaja (korkeimman oikeuden jäsen). Korkeimman oikeuden jäsenten nimityksiin ei Suomessa yhdistetä mitään poliittisia painotuksia. Seuraavat oikeusasiamiehet Paunio ja Jääskeläinen siirtyivät tehtävään apulaisoikeusasiamiehen paikalta.

Apulaisoikeusasiamiesten nimitykset ovat Koskisen jälkeen tulleet valtaosin oikeusasiamiehen kanslian sisältä, jolloin ratkaisevaa on luultavimmin ollut kokemus kanslian työstä eikä mahdollinen poliittinen kanta. Tällä taustalla apulaisoikeusasiamieheksi nimitettyjä ovat olleet Riitta-Leena Paunio, Jaakko Jonkka, Ilkka Rautio, Jussi Pajuoja ja Pasi Pölönen. Kanslian ulkopuolelta apulaisoikeusasiamieheksi nimitettyjä ovat viime vuosikymmeninä olleet Jääskeläinen, Lindstedt ja Sakslin; heidän taustavirkojaan ovat olleet valtionsyyttäjä, lainsäädäntöneuvos ja Kansaneläkelaitoksen johtava tutkija. Nämä virat ja tehtävät ovat olleet ylimpien virkakategorioiden ulkopuolella ja siten vailla poliittisia painotuksia.

Oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiehen tehtävien puoluesidonnaisuuden loppuminen todennäköisesti parantaa tehtävissä toimivien mahdollisuuksia toimia riippumattomasti ja uskottavasti tehtävässään. Mikael Hidén on toivonut instituution menestyksen kannalta, että oikeusasiamiehen tehtävä olisi mahdollisimman suuressa määrin poliittisen kilpailun ulkopuolella.[44] Oikeusasiamiehenä olleista Paavo Kastari on todennut, että puoluepoliittiset äänestykset oikeusasiamiehen vaalin yhteydessä eivät ole voineet olla koitumatta haitaksi tehtävälle ja sen hoitajalle.[45] Toisaalta Olavi

Heinonen on todennut, ettei ole kokenut oikeusasiamiehestä äänestämisen vaikuttaneen heikentävästi hänen riippumattomuuteensa tai kielteisesti asemaansa.[46] Joka tapauksessa etääntyminen eduskuntapuolueista voi ehkä vaikuttaa siten, että oikeusasiamiehen ratkaisujen eduskunnassa mahdollisesti herättämä kritiikki esitetään laajemmalla rintamalla: mikään puolue ei pidä oikeusasiamiestä (tai apulaisoikeusasiamiestä) siinä määrin ”omanaan”, että pidättäytyisi sen vuoksi kritiikistä.

Oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiesten etääntyminen poliittisista puolueista ei ole kylläkään ollut kaikkien mielestä ongelmatonta. Yhdessä ratkaisemassani tapauksessa olin päätynyt torjumaan epäilyt, joiden mukaan poliisi olisi poliittisista syistä toiminut puolueellisesti. Tähän oli tyytymätön SDP:n kansanedustaja Mikko Elo. Hänen eduskunnassa tekemänsä kirjallisen kysymyksen mukaan ratkaisu osoitti apulaisoikeusasiamiehen olleen ”poliittisesti täysin kokematon tai muuten asioita tuntematon henkilö”, joka ei ”ehkä – – ymmärrä välittömästi vaalien edellä olevien tapahtumien merkitystä ehdokkaille ja puolueille”. Kysymykseen vastanneen sisäasiainministeri Kari Rajamäen mukaan oli selvää, ettei apulaisoikeusasiamiehen ratkaisun oikeellisuuden arviointi kuulu hallitukselle.[47] Elo oli jo aiemmin täysistunnossa esittänyt näkemyksen, jonka mukaan paras oikeusasiamieheksi olisi poliitikko, joka on juristi.[48]

Suoranaisesta poliittisesta riippuvuudesta erillinen asia on se, että pyrkimys uudelleenvalintaan aiheuttaa tietyn riippuvuuden eduskunnasta. Tämän ovat maininneet oikeusasiamiehenä olleet Kastari ja Ståhlberg. Kastarin mukaan paitsi eduskunnan taholta tuleva kritiikki, myös ”aseman joutuminen toimikauden päättyessä puntariin” ei voi olla vaikuttamatta oikeusasiamiehen asenteeseen hänen ryhtyessään ”poliittisesti arkaluonteiseen virkatehtävään”.[49] Ståhlberg on todennut, että tietty oikeusasiamiehen tosiasiallinen riippuvuus (”en viss grad av faktiskt beroende”) eduskunnasta seuraa siitä, että eduskunta päättää oikeusasiamiehen uudelleenvalinnasta. Tämä tosin koskee hänen mukaansa vain niitä oikeusasiamiehiä, jotka tavoittelevat uudelleenvalintaa.[50]

Muun henkilön kuin virassa jo olleen valinta oikeusasiamieheksi voi Koskisen mukaan johtua eri syistä, mutta siinä on nähty ainakin lievä poliittisen kontrollin mahdollisuus.[51] Näin kävi ainakin Mauno Laisaarelle, joka olisi halunnut jatkaa oikeusasiamiehen tehtävässä vuonna 1951, mutta hävisi Kastarille oikeiston äänin. Laisaari oli vuonna 1950 pitänyt lakkoilevien virkamiesten kutsumista ylimääräisiin kertausharjoituksiin, mikä tosiasiassa merkitsi lakonalaisen työn teettämistä, lain vastaisena. Pääministeri Urho Kekkonen arvosteli Laisaarta epäjohdonmukaisuudesta, kun tämä vuonna 1947 vastaavassa tilanteessa, mutta vasemmistoenemmistöisen hallituksen aikana, ei ollut pitänyt lakkoilevien virkamiesten kutsumista reservin harjoituksiin lainvastaisena.[52] Myös kolmessa muussa vaalissa silloinen oikeusasiamies on saanut merkittävän määrän ääniä, eli olisi halunnut jatkaa, mutta eduskunnan enemmistö on päättänyt jättää hänet uudelleen valitsematta.[53] Näiden tapausten taustoista, kuten puoluenäkökohtien merkityksestä, ei ole kirjallisuudessa yhtä tarkkoja mainintoja kuin Laisaaren valitsematta jäämisestä. Tapauksia erittelemättä Koskinen on todennut eräissä vaaleissa olleen viitteitä siitä, että eduskunnan enemmistö olisi jättänyt valitsematta oikeusasiamiehen uudelleen, jos mahdollisuus olisi annettu. Koskisen mukaan oikeusasiamiehet tuntuvat kuitenkin olleen selvillä eduskunnan mielialoista ja ovat jättäytyneet kriittisissä tilanteissa vaalin ulkopuolelle.[54]

Olen käsitellyt varsin laajasti oikeusasiamiesten suhteita poliittisiin puolueisiin. Vaikka yhteyksiä olisi ollutkin, joka tapauksessa ainakin uudempia oikeusasiamiehen toiminnan vuosikymmeniä, mahdollisesti koko sadan vuoden jaksoakin kuvaa mielestäni oikein Koskisen toteama: ”En ole mistään havainnut, että puolueet olisivat yrittäneet painostaa ’omia’ oikeusasiamiehiään puhumattakaan siitä, että oikeusasiamiehet olisivat käyneet kyselemässä eduskuntaryhmiensä tai puoluetoimistojen mielipiteitä asioita ratkaistessaan. – – Oikeusasiamiehet itse eivät tiettävästi ole alkuvuosia lukuun ottamatta olleet toimikautenaan aktiivisesti mukana puoluepolitiikassa, ja eräät heistä ovat valituiksi tultuaan eronneetkin puolueesta.”[55]

Koskisen arviota tukee se, että eduskuntakeskusteluissa vain hyvin harvoin on esitetty epäilyksiä oikeusasiamiehen toiminnan poliittisesta taustasta. Valituksi tultuaan oikeusasiamiehet siis ilmeisesti ovat toimineet tavalla, joka ei yleensä ole herättänyt suuria poliittisia intohimoja. Toki osittain tällaisten puheenvuorojen vähäisyys voi johtua kansanedustajien lojaalisuudesta tehtävään valittua kohtaan: epäilyksiä oikeusasiamiehen poliittisesti motivoituneesta toiminnasta ei välttämättä pidetä asiallisena lausua ääneen.

Oikeusasiamiehen poliittiseen kantaan viittaavat eduskuntapuheenvuorot ovat olleet harvinaisia ja ne ovat jääneet varsin yleisluonteisiksi. 1920-luvulla vasemmisto suhtautui epäluuloisesti oikeusasiamieheen, kuten tulee jäljempänä käymään tarkemmin ilmi. Keskusteltaessa 1930-luvun alkuvuosina oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen välisestä työnjaosta edustaja Hilja Riipinen (kok) vastusti ajatusta, että puolustuslaitoksen ja suojeluskuntien valvonta – jos se keskitettäisiin oikeusasiamiehelle – voisi joutua henkilölle, joka ”yksityisenä ammattinaan harjoittaa esim. kommunistien asianajoa”. Myöhemmin hän täsmensi, että äskettäin oikeusasiamiehen varamiehen tehtävää oli hoitanut ”tunnettu kommunistien asianajaja, tohtori Mikko Erich”.[56] Erich toimi vuoden 1929 oikeusasiamiehen varamiehenä; hän oli puoluekannaltaan sosialidemokraatti. Hän oli toiminut vuonna 1928 avustajana Turun hovioikeudessa niin sanotussa kommunistioikeudenkäynnissä.[57]

Vuoden 1947 kertomuksesta keskusteltaessa oikeusasiamiehen nähtiin eräiden SKDL:n kansanedustajien taholta toimineen puolueellisesti, kun asekätkentäjutun tutkijoita oli asetettu syytteeseen. Edustaja Eino Tainion mielestä oikeusasiamiehen suhtautuminen eri yhteiskuntaluokkiin kuuluviin henkilöihin oli erilaista. Edustaja Sylvi-Kyllikki Kilven mukaan sosialidemokraattisen oikeusasiamies Laisaaren toiminta osoitti, että sosialidemokraatit olivat yhtyneet asekätkijöiden puolesta taistelevaan rintamaan.[58]

Vuoden 1970 kertomuksesta keskusteltaessa edustaja Leo Kohtala (sd) piti edellistä oikeusasiamiehen (Ståhlbergin) valintaa aikaisemmasta käytännöstä poiketen ”puhtaan poliittisena”. Oikeistopuolueet olivat ensimmäisen kerran paljastaneet politikointinsa oikeusasiamiehen tehtäviin. Kohtalan mukaan oikeusasiamies Ståhlberg oli poliittisista syistä puuttunut erääseen virkanimitykseen.[59]

Nämä varsin suorasukaiset vuosien 1949 ja 1971 viittaukset oikeusasiamiehen toiminnan poliittisuuteen ovat ajankohdilta, jolloin niiden esittäjien puolueet olivat kärsineet edellisissä eduskuntavaaleissa selvät vaalitappiot: SKDL oli menettänyt runsaasti edustajanpaikkoja vuoden 1948 vaaleissa, saanut SDP:n vastustajakseen, joutunut hallituksen ulkopuolelle ja menettänyt muutenkin selkänojaansa Neuvostoliiton

valvontakomission poistuttua maasta. Vuoden 1970 vaaleissa puolestaan kaikki vasemmistopuolueet hävisivät paikkoja ja eduskunnan vasemmistoenemmistö vaihtui oikeistoenemmistöksi. Näissä oloissa oli vaalitappion kärsineiden joukossa ehkä turhautuneisuutta ja valmiutta kärjekkäisiinkin mielipiteisiin.

Myöhemmin viitaukset oikeusasiamiehen toiminnan poliittisuutteen ovat olleet epämääräisempiä: Vuoden 1976 kertomuksesta keskusteltaessa edustaja J. Juhani Kortesalmi (smp) epäili erään rikoksesta epäillyn ja toisaalta nimismiehen rouvan keskustapuoluelaisen puoluekannan vaikuttaneen siihen, että oikeusasiamies ei ollut nähnyt aihetta toimenpiteisiin.[60] Vuoden 1985 kertomukseen liittyen edustaja Liisa Kulhia (joka muodosti tuolloin oman eduskuntaryhmänsä) vihjaili oikeusasiamies Aallon keskustapuoluesympatioista.[61] Vuoden 1990 kertomuksesta keskusteltaessa liberaalien edustaja Tuulikki Ukkola totesi arvostavansa oikeusasiamies Södermania, mutta ei pitänyt hyvänä, että korkeat oikeusviranomaiset valitaan paitsi pätevyyden mukaan myös poliittisin perustein.[62] Vuoden 1994 kertomukseen liittyen edustaja Sulo Aittoniemi (kesk) kertoi, myönteisessä hengessä, kuinka ”eräs aikaisempi oikeusasiamies” oli ottanut yhteyden ”samaa jäsenkirjaa edustavaan” kaupunginjohtajaan ja saanut virheen kaupungin menettelyssä siten korjatuksi.[63] Tiedossani ei ole, pitääkö Aittoniemen kuvaus asian ratkeamistavasta paikkansa. Yhteistä näiden viimeksi mainittujen kommenttien esittäjille on myös se, että he ovat edustaneet pienryhmiä taikka suuren puolueen sisällä omintakeista linjaa (Aittoniemi).

OIKEUSASIAMIEHEN VALTUUDET VALVOA EDUSKUNTAA

Oikeusasiamiehen valtuuksien valvoa eduskunnan toimielimiä on vakiintuneesti katsottu olevan suppeat. Teoreettisena perusteena tälle Hidén on esittänyt eduskunnan asemaan valtioelimenä liittyvän, ettei eduskunta sellaisenaan ja eduskunnan toiminta juuri lainsäätäjänä ole minkään rajoituksen tai valvonnan alainen, ellei tällaista voida perustuslaista varmuudella osoittaa. Kaikki se menettely, joka perustuslakien mukaan on osa eduskunnassa tapahtuvaa poliittisen vallan käyttöä, on riippuvainen vain eduskunnan omista toimenpiteistä. Hidénin mainitsemin tavoin jo vuonna 1920 oikeusasiamies on katsonut, etteivät eduskunnan puhemiehen toimet kuulu hänen valvontaansa. Tämä ratkaisu on uudistettu vuonna 1967.[64]

Oikeusasiamiehen tulkintakäytännössä hänen valvontamahdollisuuksiensa ulkopuolelle jäävään kansanedustajan edustajantoimeen katsotaan kuuluvan varsinaisen lainsäädäntötyön lisäksi sellaistenkin tehtävien hoitamisen, johon eduskunta on valinnut kansanedustajan ja johon ei voida valita muuta henkilöä kuin kansanedustaja. Oikeusasiamies ei siten voi tutkia esimerkiksi eduskunnan kirjaston hallituksen kansanedustajajäsenen menettelyä; sen sijaan eduskunnan ulkopuoliset henkilöt kuuluvat oikeusasiamiehen toimivaltaan vastaavaa tehtävää hoitaessaan. Oikeusasiamiehellä ei ole toimivaltaa tutkia, paitsi puhemiehen, myöskään puhemiesneuvoston toimien lainmukaisuutta. Eduskunnan virkamiehet virkatoimissaan kuuluvat valvottaviin. Kansanedustajien palkkiosta päättävä palkkiotoimikunta kuuluu oikeusasiamiehen valvontavaltaan; tulkinta oli toinen silloin kun eduskunnan kansliatoimikunta vahvisti palkkiotoimikunnan ehdotuksen, toisin kuin nykyisin.[65] Eduskuntaryhmien ei myöskään ole katsottu kuuluvan oikeusasiamiehen valvontavaltaan.[66]

Oikeusasiamies katsoi vuonna 1981, että kansliatoimikunnan toiminta ei kuulu hänen toimivaltaansa.[67] Tämän tulkinnan eduskunnan perustuslakivaliokunta vahvisti – omasta näkökulmastaan – oikeaksi.[68] Perustuslakivaliokunnan mietinnön on katsottu olleen tosiasiallisesti enemmänkin oikeuskanslerin kuin eduskunnan oikeusasiamiehen toimenpiteeseen liittyvien oikeudellisten kysymysten arviointi. Tämä johtui siitä, että oikeuskansleri Kai Korte oli 13.1.1983 antamassaan päätöksessä katsonut kansliatoimikunnan menetelleen virheellisesti erään edustajan päivärahaa koskevassa asiassa ja antanut tästä kansliatoimikunnalle huomautuksen. Perustuslakivaliokunnan mietintö valmistui 15.2.1983 eli jo kuukausi Kortteen päätöksen jälkeen. Mietinnössä torjuttiin oikeuskanslerin mahdollisuus antaa kansanedustajan toiminnasta kansliatoimikunnassa huomautus. Kansanedustajien katsottiin olevan ulkopuolisen valvonnan alaisia vain, jos se voidaan selvästi johtaa perustuslain säännöksistä.[69]

Perusteellisessa mietinnön arviossaan Hidén on havainnut siinä kiireestä johtuneita ongelmia ja on pitänyt yleensäkin turhana sitä, että asia ”sävyttyi törmäykseksi eduskunnan joka tapauksessa ylimmäksi jäävän arvovallan ja oikeuskanslerin myös tärkeän arvovallan välillä”.[70] Oikeuskanslerin historiassa päivärahakiistaa on luonnehdittu Kortteen kannalta syväksi tappioksi eduskunnalle, mutta sankaruuden taustaksi julkisuudessa. [71]

LÄHTÖKOHTIA EDUSKUNNAN KEINOISTA VALVOA OIKEUSASIAMIESTÄ

Perustuslain 117 §:n mukaan oikeusasiamiehen (sekä oikeuskanslerin) virkatoinnen lainmukaisuudesta, syytteen nostamisesta häntä vastaan sekä tällaisen syytteen käsittelystä on voimassa, mitä 114 ja 115 §:ssä valtioneuvoston jäsenestä säädetään.

Perustuslain 114 §:n mukaan syyte valtioneuvoston jäsentä – ja vastaavasti oikeusasiamiestä ja oikeuskanslleria – vastaan lainvastaisesta menettelystä virkatoimessa käsitellään valtakunnanoikeudessa. Syytteen nostamisesta päättää eduskunta saatuaan perustuslakivaliokunnan kannanoton oikeusasiamiehen menettelyn lainvastaisuudesta.

Perustuslain 115 § koskee tällaisen ministerivastuuasian vireillepanoa. Valtioneuvoston jäsenen – ja vastaavasti oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin – virkatoimen lainmukaisuuden tutkinta eduskunnan perustuslakivaliokunnassa voidaan panna vireille joko oikeuskanslerin tai oikeusasiamiehen perustuslakivaliokunnalle tekemällä ilmoituksella, tai vähintään kymmenen kansanedustajan allekirjoittamalla muistutuksella, taikka eduskunnan muun valiokunnan perustuslakivaliokunnalle esittämällä tutkintapyynnöllä.

Alkujaan oikeusasiamiehen virkavastuu oli järjestämättä. Tarkkaan kysymystä arvioinut Hidén päätyi vuonna 1970 johtopäätökseen, että oikeusasiamies on rikoslain pohjalta määräytyvän yleisen rikosoikeudellisen virkavastuun alainen, ja virkasyytettä ajettaisiin yleisessä alioikeudessa.[72] Oikeusasiamiehen virkavastuu järjestettiin vasta vuonna 1990 siten, että virkasyytteforumina on valtakunnanoikeus.[73]

Perustuslain 38 §:n 2 momentin mukaan eduskunta voi saatuaan asiasta perustuslakivaliokunnan kannanoton vapauttaa erityisen painavasta syystä oikeusasiamiehen tämän tehtävästä kesken toimikauden päätöksellä, jota vähintään kaksi kolmasosaa annetuista äänistä on kannattanut.

Vastaavaa sääntelyä ei aikaisemmin ollut. Säännöstä ehdottaessaan hallitus korosti oikeusasiamiehen tehtävän edellyttämän riippumattomuuden turvaamiseksi olevan välttämätöntä, että oikeusasiamies on toimikautensa aikana vahvasti suojattu erilaisilta painostusyrityksiltä. Käytännössä saattaa kuitenkin esiintyä tilanteita, joissa oikeusasiamiehellä ei enää ole edellytyksiä jatkaa tehtävässään. Siten oli esityksen mukaan perusteltua luoda menettely, jolla eduskunta poikkeuksellisesti voisi vapauttaa oikeusasiamiehen tehtävästään kesken toimikauden. Tällaisen mahdollisuuden avaamisella ei kuitenkaan tule vaarantaa oikeusasiamiehen riippumattomuutta laillisuusvalvontaviranomaisena. Oikeusasiamiehen vapauttaminen tehtävästään ei voisi tulla kyseeseen pelkästään sen johdosta, että johonkin yksittäiseen oikeusasiamiehen ratkaisuun kohdistuu voimakastakin arvostelua. Esityksessä arvioidaan erityisen painavan syyn voivan olla kyseessä esimerkiksi tilanteessa, jossa oikeusasiamies on pysyvästi esimerkiksi sairauden vuoksi kykenemätön hoitamaan tehtäviään. Tähän rinnastetaan esityksessä – siinä aiemmin lausuttuun nähden hieman ristiriitaisen tuntuisesti – tilanne, jossa oikeusasiamiehellä ei enää toimintaansa kohdistuvan voimakkaan epäluottamuksen vuoksi olisi edellytyksiä uskottavasti hoitaa tehtäviään.[74]

Perustelut tuntuvat, varsinkin oikeusasiamiehen riippumattomuudesta lausuttu huomioon ottaen, tarkoittavan, että ensin on ilmettävä voimakas epäluottamus, ja vasta sitten kysymys oikeusasiamiehen vapauttamisesta tehtävästään ja mahdollinen siitä äänestäminen voi tulla kysymykseen. Esityksessä ei kuitenkaan lausuta siitä, missä tämän voimakkaan epäluottamuksen pitäisi ilmetä (Eduskunnassako? ”Suuren yleisön” keskuudessako?), miten tämä epäluottamus mitattaisiin ja onko epäluottamuksen aiheellisuutta tutkittava vai onko aiheetonkin epäluottamus peruste vapauttaa oikeusasiamies tehtävästään.

Näin järeitä keinoja kuin oikeusasiamiehen saattamista valtakunnanoikeuteen, saati hänen vapauttamista tehtävästään, ei ole käytetty. Kuitenkin kerran on apulaisoikeusasiamies koetettu saada valtakunnanoikeuteen. Tämä tapahtui aikana, jolloin asianomaisen muistutuksen tekemiseen riitti viiden kansanedustajan allekirjoitus, niin sanotun ministerivastuulain mukaisesti.[75] Myös oikeuskansleri ja apulaisoikeuskansleri on yritetty saattaa muistutusmenettelyn kautta valtakunnanoikeuteen. Näihin tapauksiin palataan myöhemmin.

Perustuslain 109 §:n 2 momentin mukaan oikeusasiamies antaa joka vuodelta kertomuksen toiminnastaan sekä lainkäytön tilasta ja lainsäädännössä havaitsemistaan puutteista eduskunnalle. Oikeusasiamiehen (kuten oikeuskanslerinkin) vuosikertomuksen käsittely tapahtuu – ja on tapahtunut koko satavuotiskauden – eduskunnan perustuslakivaliokunnassa. Eduskunnan täysistunnoissa käydään keskustelua toimintakertomuksesta sekä lähetettäessä kertomus perustuslakivaliokuntaan että perustuslakivaliokunnan mietinnön pohjalta. Perustuslain 48 §:n 2 momentin mukaan oikeusasiamies (kuten oikeuskanslerikin) voi olla läsnä ja osallistua keskusteluun täysistunnossa käsiteltäessä hänen omaa kertomustaan tai muutoin hänen omasta aloitteestaan vireille tullutta asiaa. Vastaava kertomuksenantovelvollisuus sisältyi myös nykyisiä edeltäviin säädöksiin. Ennen nykyistä perustuslakia oikeusasiamiehellä oli mahdollisuus osallistua täysistuntokeskusteluun myös muissa asioissa.[76] Tätä mahdollisuutta pidettiin kuitenkin uusi perustuslaki säädettäessä tarpeettomana.[77]

Oikeusasiamiehen toiminnan alkuvuosista lähtien eduskunnan perustuslakivaliokunta on käsitellessään oikeusasiamiehen toimintakertomuksia esittänyt, vaihtelevan vahvuisesti, kannanottoja oikeusasiamiehen toiminnasta. Mielenkiintoinen kysymys oikeusasiamiehen itsenäisyyden kannalta on, mikä oikeudellinen ja tosiasiallinen merkitys tällaisille laissa sääntelemättömille kannanotoille on annettava.

Selkein oikeusasiamiehen virallisluonteinen kannanotto perustuslakivaliokunnan esittämistä lausumista on Jorma S. Aallon vuonna 1979 esittämä. Antaessaan puhemiesneuvostolle lausunnon johtosäännön muuttamisesta Aalto pohti yleisemmin näiden lausumien merkitystä näin: ”Toiminnassaan oikeusasiamies on – – ottanut tarkoin huomioon perustuslakivaliokunnan kannanotot, jotka ovat koskeneet joko oikeusasiamiehen toimintaa yleensä tai määrätyissä yksittäisissä tapauksissa. Perustuslakivaliokunnan tällaiset kannanotot on katsottu oikeusasiamiehen taholta tärkeiksi toimintaohjeiksi, joiden mukaiseksi on myös oikeusasiamiehen toiminta pyritty sopeuttamaan.”[78]

Kertomusta käsitellessään perustuslakivaliokunta otti mielestäni selvästi lievemmän kannan sen kannanottojen merkitykseen. Tosin valiokunta käsitteli oikeusasiamiestä selvemmin vain valiokunnan juuri johtosääntöä sivuavaa lausumaa, kun oikeusasiamies vaikuttaa pohtineen asiaa yleisemmälläkin tasolla. Valiokunnan mielestä sen antama ”kyseinen lausuma voidaan tulkita yleiseksi toimintaohjeeksi, jota oikeusasiamies voi, ottaen huomioon valtiosääntöisesti itsenäisen asemansa, parhaaksi harkitsemallaan tavalla noudattaa”.[79]

Oikeuskirjallisuudessa on esitetty kohtalaisen paljon näkemyksiä perustuslakivaliokunnan ja eduskunnan kannanottojen merkityksestä. Suurimmalla osalla kirjoittajista on myös omaa kokemusta työstä oikeusasiamiehenä, apulaisoikeusasiamiehenä tai oikeusasiamiehen kanslian esittelijänä.

Mikael Hidénin vuonna 1970 esittämän mukaan eduskunnalla tai sen elimillä ei ole valtuutta käskeä tai kieltää taikka antaa toimeksiantoja, jotka olisivat oikeusasiamiestä oikeudellisesti velvoittavia. Avoimesti on hänen mukaansa pyritty vaikuttamaan oikeusasiamiehen toimenpiteisiin kahdessa muodossa: oikeusasiamiestä on pyydetty ryhtymään joihinkin toimenpiteisiin tai lausumaan jostakin, ja oikeusasiamiehen toimenpiteisiin on kohdistettu eduskunnassa jälkikäteisiä arviointeja. Edellisistä Hidén mainitsi tilanteita, joissa valtiontilintarkastajat ja pankkivaltuusmiehet olivat pyytäneet oikeusasiamiestä ryhtymään toimenpiteisiin. Hänen mukaansa ei voida katsoa, että eduskunnassa olisi merkitsevästi pyritty vaikuttamaan oikeusasiamiehen toimintaan toimeksiannoin tai lausuntopyynnöin. Hidén myös luetteli siihenastiset tapaukset, joissa eduskunnassa oli jälkikäteen esitetty lausumia tai kannanottoja oikeusasiamiehen toimista yksittäisissä tapauksissa, ja totesi niiden olevan harvinaisia. Kaikkiaan hän piti poikkeuksellisena, että oikeusasiamiehen yksittäistapauksellisiin kannanottoihin oli jälkikäteen kajottu. Lisäksi oikeusasiamiehen toimintaa koskevaa yleisempää, esimerkiksi tarkastuksiin tai vankeinhoidon valvontaan liittyvää kritiikkiä oli esitetty. Hidén ei arvioinut sitä, miten yksittäistapauksellista kritiikkiä on oikeudellisesti tai tosiasiallisesti

arvioitava. Tosin hän totesi tarkastustoimintaa koskevien eduskunnassa esitettyjen lausumien olevan ”oikeudellisesti sitomattomia toivomuksia”, joten sama kanta koskenee myös yksittäistapauksellisia eduskunnan kannanottoja.[80] Todennäköinen syy siihen, että Hidén ei ole tuolloin pohtinut enempää lausumien merkitystä, on se, että sellaiset ovat hänen kirjaansa kirjoittaessaan tuntuneet enemmänkin historiallisilta: hänen listaamansa tällaiset lausumat ovat 1920-luvulta ja 1930-luvun alusta.

Hidén palasi kysymykseen perusteellisemmin vuonna 1983, tosin ensisijaisesti oikeuskanslerin kannalta. Hän käsitteli kirjoituksessaan perustuslakivaliokunnan mietintöä 54/1982 vp. Vaikka se annettiin eduskunnan oikeusasiamiehen kertomuksesta, kyseessä oli pikemmin oikeuskanslerin toiminnan arviointi – kysymys oli edellä jo mainitusta oikeuskanslerin tulkinnasta, jonka mukaan hän oli toimivaltainen tutkimaan eduskunnan kansliatoimikunnan toimintaa. Hidén piti ensi näkemältä mahdollisena ajatella, että perustuslakivaliokunnalla olisi täysi vapaus lausua kantansa laillisuusvalvojan yksittäisten ratkaisujen lainmukaisuudesta. Mutta vain ensi näkemältä: perustuslainsäätäjä on nimittäin erikseen järjestänyt laissa menettelymuodot, joita käyttäen eduskunnassa otetaan kantaa oikeuskanslerin virkatoimissa tapahtuneeksi epäiltyyn laittomuuteen. ”Perustuslainsäätäjän tässä omaksuman ratkaisun huomioon ottaen ei voi jäädä paljon jos lainkaan tilaa sille, että perustuslakivaliokunta muulla tavoin ryhtyisi esittämään virallisia lausuntoja siitä, onko oikeuskanslerin menettely jossakin yksityistapauksessa ollut lainvastaista – –”. Hidén vaikuttaa katsovan oikeusasiamiehen olevan tässä suhteessa samanlaisessa asemassa, vaikkei oikeusasiamiehen virkavastuusta ollutkaan (tuolloin) voimassa vastaavia säännöksiä kuin oikeuskansleria koskevat. Siitä, että perustuslakivaliokunta oli mietinnössään vuonna 1925 lausunut oikeusasiamiehen (vuonna 1923) noudattaman menettelyn oikeellisuudesta, ”ei tässä myöskään voitane tehdä merkittäviä johtopäätöksiä”.[81]

Paavo Kastari (oikeusasiamies 1952–1956) on vuonna 1977[82] todennut, että eduskunta ei voi antaa oikeusasiamiehelleen sitovia ohjeita saati käskyjä tai määräyksiä hänen virkatehtävistään. Oikeusasiamies suorittaa virkatehtävänsä täysin itsenäisesti. Eduskunnan reagointimahdollisuudet rajoittuvat (tuolloisen lainsäädännön mukaan) kritiikin esittämiseen sekä siihen mahdollisuuteen, että oikeusasiamiestä ei tulla enää valitsemaan uudeksi toimikaudeksi. Luonnollista kuitenkin Kastarin mukaan on, että sekä eduskunnan taholta tuleva kritiikki että myös aseman joutuminen toimikauden päättyessä puntariin eivät voi olla vaikuttamatta oikeusasiamiehen asenteeseen hänen ryhtyessään poliittisesti arkaluonteiseen virkatehtävään. Luonnollista on myös, että eduskunnan tulee saada arvostella oikeusasiamiehen toimintaa hänen kertomustensa käsittelyn yhteydessä. Kastari totesi perustuslakivaliokunnan joskus saattaneen esittää kritiikkiä siitä, ettei oikeusasiamies ole toiminut tarpeeksi tarmokkaasti, ja toisinaan asettuneen laintulkintakysymyksessäkin toiselle kannalle kuin oikeusasiamies.[83] Siten Kastari vaikuttaa lähtevän siitä, että eduskunnan kritiikki on tosiasiallisesti, vaikkei oikeudellisesti merkityksellistä.

Kaarlo L. Ståhlberg ja Olavi Heinonen ovat oikeusasiamieskausilleen ajoittuvissa kirjoituksissa lyhyesti käsitelleet aihetta. Ståhlberg on todennut, että eduskunta ei voi sitovasti ohjata oikeusasiamiehen toimintaa, kuten määrätä tätä ryhtymään johonkin toimenpiteeseen tai luopumaan jostain toimenpiteestä. Ainoa poikkeus on se, että jos eduskunta on päättänyt nostaa syytteen ministeriä tai oikeuskansleria vastaan, on oikeusasiamiehen ajettava syytettä, halusi tai ei.[84] Heinosen mukaan eduskunta voi puuttua vuosikertomusta käsitellessään kriittisesti myös yksittäistapauksia koskeviin oikeusasiamiehen ratkaisuihin tai kannanottoihin, mutta käytännössä tämä ei ole heikentänyt oikeusasiamiehen riippumattomuutta.[85]

Hyvin mielenkiintoisesti asiaa on tarkastellut vuonna 1995 Paavo Nikula (vihr), lähtien kokemuksestaan perustuslakivaliokunnan jäsenenä, ajalla ennen oikeuskanslerikauttaan. Hänen mukaansa perustuslakivaliokunta voi laillisuusvalvojien kertomuksia käsitellessään puuttua niissä esillä oleviin yksittäistapauksiin, mutta myös muihin näiden kertomusvuonna käsittelemiin asioihin. ”Perustuslakivaliokunta ei voi ottaa välittömästi itse uudelleen päätettäväksi oikeusasiamiehen ratkaisemaa asiaa. Sen sijaan valiokunnan keskusteluissa jäsenet saavat lisää perusteluja oikeusasiamiehen ratkaisulle ja voivat joskus kysymyksillään myös pyrkiä ohjaamaan oikeusasiamiestä vielä kerran harkitsemaan mahdollista toimenpidettä, tavallisimmin virkasyytettä, kantelun johdosta.”[86]

Ei ole syytä epäillä, etteikö Nikulan kuvaus vastaisi perustuslakivaliokunnan toimintaa ainakin 1990-luvulla. Hänen oikeusasiamiehen ”ohjaamisesta” esittämänsä vaikuttaa koskevan tämän jo ratkaisemia asioita. Tuntuu erikoiselta, että oikeusasiamiestä pyrittäisiin saamaan käsittelemään tällaisia asioita uudelleen. Lisäksi mitään tällaiseen viittaavaa ei käy ilmi perustuslakivaliokunnan mietinnöistä, muista eduskunnan asiakirjoista saati kirjallisuudesta. Siten Nikulan kertoma herättää kysymyksen, onko perustuslakivaliokunnan toiminnassa ollut paljon muutakin sellaista, joka ei näy mietinnöistä. Jäljempänä tuodaan esiin myös eduskuntakeskustelussa (1990-luvulla) esitetyn perusteella, että yksittäistapauksien käsittelyssä perustuslakivaliokunnassa saattaa tosiaan olla sellaista, joka ei mietinnöistä ilmene. Huomiota voi myös kiinnittää siihen, että Nikula selvästikin pitää kuvaamaansa käytäntöä ongelmattomana.

Pirkko K. Koskinen on oikeusasiamiestä käsittelevässä vuoden 1997 – siis apulaisoikeusasiamieskautensa jälkeisessä – kirjassaan antanut eduskunnan kannanotoille vähäisen merkityksen. Hän totesi, että jos perustuslakivaliokunta tai eduskunta esittäisi kertomusta käsitellessään joitakin ohjeita, ne tuskin sitoisivat oikeusasiamiestä oikeudellisesti. Mahdollinen kritiikki otettaisiin tietysti vakavasti ja pohdittaisiin sitä, miten asia on korjattavissa, mutta on hänen mukaansa vaikeaa antaa eduskunnan tällaisille kannanotoille sen suurempaa merkitystä. Sama koski Koskisen mukaan niitä toivomuksia, joita eduskunta ehkä esittää oikeusasiamiehelle jonkin asian selvittämiseksi. Vain eduskunnan säätämä laki, johtosääntö mukaan lukien on oikeudellisesti sitova.[87]

Kaikkiaan vaikuttaa yksimielinen vanhemman oikeuskirjallisuuden kanta olevan se, että eduskunnan kannanotoilla ei ole oikeusasiamiestä oikeudellisesti sitovaa vaikutusta. Toinen asia on, mikä niiden tosiasiallinen vaikutus on. Sikäli kuin kirjoittajat ovat ottaneet tähän kantaa, heidän välillään vaikuttaa olevan aste-eroja: ainakin Koskisen näkemys selvästi korostaa oikeusasiamiehen itsenäisyyttä tässäkin suhteessa, kun taas Kastari pitää eduskunnan esittämää kritiikkiä tosiasiallisesti merkityksellisenä. Nikula puolestaan on kertonut perustuslakivaliokunnan varsin suorasukaisilta kuulostavista vaikutusyrityksistä, muttei väitä niiden tehonneen.

Kronologisessa esityksessä mainitaan ennen 2000-lukua esiintyneet tapaukset, joissa perustuslakivaliokunnan

voi sanoa arvioineen oikeusasiamiehen käsittelemiä yksittäistapauksia toimintakertomuksen käsittelyn yhteydessä. Nämä tapaukset olivat vuosilta 1925, 1928, 1930 ja 1935. Tapausten ikä ja oikeuskirjallisuuden yhdensuuntaiset kannanotot huomioon ottaen oli varmasti paikallaan kuvata oikeusasiamiehen 80-vuotisjulkaisussa suhdetta eduskuntaan sellaiseksi, että eduskunta ei puutu oikeusasiamiehen käsittelemiin yksittäisiin tapauksiin eikä anna hänelle toimeksiantoja.[88] 2000-luvulla tilanne vaikuttaa jossain määrin muuttuneen, mikä näkyy varsinkin kun tarkasteluun otetaan myös oikeuskanslerin käsittelemät tapaukset. Siksi tämä eduskunnan kannanottojen tarkastelu voidaan tässä kohdin katkaista noin vuoteen 2000.

OIKEUSASIAMIEHEN MUU YHTEISTYÖ EDUSKUNNAN KANSSA

Oikeusasiamiestä koskeva lainsäädäntö hyväksytään luonnollisesti eduskunnassa. Tällä hetkellä voimassa on laki eduskunnan oikeusasiamiehestä (197/14.3.2002, myöhempine muutoksineen). Lisäksi tärkeitä ovat laki valtioneuvoston oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävien jaosta (1224/21.12.1990) sekä eduskunnan hyväksymä eduskunnan oikeusasiamiehen johtosääntö (209/5.3.2002).[89] Aikaisemmin kaikki oikeusasiamiestä koskeva sääntely oli johtosäännössä; laki säädettäessä aikaisemmin johtosäännössä ollut sääntely haluttiin nostaa lain tasolle. Johtosääntöön jäi vain eräitä oikeusasiamiehen kanslian henkilökuntaa koskevia säännöksiä.[90]

Kronologisessa esityksessä ei ole tarpeen kovinkaan paljon kuvata oikeusasiamiestä koskevasta laista ja johtosäännöstä eduskunnassa käytyjä keskusteluja ja annettuja perustuslakivaliokunnan mietintöjä. Niiden perusteella saamani käsityksen mukaan nimittäin koko satavuotisjaksoa kuvaa hyvin Koskisen toteama: Oikeusasiamiehen johtosäännön muuttamista voitaisiin käyttää omapäisen oikeusasiamiehen nujertamiseen, mutta tähän mahdollisuuteen ei ole edes viitattu.[91] Johtosäännön muuttamisesta neuvotellaan oikeusasiamiehen kanssa, ja useimmiten oikeusasiamies esittää itse tarpeelliseksi katsomansa muutokset. Myöskään eduskunnan budjettivaltaa ei Koskisen mukaan ole käytetty oikeusasiamiehen painostamiseen. Oikeusasiamiehen kanslia on asianmukaiset neuvottelut käytyään tehnyt ehdotuksensa omaksi talousarviokseen, ja se on hyväksytty yleensä sellaisenaan.[92] Keskeinen elin oikeusasiamiehen budjetin kannalta on eduskunnan kansliatoimikunta.[93] Heinosenkaan mukaan eduskunnan budjettivalta ei ole heikentänyt oikeusasiamiehen riippumattomuutta.[94] Vanhempia arvioita en ole löytänyt, mutta toisaalta en myöskään viitteitä siitä, että tilanne johtosäännön ja budjetin suhteen olisi ollut oikeusasiamiesinstituution alkuvuosikymmeninä toinen.

Vuonna 2003 oikeusasiamies Riitta-Leena Paunio totesi eduskunnan suhtautuneen aina hyvin positiivisesti voimavaroja myöntämällä oikeusasiamiehen kansliassa havaittuihin tarpeisiin laillisuusvalvonnan toteuttamiseksi.[95] Vuonna 2017 oikeusasiamies Petri Jääskeläinen piti kanslian resursseja silloisella juttumäärällä riittävinä.[96] Tosin jo seuraavana vuonna hän joutui toteamaan henkilöstön työskennelleen jaksamisensa äärirajoilla.[97]

Oikeusasiamiehen kanslian budjetin suhteen eduskunnan suopeus on ehkä vähentynyt: ainakin toimintakertomukseen vuodelta 2015 sisältyvässä puheenvuorossaan oikeusasiamies Jääskeläinen joutui toteamaan, että eräistä oikeusasiamiehelle osoitetuista uusista erityistehtävistä huolimatta oikeusasiamies ei saanut lisää henkilöstövoimavaroja.[98] Toisaalta vuonna 2018 julkisuuteen tulleet puutteet vanhusten oikeuksien toteutumisessa johtivat siihen, että eduskunta myönsi kanslialle vuoden 2019 toimintamenoihin lisämäärärahoja käytettäväksi ikäihmisten oikeuksien toteutumisen valvontaan ja edistämiseen.[99]

Yksittäisillä kansanedustajilla on ollut myös suoria yhteyksiä oikeusasiamiehen kansliaan. Ståhlbergin mukaan kansanedustajat silloin tällöin jättävät kanteluita oikeusasiamiehelle ja toimivat siten eräänlaisina vaalipiirinsä asukkaan asiamiehinä. Tällä he saattavat saada hyvää mainetta kotiseudullaan.[100] Koskinen mainitsee, että yksittäiset kansanedustajat ottavat yhteyttä ja jättävät kanteluitakin, mutta ne on käsitelty niin kuin muutkin kantelut.[101]

Tätä puolta on käsitelty eräissä oikeusasiamiehen toimintakertomuksiin liittyvissä kansanedustajien puheenvuoroissa tarkemmin. Yllättävänkin läheisestä yhteydenpidosta kertoi edustaja Impi Muroma (skl) vuoden 1978 kertomusta käsiteltäessä: ”– – oikeusasiamies on eräissä asioissa toiminut erittäinkin ripeästi, jopa perin epätavallisena vuorokauden aikana. Jouduin vajaa kaksi viikkoa sitten herättämään oikeusasiamiehen virkatointaan hoitamaan kello 2 aamuyöllä. Oikeusasiamies tarttui asiaan ja suoritti tämän virkatehtävän sillä tavoin, että asianomaisen henkilön oikeusturva tuli täysin tyydytetyksi ja asia, jossa jouduin yhteyden oikeusasiamieheen ottamaan, silloin tuli erittäin positiivisesti hoidettua.” Kerrotusta tulee käsitys, että kansanedustajan yhteydenotto käsiteltiin erityisen ripeästi – tai että edustaja ainakin halusi esittää asian niin.[102]

Edustaja Pentti Skön (smp) totesi vuoden 1984 kertomusta käsiteltäessä, että se suuri määrä kanteluita, joita hän oli joutunut jättämään oikeusasiamiehelle, oli tuottanut noin 80-prosenttisesti myönteisen tuloksen, mihin Skön oli tyytyväinen. Skönin kahdesta puheenvuorosta ilmenee, että kyse oli tilanteista, joissa Skön kanteli kansalaisen yhteydenoton perusteella, ei siis omassa asiassaan.[103] Edustaja Sulo Aittoniemi (tuolloin ”Alkiolainen keskustaryhmä”) paheksui vuonna 2000, että hänen tekemiään kanteluita oli ollut käsittelyssä kolme kappaletta oikeusasiamiehen kansliassa pian vuoden, jota hän piti liian pitkänä aikana.[104] Tosin Aittoniemi uudisti tämän lausumansa samanlaisena seuraavana vuonna, vaikka oli kulunut yksi vuosi lisää.[105] Omiin kanteluihinsa ovat 2000-luvulla viitanneet myös eräät muut kansanedustajat.[106]

Mielenkiintoisen näkökulman tarjoaa oikeusasiamies Olavi Heinosen kirjoitus työstään elokuun 1987 viimeisellä viikolla. Viikkoon mahtui kansanedustajan välittämä kantelu, kansanedustajan tiedustelu erään asian etenemisestä sekä erään kantelijan henkilökohtainen tapaaminen. Tämän mukana tapaamisessa oli paikallinen kansanedustaja. Yhdessä viikossa oli siis esillä kolme eri asiaa, joissa kansanedustajalla oli rooli kanteluasiassa. Kirjoituksesta ei tule vaikutelmaa, että kyseessä olisi ollut tässä suhteessa poikkeuksellisen vilkas viikko.[107] Lisäksi elokuun viimeisellä viikolla eduskunta oli vielä kesäistuntotauolla, jolloin kansanedustajien yhteydenpidon oikeusasiamieheen voisi arvioida olleen pikemmin tavallista vähäisempää.

Nyttemmin vaikuttaa siltä, että kansanedustajien tekemien kanteluiden määrä on hyvin pieni eivätkä he muutenkaan pidä paljoa yhteyttä oikeusasiamiehen kansliaan – tämä vaikutelma minulle jäi jo omalta toimikaudeltani ja tämä on myös nykyinen käsitys oikeusasiamiehen kansliassa. Lieneekin niin, että edustajat noudattavat kansalaisten yhteydenottojen suhteen nykyään menettelyä, jonka edustaja Kimmo Kiljunen

(sd) on maininnut: edustaja ohjaa kansalaisen kääntymään itse oikeusasiamiehen puoleen.[108]

Nyt tuntuukin jo kaukaiselta ajatus, että kansanedustaja olisi yhteydessä oikeusasiamieheen ”kello 2 aamuyöllä” ja pyytäisi tätä ryhtymään tiettyihin toimenpiteisiin. Aivan niin aikaisia herätyksiä harva kaipaakaan, mutta onko kansanedustajien ja oikeusasiamiehen suhteiden muuttumisessa muodollisemmiksi ehkä menetettykin jotain?

Kansanedustajat ovat myös hallitukselle tekemissään kirjallisissa kysymyksissä saattaneet viitata oikeusasiamiehen päätöksiin. Tällöin ei nähdäkseni ole ollut niinkään kysymys siitä, että kansanedustaja haluaisi edistää oikeusasiamiehen ratkaisun toteuttamista, vaan kysyjä on käyttänyt oman näkemyksensä tueksi oikeusasiamiehen ratkaisua. Niinpä vuonna 1992 edustaja Pertti Paasio (sd) kysyi Posti- ja telelaitoksen suhtautumisesta tuolloin ajankohtaiseen oikeusasiamiehen tekemään päätökseen, joka koski postin laatikkoonkantoa. Paasion mukaan hämmästystä oli herättänyt Postin toimitusjohtajan kanta, jonka mukaan Posti ei välitä oikeusasiamiehen päätöksestä. Kysymykseen vastannut liikenneministeri Ole Norrback (r) muistutti oikeusasiamiehenkin todenneen asian olevan varsin vaikea ja tulkinnanvarainen.[109] Vuonna 2000 edustaja Klaus Bremer (r) kysyi hallitukselta oikeusasiamiehen tekemien Ilmailulaitosta koskevien päätösten täytäntöönpanosta. Liikenne- ja viestintäministeri Olli-Pekka Heinosen (kok) vastaus vaikuttaa tarkoittaneen sitä, että oikeusasiamiehen suosittelemiin toimenpiteisiin ei ryhdytä.[110] Seuraavana vuonna edustaja Raimo Vistbacka (ps) kysyi vapaamuurarijäsenyyden selvittämismahdollisuuksista ja viittasi oikeusasiamiehen päätökseen vuodelta 1996.[111] Esa Lahtela (sd) puolestaan vetosi oikeusasiamiehen kannanottoon televisiokanavien heikosta näkyvyydestä ja muistutti, että Pohjois-Karjalassakin on tällaisia katvealueita.[112] Jacob Söderman (sd) ja Jaakko Laakso (vas) tiedustelivat hallitukselta 19.2.2010, onko sen tarkoitus ryhtyä kiireellisiin toimenpiteisiin oikeusasiamies Paunion 18.2.2010, eli edellisenä päivänä, julkaiseman kannanoton suhteen (kysymys oli vanhusten hoidosta).[113] Kolme edustajaa ihmetteli samana vuonna, miksi ministeriö ei reagoi oikeusasiamiehen toistuviin suosituksiin sen johdosta, että tilintarkastajia ohjaavat suositukset ovat vain suomeksi.[114]

Yksi oikeusasiamiehen ja eduskunnan yhteistyömuoto on oikeusasiamiehen tai hänen edustajansa kutsuminen asiantuntijana kuultavaksi eduskunnan valiokunnassa. Tämä saattaa työllistää oikeusasiamiehen kansliaa paljonkin. Esimerkiksi vuonna 2018 eduskunnan valiokunnissa kuultiin oikeusasiamiestä, apulaisoikeusasiamiehiä ja kanslian esittelijöitä asiantuntijoina hallituksen esityksistä yhteensä 43 kertaa.[115]

Vielä on mainittava oikeusasiamiehen kanslian ja eduskunnan perustuslakivaliokunnan yhteydenpito perustuslakivaliokunnan tekemien vierailujen muodossa. Koskinen mainitsee, että perustuslakivaliokunta on yleensä kutsuttu kerran vuodessa kansliaan, mutta tapaaminen on lähinnä sosiaalista kanssakäymistä.[116] Esimerkiksi vuodelta 2002 olevassa toimintakertomuksessa mainitaan perustuslakivaliokunnan vierailleen ”perinteiseen tapaan” kansliassa.[117] Nykyään nämä vierailut ovat kansliasta saadun tiedon mukaan säännöllisiä, mutta eivät enää vuosittaisia.

Oikeusasiamiehen ensimmäiset vuosikymmenet

HAPAROIVA 1920-LUKU

Eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävä perustettiin vuonna 1920 oloissa, jolloin vuoden 1918 sisällissodasta ja sen runsaasti laittomuuksia sisältäneistä jälkiselvittelyistä ei ollut kulunut pitkäkään aika ja jolloin yhteiskunnalliset ristiriidat olivat suuret. Tosin noita ristiriitoja lievensi se, että jo vuonna 1919 pidettiin eduskuntavaalit, joissa sosialidemokraatit nousi suurimmaksi puolueeksi. Lisäksi vielä 1920-luvulla myös SDP:stä vasemmalla olevat pienpuolueet olivat eduskunnassa edustettuina, joskin niitä myös lakkautettiin. Vuosina 1920–1930 Suomessa oli 14 hallitusta, joten ne olivat lyhytikäisiä.

Näissä poliittisesti vaikeissa oloissa uuden oikeusasiamiehen tehtävän oli vaikea saavuttaa nopeasti arvovaltaista asemaa, varsinkin kun toimikausi oli yksi vuosi eikä työtäkään ollut aluksi kovin paljon. Oikeusasiamiehen tehtävän ohessa kansanedustajana toimiminen ei myöskään lisännyt oikeusasiamiehen riippumattomuutta, koska puolueyhteys oli silloin aivan ilmeinen.

Yleisesti tunnettua on, että ensimmäinen oikeusasiamies Erik Alopaeus esitti toimintakertomuksessaan oikeusasiamiehen tehtävän lakkauttamista. Eduskunta ei tietenkään niin nopeasti tehnyt noin radikaalia tointa. Perustuslakivaliokunnan mielestä toimi oli siksi uusi ja sen toimintamuodot vielä vakiintumattomat, että olisi liian aikaista lakkauttaa toimi, varsinkin kun sen olemassaolo tuskin oli vielä ehtinyt yleiseen tietoisuuteen. Jo tuossa vaiheessa perustuslakivaliokunta ehdotti määräyksiä työnjaosta oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen välillä sekä oikeusasiamiehen valitsemista kolmeksi vuodeksi kerrallaan.[118] Nämä toteutuivat vasta 1930-luvulla. Seuraavana vuonna perustuslakivaliokunta tuki jälleen mainittuja muutosesityksiä ja

piti myös huomiota ansaitsevana oikeusasiamies K. V. Holman näkemystä, jonka mukaan oikeusasiamies ei voisi olla samalla kansanedustaja.[119]

Perustuslakivaliokunnan harkittavaksi tuli piankin, ottaako se kantaa oikeusasiamiehen tulkintaan yksittäistapauksessa. Mietinnössään vuoden 1921 kertomuksesta valiokunta käsitteli lyhyesti oikeusasiamiehen tulkintaa ”kapinaan” osaa ottaneiden ja valtiorikosoikeuksien tuomitsemien henkilöiden armahtamislaeista ja totesi valiokunnassa huomautetun, ettei oikeusasiamiehen tulkinta olisi oikea. Mietinnön mukaan valiokunta ”ei kuitenkaan ole voinut käydä ratkaisemaan, miten armahduslakeja on kysymyksessä olevassa tapauksessa tulkittava”.[120] Tuosta sanamuodosta ei selviä, katsoiko perustuslakivaliokunta olleen periaatteellisia vai käytännöllisiä esteitä sille, että se ryhtyisi arvioimaan oikeusasiamiehen tulkintaa.

Vuoden 1923 kertomuksessaan oikeusasiamies katsoi, että hänen toimivaltaansa kuuluivat muutkin toimenpiteet kuin syytteen nostaminen. Erääseen kanteluun antamassaan päätöksessä oikeusasiamies oli saattanut eduskunnan valitsemien pankkivaltuusmiesten tietoon käsityksensä, ettei näiden menettely ollut ollut laillinen. Pankkivaltuusmiehet olivat kuitenkin ainoastaan siirtäneet oikeusasiamiehen päätöksen asiakirjoihin eli käytännössä katsoneet sen merkityksettömäksi, koska oikeusasiamiehellä oli vain syytteeseenpanovalta. Perustuslakivaliokunta katsoi oikeusasiamiehen tulkinnan toimivallastaan oikeaksi ja ehdotti, että eduskunta päättäisi hyväksyä tämän tulkinnan. Näin tapahtuikin.[121]

Oikeusasiamiehen tulkintaa toimivallastaan arvostella viranomaisia muutenkin kuin syyte nostamalla on pidettävä periaatteellisesti tärkeänä ja siinä mielessä oli aiheellista, että perustuslakivaliokunta tuki tulkintaa. Myöhemmin 1920-luvulla ja heti 1930-luvun alussa oli kuitenkin muutama tapaus, jossa valiokunta otti edellisiä tilanteita selkeämmin kantaa yksittäistapauksiin. Tämän voi katsoa olleen osoitus oikeusasiamiehen ja perustuslakivaliokunnan suhteiden vakiintumattomuudesta vielä tuossa vaiheessa.

Vuodelta 1926 olevan kertomuksen yhteydessä perustuslakivaliokunta hankki nähdäkseen erään vangin asiassa oikeusasiamiehen virastossa kertyneet asiakirjat. Valiokunta totesi havainneensa oikeusasiamiehen ratkaisun oikeaksi.[122] Vuodelta 1928 olevan kertomuksen käsittelyn yhteydessä perustuslakivaliokunta totesi, ettei voi yhtyä oikeusasiamiehen tulkintaan valtiopäiväjärjestyksen (7/13.1.1928) 14 §:n 1 momentista. Kyseisen säännöksen mukaan ”(v)altiopäiväin aikana älköön edustajaa eduskunnan suostumuksetta vangittako rikoksesta, ellei tuomioistuin ole määrännyt häntä vangittavaksi taikka häntä tavata verekseltä rikoksesta, josta ei voi tulla vähempää rangaistusta kuin kuusi kuukautta vankeutta”. Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden eduskuntaryhmän jäsenet Yrjö Enne ja Toivo Latva oli vangittu ja tätä oikeusasiamies oli pitänyt ongelmattomana, koska vangitseminen oli tapahtunut valtiopäivien väliaikana.[123] Edelleen perustuslakivaliokunta kehotti oikeusasiamiestä ja tämän varamiestä vastaisuudessa valvomaan, että poliittiset vangit saavat nauttia heille kuuluvia oikeuksia.[124] Kuten arvata saattaa, kyseistä mietintöä laadittaessa perustuslakivaliokunnassa oli sosialidemokraattinen enemmistö. Täysistuntokeskustelusta ilmenee enemmistön olleen poissaoloista johtuva ja siis satunnainen. Täysistunnon äänestyksessä perustuslakivaliokunnan mietintö hävisikin vastaehdotukselle, joka oli valiokunnan mietintöön liitetyn vastalauseen – ja oikeusasiamiehen tulkinnan – mukainen.[125]

Episodi osoitti selvästi, kuinka vasemmiston näkemykset perustuslakivaliokunnassa poikkesivat oikeiston näkemyksistä. Vaikka tuolloin poliittiset vangit olivat kommunisteja, vielä tuossa vaiheessa myös sosialidemokraatit kantoivat huolta poliittisten vankien oikeuksista. Sosialidemokraatit eivät liene kokeneet ketään alkuvuosien oikeusasiamiehistä poliittisesti itselleen läheisiksi. Oikeusasiamiehen varamiehenä toimi vuonna 1929 asianajaja Mikko Erich, joka oli kokoomuksen kansanedustaja vuosina 1919–1922 ja SDP:n kansanedustaja vuosina 1930–1933 ja 1939–1945.

Tämä vasemmiston epäluulo oikeusasiamiestä kohtaan näkyi oikeastaan lähes alusta asti. Kun vuoden 1921 kertomusta käsiteltäessä perustuslakivaliokunnan enemmistö tuki oikeusasiamiehen valintaa kolmeksi vuodeksi kerrallaan sekä sitä, että oikeusasiamies ei voisi olla samaan aikaan kansanedustajana, valiokunnan mietintöön jätetyn vasemmiston vastalauseen mukaan oikeusasiamies olisi valittava kahdeksi vuodeksi, ettei tehtävä jäisi ”mahdollisesti toimeen sopimattoman henkilön käsiin pitemmäksi ajaksi kuin on välttämätöntä”. Vastalauseen mukaan oikeusasiamiehen pitäisi voida olla samaan aikaan kansanedustajana. Täysistunnon äänestyksessä mietintö voitti vastalauseen mukaisen kannanoton. Täysistunnossa vasemmiston puolelta moitittiin oikeusasiamiestä passiivisuudesta.[126]

Vasemmiston taholta tehtiin vastalause myös seuraavaan perustuslakivaliokunnan mietintöön oikeusasiamiehen vuodelta 1922 annetun kertomuksen johdosta, ja jälleen täysistunnossa äänestettiin (voittaneen) perustuslakivaliokunnan mietinnön ja siihen liitetyn vastalauseen hyväksymisen välillä.[127] Kansanedustaja J. F. Aalto (sd) totesi tuolloin täysistunnossa häntä epäilyttävän, ”ettei millekään asialle, jossa on poliittista leimaa ja jossa ovat kysymyksessä henkilöt, jotka eivät ole porvarillisten piirien suosiossa poliittisen kantansa takia, saa porvaristolta mitään huomiota”. Edvard Jokelan (Sosialistinen työväen ja pienviljelijöiden eduskuntaryhmä) mukaan oikeusasiamiehen kertomuksessa pistää kaikkialla silmään erilainen suhtautuminen eri väestökerroksiin.[128] Vuoden 1923 kertomuksen käsittelyn yhteydessä sama edustaja epäili oikeusasiamiehelläkin olevan kahdenlaista oikeudenkäyttöä, toinen ”korkeassa asemassa oleville herroille” ja toinen työläisille, jotka ”pistetään vain kiinni ja koetetaan hakea syytä vasta jälestäpäin”.[129] Tuonkin vuoden kertomuksen yhteydessä perustuslakivaliokunnan mietintöön liitettiin vastalauseita, joista toinen koski oikeusasiamiehen toimivaltaa pankkivaltuusmiehiä kohtaan ja toinen vasemmistopuolueita lähellä olevia kysymyksiä. Vastaavista ehdotuksista myös äänestettiin täysistunnossa. [130]

Vuoden 1926 kertomuksen yhteydessä vastalauseita perustuslakivaliokunnan mietintöön ja kritiikkiä täysistuntokeskustelussa herättivät erityisesti vankilaolot. Pahaa vertaa oli herättänyt oikeusasiamiehen varamiehen, professori Bruno A. Sundströmin lehtihaastattelu, jossa hän oli pitänyt poliittisten vankien oloja Tammisaaren pakkotyölaitoksessa liian hyvinä. Sundströmin väitettiin esiintyneen tarkastuksella töykeästi ja nimittäneen yhtä vankia ”ryssien kätyriksi”. Perustuslakivaliokunnan mietinnön hyväksymisestä äänestettiin jälleen.[131] Myös vuoden 1927 kertomuksen yhteydessä vastalauseita perustuslakivaliokunnan mietintöön tehtiin ja perustuslakivaliokunnan mietinnön hyväksymisestä täysistunnossa äänestettiin oikeiston ja vasemmiston jaon mukaisesti.[132]

Perinteisiä ammatteja esittävät oviveistokset arkkitehti J. S. Sirénin suunnittelemassa suuren valiokunnan huoneen asiakirjakaapissa. Veistokset Hannes Autere (1930): Virkamies, Kasvattaja, Raivaaja, Kauppias / kuvaaja Vesa Lindqvist. © Kuvasto 2019.

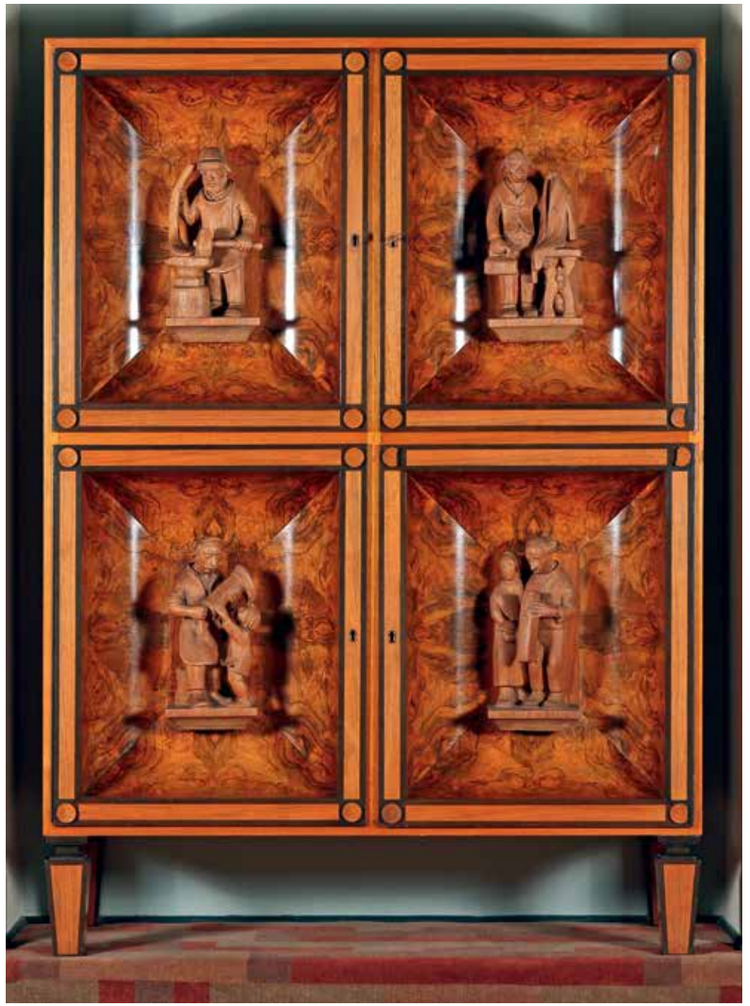

Perinteisiä ammatteja esittävät oviveistokset arkkitehti J. S. Sirénin suunnittelemassa suuren valiokunnan huoneen asiakirjakaapissa. Veistokset Hannes Autere (1930): Seppä, Vaatturi, Suutari, Puuseppä / kuvaaja Vesa Lindqvist. © Kuvasto 2019.

LAPUALAISVUODET

1920-luvun lopulla Etelä-Pohjanmaalla alkoi aktiivinen kommunisminvastainen toiminta. Lapuan liike järjestyi kesällä 1930. Sen toiminnassa tehtiin monia rikoksia, kuten niin sanottuja kyydityksiä, ja murhiakin. Vuonna 1930 eduskunta hyväksyi lait, joilla kommunistien julkinen toiminta estettiin. Äärioikeistolaisen kansanliikkeen painostus kuitenkin jatkui ja ulottui sosialidemokraatteihin ja porvarillisiin tahoihinkin. Vuonna 1932 äärioikeiston painostus valtiovaltaa vastaan näkyi Mäntsälän kapinana, jonka tasavallan presidentti P. E. Svinhufvud sai kuitenkin raukeamaan. Sen jälkeen suurin uhka demokratialle oli ohi ja äärioikeiston toiminta kanavoitui poliittiseen puolueeseen, vuonna 1932 perustettuun Isänmaalliseen kansanliikkeeseen (IKL).

Yhden kielikuvan mukaan laillisuus oli tuolloin tuuliajolla. Kommunistisen toiminnan tukahduttamiseksi hallitus ja viranomaiset nimittäin ryhtyivät myös laittomiin toimenpiteisiin, jotka sitten katsottiin voitavan jälkikäteen oikeuttaa kommunistilait säätämällä. Oikeuskanslerikaan ei puuttunut viranomaisten laittomaan toimintaan.[133] Lapuan liikkeen laittomuuksien tutkinnassa puolestaan viranomaiset olivat enimmäkseen tarkoituksellisen passiivisia. Aiheesta perustutkimuksen tehneen Juha Siltalan mukaan oikeuskansleri yritti saada virkamiehet täyttämään lailliset velvollisuutensa, mutta oli melko voimaton.[134]

Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomuksissa erityisesti vuosilta 1930 ja 1931 näkyykin hänen, tuolloin oikeuskanslerin tehtäviin kuuluneen ylimmän syyttäjän ominaisuudessa, yrittäneen saada maaherrat ja syyttäjät toimimaan tarmokkaammin kyyditysjuttujen tutkimiseksi ja riittäväksi rankaisemiseksi.[135] Perustuslakivaliokunnan mietinnön mukaan Vaasan läänin maaherraa olisi vuonna 1930 tullut arvostella vieläkin tiukemmin. Tältä osin mietintöön jätettiin vastalause, jonka jättivät kokoomuksen Oskari Lehtonen, Hilja Riipinen ja Pekka Pennanen.[136] Riipinen siirtyi sittemmin poliittisesti vielä oikeammalle; hän oli vuodesta 1933 IKL:n kansanedustaja. Vuodelta 1931 laadittuun oikeuskanslerin kertomukseen liittyvään perustuslakivaliokunnan mietintöön jättivät vastalauseen Lehtonen ja Riipinen siltä osin kuin mietinnössä oli käsitelty joidenkin virkamiesten haluttomuutta hoitaa virkatehtäviään ”sellaisissa poliittista luonnetta olevissa rikosasioissa, joita viime vuosina on esiintynyt”.[137]

Mikä oli eduskunnan oikeusasiamiehen rooli näinä myllerrysvuosina, erityisesti vuonna 1930? Kyyditykset eivät sen vuoden toimintakertomuksessa näy, mutta ei oikeusasiamies Hugo Lilius aivan toimetonkaan laittomuuksia vastaan ollut: hän antoi huomautuksen siitä, että sisäasiainministeriö oli antanut kirjeessä Vaasan läänin maaherralle kehotuksen estää toistaiseksi ”Työn Äänen” painattaminen, ilman lain tukea. Oikeusasiamies viittasi painovapauteen.[138] Perustuslakivaliokunta kiinnitti huomiota siihen, ettei kertomuksessa ollut mainittu, oliko oikeusasiamies ryhtynyt toimenpiteisiin kertomusvuoden aikana tapahtuneiden lukuisten poliittisluonteisten laittomuuksien ja väkivaltaisuuksien johdosta, joista eräät olivat kohdistuneet eduskunnan jäseniin ja eduskunnan ensimmäiseen varapuhemieheen.[139]

Tällä valiokunta viittasi siihen, että Lapuan liikkeen iskuryhmä oli heinäkuussa 1930 siepannut Sosialistisen työväen ja pienviljelijöiden eduskuntaryhmän jäsenet Eino Pekkalan ja Jalmari Rötkön eduskunnan perustuslakivaliokunnan kokouksesta ja kuljettanut heidät Lapualle. Myöhemmin samassa kuussa eduskunnan sosialidemokraattinen varapuhemies Väinö Hakkila joutui muilutetuksi ja pahoinpidellyksi. Eduskunnan koskemattomuutta oli siten poikkeuksellisesti loukattu jopa sen tiloihin tunkeutumalla. Ei siis ihme, että oikeusasiamieheltä toivottiin jotakin, vaikkapa symbolistakin tointa.

Täysistunnossa käytiinkin keskustelua siitä, oliko oikeusasiamies ryhtynyt toimenpiteisiin kyyditysten johdosta. SDP:n Aleksi Aaltonen mainitsi vuoden 1930 laittomuuksina paitsi suoraan eduskuntaan kohdistuneet, myös entisen tasavallan presidentin K. J. Ståhlbergin ja hänen puolisonsa kyyditsemisen. Edistyspuolueen Oskari Mantere piti vaikeana ajatella, ”että oikeusasiamies olisi tällaisissa oloissa istunut kädet ristissä katsomatta tarpeelliseksi puuttua mihinkään, olkoonpa ettei hänen apuaan olisi suoranaisesti pyydettykään. On luonnollista, että hän omasta aloitteestaan on joihinkin toimenpiteisiin ryhtynyt, niinkuin todella onkin tapahtunut.” Tästä Mantereen puheenvuorosta huolimatta ei oikeusasiamiehen toimintakertomuksesta tai eduskunta-asiakirjoista selviä, mihin toimenpiteisiin oikeusasiamies olisi ryhtynyt.[140] Sen sijaan kirjallisuudessa mainitaan, että oikeusasiamiehen varamies Esko Hakkila pyysi nähdäkseen varapuhemies Väinö Hakkilan kyyditysasiassa kertyneet tutkintapöytäkirjat.[141] Ehkä Mantere tarkoitti puheenvuorossaan tätä toimenpidettä – tai sitten hänen puheenvuoronsa oli sarkastinen. Maaliskuun loppuun 1930 oikeusasiamiehenä ollut J. O. Söderhjelm ainakin arvosteli 1950-luvulla seuraajaansa Hugo Liliusta passiivisuudesta Lapuan liikettä kohtaan.[142]

Perustuslakivaliokunnan mietintöön jätetyssä vastalauseessa haluttiin mietinnöstä jätettäväksi pois kappale, joka käsitteli poliittisluonteisia laittomuuksia. Vastalauseen jättivät kokoomuksen Oskari Lehtonen, Pekka Pennanen ja Hilja Riipinen sekä maalaisliiton Matti Pitkänen. Täysistunnossa Lehtonen esitti edelleen kyseisen kappaleen poistamista, mutta ehdotus hävisi äänestyksessä perustuslakivaliokunnan mietinnölle.[143] Osaksi samat edustajat vastustivat, kuten edellä todettiin, myös oikeuskanslerin kertomusten yhteydessä Lapuan liikkeeseen liittyviä kriittisiä mainintoja. Tällaisten vastalauseiden esittäjien voinee tulkita suhtautuneen liikkeeseen suopeasti.

1930-luvun alun poliittisesti levottomiin vuosiin liittyy myös keskeisiä oikeusasiamiehen asemaa koskevia lainmuutoshankkeita – jopa hanke koko tehtävän lakkauttamisesta.

Vuonna 1931 18 kansanedustajaa, muut ruotsalaisesta eduskuntaryhmästä ja yksi ruotsalaisesta vasemmistosta, teki aloitteen hallitusmuodon 49 §:n muuttamisesta. Aloitteessa pidettiin oikeusasiamiehen tehtävää tärkeänä, mutta heikkoutena olivat olleet henkilövaihdokset. Eduskunta ei ollut ollut halukas antamaan toimen haltijan pysyä paikallaan, vaikka tyytymättömyyden syytä hänen viranhoitoonsa ei olisi ollut. Hieman epädiplomaattisesti aloitteessa todettiin, että tämän epävarmuuden vuoksi pätevät juristit eivät ole halukkaita ottamaan tointa vastaan. Aloitteessa ehdotettiin oikeusasiamiehen toimikauden pidentämistä kolmeksi vuodeksi kerrallaan.[144]

Perustuslakivaliokunta puolsi aloitetta. Siellä kuulluista asiantuntijoista entinen oikeusasiamies Y. W. Puhakka kylläkin piti tehtävää tarpeettomana, mihin aloitteen vastustajat täysistuntokeskustelussa viittasivat.[145] Esimerkiksi maalaisliiton Kaapro Huittisen mukaan oikeusasiamiehen virkaa ei tarvita parlamentaarisessa järjestelmässä. Oikeusasiamiehen juttumäärä oli noussut vuonna 1929, mutta se johtui Huittisen

mukaan siitä, että tehtävän silloinen ”v. t. hoitaja nähtävästi työnpuutteessa tekemillään matkoilla vankiloihin sai lietsottua sieltä tukuttain aiheettomia valituskirjelmiä”. Edustaja John Österholm (r), lakialoitteen ensimmäinen allekirjoittaja, viittasi erityisesti viimeaikaisiin olosuhteisiin – eli käytännössä Lapuan liikkeeseen –, jotka osoittivat, että kansalaisilla on oltava kaikki mahdolliset oikeusturvan takeet. Lakialoitteen tarkoittama hallitusmuodon muutos hyväksyttiin lepäämään seuraavien vaalien jälkeen.[146]

Edistyspuoluelainen oikeusministeri T. M. Kivimäki pyysi keväällä 1931 oikeuskansleri Albert Makkoselta lausuntoa siitä, miten työnjako oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen välillä tulisi järjestää. Oikeuskansleri oli halukas siirtämään vankikantelut oikeusasiamiehelle. Oikeusasiamies Hakkila puolestaan ei omassa lausunnossaan ollut halukas ottamaan vankikanteluita vastaan. Tämän jälkeen oikeuskansleri lausui oikeusministeriölle, että jos vankikanteluita ei siirrettäisi oikeusasiamiehelle, oikeusasiamiehen tehtävän voisi lakkauttaa.[147] Tähän suuntaan hallitus päättikin edetä.

Niinpä hallitus päätti vuonna 1932 vapautua valvojastaan jättämällä ensin talousarvioesityksestä pois oikeusasiamiestä koskevat määrärahat ja antamalla sitten eduskunnalle esityksen oikeusasiamiehen tehtävän lakkauttamisesta.[148] Keskusta- ja oikeistopuolueita edustaneen hallituksen tekemän esityksen mukaan ehdotusta ei tehdä ”yksinomaan” säästäväisyyssyistä, vaan myös siksi, ettei toimi ole saavuttanut ”eikä vastaisuudessakaan näytä saavuttavan sitä merkitystä, mikä sillä oletettiin tulevan olemaan”. Erityisesti viitattiin käsiteltävänä olleiden asioiden vähäiseen määrään. Todettiin, ettei erityinen valtioelimien toiminnan valvonta eduskunnan taholta ole parlamentaarisesti hallitussa maassa ehdottoman tarpeellista.[149]

Eduskunnan lähetekeskustelussa oikeusministeri Kivimäki avasi lakkauttamisesityksen perusteluja lisää todeten, että parlamentaarisessa valtiossa oikeusasiamiehen viralle ei ole periaatteellista tarvetta: eduskunta valvoo hallitusta muutenkin. (Edelleen siis esitettiin oikeusasiamiehen olevan lähinnä hallituksen valvoja.) Käytännön tarvettakaan tehtävälle ei ollut, vaan oikeuskansleri voisi hoitaa tehtävät. Oikeusasiamies Hakkila käytti pitkän puheenvuoron käsitellen tehtävän periaatteellisia lähtökohtia ja totesi, varovaisesti asian muotoillen, saattavan olla tärkeätä, että eduskunnalla on mahdollisuus oman elimensä avulla valvoa hallitusvallan ja sen alaisten viranomaisten toimintaa. Hänkin myönsi, että oikeusasiamiehellä oli oikeuskansleriin verraten ollut vähänlaisesti työtä.[150]

Hallitus oli enemmistöhallitus, mutta se ei silti saanut eduskunnasta esitykselleen enemmistön tukea. Perustuslakivaliokunnan mukaan työtä on riittämiin sekä oikeuskanslerille että oikeusasiamiehelle ja oikeusasiamiehen tointa voidaan tehostaa tointa toisin järjestämällä, jota koskeva aloite oli hyväksytty lepäämään yli vaalien. Vastalauseen mukaan toimi oli varsin vähämerkityksellinen eikä tarpeen vaatima, joten hallituksen esitys olisi hyväksyttävä. Vastalauseen tekijöinä olivat jo tutut Lehtonen, Pennanen, Pitkänen ja Riipinen.[151]

Vuonna 1932 eduskunnassa vieläpä jätettiin 15 kansanedustajan allekirjoittama toivomusaloite oikeusasiamiehen viran lakkauttamisesta. Tätä perusteltiin samanlaisilla tehtävillä oikeuskanslerin kanssa sekä taloudellisilla syillä. Ensimmäinen allekirjoittaja oli Martti Pihkala, joka oli toiminut Lapuan liikkeessä. Hän oli kokoomuksen kansanedustaja; vuonna 1932 hän liittyi Lapuan liikkeen tilalle puolueeksi perustettuun Isänmaalliseen kansanliikkeeseen.[152] Muut allekirjoittajat edustivat kaikki kokoomusta ja ovat nykypolville varsin tuntemattomiksi jääneitä lukuun ottamatta Hilja Riipistä, jonka tausta oli myös Lapuan liikkeessä ja joka Pihkalan tavoin siirtyi IKL:ään.[153]

Hallituksen esitystä perustuslakivaliokunnan mietinnön jälkeen käsiteltäessä oikeusministeri Kivimäki lähti puheenvuorossaan siitä, että eduskunta haluaa säilyttää oikeusasiamiehen tehtävän, ja totesi, että on toteutettava oikeusasiamiehen tehtävän uudelleen järjestely, jos se halutaan säilyttää. Tarvittaisiin hänen mukaansa myös palkan korottaminen ja toimikauden pidentäminen, jotta tointa ei hoidettaisi enää sivutoimena ja jotta siihen voitaisiin saada parhaita lakimiesvoimia.

SDP:n edustaja Aleksi Aaltonen katsoi hallituksen esityksen olleen eräänlainen myönnytys ”lapualaispiireille, joiden silmätikkuna tämäkin kansanvaltaiseen järjestykseen liittyvä oikeusjärjestyksen noudattamista valvova elin on”. Aaltosen mukaan lakkautushanke ei olisi tullut päiväjärjestykseen ilman Lapuan liikettä. Ei Aaltonen silti ollut oikein tyytyväinen oikeusasiamieheen: tämä olisi voinut tehdä enemmänkin, jos vain olisi riittävästi ollut halua. Edustaja Pihkala (kok) viittasi lakkauttamisaloitteeseensa ja sanoi tehneensä sen ensi sijassa säästösyistä. Perustuslakivaliokunnan mietinnön mukainen suuren valiokunnan mietintö voitti äänestyksessä Pihkalan ehdotuksen, jonka mukaan hallituksen lakkauttamisesitys otettaisiin käsittelyn pohjaksi.[154]

Seuraava vaihe oikeusasiamiestä koskevan lainsäädännön muuttamisessa olikin hallituksen esitys laiksi valtioneuvoston oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävien jaon perusteista sekä laiksi oikeuskanslerin vapauttamisesta eräistä tehtävistä. Sen mukaan oikeusasiamiehelle siirrettiin vangittuina olevien henkilöiden kantelut ja sotilasasiat. Samalla haluttiin korottaa oikeusasiamiehen palkkausta, järjestää hänen virastonsa vakinaiselle kannalle ja lisätä työvoimaa siellä.[155] Lähetekeskustelussa ainoan puheenvuoron käytti oikeusasiamies Hakkila, joka kylläkin piti vankien kanteluja ”verraten toisarvoisina”, mutta myönsi käytännön näkökohtien saattavan puoltaa vankikantelujen keskittämistä. Edustaja Riipinen (ikl) sekä jätti vastalauseen perustuslakivaliokunnan mietintöön että käytti täysistunnossa puheenvuoroja. Hän piti oikeusasiamiestä tarpeettomana ja valtion menoja lisäävänä. Ainakaan puolustuslaitos- ja suojeluskunta-asiat eivät saisi tälle siirtyä, koska toimi vaihtuu kädestä käteen puoluesuhteitten mukaan ja voi joutua ”kommunistien asianajoa” harjoittavalle henkilöllekin. Tulisi pikemmin ryhtyä toimenpiteisiin tahallista oikeuden valvonnan vaivaamista vastaan; tällä Riipinen tarkoitti vankiloista ”kommunistien antamien määräysten mukaan” tulevia asiattomia valituksia. Lakiehdotus hyväksyttiin perustuslain muuttamisen järjestyksessä eli lepäämään seuraavien vaalien jälkeisille valtiopäiville.[156]

Siten vuoden 1933 valtiopäivillä oli käsiteltävänä kaksi lepäämässä ollutta oikeusasiamiestä koskevaa lainmuutosta. Vielä tuolloinkin edustaja Riipinen piti tehtävää tarpeettomana. Kokoomuksen Edwin Linkomies oli sinänsä samaa mieltä mutta totesi, että kun kerran virka on päätetty pitää, on työnjakoon pyrittävä. Isänmaallisen kansanliikkeen Bruno A. Sundström, joka itse oli hoitanut oikeusasiamiehen varamiehen tehtävää pitkään, vuosina 1924–1928 – ja herättänyt toiminnallaan vasemmistossa närkästystä, kuten edellä todettiin – totesi, että oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen viranhoidosta ”viime aikoina” voidaan tehdä paljon huomautuksia. Molemmista viroista oli hänen mielestään tullut jonkinlaisia kruunun juristivirkoja, vaikka tärkein tehtävä piti olla kansalaisten oikeuksien turvaaminen.[157]

Lopputulos oli se, että oikeusasiamiehen toimikausi päätettiin pidentää kolmeksi vuodeksi ja tietyt tehtävät siirrettiin oikeuskanslerilta oikeusasiamiehelle.[158] Sen jälkeen oikeusasiamiehellä on ollut työtä vähintäänkin riittävästi, ja oikeusasiamiehen aseman voi sanoa vakiintuneen.

Lapuan liikkeen toiminnan jälkikaikuja kuultiin vielä vuonna 1933, kun perustuslakivaliokunta antoi mietinnön oikeusasiamiehen kertomuksista vuosilta 1931 ja 1932. Jälkimmäiseen liittyen valiokunta oli hankkinut selvitystä vuosina 1930–1933 poliittisluonteisista rikoksista etsintäkuulutetuista ja lausui, että hallituksen, oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin tulisi valvoa, ettei laiminlyöntejä etsintäkuulutettujen pidättämisessä tapahdu, ja ryhtyä tarvittaessa toimenpiteisiin. Vastalauseessa edustajat Edwin Linkomies (kok) ja Bruno A. Sundström (ikl) pitivät viranomaisten kritisoimista siitä, että nämä eivät olleet toimineet riittävän tarmokkaasti etsintäkuulutettujen pidättämiseksi, ylimalkaisena syytöksenä, joka olisi poistettava mietinnöstä.[159] Mietinnön pohjalta käytiin täysistunnossa vilkas keskustelu. SDP:n Aleksi Aaltonen piti erästä yksittäistapausta esimerkkinä siitä, kuinka helppoa lapualaisten on ollut välttää viranomaisten ulottuville joutuminen. Perustuslakivaliokunnan mietintö hyväksyttiin vastoin Linkomiehen tekemää poistoehdotusta.[160]

Oikeusasiamiehen tehtävän voi siis sanoa olleen vaarassa lapualaisvuosina, mutta lopputuloksena olikin aiempaa vahvemmassa ja vakiintuneemmassa asemassa oleva oikeusasiamies. Oikeusasiamies ei pahimpana kyyditysvuotena 1930 esimerkiksi ojentanut Lapuan liikkeen rikosten selvittämisessä passiivisia virkamiehiä, mikä puhuisi sitä eduskuntakeskustelussa esitettyä arviota vastaan, että esitys oikeusasiamiehen tehtävän lakkauttamisesta olisi ollut ”myönnytys lapualaispiireille”. Toisaalta loppuvuodesta 1931 oikeusasiamieheksi valitun Hakkilan väitettiin eräässä sanomalehtikirjoituksessa olevan ”porvarillisen yhteistoiminnan vastustaja ja kansanliikkeen soimaaja”.[161] Silloisessa kielenkäytössä se tarkoitti, että hänen katsottiin olevan Lapuan liikkeen vastustaja. Jussi Pajuojan ja Pasi Pölösen mukaan Hakkilan tekemä pesäero Lapuan liikkeeseen – jolla oli aluksi kannatusta maalaisliitossakin – oli yksi syy hänen valintaansa oikeusasiamieheksi.[162] Lisäksi hän oli oikeusasiamiehen varamiehenä vuonna 1930 edes jollain tavoin puuttunut viranomaistoimintaan kyydityksen selvittämiseksi. Ei voida sulkea pois sitä, että Hakkilan poliittiset näkemykset olivat vauhdittaneet oikeusasiamiehen tehtävän lakkauttamishanketta.

Eduskunnan perustuslakivaliokunnassa halukkaita lakkauttamaan oikeusasiamiehen tehtävän olivat samat kokoomuksen ja maalaisliiton edustajat, jotka vastustivat oikeuskanslerin ja oikeusasiamiesten kertomusten käsittelyn yhteydessä kriittisiä mainintoja virkamiesten ja oikeusasiamiehen passiivisuudesta Lapuan liikkeen laittomuuksien edessä. Vuoden 1933 eduskuntavaalien jälkeen vaaliyhteistyössä olleet kokoomus ja IKL järjestäytyivät omiksi ryhmikseen. Tuolloin oli – Hilja Riipisen päiväkirjan mukaan – näistä edustajista Oskari Lehtonen kuulunut ryhmään, joka totesi heillä olevan erinäisiä ristiriitoja kokoomuksessa, mutta jotka kuitenkin katsoivat parhaaksi jäädä kokoomukseen. Jos näin on tosiaan ollut, ei IKL:n ja sitä edeltäneen Lapuan liikkeen ajatusmaailma ollut Lehtoselle kovin vieras. Sen sijaan perustuslakivaliokunnan mietintöjen perusteella myös Lapuan liikkeen ymmärtäjäksi tulkitsemani Pekka Pennanen suhtautui Riipisen mukaan moittivasti kokoomuksen yhteistyöhön IKL:n kanssa.[163] Aktiivisesti eduskuntakeskusteluissa oikeusasiamiehen tehtävää vastusti Lapuan liikkeen aktiivi Riipinen ja lakkauttamistoivomusaloitteen ensimmäinen allekirjoittaja oli liikkeen aktiivi Pihkala. Kaikkiaan syntyy vaikutelma, että Lapuan liikkeessä toimineet ja sitä ymmärtäneet tahot vastustivat periaatteellisista syistä oikeusasiamiehen tehtävää. Liikkeen hyvittelyä pitävät hallituksen antaman lakkauttamisesityksen mahdollisena taustana myös Pajuoja ja Pölönen.[164]

Tuossa tilanteessa vasemmisto, joka oli 1920-luvulla ollut perustuslakivaliokunnan mietintöön jätetyin vastalausein ja eduskuntapuheenvuoroin oikeusasiamiehen kriitikko, tuli kuitenkin oikeusasiamiehen tueksi, vaikka SDP:stä esitettiinkin kritiikkiä oikeusasiamiehen passiivisuudesta. Puolueen edustajat tekivät varmaankin eron oikeusasiamiehen tehtävän ja oikeusasiamiehen henkilön välillä. Tehtävää tuettiin, vaikka henkilöön ei useimmiten oltu tyytyväisiä.

Mielenkiintoinen on IKL:n Sundströmin tosin yksilöimättömäksi jäänyt kritiikki oikeusasiamiehenkin muuttumisesta ”kruununjuristiksi”. Vaikka Sundström (myöhemmin Salmiala) edustikin äärioikeistolaista puoluetta, hänellä ei ollut taustaa Lapuan liikkeessä. Hänen on luonnehdittu olleen IKL:n toiminnan laillisuuden vartija.[165]

Esko Hakkilan muotokuva, Mikko Oinonen / kuvaaja Katri Laukkanen (1941, öljy kankaalle). © Kuvasto 2019.

ESKO HAKKILAN PITKÄ KAUSI

Edellä kuvattiin vuosina 1932–1945 oikeusasiamiehenä olleen Esko Hakkilan toiminnan alkuvuosia oikeusasiamiehen tehtävän lakkauttamishankkeineen. Myöhemmin poliittinen elämä Suomessa muuttui vakaammaksi. Lapuan liike kiellettiin järjestönä Mäntsälän kapinan jälkeen. Sen toimintaa puoluemuodossa jatkanut Isänmaallinen kansanliike ja kokoomus olivat yhteistyössä vuoden 1933 eduskuntavaaleissa, mutta puolueiden yhteenlaskettukin kansanedustajien määrä alitti selvästi vaalia edeltäneen kokoomuksen edustajien määrän. Poliittisten kiistojen tasaantumista osoittivat 1930-luvun varsin pitkäaikaiset hallitukset, T. M. Kivimäen porvarillinen vähemmistöhallitus (1932–1936) ja A. K. Cajanderin ”punamultahallitus” (1937–1939), jossa vuoden 1918 rajat ylittäen SDP oli samassa hallituksessa porvarillisten (keskustalaisten) puolueiden kanssa.

Hakkilan oikeusasiamieskauteen sisältyivät myös talvisodan ja jatkosodan vaikeat vuodet. Talvisota käytiin puolustustaisteluna ja lyhyen kestonsakin vuoksi

melkoisen kansallisen yksimielisyyden vallassa, mutta jatkosodassa tilanne oli toinen. Sota oli Suomen kannalta revanssiluonteinen ja hyökkäyksellinen, minkä lisäksi Suomen yhteistyö Saksan kanssa ja sodan jatkuminen odotettua pitempään alkoivat jakaa mielipiteitä. Saksan häviön häämöttäessä vaatimukset rauhaan pyrkimisestä lisääntyivät Suomessa.

Sota-ajan hallitukset olivat laajapohjaisia ja esimerkiksi J. W. Rangellin hallituksessa (1941–1943) olivat edustettuina kaikki eduskuntapuolueet. Muistettava kuitenkin on, että kommunistien toiminta oli kiellettyä ja kommunismia kannattaneet päätyivät suurella todennäköisyydellä jatkosodan aikana vankilaan tai ilman rikostuomiota turvasäilöön. Tämä kontrolli ulottui muihinkin kun kommunisteihin, sillä sosialidemokraattien oppositioryhmään kuuluneet niin sanotut kuutoset joutuivat syksyllä 1941 pidätetyiksi ja myöhemmin tuomituiksi vankeuteen.

Äärioikeiston laittomuuksien ja suurimpien puolue-erimielisyyksien loppuminen näkyi jo vuoden 1934 valtiopäivillä. Vaikka oikeusasiamiehen kertomuksessa käsiteltiin muun muassa niin sanottua suurta vakoilujuttua[166] ja eräitä muitakin poliittisesti herkkiä aiheita, perustuslakivaliokunnan mietintöön jätetty vastalause koski tällä kertaa Suomen Pankin erään haarakonttorin johtajan palkkaetuja. Tämän lisäksi täysistunnossa keskusteltiin vilkkaasti Tenholan kieliriidasta.[167] Seuraavan vuoden kertomusta käsitellessään perustuslakivaliokunta otti viiden vuoden tauon jälkeen kantaa yksittäistapaukseen. Valiokunta piti riittämättömänä sitä, että oikeusasiamies oli saattanut käsityksensä eräästä virheellisyydestä vain ministerin ja esittelijän tietoon; hänen olisi valiokunnan mielestä tullut ryhtyä muihinkin toimenpiteisiin.[168]

Muutaman vuoden päästä käytiin eduskunnassa keskustelu, jossa oikeusasiamies sai kritiikkiä niin vasemmalta kuin oikealta. Ensinnäkin oikeusasiamies oli – ajankohtaan nähden ehkä yllättävänkin vapaamielisesti – esittänyt, että uskonnollisesta yhdyskunnasta eronneet vangit vapautettaisiin hartaustilaisuuksista, joita oli pidetty aamu- ja iltatarkastusten yhteydessä.[169] Tätä aihetta ei käsitelty perustuslakivaliokunnassa, mutta sen sijaan keskustelua käytiin eduskunnan täysistunnossa. Edustaja Hilja Riipinen (ikl) ei ymmärtänyt sitä, että oikeusasiamies oli tällä tavoin asettunut ”joidenkin kirkosta eronneiden rettelöinnin ja oikkujen puolelle”, vaikka ollaan kristityssä maassa. Samaa mieltä oli edustaja Arvi Malmivaara (ikl, ammatiltaan kirkkoherra). Edustaja Vilho Kivioja (maalaisliitto, kirkkoherra) paheksui sitä, että oikeusasiamies piti parempaa huolta vangeista ja heidän uskonnonvapaudestaan kuin muista kansalaisista. Edustaja Kaarlo Kares (ikl, kirkkoherra) piti jonninjoutavana puuttua siihen, että joku vanki joutuu pari minuuttia kuuntelemaan uskonnollista puhetta. Tämä johti hänet ajattelemaan, että koko oikeusasiamiehen virka on tarpeeton.

Oikeusasiamies Hakkila käytti täysistunnossa puheenvuoron, joka jää tiukkuudessaan oikeusasiamiesinstituution historiaan. Hän nimittäin osoitti pitkässä puheenvuorossaan sanansa suoraan edustaja Riipiselle todeten muun muassa: ”Minun täytyy valittaa sitä, että ei osata erottaa tai tahdota erottaa puhtaita lainopillisia kysymyksiä ja uskonnollisia arvoja, vaan käsitteitä sotkien esitetään asiat niin kierolla ja totuutta hämäävällä tavalla, että on vaikeata havaita edes pyrittävän oikeuteen ja totuuteen, joiden kuitenkin uskonnon itsensä velvoituksen ja valtiopäiväjärjestyksen selvän säännöksen mukaan pitäisi olla jokaisen edustajan toiminnan ohjeena. Kun sanotte, ed. Riipinen, että minun toimintani aivan ilmeisesti osoittaa meidän uskontomme, Suomen kansan uskonnon, aliarvioimista, kannatte väärää todistusta lähimmäisestänne.”[170] Hakkila viittasi kaikille kuuluvaan uskonnonvapauteen ja kansalaisten yhdenvertaisuuteen lain edessä, oli henkilö vapaa tai vangittu. Oikeusasiamies ja Riipinen sanailivat keskenään vielä lisääkin.

Edistyspuolueen T. M. Kivimäki, joka entisenä pääministerinä sekä siviilioikeuden professorina on ollut arvovaltainen kansanedustaja, totesi oikeusasiamiehen olleen asiassa oikeassa, ”mutta se tapa, millä hän esiintyi täällä kansanedustajaa vastaan, ei ollut hänen asemansa mukainen”.[171]

En ole havainnut oikeusasiamiehen 100-vuotiskaudella muiden puheenvuorojen kuin Kivimäen esittämän käsittelevän sitä, mitä oikeusasiamies saa ja mitä ei saa sanoa eduskunnassa, mutta toki Hakkilan esiintymisenkin oli poikkeuksellista. Toisaalta siitä ei vaikuta seuranneen mitään haittaa Hakkilalle, jonka oikeusasiamiesura jatkui tämän jälkeen vielä pitkään. Hakkila lienee arvioinut asemansa niin vahvaksi, että hän on voinut käydä arvostelemaan oikeusasiamiehen tehtävän vanhaa kriitikkoa Riipistä.

Sosialidemokraattien taholta puolestaan herätti kritiikkiä vankien lehtitilausoikeutta koskeva oikeusasiamiehen kanta. Oikeusasiamies oli kylläkin pitänyt perusteettomana Turun keskusvankilan kieltoa, jonka mukaan vanki ei voinut tilata Suomen Sosialidemokraattia. Oikeusasiamies ehdotti oikeusministeriölle, eikö pakkolaitosvankien oikeus tilata lehtiä olisi järjestettävä kuten ”tutkinto”- ja valtiollisilla vangeilla.[172] Kun jälkimmäisillä ei ollut siihenkään asti ollut sanomalehtien tilaamisoikeutta, oli lopputulos se, että kaikilta vangeilta kiellettiin oikeus tilata poliittisia lehtiä. He saivat tilata vain eräitä osuustoiminnallisia ja taloudellisia sanomalehtiä. Sosialidemokraattien taholta katsottiin perustuslakivaliokunnan mietintöön jätetyssä vastalauseessa ja täysistuntokeskustelussa muutoksen olleen perusteeton ja oikeusasiamiehen antaneen ”sysäyksen vankien oikeuksien suistamiselle”.[173]

Tämän jälkeen usean vuoden ajan oikeusasiamiehen toimintakertomukset eivät aiheuttaneet vastalauseita perustuslakivaliokunnan mietintöön tai suurempaa keskustelua eduskunnan täysistunnoissa. Tämä koskee myös sotavuosia. Kuutosiin kuulunut kansanedustaja K. H. Wiik kylläkin kanteli pidättämisestään, mutta oikeusasiamies toisti edeltäjiensä kannan ja katsoi, että Wiikiä ei ollut ”vangittu valtiopäiväin aikana siinä merkityksessä kuin näitä sanoja käytetään – – valtiopäiväjärjestyksen 14 §:ssä”, joten tämäkään kansanedustajan vapaudenriisto ei aiheuttanut oikeusasiamiehen toimenpiteitä. (Wiik oli pidätetty 26.8.1941 istuntotauon aikana.)[174]

Vuoden 1942 kertomuksessa sivuttiin epäselvissä oloissa rintamalla omien ampumaksi tulleen aseistakieltäytyjä Arndt Pekurisen asiaa. Kysymys oli Pekurisen ruumiin luovuttamisesta hänen omaisilleen. Oikeusasiamies ei nähnyt asiassa tapahtuneen virheellisyyksiä.[175] Sinänsä Pekurisen kuolemaan liittyi sellaisia epäselvyyksiä, joita oikeusasiamies olisi toisissa oloissa voinut ryhtyä oma-aloitteisestikin tutkimaan.[176] Toisaalta oikeusasiamiehen kanslian resurssit olivat sota-ajan poikkeusoloja ajatellen selvästi liian pienet.[177]

Varsin varovaista eduskuntakeskustelua sotilaiden oikeusturvasta käytiin liittyen aloitteeseen armeijan oikeusasiamiehen tehtävän perustamisesta. Asiasta oli tehty jo ennen talvisotaa, syyskuussa 1939, toivomusaloite. Viidestä allekirjoittajasta kolme oli myöhemmin siirtynyt ”kuutosiin” ja joutunut vanki-

laan, kaksi muuta oli edelleen SDP:n kansanedustajia. Aloitteen perusteluna viitattiin Ruotsissa tuolloin olleeseen armeijan oikeusasiamieheen ja tarpeeseen noudattaa kansanvaltaisia periaatteita armeijassamme. Oikeusasiamiehen tehtävistä saati olemassaolosta aloitteessa ei mainittu mitään.[178] Perustuslakivaliokunta antoi mietintönsä asiasta vasta vuonna 1942. Lyhyessä mietinnössä todettiin, että jos aloitteessa tarkoitetuista näkökohdista tahdottaisiin keskustella, tämän tulisi tapahtua ”säännöllisissä oloissa” eikä sodan aikana.[179]

Täysistuntokeskustelussa aloite sai tukea. Todettiin muun muassa, että oikeuskanslerilla ja oikeusasiamiehellä on riittävästi tekemistä siviilihallinnon parissa. Aloitetta tukeneet ottivat kuitenkin etäisyyttä varsinkin sen ensimmäiseen allekirjoittajaan, ”kuutosena” vankilatuomion saaneeseen Cay Sundströmiin. IKL:n Bruno A. Salmialan mukaan aloite oli tehty Moskovasta annettujen ohjeiden mukaan tarkoituksena tuhota armeijan taistelutahto. Äänestyksessä aloitetta kannatti kohtalaisen paljon kansanedustajia, 58. Vastustajia oli 87, poissa oli 47, tyhjiä ääniä annettiin 7.[180]

Oikeusturvaan liittyvistä kysymyksistä ei ylipäätään käyty sodan alkuvuosina eduskuntakeskustelua. Sodan nopean ja voittoisan päättymisen odotuksessa moni sellainenkaan poliitikko, joka myöhemmin kääntyi niin sanottua rauhanoppositiota kohti, ei halunnut kiinnittää esimerkiksi vankeja koskeviin oikeusturvakysymyksiin sen kummempaa huomiota. Sellaisia kysymyksiä ei myöskään sota-ajan lehdistössä ollut sensuurin vuoksi mahdollista nostaa esille. Monia varmasti myös pelotti ”kuutosten” kohtalo, joka osoitti, että sotaan kriittisesti suhtautuva kansanedustajakin saattaa päätyä kalterien taakse. Sodan loppuvaiheessa tilanne jossain määrin muuttui. Niinpä syksyllä 1943 voitiin eduskunnassa esittää turvasäilöläisten ja Suomeen tulleiden pakolaisten kohtelun voimakastakin kritiikkiä.[181] Myös valtiollisten (eli poliittisten) vankien asemasta keskusteltiin ja äänestettiinkin eduskunnassa vuosina 1942 ja 1943.[182]

Merkki muuttuvista ajoista oli, että vuonna 1943 perustuslakivaliokunta kiinnitti huomiota vankiloiden ruokaoloissa oikeusasiamiehen kertomusvuonna (1942) ilmenneisiin vakaviin puutteellisuuksiin.[183] Sodan päätyttyä tultiin sitten huomaamaan, että vankilaolot kaipasivat huomattavasti perusteellisempaakin tuuletusta.

SODANJÄLKEISET SELVITTELYT

Jatkosota päättyi Suomen tappioon, vaikkei Neuvostoliitto saavuttanutkaan sotilaallisia tavoitteitaan eikä Suomea miehitetty. Maahan saapui syksyllä 1944 Liittoutuneiden valvontakomissio, jossa käytännössä määräävässä asemassa olivat Neuvostoliiton edustajat. Valvontakomission maassaolo varjosti Suomen poliittista ilmapiiriä aina vuoteen 1947 asti, jolloin se poistui maasta.

Syyskuun 19. päivänä 1944 allekirjoitetun välirauhansopimuksen 20 artiklan mukaan ”Suomi sitoutuu viipymättä kansalaisuudesta ja kansallisuudesta riippumatta vapauttamaan kaikki ne henkilöt, joita pidetään vangittuina Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksi suorittamansa toiminnan tai Yhdistyneiden Kansakuntien asialle osoittamansa myötätunnon taikka heidän rodullisen syntyperänsä takia, sekä myös kumoamaan kaikki diskriminatooriset lainsäädännöt ja niistä johtuvat rajoitukset”.

Yhdistyneillä Kansakunnilla tarkoitettiin tässä tapauksessa käytännössä Neuvostoliittoa. Artikla merkitsi vankiloissa ja turvasäilössä olleiden kommunistien ja muiden vasemmistolaisten vapautumista sekä kommunistien poliittisen toiminnan sallimista. Suomen Kommunistinen Puolue (SKP) aloitti julkisen toimintansa. Kommunistien ja vasemmistososialistien muodostama SKDL saikin vuoden 1945 eduskuntavaaleissa peräti 49 paikkaa. Vuoden 1948 vaaleissa se kärsi merkittävän tappion saaden 38 paikkaa.

Sodan jälkeen muuttuneissa poliittisissa oloissa eräiden viranomaisten sodanaikaista toimintaa alettiin selvittää. Asetettiin toimikunta tutkimaan poliisin taholta tapahtuneiksi väitettyjä pahoinpitelyjä ja toinen toimikunta tutkimaan päämajan valvontaosaston toimintaa sota-aikana. Molemmat toimikunnat saivat selville todennäköisiä pahoinpitelyitä; oikeudenkäynteihin asti tutkimukset eivät kuitenkaan käytännössä edenneet kuin muutamissa tapauksissa.[184] Vaikka poliisi ja armeija kuuluivat oikeusasiamiehen valvottaviin, eivät näiden lokakuussa 1945 valmistuneiden toimikuntien raporttien johtopäätökset vaikuttaneet oikeusasiamiehen asemaan haitallisesti.

Toisin oli vankiloiden sodan ajan olojen selvittämisen laita. Se oli myös huomattavasti perusteellisempaa, ja jatkui alkuvuodesta 1945 syksyyn 1947 asti. Oikeudellisiin toimiin ryhdyttiin useissa sadoissa pahoinpitelytapauksissa.[185] Tutkintojen perusteellisuuden eroon lienee vaikuttanut se, että valtiollisessa poliisissa ja päämajan valvontaosastossa pahoinpidellyt olivat kommunistien rivihenkilöitä, muita vastarinnan tekijöitä ja niin sanottuja metsäkaartilaisia, kun taas vankiloissa ja turvasäilössä oli ollut kuutosryhmän kansanedustajien ja SKP:n johtoon nousseiden uusien voimien kaltaisia tunnettuja henkilöitä.[186]

”Kuutosten” vapauduttua vankilasta ja saatua marraskuussa 1944 kansanedustajanpaikkansa takaisin vankilaolojen kritiikki alkoikin eduskunnassa. Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomusta vuodelta 1943 käsiteltiin täysistunnossa tammikuussa 1945, jatkosodan jo päätyttyä. Perustuslakivaliokunnan mietintö oli varovainen: siinä toivottiin, että oikeusasiamies toimittaisi mahdollisuuksien mukaan jokaisessa vankilassa kerran vuodessa tarkastuksen.[187]

Täysistunnossa vankilaoloista keskusteltiin reippaammin. Yhtenä ”kuutosista” vankilassa jatkosodan aikana ollut Yrjö Räisänen (sosialistinen eduskuntaryhmä) moitti pitkässä puheenvuorossaan vankilaoloja ja totesi, ettei oikeusasiamies ollut riittävästi tutustunut oloihin vankiloissa. Oikeusasiamies Hakkila käytti täysistunnossa puheenvuoron ja kertoi tarkastaneensa 13 vuoden aikana kaikki vankilat, tärkeimmät moneen kertaan. Hän oli saanut kuvan, joka poikkesi ”oleellisesti siitä mustamaalauksesta, joka viime aikoina näyttää tulleen melkeinpä muotiasiaksi, kun vankilaoloistamme on kysymys”. Sodan aikana oikeusministerinä ollut Oskari Lehtonen (kok) esitti nykyajan näkökulmasta hämmentävän puheenvuoron, joka ei kuitenkaan vaikuta omana aikanaan synnyttäneen paheksuntaa. Lehtonen selosti vankeinhoitolaitoksen ylilääkärin kertomusta havainnoistaan keväältä 1943, koskien poliittisista rikoksista vankeuteen tuomittuja Räisästä, Johan Heloa, K. H. Wiikiä ja Mauri Ryömää. Lehtonen luki näiden terveystiedot julki eduskunnassa, pyrkien siten osoittamaan väitteet näiden huonosta kohtelusta vääriksi. Räisänen teki perustuslakivaliokunnan mietintöön nähden kilpailevan ehdotuksen eduskunnan kannanotoksi, mutta siinä olisi vain käsitelty vankien turvaa tapaturman varalta. Ehdotus hävisi äänestyksessä perustuslakivaliokunnan mietinnölle luvuin 78–46; poissa oli peräti 75 kansanedustajaa.[188]

Vankilaoloja varatuomari Helge Halmeen johdolla tutkinut toimikunta aloitti työnsä helmikuussa 1945. Se sai aluksi vain kahden kuukauden määräajan. Jo tuon nopeasti tehdyn selvityksen perusteella toimikunta totesi, että vankeja oli sodan aikana pahoinpidelty vankiloissa, joissakin suorastaan järjestelmällisesti. Tämän jälkeen perustettiin vankiloiden tutkimustoimisto, joka siis toimi lokakuuhun 1947 asti.

Sodanjälkeiset uudet olot eivät Suomessa merkinneet suurta virkamieskunnan puhdistusta, ehkä valtiollista poliisia ja liikkuvaa poliisia lukuun ottamatta. Jotkut korkeat virkamiehet kuitenkin painostettiin eroamaan.[189] Esimerkiksi vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja A. P. Arvelo erosi virastaan vuoden 1945 lopussa, vankeinhoidon matrikkelin mukaan ”vankeinhoitopolitiikan ja sota-ajan vankilaolojen jouduttua julkisuudessa voimakkaan kritiikin kohteiksi”.[190]

Mikähän olisi ollut oikeusasiamies Hakkilan kohtalo, jos hän olisi joutunut syksyllä 1945 mittauttamaan kannatuksensa uudelle toimikaudelle?[191] Hakkilahan oli eduskuntapuheenvuorossaan tammikuussa 1945 selkeästi puolustanut vankilaoloja, ilmeisesti siis väärän tai ainakin puutteellisen näkemyksen perusteella. Hakkila oli kuitenkin nimitetty korkeimman hallinto-oikeuden jäseneksi, missä tehtävässä hän aloitti vuoden 1946 alussa.

Seuraavan, vuoden 1944 kertomuksen käsittelyn yhteydessä annettu kritiikki olikin sitten jo tiukempaa. Perustuslakivaliokunta kuuli Hakkilaa ja ”vankilakomitean” puheenjohtaja Halmetta ja totesi vankiloissa olleen kertomusvuonnakin puutteellisuuksia ja väärinkäytöksiä. Näytti siltä, ettei tarkastusjärjestelmä ollut ollut kyllin tehokas. Valiokunta edellytti vankiloiden tarkastuksen järjestettäväksi jatkossa niin tehokkaaksi, ettei epäkohtia ja väärinkäytöksiä pääse syntymään.[192]

Täysistunnossa edustaja Räisänen katsoi perustuslakivaliokunnan silittelevän oikeusasiamiehen laiminlyöntejä. Tämä oli hänen mielestään lyönyt laimin tarkastukset, mitä osoittivat vankeinhoito-olojen tutkimuskomiteassa ilmenneet huonot vankilaolot. Räisänen ehdotti eduskunnan kannanotoksi, että oikeusasiamies oli ”toimettomuudellaan ja puuttuvalla asianharrastuksella osaltaan myötävaikuttanut siihen, että maamme eräissä vankiloissa todetut epäkohdat ja väärinkäytökset ovat päässeet syntymään ja saaneet jatkua vuosikausia”. Räisänen paheksui sitä, että Hakkila oli palkittu ”lähimain” yhtä korkealla viralla korkeimmassa hallinto-oikeudessa, ja katsoi, että eduskunta ei saisi päästää Hakkilaa livahtamaan ”kuin koira veräjästä”. Hakkilan seuraaja, oikeusasiamies Reino Kuuskoski kertoi omassa puheenvuorossaan, että oikeusasiamiehen mahdollisuudet tilapäisillä tarkastuksilla estää epäkohtia vankiloissa ovat vähäisiä. Räisäsen ehdotus hävisi perustuslakivaliokunnan mietinnölle 94–53, poissa oli nytkin varsin paljon edustajia eli 51.[193]

Vielä vuonna 1947 Räisänen pitäytyi samassa aihepiirissä käsiteltäessä viimeistä Hakkilan kauden eli vuoden 1945 toimintakertomusta. Hänen mielestään Hakkilan olisi tullut vähintään seurata ”kuutosten” jutun tuomioistuinkäsittelyä, minkä tämä oli lyönyt laimin.[194]

Tämän jälkeen sota-ajan asioiden käsittely oikeusasiamiesten kertomusten käsittelyn yhteydessä vaimeni. Vaikka vankilaoloja olikin erillisen toimikunnan toimesta selvitetty, jää vaikutelma, että oikeusturvan tilaa sota-aikana ei paljon haluttu käsitellä sodan jälkeen. Muut poliittiset tahot kuin kommunistit ja vasemmistososialistit olivat pääosin tukeneet sota-ajan politiikkaa, joten useimpien puolueiden into jälkiselvittelyihin ei ollut suuri. Siksi sosialidemokraatit eivät tällä kertaa olleet oikeusasiamiehen kriitikkoina, toisin kuin vielä 1920-luvulla. Lisäksi sota-ajan tapahtumien jälkikäteinen selvittäminen ei vaikuta olleen kommunistienkaan parissa ensisijaisen tärkeä kysymys. Maan alta päässeen puolueen aktiiveilla oli uudessa tilanteessa runsaasti tehtävää, ja tärkeämpänä pidettiin katsoa eteen- kuin taaksepäin.[195]

Seuraavaksi vankilaan alkoi joutua uusia ryhmiä, joiden kohtelu herätti poliittisen oikeistonkin mielenkiinnon vankilaoloja kohtaan. Näitä ryhmiä olivat esimerkiksi ”sotasyylliset” sekä asekätkennästä epäillyt ja aikanaan tuomitut. Niinpä esimerkiksi vuonna 1946 muukin kuin vasemmistolainen lehdistö kirjoitti näkyvästi vankilaoloista.[196]

Vuoden 1947 kertomuksesta keskusteltaessa vasemmisto oli jälleen kriittinen, mutta nyt ei oikeusasiamiehen passiivisuutta vaan hänen liialliseksi väitettyä aktiivisuuttaan kohtaan. Perustuslakivaliokunnan mietintöön jätetyn kolmen SKDL:n edustajan vastalauseen mukaan oikeusasiamies oli menetellyt harkitsemattomasti, kun oli kehottanut syyttäjiä nostamaan syytteet eräitä virkamiehiä vastaan pidätettyjen ja turvasäilöön määrättyjen kohtelusta, vaikka nämä virkamiehet ”erittäin vaikeassa sisä- ja ulkopoliittisessa tilanteessa ovat suorittaneet tutkimuksia maallemme vahingollisessa asekätköjutussa”. Sinänsä aiheellisesti vastalauseessa muistutettiin, miten paljon ymmärtäväisemmin viranomaisiin oli suhtauduttu eduskunnassa aikaisemmin paljon pahemmissa tapauksissa.[197] Samaan tapaan täysistunnossa Eino Tainio (skdl) katsoi oikeusasiamiehen suhtautuvan eri tavalla eri yhteiskuntaluokkiin kuuluviin, ja Sylvi-Kyllikki Kilpi (skdl) katsoi sosialidemokraattisen oikeusasiamies Mauno Laisaaren yhtyneen asekätkijöiden puolesta taistelevaan rintamaan.[198]

Seuraavissakin oikeusasiamiehen kertomuksissa käsiteltiin muun muassa valtiollisen poliisin päällikköjen virheellisiä menettelyjä ja virkasyytteitä asekätkentään liittyen, mutta perustuslakivaliokunnan mietinnöissä näitä kysymyksiä ei käsitelty, eikä eduskuntakeskusteluissakaan. Täysistunnoissa ei syntynyt muutenkaan minkäänlaista keskustelua oikeusasiamiehen kertomusten johdosta.[199] Tämäkin osoittaa, kuinka sodan jälkeiset poliittisesti kiihkeät vuodet ja äärivasemmiston suurin voimantunto olivat jääneet taakse.

VALTAKUNNANOIKEUSJUTTUJA JA EDUSKUNNAN VAITELIAISUUTTA

1950-luku ja 1960-luvun alku näyttäytyvät oikeusasiamiehen ja eduskunnan suhteissa hiljaiselona. Sisäpoliittisesti noinakin vuosina tapahtui paljon: esimerkiksi Urho Kekkosen valinta vuonna 1956 tasavallan presidentiksi kiivaan vaalitaistelun jälkeen, samana vuonna ollut yleislakko, SDP:n hajoaminen vuonna 1959 toisaalta emopuolueeksi ja toisaalta Työväen ja Pienviljelijäin Sosialidemokraattiseksi Liitoksi (TPSL) sekä SKDL:n nousu eduskunnan suurimmaksi puolueeksi vuonna 1958 ja silloin eduskuntaan syntynyt niukka (101–99) vasemmistoenemmistö. Suhteet Neuvostoliittoon olivat edelleen hyvin herkät, ja suuri naapurivaltio sekaantui edelleen Suomen sisäpolitiikkaan, mitä osoittivat selvimmin niin sanotut yöpakkaset (1958) ja nootikriisi (1961).

Oikeusasiamiehen toiminnassakin ajanjakso oli sikäli poikkeuksellinen, että siihen mahtui kaksi valtakunnanoikeusjuttua. Vuonna 1952 oikeusasiamies Paavo Kastari lähetti eduskunnalle kirjelmän, jonka mukaan neljä K. A. Fagerholmin sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen (1948–1950) ministeriä olisi syyl-

listynyt virkarikoksiin myönnettäessä valtionapua Salaputki Oy -nimiselle yhtiölle. Kaksi syytetyistä tuomittiin valtakunnanoikeudessa, jossa Kastari toimi syyttäjänä. Vuonna 1961 oikeusasiamies Marjos Rapola puolestaan toimi syyttäjänä valtakunnanoikeudessa kolmea ministerinä toiminutta vastaan. Nyt oli kyse väärinkäytöksistä Kätilöopiston rakentamiseen liittyen. Juttu oli käynnistynyt muutoin kuin oikeusasiamiehen toimenpitein. Kaksi syytettyä tuomittiin, molemmat olivat olleet sosialidemokraattisia ministereitä (toinen eli Aarre Simonen oli oikeudenkäyntivaiheessa tosin TPSL-läinen).[200]

Kastari laskettiin maalaisliittoa lähellä olevaksi tai ainakin oikeistolaiseksi ja syytteessä oli siis sosialidemokraatteja. Salaputkijutun onkin todettu kiristäneen sosialidemokraattien ja maalaisliiton välejä.[201] Tämä ei kuitenkaan näkynyt oikeusasiamiestä koskevissa eduskuntakeskusteluissa. Sama koskee Kätilöopiston juttua. Syyttäjänä toiminut Rapolakin laskettiin maalaisliittolaiseksi ja syytteessä oli nytkin lähinnä sosialidemokraatteja. Tosin Kätilöopiston tapauksessa on valtakunnanoikeuden jäsenenä ollut hovioikeudenneuvos muistellut 1990-luvulla, että oikeusasiamies esiintyi enemmän puolustajana kuin syyttäjänä.[202]

Perustuslakivaliokunnan mietinnöissä ei tällä mainitulla ajanjaksolla esitetty mitään kovin merkittäviä kannanottoja, ja enimmäkseen mietinnöt on hyväksytty eduskunnassa keskusteluitta. Eivät edes valtakunnanoikeusjutut ole kirvoittaneet kansanedustajien puheenvuoroja. Oikeana toki voidaankin pitää sitä, ettei valtakunnanoikeuden toimintaan yritetty puuttua eduskunnassa esitetyin puheenvuoroin.

Merkille pantava poliittisten kytkentöjensä vuoksi on kuitenkin vuoden 1954 kertomukseen liittyvä keskustelu. SKDL:n edustajat jättivät perustuslakivaliokunnan mietintöön vastalauseen, jonka mukaan länsivaltojen hyväksi suoritettuun vakoiluun ja maanpetokseen viittaavissa tapauksissa ei ollut suoritettu riittäviä tutkimuksia ja ryhdytty niistä johtuviin toimenpiteisiin.[203] Täysistunnossa oikeusasiamies Kastari käytti puheenvuoron ja puolusti omaa näkemystään: hänen mielestään erään entisen kapteenin kantelu oli asianmukaisesti tutkittu. Kastari jopa arvosteli julkisesti kantelijaa katsoen tämän tarkoituksena olleen saattaa kantelullaan oma maanpetoksellinen toimintansa lievempään valoon. Hän oli Kastarin eduskunnalle kertoman mukaan toiminut omassa rikoksessaan ”salakähmäisesti ja palkkiota vastaan”.[204]

Näinä vuosina toteutui myös oikeusasiamiehen toimikauden piteneminen kolmesta vuodesta neljään vuoteen, eli samaan tapaan kuin eduskunnan vaalikautta pidennettiin vuonna 1954 kolmesta vuodesta neljäksi vuodeksi. Samoin toteutui uudistus, jonka mukaan oikeusasiamieheksi voidaan valita myös nainen, tai, tarkkaan ottaen, valita voidaan ”henkilö”. Hallituksen esitykseen sisältyvän pohdinnan mukaan naisen sopivaisuus puolustuslaitoksen tarkastusten toimittamiseen ”mahdollisesti saattaa joissakin tapauksissa herättää epäilyksiä”. Näitä hälventämään esityksessä todettiin, että ”tarkastuksen saattaa erityisten syiden sitä ehkä vaatiessa suorittaa oikeusasiamiehen valvonnan alaisena joku muu siihen määrätty henkilö”.[205] Eduskunnassa edustaja Aune Innala (kok) ihmetteli moista pohdiskelua; hän ei yrityksistään huolimatta ollut keksinyt, mitä sellaiset ”epäilyksiä herättävät tapaukset” saattaisivat olla.[206]

Oikeusasiamies kohti nykyaikaa

1960-luku merkitsi suomalaisessa yhteiskunnassa monia suuria muutoksia. Sitä on luonnehdittu Suomen historian ehkä suurimman yhteiskunnallisen rakennemuutoksen vuosikymmeneksi. Maatalousväestön osuus ammatissa toimivasta väestöstä väheni nopeasti. Maassa käynnistyi voimakas muuttoliike sekä eteläisen että muunkin Suomen kasvukeskuksiin ja myös Ruotsiin. 1960-luvu merkitsi myös kulttuurista murrosta, johon keskeisesti vaikutti yhteiskunnan tarjoamien koulutusmahdollisuuksien tuntuva laajentuminen. Lisäkoulutusta saanut nuoriso alkoi protestoida perinteistä arvomaailmaa vastaan. Vuosikymmenelle tyypillisiä olivat myös yhteiskunnallisiin epäkohtiin huomiota kiinnittäneet niin sanotut yhden asian liikkeet. Merkittäviä uudistuksia tehtiin tai käynnistettiin monella yhteiskunnan alalla, esimerkiksi luomalla peruskoulujärjestelmä. Sääntelyoptimismi ja luottamus yhteiskunnallisen suunnittelun tärkeyteen vallitsivat.[207]

1960-luvun lopulta lähtien kansanedustajien mielenkiinto oikeusasiamiehen tekemisiä kohtaan lisääntyi selvästi, varsinkin vahvistuneen vasemmiston ja kokonaan uuden poliittisen toimijan, Suomen Maaseudun Puolueen (SMP) taholta. Yksi mahdollinen raja, josta lähtien oikeusasiamiehen voi katsoa alkaneen selvästi kehittyä kohti nykyistä instituutiota, on Risto Leskisen oikeusasiamieskauden alkuvuosi 1962.

OIKEUSASIAMIES LESKINEN UUDISTAA TOIMINTAKERTOMUSTA

Perinteisesti on ollut niin, että eduskunnan perustuslakivaliokunnan oikeusasiamiehen toimintakertomusten kehittämiseksi esittämät toivomukset on otettu huomioon. Esimerkiksi vuonna 1926 perustuslakivaliokunta toivoi, että oikeusasiamies jatkossa selostaisi

kertomuksissaan tarkastuksiensa tuloksia ja niiden aiheuttamia toimenpiteitä.[208] Näin tapahtuikin. Vuonna 1932 perustuslakivaliokunta katsoi aiheelliseksi toivoa, että oikeusasiamies liittäisi kertomukseen ”selonteon perättömistä kanteluista ynnä muista asioista, jotka eivät ole aiheuttaneet toimenpidettä, sekä tähän selontekoon kuuluvan taulukon, johon sisältyvät kantelijain nimet aakkosellisessa järjestyksessä ynnä asiasta annetun toimituskirjan numero”.[209] Tämäkin toteutettiin heti. Vastaavasti on toimittu myöhemminkin: esimerkiksi vuoden 2002 kertomusta eduskunnassa esitellessään oikeusasiamies Riitta-Leena Paunio totesi kertomusta kehitetyn niiden suuntaviivojen mukaisesti, joita perustuslakivaliokunta on esittänyt.[210]

Oikeusasiamiehenä aloittanut Leskinen esitteli ensimmäisen toimintakertomuksensa eduskunnalle vuonna 1963 reippain ottein. Hän käytti kertomusta valiokuntaan lähettämistä varten esiteltäessä pitkän puheenvuoron kertomuksen selostamiseksi, koska – hänen lausumansa mukaan – hän oli muuttanut kertomusta rakenteellisesti ja sisällöltäänkin siitä muodosta, miksi se oli ”yli neljä vuosikymmentä sitten vakiintunut”.

Eduskunnan aikanaan esittämästä nimenomaisesta toivomuksesta huolimatta Leskinen oli poistanut edellä kuvatun luettelon toimintakertomuksesta. Hänen mukaansa ei ollut asianmukaista, että julkisuuteen saatettavassa luettelossa mainitaan kantelijan olleen rangaistuslaitoksessa tai tutkintavankina. Eivätkä hänen mukaansa muutkaan kansalaiset mielellään näe nimeään luettelossa, jossa suunnilleen joka toinen on vanki. Tätä vastaavasti kertomukseen tulleista tapausselostuksista oli jätetty pois kantelijan sekä kantelun kohteena olleen virkamiehen nimet, poikkeuksena ne tapaukset, joissa virkamiehelle oli annettu huomautus tai hänet oli tuomittu rangaistukseen. Aikaisemmin lyhentämättöminä julkaistujen päätösten sijasta kertomukseen otettiin ”varsin huomattavassa määrin” vain selostus päätöksestä. Myös jo edellä käsiteltyä luetteloa eduskunnan päätösten toimeenpanosta Leskinen kevensi. Hän ilmoitti jatkavansa seuraavissa kertomuksissa vastaavalla tavalla, mikäli perustuslakivaliokunta ja eduskunta eivät katso, että joistain näistä uudistuksista olisi luovuttava. Leskinen ilmoitti myös merkittävästi lisänneensä tarkastuksia.[211] Perustuslakivaliokunta siunasi jälkikäteen nämä kertomusta uudistaneet toimet pitäen niitä aiheellisina.[212]

VASEMMISTO VALPASTUU

Vuoden 1966 eduskuntavaaleissa SDP sai suurvoiton ja eduskunnasta tuli vasemmistoenemmistöinen. Ajanjaksoa on luonnehdittu radikalismin ajaksi, jolloin vasemmistolaisuus näkyi varsinkin yliopistoissa, kulttuurielämässä ja Yleisradiossa. Vuoden 1970 vaaleja on puolestaan kuvattu vastareaktioksi: vasemmistoenemmistö vaihtui selväksi oikeistoenemmistöksi, ja eduskuntaan nousi Suomen Maaseudun Puolue peräti 18 paikalla.

1960-luvun lopulta alkanutta ajanjaksoa on pidetty myös virkamieskunnan politisoitumisen aikana. Valtion ja kuntien hallinto laajentuivat ja puolueet alkoivat pitää tärkeänä saada virkamieskuntiin omia miehiään (tuolloin lähinnä juuri miehiä). Vastaavasti virkamieskunnassa oli mielenkiintoa liittyä puolueisiin. Entistä suurempi osa korkeakoulututkinnon suorittaneista ja siten ylempiin virkoihin kelpoisista kannatti vasemmistoa. Vasemmistopuolueet kokivat, että perinteisesti ”puolueettomina” itseään pitävät virkamiehet olivat käytännössä oikeistolaisia; nyt olisi vasemmiston vuoro tasoittaa virkamieskunnan koostumusta. Yhteiskunnallisten valtajakaumien, asteikolla vasemmisto-keskusta-oikeisto, nähtiin olevan tarpeen heijastua virkamiehistössä.[213] Esimerkiksi SDP:n piirissä laadittiin syyskuussa 1970 muistio nimityspolitiikasta: vasemmiston osuus komitea- ja virkamiestasolla tapahtuvassa asioiden valmistelussa oli erittäin heikko. Tähän oli kiireesti saatava muutos, minkä vuoksi oli siirryttävä aktiiviseen ja johdonmukaiseen nimityspolitiikkaan sosialidemokraattisten näkemysten pääsemiseksi esille.[214]

Poliittisten virkanimitysten huippukautta olivat 1960-luvun loppu ja 1970-luku. Erona aikaisempaan oli Heikki Ylikankaan mukaan, että nyt poliittiset virkanimitykset pitkälti hyväksyttiin, ja ehkä myös se, että ne ulottuivat entistä alemmalle tasolle virkahierarkiassa. Myöskään oppositio ei täysin kiistänyt niiden oikeutusta. ”Ensin niitti satoa maalaisliitto-keskusta-puolue, sitten sosiaalidemokraatit ja vihdoin hiukkasen kansandemokraatitkin, keskustan pienpuolueita erikseen mainitsematta. Kokoomus sai odottaa vuoroaan vuoteen 1987.”[215]

Ajan hengen mukaisesti vasemmisto toi nyt eduskunnassa entistä näkyvämmin esiin mielenkiintonsa oikeusasiamiehen ja tämän varamiehen sekä sittemmin apulaisoikeusasiamiehen nimityksiä kohtaan. Apulaisoikeusasiamiehen tehtävä perustettiin vuonna 1971 ja ensimmäinen apulaisoikeusasiamies aloitti vuoden 1972 alussa. Vasemmisto, ainakin SDP, olisi kuitenkin halunnut ensisijaisesti kaksi samanarvoista oikeusasiamiestä.

Paavo Kastarin kuvauksen mukaan oikeusasiamiehen varamiehen vaalissa 14.11.1969 valinta tapahtui ”puoluejakauman merkeissä”. Paheksuvasti Kastari toteaa, että ”(o)nneksi eräiden radikaalien piirien kaavailemaa yritystä nykyisen oikeusasiamiehen syrjäyttämiseksi, jota jotkut merkittävätkin eduskuntapiirit lienevät langenneet myötäilemään, ei sentään päästetty julkisuuteen eikä eduskunnan pöytäkirjoihin asti.”[216] Tuolloin valittiin oikeusasiamiehen varamieheksi Olavi Heinonen, ja jatkokaudelle valittiin oikeusasiamieheksi Risto Leskinen.

Apulaisoikeusasiamiehen tehtävän perustamista ehdotettiin eduskunnassa jo vuonna 1966 tehdyllä lakialoitteella, jonka allekirjoittajat edustivat kolmea eri puoluetta – neljä ruotsalaista eduskuntaryhmää, kaksi kokoomusta ja kaksi sosialidemokraatteja. Perustuslakivaliokunta ja täysistunto pitivät asiaa kiireellisenä ja edellyttivät vuonna 1969 hallituksen valmistelevan lakiehdotuksen, alkuperäisestä aloitteesta poiketen siinä muodossa, että oikeusasiamiehen rinnalle valittaisiin toinen oikeusasiamies.[217] Suunnitelman muuttuminen liittynee eduskunnan tuolloiseen vasemmistoenemmistöön.

Valtioneuvosto asetti asiaa valmistelemaan nelihenkisen oikeusasiamiesinstituution kehittämiskomitean. Se päätyi toimeksiannostaan poikkeavaan lopputulokseen, ehdottamaan apulaisoikeusasiamiehen tehtävän perustamista. Oikeusasiamiesten toiminnan odotettiin tällä tavoin muodostuvan joustavammaksi kuin mitä olisi kahden tasaveroisen oikeusasiamiehen malli, jonka arveltiin olevan omiaan ”lisäämään virastokankeutta”. Myös oikeusasiamiesinstituutioon liittyvä henkilökohtaisuus vähenisi tasaveroisessa mallissa.[218] Hallituskin päätyi ehdottamaan apulaisoikeusasiamiehen tehtävän perustamista.[219]

Kolme SDP-läistä kansanedustajaa, ensimmäisenä Leo Kohtala, teki vuonna 1970 lakialoitteena ehdotuksen laiksi hallitusmuodon muuttamisesta. He pitivät –

hallituksen siinä vaiheessa jo ehdottamaan – apulaisoikeusasiamiehen tehtävän perustamiseen nähden parempana vaihtoehtoa, jonka mukaan valittaisiin kaksi oikeusasiamiestä. Heidän mielestään kantelun osoittaminen apulaisoikeusasiamiehen ratkaistavaksi merkitsisi sen luokittelemista vähemmän tärkeäksi, eikä apulaisoikeusasiamiehen ratkaisuille annettaisi riittävää arvoa.[220]

Pahaa verta SDP:ssä oli herättänyt oikeusasiamies Kaarlo L. Ståhlbergin toiminta, kun hän oli syksyllä 1971 yrittänyt puuttua oikeusministeriön lainsäädäntöosaston osastopäällikön valintaan. Oikeusasiamies oli kiinnittänyt valtioneuvoston huomiota virkaylennysperusteisiin: hän ei nähnyt perusteita, jotka asettaisivat apulaisprofessori Antti Kivivuoren pätevämmäksi osastopäällikön virkaan kuin hänen kilpahakijansa. Asian eteneminen keskeytyi, mutta tammikuussa 1972 Kivivuori nimitettiin virkaan.[221]

Lainvalmistelussa kokemattoman Kivivuoren nimittäminen tehtävään ohi lainvalmistelussa kokeneiden hakijoiden vaikuttaa kieltämättä puhtaasti poliittiselta nimitykseltä. Sinänsä se on ollut tärkeä osa muutosta, jossa oikeusministeriön lainsäädäntöosastolle (myöhemmältä nimeltään lainvalmisteluosastolle) alettiin rekrytoida keskustan ja vasemmiston puolueisiin sitoutuneita lainvalmistelijoita.[222] Kivivuori laskettiin SDP-läiseksi. Hän oli alun alkaen tasavallan presidentti Kekkosen suosikki, ja presidentillä oli nimitysvalta. Oikeusasiamies Ståhlbergin kirjelmä sai silloisen oikeusministeriön kansliapäällikkö Kai Kortteen muistelmien mukaan Kekkosen kiihtymään, koska hän luuli oikeusministeriön provosoineen Ståhlbergin kirjelmän.[223] Vielä laajemmin episodia on muistellut silloinen tasavallan presidentin kansliapäällikkö Antero Jyränki. Muistiinpanoihinsa tukeutuen hän kirjoittaa presidentti Kekkosen pitäneen Ståhlbergin toimintaa ”todella hävyttömänä” ja todenneen marraskuussa 1971: ”Voisit jollekin tutulle tuomarille mainita, että tasavallan presidentti on sinulta tiedustellut, milloin eduskunnan oikeusasiamies jättää eronpyyntönsä. Ståhlbergin puuttuminen Kivivuoren nimitysasiaan oli todella täydellisen taitamattomuuden osoitus!”[224]

Vaikka Ståhlbergin eronpyyntö ei – tietenkään – toteutunut, hän jäi huonoihin kirjoihin SDP:n silmissä. Vuoden 1970 toimintakertomuksesta keskusteltaessa Kohtala piti Ståhlbergin itsensä valintaa puhtaan poliittisena ja viittasi tämän käynnistäneen ”poliittisen väittelyn” ”erästä apulaisprofessoria” vastaan. Korjaavana toimena Kohtala näki aiemmassa aloitteessaan ehdottamansa rinnakkaisjärjestelmän, jossa oikeusasiamiesten paikat jaettaisiin oikeisto- ja työväenpuolueiden kesken. Apulaisoikeusasiamiesmallissakin tämä virka tuli varata työväenpuolueille, ”jos oikeisto edelleen miehittää oikeusasiamiehen paikan”.[225]

Täysin torjuvasti tähän malliin ei suhtautunut Ståhlbergkään. Vuonna 1973 pitämässään esitelmässä hän totesi, että jos oikeusasiamiehen tehtävä politisoituu lisää, voisi kaksi samanarvoista oikeusasiamiestä olla parempi ratkaisu kuin silloinen apulaisoikeusasiamiesjärjestelmä, vaikkei siinäkään ollut havaittu ongelmia. Kahden oikeusasiamiehen mallissa sekä oikeisto että vasemmisto voisivat nimittää oman oikeusasiamiehensä.[226]

Eduskunnan perustuslakivaliokunta puolestaan oli jo apulaisoikeusasiamiehen ensimmäisen toimintavuoden perusteella todennut, ettei järjestelmä ollut kaikilta osin vastannut odotuksia. Joistain apulaisoikeusasiamiehen ratkaisuista oli esimerkiksi yritetty kannella oikeusasiamiehelle ja laitoksissa ei ollut haluttu tulla apulaisoikeusasiamiehen puheille, kun olisi haluttu tavata oikeusasiamies. Erikoistumista oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiehen tehtävienkään kesken ei ollut tapahtunut. Valiokunta edellyttikin hallituksen selvittävän, olisiko valittava kaksi samanarvoista oikeusasiamiestä.[227]

Asiaa selvittämään asetettiin oikeusasiamiestoimikunta, joka jätti mietintönsä vuonna 1975. Vaikka se tunnustikin, ettei apulaisoikeusasiamiesjärjestelmästä ollut vielä saatu kovinkaan runsaasti kokemuksia, se päätyi kuitenkin ehdottamaan siirtymistä kahden samanarvoisen oikeusasiamiehen järjestelmään. Perusteena oli ensi sijassa se, että kantelija saattaa kokea tulleensa epäoikeudenmukaisesti kohdelluksi, kun hänen kantelunsa ratkaisee apulaisoikeusasiamies. ”Virastokankeutta” tämä toimikunta ei pelännyt, vaan pohti laajasti, miten oikeusasiamiesten väliset toimivaltaristiriidat ratkaistaisiin. Niitä uumoiltiin voivan esiintyä oma-aloitteisesti vireille pantavissa asioissa. Ristiriitoihin varautumista edellyttivät oikeusasiamiesten parillinen lukumäärä ja mahdollinen poliittinen vastakkaisuus. Oikeusasiamiesten välisten ristiriitatilanteiden ratkaisijaksi toimikunta ehdotti eduskunnan perustuslakivaliokuntaa. Eduskunnan valtaa toimikunta oli halukas lisäämään myös siten, että oikeusasiamiehen kanslian kansliapäällikön ja esittelijöiden valitseminen siirrettäisiin eduskunnan kansliatoimikunnalle. Tavoitteena oli lisätä eduskunnan vaikutusmahdollisuuksia ja yhdenmukaistaa eduskunnan virkamiesten ja oikeusasiamiehen kanslian virkamiesten valitseminen.[228]

Vuonna 1975 14 SDP:n kansanedustajaa, ensimmäisenä Jacob Söderman, teki lakialoitteen. Siinä he yhtyen oikeusasiamiestoimikunnan mietintöön ehdottivat, että valittaisiin vähintään kaksi samanarvoista oikeusasiamiestä. Oikeusasiamiesten vaali tulisi suorittaa eduskunnassa yhtäaikaisesti, suhteellisen vaalitavan mukaisesti.[229] Vastaavan lakialoitteen Söderman teki SDP:n Sakari Knuuttilan kanssa vuonna 1979.[230]

Kahden oikeusasiamiehen mallista ei hallitus kuitenkaan antanut missään vaiheessa esitystä, eikä kanslian virkamiesten nimittämisvallan siirrostakaan tullut mitään. Siltä osin komiteanmietintö vaikuttaakin varsin kevyesti perustellulta, vailla pohdintaa eduskunnalle siirrettävän nimittämisvallan vaikutuksesta oikeusasiamiehen toiminnan itsenäisyyteen.

Sosialidemokraattien toiveet kuitenkin toteutuivat sikäli, että kaksi ensimmäistä apulaisoikeusasiamiestä, Aapo Lehtovirta (1972–1979) ja Klas G. Ivars (1980–1987) laskettiin sosialidemokraateiksi, kun samaan aikaan toimineet oikeusasiamiehet (Ståhlberg, Aalto) arvioitiin porvarillisten puolueiden kannattajiksi. Heidän jälkeensä koitti sitten kahden SDP-taustaisen oikeusasiamiehen, Heinosen (1986–1989) ja Södermanin (1989–1995) aika. Tällöin apulaisoikeusasiamieheksi valittiin kokoomustaustainen Pirkko K. Koskinen (1988–1995).

Myös SDP:stä vasemmalla oli mielenkiintoa laajentaa kantelujen ratkaisijoiden piiriä. Kahden ratkaisijan mallissahan ei SKDL:llä olisi ollut kovin paljon mahdollisuuksia saada tehtävään puoluetta lähellä olevaa oikeusasiamiestä tai apulaisoikeusasiamiestä, koska SDP oli suurempi vasemmistopuolue. SKDL:n Pauli Puhakka ei vuoden 1978 kertomusta käsiteltäessä ollut tyytyväinen oikeusasiamiehen ratkaisuun Puhakkaa itseään koskevassa asiassa. Hän pohdiskeli, että eduskunnan pitäisi valita ehkä viisijäseninen luottamusmieselin ratkaisemaan kantelut. Tällä olisi sekä juridinen että poliittinen vastuu.[231]

Aikaansa edellä olevana voidaan mainita SDP:n Arvo Salon ja SKDL:n Georg Backlundin vuonna 1968 esittämä toivomusaloite oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen tehtävien uudelleenjärjestelystä. Oikeuskanslerin tehtävistä toivottiin eriytettävän ”valtionsyyttäjän” tehtävät, ja laillisuusvalvojan tehtävät toivottiin keskitettävän oikeusasiamiehelle, jonka avustajina toimisi kaksi apulaisoikeusasiamiestä.[232]

OIKEUSASIAMIES RÖTÖSHERRAJAHDISSA VAI RÖTÖSHERRANA?

Oikeusasiamiehen ja eduskunnan suhteista olisi mahdotonta kirjoittaa ilman Suomen Maaseudun Puolueen (SMP:n) ja varsinkin Veikko Vennamon toiminnan varsin laajaa käsittelemistä. Vuoden 1966 eduskuntavaaleissa, joissa eduskunnasta tuli vasemmistoenemmistöinen, eduskuntaan nousi myös yhden hengen ryhmänä (aluksi Suomen Pientalonpoikien Puolue, sitten uudella nimellä Suomen Maaseudun Puolue) Veikko Vennamo. Kuten todettiin, vuoden 1970 eduskuntavaaleja on luonnehdittu vastareaktioksi vasemmistolaisuudelle. Tuolloin suurvoittaja oli SMP peräti 18 paikalla. Seuraavat eduskuntavaalit pidettiin hajotusvaaleina jo vuonna 1972. SMP säilytti 18 edustajaansa, mutta jo vaalivuonna puolueen eduskuntaryhmä hajosi ja 12-henkinen oppositioryhmä muodosti uuden Suomen Kansan Yhtenäisyyden Puolueen (SKYP).

Koska aiheen kannalta SMP:n ryhmä on sangen tärkeä, mainitaan vielä sen suuruudet seuraavien eduskuntavaalien jälkeen: vuonna 1975 vain kaksi paikkaa, vuonna 1979 jo seitsemän paikkaa, vuoden 1983 vaaleissa voiton jälkeen 17 paikkaa, minkä jälkeen ryhmä pieneni uudelleen: vuoden 1987 vaalien jälkeen yhdeksään ja vuoden 1991 vaalien jälkeen seitsemään edustajaan.

Veikko Vennamo oli Suomen Pientalonpoikien Puolueen puheenjohtaja sen perustamisesta vuonna 1959 lähtien; vuonna 1966 puolue muutti nimensä Suomen Maaseudun Puolueeksi, jonka puheenjohtajana Vennamo toimi vuoteen 1979 asti. Hän oli kansanedustajana pitkään, vuosina 1945–1962 ja 1966–1987.[233] Varsinkin alkuvuosina SMP:n linja henkilöityi pitkälti Vennamoon.[234]

SMP:tä on luonnehdittu populistiseksi puolueeksi. Usein todetaan populismin perustuvan vastakkainasetteluun eliitin ja kansan välillä. Populismi idealisoi kansan, mutta paheksuu tavallisesta kansasta vieraantunutta eliittiä. Populismin on todettu enemmän korostavan epäkohtia kuin esittävän niihin ratkaisuja. Populistiset puolueet kiinnittyvät karismaattisten johtajien tai iskulauseiden ympärille.[235] Populismia sekä opinnäytteessään tutkineen että sitä käytännössä toteuttaneen Timo Soinin mukaan populismi on tavallisen ihmisen arkielämän ylistystä, joka nojaa yhteisön perinteisiin. Populistinen arvomaailma lähtee perinteisen talonpoikaisyhteisön normeista. Populistisen liikkeiden keskeisimpiin käsitteisiin kuuluu kansa, jonka tahtoa populistiset liikkeet katsovat edustavansa.[236]

SMP:n yksi keskeisistä teemoista oli korruption ja kaikenlaisten väärinkäytösten, Vennamon tunnetuksi tekemällä termillä ”rötösherrojen” vastustaminen. Eduskuntatyöhön liittyivät myös Vennamon näkemys muiden puolueiden vastuusta SMP:n eduskuntaryhmän hajoamisesta vuonna 1972, samoin kuin kiistat sopivista toimintatavoista eduskunnassa. Ne johtivat useampaan otteeseen eduskunnan kurinpitomenettelyyn Vennamoa kohtaan.

Vennamo oli koulutukseltaan juristi ja hänellä oli takanaan myös merkittävä virkaura. ”Rötösherrajahdissa” hän luultavasti ajatteli olevansa samalla puolella laillisuusvalvojien kanssa. Laillisuusvalvojien kannanotoista riippuen Vennamo pyrki joko tukemaan heitä tai jos ei ollut heihin tyytyväinen, kääntyi suorastaan heitä vastaan.

Vennamo käytti jo 1960-luvulla oikeusasiamiesten kertomuksia käsiteltäessä puheenvuoroja, jotka osaksi olivat perustuslakivaliokunnan mietintöjen vastaehdotuksia. Oikeusasiamiehen vuoden 1965 toimintakertomusta käsiteltäessä Vennamo näki korkeimpien laillisuusvalvojien valvontatyön tehokkuudessa olevan ilmeisesti paljon toivomisen varaa.[237] Seuraavaa kertomusta käsiteltäessä Vennamo ehdotti täysistunnossa perustuslakivaliokunnan kannanottoon tehtäväksi lisäystä, jonka mukaan ”yksilön oikeusturva ja mahdollisuus puolustautua jopa mielivaltaista pakkovaltaa vastaan on maassamme hämmästyttävän puutteellinen”.[238] Seuraavana vuonna hän ehdotti lisäystä, jonka mukaan oikeusasiamiehen ja muiden korkeimpien valvontaviranomaisten tuli huolehtia, ettei kansanedustajan puhe- ja aloiteoikeutta rajoiteta ”määrättyyn suuntaan” menevillä tulkinnoilla.[239] Kovin konkreettisia ehdotukset eivät siis olleet. Tuossa vaiheessa Vennamo muodosti yhden hengen eduskuntaryhmän, eikä hänen lisäysehdotuksiaan kannatettu, joten ne eivät päässeet edes äänestyksiin asti. Vennamo teki myös itse kantelun, jonka tuloksena oikeusasiamies katsoi, ettei eduskunnan puhemiehen menettelyn lainmukaisuuden tutkiminen kuulu oikeusasiamiehen toimivaltaan.[240]

Vuoden 1970 vaalivoiton jälkeen SMP:llä oli jo paljon enemmän voimaa ja Vennamokin sai ehdotuksensa äänestyksiin asti. Hän näki oikeusasiamiehen kertomuksessa vuodelta 1970 varsin paljon huomautettavaa ja ehdotti siksi täysistunnossa perustuslakivaliokunnan kannanottoon lisäyksiä: oikeusasiamiehen olisi selvitytettävä asiat puolueettomilla poliisiviranomaisilla ja seurattava valppaasti eduskunnan suurta kavallusväärinkäytöstä.[241] Jälkimmäistä ehdotusta ei otettu äänestykseen, koska se olisi ollut puuttumista oikeuskanslerin tutkimuksiin.[242] Kyseinen Feiringin juttu oli tämän tutkittavana.[243] SMP:n edustaja Rainer Lemström piti silti asiaa esillä seuraavanakin vuonna esittäen perustuslakivaliokunnan mietintöön vastalauseen: kertomuksessa vuodelta 1971 ei ollut puututtu ”eduskunnan suuren kavallusväärinkäyttöasian selvittelyyn”.[244] Täysistuntokeskustelussa Vennamo, Lemström ja J. Juhani Kortesalmi (smp) käyttivät useita puheenvuoroja muun muassa mielivallasta eduskunnassa ja Helsingin Sanomien harjoittamasta SMP:n mustamaalaamisesta. Puheenvuorojen yhteys käsiteltävänä olleeseen oikeusasiamiehen kertomukseen oli varsin kaukainen. Edustaja Ilkka-Christian Björklund (skdl) näkikin keskustelussa jarrutuksen piirteitä; hän puolestaan olisi halunnut keskustella kansalaisten perusoikeuksista mielenosoitusten yhteydessä.[245]

Vaikka SMP:n taholta siis suhtauduttiin varsin kriittisesti oikeusasiamieheen, heidän edustajansa tekivät kuitenkin useana vuonna tätä koskevia raha-asia-aloitteita. Niinpä vuonna 1971 SMP:n ryhmä totesi aloitteessaan, että oikeusasiamiehen tulisi voida tehokkaasti puuttua ”vääryyksiin”. Virastolla ei kuitenkaan ollut edellytyksiä ”erityistutkimusten riittävää suorittamista” varten. Niinpä SMP-läiset ehdottivat vuoden 1972 budjettiin 100 000 markkaa oikeusasiamiehelle käytettäväksi ”tarpeellisten erityistutkimusten suorittamiseksi totuuden perusteelliseksi selvittämiseksi väitetyissä väärinkäytöstapauksissa”. Raha-asia-aloitteita tehtiin kyllä aika lailla sarjatyönä, sillä samana päivänä jätettiin yli sata Vennamon puoluetovereineen tekemää

raha-asia-aloitetta.[246] Vastaava oikeusasiamiestä koskeva aloite uusittiin useana seuraavana vuonna.[247]

SMP:n eduskuntaryhmän hajoaminen ja SKYP.n synty sai Vennamon – erään tutkijan käyttämin sanoin – ylikierroksille. Tämä sai hänet käyttämään entistä kovempaa kieltä, mikä puolestaan johti rangaistusluonteisiin sulkemisiin eduskuntatyöstä.[248] Vennamo ryhmineen kritisoi tästä oikeusasiamiestäkin, jolla ei sinänsä ollut asian kanssa tekemistä. Vuonna 1973 jätetyn lakialoitteen mukaan laillinen meno eduskunnassa oli viime aikoina pahasti järkkynyt eivätkä korkeimmat lainvalvojat toimineet, koska katsoivat ”eduskunnassa tapahtuvat laittomuudet” eduskunnan sisäisiksi asioiksi. Siksi Vennamo kumppaneineen ehdotti, että viidellä kansanedustajalla – eli sopivasti samalla määrällä kuin SMP:n ryhmän koko – olisi oikeus asettaa suoraan syytteeseen muun muassa eduskunnan puhemiehet, oikeuskansleri ja oikeusasiamies.[249] Oikeusasiamiehen vuoden 1972 kertomusta käsiteltäessä Vennamo ehdotti perustuslakivaliokunnan kannanottoon lisäystä , jossa muun muassa todettaisiin, että oikeusasiamies ei ole tehnyt asianmukaisia lakiesityksiä ”sulun panemiseksi – – kansanvaltamme tuhoavalle rappiolinjalle”. Äänestyksessä tätä kannatti viisi edustajaa.[250] Muutamaa vuotta myöhemmin SMP:n ryhmä äänestytti lisäysehdotuksesta, joka ilmeisesti koski kaikkia oikeusasiamiehen käsittelemiä asioita: ne tulisi tutkia muiden kuin asiaan sekaantuneiden toimesta sekä niin, että todistusaineisto ei jää yksipuolisen ja harhauttavan selvityksen varaan.[251]

Oikeusasiamiehen toiminta vuonna 1975 johti SMP:n entistä taholta suurempaan kritiikkiin. Viisi SMP-läistä oli haastanut eduskunnan puhemiehen ja varapuhemiehet oikeuteen virkarikoksesta ja julkisesta herjauksesta. Haaste raastuvanoikeuteen oli annettu, mutta juttu jätettiin tutkimatta, koska asiassa ei ollut valtiopäiväjärjestyksen 13 §:n mukaista eduskunnan suostumusta puhemiehistön syytteeseen asettamiseen. Oikeusasiamies tulkitsi, että suostumus pitäisi olla jo ennen haasteen antamista ja teki valtioneuvostolle esityksen vastaavasta lainmuutoksesta. Muuten, lausui oikeusasiamies, on mahdollista viedä aiheeton kanne ”rettelöintimielessä oikeuskäsittelyyn saakka”.[252] Vennamo piti raastuvanoikeuden ja hovioikeuden ratkaisuja jättää kanne tutkimatta poliittisina. Samaan ratkaisuun kuitenkin päätyi myöhemmin myös korkein oikeus. Vennamo paheksui oikeusasiamiehen käyttämää sanontaa ”rettelöintimielessä” ja katsoi tämän häpeällisin sanoin asettuneen poliittisista syistä puolustamaan vääryyttä ja mielivaltaa.[253]

Seuraavana vuonna Vennamo katsoi oikeusasiamiehen toiminnan olevan apua tarvitseville laajalti pettymys. Oikeusasiamies ahkeroi pienten asioiden kanssa ja arkaili maan johtohenkilöiden toimenpiteiden valvontaa.[254] Saman puolueen J. Juhani Kortesalmi epäili puoluepolitiikan vaikuttavan oikeusasiamiehen työssä, kun erään ”kepulaisen” syyte oli viivästynyt ja nimismies oli vastannut tätä koskevaan Kortesalmen tiedusteluun sopimattomasti. Tämä ei kuitenkaan ollut aiheuttanut oikeusasiamiehen toimenpiteitä.[255]

Vuonna 1977 oikeusasiamies Aalto antoi valtioneuvostolle lausunnon niin sanottuun maapakettiin sisältyvän lunastuslain säätämisjärjestyksestä. Hän ei pitänyt perustuslainsäätämisjärjestystä tarpeellisena. Toisella kannalla oli oikeuskansleri Leskinen. Aalto osallistui poikkeuksellisesti valtioneuvoston istuntoon. Tämä oli hyvin harvinaista; tiettävästi edellisen kerran oikeusasiamies oli osallistunut valtioneuvoston istuntoon vuonna 1923, jolloin oikeuskansleri ja oikeusasiamies jättivät valtioneuvoston pöytäkirjaan samansuuntaiset lausunnot. Tällä kertaa korkeimmat laillisuusvalvojat olivat vastakkaisilla kannoilla. Kortteen mukaan Aalto saapui valtioneuvoston istuntoon yllättäen.[256] Oikeuskanslerin historian mukaan Leskisen yli kävelttiin raskain askelin ja hän joutui politiikan valtavirtaan nähden marginaaliin.[257]

Ei ihme, että Vennamolla oli tapahtuneesta kriittinen näkemys. Poliittiset voimat olivat hänen mielestään pelanneet kaksi korkeinta lainvalvojaa vastakkain. SMP oli tässä asiassa oikeuskanslerin kannalla. Vennamon mielestä oli hämmästyttävää, että oikeusasiamies Aalto puuttui poliittisten voimien tahdon mukaisesti asiaan, vaikka oli asiassa sivullinen.[258] Hän oli ryhtynyt ministerivallan ja presidentin suojelijaksi oikeuskansleria vastaan ja oli vakavasti kysyttävä, toimiko hän virkavelvollisuutensa vastaisesti, sillä oikeusasiamiehelle ei kuulu oikeuskanslerin virkatoimien tutkiminen.[259] Lähtemättä arvioimaan säätämisjärjestyskysymystä voi todeta oikeusasiamiehen menettelystä, että se vaikuttaa varsin erikoiselta, ainakin virkojen välillä yleensä valinnutta kollegiaalisuutta ajatellen.

Vennamon oikeusasiamiestä koskevien puheenvuorojen määrä alkoi vähentyä. Eduskuntaan tuli uusiakin aktiivisia SMP-läisiä edustajia. Vuonna 1979 kansanedustajana aloittanut Urpo Leppänen (smp) pystyi jo seuraavana vuonna arvioimaan, että oikeusasiamiehen toimintaan ja koko instituutioon voidaan kohdistaa ja tulisi kohdistaa erittäin paljon kritiikkiä. Instituutio oli suurelta osin epäonnistunut. [260] Samaa kertomusta myöhemmin käsiteltäessä Leppänen silti totesi SMP:n aina kannattaneen oikeusasiamiehen toiminnan laajentumista.[261]

Vennamon kannanottoja vuoden 1980 kertomuksesta voidaan pitää jopa kohtalaisen suopeina. Hän totesi, että hänellä oli ollut oikeusasiamiehen kohdalta epäluuloja, ”mutta hiljalleen olen saanut sen käsityksen, että taitaa vähän paremmin tällä puolella toiminta pyöriä kuin eräillä muilla kohdilla, mutta se nyt on subjektiivinen näkemys”.[262] Ilmeisesti tällä viitattiin oikeuskanslerinvirastoon – oikeuskanslerina ei vielä ollut aloittanut Kai Korte. Kortteeseen Vennamo oli aikanaan hyvinkin tyytyväinen, sillä tämä ei Vennamon mielestä suojellut ”rötösherroja”.[263]

Kuitenkin vielä nähtiin suoranainen konflikti oikeusasiamiehen ja Vennamon välillä. Oikeusasiamies Aalto oli vuonna 1981 katsonut, ettei eduskunnan kansliatoimikunnan valvonta kuulunut hänen toimivaltaansa.[264] Vennamo piti kannanottoa tyrmistyttävänä,[265] perustuslakivaliokunta sen sijaan oikeana. Kuten edellä on jo todettu, oikeuskansleri Korte oli katsonut kansliatoimikunnan kuuluvan hänen valvontaansa, mutta perustuslakivaliokunta oli toista mieltä. Samalla perustuslakivaliokunta kiinnitti huomiota siihen, että oikeusasiamiehen virkavastuu sekä mahdollisen virkasyytteen oikeuspaikka olivat järjestämättä. Valiokunta edellytti hallitukselta tämän lainsäädännön puutteen korjaamista. Virkavastuusäännösten tuli olla vastaavia kuin oikeuskanslerin osalta. Valiokunnan mietintöön jätetyn vastalauseen mukaan kansliatoimikunta toimii virkavastuun alaisena käsitellessään hallinnollisia asioita. Tällä kannalla oli kolme kokoomuksen edustajaa.[266]

Perustuslakivaliokunnan mietinnössään 15.2.1983 esittämä toivomus oikeusasiamiehen virkavastuusäännösten saattamisesta ajan tasalle selittyy sillä, että kansliatoimikuntaa koskevan oikeusasiamies Aallon kannanoton vuoksi SMP:n eduskuntaryhmä oli lähettänyt Helsingin rikospoliisille 20.1.1983 päivätyn kirjelmän tämän lainvastaisesta menettelystä. Laittomuus oli ilmennyt siten, että Aaltoa oli jäävillisenä ”käytetty eduskunnan kansliatoimikunnassa asiantunti-

jana oikeuskansleri Kortteen laillisuustaistelua vastaan puoluepamppujen suojelemiseksi". Syyte virkarikoksesta olisi kirjelmän mukaan nostettava Helsingin raastuvanoikeudessa. Rikospoliisi ratkaisi asian kahdessa viikossa todeten, ettei ollut perusteltua syytä epäillä oikeusasiamiehen kannanotossa lainvastaista.[267]

Vennamo piti perustuslakivaliokunnan kantaa häpeällisenä ja vaarallisena ja katsoi kysymyksen olevan oikeuskanslerin arvovallan heikentämisestä ja romuttamisesta. Keskustelu täysistunnossa oli vilkasta; nyt oli perustuslakivaliokunnan tulkinnalla vastustusta muuallakin kuin vain SMP:n piirissä. Oikeusasiamies Aalto tuli käyttämään puheenvuoron ratkaisustaan. Hän totesi sen sisältämänsä oikeuskysymyksen osalta "kasvaneen huomattavasti suuremmaksi kuin mitä tuolloin kohtuudella oli arvattavissa". Hän oli pitänyt kysymystä kansliatoimikunnan vastuusta "kutakuinkin vakiintuneena". Äänestyksessä perustuslakivaliokunnan mietintö voitti vastaehdotuksen 127–48 (12 tyhjää, 12 poissa).[268]

Myöhemmin, tosin vasta vuonna 1990, oikeusasiamiehen virkavastuu järjestettiin vastaavaksi kuin oikeuskanslerilla. Kieltämättä varsin erikoiselta olisi tuntunut, että toista maan korkeimmista laillisuusvalvojista olisi syytetty alioikeudessa.

Vennamon kansanedustajauran loppuvuodet olivat suhteessa oikeusasiamieheen jo rauhallisempia. Vuonna 1985 Vennamo oikeusasiamiehen kertomusta käsiteltäessä käytti enää varsin lyhyen puheenvuoron, jossa kantoi huolta "rötösherrojen" vastaiskusta. Hän pelkäsi propagandan voivan vaikuttaa korkeimpiin lainvalvojiinkin, kun on tuotu esiin, että on muka aiheetta syytetty.[269] Vuonna 1986 SMP:n edustaja Liisa Arranz närkästytti muita hallituspuolueita esittämällä perustuslakivaliokunnan mietintöä täysistunnossa käsiteltäessä viisi ponsiehdotusta. SDP:n Jouko Skinnari ihmetteli, että näitä ei ollut tuotu esiin perustuslakivaliokunnassa, ja saman puolueen Jukka Mikkola paheksui sitä, että SMP hallituspuolueena tuo ponsia täysistuntoon. Ilmeni hallituspuolueiden kesken sovitun, että ne pyrkivät yhtenäiseen esiintymiseen myös kertomusten käsittelyn yhteydessä. Vennamo kiisti välihuudoin väitteitä siitä, että hän ja hänen varamiehensä olivat olleet poissa asiaa perustuslakivaliokunnassa käsiteltäessä.[270] Kyseessä siis ilmeisesti oli pitkään oppositiossa olleen puolueen tottumattomuus hallitusyhteistyöhön.

Tyytymättömyyttä oikeusasiamieheen osoittanee SMP-läisten vuonna 1988, siis Vennamon edustajankauden jälkeen, jättämä toivomusaloite: olisi tarpeen perustaa eduskunnasta ja valtioneuvostosta erillinen "kansalaisten oikeusasiamies", joka voisi käsitellä kansalaisia kohdanneet "epäoikeudenmukaisuudet ja väliinputoamiset" sekä päättää näissä asioissa myös julkista valtaa sitovasti.[271] "Kansalaisten oikeusasiamiehen" perustaminen nousi esiin myös täysistuntokeskustelussa, jossa edustaja Urpo Leppänen piti oikeusasiamiehen (tuolloin Olavi Heinonen) profiilia hyvin matalana.[272]

SULO AITTONIEMI JA RAIMO VISTBACKA SMP:N PERINNÖN JATKAJINA

Veikko Vennamon kansanedustajakausi päättyi vuonna 1987. Vuoden 1987 vaaleissa eduskuntaan nousi uusia, oikeusasiamiehen asioissa aktiivisiksi osoittautuvia SMP:n edustajia, nimittäin Sulo Aittoniemi ja Raimo Vistbacka. Aittoniemi kyllä myöhemmin edusti vuosina 1994–1999 Suomen Keskustaa ja lopuksi omaa yhden hengen Alkiolaista keskustaryhmää (1999–2003). Vistbacka puolestaan edusti vuodesta 1995 vuoteen 2011 eduskunnassa SMP:n seuraajapuolueeksi perustettua Perussuomalaisia.

Aittoniemen suhteen oikeusasiamieheen voisi luulla olleen herkkä siksi, että vuonna 1985 oikeusasiamies oli antanut rikoskomisariona toimineelle Aittoniemelle yhdessä asiakokonaisuudessa vakavan huomautuksen seitsemästä eri virheellisestä menettelystä ja toisessa kokonaisuudessa huomautuksen kolmesta eri virheestä. Kysymys oli ollut niin sanottujen Noppa-juttujen, eli epäiltyjen talousrikosten tutkinnasta.[273] Aittoniemi näyttää kuitenkin suhtautuneen asiaan ainakin osaksi huumorilla päästyään asemaan, jossa hän puolestaan saattoi ottaa kantaa oikeusasiamiehen toimintaan. Vuoden 1986 kertomusta käsiteltäessä Aittoniemi arveli kertomuksen pienentyneen siksi, että edellisen vuoden kertomuksessa hänestä oli ollut 95 sivua ja nyt oli vain kaksi sivua. Edustaja Urpo Leppäsen (smp) tavoin Aittoniemi arvioi jo ensimmäisenä kansanedustajavuotenaan oikeusasiamiestä kriittisesti – tai ehkä pikemmin toimintakertomusta, jossa hän totesi olevan vain vähän ruohonjuuritason ihmistä kiinnostavaa. [274]

Aittoniemi osoittautui aktiiviseksi puheenvuorojen käyttäjäksi oikeusasiamiehen kertomuksista keskusteltaessa. Vuonna 1991 hän totesi kansan suhtautuvan yliarvostavasti oikeusasiamiestä ja oikeuskansleria kohtaan. Hän kertoi, ettei itse arvosta oikeusasiamiesinstanssia, vaikka totesikin oikeusasiamiehen (tuolloin Jacob Söderman) toimineen sinänsä hyvin tehtävässään.[275] Vuonna 1994 Aittoniemi teki aloitteen erillisen "oikeudenvalvonta-asiamiehen" perustamisesta. Oikeusasiamies ja oikeuskansleri eivät hänen mielestään olleet saaneet kansalaisten luottamusta. Kerrasta toiseen asia ei antanut aihetta toimenpiteisiin. Poliisimiehille joskus huomauteltiin, "oli aihetta tai ei". Varsin yllättäen, ainakin oikeusasiamiehen osalta, Aittoniemi totesi oikeusasiamiehelle ja oikeuskanslerille kansalaisten kantelujen tutkimisen olevan "eräänlaista sivutyötä".[276] Uuden oikeusvalvontaviranomaisen perustamista Aittoniemi toivoi myös kirjallisessa kysymyksessään hallitukselle.[277]

Oikeusasiamiehen tehtävää edeltäjiään korkeammalla profiililla hoitanut Söderman osoittautui Aittoniemelle mieluisaksi oikeusasiamieheksi. Söderman oli Aittoniemen mielestä ottanut kantaa sellaisiinkin asioihin, joissa joillakin oikeusasiamiehillä ei ollut ollut kanttia. Tosin tämä oli Aittoniemen mielestä "hiukan edennyt yhteiskuntapolitiikan suuntaankin", mutta hyvin ja taitavasti.[278] Söderman oli Aittoniemen mukaan ollut hyvin ihmisläheinen, ja oikeusasiamies olikin lähempänä ihmisiä kuin oikeuskansleri.[279] Södermanin lisäksi hänen seuraajansa Lauri Lehtimaja sai Aittoniemeltä kiitosta johdonmukaisista ja selvistä kannanotoista sekä tehtävän korkeasta profiilista.[280]

Vennamon tavoin Aittoniemi oli ahkera aloitteiden tekijä, ja niissä oli oikeusasiamiestä kohtaan kohtalaisen myönteinen sävy. Vuonna 1997 aloitteessaan Aittoniemi lähti siitä, että oikeusasiamiehen virasto on jo pitkään mielletty parhaiten toimivaksi "virkamies- ja lainvalvontavirastoksi". Tämän vuoksi kantelut tulisivat voimakkaasti lisääntymään. Lisäresurssina kahden tai kolmen esittelijän palkkaamiseksi Aittoniemi esitti 1 500 000 markkaa talousarvioon. Aittoniemi teki tuolloin 125 muutakin talousarvioaloitetta; kaikkiaan edustajat tekivät niitä 705.[281] Seuraavana vuonna aloite oli vielä ytimekkäämpi: kanslian todettiin tekevän "kohtuullisen hyvää työtä", mutta "pari esittelijäneuvosta lisää ei olisi pahitteeksi". Aloitteessa ehdo-

tettiin talousarvioon 1 000 000 markkaa kahden uuden esittelijän palkkaamiseksi.[282] Tällä kertaa Aittoniemi teki 161 talousarvioaloitetta, kun kaikkiaan edustajat tekivät niitä 931. Aivan varma ei voi olla, kuinka tosissaan kaikki Aittoniemen aloitteet oli tehty. Esimerkiksi yhdessä ehdotettiin määrärahaa ”massiivisen lobbaamisen aloittamiseksi” Miss Maailma -kisojen saamiseksi Suomeen.[283] Ehkäpä esittelijäneuvoksia koskeva aloite kuitenkin oli tehty tätä vakavammassa mielessä. Esittelijäneuvosaloitteen Aittoniemi teki seuraavanakin vuonna.[284] Vuonna 2000 Aittoniemi viittasi omien kanteluidensa käsittelyn viipymiseen oikeusasiamiehen kansliassa ja ehdottikin jo 1 200 000 markkaa neljän uuden esittelijän palkkaamiseen.[285] Seuraavana vuonna hän ehdotti saman määrän palkkaamiseen paljon enemmän, 700 000 euroa; kaikkiaan hänen talousarvioaloitteidensa määrä oli tuolloin jo lähes 400.[286]

Viimeisen oikeusasiamiestä koskevan aloitteensa Aittoniemi teki vuonna 2002 jo kyllästyneissä tunnelmissa. Oikeusasiamiehen kanslia oli hänen mielestään ”tunkkainen ja tehoton laitos”. Asioiden käsittely kesti vuosikausia, ”jos valmistuvat ollenkaan”. Tehoton virasto ei parane työntekijöiden lisäämiselläkään, mutta kun muutakaan ei Aittoniemen mielestä ollut tehtävissä, ”täytyy yrittää sitäkin”. Hän ehdotti 800 000 euroa kuuden uuden esittelijän palkkaamiseen.[287]

Siinä, missä Aittoniemen kannanotot vaikuttavat ainakin talousarvioaloitteiden osalta aika kevyesti syntyneiltä, esitti Raimo Vistbacka kannanottoja, joissa ei enää kovin paljon näy SMP:n populistinen ote.

Vistbackalla on paitsi poliisi- myös lakimieskoulutus, mikä lienee vaikuttanut puheenvuorojen maltillisuuteen – joskin olihan Veikko Vennamokin lakimies. Vistbackan puheenvuoroissa usein toistuva oli toive, että perustuslakivaliokunta käsittelisi joitakin yksittäisiä oikeusasiamiehelle kannelleiden tapauksia.

Perinteinen SMP-läinen kaiku oli kyllä vielä Vistbackan – tuolloin jo perussuomalaisena – käyttämässä puheenvuorossa vuonna 1998, oikeusasiamiehen vuoden 1996 kertomuksen käsittelyn yhteydessä. Hänen mielestään viranomais- ja oikeuslaitoksessa toimivan hyvä veli -ketjun murtaminen kuuluisi korkeimman laillisuusvalvonnan tehtäviin, mutta valitettavasti tämä ei toteutunut. Seuranta-aktiviteetti hupeni suuren luokan periaatekysymyksiin ”tai sitten humaaneihin periaatteisiin”. Tätä perussuomalaiset eivät voineet hyväksyä. Vistbacka ehdotti täysistunnossa perustuslakivaliokunnan kannanottoon lisäystä, jonka mukaan todettaisiin, ettei oikeusasiamiehen toiminta ollut pystynyt riittävästi takaamaan kansalaisiin kohdistuneiden epäoikeudenmukaisuuksien ja virheiden korjaamista, ja siksi olisi pikaisesti yhdistettävä kaikki laillisuusvalvontaa harjoittavat laitokset yhdeksi Kansalaisoikeustoimistoksi. Äänestyksessä ehdotus hävisi selvin luvuin.[288]

Vistbacka käytti myös puheenvuoron kertoen, että kun hän oli aikaisemmin perustuslakivaliokunnan jäsenenä, sinne oli ”joskus” saatu yksittäisiä tapauksia käsittelyyn. Hän mainitsi erään ”kuuluisan L.:n[289] kolarijutun” esimerkkinä tällaisesta yksittäistapauksesta, jota oli käsitelty perustuslakivaliokunnassa. Perustuslakivaliokunnan puheenjohtajana tuolloin toimineen kokoomuksen Ville Itälän mukaan on ”tietysti loputon tie, jos valiokunta ryhtyy yksittäisiä tapauksia jatkuvasti käsittelemään. Siitä saisimme paksun nivaskan, mutta silloin ottaisimme itsellemme ne tehtävät, jotka kuuluvat oikeusasiamiehelle itselleen, ja se ei varmastikaan ole ollut tarkoitus”.[290]

Myös seuraavaa kertomusta käsiteltäessä Vistbacka toivoi, että perustuslakivaliokunta tutkisi kyseistä L.:n tapausta, jotta asia selvitettäisiin kerralla. Sen sijaan kokoomuksen Paula Kokkosen mielestä perustuslakivaliokunta ei ole se elin, jonka pitäisi selvittää yksittäistä liikennerikkomusasiaa. Vistbackan kanssa usein samoilla linjoilla ollut Aittoniemi oli nyt tämän kanssa eri mieltä ja katsoi, että L.:n tapaukselle ja vastaaville ei ole enää mitään tehtävissä.[291] Myöhemmin samana vuonna ilmeni, että L. oli kuollut. Hänen tapauksensa oli kuitenkin ollut oikeusasiamiehen kertomusta käsiteltäessä esillä perustuslakivaliokunnassa. Miten perusteellisesti L.:n asiaa oli siellä käsitelty, ei oikein käy ilmi asiasta maininneen Esko Helteen (vas, perustuslakivaliokunnan jäsen) puheenvuorosta.[292] Oikeusasiamies Lehtimaja kertoi käsityksenään, että L.:n asia oli tutkittu perusteellisesti; mitään oikeusmurhaa ei ollut havaittu, vaan vain väärinkäsitysten sarja.[293]

Tähän on syytä pysähtyä hetkeksi. Alussa totesin Paavo Nikulan kirjoitukseen viitaten, että perustuslakivaliokunnan toiminnassa oikeusasiamiehen kertomuksia käsiteltäessä vaikuttaa olevan sellaisiakin vaiheita, jotka eivät näy mietinnöistä. Nyt näyttää käsillä olevan vastaava tilanne. Vistbackan ja Helteen puheenvuoroista päätellen yksittäistapauksia, kuten L.:n, oli tavalla tai toisella käsitelty perustuslakivaliokunnassa. Sellaisista ei ollut kuitenkaan seurannut mitään mietintöön asti kirjattavaa. Kyseessä on ilmeisesti ollut sama menettely kuin millaista Paavo Kastari jo vuosikymmeniä aiemmin kuvasi: ”Nykyisin valiokunta tavallisesti jonkin jäsenensä toivomuksesta tilaa nähdäkseen joitakin kanteluluettelossa mainittujen juttujen asiakirjavihkoja sekä kuulee niistä tai joistakin muista asioista oikeusasiamiestä suullisestikin – –”.[294]

Vistbacka piti aihetta eli yksittäisten kanteluiden käsittelemistä perustuslakivaliokunnassa esillä myös seuraavina vuosina, L:n kuoleman jälkeen nyt yleisemmällä tasolla. Muuten hän totesi vuonna 1999 olevansa ensimmäistä kertaa suhteellisen tyytyväinen oikeusasiamiehen kertomukseen; syy tähän ei puheenvuorosta selvinnyt. Seuraavaa kertomusta käsiteltäessä Vistbacka puolestaan totesi arvostelleensa usein voimakkaastikin laillisuusvalvontaa Suomessa ja pysyvänsä edelleen samalla kannalla.[295] Vuonna 2004 hän mainitsi perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja Kimmo Sasin (kok) ilmoittaneen ”eräässä laillisuusvalvojien kertomuksen lähetekeskustelussa”, että on tarkoitus ottaa aina ”joku tapaus” esille perustuslakivaliokunnassa. Vistbacka piti tätä hyvänä; joissakin ”niin sanotuissa iäisyyskysymyksissä” kannattaisi selvittää, onko asia valiokunnan mielestä oikeusasiamiehen toimesta riittävästi tutkittu. Myös edustaja Toimi Kankaanniemi (kd) pohdiskeli, olisiko perustuslakivaliokunnan syytä ”joskus tai säännöllisesti” ottaa arvioitavaksi myös oikeusasiamiehen yksittäisiä ratkaisuja ja kannanottoja. Eduskunnan hän katsoi olevan laillisuusvalvojien yläpuolella siinä mielessä, että nämä raportoivat eduskunnalle.[296]

Vistbacka myös, varmaankin ammatillisen taustansa vuoksi, piti muutamassakin yhteydessä poliisiin kohdistunutta kritiikkiä kyseenalaisena.[297] Tällaisen kritiikin hän esitti maltillisessa sävyssä. Myös virkatoiminnan resursseista hän kantoi huolta.[298]

Mainittava on, että perussuomalaisten pitkäaikainen puheenjohtaja Timo Soini ei sen sijaan juuri käyttänyt puheenvuoroja oikeusasiamiehen kertomusten eduskuntakäsittelyn yhteydessä. Erään kerran hän mainitsi oikeusturva-asioiden kiinnostavan perussuomalaisten eduskuntaryhmää, joka oli täysilukuisena paikalla

oikeusasiamiehen kertomuksesta keskusteltaessa. Oikeusturva-asioihin he törmäsivät Soinin mukaan päivittäin.[299] Oikeusturvakysymykset eivät kuitenkaan vaikuta olleen Soinilla tärkeysjärjestyksessä yhtä korkealla kuin aikanaan Vennamolla, lähinnä kai eri koulutustaustan vuoksi. Soinin omissa hänen yhteiskunnallisia näkemyksiään esittelevissä kirjoissa tämä aihepiiri ei ole esillä.[300]

MUITA TAPAHTUMIA 1960-1990-LUVUILLA

1960–1990-luvut eivät oikeusasiamiehen ja eduskunnan suhteiden kannalta tyhjenny pelkästään väliaikaisesti vahvistuneen vasemmiston ja ajoittain keskisuureksi eduskuntapuolueeksi kasvaneen SMP:n toimintaan. Noihin vuosikymmeniin ajoittuu muitakin mielenkiintoisia vaiheita.

1960-luvulla perustuslakivaliokunta käsitteli mietinnöissään joitain sellaisia ajankohtaisia kysymyksiä, joilla ei ollut ainakaan ilmeistä yhteyttä oikeusasiamiehen kertomukseen. Niinpä vuoden 1964 kertomusta käsitellessään valiokunta hankki selvitystä nuorisorikollisuudesta.[301] Ilmeisesti tähän liittyen oikeusasiamies vuonna 1966 vastaavasti suoritti ”laajahkon tutkimuksen” nuoria lainrikkojia koskevien asioiden käsittelystä viranomaisissa ja tuomioistuimissa.[302] Vuoden 1968 kertomukseen liittyen valiokunta käsitteli melko laajasti yleisemmällä tasolla vankeinhoitoa.[303]

Yksityiskohtaisemmin oikeusasiamiehen toimintaa käsiteltiin perustuslakivaliokunnan mietinnössä vuoden 1973 kertomuksesta. Oikeusasiamies oli tehnyt matkan eräisiin Pohjois-Karjalan rajakuntiin, ja valiokunta kannusti jatkamaan tällaisia matkoja. Valiokunta piti myös välttämättömänä kanslian voimavarojen lisäämistä.[304] Uusi oikeusasiamies Jorma S. Aalto käytti mietintöä käsiteltäessä puheenvuoron, vaikka kertomus olikin hänen edeltäjänsä toimikaudelta. Aalto mainitsi, että tiettävästi vain viisi kertaa oikeusasiamies oli käyttänyt kertomuksen käsittelyn yhteydessä puheenvuoroja, viimeksi Risto Leskinen yli viisi vuotta aiemmin.[305] Aalto piti perustuslakivaliokunnan mietintöä ”selvänä ohjelmanjulistuksena eduskuntakeskeisen laillisuusvalvonnan kehittämisen puolesta” ja toivoi, että resurssilisäykset toteutuisivat.[306] Seuraavakin perustuslakivaliokunnan mietintö sisälsi periaatteellisempaa pohdintaa; valiokunta muun muassa oli tyytyväinen siihen, että oikeusasiamiehen toimesta oli valmisteltu suunnitelmaluonnos oikeusasiamiehen harjoittaman laillisuusvalvonnan tehostamiseksi ja laajentamiseksi.[307]

Myös vuonna 1981 perustuslakivaliokunta antoi varsin perusteellisen mietinnön. Siinä valiokunta muun muassa piti perusteltuna oikeusasiamiehen omaksumaa käytäntöä, että vähäpätöisissä virhetapauksissa on virheen korjaaminen tärkeämpää kuin viranomaisten saattaminen edesvastuuseen. Myös oikeusasiamiehen esityksiä lainsäädännön, oikeudenhoidon ja hallinnon kehittämiseksi kiitettiin.[308]

Yleispoliittisesti vuosituhannen loppua leimasi muun muassa tasavallan presidentin vaihtuminen Mauno Koivistoon vuonna 1982. Kun pitkäaikaisen presidentti Kekkosen seuraajakysymys oli siten selvä ja Koiviston yleisesti uskottiin tulevan valituksi seuraavallekin kaudelle, tämä edisti puoluepoliittisen kiistelyn laantumista ja poliittisen tilanteen rauhoittumista.[309] Puoluekenttä uudistui jonkin verran: Vihreä liitto rekisteröitiin puolueeksi vuonna 1988. SKDL:n ja SKP:n jatkajaksi perustettiin Vasemmistoliitto vuonna 1990. Perussuomalaiset puolestaan perustettiin vuonna 1995 SMP:n

Syrjäytetty, Raimo Kanerva / kuvaaja Katri Laukkanen (1978, serigrafia). © Kuvasto 2019.

seuraajapuolueeksi. Vuonna 1987 kokoomus pääsi hallitukseen ensimmäistä kertaa yli 20 vuoteen. 1990-luvun alun vuodet muistetaan Suomessa taloudellisesta lamasta.

Euroopan unioniin Suomi liittyi vuoden 1995 alusta. Myös perusoikeusuudistus toteutui vuonna 1995. Euroopan ihmisoikeussopimukseen Suomi liittyi vuonna 1989 ja se tuli meillä voimaan vuonna 1990. Perus- ja ihmisoikeudet ovat nousseet Suomessa yhä merkittävämpään asemaan sekä oikeuskäytännössä että oikeudellisessa ajattelussa ja keskustelussa; on puhuttu ihmisoikeus- ja perusoikeuskulttuurin murroksesta Suomessa.

Lakimiesammattikunnan kannalta merkille on pantava muutos suhtautumisessa tuomioistuimiin. Helsingin hovioikeuden historiaa tutkinut Heikki Pihlajamäki on todennut hovioikeuksissa ”herrasmiestuomarin” perinteen vaihtuneen viimeistään 1980-luvulla ”virkamiestuomariksi”, mitä ilmensivät muun muassa hovioikeuden muutto Kaivopuistosta laitakaupungille Itä-Pasilaan ja työaikojen normalisoituminen. Tuomariprofession arkipäiväistyminen näkyi myös tuomioistuinten auktoriteetin vähenemisenä. Toki tuomioistuimista ja ”rötösherrojen” käsittelystä oli jo 1960-luvulta lähtien käyty yleisluonteisempaa keskustelua, mutta yksittäiset ratkaisut nousivat yhä laajemmin median ja suuren yleisön kritiikin kohteiksi viimeistään 1990-luvulla. Tuolloin arvostelun kohteeksi joutui korkein oikeuskin, joka oli pitkään ollut arvostelun yläpuolella. Korkeimman oikeuden on katsottu olleen legitimiteettikriisissä vuoden 1997 Eeva Vuori -jupakan[310] ja korkeimman oikeuden tuomareiden välimiestehtävistä käydyn keskustelun vuoksi.[311]

Tällä tuomioistuimiin kohdistuvan arvostelun lisääntymisellä on ilmeisesti ollut välillistä vaikutusta siihen, miten myös laillisuusvalvojien ratkaisuihin julkisuudessa suhtaudutaan.[312]

Vuonna 1982 apulaisoikeusasiamies Klas G. Ivars saattoi oikeusministeriön tietoon käsityksensä, että lapsenryöstöä koskevan säännöksen uudistaminen tuli selvittää kiireellisesti. Taustalla oli niin sanottu Loviisan lapsenryöstötapaus, jonka yhteydessä myös epäillylle ”ryöstäjälle” eli lapsen äidille oikeudellisia neuvoja antanut asianajaja pidätettiin.[313] Perustuslakivaliokunta päätti tämän johdosta ottaa kantaa lapsenryöstösäännöksen ajanmukaisuuteen. Se kertoi yhtyvänsä kertomuksessa esiin tuotuun käsitykseen, joka mukaan säännöksen soveltaminen voi olla kohtuutonta, kun kysymyksessä on lapsen huollosta erotettu vanhempi. Valiokunta edellytti epäkohdan pikaista korjaamista. Tarkkaan ottaen käsitys säännöksen kohtuuttomuudesta ei ainakaan selkeästi ollut ratkaisun tehneen apulaisoikeusasiamiehen, vaan tämä oli viitannut eräiden asiantuntijoiden näkemyksiin.[314]

Perustuslakivaliokunnan kannanottoa voi pitää poikkeuksellisena, sillä siinä ei argumentoitu perusoikeussäännöksillä – mikä ei vielä 1980-luvulla ollut rikoslain säännösten yhteydessä tapanakaan –, vaan perustuslakivaliokunta liikkui selvästi rikoslaista huolehtivan lakivaliokunnan alueella. Tulkintani mukaan kysymys ei perustuslakivaliokunnassa ollut nyt apulaisoikeusasiamiehen ratkaisun arvioinnista vaan siitä, että valiokunta ajoi lainmuutosasiaa rinnakkain tämän kanssa.

Seuraavana vuonna perustuslakivaliokunta muun muassa katsoi, että ylimpien laillisuusvalvojien tehtävien päällekkäisyys on selvitettävä ja tarvittaessa ryhdyttävä lainsäädäntötoimiin tilanteen selkiyttämiseksi.[315] Myöhemminhän perustuslakivaliokunta on varsinkin 2000-luvulla useasti uudistanut tällaisen kannanoton. Tuona vuonna 1985, kuten usein muulloinkin noihin aikoihin, perustuslakivaliokunta kuuli runsaasti ulkopuolisia asiantuntijoita oikeusasiamiehen kertomusta käsitellessään. Tarkempaan tarkasteluun saatettiin jälleen ottaa myös asiakokonaisuus, jolla ei vaikuta olleen ainakaan kovin välitöntä yhteyttä oikeusasiamiehen kertomukseen, kuten vuonna 1989 toimeentulon vähimmäisturvan kehittäminen.[316]

Vuonna 1986 keskustelua herätti oikeusasiamiehen päätös, jolla tämä oli – eräiden kansanedustajien mukaan – vahvistanut vapaamuurarien jäsenluetteloiden salassapidon eduskunnan kirjastossa. Tätä koskeva lausuma saatettiin äänestykseen asti; se hävisi perustuslakivaliokunnan mietinnölle. Vapaamuurariasiassa oikeusasiamiehen kriitikoita olivat edustajat Paula Eenilä (SDP) ja Liisa Kulhia (tuolloin yhden hengen eduskuntaryhmä).[317]

Oikeusasiamies Jacob Söderman oli edeltäjiään useammin läsnä eduskunnan täysistunnoissa toimintakertomusta käsiteltäessä, lähinnä vastaamassa kysymyksiin ja kommentoimassa. Kansanedustajat vaikuttavat pitäneen oikeusasiamiehen läsnäoloa arvossa. Ensio Laine (vas) totesi puheenvuoronsa lopuksi: ”Ei tässä puheenvuorossa ollut mitään järin uutta, mutta kun oikeusasiamieskin on kuuntelemassa ja asia on päiväjärjestyksessä ja kun se on pyydetty pöydälle, niin kai tästä nyt pitää kuitenkin joidenkin edustajien myös mielipiteitään lausua.”[318] Myöhemmin samassa keskustelussa Söderman käytti puheenvuoron haluten ”oikaista muutaman asian”, jotka olivat tulleet edustajien puheenvuoroissa esille.[319] Laineen tapaan lausui vuonna 1994 edustaja Paavo Nikula (vihr): ”Kun eduskunnan oikeusasiamieskin on tullut tätä keskustelua seuraamaan, on aihetta käyttää lyhyt puheenvuoro, jossa haluan antaa tunnustuksen oikeusasiamiehen ja koko hänen virastonsa toiminnalle”[320], sekä vuonna 1996 edustaja Juhani Alaranta (kesk): ”Kuulijakunnan vähäisyydestä huolimatta ajattelin lyhyesti tarkastella oikeusasiamiehen kertomusta tässä lähetekeskustelussa siitäkin syystä, että oikeusasiamies itse on kunnioittanut läsnäolollaan tätä istuntoa”.[321]

Poikkeuksen oikeusasiamiehen ja eduskunnan välisiin rauhallisiin suhteisiin muodostaa kahdeksan kansanedustajan eduskunnalle 10.2.1993 jättämä muistutus apulaisoikeusasiamiehen (Pirkko K. Koskinen) ja apulaisoikeuskanslerin (Jukka Pasanen) lainvastaisiksi väitetyistä menettelyistä. Kysymys oli ollut näiden laillisuusvalvojien ratkaisuista, jotka koskivat Lohjan kunnan viranomaisten menettelyä erään pienteollisuustontin kauppaa koskevassa asiassa. Perustuslakivaliokunnan tuli antaa muistutuksen johdosta mietintö. Valiokunta piti kunnan menettelyä hyvän hallintotavan vastaisena ja totesi, että kunnan toiminnasta olisi mahdollisesti voitu huomauttaa vastaisen varalle kanteluratkaisuissakin. Huomautuksen antamisen todettiin kuitenkin riippuvan laillisuusvalvojan harkinnasta, joten Koskinen ja Pasanen eivät olleet menetelleet lainvastaisesti. Valiokunnan mietintöön jättivät vastalauseensa Ensio Laine (vas) ja Raimo Vistbacka (smp); he katsoivat sekä Koskisen että Pasasen toimineen lainvastaisesti.[322]

Tuolloin perustuslakivaliokunnan jäsenenä ollut Paavo Nikula (vihr) – joka myöhemmin oikeuskanslerina tuli joutumaan vastaavan menettelyn kohteeksi – on kuvannut perustuslakivaliokunnan toimintaa seuraavasti: ”Valiokunta kuuli kokouksessaan kantelun tehnyttä henkilöä ja kantelun kohteena olleiden

kunnan viranomaisten edustajia sekä päätöksen tehneitä lainvalvojia ja esittelijöitä. Asiassa oli vuosien mittaan kertynyt laaja asiakirja-aineisto, johon jäsenillä oli myös tilaisuus perehtyä. Periaatteessa valiokunnan tutkittavana olivat samat ongelmat kuin oikeuskanslerinvirastossa ja oikeusasiamiehen kansliassa. – – Tällaisessa tapauksessa perustuslakivaliokunta toimii monijäsenisen tuomioistuimen tapaan.”[323] Kyseessä voi siis sanoa olleen käytännössä muutoksenhaku laillisuusvalvojan ratkaisuun. Siitä, millainen on perustuslakivaliokunnan menettely sen toimiessa lakisääteisessä tehtävässään laillisuusvalvojan toiminnasta tehdyn muistutuksen aiheellisuuden arvioijana, ei ole säännöksiä. Onkin tutkimuksen kannalta hyödyksi, että menettelystä on olemassa Nikulan kuvaus.

Kyseinen asia vaikuttaa – ainakin tätä nykyä – tavanomaiselta kanteluasialta vailla merkittävää poliittista mielenkiintoa, joten sen nostaminen muistutusmenettelyn kohteeksi tuntuu yllättävältä. Osan selityksestä tarjoavat allekirjoittajien puoluekannat. Kyseessä ei ollut tällä kertaa pelkästään SMP:n hanke, vaikka allekirjoittajista kaksi (ensimmäinen allekirjoittaja Tina Mäkelä sekä Hannu Suhonen) tuosta puolueesta olivatkin. Mukana olivat myös SDP:n Reijo Laitinen, Marja-Leena Viljamaa ja Reijo Lindroos, vasemmistoliiton Pekka Leppänen ja Ensio Laine sekä vihreiden Erkki Pulliainen. Allekirjoittajia ei ollut perinteisistä porvarillisista ryhmistä kokoomuksesta, keskustasta tai RKP:stä. Pirkko K. Koskisen kokoomuslainen tausta on mainittu jo edellä. Jukka Pasanen oli toiminut keskustapuolueen oikeuspoliittisessa toimikunnassa[324], minkä vuoksi hänet lienee arvioitu puolueen kannattajaksi.

Koskisen ja Pasasen arvioidut puoluekannatkaan eivät selitä sitä, miksi juuri tuolloin haluttiin toimia noinkin näkyvästi heitä vastaan. Oikeusasiamiestä koskevassa kirjassaan Koskinen aivan lyhyesti mainitsee tapauksen, mutta ei kerro sen taustoista.[325] Pasanenkin on kirjoittanut tapauksesta vain lyhyesti todeten perustuslakivaliokunnan hyväksyneen sen käytännön, että uusitun kantelun johdosta ei ryhdytä täyteen uuteen tutkintaan, ellei kantelussa ole esitetty muuta asiaan vaikuttavaa selvitystä.[326] Oikeusasiamies Söderman viittasi tähän tapaukseen, kun totesi täysistunnossa, että kritiikkiä saa esittää, mutta asioita olisi ehkä helpompaa ja joustavampaa selvittää kertomuksen käsittelyn yhteydessä tai käymällä oikeusasiamiehen kansliassa, ”eikä tarvitse mennä niin raskaisiin väitteisiin kuin taas muistutuksen teossa on pakko mennä”.[327]

Vuonna 1993 käytiin kymmenien vuosien tauon jälkeen oikeudenkäynti valtakunnanoikeudessa. Syytteessä oli ministerinä toiminut Kauko Juhantalo (kesk), joka tuomittiin virkavelvollisuuden rikkomisesta ja lahjuksen ottamisesta ehdolliseen vankeuteen. Syytettä ajoi oikeusasiamies.[328] Tälläkään kertaa oikeudenkäynti ei aiheuttanut toimintakertomuksen käsittelyn yhteydessä keskustelua, kuten paikallaan onkin. Asia sivusi toista laillisuusvalvojaa, oikeuskansleri Jorma S. Aaltoa: hän ei ollut nähnyt Juhantalon asiassa syytteen nostamiseen vaadittavia todennäköisiä syitä. Kuusi kansanedustajaa teki valtakunnanoikeuden tuomion jälkeen muistutuksen Aallon virkatoimen lainvastaisuudesta. Perustuslakivaliokunta ei kuitenkaan nähnyt Aallon toiminnassa lainvastaisuutta.[329]

Eduskunnassa oli lyhyen aikaa (1995–1999) nuorsuomalaisen puolueen eduskuntaryhmä, johon kuului enimmillään kolme henkeä. Kahden vaaleissa valitun edustajan lisäksi ryhmään kuului SDP:stä sinne loikannut Risto Kuisma. Juristina hän lienee ollut puuhamiehenä puolueen eduskuntaryhmän vuonna 1997 tekemässä kirjallisessa kysymyksessä, jossa muun muassa arvioitiin oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin virastojen suhtautuvan ylimielisesti kantelijoihin. Ihmetystä oli herättänyt myös se, etteivät laillisuusvalvontaa suorittavat viranomaiset näyttäneet olleen yhteistyössä kansalaisten muodostamien oikeusturvayhdistysten kanssa. Oikeusministerin vastauksen mukaan hallitus ei voi, eikä sen pidä puuttua ylimpien laillisuusvalvojien toimintaan.[330]

Samana vuonna edellä mainittu korkeinta oikeutta koskeva kritiikki näkyi selvästi oikeuskanslerin kertomusta koskevassa täysistuntokeskustelussa, joka sivusi oikeusasiamiestäkin. Anneli Jäätteenmäen (kesk) mukaan maassamme käydään vilkasta oikeuslaitosta koskevaa keskustelua. Hän mainitsi korkeimman oikeuden jäsenten välimiestehtävät. Yksikään yhteiskunnan laitos, tuomioistuimet mukaan lukien, ei hänen mukaansa enää nauttinut itseoikeutetusti auktoriteettia, vaan se oli ansaittava. Edustaja Kuisma laajensi tätä keskustelua todeten, että yhä enenevässä määrin myös oikeuskansleria ja oikeusasiamiestä arvostellaan. Hän näki luottamuksen juristeja kohtaan yleensäkin vähentyneen.[331]

Kuisma otti myöhemminkin kantaa oikeusasiamiehen toimintaan. Esimerkiksi vuonna 1999 hän toivoi yhden yhteisen laillisuusviranomaisen perustamista.[332] Seuraavana vuonna hän piti tarpeellisena eduskunnan perehtymistä ”ihan esimerkinomaisesti yksityisten kanteluiden ratkaisuihin”. Se ei olisi perustuslakivaliokunnassa mahdollista sen muun työmäärän takia, joten ehkä pitäisi perustaa jokin muu kansanedustajista koostuva elin tätä tehtävää varten.[333] Kuisma palasi asiaan vuonna 2006: eduskunta voisi olla enemmänkin oikeusasiamiehen työn taustalla. Voisi olla jokin neuvoa-antava elin, jossa eduskunnan ja kansanedustajien näkemykset paremmin heijastuisivat oikeusasiamiehelle. Tuolloin hän myös totesi kansalaisten tyytymättömyyden laillisuusvalvontaan olevan suuri.[334]

Mielenkiintoisen avauksen teki vuonna 1999 edustaja Esa Lahtela (sd), jonka mielestä eduskunnan lisärakennuksen suunnittelusta voitaisiin luopua ja oikeusasiamiehen kanslia voitaisiin siirtää esimerkiksi Joensuuhun.[335] Joensuu kuului Lahtelan vaalipiiriin, joten ehdotus lienee tehty vakavassa mielessä.[336] Myös kaksi vasemmistoliittolaista edustajaa näki vuonna 2001 eduskunnan tilanpuutteen vuoksi tarpeelliseksi, että oikeusasiamiehen kanslia siirrettäisiin pois eduskunnan välittömästä läheisyydestä.[337]

2000-luvun uudet haasteet

ASKEL UUTEEN VUOSITUHANTEEN

Jaksottelu kronologisessa esityksessä on luonnollisesti sopimuksenvaraista. Muutokset esimerkiksi oikeusasiamiehen ja eduskunnan välisissä suhteissa eivät tapahdu vuodenvaihteita noudatellen. Silti voidaan sanoa, että oikeusasiamiehen ja eduskunnan suhteissa vaikuttaa juuri 2000-luvulla tapahtuneen selviä muutoksia. Niinpä käsittelen kahta viime vuosikymmentä yhtenä kokonaisuutena.

2000-luvun tähänastisen alun sisäpoliittinen yhteenveto voi vielä olla aikaista tehdä. Eduskunnassa edustettuna olevan puoluekentän muutoksista on merkittävin perussuomalaisten nousu pienpuolueesta Suomen mittakaavassa suurten puolueiden joukkoon, huomattavasti suuremmaksi eduskuntaryhmäksi kuin mitä esimerkiksi SMP koskaan oli. Mainittava on myös vihreiden nousu pienryhmästä keskikokoisten puolueiden joukkoon. Nämä puolueet ovat profiloituneet tietyillä ajankohtaisilla aiheilla, perussuomalaiset erityisesti maahanmuuton vastustamisella ja vihreät varsinkin ympäristökysymyksillä. Perinteiset suuret puolueet sosialidemokraatit, keskusta ja kokoomus puolestaan ovat 2000-luvulla suunnilleen vuorotellen lisänneet ja menettäneet eduskuntapaikkojaan.

2000-luvun suuria asiakokonaisuuksia oikeusasiamiehen ja eduskunnan suhteiden kannalta ovat ensinnäkin oikeusasiamieslain uudistus ja siihen liittyneet eduskuntakeskustelut, toiseksi ajanjakso, jolloin perustuslakivaliokunta seurasi tavallista kiinteämmin laillisuusvalvojien työtilannetta ja työtapoja, kolmanneksi perustuslakivaliokunnan yksittäistapauksia koskevat kannanotot laillisuusvalvojien ratkaisuihin sekä neljänneksi yhä kriittisempi laillisuusvalvojia koskeva eduskuntakeskustelu. Meneillään oleva 2000-luku muodostaa siis tutkimuksellisesti kiintoisan ajanjakson. Tässä yhteydessä käsittelen myös oikeuskanslériin liittyviä perustuslakivaliokunnan kannanottoja ja eduskuntakeskustelua, sillä arvostelu on kohdistunut molempiin laillisuusvalvojiin. Ennen noiden asiaryhmien käsittelemistä mainitsen eräitä yksittäisiä tapahtumia 2000-luvulta.

Ehkä lähinnä kuriositeetti on kymmenen kansanedustajan vuonna 2001 tekemä toimenpidealoite. Siinä todettiin muun muassa: ”Yhteiskunnassamme on leviämässä sekä depressiivinen mieliala että valittelu- ja kantelutaipumus. – – valitus- ja kantelulaitokset ovat tukkeutumassa suuriin asiamääriin ja käsittelyajat ovat kohtuuttoman pitkät.” Tätä ruuhkaa haluttiin aloitteessa purkaa oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen yhdistämisellä. Kansakunnan henkistä tilaa luotaava aloitus selittyy sillä, että ensimmäinen allekirjoittaja oli edustaja Ilkka Taipale (sd), koulutukseltaan psykiatri.[338] Toisaalta aloite on kyllä sikäli kuvaava, että kysymys oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin välisestä työnjaosta on noussut 2000-luvulla säännöllisesti esille perustuslakivaliokunnan mietinnöissä ja kansanedustajien puheenvuoroissa. Vuonna 2004 edustaja Esa Lahtela (sd) puolestaan toivoi oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin virastojen yhdistämistä yhdeksi ”kansalaisten oikeustoimistoksi”.[339]

Vuoden 2002 valtiopäiviltä eli oikeusasiamies Riitta-Leena Paunion kaudelta lähtien on omaksuttu käytäntö, että oikeusasiamies käyttää toimintakertomuksen lähetekeskustelussa ensimmäisen esittelevän puheenvuoron. Keskustelu jo tuossa vaiheessa, siis ennen perustuslakivaliokuntaan lähettämistä, onkin nykyisin usein vilkasta.

Eräänlaisena 2000-luvun lisääntyvän laillisuusvalvojien kritiikin alkusoittona voidaan pitää edellä kuvattua vuoden 1993 muistutusta apulaisoikeusasiamies Koskisen ja apulaisoikeuskansleri Pasasen virkatoimista. Vuonna 2004 kymmenen edustajaa teki muistutuksen oikeuskansleri Paavo Nikulan virkatoimen lainvastaisuudesta. Kyseessä näyttää nytkin olleen tavanomainen kanteluasia vailla poliittisia kytkentöjä. Allekirjoittajat olivat vasemmistopuolueista, keskustasta ja perussuomalaisista. Perustuslakivaliokunnan mukaan muistutus oli aiheeton.[340] Sen sijaan poliittisesti kuumempi, luonnonsuojelulle varattaviin Natura-alueisiin liittyvä oli samana vuonna tehty toinen, 16 kansanedustajan – jostain syystä kaikki miehiä – muistutus Nikulan virkatoimista. Tällä kertaa allekirjoittajia oli eniten keskustasta, sitten kokoomuksesta ja perussuomalaisista, ja lähtipä mukaan muutama sosialidemokraatti ja vasemmistoliittolainenkin. Perustuslakivaliokunta ei nähnyt Nikulan toiminnassa lainvastaisuutta, mutta esitti kuitenkin jonkin verran kritiikkiä tätä kohtaan.[341]

OIKEUSASIAMIESLAKI

Laki eduskunnan oikeusasiamiehestä säädettiin vuonna 2002 (197/14.3.2002). Sitä on myöhemmin muutettu useampia kertoja. Vuonna 2007 (804/24.8.2007) säädettiin muun muassa apulaisoikeusasiamiehen sijaisesta. Vuoden 2011 muutos (535/20.5.2011) oli varsin laaja ja koski oikeusasiamiehen toiminnan kannalta keskeistä sääntelyä, eli säännöstä kantelun käsittelystä. Lisäksi lailla perustettiin oikeusasiamiehen kanslian yhteyteen Ihmisoikeuskeskus. Myöhemmät muutokset liittyvät varsinkin oikeusasiamiehen määräämiseen kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastaisen yleissopimuksen

valinnaisessa pöytäkirjassa tarkoitetuksi kansalliseksi valvontaelimeksi (495/28.6.2013) sekä oikeusasiamiehen tehtäviin vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen mukaisista tietyistä tehtävistä huolehtivana tahona (374/10.4.2015).

Hallituksen esitystä laiksi eduskunnan oikeusasiamieheksi luonnehdittiin pääosin lakitekniseksi: aikaisemmat johtosäännön määräykset nostettiin lain tasolle.[342] Keskustelua laki ei herättänyt eduskunnassa lainkaan.

Vuoden 2011 lainuudistus sen sijaan nostatti eduskunnassa puheenvuoroja. Pitkin 2000-lukua oli tehty suunnitelmia kansallisesta ihmisoikeusinstituutiosta. Tätä hieman byrokraattiselta kuulostavaa käsitettä selventämään siteeraan kohtia oikeusasiamies Paunion puheenvuorosta toimintakertomuksessa vuodelta 2006: ”YK:n piirissä on pidetty tärkeänä, että ihmisoikeuksia vahvistetaan perustamalla kansallisia ihmisoikeusinstituutioita edistämään ja valvomaan ihmisoikeuksia kansallisella tasolla. Se on hyväksynyt vaatimukset, ns. Pariisin periaatteet, jotka näiden kansallisten ihmisoikeusinstituutioiden tulisi täyttää. – – Suomessa ei ole Pariisin periaatteiden mukaista kansallista ihmisoikeusinstituutiota. – – Kansainvälisten ihmisoikeusasiain neuvottelukunta esitti marraskuussa 2006 kannanottonaan, että Suomeen perustettaisiin tällainen instituutio eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian yhteyteen täydentämään nykyisiä kansallisia rakenteita. Kyseessä olisi neuvottelukuntatyyppinen organisaatio ja muutaman henkilön yksikkö oikeusasiamiehen kanslian yhteydessä.”[343]

Vuonna 2008 edustaja Jacob Söderman (sd) ja yhdeksän muuta edustajaa tekivät lakialoitteen kansallisesta ihmisoikeusinstituutiosta. He näkivät sen voivan toimia ”ikään kuin hälytysnappina, joka reagoisi, kun yhteiskunnassa ilmaantuisi kuilu sovellettavien ihmisoikeusnormien ja niiden käytännön toteutumisen välille”.[344] Samana vuonna Söderman teki myös yhdessä 16 muun edustajan kanssa talousarvioaloitteen määrärahaksi kansallisen ihmisoikeusinstituution perustamiseen[345] , seuraavana vuonna yhdessä kolmen muun kanssa[346].

Asian valmistelu eteni, ja oikeusasiamiehen vuoden 2009 kertomusta eduskunnassa käsiteltäessä oli juuri jättänyt mietintönsä oikeusministeriön asettama niin sanottu ihmisoikeustyöryhmä: se ehdotti aikaisempien kaavailujen mukaisesti eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian yhteyteen Ihmisoikeuskeskusta neuvottelukuntineen. Sillä olisi johtajan lisäksi vähintään kymmenestä virkamiehestä koostuva henkilökunta sekä ihmisoikeusvaltuuskunta.[347] Täysistuntokeskustelu liikkuikin varsinaisen aiheensa sijasta paljolti työryhmän ehdotuksessa. Edustaja Ben Zyskowiczin (kok) mukaan mietinnössä oli lähdetty liikkeelle ”aivan käsittämättömällä volyymillä”. Ihmisoikeuskeskuksella olisi kymmenkunta ihmisoikeusjuristia ”käymässä lähinnä keskenään ja hallinnon ja yliopistojen piirissä viisastelevaa keskustelua ihmisoikeustilanteesta ja -asioista Suomessa. En missään nimessä kannata tällaista hanketta.” Varovaisemmin puhuivat perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja Kimmo Sasi (kok) ja varapuheenjohtaja Söderman (sd), mutta hekin katsoivat, että työryhmän ehdotus oli liian suureellinen.[348]

Hallituksen esitys oikeusasiamiehestä ja oikeuskanslerista annettujen lakien muuttamisesta annettiin syksyllä 2010. Tärkeä ehdotus oli se, että kantelun tutkintakynnyksen määrittely korvattaisiin yksittäistapauksellisen harkintavallan paremmin mahdollistavalla muotoilulla.[349] Kantelujen vanhentumisaikaa ehdotettiin myös lyhennettäväksi. Tavoitteena näillä muutoksilla oli laillisuusvalvonnan tehostaminen lyhentämällä käsittelyaikoja. Lisäksi ehdotettiin Ihmisoikeuskeskuksen perustamista. Keskuksen henkilökuntamäärää, joka oli herättänyt jo etukäteen keskustelua, oli esityksessä selvästi pienennetty työryhmän ehdottamasta.[350] Esityksestä lausuessaan perustuslakivaliokunta muun muassa viittasi useisiin aikaisempiin kannanottoihinsa, joiden mukaan olisi tarkoituksenmukaista muuttaa kantelujen käsittelysäännöksiä.[351]

Täysistunnoissa kuultiin edustajien Zyskowicz ja Söderman esittämänä useita kriittisiä puheenvuoroja hallituksen esityksestä, toki eri lähtökohdista. Zyskowicz keskittyi vastustamaan Ihmisoikeuskeskuksen perustamista. Hänen mukaansa ”se, että meillä eduskunnan yhteydessä ei toimi Ihmisoikeuskeskusta, jossa muutama ihmisoikeusprofeetta voi viisastella ja teoretisoida ihmisoikeuksilla ja antaa erinäisiä lausuntoja sieltä norsunluutorneistaan, ei minun mielestäni ole mikään ihmisoikeusongelma Suomessa”. Zyskowicz paheksui samalla sitä, että ”roistojen ja konnien” ihmisoikeuksista kannetaan huolta, ja moitti eräitä ihmisoikeusasiantuntijoita nimeltä. Söderman puolestaan piti kantelun käsittelykynnyksen nostamista taaksepäin menona: kehitys veisi kansalaisista poispäin. Hänelle ei ollut selvää, miten ehdotus parantaisi kansalaisten oikeuksia.[352]

Perustuslakivaliokunnan mietintö oli siis kuitenkin ehdotukselle myönteinen. Sitä valiokunnan varapuheenjohtajan ominaisuudessa eduskunnalle esitellessään Söderman jo pitikin myönteisenä asiana kantelukynnyksen muuttamista, jonka tavoitteena on nopeuttaa kantelujen käsittelyä. Henkilökohtaisena lisäyksenään hän kyllä mainitsi, että kantelujen käsittelyn hitaudessa on todellinen ongelma.[353] Esityksen ja mietinnön toisessa käsittelyssä puheenvuoron käytti vain perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja Sasi (kok), joka kertoi lainmuutoksien takana olevan edustaja Södermanin ”taitavan käden jäljen”.[354]

Muut kuin edustaja Zyskowicz eivät pitäneet Ihmisoikeuskeskuksen perustamista selkeästi vastustavia puheenvuoroja. Kovin helppoa lähtökohtaa keskuksen perustamista koskeva esitys ei kansanedustajien keskustelulle kylläkään tarjonnut: jo perustamisen tavoite oli kankeasti esitetty, sillä esityksen mukaan ”tavoitteena on luoda sateenvarjomainen instituutiorakenne, jolla olisi synergiavaikutuksia nykyisiin perus- ja ihmisoikeusrakenteisiin sekä perus- ja ihmisoikeustyöhön”.[355] Eipä ihme, että eräät parhaiten asiaa tuntevimmat kansanedustajatkin muutamaan otteeseen puhuivat ”ihmisoikeusinstituutin” perustamisesta.

LAILLISUUSVALVOJIEN TYÖTAVAT PERUSTUSLAKIVALIOKUNNAN SEURANNASSA

Entinen sekä Suomen että Euroopan unionin oikeusasiamies Jacob Söderman palasi Suomeen kansanedustajaksi vuosiksi 2007–2011. Hän toimi tuolloin perustuslakivaliokunnan varapuheenjohtajana. Södermanin pitkä kokemus oikeusasiamiehen työstä vaikutti siihen, että noina vuosina perustuslakivaliokunta kiinnitti erityistä huomiota oikeusasiamiehen ja myös oikeuskanslerin työtapoihin ja -tilanteeseen. Jo edellä tuli esiin Södermanin aktiivisuus liittyen ihmisoikeusinstituution perustamiseen.

Oikeusasiamiehen vuoden 2007 kertomusta perustuslakivaliokunnassa käsiteltäessä valiokunta sai pyynnöstään selvityksen kanteluasioiden käsittelyajoista, samoin kuin tiedot yli kaksi vuotta vireillä

olleista kanteluista. Valiokunta piti epätyydyttävänä, jos ratkaisu kanteluun viipyy yli vuoden.[356] Seuraava mietintö oli jo aika lailla oikeusasiamiestä opastavampi. Valiokunta piti myönteisenä, että oli aktiivisesti pyritty kantelujen käsittelyaikojen lyhentämiseen. Tutkintakynnyksen nostaminen olisi omiaan mahdollistamaan voimavarojen suuntaamisen lisääntyvästi oma-aloitteiseen tutkintaan ja tarkastuksiin. Kansalaisnäkökulman huomioon ottaminen on oikeusasiamiehen työssä erityisen tärkeää, perustuslakivaliokunta neuvoi. Epävirallisempikin yhteydenotto viranomaiseen kuin selvityspyyntö voisi johtaa asian selvittämiseen ja korjautumiseen.[357] Valiokunnan puheenjohtaja Sasi mainitsikin täysistunnossa, että mietinnön laatimisessa on voitu käyttää kattavasti hyväksi Södermanin erityistä asiantuntemusta.[358]

Vuoden 2009 kertomusta käsiteltäessä perustuslakivaliokunta pyysi oikeusasiamieheltä selvitystä kymmenestä vanhimmasta käsiteltävänä olevasta kantelusta.[359] Käsittelyaikojen valvonnan kohteeksi pääsi myös oikeuskansleri.[360] Tämän jälkeen perustuslakivaliokunta ei ole toteuttanut tällaista taikka vastaavaa laillisuusvalvojien työtilanteen erityisseurantaa. Toki valiokunta on myöhemmin pannut tyytyväisenä merkille sen, että oikeusasiamiehen toiminnassa on saavutettu tavoite kaikkien kantelujen enintään vuoden käsittelyajoista.[361] Perustuslakivaliokunta on myös toistuvasti toivonut oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin työnjaon ja yhteistyön kehittämismahdollisuuden selvittämistä.[362] Myös on mainittu myönteisenä ratkaisutapana esimerkiksi esityksen tekeminen asian sopimisesta ja hyvityksestä.[363]

LOPUTTOMALLA TIELLÄ? PERUSTUSLAKIVALIOKUNTA LAILLISUUSVALVOJIEN RATKAISUJEN ARVIOIJANA

Artikkelin alussa käsittelin varsin laajasti eduskunnan keinoja valvoa oikeusasiamiehen toimintaa. Asianomaiset säännökset koskivat syytteen nostamista lainvastaisesta menettelystä valtakunnanoikeudessa sekä oikeusasiamiehen vapauttamista tehtävästä kesken toimikauden. Oikeusasiamiehen ratkaisemia yksittäistapauksia perustuslakivaliokunta oli ottanut ikään kuin uuteen tarkasteluun 1920- ja 1930-luvuilla neljä kertaa, mutta jo ajan kulumisenkin vuoksi näitä ei liene 2000-luvulle tultaessa pidetty minkäänlaista vakiintunutta tapaa synnyttäneinä tilanteina.[364] Muualta kuin mietinnöistä selvisi lisäksi, että yksittäistapauksia oli ilmeisesti jossain määrin käsitelty myös siten, ettei niistä tullut mitään mainintaa valiokunnan mietintöön. Eduskunnan perustuslakivaliokunta oli luonnehtinut vuonna 1979 lausumiaan toimintaohjeiksi, joita oikeusasiamies voi parhaaksi harkitsemallaan tavalla noudattaa, ottaen huomioon valtiosääntöisesti itsenäisen asemansa. Oikeuskirjallisuudessa puolestaan oli suhtauduttu varauksellisesti eduskunnan kannanottojen merkitykseen. Vuonna 1998 perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja Ville Itälä (kok) piti ”loputtomana tienä” sitä, että perustuslakivaliokunta ryhtyisi käsittelemään oikeusasiamiehen ratkaisemia yksittäisiä tapauksia.

Perustuslakivaliokunta kuitenkin lähti 2000-luvulla tuolle tielle, toki määrällisesti maltillisesti eikä Itälän pelkäämällä tavalla ”jatkuvasti”. Sama koski myös oikeuskanslerin kannanottojen arviointia perustuslakivaliokunnassa.

Käänteen aiheutti vuonna 2006 tekemäni ratkaisu koskien uskonnollisten lehtien lähettämistä seurakuntaan kuulumattomille. Katsoin jakelun nimenomaisesta kiellosta huolimatta olevan uskonnonvapaussäännöksen vastaista.[365] Ratkaisua tällä hetkellä tarkastellessani voin todeta, että ratkaisu vaikuttaa liian lyhyesti perustellulta ja myös johtopäätöksiltään tarpeettoman jyrkältä. Kaikki ne ainekset, jotka sisältyivät ensimmäisiin vuoden 2006 ratkaisuihini, perustuslakivaliokunnan mietintöön sekä vuonna 2009 tekemääni viimeiseen samaa aihepiiriä koskevaan ratkaisuun, jossa lähtökohta oli pikemmin hyvä hallinto viranomaistoiminnassa[366], olisi ollut hyvä ottaa huomioon jo heti ensimmäisissä ratkaisuissa. Varsinkin vuoden 2006 ratkaisu onkin herättänyt kritiikkiä sekä sellaisten tutkijoiden parissa, jotka ovat tutkineet erityisesti uskonnonvapautta[367], että sellaisten tutkijoiden joukossa, jotka ylipäätään katsovat perusoikeuksilla argumentoitavan nykyisin liikaa[368].

Eduskunnan perustuslakivaliokunnassa oli vaalien vuonna 2007 lähestyessä käsiteltävänä oikeusasiamiehen kertomukset sekä vuosilta 2004 että 2005. Mietintö annettiin kolme päivää ennen sitä, kun eduskunta lopetti työskentelynsä. Mietinnössään perustuslakivaliokunta käsittelikin ”kertomuskauteen sinänsä liittymättömänä seikkana” sisällöltään uskonnolliseksi luonnehdittavan viestinnän vapautta. Perustuslain ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen todettiin antavan tälle vapaudelle hyvin vahvaa suojaa. Vapaus kuuluu kaikille Suomessa toimiville uskonnollisille yhdyskunnille. Mahdollisista rajoituksista viestinnän vapauteen voidaan säätää lailla, mutta sellaisen lain tulee täyttää perusoikeusrajoituksiin kohdistuvat yleiset vaatimukset muun ohella sääntelyn hyväksyttävyydestä ja välttämättömyydestä samoin kuin tarkkarajaisuudesta ja täsmällisyydestä.[369]

Täysistuntokeskustelussa liikuttiin seurakuntalehtiasian ympärillä, vaikka muodollisesti kysymyksessä olikin vuosien 2004 ja 2005 kertomusten käsittely. Valiokunnan puheenjohtaja Kimmo Sasi (kok) muotoili puheenvuoronsa varovaisesti ja totesi, että perustuslakivaliokunta ”ei koskaan ota kantaa yksittäisiin kysymyksiin eikä myöskään tässä tapauksessa ota kantaa siihen, onko Oikeusasiamiehen kansliassa tai apulaisoikeusasiamiehen toimesta jokin ratkaisu tehty oikein tai väärin, mutta katsottiin kuitenkin, että tässä yhteydessä on syytä kiinnittää huomiota tiettyihin tärkeisiin periaatteisiin, jotka koskevat sananvapautta ja uskonnonvapautta”. Muut edustajat puhuivat suoremmin: Edustaja Sari Essayah (kd) piti hyvänä, että perustuslakivaliokunta oli katsonut asiassa olleen tulkintavirheen. Edustaja Simo Rundgren (kesk) totesi, ettei perustuslakivaliokunta ole muutoksenhakuinstanssi, mutta mietintö ei jätä asiassa mahdollisuuksia virhetulkinnoille. Toinenkin keskustan pappisedustaja, Lauri Oinonen, piti mietintöä oikeana. Vasemmistoliiton Annika Lapintie muistutti, että myös muu vakaumuksellinen viestintä kuuluu rinnalle yhtä tärkeänä. Kansanedustajien, poliittisesta laidasta laitaan, yhteinen huoli lieneekin koskenut poliittista mainontaa: edustaja Essayah pelkäsi, että myös vaalimainonnan postilaatikoihin ”voisi samalla perusteella kieltää”.[370] Laillisuusvalvonnan kannalta pelko oli luonnollisesti aiheeton, koska puolueita ei esimerkiksi oikeusasiamies valvo; ehkä edustajilla olivatkin mielessä Suomen Postin toimenpiteet – Essayahin mukaan Suomen Posti oli tehnyt seurakuntalehtien jakelusta tiettyjä päätöksiä. Niitä Essayah oli arvostellut jo hallitukselle tekemässään kirjallisessa kysymyksessä.[371]

Myöhemmin perustuslakivaliokunnan mietintö on toiminut ennakkotapauksena: kun vuonna 2014 perustuslakivaliokunta asettui apulaisoikeuskanslerin kanssa

eri linjoille, edustaja Ben Zyskowicz (kok) totesi, ettei valiokunnan menettely ollut lainkaan ennenkuulumatonta, sillä valiokunta oli ”esimerkiksi oikaissut aikanaan apulaisoikeusmiehen [sic] tulkinnan, joka liittyi uskonnollisten lehtien jakamiseen”.[372]

Ennen vuoteen 2014 menemistä tarkastellaan toista apulaisoikeuskanslerin ratkaisukokonaisuutta, joka herätti perustuslakivaliokunnan kritiikkiä. Kertomuspuheenvuorossaan vuodelta 2009 apulaisoikeuskansleri Mikko Puumalainen selosti eräitä ratkaisujaan, joissa hän oli soveltanut yhdenvertaisuuslain ja perustuslain syrjintäkieltoja. Muutamat päätökset olivat koskeneet oman kunnan asukkaiden suosimista. Lisäksi oli eräässä ratkaisussa todettu, että ammattiliittoon kuulumattoman liittoon kuuluvaan nähden epäsuotuisampi kohtelu oli syrjivä.[373] Viimeksi mainittu herätti oikeuskirjallisuudessa kritiikkiä sekä asiantuntijoiden taholla[374] että perusoikeusargumentoinnille kriittisissä piireissä[375]. Perustuslakivaliokunta kiinnitti ”perustuslain näkökulmasta huomiota henkilöiden asettamiseen eri asemaan heidän asuinpaikkansa perusteella”. Valiokunta viittasi aikaisempaan käytäntöönsä ja kunnalliseen itsehallintoon ja piti mahdollisena kunnan asukkaiden parempaan asemaan asettamista ”ainakin joissain tapauksissa”.[376] Täysistunnossa asiaa esitteli perustuslakivaliokunnan puolesta sopuisasti edustaja Söderman: ”– – me ikään kuin käymme vähän dialogia Oikeuskanslerinviraston kanssa. Apulaisoikeuskansleri on tehnyt hyvin pitkän artikkelin yhdenvertaisuuslaista, joka on suurella asiantuntemuksella laadittu. Mutta me olemme perustuslain nojalla tulleet vähän toisiin kantoihin – – Tätä tietysti voi Oikeuskanslerinvirastossa pohtia ja katsoa, miltä tämä meidän puheenvuoromme tuntuu. Sehän on lähinnä teidän pohdittavaksenne.”[377] Puumalainen palasi aihepiiriin myös seuraavassa kertomuspuheenvuorossaan[378], minkä perustuslakivaliokunta vain lyhyesti mainitsi[379].

Apulaisoikeuskansleri Puumalainen saattoikin toisessa kertomuspuheenvuorossaan todeta, että eduskunta on ”useimmiten suhtautunut pidättyväisesti” yksittäisten oikeuskanslerin ratkaisujen arviointiin. Jälkikäteistä kritiikkiä Puumalainen piti hyväksyttävänä, mutta reaaliaikaista puuttumista ei.[380]

Seuraavaksi kuitenkin nähtiin lähes reaaliaikainen puuttuminen. Puumalainen oli 24.3.2014 tehnyt päätöksen uskonnon harjoittamisesta kouluissa. Hän piti perusteltuna sitä, että kouluissa ei lainkaan järjestettäisi tilaisuuksia, joissa on tietyn vakaumuksen mukaista sisältöä. Hän katsoi olevan myös syytä kysyä, miksi koulun työskentelyn yhteiset juhla- ja päätöstilaisuudet halutaan edelleenkin nivoa uskonnon harjoittamiseen ja sen myötä rikkoa niiden yhteisöllisyys. Erityistä kannanottoa esimerkiksi suvivirren laulamiseen päätös ei sisällä, joskin oikeuskanslerin omassa kertomuksessakin siitä puhutaan niin sanottuna suvivirsitapauksena.[381]

Perustuslakivaliokunta puuttui asiaan jo kuukauden päästä, 25.4.2014 annetussa mietinnössä. Kun asia ei liittynyt käsiteltävään, vuoden 2012 kertomukseen, valiokunta omaksui jälleen mallin, jonka mukaan ”kertomuskauteen sinänsä liittymättömänä seikkana” kiinnitettiin huomiota uskonnon ja omantunnon vapauden huomioon ottamiseen koulujen tilaisuuksissa. Valiokunnan mielestä perustuslaista tai Euroopan ihmisoikeussopimuksesta ei johdu vaatimusta poistaa koulun toiminnasta kaikkea ”uskontoon viittaavia elementtejä sisältävää ainesta”. ”Pitkälle viety uskonnollista alkuperää olevien perinteiden välttäminen” ei valiokunnan mielestä myöskään edistä uskonnollista suvaitsevaisuutta. Perustuslakivaliokunta ei nähnyt tarvetta muuttaa aikaisempaa kantaansa koulun perinteisten juhlien osalta. Kyseinen kanta oli vuodelta 2002. Mietintö sivusi myös oikeusasiamiestä sikäli, että apulaisoikeusasiamies Jussi Pajuoja oli vuonna 2013 antanut ratkaisun suvivirren laulamista koskeneeseen kanteluun ja katsonut, että suvivirren laulaminen ei tee koulun päättäjäisjuhlaa uskonnolliseksi tilaisuudeksi. Tämä kanta vaikuttaa saavan mietinnössä perustuslakivaliokunnan siunauksen.[382]

Vaikka perustuslakivaliokunta käsitteli asiaa maltillisin sanakääntein, ei täysistunnossa edustajilla ollut tällaisia pidäkkeitä. Ensimmäisen puheenvuoron ehätti käyttämään aikaisempi puheenjohtaja Kimmo Sasi (kok), joka nyt oli valiokunnan varajäsen. Erityisesti häntä harmitti apulaisoikeuskanslerin päätöksessä oleva huomautus, jonka mukaan ”suomalainen kulttuuri” on muutoksessa, eikä perustuslakivaliokuntakaan voi tätä muutosta estää, ”vaikka tahtoisikin”. Sasi piti harvinaisena, että ”näin selkeästi eduskunnan auktoriteetti, perustuslakivaliokunta haastetaan”. Perustuslakivaliokunnan uusi mietintö oli nyt päätös, ”jota kaikki noudattakoot”. Edustaja Ben Zyskowicz (kok) katsoi perustuslakivaliokunnan päättäneen käytännössä, ”että suvivirsi edelleenkin sopii”. Tämä oli erinomainen ja välttämätön päätös. Hän kiitti nimeltä kansanedustajia, jotka olivat vaikuttaneet siihen, että ”tämä apulaisoikeuskanslerin omituinen tulkintaratkaisu otettiin uudelleen harkintaan ja, voi sanoa, oikaistiin perustuslakivaliokunnassa”. ”Totta kai” valiokunnalla on Zyskowiczin mielestä tilaisuus kertomuksen käsittelyn yhteydessä ottaa kantaa myös yksittäisiin tulkintaratkaisuihin. Tämä ei voi olla jatkuvaa, mutta laillisuusvalvojien ratkaisuihin oli perusteltua puuttua, ”jos niin pahasti lyövät kirveensä kiveen, niin kuin tässä apulaisoikeuskansleri Puumalainen”. Keskustelu oli vilkasta. Kristillisiä perinteitä pidettiin useimmissa puheenvuoroissa tärkeinä.[383] Edustaja Outi Mäkelä (kok), joka Zyskowiczin mukaan oli yhtenä vaikuttajana siihen, että asia otettiin esille perustuslakivaliokunnassa, totesi, ettei ollut ”suoranaisesti” kyse siitä, että perustuslakivaliokunta olisi puuttunut yksittäiseen apulaisoikeuskanslerin ratkaisuun.[384]

MAALAISJÄRJEN KAIPUUTA – LAILLISUUSVALVOJIEN RATKAISUT EDUSTAJIEN PUNNITTAVINA

2000-luku on merkinnyt laillisuusvalvojien ratkaisujen selvästi lisääntynyttä kritiikkiä eduskunnassa myös muuten kuin perustuslakivaliokunnan mietinnöissä. Eduskunnan täysistunnoissa esitetty arvostelu on ollut aikaisempaa laajempaa, yksityiskohtaisempaa, toistuvampaa ja jyrkempää. Edellä sitä käsiteltiin liittyen tilanteisiin, joissa perustuslakivaliokunta oli arvostellut laillisuusvalvojien ratkaisuja. Kritiikkiä on esiintynyt paljonkin myös muissa yhteyksissä.

Perusteellisin oikeusasiamiehen ratkaisujen arvostelija on ollut edustaja Ben Zyskowicz (kok). Laaja Zyskowiczin esittämä kritiikki alkoi vuonna 2005, jolloin hän piti apulaisoikeusasiamies Petri Jääskeläisen ratkaisua siitä, että Helsingin kaupunki valitessaan asukkaat kaupungin vuokra-asuntoihin ei saa asettaa helsinkiläisiä muita parempaan asemaan, hämmentävänä. Näkökohtaansa hän perusteli Helsingin kaupungin lakimiesten muistiolla. Samassa yhteydessä hän nosti esiin ”konnat ja rosvot” kansalaisten perusoikeuksia uhkaavana tahona.[385]

Vuonna 2012 Zyskowiczin tulilinjalla oli apulaisoikeuskanslerin ratkaisu liittyen koulun kurinpitoon. Se oli hänen mielestään sisältänyt erittäin tiukan tulkinnan lailla säätämisen vaatimuksesta. Zyskowicz asettikin

läsnä olleelle oikeuskanslerille kysymyksen: ”Milloin Suomesta on tullut maa, jossa terveen järjen käyttö on kielletty ja joka asiasta pitää erikseen säätää lailla?”. Oikeuskansleri Jaakko Jonkka totesi, ettei voi lähteä arvioimaan tai kommentoimaan yksittäistapausta.[386]

Seuraavana vuonna, nyt oikeusasiamiehen kertomusta vuodelta 2011 käsiteltäessä, Zyskowicz palasi mainittuun apulaisoikeuskanslerin ratkaisuun ja arvosteli lisäksi oikeusasiamiehen kielteistä kantaa vankiloissa käytettyjä niin sanottuja tarkkailuhaalareita kohtaan. ”Onko todella kaikki säädettävä erikseen laissa kaikissa olosuhteissa? – – Eikö mikään johdu asian luonteesta? Eikö mitään tämän päivän maailmassa voida päätellä asiayhteydestä, olosuhteista? – – Onko todella niin, että terveen järjen käyttö tässä maassa erilaisissa tilanteissa on todellakin kielletty, kaikki pitää säätää laissa?” Täysistunnossa paikalla ollut oikeusasiamies Jääskeläinen toi ratkaisun taustasta esiin sen, että kyseisten haalareiden käyttöön oikeuttavaa säännöstä ei ollut olemassa. Asiassa saatiin dialogia aikaan, sillä kyse oli oikeusasiamiehen omasta ratkaisusta – tapana vaikuttaa olevan, että oikeusasiamies (tai oikeuskansleri) ei täysistunnossa lausu juuri mitään apulaiskollegojensa ratkaisuista. Jääskeläisen argumentit eivät muuttaneet Zyskowiczin kantaa. Vikaa oli hänen mukaansa paitsi oikeusasiamiehen päätöksessä myös vankeuslaissa, jossa pitäisi olla jonkinlainen yleissäännös välttämättömistä rajoituksista. Sellainen tarvitsisi olla muissakin laitoksissa kuin vankiloissa. Lainsäädännön ongelmien taustalla oli se, että perustuslakivaliokunnassa käyvät ”akateemisissa norsunluutorneissaan asioita pohtineet niin sanotut ihmisoikeus- ja valtiosääntöasiantuntijat lausumassa todellisuudelle ja käytännön elävälle elämälle vieraita käsityksiään”. Vankien oikeuksia ei saisi tulkita ”niin kuin yläkanttiin”, koska nämä ovat ”myyneet huumeita lapsillemme, raiskanneet jne.”.[387]

Seuraavakin oikeusasiamiehen toimintakertomus herätti vastaavaa keskustelua, jossa aktiivisin oli jälleen edustaja Zyskowicz. Myös kokoomuksen Timo Heinonen käytti pitkän puheenvuoron. He nostivat esiin koulun kurinpidon ja tarkkailuhaalareiden lisäksi apulaisoikeusasiamies Jussi Pajuojan (tosin jo vuodelta 2010 olevan) päätöksen, jonka mukaan valokuvauskiellon Ateneumissa tulisi perustua lakiin. Elävässä elämässä kaikesta ei voi säätää lailla, totesi Zyskowicz. Nämä puhujat peräänkuuluttivat terveen järjen, maalaisjärjen käyttöä. Sitä halusi myös keskustan Mauri Pekkarinen: ”– – suuri kansa on tästä asiasta samaa mieltä, järjen käytöstä, terveen järjen käytöstä. Edustaja Zyskowicz puhuu ihan samalla tavalla kuin kansa Uuraisten torilla”. Oikeusasiamies Jääskeläinen myönsi, että lailla säätämisen vaatimus johtaa hyvin runsaaseen lainsäädäntöön, kuten pitkään ja yksityiskohtaiseen vankeuslakiin.[388] Turhaa juridista pyörittelyä ja tieteen tekemistä toisen luokan asioissa Zyskowicz näki oikeusasiamiehen toiminnassa myös seuraavana vuonna. Hän varoitti ”perusoikeusfundamentalismista”.[389]

Vuoden 2014 kertomusta käsiteltäessä Zyskowicz jatkoi lähetekeskustelussa lailla säätämisen vaatimuksen kritisointia. Lisäksi hän nosti kertomuksesta esille apulaisoikeusasiamies Maija Sakslinin päätöksen siitä, että ammattiurheilijoiden lyhyt varusmiespalvelusaika on ongelmallinen yhdenvertaisen kohtelun kannalta, mitä Zyskowicz piti ”nillittämisenä”[390]. Hän ihmetteli, eikö suurempi yhdenvertaisuusongelma ole se, että naiset on kokonaan vapautettu varusmiespalveluksesta. Oikeusasiamies Jääskeläinen totesi, ettei voi puhua Sakslinin puolesta, mutta ongelmana oli ollut, ettei urheilijoita koskevasta menettelystä ollut lakiin perustuvaa sääntelyä, toisin kuin naisten vapauttamisesta asevelvollisuudesta.[391] Kertomusta perustuslakivaliokunnan mietinnön jälkeen käsiteltäessä keskustelu osaksi ajautui asiaan kuulumattomaan aiheeseen eli turvapaikanhakijoiden tekemiin rikoksiin. Niistä keskustelun käynnisti edustaja Zyskowicz ja siihen yhtyivät muutamat perussuomalaisten kansanedustajat.[392] Keskustelu liittyi siis siltä osin vuoden 2015 runsaan turvapaikanhakijoiden määrän osassa eduskuntaa aiheuttamaan huoleen.

Keskustelu oikeuskanslerin kertomuksesta vuodelta 2014 sivusi myös oikeusasiamiestä. Keskustan Antti Kurvinen palasi niin sanottuun suvivirsitapaukseen ja toivoi, ettei ”perus- ja ihmisoikeuksista saa tehdä niin teoreettisia ja käytännön elämälle ja suomalaiselle kulttuurille vieraita, ettei meidän hyviä, kauniita, hienoja tapojamme voisi toteuttaa meidän kouluissamme tai muissa julkisissa yksiköissä”. Käytännön elämälle vieraana hän piti myös apulaisoikeusasiamiehen päätöstä huippu-urheilijoiden varusmiespalveluksesta. Kurvisen puheenvuoro ilahdutti edustaja Zyskowiczia, joka oli kokenut olleensa eduskunnassa huutavan ääni korvessa perus- ja ihmisoikeuskysymyksistä käydyssä keskustelussa. Suomalaisia perinteitä korostivat myös edustajat Timo Heinonen (kok) ja Vesa-Matti Saarakkala (ps). Tukea suvivirsiperinteelle löytyi vasemmistoksi lasketulta puoleltakin, edustaja Eero Heinäluomalta (sd). Heinäluoma myös palautti mieleen apulaisoikeusasiamiehen ”erinomaisen järisyttävän” ratkaisun seurakuntalehtien jakelusta. Heinäluoma toivoikin, että laillisuusvalvojat käyttäisivät harkinnassaan tolkkua. Saman puolueen Ilkka Kantola sentään piti keskustelua Puumalaisen rusikoimisena ”aikamoisellakin innolla” ja totesi, ettei tämän ratkaisu ollut koskenut suvivirren laulamista.[393]

Oikeusasiamiehen vuoden 2015 kertomusta käsiteltäessä keskustelussa olivat edelleen esillä suvivirsi, vankeuslain yksityiskohtaisuus, valokuvauskielto Ateneumissa ja koulun kurinpito, eli innoittajana toimivat molempien laillisuusvalvojien jo aikaisemmin eräiden edustajien esittämää kritiikkiä herättäneet ratkaisut.[394] Vuoden 2016 kertomuksesta esiin nousi vankien sitominen kuljetuksen ajaksi. Edustaja Zyskowicz arveli apulaisoikeusasiamies Pajuojan tätä koskevan päätöksen johtavan siihen, että ”paloittelumurhaajat ja muut tuolla juoksentelevat sitten vapaina Helsingin kaduilla”. Oikeusasiamies ei juuri ottanut kantaa Zyskowiczin esiin nostamaan päätökseen, koska se ei ollut oikeusasiamiehen tekemä.[395]

Nähtäväksi jää, oliko näinkin laajassa kritiikissä kysymys väliaikaisesta ilmiöstä. Joka tapauksessa on huomattava, että täysistunnoissa puheenvuoroja käyttäneiden kansanedustajien selvä enemmistö on 2010-luvullakin esittänyt oikeusasiamiehen toiminnasta myönteisiä arvioita, taikka eivät ainakaan moittivia. Kriittisiä puheenvuoroja on tuolloin esittänyt vain yhdestä kolmeen edustajaa vuodessa. Arvostelu ei ole myöskään vaikuttanut perustuslakivaliokunnan linjauksiin.

Marraskuussa 2019 täysistunnossa käytiin varsin vilkasta keskustelua apulaisoikeusasiamies Pasi Pölösen viikkoa aikaisemmin tekemästä päätöksestä, joka koski koulujen uskonnollisia juhlia.[396]

Kohtalaisen usein esillä olleena oikeusasiamiehen kertomuksiin liittyvänä aiheena voi mainita myös huomion kiinnittämisen viranomaisten resursseihin ja virkamiesten jaksamiseen. Tällaisia puheenvuoroja ovat käyttäneet kokoomuksen Kari Tolvanen[397] ja perussuomalaisten Leena Meri[398], jotka varmaankin oman virkamiestaustansa vuoksi ovat pyrkineet arvioimaan tilannetta myös laillisuusvalvonnan kohteen kannalta.

2000-LUVUN MUUTOKSIEN ARVIOINTIA

Historian tutkimuksessa kiinnostaa erityisesti muutos, ja sikäli on syytä pohtia tarkemmin edellä kuvattujen 2000-luvun muutosten taustaa ja merkitystä. Erityisesti perustuslakivaliokunnan kannanotot laillisuusvalvojien yksittäistä ratkaisuista ja kansanedustajien lisääntynyt kritiikki laillisuusvalvojien ratkaisuja kohtaan ovat mielenkiintoisia uusia ilmiöitä. Laillisuusvalvojien työtapojen ja -määrien aiempaa tarkempi seuranta vanhimpia juttuja koskevine selvityspyyntöineen ei sen sijaan ilmeisesti tullut jäädäkseen osaksi eduskunnan työtä. Siltä osin kyse lienee ollut yksittäisen aktiivisen perustuslakivaliokunnan jäsenen aikaansaamasta väliaikaisesta muutoksesta.

Laillisuusvalvojien työn kannalta tärkeimpiä ovat perustuslakivaliokunnan mietinnöt. Artikkelin alussa käsittelin 2000-luvun alkuun ulottuen oikeuskirjallisuuden kannanottoja mietinnöissä olevien lausumien merkityksestä. Myöhemmät kirjoittajat ovat jo voineet ottaa huomioon, että perustuslakivaliokunnan yksittäistapauksselliset kannanotot eivät olleetkaan jääneet historiaan. Kirjoittajien tiedossa on ollut seurakuntalehtiasian käsittely, ei sen sijaan myöhempi, tosin apulaisoikeuskanslerin päätöksiä koskenut niin sanotun suvivirsiasian käsittely.

Liisa Niemisen mukaan ei ole mitenkään harvinaista, että täysistunnossa oikeusasiamiehen kertomusta käsiteltäessä kansanedustajat ottavat kantaa myös yksittäisiin tapauksiin, mikä on sinänsä sallittua ja lainmukaista perustuslaissa turvatun kansanedustajan puheoikeuden alaan kuuluvana. Nieminen katsoi, että sen sijaan perustuslakivaliokunnan tulee oikeusasiamiehen riippumattomuuden säilymiseksi pidättyä ottamasta kantaa yksittäisiin tapauksiin. Tässä ei ole aina onnistuttu, vaan joskus valiokunta on oikeusasiamiehen kertomusta käsitellessään ottanut kantaa myös oikeusasiamiehen yksittäisiin toimiin.[399]

Kirsi Kuusikko kirjoittaa, että perustuslakivaliokunta ei puutu yksittäisiin tapauksiin käsitellessään oikeusasiamiehen vuosikertomusta. Suomessa tällaisen toiminnan katsottaisiin helposti vaarantavan oikeusasiamiehen puolueettomuutta ja riippumattomuutta.[400] Tämä Kuusikon toteamus ei hänen kirjansa julkaisuajankohtana siis oikeastaan pitänyt paikkaansa. Jäljempänä kirjassaan Kuusikko käsitteleekin tuolloin varsin tuoretta tapausta, jossa perustuslakivaliokunta käytännössä otti apulaisoikeusasiamiehen ratkaisuun seurakuntalehtien jakelusta kantaa. Kuusikko vaikuttaa pitävän tätä ongelmattomana ja katsovan, että perustuslakivaliokunnan kannanotto otti paremmin huomioon perusoikeusjärjestelmän kokonaisuutena. Kuusikko arveli sen, että oikeusasiamiehen toimet kyseenalaistetaan, olevan mahdollisesti eräänlainen uusi tendenssikin, sillä keskustelua olivat herättäneet myös eräät yhdenvertaisuusperiaatteeseen sekä kunnan sosiaali- ja terveyspalvelujen tarjoamiseen liittyneet tapaukset. Tässä tendenssissäkään Kuusikko ei vaikuta, toisaalla teoksessaan oikeusasiamiehen riippumattomuudesta esittämästään huolimatta, näkevän ongelmia.[401]

Jussi Pajuoja ja Pasi Pölönen eivät ota nimenomaista kantaa kysymykseen oikeusasiamiehen ratkaisuja koskevien eduskunnan kannanottojen merkityksestä.[402] He kuitenkin katsovat, että ei ole perusteltua lähteä siitä, että vain perustuslakivaliokunta voi tuottaa valtiosääntöoikeudellista tai perus- ja ihmisoikeusulottuvuuksia omaavaa oikeuskäytäntöä ja että tuomioistuimet tai ylimmät laillisuusvalvojat eivät olisi siihen kykeneviä tai oikeutettuja. He toivovat mallia, jossa valtiosääntöisiin kysymyksiin voi ottaa kantaa useampi toimija. Mallissa pluralistinen dialogi valtiosääntöisissä kysymyksissä täydentäisi perustuslakivaliokunnan monologeja. Painopisteen hajauttamista perustuslakivaliokuntaa laajemmalle perustelee tarve suojata yksilöiden oikeuksia myös demokraattisesti valitulta enemmistöltä. Perustuslakivaliokunta on ehkä parhaassa asemassa kehittämään perusoikeuksien yleisiä oppeja, koska se voi irrottautua yksittäistapauksen kontekstista. Toisaalta perustuslakivaliokuntaa on kirjoittajien mukaan kritisoitu siitä, että näkökulma on usein pikemminkin säätämisjärjestyskysymyksissä, ei niinkään oikeuksien toimeenpanossa.[403] Kirjoittajien toivomus perusoikeustulkintojen pluralistisuudesta siis poikkeaa Kuusikon näkemyksistä.

Perustuslain tulkintakentälle onkin vuoden 1995 perusoikeusuudistuksen (969/17.7.1995) ja vuoden 2000 perustuslain (731/11.6.1999) myötä tullut muitakin toimijoita kuin eduskunnan perustuslakivaliokunta. Omat tehtävänsä on myös tuomioistuimilla, laillisuusvalvojilla ja muillakin tahoilla.

Perustuslain 74 §:n mukaan eduskunnan perustuslakivaliokunnan tehtävänä on antaa lausuntonsa sen käsittelyyn tulevien lakiehdotusten ja muiden asioiden perustuslainmukaisuudesta sekä suhteesta kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin. Hallituksen esityksen mukaan vaikka perustuslakivaliokunnan harjoittama perustuslainmukaisuuden valvonta pääasiassa kohdistuukin lakiehdotuksiin, voi sen arvioitavaksi tulla muitakin asioita, joiden perustuslainmukaisuudesta tai suhteesta ihmisoikeussopimuksiin sen tulee antaa lausunto. Tällaisia säännöksessä tarkoitettuja muita asioita voivat olla esimerkiksi talousarvion käsittelyyn liittyvät kysymykset ja perustuslain 96 §:ssä tarkoitetut Euroopan unionia koskevat asiat.[404] Siten esitöissä ei mainita laillisuusvalvojien kannanottojen perustuslainmukaisuuden tutkimista.

Perustuslain 106 §:n mukaan jos tuomioistuimen käsiteltävänä olevassa asiassa lain säännöksen soveltaminen olisi ilmeisessä ristiriidassa perustuslain kanssa, tuomioistuimen on annettava etusija perustuslain säännökselle. Vastaavaa tulkintatehtävää tuomioistuimilla ei ollut aikaisemmin. Perustuslain 107 §:ssä on puolestaan säädetty, että jos asetuksen tai muun lakia alemmanasteisen säädöksen säännös on ristiriidassa perustuslain tai muun lain kanssa, sitä ei saa soveltaa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa. Kaikkia viranomaisia koskee myös perustuslain 22 §, jonka mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.

Jo vuoden 1995 perusoikeusuudistuksessa säädettiin laillisuusvalvojien, sekä oikeuskanslerin että oikeusasiamiehen, tehtäväksi valvoa myös perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumista. Tämän ei katsottu merkitsevän käytännössä oikeusasiamiehen tehtävien laajentamista. Tarkoitus oli tukea oikeusasiamiehelle jo muotoutunutta tehtävää.[405] Nyttemmin vastaava oikeuskansleria koskeva säännös on perustuslain 108 §:ssä ja oikeusasiamiestä koskeva säännös perustuslain 109 §:ssä.[406]

Juha Lavapuro on luonnehtinut nykyistä perustuslakikontrollijärjestelmää pluralistiseksi: perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista valvotaan paitsi perinteiseen tapaan perustuslakivaliokunnan toimesta, myös tuomioistuinten ja viranomaisten sekä ylimpien laillisuusvalvojien toimesta. Lavapuro toteaa, että laillisuusvalvojien huomattavasta merkityksestä huolimatta niiden asema ei tuota vielä yhtä selkeää ja normatiivisesti hyödynnettävää tarkastelukehystä kuin sitovia

päätöksiä tekevien tuomioistuinten ja perustuslakivaliokunnan kaltaisen parlamentaarisen valvontaelimen toiminta.[407]

Mikael Hidénin perustuslain toimivuudesta tekemässä selvityksessä eduskunnan perustuslakivaliokunnan asemaa kuvataan seuraavasti: Eduskunnan perustuslakivaliokunta on perustuslain ylivoimaisesti näkyvin ja arvovaltaisin tulkitsija. Se joutuu jatkuvasti ottamaan kantaa eduskunnassa säädettävien lakien perustuslainmukaisuuteen. Valiokunnan tulkintakannanotot eivät oikeudellisesti sido riippumattomia tuomioistuimia, mutta valiokunnan kannanotoilla on huomattava arvovalta ja suuri tosiasiallinen ohjaava merkitys kaikessa viranomaistoiminnassa. Valiokunnan kannanotot muodostavat oikeastaan ainoan arvovaltaisen, kattavan ja yhtenäisen perustuslain tulkintaa koskevan virallisaineiston Suomessa.[408] Perustuslakivaliokunnan lisäksi merkittäviä perustuslain tulkintoja antavat ”tapauksittain ylimmät tuomioistuimet ja ylimmät laillisuuden valvojat”.[409]

Lavapuro on todennut perustuslakivaliokunnan tekevän tulkintansa in abstracto, tuomioistuinten in concreto, tietyn tapauksen yhteydessä, eikä kaikkia vastaisuudessa esiin nousevia oikeudellisia konflikteja voida säätämisvaiheessa ennakoida. Perustuslakivaliokunnan harjoittamassa abstraktissa ennakkovalvonnassa ei ole mahdollista ottaa huomioon kaikkia mahdollisia konkreettisia ristiriitatilanteita. Sen vuoksi tuomioistuin saattaa joutua ottamaan kantaa sellaiseen tulkinta-asetelmaan, jota lakia säädettäessä ei ennakoitu.[410] Perustuslakiuudistuksen jälkeiseltä ajalta onkin osoitettavissa esimerkkejä tilanteista, joissa perustuslakivaliokunta ja korkein oikeus ovat päätyneet erilaisiin ratkaisuihin perustuslakikysymyksissä. [411]

Perustuslakivaliokunnan ja laillisuusvalvojien kannanottojen suhdetta on Ilkka Saraviita puolestaan kuvannut seuraavasti: Valiokunta päättää siitä, sopeutuuko tietty säädösehdotus perusoikeusjärjestelmään. Valiokunnan toiminta ei kuitenkaan ylety sille tasolle, jossa yksityisen ihmisen perusoikeusturva voi vaarantua käytännössä, eli tuomioistuinten ja viranomaisten yksittäisiin päätöksiin. Ylimmät lainvalvojat täyttävät tämän aukon perusoikeusjärjestelmän toteutuksessa.[412]

Edellä kuvatut perustuslakivaliokunnan kannanotot liittyen seurakuntalehtien jakeluun ja uskonnon harjoittamiseen koulussa ovat olleet käytännössä laillisuusvalvojan ratkaisun uudelleen käsittelemistä ikään kuin muutoksenhakuelimenä. Kuten monen kansanedustajan täysistuntopuheenvuorosta kävi ilmi, sellaiseksi menettely on myös yleisesti käsitetty: perustuslakivaliokunnan kantaa tuli ”kaikkien noudattaa”.[413] Löytyi kuitenkin myös esimerkki asioiden toisenlaisesta käsittelytavasta: perustuslakivaliokunta tulkitsi mahdollisuutta oman kunnan asukkaan suosimiseen virkatoiminnassa toisin kuin apulaisoikeuskansleri oli tehnyt, mutta tämän esitettiin olevan dialogin osa, oikeuskanslerinvirastossa pohdittavaksi. Näihin tapauksiin ei liittynyt samanlaista tiedotusvälineiden kohua ja siten julkista painetta kuin mainittuihin kahteen uskontoon liittyvään tapaukseen.

Perustuslakivaliokunnan tehtävänä on siis lain säätämisen perustuslainmukaisuuden ennakkovalvonta. Perustuslainmukaisuuden jälkivalvonnan elimiä puolestaan ovat sitovin päätöksin tuomioistuimet ja suositusluonteisin päätöksin laillisuusvalvojat. Jälkivalvonta on yksittäistapauksellista ja ottaa huomioon kunkin tapauksen yksityiskohdat. Laajentaessaan toimintaansa jälkivalvonnan puolelle perustuslakivaliokunta on vaikean kirjoitustehtävän edessä, sillä

Pikkuveli, Risto Suomi / kuvaaja Pertti Nisonen (2007, litografia). © Kuvasto 2019.

sen kirjoitustapa ei sovi kovin hyvin yksittäistapauksien ratkaisemiseen. Kyseessä olevissa perustuslakivaliokunnan mietinnöissä on sinänsä pyritty ottamaan huomioon laillisuusvalvonnan itsenäisyys, eikä mietintöjä ole haluttu muodollisesti kirjoittaa laillisuusvalvojien ratkaisuja kumoaviksi, vaan yleisemmällä tasolla. Tästä kuitenkin seuraa se, että alkuperäinen kantelu ja kantelija häviävät tyystin näyttämöltä. Silti valiokunnan mietintöä on käsitelty julkisuudessa ratkaisuna myös kantelijan tilanteeseen. Luonnollisesti kantelijalla ei ole mitään lähtökohtaista oikeutta saada omaa näkemystään häntä kohdanneesta perusoikeusloukkauksesta laillisuusvalvojan vahvistamaksi. Toisaalta kantelija ei ole asiassa ulkopuolinenkaan. Viittaan edellä kuvattuun menettelyyn, jonka mukaan laillisuusvalvojien toimintaa siitä tehdyn muistutuksen vuoksi tutkiessaan perustuslakivaliokunta on kuullut niin kantelun tehnyttä henkilöä kuin kantelun kohteena olleen viranomaisen edustajia.[414]

Joka tapauksessa kantelijoiden kannalta lienee tuntunut hämmentävältä se, että esimerkiksi heidän seurakuntalehtien jakelua koskevat kantelunsa kääntyivät kysymykseksi heidän kantelujensa kohteiden eli seurakuntien (tai tarkkaan ottaen niiden työntekijöiden) perusoikeuksista.[415] Laillisuusvalvonnan näkökulmaa ovat ainakin aiemmat laillisuusvalvojat kuvanneet toisenlaiseksi: laillisuusvalvonta on luotu yksityisen kansalaisen turvaksi hänen oikeuksiaan loukkaavaa viranomaista vastaan.[416] Apulaisoikeuskanslerin niin sanottua suvivirsipäätöstä koskevan laajan eduskuntakeskustelun yhteydessä vain yksi kansanedustaja puheenvuorossaan muistutti siitä, että kyseessä oli kuitenkin tietyn yksittäisen ihmisen kantelu.[417]

Periaatteellista kysymystä perustuslakivaliokunnan mietintöjen ja myös eduskunnan täysistuntopuheenvuorojen suhteesta laillisuusvalvojien toimivaltaan ei nähdäkseni ole oikeusasiamiehen taholta nostettu esiin kertomuspuheenvuoroissa tai muissa kirjoituksissa, saati sitten eduskunnan täysistunnoissa, joissa oikeusasiamiehen puheenvuorot ovat perinteisesti olleet konflikteja välttäviä – poikkeus löytyy 1930-luvulta ja Esko Hakkilan eräistä puheenvuoroista asti. Oikeuskanslerin puolella kantaa on ottanut apulaisoikeuskansleri Puumalainen, joka edellä kuvatulla tavalla kävi dialogia perustuslakivaliokunnan kanssa eräistä yhdenvertaisuuslainsäädännön tulkintaan liittyvistä päätöksistään sekä, ennen niin sanotusta suvivirsipäätöksestä käytyä keskustelua, kertomuspuheenvuorossaan arvosteli yksittäistapausten käsittelyä eduskuntakeskustelussa. Puumalainen näki yksittäisistä oikeuskanslerin ratkaisuista käytävässä keskustelussa ehkä tiettyä painostuksellisuutta. Hän viittasi siihen, että oikeuskanslerin valvonta perustuu ministerivastuuseen rinnastettavaan rikosoikeudelliseen vastuuseen ja piti tärkeänä, ettei luoda sellaisia valvonta- tai painostuskeinoja, joita lainsäätäjä ei ole tarkoittanut luoda.[418] Suvivirsikeskustelun jälkeen Puumalainenkaan ei ole yrittänyt käydä siinä asiassa dialogia, osaksi ehkä perustuslakivaliokunnan mietinnön ja varsinkin käydyn eduskuntakeskustelun jyrkkyyden vuoksi ja osaksi sen takia, että hän oli virasta vapaana pian suvivirsikeskustelun jälkeen, 1.6.2014 alkaen vuoden 2017 loppuun.

Perustuslakiuudistuksen esitöissä on mainittu – tuomioistuimia koskevan 106 §:n kohdalla –, että mitä vanhemmasta laista on kysymys, sitä vähemmän merkitystä on lain säätämisen jälkeen mahdollisesti toteutuneiden perustuslain muutosten ja perustuslain tulkintojen myöhemmän kehityksen vuoksi annettavissa säätämisvaiheen kannanotoille.[419] Ajan kuluminen näyttää olleen yksi tekijä apulaisoikeuskanslerin niin sanotun suvivirsipäätöksen takana: hän on kyllä ottanut huomioon perustuslakivaliokunnan mietinnön vuodelta 2002, mutta vaikuttaa katsoneen yhteiskunnan muuttuneen tuosta ajasta. Omassa kannanotossaan perustuslakivaliokunta lähti siitä, että suomalainen yhteiskunta oli vuonna 2014 niin samanlainen kuin vuonna 2002, että valiokunnan tulkintakannanottoa ei tarvinnut muuttaa.

Yhtenä ongelmana perustuslakivaliokunnan kannanotoissa voi ottaa esiin niiden tietyn sattumanvaraisuuden: ei ole ennakoitavissa, minkä asian perustuslakivaliokunta haluaa käsitellä tavallaan uudelleen. Haasteena ovat olleet myös aikataulupaineet. Seurakuntalehtiä koskenut perustuslakivaliokunnan mietintö saatiin valmiiksi juuri ennen eduskunnan hajaantumista vaalitauolle. Suvivirsiasiaa koskenut mietintö saatiin puolestaan valmiiksi kuukausi Puumalaisen päätöksen jälkeen, mitä voi pitää varsin pikaisena käsittelynä.[420]

Perustuslakivaliokunnan mietintöihin verrattuna yksittäisillä eduskunnan täysistunnoissa esitetyillä puheenvuoroilla on paljon vähäisempi merkitys oikeusasiamiehen ja yleensä laillisuusvalvojien työn kannalta. Oikeudellista merkitystä puheenvuoroilla ei ole, mutta johdonmukaisesti samantyyppisinä esiintyessään niillä voidaan tähdätä vaikuttamiseen oikeusasiamiehen tuleviin ratkaisuihin, perustuslakivaliokunnan tuleviin mietintöihin taikka – mikä olisi ikävin vaihtoehto – laillisuusvalvonnan ja laajemmin perus- ja ihmisoikeusasiantuntijoiden arvovallan heikentämiseen.[421]

Oikeusasiamiehen ja myös oikeuskanslerin ratkaisut ovat 2000-luvulla joutuneet varsin säännöllisesti samantyyppisen ja useamman kuin yhden edustajan esittämäksi laajentuneen kritiikin kohteeksi. Tämän kritiikin ydin on ollut siinä, että laillisuusvalvojien vaatimukset viranomaistoiminnan perustumisesta lakiin ovat liian pikkutarkkoja ja käytännölle vieraita. On toivottu, että varsinkin vankiloissa ja kouluissa voitaisiin ”asian luonteesta” tehdä päätelmiä viranomaistoiminnan rajoista. Näkemys tuntuu yllättävältä, kun se on esitetty aikana, jolloin voimassa on oikeusvaltioperiaatteen mukainen perustuslain 2 §:n 3 momentti: ”Julkisen vallan käytön tulee perustua lakiin. Kaikessa julkisessa toiminnassa on noudatettava tarkoin lakia.” Asian luonteeseen vedonneen niin sanotun oikeudellisen laitosvaltaopin hautajaiset puolestaan aloitettiin jo 1960-luvun lopulla.[422] Käsitykset vankien jollain lailla rajoitetuista perusoikeuksista eivät vastaa esimerkiksi perustuslakivaliokunnan tulkintaa.[423] Ainakin lakimieskoulutuksen saaneet kansanedustajat, jotka ovat toivoneet laillisuusvalvonnallisten ratkaisujen perustuvan ”asian luonteesta” tehtäviin päätelmiin, ovat siten varmaankin tienneet toivomuksensa olevan mahdoton toteuttaa. On syytä kuitenkin muistaa, että perustuslakivaliokunnan kannanottoihin nämä toivomukset eivät olekaan vaikuttaneet.

”Talonpoikaisjärkeen” perusoikeuskysymykset ratkaisevana vetoavia ja sikäli jo taakse jääneeseen aikaan kaipaavia puheenvuoroja esittäneet ovat olleet kolmesta perinteisestä suuresta puolueesta, kokoomuksesta, keskustasta ja sosialidemokraateista. Osaksi puheenvuorot ovat olleet ”tavallisen kansan” käsityksiä ihannoivia. Kiinnostavaa on, että sen sijaan perussuomalaisten kansanedustajat eivät ole käyttäneet tällaisia puheenvuoroja, ja muutenkin perussuomalaisten puheenvuorot oikeusasiamiehen kertomusten käsittelyn yhteydessä ovat olleet maltillisia. Puolue onkin ilmeisesti jo etääntynyt varsin kauas SMP-läisistä populistisista juuristaan. Myöskään puolueen linjaa keskeisesti määrittävä maahanmuuttokysymys ei ole

paljonkaan näkynyt perussuomalaisten oikeusasiamiehen kertomuksen käsittelyn yhteydessä käyttämissä puheenvuoroissa, vaikka kertomukset saattaisivat tarjota pohjaa maahanmuutostakin keskustelemiselle. Mahdollinen selitys on kyllä sekin, että oikeusasiamiehen tekemiä yhden henkilön suositusluonteisia päätöksiä ei perussuomalaisissa ole pidetty suuremman kommentoinnin arvoisina – kun ainakin puolueen nykyinen puheenjohtaja on pitänyt korkeimman oikeuden tuomiotakin vain ”muutaman hengen henkilökohtaisena tulkintana”.[424]

Miksi muutos laillisuusvalvojien ratkaisujen arvostelemisessa sekä perustuslakivaliokunnassa että täysistuntokeskusteluissa on tapahtunut juuri 2000-luvulla? Syitä lienee monia. Tärkein syy lienee eduskunnan halu korostaa perustuslakivaliokunnan ensisijaisuutta muihin perusoikeuksien toteutumisen valvojiin nähden, nyt kun nykyinen perustuslaki on antanut nimenomaisia perustuslakiin ja erityisesti perusoikeuksiin liittyviä tehtäviä myös tuomioistuimille ja laillisuusvalvojille. Edellä arvelin täysistuntokritiikissä saattavan olla kyseessä myös tietoinen perusoikeus- ja ihmisoikeusasiantuntemuksen saattaminen kyseenalaiseksi, jonka tavoitteena olisi perustuslain tulkintojen muotoutuminen arvostelua esittävän edustajan oman viiteryhmän tavoitteiden mukaiseksi. Yksi tekijä lienee edellä jo viitattu tuomioistuimien ja muidenkin viranomaisten arvovallan väheneminen: kaikkien tuomioistuinten ja viranomaisten ratkaisujen arvosteleminen on tavallisempaa kuin ennen. Oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiesten etääntyminen poliittisista puolueista on puolestaan johtanut kritiikkiä esittävien tahojen laajentumiseen: oikeusasiamies ja apulaisoikeusasiamiehet eivät ole enää 2000-luvulla olleet minkään puolueen ”omia” naisia tai miehiä.

Aluksi mahdolliselta tuntuva lisäselitys on perustuslakivaliokunnan nykyisin suuri merkitys oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiesten valinnassa. Olisiko niin, että kun valiokunta käytännössä valitsee oikeusasiamiehen ja apulaisoikeusasiamiehet, se katsoo aikaisempaa helpommin mahdolliseksi myös käsitellä uudelleen heidän ratkaisujaan? Tätä oletusta vastaan kuitenkin puhuu se, että perustuslakivaliokunta on ottanut arvostelun kohteeksi myös apulaisoikeuskanslerin ratkaisut. Hänen valinnassaan eduskunnalla ei ole osuutta.

Eduskuntakeskustelussa esitetyn kritiikin yhtenä taustatekijänä saattaa ollakin pikemmin päinvastainen piirre kuin oikeusasiamiehen läheinen suhde eduskuntaan: oikeusasiamiehen etäisyys kansanedustajiin vaikuttaa kasvaneen, mikä näkyy edustajien oikeusasiamiehen kansliaan pitämän yhteyden vähentymisenä. Se saattaa alentaa kynnystä oikeusasiamiehen ratkaisujen arvostelemiseen.

Eduskuntakeskusteluja jossain määrin tasapainottavana on toiminut se 2000-luvun käytäntö, jonka mukaan oikeusasiamies on aikaisempaa enemmän läsnä kertomuksen eduskuntakäsittelyssä. Kuten havaittiin, oikeusasiamiehen omien ratkaisujen osalta täysistunnossa voidaan päästä dialogiin, jossa oikeusasiamies pääsee selostamaan ratkaisunsa taustoja. Sen sijaan apulaisoikeusasiamiesten (kuten apulaisoikeuskanslerinkin) ratkaisut jäävät keskustelussa ”vapaaksi riistaksi”, sillä oikeusasiamies (ja vastaavasti oikeuskansleri) apulaisensa ratkaisusta vain pääkohdat tuntevana ei käytännössä voi ryhtyä yksityiskohtaiseen keskusteluun sen taustoista.

Vertailun vuoksi on mainittava, että Ruotsissa, jonka oikeusasiamiesjärjestelmä on suomalaisen kanssa samankaltainen, kysymys eduskunnassa esitetystä yksittäisten oikeusasiamiehen ratkaisujen kritiikistä ei ilmeisesti ole ollut edes ajankohtainen. Oikeusasiamiehen vuosikertomus käsitellään Ruotsissakin valtiopäivien perustuslakivaliokunnassa, mutta sen tarkastelu johtaa – oikeusasiamiehenä toimineen Nils-Olof Berggrenin mukaan – vain harvoin kommentteihin valiokunnan taholta. Sen sijaan oikeusasiamiehen toiminnan ohjaaminen tapahtuu oikeusasiamiehen johtosäännön[425] ja oikeusasiamiehen budjetin käsittelyn kautta.[426] Toinen entinen oikeusasiamies, Hans-Gunnar Axberger puolestaan on käsitellyt tilannetta, jossa oikeusasiamiehen ratkaisuun tyytymätön taho kääntyy valtiopäivien puoleen. Suomalaisesta menettelystä poikkeaa se, että siinä tapauksessa valtiopäivien perustuslakivaliokunta käsittelee asian. Perustuslakivaliokunta ei kuitenkaan koskaan ota kantaa oikeusasiamiehen päätökseen, toteaa Axberger. Sellainen kannanotto loukkaisi hänen mukaansa oikeusasiamiehen itsenäistä asemaa ja loisi valiokunnalle sopimattoman ja vaikeasti käsiteltävän roolin.[427] Kirjoittaessaan toimintakertomuksen käsittelystä valtiopäivillä ja sen perustuslakivaliokunnassa Axberger ei mainitse mitään valiokunnan huomautuksista, mistä päätellen ne eivät ole Ruotsissa mikään suuri kysymys.[428]

Ruotsalainen käytäntö valtiopäivien yksittäistapauksellisten kannanottojen suhteen vaikuttaa siis pitkälti vastaavan Suomen tilannetta vielä ennen 2000-lukua. Vasta tulevaisuus näyttää, tuleeko tuosta linjasta luopumisesta Suomessa pysyvä ja jos niin käy, onko se laillisuusvalvonnan toteuttamisen ja laajemmin perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen edistämisen kannalta onnekas ratkaisu. Kovin hyvin toimivalta ei vaikuta se malli, että perustuslakivaliokunta käsittelee laillisuusvalvojien ratkaisuja uudelleen ne mahdollisesti ”kumoten”. Sen sijaan on olemassa esimerkki siitä, että perustuslakivaliokunnan kannanotto voidaan myös käsittää laillisuusvalvojan kanssa käytävän dialogin osaksi. Tällainen ajattelu voisi vastata paremmin sitä, että perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista valvovia viranomaisia on nykyisen perustuslain mukaan useita muitakin kuin eduskunnan perustuslakivaliokunta.

Lähteet

VIRALLISLÄHTEET

Apulaisoikeuskanslerin päätös 24.3.2014. Dnro OKV/230/1/2013. Uskonnon harjoittaminen kouluissa.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomukset toiminnastaan vuosina 1920–2001.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomukset vuosilta 2002–2018.

Kansallisen ihmisoikeusinstituution perustaminen. Ehdotus oikeusasiamiehestä ja oikeuskanslerista annettujen lakien muuttamisesta. Ihmisoikeusinstituutiotyöryhmän mietintö. Oikeusministeriö, mietintöjä ja lausuntoja 45/2010.

Komiteanmietintö 1970: B 13. Oikeusasiamiesinstituution kehittämiskomitean mietintö. Ehdotus oikeusasiamiesinstituution kehittämisestä.

Komiteanmietintö 1975:41. Oikeusasiamiestoimikunnan mietintö.

Oikeusasiamiestyöryhmän mietintö. Oikeusministeriö 1996.

Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomukset.

Valtiopäiväasiakirjat.

KIRJALLISUUS

Aalto, Jorma S., Mietteitä eduskunnan oikeusasiamiesjärjestelmän kehittämisestä. Lakimies 1986, s. 648–657.

Axberger, Hans-Gunnar, JO – i riksdagens tjänst. 2014. [https://www.jo.se/Global/Bok Jo – i riksdagens tjänst.pdf] (2.8.2019)

Backman, Martti, Vakoojat. Vilho Pentikäisen pako ja neuvostovakoilun romahdus 1933. Gummerus 2017.

Berggren, Nils-Olof, JO och politiken, s. 9–18 teoksessa JO – Lagarnas väktare. Riksdagens ombudsmän – JO i samarbete med Riksdagens Jubileumsfond 2009.

Björne, Lars: ”…syihin ja lakiin eikä mielivaltaan…”. Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1977.

Heikkinen, Sakari – Tiihonen, Seppo, Hyvinvoinnin turvaaja. Valtiovarainministeriön historia 3. Edita 2010.

Heikkonen, Johannes, Uskonnonvapaus ja valtion positiiviset toimintavelvoitteet. Edilex 2011.

Heikkonen, Johannes, Yhdenvertaisen uskonnon- ja omantunnonvapauden kipupisteitä Suomessa. Oikeus 4/2012, s. 554–563.

Heinonen, Olavi, Otteita oikeusasiamiehen työpäiväkirjasta A.D. 1987. Oikeus 3/1987, s. 258–263.

Heinonen, Olavi, Laillisuusvalvonnasta, s. 102–113 teoksessa Juhlajulkaisu – Festskrift Curt Olsson 1919–28/9–1989. Juridiska föreningen i Finland 1989.

Helin, Markku, Perusoikeuksilla argumentoinnista, s. 11–30 teoksessa Varallisuus, vakuudet ja velkojat. Juhlajulkaisu Jarmo Tuomisto 1952–9/6–2012. Turun yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta 2012.

Hidén, Mikael, Eduskunnan oikeusasiamies. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1970.

Hidén, Mikael, Valvonta, vastuu, tulkinta. Perustuslakivaliokunnan mietinnön n:o 54/82 vp virittämiä pohdiskeluja. Lakimies 1983, s. 271–313.

Hidén, Mikael, Ius suum cuique – huomioita oikeusasiamiehen roolista yleisen edun ja yksilön suojan kannalta, s. 13–24 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta. Juhlakirja. Eripainos Lakimies-aikakauskirjasta 1/1995. Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia 1995.

Hidén, Mikael, Selvitys perustuslain toimivuudesta ja mahdollisista tarkistamistarpeista. Oikeusministeriö, selvityksiä ja ohjeita 2019:22.

Hyvämäki, Lauri, Valtioneuvosto 2. maailmansodan jälkeen vuoteen 1957, s. 243–470 teoksessa Valtioneuvoston historia II. 1917–1966. Valtion painatuskeskus 1978.

Inha, Jyri, Valtioneuvoston oikeuskanslerin virka-aseman muotoutuminen 1917–1919. Tutkimus valtioneuvoston oikeuskanslerin virka-aseman muotoutumisesta tasavallan presidenttiin, valtioneuvostoon ja eduskuntaan nähden vuosina 1917–1919. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1997.

Jyränki, Antero, Kolme vuotta linnassa. Werner Söderström Osakeyhtiö 1990.

Jääskeläinen, Petri, Oikeusasiamiehestä vammaisten oikeuksien valvoja, s. 22–26 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2015. Eduskunnan oikeusasiamies 2016.

Jääskeläinen, Petri, Oikeusasiamies vanhusten oikeuksien valvojana, s. 19–23 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2018. Eduskunnan oikeusasiamies 2019.

Kastari, Paavo, Oikeusasiamiesinstituutti lähinnä Skandinavian näkökulmasta. Lakimies 1970, s. 707–724.

Kastari, Paavo, Eduskunta sekä oikeudenkäyttö ja lainvalvonta, s. 215–277 teoksessa Suomen kansanedustuslaitoksen historia. Yhdestoista osa. Eduskunnan historiakomitea 1977.

Kekkonen, Jukka, Suomen oikeuskulttuurin suuri linja 1898–1998, s. 1–183 teoksessa Suomen oikeuskulttuurin suuri linja. Suomalainen Lakimiesyhdistys 100 vuotta. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1998.

Keränen, Seppo, Vallan leppymättömät. Urho Kekkosen ja Veikko Vennamon taistelujen vuodet. Auditorium 2015.

Korte, Kai, Ministerit tulivat ja menivät. Gummerus 1992.

Koskinen, Pirkko K., Oikeusasiamies. Lakimiesliiton Kustannus 1997.

Kostiainen, Aura, Oikeusvaltiokamppailua laillisuuden tuuliajolla – tasavallan suojelulaista vuonna 1930 käydyn eduskuntakeskustelun oikeudellis-poliittista tarkastelua. Oikeus 3/2018, s. 215–246.

Kuusikko, Kirsi, Oikeusasiamiesinstituutio. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2011.

Laisaari, Mauno, Eduskunnan oikeusasiamiehen viran teoreettisesta ja käytännöllisestä merkityksestä Suomessa. Valtio ja yhteiskunta, Valtiotieteellisen Yhdistyksen vuosikirja 1948–1949, s. 75–88.

Lavapuro, Juha, Uusi perustuslakikontrolli. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2010.

Lehtimaja, Lauri, Eduskunnan oikeusasiamies perus- ja ihmisoikeuksien valvojana. Lakimies 6–7/1999, s. 897–907.

Lindstedt, Jukka, Valtio näyttää voimansa – Arndt Pekurisen viimeiset päivät syksyllä 1941. Lakimies 6/1995, s. 1045–1065.

Lindstedt, Jukka, Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1999.

Lindstedt, Jukka, ”Sotaväen rikoslaista pärinää” – sota-ajan oikeusministeri Oskari Lehtosen näkemyksien tarkastelua. Lakimies 2/2019, s. 169–191.

Murto, Eero, Virkamiesvaltaa? Ministerien ja virkamiesten väliset valtasuhteet Suomessa viime vuosikymmenien aikana. Tampere University Press 2014.

Nieminen, Liisa, Kansallisen ihmisoikeusinstituution perustaminen Suomeen: haaste laillisuusvalvojille. Lakimies 3/2008, s. 367–391.

Nieminen, Liisa, Laitosvaltaopin hylkääminen: alku perusoikeuksien uudelle aikakaudelle, s. 11–35 teoksessa Juhlajulkaisu Mikael Hidén 1939–7/12–2009. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2009.

Nieminen, Liisa, Arvostelu teoksesta Kirsi Kuusikko: Oikeusasiamiesinstituutio. Lakimies 1/2012, s. 197–200.

Nieminen, Liisa, Eduskunnan oikeusasiamies ”pienen ihmisen” asialla – joustavuutta vai hampaattomuutta näkökulmasta riippuen? Lakimies 2/2018, s. 143–176.

Nikula, Paavo, Yksityisen ihmisen oikeusturva perustuslakivaliokunnan käytännössä, s. 48–56 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta. Juhlakirja. Eripainos Lakimies-aikakauskirjasta 1/1995. Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia 1995.

Numminen, Jaakko, Valtioneuvosto, s. 70–121 teoksessa Raimo Savolainen (toim.), Oma hallinto. Kansakuntaa rakentamassa 1809–2009. Valtioneuvoston kanslia ja Edita Publishing 2009.

Nuorteva, Jussi, Vangit – vankilat – sota. Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana. Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 4. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto ja Valtion painatuskeskus 1987.

Nuorteva, Jussi, Suomen vankeinhoidon matrikkeli 1881–1988. Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 2. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto ja Valtion painatuskeskus 1989.

Pajuoja, Jussi, Uskonnollisten yhdyskuntien valvonta, s. 311–327 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamies 90. Eduskunnan oikeusasiamies 2010.

Pajuoja, Jussi – Pölönen, Pasi, Ylin laillisuusvalvonta. Oikeuskansleri ja oikeusasiamies. Tietosanoma 2011.

Palonen, Emilia – Saresma, Tuija, Perussuomalaiset ja populistinen retoriikka, s. 13–42 teoksessa Emilia Palonen & Tuija Saresma (toim.), Jätkät & jytkyt. Perussuomalaiset ja populismin retoriikka. Vastapaino 2017.

Parliamentary Ombudsman of Finland 80 Years. Edited by Ilkka Rautio. Parliamentary Ombudsman of Finland 2000.

Pasanen, Jukka, Apulaisoikeuskanslerin tehtävistä laillisuusvalvojana. Lakimies 8/2001, s. 1215–1235.

Paunio, Riitta-Leena, Kansallinen strategia ihmisoikeuksien turvaamiseksi, s. 11–14 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2006. Eduskunnan oikeusasiamies 2007.

Paunio, Riitta-Leena, Tavoitteita ja haasteita – oikeusasiamiehen laillisuusvalvontaa 90 vuotta, s. 7–16 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamies 90. Eduskunnan oikeusasiamies 2010.

Pihlajamäki, Heikki, Helsingin hovioikeus 1952–2002. Ylioikeus yhteiskunnan peilissä. Helsingin hovioikeus 2002.

Pihlajamäki, Heikki, Kansainvälistymisen aika 1980–2018, s. 212–259 teoksessa Heikki Pihlajamäki (toim.), Lainkäyttöä läpi vuosisadan. Näkökulmia korkeimman oikeuden historiaan 1918–2018. Edita 2018.

Puhakka, Y. W., Eduskunnan oikeusasiamiehen asema ja tehtävät. Defensor Legis 1929, s. 93–114.

Puumalainen, Mikko, Syrjintäkiellon soveltamisesta laillisuusvalvonnassa, s. 15–18 teoksessa Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 2009. Oikeuskanslerinvirasto 2010.

Puumalainen, Mikko, Oikeuskansleria koskevan lain uudistus, s. 15–18 teoksessa Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 2010. Oikeuskanslerinvirasto 2011.

Puumalainen, Mikko, Järjestöehdosta työ- ja virkaehtosopimuksissa. Lakimies 2/2013, s. 294–301.

Puumalainen, Mikko, Laillisuusvalvonnan vaikuttavuuden ja laillisuusvalvontaan vaikuttamisen yllättävät polut, s. 17–22 teoksessa Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 2013. Oikeuskanslerinvirasto 2014.

Saari, Heikki, Jacke. Jacob Södermanin elämä. Siltala 2014.

Saloheimo, Jorma, Järjestöehto työ- ja virkaehtosopimuksissa, Lakimies 6/2012, s. 861–874.

Saraviita, Ilkka, Ylimmät lainvalvojat perusoikeusjärjestelmän toteuttajina, s. 211–228 teoksessa Pekka Länsineva – Veli-Pekka Viljanen (toim.), Perusoikeuspuheenvuoroja. Turun yliopisto 1998.

Sarja, Mikko, Kuuluuko vai eikö kuulu? – Havaintoja oikeusasiamiehen toimivallasta, s. 18–44 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamies 90. Eduskunnan oikeusasiamies 2010.

Sasi, Kimmo, Lain vartijat. Perustuslaki on ehdoton, mutta kenen käsissä on sen tulkinta. EVA Raportti 3/2015. [https://www.eva.fi/wp-content/uploads/2015/11/EVA_Raportti_Lain_vartijat.pdf] (11.9.2019)

Seppinen, Ilkka Tapio, Tämän asian olen tutkinut. Valtioneuvoston oikeuskanslerin historia 1944–2008. Oikeuskanslerinvirasto 2009.

Siltala, Juha, Lapuan liike ja kyyditykset 1930. Otava 1985.

Soikkanen, Timo, Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopolitiikan hoito Kekkosen kaudella II. Uudistuksien, ristiriitojen ja menestyksen vuodet 1970–81. Ulkoasiainhallinnon historia 3. Ulkoasiainministeriö ja Otava 2008.

Soini, Timo, Maisterisjätkä. Tammi 2008.

Soini, Timo, Peruspomo. Werner Söderström Osakeyhtiö 2014.

Ståhlberg, Kaarlo L., JO-ämbetet i Finland. Nordisk administrativt tidsskrift 1974, s. 1–15.

Sulamaa, Kaarle, Bruno Aleksander Salmiala, s. 603–604 teoksessa Suomen kansallisbiografia 8. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

Suomen Lakimiehet – Finlands Jurister. Suomen Lakimiesliitto 2011.

Söderhjelm, J. O., En reformering av stadgandena rörande riksdagens justitieombudsman. Tidsskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland 1931, s. 69–86.

Söderhjelm, J. O., JÖ och JO, s. 18–23 teoksessa Finlandssvenskt frisinne. Festskrift tillägnad John Österholm 5/10 1952. Nyliberala Studentförbundet 1952.

Söderman, Jacob, Sananen matkalle, s. 5–12 teoksessa Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta. Juhlakirja. Eripainos Lakimies-aikakauskirjasta 1/1995. Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia 1995.

Tuori, Kaarlo, Demokraattisen oikeusvaltion uhkakuvia. Lakimies 1/2014, s. 94–98.

Tähti, Aarre, Valtiopäiväjärjestyksen 11 § eduskunnan oikeusasiamiehen ja valtioneuvoston oikeuskanslerin ratkaisujen valossa. Lakimies 1/1992, s. 58–82.

Uola, Mikko, Sinimusta veljeskunta. Isänmaallinen kansanliike 1932–1944. Otava 1982.

Uola, Mikko, Martti Pihkala, s. 692–694 teoksessa Suomen Kansallisbiografia 7. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

Uola, Mikko, Unelma kommunistisesta Suomesta 1944–1953. Minerva 2013.

Vahtola, Jouko, Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin. Suuri Suomalainen Kirjakerho 2003.

Vennamo, Veikko, Kekkos-diktatuurin vankina. Gummerus 1989.

Virolainen, Jyrki, Kätilöopiston juttu 1961 pilkkasi oikeuslaitosta. 2013. [http://jyrkivirolainen.blogspot.com/2013/11/795-katiloopiston juttu-1961-pilkkasi.html] (20.7.2019)

Virtanen, Aarni, Vennamo. Mies ja hänen puolueensa. Art House 2018.

Ylikangas, Heikki, Keskeiset kehityspiirteet virkamieseliitin rekrytoinnissa, s. 304–327 teoksessa Raimo Savolainen (toim.), Oma hallinto. Kansakuntaa rakentamassa 1809–2009. Valtioneuvoston kanslia ja Edita Publishing 2009.

MUUT LÄHTEET

Etelä-Suomen Sanomat 26.11.1971. Lehtovirta apulaisoikeusasiamieheksi.

Helsingin Sanomat 5.9.1986. Kokoomusryhmä uhkailee välikysymyksellä.

Jussi Halla-aho ei aio erota valiokunnan puheenjohtajuudesta. 11.6.2012. [https://yle.fi/uutiset/3-6175831] (3.9.2019)

Nillittää. [https://www.kielitoimistonsanakirja.fi] (29.9.2019)

Pirkko K. Koskinen. [https://fi.wikipedia.org/wiki/Pirkko_K._Koskinen] (30.9.2019)

Puolueiden jäsenmäärien kehitys (ilmoitetut jäsenrekisteritiedot). [https://www.vaalitutkimus.fi/fi/kiinnittyminen/puolueiden_jasenmaarien_kehitys.html] (30.6.2019)

Oikeusasiamiehen sata vuotta mediassa

SUSANNA REINBOTH

Outo kulkija, Tapio Junno / kuvaaja Tiina Tuukkanen (1988, pronssi). © Kuvasto 2019.

Yhteenveto ja selvityksen aineisto

OIKEUSASIAMIES KÄÄNSI ALKUVUOSIEN EPÄLUULOT ARVOSTUKSEKSI

Medianäkyvyys oli suurimmillaan oikeusasiamiehen ensimmäisen vuosikymmenen aikana sekä 1980–90-luvun taitteessa

Oikeusasiamiehen ensimmäinen vuosikymmen oli kulta-aikaa instituution medianäkyvyydessä. Yksi 1920-luvun kestoaiheista lehdistössä oli oikeusasiamiehen viran tarpeellisuus. Periodi oli myös vahvan puoluelehdistön aikaa, ja media otti pääkirjoituksissaan, kolumneissaan ja pakinoissaan reippaasti kantaa ajankohtaisiin kysymyksiin. Kysymys oikeusasiamiehen viran tarpeellisuudesta jakoi lehdistön.

Porvarilehdistö kyseenalaisti koko viran. Arvostelua vauhdittivat kantelujen vähäinen määrä ja päällekkäinen työmaa oikeuskanslerinviraston kanssa. Työväenlehdistö puolestaan oli ladannut virkaan suuria odotuksia, mutta se pettyi viran ensimmäisiin hoitajiin. He eivät työväenlehdistön mielestä puuttuneet epäkohtiin riittävän tarmokkaasti vaan tyytyivät vain nostamaan suurta palkkaa.

Ensimmäisen vuosikymmenen aikana näkyy kaksi tilastopiikkiä medianäkyvyydessä. Ensimmäinen niistä osuu vuoteen 1927, jolloin oikeusasiamiehen kanslia purjehti ensimmäiseen mediamyrskyynsä varamies Bruno A. Sundströmin kehuttua lehtihaastattelussa vankilaruokaa liian herkulliseksi. Toinen piikki on vuonna 1929, kun sosiaalidemokraattinen varamies Mikko Erich joutui porvarilehdistön hampaisiin selvityspyyntöjensä – porvarilehtien luonnehdintojen mukaan ”hääräämisensä” ja ”hosumisensa” – takia. Työväenlehdistö vastasi porvarilehdistön hyökkäyksiin puolustamalla tiukasti ”toveri Erichiä”.

Ensimmäiseltä vuosikymmeneltä on saatavissa kohtalaisen luotettavat tilastot uutisoinnin määristä, sillä vuoteen 1929 asti Kansalliskirjasto on digitoinut kaikki maassa ilmestyneet lehdet. Tilasto tuloksista hakusanalla ”oikeusasiamies” on seuraavalla sivulla.

Kiinnostus oikeusasiamieheen alkoi vähentyä sen jälkeen, kun hallituksen esitys viran lakkauttamisesta oli hylätty eduskunnassa vuonna 1932. Tämän jälkeen mediassa ei myöskään kyseenalaistettu viran tarpeellisuutta, vaan uutisointi oli pääasiassa positiivista ja arvostavaa. Yksittäisistä päätöksistä saattoi toki syntyä hyvinkin kriittistä keskustelua.

Oikeusasiamiehen renessanssikausi oli 1980- ja 1990-luvun taitteessa, kun kanslian johdossa olivat Jacob Söderman ja Pirkko K. Koskinen. Molemmat osasivat muotoilla viestinsä otsikoihin sopivalle kansankielelle, ja tämän takia toimittajat mielellään pyysivät heiltä kommentteja. Suurempi syy medianäkyvyyteen lienee kuitenkin se, että heidän esille nostamansa asiat olivat painavia. Varsinkin Söderman teki virkamiesten korruptioon ja esteettömyyteen liittyviä linjauksia, jotka alkoivat murentaa ”maan tapoihin” kuulunutta hyvävelijärjestelmää.

1920	361 osumaa
1921	488 osumaa
1922	713 osumaa
1923	790 osumaa
1924	623 osumaa
1925	707 osumaa
1926	1084 osumaa
1927	2503 osumaa
1928	1693 osumaa
1929	2028 osumaa

SELVITYKSEN AINEISTO

Alkuvuosien aineisto on etsitty Kansalliskirjaston digitaalisesta lehtiarkistosta hakusanalla ”oikeusasiamies”. Ruotsinkielistä aineistoa ei tämän selvityksen puitteissa ollut mahdollista selvittää kattavasti, vaan sen osalta olen tyytynyt tekemään täsmäiskuja tarpeellisiksi katsomiini ajankohtiin.

Kansalliskirjaston lehtiarkistoon on digitoitu kaikki lehdet vuoteen 1929, joten näiltä vuosilta olen käynyt läpi kaiken aineiston.

Tämän jälkeen ilmestyneiden lehtien digitointi jatkuu edelleen. 1930-luvun alkupuolelle asti lehtiä on ehditty digitoida runsaasti, mutta siitä eteenpäin lehtiä on vuosi vuodelta vähemmän. Tämä näkyy selvityksen aineiston yksipuolistumisena.

Kansalliskirjaston digiarkiston lisäksi käytössäni on ollut *Helsingin Sanomien* digitoidut lehdet (”Aikakone”), *Helsingin Sanomien* ja *Ilta-Sanomien* varsin kattava leikearkisto sekä niiden digitaalinen arkisto vuodesta 1990.

Kansalliskirjaston digitaalinen aineisto ja Sanomien arkistot ovat muodostaneet selvitykseni rungon. Niiden perusteella olen uskoakseni pystynyt havaitsemaan, jos jokin oikeusasiamieheen liittynyt teema on noussut yleiseen keskusteluun. Kun näin on tapahtunut, olen täydentänyt aineistoa lukemalla lehtiä Kansalliskirjaston mikrofilmeiltä. Lehdet ja ajankohdat olen valinnut käsiteltävän teeman perusteella.

Yleisenä havaintona voin todeta, että suomalaisen maakunta- ja paikallislehdistön perusuutisointi nojautuu vahvasti Suomen Tietotoimiston tarjontaan. Monesti vain kommentoiva aineisto – pääkirjoitukset, kolumnit ja pakinat – poikkeavat toisistaan.

Sähköisen median tarjontaa, radiota ja televisiota, en tämän selvityksen aikataulun puitteissa ole pystynyt käymään läpi. Sähköinen media näkyy tässä artikkelissa vain siltä osin kuin lehdistö on siteerannut sitä.

Oikeustoimittaja Susanna Reinboth

Sammandrag och utredningens material

JUSTITIEOMBUDSMANNEN VÄNDE DE FÖRSTA ÅRENS SKEPSIS TILL UPPSKATTNING

Mediasynligheten var som störst under justitieombudsmannens tio första verksamhetsår och i skiftet mellan 1980- och 90-talet.

Justitieombudsmannens tio första verksamhetsår var en gyllene ålder för institutionens mediasynlighet. Ett av de stående ämnena i pressen under 1920-talet var huruvida det behövdes ett justitieombudsmannaämbete. Under samma tidsperiod var också partipressen stark och i sina ledare, kolumner och kåserier tog media aktivt ställning till aktuella frågor. Frågan om behovet av ett justitieombudsmannaämbete delade pressen.

Borgarpressen ifrågasatte hela ämbetet. Kritiken fick mera fart av det låga antalet klagomål och att man delvis hade samma uppgifter som justitiekanslersämbetet. Arbetarpressen å sin sida hade stora förväntningar, men blev besviken på de första ämbetsinnehavarna. Enligt arbetarpressen ingrep de första ämbetsinnehavarna inte tillräckligt handlingskraftigt i missförhållanden utan nöjde sig med att lyfta höga löner.

Under det första decenniet kan man se två toppar i statistiken för mediasynligheten. Den första av dem är från 1927. Då seglade justitieombudsmannen ut sin första mediastorm efter att suppleant Bruno A. Sundström i en tidningsintervju stoltserat med att fängelsematen smakade för bra. Den andra toppen är från 1929. Då blev suppleant Mikko Erich ett mål för borgarpressen för sina begäran om utredningar, eftersom han – enligt borgarpressens uttryck – bara flängde omkring. Arbetarpressen svarade på borgarpressens attacker genom att försvara ”kamrat Erich”.

Det finns ganska pålitlig statistik om nyhetsrapporteringarna från justitieombudsmannens första decennium, eftersom Nationalbiblioteket digitaliserat alla tidningar som getts ut i Finland fram till 1929. Statistik över resultatet med sökordet ”oikeusasiamies” finns på följande sida.

Intresset för justitieombudsmannen började minska efter att regeringens proposition om att lägga ned ämbetet avslogs i riksdagen 1932. Efter detta ifrågasatte man inte heller längre om ämbetet behövdes eller inte. Nyhetsrapporteringen var till största delen positiv och värdesatte arbetet. I enskilda fall kunde det förstås uppstå också mycket kritisk diskussion.

Justitieombudsmannen upplevde en renässans i skiftet mellan 1980- och 1990-talet. Då leddes kansliet av Jacob Söderman och Pirkko K. Koskinen. De hade båda en förmåga att kunna formulera sitt budskap på ett folkligt språk som passade i rubrikerna och redaktörerna bad dem därför gärna om kommentarer. En större orsak till mediasynligheten torde dock vara att de lyfte fram tunga sakfrågor. I synnerhet Söderman drog upp linjer för korruptionen bland tjänstemännen och för tillgänglighet, som började bryta ned det bästa broder-system som hört till ”landets seder”.

1920	361 träffar
1921	488 träffar
1922	713 träffar
1923	790 träffar
1924	623 träffar
1925	707 träffar
1926	1084 träffar
1927	2503 träffar
1928	1693 träffar
1929	2028 träffar

UTREDNINGENS MATERIAL

Materialet från de första åren har letats fram i Nationalbibliotekets digitala tidningsarkiv med sökordet ”oikeusasiamies”. Det har inte inom ramarna för denna utredning varit möjligt att uttömmande undersöka svenskspråkigt material. För svenskspråkigt material har jag nöjt mig med att göra nedslag vid de tidpunkter som jag ansett vara nödvändigt.

I Nationalbibliotekets tidningsarkiv finns digitala versioner av alla tidningar fram till 1929. Från dessa år har jag gått igenom allt material.

Digitaliseringen av tidningar som publicerats efter detta pågår fortfarande. Man har hunnit digitalisera rikligt med tidningar fram till den första halvan av 1930-talet, men efter detta minskar antalet från år till år. Det syns i att utredningens material blir mera ensidigt.

Förutom Nationalbibliotekets digitala arkiv har jag också haft tillgång till *Helsingin Sanomats* digitaliserade tidningar (”Aikakone”), *Helsingin Sanomats* och *Ilta-Sanomats* mycket omfattande urklippsarkiv och deras digitala arkiv sedan 1990.

Nationalbibliotekets digitala material och *Helsingin Sanomats* och *Ilta-Sanomats* arkiv har skapat stommen i min utredning. Enligt min uppfattning har jag utifrån denna stomme kunnat upptäcka om något tema som anknyter till justitieombudsmannen tagits upp till allmän diskussion. När så har skett har jag kompletterat materialet genom att läsa tidningar från Nationalbibliotekets mikrofilmer. Jag har valt tidningar och tidpunkter utifrån det tema som behandlas.

Som en allmän iakttagelse kan konstateras att den dagliga nyhetsrapporteringen i landskaps- och lokalpressen i Finland i stor utsträckning stöder sig på Finska notisbyråns utbud. I många fall är det bara det kommenterande materialet, ledarna, kolumnerna och kåserierna, som skiljer sig från varandra.

Jag har inte, på grund av tidtabellen för denna utredning, sett närmare på den elektroniska medians utbud, radio eller televisionen. Den elektroniska median syns i denna artikel endast till de delar som den refererats av pressen.

Rättsjournalist Susanna Reinboth

Sisällys

Yhteenveto ja selvityksen aineisto 268

Sammandrag och utredningens material 270

Sisällys 272

ERIK ALOPAEUS 1.1.–31.12.1920
Oikeusasiamies etsii työtä ja tarkoitusta eikä löydä kumpaakaan 274

K. V. HOLMA 1.1.1921–31.12.1922
Oikeusasiamies etsii suuntaa ja saa työväenlehdistön pettymään 280

HUGO LILIUS 1.1.1923–30.4.1925
Skandaaliotsikot vievät huomion oikeusasiamiehen työltä 286

YRJÖ PUHAKKA 1.5.1925–31.12.1928
Oikeusasiamiehen varamies kehuu maukasta vankilaruokaa ja nostattaa ensimmäisen mediamyrskyn 291

J. O. SÖDERHJELM 1.1.1929–31.3.1930
Oikeusasiamiehen varamies, ”Mikko-poika”, joutuu porvarilehdistön hampaisiin 303

HUGO LILIUS 1.4.1930–31.12.1931
Eläkeläinen tekee vaisun paluun oikeusasiamieheksi 317

ESKO HAKKILA 1.1.1932–31.12.1945
Ensimmäinen pitkäaikainen oikeusasiamies profiloituu taide- ja lakikirjojen kirjoittajana 322

REINO KUUSKOSKI 1.1.1946–15.9.1947
Oikeusasiamies nostaa syytteitä kommunistien hallitsemaa Valpoa vastaan ja saa vastaansa henkiin herätetyn kommunistilehdistön 332

MAUNO LAISAARI 15.9.1947–31.12.1951
Oikeusasiamies pelaa shakkia vankeja vastaan ja saa kantelumäärät kasvuun 334

PAAVO KASTARI 1.1.1952–31.7.1956
Oikeusasiamies räjäyttää poliittisen atomipommin ja ajaa Salaputkijutun syytteitä valtakunnanoikeudessa 338

MARJOS RAPOLA 14.9.1956–31.12.1961
Oikeusasiamies ajaa valtakunnanoikeudessa ponnettomasti Kätilöopistojutun syytteitä 344

RISTO LESKINEN 1.1.1962–30.9.1970
Oikeusasiamies määrää Puolustusvoimien komentajan syytteeseen varusmiesten käyttämisestä remonttimiehinä 348

KAARLO L. STÅHLBERG 1.10.1970–31.12.1973
Oikeusasiamies laskeutuu kansan keskuuteen ja lähtee kiertueelle Lappiin ja Karjalaan 355

JORMA S. AALTO 1.1.1974–31.7.1986
Oikeusasiamies poistaa armeijasta simputuksen ja vaatii sotilaille mahdollisuutta käyttää kansalaisoikeuksiaan 361

OLAVI HEINONEN 1.10.1986–30.9.1989
Julkidemari oikeusasiamies kurmoottaa niskuroivaa ulkomaalaistoimistoa ja saa tunnustusta puolueettomuudestaan 370

JACOB SÖDERMAN 1.10.1989–30.9.1995
Oikeusasiamies murtaa maan tapaa puuttumalla veljellisiin koplauksiin, hyvävelikerhojen hupireissuihin ja virkamiesten esteellisyyteen 380

LAURI LEHTIMAJA 1.10.1995–31.12.2001
Apulaisoikeusasiamies nostattaa mediamyräkän eläkeläislausunnollaan ja oikeusasiamies ihmettelee tuomareiden kytkentöjä 393

RIITTA-LEENA PAUNIO 1.1.2002–31.12.2009
Oikeusasiamies nostaa otsikoihin sosiaali- ja terveydenhoitoon liittyvät oikeudet 404

PETRI JÄÄSKELÄINEN 1.1.2010–
Oikeusasiamiehen ruoska osuu ylimpiin tuomioistuimiin ja eduskuntaan, mutta pääministeri selviää kuivin jaloin jääviysepäilyistä 411

ERIK ALOPAEUS
1.1.–31.12.1920

”Tällaisia tarpeettomia virkoja ei tietysti ole syytä ylläpitää”

Oikeusasiamies etsii työtä ja tarkoitusta eikä löydä kumpaakaan

”Täten ilmoitetaan, että Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia sijaitsee Valtioneuvoston talossa (sisäänkäytävä Hallituskadulta) ja että kanslia pidetään yleisöä varten avoinna joka arkipäivä klo 11–1 päivällä. Helsingissä tammik. 28 p. 1920. Erik Alopaeus.”

Tällä juhlallisella, useassa sanomalehdessä julkaistulla kuulutuksella[1] Alopaeus ilmoitti aloittaneensa työnsä Suomen ensimmäisenä oikeusasiamiehenä. Uuden viraston ensimmäiset vuodet olivat kaikkea muuta kuin juhlaa. Kansalaisia ei ollut jonoksi asti pyrkimässä oikeusasiamiehen juttusille, ja lehdistön suunnasta tuli jatkuvaa tulitusta. Osa porvarilehdistöstä näytti pitävän koko virkaa turhana. Työväenlehdistössä taas odotukset olivat korkealla, mutta se pettyi viran ensimmäisiin haltijoihin.

Koko virka oli vähällä jäädä perustamatta. Eduskunta oli kyllä pariinkiin otteeseen ilmoittanut pitävänsä viran perustamista tärkeänä, mutta hallitus sivuutti toiveen. Aiemmista luonnoksista poiketen se ei esittänyt viran perustamista antaessaan toukokuussa 1919 eduskunnalle ehdotuksen nuoren tasavallan ensimmäiseksi hallitusmuodoksi. Lain valmistelua valppaasti seurannut lehdistö ei heti huomannut puutetta. Päivää myöhemmin lehdet kiiruhtivat tekemään täydennyksen uutisointiinsa: ”Sen lisäksi, mitä eilen esitimme eduskunnalle annetun hallitusmuotoesityksen sisällyksestä, on vielä mainittava, että se poikkeaa kaikista aikaisemmista ehdotuksista myös siinä, ettei erityistä eduskunnan valitsemaa oikeudenvalvojaa (eduskunnan oikeusasiamiestä) tulisi asetettavaksi”, *Uusi Suomi* raportoi.[2]

Eduskunnan perustuslakivaliokunta kuitenkin palautti aiemmassa komiteamietinnössä olleen ehdotuksen oikeusasiamiehestä paikalleen[3], ja kesäkuussa lehdistö pääsi julkaisemaan tiedot uunituoreesta hallitusmuodosta. Ja siellä se oli, 49. pykälässä: Jokaisilla varsinaisilla valtiopäivillä on valittava eteväksi laintuntijaksi tietty mies eduskunnan oikeusasiamieheksi valvomaan lakien noudattamista tuomioistuimissa ja muiden viranomaisten toiminnassa.

”Tärkeätä on muuten pitää mielessä, että H. M. [hallitusmuoto] nimenomaan asettaa oikeusasiamiehelle oikeudellista eikä poliittista laatua olevia tehtäviä; ilmeisesti väärä olisi siis sellainen käytäntö, jonka mukaan puoluenäkökohdat tässä vaalissa saisivat ratkaisevan merkityksen”, *Uusi Suomi* tulkitsi.[4]

Taistelu ei kuitenkaan ollut kokonaan ohi. Kun eduskunta käsitteli oikeusasiamiehen johtosääntöä joulukuussa 1919, viran vastustajat tekivät vielä viimeisen yrityksen kuopata hanke. Edustaja Estlander (r) oli sitä mieltä, että virka olisi ”meidän oloissamme tarpeeton, laina Ruotsista”.[5]

”Puhuja piti koko virkaa vain uutena tarpeettomana puoluevirkana. Tämä uusi virka on vain hyppylauta uusille kiipeilijöille. Sellainen saattaisi olla oikeuskanslerin tiellä”, sanomalehti *Ilkka* selosti eduskuntakeskustelua.[6]

Johtosääntö kuitenkin hyväksyttiin, ja läpi meni myös valtiovarainvaliokunnan ehdottama palkkio oikeusasiamiehelle, 40 000 markkaa vuodessa.[7] Eduskunta oli valmis valitsemaan ensimmäisen oikeusasiamiehen ja hänen varamiehensä perjantaina 19. joulukuuta 1919.

Heti ensimmäisellä kierroksella tuli valituksi hovioikeudenviskaali Magnus Erik Alopaeus. Hän sai 99 ääntä ja sosialistien ehdokas, varatuomari Anton Kotonen, 73 ääntä. Hajääniä annettiin neljälle miehelle. Heistä yksi oli lakitieteen kandidaatti Risto Ryti, joka valittiin tiukan äänestyksen jälkeen oikeusasiamiehen varamieheksi.[8]

Yksikään lehti ei haastatellut uutta oikeusasiamiestä, mutta *Turun Sanomat* antoi hänestä lyhyen ja varsin positiivisen luonnehdinnan.

”Ollessaan edellisellä istuntokaudella eduskunnan jäsenenä tuomari Alopaeus sai monelta taholta tunnustusta objektiivisuudestaan ja asiantuntemuksestaan”, lehti kirjoitti. Se mainitsi miehen olleen tosin ”takavuosina innokas nuorsuomalainen, mutta ei lukeutune tällä haavaa mihinkään puolueeseen”.[9]

Tammikuun puolivälissä 1920 lehdet tiesivät kertoa, että uusi virkamies oli tarttunut toimeensa. Yhden lauseen pikku-uutisessa kerrottiin, että Alopaeus oli ”näinä päivinä saapunut Helsinkiin ryhtyen hoitamaan virkaansa”.[10]

Lehdistö kaipasi oikeusasiamiestä saman tien erotuomariksi itse luomaansa kohuun, joka koski tasavallan vaakunaa ja valtiolippua. Kauppa- ja teollisuusministeriö oli nimittäin määrännyt, että lipussa oli käytettävä Suomen vaakunan kilpeä ilman yläreunassa olevaa kruunua. Tämä sai muutamat lehdet pöyristymään.

”Niin esim. presidentinlinnan harjalla nykyään liehuu oudonnäköinen lippu, joka silmäänpistävästi poikkee eduskunnan vahvistamasta valtiolipusta”, kirjoitti *Iltalehti*. Lehden mukaan niin lakimiestenkin kuin muiden kansalaisten keskuudessa vahvistui mielipide, että valtioneuvosto oli menetellyt lainvastaisesti.

”Näin ollen on meistä valtioneuvoston päätös katsottava voimassa olevan lain syrjäyttämiseksi. Kehoitamme oikeuskansleria tahi eduskunnan oikeusasiamiestä puuttumaan asiaan.”[11]

Iltalehti sai taustatukea *Uudesta Suomesta*. Se ilmoitti todellakin ihmettelevänsä, jos ”maamme lakien vartiat, eduskunnan oikeusasiamies ja oikeuskansleri” jättävät huomaamatta tämän ”yrityksen anastaa hallinnollisten määräysten piiriin semmoista, mistä kansan eduskunnalla on selvä ja eittämätön oikeus säätää laki”.[12]

Helsingin Sanomat vastasi *Iltalehdelle* ja *Uudelle Suomelle* huomauttamalla, että sen tietojen mukaan oikeuskansleri oli jo aiemmin katsonut hallituksen ratkaisun täysin lainmukaiseksi. ”Samaa mieltä on myöskin eduskunnan oikeusasiamies.”[13] Lehti ei tarkemmin kertonut, mistä laillisuusvalvojien kannanotot ilmenivät. *HS* kuitenkin tulkitsi ”mauttoman porun” johtuneen *Iltalehden* ja *Uuden Suomen* toimitusten ”kuningaskruunua uneksivista piireistä”.

Iltalehdeltä tuli vastaus saman tien otsikolla ”H.S. puolustamassa lainrikkomusta”.

”Tässä, hyvä H.S., ei tarvita mitään tasavaltaista agitatiota, tässä tarvitaan vain lainvalvojaa, oikeuskansleria tahi eduskunnan oikeusasiamiestä!”[14]

Kiihkeistä vetoomuksista huolimatta oikeusasiamies pysytteli hiljaa eikä osallistunut lehdistövetoiseen lippukeskusteluun. Asia tuli oikeusasiamiehen pöydälle uudelleen lähes vuosikymmenen päästä, kun vaakunan laillisuutta antaumuksella kyseenalaistanut pääkonsuli Ray kanteli asiasta.[15] Oikeusasiamies totesi, ettei Suomen lippua koskeva valtioneuvoston päätös ollut syntynyt lainmukaisessa järjestyksessä. Hän esitti valtioneuvoston harkittavaksi, pitäisikö vaakunakiista siivota pöydältä vahvistamalla se ”asianmukaisessa järjestyksessä syntyneillä määräyksillä”.[16]

Pian oikeusasiamies sai oikeitakin töitä. Maaliskuun 1920 alussa työväenlehdistössä julkaistiin uutinen oikeusasiamiehelle jätetystä kantelusta. Itä-Suomen Työväen Lakiasiaintoimiston kautta tehty kantelu koski ”vankien pieksämistä Riihimäen pakkotyölaitoksella”. Lehdissä julkaistiin kantelu kokonaisuudessaan. Näin se alkoi: ”Sen johdosta, että minua on viime kuluneen helmikuun 23 päivän iltana mitä törkeimmällä tavalla tunnustukseen kidutettu Riihimäen pakkotyölaitoksella, rohkenen kääntyä eduskunnan oikeusasiamiehen puoleen ja esiintuoda seuraavaa.”

Kantelija kertoi olleensa menemässä nukkumaan yhdeksän tienoissa illalla, kun vartija oli hakenut hänet vankilan kansliaan. Siellä selvisi, että kantelijan epäiltiin osallistuneen kiljun valmistukseen. Kantelija kiisti ja huomautti asuvansa kokonaan toisessa kasarmissa. Kiiston jälkeen mies vietiin toiseen huoneeseen, jossa viisi miestä kuulusteli häntä.

”Täällä näytettiin minulle noin metrin pituista rautavaijerista valmistettua pamppua ja ilmoitettiin sen kyllä olevan riittävän tehokkaan saamaan minun kertomaan kaikki mitä tiesin kiljun valmistamisesta.” Kun tunnustusta ei irronnut, kantelija oli kertomansa mukaan viety puolipimeään huoneeseen, riisutettu alasti ja pantu vatsalleen makaamaan. Tämän jälkeen häntä oli lyöty pampulla selkään ja pahoinpidelty muutenkin. Lopulta mies oli menettänyt tajuntansa.

Myöhemmin kantelija pyysi vankilan johtajalta lupaa lähettää isälleen valtakirjan, jotta pahoinpitely selvitettäisiin. Johtaja ei kuitenkaan suostunut tähän vaan kielsi ilmoittamasta asiasta minnekään. Hän kuitenkin lupasi ottaa itse asiasta selvää ja ”saattaa vartijat edesvastuuseen epäinhimillisestä teostaan”.

”Kun vankilan viranomaisten taholta ei kuitenkaan ole ryhdytty minkäänlaisiin toimenpiteisiin minun kiduttamiseni johdosta niin rohkenen täten kääntyä Suomen kansaneduskunnan oikeusasiamiehen puoleen anoen, että Te herra oikeusasiamies, lain ja oikeuden korkeimpana puoltajana ja valvojana, ryhtyisitte tarpeen vaatimiin toimenpiteisiin, jotta rääkkäämisestäni otettaisiin selvyys ja siihen syylliset saatettaisiin lailliseen edesvastuuseen teosta.”[17]

Kantelun lopputuloksesta ei löydy tietoa sen enempää lehdistä kuin oikeusasiamiehen kansliasta.

Huhtikuussa 1920 lehdet raportoivat oikeusasiamiehen tarkastusmatkasta Hämeenlinnaan. Sanomalehti *Hämeelle* antamassaan haastettelussa Alopaeus kertoi, ettei tarkastusmatka ollut johtunut ”mistään erityisestä aiheesta”, vaan ohjesäännön mukaan tarkastukset kuuluivat hänen velvollisuuksiinsa. Ensimmäinen tarkastuskohde oli lääninhallitus, ja Alopaeus kertoi lehdelle ”ainakin ensi näkemältä saaneensa varsin hyvän vaikutuksen yleisestä järjestyksestä ja asiain hoidosta lääninhallituksessa”.[18] Tarkastus jatkui seuraavana päivänä molempiin vankiloihin, lääninvankilaan ja kuritushuoneeseen.

”Erikoisesti oli tuomari Alopaeus ihastunut siihen ensiluokkaiseen ja malliksi kelpaavaan järjestykseen ja puhtauteen mikä kuritushuoneen puolella vallitsi”, Häme kertoi. Tarkastus jatkui vielä maistraatissa ja Janakkalan tuomiokunnan tuomarin kansliassa, ja takaisin Helsinkiin Alopaeus sihteereineen palasi lehden mukaan iltapäiväjunassa.

”Tähän asti ei oikeusasiamiehen toimesta koko Hämeenläänistä ole nostettu ainoatakaan syytettä virkamiehiä vastaan eikä tämäkään matka mitään muistuttamista aiheuttane”, lehti iloitsi.[19]

Kanteluasiat ja tarkastusmatkat oli siis saatu mukavasti rullaamaan, ja intoa riitti myös omiin aloitteisiin. Huhtikuussa lehdet kertoivat valtioneuvoston käsitelleen oikeusasiamiehen esitystä, joka lyhentäisi hovioikeuksien jäsenten ja virkamiesten lomia. Joululoma lyhenisi viikolla – lehdissä ei kerrottu suunniteltua pituutta –, ja kesälomat kutistuisivat kahdesta kuukaudesta kuuden viikon mittaisiksi. Lehtien mukaan valtioneuvosto päätti pyytää asiasta korkeimman oikeuden lausunnon.[20]

Kansanedustajat ottivat oikeusasiamiehen heti omakseen. Ensimmäinen oikeusasiamiehen puoleen kääntynyt kansanedustaja oli ruotsalaisen vasemmiston Georg von Wendt. Hän teki toukokuussa 1920 kantelun siitä, ettei eduskunnan uusi puhemies Kyösti Kallio osannut johtaa puhetta ruotsiksi, vaan tulkin piti kääntää Kallion sanat.

Kantelu ei von Wendtin mukaan kohdistunut puhemiehen ”kaikissa suhteissa kunnioitettavaan henkilöön”, vaan perustuslain tulkintaan. Työjärjestyksen mukaan äänestysehdotukset esitettiin sekä suomeksi että ruotsiksi, eikä tämä kantelun mukaan toteutunut, jos puhemies ei esittänyt näitä itse.[21]

Kantelu oli hädin tuskin ehditty uutisoida, kun lehdistö tiesi jo kertoa, ettei se aiheuttanut toimenpiteitä. Kantelua ei ollut jätetty lainmukaisessa järjestyksessä. ”Asetuksen mukaan on mainitunlainen ilmoitus tehtävä henkilökohtaisesti tai valtuutetun asiamiehen kautta, eikä, kuten prof. v. W. on tehnyt, kirjoihin viedyssä kirjeessä”, *Uusi Suomi* kertoi.[22] Pari päivää myöhemmin lehdet raportoivat, että kantelu käsiteltäisiin sittenkin, sillä nyttemmin ”valittelu” oli tehty laillisessa järjestyksessä.[23]

Von Wendt sai lehdissä paljon pilkkaa kantelustaan.

”Hra v. Wendt on aina oma itsensä. Ei tarvitse sanoa, että tämä hänen uusin tekonsa on kuitattu sillä kuin kaikki hänen aikaisemmatkin edesottamisensa: olkapäiden kohautuksella”, häntä väheksyttiin *Uudessa Suomessa*.[24] Pilkka sai ikäviä sävyjä. Lehdistössä ruotsinkielisiä nimiteltiin hurreiksi[25] ja kantelua kutsuttiin ajojahdiksi puhemiestä kohtaan[26].

Oikeusasiamies sai asian nopeasti päätökseen. Jo viikon kuluttua kantelun uutisoinnista lehdet kertoivat, ettei asia kuulunut oikeusasiamiehelle.

”Koska eduskunnan oikeusasiamiehen johtosäännön mukaan oikeusasiamiehen vallassa ei ole sellaiseen toimenpiteeseen ryhtyminen, jota kirjelmässä mainitaan, on kirjelmä jätetty huomioon ottamatta”, lehdet siteerasivat päätöstä.[27]

Syksyllä 1920 oikeusasiamies sai tutkittavakseen Suomen Ammattijärjestön Toimikunnan tekemän kantelun ”poliisimielivallasta”. Työväenlehdissä julkaistun kantelun mukaan poliisi oli oikeudettomasti tunkeutunut Porissa työväen kokouksiin, joihin oli pääsy vain jäsenkirjalla. Kantelussa nimettiin Porin työväenyhdistyksen talolla 27. syyskuuta pidetty kokous, josta väkipakolla sinne tunkeutunut poliisikonstaapeli ei ollut suostunut poistumaan.

”Jos tätä mielivaltaa jatkuu, saattaa se tärkeimmät perustuslaeilla turvatut kansalaisvapaudet mitättömiksi, minkä vuoksi Suomen Ammattijärjestön Toimikunta, maamme ammatillisesti järjestyneen työväen edustajana, kunnioittaen anoo, että Te, Eduskunnan Herra Oikeusasiamies, ryhtyisitte toimenpiteisiin tällaisen poliisimielivallan ehkäisemiseksi ja määräisitte nostettavaksi syytteen niitä poliisiviranomaisia vastaan, jotka ovat syynä ylläesitettyyn lainvastaiseen menettelyyn”, kirjoitti sanomalehti *Vapaa Sana*.[28]

Oikeusasiamiehen päätöksestä uutisoitiin pari kuukautta myöhemmin, joulukuussa 1920. Oikeusasiamies huomautti selvitystensä perusteella, että sanomalehdissä julkaistuissa ilmoituksissa kokouksiin on kutsuttu ”Porin työläiset”, ”Porin järjestäytyneet työläiset” tai ”järjestäytyneet työläiset”. Tämän takia kokoukset olivat yleisistä kokouksista vuonna 1907 annetun lain tarkoittamia kokouksia, joissa poliisiviranomaisilla oli oikeus olla saapuvilla. Kantelu ei siis antanut aihetta enempiin toimiin.

Suomen Sosialidemokraatti analysoi saman tien, mikä oli mennyt pieleen: kokouskutsut eivät olleet tarpeeksi selviä.

”Tämän mukaan näyttäisi siis siltä, että jos kokouskutsu olisi annettu sitovammin esim. niin, että olisi kutsuttu kaikki Porissa sijaitsevat Suomen Ammattijärjestön alaiset ammattiosastot, niin ei eduskunnan oikeusasiamies olisi voinut vetäytyä sen muotoseikan taakse, että kokouskutsut olivat näin ylimalkaiset. Opiksi tämäkin työväenjärjestöille vastaisuudessa.”[29]

Syksyllä 1920 alkoi mediassa ilmestyä kommentteja ja uutisia, joissa kyseenalaistettiin oikeusasiamiehen viran tarpeellisuus. Kirjoittelun aloitti *Helsingin Sanomat*. Sen mukaan virka oli ”nykyisessä muodossaan osoittautunut jokseenkin merkityksettömäksi”. Käsiteltäviä asioita oli ollut ensimmäisen toimintavuoden aikana siihen mennessä noin 40. Lehden mielestä ne olisi voinut käsitellä yhtä hyvin oikeuskansleri, ja itse asiassa niin oli monessa tapauksessa käynytkin: oikeusasiamies oli saanut samoja kanteluita kuin oikeuskansleri.

”Tämän vuoksi on eduskunnan nykyinen oikeusasiamies haluton olemaan mainitussa toimessa, josta hän ei katso olevan maalle virastomenoja vastaavaa hyötyä.”

HS ehdotti harkittavaksi viran lakkauttamista, koska ”tällaisia tarpeettomia virkoja ei tietysti ole syytä ylläpitää”. Toisena vaihtoehtona lehti esitti työnjakoa oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen välillä päällekkäisyyksien poistamiseksi. Sen mukaan asia lienee jo ollut alustavasti puhemiesneuvoston käsittelyssä.[30]

Uusi Suomi siteerasi *HS:n* kirjoitusta ja ilmoitti, että myös sen mielestä koko toimi oli tarpeeton.

”Se olisi siis lakkautettava, ja niin olisi tehtävä heti, riippumatta siitä aiotaanko uudestaan järjestää oikeuskanslerin virka.”[31]

Kuiskutteluja viran lakkauttamisesta kiihdytti oikeusasiamies Alopaeus itse. Hän oli ”antanut tietää, ettei hän missään tapauksessa tule pysymään virassaan kauemmin kuin kuluvan vuoden loppuun”, kirjoitti sanomalehti *Uusi Aura*. Alopaeus oli lehden mukaan itse huomannut virkansa tarpeettomuuden ja lausunut tämän käsityksensä julki. Lehti kertoi myös, että näytti olevan vaikea saada pätevää henkilöä toimeen, joka täytettiin vain vuodeksi kerrallaan.[32]

Aamulehti ilmoitti nostavansa Alopaeukselle hattua. Lehden mukaan Suomessa oli ennenkin ollut virkamiehiä, joilla ei ollut juuri muuta tehtävää kuin ”nostaa ja kuitata palkkansa”, mutta nyt nähtiin sekin ihme, että joku valitti työn vähyyttä. Yleensä virkamiehet valittivat työn paljoutta ja palkan vähyyttä. Lehti kuvaili eduskunnan ja hallituksen joutuneen tukalaan tilanteeseen.

”Vaikea on näet lakkauttaa virkaa, joka on juhlallisesti säädetty itse tasavallan hallitusmuodossa ja yhtä vaikeaa on pidättää virassa virkamiestä, joka rehellisesti valittaa, ettei hänellä siinä ole mitään työtä ja pyrkii sen tähden eroon koko kunniasta.”

Lehti ehdotti, että oikeusasiamiehelle voitaisiin keksiä jotain sivuhommaa, kuten halkojen pilkkomista valtioneuvoston tai eduskunnan puuliiterissä, jottei hänen terveytensä päässisi työn puutteessa turmeltumaan.

”Pääasia on vain, että tälle työttömyyttään ankarasti potevalle virkamiehelle keksitään jotakin työtä, joka edes jossakin määrin vastaa hänelle muutoin turhaan maksettavaa suurta palkkaa.”[33]

Spekulaatiot kiihtyivät, ja marraskuussa lehdistöön levisi yhden palstan pikku-uutinen: ”Eduskuntapiireissä ollaan yleensä sitä mieltä, että eduskunnan oikeusasiamiehen toimi olisi tarpeettomana lakkautettava.”[34]

Tähän spekulointi kuitenkin päättyi, ja viran lakkauttamista koskevat uutiset hävisivät lehdistä ilman selitystä. Joulukuussa lehdistö kertoi, että eduskunta oli valmis valitsemaan uuden oikeusasiamiehen.

K. V. HOLMA
1.1.1921–31.12.1922

”Nostaa suuren palkkansa vain tekemättä mitään”

Oikeusasiamies etsii suuntaa ja saa työväenlehdistön pettymään

Ensimmäinen oikeusasiamies Erik Alopaeus oli kieltäytynyt uudesta kaudesta, joten joulunpyhien istunnossa eduskunnan oli valittava tehtävään uusi mies. Äänestyksen voitti porvarillisten puolueiden yhteisehdokas Kaarlo Viktor Holma.[35]

Uuden vuoden alkajaisiksi sosiaalidemokraattinen *Uusi Aika* analysoi pitkässä artikkelissaan vaalituloksen ja palasi siinä myös viran tarpeellisuuteen. Oikeusasiamiehen virassa oli lehden mukaan ”se paha vika, ettei siinä porvarin selityksen mukaan ole mitään tekemistä”.

”Ja siltä se näyttääkin. Viime vuoden aikana kuului viran hoitajalla olleen ainoastaan kolme asiaa hoidettavana ja nekin aivan toisarvoisia juttuja, joilla ei ollut viran korkea aseman kannalta katsoen minkäänlaista merkitystä. Jonkunkerran lienee oikeusasiamies selostanut jollekin eukolle, missä prokuraattorin eli oikeuskanslerin virasto sijaitsee j. n. e. Toiset hommat lienevät olleet hieman samaa sorttia.”

Lehti jatkoi, että porvarit olivat valmiita lakkauttamaan koko viran, sillä ”heitäkin hieman hävetti pitää miehiään sellaisessa virassa, jossa ei tehdä juuri mitään”. Sosialistit eivät kuitenkaan suostuneet, sillä ”ehkä oikeusasiamieheksi vielä saadaan sellainenkin henkilö, joka ottaa tehtävän toden kannalta ja tekee siinä jotakin, toisin sanoen, ryhtyy perin juuri penkomaan vanhentuneita oloja, kaivelemaan esille virkamiesten ja hallituksen rikoksia, sekä pitämään kaikin puolin eduskunnan ja kansan puolta”.

Lehden mukaan porvarileiri piti oikeusasiamiehen senvuotista palkkiota, 48 000:ta markkaa, liian pienenä ja arveli, ettei sillä palkalla saada toimeen ”pystyvää ja toimeliasta lakijuristia”. Porvarit ehdottivat 60 000 markan palkkiota, mutta äänestyksessä valiokunnan ehdottama pienempi summa voitti.

Vaalissa muutamat kansanedustajat ”suvaitsivat kujeilla”, *Uusi Aika* jatkoi analyysiään. Sen mukaan maalaisliittolaiset olivat ”häväisemistarkoituksessa” äänestäneet sellaisia henkilöitä, jotka eivät olisi missään tapauksessa voineet tulla kysymykseen. Myös muutamat sosiaalidemokraatitkin ”ansaitsisivat pienen korvatillikan äänestystemppuilustaan”.

”Jotkut heistä nimittäin äänestivät kommunistia tuohon toimeen, vaikka ryhmällä oli oma ehdokas, jota olisi ollut äänestettävä”, *Uusi Aika* paheksui.[36]

Kun syksy koitti, työväenlehdet virittivät uudelleen keskustelun oikeusasiamiehen viran tarpeellisuudesta. Useissa lehdissä julkaistussa, nimimerkki P. R:lon kirjoituksessa muistutettiin, ettei viran ensimmäisellä haltijalla Alopaeuksella ollut edes sen verran töitä, että hän ”olisi ilennyt käydä palkannostolla”.

”Hra Holma, joka on jonkunverran vanhempi, lienee sen verran paatuneempi, että ilkeää nostaa palkan ilman työtäkin. Sillä emme ole ainakaan kuulleet emmekä huomanneet hänen siinä vielä työtä löytäneen.”[37]

Havainto oli siinä mielessä oikea, että lehdistö oli ollut varsin hiljaa Holman ensimmäisten kuukausien tekemisistä. Media ei raportoinut sen enempää kanteluista kuin päätöksistäkään.

Nimimerkki kuitenkin epäili, toimivatko kaikki virkamiehet todella ”kaikin puolin moitteettomasti ja prikulleen eduskunnan säätämien lakien mukaan”. Holmaa kirjoittaja luonnehti vanhoilliseksi ja ”virkamiestemme ja oikeuslaitoksemme tähänastisen menettelyn kannattajaksi ja ihailijaksi”. Kirjoittaja arvelikin työn puutteen johtuvan lähinnä siitä, ettei oikeusasiamies katso itseään velvolliseksi puuttumaan mihinkään. Hän nosti esille eduskunnan säätämät armahduslait ja vaati, että oikeusasiamiehen olisi syytä valvoa niiden noudattamista niin, ettei vuosien perästä huomata ”vankiloissa olevan vielä satoja ’jo aikaisemmin armahdettuja mutta rajatapauksina sinne unohtuneita’”. Näin oli kirjoittajan mukaan käynyt, kun keväällä 1921 oli tarkastettu vuonna 1918 tuomittujen papereita.

Lopuksi kirjoittaja ehdotti täsmällisesti määritellyn ohjesäännön laatimista oikeusasiamiehelle. Ohjesäännön rikkomisesta tai laiminlyönnistä oikeusasiamies voitaisiin milloin hyvänsä vaatia tilille eduskunnassa.

”Tällaisen ohjesäännön aikaansaaminen on mielestämme lähinnä sos.dem. eduskuntaryhmän tehtävä, sillä muut ryhmät siihen tuskin ryhtyvät.”[38]

Kokoomuksen äänenkannattaja *Uusi Aura* tarttui saman tien kirjoitukseen ja kuvaili sitä lyhyessä kommentissaan tarkoituksselliseksi ja ilkeämieliseksi.[39]

Myös työväenlehdistö täsmensi parin päivän päästä ”toveri P. R:n” kirjoitusta muistuttamalla, että oikeusasiamiehellä oli jo ohjesääntö eikä hän siten voinut vapaasti harkita, mitä tekee tai jättää tekemättä. Tehtävän lakkauttaminen ei tullut kysymykseenkään, ilmoitti *Uusi Aika*.

”Oikeusasiamiehellä on ja tulee olemaan tehtäviä kunhan ne vain tunnollisesti ja huolellisesti hoidetaan.”[40]

Myös Sosialistisen työväenpuolueen lehti *Suomen Työmies* nosti esiin armahduslait, joita oli sen tulkinnan mukaan laittomasti supistettu hallinnollisin päätöksin. Lehti ihmetteli sekä eduskunnan että oikeusasiamiehen passiivisuutta.

”Eduskunta näyttää kuitenkin tyynesti nielevän tämän eduskunnan oikeuksien loukkaamisen, eikä eduskunnan oikeusasiamieskään ota asiaa kuuleviin korviinsa, ei ryhdy mihinkään toimenpiteeseen. Nostaa suuren palkkansa vain tekemättä mitään.”[41]

Työväenlehdistö kertoi armahduslain soveltamiseen liittyvästä yksittäistapauksesta. Se koski entistä sosiaalidemokraattien kansanedustajaa Edvard Valpas-Hännistä. Presidentti oli alentanut hänelle maan- ja valtiopetoksesta tuomitun elinkautisrangaistuksen kahdeksaksi vankeusvuodeksi. Nyt kyse oli siitä, pitäisikö rangaistusta vielä alentaa, koska Tarton rauhansopimuksen perusteella oli annettu asetus, jonka mukaan ennen rauhaa Venäjän hyväksi tehdystä maanpetoksesta annettava tuomio oli poistettava. Presidentti kuitenkin päätti, ettei Valpas-Hännisen rangaistusta enää alenneta. Oikeusasiamiehelle tehty kantelu ei johtanut muutokseen. Holma katsoi, ettei asia kuulunut hänen toimivaltaansa, koska kyse oli tasavallan presidentin päätöksestä.[42]

Työväenlehdistö, erityisesti *Suomen Työmies*, ruoski pitkin vuotta Holmaa olan takaa. Armahduslain lisäksi lehdet noteerasivat Holman vankilatarkastukset. Niitä Holma teki esimerkiksi syyskuussa 1921 Konnunsuon varavankilaan ja Lappeenrannan työvankilaan, joissa lehtitietojen mukaan säilytettiin siihen aikaan vain poliittisia vankeja.[43] Mitään hyvää tarkastuksista ei työväenlehtien mukaan seurannut.

”Vankeihin onkin hänestä [Holmasta] tullut se käsitys, että hän on oikea kidutusmestari; esiintyi vain vankien kanssa ’hienosti’, mutta sen jälkeen vasta rupesikin tulemaan uusia määräyksiä, joissa aina vain säädetään lisää kiristystä. Luonnollisesti hän havaitsi ainakin kaikki olevan ’asianmukaisessa’ kunnossa, koska ei pienintäkään korjausta parempaan päin ole tapahtunut”, *Suomen Työmies* kirjoitti Lappeenrannan ”kurjalan” oloista.[44]

Syksyllä 1921 uutisiin nousi oikeusasiamiehen ensimmäinen vuosikertomus eli Alopaeuksen kauden kertomus vuodelta 1920. Jo ennakkotiedoissa kerrottiin, että oikeusasiamiehen viran perustamisesta huolimatta oikeuskanslerin työt olivat ”suuresti lisääntyneet”. Niitä oli ollut 1 052 eli yli kaksisataa enemmän kuin edellisenä vuonna.[45] Siihen nähden oikeusasiamiehen ensimmäisen vuoden saldo oli jäänyt vaatimattomaksi. Kanteluja oli kertynyt 39, omia aloitteita 10, lausuntoja 1 ja muita asioita 75. Lehdistö nostikin taas esiin oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin työn päällekkäisyyden: samasta asiasta voitiin tehdä kantelu kummallekin laillisuusvalvojalle.

”Tästä voi olla seurauksena, että oikeuskansleri ja oikeusasiamies saman kantelun johdosta saattaisivat ryhtyä yhtä aikaa ja mahdollisesti erilaisiin toimenpiteisiin ja siitä voisi aiheutua paljon muitakin hankaluuksia ja ikävyyksiä”, kuvaili *Iltalehti*.[46]

Toimintakertomus antoi taas sytykettä keskustelulle oikeusasiamiehen viran tarpeellisuudesta. Nyt oikeusasiamiehen viran lakkauttaminen ei ollut niin voimakkaasti esillä, vaan enemmän kannatusta näytti saavan ajatus ylimpien laillisuusvalvojien tarkemmasta työnjaosta.[47]

Kun eduskunnan perustuslakivaliokunta käsitteli toimintakertomusta toukokuussa 1922, se hylkäsi ajatuksen viran lakkauttamisesta, kertoivat lehdet toukokuussa. Valiokunta huomautti, että virka on uusi ja vielä vakiintumaton. Sitä paitsi viran uusi haltija oli ilmoittanut, että vuoden 1922 neljänä ensimmäisenä kuukautena käsiteltäviä asioita oli ollut jo 67. Epäkohtana valiokunta kuitenkin piti sitä, että viranhaltija valittiin vuodeksi kerrallaan. Siitä oli sen mukaan ”huomattavaa haittaa sekä toimen täyttämiselle että siihen kuuluvien asiain käsittelylle”, *Helsingin Sanomat* uutisoi.[48]

Oikeusasiamiehen työtahti olikin kiihtynyt pian sen jälkeen, kun Holma oli joulun alla valittu toiselle kaudelleen.[49]

Keväällä 1922 lehdet kertoivat kahdesta oikeusasiamiehen nostamasta syytteestä. Ensimmäisen sai kapteeni, joka oli keväällä ja kesällä 1918 ottanut Ruokolahdella omaan ja talonväkensä käyttöön sotasaaliskankaita. Saaliin arvo oli lehtitietojen mukaan noin 20 000 markkaa. Holma kehotti sotaviskaalia nostamaan kapteenia vastaan syytteen ja pitämään huolen siitä, että valtio saa korvauksen vahingostaan.[50]

Vain muutamaa päivää myöhemmin lehdet kertoivat Holman määränneen eräälle voudille syytteen 42 385 markan ja 85 pennin ”vaillingista” Lappeen kihlakunnan kruununvoudin kassassa.[51]

Kummankaan oikeusjutun lopputulosta lehdistö ei kertonut, vaikka epäiltyjen nimet oli julkaistu.

Työtahti siis näytti olevan parantumaan päin, mutta siitä huolimatta ruotsalaisen kansanpuolueen edustaja Estlander esitti viran lakkauttamista, kun ensimmäinen toimintakertomus ehti eduskunnan täysistuntoon toukokuussa 1922. Ehdotus ei saanut kannatusta, joten se raukesi.[52] *Suomen Sosialidemokraatti* kuitenkin jatkoi siitä, mihin Estlander oli jäänyt. Lehden mukaan Estlander saattoi hyvinkin olla oikeassa: oikeusasiamies ei tee mitään, mutta nostaa suurta, nyt jo 60 000 markan, vuosipalkkaa.

”Onhan siinä rahaa varsinkin kun työt eivät luita riko.” Lehden mukaan ohjesäännön perusteella miehelle riittäisi töitä vaikka yötä päivää, mutta kysymys oli asenteesta.

”Tähänastiset oikeusasiamiehet ovat asettuneet sille näkökannalle, ettei tässä yhteiskunnassa ole mitään kohentelemista, se on niin valmis ja niin hyvä kuin se konsanaan voi olla. Mitäs siinä turhia rupeaa paiskimaan kun pääsee vähemmälläkin ja kun eduskunnan porvarillinen enemmistökin sanoo tavallisesti, että se on tuo penkominen ja kaiveleminen sekä epäkohtien paljasteleminen sosialistien eikä porvarien asia”, nimimerkki Nurkkasihteeri kirjoitti.[53]

Myös *Kansan Voima* katsoi, ettei oikeusasiamies ensimmäisen vuosikertomuksen perusteella ole tehnyt ”ainakaan kaikkea mitä hänen virkavelvollisuuksiinsa kuuluu”. Lehteä korpesi se, ettei hallitusmuodon sananvapauspykälää ollut sen mielestä noudatettu. Varsinkin rajaseuduilla oli jopa sosiaalidemokraattisilta kansanedustajilta kielletty puhuminen. Myös työväenjärjestöjen perustamisia oli estetty, vaikka ”surullinen sosialistilaki” oli jo kumottu. Kirjoittajan mukaan suojeluskuntalaiset olivat estäneet kahdeksan kokouksen pitämisen Viipurin lähistöllä. Lehti painotti, että niin oikeusasiamies kuin oikeuskansleri tulivat tietoisiksi näistä kokoontumisvapauden loukkauksista, koska niistä oli isot uutiset työväenlehdissä. Ohjesääntönsä mukaisesti oikeusasiamiehen olisi siis pitänyt tarttua asiaan.

”Mutta asia on käsitettävä niin, että nuo tehtävät, valvoa työväenluokan kansalaisoikeuksia, ovat porvarilliselle virkamiehelle kovin vastenmielisiä.”

Lehti kuitenkin vastusti ”mitä jyrkimmin” oikeusasiamiehen viran lakkauttamista.

”Annettakoon vaan oikeusasiamiehelle läksyksi oma ohjesääntönsä ja hallitusmuodon 10 pykälä ja saattakoon hän ne voimaan silloin kuin virkamiehet vikuroivat, niin työtä on aivan tarpeeksi.”[54]

Sananvapauden käyttämisestä tuli kesällä 1922 melkoinen mediamylläkkä, mutta nyt kohu lähti porvarileiristä. Eduskuntavaaliehdokas Ferdinand von Wright oli pitänyt Hangossa puheen ruotsalaisen kansanpuolueen vaalitilaisuudessa, ja työväenlehdistön tulkinnan mukaan hän oli suorastaan kehottanut aseelliseen kapinaan. Työväenlehtien mukaan von Wright oli sanonut, että porvarit olisivat pakotettuja tarttumaan aseisiin, jos sosialistit saisivat enemmistön uudessa eduskunnassa.[55]

Kohu oli lähtenyt *Hufvudstadsbladetin* pitkästä ja sanatarkalta näyttävästä uutisesta. Von Wright varoitteli siinä sosialistien vallankaappaushaluista, jotka voivat ”millä sekunnilla tahansa johtaa uuteen sisällissotaan”.

”Heidän vaatimuksensa ovat sitä laatua, että me porvarit olemme kaikella todennäköisyydellä pakotetettuja tarttumaan aseisiin, jos he joskus saavat enemmistön”, *Hufvudstadbladet* siteerasi von Wrightia.[56]

Sosialidemokraatti siteerasi *Hufvudstadbladetia*, ja nimimerkki Kansanedustaja tiedusteli, mihin toimiin oikeusasiamies aikoo ryhtyä puheen takia.

”Jos eduskunnan herra oikeusasiamies oikein käsittää tehtävänsä eduskunnan ja maan oikeuksien valvojana, niin on hänen saatettava tuollainen puheenpitäjä asianmukaiseen rangaistukseen. Toivomme, että herra oikeusasiamies tarttuu asiaan tarmokkaasti, sillä maan oikeuskanslerin asiaan puuttumista lienee turhaa odottaa sen kokemuksen nojalla, mitä tästä herrasta on jo eduskunnassa saatu.”[57]

Oikeusasiamies ilmoitti *Sosialidemokraatille* pyytäneensä jo useita päiviä aiemmin Uudenmaan läänin maaherraa tekemään asiasta tutkimuksen.[58]

Jo juhannuksen alla lehdet kertoivat tutkimuksen valmistuneen. Kuulusteluissa von Wright oli sanonut kehottaneensa tarttumaan aseisiin vain, jos uusi punakapina puhkeaisi. Todistajien lausunnot tukivat von Wrightin versiota puheesta.[59]

Heinäkuun alussa oikeusasiamies ilmoitti päätöksensä: von Wrightia oli siteerattu lehdistössä virheellisesti, eikä ”sanontatapaa ole käytetty sellaisessa yhteydessä, että sitä voisi tulkita vaaralliseksi”. Sen vuoksi asiassa ei nostettu syytettä.[60]

Työväenlehdistö ei päätöksestä ilahtunut.

”Johtaja von Wright viaton kuin lammas”, otsikoi *Sosialisti* ja jatkoi alaotsikossa, että oikeusasiamies ”ei tietenkään katso hänen vaalipuheensa sisältävän mitään vaarallista”.[61]

”Porvarin kapinakiihoitus ei olekaan laiton”, säesti *Suomen Työmiehen* otsikko.[62]

Elokuussa oikeusasiamies Holma joutui itse kiusallisen huomion kohteeksi. Kotkalainen sanomalehti *Eteenpäin* skuuppasi, että Holma oli jäänyt kiinni luvattomasta tupakanpoltosta Kotkan satamassa.

”Ei minkäänlaista ’amnestiaa’ kuuluta haikuttelijoille annettavan, vaan kaikki manataan armotta raadin eteen”, lehti selosti. Sen mukaan Holma olikin sitten saanut marssia poliisin seuraamana kamarille tekemään tiliä ”lainrikoksestaan”.[63] Uutisesta ei ilmennyt, millä asialla Holma liikuskeli satamassa.

Uutinen levisi salamana muihin lehtiin, ja muun median herkutellessa Holman poliisikamarireissulla *Eteenpäin* oli jo löytänyt uuden uutisen:

”Viime keskiviikkona sakotettiin Kotkan raastuvanoikeudessa eduskunnan oikeusasiamies K. V. Holmaa 100 markalla sen johdosta, että hän oli haikutellut satamassa. Varojen puutteessa on sakko kuitattava 10 päivän vankeudella. Meneeköhän istumaan?” lehti pohdiskeli pikku-uutisessaan. Uutisen otsikko kuului: ”Herra on herrallakin”.[64]

Syksyllä 1922 valmistui oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 1921, ja jälleen lehdistössä virisi keskustelu viran tarpeellisuudesta. Edeltäjästään poiketen Holma oli viran säilyttämisen kannalla. Epäkohtana hän kuitenkin piti sitä, että oikeusasiamies valittiin vuodeksi kerrallaan. Alkuvuosi meni perehtymiseen, ja loppuvuonna pidempää tutkimusta vaativat asiat jäivät kesken. Holma ehdottikin, että virka täytettäisiin kolmeksi vuodeksi kerrallaan.[65]

Ensimmäisen kerran lehdistössä julkaistiin laajoja selostuksia toimintakertomuksesta. Esimerkiksi *Uusi Suomi* kertoi kuudella palstalla kertomuksen keskeisestä sisällöstä ja kiinnostavimmista kanteluratkaisuista.[66]

Myös *Suomen Työmies* ruoti kertomusta, eikä sen päätelmä ollut mairitteleva:

”Ensimmäisenä pistää silmään se, sanoisinko negatiivinen tulos, jonka oikeusasiamiehelle toimitetut kantelut ovat tuottaneet”, nimimerkki Tarkkailija huomautti. Oikeusasiamiehelle tulleista 65 kantelusta vain kaksi aiheutti toimenpiteitä. Tarkkailijan mielestä tuntuikin oudolta pitää maassa suuripalkkaista virkamiestä etupäässä sitä varten, että hän ilmoittaa kertomuksessaan, ettei suurin osa kanteluista johda toimenpiteisiin.[67]

Jyväskylässä ilmestynyt työväenlehti *Työn Voima* katsoi kertomuksen osoittavan, että oikeusasiamiehelle kyllä löytyi työtä, mutta oli eri asia, oliko kertomusvuonnakaan ”tehtävä tullut parhaalla ja onnellisimmalla tavalla suoritetuksi”. Lehti viittasi armahduslakien täytäntöönpanoon ja mainitsi, että Holmalle tehdyt kantelut olivat osoittautuneet turhiksi.

”Sen sijaan, että hän olisi ruvennut lukemaan lakia virkamiehille ja tiukasti vaatinut, kuten hänen virkavelvollisuutensa ja hallitusmuoto edellyttävät, että eduskunnan säätämiä lakeja on tinkimättä ja mutkittelematta noudatettava, on hän ruvennut virkamiesten asianajajaksi”, *Työn Voima* luonnehti. Lehti jatkoi vihjailemalla, että kaikki lait eivät olleet Holman mieleen. Hänen ei kuitenkaan olisi pitänyt antaa tämän ”persoonallisen vastenmielisyytensä” vaikuttaa, lehti opasti.[68]

Oikeusasiamiehen vaalia edeltäneenä päivänä *Iltalehti* pääsi kertomaan uutisen: sen saaman tiedon mukaan K. V. Holma oli ”kieltäytynyt enää valituksi tulemasta”.[69]

Suomen Sosialidemokraatti arveli tietävänsä syyn viran vastenmielisyyteen.

”Ei ole halua astua korkeitten herrojen liikavarpaille. Ne ovat hyvin arat ja niitten kosketuksesta voi ’loukattu’ joutua vihan vimmaan. Paras siis, että jättää souvin taas toiselle niin kuin nykyinen asiamies sen jätti talon isäntien itsensä täytettäväksi.”[70]

Ja isännät täyttivät sen. Uudeksi oikeusasiamieheksi valittiin entinen senaattori Hugo Lilius.[71]

HUGO LILIUS
1.1.1923–30.4.1925

”Hämmästyttävä kavallus”

Skandaaliotsikot vievät huomion oikeusasiamiehen työltä

Hugo Liliuksen kahden vuoden ja neljän kuukauden mittainen kausi oikeusasiamiehenä oli sakeanaan skandaalinkäryä. Syy ei tosin ollut Liliuksen.

Kausi alkoi murheellisissa merkeissä, kun lehdistö kertoi maaliskuussa 1923 ensimmäisen oikeusasiamiehen Erik Alopaeuksen kuolleen alle 40 vuoden ikäisenä vaikeaan sairauteen. Sanomalehti *Karjala* luonnehti häntä erittäin taitavaksi ja tunnolliseksi lakimieheksi. Hän oli lehden mukaan rehdin ja ystävällisen luonteensa vuoksi pidetty kaikissa piireissä niin virkamiehenä kuin yksityisenä henkilönä.[72]

Pari viikkoa myöhemmin alkoi mediamyllytys, joka johti oikeusasiamiehen varamiehen Juho Taavetti Hyvösen eroon. Hyvönen oli onnistunut sotkeentumaan ”hämmästyttävään kavallukseen”, kuten *Länsi-Savo* skandaalia luonnehti.[73] Hyvönen ei ollut kavallusjutun päähenkilö, vaan kohu liittyi maalaisliittolaiseen kansanedustajaan Bjarne Westermarckiin – tai Westermarkiin, kuten hänen nimensä toisinaan kirjoitettiin. Juttu sisälsi niin meheviä juonenkäänteitä, että lehdistön herkeämätön kiinnostus oli taattu.

Alkutahdit soitettiin tammikuussa 1923, kun media kertoi, että kavalluksista epäilty Westermarck oli karannut joulukuussa maasta mukanaan Suomen Metsäkeskukselta ”halkokauppojen ennakkomaksuina petkuttamiaan rahoja 900 000 markkaa”. Muitakin selvittämättömiä asioita oli jäänyt, kertoi *Kansan Tahto*.[74] Poliisi ryhtyi rivakasti selvittämään asiaa ja saikin pian kööpenhaminalaisilta kollegoiltaan sähkösanoman, jonka mukaan Westermarck oli matkustanut höyrylaiva Oskar II:lla kohti New Yorkia. Amerikkaan lähti viranomaisten pyyntö olla päästämättä miestä poistumaan laivasta.[75]

Parin päivän jännittämisen jälkeen lehdistö kertoi, että mies oli ulkoministeriölle tulleen sähkeen mukaan pidätetty ”Ellis Islannin saarella”. Westermarck vakuutti syyttömyyttään ja ilmoitti olevansa valmis seilaamaan saman tien takaisin Eurooppaan selvittämään sotkua. Selviteltävää riitti, sillä rikosilmoitusten pino oli lehtitietojen mukaan ennättänyt kasvaa uusilla rikosepäilyillä.[76]

Maaliskuussa 1923 jysähti: ”Uusi käänne Westermarkin jutussa. Kaupunginviskaali Eino Nyyssölä pidättänyt tuomari Hyvösen kuulusteltavaksi”, uutisoi *Vaasa*-lehti. Tämän ”äkillisen käänteen” takia Hyvönen antoi lehdille tiedotteen:

”Koska tietooni on tullut, että sanomalehdissä tulee julkaistavaksi uutinen siitä, että olen kaupunginviskaali Nyyssölän kutsumana ja pidättämänä joutunut poliisikamariin kuulusteltavaksi muka väärennyksistä, tahdon antaa julkisuuteen siihen lyhyen vastauksen. Mitään väärennystä en ole tehnyt. Että minua on kuulusteltu, saa selvityksensä siitä, että viskaali Nyyssölä ei ymmärrä, mikä väärennysrikos on, tai siitä, että hän tahtoo jatkaa minua vastaan sitä menettelyä, jonka hän aikaisemmin on aloittanut poliisikuulusteluissa sekä julkaisemassaan lentokirjasessa ’Westermarck-asiassa’.”[77]

Lentokirjasella viitattiin kaupunginviskaali Nyyssölän julkaisemaan lehdykäiseen, jossa hän teki ”seikkaperäisesti ja erinomaisen lennokkaasti selkoa mainitun jutun eri vaiheista, kuulusteluineen”, kuvaili sanomalehti *Vakka-Suomi*.[78]

Hyvönen jatkoi omaa tiedotettaan kertomalla, että hän aikoi pyytää tutkijan vaihtamista sellaiseen, jolla ei ole ennakolta mielipidettä asiasta. ”Kun minuun kohdistettu tutkimus on lopullisesti ja perinpohjin toimitettu, tulee sen tulos osottamaan, kuinka hatarilla perusteilla viskaali Nyyssölä on katsonut voivansa ryhtyä minua vastaan toimeenpiteeseen, joka mitä syvimmin loukkaa kunniaani.”

Uutisen mukaan Hyvösen osuus sotkussa koski toimia, joita hän oli väitteiden mukaan tehnyt Westermarckin pyynnöstä.

Ensimmäisissä uutisissa Hyvöstä tituleerattiin vain varatuomariksi ja kansanedustajaksi. Sitten *STT:n* toimittajalla välähti: Hyvönenhän oli myös oikeusasiamiehen varamies. Niinpä *STT* tiedusteli kiireesti oikeusasiamies Hugo Liliuksen suhtautumista asiaan. Lilius vastasi, ettei hän vielä ollut ehtinyt perehtyä asiakirjoihin eikä siten halunnut lausua mielipidettään.

”Hän oli, saatuaan kuulustelusta tietää, käynyt eilen iltapäivällä kaupunginviskaali Nyyssölän luona esittämässä käsityksenään, ettei kansanedustajaa voida pitää pidätettynä kuulusteluja varten. Tämän johdosta tuomari Hyvönen sitten saikin illemmällä poistua kotiinsa”, sanomalehti *Vaasa* kertoi *STT:n* tietoihin nojautuen.[79]

Parin päivän päästä lehdet raportoivat jälleen uudesta käänteestä ”Westermarck-selkkauksessa”. Nyt kaupunginviskaali Nyyssölä oli saanut oikeuskanslerilta kirjelmän, jossa kehotettiin keskeyttämään toistaiseksi Hyvösen kuulustelut. Päätöksen taustalla oli Hyvösen kantelu – jonka hän siis oli tehnyt oikeuskanslerille eikä oikeusasiamiehelle. Oikeuskansleri ei ollut vakuuttunut Nyyssölän ”sopivaisuudesta ajamaan syytettä kantelijaa vastaan”, ja sen takia Nyyssölä määrättiin keskeyttämään toimenpiteensä asiassa. Nyyssölä selosti vastauskirjelmässään oikeuskanslerille Hyvöstä vastaan kertynyttä näyttöä, mutta ilmoitti noudattavansa käskyä tutkinnan

keskeyttämisestä.[80] Ilman pulinoita tämä ei tapahtunut, sillä parin päivän päästä lehtiin ilmaantui Nyyssölän oma vastaus ”hra Hyvösen väitteiden johdosta”.

”Niin vastenmielistä kuin onkin muualla kuin oikeudessa oikoa rikoksista syytteenalaisen ’selityksiä’, täytyy minun, jotta suurta yleisöä ei enään vietäisi harhaan, mainita, että kaikki, mitä minun taholtani on tullut julkisuuteen, perustuu joka kohdissa tutkintojen kautta jo selvitettyihin tosiasioihin, jotta hra H., vaikkapa hän olisi vielä etevämpikin asiain eri kerroilla toisin ’selittäjä’, ei enää voi saada papereista pois”, Nyyssölä aloitti vastineensa.

Hän muistutti, että juuri kun asia oli selviämässä, hänet ”jo tunnetulla tavalla” pakotettiin keskeyttämään toimenpiteensä. Nyyssölällä ei kuitenkaan ollut pienintäkään epäilyä asian todellisesta laidasta: ”Tutkimani hra Hyvösen rikokset ovat raskaita. Ne ovat ’uskotun miehen’ tekemiä”. Hän muistutti, että Hyvönen oli ollut paitsi Westermarckin asiamies myös rikosten kohteiksi joutuneiden yhtiöiden luottamusmies. Nyyssölä kuvaili yksityiskohtaisesti Hyvösen ”kunniatonta” toimintaa ja muistutti, että tämä on eduskunnan oikeusasiamiehen varamies ja perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja. Asian selvittämiseksi Hyvönen olisi siis pitänyt pitää lukkojen takana, Nyyssölä vakuutti.

”Valitan yhteiskuntaa, joka ei salli viipymättä rangaista tuonlaista tekijää, vaikkapa rangaistus sipaisisikin muitakin luottamusmiehiä. Vetäydyn asiasta nyt pakosta syrjään, mutta seuraan sivulta sen kehittymistä. Ja jos niin on, että oikeutta ei tule, en enään syytä ketään, sillä narripeliä on syyttää napin varasta!”[81]

Nyt oli Hyvösen vuoro vastata. Hän paljasti lehdenlukijoille muun muassa sen, että todistajat olivat joutuneet oikomaan Nyyssölän tekemiä pöytäkirjoja ja sanomalehdille antamia tietoja.[82]

Pari päivää myöhemmin oikeuskansleri siirsi Nyyssölän sivuun ja määräsi toisen kaupunginviskaalin tekemään tutkimukset loppuun.[83]

Kohu oli kuitenkin ollut Hyvöselle liikaa. Alle kaksi viikkoa pidätyksensä jälkeen hän pyysi terveydellisistä syistä vapautusta oikeusasiamiehen varamiehen tehtävistä, ja eduskunta hyväksyi eron.[84] *Iltalehti* kertoi, että lääkärintodistuksen mukaan Hyvösen terveys oli pahasti huonontunut ”liiallisesta henkisestä työstä, ollen erityisesti hänen sydämensä rasittunut”.[85] Muutaman päivän päästä oikeusasiamiehen varamieheksi valittiin T. M. Kivimäki. Ratkaisevassa äänestyksessä kaksi kansanedustajaa antoi äänensä kaupunginviskaali Nyyssölälle.[86]

Pian koko Westermarck-Hyvönen-tutkinta kuivahti kokoon, eikä kumpaakaan miestä vastaan koskaan nostettu syytteitä. Missä tai kenessä sitten on syy, kyseli *Pohjolan Sanomien* nimimerkki Sihteeri ja vastasi itse kysymykseensä: viskaali Nyyssölän ”osuus siinä tuntuu hieman omituiselta”.[87]

Lilius ehti vetää henkeä puolen vuoden ajan Hyvöseen liittyneen kohun vaimennuttua, kun oikeusasiamiehen kanslia joutui taas mediahuomion kohteeksi käräjäjutun takia. Tällä kertaa kohu liittyi hänen edeltäjäänsä, Kaarlo Holmaan. Maaliskuussa 1924 oikeuskansleri määräsi Holman syytteeseen erittäin raskauttavien asianhaarain vallitessa tehdystä virkavirheestä.

Syyte ei liittynyt Holman toimintaan oikeusasiamiehenä vaan hänen vetämäänsä komiteaan, joka oli tutkinut epäiltyjä väärinkäytöksiä puolustusministeriön taistelu-

välineosastossa.[88] Epäilyjen mukaan Holma oli vuotanut mietintöluonnoksen *Uuden Suomen*, *Hufvudstadsbladetin* ja *Helsingin Sanomien* toimituksille sillä herrasmiessopimuksella, ettei asiasta kirjoitettaisi vielä. Lehtimiehet pitivät sanansa eivätkä julkaisseet mietinnöstä mitään. *Hufvudstadsbladet* kuitenkin lähetti sen eteenpäin ruotsalaisille kollegoilleen, ja niin ”sotilassalaisuuksia sisältävästä mietinnöstä” saatiin lukea ruotsalaisista lehdistä.[89]

Kohun taustoja penkonut *Suunta*-lehti paljasti, että Holmalla oli valtioneuvoston lupa tietojen julkaisemiseen. Jo ennen vuotoa sekä pääministeri että puolustusministeri olivat päättäneet, että mietintö julkaistaan yleisölle. Lehden analyysi tilanteesta oli tyly: oikeuskansleri oli ryhtynyt ajamaan sotilasjohdon asiaa, sillä nämä halusivat horjuttaa Holman komitean kiusallisten havaintojen uskottavuutta toimittamalla Holman itsensä syytettyjen penkille. Kellään ei olisi ollut mitään sitä vastaan, että *Hbl:n* toimittajat asetettaisiin syytteeseen, mutta Holman syyttäminen tuntui häikäilemättömältä, lehti totesi.[90]

Helsingin raastuvanoikeus hylkäsi toukokuussa 1924 Holmaa vastaan nostetun syytteen. Ensinnäkään mietintö ei oikeuden mukaan sisältänyt varsinaisia sotasalaisuuksia. Toisekseen Holma oli antanut mietinnön lehdille nimenomaan sillä ehdolla, että se saataisiin julkaista vain siinä tapauksessa ja laajuudessa kuin pääministeri tai Holma antaisi luvan. Oikeuden mukaan ei ollut Holman syytä, että mietintö vuodettiin Ruotsin lehdille.[91] Syyttäjä valitti päätöksestä, mutta Turun hovioikeus piti vapauttavan päätöksen voimassa.[92]

Liliuksen kaudella lehdistössä ei enää käyty jatkuvaa keskustelua oikeusasiamiehen viran tarpeellisuudesta. Teemaa piti esillä oikeastaan vain *Helsingin Sanomat*.

Käsitellessään oikeusasiamiehen kertomusta vuodelta 1922 lehti huomautti, että oikeusasiamiehen asialuettelo tuntuu köyhältä verrattuna oikeuskanslerinviraston työmäärään. Se ei ollut köyhä pelkästään määrällisesti, vaan asiat ”näyttävät laatunsa puolesta olleen yleensä merkityksettömiä”.

”Useimmat oikeusasiamiehen tähän saakka käsiteltävänä olleista asioista ovat kapinasta johtuneita juttuja. Mutta kun tällaiset asiat pakostakin jo pian loppuvat, vähenevät siis oikeusasiamiehen käsiteltävät asiat todennäköisesti vielä siitäkin, mitä niiden määrä on viime vuosina ollut”, *Helsingin Sanomat* kirjoitti. Lehden johtopäätös oli, että oikeusasiamiehen toimi näytti yhä selvemmin tarpeettomalta, varsinkin kun työt olivat päällekkäiset oikeuskanslerin kanssa. Jos siis työnjaosta ei päästä sopuun, oikeusasiamiehen toimi pitäisi lakkauttaa, lehti arvioi.[93]

Edes kaikki valvottavat eivät ottaneet oikeusasiamiehen päätöksiä vakavasti. Eduskunnan pankkivaltuusmiehet nimittäin päättivät maaliskuussa 1923 pyyhkiä Liliuksen päätöksellä lattiaa.

Asia koski asiakirjojen julkisuutta. Tohtori Georg Schauman oli halunnut tutustua pankkivaltuusmiesten kokouspöytäkirjoihin ja muihin asiakirjoihin niiltä osin kuin niissä käsiteltiin tiettyä valuutta-asiaa. Pankkivaltuusmiehet kieltäytyivät näyttämästä papereita ja selostivat oikeusasiamiehelle, etteivät asiakirjat olleet ”sen luontoisia, että yksityinen henkilö olisi ollut oikeutettu niihin tutustumaan”, kertoi *Aamulehti*. Oikeusasiamies Liliuksen mukaan asiakirjat eivät sisältäneet mitään salaista eikä siten ollut laillista syytä kieltää Schaumania tutustumasta niihin.[94]

Helsingin Sanomat arvosteli ankarasti Liliuksen päätöstä ja todisteli vastakkaista kantaansa muun muassa painovapauslailla. Lehden mukaan oli tärkeää, että Suomen Pankin johto sai itse ratkaista ”ilman sivultapäin tulevaa painostusta”, mitkä asiat pidetään salassa. Valuuttajuttu koski ”yksityisten suhteita pankkiin”, joten sen takia pankkivaltuusmiehillä oli sekä oikeus että velvollisuus olla antamatta papereita tohtori Schaumanille.

Lehden mukaan oikeusasiamiehen päätös vaikutti kaiken lisäksi laittomalta. Hänellä ei ollut oikeutta antaa sitovia määräyksiä muille kuin virallisille syyttäjille. ”Hän on vain valvova, ei hallinto- tai tuomiovaltaa käyttävä viranomainen.” Jos päätös oli siis tarkoitettu pankkivaltuusmiehiä sitovaksi, se oli lehden mielestä lakiin perustumaton. Jos se taas oli tarkoitettu pelkäksi mielenilmaisuksi, se oli merkityksetön, *Helsingin Sanomat* päätti analyysinsä.[95]

Mahdollisesti *Helsingin Sanomien* tuen innostamina pankkivaltuusmiehet päättivät sivuuttaa oikeusasiamiehen kannan. *Iltalehti* kertoi muutama päivä *HS:n* jutun jälkeen, ettei Schauman saa nähdä papereita. Pankkivaltuusmiehet liittivät oikeusasiamiehen kirjelmän asiakirjoihin ja tekivät pöytäkirjaansa ”lausunnan”. Sen mukaan oikeusasiamiehellä olisi kyllä oikeus nostaa syyte, mutta ”oikeusasiamiehen johtosääntö ei tunne sellaista toimenpidettä, johon oikeusasiamies, ed. Schaumanin kantelukirjelmän johdosta antamallaan päätöksellä on ryhtynyt”.[96]

Oikeusasiamies lähestyi pankkivaltuusmiehiä uudella kirjelmällä. Heidän toimenpiteeseensä – oikeusasiamiehen päätöksen liittämiseen asiakirjoihin – Liliuksella ei ollut huomauttamista, mutta perusteluihin oli. Hän muistutti, että hallitusmuodon ja oikeusasiamiehen johtosäännön mukaan oikeusasiamiehelle annettu valvontatoiminta käsitti muitakin toimenpiteitä kuin syytteen nostamisen. Niihin kuului erityisesti se, että oikeusasiamies ilmoitti viranomaisille käsityksensä siitä, oliko viranomainen toiminut lain mukaisesti vai ei.[97]

Teemaan palasi perustuslakivaliokunta joulukuussa 1925, kun se käsitteli oikeusasiamiehen toimintakertomusta. Valiokunnan mukaan oikeusasiamiehen tulkinta asiasta oli oikea, raportoivat lehdet.[98]

Oikeusasiamies Hugo Liliuksen kolmas kausi jäi kesken, kun hänet nimitettiin maaliskuussa 1925 Turun hovioikeuden presidentiksi.[99] Seuraajaksi valittiin lakitieteen tohtori Yrjö Wilhelm Puhakka.[100]

YRJÖ PUHAKKA
1.5.1925–31.12.1928

”Vankiloissamme pidetään liian herkullista ruokaa”

Oikeusasiamiehen varamies kehuu maukasta vankilaruokaa ja nostattaa ensimmäisen mediamyrskyn

Oikeusasiamiehen kanslia pysyi hyvin otsikoissa Yrjö Puhakan yli kolmen ja puolen vuoden mittaiseksi venyneen kauden aikana.

Alku oli lupaava. Heti virkakauden aluksi lehdistö kiitteli oikeusasiamiestä oivasta päätöksestä ja kertoi sen todistavan viran tarpeelliseksi. Päätös ei tosin ollut Puhakan, vaan sen oli tehnyt Lilius juuri ennen siirtymistään hovioikeuden presidentiksi. Tarkistusten takia päätös kuitenkin tuli julkiseksi vasta elokuussa 1925.[101]

Päätös liittyi median tiiviisti seuraamaan kiistaan siitä, kuinka suuri osuus Jaakkiman seurakunnan kirkollisesta omaisuudesta kuuluisi upouudelle Lumivaaran seurakunnalle. Valtioneuvosto oli vuonna 1922 myöntynyt eräiden Jaakkiman seurakunnan kyläläisten anomukseen saada perustaa uusi Lumivaaran seurakunta, mutta samalla se oli määrännyt, että papiston virkatalot tiluksineen kuuluvat edelleen Jaakkiman seurakunnalle. Lumivaaran seurakuntalaiset kantelivat tästä oikeuskanslerille. Hän piti valtioneuvoston päätöstä lainvastaisena ja lähetti sen korkeimpaan hallinto-oikeuteen (KHO) purettavaksi. Pyöriteltyään papereita aikansa KHO palautti ne oikeuskanslerille ilmoituksella, että valtioneuvoston päätös oli kyllä väärä, mutta sitä ei pureta. Oikeuskansleri sijoitti asian ö-mappiin.

Lumivaaran seurakuntalaiset eivät antaneet periksi vaan kävivät oikeusasiamiehen juttusilla. Kun oikeusasiamiehen päätös tuntui viivästyvän, seurakuntalaiset ehtivät lähettää sanomalehtiin viipymistä oudoksuvan kirjeen. ”Hitaat ovat herrain kiireet”, he tuskailivat ja arvelivat, että asia olisi alun perin pitänyt viedä valtakunnanoikeuteen, kuten ”eräs etevä lakimies” oli ehdottanut.[102] Myös lehdistössä oli väläytelty valtakunnanoikeuden mahdollisuutta, kun selvästi lainvastaista päätöstä ei saatu purettua.[103]

Mutta lopulta oikeusasiamiehen päätös saatiin, ja Lumivaaran seurakuntalaiset julistettiin voittajiksi. Valtioneuvosto oli tulkinnut kirkkolakia väärin, ja oikeusasiamies esitti, että valtioneuvoston määräys peruttaisiin.[104]

Iltalehti kiiruhti kiittelemään päätöstä.

”Tässä käsitelty asia, jos mikään, on omansa osoittamaan eduskunnan oikeusasiamiehen viran olemassaolon ei ainoasti tarpeellisuutta, vaan välttämättömyyttäkin. Pikemminkin voisi asettaa kysymyksen alaiseksi oikeuskanslerin viran tarpeellisuuden.”[105]

Parin viikon päästä *Iltalehti* joutui palaamaan aiheeseen, sillä ”groteskia huumoria” sisältänyt kirjoitus oli lehden mukaan herättänyt ”eräillä tahoilla” ihmettelyä. Nimimerkki Pappenheim tarkensi, ettei oikeuskanslerin virkaa tarvitse lakkauttaa, sillä useimpien mielestä Suomessa voi hyvinkin olla kaksi miestä valvomassa lakien oikeaa soveltamista, kun tuhannet virkamiehet olivat soveltamassa niitä.[106]

Itse kiista seurakunnan omaisuuden jaosta pysyi otsikoissa vielä oikeusasiamiehen päätöksen jälkeen. Maaliskuussa 1926 *Uusi Suomi* kertoi valtioneuvoston päättäneen, ettei oikeusasiamiehen kirjelmä antanut aihetta toimiin. Päätös syntyi oikeuskanslerin antaman lausunnon nojalla.[107] Vielä tämän jälkeen asia palasi oikeusasiamiehen pöydälle, sillä Lumivaaran seurakuntalaiset halusivat hänen apuaan saadakseen valtakunnanoikeuden koolle ratkaisemaan asiaa.[108]

Kuherruskuukausi – tai oikeammin kuherrusvuosi – lehdistön kanssa päättyi, kun oikeusasiamies joutui lyhyen taipaleensa pahimman mediamyrskyn riepottelemaksi. Sen järjesti Puhakan varamies Bruno A. Sundström. Sundström oli Helsingin yliopiston rikosoikeuden professori, ja myöhemmin hänestä tuli isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) keskeisiä johtajia ja sen kansanedustaja. Sittemmin Sundström vaihtoi nimensä Salmialaksi.

Lehdet kertoivat kesällä 1926 oikeusasiamiehen kaksipäiväisestä vierailusta Tammisaaren pakkotyölaitokseen.[109] Ensimmäisissä uutisissa vierailijan nimeä ei mainittu, mutta myöhemmin tuli kyllä selväksi, että vierailija oli Sundström.

Työväenjärjestöjen Tiedonantaja luonnehti oikeusasiamiehen visiittiä hupaisaksi.

”Hirveän mahtipontisesti tämä herra julisti vangeille olevansa eduskunnan oikeusasiamies, ja jos vangeilla on valittamisen aihetta, niin sopisi antaa kuulua!” Lehden mukaan ”noin pari sataa ukkoa” valmistautui kertomaan oikeusasiamiehelle muun muassa vankilan kehnosta ruoasta. Tällöin vieras oli huomauttanut, että ”puolet Suomen kansasta syö huonommin kuin vangit Tammisaaren pakkotyölaitoksella”.[110]

Suomen Sosialidemokraatti kuvaili Sundströmin käyttäneen ”äreätä hollitupakieltä” puhutellessaan vankeja.[111]

Varsinainen kohu alkoi elokuun lopussa, kun Sundström paljasti *Helsingin Sanomien* haastattelussa havaintonsa vankilaoloista. Jutun kaksi alaotsikkoa kertoivat uutisen olennaisen sisällön: ”Vankiloissamme pidetään liian herkullista ruokaa. Vangeille määrätyt pakkourakat ovat sisävankiloissa liian alhaiset ja työpäivät liian lyhyet.”

Sundström painotti heti haastattelun kärkeen uskovansa, että ”Suomen kansan oikeustajun mukaan rangaistus on ensi sijassa sovitusta ja hyvitystä”. Tästä rangaistuksen perusolemuksesta oli hänen mielestään kuitenkin etäännytty kauas, ja rangaistukset olivat sen takia menettäneet yleisestävän vaikutuksensa.

Sundström luetteli kolme pointtia, jotka olivat pielessä: eristäminen, ruokajärjestys ja työpakko. Eristämisen suhteen ei ollut mitään tehtävissä, koska vankilat olivat liian täynnä. Sen sijaan kaksi muuta puutetta voitiin korjata.

”Nykyistä vankilaruokaa on pidettävä aivan liian hyvänä. En tahdo väittää, että se ravintomääräänsä nähden olisi tarpeettoman voimakasta, vaan että se on liian herkullista”, Sundström määritteli ongelman. Hänen mielestään vankilaruoka oli paljon parempaa kuin väestön jokapäiväinen ravinto esimerkiksi Karjalassa, Savossa sekä Keski- ja Pohjois-Suomessa. Edes suurempiperheiset vartijat eivät pystyneet antamaan sellaista ravintoa perheilleen kuin valtio tarjoaa vangeille, Sundström jatkoi.

Oikeusministeriön määräämät pakkourakat vangeille olivat Sundströmin mielestä liian lepsuja. Räätälin, suutarin, ompelijan ja puusepän urakat olivat hänen mukaansa vain puolet tai jopa kolmasosan vapaan työmiehen työtahdista. Työpäivätkin olivat aivan liian lyhyet, vain noin seitsemän tuntia päivässä.[112]

Tästä haastattelusta alkoi lehdistössä kuukauden kestänyt rähinä, jonka kuluessa oikeusasiamies sai täyslaidallisen varsinkin työväenlehdiltä.

”Kapitalistien luokkakosto puhjennut julkeaan kukkaansa. Poliittisten vankien ruokaa aiotaan entisestään huonontaa, työpäivää pidentää ja ankarat pakkotyöurakat ottaa käytäntöön”, otsikoi *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja*.[113] Lehti kirjoitti kohusta lukuisia uutisia ja kommentteja ja määritteli, että Sundströmin teesit olivat ”suomalaisiksikin tavattoman keskiaikaisia kostotoimenpiteitä”.[114] *Tiedonantajan* nimimerkki Inkvisiittori myös kuvaili yksityiskohtaisesti vankilaruoan ulkonäköä: perunat ovat rupisia ja mätiä, herneissä melkeinpä poikkeuksetta matoja, maito sinisenharmaata ja aniharvoin nähty liha ”vilisee uutta elämää”.[115] Työväenlehdet arvostelivat myös sitä, ettei Sundström tehnyt mitään eroa poliittisten vankien ja tavallisten rikollisten välille.[116]

Osassa porvarilehdistä Sundström sai sympatiaa. Kokoomuksen äänenkannattaja Länsi-Suomi arveli, että vankimäärä tulee nousemaan, ellei vankisapuskojen maukkautta huononneta.[117] Maalaisliiton pää-äänenkannattajassa *Maakansassa* nimimerkki Aatami kutsui vankiloita lihotuslaitoksiksi. Hän kuvaili vanginvartijoita huonosti palkatuiksi vankien rengeiksi, joilla oli paljon enemmän työtä ja huonommat olot kuin ”herroilla linnassaistujilla”.[118] Nimimerkki Matti ilmoitti kokoomuksen äänenkannattajassa *Laatokassa*, että Sundströmin selostuksen luettuaan hänen mielensä ”halajaa linnaan”. ”Makaat, syöt, juot ja lihot”, Matti kiteytti.[119]

Osa porvarilehdistä kuitenkin paheksui Sundströmin mielipiteitä. Esimerkiksi ruotsalaista kansanpuoluetta lähellä ollut iltapäivälehti *Svenska Pressen* pohti, saavutetaanko vankien olojen huonontamisella mitään hyvää.[120]

Jatkojutuissa useat lehdet julkaisivat gramman tarkkuudella vankiloiden herkkumenut[121]. Kun kohu oli jatkunut muutaman päivän, Sundström ei malttanut olla hiljaa vaan lähetti lehdille ”kiertokirjeen”, jossa oli laskelmat vankien aterioiden hinnoista sekä vertailu yleiseen palkkatasoon. Laskelmat julkaistiin useissa lehdissä.

Sundströmin mukaan yhden vangin päivittäiset ateriat maksoivat 6,66 markkaa Elannon ja Maanviljelijäin Maitokeskuksen hintatietojen perusteella. Jos viisihenkinen perhe söisi vankilaruokaa, kulut olisivat siten 12 155 markkaa vuodessa. Virkamiesten palkoilla tällainen ruokalasku olisi mahdoton, sillä ”viisihenkisen perheen isä saa peruspalkkana lapsiavustuksineen valtiolta XIX:nnessä palkkaluokassa 24 900 markkaa”. Alimmassa palkkaluokassa vuositulot olisivat 15 600 markkaa, joten ruoan jälkeen muihin menoihin jäisi alle neljä tuhatta markkaa.

”Olen vakuutettu siitä, että k.o. perheiden äidit olisivat iloisia, jos he keskimäärin saisivat käyttää jokapäiväisen varsinaisen ravinnon valmistukseen niin paljon varoja kuin vankiruoan taso edellyttää”, Sundström summasi. Maalla asiat olivat vielä huonommin. ”Vanki saa leipänsä useimmiten vain 1–3 päivän vanhana. Siihen ei meidän maalaisväestöllämme ole varaa.”[122]

Tästä oli enää puoli askelta siihen, mikä seuraavaksi tapahtui: Sundströmin laskelmia käytettiin valttikorttina palkkaneuvotteluissa. Ensimmäisinä ehättivät asialle poliisit. Poliisien liiton liittohallitus katsoi jo viikkoa myöhemmin, että Sundström oli ”osoittanut sitovilla numerotiedoilla, ettei edellämainitun suuruisilla palkoilla ole mahdollista hankkia edes sellaista ruokaa kuin mitä valtio nykyjään syöttää vangeille”.[123] Perässä seurasivat rautatieläiset,[124] postiljoonit[125] ja valtion virkamiehiä edustava Suomen Virkamiesyhdistysten Keskusliitto.[126]

Lopulta keskusteluun saatiin mukaan professori Carl Tigerstedt, jonka tutkimuksiin vankila-ateriat perustuivat.[127] *Helsingin Sanomien* haastattelussa Tigerstedt ei pitänyt vankilaruokaa liian ”hienona” ja muistutti vankien tekevän kovaa työtä.

”Kun ihminen kerran istuu linnassa, täytyy hänen saada sellaista ruokaa, että hän tulee ruumiillisesti hyvin toimeen. Emme voi rangaista ihmisiä siten, että heille annetaan huonoa ruokaa.”[128]

Työväenlehdissä iloittiin Tigerstedtin kommenteista ja ne kopioitiin oman lehden sivuille jopa sanasta sanaan.[129] Porvarilehdet sivuuttivat haastettelun, mistä nimimerkki Alakerran poika sai aiheen irvailuun *Pohjan Voimassa*. ”Se oli sellainen läpsäys sundströmiläisten silakanlaskijain nokalle, että kaikki porvarilehdet ovat katsoneet parhaaksi olla sen julkaisematta.”[130]

Seurattuaan aikansa miesten riitelyä aikakauslehti *Kotiliesi* tarttui aiheeseen ja ripitti huolellisesti Sundströmin itse kyhätyistä laskelmista. Lehti ilmoitti, että elinkustannuksia on kyllä tutkittukin. Pienviljelijöiden ruoka-aineet olivat maksaneet pari vuotta aiemmin yli kahdeksan markkaa päivässä aikuista ruokailijaa kohden, ja kaupunkityöläisillä kulut olivat pari vuotta vanhemman tilaston mukaan olleet kymmenen markkaa päivässä. Nimimerkki Rouva X opasti sekä Sundströmin että erityisesti sanomalehtimiehet oikeiden tilastojen pariin.

”Sitten ei tarvitsisi hosua ilmaa eikä osoittaa sellaista tietämättömyyttä, joka luettaisiin asianomaiselle ja hänen koko sukupuolelleen suorastaan skandaaliksi, jos kysymyksessä olisi naisihminen, mutta joka lienee vain pieni epähuomio, kun kysymyksessä on – korkea herra ja lakimies.”[131]

Sundströmin vierailu Tammisaaren vankilassa aiheutti myös pohdintoja siitä, oliko hänen käytöksensä ollut sopivaa oikeusasiamiehelle. Työväenlehtien mukaan hän oli esiintynyt kopeasti ja puhunut vangeille tiuskien. Vangit alkoivat jo epäillä, oliko vierailija oikeusasiamies ollenkaan. *Tiedonantaja* kertoi Sundströmin sanoneen niin sanotussa suuressa kommunistijutussa tuomitulle turkulaiselle Bruno Airolalle näin: ”Ette te ole mikään poliittinen. Te olette ryssän kätyri.”[132] *Suomen Sosialidemokraatissa* nimimerkki Tammisaaresta vapautunut kertoi yksityiskohtia tarkastuksesta. Hänen mukaansa eräs vanki oli kertonut Sundströmille laihtuneensa vankilassa, vaikka tälle oli tullut omaisten lähettämää ruokaa. Sundström oli kirjoittajan mukaan vastannut: ”Oletteko todellakin laihtunut? Ruoka on hyvää, olen sitä itse syönyt useassa laitoksessa. Sillä lihoo.” Toinen vanki toivoi paremman ruoan lisäksi kylpyjä. Kirjoittaja kertoi Sundström tokaisseen: ”Vai vielä kylpylöitä! Kiittäkää, että teidän henkenne säästettiin. Teidän terveydestänne ei tulla huolehtimaan.”[133]

Työväenlehdistön mielestä Sundström oli vankilaruokaa koskevilla lausunnoillaan astunut tontille, joka ei hänelle kuulunut. Esimerkiksi vasemmistoradikaalien *Pohjan Voimassa* nimimerkki Pouttu muistutti, että oikeusasiamiehen tehtävänä on valvoa, että virkamiehet noudattavat lakia.

”Eduskunnan oikeusasiamiehen tulee siis oikeastaan eräällä tavalla valvoa vankein oikeuksia.”[134]

Tiedonantajan nimimerkki Inkvisiittori oli samoilla linjoilla ja esitti Sundströmin erottamista.

”Koska oikeusasiamiehen varamies on jo mennyt puoskaroimaan alalle, joka ei hänelle virkatehtävissä kuulu, niin on oikeus ja kohtuus katsoa, eikö hän ole ylittänyt väärällä tavalla virkatehtäviään ja antaa hänelle asianmukainen ojennus ja ottaa virka pois.”[135]

Kiivas keskustelu teki Sundströmin tunnetuksi koko Suomessa. Hänen tittelinsä, eduskunnan oikeusasiamiehen varamies, herätti monenlaista hilpeyttä. Esimerkiksi *Suomen Sosialidemokraatin* nimimerkin Sasu Punasen mielestä tittelistä ”muistuu mieleen isänäidin kummin kaima”.[136]

Kun vankilaruokakohun suurimmat laineet olivat loiventuneet, oikeusasiamies sai pöydälleen asian, jonka päätteeksi eduskunta mietti sisäministerin asettamista syytteeseen valtakunnanoikeudessa. Maaliskuussa 1927 tehty kantelu koski Helsingin poliisimestarin, majuri Hjalmar Honkasen potkuja. Valtioneuvosto oli erottanut Honkasen virastaan erittäin sekavien vaiheiden jälkeen. *Suomen Tietotoimiston (STT)* mukaan pääministeri Väinö Tanner (sd) selitti ensin valtioneuvoston antamia potkuja Honkasen ”kiivaudella ja kopeudella”[137], mutta sittemmin syyksi ilmoitettiin ”sopimaton sekaantuminen sisäministeriön ja maaherran suostumuksella toimitettuun tutkintaan”. Tutkinta koski väärien leimamerkkien valmistamista ja kauppaamista niin sanotussa Mattilan jutussa.[138]

Lehdet kuvailivat, että Honkasen erottaminen herätti Helsingissä suunnatonta huomiota ”omituisine syineen ja menettelyineen”.[139] Paine nousi sen verran suureksi, että pari päivää erottamisen jälkeen pääministeri Tanner antoi julkisuuteen selostuksen Honkasen erottamisen syistä. Asian arkaluontoisuuden takia hän ei suostunut kertomaan kaikkea, mutta luonnehti, ettei ”tähänastisissa tutkimuksissa ole esiintynyt mitään hänen [Honkasen] mainettaan alentavaa tai hänen virkamieskunniaansa loukkaavaa”. Honkasen syyksi jäi lähinnä sekaantuminen sisäministerin ja maaherran suostumuksella toimitettuun tutkimukseen sekä taitamattomuus tai huolimattomuus eräiden muiden rikosasioiden hoidossa. Lisäksi Honkanen oli kuulusteluissa esiintynyt sopimattomasti ja antanut julkisuuteen vääriä tietoja. Pääministeri mainitsi sisäministerille osoite-

tun kirjeen avaamisen ja väärien tietojen antamisen sen sisällöstä.

Tässä vaiheessa Honkanen ilmoitti kääntyvänsä oikeusasiamiehen puoleen, koska hän piti potkuja laittomina. Hän kummasteli, kuinka yksi kaikkien aikojen suurimmista huligaaneista ja roistoista – siis rikoksesta epäilty herra Mattila – sai tällä tavalla vapaasti häpäistä järjestysvaltaa. ”Juuri tällä tavalla yhteiskunnan perusteita horjutetaan käymällä näin häikäilemättömällä tavalla järjestysvallan kimppuun suur’roiston mielihaluja noudattaen”, Honkanen sanoi *Helsingin Sanomien* haastattelussa.[140]

Sanomalehtien mielipide asiassa jakautui. Porvarilehdet olivat erotetun Honkasen ja työväenlehdet pääministeri Tannerin puolella.

Asian ympärillä riitti uutisoitavaa päivittäin, sillä selvityksiä oli vireillä eri suunnilla. Oppositio valmisteli välikysymystä, ja julkisuudessa väläyteltiin jopa sisäministerin asettamista syytteeseen valtakunnanoikeudessa.[141]

Innolla odotettu sisäministerin selvitys oikeusasiamiehelle julkaistiin lehdissä kokonaan. Siitä selvisi, että Honkanen oli salannut ministeriltä rikoksesta epäillyn Mattilan kirjeen olennaisia tietoja. Kun nämä salatut kohdat olivat putkahtaneet julkisuuteen, ministeri oli kysynyt Honkaselta, sisälsikö kirje todellakin tällaisia tietoja. Honkanen oli vastannut kieltävästi. Lopulta ministerille selvisi Honkasen puhuneen muunneltua totuutta: Mattilan kirje sisälsi poliisin toiminnasta kiusallisia paljastuksia, jotka Honkanen olisi mieluummin pimittänyt ministeriltä.

”Edellämainitut varatuomari Honkasen salaamiset ja väärät ilmoitukset näin ollen osoittautuivat tahallisiksi ja harkituiksi totuuden salaamisyrityksiksi”, sisäministeri Rieti Itkonen (sd) selosti. Tämän paljastuttua tuli Itkosen mukaan välttämättömäksi pidättää Honkanen ensin virantoimituksesta tutkimusten ajaksi, ja kun tutkimukset pari päivää myöhemmin valmistuivat, hänet oli erotettava.[142]

Iltalehden nimimerkki Tatu Valkonen kuvaili oikeusasiamiehelle osoitetussa avoimessa kirjeessä ministerin odotettua selitystä ”erikoisen laihaksi”. Hän huomautti, että asiassa on noudatettu ”mitä suurimmassa määrin n.k. suljettujen ovien politiikkaa”. Tähän hän kehotti oikeusasiamiestä puuttumaan kaikella tarmolla, ”jottei Suomen kansa jäisi siihen käsitykseen, että hallituksen jäsenet ovat oikeutetut mielivaltaisesti siltä asioita salaamaan”.

”Toivomme siis, että Te, Herra Oikeusasiamies, palauttaisitte Suomen kansan täydellisesti siihen käsitykseen, että se elää oikeusvaltiossa”, Tatu Valkonen pyysi.

Oikeusasiamies Puhakka sai ripeästi tutkimukset valmiiksi. Pari viikkoa kantelun jättämisen jälkeen hän oli valmis kertomaan päätöksestään. Puhakka sanoi *Helsingin Sanomille*, että ”majuri Honkasen virastapidättämisessä näyttää menetellyn lainvastaisesti”. Asia ei olisi kuulunut sisäministeri Itkosen tontille, vaan päätöksen virasta pidättämisestä olisi voinut tehdä joko maaherra tai valtioneuvosto. Potkujen antaminen sen sijaan oli tapahtunut lainmukaisesti. *HS* spekuloi uutisen päätteeksi, saako valtakunnanoikeus ensimmäisen juttunsa eli nostetaanko ministeriä vastaan syyte.[143]

Sosialidemokraatti summasi käsityksensä sotkusta pääkirjoituksensa otsikossaan: ”Paljon melua tyhjästä.” Sen mukaan kaksi päivää kestäneessä virastapidätyksessä oli tapahtunut ”pieni muodottomuus”, josta tuskin kannattaa tehdä ”oikein eduskunta-asiaa”, valtakunnanoikeudesta puhumattakaan. Oikeusasiamiestä lehti arvosteli toimimisesta ”pelkkänä postikonttorin hoitajana”, kun hän oli jättänyt mahdolliset jatkotoimet eduskunnan päätettäväksi.

”Oikeusasiamiehen tehtäväksi ei käsittääksemme ole ajateltu vain tällaista mekaanista työtä, vaan täytyy edellyttää, että hän antaa käsittelemistään asioista myöskin jonkin positiivisen lausunnon. Sitä ainakin odottaisi niin tärkeässä asiassa kuin kysymyksessä jonkun jutun lykkäämisestä valtakunnanoikeuteen”, *Sosialidemokraatti* kirjoitti.[144]

Saman lehden pakinoitsija Sasu Punanen huomautti oikeusasiamiehen toimineen tässä tapauksessa kiitettävällä ripeydellä, sillä muutoin virassa ”voi yleensä olla ja köllehtiä”. Lopputulosta hän piti hyttysten kuurnitsemisena. Suhtautuminen Honkasen kanteluun olisi voinut olla erilainen, jos oikeusasiamiehenä olisi ollut joku ”tavallinen mies”, joka olisi aikoinaan tullut laittomasti pidätetyksi ja erotetuksi, ehkäpä jopa maanpakoon karkotetuksi. Silloin Honkanen olisi saanut vastauksen, että ”saivaren halkomista käyttäen ja suurennuslasilla katsoen voidaan ehkä kyllä todeta, että poliisimestari Honkasen virastapidättämisen muoto poikkeaa puoli milliä lain kirjaimesta, mutta kun muistaa mitä veriruskeita laittomuuden syntejä on tässä maassa aikoinaan tehty, niin ei tuota nyt turhan tähden aikamies viitsisi kannellakaan mokomasta asiasta”.[145]

Aamulehti piti pääkirjoituksessaan asiaa kaikkea muuta kuin vähäpätöisenä ja huomautti oikeusasiamiehen todenneen, että menettely oli selvästi lainvastainen. Siksi eduskunnan on tarkoin punnittava jatkotoimia.[146] *Helsingin Sanomat* puolestaan piti ”yleisenä ja oikeutettuna” käsitystä, jonka mukaan valtakunnanoikeutta ei kutsuta koolle satunnaisten muotovirheiden takia vaan silloin, kun kyseessä on väärinkäytös, mielivalta tai muu merkittävä asia.[147]

Uusi Suomi paheksui pääkirjoituksessaan *Sosialidemokraatin* kantaa siitä, ettei tämä ole valtakunnanoikeuden mittainen asia. ”Hallituksen pää-äänenkannattajan selitteleviä lausuntoja lukiessa saa sen käsityksen, että sen mielestä onkin oikeusasiamies asiassa varsinainen syntipukki”, *Uusi Suomi* kirjoitti. Se kummeksui myös muun muassa *HS:n* ja joidenkin muiden lehtien kantaa, sillä ne olivat kirjoittaneet sisäministerin toiminnasta ”mahdollisimman lieventävästi”. Näiltä lehdiltä oli varsinainen ydin jäänyt huomaamatta: virkamiesten kaikissa toimissa on laillisten muotojen noudattaminen ensimmäinen ja ehdoton vaatimus, lehti painotti.[148]

Helsingin Sanomien pakinoitsija Kamarineuvos kuvaili eduskunnan istuntoa, jonka aluksi kansanedustajat ”kuuntelivat hartaina” oikeusasiamiehen päätöksen ensin suomeksi, sitten ruotsiksi. Ministeri Itkonen istui kuvailun mukaan koko ajan sen näköisenä kuin asia ei olisi häntä liikuttanut, Kamarineuvos maalaili.[149] *Uuden Suomen* Tähystäjä puolestaan kertoi, että asian käsittely oli houkutellut paikalle paljon parvekeyleisöä. He joutuivat kuitenkin pettymään, sillä asia lähetettiin ilman keskustelua perustuslakivaliokuntaan.[150] Sen päätöstä odoteltaessa lehdet täyttyivät pääkirjoituksilla ja kolumneilla, joissa joko kannustettiin syytteen nostamiseen tai pidettiin asiaa vähäpätöisenä verrattuna edellisten hallitusten synteihin.

Lopulta perustuslakivaliokunnan kanta asiaan saatiin. Se totesi ministerin toimineen lainvastaisesti, mutta äänin 9–8 virhe todettiin niin vähäpätöiseksi, että jatkotoimia ei tarvittaisi.[151] Tämä tuli myös eduskunnan päätökseksi. Valtakunnanoikeus jäi vielä odottelemaan ensimmäistä juttuaan.[152]

Syksyllä 1927 oikeusasiamiehellä oli edessään toinen kantelu, josta media kirjoitteli palstametreittäin. Sen olivat tehneet tykistömajuriveljekset Ilmari ja Waldemar Laukola. He tarvitsivat oikeusasiamiehen apua sotalaitoksesta eroamiseen. Laukolat olivat olleet vuodesta 1923 koulutuksessa Torinon tykistöakatemiassa Italiassa, kun heidät yllättäen kotiutettiin kesken erinomaisesti edenneiden opintojen. Veljesten mielestä sotaväen päällikkö oli perustellut kotiutusta loukkaavasti, ja valtio oli muutenkin rikkonut heidän kanssaan tekemäänsä sopimusta. Pääministeri ei kuitenkaan myöntänyt miesten anomaa eroa armeijasta.[153]

Asiaan perehtyi myös entinen oikeusasiamies Kaarlo Holma, ja jutun myöhemmissä koukeroissa hänestä tuli veljesten asianajaja.[154] Sanomalehti Uudelle Auralle Holma kertoi käyneen ”ehdottoman selvästi” ilmi, että valtio oli rikkonut sopimusta, jonka perusteella veljekset olivat suostuneet lähtemään Italiaan. Takaisinkomentoa oli vaikea käsittää, joten heille olisi pitänyt myöntää ero, Holma katsoi.[155] *Helsingin Sanomat* puolestaan kertoi, että valtio oli uhrannut majuriveljesten opintoihin yli puoli miljoonaa markkaa.[156]

Pari kuukautta asiaa tutkittuaan Puhakka tuli siihen tulokseen, ettei asia antanut aihetta hänen toimenpiteisiinsä. Pääministeri oli toiminut tasavallan presidentin sijaisena päättäessään hylätä eroanomukset, joten oikeusasiamiehellä ei ollut toimivaltaa puuttua päätökseen.[157]

Moni lehti tulkitsi päätöstä niin, että veljekset olivat kyllä oikeassa, mutta muodollisista syistä oikeusasiamies ei voinut ryhtyä toimenpiteisiin. Näin päätöksen luki esimerkiksi *Uusi Suomi*[158], ja samaan tulkintaan päätyi myös *Suomen Sosialidemokraatti*. Se piti oikeusasiamiehen päätöstä hämmästyttävänä. ”Tästä päätöksestä voidaan vain sanoa, että kaikella tavalla sitä saatetaankin eduskunnan antamaa tärkeää luottamustointa hoitaa”, *Sosialidemokraatti* aloitti ryöpytyksensä ja jatkoi: ”Hra Puhakka on nykyisin kokoomukselainen edustaja ja ei nähtävästi ole oikeusasiamiehenä toimiessaan jaksanut tätä puolueominaisuuttaan unohtaa. Nurkka-asianajajan tavoin on hänen pitänyt antaa asiasta poikkeava syrjäpotku, vaikka hän muuten ei olekaan voinut majuri Laukolain heikkoa asiaa saattaa paremmaksi tehdä”, lehti kirjoitti. Lopuksi se opasti, että oikeusasiamiehen tehtävänä on vain antaa lausuntonsa eikä ”antaa valtaa puoluemielialalleen”.[159]

Tämä kirjoitus oli Puhakalle liikaa. Hän pyysi oikeusministeriötä nostamaan painokanteen *Sosialidemokraatin* vastaavaa toimittajaa vastaan perättömien tietojen levittämisestä.[160] *Sosialidemokraatti* vastasi luonnehtimalla kipakassa kommentissaan kyseistä rikoslain pykälää sosialistipykäläksi ja korosti, ettei se ollut levittänyt väärää tietoa. ”Olisimme suuresti ihmeissämme jos huomattaisiin sananvapauden meillä olevan niin suppean, että johonkin kokoomuksen edustajaan kohdistetut muutamat sanat voitaisiin selittää oikeusasiamiehen luokkaavaksi arvosteluksi.”[161]

Pari päivää myöhemmin lehti jatkoi arvioimalla, etteivät oikeusasiamiehet ole täyttäneet viralle asetettuja toiveita. ”Ja tavallaan on luonteenomaista, että niistä ani harvoista kerroista, jolloin oikeusasiamies on nähnyt aihetta ryhtyä toimenpiteisiin, on yksi silloin, kun hän itse tuntee itsensä loukatuksi.”

Lehti muistutti, että edellisiä oikeusasiamiehiä oli moitittu virkainnon puutteesta. Puhakalla intoa kyllä riitti, mutta into on sellaista, että se ”sopeutuu hyvin vähän hänen korkean toimensa vaatimuksiin”.

”Voidaankin katsoa mahdottomaksi, että herra Puhakka valittaisiin enää eduskunnan oikeusasiamieheksi. Mutta syvästi on valitettava, että oikukkaalla puoluepelillä on tähän vastuunalaiseen toimeen valittu mies, jolla on herra Puhakan ominaisuudet”, *Sosialidemokraatti* totesi.[162]

Oikeusasiamiehen vaali olikin taas edessä, ja nyt siitä käytiin ensimmäistä kertaa varovaista spekulaatiota julkisuudessa. Sanomalehti *Vaasa* kertoi, että vasemmisto ja ruotsalainen kansanpuolue (RKP) olivat löytämässä toisensa. Neuvottelujen tarkoituksena oli saada oikeusasiamieheksi sosialistien ja varamieheksi ruotsinmielisten ehdokas. Lehti kuitenkin uumoili, että ”yhteisrintama” jäisi syntymättä, sillä RKP ei ollut valmis hyväksymään sosialistien ehdokasta.[163] Näin siinä myös kävi. Puhakka valittiin heti ensimmäisessä äänestyksessä uudelleen, ja myös vankilaruoan herkullisuutta kehuskellut Bruno Sundström sai siunauksen jatkokaudelle.[164]

Joulukuussa saatiin myös oikeusministeriön päätös Puhakan taistelusta *Sosialidemokraattia* vastaan. Oikeusministeriö hylkäsi hänen pyyntönsä painokanteen nostamisesta.[165]

Uudelleenvalinta tiesi sitä, että Puhakan oli luovuttava kansanedustajapaikastaan. Voimaan oli nimittäin tullut laki, jonka mukaan oikeusasiamies ja hänen varamiehensä eivät enää voi olla kansanedustajina.[166]

Lainmuutos ei liittynyt Puhakkaan, mutta syksyllä 1927 hänen kaksoisroolinsa oikeusasiamiehenä ja perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja oli nostattanut melkoista aallokkoa. Kokoomusta edustava Puhakka oli valittu syyskuussa johtamaan perustuslakivaliokuntaa. Vastalauseiden mukaan tämä oli selvästi valtiopäiväjärjestyksen vastaista, sillä oikeusasiamiehen toimintakertomus tuli perustuslakivaliokunnan tarkastettavaksi.

Sosialidemokraatti arveli, että tunnollisesti tehtävänsä hoitavalla oikeusasiamiehellä oli riittämiin töitä ilman sivuhommiakin.[167] ”Vaikka henkilö omaisikin erittäin suuren puolueettomuuden ja vastuuntunteen, niin joutuu hän tällöin väkisinkin oman itsensä kanssa usein ristiriitaan.”[168] Sen sijaan esimerkiksi *Uusi Suomi* arvioi, että oikeusasiamies ei ollut virkatoimistaan vastuussa eduskunnalle eikä sen vuoksi sen enempää muodollisesti kuin asiallisestikaan esteellinen toimimaan perustuslakivaliokunnassa.[169] Joka tapauksessa perustuslakivaliokunta päätti äänin 9–8, että oikeusasiamiehen ”ei pitäisi” olla valiokunnan jäsen.[170]

Työväenlehdistössä herätti närää se, että heti päätöksen jälkeen Puhakka oli tarttunut puheenjohtajan nuijaan sa ja alkanut johtaa valtiokuntaa ”niin kuin mitään ei olisi tapahtunut”, kuten *Arbetarbladet* päivitteli. Lehti kuvaili Puhakkaa paatuneeksi ja paheksui sitä, että oikeusasiamiehen vastuullinen virka on uskottu miehelle, joka oli sekä älyllisesti että moraalisesti niin keskeinenkasvuinen.[171]

Samaan aikaan ruotsinkielinen lehdistö piiskasi Puhakkaa siitä, että hän kuului Akateemisen Karjalaseuran julkaiseman *Aitosuomalaisen* toimituskuntaan. Tällainen päivittäispolitiikkaan sotkeutuminen ei sovi oikeusasiamiehen arvovallalle, kirjoitti sanomalehti *Västra Nyland*.[172]

Puhakan ja Sundsrömin uudelleenvalinnan jälkeen *Helsingin Sanomien* nimimerkki Juhani analysoikin, ettei kumpikaan miehistä näytä nauttivan eduskunnan ”niin ehjää ja luottamuksellista kannatusta kuin voisi edellyttää”.[173] Kuukautta myöhemmin *HS:n* nimimerkki Tolari

kummasteli kansanedustajuudestaan luopuneen Puhakan puhekiertueita. Hänestä ei ollut sopivaa, että ”oikeusasiamies esiintyy puhujana ja agitaattorina jonkun puolueen kokouksessa”, sillä tämän on oltava puolueeton. Puhakka oli lehtitietojen mukaan ollut puhujana kokoomuksen kokouksissa esimerkiksi Porissa.[174]

Oikeusasiamiehelle tulleista kanteluista näkyi poliittisen ilmapiirin kiristyminen. Työväenlehdet pitivät esillä punavankien asemaa ja ammattiyhdistyksen toimintaedellytyksiä. Puhakka esimerkiksi otti lehtikirjoituksen perusteella tutkittavakseen epäilyn siitä, että Turun asemapäällikkö olisi harjoittanut poliittista vainoa alaisiaan kohtaan. *Suomen Sosialidemokraatin* mukaan päällikkö olisi estänyt erään miehen nimityksen virkaa tekeväksi asemamieheksi sen takia, että tämä kuului rautatieläisten ammattiliittoon.[175] Selvitysten jälkeen oikeusasiamies totesi, ettei asia vaadi enempiä toimenpiteitä.[176] *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* ilmaisi mielipiteensä otsikossaan: ”Herrain mieleinen asemapäällikkö saa harjoittaa poliittista vainoa.” Uutisen loppukaneettina lehti kertoi ymmärtävänsä, että Rautatiehallitus puolsi ”tuollaisia herroja”, mutta odottamatonta oli, että oikeusasiamies antaa miehen aikaisemman hyvän toiminnan takia anteeksi myöhemmät teot.[177]

Puhakka joutui myös ottamaan kantaa esimerkiksi siihen, millaisia keinoja kieltolakia valvova poliisi sai käyttää. Puhakka määräsi syytteeseen poliiseja ja raittiuslautakunnan miehiä Turun lähellä tapahtuneesta ”vaijerijupakasta”. Poliisi oli viritellyt pirturatsiaansa varten tielle teräsvaijerin Maskussa, ja se oli rikkonut varatuomari Toivo Piintilän auton. Piintilän mielestä tällaisten vaijereiden viritteleminen oli lainvastaista.[178] Oikeusasiamiehen mukaan vaijeri oli sinänsä luvallinen, kunhan käyttäisi riittäviä varokeinoja. Vaijeri olisi pitänyt merkitä punaisella lipulla ja lähestyviä autoilijoita olisi pitänyt varoittaa vaijerista riittävän kaukaa, jotta he ehtivät pysähtyä.[179]

Osa lehdistöstä – lähinnä työväenlehdistö – kummasteli syytteen nostamista. Ajan hengen mukaisesti muutama lehti ilmaisia mielipiteensä otsikossa, vaikka uutinen oli muuten neutraali. ”Kieltolain valvojien toimintaa vaikeutetaan”, otsikoi *Pohjan Voima*.[180] *Hämeen Kansa* kummasteli pääkirjoituksessaan, miksi oikeusasiamies oli ”katsonut asiakseen” puuttua juuri tähän asiaan, kysymyksessähän oli vakavan pahan vastustaminen. ”Tavalliselle kansanmiehelle on käsittämätöntä, miksi juuri kieltolain valvojat joutuvat vähän väliä ylempäin lainvalvojain huomion esineeksi, kun sensijaan varsinaisen rikollisen toiminnan estämiseksi riittää huomiota hyvin vähän.”[181] Eräs yleisönosastokirjoittaja vaati useissa lehdissä syytettä varatuomari Piintilälle, koska tämä oli selvästi huristellut liian kovaa varppivahtien ohi.[182] *Helsingin Sanomat* tarttui vihjeeseen ja kysyi asiasta Puhakalta. Hän huomautti valvovansa vain tuomioistuimien ja virkamiesten toimintaa.

”Varat. Piintilä ei liene ollenkaan virkamies, ja vaikkapa hän sellainen olisikin, ei ainakaan autolla ajeleminen kuulune hänen virkatoimiinsa, joten hänen ajeluretkiensä valvominen jää oikeusasiamiehen kompetenssin ulkopuolelle”, Puhakka lausui.[183]

Paikallissyyttäjä oli kuitenkin tarkkana, ja niin siinä sitten kävi, että tarinan suurin häviäjä oli Piintilä. Vaijeria hoitanut poliisi sai kyllä varoituksen, ja raittiusetsivälle tuomittiin 250 markan sakot siitä, että hän oli unohtanut varustaa vaijerin punaisella lipulla. Piintilä kuitenkin sai tuhannen markan sakot siitä, että hän oli tiheää asutusta lähestyessään ajanut 80 kilometrin tuntinopeudella eikä ollut välittänyt poliisin varoitusmerkistä. Myös korvausvaatimus auton rikkoontumisesta hylättiin.[184] Piintilän mukaan hänelle tuli turmasta 44 820 markan vahingot.[185]

Heti virkakautensa alkajaisiksi Puhakka joutui puuttumaan toiseen kieltolain valvontaan liittyvään tapaukseen, jonka yhteydessä juopunut asevelvollinen ammuttiin Turussa toukokuussa 1925. Sotilaspatrulli oli ampunut miehen keskelle katua, kun tämä oli yrittänyt lähteä karkuun.[186] Tapauksesta virisi vilkas keskustelu. Nimimerkki Tuomari kirjoitti *Uudessa Suomessa*, että ihmishengen tuhoaminen oli ”käynyt meillä jokapäiväiseksi ilmiöksi”.

”Kuolemantuomio oli muitta mutkitta langetettu ja pantu heti täytäntöön”, Tuomari luonnehti. Hänen mukaansa myös siviiliviranomaiset tekivät itsensä tavan takaa syypäiksi samanlaisiin törkeisiin laittomuuksiin. Eräskin nimismies konstaapeleineen oli hiljattain ampunut kuoliaaksi pirtuauton kuljettajan, ja lehdet kertoivat tästä kuin mitä luonnollisimmasta ja luvallisimmasta teosta, olihan kyseessä kieltolain valvonta. Tuomari muistutti, että lain mukaan voimakeinoja ei saanut käyttää enempää kuin oli tarpeen.

”Sisäministeri, oikeuskansleri ja eduskunnan oikeusasiamies teroittakoot viranomaisille lain tarkan noudattamisen välttämättömyyttä, myöskin voimakeinojen käyttämisessä.”

Tuomarin kirjoitus herätti vastalauseita, sillä pitihän viranomaisillahan olla riittävät keinot estää väkijuomain salakuljetusta, kuten sanomalehti Liitto painotti.[187] Puhakka kuitenkin vastasi huutoon. Lehdet kertoivat hänen lähettäneen sotaväen päällikölle tiedustelun, oliko tapaus tutkinnassa ja millaisia toimenpiteitä oli tehty, jotta vastaisuudessa aseita käytettäisiin ainoastaan, jos se oli välttämätöntä.[188]

Porin rykmentin sotaoikeus oli jo tutkinut jutun ja todennut, että patrullimies oli menettellyt ohjesääntöjen mukaisesti ampuessaan miehen.[189] Oikeusasiamies Puhakka kiinnitti oikeuskanslerin huomiota asiaan, ja oikeuskansleri määräsi, että vapauttavasta päätöksestä on valitettava.[190]

Oikeusasiamiehen tarpeellisuudesta ei enää käyty yhtä vilkasta keskustelua kuin takavuosina. Sen sijaan keskustelu työnjaosta oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin välillä jatkui. Nyt sitä vauhditti oikeuskansleri itse, joka otti asian esille vuosikertomuksessaan vuodelta 1924. Hän esitti muun muassa, että sotilasasiat siirrettäisiin oikeusasiamiehelle.[191]

Omassa lausunnossaan oikeusasiamies arveli, että ajan mittaan kansalaiset oppisivat valittamaan myös oikeusasiamiehelle. Ongelma oli toimikauden lyhyys. Se esti pitkäjänteisen toiminnan, ja lisäksi ”arvovaltaiset lakimiehet eivät ole kiinnostuneita virasta, koska heillä on tarjolla paremmin turvattuja virkoja ja toimia”. Sen takia olisikin paikallaan pidentää toimikausi yhdestä vuodesta kolmeksi vuodeksi ja nostaa palkka oikeuskanslerin tasolle. Lausunnossaan Puhakka myös mainitsi, että oikeusasiamiehen virastoon tilattiin tärkeimmät sanomalehdet, ja ne olivat usein aiheuttaneet toimenpiteitä.[192]

Puhakka olisi ollut vielä halukas jatkamaan virassaan, mutta joulukuussa 1928 hän joutui väistymään. Puhakka sai eniten ääniä ensimmäisellä ja toisella kierroksella, mutta kolmannella kierroksella hän hävisi kuudella äänellä Johan Otto Söderhjelmille.[193] Vaali ratkesi ruotsalaisten, sosiaalidemokraattien ja kommunistien yhteispeliin.

”Ilmeisesti oli ruotsalaisten ja sosialistien kesken tehty sopimus tästä vaalista, ollen sopimuksen toisen pykälän mukaan oikeusasiamiehen varamieheksi valittava sosialistinen lakijuristi Mannermaa. Jotta sopimus tuottaisi tuloksia, tarvittiin siihen kommunistitkin avuksi”, kuvaili nimimerkki Juhani *HS:ssa*. Kommunistit kuitenkin lipesivät riveistä varamiehen vaalissa ja äänestivät omaa ehdokastaan. Niinpä varamiehenä ollut Bruno Sundström äänestettiin jatkokaudelle.[194]

Jälkilöylyissä maalaisliiton pää-äänenkannattaja *Maakansa* hyökkäsi erityisesti ruotsinkielisiä vastaan ja arvioi heidän nauttivan suurempia oikeuksia kuin heille kohtuudella kuuluisi. Söderhjelmin lehti kuvaili hankkineen ansioita lähinnä ”ruotsalaisella puolue-elämän rintamalla”.[195]

Sanomalehti *Vaasa* hämmästeli Puhakan syrjäyttämistä ja luonnehti häntä yhdeksi ”maamme etevimmistä lakimiehistä”. Syrjäyttämisen taustalla oli lehden mukaan se, että ruotsinmielisten mielestä hän oli ollut liian suomenmielinen ja sosialistien mielestä muuten vain puolueellinen. Lehti tiesi kertoa, että kulisseissa paikkaa oli tarjottu muillekin ruotsinmielisille lakimiehille, mutta he eivät suostuneet tulemaan valituiksi kommunistien äänillä. Tämä osoitti heissä ”suurempaa arvostelukykyä ja pidättyväisyyttä kuin tri Söderhjelm”, *Vaasa* arvioi.[196]

Työväenjärjestöjen Tiedonantaja mainitsi, että koska sekä Puhakka että Söderhjelm olivat porvareita, oli valittava kahden pahan välillä. ”Herra Puhakka on ilmeisesti saattanut itsensä työväen silmissä paljon vastenmielisemmäksi kuin herra Söderhjelm”, lehti arvioi ja viittaasi kahteen ohranan pidättämään kommunistien kansanedustajaan. Heidän eteensä Puhakka ei tehnyt mitään, vaikka hänellä olisi ollut siihen ”täydelliset oikeudet ja velvollisuuskin”.[197]

Uusi käänne tuli heti vaalien jälkeisenä päivänä. Varamies Sundström ilmoitti, ettei hän voi ottaa tointa vastaan.[198] Tarkempaa syytä ei lehdissä kerrottu, mutta Uuden Suomen nimimerkki Tähystäjä arveli, ettei Sundström nähtävästi uskonut pystyvänsä yhteistyöhön vastavalitun oikeusasiamiehen kanssa.[199]

Sundströmin vetäytymisen takia osa kokoomuksen edustajista boikotoi uusintavaaleja.[200] *HS:n* nimimerkki Juhani kuvailikin, ettei vaaleista tahtonut tulla mitään. Kolmannella, ratkaisevalla kierroksella osallistui 119 kansanedustajaa, ja heistä seitsemän jätti tyhjän lapun. Loput äänet jakautuivat yhdelletoista ehdokkaalle. Niinpä oikeusasiamiehen varamieheksi tuli 51 äänellä sosiaalidemokraattien Mikko Erich.[201]

J. O. SÖDERHJELM 1.1.1929–31.3.1930

”Kuumeentapaista hosumista”

Oikeusasiamiehen varamies, ”Mikko-poika”, joutuu porvarilehdistön hampaisiin

Vaali aiheutti lehdistössä jälkipuintia. Nimimerkki Eero kuvaili oululaisessa *Kaiku*-lehdessä vaalien menneen ”päin pottua”, kun erinomaisen kyvykkääksi lakimieheksi tiedettyä Puhakkaa ei valittu. Söderhjelmiä Eero luonnehti ”hyvin vähän tunnetuksi ruotsalaiseksi nuorukaiseksi”.[202] Aikakauslehti *Suomen Heimo* maalaili, että pätevyysperiaatetta oli verisesti poljettu syrjäyttämällä viran monivuotinen, kyvykäs hoitaja.[203]

Mediassa oikeusasiamies Johan Söderhjelm jäi sivuroolliin, sillä shown varasti hänen varamiehensä, sosiaalidemokraattien Mikko Erich.

Työväenlehdistö otti Erichin heti omakseen. Tammikuussa 1929 julkaistiin useissa vasemmistolehdissä laaja, *Työväen Sanomalehtien Tietotoimiston* tekemä haastattelu, jossa ”toveri Erich” kommentoi vireillä ollutta hanketta oikeudenkäyntimenettelyn ja -laitoksen uudistamisesta. Hän piti ehdotusta varsin onnistuneena ja ”mitä kipeimmän ja nopeimman tarpeen vaatimana”. Erich kehui suullisuuden ja välittömyyden lisääntymistä sekä vapaata todistusharkintaa. Hän pohti, pitäisikö rikosasioissa ottaa ”täysi askel” ja siirtyä jury- eli valamiesmenetelmään.[204]

Kun Söderhjelm kutsuttiin maaliskuun alussa reserviupseerien harjoituskurssille,[205] Erich pani tuulemaan. Lehtiin ilmestyi nopeaan tahtiin uutisia hänen tekemistään selvityspyynnöistä. Ne saivat porvarilehdistössä kitkerän vastaanoton. Selvityspyyntöjen lähettelyä kuvailtiin muun muassa ”hosumiseksi ja heilumiseksi”[206] ja”kuumeentapaiseksi hosumiseksi”[207] sekä miestä itseään virkaintoiseksi[208] ja lopulta ”surullisen kuuluisaksi”[209].

Ensi töikseen Erich tarttui tapaan vaatia suojeluskunnan luotettavuustodistus joiltakin valtion palvelukseen

pyrkiviltä. ”Suojeluskuntain halu punnita kansalaisten kunto ja kunnottomuus otetaan tutkittavaksi”, otsikoi *Suomen Sosialidemokraatti* heti selvityspyynnön lähettämisen jälkeen. Erich pyysi asiasta selvitystä Rautatiehallitukselta sekä Käkisalmen sotilassoittokunnan johtajalta. Lehti tiesi jo kertoa, että Erichin mielestä tällaisten todistusten vaatiminen oli ilmeisessä ristiriidassa virkamieheltä vaadittavan puolueettomuuden kanssa.[210]

Uusi Suomi siteerasi *Sosialidemokraatin* uutista, mutta teki sen päätteeksi selväksi, mitä mieltä se oli asiasta: ”Tässä yhteydessä lienee syytä huomauttaa, että tri Erich valittiin eduskunnan oikeusasiamiehen varamieheksi *Sosialidemokraatti*en ja ruotsalaisten äänillä.”[211]

Iltalehdessä nimimerkki Juhanpoika paheksui ”sosialistisen v.t. oikeusasiamiehen” selvityspyyntöjä. ”Kun suojeluskunnat on maan laillinen puolustusjärjestö, niin ei luulisi olevan mitään syytä evätä siltä oikeutta antaa eräissä tapauksissa toisille viranomaisille henkilötietoja, jotka ehkä muuten ovat vaikeasti saatavissa”, Juhanpoika kirjoitti. Hän arveli synkästi, että tässäkin asiassa täytynee ”tanssia sosialistien pillin mukaan”, niin surkeata kuin se olikin.[212]

Kansan Lehden nimimerkki Arto vastasi Iltalehden Juhanpojalle ja muistutti, että suojeluskuntien laillistaminen tapahtui eduskunnassa porvarien äänillä. ”Iltalehden esittämä puolustelu ei siis mitenkään kumoa sitä käsitystä, että suojeluskunnat on luokkajärjestö ja edustaa porvaristoa.”[213]

Maalaisliittolainen *Ilkka* puolestaan arveli pääkirjoituksessaan, ettei oikeusasiamiehen ”virantoimittajalla” olisi ollut laillista eikä edes asiallista syytä kyselyynsä. Sekin painotti, että suojeluskuntajärjestö oli lailla vahvistettu, joten armeijalla ja rautateillä oli vapaus vaatia ”luotettavuustodistuksia niiltä, joihin he luottavat”. *Ilkan* mukaan suojeluskuntien hätyyttelyssä oli kyse pikkumaisuuksiin menevästä puoluepelistä, johon ”virantekijä” oli ”uutena luutana” tarttunut. Todellinen ongelma oli vuosia jatkunut todellinen vaino, jota ammattijärjestöön kuuluvat harjoittivat valkoisia työmiehiä vastaan.

”Tähän asti ei mikään lainvalvoja ole uskaltanut käydä käsiksi tähän mielivallan kukoistavaan terroriin. Tuleeko nykyinen eduskunnan oikeusasiamiehen virantoimittaja kiinnittämään tähänkin huomiotaan?” *Ilkka* kyseli.[214]

Työväenlehdistö puolestaan antoi Erichin selvityksille täyden tukensa. *Hämeen Kansan* nimimerkki Aatos kutsui *Ilkan* pääkirjoitusta tyhmyydenpurkaukseksi. ”Kovin tuntuu olevan kipeä kohta porvarille tuo suojeluskuntakysymys”, Aatos huomautti.[215]

Suomen Sosialidemokraatti lupasi Erichille koko puolueen tuen pääkirjoituksessa, joka oli otsikoitu: ”Vihdoinkin”. Siinä lehti katsoi, että suojeluskunnan antamat yksityiset tai salaiset suositukset virkanimityksissä olivat muodostuneet ”täydelliseksi skandaaliksi virkakoneistomme sisäisessä toiminnassa”. Lehti muistutti, että maalaisliittolainen hallitus oli joulukuussa 1928 kaatunut välikysymykseen, joka koski juuri suojeluskunnan sekaantumista virkanimityksiin. Porvarienemmistöinen eduskunta oli katsonut, ettei virkamiesten kelpoisuutta ratkaista sillä perusteella, oliko hän ”hyvissä kirjoissa” suojeluskuntalaisten keskuudessa. Erichin selvitykset olivat siten täysin sopusoinnussa eduskunnan kannan kanssa.

”V.t. oikeusasiamies Mikko Erichin oikea askel on siis vain loogillinen ja käytännöllinen johtopäätös siitä, mitä eduskuntakin on asiassa hyväksynyt”, *Sosialidemokraatti* kirjoitti.[216]

Debatti kiihtyi ja retoriikka koveni. *Itä-Savon* pääkirjoituksessa arvioitiin, että Erich sai lisäpontta toimilleen eduskunnan päätöksestä, joka oli syntynyt eräiden kokoomuslaisten ja edistysmielisten kansanedustajien ”temppuilun” seurauksena. Sillä voi olla kohtalokkaat seuraukset.

”Me nimittäin katsomme vielä nyt, kun on kulunut vasta 10 vuotta siitä kun tämä maa raskain veriuhrein vapautettiin itämaisen bolshevismin ja anarkian jaloista, että tärkeisiin valtion toimiin ja virkoihin pääsijöiltä olisi vaadittava jonkinlainen selvitys siitä, että he ovat mielipiteiltään laillisen yhteiskuntajärjestyksen kannattajia”, *Itä-Savo* kirjoitti.[217]

Kirjoittelu alkoi mennä henkilökohtaisuuksiin. Porvarilehdissä Erichiin viitattiin yleisesti vain Mikkona tai esimerkiksi Mikko-tohtorina.[218] *Savon Sanomissa* nimimerkki Juhani kutsui häntä Mikko-pojaksi ja yliloikkarimieheksi ja muistutti hänen vaihtaneen leiriä. Erich oli aiemmin ollut kokoomuksen kansanedustaja.[219] Eikä Erich porvarilehtien mukaan ollut aikoinaan mikään hiljainen rivimies, vaan intomielinen porvari. Kokoomuslaisen sanomalehti *Karjalan* nimimerkki Jyry kertoi monen muistavan hänen Karjalassa pitämänsä, ”julmasti porvarilliset puheensa ja varsinkin agitatiomatkansa, jotka tuottivat paljon surua ja päänvaivaa lähettäjälleen, kokoomuspuolueen piirikanslialle ja monille muillekin, jotka joutuivat noiden matkojen jälkipuheita villaisella painamaan”.[220]

Myös *Keskisuomalainen* viittasi Erichin ”apostolin tehtäviin karjalaisten käännyttämiseksi” ja totesi ”ristiretkien” ulottuneen myös Savon puolelle. Erich oli silloin yrittänyt taivuttaa ihmiset kuningasmielisiksi.

”Sanat vierivät kuin herneet pussista Mikko-tohtorin suusta ja onnistuikin hän puhumaan ympäripökeryksiin varsinkin naisväen, johon Mikon nätit kiharat kuuluivat paremmin tehonneen, kuin vuolaat sanansa”, *Keskisuomalainen* maalaili ja huomautti Erichin olleen ”täysiverinen ’fascisti’”.[221]

Vaasa-lehti luonnehti Erichiä yhdeksi ”viime vuosien ihmeellisimmistä sosialistinousukkaista”. Lehden mukaan mies oli aiemmin ”täysverinen ’taantumuksellinen’”, suorastaan kiivas ”fascisti”, mutta nyt hän oli muuttunut yhtä kiivaaksi suojeluskuntien ja ohranan ahdistelijaksi. Suojeluskuntia koskevien lausuntopyyntöjen lisäksi Erich oli nimittäin pyytänyt selvitystä myös etsivältä keskuspoliisilta ja sisäministeriltä niin sanotun suuren kommunistijutun menettelytavoista. Hänelle tehdyn kantelun mukaan syytettyjen avustajalle – jota *Vaasa* kuvaili ”kommunistiasianajajaksi”[222] – ei ollut annettu jutun esitutkintapöytäkirjoja, mutta sen sijaan *Vaasa* julkaisi niiden sisällöstä suuren osan ennen kuin ne oli esitetty hovioikeudessa.[223]

Sanomalehti *Etelä-Savossa* Erichiä pidettiin ”merkillisimpänä sinne-tänne heiskailijana koko murroskaudellamme”. ”Aina päin seinää, vaikka virka menisi,” lehti totesi ja jatkoi Erichin olevan ”toreadori à la don Quijote Manchalainen”.[224]

Erichiä kohu ei tuntunut haittaavan, vaan hän lisäsi bensaa liekkeihin tekemällä suojeluskunnista vielä kolmannen selvityspyynnön. Se koski lehti-ilmoitusta, jolla Rajavartiosto haki palvelukseensa kahta autonkul-

jettajaa. Hakemuksiin oli liitettävä suojeluskunnalta saatu luotettavaisuustodistus.[225]

Sosialidemokraatti tiivisti kärjekkään keskustelun toteamalla, että ”taantumuspiireissä ollaan pahalla tuulella” ja syystäkin: oikeusasiamies oli alkanut toimia. Lehden mukaan Suomessa oli ehditty tottua siihen, että oikeusasiamieheltä ”puuttui kaikki käytännöllinen merkitys”. ”Hallitseva luokka” valvoi tarkasti, ettei virka joutuisi ”kansanvaltaisen porvarin saatikka sosialistin käsiin”. Viime viikot olivat osoittaneet, ettei viran tarvinnut olla merkityksetön, ja oikeusasiamiehen toiminta ansaitsi nyt tunnustusta. ”Hyvää jatkoa vain!” *Sosialidemokraatti* toivotti.[226]

Kohun vielä jatkuessa Erich aloitti laajat vankilatarkastukset ja sai jo valmiiksi ärsyyntyneen porvarilehdistön lisäämään kierroksia. Erich perusteli poikkeuksellisen laajaa tarkastusohjelmaa muun muassa uuden keskusvankilan rakennushankkeella sekä vankiloiden ”tavattomalla liika-asutuksella”. Ahtaus johtui hänen mukaansa siitä, että suuri osa juopumus- ja kieltolakisakkoihin tuomituista ”istui” sakkonsa, kertoi *Helsingin Sanomat*.[227]

Uuden Suomen nimimerkki Henrikki paheksui kolumnissaan sitä, että Erich tiedusteli vangeilta ja vanginvartijoilta mahdollisista muistutuksista vankilan johtoa vastaan. Menettely ei Henrikin mukaan ollut tahdikasta eikä oikeaa, sillä järjestysviranomaisten auktoriteettia ei ollut tarpeen järkyttää entisestään.[228]

Henrikki sai julkisestikin vankilaviranomaisilta palautetta, että Erichin toiminta ei poikennut mitenkään tavallisesta. Henrikki ei antanut periksi, vaan ilmoitti seuraavassa kolumnissaan pitävänsä erikoisena Erichin intoa vankiloiden tarkastuksiin ja ihmetteli, että vangit saivat arvostella vankilanjohtoa.[229] Vankilakeskustelua kiirehti hämmentämään myös edellinen oikeusasiamiehen varamies, Bruno Sundström. Helsingin yliopiston rikosoikeuden professorina työskennellyt Sundström jatkoi vankilan herkkuruokia koskevalla teemallaan ja vaati tiukkasanaisesti siirtymistä vesileipälinjalle, koska nykylinja ei aina ”synnytä sellaista psyykkillistä kärsimystä”, josta tuomittu haluaisi mahdollisimman pian vapautua.[230]

Kuukauden mittaisen tuurauksensa aikana Erich ehti vielä joutua riepotteluun sivutoimensa takia. Hän nimittäin jatkoi toimintaansa oikeudenkäyntiavustajana samaan aikaan, kun hän hoiti virkaansa. Asiaan puuttui ensimmäisenä *Uusi Suomi*. Lehti totesi Erichin esiintyneen asiamiehenä suurissa rikosasioissa. Se paheksui tätä siksi, että oikeusasiamiehen tehtävänä oli valvoa tuomareita ja muita virkamiehiä. Laki ei lehden mukaan suoraan kieltänyt oikeusasiamieheltä asianajajana toimimista, mutta tämän ei pitäisi olla sallittua samanaikaisesti.

”Koska oikeusasiamiehellä ei ole esimiestä, joka voisi pätevästi tästä hänelle huomauttaa, on näyttänyt periaatteellisista syistä tarpeelliselta tuoda tämä käsitys esiin julkisuudessa”, *Uusi Suomi* totesi pääkirjoituksessaan.[231]

Erich muun muassa edusti Tyrisevän työväenyhdistyksen jäseniä oikeudenkäynnissä, jossa vastapuolena oli ”hulikaaniteoistaan kuuluisa suojeluskuntalainen”. *Sosialidemokraatti* julkaisi kokonaisuudessaan Erichin oikeudelle esittämän kirjelmän. Siinä muun muassa ihmeteltiin, miten hyviä tapoja ja järjestystä edistävä suojelukunta voi pitää riveissään tällaista ”juopporenttua ja tappelupukaria”.[232]

Erich myös puolusti sosiaalidemokraattien kansanedustajaa Olga Leinosta, kun tämä sai tuomion väärästä valasta. Tämä herätti laajaa pahennusta porvarilehdistössä. *Turun Sanomat* huomautti, että rikoksen ei tarvitse luoda varjoa asianajajan päälle, mutta tilanne muuttuu, kun asianajaja on myös oikeusasiamies.

”Jos nyt oikeusasiamies on esiintynyt oikeudessa väärästä valasta tuomituksi tulleen kansalaisen oikeuden ja kunnian puolustajana, niin on selvää, että tuomio saattaa oikeusasiamiehenkin kunniakkaan toimen hiukan epäilyttävään valoon. Ei ole aina helppo erottaa ihmistä asioista. Likainen asia likaa ajajansakin.”

Turun Sanomat päätti kommenttinsa toteamalla, että asianajajana Erichin oli puolustettava rikollisia, mutta oikeusasiamiehenä hän toimi vain rikollisia vastaan. ”Jos voi ja osaa!”[233]

Työväenlehdet kaivoivat arkistojen uumenista edellisen oikeusasiamiehen Yrjö Puhakan sivutoimet paitsi eduskunnassa, myös Maataloustuottajain keskusliiton lainopillisen osaston hoitajana.[234]

Lopulta 27. maaliskuuta 1929 lehdissä julkaistiin porvarilehdistöä rauhoittava kolmen rivin pikku-uutinen: ”Eduskunnan oikeusasiamies, lakit. toht. J. O. Söderhjelm ryhtyi jälleen eilen hoitamaan virkaansa.”[235]

Tämä ei kuitenkaan lopettanut keskustelua Erichin toiminnasta. Nimimerkki Väkä summasi Erichin toimintakuukauden tylysti maalaisliiton oululaisessa *Liitto*-sanomalehdessä: ”Hän yritti parhaansa raivatakseen esteitä kommunismin tieltä”. Lehti otaksui, ettei viran vakituinen haltija Söderhjelm jatka Erichin tiellä, sillä ”ruotsalaiset ovat toistaiseksi porvareita, vaikka kulkevatkin nykyisin vasemmiston kanssa kaulakkain”.[236]

Riippumaton *Lahden Sanomat* pohti oikeusasiamiehen varamiehen toimivaltaa. Se huomautti, ettei oikeusasiamiehen johtosääntö määritellyt varamiehen tehtäviä, mutta käytäntönä oli ollut, että varamies tarkasti vankiloita. Koska varamiehisyys oli tilapäistä, varamies ei saanut ”mennä panemaan maita ja taivaita sekaisin erään puolueen ja erään ajatussuunnan vuoksi”. Kun varamies teki ”huomautuksia, kyselyjä ja vaatimuksia enemmän kuin ehkä koko tavallisella toimintakaudella on ominaista”, oltiin siinä pisteessä, että vakavat asiat otettiin leikillä ja kokonaan puoluetunnusmerkein, lehti kirjoitti.

”Lopputulos on, että nyt saadaan nähdä ilveilyä hipoova näytelmä, joka jos mikään on omiaan horjuuttamaan koko oikeus- ja myöskin valtiolaitoksemme perusteita.” Lehden mukaan liiallisella temperamentilla varustettu v. t. oikeusasiamies antoi aiheen kysyä, oliko tällainen virkamies ollenkaan tarpeellinen. Joka tapauksessa johtosääntö olisi uudistettava, lehti vaati. Viran haltijalla ei saisi olla sivubisneksiä. Jos tätä asiaa ei hoideta kuntoon, koko oikeusasiamiestäkään ei tarvita, *Lahden Sanomat* päätti.[237]

Porvarilehdistön arvosteluun vastasi muiden muassa Mikkelissä ilmestyneen sosiaalidemokraattisen *Vapaus*-lehden nimimerkki Luunappi. ”Mikko Erichin kunniaksi on mainittava, että hän on toistaiseksi ainoa virkamies Suomessa, jota porvarikin voi nimittää innostuneeksi virkamieheksi. Siis numero ykkönen.”[238]

Myös *Sosialidemokraatti* vastasi kritiikkiin *Uuden Suomen* kanssa käymänsä nokittelukierroksen päätteeksi. *Uusi Suomi* oli muun muassa pitänyt Erichin toimia suojeluskuntakysymyksessä myyräntyönä, joka olisi merkinnyt ”porttien avaamista selkoselälleen kommunistiselle internatsionalelle ja uutta naulaa itsenäisyy-

temme ruumisarkkuun."[239] *Sosialidemokraatin* mukaan *Uusi Suomi* ei itsekään voinut uskoa puheisiinsa.

"Jos tämä maa olisi todellinen oikeusvaltio, niin tällaisista syytöksistä maan suurinta puoluetta ja eduskunnan oikeusasiamiestä vastaan voitaisiin kokoomuksen lehteä ankarasti rangaista. Mutta meillähän Suomessa on 'kaikki sallittu'", lehti totesi ja ilmoitti torjuvansa jyrkästi *Uuden Suomen* "likaiset valheet".[240]

Mutta hyökkäys jatkui, ja *Iltalehti* suositteli jo Erichille eroa. *Iltalehti* sitoi erovaatimuksensa Erichin hoitamaan Olga Leinosen juttuun, koska siinä yhteydessä myös Erich oli "joutunut omituiseen valoon". Lehden mukaan oli sopimatonta, että oikeusasiamies esiintyi oikeudessa syytetyn asianajajana. Lisäksi Erich oli julkisuudessa olleiden väitteiden mukaan kehottanut Leinosta pysymään kansanedustajana siihen asti, kunnes hänet tuomion jälkeen erotettiin.

"Mutta vaikka tässä ei olisi perääkään, on mielestämme niin paljon ilmennyt, että hra Erich ei kuulu likimainkaan oikeusasiamieheksi sopivimpien miesten joukkoon", *Iltalehti* kirjoitti. Koska oikeusasiamies oli "koskematon" ja hänet voitiin vaihtaa vasta uudessa vaalissa, lehti katsoi suositeltavaksi, että Erich eroaisi itse.[241]

Lopulta *Kansan Lehti* antoi puheenvuoron Erichille – eli toveri Mikko Erichille, kuten häntä kirjoituksessa tituleerattiin. *Uuden Suomen*, *Vaasan*, *Iltalehden* ja niiden hengenheimolaisten "sapenpurkaukset" olivat saaneet Erichin vakuuttuneeksi siitä, että hän oli käsittänyt oikein eduskunnan hänelle antaman luottamustoimen.

"Mutta samalla ne melkeinpä pelottavan selvästi osottavat, kuinka yliolkaisesti, melkeinpä kyynillisesti äärimmäinen oikeisto suhtautuu eduskunnan nimenomaisiin tahdonilmauksiin", Erich huomautti. Hän muistutti, että eduskunta oli joulukuussa 1928 "mahdollisimman selvin sanoin lausunut, että suojeluskunnat eivät saa sekaantua niille kuulumattomiin virkanimityksiin". Erichin mukaan hän ei ollut vielä päättänyt, saattaisiko hän porvarilehdet rikosoikeudelliseen vastuuseen kirjoituksistaan.

"Minua itseäni eivät näitten lehtien siivottomuudet pienimmässäkään määrin häiritse, vaan aivan päinvastoin. Mutta olisi eräänlaista terveellistä kohtalon ironiaa sovelluttaa tätä kuuluisaa 'sosialistipykälää', juurin niihin, jotka aikanaan kaikkein kiihkeimmin ovat sen ottamista rikoslakiin vaatineet", Erich sanoi.

Suostuessaan varamieheksi Erich sanoi ymmärtäneensä, että kesällä hänellä olisi moraalinen, joskaan ei juridinen velvollisuus keskeyttää kuuden viikon ajaksi asianajotyönsä, kun hän hoitaisi oikeusasiamiehen virkaa. "Jos sitävastoin varamies, joka ei nauti mitään vakinaista palkkaa, aivan tilapäisesti, niinkuin nyt oli asianlaita, astuu vakinaisen oikeusasiamiehen toimeen, täytyisi hänen olla miljonääri voidakseen jättää kaikki yksityiset toimensa kesken."

Erichin mukaan oikeistolehtien "sapelinkalistelu" ei häntä lainkaan pelottanut, vaan "kehoittaa minua päinvastoin entistäkin virkeämpään toimintaan niiden kuuden kesäviikon aikana, jotka toivon voivani kokonaan omistaa tärkeän ja vastuunalaisen toimeni hoitamiseen".[242]

Meteli oikeusasiamiehen ympärillä vaimeni Söderhjelmin hoitaessa virkaa. Silloin saatiin myös ratkaisuja Erichin käynnistämiin selvityksiin. Yhden palstan pikku-uutisella lehdissä kerrottiin Söderhjälmin päätöksestä suojeluskunta-asiassa: menettely oli ollut laillista, eikä asiaa ollut enää tarpeen pöyhiä. Käkisalmen musiikkioppilaan paikkaa koskeva uutinen ei pitänyt ollenkaan paikkaansa eli suojeluskunnan todistusta ei ollut vaadittu.[243]

Lehdistö ei kuitenkaan unohtanut Erichiä. Irvailua herätti hänen Tukholman-vierailunsa kesäkuussa 1929 ja sikäläiselle *Sosialdemokraten*-lehdelle antamansa haastattelu. Siinä hän varoitti muun muassa oikeistossa vallitsevasta "fascistisesta mielialasta", jolla oli "eräissä suojeluskuntapiireissä hyvin vaarallinen tuki".

Nimimerkki Jurri totesi kolumnissaan *Helsingin Sanomissa*, että Suomessa "Mikko-tohtorin" juttuihin oli totuttu, "eikä niiltä yleensä ole paljon vaadittu". Jurrin mielestä oli kuitenkin toinen asia mennä ulkomaille puhumaan "moista palturia täällä vallitsevasta fascistisesta mielialasta ja suojeluskuntien rikollisuudesta ja sotatilalain sisällöstä".

"Silloin hän ei häpäise vain itseään, vaan myös maansa ja sitä eduskuntaa, jonka arvosta hänen tulisi pitää huolta. Ja sitä häpäisyä vastaan on pantava vakava vastalause", Jurri kirjoitti.[244]

19. heinäkuuta 1929 julkaistu pikku-uutinen kertoi Söderhjelmin lähteneen lomalle, joten puikoissa oli jälleen Mikko Erich[245]. Se näkyi lehdissä saman tien. Erichillä vaikutti olleen pöytälaatikko täynnä lehtileikkeitä, sillä ripeään tahtiin hän alkoi lähettää selvityspyyntöjä lehtien julkaisemien tietojen perusteella. Ilmeisesti hän lähetti selvityspyynnöistään kopiot saman tien puolueensa pää-äänenkannattajalle *Suomen Sosialidemokraatille*, sillä se kertoi niistä usein ensimmäisenä.

Erich vaati selvityksiä muun muassa siitä, että suojeluskuntalaiset olisivat pahoinpidelleet miehen, joka oli ollut kiinnittämässä puuhun ilmoitusta sosiaalidemokraattien vaalipuhetilaisuudesta.[246] Selityksiä penättiin myös Helsingin poliisin käyttäytymisestä kommunistien mielenosoituksen yhteydessä "punaisena päivänä". Lehtitietoihin perustuen Erich totesi selvityspyynnössään, että poliisi oli iskenyt pampuilla viattomia ihmisiä, pahoinpidellyt erään työhönsä menneen toimittajan ja "muutenkin esiintynyt harkitsemattomasti ja käyttänyt enemmän väkivaltaa kuin mitä järjestyksen ylläpitämiseksi olisi ollut välttämätöntä".[247]

Uutisiin nousi myös selvityspyyntö Mikkelin läänin maaherralle. Kerimäellä oli eräällä äänestysalueella hylätty kaikki eduskuntavaaleissa annetut äänet sen takia, että niissä oli väärä leima.[248] Porilainen demarilehti *Uusi Aika* kertoi, että myös Ulvila oli saanut Erichiltä postia vaalijärjestelyistään. Siellä äänestäjiä oli ollut opastamassa täysin sivullisia ihmisiä.[249]

Suureksi skandaaliksi paisui *Hufvudstadsbladetin* reportaasi, jonka mukaan reserviläisten kohtelu kesäleirillä Perkjärvellä oli ollut kurjaa. Terveydellisesti ala-arvoiseen telttaan oli majoitettu 40 miestä, eikä juoma- ja pesuvettä ollut tarpeeksi, raportoi leirille osallistunut toimittaja Gunnar Johansson sivun mittaisessa artikkelissaan.[250] Johansson joutui sittemmin kollegoidensa kivittämäksi jutun takia. *Uusi Aura* kutsui häntä "epämiehekkääksi aputoimittajaksi"[251], ja oululaisen *Kaiku*-lehden nimimerkki Sakeus leimasi *Hufvudstadsbladetin* sensaationälkäiseksi[252].

Selvityspyyntöjensä ohella Erich ehti jatkaa myös vankilatarkastuksiaan.

Erichin toimeliaisuus sai aikaan sen, että lehtipakinoitsijat jatkoivat siitä, mihin olivat keväällä jääneet. Työväenlehtien mukaan toveri Mikko Erich oli ”mies paikallaan”, kuten *Sosialidemokraatti* häntä luonnehti.[253] Porvarilehtien mielipide näkyi jo uutisotsikoissa:

”M. Erich touhuaa kovasti”, otsikoi *Pohjolan Sanomat*.[254]

”V. t. oikeusasiamies taas toiminnassa. Tutkimuksia ja selityksiä vaaditaan”, kertoi oululainen *Kaiku*.[255]

”Innostunut oikeusasiamies. Vaatii selityksiä puolustusministeriltä ja Helsingin poliisilta”, kirjoitti *Suursavolainen*.[256]

”Mikko W. Erich on innostunut”, tiivisti *Turunmaa*.[257]

Iltalehden nimimerkki Timo ehdotti, että oikeusasiamies voisi ”puhelimitse tiedustaa asioita edes päällisin puolin” ennen selvityspyyntöjen postitusta. Timo kertoi tunteneensa Erichin noin 25 vuoden takaa, kun tämä oli pitänyt ”leimuavia” puheita ylioppilaiden keskusteluseurassa.

”Täytyy kuitenkin myös sanoa, ettei hänellä koskaan ole läheskään ollut siinä määrin arvostelukykyä kuin hänellä aina on ollut arvostelunhalua”, Timo kirjoitti. Hänen mielestään oikeusasiamiehellä tulee olla molempia ”jossain sopivassa suhteessa toisiinsa”, mutta Erich oli tehnyt nuoruudestaan saakka itsensä ”koomilliseksi paisutetulla pateettisuudellaan”.[258]

Porvarilehdissä Erichiä hakattiin myös siitä, että hänellä oli mitä ilmeisimmin ollut jonkinasteinen alkoholiongelma, joka oli johtanut myös huomiota herättäneisiin julkisiin ”väsähtämisiin”.[259] Erich kertoi lehdille lopettaneensa alkoholin käytön kokonaan vuonna 1927.

Kiinnostusta raittius herätti sen takia, että maassa oli vallinnut kieltolaki vuodesta 1919. Esimerkiksi *Karjalaisen* nimimerkin Pukinsorkan mielestä oli ”hieman outoa, että häneltä meni kokonaista kahdeksan vuotta, ennenkuin hän oppi soveltamaan kieltolakia käytäntöön”.[260]

Sanailu kävi elokuussa 1929 niin kiivaana, että oikeusasiamies löi kaikki aiemmat ennätyksensä medianäkyvyydessä. Lähes joka päivä lehdissä oli useita kirjoituksia, joissa arvioitiin nimenomaan Erichin toimintaa. Siinä sivussa kahtiajakautunut lehdistö nuiji armotta toista leiriä. Porvarilehdiltä ei jäänyt havaitsematta, että Erich löysi paljon selvitettävää työväenlehtien ja ruotsinkielisten lehtien sivuilta, ja nämä lehdet saivat ensimmäisinä tietää Erichin selvityspyynnöistä. *Länsi-Suomen* nimimerkki Kalle-Kustaa kutsuikin *Sosialidemokraattia* ja *Hufvudstadsbladetia* Erichin pää-äänenkannattajaksi.[261] *Uusi Suomi* nimitti Erichiä *Sosialidemokraatin* avustajaksi.[262]

Porvarilehdistössä arveltiin jopa koko instituution arvovallan olevan vaarassa. Vaasa piti pääkirjoituksessaan selvänä, että nykyisellä menolla oikeusasiamiehen virastosta muodostuu laitos, jonka puoleen vain ”määrätyt puoluelaiset voivat luottamuksella kääntyä”. Muiden silmissä oikeusasiamies menettää merkityksensä ja arvonsa.

”Tämän vuoksi olisi ajoissa koetettava saada parannus aikaan ja alettava siitä, että asianomaisten viranhoitajien henkilöllisyyteen ja heidän ominaisuuksiinsa pannaan suurempi huomio kuin mitä tapahtui esim. Mikko Erichiä valittaessa. Oikeusasiamiehen tulee olla arvovaltainen ja luottamusta herättävä, eikä jokapäiväinen kompapuheitten aihe”, *Vaasa* kirjoitti.[263]

Uutis- ja pakinatulva hiljeni hieman, kun lehdissä kerrottiin elokuun lopussa pikku-uutisella, että Johan Söderhjelm oli palannut kesälomaltaan hoitamaan virkaansa.[264] Saman tien hän alkoi siivota pöytää lopettelemalla Erichin aloittamia selvityksiä. Viikon sisällä hän antoi esimerkiksi puhtaat paperit Helsingin poliisille ”punaisen päivän” väkivaltaisuuksista.[265] Tämä ilahdutti porvarilehdistöä. Esimerkiksi kokoomusta lähellä olevan sanomalehti *Rovaniemen* otsikko kuului: ”Mikko Erichillä jatkuvasti huono onni. Toimittanut taas tukun turhia tiedusteluja.” Neutraalin uutisen loppuun toimitus oli lisännyt oman kommenttinsa: ”Nähtävästi näin tulee käymään kaikkien sosialistitohtorin edesottamusten. Kyllä riittänee jo tämä tähän suuntaan, sillä koko virkahan tulee naurunalaiseksi!”[266]

Sosialidemokraatti puolestaan kuittaili, että Söderhjelmin päätöstä koskevan uutisen olisi voinut otsikoida: ”Porvari jälleen viranhoidossa”. Lehti arvosteli Söderhjelmin päätöstä murhaavasti ja huomautti, että tämä ”ilman muuta tyytyy siihen, mitä poliisit itse omasta esiintymisestään kertovat”.

”Me, *S. Sosialidemokraatin* toimittajat, näimme omin silmin, miten eräät poliisimiehet löivät nyrkillä työläisiä, juuri silloin, kun nämä samat miehet noudattaen poliisien kehoitusta kulkivat ilman vastalausetta pois kokouspaikalta”, lehti kirjoitti ja ihmetteli, miksi poliisin oli tässä tilanteessa pakko ”raakalaisesti lyödä näitä viattomia ihmisiä”. Lehden mukaan mikään ei oikeuta selvityksen antanutta Uudenmaan läänin maaherraa Bruno Jalanderia uskomaan enemmän ”tappelevia poliisimiehiä kuin meitä, asiata seuranneita toimittajia”. Lehti totesi tietävänsä Jalanderin ”monessa suhteessa tavallista paremmaksi virkamieheksi”, joten hänen olisi pitänyt vaatia asian puolueetonta tutkimista. Terveiset lähtivät lehdeltä myös oikeusasiamiehelle, tosin pienen kirjoitusvirheen kera.

”Kuinka kaukana olemmekaan Ruotsista, Tanskasta ja Norjasta, herra J. I. Söderhjelm!”[267]

Sosialidemokraatti palasi asiaan pääkirjoituksessaan seuraavana päivänä. Sen mielestä olisi ollut välttämätöntä määrätä asiaa tutkimaan täysin puolueeton henkilö.

”On kylläkin totta, että oikeusasiamiehen menoarviossa ei ole varattu käyttövaroja niin paljon, että oikeusasiamies voisi puolueettoman henkilön välityksellä panna toimeen täysin oikeudenmukaisen tutkimuksen asiassa. Tämä seikka on kieltämättä valitettava ja olisi se korjattava ensi vuoden tulo- ja menoarvion yhteydessä”, *Sosialidemokraatti* esitti.[268]

Erichin arvostelu porvarilehdistön suunnalta oli ilmeisesti sen verran traumaattista, että *Työväen Sanomalehtien Tietotoimisto* kääntyi jälleen ”toveri” Mikko Erichin puoleen. Haastattelun aiheina olivat oikeusasiamiehen velvollisuudet ja tehtävänkuva. Nämä olivat toimittajan arvion mukaan jääneet yleisölle epäselväksi. Haastattelu julkaistiin useissa työväenlehdissä, muun muassa *Sosialidemokraatissa*, *Hämeen Kansassa* ja *Työn Voimassa*.

Erich kävi haastattelussa läpi oikeusasiamiehen keskeiset tehtävät ja huomautti, että Ruotsissa oikeusasiamiehen toimi oli ”jo kauan aikaa ollut valtakunnan kaikkein tärkeimpiä, ellei tärkein”.

Uutisessa Erich otti myös kantaa häntä vastaan suunnattuihin hyökkäyksiin. Toimittajan mukaan Erich vastasi hymyillen kiinnittäneensä huomiota erityisesti *Uuden Suomen* ”alakerturin” Henrikin ”kyhäykseen, jossa tämä väittää minun vankiloissa käydessäni kiihoittavan vartijoita ja vankeja esimiehiään vastaan”. Erich mainitsi myös erikseen *Vaasa*-lehden väitteen siitä, että

vain puoluetoverit uskaltaisivat kääntyä oikeusasiamiehen puoleen.

”Tämä syytöst on luonnollisesti melkeinpä törkein, mitä virkamiestä vastaan voidaan tehdä ja täydellä syyllä onkin puoluelehtemme *Kansan Työ* kiinnittänyt siihen vakavaa huomiota”, Erich lausui. Hän ei kertomansa mukaan ollut ryhtynyt toimiin lehtiä vastaan, mutta ilmoitti aikovansa neuvotella muutamien ystävien kanssa.

”Todennäköisesti käy niin, että minä kylmällä ivan hymyllä sivuutan moisten kokoomuslehtien hävyttömyydet, koska ne itse asiassa ovat niin mitättömiä ja arvottomia, että ne tuskin enempää ansaitsevat.”[269]

Porvarilehdet saivat haastattelusta täydennystä ammusvarastoonsa. Jyväskyläläisen kokoomuslehden *Sisä-Suomen* nimimerkki Junno ehdotti, että *Uusi Suomi* lähettäisi valokuvaajansa ikuistamaan ”toveri E:n kylmän ivan hymy suupielessä”.[270] Edistyspuoluelaisten *Rauman Lehti* paheksui sitä, että tehtävänsä tärkeyttä kuvatessaan Erich jätti mainitsematta ”harhaiskunsa”, joita vakinainen oikeusasiamies oli joutunut setvimään.

”On luonnollista, että eduskunnan oikeusasiamiehen tulee puuttua sellaisiin seikkoihin ja asioihin, joissa on epäkohtia, jotka voidaan voimassaolevien lakien ja asetusten nojalla korjata, mutta puuttuminen asioihin, joissa haukataan vain pelkkää ilmaa ja joissa saadaan kansan pilkkanauru osaksi, ei suinkaan ’suurimerkityksellisessä’ asemassa olevaa miestä auta kiipeämään rappua ylemmäksi tavallista kokoomuslais-sosialistista asianajajaa”, *Rauman Lehti* kirjoitti.[271]

Pitkin vuotta poliittisten vankien kohtelu oli ollut esillä muun muassa Erichin tekemien vankilatarkastusten yhteydessä. Myös Söderhjelm sai asian pöydälleen, kun Tammisaaren pakkotyölaitoksen vangit ryhtyivät syömälakkoon. Sen kuluessa ainakin neljä vankia joutui sairaalahoitoon, ja lehtitietojen mukaan melkein kaikki syömälakkolaiset olivat ”makuulla”. Tilanne äityi niin vakavaksi, että oikeusministeri pyysi eduskuntaryhmien puheenjohtajat ja vankeinhoitolaitoksen ylijohtajan mukaansa tarkastusmatkalle. Samalle matkalle lähti myös Söderhjelm.[272] Matkalla oli välitön vaikutus, sillä noin tuntia ennen delegaation saapumista lakkolaiset luovuttivat. ”Syömälakko loppui eilen kauravelliin”, uutisoi *Aamulehti*. Lehden mukaan tarkastus kesti kolmisen tuntia, ja siihen sisältyi keskusteluita vankien kanssa.

”Vangit näyttivät muutamia harvoja lukuun ottamatta olevan hyvissä voimissa ja olivat heistä jotkut olleet vielä eilisaamunakin kävelemässä viikon kestäneestä paastoamisesta huolimatta. Vangeille keitettiin paraillaan kauravelliä, jota myöskin vieraat maistoivat todeten sen hyvänmakuiseksi. Illalla vangit saivat teetä”, *Aamulehti* raportoi.[273]

”Taistelu ei ollut turhaa. Poliittisten vankien oloihin luvattu korjauksia”, oululainen *Pohjan Voima* summasi lakon annin koko etusivun kattavassa uutisessaan.[274]

Heinolan Sanomat kertoi, että ”puolueettomat tarkastajat” olivat todenneet kaiken olleen kunnossa leirillä. Vangit eivät juuri esittäneet ”valitteluja”, vaan käyttäytyivät moitteettomasti retkikuntaa kohtaan, lukuun ottamatta paria, jotka näkyivät ”murjottavan kävijöitä uhkamielinen ilme silmissä”.[275]

Retki nostatti lehdistössä myös arvostelua. Esimerkiksi sanomalehti *Laatokan* mukaan kukaan ei ollut kiinnostunut rehellisisten ja koko elämänsä raataneiden ihmisten kurjuudesta, mutta kun ”valtion lihapatojen ääressä vetelehtivät isänmaan petturit” ryhtyivät syömälakkoon, hälytettiin liikkeelle retkue selvittämään, mikä ruoassa oli vikana, kun se ei kelvannut.[276]

Paljon palstatilaa sai syksyllä 1929 Perkjärven reserviläisleirin kurjuutta koskenut tapaus. Puolustusministeriö sai Mikko Erichin pyytämät selvitykset valmiiksi ja toimitti Söderhjelmille ”laajan asiakirjakokoelman”, noin 150 sivua konekirjoitettua tekstiä. Asiakirjojen sisältöä selostettiin lehdistössä laajasti kuulusteltujen upseerien ja reserviläisten nimiä unohtamatta.[277] ”Laaja asiakirjakokoelma” ei tyydyttänyt Söderhjelmiä, vaan hän pyysi lisätutkimuksia.[278] Lisäselvitysten tekijäksi valikoitui Helsingin entinen poliisimestari, majuri Hjalmar Honkanen, jonka potkuja edellinen oikeusasiamies Puhakka oli aiemmin setvinyt.[279] Turun hovioikeus antoi juuri sopivasti tuomion, jossa Honkasta ja etsivän poliisin osastopäällikköä vastaan nostettu virkarikossyyte hylättiin.[280]

Lehdistö raportoi marraskuun lopulla tutkimusten valmistumisesta, mutta yksityiskohdat eivät tällä kertaa vuotaneet medialle. Aineistoa oli kasassa yhteensä 400 konekirjoitusliuskaa.[281] Vajaat kaksi viikkoa myöhemmin *Hufvudstadsbladet* julkaisi pienen, kysymysmerkillä varustetun uutisen, jonka mukaan kuusi upseeria olisi joutumassa syytteeseen Perkjärven tapahtumista.[282] Muut lehdet siteerasivat *Hufvudstadbladetia*, mutta *Uusi Suomi* ymmärsi soittaa Söderhjelmille ja kysyä, pitivätkö tiedot paikkansa. ”Saamamme tiedon mukaan niissä ei ole mitään perää. Tällä hetkellä ei vielä voida sanoa, tullaanko ja ketä vastaan syyte nostamaan”, *Uusi Suomi* kertoi.[283]

Hufvudtadsbladet oli kuitenkin ollut oikeilla jäljillä. Joulun välipäivinä 1929 Söderhjelm määräsi nostettavaksi syytteet viittä upseeria vastaan. Syytteet liittyivät muun muassa huonoon ruokaan ja riittämättömään juoma- ja pesuveteen sekä pesuastioiden puutteeseen. Lisäksi ruotsinkielisten reserviläisten komppanioihin oli nimitetty upseereita ja aliupseereita, jotka puhuivat vain suomea. Kohtuuttoman raskas ja rangaistusta muistuttava oli harjoitus, jossa piti useita kertoja syöksyä maahan ja ryömiä kaasunaamarit päällä. Syytteiden olennainen sisältö ja syytettyjen nimet julkaistiin lehdissä saman tien.[284]

Porvarilehdistö nostatti syksyn mittaan kohua siitä, että Söderhjelm oli puuttunut viranomaisten tapaan poistella mielensä mukaan punaisia lippuja. Kun Kuopion maaherra lähetti kiertokirjeen, jossa punaliput kiellettiin kokonaan, Söderhjelm ”tarttui hänen niskavilloihinsa”, kuten *Uusi Suomi* tapausta luonnehti. Söderhjelmin mukaan tällaista kategorista kieltoa ei voinut antaa.

Lehti ihmetteli, minkä pykälän nojalla ”hra oikeusasiamies asettuu maaherran esimieheksi antaen hänelle kehotuksia sivu sisäasiainministeriön”. Nimimerkki L.I.:n kirjoitus päättyi uhkaavan sävyisesti. Siinä maalailtiin kuva vallankumouksellisista, vieraan vallan hyväksi toimivista kommunistinuorukaisista. ”Onhan heillä toivoa siitä, että ainakin eduskunnan oikeusasiamies heitä turvaa – kaikelta muulta paitsi Lapuan lailta”.[285]

Sanomalehti *Savo* jatkoi samoilla linjoilla ja ihmetteli, pitäisikö ”poliisi Pakaraisen” antaa yksin päättää, milloin punalippu poistetaan ja milloin ei. Lehti muistutti Söderhjelmin tulleen oikeusasiamieheksi 30-vuotiaana ja vetäisi esiin Lapua-kortin.

”Onko hän, oikeusasiamies Söderhjelm nimittäin, koskaan sattunut käymään Lapualla? Sitä emme tiedä, mutta tuntuu melkein siltä, että olisi mukava, jos hän

pistäytyis siellä. Sillä kun mies on vasta 31-vuotias, niin häneen nähden ei ole vielä syytä menettää toivoansa. Vaikka onkin ruotsalainen."[286]

Vilkas vuosi oli päättymässä, ja eduskunnalla oli edessään oikeusasiamiehen valinta. Etukäteisspekulaatioissa ruotsalaisten ja vasemmiston kerrottiin käyneen neuvotteluja siitä, että kaksikko Söderhjelm–Erich saataisiin jatkokaudelle. Suomenkielisten porvaripuolueiden leiri puolestaan oli levällään. Edellisen oikeusasiamiehen Yrjö Puhakan nimeä väläyteltiin, mutta lehtitietojen mukaan hän todennäköisesti kieltäytyisi.[287]

Vasemmiston ja RKP:n liitto siivitti Söderhjelmin jatkokaudelle, mutta varamiehen valinnassa kommunistit lipesivät rivistä. He pysyivät sitkeästi oman ehdokkaansa takana joka kierroksella, joten kolmannessa äänestyksessä Erich hävisi suomalaisten porvarien ehdokkaalle, varatuomari Esko Hakkilalle.[288]

Äänestys repi työväenlehdistön kahtia. Sosiaalidemokraattiset lehdet manasivat kommunisteja, koska heidän äänestyspäätöksensä takia Mikko Erich ei saanut jatkokautta. "Kommunistit näkivät viimemainitullakin paikalla mieluummin kokoomuslaisen porvarin kuin sosialidemokraatin. Ja kuitenkin on tri Erich, josta tässä on kysymys, kuluvan vuoden aikana tehnyt paljon työtä m. m. vankilaolojemme parantamiseksi." Lehti nosti esiin Erichin työn kommunistivankien hyväksi. Kommunistien politiikan johtavan periaatteen lehti kuvaili olevan, että "mitä pahempi, sen parempi".[289]

Sanomalehti *Karjalalla* oli toisenlainen tulkinta kommunistien äänestyskäyttäytymisestä. Sen nimimerkki P. Jarrumies kuvaili Erichin käyttäneen asemaansa varamiehenä "viime keväänä niin väärin, että se alkoi herättää närkästystä jo sosialisteissakin".[290]

Alkuvuodesta 1930 Söderhjelm tarttui "pyssynpiippuskandaaliin". Majuri Salorannan johtamassa hankkeessa oli tarkoitus uusia armeijan kiväärinpiippuja putkittamalla vanhat piiput. Asiantuntijat olivat jo alun alkaen suhtautuneet innovaatioon epäilevästi, ja kun putkien uudet sisäosat valmistettiin "kelvottomista materiaaleista", tuloksena oli kallis fiasko. Kiväärit jäivät käyttökelvottomina varastoihin makaamaan, ja kokeilun loppukustannusten arveltiin nousevan jopa viiteen miljoonaan markkaan. Oikeusasiamies vaati tästä lehdistöä kuohuttaneesta sotkusta selvitystä puolustusministeriöltä.[291]

Söderhjelm myös nosti syytteen oikeusministeriön vankeinhoito-osaston ylijohtajaa A. P. Arveloa ja hänen alaistaan vastaan siitä, että he olivat jättäneet esittelemättä ministerille erään kuritushuonevangin kantelukirjelmän. Arvelo perusteli kirjelmän sensurointia sillä, että se sisälsi sopimatonta tekstiä.[292] Siinä muun muassa moitiskeltiin ankarasti vankipäällystöä.[293] Kirjelmän laatija oli entinen kommunistikansanedustaja Yrjö Enne, joka oli saanut kahden ja puolen vuoden tuomion valtiopetoksen valmistelusta.[294]

Oikeusasiamies joutui muutenkin tulilinjalle Enteen asian takia. Perustuslakivaliokunta antoi helmikuussa 1930 oikeusasiamiehelle moitteet siitä, ettei silloinen oikeusasiamies Yrjö Puhakka ollut ryhtynyt vuonna 1928 toimiin Enteen ja toisen kommunistiedustajan vangitsemisten takia. Vankilaruoan herkullisuutta kehuskellut varamies Bruno A. Sundström sai valiokunnalta nuhteet siitä, ettei hän ollut puuttunut Tammisaaren vankilan oloihin. Valiokunnassa moitteet menivät läpi vasemmiston äänillä. Äänestystulos 7–6 syntyi sen jälkeen, kun osa valiokunnan porvarillisista jäsenistä oli poistunut kokouksesta.[295]

Puhakka oli itsekin valiokunnan jäsen, mutta hän oli yksi kokouksesta poissa olleista porvareista.[296] Hän olisi toki ollut jäävi osallistumaan päätöksentekoon, mutta täysistunnossa hän pääsi ääneen. Hän ei voinut kertomansa mukaan voinut puuttua Enteen ja toisen kommunistiedustajan vangitsemiseen, koska se tapahtui sinä aikana, kun eduskunta oli kesällä hajaantuneena. Laissa puhuttiin kansanedustajan suojasta "valtiopäiväin aikana".[297] Täysistunnossa porvariedustajat olivat paikalla, joten eduskunta poisti perustuslakivaliokunnan mietinnöstä sekä Puhakan että Sundströmin moitteet hyväksyessään oikeusasiamiehen kertomuksen vuodelta 1928.[298]

Maalikuussa 1930 oikeusasiamies sai sähkeen Lapuan liikkeen toiselta kansalaiskokoukselta. Kokous nousi lehdissä päivän tärkeimmäksi uutiseksi, ja mustat otsikot olivat uhkaavia. "Lainsäädännön on keksittävä keinot kommunistien toiminnan lopettamiseen, jotta kansamme välttyisi joutumasta sekasorron raskaalle tielle", siteerasi Aamulehden pääotsikko kokouksen keskeistä viestiä. Yksi alaotsikoista sisälsi toisen siteerauksen: "Ellei laillisia keinoja ole, on niitä hankittava, ja ellei näin käy, astuu voimaan Lapuan laki."

Oikeusasiamiehelle ja oikeuskanslerille lähetettiin kokouksesta samansisältöinen sähke, ja se julkaistiin kokonaisuudessaan useissa lehdissä:

"Lapualla kokoontunut kansalaiskokouksen edustajakokous lausuu käsityksenään, että kommunistien olo eduskunnassa lainlaatijana on valtiopäiväjärjestyksen ja lain hengen vastainen, koska he siellä sitäpaitsi esiintyvät alituisesti mitä räikeintä kiihoitusta harjoittaen ja osoittaen julkisesti olevansa maan itsenäisyyden ja oikeusjärjestyksen vihamiehiä ja koska kommunistinen puolue on jo korkeimman oikeuden päätöksellä tuomittu laittomaksi, niin odottaa kokous, että oikeusasiamies ja oikeuskansleri ryhtyvän tarpeellisiin toimenpiteisiin kommunistien poistamiseksi eduskunnasta."[299]

Pian tämän jälkeen oikeusasiamiehen kansliasta tuli yllätysuutinen: Söderhjelm ilmoitti eroavansa virastaan, Hufvudstadsbladetin tietojen mukaan "yksityisistä syistä".[300] Lehdistössä alkoi spekulaatio siitä, mitä nämä yksityiset syyt ovat. "Lapuan kokouksen seurausko?" arvuutteli kotkalainen *Eteenpäin*.[301]

Uusi Suomi piti selvänä, että yksityiset syyt eivät voineet olla syynä, koska Söderhjelmin uudelleenvalinnasta oli vasta kolme kuukautta. Lehti oli ryhtynyt selvittämään asiaa ja saanut käsityksen, että eron todennäköisenä syynä oli "hänen epäonnistumisensa eräissä tärkeissä toimissa, joihin hän oikeusasiamiehenä on ryhtynyt". Tämän takia Söderhjelm olisi katsonut asemansa "kestämättömäksi". Lehti nimesi tällaiseksi tapaukseksi Perkjärven reserviläisleiriin liittyvät syytteet.

"Nähtävästi on oikeusasiamies Söderhjelm riittämättömin perustein määrännyt eräitä syytteitä nostettaviksi, jotka saanevat tahi jo ovat saaneet hänelle ikävän päätöksen", *Uusi Suomi* raportoi.[302] Lehti otti arvioinnissaan melkoisen etunojan, sillä Perkjärven tapausta ei ollut silloin edes käsitelty oikeudessa. Päätöksensä sotaylioikeus antoi vajaat kaksi kuukautta myöhemmin, toukokuussa 1930. Kolmen syytetyn syytteet hylättiin, mutta kahden muun todettiin syyllistyneen virkavirheeseen. Rangaistusta ei heille tuomittu, koska he olivat jo saaneet esimiehiltään suulliset nuhteet laiminlyötyään korjausliikkeet, jotka liittyivät "jossakin määrin epätyydyttävään" ruokaan sekä pesuvatien puutteeseen.[303]

Seuraavana päivä *Uusi Suomi* jatkoi aiheesta ja kertoi, että oikeusasiamies oli myös antanut väärän määräyk-

sen syytteen nostamiseksi Kotkan punalippujupakassa. Kotkan kaupunginviskaali oli ilmoittanut, ettei hän nosta määräyksen mukaista syytettä, koska määräys oli virheellinen. Syyte olisi pitänyt käsitellä raastuvanoikeuden sijasta hovioikeudessa.[304]

Uuden Suomen esittämä arvio eron syystä levisi muuhun mediaan ja hyväksyttiin todennäköisimmäksi eron syyksi. Esimerkiksi Länsi-Suomi otsikoi uutisensa näin: ”Oikeusasiamies poltti näppinsä. Syynä liioiteltu ruotsalais-kommunistien palvelusinto. Määrännyt nostamaan syytteitä, joilla ei ole pohjaa.”[305]

Keskisuomalaisen mukaan ”kulkupuheena” kerrottiin eron syynä olleen ”kommunistirettelöt”, jotka aiheuttivat oikeusasiamiehelle ”paljon turhaa ja asiaan kuulumatonta työtä”.

”Tekee mieli uskomaan, että tämä onkin ollut varsinaisena syynä oikeusasiamiehen eroamiseen. Ainakin on hyvin ymmärrettävissä, että tämän toimen hoitaminen juuri edellämainituista syistä on sekä ikävää että vastenmielistä, niin ettei siihen kukaan mielellään halua ruveta”, *Keskisuomalainen* kirjoitti.[306]

Halukas kuitenkin löydettiin, ja viisi vuotta aiemmin tehtävän jättänyt Hugo Lilius teki paluun oikeusasiamieheksi. Hän oli juuri ehtinyt eläköityä Turun hovioikeuden presidentin virasta täytettyään 70 vuotta.[307] Mediassa pidettiin hieman ristiriitaisena sitä, että korkean ikänsä takia valtion virasta eläkkeelle pakotettu Lilius pystyi kuitenkin toimimaan oikeusasiamiehenä.[308] Hänen ansioitaan ei kukaan kyseenalaistanut. Esimerkiksi *Aamulehden* nimimerkki Juho luonnehti ihmeeksi sen, että eduskunta onnistui valitsemaan oikeusasiamieheksi ”todellakin kaikin puolin toimeensa pätevän miehen”.[309]

HUGO LILIUS
1.4.1930–31.12.1931

”Vaatii toimi täysvoimaisen hoitajan ja mahdollisimman etevän, tarmokkaan ja pelkäämättömän miehen”

Eläkeläinen tekee vaisun paluun oikeusasiamieheksi

Hugo Liliuksen valinnan jälkeen lehdistön halu kommentoida oikeusasiamiehen tekemisiä väheni huomattavasti. Lilius otti itsekin pidättyvän linjan. Hän esimerkiksi kieltäytyi kesäkuussa 1930 kommentoimasta huhua, jonka mukaan hän olisi lähettänyt valtioneuvostolle kirjelmän liittyen Lapuan liikkeen lisääntyneeseen uhoon ja väkivaltaan.[310]

Selvyyttä asiaan saatiin, kun kirje saapui sisäministeriöön. *Helsingin Sanomien* mukaan Lilius huomautti kirjeessään, että hallituksen päätös lakkauttaa vaasalainen kommunistilehti ”*Työn Ääni*” oli voimassa olleen lain vastainen.[311] Kirje näytti ärsyttäneen joitakin porvarilehtiä. Esimerkiksi *Uusi Aura* kertoi kirjeestä väliotsikolla, jonka mukaan ”Oikeusasiamies leimaa ’*Työn Äänen*’ lakkauttamisen laittomaksi”.[312]

Suomen Sosialidemokraatti oli pitkin kevättä ja alkukesää vaatinut oikeusasiamiestä puuttumaan Lapuan liikkeen laittomuuksiin, kuten kyydityksiin. Asiaa piti esillä lehden nimimerkki Lakimies.

Kun Vaasasta olivat *Työn Äänen* kirjapainon polttamisen seurauksena katkenneet puhelinyhteydet kokonaan, Lakimies vaati tekijöitä rikosoikeudelliseen vastuuseen siitäkin huolimatta, että puhelinyhtiö ei haluaisi esittää vaatimuksia. Lakimies edellytti, että oikeusasiamies ja oikeuskansleri seuraavat tarkoin esitutkintaa ja antavat tarpeen vaatiessa paikallissyyttäjälle ohjeita. Tehokaksikko Söderhjelm – Erich olisi tässä suhteessa täyttänyt valppaasti velvollisuutensa, Lakimies arveli ja jatkoi:

”Vastavalitulla uudella oikeusasiamiehellä on nyt erinomainen tilaisuus osoittaa, että hänellä on lainkäytön ylimpänä valvojana harras halu huolehtia lain yhdenmukaisesta soveltamisesta kaikkiin valtakunnan kan-

salaisiin ja siten ansaita myöskin niitten piirien luottamuksen, jotka eivät hänen valintaansa osallistuneet."[313]

Vähän myöhemmin Lakimies tivasi, eivätkö oikeusasiamies ja oikeuskansleri huomanneet, että valtakuntaa uhkasi Pohjanmaan suunnalta mitä selvin kapinan vaara. "Ettekö te näe, että ainakin yhdessä osassa maatamme vallitsee täydellinen, hillitön anarkia? Ettekö te käsitä, että me sorrumme fascismin laittomuuteen ja mielivaltaan, jos yhä vain istutaan kädet ristissä?"[314]

Oikeusasiamies saikin pöydälleen kyydityksiin liittyvän kantelun. Sen teki Ruotsalaisen Sanomalehtimiesliiton puheenjohtaja sen jälkeen, kun *Svenska Pressenin* toimittaja oli siepattu liiton kesäkodista Estholmenin saaresta Espoosta heinäkuussa 1930. Lehtitietojen mukaan viisi miestä oli rantautunut moottoriveneellä kesäkodin laituriin ja pakottanut aseella uhaten toimittaja E. Mattsonin veneeseen. Sieppauksen yhteydessä miehet ampuivat useita laukauksia ilmaan. Matkalla toiseen saareen Mattson uhattiin laittaa säkkiin ja hukuttaa. Perillä hänet pakotettiin allekirjoittamaan lupaus olla enää kirjoittamatta juttuja *Svenska Presseniin*, ja tämän jälkeen hänet palautettiin kesäkotiin.[315]

Kyyditykset pysyivät otsikoissa, ja Lakimies vaati entistä ponnekkaammin oikeusasiamiestä ja oikeuskansleria vihdoin puuttumaan tilanteeseen. Hänen luonnehdintansa mukaan kumpikaan laillisuusvalvojista ei ollut antanut elonmerkkiä itsestään, mutta nyt heidän olisi annettava paikallissyyttäjille määräys rikollisten vangitsemisesta.[316]

Jo seuraavana päivänä, 21. heinäkuuta 1930, lehdet kertoivat oikeusasiamiehen puuttuneen Tampereen sosiaalidemokraattisen pormestarin Väinö Hakkilan muilutukseen. Sieppaus herätti suurta kohua, ja laajaa mediahuomiota sai myös oikeusasiamiehen varamiehen Esko Hakkilan lähettämä kirje Hämeen ja Vaasan läänin maaherroille. Hän pyysi molemmilta kiireellistä selvitystä siitä, mihin toimenpiteisiin oli ryhdytty rikoksen selvittämiseksi ja siihen osallistuneiden syytteeseen saattamiseksi. Kun poliisitutkinta valmistuisi, jäljennös siitä pitäisi heti toimittaa oikeusasiamiehelle.[317]

Noin viikkoa myöhemmin lehdet kertoivat Hakkilan lähettäneen selvityspyynnön myös eräästä vanhemmasta kyydityksestä. Hän oli pyytänyt sisäministeriltä selvitystä siitä, mitä toimenpiteitä oli tehty kahden perustuslakivaliokunnan kommunistijäsenen toukokuisen sieppauksen takia. Molemmat miehet oli väkivalloin raahattu valiokunnan istunnosta ja kuljetettu Lapualle. Hakkilan kirjelmän aikaan rikos oli edelleen pimeänä.[318] Syksyn aikana rikos alkoi selvitä, ja eräs lakitieteen ylioppilas sai siitä syytteen. Muut muiluttajat jäivät selvittämättä.[319]

Oikeusasiamiehelle tuli myös kantelu, jossa sivuttiin presidentti Ståhlbergin kyyditystä. Kantelun mukaan sanomalehtiin levinneestä esitutkintapöytäkirjasta paljastui sotilassalaisuuksia.[320] Kantelun tehneen Helsingin Rintamamiesyhdistyksen mielestä sieppaukseen sekaantuneelle kenraalimajurille lähetetty "salamerkkisähkösanoma" olisi pitänyt pitää salassa. Lilius ei kuitenkaan ryhtynyt tutkimaan juttua, koska kantelu olisi pitänyt toimittaa hänelle henkilökohtaisesti tai laillisen asiamiehen välityksellä. Lilius kertoi Sosialidemokraatille käytännön perustuvan siihen, että silloin voidaan ryhtyä "asianmukaisiin toimenpiteisiin", jos kantelu osoittautuu perusteettomaksi.[321]

Kireän yhteiskunnallisen ilmapiirin keskellä valmistui tammikuussa 1930 uusi eduskuntatalo. Sen pohjoisen sivustan kolmanteen kerrokseen muutti oikeusasiamiehen kanslia.[322] Sen ensimmäinen isäntä oli Hugo Lilius, sillä eduskunta äänesti joulukuussa 1930 hänet jatkokaudelle.[323]

Helsingin Sanomat esitteli uuden talon kokonaisen aukeaman kattavassa kuvareportaasissaan ja kuvaili, että kolmatta kerrosta "vallitsee lämpimän punainen väri".[324] Kansalle kerrottiin uuden talon puhelinnumerot lehti-ilmoituksella. Oikeusasiamiehen puhelinnumero oli 45 642. Sanomalehtimiehiä varten oli varattu kaksi muuta numeroa.[325]

Liliuksen toinen vuosi sujui vähäeleisesti, lähes tyystin ilman mediahuomiota. Oikeusasiamiehen varamies vuodelta 1921, Ernst Otto Åkersson, tosin jatkoi skandaalinkäryisten varamiesten sarjaa järjestämällä itsensä syytteeseen virkamiehenä tehdystä kavalluksesta ja virkavirheestä. Ministerinäkin toiminut mies oli syytteen mukaan sekoittanut omia ja valtion rahoja yli 200 000 markan edestä työskennellessään Rajajoen tuomiokunnassa tuomarina.[326] Åkesson tuomittiin Viipurin hovioikeudessa lähes yhdeksäksi kuukaudeksi kuritushuoneeseen, menettämään virkansa sekä korvaamaan kavaltamansa summan.[327]

Kolmatta peräkkäistä kautta Liliukselle ei tullut. Joulukuussa 1931 hän hävisi äänestyksessä varamiehelleen Esko Hakkilalle äänin 119–70.[328] *Helsingin Sanomien* nimimerkin Aapon arvelujen mukaan mukaan vaalituloksen ratkaisi maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien liittoutuminen.[329] Nimimerkki Hesekiel kiisti *Sosialidemokraatissa* "lehmäkaupan". Tästä todistuksena oli se, että varamieheksi ei valittu entistä kohuvaramiestä, sosiaalidemokraattien Mikko Erichiä. Hän hävisi ratkaisevassa, kolmannessa äänestyksessä entiselle oikeusasiamiehelle Yrjö Puhakalle äänin 94–86.[330]

Hesekielin mukaan varamiehen vaali osoitti, että "meikäläiset olivat 'ostaneet' maalaisliiton 'lehmän', mutta eivät olleetkaan 'myyneet' omaansa heille, kuten poliittisissa lehmäkaupoissa on tapana".[331]

Sosialidemokraatin Sasu Punanen paljasti, että demareiden kannan mukaan Liliuksesta oli päästävä, koska hän ei enää ollut "siinä voimassa ja vireessä, jota tämän tärkeän viran hoito vaatisi". Toimi ei sopinut eläkkeen jatkoksi hyvällekään virkamiehelle ja juristille, vaan "vaatii toimi täysvoimaisen hoitajan ja mahdollisimman etevän, tarmokkaan ja pelkäämättömän miehen".

"Varsinkin juuri nykyaikaina, jolloin laittomuus on taas uudessa nousussaan, yhtä häikäilemättömässä, ellei häikälemättömämmässäkin kuin bobrikoffilaisvuosina", Sasu Punanen arvioi.

Sasu Punasen arvio Esko Hakkilasta ei ollut mairitteleva: "Toimeen valittua emme pidä oikeusasiamiesihanteena, korkeimpana saavutuksena".

"Emme kyllä tunne valittua Esko Hakkilaa, mutta kun tiedämme, että hän on maalaisliittolainen, niin se jo tietää, että ihanteeseen on pitkä matka. Mutta siitä huolimatta annoimme hänelle kansanedustajan ominaisuudessa äänemme, samoinkuin kaikki toisetkin sosialidemokraatit", Sasu Punanen kuvaili.[332]

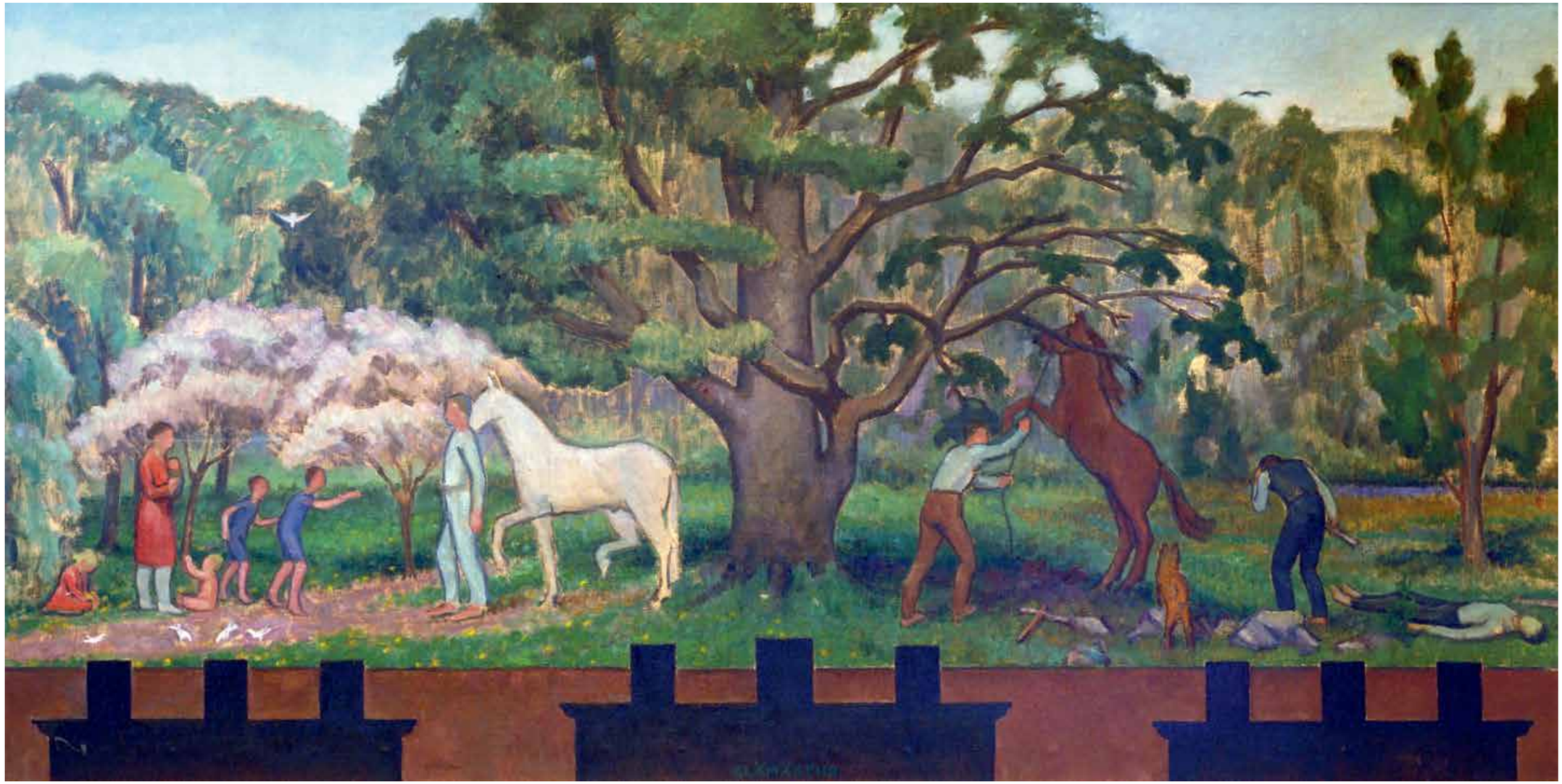

Elämänpuu, Uuno Alanko / kuvaaja Simo Rista (1930, suuren valiokunnan seinämaalauskilpailun luonnos). © Kuvasto 2019.

ESKO HAKKILA
1.1.1932–31.12.1945

”Harrasti taidekirjojen laatimista. Tulokset olivat kyllä sen mukaiset”

Ensimmäinen pitkäaikainen oikeusasiamies profiloituu taide- ja lakikirjojen kirjoittajana

Esko Hakkilan 14 vuoden mittaiseksi venähtänyt kausi oikeusasiamiehenä sai räjähtävän alun, kun yhteiskunnallisen ilmapiirin kiristyminen huipentui Mäntsälän kapinaan vain pari kuukautta valinnan jälkeen.

Entisellä oikeusasiamiehen varamiehellä Mikko Erichillä oli keskeinen rooli tapahtumissa. Hän oli puhumassa Mäntsälässä Ohkolan työväentalon iltamissa lauantaina 27. helmikuuta 1932, kun Lapuan liikkeen kannattajat keskeyttivät kokouksen. ”Konepistoolit toiminnassa”, kuvaili sanomalehti *Ilkka* tapahtumia otsikossaan ja esitti kysymyksen: ”Lapuanliike kapinan poluilla?”.[333]

Hakkila reagoi ripeästi ja lähetti saman tien kirjelmän sisäministerille. Hän pyysi ministeriä toimittamaan kiireellisesti tarkan selvityksen siitä, mihin toimenpiteisiin ministeri itse, Uudenmaan läänin maaherra, Mäntsälän nimismies ja muut poliisiviranomaiset olivat ryhtyneet Ohkolan työväentalolla tapahtuneiden väkivaltaisuuksien ehkäisemiseksi, niiden selvittämiseksi sekä osallistujien syytteeseen saattamiseksi. Kun tutkinta saataisiin valmiiksi, siitä olisi heti toimitettava jäljennös oikeusasiamiehelle.[334]

Sekasorto maassa kuitenkin jatkui. Mikko Erich joutui pari kuukautta myöhemmin, huhtikuussa 1932, kyydityksi. Kolme miestä pakotti hänet aamuvarhaisella mukaansa hotelli Emmauksesta Tampereelta. Kyyditys päättyi puolenpäivän maissa Virroilla, kun poliisi pysäytti auton, pidätti sieppaajatrion ja vapautti Erichin.[335] Salaliitto ulottui laajemmalle, ja vielä samana vuonna sieppauksesta tuomittiin kuusi miestä, ensin Tampereen raastuvanoikeudessa ja sitten Turun hovioikeudessa. Rangaistukset vaihtelivat kuuden ja kahdeksan kuukauden välillä, ja neljän vankeustuomiot olivat ehdottomia.[336]

Saman vuoden lopussa eduskunta ilmoitti olevansa tyytymätön oikeusasiamiehen tapaan hoitaa maassa vallitsevaa sekasortoa. Käsitellessään vuoden 1930 toimintakertomuksia lehdet kertoivat perustuslakivaliokunnan nuhdelleen ylimpiä laillisuusvalvojia liian lepsusta suhtautumisesta kyydityksiin ja muuhun poliittiseen väkivaltaan, joka oli kohdistunut jopa joihinkin kansanedustajiin. *Helsingin Sanomat* tiivisti, että oikeusasiamieheltä odotettiin yleisesti suurempaa aktiivisuutta. ”Onpa koko tointakin alettu pitää tarpeettomana siksi, ettei sen olemassaolosta ole näkynyt tarkoitettuja tuloksia”, *HS* huomautti pääkirjoituksessaan ja viittasi hallituksen antamaan esitykseen, jossa ehdotettiin koko viran lakkauttamista.[337]

HS:n pääkirjoitukseen vastasi edellinen oikeusasiamies Hugo Lilius, johon perustuslakivaliokunnan moitteet kohdistuivat. Hän muistutti oikeusasiamiehen toimivallan rajoista: oikeusasiamiehellä ei ollut valtaa itse nostaa tai määrätä syytteitä nostettavaksi yksittäisen henkilön tekemistä rikoksista, vaan hän voi puuttua vain viranomaisten laiminlyönteihin. Väärinkäsitys oikeusasiamiehen vallan rajoista oli hänen mukaansa yleinen jopa lakimiespiireissä.

Lilius kertoi vaatineensa esitutkintapöytäkirjat nähtäväkseen tapauksissa, jotka koskivat eduskunnan puhemiehen sieppausta sekä kahteen perustuslakivaliokunnan jäseneen kohdistettua väkivaltaa. ”Mutta koska laiminlyöntiä tai muuta virheellisyyttä viranomaisten toiminnassa ei ilmennyt niistä ja asiat näkyivät kulkevan säännöllistä menoaan, ei niiden katsottu antavan aihetta sen enempiin toimenpiteisiin eikä niistä niin ollen myöskään mainittu kertomuksissa.”

Lilius myös vastasi suoraan *HS:n* väitteeseen, jonka mukaan oikeusasiamieheltä toivotaan yleisestikin suurempaa aktiivisuutta.

”Oikeusasiamiehen tietystikään ei sovi lähteä puolustautumaan tällaisen moitteen johdosta. Mainitsemista ansainnee kuitenkin, että sentapaista tyytymättömyyttä tietääkseni ennemmin ei ole kuulunut julkisuudessa eikä tullut tietooni eduskuntapiireistä tai yksityisten puolelta.”[338]

Tästä huolimatta eduskunta päätyi antamaan sekä oikeuskanslerille että oikeusasiamiehelle perustuslakivaliokunnan ehdottamat moitteet.[339]

Pohdinta oikeusasiamiehen viran tarpeellisuudesta oli alkanut jo vuotta aiemmin, joulukuussa 1931, Hakkilan valintaan liittyneiden lehmänkauppaepäilyjen takia.

Porilainen kokoomuslehti *Satakunnan Kansa* oli silloin pääkirjoituksessaan päätynyt siihen, että kaikki ”ennustelut” ongelmista olivat ainakin suurin piirtein toteutuneet. Viran täyttämisessä oli ollut ”monenlaisia vaikeuksia ja kommelluksia”, ja vaalit olivat saaneet puolueleiman. Suurin syyllinen oli vasemmisto, joka oli yrittänyt tyrkkiä virkaan omaa miestään, puhdasveristä vasemmistolaista tai vähintäänkin mieluisan ”heiluvan” porvarin. Synninpäästöä *Satakunnan Kansa* ei antanut myöskään porvaripuolueille. Nekään ”eivät ole jaksaneet vapautua puoluevaikutteista, mikä seikka on tehnyt kaikkia tyydyttävän ehdokkaan löytämisen vaikeaksi”.

”Väliin on toimen hoitajina ollut lyhyitä aikoja päteviä ja arvovaltaisiakin lakimiehiä, mutta näiden vaikutus ja merkitys ei ole ennättänyt tulla sanottavasti näkyviin ennenkuin toimeen on taas valittu uusi mies. Yhä ilmeisemmäksi on myös käynyt, että todella kykenevät lakimiehet suorastaan karttavat joutumasta eduskunnan kokeilukaniineiksi”.

Satakunnan Kansa summasi, ettei oikeusasiamies ollut saanut arvovaltaa. Työmääräkin oli jäänyt vähäiseksi huolimatta siitä, että vasemmisto suorastaan ”agiteerasi” kansaa kantelemaan. Se kuvailikin virkaa jonkinlaiseksi ”juoruputiikiksi”. Odotetusti myös ”kiihkoruotsalainen Söderhjelm” ja ”yhtä kiihkeä sosialisti” Mikko Erich tulivat mainituksi jonkinlaisena kaivonpohjana. Osansa sai myös viran uusi haltija Esko Hakkila, joka oli lehden mukaan tullut kuuluisaksi maalaisliittolaisesta puoluekiihkostaan. Lehti kuvaili sosialistien kannattaneen häntä sen takia, että hän oli eräissä *Suomenmaan* julkaisemissa kirjoituksissa ”osoittautunut olevan kiihkeä porvarillisen yhteistoiminnan vastustaja ja kansanliikkeen soimaaja”.

”Eduskunnan oikeusasiamiehen viran muodostuttua puolueitten riitakapulaksi ja osoittauduttua lisäksi tarpeettomaksi, voitaisiin se hyvällä syyllä kokonaan lakkauttaa”, *Satakunnan Kansa* kannusti. Jos virkaa ei lakkauteta, sen arvoa ja merkitystä voitaisiin korottaa valitsemalla oikeusasiamies pidemmäksi ajaksi kuin vain vuodeksi.[340]

Viran lakkauttamista väläyteltiinkin joulukuussa 1931, kun eduskunnassa käsiteltiin oikeusasiamiehen toimikauden pidentämistä yhdestä vuodesta kolmeen. Keskustelussa pari maalaisliittolaista edustajaa piti virkaa tarpeettomana, kun taas demareiden ja ruotsalaisen kansanpuolueen leirissä oikeusasiamiehen toimea pidettiin merkityksellisenä.[341]

Sosialidemokraatin kolumnisti Sasu Punanen paljasti, että entinen oikeusasiamies Puhakka oli valiokunnassa pitänyt virkaa tarpeettomana, koska työtä ei ollut riittävästi. Sasu Punanen arveli, että elämänmukavuutta harrastava Puhakka oli pitänyt tärkeimpänä tehtävänään palkan nostamista. Hän viittasi tarinaan, jonka mukaan Georg Schauman olisi aikoinaan pyrkinyt oikeusasiamiehen puheille viraston aukioloaikana, mutta ”ei päässyt lainkaan sisälle, lafka oli kiinni”.

”Tri Schauman joka silloin oli eduskunnan jäsen, mainitsi, että hän nostaa myräkän sellaisesta viran hoitamisesta, mutta enempää ei asiasta kuitenkaan kuulunut”, Sasu Punanen kertoi ja kuvaili, että oikeusasiamieheksi tarvitaan sellainen, jolla on harrastusta tarttua epäkohtiin kiinni.[342]

Lakiehdotus kauden pidentämisestä kolmeen vuoteen jäi lepäämään vaalien yli, koska maalaisliittolaisten jarrutuksen takia sitä ei pystytty julistamaan kiireelliseksi.[343]

Keskustelu viran tarpeellisuudesta ei kuitenkaan loppunut. Sanomalehti *Vaasa* asettui kannattamaan viran lakkauttamista.

”Ylimalkaan voidaan kuitenkin myöntää, että toimen hoitajiksi on onnistuttu saamaan luottamusta ja arvoantoa nauttivia lainopillisia kykyjä. Toista on ollut oikeusasiamiehen apulaisten suhteen, joita on valittu ilman enempää harkintaa, pätevyyteen ja arvonantoon katsomatta”, *Vaasa* kirjoitti. Oikeusasiamiehen toimintakertomukset olivat kuitenkin osoittaneet, ettei viralla ollut juuri merkitystä, joten siksi *Vaasa* kannatti viran lakkauttamista. Suurempaa auktoriteettia nauttiva oikeuskansleri voisi ottaa hyvin oikeusasiamiehen tehtävät itselleen, lehti esitti.[344]

Syksyllä 1932 hallitus sitten esitti viran lakkauttamista. ”Oikeusasiamiehen virka lakkautetaan”, otsikoi *Helsingin Sanomat* uutisvoittonsa syyskuussa 1932. Lehden mukaan asiasta oli liikkunut epämääräisiä huhuja, ja sen takia lehti oli kysynyt asiaa oikeusministeri Toivo Kivimäeltä.

”Hallitus perustelee lakkauttamista säästäväisyyssyillä. Oikeusministeriön perusteluja ei vielä haluta antaa julkisuuteen, koska asia ei ole loppuun käsitelty”, *HS* kertoi.[345]

Porvarilehdistö ilahtui ehdotuksesta, tosin säästäväisyyssyitä ei pidetty olennaisina. Mediassa viran hoitamista kuvailtiin puoluepoliittisesti leimautuneeksi ja vuoden pituisen virkakauden takia tempoilevaksi.

Esimerkiksi kokoomuslaisen *Uuden Auran* nimimerkki Aapeli huomautti, että kaksi eri instituutiota hoiti samoja tehtäviä, mutta toinen valittiin vuodeksi kerrallaan ”puoluemerkeissä”.

”Mikä vaara tällaisessa järjestyksessä piilee itse Justitialle, on ilman muuta selvää. Uskon, että ainakin kaikki kokoomukselaiset kannattavat puheenalaista suunnitelmaa, varsinkin sen jälkeen kuin on jo ehditty tavata oikeusasiamiesten jäljiltä juriidisia klohmojakin”, Aapeli järkeili.[346]

Oululainen *Kaiku* arveli, että oikeuskansleri hoitaisi asiat ”melkoista suuremmalla pätevyydellä” kuin oikeusasiamies, jonka ”hoito on jokavuotisten sattumien ja yllätysten varassa, niinkuin viimeksi vuosi sitten nähtiin”.[347]

Kun hallitus antoi esityksensä eduskunnalle, saatiin tietää myös ehdotuksen perustelut. Kuten media oli ounastellutkin, säästöjen lisäksi ”vähiin supistunut työmäärä” ja sama työmaa oikeuskanslerin kanssa saivat hallituksen ehdottamaan viran lakkauttamista.[348]

Hallituksen esitykselle tuli tukea esimerkiksi *Aamulehdestä*[349] ja *Uudesta Suomesta*[350]. Myös *Helsingin Sanomat* huomautti, että ”eduskunnan taholta tapahtuva virkamiesten toimien tarkkailu ei ole parlamentarisesti hallituissa demokratioissa välttämätön eikä yhtä tärkeäkään kuin esim. yksinvallassa”. Se piti hyvänä, että hallituksen esityksen takia tehtäisiin nyt valinta: joko virasta tehtäisiin kokopäiväinen, kansalaisten luottamuksen ansaitseva viranomainen tai sitten se lakkautettaisiin.[351]

Työväenlehdistöstä huokui pettymys. *Suomen Sosialidemokraatti* kummasteli, että lakkauttamisesitys tuotiin samalle eduskunnalle, joka selvällä enemmistöllä oli päättänyt pidentää toimikauden kolmeksi vuodeksi. Uudistuksen jälkeen virkaan olisi helpompi saada sopivia hoitajia, lehti arveli.[352]

Keskusteluun puuttui myös edellinen oikeusasiamies Hugo Lilius. Hän ilmoitti *Turun Sanomien* julkaisemassa kirjoituksessa vastustavansa hallituksen esitystä viran lakkauttamisesta.

”Oikeusasiamieslaitos tukee oikeusjärjestystämme ja lisää oikeusturvaa yhteiskunnassa. Lainvalvonnassa kulkien käsi kädessä oikeuskanslerin kanssa, jonka työtaakkaa jo valitetaan liian raskaaksi ja joka niin ollen tuskin tarpeeksi tehokkaasti voisi yksin hoitaa tätä tehtävää, oikeusasiamies on tärkeä tekijä. Hänen olemassaolonsa jo sinänsä muodostaa moraalisen kontrollin, jota ei ole väheksittävä, jos kohtakaan laitos ei vielä ole kehittynyt siinä määrin kuin suotavaa olisi ollut”, Lilius kirjoitti.[353]

Eduskunnassa viran lakkauttaminen ei ollut läpihuutojuttu, vaan ehdotus joutui vastatuuleen sekä perustuslakivaliokunnassa[354] että suuressa valiokunnassa[355]. Lopulta eduskunta äänesti esityksen kumoon äänin 113–52.[356]

Sanomalehti *Ilkan* nimimerkki T–li arveli, että ratkaiseva rooli viran säilyttämisessä oli entisellä presidentillä,

edistyspuoleen kansanedustajalla K. J. Ståhlbergilla. Hän oli T–lin tietojen mukaan puolustanut virkaa ”aivan vakuuttavasti perustuslakivaliokunnassa, minkä hylkäävä mietintö lienee hänen käsialaansa”.[357]

Oikeusministeri Toivo Kivimäki ilmoitti saman tien, että koska eduskunta ei halua lakkauttaa virkaa, harkitaan vakavasti oikeusasiamiehen tehtävien uudelleen järjestämistä.[358] Hänelle siis koetetaan keksiä ”oikeata työtä”, kuten *Kaiku*-lehden nimimerkki Kirjeenvaihtaja ministerin ilmoitusta luonnehti. Kirjeenvaihtaja myös mainitsi, että eduskunnan tulkinnan mukaan ”edistysmielinen oikeusministeri oli liikkunut lapualaisuuden asioilla esittäessään eduskunnalle viran lakkauttamista”.[359]

Kivimäen lupaama ehdotus tehtävien jakamisesta oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin välillä valmistui pikavauhtia, ja jo neljä kuukautta myöhemmin lehdet selostivat sen pääsisällön. Oikeusasiamies hoitaisi jatkossa yksin puolustusvoimiin ja vankeihin liittyvät asiat.[360]

Oikeusasiamies Hakkila ei ollut täysin rinnoin uudistuksen takana. Hän ei pitänyt oikeaan osuneena ehdotusta, jonka mukaan oikeusasiamiehen päätehtävä olisi ”vankeuslaitoksessa säilytettävinä olevien henkilöittein useinkin verraten toisarvoisten kantelujen ratkaiseminen”, lehdistö raportoi hänen lausuneen eduskunnan täysistunnossa. Hänen mielestään eduskunnalle ei ollut tärkeää valvoa vankiloiden moitteetonta toimintaa vaan sitä, että eduskunnan säätämiä lakeja ylipäänsä noudatettiin. Puolustusvoimat sopisi sen sijaan hänen mielestään oivasti oikeusasiamiehen valvottavaksi. Joka tapauksessa työkentän laajennus vaatisi edes yhden sihteerin palkkaamista.

”En voi tässä yhteydessä olla huomauttamatta, että kun oikeuskanslerilla on apunaan paitsi apulaisoikeuskansleria, neljä vakituista sihteeriä, pitäisi myöskin oikeusasiamiehen saada avukseen vakituinen sihteeri, yksi vakituinen sihteeri, jotapaitsi olisi tämän käsillä olevan uudistuksen toteuttamisen jälkeen myöskin puhtaaksikirjoitustyövoimaa lisättävä oikeusasiamiehen kansliassa”, Hakkila sanoi.[361]

Lakiehdotus hyväksyttiin eduskunnassa, mutta se jäi lepäämään yli vaalien.[362] Sinettinsä uusi laki sai syyskuussa 1933. Samassa istunnossa hyväksyttiin lopullisesti laki, jolla oikeusasiamiehen toimikausi pidennettiin kolmeksi vuodeksi.[363] Läpi meni myös Hakkilan toive saada vakituinen sihteeri.[364]

Kun lakiehdotuksista käytyä eduskuntakeskustelua selostettiin, lehdet nostivat esiin esiin kokoomuksen riveistä isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) kansanedustajaksi siirtyneen Hilja Riipisen. Hän vaati tiukasti oikeusasiamiehen viran lakkauttamista turhana ja sai lehtimiehiltä irvailua, josta ei seksistisiä sävyjä puuttunut. Riipistä nimitettiin Hurjaksi Hiljaksi[365] ja hänen pukeutumistaan kommentoitiin.

”Hilja Riipinen mustassa koltussaan sai ensimmäisen puheenvuoron”, kertoi *Kansan Lehti*.[366]

”Oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen työnjakoa koskevassa jutussa pani Hilja Riipinen, – jolla tällä kertaa oli harteilla hopeakettu ja jokseenkin sananmukaisesti ’ketun häntä kainalossa’ – kovasti kampoihin”, kertoi *Helsingin Sanomien* nimimerkki Eero.[367]

Lakien hyväksymistä vastusti myös vankiruokalausunnoistaan tunnettu entinen oikeusasiamiehen varamies ja IKL:n kansanedustaja Bruno Sundström. Hän piti erityisen vaarallisena sitä, että puoluepoliittisesti valittavan oikeusasiamiehen ratkaistavaksi tulisivat puolustuslaitosta ja suojeluskuntaa koskevat asiat.[368]

Kun viran jatkumiseen ja sen hoitoon liittyvät asiat oli saatu järjestykseen, median kiinnostus oikeusasiamiestä alkoi hiipua.

Vuosi 1933 oli kuitenkin vielä vilkas. Silloin suurimmaksi mediatapahtumaksi nousi Uudellamaalla sijaitsevan Tenholan kunnan kielisuhteita koskeva kiista. Kirkkoherran epäiltiin vääristelleen tilastoja merkitsemällä suomenkielisiä ruotsinkielisiksi, ja sen takia kunnasta tuli ruotsinkielinen. Asiasta kanteli oikeusasiamiehelle Helsingin Aitosuomalainen kerho.[369]

Aamulehti kertoi, että suomenkielisten määrä oli kymmenvuotistarkastuksissa lisääntynyt tasaisesti niin, että vuonna 1920 heitä oli yli 500. Tämä määrä romahti vuoden 1930 laskennassa alle puoleen. Kirkkoherra selitti tätä sillä, että laskennassa joukko seurakunnan suomenkielisiä jäseniä oli antanut merkitä itsensä ruotsinkielisiksi.

Selvitykset saatuaan oikeusasiamies päätyi siihen, että päätös Tenholan ruotsinkielisyydestä saattaa olla väestön todellisia kielisuhteita vastaamaton. Sen takia hän pyysi valtioneuvostoa tekemään luotettavan tutkimuksen, joka olisi ”ympäristön vaikutuksesta riippumaton”. Samalla pitäisi selvittää, miten vuoden 1930 tulokset oikein olivat syntyneet.[370]

Tutkimuksen jälkeen Tenhola muuttui kaksikieliseksi. Toistasataa suomenkielistä oli merkitty kirkonkirjoihin virheellisesti ruotsinkielisiksi.[371]

Oikeusasiamieheltä saatiin myös tulkinta siitä, pitääkö kansanedustajan suorittaa hänelle tuomittu vankeusrangaistus. Kyllä pitää, oikeusasiamies päätti. Kyse oli tilanteesta, jossa kapinasta kahden vuoden kuritushuonetuomion saanut kansanpuolueen maanviljelijä Heikki Niskanen valittiin heinäkuun 1933 vaaleissa kansanedustajaksi. Hän huusi oikeusasiamiestä apuun, jotta pääsisi vankilan sijasta eduskuntaan. Oikeusasiamies huomautti, että valtiopäiväjärjestys ei sisällä mitään määräyksiä, jotka vapauttaisivat kansanedustajan kärsimästä hänelle tuomittua rangaistusta ja kehotti Niskasta ilmoittamaan vankilaviranomaisten välityksellä esteestään eduskunnalle.[372]

Ilkan pakinoitsija Tompan Tuomo nosti edellisvuoden vuosikertomuksesta esille presidentti Ståhlbegin kyydityksen liittyvän detaljin. Yksi kyyditykseen osallistuneista oli kannellut siitä, että häneltä oli otettu sormenjäljet, ja pyysi niiden hävittämistä. Hänestä toimenpide ja erityisesti tuntomerkkien rajaton säilytysaika loukkasivat hänen ruumiillista koskemattomuuttaan ja ihmisarvoaan. Hän myös huomautti, ettei sormenjälkien ottamisesta ollut säädetty laissa ja vaati syyllisiä vastuuseen ministeriä myöten. Oikeusasiamies totesi kantelun aiheettomaksi. Sormenjälkien ottamisesta oli lähetetty sisäministeriön kiertokirje maaherroille.

Tompan Tuomo kiinnitti huomiota siihen ristiriitaan, että vastalauseen sormenjälkien ottamisesta oli esittänyt henkilö, joka oli itse osallistunut toisen ihmisen koskemattomuuden loukkaamiseen ”ihmisarvoa alentavalla muilutuksella”.

”Mutta niinhän se on, että eräitten oikeudentunto herää – ei oikeutta itse loukatessaan vaan – vasta jouduttuaan itse mielestään – vaikkapa rikollisenakin – oikeudettomuudesta kärsimään.”[373]

Vuoden 1933 lopussa Hakkila valittiin lähes yksimielisesti jatkokaudelle: hän sai läsnä olleilta 188 edustajalta 177 ääntä.[374] Varamiehen kisasta tuli tiukka. Kolmannella kierroksella olivat mukana kaksi eniten ääniä saanutta, silloinen varamies Lauri Ailio ja lakitieteen kandidaatti Johan Helo. *HS:n* nimimerkki Eero selosti vaalia kuin urheilukilpailua:

”Mutta nyt se vasta oikein vaikea paikka tulikin.

Helo näet sai 91 ja Ailio 90 ääntä, minkä lisäksi yksi oli äänestänyt Lauri Auliota.

Luettiin liput kahteen kertaan ja hikoiltiin.

Nyt tuli kysymys siitä, hyväksytäänkö Aulio Ailioksi, jota ilmeisesti oli tarkoitettu. Jos ei hyväksytty, oli Helo ilman muuta valittu, mutta jos hyväksyttiin, asia meni arpaan.

Istunto keskeytettiin ja puhemiesneuvosto kutsuttiin koolle. Se katsoi, että kiistanalaisen äänestyslipun kirjoittaja on tarkoittanut äänestää tuomari Ailiota, joten molemmille tuli siis 91 ääntä ja asia joutui arpaan.

Tilanne oli jännittävä.

Edustaja Estlander nosti uurnasta arvan – Ailiolle. Hän siis tuli valituksi.

Sosialidemokraatit eivät olleet tyytyväisiä. Heidän mielestään viallisesti kirjoitettu lippu olisi ollut hylättävä.”[375]

Seuraavina vuosina lehdistö noteerasi pikku-uutisilla muun muassa oikeusasiamiehen nostamat syytteet. Enemmän kiinnostusta herätti tilanne, jossa oikeusasiamies ja oikeuskansleri ajautuivat törmäyskurssille menettelytavasta yliopistolain säätämisen yhteydessä. Ehdotus olisi poistanut opiskelijoilta osakuntapakon.

Kiista koski sitä, että hallitus oli kutsunut koolle ylimääräiset valtiopäivät käsittelemään esitystä. Oikeusasiamiehen mukaan asia olisi hyvin voinut odottaa varsinaisia valtiopäiviä. Menettely teki hänen mukaansa tyhjäksi vähemmistölle perustuslaissa turvatun oikeuden äänestää asia lepäämään vaalien yli. Sen vuoksi menettely ei ollut valtiopäiväjärjestyksen hengen mukainen, oikeusasiamies katsoi. Oikeuskansleri oli eri mieltä.

Lehdistössä käytiin asiasta huutoäänestys, ja oikeusasiamies näytti selviävän voittajaksi. Esimerkiksi *Uusi Suomi*[376] ja *Aamulehti*[377] pitivät hänen näkemystään perustellumpana.

Koko näytelmä sai kyllä medialta kireän arvion.

”Hämmästystä herättää näiden arvokkaassa asemassa olevien viranomaisten erilainen kanta asiassa, ja vielä enemmän se, että täyttä selvyyttä ei asiasta hankittu eikä yksimielisyyttä etsitty, kun tällaiset eri suuntiin käyvät tulkinnat eduskunnalle esitettiin”, *Aamulehti* kummasteli pääkirjoituksessaan.[378]

Kiista päättyi siihen, että ylimääräiset valtiopäivät lopetettiin, koska lakiehdotuksen hyväksymiselle ei ollut edellytyksiä.[379]

Syyskuussa 1940 Hakkila ehdotti rikoslain muuttamista niin, että julkisella paikalla tehdyt pahoinpitelyt olisivat virallisen syytteen alaisia. Aloitteen skuupannut *Uusi Suomi* kertoi, että sen taustalla olivat rautatie- ja linja-autoasemilla vetelehtivien joutilaiden joukkioiden keskinäiset kahakat. Myös sivullisia oli pahoinpidelty.

”Kun laissa ei ole säädetty viralliselle syyttäjälle ensisijaista syyteoikeutta tällaisissa tapauksissa, on oikeusasiamies esittänyt ryhdyttäväksi toimiin sanotun lainsäädännössä olevan puutteellisuuden korjaamiseksi”, lehti raportoi.[380]

Vankilaolot pysyivät uutisissa vuodesta toiseen, ja erityisesti työväenlehdistö patisteli Hakkilaa toimintaan. Sen sijaan oikeistolehdet vähättelivät ongelmaa. Esimerkiksi IKL:n julkaisema *Ajan Suunta* summasi syyskuussa 1937 tilanteen seuraavasti:

”Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomuksesta ilmenee, että hänen pääasiallisimpana tehtävänään on tutkia kuritushuonevankien kanteluita ja valituksia. Edelleen kertomuksesta käy selville, että nämä herrojen murtovarkaitten, rosvojen, murhamiesten ja maankavaltajien kantelut ovat melkein poikkeuksetta täysin aiheettomia. Aiheellisiksikin havaitut ovat aiheellisia vain siksi, että meillä on ’kansanvalta’, joka sallii jumalanpilkkaajien ja kommunistien agiteerauksen, kunhan se vain peitetään muodolliseen laillisuusvaippaan. Kumma virka on eduskunnan oikeusasiamiehen virka.”

Uutisen vieressä oli pilapiirros, jossa vangit juoksevat vankilan portilta jonossa isolle postilaatikolle kirjeet käsissään. Postilaatikon kyltissä lukee osoite: ”Eduskunnan oikeusasiamies”.[381]

Lehden havainto oli sinänsä oikea. *Aamulehden* nimimerkki Salamooni kirjoitti, että vuonna 1936 oikeusasiamiehelle tuli kanteluita ja anomuksia 511, ja näistä 437 eli 85 prosenttia oli ”sellaisia, jotka voi sanoa vankiloissa kyhätyiksi”.[382]

Sotavuosina ja heti sen jälkeen Hakkilalta toivottiin aktiivisuutta muun muassa vankilan ruokapulan takia.

Huomiota herätti hänen tammikuussa 1945 eduskunnassa antamansa lausunto, jonka mukaan vankiloiden arvosteleminen tuntui olevan muotia, vaikka ne olivat erittäin siistejä.

”Oikeusasiamies Hakkila viritti ylistyslaulun vankiloillemme, ’joiden mustaaminen nyt on muuttunut muotiasiaksi’”, kertoi *Vapaa Sana* alaotsikossaan uutisoidessaan oikeusasiamiehen vuosikertomuksen käsittelystä.[383]

Vaikka oikeusasiamiehen päätösten selostaminen lehdissä väheni, Esko Hakkila näkyi julkisuudessa kirjallisten harrastustensa ja radioesitelmiensä takia. Esimerkiksi helmikuussa 1938 hän piti radioesitelmän otsikolla Kansalaisten yhdenvertaisuus lain edessä.[384] Saman vuoden heinäkuussa teemana oli 20-vuotias hallitusmuoto.[385] Kun presidentti Kyösti Kallio haudattiin vuoden 1940 joulun alla, Hakkila piti radiossa muistopuheen.[386]

”Kyösti Kallio oli kansamme kokooja ja eheyttäjä”, *Itä-Häme* kertoi Hakkilan sanoneen.[387] Hakkilalla oli enemmänkin harrastusta Kallion työhön, sillä hän myös toimitti kirjan Kyösti Kallion puheet.[388]

Jatkosodan puhjettua Hakkila piti elokuussa 1941 puheen, jota siteerattiin laajasti mediassa. Ydinviesti oli, että luontainen, linnoitettu itäraja oli ainoa realiteetti, jota itäinen naapuri kunnioitti. Keinotekoinen itäraja oli ollut vaikea puolustaa, ja se oli houkutellut vihollisen yhä toistuviin hyökkäyksiin ja loputtomiin sotiin, Hakkila sanoi.[389]

Hakkilan kirjoittamista kirjoista osa oli oikeudellisia, kuten Miten teen tuloilmoitukseni ja Korkeimman Hallinto-oikeuden päätöksiä verovalitusasioissa. Ensin mainittua kirjaa Otava mainosti lehdissä näin:

”Mainio, perusteellinen apuneuvo kaikille, jotka veroja maksavat ja maksettavaksi määräävät. Laatinut eduskunnan oikeusasiamies Esko Hakkila. Liitteenä 4 valmiiksi täytettyä näytelomaketta. 45 mk, sid. 60 mk.”[390]

Hakkilan toimittamasta Lakiasiain käsikirjasta otettiin neljäs painos kesäkuussa 1936. IKL:n äänenkannattaja Ajan Suunta kehui kirjaa ja kuvaili sen olevan ”erinomainen apu virkamiehille, kunnanmiehille, liikemiehille ja muille lakiasiain tuntemista tarvitseville”.

”Nykyään melkein jokainen kansalainen joutuu niin paljon lakiasioiden kanssa tekemisiin, ettei hänen ole helppo tulla toimeen ilman ’Lakiasiain käsikirjaa’. Se on tarkka, luotettava ja helppo ei-lakimiehenkin käyttää. Tähän asti sitä onkin jo myyty 25,000 kpl”, lehti kertoi lähes mainosmaisessa arviossaan.[391]

Kirjan kustantaja WSOY mainosti kirjaa laajasti. Hinta oli 300 markkaa, ja sen sai myös 50 markan kuukausimaksuin.[392]

Huomiota herätti myös Hakkilan tekemä ja syksyllä 1942 julkaistu elämäkerta kuvanveistäjä Wäinö Aaltosesta. Mainoksissaan WSOY kuvasi Hakkilan olevan Aaltosen taiteen ”parhaita tuntijoita”.[393]

Uuden Suomen laajassa arviossa kirjaa kehuttiin perusteelliseksi ja mainittiin, että ”kirjoittaja on tehnyt työnsä suurella antaumuksella”. Artikkeliin haastateltu Hakkila ei kertomansa mukaan halunnut rajoittua siihen, mikä ”on lähinnä hänen juriidista koulutustaan ja harrastajan edellytyksiään, hän tahtoo olla myös esteettinen karakterisoija ja runollinen tulkitsija”.[394]

Suomen Kuvalehti oli jo ennen kirjan julkaisua ehtinyt tehdä laajan artikkelin Hakkilan taideharrastuksesta. Juttu alkoi näin:

”Yllätimme eduskunnan oikeusasiamiehen Esko Hakkilan pyynnöllä, että saisimme julkaista joitakin kuvia hänen kodissaan olevista taideteoksista.

– Ei kuulu julkisuudelle, oli lyhyt vastaus.

Intimme vastaan ja väitimme, että taide on tavallaan koko kansakunnan omaisuutta sekä että taiteelle ja taiteilijoille on eduksi, että mahdollisimman laajat kansalaispiirit pääsevät taideteoksiin tutustumaan edes kuvien välityksellä.

– Jos asia otetaan siltä kannalta, on kai velvollisuuteni uhrautua, niin vastenmieliseltä kuin tuntuukin vetää yksityisasioita julkisuuteen.”[395]

Artikkelissa esiteltiin Hakkilan kiinnostusta Wäinö Aaltosen lisäksi taiteilija Mikko Oinoseen. Kesäkuussa 1943 Hakkilalta ilmestyikin Oinosesta elämäkerta.[396]

Hakkilan kausi päättyi, kun hänet vuoden 1945 lopussa nimitettiin hallintoneuvokseksi korkeimpaan hallinto-oikeuteen.[397] Eduskunta järjesti tammikuussa 1946 jäähyväistilaisuuden ensimmäiselle pitkäaikaiselle oikeusasiamiehelleen. Puhemies Fagerholm kiitti eduskunnan puolesta Hakkilaa pitkäaikaisesta, menestyksellisestä työstä samoin kuin hänen laatimastaan Suomen perustuslait -teoksesta. Siitä oli ollut eduskuntatyössäkin arvaamaton hyöty, kertoi *Uusi Suomi*. Muistolahjaksi Hakkila sai ”komean pöytälampun”. ”Tilaisuudessa nautittiin virvokkeita”, lehti päätti uutisensa.[398]

Uudeksi oikeusasiamieheksi valittiin kahden äänestyksen jälkeen Reino Kuuskoski. Kakkoseksi jääneestä Mauno Laisaaresta tuli hänen varamiehensä.[399]

Sosialistisen yhtenäisyyspuolueen äänenkannattaja *Vapaa Pohjola* toivotteli Kuuskoskelle menestystä tehtävään ja kehotti välttämään edeltäjänsä huonoa esikuvaa. ”Toivottavasti hän suhtautuu siihen vakavammin kuin edeltäjänsä, joka toimikautenaan harrasti taidekirjojen laatimista. Tulokset olivat kyllä sen mukaiset”, lehti kirjoitti. Se huomautti, että vuonna 1944 vain seitsemän kantelua oli antanut aiheen syytteen nostamiseen. Huomautuksia annettiin 14 ja muistutuksia 5.[400]

REINO KUUSKOSKI 1.1.1946–15.9.1947

”Ei tunne mitään katumuksen ja parannuksen tarvetta”

Oikeusasiamies nostaa syytteitä kommunistien hallitsemaa Valpoa vastaan ja saa vastaansa henkiin herätetyn kommunistilehdistön

Reino Kuuskosken parivuotinen taival oikeusasiamiehenä jäi medianäkyvyydeltään vaisuksi.

Nimityksen jälkeen lehdistö noteerasi, että Kuuskoski oli entisessä virassaan valtioneuvoston esittelijänä vastustanut Väinö Tannerin ja Toivo Kivimäen asettamista syytteeseen. Asiasta kerrottiin, kun sotasyyllisyysoikeudenkäynti päättyi Säätytalolla helmikuussa 1946.[401]

Henkiin herätetty kommunistilehdistö kaiveli Kuuskosken taustaa ja tämän yhteyksiä *Suomalainen Suomi* -nimiseen lehteen. Sosialistinen *Vapaa Sana* kuvaili sitä fasistilehdeksi ja kertoi, että lehden avustajien joukossa on oikeusasiamies Kuuskoski.[402] *Työkansan Sanomat* puolestaan kertoi, että Kuuskoski toimi sotien aikana Itä-Karjalan ”surullisenkuuluisan sotilashallinnon komentajan lainopillisena neuvonantajajana ja jonka niinollen lienee katsottava olevan osavastuussa sanotun sotilashallinnon rötöksistä”. Lehti ei kertomansa mukaan saanut oikeusasiamieheltä vastauksia kysymyksiinsä, mutta ilmoitti saman tien, ettei niitä tarvitakaan. ”Herra Kuuskosken kannanotot viime talvena osoittivat, että hän ei tunne mitään katumuksen ja parannuksen tarvetta. Ei siis myöskään ansaitse pienintäkään myötätuntoa.”[403]

Tammikuussa 1947 lehdistö kertoi, että Kuuskoski oli nostanut syytteitä kenraaliluutnantti Aleks Airon vartijoita vastaan. Syytteeseen Airon huonosta kohtelusta joutui kolme valtiollisen poliisin Valpon työntekijää.[404]

Suomen Kuvalehti vaati maan hallitusta kertomaan, miksi Airon lisäksi kolme muuta kenraalia oli pidätetty. Airon pidätyksen oli kerrottu liittyneen asekätkentäjuttuun, mutta muiden kolmen pidätyksen syystä ei ollut mitään tietoa. Airon pidätys oli kestänyt jo kaksi vuotta. *Suomen Kuvalehti* ihmetteli, oliko Suomessa enää lainkaan oikeusturvaa. ”Samalla on aihetta kysyä, onko lakimieskunnan oikeustajunta täysin turtunut ja mitä tekevät lainkäytön ylimmät valvojat, eduskunnan oikeusasiamies ja valtioneuvoston oikeuskansleri?”[405]

Oikeudenkäynti Valpon miehiä vastaan helmikuussa 1947 herätti suurta huomiota, ja *Etelä-Suomen Sanomat* kertoi, että istuntosalissa oli lehtimiesten lisäksi runsaasti yleisöä. ”Paikalle oli saapunut henkilökohtaisesti turvasäilöstä asianosainen, puseroon, saappaisiin ja housuihin pukeutunut, rasittuneen näköinen kenr. luutn. A. F. Airo.”

Oikeusasiamiehen nostaman syytteen mukaan Airon asetakista ja virkalakista oli poistettu kauluslaattaleijonat ja kokardi, lehden mukaan ”muka sillä perusteella, että asianomainen saattaisi niillä vahingoittaa itseään”. Airo ei myöskään saanut tarvitsemaansa lääkärinapua.[406]

Helsingin raastuvanoikeus päätti tuomita kaksi syytettyä taitamattomuudesta tehdystä virkavirheestä maksamaan 50 päiväsakkoa eli 3 000 markkaa sakkoa. Tuomio tuli kenraalin arvomerkkien poistamisesta Airon asetakista. Kolmannen syytetyn syytteet hylättiin.[407]

Oikeusasiamies määräsi myöhemmin toisenkin syytteen nostettavaksi asekätkennästä epäiltyjen kohtelusta. Heille ei hänen tulkintansa mukaan ollut annettu pidätetyille ja turvasäilöön otetuille kuuluvia etuja ja oikeuksia. Syytteen nostosta kertoessaan *Etelä-Suomen Sanomat* mainitsi, että samanlaisia valituksia oli useita kymmeniä ja ”tulevat ne tiettävästi kaikki samanaikaisesti käsiteltäviksi Turun hovioikeudessa”.[408]

Työkansan Sanomat paheksui, että Kuuskoski oli ”kiirehtinyt” nostamaan syytteen tutkivia viranomaisia vastaan erään tutkintavangin ”muka” laittomasta kohtelusta. Lehti painotti, että valtiovallan toimenpiteet eivät saa rohkaista ”näitä rikollisia jatkamaan toimintaansa kansaa ja laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan”.

”Kun kaikki tiedämme, että asekätkijöitä on jutun selvittämistä haittaavasti ja vakituisesta poliisikäytännöstä poiketen kohdeltu liiankin lempeästi, on tällaiset fasistimielisten röyhkeät yritykset lopetettava itsenäisyytemme ja kansamme edun nimessä. Salaliittolaisten taholta uhkaava vaara ei ole ohi.”[409]

Kuuskosken kausi päättyi ennen aikojaan, kun hän siirtyi korkeimman hallinto-oikeuden jäseneksi syyskuussa 1947.[410] Uudeksi oikeusasiamiehen valittiin hänen varamiehensä Mauno Laisaari.[411]

MAUNO LAISAARI
15.9.1947–31.12.1951

”Ei lainkaan huonompi vastus”

Oikeusasiamies pelaa shakkia vankeja vastaan ja saa kantelumäärät kasvuun

Myös Mauno Laisaaren yli neljä vuotta kestäneellä kaudella medianäkyvyyttä toivat syytteet kommunistien hallitseman valtiollisen poliisin Valpon virkamiehiä vastaan. Laisaaren edeltäjän Reino Kuuskosken nostamia syytteitä eteni oikeuteen, ja Laisaari määräsi itsekin uusia syytteitä nostettaviksi.[412] Jutuissa oli kyse muun muassa siitä, olivatko asekätkentäepäilyjen takia pidätetyt saaneet kaikki tutkintavangeille kuuluneet oikeudet.

Kommunistilehdet olivat syytteistä näreissään, ja ne kävivät aktiivista propagandasotaa oikeusasiamiestä vastaan. Eräästä syytteestä kertoessaan kommunistisen puolueen pää-äänenkannattaja *Työkansan Sanomat* totesi, että Kuuskoski ”ilmeisesti Itä-Karjalan sotilashallinnon palveluksessa ollessaan ei saanut vielä täysin tyydytetyksi neuvostovastaista intohimoaan”.[413]

Erityisen järkyttynyt *Työkansan Sanomat* oli syytteestä, jonka Kuuskoski oli määrännyt nostettavaksi Valpon apulaispäällikköä Risto Hölttää vastaan. Syyte nostettiin lehden sanojen mukaan ”yhteisymmärryksessä asekätkijöiden kanssa”. Selostaessaan oikeuskäsittelyn alkamista lehti otsikoi näin: ”Törkeä oikeusmurha tekeillä tuomari Risto Hölttää vastaan”.

Lehden kuvailun mukaan tapaus osoitti ”ns. oikeuslaitoksen keskuudessa vallitsevan hirvittävän mädännäisyyden”. Hölttä oli vanginnut täysin aiheesta asekätkijöiden johtomiehen, kenraalimajuri Ilmari Karhun. Liittoutuneiden valvontakomission antama kirjallinen todistus osoitti ”kumoamattomasti Karhun syyllisyyden”, lehti kertoi. Tästä huolimatta Kuuskoski oli ”juljennut nostattaa” Hölttää vastaan syytteen. Apuna tässä oli se, että korkein oikeus oli ”vertaansa vailla olevalla kyynisellä häikäilemättömyydellä” sivuuttanut valvontakomission todistuksen Karhun syyllisyydestä ja hylännyt häntä vastaan nostetut syytteet.[414]

Hölttää vastaan nostetuille syytteille kävi nolosti: raastuvanoikeus lopetti jutun käsittelyn, koska asia olisi pitänyt käsitellä sotaylioikeudessa.[415] Tämä antoi *Työkansan Sanomille* aiheen ilakointiin. ”’Lainvalvoja’ ei tunne maan lakia”, lehti otsikoi.[416]

Oikeusasiamies Laisaaren kanssa *Työkansan Sanomat* kävi kireän sananvaihdon. Lehti syytti Laisaarta siitä, että hän olisi edistänyt kenraali Airon ”häväistyskirjasen” – nimeltään Liikekannallepano salaliitto – julkaisemisessa.

”Oikeusasiamies Laisaaren asenne rohkaissut Airon häväistyskirjasen levittäjiä?”, lehti kysyi otsikossaan tammikuussa 1948. Lehden mukaan kirjanen oli todettu lainvastaiseksi, mutta sen levittämisestä olisi neuvoteltu ylimpien laillisuusvalvojien kanssa, oikeusasiamiehen kanssa jopa ennen kirjasen painattamista. Laisaari ei lehden mukaan asettunut vastustamaan kirjasta. Lehti kysyi asiaa suoraan Laisaarelta, ja tämä ilmoitti pitävänsä kirjasen ”laillisuutta tai laittomuutta tulkintakysymyksenä”. Hän kiisti kuitenkin ”antaneensa julkaisemiseen suoranaista hyväksymistään tai neuvottelun tapahtuneen ennen painatusta”.

”Edelläkerrotut tiedot saattavat oikeusasiamies Laisaaren verraten outoon valoon. Henkilö, joka virka-asemansa kautta on maan korkeimpia lainkäytön valvojia, on ilmeisesti parhaimmassakin tapauksessa tullut asenteellaan rohkaisseeksi hallitusta häpäisevän kirjasen levittäjiä. Asiassa tuntuu vielä olevan joitakin hämäriä puolia, jotka kaipaisivat virallista selvitystä”, *Työkansan Sanomat* arvioi.[417]

Seuraavana päivä lehti julkisi uuden uutisen, joka sisälsi Laisaaren nelikohtaisen oikaisuvaatimuksen. ”1) Kuten puhelintiedusteluunne vastasin, ei kanssani ole ennen eikä jälkeen kirjan julkaisemisen neuvoteltu sen julkaisemisesta tai levittämisestä”, Laisaari aloitti. Hän jatkoi, että eräs kansanedustaja oli käynyt hänelle jättämässä kirjasen sen julkaisemisen jälkeen muttei kertonut, missä tarkoituksessa kirja hänelle jätettiin. Mitään neuvotteluja ei tähän jättämiseen sisältynyt, eikä Laisaarelta myöskään kysytty neuvoja.

Lehti tulkitsi, että Laisaaren oikaisuvaatimus vahvisti lehden tiedot tapaamisesta. Kansanedustaja kavereineen taas näytti nojautuneen väitteeseen, jonka mukaan Laisaari olisi näyttänyt kirjaselle vihreää valoa. ”Oikeusasiamies Laisaaren nimi joutui täten kehnon asian kilveksi”, lehti päätti.[418]

Oikeusasiamiehen nostamista Valpo-syytteistä erikoisin liittyi Reino Arvid Kivekkään pidättämiseen asekätkennästä epäiltynä. Hänet pidätettiin, koska hänen nimensä alkoi K:lla, kiteytti jutun luonteen *Sosialidemokraatti*. Oulun sotilaspiirissä tehdyn tutkinnan yhteydessä oli nimittäin selvinnyt, että asekätkentään oli sekaantunut luutnantti, jonka sukunimi alkoi K:lla. Valpon toimistopäällikkö heitti ilmoille villin arvauksen, että kyseessä voisi olla Kivekäs. Tämän arvailun perusteella Kivekäs pidätettiin, ja häntä pidettiin sellissä melkein viikko. Sinä aikana selvisi, ettei hän ollut voinut sekaantua asekätkentään, koska hänet oli jo kotiutettu ennen rikospäivää.

Kaksi valpolaista sai Kivekkään laittomasta pidätyksestä tuomion Turun hovioikeudessa. Nimiarvauksen tehnyt toimistopäällikkö tuomittiin erittäin raskauttavien asianhaarojen vallitessa huolimattomuudesta tehdystä virkavirheestä kahdeksi kuukaudeksi vankeuteen. Pidätyksestä päättänyt esimies sai huolimattomuudesta tehdystä virkavirheestä 10 000 markan sakot.[419]

Oikeusasiamies Laisaari nosti myös syytteen siitä, että vuonna 1945 tapahtuneessa emigranttivenäläisten pidätyksessä oli kotietsinnällä kadonnut kultaa ja jalokiviä noin miljoonan markan arvosta. Laisaari määräsi syytteeseen Valpon silloisen päällikön N. Saarnion. Uutinen oli ilmeisen arkaluonteinen, koska se kierrätettiin Ruotsin kautta. Suomalaiset lehdet siteerasivat *Stockholms Tidningenin* juttua.[420]

Myöhemmin lehdet kertoivat, että kulta ja arvoesineet olivat päätyneet valvontakomissiolle. Arvoesineet olivat kuuluneet asiakkaille. He olivat jättäneet ne korjattaviksi miehelle, joka pidätettiin valvontakomission määräyksestä. Oikeus velvoitti valtion korvaamaan kadonneet esineet omistajille.[421]

Turun hovioikeus hylkäsi Saarniota vastaan nostetun syytteen arvoesineiden katoamisesta. Ratkaisussa otettiin huomioon ”maassa silloin vallinneet olosuhteet ja muut jutussa ilmenneet asianhaarat”, kertoi *Uusi Suomi*.[422]

Sosiaalidemokraattien Laisaari antoi puolueensa päääänenkannattajalle *Suomen Sosialidemokraatille* laajan haastattelun tammikuussa 1948. Neljän kuukauden kokemus uudessa virassa oli osoittanut tehtäväkentän laajaksi.

”Kun otetaan huomioon, että oikeusasiamiehen valvottaviksi kuuluvat maan kaikki virkamiehet ministereistä kätilöihin saakka ja että nykyinen aika on hallinnollisestikin niin monimutkainen, että lainsäädäntöelimet jatkuvasti työskentelevät korkeapaineella uusien lakien ja asetuksen antamiseksi, käsittää minkälaisia mahdollisuuksia yhdellä miehellä on hoitaa täydellisesti oikeusasiamiehelle lain mukaan kuuluvat tehtävät”, Laisaari harmitteli. Hänen mukaansa kantelut olivat lisääntyneet niin paljon, ettei yksikään oikeusasiamies ollut pystynyt täyttämään perustuslakivaliokunnan toivetta, että jokainen vankila tarkastettaisiin kerran vuodessa.

Laisaari kertoi haluavansa lisätä tarkastuksia, koska kirjallisten kanteluiden perusteella päästiin harvoin kiinni ”pahan juuriin”. Virkamiesten virheet johtuivat kuitenkin yleensä joko huolimattomuudesta tai tietämättömyydestä. Tahallisia laittomuuksia ei ollut tullut esiin.

”Ikävintä on, että suurin osa kanteluista tulee sellaisilta henkilöiltä, jotka ovat yhteiskunnan vähäosaisimpia – sairaita, vankeja y.m. sellaisia – jotka eivät pysty riittävästi asiaansa selvittämään ja joiden väittämiä laittomuuksia ei voida todistajien puutteessa selvittää”, Laisaari sanoi ja jatkoi: ”Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, ettei oikeusasiamiehen toimessa siihen liittyvistä suurista valtuuksista huolimatta ole saatavissa aikaan mitään huomattavia näkyviä tuloksia. Oikeusasiamiehen merkitys on lähinnä ennakolta estävä.”[423]

Aivan kuten Laisaari totesi haastattelussa, kanteluiden määrä oli lisääntynyt niin paljon, että *Uusi Suomi* otsikoi vuoden 1947 toimintakertomusta koskevan uutisen näin: ”Paljon työtä eduskunnan oikeusasiamiehellä”. Uutisen mukaan kertomusvuoden aikana oli saapunut 1 108 uutta kantelua.[424]

Laisaari oli julkisuudessa myös shakkiharrastuksensa takia. Keväällä 1950 hän piti radiopakinan aiheesta Shakki – lempiharrastukseni.[425] Elokuussa 1951 Laisaari voitti Työväen Shakkiliiton mestaruuden.[426]

Tammikuussa 1950 Laisaari pelasi shakkia samanaikaisesti 16:ta vankia vastaan Sörnäisten vankilassa. Tilaisuutta seurannut Sosialidemokraatin toimittaja luonnehti oikeusasiamiehen ensi siirtojen olleen ”tosi ’ammattimiehen’ tekoa”.

”Ne tapahtuvat nopeasti, mutta sitä harkitummin. Vasta parin, kolmen kierroksen jälkeen vauhti hieman hidastuu. Katselijat, parisenkymmentä vankia, seuraavat simultaania sivusta. Ollaan jännittyneitä – omien puolesta, totta kai. Vankilan parhaat pelaajat ovat kuuleman mukaan remmissä, mutta oikeusasiamies on vaarallinen, vaikka ’taisteleekin’ yksinään kuuttatoista vastaan…”

Toimittaja lyöttäytyi juttusille lähimpien vankien kanssa. ”Ja ellemme näkisi heidän yllään raidallisia pukuja, varmaankin unohtaisimme olevamme siellä, mistä ulospääsy on hyvin vaikea”.

Kuudestatoista ottelusta Laisaari voitti kaksitoista, hävisi kaksi, ja kaksi ottelua päättyi tasapeliin.

”Ei lainkaan huonompi vastus”, Laisaari kommentoi *Sosialidemokraatille*. ”Suunnilleen samanlainen, jollaisen saa otellessaan jotain maaseutukaupunkia vastaan.”[427]

Laisaaren kausi päättyi vuoteen 1951, kun hän hävisi marraskuussa oikeusasiamiehen vaalin Paavo Kastarille.[428] Kuukautta myöhemmin tasavallan presidentti nimitti hänet rautatiehallituksen tariffiosaston johtajaksi.[429]

PAAVO KASTARI
1.1.1952–31.7.1956

”Paljastava isku”

Oikeusasiamies räjäyttää poliittisen atomipommin ja ajaa Salaputkijutun syytteitä valtakunnanoikeudessa

”Tule kuuntelemaan, minä räjäytän kohta poliittisen atomipommin.”

Näin sanoi oikeusasiamies Paavo Kastari, kun hän törmäsi eduskuntatalon käytävällä Suomen Kuvalehden toimittajaan Matti Kurjensaareen.

”Noudatin neuvoa ja parvekkeelta todistin, kun pommi räjähti ja ns. salaputkijuttu syntyi. Kysymys ei ollut enemmästä eikä vähemmästä kuin ministerin aseman väärinkäytöstä taloudellisessa hyötymismielessä”, Kurjensaari muisteli vuonna 1966.[430]

Poliittinen atomipommi oli päätynyt Kastarin tutkittavaksi sen jälkeen, kun valtiontilintarkastajat olivat maaliskuussa 1952 kiinnittäneet huomiota jo aiemmin julkisuudessa pyörineeseen Salaputki Oy:n avustusasiaan. Heidän mukaansa yhtiö oli ollut konkurssikypsä jo vuoden 1948 lopussa, mutta silti se sai puoli vuotta myöhemmin valtiolta 2,5 miljoonan markan avustuksen. Avustusta myönnettäessä yhtiön taloudellinen tilanne oli päättäjien tiedossa. Asian tarkempaa tutkimista varten valtiontilintarkastajat siirsivät asian oikeusasiamiehelle.[431]

Puolen vuoden kuluttua Kastari esitteli eduskunnalle selvitystensä tuloksen. *Etelä-Suomen Sanomien* mukaan eduskunta kuunteli täysin hiljentyneenä oikeusasiamiehen 20-sivuista lausuntoa. Se päättyi toteamukseen, jonka mukaan neljä K.-A. Fagerholmin (sd) hallituksen demariministeriä oli Salaputki Oy:n asiassa edistänyt ”ilmeistä laittomuutta ja virka-asemaansa maan ilmeiseksi vahingoksi tahallansa selvästi lainvastaisesti väärin käyttäneet”.

Suurimpana konnana näyttäytyi aiempi toinen maatalousministeri Jussi Raatikainen, joka oli myös Salaputken johtokunnan puheenjohtaja ja yhtiön osaomistaja. Hän oli joutumassa henkilökohtaiseen vastuuseen yhtiön vekseleistä ja muista sitoumuksista, joten hän keksi eräänlaisen koplauksen. Kun yhtiön pelastusyritykset olivat epäonnistuneet, yhtiö anoi maatalousministeriöltä 2,5 miljoonan markan avustusta tilanteessa, jossa sen velat olivat 7,5 miljoonaa markkaa. Avustus myönnettiin kokouksessa, josta sekä pääministeri että valtiovarainministeri olivat poissa. Varsinainen esittelijä kieltäytyi esittelemästä asiaa, joten tilalle otettiin ad hoc -esittelijä. Kun yhtiö päätyi konkurssiin, avustussumma jäi kokonaan valtion vahingoksi.

Kun oikeusasiamiehen selostus oli kuultu eduskunnassa, demarit pitivät ryhmäkokouksen. Sen jälkeen kaksi silloista ministeriä, Matti Lepistö ja Onni Peltonen, pyysivät eroa hallituksesta. Kaksi muuta, Jussi Raatikainen ja Aleksi Aaltonen, eivät enää silloin olleet ministereinä.

”Tapaus aiheutti eduskunnassa erittäin kiintoisan tilanteen. Se tuli suurimmalle osalle eduskuntaa täytenä yllätyksenä”, *Etelä-Suomen Sanomat* raportoi.[432]

Tapaus nousi etusivun uutiseksi, ja asia sai luonnollisesti poliittisia sävyjä. *Suomen Sosialidemokraatti* piti tärkeänä, että asia selvitetään perusteellisesti ja syylliset saatetaan edesvastuuseen.

”Ilmeisesti on niin, että vuonna 1949 eräs sos.-dem. ministeri on käyttänyt virka-asemaansa väärin, mikä on valitettavaa ja tuomittavaa. Todennäköiseltä niin ikään näyttää, että muut jutun yhteydessä mainitut, hänen silloiset hallitustoverinsa, ovat hänen esityksiinsä luottaessaan joutuneet harhaanjohdetuiksi ja sen kautta osasyyllisiksi moitteenalaiseen tekoon”, *Sosialidemokraatti* kirjoitti pääkirjoituksessaan.[433]

Vasemmalta laidalta vaadittiin lisää päitä vadille. *Työkansan Sanomien* mielestä oikeusasiamies oli tarkoituksellisesti sivuuttanut koko Fagerholmin hallituksen vastuun rikoksesta.

”Koko hallitus on osallistunut rikokseen ja tehnyt sittemmin parhaansa sen salaamiseksi. Maamme koko työkansalle selviää sosdem-oikeistojohdon ”salaputkesta”, millaisen rikollisjoukkion kanssa ollaan tekemisissä. Ei voida tinkiä vaatimuksesta, että kaikki syylliset on saatettava vastuuseen.”[434]

Lehdistössä pidettiin Salaputkijuttua esimerkkinä laajalle levinneestä korruptiosta, ja oikeusasiamies sai tunnustusta ”paljastavasta iskustaan”, kuten *Vapaan Sanan* pakinoitsija Hapan sitä kutsui.[435]

Uuden Suomen mukaan ”yleiseen mielipiteeseen on päässyt tunkeutumaan pahoja epäluuloja esim. siitä, kestääkö eräiden poikkeusajan synnyttämien virallisten elimien toiminta täyden päivänvalon”.

”Näissä epäluuloissa voi olla sekä aiheetonta että aiheellista, mutta oikeusasiamiehen paljastaman tapahtumasarjan jälkeen ei ole mitään toivoa epäluulojen hälvenemisestä, ellei täyttä tuuletusta saada aikaan. Ministeriskandaali kohdistuu kansan itsensä valitsemiin luottamusmiehiin, joille kuitenkin pitäisi asettaa korkeimmat kansalaiskuntoa ja moraalia koskevat vaatimukset”, kirjoitti *Uusi Suomi*.[436]

Hufvudstadsbladetin mukaan paljastus koski tällä kertaa demareita, mutta muilla ei ollut mitään syytä lyödä rintaansa ja huutaa: jumalan kiitos emme ole niin kuin nämä. Yleisen mielipiteen mukaan monilla muillakaan ei ollut ”puhtaita jauhoja säkissä”.

”Yleisö seuraa erityisellä kiinnostuksella sen puhtaanapitokampanjan jatkoa, jonka oikeusasiamies eilen niin tehokkaasti aloitti. Ja myös valtiontilintarkastajat ansaitsevat tunnustuksen sanan siitä, että he veivät hänet oikealle ladulle”, *Hufvudstadsbladet* kirjoitti.

Maakansa kutsui asiaa murheelliseksi.

”Ei ole kenenkään kunniaksi, että valtioneuvoston jäsenet ovat toimineet tavalla, joka on ollut korkean virka-aseman ja valtion varojen väärinkäyttämistä. On toivottava, että ne toimenpiteet, joihin oikeusasiamies on ollut velvollinen ryhtymään, kaikuvat vakavana varoituksena kaikille niille, jotka hoitavat yhteiskunnan asioita, toimia nuhteettomasti sekä lain että omantunnon edessä”, *Maakansa* kirjoitti.[437]

Helsingin Sanomat kiinnitti huomiota siihen, että demarien eduskuntaryhmä tuomitsi ministeriensä menettelyn saman tien, jäämättä odottamaan oikeuden tuomiota. ”Nähtävästi tultiin siihen tulokseen, että tämä oli ainoa mahdollinen toimintatapa puolueen etua silmälläpitäen.”[438]

Kauppalehti nostatti myös toisenlaista skandaalia. Se kyseli, miksi oikeusasiamies ”saapui tutkimuspöytäkirjoineen eduskuntaan juuri viime perjantaina – ei aikaisemmin eikä myöhemmin”. Samana päivänä Helsingissä alkoi Pohjoismaiden sosiaalidemokraattien neuvottelukokous, johon osallistuivat muiden muassa Ruotsin pääministeri Tage Erlander sekä Norjan ja Tanskan entiset pääministerit.

”Kun nimittäin on kysymys kuukausien työn tuloksena syntyneestä asiakirjasta, on sen esittäminen nimenomaan tapahtuneella tavalla ja määrättynä hetkenä synnyttänyt epäilyjä siihen liittyvistä taka-ajatuksista. Onko näissä epäilyksissä perää, se nähtäneen, niin kuin sanottu, jutun kaikkien seuraamusten muutenkin selvitessä”, *Kauppalehti* spekuloi.[439]

Paavo Kastari vastasi tähän spekulaatioon lehdistötiedotteella. Hänellä ei kertomansa mukaan ollut aavistustakaan tällaisesta kokouksesta ennen kuin hän näki seuraavana päivänä lehdessä kolmen entisen tai nykyisen pääministerin kuvat.

”Työn paineen alla en ollut valitettavasti lukenut tarkoin edellisten päivien lehtiä. Valitan onnetonta yhteensattumaa, jonka olisin väistänyt, jos olisin siitä tiennyt – siitäkin huolimatta, että asia olisi silloin voinut tulla julkisuuteen itsenäisyyspäiväviikolla”, Kastari lausui.

Kastarille ei tiedotteen mukaan mainittu kokouksesta myöskään silloin, kun hän ilmoitti perjantaiaamuna puhelimitse eduskunnalle aikovansa jättää kirjelmän. Puhelun aikana kuitenkin neuvoteltiin asian siirtämisestä seuraavalle tiistaille. Tähän Kastari ei katsonut voivansa suostua, sillä hän oli jo allekirjoittanut asiakirjan. Se oli siten lain mukaan jo tullut julkiseksi, ja kenellä tahansa olisi ollut oikeus saada siitä tieto. Eräs lehtimies olikin ehtinyt tiedustella häneltä asiaa sinä aamuna tietämättä, että se tulee esille eduskunnassa.[440]

Kastarin selitys sai ymmärtämystä mutta myös arvostelua.

”Eduskunnan oikeusasiamies Kastarikin näkyi jo pyytäneen anteeksi, että tuli paljastaneeksi neljä ministerihuijaria juuri sosdem-herrojen pohjoismaisen kalabaliikin eli rähinäjuhlan aattona. Jos hän olisi mukamas tietänyt tuon kalabaliikin olevan niin lähellä, olisi hän voinut siirtää paljastuskirjelmänsä eduskunnalle esittämisen toiseen ajankohtaan”, *Työkansan Sanomien* nimimerkki Liukas Luikku veisteli ja jatkoi:

”No, tätä te Toholammin asukkaat ette taas ymmärrä, sillä olette varmaan luulleet niinkuin minäkin, että, rikollinen on otettava kiinni aina silloin, kun siihen on tilaisuus. Mutta eduskunnan oikeusasiamies onkin sitä mieltä, että jos ajankohta on rikolliselle sopimaton, voi vangitsemisen siirtääkin.”[441]

Sosialidemokraatin nimimerkki Jahvetti esitti peitellyn uhkauksen Kastarille.

”Ja Eduskunnan Herra Oikeusasiamiehestäkin voitasiin tehdä tarpeen tullen paljastuksia hänen edesmenneiltä vuosiltaan. Ei tosin siinä mielessä kuin hän. Mutta jossakin muussa.”[442]

Työkansan Sanomat huomasi kirjoituksen ja tulkitsi, että Jahvetti uhkasi ja pelotteli Kastaria.[443]

Itse Salaputkiskandaalista lehdistö ennakoi, että paljastukset eivät voi johtaa muuhun kuin valtakunnanoikeuteen. Näin sitten kävikin.

Syytteen nostamista pohtiessaan perustuslakivaliokunta kuuli asiantuntijana entistä oikeusasiamiehen varamiestä, vankilaruokalausunnoillaan kohua nostattanutta professori Bruno A. Sundströmiä, joka nyt oli muuttanut sukunimensä Salmialaksi. Hänen mukaansa mitään näyttöä kenenkään syyllisyydestä ei ollut eikä syytteitä siten pitäisi nostaa.[444]

Asiantuntijoiden mielipiteet jakautuivat, ja lopulta eduskunta päätti suurella äänestenemmistöllä asettaa syytteeseen koko ministerikvartetin.[445]

30. kesäkuuta 1953 Säätytalolla alkaneessa oikeudenkäynnissä syytettä ajoi oikeusasiamies Kastari. Asia pysyi etusivun juttuna, ja media selosti oikeudenkäyntiä repliikkien tarkkuudella. Lehdet muun muassa kertoivat, että silloinen eduskunnan puhemies K.-A. Fagerholm joutui antamaan todistajanlausuntonsa kahteen kertaan, koska ensimmäisellä kerralla magnetofonit eivät toimineet.[446]

Kastari joutui pyöritykseen, kun syytetyt väittivät kuulustelumenetelmien olleen epäasianmukaisia ja oikeusasiamiehen kirjelmän ”yksipuolisesti väritetty”. Kastarin mukaan kuulustelut olivat olleet ”perin vaikeita syytettyjen muistamattomuuden vuoksi, mistä on ollut myöskin seurauksena se, että syytetyt ovat valitettavan usein joutuneet parantamaan muistiaan ja tekemään sen mukaisia muutoksia pöytäkirjoihin”, *Vapaa Sana* kuvaili.[447]

Oikeudenkäynnin paljastuksiin kuului myös se, että Kastari oli merkinnyt muistiin keskustelun, jonka hän oli käynyt eduskunnan kuppilassa erään todistajan kanssa. Sosialidemokraatin mukaan todistaja piti tällaista menettelyä ”sopimattomana ainakin eduskunnan oikeusasiamiehelle”.[448]

Syytetyt saivat sotkettua asiaan myös silloisen pääministerin Urho Kekkosen. *Työkansan Sanomien* pakinoitsijan mukaan demarijohto kutsuikin Kastaria Kekkosen kätyriksi.[449] Asia liittyi siihen, oliko Kastari ollut yhteydessä Kekkoseen ennen kuin Salaputkijuttu tuli julkisuuteen. Kastari kertoi oikeudessa, että pääministeri oli erään toisen asian yhteydessä kysynyt Salaputkiselvityksen edistymisestä pari kuukautta ennen hänen päätöstään, mutta sen jälkeen hän ei ollut Kekkosen kanssa keskustellut.[450]

Kekkonen selvensi asiaa omalla lausunnollaan. Hän kertoi soittaneensa Kastarille, kun hän oli kuullut tämän kutsuneen eräitä Fagerholmin hallituksen ministereitä kuulusteluihin. Sen jälkeen asiaan ei ollut palattu, eikä Kekkonen kertomansa mukaan ollut tiennyt Kastarin lausunnosta ennen kuin se esitettiin eduskunnalle.

”Syytetyillähän on oikeus valita puolustustapansa, mutta väärät perustelut on pakko oikaista”, Kekkonen lausui.[451]

Oikeudenkäynnin lähestyessä loppuaan *Sosialidemokraatti* otsikoi uutisensa toiveikkaasti: ”Oikeusasiamies avun tarpeessa”.[452]

Toiveikkuus ei ollut aivan perusteetonta. Valtakunnanoikeus antoi syyskuussa 1953 Vapaan Sanan kuvailujen mukaan ”siloitellun päätöksen”.[453] Se tuomitsi Jussi Raatikaisen tahallisesta, hyötymistarkoituksessa tehdystä virkarikoksesta 75 000 markan sakkoihin tai varojen puutteessa pidettäväksi 150 päivää vankeudessa. Toinen entinen ministeri Matti Lepistö sai varomattomuudesta tehdystä virkavirheestä 35 000 markan sakot. Vaihtoehtona oli 50 päivää vankeutta.[454]

Sosialidemokraatti lähestyi asiaa positiivisen kautta: ”Aaltonen ja Peltonen syyttömät”, lehti julisti otsikossaan. Juttu oli kuvitettu tupakointikuvalla, jossa Raatikaisen avustaja tarjosi ennen tuomion julistamista tulta Kastarille.[455]

Pääkirjoituksessaan *Sosialidemokraatti* arvioi, että Salaputkijuttu oli ”ennen kaikkea poliittinen ase Sosialidemokraattista puoluetta vastaan”. Se paheksui edelleen, että juttu tuotiin julki ”pohjoismaisten juhlien koho-ohjelmanumeroksi” ja mainitsi, että oikeusasiamies oli aiheettomasti sekoittanut juttuun Aaltosen ja Peltosen. Kaksi muuta sen sijaan tuomittiin, lehti totesi.

”Asian laatuun katsoen voidaan nyt vain toivoa, että eduskunnan oikeusasiamies tällä tavoin luistavasti alkuun päästyään yleensäkin syventyy julkisen palvelun asioihin, niin ettei lihavien kamelien nieleskely pahemmin nikottaisi valtakuntaa sen juuri vakavasti syvennyttyä hyttysten kuurnitsemiseen”, *Sosialidemokraatti* kirjoitti.[456]

Vähättelyä jatkoi lehden pakinoitsija Jahvetti. Hänen mukaansa seitsemästä syytteestä vain kaksi hyväksyttiin, toinenkin niistä lievennettynä. Hän kyseli, oliko valtakunnanoikeus todella olemassa ”pienehköjen sakkorangaistusten napsimista varten”.

”Emme ole tuonut tätä esille ketään puolustaaksemme, vaan yksinomaan sen vuoksi, että kun aikoinaan uskalsimme hieman arvostella syyttäjää, Eduskunnan Herra Oikeusasiamiestä hänen liian railakan liikkeellelähtönsä vuoksi, niin eräät kommunisti- ja porvarilehdet pitivät sitä täysin sopimattomana. Kansalaiset päätelköötnyt puolueettoman oikeusistuimen tuomioiden jälkeen, oliko tähän arvosteluumme aihetta vai ei.”

Jahvetti toivoi oikeusasiamiehen ahkeroivan edelleen innokkaasti väärinkäytösten kimpussa, mutta toivoi, että ”hänen seuraava saaliinsa olisi mittasuhteiltaan paljon, paljon suurempi kuin tämä”.[457]

Helmikuussa 1956 oikeusasiamiehen toimintaa esiteltiin *Suomen Kuvalehden* artikkelissa. Lehden mukaan oikeusasiamiehen virasto oli nykyisin ”miehitetty erityisen pätevillä voimilla”, sillä Kastari oli Helsingin yliopiston apulaisprofessori ja varamies Lassi Kilpi ”ei hänkään taida olla prefessuurista kaukana”.

”Kanteluaiheet saattavat joskus tuntua vähäpätöisiltä, mutta onhan pienikin vääryys vääryyttä. Ateenalainen lainsäätäjä Solon sanoi: ’Ihannevaltio on sellainen, missä vääryys vähäisintä kansalaista kohtaan käsitetään vääryydeksi kaikkia kohtaan.’ Muualla on tästä ihanteesta loitottu, mutta ei oikeusasiamiehen virastossa.”[458]

Kastari sai kautensa loppupuolella aikaan pienen myrskyn lausuttuaan eduskunnassa näkemyksensä vuoden 1956 yleislakosta. Kastarin mukaan työmarkkinajärjestöt olivat pyrkineet vastoin perustuslain henkeä ja muotoa vaikuttamaan valtioelimille kuuluviin asioihin järjestämällä muun muassa poliittisia lakkoja. Piikki oli suunnattu erityisesti yleislakkoa vastaan, mutta se sisälsi myös arvostelua virkamiesten lakkoilusta ja maataloustuottajien luovutuslakosta.

”Etujärjestöt ovat anastaneet aseman, joka ei niille kuulu. Tämä uhkaa viedä ja on jo vienytkin valtiovallalta kyvyn oikeisiin ratkaisuihin ja riistänyt siltä arvovaltaa”, Kastari sanoi.[459]

Lehdet huomauttivat, että oikeusasiamiehen puheenvuoro eduskunnassa oli jo itsessään harvinainen, jopa ”ainutkertainen”, kuten *Maaseudun Tulevaisuus* tilannetta luonnehti.[460] Varsinkin vasemmistolehdet kuvailivat puheenvuoroa suoraksi hyökkäykseksi perustuslaillista lakko-oikeutta vastaan. *Työkansan Sanomat* kutsui puheenvuoroa ”hämmästyttäväksi” ja kertoi sen antaneen aiheen kysyä, kenen tilauksesta se oli laadittu.[461] Lehti jatkoi kummastelua pääkirjoituksessaan.

”Ja suorastaan inhoittavaa oli kuulla eduskunnan oikeusasiamiehen – ’lain korkeimman valvojan’, kuten hän itse nimitti itseään – ryhtyvän eduskunnassa latelemaan kokoomuksen ja työnantajain paksuimpia ja kuluneimpia propagandaväitteitä.”[462]

Sosialidemokraatin nimimerkki Nikodemus mainitsi, että eduskunnassa käydyn ”keskustelun kuluessa mainittiin laittomassa virkamieslakossa olleen yhtenä rintamasoturina mukana jopa oikeuskanslerinkin ja nostaneen lakkoajaltaan palkankin valtiolta”.[463]

Sen sijaan esimerkiksi *Helsingin Sanomat* totesi oikeusasiamiehen puheenvuoron olleen ”juridiselta kannalta mainio alustus”.[464]

Kastari palasi teemaan pari kuukautta myöhemmin pitäessään esitelmän Valtiotieteellisen yhdistyksen kokouksessa Säätytalolla Helsingissä. Kastarin mukaan yleislakon ei tarvinnut olla tavoitteeltaan vallankumouksellinen ollakseen perustuslain vastainen.

”Tavallinen lakko katsotaan kaikissa maissa oikeuden vastaiseksi, jos se on tarkoitettu painostamaan viranomaista tämän ratkaisuvaltaan kuuluvassa asiassa”, *Länsi-Savo* siteerasi Kastaria. Virkamiehillä ei Kastarin mukaan ole lakko-oikeutta lainkaan. Sodan jälkivuosina näitä periaatteita rikottiin, ja lakkovillitys tarttui Kastarin mukaan virkamiehiinkin.

”Tärkeätä on, ettei tämä oikeuskäsitysten hämmennys pääse jatkumaan”, Kastari toivoi.[465]

Puhe sai laajaa medianäkyvyyttä, mutta heti sen perään uutisoitiin käänne: Kastari pyysi ja sai eron oikeusasiamiehen toimesta. Hän oli siirtymässä professoriksi Helsingin yliopistoon.[466] *Työkansan Sanomat* ei osannut pidätellä iloaan. Kastarin puheen haukkumiseen keskittyneen pääkirjoituksen alle se taittoi erouutisen: ”Kastari lähtee!”[467]

MARJOS RAPOLA
14.9.1956–31.12.1961

”Hän toimi pikemmin avustajana kuin syyttäjänä”

Oikeusasiamies ajaa valtakunnanoikeudessa ponnettomasti Kätilöopistojutun syytteitä

Kun Marjos Rapola valittiin oikeusasiamieheksi, virkaan kelvollisten ehdokkaiden joukko koostui viimeistä kertaa vain miehistä. Hänen kautensa alkajaisiksi lakia muutettiin niin, että oikeusasiamieheksi saatettiin valita myös nainen.

Keskustelu teemasta oli alkanut vuonna 1955, kun oikeusasiamiehen toimikautta oltiin pidentämässä kolmivuotisesta nelivuotiseksi. Neljä perustuslakivaliokunnan naiskansanedustajaa kolmesta eri puolueesta – kaksi sosiaalidemokraattia, kansandemokraatti ja kokoomuslainen – ehdottivat lain muuttamista niin, että oikeusasiamieheksi voitaisiin valita myös nainen. Muutos olisi ollut varsin yksinkertainen. Lain mukaan oikeusasiamieheksi valittiin ”eteväksi laintuntijaksi tietty mies”, joten naisten mielestä asia olisi ratkennut, kun ”miehen” tilalle kirjoitettaisiin ”henkilö” tai ”kansalainen”. Heidän aloitettaan tuki kaksi kansandemokraattien miesedustajaa.[468]

Asia ei sillä kertaa edennyt, mutta puolitoista vuotta myöhemmin eduskunta hyväksyi toivomusponnen, että hallitus valmistelisi kiireellisesti lainmuutosesityksen.[469] Hallitus ryhtyi ripeästi työhön, ja laki hyväksyttiin maaliskuussa 1957.[470]

Uudistus keräsi medialta hyväksyvää hymistelyä. *Maaseudun Tulevaisuuden* pakinoitsija Iivari tosin ihmetteli sävyä, jonka mukaan kyseessä oli ”eduskunnan juhlavuotenaan naisille antama kaunis lahja”. Koska miehet olivat eduskunnassa enemmistönä, kyseessä oli siis miesten lahja naisille, hän huomautti.

”Nainen voi päästä oikeusasiamieheksi. Sitten pidetään toiset juhlat, kun nainen on päässyt tähän toimeen”.[471]

Juhlia saatiin odotella useita vuosikymmeniä. Ensimmäinen – ja toistaiseksi ainoa – nainen aloitti oikeusasiamiehenä vuonna 2002, kun virkaa alkoi hoitaa Riitta-Leena Paunio. Kakkosvirassa ensimmäinen nainen oli Pirkko K. Koskinen. Hän aloitti apulaisoikeusasiamiehenä vuonna 1988.

Marjos Rapolan ensimmäinen mediasirkus liittyi maalaisliiton puoluesihteerin Arvo Korsimon mahdolliseen rintamakarkuruuteen talvisodan aikana. Oikeusasiamiehelle tulleen kantelun mukaan helmikuussa 1940 Kämärän aseman seuduilla käydyssä taistelussa tapahtunut karkuruus aiheutti joukko-osastossa tuntuvia tappioita. Rapola kuitenkin päätti helmikuussa 1958, että koska komppanianpäällikkö ei ryhtynyt aikoinaan toimiin, hän ei tee sitä 18 vuotta myöhemmin.[472]

Päätös herätti arvostelua. *Etelä-Suomen Sanomien* nimimerkki Aku huomautti, että kantelussa mainittu rikos oli senlaatuinen, ettei se vanhentunut.[473]

Uusi Suomi kysyi asiaa kahdelta oikeusoppineelta, professori Bruno Salmialalta (entiseltä oikeusasiamiehen varamieheltä, silloin nimeltään Sundström) sekä professori Brynolf Honkasalolta. Heidän yhteisen lausuntonsa mukaan oikeusasiamiehen pitäisi muissa kuin vähäpätöisissä asioissa nostaa syyte ”niin pian kuin syytteen tueksi on olemassa niin paljon todistusaineistoa, että se tekee rikoksen todennäköiseksi”. Lisäksi oikeusasiamiehen pitäisi hoitaa valvontatehtäväänsä tutkimalla asioita aktiivisesti, ilman kantelun tai ilmiannon odottamista.

”Viimeaikainen kehitys tuntuu kuitenkin käyvän siihen suuntaan, että asianomaisella taholla katsotaan niiden, jotka väittävät viranomaisten menetelleen lainvastaisesti, olevan velvollisia esittämään kaiken tarpeellisen syyteaineiston”, professorit arvioivat. He arvostelivat sitä, ettei oikeusasiamies hankkinut lisäselvityksiä edes selvissä tapauksissa, joissa sitä olisi ollut saatavissa, vaan ainoana toimenpiteenä oli kuulla asianomaista itseään.

Professorien mielestä oli selvää, ettei oikeusasiamiehellä ollut valtaa olla nostamatta syytettä rikoksesta, joka ei vielä ollut vanhennut, jos vain todisteita oli riittävästi.[474]

Professoreiden lausunto herätti suurta huomiota, kuten myös itse tapaus. *Sosialidemokraatin* nimimerkki Nikodemus huomauttikin, että kokoomuslehdet eivät malttaneet vastustaa kiusausta maksella kalavelkoja maalaisliitolle siitä, että se oli viime vuosina ”pidellyt kokoomuksen päätä poliittisen vedenpinnan alla”.[475]

Kohu johti siihen, että oikeusasiamiehen päätöksen jälkeen Pääesikunta alkoi tutkia asiaa.[476] Kun se sai selvityksensä valmiiksi, asiakirjat toimitettiin Helsingin hovioikeuden kanneviskaalille. Hän laittoi jutulle pisteen: Korsimo ei ollut syyllistynyt karkaamisena rangaistavaan rikokseen eikä syytettä siten nostettu. Pääesikunnan tekemissä kuulusteluissa Korsimo oli kiistänyt karkaamisen ja kertonut, että hän oli poistunut saatuaan pataljoonan komentajalta luvan hakeutua hoitoon kuumeen takia. Samalla hän oli vienyt komentajan käskystä perääntymiskäskyn pataljoonan huoltoelimille.[477]

Tapauksen mediahuomiota lisäsi se, että jupakassa oli kyse maalaisliiton sisäisistä kähinöistä. Asiaa ajoi pontevasti maalaisliiton oppositio, pääpukarina Veikko Vennamo. Hänelle puoluekokous antoi sittemmin vakavan muistutuksen maalaisliiton vastaisesta toiminnasta. Korsimo taas palkittiin valitsemalla hänet uudelleen puoluesihteeriksi.[478]

Edeltäjänsä tavoin Rapolan kauden suurin tapahtuma oli valtakunnanoikeuden kokoontuminen, nyt kolman-

nen kerran itsenäisyyden aikana. Käsiteltäväksi joutui Kätilöopiston rakennushankkeeseen liittynyt skandaali. Veronmaksajille tuli noin 300 miljoonan markan vahingot siitä, että valtioneuvoston raha-asiainvaliokunta oli valinnut urakoitsijaksi konkurssikypsän rakennusyhtiön Teoran. Teora kiitti luottamuksesta rakentelemalla hanketta koordinoineen rakennustoimikunnan jäsenille asevelihintaisia asuntoja.

Eduskunnassa asian käsittelyyn tuli yllättävä sotku. Perustuslakivaliokunta olisi toukokuussa 1959 halunnut oikeusasiamiehen kannanoton tilanteeseen, mutta oikeusasiamies ei halunnut antaa sitä. Ohjesääntö kielsi häntä puuttumasta asiaan, joka oli oikeuskanslerin käsiteltävänä.[479] Umpisolmua lähdettiin avaamaan niin, että oikeuskansleri teki tutkimuksia samaan aikaan kun valiokunta kutsui kuultavaksi yli 30 ihmistä.[480]

Yksi kuultavista oli oikeusasiamies Rapola. Häneltä tivattiin, miksei hän ollut paneutunut Kätilöopistojutun selvittämiseen samalla tarmolla kuin hänen edeltäjänsä Salaputkijuttuun.

”Oikeusasiamiehen kerrotaan vastanneen, että hän sai ensimmäisen virallisen tiedon asiasta valtion tilintarkastajain kertomuksen yhteydessä. Kun hallitus oli kuitenkin asettanut toimikunnan tutkimaan asiaa, ei hän katsonut aiheelliseksi puuttua asian selvittämiseen ennen komitean mietinnön valmistumista. Mietinnön valmistuttua puuttui asiaan kuitenkin oikeuskanslerin virasto ja ohjesäännön mukaan oikeusasiamiehen ei tule puuttua asiaan johon oikeuskansleri on puuttunut”, selosti asiaa *Sosialidemokraatti*. Se myös mainitsi, että tiettävästi oikeusasiamies oli kehottanut valiokuntaa odottelemaan oikeuskanslerin tutkimuksia.[481]

Selvitykset valmistuivat, ja marraskuussa 1960 eduskunta päätti selvin äänin nostaa syytteet kolmea entistä ministeriä vastaan.[482] Syytteeseen joutuivat Aarre Simonen, Vilho Väyrynen ja Urho Kiukas. Heistä Simonen ja Väyrynen olivat hankkineet asunnon Teoran rakentamasta Asunto Oy Munkkivuoresta.[483]

Syytteitä Säätytalolla ajoi oikeusasiamies Marjos Rapola. Suomen Kuvalehden mukaan syytekirjelmän lukeminen kesti tunnin ja 42 minuuttia. Muuten lehti kuvaili ilmapiiriä näin: ”Porvarissäädyn entiseen istuntosaliin säätytaloon toissa keskiviikkona kerääntyneet alun kolmattakymmentä lehtimiestä saivat olla todistamassa näytelmää, josta puuttuivat kaikki draaman ainekset. Eivät edes syytettyjen asianajajat tuoneet sanottavaa väriä päivän ohjelmaan.”[484]

Jos valtakunnanoikeudesta istunnoista puuttui väriä, sitä saatiin oikeussalin ulkopuolelta. Valtakunnanoikeuden jäsen, oikeusasiamiehen jakkaralta korkeimman hallinto-oikeuden presidentiksi ponnistanut Reino Kuuskoski, erosi kesken oikeudenkäynnin jouduttuaan itse syytteeseen.[485] Helsingin hovioikeus tuomitsi hänet kesäkuussa 1961 virkarikoksesta sakkoihin ja viraltapantavaksi niin sanotussa Kansaneläkelaitoksen asuntojutussa. Koko Kansaneläkelaitoksen hallitus oli syytteessä siitä, että laitoksen rahoja valunut yksityisiin taskuihin ja muiden muassa Kuuskoski oli hankkinut normaalia halvemman asunnon. Tapaus ja siitä annettu tuomio herättivät laajaa huomiota ulkomaita myöten, olihan tuomittujen joukossa jopa silloinen pääministeri, Kansaneläkelaitoksen pääjohtaja V. J. Sukselainen. Raskaan sarjan oikeustapausta kommentoitiin myös useissa eurooppalaisissa lehdissä.[486] Kesäkuussa 1962 korkein oikeus lievensi tuomioita merkittävästi ja kumosi viraltapanot. Kuuskoski tuomittiin 120 päiväsakkoon.[487]

Joulukuussa 1961 valtakunnanoikeus julisti tuomionsa Kätilöopiston jutussa Tieteellisten Seurain talolla. Lähes vuoden kestäneen käsittelyn päätteeksi oikeus tuomitsi Simosen ja Väyrysen laiminlyönnistä tehdystä virkavirheestä sakkoihin, ja Kiukasta vastaan nostettu syyte hylättiin.[488]

”Heti tuomion lukemisen jälkeen onnittelivat sekä oikeuden jäsenet että Simonen ja Väyrynen kokonaan vapautettua maaherra Kiukasta. Tämän oli vaikea pidätellä ymmärrettävää mielihyvän hymyä, kun vuoden kestänyt oikeusjuttu hänen kohdallaan päättyi onnellisesti. Toisetkin syytetyistä kättelivät oikeuden jäseniä, ja tunnelma istuntosalissa oli vapautunut”, Suomen Tietotoimisto kuvaili.[489]

Kolme vuosikymmentä myöhemmin yksi valtakunnanoikeuden jäsenistä, hovioikeudenneuvos Olavi Santalahti kertoi koko käsittelyn olleen murheellinen. ”Mikäli Kätilöopiston jutun käsittelyä ja ratkaisua pidettäisiin mittapuuna, ei Kekkosen Suomea voitaisi pitää oikeusvaltiona”, Santalahti kirjoitti *Suomen Kuvalehdessä*. Hän arveli syyttäjän eli Marjos Rapolan saaneen selvät ohjeet Kekkoselta, sillä ”hän toimi pikemmin Aarre Simosen avustajana kuin syyttäjänä”.

Santalahden mukaan valtakunnanoikeuteen kohdistui painostusta, jonka takia moni jäsenistä muutti yllättävästi mieltään jutun käsittelyn aikana. Muutokset tapahtuivat syytettyjen eduksi, sillä tosiasiat puhuivat selvästi taloudellisen hyödyn tavoittelusta, Santalahti totesi. Hänen mukaansa kolme valtakunnanoikeuden jäsentä oli presidentti Kekkosen uskottuja ja ”oli selvää, että kaikki vähänkin merkittävät puheet ja lausunnot tulivat Kekkosen tietoon”. Tieto tästä riitti suitsimaan puheenvuoroja.

Santalahti myös kertoi, ettei Reino Kuuskoskella aluksi ollut pienintäkään aikomusta jäävätä itseään, eikä oikeuden puheenjohtaja, korkeimman oikeuden presidentti Toivo Tarjanne, sitä myöskään edellyttänyt. Santalahti kertoi itse vaatineensa äänestystä esteellisyydestä, ja äänin 11–2 Kuuskoski todettiin jääviksi. Kuuskoski itse äänesti jääväystä vastaan.

”Tämän jälkeen tapahtui jotakin aivan uskomatonta. Kuuskoski pyysi puheenvuoron ja sanoi, että ’kun asiassa kävi nyt näin, eikö pöytäkirjaan voisi merkitä, että minä katsoin olevani esteellinen’. Puheenjohtaja Tarjanne kiirehti heti sanomaan ’tehdään näin’ ja kopautti nuijalla päätöksen. Näin syntyi väärä pöytäkirja”, Santalahti paljasti.[490]

Valtakunnanoikeuden päätöstä odoteltaessa eduskunta oli jo ehtinyt valita uuden oikeusasiamiehen. Ennen vaalia lehdistö tiesi kertoa, ettei Marjos Rapola ollut halukas jatkamaan virassa.[491] Valtakunnanoikeuden päätöspäivänä tuli julkisuuteen tieto, että hän siirtyisi tammikuun alusta oikeusministeriöön lainsäädäntöosaston päälliköksi.[492]

Uudeksi oikeusasiamieheksi valittiin kolmannella kierroksella Risto Leskinen.[493]

RISTO LESKINEN
1.1.1962–30.9.1970

”Puolustuslaitoksen kannalta vahingollinen häly”

Oikeusasiamies määrää Puolustusvoimien komentajan syytteeseen varusmiesten käyttämisestä remonttimiehinä

Kautensa alkajaisiksi Risto Leskinen mylläsi oikeusasiamiehen toimintakertomuksen uusiksi. Aiemmin kertomuksessa oli julkaistu päätökset ja esitykset sellaisinaan, mutta nyt siirryttiin tiivistelmiin. *Maaseudun Tulevaisuuden* nimimerkki Sihti antoi kiitosta, sillä ”lyhyt ja keskitetty selostus asiasta, oikeuskysymyksestä ja muista toimenpiteistä antaa selkeämmän kuvan kuin kovin laajaksi paisuva esitys”.

Kantelijoiden henkilöllisyyttäkään ei enää julkistettu toimintakertomuksissa. Leskisen mukaan ei ollut asianmukaista ilmoittaa esimerkiksi kantelijan olleen vankilassa.

”Myöskään ei vapaissa oloissa elävä, nuhteettomasti vaeltanut kansalainen ehkä mielellään näe nimeään siinä luettelossa, jossa suunnilleen joka toinen on eriasteinen vanki”, oikeusasiamies perusteli eduskunnassa. Hän arveli, että julkisuus oli saattanut jopa rajoittaa kansalaisten halua kääntyä oikeusasiamiehen puoleen.[494]

Leskisen kaudelle osui pari kunnon skandaalia. Ensimmäisenä pöydälle tuli Rautatiehallituksen kadonneihin kokousäänitteisiin liittynyt kohu. Epäilyjen mukaan nauhoista saattaisi olla kopioita asiattomien tahojen hallussa. Tätä selvittääkseen kaksi Rautatiehallituksen rajoitetuilla poliisivaltuuksilla varustettua etsivää vieraili joulukuussa 1965 eduskunnassa kyselemässä nauhojen perään. Kansanedustajat närkästyivät tästä niin paljon, että puhemiesneuvosto usutti oikeusasiamiehen selvittämään visiittiä.[495] Myös lehdistössä arvosteltiin Rautatiehallituksen silloisen pääjohtajan Erkki Aallon toimeenpanemaa ”tiedusteluhyökkäystä” eduskuntaa vastaan, kuten *Uusi Suomi* operaatiota nimitti. Lehti ihmetteli, mitä ääninauhalla voi olla, kun se aiheuttaa ”tällaisia epätoivoisia yrityksiä paljastaa mistä ja millä tavalla sen sisältö on joutunut kansanedustajien ulottuville”.[496]

”Tapaus on sinänsä vähäinen, mutta sillä on vakava periaatteellinen merkitys. Käytännön kannalta se puolestaan on uutena osoituksena siitä, että rautatien johtoa koskeva kriisi olisi mitä pikimmin saatava selvitetyksi”, *Uusi Suomi* kirjoitti.

Leskinen kutsui eduskunnassa vierailleet dekkarit kuultavakseen. *Ilta-Sanomien* julkaisemassa, Lehtikuvan ottamassa kuvassa toinen etsivistä lueskelee rauhallisesti lehteä odotellessaan pääsyä Leskisen puheille. Kuvatekstin mukaan etsivä oli päivitellyt eduskunnan herkkänahkaisuutta. Toista etsivää ei saatu kuvattua, koska hän pakoili kameraa.[497]

Päätös asiaan saatiin jo saman kuun aikana, joulun alla 1965. Oikeusasiamiehen mukaan pääjohtaja Aalto oli ”menetellyt taitamattomasti ja virka-asemaansa sopimattomalla tavalla”. Aallolla oli kyllä oikeus ja velvollisuuskin selvittää ääninauhojen seikkailuja, koska hän oli vakuuttunut siitä, että niissä olevia tietoja tai jopa kokonaisia nauhoja oli toimitettu ulkopuolisille. Päätöksestä selvisi, että Aallon ainoa tietolähde oli kansanedustaja, joka oli kuullut jonkin salaisen tiedon valtiovarainvaliokunnan istunnossa.

Leskisen huomautus koski sitä, että Aalto päätti etsivien lähettämisestä eduskuntaan itsenäisesti. Asiasta olisi pitänyt päättää Rautatiehallituksen yleisistunnossa tai Aalto olisi voinut pyytää apua oikeuskanslerilta.[498] Leskinen korosti, ettei VR:n rikostutkijoille ollut annettu poliisivaltuuksia siinä tarkoituksessa, että pääjohtaja voisi käyttää heitä apunaan ratkoessaan erimielisyyksiä Rautatiehallituksen muiden jäsenten kanssa.[499]

Leskisen kauden merkittävin juttu liittyi puolustusvoimien komentajan, kenraalimajuri Yrjö Keinosen huvilalla tehtyihin rakennustöihin.

Leskinen oli puuttunut Keinosen toimintaan jo vuonna 1965 juuri ennen kuin tämä aloitti puolustusvoimien komentajana. Silloin oli paljastunut, että Keinonen oli kuulunut joitakin vuosia aiemmin maalaisliittoon, mutta eronnut puolueesta parin vuoden jälkeen. Sotilailta kaikki poliittinen toiminta oli kiellettyä. Kun oikeusasiamies oli lehdistökohun perusteella lähettänyt selvityspyynnön, silloinen puolustusvoimien komentaja antoi saman tien Keinoselle suullisen muistutuksen. Oikeusasiamies katsoi tämän riittäväksi.[500] Laki oli muuttumassa, eikä uuden lain mukaan poliittiseen puolueeseen kuuluminen enää johtaisi rangaistukseen.[501]

Vuonna 1969 lehdistö nostatti kohun Keinosen Hauhon-huvilalla tehdyistä kellaritöistä. Yhdeksän neliömetrin kellarin rakentamiseen oli käytetty varusmiehiä. *Ilta-Sanomien* mukaan työt kestivät 12 päivää ja niihin osallistui 12–14 varusmiestä. Puolustusministeriö siunasi hankkeen, sillä sen mukaan työt palvelivat koulutusta. Esimerkiksi pioneerien koulutukseen kuuluivat erilaiset louhinta- ja rakennustyöt, ministeriö perusteli.

Asian noustua julkisuuteen pääesikunta lähetti Keinoselle töistä 2 000 markan laskun.[502]

Kun kohu oli jatkunut aikansa, Keinonen pyrki oikeusasiamiehen puheille selvittämään asiaa. Hänen tarkoituksenaan oli hälventää epäluuloja ja oikoa mediassa esiintyneitä vääriä tietoja.

Tapaamisen jälkeisenä päivänä oikeusasiamies pyysi puolustusministeriöltä selvityksen ja lausunnon. Samalla hän yritti hillitä kohua lehdistölle antamallaan lausunnolla.

”Olisi toivottavaa, ettei ennen tämän selvityksen valmistumista puolustusvoimien ja puolustusvoimien ko-

mentajan asemaa vaikeuteta ennenaikaisilla käsityksillä ja epäluuloilla, vaan odotetaan, kunnes tapahtuman arviointi voidaan perustaa varmistettuihin tosiasiatietoihin.”[503]

Lausunnolla ei ollut sanottavaa vaikutusta, vaan lehdistö odotti malttamattomana selvitysten julkistamista. Kun selvityksiä ei toimitettu julkisuuteen heti niiden valmistuttua, alkoi spekulaatio salaamisen syystä. Leskinen ei suostunut vastaamaan kysymyksiin, mutta *Ilta-Sanomat* kysyi silti.

”*IS* olisi myös halunnut kysyä miksi ja miten oikeusasiamies salaa kuulustelupöytäkirjaa, joka käsittääksemme on julkinen asiakirja, ja jonka sisältö lehdistöllä ja suurella yleisöllä siten on oikeus vaatia ja saada tietoonsa. Vielä *IS* olisi halunnut kysyä oikeusasiamieheltä ketä hän suojelee pitämällä kuulustelupöytäkirjoja selkänsä takana ja onko kenraali Keinosen mielentasapaino ja maine ehkä tärkeämpi kuin esitettyjen syytösten selvittäminen julkisuudessa?”[504]

Kohun ollessa kiivaimmillaan *Helsingin Sanomat* arvioi, että kyse oli pikemmin tyylistä kuin juridiikasta. Vaikka varusmiesten kouluttaminen kellarinrakentajiksi olisi miten laillista ja yleistä tahansa, puolustusvoimien komentajan uskoisi harkitsevan kahteen kertaan, voiko hän menetellä näin.

”On samantekevää, mihin oikeusasiamies päätyy tutkimuksissaan. Ilman tutkimuksiakin on selvää, ettei kenraali Keinonen ole tajunnut kaikkia korkeaan asemaansa liittyvä velvoituksia. Jos hän ei osaa tehdä oikeaa johtopäätöstä menettelynsä luomasta tilanteesta, hänen omatuntonsa on ilmeisesti vilustunut kylmässä kellarissa”, *HS* kirjoitti.[505]

Viikkoa myöhemmin Keinonen teki *HS:n* ehdottamat johtopäätökset ja erosi. Hän tosin kertoi julkisuuteen päättäneensä erota jo edellisenä syksynä, jolloin ”entisestäänkin niukkoja puolustusmäärärahoja tuntuvasti vähennettiin”.[506]

Syyskuun lopussa saatiin lopulta oikeusasiamiehen päätös: hän pyysi Helsingin hovioikeuden kanneviskaalia nostamaan syytteen Keinosta ja kahta hänen alaistaan vastaan useista eri rikoksista. ”Oikeusasiamies katsoo Keinosen syyllistyneen useaan virkavelvollisuuden rikkomiseen omanvoitonpyynnin vuoksi”, uutisoi *STT*. Pioneerikomppania oli tehnyt koulutusohjelmaan kuulumattomia töitä Keinosen yksityisellä huvilalla, ja Keinonen oli taivuttanut alaistensa antamaan niistä vääriä tietoja puolustusministeriölle laskutuksen pohjaksi.[507]

Keinonen ilmoitti *STT:lle* olevansa hämmästynyt syytteestä. Hänen mukaansa puolustusministeri oli asiasta samalla tavalla vastuussa kuin hän itsekin, koska ”olen toiminut hänen kanssaan avoimessa yhteistoiminnassa”. Keinonen myös korosti kääntyneensä itse oikeusasiamiehen puoleen, koska oli täysin vakuuttunut menettelynsä laillisuudesta. Hän kävi oma-aloitteisesti selostamassa asiaa oikeusasiamiehelle sen takia, että asiasta oli nostettu ”puolustuslaitoksen kannalta vahingollinen häly”.[508]

Keinonen puhui häneen kohdistuneesta ajojahdista. *Aamulehti* ei kuitenkaan voinut uskoa, että edes hän tarkoittaisi oikeusasiamiehen kuuluvan ”jahtaajiin”.

”Tapahtunutta voidaan tietysti tarkastella monelta kannalta ja yksi on Keinosen oma näkökulma, mutta tällöinkin vetoaminen puolustusministeriin tuntuu enemmän yritykseltä laajentaa juttua ja samalla siihen sekoittuu vastuun pakoilemisen maku”, kommentoi *Aamulehti*.[509]

Keinosta vahvasti tukenut keskustapuolueen pää-äänenkannattaja *Suomenmaa* pysyi linjalleen uskollisena. Se kutsui paljastuksia naurisvarkauden tasoisiksi. ”Puolustusvoimissa on varmasti koulutusohjelmien puitteissa rakennettu ennenkin kellareita”, lehti vähätteli pääkirjoituksessaan ja syytti Keinosen ahdingosta oikeistolehtiä. ”Lehdistön olisi syytä odottaa mitä hovioikeus sanoo. Puolustusministeri ei toki ole syypää syntyneeseen tilanteeseen.”[510]

Hovioikeuden istunnossa selvisi, että Keinonen oli muunnellut totuutta väittäessään lehdistölle oikeusasiamiehen tutkimusten lähteneen liikkeelle hänen omasta aloitteestaan. Lehdistö oli kertonut tätä totuutena, koska kukaan ei ollut sitä kiistänyt. Tosiasiassa oikeusasiamies oli ollut liikkeellä jo ennen Keinosen yhteydenottoa. Selvisi myös, että kellaritöiden lisäksi tutkimuksissa oli paljastanut muitakin epäselvyyksiä. Näistä puolustusvoimat oli lähettänyt Keinoselle lähes 9 000 markan laskun.[511]

Lehdistö luonnehti oikeudenkäyntiä hyvin värikkääksi. Keinonen muun muassa poltti totaalisesti päreensä hovioikeuden odotustilassa. Istunnossa hänen puolustuksensa syytti todistajia valehtelusta.

Keinonen oli myös yrittänyt saada autonkuljettajansa valehtelemaan puolestaan. Hän oli lähettänyt autonkuljettajalleen valmiiksi kirjoitetun, Keinoselle edullisen todistajanlausunnon. Autonkuljettaja ei kuitenkaan halunnut allekirjoittaa sitä vaan otti yhteyttä puolustusministeriöön ja paljasti koko juonen.[512] Keinonen selitti oikeudessa, että kyse oli vain autonkuljettajan muistin virkistämisestä.[513]

Keinosen kuoleman jälkeen vuonna 1977 *Suomen Kuvalehti* kertoi lisätietoja Keinosen toiminnasta. Lehden mukaan Keinonen yritti saada toimintaansa liittyneet tutkimukset keskeytetyiksi. Hän anoi eroa, mutta määritteli eropäivän vasta muutaman kuukauden päähän. Sen jälkeen hän alkoi pitää pääesikunnan keskuspaviljongissa omia tiedotustilaisuuksiaan eri puolueiden johtajille ja lehtien päätoimittajille.

”Kun ilmeni, että Keinonen suunnitteli laajan lehdistötilaisuuden järjestämistä kesäkuun alussa, hallitus otti asian käsiteltäväkseen. Presidentti ilmoitti, että ellei Keinonen muuta eropäiväänsä aikaisemmaksi, hänet vapautetaan tehtävistään eli erotetaan”, *Suomen Kuvalehti* kertoi. Lehti mainitsi tapahtumien kulun selviävän oikeuden pöytäkirjoista. Pöytäkirjat puolestaan erosivat olennaisesti siitä, mitä Keinonen kertoi muistelmissaan ennen kuolemaansa, lehti jatkoi.[514]

Keinonen tuomittiin hovioikeudessa 105 päiväsakkoon jatketusta ja tahallaan osaksi omanvoitonpyynnin vuoksi tehdyistä virkavelvollisuuden rikkomisista. Kellaritöiden lisäksi pioneerikomppania oli ahkeroinut tontilla muutenkin. Se oli purkanut vanhan saunan, tehnyt uuteen saunaan perustukset, kaivanut kaivon ja rakentanut laiturin. Epäselvyyksiä löytyi myös Keinosen puolison 50-vuotispäivien järjestelyissä.[515]

Myöhemmin korkein oikeus korotti rangaistusta 150 päiväsakkoon eli sakkoja tuli maksettavaksi 4 500 markkaa. Korkein oikeus katsoi, että Keinonen oli pyrkinyt eri yhteyksissä välttämään maksamasta tehdyistä töistä mitään.

Vaimon 50-vuotisjuhliin ei olisi saanut käyttää valtion varoja lainkaan. Toinen alaisista sai tuomion, toinen ei.[516]

Sananvapaus oli Leskisen tarkasteltavana monesta eri kulmasta.

Vuonna 1963 Leskinen selvitti Suomen elokuvatarkastamon eli sensuurin toimintaa. *Suomen Kuvalehti* puhui sensuuriskandaalista, sillä tarkastamon linja oli ollut ”vanhentunut, rappeutunut, ytimestään laho”. Tarkastamo ei edes vastannut siihen kohdistuvaan kritiikkiin, ja Kuvalehden mukaan sananparreksi oli tullut, että ”sensuuri ei vastaa”.

”Kuinka ollakaan – nyt sensuuri oli pakotettu vastaamaan. Eduskunnan oikeusasiamiehelle tehdyn kantelun johdosta se on joutunut selvittelemään toimintansa epäsäännöllisiä piirteitä”, *Kuvalehti* kirjoitti. Lehti toivoi, että Suomen filmintarkastusolot järjestettäisiin vihdoin nykyaikaiselle ja länsimaiselle tasolle.[517]

Oikeusasiamies päätyi helmikuussa 1964 siihen, että elokuvatarkastamon toiminnassa oli ollut korjausta vaativia pikkurikkeitä. Joissain tapauksissa tarkastustilaisuuksissa oli vain yksi tarkastamon jäsen, myös lapsia oli päästetty katsomaan tarkastettavia elokuvia, tarkastuspäätös oli saatettu antaa vain suullisen tai kirjallisen selostuksen perusteella eikä valitusoikeudesta aina muistettu mainita. Virheet johtuivat oikeusasiamiehen mukaan lähinnä liian suuresta työtaakasta, teknisten välineiden puutteista ja vanhentuneesta lainsäädännöstä. Hän kiirehtikin elokuvien tarkastusta koskevan lainsäädännön uudistamista.[518]

Päätös innoitti *Ilta-Sanomien* lukijaa ihmettelemään ylimpien laillisuusvalvojien lepsua linjaa. Oikeusasiamies oli todennut valtion elokuvasensuurin toimineen ”lainvastaisesti, virheellisesti ja periaatteellisessa mielessä oikeusturvallisuutta vaarantavasti”, mutta edellytti vain korjausta vääriin menettelytapoihin eikä muita toimenpiteitä, hän kummasteli ja viittasi myös kahteen muuhun ylimpien laillisuusvalvojien nahkapäätökseen.

Missä tapauksissa tavallinen kansalainen voi toimia lain suhteen virheellisesti ilman, että menettely antaa aihetta muihin toimenpiteisiin, jatkoi nimimerkki Pysäköintivirheestä sakotettu lainopin ylioppilas.

”Pyydän, että Oikeuskansleri ja/tai Eduskunnan Oikeusasiamies antavat tästä asiasta kansantajuisen vastauksen, joka on omiaan lisäämään kunnioitusta lakia ja lainkäyttöä kohtaan”, lainopin ylioppilas kyseli.[519]

Vähemmän yllättävästi tuleva lakimies jäi ilman vastausta, joten ”tietämättömyydessä yhä elämme”, kuten *Etelä-Suomen Sanomien* pakinoitsija Aki asian muotoili.[520]

Toinen sananvapauteen liittynyt kohu koski yritystä murtaa *Helsingin Sanomien* toimittajan lähdesuoja sen jälkeen, kun hänelle oli ennen aikojaan vuodettu budjettitietoa. Sanomalehtimiesten liitto teki asiasta kantelun oikeusasiamiehelle ja paheksui sitä, että oikeuskanslerinvirasto ja keskusrikospoliisi olivat yrittäneet ”raskaasti painostaa” lehtimiehiä paljastamaan lähteensä.[521] Kuulusteluissa oli toimittajan lisäksi käynyt *Helsingin Sanomien* päätoimittaja Heikki Tikkanen. He olivat vedonneet saman vuoden heinäkuussa hyväksyttyyn lakiin, joka turvasi toimittajille lähdesuojan. Kuulustelijat olivat kuitenkin sanoneet, ettei se päde esitutkinnassa.[522] Lehtitietojen mukaan toimittajaa oli uhattu jopa kuritushuonetuomiolla, jos hän ei paljasta lähdettään.[523]

Tapaus sai lehdistön ryhmittymään yhtenäiseksi rintamaksi puolustamaan vasta saatua lähdesuojaa – tai anonymiteettisuojaa, kuten sitä silloin nimitettiin.

Oikeusasiamies Leskisen mukaan tapauksella oli suuri periaatteellinen merkitys, mutta myös toinen asia teki siitä erikoisen.

”Lienee ensimmäinen kerta, jolloin oikeusasiamiehelle kannellaan oikeuskanslerin virastoa koskevassa asiassa”, Leskinen sanoi *STT:lle* lokakuun lopussa.[524] Neljä päivää myöhemmin lehdet kertoivat, ettei Leskinen ryhdy tutkimaan kantelua, koska hänen toimivaltaansa ei kuulu puuttua oikeuskanslerin virkatoimiin.[525]

Median puolustusrintama johti kuitenkin siihen, että oikeuskanslerinvirasto perääntyi eikä lähdesuojaa murrettu. Vuotta myöhemmin vuototutkinta loppui tuloksettomana.[526]

Oikeusasiamies näkyi mediassa myös Risto Leskisen antamissa henkilöhaastatteluissa.

Helsingin Sanomat julkaisi laajan jutun marraskuussa 1962, kun Leskinen oli hoitanut virkaansa vajaan vuoden. Uusi työ oli vastannut odotuksia.

”Aina tulee uutta asiaa ja uusia ihmisiä vastaan ja laajat tarkastusmatkat puolustuslaitoksen piirissä ja vankiloissa tuovat vaihtelua pöydän ääressä suoritettavaan työhön. Ja jollei matkoja satu kohdalle, käyn viikonloppuina metsästämässä”, Leskinen kertoi.

Toimittaja mainitsi, että ”haastattelua edeltäneenä sunnuntaina kaatuneet kolme rusakkoa selittivät varmaan oikeusasiamiehen hyvän tuulen, vaikka haastattelija myöhästyikin kymmenen minuuttia”.

Vangit olivat suurin asiakasryhmä, Leskinen kertoi. Tämä ei johtunut siitä, että vankilat olisivat kurjia tai edes huonoja, vaan oli inhimillistä, että vangit tunsivat usein tulleensa väärin tuomituiksi tai kohdelluiksi.

Myös lehdistä saatiin aineksia selvityksiin, ja sen takia vanhemman sihteerin aamutoimiin kuului merkittävimpien sanomalehtien lukeminen. Vuoden sisällä lehtijuttujen perusteella oli alkanut neljä selvitystä. ”Onpa tälläkin hetkellä vireillä eräs syyte, jonka esille tulon aiheutti *Helsingin Sanomissa* ollut kirjoitus.”

”Ainoa vaikeus tahtoo olla työvoiman puute”, Leskinen sanoi. Kanslialla oli kaksi kokopäiväistä ja yksi puolipäiväinen lainopillista sihteeriä. Lisäksi kansliassa työskenteli puhtaaksikirjoittaja ja kirjaaja.

Leskinen korosti, että päämääränä ei ollut syytteiden nostaminen vaan siitä huolehtiminen, ettei virhe toistu. ”Vaikka huomautus esitetäänkin vain kulloinkin kysymyksessä olevalle viranomaiselle tai virkamiehelle, tulee se kuitenkin laajemmaltikin tiedoksi EOA:n vuosittaisessa toimintakertomuksessa.”[527]

Suomen Kuvalehti julkaisi tammikuussa 1966 Leskisen haastattelun otsikolla ”Pienen ihmisen suojelija”. Jutun mukaan Leskinen oli saanut Kakolan kaltereiden takaa onnittelut ja tervehdyksen sen jälkeen, kun hänet oli valittu toiselle kaudelleen. ”Pojat olivat tyytyväisiä. Teidät tunnetaan asiallisena miehenä, joka ottaa huomioon meidänkin, raitapukuisten Jerikon tien kulkijoiden ongelmia.” Tällaiseksi Leskinen haastattelussa määrittelikin oikeusasiamiehen tehtävän, pienen ihmisen suojelemisen.

”On muistettava, että hävinnyt huutaa eniten; halusi tai ei, hävinnyt tulee aina muovailleeksi ihmisten käsitystä oikeudesta”, Leskinen sanoi. Kertomansa mukaan hän pyrki varaamaan aikaa vankien puhutteluille. ”Kun on pitkät tuomiot, minullakin täytyy olla aikaa.”

Leskisen mukaan vangit lukivat paljon, ja muutaman vuoden istumisen jälkeen vanki oli aivan toinen mies kuin teon tehdessään.

”Uutena ihmisenä hän konstruoi teon uudestaan ja ihmettelee entistä minäänsä. Kuinka on mahdollista, että hän on sellaisen teon tehnyt? Ei, ei hän ole tehnyt sitä; hän on oikeastaan syytön. Ja sitten hän kirjoittaa oikeusasiamiehelle. Tällaisia kirjeitä saapuu paljon.”

Suorasukaisiakin kirjeitä tuli: ”Eduskunnan Herra Oikeusasiamies! Miksette perkele enää vastaa mun kirjeisiini. Kunnioittavasti…”[528]

Kolme vuotta myöhemmin *Suomen Kuvalehti* selvitti haastatteluin, ”kuinka hupsu saa virkamies olla”. Yksi haastateltavista oli Risto Leskinen. Ensin selvitettiin, uskoiko Leskinen lentäviin lautasiin.

”Niillä on erittäin tärkeä tehtävä savikiekko-ammunnassa”, Leskinen vastasi. Jos hän sattuisi näkemään lentävän lautasen laskeutuvan eduskunnan mäelle, hän kertoi aikovansa hankkia konkreettista näyttöä ennen kuin kertoisi kenellekään. Olisiko esimerkiksi lumihangessa jälkiä? ”En usko, että mikään laskeutuu jälkiä jättämättä.”

”Saavatko alaisenne uskoa lentäviin lautasiin?

– Tässä työssä täytyy olla tarkka apulaistensa suhteen.”

”Saako virkamies pukeutua poikkeavasti, esimerkiksi kulkea hippivaatteissa asiaankuuluvine tiukuineen, joita hän voisi helistellä mietiskellessään?

– Alaisen mielestä saattaisi kello olla mukavakin esimiehen kaulassa, mutta kyllä minä sellaiseen alaiseen suhtautuisin epäillen, joka tuntisi tarvitsevansa jotain kulkusia ajatustensa selvittämiseen!”[529]

Vuoden 1970 alussa *Suomen Kuvalehti* kuvaili Risto Leskisen olevan suosittu kaikissa piireissä. Suosiosta kertoi myös hänen työmääränsä ripeä kasvu. ”Hänen avullaan uskotaan pahimpienkin vääryyksien oikenevan”.[530]

Leskisen kausi päättyi, kun hänet nimitettiin oikeuskansleriksi elokuussa 1970.[531]

Puolueiden kesken alkoi riitely siitä, kenestä tulee hänen seuraajansa. Sosiaalidemokraatit halusivat paikalle oman miehensä, ja heidän ehdokkaansa oli oikeusasiamiehen varamiehenä toiminut 32-vuotias Olavi Heinonen.[532]

”Oikeusasiamiehen tuolille tungos”, otsikoi *Helsingin Sanomat*.[533] Lehdistö osallistui innokkaasti Leskisen seuraajan etsintään, ja lopulta yksi ehdokas nousi kärkisijoille. ”Ståhlberg vahvin ehdokas uudeksi oikeusasiamieheksi”, uutisoi *STT*[534] ja oli oikeassa. Kaarlo Ståhlberg voitti ensimmäisellä kierroksella Olavi Heinosen äänin 108–85.[535]

Helsingin Sanomat kuvaili vaalia ”erikoislaatuiseksi”. Vaalia jouduttiin jonkin verran siirtämään, ja siirron syistä liikkui huhuja. HS:n mukaan hallituspuolueet yritettiin ilmeisesti viime hetkellä saada saman ehdokkaan taakse, toisin sanoen keskustapuolue äänestämään demariehdokas Olavi Heinosta. Neuvottelut eivät tuottaneet tulosta, vaan keskusta äänesti ei-sosialistien rintamassa virkaan Ståhlbergin.[536]

Demarit pahastuivat hallitusrintaman rakoilusta.[537] Äänekkään paheksuntansa esitti sosiaalidemokraattien silloinen puoluesihteeri, kansanedustaja Kalevi Sorsa. Hänen mielestään porvarien pelailu esti pätevimmän henkilön valinnan oikeusasiamieheksi.[538]

HS arvosteli pääkirjoituksessaan vaalin puoluepoliittisia kytkentöjä. Lehden mielestä puoluelinjoilla ei saisi olla ratkaisevaa merkitystä. Muissa maissa oikeusasiamieheksi yritettiin löytää arvovaltaisia ja kokeneita henkilöitä, ja vaalit pyrittiin saamaan yksimielisiksi.

”Oikeusasiamiehen arvovaltaa ajatellen olisi siis päästävä ratkaisuun jo ensimmäisessä äänestyksessä”, *HS* toivoi.[539]

KAARLO L. STÅHLBERG 1.10.1970–31.12.1973

”Asioita katsoo aivan eri tavalla kuin kirjoituspöydän takaa”

Oikeusasiamies laskeutuu kansan keskuuteen ja lähtee kiertueelle Lappiin ja Karjalaan

Poliitikkojen paikkaillessa oikeusasiamiehen vaalissa saamiaan kolhuja Kaarlo Ståhlberg aloitti viran hoitamisen intoa puhkuen. *Helsingin Sanomat* kertoi, että ensimmäisenä työpäivänään 1. lokakuuta 1970 Ståhlberg saapui virkapaikalle tuntia liian aikaisin. Hän saapui toimistoonsa jo kahdeksaksi, kun työaika alkoi yhdeksältä.[540]

Media muisti mainostaa myös uuden oikeusasiamiehen sukulaisuutta presidentti Kaarlo J. Ståhlbergin kanssa. Se päätyi myös kysymykseksi *Etelä-Suomen Sanomien* tietovisaan. Oliko uusi oikeusasiamies ensimmäisen presidentin poika, pojanpoika vai veljenpoika? Oikea vastaus oli pojanpoika.[541]

Ensimmäistä kertaa lehdet julkaisivat uudesta oikeusasiamiehestä myös virkaanastujaishaastatteluja. Niissä Ståhlberg nosti esiin apulaisoikeusasiamiehen tarpeen.

”Apulaisoikeusasiamiehen viran perustaminen on mitä suurimmassa määrin tarpeen vaatimaa. Nythän sen seikan parhaiten tietävät ne henkilöt, jotka ovat aiemmin tätä tehtävää hoitaneet. Käsitykseni mukaan he ovat ehdottomasti sitä mieltä, että apulaisoikeusasiamiehen toimi pitäisi saada aikaan”, Ståhlberg sanoi *Etelä-Suomen Sanomissa*.[542]

Oikeusasiamiehen paisunut työmäärä oli ollut esillä jo pitempään, sillä myös edeltäjä Risto Leskinen oli puhunut siitä. Oikeuskansleri oli alkanut jäädä kakkoseksi kanteluiden määrässä. Suljetuista laitoksista tulevat kantelut alkoivat myös olla vähemmistönä ”vapaasta maailmasta” tulevien kanteluiden tulvassa, Leskinen luonnehti *Helsingin Sanomien* haastattelussa.[543]

Perustuslakivaliokunta oli havainnut ongelman ja ehdotti helmikuussa 1969 apulaisoikeusasiamiehen viran

perustamista.[544] Hallitus antoi asiaa koskevan esityksen eduskunnalle lokakuussa 1970[545], ja niinpä apulaisoikeusasiamies aloitti työnsä vuoden 1972 alusta.[546] Ensimmäiseksi viran hoitajaksi valittiin Aapo Lehtovirta.[547]

Apulaisoikeusasiamiehen viran perustaminen mahdollisti oikeusasiamiehen oma-aloitteisen toiminnan laajentamisen, Ståhlberg arvioi *Etelä-Suomen Sanomien* haastattelussa helmikuussa 1971. Hän myös kommentoi lyhyesti edellissyksyistä keskustelua oikeusasiamiehen vaalitavasta ja näki riskejä siinä, että oikeusasiamies valittiin määräajaksi. Jos istuva oikeusasiamies haluaisi jatkaa, hän saattaisi tietoisesti tai tietämättään pyrkiä varmistamaan uudelleenvalintansa. ”Mikäli tällaista tapahtuu, se on luonnollisesti suuri epäkohta.”

Ståhlberg kuitenkin kiisti, että hän pitäisi vaalijärjestelmää epäonnistuneena.

”En suinkaan. Pidän luonnollisena, että valinnan tekee eduskunta, vaikkakin siihen voi sisältyä puoluepoliittisia näkökohtia. Edelleen on mielestäni hyvä, että virka on määräaikainen. Näin sen vuoksi, että kun oikeusasiamiehen tulisi seurata myös oikeuselämän kehitystä ja vieläpä pyrkiä sitä johtosääntönsä puitteissa ohjaamaan, niin voidaan ainakin kuvitella, että mikäli oikeusasiamiestä säännöllisin väliajoin vaihdetaan, on mahdollista saada ikään kuin uutta verta tähän työhön. Jos sama mies istuu oikeusasiamiehenä kymmeniä vuosia, on vähemmän todennäköistä, että virastosta lähtee jatkuvasti uusia virikkeitä.”[548]

Sananvapautta koskeva keskustelu jatkui. Jo Leskisen kaudella oikeusasiamiehelle oli tehty kantelu poliisin kovista otteista Iranin shaahin vierailun aikana pidetyissä mielenosoituksissa. Kantelua koordinoi oikeustieteen ylioppilas, sittemmin tunnettu ihmisoikeus- ja rikosasianajaja Matti Wuori. Hän arvioi etukäteen *Ilta-Sanomille*, että aineiston pitäisi johtaa syytteisiin, mutta ”niitä eivät aina säätele vain juridiset seikat”. ”Myös poliittinen tarkoituksenmukaisuus vaikuttaa syytteiden nostoa harkittaessa”, Wuori sanoi. Kantelun tarkoituksena oli hänen mukaansa myös nostattaa keskustelua silloisesta poliisilaista, jota hän kuvaili osittain perustuslain vastaiseksi.[549]

Kantelijat saivat selvän osavoiton. Syyskuussa 1971 Ståhlberg ehdotti mielenosoitusten häiriöttömän kulun turvaamista lailla. Hänen mukaansa poliisi ei ylittänyt toimivaltuuksiaan kesän 1970 mielenosoituksissa mutta piti todennäköisenä, että eräissä tapauksissa poliisi käytti voimakeinoja, jotka eivät olleet puolustettavissa. Hän vaati, että esimiehet valvoisivat alaistensa poliisitoimintaa niin, että käytetyt voimakeinot voitaisiin jälkikäteen selvittää. Sen takia poliisien vaatetukseen olisi hyvä kiinnittää nimi- tai numerolaatta.[550]

Hän myös määräsi syytteeseen Kuopion poliisimestarin. Tämä oli evännyt Savon Sosialistiselta Nuorisoliitolta oikeuden shaahinvastaiseen mielenosoitukseen Kuopion torin laidalla.[551]

Ståhlberg oli jo aiemmin toivonut perusoikeusjärjestelmän kehittämistä niin, etteivät perusoikeuksia koskevat hallitusmuodon säännökset jäisi ”jumalalliseksi, kivettyneeksi oikeudeksi”. Missään tapauksessa niitä ei tulisi soveltaa niin, että ne toimivat toivottavan kehityksen jarruna, *Helsingin Sanomat* siteerasi Ståhlbergin esitystä Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen kokouksessa Oulussa.[552]

Ståhlbergin kauden suurin kohu nousi lokakuussa 1971, kun hän puuttui oikeusministeriön lainsäädäntöosaston päällikkönimitykseen. Silloinen oikeusministeri – ja tuleva oikeusasiamies – Jacob Söderman halusi virkaan apulaisprofessori Antti Kivivuoren, mutta Ståhlbergin mielestä nimitys olisi hallitusmuodossa säädettyjen virkaylennysperusteiden vastainen.

Söderman piti oikeusasiamiehen puuttumista asiaan ”oudoksuttavana menettelynsä puolesta sikäli, että hän on pitänyt toimintaani oikeusministerinä perustuslain vastaisena kuulematta minua henkilökohtaisesti tai kannanotostaan edes etukäteen ilmoittamatta”. Söderman kertoi keskustelleensa nimityksestä oikeuskanslerin – siis edellisen oikeusasiamiehen Risto Leskisen – kanssa ennen asian esittelyä. Leskinen oli katsonut, että nimitys on sallitun harkintavallan rajoissa.[553] Leskinen saneli lausunnon valtioneuvoston pöytäkirjaan, ja sen mukaan kaikki virkaan ilmoittautuneet täyttivät muodolliset kelpoisuusehdot. Sen takia nimitettävän valitseminen on nimittäjän harkinnassa.[554]

Vasemmistolehdistö ärhenteli Ståhlbergille. *Kansan Uutisten* otsikko kuului: ”Taantumus iski Ståhlbergina. Uusi nimityskiista oikeushallinnossa.” Uutisen mukaan ”edistyksen ja taantumuksen sylipaino oikeushallinnon asioissa jatkuu”. Porvarilliset puolueet olivat lehden mukaan pyrkineet ”parhaansa mukaan pitämään oikeushallinnon korkeimpia virkapaikkoja hallussaan ja estämään edistyksellisten henkilöiden valinnan niihin”.[555]

Suomen Sosialidemokraatti kutsui Ståhlbergia ”oikeiston asiamieheksi”. Sen mukaan oikeisto kahmi jatkuvasti lisää valtaa, ja ”erityisen tärkeää oikeistolaiselle vallankäytölle on ollut lainvalmistelun säilyttäminen täysin porvarikäsissä”.

”Havainnollisen esimerkin tilanteesta antaa eduskunnan lainvalvojan, oikeusasiamiehen tuore menettely.

Täytettäessä oikeusministeriön lainsäädäntöosaston päällikön virka oikeusasiamies on silkan lainopillisen tempun turvin selittänyt oikeistolaiset virkamiesehdokkaat sosialidemokraattista ehdokasta pätevämmäksi”, *Sosialidemokraatti* kirjoitti pääkirjoituksessaan. ”Oikeusasiamiehen toimenpide on nähtävä epätoivoisena yrityksenä lainopin valekaavussa ajaa oikeiston valtapyrkimyksiä lainvalmistelussa. Jäämme kysymään, missä määrin kansalaisten luottamus oikeusviranomaisten ns. puolueettomuuteen tällä erää alenee.”[556]

Kiistaan puuttui myös Suomen Demokraattiset Lakimiehet. Se paheksui, ettei Ståhlberg ollut ennen ratkaisuaan kysynyt Södermanin kantaa asiaa. Tämän vuoksi oli yhdistyksen mukaan kysyttävä, täyttikö Ståhlberg itse viran pätevyysvaatimukset eli oliko hän ”eteväksi laintuntijaksi tietty henkilö”.[557]

Ståhlberg vastasi Demokraattisten Lakimiesten arvostelun *Ilta-Sanomissa*.

”Väitteeseen, jonka mukaan olisin joko hyväuskoisuuttani tai muusta syystä selvästi tehnyt poliittista työtä oikeiston hyväksi, vastaan sanomalla hah-hah-hah.” Arvostelijat eivät hänen mukaansa ottaneet huomioon yhtä seikkaa: myös Kivivuoren kilpailija, silloinen lainsäädäntöjohtaja Henrik Grönqvist, oli vasemmistolainen. ”Ainakin minun tietääkseni”, Ståhlberg sanoi.

Ståhlberg kertoi *Ilta-Sanomille*, että hänellä oli ollut vain pari tuntia aikaa ”junailla” asiaa ennen valtioneuvoston istuntoa. Hän yritti olla yhteydessä Södermaniin, mutta tämä oli ollut ”jossakin sos.demien kokouksessa ja tavoittamattomissa”.

Ståhlberg ei halunnut ottaa kantaa omaan pätevyyteensä.

”Minun itseni on vaikea sanoa, olenko ’eteväksi laintuntijaksi tietty henkilö”. Hän sanoi sen arvioinnin olevan ”ellei nyt aivan korkeammassa kädessä, niin ainakin ulkopuolisten asia”.[558]

Ilta-Sanomien mielipideosastolla julkaistiin parin päivän päästä kansanedustaja Ilkka Taipaleen (sd) kipakka vastaus Ståhlbergille.

”Mistä lähtien eduskunnan oikeusasiamiehen tehtäviin on kuulunut virkanimitysten yhteydessä kaivaa esiin hakijan poliittinen kanta, ilmoitella siitä iltapäivälehdissä ja todeta ’yhtä sosiaalidemokraattiseksi ja yhtä vasemmistolaiseksi’?” Taipale tiedusteli.[559]

Joukko oikeusoppineita otti myös kantaa Ståhlbergin toimintaan. Muiden muassa professori Aulis Aarnion, oikeustieteen tohtori Lars D. Erikssonin ja oikeustieteen lisensiaatti Antero Jyrängin allekirjoittamassa mielipidekirjoituksessa pidettiin vahingollisena, että oikeusasiamies oli puuttunut tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien pohjalta tehtävään poliittiseen päätökseen.

”Oikeusasiamiehen menettely merkitsee puuttumista valtioneuvostolla olevaan harkintavallan käyttöön ja on siis selvästi poliittista kannanottoa”, oikeusoppineet totesivat.[560]

Södermanin saamat moitteet eivät olleet ensimmäinen kerta, kun oikeusasiamies ojensi entistä tai tulevaa oikeusasiamiestä. Risto Leskinen antoi syksyllä 1963 huomautuksen entiselle oikeusasiamiehelle Johan Otto Söderhjelmille. Oikeusministerinä silloin toiminut Söderhjelm sai moitteet siitä, että hän oli vienyt eduskunnalle esityksen virkamiespalkoista niin vauhdikkaasti, ettei ehtinyt neuvotella asiasta Akavan kanssa neuvotteluoikeuslain edellyttämällä tavalla. Esitys lähti eduskunnalle päivä sen jälkeen, kun neuvottelukutsu oli esitetty.[561]

Vaikka Ståhlbergia arvosteltiin puuttumisesta oikeusministerin toimintaan, hänelle annettiin myös kiitosta. *Suomen Kuvalehti* kiinnitti huomiota riitaisasti valitun oikeusasiamiehen itsenäiseen toimintaan. Shaahimielenosoituksien yhteydessä hän antoi tukea vasemmiston esittämille näkökannoille, mutta heti perään sai kyytiä demarioikeusministeri.

”Eduskunnan uusi oikeusasiamies antaa sen kuvan, että hän tekee ratkaisunsa riippumatta siitä, miten edistyksellisinä tai taantumuksellisina niitä pidetään. Siis niin kuin riippumattoman lakimiehen tulee. Ståhlbergin henki elää”, *Suomen Kuvalehti* analysoi.[562]

Ståhlbergin kauden suuri innovaatio oli laskeutua kansan keskuuteen. Oikeusasiamies teki kaksi suurta julkisuutta saanutta kiertuetta, toisen Lappiin ja toisen Pohjois-Karjalaan.

”Tarkoitukseni on mennä kansan keskuuteen kuuntelemaan, mitä valittamista ihmisillä on. Yritän täten purkaa byrokratian muuria, toisin sanoen koetan parantaa kansan ja eduskunnan oikeusasiamiehen välisiä yhteyksiä”, Ståhlberg kertoi *Suomen Kuvalehdessä* ennen kiertueita.[563]

Lapin-kierroksen jälkeen *Suomen Kuvalehti* pohti laajassa kuvareportaasissaan turneen antia. ”Jäikö eduskunnan oikeusasiamiehen Lapin-kiertue keskusteluterapiaksi vai oliko siinä alkua uudelle yhteydelle perimmäisen pohjoisen ja päätöksentekijöiden välillä, sen näyttää aika. Kahdeksan tuntia Taka-Lapin murheita toi Ståhlberg nauhurissaan etelään.”

Kuvalehden mukaan vierailu herätti paikkakuntalaisissa epäilyksiä. ”Tokko tuo poikanen meiän asioille mitään mahtaa”, epäili yksi. ”Hyvä kun herrat tulee tänne muutenkin kuin kaloja narraamaan”, jatkoi toinen.

Paikalla oli myös kuusivuotias Leena Guttorm, joka oli lehden mukaan tullut paikalle, koska halusi nähdä, ”mahtuuko se iso mies kunnantaloon”. Hyvin mahtui, ja mies havaittiin mukavaksi ja tärkeilemättömäksi, *Kuvalehti* kertoi. Lapin pahin kirosanakin selvisi matkan aikana. Se on METTÄHALLITUS.

Ståhlberg lupasi vastauksen jokaiselle avunpyytäjälle.

”Jos vastaukset viipyvät kovin kauan, valittakaa minulle, että toimin hitaasti.”[564]

Myös *Helsingin Sanomat* teki laajan juttusarjan Ivaloon, Utsjoelle, Nuorgamiin ja Karigasniemelle suuntautuneista vierailuista. HS:n mukaan kiertue alkoi heikolla yleisömenestyksellä.

”Vain kourallinen ’sorrettuja ja raskautettuja’ kansalaisia odotteli ivalolaisen hotellin käytävässä puheille pääsyä”, *HS* kertoi. Kaikille ei ollut valjennut, mikä vieras oli miehiään. Hotellin kulmilla pyörähdellyt mies oli halunnut tietää, ”pyrkiikö se eduskuntaan vai onko se jo siellä”.[565]

Vierailu noteerattiin myös *Kalevassa*. Se nosti uutisensa kärkeen keskustelun siitä, pitäisikö saamelaisilla olla oma oikeusasiamies. Ståhlberg suhtautui ajatukseen myönteisesti mutta epäili, ettei aika ollut vielä kypsä siihen.

”Jos Etelä-Suomesta otetaan sata henkilöä, heistä 70 kysyisi, mitä hittoa saamelaiset oikeusasiamiehellä tekevät.”[566]

Kiertueen jälkeen Ståhlberg totesi *Kalevalle*, että matkalla tuli korostetusti esille oikeussuojan puutteet. Kun esimerkiksi toteutettiin paikallisen väestön toimeentuloa sivuavia suuria valtion hankkeita, teoriassa olevia valitusmahdollisuuksia ei voida käyttää pitkien etäisyyksien ja korkeiden kustannusten vuoksi. Kaikkiaan Ståhlberg oli tyytyväinen kierrokseen.

”Keskusteltaessa paikallisen väestön kanssa asioita katsoo aivan eri tavalla kuin kirjoituspöydän takaa. Kokonaisuutena matka ei ainakaan ’epävastannut’ ennakko-odotuksia”, Ståhlberg sanoi.[567]

Pari kuukautta myöhemmin Ståhlberg esitti valtioneuvostolle, että pohjoisimpien kuntien asukkaiden oikeusturvaa olisi parannettava. Hänen mukaansa Utsjoen ja Inarin asukkaille ”on aiheutunut ja tulee luultavasti aiheutumaan kohtuuttomia oikeuden menetyksiä”. Pulmia aiheuttivat muun muassa isojaon keskeneräisyys ja siinä tapahtuneet virheet, maanomistusolojen yleinen sekavuus, laajat vesipiirirajankäynnit ja vesistöjen säännöstely. Kaikki tämä vaikeutti perinteisten elinkeinojen eli poronhoidon, kalastuksen ja metsästyksen toteutumista.[568]

Syksyllä 1973 Ståhlberg teki vielä samanlaisen kiertueen Karjalaan.[569] Samoihin aikoihin julkisuuteen tuli tieto Ståhlbergin jatkohalujen puutteesta. Hän oli palaamassa asianajajaksi toimistoon, jossa hän oli osakkaana.

”Suostuin oikeusasiamiehen virkaan sillä varauksella, että en hoida sitä kuluvaa toimikautta kauemmin. Tästä olen pitänyt kiinni koko ajan”, Ståhlberg ilmoitti.[570]

Saman tien mediassa kerrottiin, että vahvimmilla työn jatkajaksi oli keskustapuolueen asettama ehdokas, apulaisoikeuskansleri Jorma S. Aalto.[571] Ennakkoasetelmat

pitivät, ja Aalto valittiin marraskuussa 1973 oikeusasiamieheksi neljäksi seuraavaksi vuodeksi.[572]

Suomen Kuvalehdelle antamassaan läksiäishaastattelussa Ståhlberg otti puheeksi virkamiesten tavan ratkaista asiat valtion eduksi, kun vastassa oli yksityinen etu. Tämä koski hänen mukaansa niin verotusta, sosiaalista lainsäädäntöä, suuria jakohankkeita, tiehankkeita kuin vesistön rakennushankkeita.

”En tiedä, johtuuko lain tulkinta aina valtion hyväksi siitä, että jokainen virkamies haluaa olla tehokas ja hyvä virassaan. Ja hyvänä koetaan ilmeisesti se, ettei kovin löysin perustein toimi valtion vahingoksi” Ståhlberg pohti. Hänen mukaansa kanteluista näkyi turhan usein, että asia olisi pitänyt voida tulkita yksityisen hyväksi. Päätöksentekijöille tekisikin hyvää käydä kiertämässä niitä paikkoja ja katsomassa niitä ihmisiä, joita heidän päätöksensä koskevat, Ståhlberg ehdotti.

Oikeusasiamiehen ideaali kausi olisi Ståhlbergin mukaan viisi tai kuusi vuotta ilman mahdollisuutta tulla valituksi uudelleen ainakaan heti. Siinä ajassa ehtisi hänen mukaan antaa annettavansa.

Seuraajalleen Ståhlberg ei halunnut antaa ohjeistuksia tai neuvoja. Jokainen oikeusasiamies sai hänen mielestään muovata viran näköisekseen, sillä valtuudet olivat laajat[573].

JORMA S. AALTO 1.1.1974–31.7.1986

”Eduskunnan oikeusasiamies järkyttyi”

Oikeusasiamies poistaa armeijasta simputuksen ja vaatii sotilaille mahdollisuutta käyttää kansalaisoikeuksiaan

Jorma S. Aalto profiloitui erityisesti armeijaolojen parantajana. Kun Aalto 12 vuotta myöhemmin siirtyi oikeuskansleriksi, *Helsingin Sanomat* kertoi hänen tulleen tunnetuksi kansan keskuudessa miehenä, joka poisti armeijasta simputuksen.

Aalto itsekin arveli, että hänen toimintakaudellaan oli tapahtunut melkoinen muutos. ”Nyt tapaukset ovat melko lieviä, ja niistä selviydytään korjaavilla toimenpiteillä”, Aalto arvioi työnsä päättyessä vuonna 1986.[574]

Armeija-asiat olivat Aallon kaudella näkyvästi julkisuudessa, ja toimittajat muun muassa tekivät laajoja reportaaseja oikeusasiamiehen tarkastuksista.

Keväällä 1974 apulaisoikeusasiamies Aapo Lehtovirta teki tarkastuksen Suomen kasarmiin Hämeenlinnassa. ”Eduskunnan oikeusasiamies järkyttyi”, raportoi *Ilta-Sanomat*. Lehden mukaan Lehtovirta oli ilmoittanut, ettei Suomen kasarmi enää kelvannut ihmisasunnoksi – edes sotilaalle. Talvella lattiat jäätyivät niin, että niitä piti sisälläkin hiekoittaa, ja varusmiehet joutuivat hankkimaan makuupussit välttääkseen paleltumisen. Jos mitään ei tehdä, seuraavana talvena kasarmeissa ei enää asuta, Lehtovirta totesi.[575]

Jorma S. Aalto kävi pari kuukautta myöhemmin Utössä, eikä tilanne ollut juuri parempi. ”Utössä jäätyy pesuvesi ja käymälässä käy viima”, otsikoi *Helsingin Sanomat*. ”Olisiko mahdollista hankkia tänne vielä kolmas pesuvati?” lehti kertoi Aallon kyselleen. Utön lisäksi hän tarkasti Russarön, Örön ja Gytön rannikkolinnakkeet.

Aalto olisi halunnut keskustella Utössä varusmiestoimikunnan puheenjohtajan kanssa. Hän oli *HS:n* mukaan maininnut toiveestaan erikseen jo etukäteen. ”Tarkas-

tusseurueen saapuessa Utöön, olikin käynyt niin ikävästi, että niin varusmiestoimikunnan puheenjohtaja kuin se muutkin jäsenet olivat juuri saaneet komennuksen maatalousnäyttelyyn Turkuun", HS kertoi.[576]

Oloja ilmeisesti saatiin kohennettua, sillä pari vuotta myöhemmin Porkkalan edustan Mäkiluodon linnoitussaarelle tehdyn tarkastuksen yhteydessä otsikoihin nousi pimennysverhojen puute. Varusmiehet eivät olleet nähneet elokuvia kolmeen viikkoon, koska elokuvateatterin pimennysverhot olivat menneet rikki.[577]

Simputus nousi kuitenkin otsikoihin moneen otteeseen. Jo kautensa alussa, heinäkuussa 1974, Aalto määräsi syytteeseen Pohjan prikaatin komentajan, eversti Eero Eräsaaren. Tämä oli uhkaillut ikävyyksillä varusmiestä, joka oli tekemässä oikeusasiamiehelle kantelua saamastaan arestirangaistuksesta.

Eräsaari kiisti yrittäneensä estää kantelun tekemistä. Kertomansa mukaan hän oli vain yrittänyt selittää varusmiehelle, että valheellisin perustein tehty aiheeton kantelu "ei ollut omiaan parantamaan ihmissuhteita vaan saattoi jopa aiheuttaa lisää vaikeuksia ihmissuhteissa".[578]

Syytemääräyksen yhteydessä Aalto kiinnitti pääesikunnan huomiota siihen, että varusmiehille oli taattava esteetön mahdollisuus käyttää kansalaisoikeuksiaan.[579]

Helsingin hovioikeudessa Eräsaari sai sakkoja. Oikeuden mukaan teko oli tapahtunut erittäin lieventävien asianhaarojen vallitessa. Lehtiuutisista ei selvinnyt, mitä nämä lieventävät tekijät olivat, mutta Aallon tulkinta tapahtumasta oli joka tapauksessa ollut päinvastainen. Hänen mielestään teko oli tapahtunut erittäin raskauttavien asianhaarojen vallitessa. Uhkailu oli tapahtunut, kun Eräsaari oli tavannut varusmiehen päävartiosta kirjoittamasta kantelua.[580]

Aallon mukaan simputus liittyi yleensä väliaikaismääräysten nojalla palvelleisiin kersantteihin. Eräs heistä oli juoksuttanut ja ryömityttänyt alaisiaan kuraisessa maassa tunnin ajan viedessään heitä ruokailuun. Toinen oli kehottanut taisteluharjoituksessa muita lyömään töppääjiä ja kääntänyt kehotuksen jälkeen hetkeksi selkänsä.[581]

Kotimaisten varuskuntien lisäksi oikeusasiamies tarkasti ensimmäistä kertaa myös YK-joukkoja. Tammikuussa 1975 tarkastuksen kohteina olivat joukot Kyproksella ja Suezilla.[582] Mielialat osoittautuivat hyviksi, ja sotilaat olivat Jorma S. Aallon mukaan sopeutuneet vieraisiin oloihin "yllättävän hyvin". Matkansa aikana Aallon kerrottiin puhutelleen yli kuuttasataa suomalaista sotilasta. Kahdenkeskisille juttutuokioille ei sen sijaan ollut ruuhkaa. Kyproksella keskusteluun tuli yksi ja Suezilla kolme sotilasta.[583] Kolme vuotta myöhemmin Aalto tarkasti vielä Siinailla toimineen Suomen YK-pataljoonan.[584]

Ensimmäisten tarkastusten seurauksena Aalto esitti, että YK-joukoissa palvelevien henkilökohtaisen omaisuuden tuhoutumisen varalta olisi luotava korvausjärjestelmä. Matkalla oli nimittäin ilmennyt, että usean kymmenen rauhanturvaajan omaisuutta oli tuhoutunut, kadonnut tai vahingoittunut sotatoimien yhteydessä. YK ei tuhoja suostunut korvaamaan, eikä laki velvoittanut siihen myöskään Suomea. Aalto piti kohtuuttomana, että vahinko jäi yksin rauhanturvaajan vastattavaksi.[585]

Kesällä 1977 Aalto esitti, että puolustusvoimille pitäisi hankkia lisää lakikirjoja. Sotilaspiireissä ja joukko-osastojen esikunnissa ei ollut niitä yleensä lainkaan. Aalto piti erityisen arveluttavana sitä, että sotaoikeuksien virallisina syyttäjinä toimineilla upseereilla ei ollut käytössään lakikirjoja, mutta ei niitä ollut myöskään joukko-osastojen komentajilla. Saatavilla oli vain tietyt lait sisältänyt kirjanen "Sotilasoikeudenhoitoa koskevia säännöksiä".[586]

1980-luvun lopussa lehdet uutisoivat, että Aalto oli selvitellyt upseerikerhoilla pidettyjä juhlia ja todennut, että viinaa oli kaatunut vääriin suihin. Kerhoilla oli vastoin ohjeita järjestetty puolustuslaitoksen ulkopuolisten tahojen huvitilaisuuksia, ja sinne oli suorastaan houkuteltu siviilejä halvalla viinalla.[587]

Aalto puuttui myös siviilipalvelusmiesten kohteluun ja vaati, että heihin on suhtauduttava asiallisesti. Hänelle oli tehty useita kanteluita siitä, että vakaumusta tutkineet sotilaat olivat menetelleet "eri tavoin moitittavasti".

"Vaikka moitittava menettely on tullut näytetyksi vain harvoissa tapauksissa, kantelujen lukuisuus osoittaa kuitenkin selvästi, että asevelvolliset ovat kokeneet selvitystilanteen monesti piinalliseksi ja selvitystä suorittavan sotilashenkilön käyttäytymisen epäasialliseksi ja toisinaan loukkaavaksikin", Aalto kirjoitti pääesikunnalle. Hän muistutti, että kansalaisten uskonnollinen tai eettinen vakaumus oli sekä hallitusmuodossa että Suomen hyväksymissä kansainvälisissä sopimuksissa turvattu oikeus.[588]

Paljon julkisuutta sai oikeusasiamiehen päätös ruoppaaja Nostajan uppoamisen syystä ja vastuukysymyksistä. Syyskuussa 1972 Pietarsaaren edustalla tapahtuneessa turmassa kuoli 16 aluksen työntekijää. Joukko kansanedustajia Jacob Södermanin (sd) johdolla teki kantelun tapahtumista, ja helmikuussa 1974 oikeusasiamies vaati, että Nostaja nostetaan meren pohjasta uppoamissyyn selvittämiseksi.[589]

Noin vuotta myöhemmin oikeusasiamies arvioi onnettomuuden osasyyksi sen, etteivät Nostajan välilaipiot olleet vesitiiviitä. Niissä oli syöpymiä ja sulkematta jääneitä aukkoja, jotka aluksen päällikön olisi pitänyt huomata.[590] Onnettomuuteen saattoi vaikuttaa myös henkilökunnan vähäinen merikokemus ja tavanomaisen vahdinpidon vajavaisuus. Oikeusasiamies tuli siihen tulokseen, että laivaisännän ominaisuudessa valtio oli velvollinen maksamaan korvauksia menehtyneiden omaisille.[591]

Pari kuukautta myöhemmin oikeusasiamies katsoi, ettei onnettomuutta tutkittu niin joutuisasti kuin julkinen etu olisi vaatinut. Aluksen päällikön ja muun miehistön menettelyn osuus onnettomuuteen olisi tullut selvittää, vaikka päällikkö ja suurin osa laivaväestä oli menehtynyt myrskyssä. Tutkijalautakunnan selvitys ei myöskään ollut kaikilta osin riittävän täydellinen. Huomautuksia Aalto antoi siitä, ettei lautakuntaan ollut määrätty jäseniä, joilla olisi ollut riittävää lainsäädännöllistä asiantuntemusta.[592]

Aallon mielestä myös suuronnettomuuksien tutkintaa koskeva lainsäädäntö vaati pikaista uudistamista.[593]

YK-joukkojen tarkastusten lisäksi Aalto ulotti muitakin tarkastuksiaan ulkomaille. Hän kävi tapaamassa huumerikoksista tuomittuja suomalaisia Thaimaassa. Vuonna 1982 julkisuudessa kohistiin kahdesta suomalaisesta, joille oli määrätty pitkät rangaistukset Thaimaan karuissa vankiloissa. 23-vuotias suomalaisnainen oli saanut lähes 34 vuotta ja 27-vuotias mies 10 vuotta vankeutta. Aalto lähti selvittämään, olisiko suomalaisilla

mahdollisuutta saada armahdusta Thaimaan 200-vuotisjuhlien yhteydessä.[594]

Kaikkia matka ei miellyttänyt. *Ilta-Sanomien* yleisönosastolle kirjoittanut nimimerkki Parempaa toivoa halusi Aallon keskittyvän ottamaan kiinni huumerikollisia eikä auttamaan heitä ulos vankilasta.

”Thaimaassa tuomittujen salakuljettamat määrät 9 grammaa ja 39 grammaa heroiinia olisivat riittäneet saattamaan monta suomalaisnuorta varmalle tuhon tielle”, nimimerkki opasti. ”Ajatelkaapa eduskunnan oikeusasiamies Jorma S. Aalto, jos oma lapsenne olisi uhrien joukossa. Ehkä laupeutenne salakuljettajia ja huumekauppiaita kohtaan loppuisi hyvin äkkiä.”[595]

Matkansa jälkeen Aalto arvioi, että molemmat suomalaiset joutuisivat olemaan vankilassa vielä hyvin kauan. Aalto oli tavannut molemmat vangit, ja olot vankilassa olivat tyydyttävämmät kuin mitä hän oli etukäteen kuvitellut. Suurimmat ongelmat olivat puutteellinen ruoka ja lääkintähuolto. Joka tapauksessa ulkomaisten vankien olot olivat paremmat kuin thaimaalaisten. Ulkomaisilla miesvangeilla ei edes ollut työvelvoitetta, naisilla oli.[596]

Oikeusasiamies pääsi ottamaan kantaa myös siihen, oliko suomalaisia hiihtäjiä doupattu ennen Lahden MM-kisoja 1978. Mielenterveyden keskusliitto teki joulukuussa 1983 kantelun, jonka mukaan Koljonvirran mielisairaalan Iisalmen aluesairaalaan tilattua verta olisi käytetty hiihtäjien veritankkaukseen. Sairaalan ylilääkäri Matti Kauppinen oli kantelun mukaan toiminut oman toimensa ohella urheilulääkärinä ja ”epäilyksemme on, että potilaiden nimissä ja sairaalan laskuun hankittu veri on mennyt urheilijoiden veritankkaukseen”. Ylilääkäri oli kantelijan tietojen mukaan toiminut useiden huippu-urheilijoiden lääkärinä.[597]

Kainuun Sanomien skuuppaamasta kantelusta kehkeytyi valtava skandaali. Syyttävä sormi osoitti ylilääkäri Kauppiseen, joka oli ollut hiihtäjien lääkärinä Lahden MM-kisoissa vuonna 1978. Hiihtoliiton johto puolestaan ilmoitti olevansa täydellisen tietämätön ja ymmällään väitetystä veridopingista.

”Olen useasti korostanut, että hiihtäjillä ei ole mitään mieltä käyttää veridopingia enkä tiedä sellaista Suomessa käytetyn. Iisalmen väitetystä tapahtumasta en tiedä mitään enkä myöskään halua sitä kommentoida”, sanoi Hiihtoliiton hiihdon päävalmentaja Immo Kuutsa *Ilta-Sanomille*.[598]

Lahden MM-kisojen aikaan valmennusjohtajana toiminut Heikki Kantola kiisti hänkin tietävänsä asiasta mitään.

”Jonkun mielikuvitus laukkaa nyt todella vinhasti. Vihjailu asiasta menee kuitenkin liian pitkälle”, hän sanoi *Helsingin Sanomille*.[599]

Myös itse pääepäilty, ylilääkäri Matti Kauppinen, kiisti Espanjan-lomaltaan kaikki epäilyt. Hänen mukaansa kyseessä oli jo kaksi vuotta jatkunut, häneen kohdistunut ajojahti.[600]

Lehdistö puolestaan kirjoitti vähintään rivien väliin epäilyksiään hiihtopomojen viattomuudesta.

”Kuten yleensäkin vastaavissa tapauksissa kaikki kiistivät kaiken. Ylilääkäri puhui ajojahdista ja paheksui sitä, että sairaalan arat paperit olivat ajautuneet Mielenterveyden Keskusliitolle. Hiihtoliiton johdossa ei taas oltu kuultukaan, että veridoping voisi auttaa urheilijaa”, *Ilta-Sanomat* summasi tilanteen.[601]

Murhe ja eukko, Outi Heiskanen / kuvaaja Katri Laukkanen (1981, etsaus ja akvatinta). © Kuvasto 2019.

Toukokuussa 1985 Aalto antoi päätöksensä. Sen mukaan ainakin yhdelle aktiiviurheilijalle oli tehty Koljonvirran sairaalassa veritankkaus. Ylilääkäri Kauppinen oli tilannut vuosina 1974, 1975 ja 1978 potilaiden nimiin yhdeksän veripussia, jotka hän kuitenkin käytti yksityisvastaanotollaan omille yksityispotilailleen. Aallon mukaan Kauppinen oli syyllistynyt virkavirheeseen ja toiminut lainvastaisesti. Teko oli kuitenkin vanhentunut, joten asiasta ei seurannut kohua kummempaa.

Lääkintöhallitukselle antamassaan selvityksessä Kauppinen oli myöntänyt tilanneensa ja antaneensa verta eräälle ”aktiiviselle liikunnanharrastajalle”. Nimeä hän ei suostunut kertomaan. Myös lääkintöhallitus katsoi Kauppisen menetelleen virheellisesti, koska verta ei ollut käytetty eikä sitä edes ollut tarkoitus käyttää sen potilaan hyväksi, jonka nimissä se oli tilattu.[602] Sittemmin Kauppinen saikin lääkintöhallitukselta huomautuksen.[603]

Hiihtoliitto pesi kätensä tapauksesta Aallon kiusallisen päätöksen jälkeen. Koko johtoporras keskittyi pyörittelemään silmiään ja vakuuttelemaan suomalaisen hiihtourheilun puhtautta. Kun *Apu*-lehti teki runsas puoli vuotta myöhemmin perusteellista juttua suomalaisesta dopingista, Hiihtoliiton entinen päävalmentaja Immo Kuutsa kilahti täysin toimittajaan jo ensimmäisen kysymyksen jälkeen. ”Miksi tätä vielä pengotaan?” hän ärähti ja jatkoi: ”Kenen asialla sinä olet näitä kysellessäsi?”[604]

1980-luvun rötösherrajahtien takia otsikoissa pyöri meheviä talousrikosjuttuja, kuten metrojuttu ja Noppa-juttu. Myös oikeusasiamies joutui perehtymään niihin. Kesäkuussa 1985 hän antoi hyllytetyille Noppa-tutkijoille, rikoskomisario Sulo Aittoniemelle ja rikostarkastaja Kauko Laakkoselle, vakavat huomatukset. Molemmilla oli usean kohdan syntilista. Perusvirhe oli, etteivät he olleet suhtautuneet tutkimaansa Noppa-juttuun puolueettoman tutkijan vaan osallisen tavoin.

Sittemmin kansanedustajaksi kohun saattelemana ponnistanut Aittoniemi otti moitteet vastaan tyynesti. ”Kun on viisi vuotta rapattu ja näinkin kovaa, niin aina vähän roiskuu”, hän kommentoi *Helsingin Sanomille*.[605]

Yksi Aallon kauden näyttävimmistä tapahtumista oli maapaketin säätämisjärjestystä koskenut kiista. Siinä oikeusasiamies oli eri leirissä oikeuskansleri Risto Leskisen kanssa. Aalto asettui tukemaan niin sanottua Kekkosen kompromissia, jonka takana oli myös vasemmisto. Sen mukaan lain hyväksymiseen riittää normaali käsittelyjärjestys. Leskinen olisi halunnut, että asiasta pyydetään lausunnot korkeimmalta oikeudelta ja korkeimmalta hallinto-oikeudelta. Presidentti Urho Kekkonen päätyi vahvistamaan lait ilman lausuntoja.

Aalto joutui kaudellaan toisenkin kerran napit vastakkain oikeuskanslerin kanssa. Kyse oli niin sanotusta jalasmökkijupakasta, jossa oli kyse kahdelle kansanedustajalle, Paavo Väyrylle (kesk) ja Lasse Lehtiselle (sd), maksetuista päivärahoista ja niiden takaisinperinnästä. Oikeuskansleri Kai Korte puuttui vuonna 1983 päivärahojen maksamiseen, sillä molemmat edustajat näyttivät asuvan Helsingissä. Siitä alkoi laajaksi paisunut perustuslaillinen kiista siitä, oliko oikeuskanslerilla valtuuksia puuttua eduskunnan kansliatoimikunnan toimintaan. Aalto oli sitä mieltä, että kansliatoimikunta ei toiminut virkavastuulla eikä oikeuskanslerilla siten ollut nokan koputtamista sen toimintaan.

Asiasta saatiin keitetty mehevä soppa, sillä kaikilla tuntui olevan kiistasta mielipide.

Erotuomariksi entinen oikeusasiamies, silloinen oikeuskansleri Risto Leskinen. Hän asettui tukemaan Aallon kantaa. Lehdet selostivat myös muiden oikeusoppineiden kantoja, eikä yhteistä linjaa löytynyt. Valtiosääntöoikeuden professoreista Ilkka Saravirta tuki Aallon kantaa. Sen sijaan professori Mikael Hidén oli väitöskirjassaan ollut toista mieltä, ja hän ilmoitti pysyvänsä kannassaan. Varovasti samalle kannalle asettui myös professori Antero Jyränki.[606]

Sotkun aikana maaseudun puolue (smp) teki Aallosta tutkintapyynnön Helsingin poliisille. Poliisin olisi pitänyt alkaa tutkia Aallon ”suojelutoimia”, jotka liittyivät smp:n tekemään kanteluun ylimääräisten kansanedustajaeläkkeiden maksamisesta. Aalto oli jättänyt kantelun tutkimatta saman laintulkinnan takia.[607]

Eduskunnan silloinen puhemies Johannes Virolainen sanoi *Keskisuomalaisen* haastattelussa haluavansa kiistan perusteellista selvittämistä. Hän huomautti, että ”oikeuskansleri on kuitenkin eduskunnan alainen virkamies”.

”Eduskunta tarkastaa oikeuskanslerin kertomuksen ja eduskunta voi myös antaa ohjeita oikeuskanslerille. Hän on toimistaan vastuussa parlamentille”, Virolainen sanoi.[608]

Apu-lehti kytki kiistaan Noppa-jutun ja kyseli, mitä Virolainen pelkää. Se muistutti, että Noppa-jutussa kaksi keskustapuolueen entistä talouspäällikköä oli vieraillut keskusrikospoliisin pidätysselleissä. ”Kuulusteluissa heiltä tivattiin puolueen ja rakentajien välisiä epäselviä rahansiirtoja”, lehti kirjoitti. Lisäksi pidätettynä oli ollut ”Virolaisen hyvä ystävä”, entinen asuntohallituksen rahoitusjohtaja ”epäiltynä rahojen välityksestä kepun käyttöön”. ”Kaiken kukkuraksi poliisi kävi kahdeksan miehen voimalla hakemassa pakettiautolla kepun puoluetoimistosta puolueen 70-luvun tilikirjat.”[609]

Suomen Kuvalehti analysoi, että pelissä oli kaikkien osallisten arvovalta. Kansanedustajien enemmistö tuntui olevan sitä mieltä, ettei oikeuskanslerilla ollut oikeutta puuttua heidän asioihinsa. ”Enemmän kuin juridiset argumentit, yksimielisyyden löytymistä auttaa se, että valvottavat edut ovat yhteiset.” Lehden mukaan kiistan perimmäinen syy saattoi olla se, että oikeuskansleri Kai Korte alkoi olla kansan keskuudessa liian suosittu. ”Uusi oikeuskansleri sai nopeasti tasavallan lahjomattoman maineen. Hän nosti esiin jopa sellaisia tapauksia jotka edellinen kansleri oli painanut villaisella.”[610]

Kiistaa selviteltiin perustuslakivaliokunnassa. Sen kuulemat asiantuntijat päätyivät numeroin 7–5 siihen, ettei eduskunnan hallinnon valvonta kuulunut oikeuskanslerille.[611] Diplomaattisin sanakääntein valiokunta päätyi äänin 13–4 samaan lopputulokseen eli kansliatoimikunta ei toiminut virkavastuulla. Kortteen kantaa ei kuitenkaan tuomittu ehdottoman vääräksi.[612] Eduskunta päätyi samaan lopputulokseen äänin 127–48.[613] Asian käsittelyn yhteydessä Aaltokin nousi puhujapönttöön ja sanoi, että asia on tulkinnanvarainen. Hän otaksui, että kansliatoimikunnan asemaa ryhdytään muokkaamaan.[614]

Jorma S. Aalto jatkoi edeltäjänsä Kaarlo Ståhlbergin kiertuekäytäntöä ja kävi tapaamassa kansaa eri puolilla maata. Tarkastuksiakin lisättiin.

Ilta-Sanomat kertoi lokakuussa 1977, että Aalto teki vuosittain erilaisia tarkastusmatkoja kaksi kertaa niin paljon kuin edeltäjänsä. Lehti kuvailikin häntä oikeusasiamiehen työn huomattavaksi kehittäjäksi.

Aalto itse luonnehti oikeusasiamiehen antavan kansalaisille perusturvallisuutta. Vaikka ihmisen ei tarvitsisi turvautua oikeusasiamiehen apuun kuin kerran elämässään, hänelle merkitsi paljon, että oikeusasiamies oli käytettävissä silloin, kun tarvittiin.[615]

Apu-lehden haastattelussa Aalto sanoi olevansa yksityisen kansalaisen oikeuksien puolustaja. ”Mikään inhimillinen ei ole meille vierasta.”

Sinänsä pienet asiat saattoivat hänen mukaansa kertoa oikeudenkäytön virheistä tai virkamiesten tulkinnoista, jotka kansalaisten mielestä eivät olleet kohtuullisia.

”Helposti kuvitellaan, että on olemassa puhdas valkea oikeus ja toisaalta pikimusta vääryys. Todellisuudessa välimailla on iso alue harmaata. Siellä liikutaan sen mukaan, miten virkamiehet ja muut asianosaiset tulkitsevat lakia ja maan tapaa”, Aalto sanoi *Apu*-lehdelle.[616]

Lehdet kuvailivat Aaltoa muun muassa ”hymyileväksi oikeustieteen tohtoriksi”[617] ja ”tummapukuiseksi U Thantiksi”. *Helsingin Sanomat* kertoi viittauksen YK:n edesmenneeseen pääsihteeriin johtuneen ulkonäöstä, ei muusta. HS kertoi, että Aalto tunnettiin yliopistoaikoina objektiivisuuteen pyrkivänä ja etäisenä.

”Toisaalta hänen sanotaan olevan pilkun tutkija, muodollisen jäykkä. Hän menee kuntiin, puhuttaa ihmisiä ja ihmiset tykkäävät. Hän on tarttunut kiistatta tärkeisiin asioihin, mutta tarkkuudessaan häneltä on vaikea saada selkää kantaa”, *Helsingin Sanomat* kuvaili vuonna 1981.[618]

Vuonna 1984 Aalto sanoi *Helsingin Sanomien* haastattelussa, että kansalaisposti piti hänet ajan hermoilla. ”Jos joku asia ei maassa toimi, kirjeitä tulee heti.” Hän kertoi kirjeitä tulevan kaikista sosiaaliryhmistä, miehiltä ja naisilta ja pääkaupungista yhtä lailla kuin maan pienimmistä kolkista. Lainopillisista avustajaa ei tarvinnut käyttää, joten kirjeet olivat ”aitoja ja tuoreita”, Aalto sanoi. Osa kantelijoista tuli hyvinkin tutuiksi, sillä jotkut ”eivät usko annettuun päätökseen millään”. Toiset taas olivat sitä mieltä, että oli hyvä olla aina yksi kantelu vireillä.

Tuhannet kantelut vuodessa eivät Aallon mukaan kertoneet maassa rehottavasta laittomuudesta.

”Virkamiesjoukon voisi leimata huonoksi, kun yhdessäkään kirjeessä ei heitä kehuta. Keskimäärin suomalaiset virkamiehet ovat hyviä ja tunnollisia, joskin joukossa on huonojakin”, hän muotoili.[619]

50-vuotishaastattelussaan *Helsingin Sanomissa* Aalto kertoi, että hänen välinsä viranomaisiin olivat rakentavat. ”Virkamiehet eivät yleensä jurnuta, vaan korjaavat heti heille osoitetut virheet.” Hänen mielestään oikeusasiamiehen ei tarvinnut olla karjuva syyttäjä, vaan hän saattoi rauhallisesti tarkastella, voiko vääryyttä kärsineen hyväksi tehdä jotain.

”Usein kohtaa ihmisiä, jotka ovat vuosikausia taistelleet asiansa eteen ja vaipuneet monestikin epätoivoon. Jos voi tällaista henkilöä auttaa edes vähän, tuottaa se suuren tyydytyksen.”[620]

Aallon ura oikeusasiamiehenä päättyi, kun hänet nimitettiin oikeuskansleriksi kesäkuussa 1986. Hän sai tietää nimityksestään ollessaan Wienissä oikeusasiamiesten kokouksessa. Kotimaassa lentokentällä oli vastassa mediaa, mutta ensin hän joutui selvittämään kadonneen matkalaukun arvoitusta. Vastassa ollut vaimo kuitenkin lohdutti poskisuudelmalla, kertoi *Ilta-Sanomat*.[621]

Nimityksen jälkeen hän antoi *Helsingin Sanomille* laajan haastattelun. Siinä hän kommentoi muun muassa epäiltyä kepulaisuuttaan.

”Olen ajatellut vähän samalla tavalla kuin Urho Kekkonen, että vaikutusvaltaisessa asemassa toimivalla henkilöllä pitää olla yhteiskunnallinen vakaumus. Tämä vakaumus voi ihmisellä olla, eikä hänen silti tarvitse olla puoluepoliitikko. Olen itse arvostanut tämän mielipidevirtauksen ihanteita, vaikka en enää olekaan keskustapuolueen jäsen.”

HS:n mukaan jotkut arvelivat rötösherroille koittavan rauhan ja onnen ajat, kun oikeuskanslerina aloitti pehmeäkasvoinen ja hymyilevä mies. Aalto oli toista mieltä. Jos asiat sujuivat vähin äänin, karjuminen oli tarpeetonta.

”Arsenaalia kyllä löytyy kun tarvetta on”, hän vakuutti. Oikeusasiamiehen tehtävää hän kuvaili monelle kansalaiselle ”viimeisen rannan toivoksi”. Tilanne ei ollut helppo oikeusasiamiehellekään.

”Järki on usein viranomaisen puolella, sydän taas kansalaisen puolella.”[622]

Aallon työn jatkajaksi valittiin oikeusneuvos Olavi Heinonen. Hänen valintaansa kuvailtiin poliittiseksi virkanimitykseksi[623], sillä Heinonen oli julkidemari.

Nimitysprosessi herätti pahaa verta erityisesti kokoomuksessa, sillä lehtitietojen mukaan diilistä sovittiin keskustapuolueen ja demareiden välisellä sulle-mulle-kaupalla. Kepu sai Aallon oikeuskansleriksi, demarit taas Heinosen oikeusasiamieheksi. Kokoomuksen eduskuntaryhmä paheksui kaupankäyntiä. Ryhmä ei pitänyt myöskään siitä, että demarit hallitsivat kokonaan oikeusasiamiehen kansliaa ja kepulaiset oikeuskanslerin virastoa, sillä molempien virastojen kakkosmiehet edustivat samaa väriä kuin päälliköt.[624]

OLAVI HEINONEN
1.10.1986–30.9.1989

”Poliittisesta sitoutumisesta ei ole haittaa oikeusasiamiehen työlle”

Julkidemari oikeusasiamies kurmoottaa niskuroivaa ulkomaalaistoimistoa ja saa tunnustusta puolueettomuudestaan

Olavi Heinonen ei ollut edes ehtinyt aloittaa oikeusasiamiehenä, kun lehdissä jo spekuloitiin hänen siirtyvän vauhdilla yhteiskunnan portaikossa vielä korkeammalle. Juristilähteisiin viitaten *Apu*-lehti laskeskeli, että ”superjuristi” Heinonen olisi juuri sopivassa putkessa seuraamaan muutaman vuoden päästä eläkkeelle jäävää korkeimman oikeuden presidenttiä Curt Olssonia.[625]

Heinonen puolestaan kertoi *Helsingin Sanomien* haastattelussa siirtyvänsä mielellään korkeimmasta oikeudesta ”kansakunnan postilaatikoksi”.

”Olen kokenut hieman ongelmalliseksi nykyisessä työssäni, ettei siinä tapaa juuri ihmisiä”, Heinonen sanoi. Hän myös otti niskoilleen osavastuun nimityksen politisoinnista.

”Tunnen itseni hivenen syypääksi, koska olen julkisesti sitoutunut, mikä on aika harvinaista oikeuslaitoksen piirissä. Olen tullut silti toimeen jäsenkirjan kanssa korkeimmassa oikeudessa 15 vuotta eikä se ole vaikuttanut työhöni. Poliittinen sitoutuminen ei saa olla rasite, vaan pätevyys ratkaisee.”

Helsingin Sanomat kuvaili Heinosta 1960-luvun radikaalidemariksi. Heinonen vastasi: ”Ihminen ei voi menneisyydelleen mitään. Toivottavasti siitä ei ole painolastia uudessa tehtävässä”.[626]

STT:n nimityshaastattelussa Heinonen sanoi haluavansa hakea oma-aloitteisesti yhteyttä myös niihin, jotka eivät jostain syystä halunneet kirjoittaa. Hän kertoi huomanneensa armonanomusten yhteydessä, että samaan ryhmään, esimerkiksi poikajoukkoon, kuuluvista vain osa hakee armoa.

”Toiset taas eivät osaa, uskalla tai halua sitä tehdä. Mielestäni myös kansalaisten kanteluissa on kyse samanlaisesta ongelmasta.”[627]

Heinosen kolmivuotiseksi jäänyt kausi sujui eleettömästi ja ilman suuria kohuja. Hän jatkoi edeltäjiensä aloittamia maakuntakierroksia. Tarvetta ilmeisesti riitti, sillä ne keräsivät niin yleisöä kuin mediahuomiota. Esimerkiksi Joensuun-tapahtuma oli houkutellut paikalle kolmisenkymmentä henkeä lumituiskusta huolimatta. Tilaisuus venyi aiotusta kolmesta tunnista pitkälle iltaan, mutta ”sitkeästi kansalaiset jaksoivat odottaa ylimmän virkamiesten valvojan puheille pääsyä”, kertoi *Helsingin Sanomat*.[628]

Nousevana asiaryhmänä julkisuudessa näkyivät ulkomaalaisasiat. Otsikoihin kohosivat oikeusasiamiehelle tehdyt kantelut yksittäisistä tapauksista, mutta erityisen paljon huomiota teema sai, kun Demokraattiset Lakimiehet teki joulukuussa 1987 laajan kantelun. Ulkomaalaisasioita hoitaneiden juristien kokemusten perusteella kantelussa syytettiin viranomaisia ulkomaalaisten oikeusturvan loukkauksista useilla eri tavoilla. Yhdistys halusi selvitystä siihen, noudatettiinko ulkomaalaisten oleskelu- ja työlupa-asioissa lakia, kohdeltiinko ulkomaalaisia yhdenvertaisuusperiaatteen mukaisesti, käännytettiinkö turvapaikkaa hakevat rajalta laillisesti ja oliko ulkomaalaistoimiston asiakaspalvelu ja yleensä koko hallinto järjestetty asianmukaisesti.[629]

Puolitoista vuotta myöhemmin Heinonen antoi päätöksessään raippaa viranomaisille. Hän korosti, että valtiolla oli turvapaikka-asioissa myös humanitaarinen vastuu. Hänen mielestään poliisi ylikorosti helposti järjestystä ja turvallisuutta ulkomaalaisten kohtelussa. Poliisi ei esimerkiksi aina sallinut ulkomaalaisasioissa avustajan käyttöä. Heinonen taas ei nähnyt mitään ”painavaan rikostutkinnalliseen syyhyn” rinnastettavaa perustetta kieltää avustajan käyttö.

Heinonen ihmetteli myös sitä, että yksityisiltä kansalaisilta saatuja tarkistamattomia vihjeitä merkittiin rekistereihin.

”Sisäasiainministeriö on lausunnossaan vakuuttanut, etteivät todentamattomat tiedot vaikuta tehtyihin ratkaisuihin. Epäselväksi kuitenkin jää, miksi niiden tallentamista siinä tapauksessa ylipäänsä pidetään tarpeellisena”, Heinonen kummasteli.[630]

Ihmetystä herätti myös ulkomaalaistoimiston niskurointi. Vuoden 1987 keväällä Heinonen katsoi toimiston toimineen vastoin lakia, kun se passitti ulkomaalaisen Suomesta ulos muihin maihin hakemaan työ- tai oleskelulupaa. Laki ei tällaista edellyttänyt. Ulkomaalaistoimisto viittasi kintaalla Heinosen moitteille, ja omapäisyys tuntui jatkuvan, vaikka ulkomaalaisasetusta muutettiin. *Etelä-Suomen Sanomat* kyselikin, oliko oikeusasiamiehen päätöksillä mitään virkaa.

”Oikeusasiamiehen kantaa ei ole saatettu missään vaiheessa kyseenalaiseksi. Siitä huolimatta ulkomaalaistoimisto jatkaa lainvastaiseksi leimattua linjaansa joutumatta ilmeisesti minkäänlaiseen vastuuseen. Kansalaisilla on lupa kysellä, miten tämä on mahdollista ja mikä on yksilön oikeusturva, jos muillakin viranomaisilla on samanlainen vapaus tulkita lakeja asiakkaalle mahdollisimman ikävällä tavalla. Jotakin on nyt pahasti vialla.”[631]

Poliisiin liittyneistä asioista näkyvin oli kantelu, joka koski keskusrikospoliisin päällikön nimitystä. Kisassa kakkoseksi jäänyt Matti Tenhunen kanteli siitä, että hänen ansioluettelonsa kutistui poliisiylijohtaja Olli

Urposen käsittelyssä minimiin. Hän arveli tulleensa sivuutetuksi pärstäkertoimen perusteella ja mainitsi, että eräässä Poliisipäällystöyhdistyksen laivaseminaarissa Urponen olisi nimitellyt häntä hulluksi kymmenien osanottajien kuullen.[632]

Oikeusasiamies komppasi Tenhusta ja katsoi, ettei hakijoiden ansioita ollut esitelty tasapuolisesti. Heinosen mukaan asioiden valikoiva selostaminen ja puutteellinen vertailu olivat olleet Tenhuselle epäedullisia. Heinosen mielestä ”esittelymuistiosta ulkopuoliselle tarkastelijalle tulee vaikutelma, että Urposen henkilökohtaiset arvostukset ovat saattaneet vaikuttaa hänen tapaansa tuoda esiin virkaan ilmoittautuneiden erityyppiset ansiot”.[633]

Apu-lehti kummasteli, ettei poliisiylijohtajalle koitunut asiasta lieviä pyyhkeitä kummempia seuraamuksia. ”Onko poliisiylijohtaja Olli Urponen jonkinlaisessa erityissuojelussa, kun hänen toistuvat kompastelunsa eivät johda mihinkään vakavampaan?” *Apu* kysyi pääkirjoituksessaan.

”Minkä rangaistuksen poliisiylijohtaja Urponen sai tästä korkealle viranomaiselle erikoisesta menettelystä? Ei mitään. Oikeusasiamies katsoi, ettei virkanimitysasioista laadittavista muistioista ollut pari vuotta sitten riittävän yksityiskohtaisia ohjeita. Voiko tämän tulkita niin, että oikeusasiamiehen mielestä esittelevän virkamiehen ei tarvitse olla tasapuolisen eikä oikeudenmukaisen junaillessaan asioita eteenpäin.”[634]

Myös *Helsingin Sanomat* ja *Uusi Suomi* kummastelivat poliisiylijohtajan toistuvia harkintavirheitä.

HS viittasi poliisin sekaviin johtosuhteisiin Jakomäen–Mikkelin tapahtumissa sekä Urposen haluun ajaa vauhdilla poliisiorganisaatioon uudistuksia, joita kaikki poliisijärjestöt vastustivat.

”Eduskunnan oikeusasiamies lähetti päätöksensä tiedoksi sisäasiainministeri Jarmo Rantaselle. Pesäpallokielellä se osoittaisi, että nyt on ’merkki päällä’”, *HS* tulkitsi.[635]

Uuden Suomen mukaan poliisiylijohtajan ja hänen esimiestensä olisi keskusteltava johtopäätöksistä, ”eihän kysymyksessä ollut poliisiylijohtajan ensimmäinen harkintavirhe”. Lehti arveli, että poliisin sisäisen kyräilyn ja riitelyn jatkuminen veisi kansalaisten luottamuksen poliisiin.[636]

Pientä kohinaa syntyi muistakin oikeusasiamiehen poliisipäätöksistä. Huhtikuussa 1987 apulaisoikeusasiamies arvosteli poliisia, kun se oli pysäyttänyt valotta ajaneen ja pysähtymiskäskyä uhmanneen mopoilijan ilmaan ammutulla varoituslaukauksella.[637] *Ilta-Sanomat* paheksui päätöstä. Lehti huomautti, että myös muut viranomaiset olivat kilvan opastaneet poliisia voimakeinojen käytössä.

”Kirjoituspöydän takaa annetut ohjeet lienevät vilpittömiä. Ne kuitenkin varmaan enemmän hämmentävät kuin auttavat poliisimiestä joka kiireisessä ja aina uudessa tilanteessa joutuu tekemään ratkaisunsa”, *Ilta-Sanomat* opasti pääkirjoituksessaan. Lehden mielestä kyse on poliisin uskottavuudesta. ”Jos erilaiset konnat pikkurikkeisiin syyllistyviä kansalaisia myöten tottuvat siihen, että poliisimiehen valtuudet ulottuvat vain sormien heristelyyn, myös hänen käskyiltään putoaa pohja.”[638]

Eniten keskustelua syntyi Heinosen kaudella päätöksestä, joka koski Tilastokeskuksen tekemän äänestystutkimuksen laillisuutta. Tilastokeskus halusi selvittää nukkuvien äänestäjien profiilia, ja tätä varten se tarvitsi vaaliluetteloista äänioikeutettujen henkilötunnukset. Tutkimushankkeesta saatiin aikaiseksi valtava skandaali, sillä tällaisten tietojen keräämistä arveltiin jopa laittomaksi. Heinonen ryhtyi selvittämään asiaa.[639]

Kolmen kuukauden päästä Heinosen kanta asiaan saatiin. Hän katsoi, että Tilastokeskuksella oli oikeus saada tutkimustaan varten tiedot äänioikeutetuista, jotka olivat jättäneet äänestämättä vuoden 1987 eduskuntavaaleissa. Vaaliluettelot olivat julkisia asiakirjoja, yksittäiset kansalaiset eivät olleet tunnistettavissa tutkimuksesta ja tutkimus antoi yhteiskunnallisesti merkittävää tietoa, Heinonen perusteli. Hän kuitenkin toivoi säännöksiin lisää selkeyttä.

Päätöksestä myös selvisi, että useat närkästyneet kansalaiset olivat olleet yhteydessä Heinoseen. Nukkuneita äänestäjiä oli noin 900 000.[640]

Päätös herätti paljon arvostelua. Esimerkiksi professori Ilkka Saraviidan mielestä tutkimus loukkasi vaalisalaisuuden perusperiaatteita. Hän toivoi, että tieto äänestämättä jättämisestä saataisiin vaalisalaisuuden piiriin.

Silloinen oikeusministeri Matti Louekoski (sd) kummasteli tätä kantaa. Hän tuki Heinosen päätöstä ja ihmetteli, miksi äänestämättä jättäneitä pitäisi kohdella erityisryhmänä. Hän huomautti vaalisalaisuuden koskevan sitä, mitä äänestäjä on äänestänyt.

Keskustapuolueen silloinen puoluesihteeri Seppo Kääriäinen puolestaan ennusti, että Heinosen päätöksestä saattoi avautua ”vastenmielinen ja suomalaiselle kansanvallalle vieras ’Isoveli valvoo’ -tunnelma”. ”On lähdetty arveluttavalle, jopa vaaralliselle tielle sillä oikeusasiamiehen tulkinnalla, jonka mukaan vaaliluettelot ovat julkisia myös sen jälkeen, kun näihin luetteloihin on tehty merkintä äänestämisestä”, Kääriäinen sanoi. Hänen mielestään äänestäminen ja äänestämättä jättäminen olivat täsmälleen samanarvoisia kannanottoja.[641]

Mediassakaan kaikki eivät innostuneet päätöksestä. Esimerkiksi *Etelä-Suomen Sanomien* mukaan oikeusasiamies oli antanut siunauksensa vaalisalaisuutta murentavalle toiminnalle. Vaikka haluttaisiin edistää yhteiskunnallisesti merkittävän tiedon julkituloa, se ei tee vaalisalaisuuden syrjäyttämistä oikeutetuksi, lehti arvioi. ”Äänestyskäyttäytymisestä uhkaa nyt tulla tirkistelyn kohde, mikä ei sovi kansanvaltaiseen yhteiskuntaan.” *Etelä-Suomen Sanomien* pääkirjoitus oli otsikoitu: ”Lainvalvojat harhapoluilla.”[642]

Suomen Kuvalehti asettui samoille linjoille. Sen mielestä ratkaisu veti peiton nukkujan päältä, mutta tuli samalla paljastaneeksi poliittisen protestoijan.

”Politiikanvastaisella 1980-luvulla nukkuvien puolueesta on tullut entistä selkeämmin yhteiskunnallinen voimatekijä. Vaalien tuloksia arvioidaan äänestysvilkkauden perusteella. Tällöin on erittäin arveluttavaa käydä purkamaan vaaleista pidättäytyjien tieto- ja intimiteettisuojaa. Tuloksena voi olla jopa se, että uinailijat eristäytyvät aikaisempaakin tehokkaammin yhteisten asioiden hoidosta”, *Suomen Kuvalehti* varoitti pääkirjoituksessaan.[643]

Median lisäksi protestihenkeä löytyi viranomaispuolelta. Kaikki kunnat eivät oikeusasiamiehen päätökseen uskoneet, vaan 25 kuntaa kieltäytyi luovuttamasta tietoja Tilastokeskuksen tutkimukseen. *Helsingin Sanomien* mukaan kunnat pelkäsivät vastuuta luetteloiden katoamisesta tai tietojen vuotamisesta. Kieltäytymisten

takia menetettiin noin 100 000 äänestyskelpoisen kansalaisen tiedot.

Tutkimuksen tulokset saatiin vain pari viikkoa oikeusasiamiehen päätöksen jälkeen. ”Jos kansalainen on nuori, työtön, asuu asutuskeskuksessa eikä ole käynyt lukiota, häntä ei todennäköisesti tapaa vaaliuurnilla. Sen sijaan eläkeikää lähestyvä, naimisissa oleva, ruotsinkielinen varakas maanviljelijä tai toimihenkilö käyttää äänioikeuttaan lähes poikkeuksetta”, *Helsingin Sanomat* kiteytti yleisen valtio-opin professorin Tuomo Martikaisen tutkimuksen Puuttuva punainen viiva.[644]

Kun tutkimus julkaistiin, oikeusasiamies Olavi Heinonen kertoi *Helsingin Sanomien* haastattelussa pysyvänsä kannassaan kovasta kansalaiskohusta huolimatta. Hänen mielestään keskustelussa oli mennyt kaksi asiaa ristiin. ”Oikeusasiamies on tehnyt päätöksensä voimassa olevan lain ja oikeusjärjestyksen perusteella, mistä voidaan käydä lakikeskustelua. Mielipidekeskustelussa on sen sijaan ollut esillä se, miten ihmiset ja toimittajat haluaisivat asioiden olevan.”[645]

Toinen suurehko kohu koski silloisen ulkomaankauppaministerin Pertti Salolaisen tuplapalkkaa. Salolainen sai ministerinpalkkansa ohella palkkaa myös Suomen Työnantajain Keskusliitolta (STK), jonka palveluksessa hän oli työskennellyt lähes kaksi vuosikymmentä aiemmin. Hän jäi sieltä virkavapaalle tultuaan kansanedustajaksi, mutta palkka juoksi edelleen.

Asiasta kanteli oikeusasiamiehelle valtiosääntöoikeuden professori Antero Jyränki. Hänen mielestään kansanedustajan ja ministerin kaksoispalkkauksessa oli selvä ero: ministerit olivat rikosoikeudellisesti virkamiehiä, toisin kuin kansanedustajat. ”Tällaiseen ministerinpalkan ohella saatavaan toiseen palkkaanhan ei näyttäisi liittyvän mitään tehtäviä. Jos liittyy, niin on kysyttävä, mitkä ovat sellaiset palkalliset tehtävät, joita voi hoitaa ministerintehtävien ohella”, Jyränki perusteli *Ilta-Sanomille*.[646]

Helsingin Sanomat paheksui tuplapalkkaa ja kiitteli Jyrängin kantelua. ”Maallikkojärjen mukaan se [STK:n palkanmaksu] on täysin sopimatonta. Mistä tehtävistä STK maksaa palkkaa ministeri Salolaiselle, joka on ollut virkavapaa järjestön tiedotuspäällikön tehtävistä vuodesta 1970 lähtien? Tässä maassa on todella omituisia tapoja.”[647]

Oikeusasiamiehen päätöstä ei kauan odoteltu. Jo kuukauden kuluttua Olavi Heinonen päätti, ettei STK:n maksama palkka ollut lahjomaa, kuten Jyränki oli ounastellut. Palkka ei myöskään ollut oikeudeton, koska sen maksaminen perustui yksityisoikeudelliseen työsuhteeseen.

”Salolaisen STK:lta saaman korvauksen luonteen ei käytettävissä olevan selvityksen perusteella voida katsoa muuttuneen hänen tultuaan valtioneuvoston jäseneksi. Näin ollen korvausta ei ole maksettu Salolaiselle siitä, että hän olisi tehnyt jotakin tai jättänyt jotakin tekemättä valtioneuvoston jäsenenä”, Heinonen arvioi.

Heinonen punoi päätökseensä äärimmäisen hienostuneen paheksunnan. Hän totesi, että ”valtioneuvoston jäsenyys merkitsee niin vastuullista ja suuritöistä tehtävää, että sen menestyksellinen hoitaminen edellyttää pääsääntöisesti muista tehtävistä pidättäytymistä”.[648]

Kantelun tehnyt professori Jyränki jyrähti oikeusasiamiehelle vähemmän hienostunein sanakääntein.

”Sen [päätöksen] perusteella ei uskoisi, että oikeusasiamiehellä on oikeusopillinen tutkinto. Ratkaisu sumentaa entisestään yksityisen ja julkisen sektorin rajaa. Se rohkaisee hyvin monenlaisiin edunsiirtoihin yksityisiltä tahoilta julkisissa tehtävissä oleville”, Jyränki kommentoi *Ilta-Sanomille*. Hän kutsui Heinosen päätöstä ”lähinnä mielipiteeksi”.[649]

STT:n haastattelussa Jyränki sanoi pettyneensä erityisesti siihen, ettei siinä edes yritetty selvittää, oliko Salolainen ministerinä tehnyt STK:ta tai sen jäsenyrityksiä koskevia ratkaisuja.[650]

Tätä ihmetteli pääkirjoituksessaan myös *Keskisuomalainen*. Se viittasi Salolaisen vastineeseen, jonka mukaan hän olisi jäävännyt itsensä, jos eteen olisi tullut työnantajajärjestöjen toimialaan kuuluvia asioita.

”Ehkäpä näin on. Ehkä Salolainen ei todellakaan ole osallistunut hallituksen työmarkkinoille heijastuviin päätöksiin, vakautukseen, veropolitiikkaan ja budjetintekoon. Ehkäpä Salolainen todella on jäävännyt itsensä STK:n jäsenyritysten, suurten teollisuuslaitosten asioissa”, *Keskisuomalainen* ironisoi.[651]

Sopan lopputuloksena Salolainen joka tapauksessa luopui STK:n maksamasta lisäpalkasta.[652]

Vaikka Jorma S. Aalto oli lehdistön suitsutusten mukaan poistanut armeijasta simputuksen, myös Olavi Heinonen joutui upottamaan kädet kyynärpäitä myöten Pohjan prikaatissa Oulussa syntyneeseen sotkuun.

Kaikki alkoi *Helsingin Sanomien* mielipidesivuilla julkaistusta kirjoituksesta toukokuussa 1989. Pohjan prikaatissa varusmiespalveluksensa suorittanut mies kuvaili yksityiskohtaisesti simputusta, josta hän oli pitänyt kirjaa.

Komppanian päällikkö oli muun muassa uhannut peruuttaa kaikkien lomat, mikäli yksikin kuntoisuusluokka B:n varusmies uskaltautuisi käymään poliklinikalla pahimpien helteiden aikaan. Sama mies huudatti toisessa yhteydessä vajaan kymmenen miehen osastolla kymmeniä kertoja Jänis istui maassa -laulua, ja kun laulu ei 35 asteen helteessä juostessa tuntunut kulkevan, ”harjoitusta” jatkettiin. Alatyylinen kielenkäyttö oli normaalia ja alaisten ylipainoa pilkattiin. Lääkärin vapauttamia miehiä pakotettiin osallistumaan harjoituksiin. Harjoituksia jatkettiin, vaikka varusmiehet oksentelivat. Eräs harjoitus keskeytettiin vasta, kun yksi varusmies pyörtyi.

Varusmies kertoi itse selviytyneensä suhteellisen hyvin. ”Kirjoitankin tätä henkisesti heikompien puolesta, jotka eivät ole selviytyneet ja jotka eivät *HS:n* mielipidesivulle juuri kirjoittele”, opiskelija Teemu Ruskola kirjoitti ja kysyi, mihin toimiin pääesikunta aikoi ryhtyä.[653]

Pohjan prikaati kiisti julkisuudessa syytökset ja yritti kääntää asetelman päälaelleen syyttämällä Ruskolaa asenteellisuudesta, mutta silloin kynään tarttuivat muut varusmiehet. Ruskolan kanssa samaan aikaan varusmiespalvelusta suorittanut mies vahvisti simputuksen *HS:n* mielipidesivuilla. ”Jopa palveluksen ulkopuolella, esimerkiksi matkalla sotilaskotiin jokainen tuntemani varusmies joko vaihtoi suuntaa tai muuten viivytti kulkuaan havaittuaan prikaatin komentajan, koska pelkäsi keskustelua tämän kanssa. Onko tämä sitten sitä Pohjan Prikaatin komentajan esittelemää rehtiä ja avointa ’Hiukkavaaran henkeä’, mene ja tiedä”![654]

Selvityksen jälkeen pääesikunta myönsi kesällä 1989, että väitteet simputuksesta pitivät paikkansa ainakin osittain. Oikeusasiamies Heinonen pyysi selvityksen nähtäväkseen ja ilmoitti, että hän harkitsi puuttumista asiaan sen jälkeen, kun pääesikunta oli käsitellyt tapauksen.

Ville pahalla päällä, Aimo Tukiainen / kuvaaja Simo Rista (1983, pronssi). © Kuvasto 2019.

Samalla Heinonen sanoi *STT:lle*, että simputuksista tehtyjen kantelujen määrä oli parissakymmenessä vuodessa vähentynyt selvästi. Vuosittain oikeusasiamiehelle tuli kolme tai neljä simputusjuttua. Hän otaksui, että kyse oli simputuksen todellisesta vähenemisestä. Simputuksen hän liitti yleisimmin nuorten esimiesten opetusmenetelmiin.[655]

Mediassa pääesikunnan ja oikeusasiamiehen jämäkkää puuttumista kiiteltiin. ”On hyvä, että simputukseen puututaan korkealta taholta”, kirjoitti *Ilta-Sanomat* pääkirjoituksessaan. ”Puolustusvoimien johdon avoin suhtautuminen asiaan hälventää myös epäilyjä siitä, etteivät varusmiehet uskaltaisi paljastaa kokemaansa simputusta”.[656]

Helsingin Sanomat kiitteli myös puolustuslaitoksen avointa linjaa, mutta epäili, tuomittiinko simputus aina mös kentällä. Se huomautti, että Pohjan prikaatin edustajat eivät kertomansa mukaan olleet havainneet mitään kummallista. Pääesikunta oli luvannut julkistaa selvityksensä, ja siitä selvisi ”onko puolustusvoimain johdolla mahdollisesti kovinkin erilainen käsitys simputuksesta kuin prikaatilla”.[657]

Kun selvitys julkistettiin, se vahvisti kohta kohdalta Ruskolan alkuperäiset väitteet tosiksi. Uusiakin syntejä oli löytynyt. Puolustusvoimain komentaja Jaakko Valtanen arvioi simputuksen olleen sitä luokkaa, että se antoi aihetta harkita syytteitä esimiehille.[658]

Hierarkian alemmilla portailla suhtauduttiin paljastuneisiin väärinkäytöksiin ymmärtäväisemmin. Pohjois-Suomen sotilaslääninn komentaja Martti Alatalo summasi *Ilta-Sanomille*, että ”eipä tässä mitää kovin räikeää ole paljastunut, joten lakimiesten lausunnon pohjalta pohdin, onko rangaistuksia syytä jakaa”.

Hän arveli, että mahdolliset rangaistukset pysyttelisivät kohtuullisena. ”Sopivimmalta tuntuu huomautus”, Alatalo arvioi. ”Jos järeämpään seuraamukseen on aihetta, annamme varoituksen. Varoitus on kuitenkin varsin kova keino, sillä se kirjataan papereihin, joten varoitus vaikeuttaa sotilaan urakehitystä.”

Alatalon mukaan kyse oli harvinaisista poikkeustapauksista ”kauttaaltaan hyvässä joukko-osastossa”. ”Simputussyytökset ovat tällä kertaa saaneet hurjasti julkisuutta, mutta yleensä asiat hoidetaan talon sisällä.”[659]

Ilta-Sanomat säesti seuraavana päivänä pääkirjoituksessaan, että varoitus tuntuisi riittävältä seuraamukselta. ”Tuskin simputuksella yleensä sen vakavampaa pohjaa on kuin sotilasperinteiden ja -huumorin ylilyönti”, lehti vähätteli. Se vaati myös suhteellisuudentajun säilyttämistä. ”Liikaa painoa ei pidä panna sen enempää mammanpoikien marinoille kuin jermujen jorinoille.”[660]

Kalevalle antamassaan haastattelussa simputusväitteiden esittäjä Teemu Ruskola sanoi, että oikeutta sai vain yleisönosaston kautta. Hän arveli, ettei tutkimus kuitenkaan johda toimiin, koska päätösvalta siirrettiin pääesikunnasta alemmille tasoille. Pohjan prikaatin sisäistä valvontajärjestelmää Ruskola kuvaili fiaskoksi.

”Vaikka syytösteni saaman julkisuuden vuoksi Pohjan Prikaatilla oli erityistä painetta suorittaa todellinen tutkimus, sen on kieltäytynyt viimeiseen asti löytämästä mitään simputukseen viittaavaakaan. Jos olisin jättänyt syytöslistani prikaatille tutkittavaksi kaikessa hiljaisuudessa, tulos olisi ollut vielä mitättömämpi.”[661]

Ruskolan arviot osoittautuivat liian pessimistisiksi, sillä jo viikkoa myöhemmin armeijasta kaikuivat toiset äänenpainot. Sotilaslääninn komentaja Alatalo ilmoitti

jättäneensä Oulun syyttäjän harkittavaksi, nostetaanko yhtä prikaatin toimiupseeria vastaan syyte esimiesaseman väärinkäytöstä. Toisen upseerin osalta harkinta siirrettiin hänen silloisen palveluspaikkansa eli ilmavoimien käsiin.[662]

Pohjan prikaatin komentaja Antero Maunula kuitenkin kiisti edelleen simputuksen. Hänen mukaansa ketään ei ollut simputettu mutta myönsi, että parin alaisen käytös oli saattanut olla epäasiallista.[663]

Oulun syyttäjä nosti syytteet kahta Pohjan prikaatin kouluttajaa, yliluutnanttia ja toimiupeeria, vastaan. Syyskuussa 1989 myös Olavi Heinonen puuttui peliin. Hän määräsi syytteeseen Pohjan prikaatissa palvelleen kapteenin. Tämä oli oikeusasiamiehelle tulleen kantelun mukaan käynyt käsiksi varusmiehiin ja uhannut pahoinpidellä näitä. Eräälle varusmiehelle kapteeni oli karjunut, että ”ellei oikeusasiamiestä olisi olemassa, vetäisin sinua turpaan”.

Pääesikunta ei ollut löytänyt kapteenin toimista mitään huomautettavaa. Itse asiassa hänet oli ylennetty yliluutnantista kapteeniksi sen jälkeen, kun pääesikunta oli painanut turpiinvetouhkailun villaisella.

Oikeusasiamiehen päätöksestä selvisi, että yliluutnantti oli käynyt alaisiinsa kiinni kolme kertaa ja uhannut lyödä heitä. Heinonen korosti, ettei esimiehillä ollut missään tilanteessa oikeutta puuttua alaistensa ruumiilliseen koskemattomuuteen. Samalla hän nuhteli koko Pohjan prikaatia siitä, että kiroilusta ja alaisia halventavasta puhetavasta oli tullut tapa.[664]

Syyteryöpyn jälkeen Pohjan prikaatin komentajana ollut, nyt jo uusiin tehtäviin edennyt Antero Maunula selitteli *Ilta-Sanomille* aiempia, vähätteleviä lausuntojaan. ”Annoin lausunnon varusmiehille tehdyn kyselyn perusteella. Kun varusmiehet ilmoittivat, että he eivät nähneet yhtään simputustapausta, niin pahahan minun olisi ollut mennä sanomaan, että ’kaikesta huolimatta tiedän, että simputusta tapahtuu’.”[665]

Kapteeni tuomittiin Oulun raastuvanoikeudessa jatketusta esimiesaseman väärinkäyttämisestä sakkoihin. Hänet määrättiin 25:een 50 markan kurinpitosakkoon eli yhteensä 1 250 markan sakkoihin. Mies myönsi oikeudessa käytösvirheen ja epäasiallisen käyttäytymisen, mutta hänen mielestään kyse oli enintään palvelusrikkomuksesta.[666]

Kesän 1989 alkajaisiksi saatiin uutinen, jota media oli ennakoinut jo Olavi Heinosen aloittaessa oikeusasiamiehenä: hän oli siirtymässä korkeimman oikeuden presidentiksi.

Nimityshaastattelussa *Ilta-Sanomat* kuvaili Heinosen profiilia oikeusasiamiehenä selvästi korkeammaksi kuin oikeuskansleri Aallon. Lehti nosti esille erityisesti ulkomaalaisasiat. Haastattelun ohella Heinonen osallistui *Ilta-Sanomien* tikkakisaan ja heitti tulokseksi tyylipuhtaan nollan. Harjoituskierroksella vielä muutama tikka oli osunut tauluun, varsinaisella kisakierroksella ei yksikään.

”Tulos – komea nolla – aiheutti pienoisen hymyn, mutta muuten Heinonen pidättäytyi selittelyistä”, lehti kertoi. Jutussa muistettiin mainita Heinosen tausta ”1960-luvun radikaalidemarina”, mutta esille nostettiin myös se, että Kuka kukin on -kirjassa Heinonen ilmoitti harrastuksekseen kodinhoidon.

”No, minä asun pientalossa. Perheessä on neljä lasta. Vaimon kanssa yhdessä siinä riittää puuhaa.”[667]

Kun riitely seuraajasta alkoi, Heinonen sai tunnustusta puolueettomuudestaan. *Ilta-Sanomat* totesi pääkirjoituksessaan, että demarien jäsenkirjasta huolimatta kukaan ei ollut pystynyt osoittamaan, että Heinonen olisi ratkaisuissaan suosinut puolueettaan. ”Voidaankin väittää Heinosen yleistä kiitosta saaneen toiminnan osoittavan, ettei poliittisesta sitoutumisesta ole haittaa oikeusasiamiehen työlle”, lehti arvioi.

Seuraajan valinnassa ratkaisevaksi kriteeriksi pitäisi nostaa pätevyys, *Ilta-Sanomat* jatkoi. ”Oikeiden ratkaisujen tekeminen vaatiikin oikeusasiamieheltä perinpohjaisen lakimieskoulutuksen lisäksi kykyä eläytyä tavallisen kansalaisen ongelmiin, sillä oikeus ja kohtuus eivät aina löydy pelkistä lakipykälistä”, *Ilta-Sanomat* kirjoitti.[668]

Heinosen siirtyminen aiheutti vaikean nimitysketjun, johon kokoomus ja demarit yrittivät löytää ratkaisua neuvotteluteitse. Kokoomus halusi nostaa oikeusasiamieheksi ”julkikokoomuslaisen” apulaisoikeusasiamiehen Pirkko K. Koskisen, mutta demarit eivät hänen nimitystään nielleet.[669]

Kokoomus taas alkoi kakoa, kun alkoi näyttää ilmeiseltä, että demarit ehdottaisivat oikeusasiamieheksi Uudenmaan läänin silloista maaherraa Jacob Södermania. Kokoomuksen varapuheenjohtaja Heikki A. Ollila ilmoitti suoraan, ettei Söderman käy. ”Sdp:n ehdokkaalla on kokemusta politiikasta ja lääninhallinnon johtamisesta, eikä hän ole irtautunut päivän politiikasta, kun taas näytöt oikeushallinnon alalta puuttuvat”, Ollila sanoi. Hänen mukaan demareiden tavoitteena oli ”punainen värisuora” oikeushallintoon.

Porvaripuolueiden yhteisehdokkaiksi ehdoteltiin entistä oikeusasiamiestä, Helsingin hovioikeuden presidenttiä Kaarlo Ståhlbergia ja professori Mikael Hidéniä. Heidän suostumuksestaan ei ollut varmuutta.[670]

Kuukautta myöhemmin kokoomuksen eduskuntaryhmä päätti kuitenkin tukea Södermania – lehtitietojen mukaan ”pitkin hampain”. Kokoomusryhmästä löytyi tosin aitoakin tukea. Joidenkin mielestä diilin paras puoli oli se, että Söderman lähtisi pois maaherran paikalta ja kokoomuksella olisi jonkinlainen mahdollisuus valloittaa se. Demarit tosin ilmoittivat, että myös uusi maaherra olisi demari.[671]

Niin siinä sitten kävi, että ”poliitiikan eläkeläinen” Jacob Söderman palasi Arkadianmäelle, kuten *Helsingin Sanomat* vaalituloksen muotoili. Demarien ja keskustan yhteinen ehdokas sai 135 ääntä.

HS:n haastattelussa Söderman tyrmäsi puheet siitä, että hän olisi höyhensarjan juristi oikeusasiamieheksi. ”Missäs se oikein määritelty, millainen kokemus oikeusasiamiehellä tulee olla”, hän kyseli. Hänen mielestään politiikasta eläkkeelle jäänyt hallintomies sopi oikeusasiamieheksi siinä missä kirjansa lukenut oikeusoppinut – ellei jopa vähän paremmin. Ylimmälle laillisuuden valvojalle ei tehnyt pahaa tuntea virkamiesten sielunelämää, Söderman sanoi *Helsingin Sanomille*.

”Ja kyllähän me Pirkko K. Koskisenkin kanssa päivää sanotaan”, Söderman sanoi.[672]

JACOB SÖDERMAN
1.10.1989–30.9.1995

”Me olemme valmiita kovempiin otteisiin”

Oikeusasiamies murtaa maan tapaa puuttumalla veljellisiin koplauksiin, hyvävelikerhojen hupireissuihin ja virkamiesten esteellisyyteen

Kun Jacob Söderman aloitti oikeusasiamiehenä syksyllä 1989, hän ei suostunut antamaan minkäänlaista ohjelmajulistusta. Hänellä oli kuitenkin arvaus siitä, mikä voisi olla seuraava merkittävä teema.

”Jorma S. Aalto keskittyi puolustusvoimien ongelmiin, Olavi Heinonen taas on ollut aktiivinen ulkomaalaisky-symyksissä. Minusta tuntuu, että esteellisyyskysymykset nousevat tulevaisuudessa entistä merkittävämmiksi”, hän sanoi *Helsingin Sanomien* haastattelussa.[673]

Arvaus osoittautui erinomaiseksi. Södermanin kautta hallitsivat esteellisyyskysymykset – ja vielä laajemmin kaikenlainen koplaus, maan tapoihin kuulunut veljellinen kähmintä ja muu korkeiden virkamiesten toilailu. Jykevien teemojen siivittäminä Söderman ja hänen työparinsa Pirkko K. Koskinen nostivat oikeusasiamiehen medianäkyvyyden uudelle tasolle. Heillä oli tarjota sitä, mitä toimittajat rakastivat: terävät hampaat ja sujuvat sutkaukset.

Ilta-Sanomat arvioi valinnan jälkeen, että Södermanilla oli näyttöä valmiuksista puolustaa kansalaista. Lehden mukaan hän oli muutaman vuoden takaisessa jalkapallo-ottelussa Bonnissa pannut muistiin demarien ryhmänjohtajaa runtanneen saksalaiskansanedustajan numeron ja potkaissut tätä takamukseen. Loput ottelusta Söderman sitten seurasikin katsomosta.[674]

Suomen Kuvalehden haastattelussa Söderman myönsi, että oikeusasiamiehen lempeät otteet olivat nakertaneet järjestelmän uskottavuutta. Syytteen nostaminen oli harvinaista.

”Tärkeintä lienee se, että asia korjaantuu eli kansalainen saa oikeutta. Yleensä viranomainen itse korjaa virheensä, kun siitä huomautetaan eivätkä ankarammat toimenpiteet ole aiheellisia.” Söderman ei kertomansa mukaan halunnut syyttää varmuuden vuoksi, vaan ”virkasyytteen pitää olla niin selvä, että siitä myös tulee jotain”.

”Kyllä jonkinlainen uskottavuuskriisi on tosiasia. Me olemme valmiita kovempiin otteisiin, mutta se ei saa olla mikään itsetarkoitus.”[675]

Kovia otteita myös nähtiin. Korkeat virkamiehet saivat ennennäkemätöntä kyytiä.

Ensimmäistä isoa päänahkaa Söderman metsästi Wärtsilä Meriteollisuuden konkurssipesän raunioista. Söderman sai medialta kiitosta jo siitä, että hän päätti maaliskuussa 1990 julkistaa valtiontilintarkastajien työryhmän muistion kokonaisuudessaan. Muistio paljasti karmaisevan totuuden konkurssista, jossa paloi veronmaksajien rahoja ilmeisesti miljardeja markkoja.

”Meriteollisuuden viimeisistä vaiheista on nyt tarpeeksi tietoa johtopäätösten tekoon. Ne johtanevat ainakin yhä pöyhkeän itsevarmasti esiintyvän kansliapäällikön hyllyttämiseen ja vähintäänkin tahraan ministerin maineessa. Ns. poliittinen vastuu ei näissä asioissa juuri muuten tunnu”, summasi *Helsingin Sanomien* taloustoimittaja Jyri Raivio muistion annin.[676]

Johtopäätöksiä saatiin kesän 1992 lopulla. Oikeusasiamies määräsi syytteeseen Valtion vientitakuulaitoksen puheenjohtajan, kauppa- ja teollisuusministeriön entisen kansliapäällikön Bror Wahlroosin sekä neljä johtokunnan jäsentä.

Oikeusasiamiehen mukaan laitoksen johtokunta menetteli varomattomasti myöntäessään 1980-luvun lopulla Wärtsilä Meriteollisuudelle valtion takausta.

Erityisesti Wahlroosin piti tietää, että Meriteollisuus oli kriisiyhtiö. Samalla Söderman huomautti Wahlroosia esteellisyydestä. Meriteollisuuden päärahoittajia oli Suomen Yhdyspankki, jonka etua rahoitusneuvotteluissa valvoi Wahlroosin poika Björn Wahlroos. Ulkopuolisen silmissä tilanne oli kiusallinen, kun isä ja poika edustivat näkyvästi ja keskeisesti kilpailevia rahoittajaosapuolia, Söderman totesi.[677]

Bror Wahlroos kummasteli saamaansa syytettä ja piti sitä ”huonona jälkiviisasteluna”. Kansliapäällikön tehtävistä muihin hommiin siirretty Wahlroos ei nähnyt toimissaan moitteen sijaa, sillä hänen mielestään oli ollut perusteltua uskoa, että kriisi olisi ollut ohimenevä. ”Asioita pitää arvostella sen perusteella, mitä olisi pitänyt tietää silloin. Minun kantani on selvä. Tiedoilla, jotka silloin olivat käytössä, oli perusteltua myöntää takuut ilman vastatakuita”, hän sanoi *Ilta-Sanomille*.[678]

Meriteollisuuden konkurssi käynnisti keskustelun virkamiesten esteellisyydestä. Söderman teki valtiontilintarkastajien pyynnöstä teemasta erillisselvityksen. Sen tuloksena hän esitti marraskuussa 1993 huomattavaa skarppaamista jääviysasioissa. Virkamies ei esimerkiksi voisi käsitellä samaa asiaa kahdessa eri roolissa, ja virkamiesten sivutoimia pitäisi valvoa tarkemmin.

Södermanin mukaan varsinkin korkeilla virkamiehillä oli kosolti sivutehtäviä, eikä niistä aina edes muistettu tehdä ilmoitusta. ”Ylimmällä virkamiesjohdolla saattaa esimerkiksi ministeriössä olla niin vaikutusvaltainen ja riippumaton asema, ettei heidän sivutoimiaan valvo käytännössä kukaan”, Söderman totesi.[679]

Helsingin hovioikeudessa syytteet Wärtsilä-syytteet menivät nurin,[680] mutta korkein oikeus tuomitsi Wahlroosin ja erään toisen syytetyn varoitukseen. Molem-

mat olivat syyllistyneet tuottamukselliseen virkavelvollisuuden rikkomiseen antaessaan vientitakuut tappiolla toimineelle yritykselle.[681]

Södermanin kauden näyttävimmän shown järjestämisestä päätti eduskunta, kun se asetti entisen keskustalaisministerin Kauko Juhantalon syytteeseen valtakunnanoikeudessa.

Tapaus toi suomalaisten jokapäiväiseen sanavarastoon uuden sanan, koplauksen. Säästöpankkien Keskusosakepankin (SKOP) entinen pääjohtaja Christoffer Wegelius kertoi lokakuussa 1992 julkaistuissa muistelmissaan, että Juhantalo yritti kesäkuussa 1991 ”koplata” omat rahasotkunsa ja valtion mahdollisen tuen konkurssikypsälle Tampellalle. Juhantalon oma talous oli vahvasti miinuksella, sillä hänen neljällä konkurssiin haetulla yhtiöllään oli velkaa yhteensä lähes 44 miljoonaa markkaa. Juhantalo kiirehti julkisuuteen kiistämään Wegeliuksen väitteen.[682]

Koplausväitettä ensin tutkinut oikeuskansleri Jorma S. Aalto päätyi siihen, että Juhantalo oli toiminut varomattomasti, mutta syytteen nostamiseen ei ollut riittävästi perusteita.

Perustuslakivaliokunta oli toista mieltä. Se päätyi yksimielisesti esittämään syytteen nostamista. Sen mukaisesti eduskunta päätti kesäkuussa 1993 äänin 125–43, että Juhantalon menettely viedään valtakunnanoikeuden tutkittavaksi. Juhantalon puolesta äänestivät lähinnä hänen keskustalaiset puolutoverinsa.[683]

Syytettä Säätytalolla ajoi oikeusasiamies Jacob Söderman. Valtakunnanoikeuden puheenjohtaja oli korkeimman oikeuden presidentti, edellinen oikeusasiamies Olavi Heinonen.

Useita päiviä kestäneen oikeudenkäynnin jälkeen media jakoi tyylipisteet. *Helsingin Sanomat* kuvaili ”herrahtavan uneliaan oikeusasiamiehen toimiston” terhakoituneen huomattavasti sen jälkeen, kun Söderman oli aloittanut virassa. Toimittaja Anneli Sundberg piirsi *HS:n* Sunnuntaisivujen jutussaan elävän kuvan Södermanin syyttäjätyöskentelystä Säätytalolla.

”Äkkiseltään voisi kuvitella, ettei eduskunnan oikeusasiamies nauttisikaan ainutlaatuisesta roolistaan valtakunnanoikeuden syyttäjänä, joka pystyy pisteliäillä huomautuksillaan ja nopealla reagoinnillaan herättämään uneliaankin yleisön.

”Valtavan julkisuuden keskipisteenä, tähtiroolissa, Söderman näyttää omalta itseltään, mieheltä, joka kärsii.

”Eloisimmillaankin hän onnistuu vaikuttamaan alakuloiselta, ikään kuin herkeämättä miettisi jotain suurta ja synkkää, esimerkiksi kadonneen moraalin arvoitusta.

”Kun Söderman sitten mustat silmät vakavina laukaisee jonkun kuuluisista huulistaan, kuulijalta menee muutama hölmistynyt minuutti, ennen kuin hän huomaa purskahtavansa nauruun.

”Säätytalon yleisö oppi parissa päivässä odottamaan Södermanin herkullisia letkautuksia, joita hän tarjoilee kuulijoilleen sodanjälkeisen Oulunkylän takapihoilta opitulla Helsingin slangilla”, kuvaili toimittaja Sundberg.[684]

Suomen Kuvalehdessä toimittaja Jouni Tervo taas arvioi, että ”Juhantalon menetetyn maineen pelastusyritys valtakunnanoikeudessa sujui – jos mahdollista – vielä huonommin kuin etukäteen laskien olisi voinut odottaa.” Todistajat vannoivat yksi toisensa jälkeen, että Juhantalo koplasi omat ja Tampellan asiat Skopin kanssa käymissään neuvotteluissa.[685]

Median ennakko-odotukset pitivät kutinsa. Juhantalo sai yhden vuoden ehdollista vankeutta jatketusta rikoksesta, joka käsitti virkavelvollisuuden rikkomisen ja lahjuksen ottamisen.[686]

Tuomion julistaminen Säätytalolla 29. lokakuuta 1993 sai Juhantalon tolaltaan. Ilta-Sanomien mukaan lasittuneesti eteensä tuijottanut poliitikko eksyi saattajastaan kahteen otteeseen poistuessaan Säätytalolta. ”Kauko, hei tänne”, asianajaja Jukka Peltonen oli joutunut pelastamaan harhailevaa päämiestään.

Tuomion julistamista lehdistöpenkiltä kuunnellut apulaisoikeusasiamies Pirkko K. Koskinen luonnehti rangaistusta ”kovaksi, mutta kohtuulliseksi”. Hän kiinnitti huomiota ehdollisen rangaistuksen koeajan pituuteen. Se oli maksimi, kolme vuotta. ”Se merkinnee sitä ettei häntä [Juhantaloa] ainakaan sinä aikana voida nimittää mihinkään merkittäviin tehtäviin”, Koskinen sanoi *Ilta-Sanomille*. Hän myös arveli, että oli ollut veitsenterällä, ettei rangaistusta ollut määrätty ehdottomana. Kaksi valtakunnanoikeuden jäsentä olisi passittanut Juhantalon kuudeksi kuukaudeksi vankeuteen.[687]

Oikeuskansleri Aallolle valtakunnanoikeuden ratkaisu oli kiusallinen, hänhän ei nähnyt eväitä edes syytteen nostamiseen. Jo ennen oikeudenkäyntiä *Etelä-Suomen Sanomat* kummasteli Aallon linjauksia. ”Kansalaisille on syntynyt merkillinen mielikuva ylimmistä oikeusviranomaisista. Ihmisten mielestä hallituksen oikeuskansleri ajaa kruunun eli valtion asioita kansalaisia vastaan ja eduskunnan oikeusasiamies puolestaan kansalaisten asioita kruunua vastaan. Näinhän ei tietenkään ole eikä voi olla”, lehti totesi pääkirjoituksessaan. Se huomautti, että laissa määritellyt tehtävät ovat lähes ”yhden suhde yhteen”, mutta linja ei ollut lainkaan sama. Tämä oli kiusallista. ”Oikeuskansleri Jorma S. Aaltoa pidetään ’herrojen’ ja oikeusasiamies Jacob Södermania ’kansan’ asianajajana.”[688]

Tuomion jälkeen kritiikki Aaltoa vastaan sai lisää voimaa. Pari kansanedustajaa puuhasi muistutusta Aaltoa vastaan.[689] Lopulta kuusi kansanedustajaa pyysi perustuslakivaliokuntaa tutkimaan, laiminlöikö Aalto virkavelvollisuutensa asettuessaan vastustamaan syytteen nostamista Juhantaloa vastaan. Aallon arveltiin ennen kantaansa tunnustelleen presidentti Mauno Koiviston mielialoja ja päätyneen ratkaisuunsa sen perusteella.[690]

Perustuslakivaliokunta arvosteli Aallon toimintaa, mutta katsoi, ettei hän rikkonut lakia. Valiokunta muistutti, että syytekynnyksen pitää olla alempi kuin tuomitsemiskynnyksen. Erityisesti valiokunta ihmetteli Aallon tapaa tarrautua lahjontapykälän vaatia-sanaan. Aallon mukaan Juhantalo ei ollut syyllistynyt rikokseen, koska hän ei koplauskeskustelussa vaatinut lahjusta. Valiokunta kuitenkin painotti, että oikeudellisessa kielenkäytössä ”vaatia” rinnastetaan pyytämiseen.[691]

Kritiikki vauhditti myös pitkään pohdittua hanketta siirtää oikeuskanslerilta pois korkeimman syyttäjän tehtävät erilliselle valtakunnansyyttäjälle.[692]

Suomen Kuvalehden mukaan Jorma S. Aalto palautti oikeuskanslerille hallituksen asiamiehen roolin. Juhantalon tapauksen lisäksi Aalto asettui Mikkelin–Jakomäen panttivankitapauksessa ”erehtymättömällä varmuudella” valtion puolelle.

”Juhantalon tapaus osoitti, että kansalainen saa suojaa hallitsijan väärinkäytöksiä vastaan kansanedustuslai-

toksesta, eduskunnalta ja sen oikeusasiamieheltä", *Suomen Kuvalehti* arvioi.[693]

Vajaa kuukausi valtakunnanoikeuden päätöksen jälkeen Söderman äänestettiin eduskunnassa jatkamaan oikeusasiamiehenä. Juhantalo sai vaalissa yhden äänen.[694]

Maan tavan murtumisesta kertoi myös syyte, jonka Söderman nosti opetusministeriön ylijohtajaa Harri Syväsalmea vastaan. Hän oli reissannut Palloliiton rahoilla jalkapallon arvoturnauksiin Los Angelesiin, Göteborgiin ja Ranskaan samaan aikaan kuin hän oli mukana päättämässä Palloliitolle maksettavista valtionavustuksista.

Jalkapallo oli Södermanille itselleenkin tuttu ja rakas laji. Hän esimerkiksi kävi ahkerasti eduskunnan urheilukerhon jalkapalloharjoituksissa vielä maaherra-aikanaan.

"En usko, että olen joukkueelleni enää minkäänlainen vahvistus. Lupasin jossain vaiheessa lopettaa pelaamisen Oulunkylän Gnistanin yli-ikämiehissäkin heti kun saan tehtyä yhden maalin. Nyt näyttää siltä, että joudun potkimaan ainakin 60-vuotiaaksi", Söderman sanoi *Ilta-Sanomille*, kun hänet oli valittu oikeusasiamieheksi.[695]

Syväsalmen vyyhti lähti purkautumaan *Ilta-Sanomien* uutisesta 29. heinäkuuta 1994, kun lehti kertoi Syväsalmen kisamatkasta Los Angelesin MM-kisoihin. Lennot tehtiin bisnesluokassa, ja ylläpidon matkan aikana kustansi Palloliitto.[696] Södermanilta lähti saman tien opetusministeriölle kirje, jossa pyydettiin selvitystä reissusta.[697] Jatkoselvityksissä löytyi pari muutakin kisamatkaa Palloliiton rahoilla.

Selvitys johti siihen, että Söderman pyysi keskusrikospoliisia tekemään esitutkinnan, ja opetusministeriö pidätti Syväsalmen virasta. Tammikuussa 1995 Söderman määräsi Syväsalmen syytteeseen lahjuksen ottamisesta. Hänen mukaansa oli vahvoja viitteitä siitä, että 35 000 markan arvoiset matkat olivat vaikuttaneet Syväsalmen virkatoimintaan.[698] Myöhemmin selvisi, että Syväsalmi oli myöntänyt liitolle harkinnanvaraisia avustuksia 210 000 markan edestä.[699]

Söderman kiinnitti huomiota muun muassa matkaohjelmiin. Kutsussaan Palloliitto luonnehti Los Angelesin -matkaa "rennoksi futismatkaksi". Ohjelmaan kuului muun muassa syvämerenkalastusta ja golfin pelaamista. Södermanin mukaan muinakin päivinä Syväsalmen vapaa-ajankäyttö oli "luonnehdittavissa turismiksi nähtävyyksien katselemisineen". Syväsalmi ei ollut esittänyt ohjelmaa esimiehilleen, kun hän ehdotti kutsun hyväksymistä.[700] Göteborgin-matkaa Palloliitto mainosti "ainutlaatuiseksi elämykseksi ainutlaatuisessa tiimissä". Ranskan-matkan Syväsalmi teki lomallaan kertomatta siitä esimiehilleen mitään.[701]

Sekä Syväsalmi että Palloliitto närkästyivät Södermanin selvityksistä. Syväsalmi ei nähnyt tehneensä mitään väärää ja vastusti virastapidättämistään. Se oli hänen mielestään "omiaan synnyttämään julkisuudessa sellaisen vaikutelman, että olisin syyllistynyt lainvastaiseen menettelyyn virantoimituksessani".[702]

Syytteen nostaminen ei Syväsalmea yllättänyt.

"Olin varautunut pahimpaan, mutta silti päätös oli aikamoinen järkytys. Hyvää tietysti on se, että vihdoinkin pääsen asenteellisesta tutkinnasta riippumattomaan tuomioistuimeen. Se on minusta ehdottoman positiivista", Syväsalmi sanoi *Helsingin Sanomille*. Hän uskoi voittavansa jutun varmasti hovioikeudessa. "Ei oikeusvaltiossa muuten voi käydä."[703]

Palloliiton puheenjohtaja Pentti Seppälä ilmoitti pitävänsä Södermanin nostamaa syytettä käsittämättömänä. "Tuntuu pahalta ajatella millaiseen myllyyn Syväsalmi on mielestäni ilman omaa syytään joutunut. Hän on aina ollut tunnollinen ja rehellinen virkamies, joka ei missään tilanteessa alentuisi lahjoman vastaanottamiseen. Vaikka oikeus toteaisikin lahjussyytöksen perusteettomaksi, on Syväsalmen maine kuitenkin saanut vaikeasti pois pyyhittävän tahran", Seppälä sanoi. Hän myös arveli, ettei hän itse tai kukaan muukaan Palloliitosta joudu syytteeseen. "Jos näin käy niin oma uskoni Suomen oikeusjärjestelmään kokee kovan kolauksen."[704]

Helsingin Sanomat tulkitsi pääkirjoituksessaan, että nyt oli kyse maan tavan ja uudistettujen rikoslain säännösten tulkinnasta. "Yksi koeteltu perussääntö olisi se, että tehdään vain sellaista, mitä kehtaa julkisesti ja hyvällä omallatunnolla puolustaa."[705]

Helsingin Sanomien haastattelussa Söderman antoi virkamiehille saman ohjeen. Södermanin mukaan omatunto ja julkisuus olivat hyviä mittareita: virkamiehen toiminnan oli kestettävä kaikissa oloissa julkinen käsittely. Syväsalmen tapauksesta Söderman totesi, että parasta olisi, jos jokainen tarpeellinen virkamatka voitaisiin tehdä viraston omilla rahoilla.

Söderman korosti, että tavallinen vieraanvaraisuus voi jatkua. "Vastuu on aina virkamiehellä itsellään. Hänen täytyy tuntea säännökset."[706]

Opetusministeriössä ei nähty peiliin katsomisen paikkaa, vaan ministeriön virkamiesten luottamusmies, kulttuuriasianneuvos Kimmo Aaltonen kirjoitti *Helsingin Sanomien* tunnepitoisen puolustuskirjoituksen. Hänen mielestään Södermanin toiminta herätti useita kysymyksiä, jotka olivat olennaisia virkamiehen oikeusturvan kannalta. "Mikä on virkamiehen oikeusturva, jos oikeusasiamies tulkitsee matkan lähinnä huvimatkaksi?"

Aaltosen mukaan asiassa kiinnitti huomiota se, että "tapaus on rakentunut varsin populistisella tavalla". Hän vakuutti, että Palloliitolle myönnetyt avustukset olivat täysin asianmukaisia ja ihmetteli, miten ne olivat voineet oikeusasiamiehen käsittelyssä muuttua lahjusrikoksiksi. Hän oli Södermanin kanssa osittain samaa mieltä siitä, mikä on hyvä mittari näissä asioissa.

"Omatunnon osalta olen samaa mieltä, mutta en tiedä onko iltapäivälehtien lööppijulkisuus hyvä mittari silloin, kun virkamies naulataan seinälle ja leimautuu syylliseksi ennen oikeuskäsittelyä. Näin Syväsalmen tapauksessa on käynyt."[707]

Aaltonen myös viittasi *Helsingin Sanomien* selvitykseen, jonka mukaan oikeuskanslerinvirasto oli virkamiesten ilmaismatkailusta täysin toista mieltä kuin oikeusasiamies. Oikeuskanslerille oli tehty kantelu Helsingin kaupungin virkamiesten saamista kymmenistä matkoista. Apulaisoikeuskansleri Jukka Pasanen ei löytänyt yhdestäkään matkasta moitittavaa.

Virkarikoksiin perehtynyt professori Pekka Viljanen totesi, että Helsingin virkamiesten ja Syväsalmen matkailuissa ei ollut periaatteessa mitään eroa. Söderman ei halunnut linjaeroa kommentoida. "Kanslerinviraston päätösten arvostelu on kielletty hallitusmuodossa."[708]

Syväsalmen ja Palloliiton tukena syytettä hämmästeli joukko samanmielisiä toimittajia, suuri osa heistä urheilutoimittajia. He eivät arastelleet liputtaa näkemystään.

Apu-lehti johti Syväsalmen huutosakkia vankkumattomalla varmuudella. Toimittaja Markku Laitinen näki salaliittojen verkoston ja vihjaili Syväsalmea vastaan nostettujen syytteiden olleen jonkinlainen kosto urheilujärjestöjen yhdistymiseen liittyneistä riidoista. ”Kun Syväsalmen tavoin ajatelleet voittivat, vastapuoli aloitti likaisen sodan. Se sai mukaansa silloisen eduskunnan oikeusasiamiehen Jacob Södermanin, pienen kansalaisen viimeisen toivon, joka juoruja kuunneltuaan määräsi Harri Syväsalmen syytteeseen epäiltynä lahjoman vastaanotosta”, Laitinen kirjoitti. Hän arvosteli rankasti myös muita tiedotusvälineitä sekä syytettä ajanutta lääninsyyttäjä Heikki Lausmaata korkealentoisilla, mutta perusteiltaan epäselvillä väitteillä.

”Kun vääristyneen, huhuista alkaneen prosessin todellisia vaikuttimia ei nähdä ja syyttäjä Heikki Lausmaa yrittää pelastaa oikeusasiamiehen toimiston uskottavuuden rippeet, on sama, naulataanko Harri Syväsalmi vai vapautetaanko hänet. Hänet on jo tuomittu.”[709]

Kun Helsingin hovioikeus hylkäsi syytteet helmikuun 1996 lopussa, Syväsalmi ja hänen huutosakkinsa repesivät riemuun. ”Ei tässä mitään yllätystä ole tapahtunut. Olen tiennyt tämän koko ajan”, Syväsalmi kommentoi.

Oikeusasiamies sai kyytiä. ”Minulle tämä päätös osoittaa se (sic!), ettei eduskunnan oikeusasiamies voi lähteä tällaisten noitavainojen tielle, arvioimaan ihmisten virkatehtäviä, etteivät ne olekaan virkatehtäviä”, Syväsalmi sanoi. ”Minua ei kukaan uskonut, kun sanoin, että kyseessä on ajojahti. Nyt kun kaikilla on luettavana paperit, niin jokainen voi itse tehdä päätelmänsä. Syyttäjälaitoksella on aihetta itsekritiikkiin.”[710]

Ilta-Sanomat kysyi Syväsalmelta, helpottaisiko häntä nyrkkeilyottelu Södermanin kanssa. ”Minusta olisi ihan hienoa jutella hänen kanssaa, koska emme tunne toisiamme henkilökohtaisesti… joo, kyl varmaan helpottais – ainakin minua!”[711]

Syväsalmen ilo ja itsekritiikkikehotukset osoittautuivat ennenaikaiseksi. Pöytä kääntyi ympäri korkeimmassa oikeudessa. Syväsalmi tuomittiin lahjuksen ottamisesta ja lahjusrikkomuksesta sataan päiväsakkoon eli maksamaan yhteensä 26 000 markkaa sakkoa. Virka kuitenkin säilyi. Korkeimman oikeuden mukaan kyse oli virkistysluontoisista kisamatkoista, joiden tarkoituksena oli pääasiassa kisojen katseleminen mukavassa seurassa. Syväsalmen olisi korkeimman oikeuden mukaan pitänyt ymmärtää, että hänet kutsuttiin reissuun hänen virka-asemansa ja siinä olevien vaikutusmahdollisuuksien vuoksi.[712]

Syväsalmi ei ymmärtänyt vaan ilmaantui julkisuuteen purkamaan katkeruuttaan. Nyt kohteena oli oikeusasiamiehen sijasta korkein oikeus. ”Mentiin aika pitkälle halussa tuomita minut”, Syväsalmi valitti *Ilta-Sanomissa*. ”Ei tunnu kivalta.”[713]

Lehdistö puolestaan kiitteli korkeimman oikeuden selkeää ratkaisua ja kummasteli Syväsalmen kovapäisyyttä. ”Virkamiehen luulisi ottavan KKO:n tuomion opikseen ja tyytyvän siihen, mutta Syväsalmi pyörittää vanhaa levyä: hän on tyrmistynyt, järkyttynyt, eikä ymmärrä korkeinta oikeutta ollenkaan… Eduskunnan oikeusasiamiehen hän oli jo aiemmin tuominnut asenteelliseksi”, kirjoitti *Ilta-Sanomat* pääkirjoituksessaan.[714]

Viimeinen näytös esitettiin Helsingin käräjäoikeudessa ja hovioikeudessa, kun myös Palloliiton edustajat joutuivat vastaamaan lahjusmatkailusta. Tuloksena oli kovat, 80 päiväsakon sakot kahdelle liiton nokkamiehelle.[715]

Keskustelu virkamiesmoraalista sai lisää sytykettä, kun Söderman otti kantaa pankkituen valvontaan heti Syväsalmen syytteen noston jälkeen. Hänen mielestään valtiovarainministeriön lainsäädäntöjohtaja Pekka Laajanen ei voinut valvoa Valtion vakuusrahaston toimintaa, koska hän oli vakuusrahaston johtokunnan puheenjohtaja.

”Kuka ministeriössä valvoo vakuusrahaston toimintaa? Laajanenhan on esteellinen hoitamaan omaa virkaansa tältä osin”, Söderman sanoi. ”Hallinnon valvonta loppuu täysin, jos virkamiehet istuvat itse tulilinjassa. Aivan käsittämätön ratkaisu.”

Söderman piti teemaa esillä useissa haastatteluissa. *Ylen* tv-uutisille Söderman korosti, että yhtiön johdossa olevan tulee sitoutua hoitamaan yhtiön asioita. Silloin hän on virkamiehenä esteellinen. *Yle* luetteli Laajasen lisäksi kolme muuta virkamiestä, joilla oli samanlaisia kaksoisrooleja.[716]

Ilta-Sanomille Söderman harmitteli, että vanha virkamiestyyppi oli katoava luonnonvara.

”Moni virkamies näyttää muuttuneen nuoreksi tulosjohtajaksi, joka kiertää seminaarista seminaariin. Virkavala on päässyt unohtumaan.” Södermanin mukaan valtionhallinnossa kannattaisi palauttaa mieleen lahjussäännökset. ”Ne ovat tuoreita ja hyvin ankaria pykäliä. Ehkä samalla olisi hyvä tutustua myös uusiin esteellisyyssäännöksiin.”[717]

Laajanen kiisti olevansa jäävi ja arveli, että kyse oli väärinkäsityksestä. ”Asia on kyllä sillä tavalla, että valtion vakuusrahasto on eduskunnan alainen, ei valtiovarainministeriön alainen rahasto”, hän sanoi *Ilta-Sanomille*. ”Sekin täytyy muistaa, että eduskunnan pankkivaltuutetut ovat itse valinneet minut tähän tehtävään.”[718]

Keskustelun huipennuksena liikenneministeri Ole Norrback (r) vihjaisi, että Söderman voisi erota. Norrback paheksui *Aamulehdessä* sitä, että ”oikeusinstanssi alkaa lehtihaastattelussa nimeltä mainiten tuomita virkamiehiä”. Hän ei suoraan kehottanut oikeusasiamiestä eroamaan, mutta viesti oli selvä: ”Tässä tilanteessa instanssin pitää itse tehdä tarpeelliset johtopäätökset.”[719]

Söderman kehotti *Ilta-Sanomissa* Norrbackia rauhoittumaan. ”Ei ole tarkoitus erota. Kyllähän sen ymmärtää, että varsinkin vaalien alla ministerit ovat kovassa paineessa ja vähän hurjistuneita.” Hän korosti arvostelleensa systeemiä: ministeriön puolueeton ja tehokas valvonta oli vaikea järjestää, koska korkea virkamies oli siltä osin esteellinen.[720]

Norrback puolestaan ilmoitti mielipidekirjoituksessa, ettei hän ollut vaatinut kenenkään eroa. ”Sellainen ei kuulu toimintatapoihini”, hän totesi Ilta-Sanomissa. ”Olen ollut sitä mieltä, ettei oikeusasiamiehen korkeana oikeusviranomaisena lehtihaastattelujen välityksellä pitäisi osoitella nimeltä mainittuja valtion virkamiehiä esteelliseksi valvomaan veronmaksajien etuja niissä toimissa, joihin heidät on nimetty. Mielestäni oikeusviranomaisten toimintaperiaatteisiin pitää kuulua se, että asianomaisia kuullaan ja asioita tutkitaan asianmukaisesti ennenkuin ihmisiä ’tuomitaan’.”[721]

Söderman ei siis eronnut, mutta sen sijaan Laajanen erosi vakuusrahaston puheenjohtajan paikalta. Tämä sai valtiovarainministeri Iiro Viinasen (kok) raivoihinsa.

”Tämä käy vielä suomalaisille veronmaksajille kalliiksi”, hän jyrisi *Ilta-Sanomissa* niille, jotka onnistuivat savustamaan Laajasen tehtävästä. Södermanin lisäksi epäilyjä Laajasen esteellisyydestä oli esittänyt eduskunnan valtiovarainvaliokunta.

”Parhaat virkamiehet savustetaan tällä tavalla pikkuhiljaa ulos. Kuka enää haluaa näitä raskaita ja vaativia tehtäviä hoitamaan”, Viinanen pauhasi ja kutsui esteellisyysepäilyä törkeäksi loukkaukseksi Laajasta vastaan. ”Syllyttehtaan on löydyttävä, ja kyllä se vielä löytyykin.”[722]

Muutamaa kuukautta myöhemmin Söderman kummeksui *Ilta-Sanomien* haastattelussa Laajas-keskustelua. ”Siinä minusta julkisuus riensi aivan ihmeellisiin sfääreihin. Yritin arvostella tietyntapaista menettelyä, ja se henkilöityi Laajaseen.” Söderman myönsi, että hänen arvostelunsa johti Laajasen kannalta epämiellyttävään julkisuuteen, mutta se ei ollut hänen tarkoituksensa.[723]

Jo valmiiksi kuumentuneen keskustelun päälle saatiin tieto Södermanin määräämästä uudesta syytteestä. Nyt käräjille komennettiin Vantaan valtuuston entinen puheenjohtaja Raimo Salminvuo (kok) törkeästä lahjuksen ottamisesta. Hänen epäiltiin rahastaneen konsulttiyhtiönsä kautta palkkioita siitä, että rakennusliikkeet saisivat mieluisia kaavoituspäätöksiä. Perässään Salminvuo veti kolme muuta miestä, jotka olivat osallistuneet Salminvuon maksamalle ulkomaanmatkalle.[724]

Alkuvuonna 1995 tapahtui siis parin viikon sisällä paljon. Söderman määräsi Syväsalmen ja Salminvuon syytteeseen sekä arvosteli Laajasta esteelliseksi. Keskustelu porisi tulikuumana. Ajojahtia, huusivat tulilinjalle joutuneet.

Lapin yliopiston yleisen oikeustieteen ja oikeushistorian professori Jukka Kekkonen sanoi pitävänsä väitteitä ajojahdista kovin tutun oloisina. *Ilta-Sanomissa* julkaistussa kirjoituksessaan hän huomautti, että väitteitä ajojahdista esitettiin silloin, kun korkeissa asemissa olleiden tekemisistä tai tekemättä jättämisistä syntyi keskustelua. Kysymyksiä esittävät leimataan populisteiksi ja heidän motiivinsa asetetaan muuten kyseenalaisiksi. ”Valtiovarainministeri Iiro Viinasen kommentit oikeusasiamies Jacob Södermanin toimenpiteistä edustavat huippua tässä suhteessa”, Kekkonen kirjoitti.

Kekkonen muistutti yhdenvertaisuuden periaatteesta. ”Vastuusta ei todellakaan voi vapautua sillä perusteella, että jotkut muut eivät ole jääneet kiinni. Asioiden selvittäminen perinjuurin ei ole sen enempää populismia kuin moralismiakaan, vaan demokratian ja oikeusvaltion perusprinsiippien kunnioittamista”, Kekkonen huomautti. Hän korosti, että suomalaisen oikeusvaltion suurin ongelma ei todellakaan ole epäasiallisissa menettelytavoissa tai korkeissa asemissa olevien rikoksista epäiltyjen oikeusturvassa.[725]

Kiihkeän esteellisyys- ja korruptiokeskustelun perään saatiin kesäkuussa 1995 tieto, että Jacob Söderman – eli valtakunnanbatman, kuten *Ilta-Sanomat* häntä nimitti[726] – oli ehdolla Euroopan unionin ensimmäiseksi oikeusasiamieheksi. Vaaleja seurattiin Suomen mediassa samalla kansallishurmoksella kuin maaottelua.

Ensin arvuuteltiin mitalimahdollisuuksia. *Helsingin Sanomien* tietojen mukaan Söderman oli nousemassa varteenotettavaksi ehdokkaaksi. ”Entisenä oikeusministerinä hänellä on poliittista painoarvoa. Lisäksi hänellä on kovaa ja tuoretta kokemusta samanlaisen tehtävän hoitamisesta”, *HS* arvioi.[727]

Kokoomuksen eurokansanedustaja Kyösti Toivonen ei pitänyt Södermanin mahdollisuuksia kehuttavina. Hänen mukaansa Söderman ei pääse äänestyksessä edes toiselle kierrokselle, *Etelä-Suomen Sanomat* kertoi.[728]

Yksityistilaisuus, Tuula Lehtinen / kuvaaja Katri Laukkanen (1991, akvatinta ja etsaus). © Kuvasto 2019.

Kansakunnan järkytys oli suuri, kun kisan alussa Södermania tukeneet kokoomuslaiset euroedustajat lipesivät taustajoukoista. He saivat maanpetturin leiman.

”Kokoomuslaisilla on oikeus ratkaisuunsa. Niin on myös suomalaisilla äänestäjillä aikanaan eurovaaleissa. He voivat kysellä, keitä isänmaallisina pidetyt kokoomuslaiset EU:ssa oikein edustavat ja missä muissa kysymyksissä he äänestävät suomalaisia tai Suomen etuja vastaan”, *Etelä-Suomen Sanomat* piikitteli.[729]

Toivosen pessimistiset arviot Södermanin mahdollisuuksista osoittautuivat vääriksi. Söderman sai ensimmäisellä kierroksella toiseksi eniten ääniä ja eteni jatkoon.[730] Kolmannella kierroksella Söderman voitti konservatiivien vastaehdokkaan Siegberg Alberin täpärästi äänin 241–221.[731] Hänet oli valittu EU:n oikeusasiamieheksi.

Söderman ilmoitti olevansa valinnasta ”jokseenkin yllättynyt”.[732] Hänen mahdollisuuksiaan epäillyt Toivonen kertoi olevansa tyytyväinen valintaan, vaikka paras ehdokas ei hänen mukaansa voittanutkaan.[733]

Suomalaisten kansallistuntoa Södermanin valinta nosti. ”Pienen maan edustajan valinta tällaiseen tehtävään avoimen ehdokasasettelun jälkeen nostaa toiveita siitä, että EU:ssa ei pelkästään tanssita isojen maiden pillien mukaan”, kirjoitti *Etelä-Suomen Sanomat*. Samalla se ihmetteli edelleen kokoomuslaisten meppien äänestystä ja muistutti, että seuraavalla kerralla suomalainen ehdokas voi olla kokoomuslainen. ”Kuulemmeko sitten vetoomuksia isänmaan yhteisestä edusta?”[734]

Kansan Uutiset arvosteli kokoomusmeppi Ritva Laurilan ”kuolematonta lausahdusta”, että Alber oli paras ehdokas. Lehden mukaan ”kotikonservatiivimme” eivät olleet lainkaan ymmärtäneet, mistä vaalissa oli kyse: pohjoismaisen tasa-arvo- ja oikeusihanteen juurruttamisesta EU:n hallintokoneistoon.[735]

Ilta-Sanomien mukaan kokoomuslaisia voisi ymmärtää, jos Söderman olisi se sama punapoliitikko, joka tuli tunnetuksi 1970-luvun alkupuolella. ”Hän on sittemmin luonut uran maaherrana ja eduskunnan oikeusasiamiehenä. Hän on hoitanut molempia virkoja tasapuolisesti ja hyvin.”[736]

Suomen Kuvalehdessä toimittaja Tuomo Lappalainen ei pitänyt kokoomuslaisen äänestyskäyttäytymistä maanpetturuutena. Hän muistutti, että varmin tapa minimoida suomalaisten vaikutusvalta EU:ssa on vetää kotiinpäin aina, kun siihen tarjoutuu tilaisuus.[737]

Myös *Länsi-Savo* arvioi, etteivät kokoomusmepit syyllistyneet kovin suureen syntiin vaihtaessaan vaalissa kansallisen näkökulman ”euronäkökulmaan”. ”Eikö kansallisten intressien rikkominen ole itse asiassa tarkoituksenakin EU:ssa?”

Länsi-Savo siirtyi saman tien arvioimaan Södermanin seuraajan valintaa ja korosti, että pätevyys, rohkeus ja riippumattomuus pitäisi nostaa päällimmäisiksi kriteereiksi. Se paheksui Sdp:n eduskuntaryhmän puheenjohtajan Matti Puhakan ilmoitusta, että oikeusasiamiehen paikka kuuluu demareille.[738]

Samaa hämmästeli keskustan puheenjohtaja Esko Aho. ”En ole koskaan ymmärtänyt, että tällaisia paikkoja jaetaan joinakin kiintiöinä, vaan siihen valitaan joku sopiva henkilö, jonka pätevyyteen kaikki voivat luottaa”, Aho sanoi *Länsi-Savossa*.[739]

Osa demareistakin sanoutui irti Puhakan kannasta. ”Eduskunnan oikeusasiamiehen Jacob Södermanin (sd) seuraajan ei tarvitse olla demari. Missään tapauksessa se ei ole pätevyysvaatimus, että on demari, se on selvä asia”, sanoi Sdp:n varapuheenjohtaja Liisa Jaakonsaari.[740]

Valintaan otti kantaa myös presidentti Martti Ahtisaari. Hänen mielestään olisi vaikea löytää uudeksi oikeusasiamieheksi henkilö, jolla ei ole minkäänlaista puoluepoliittista taustaa.

”Tärkeintä on kuitenkin se, että tehtävään valitaan hyvä ihminen”, Ahtisaari sanoi maakuntamatkallaan Kotkassa.[741]

Tämä antoi hovioikeudenneuvos Jukka Kemppiselle aiheen veistelyyn. ”Hän [Ahtisaari] siis toivoo, että tehtävään valittaisiin kuollut. Se on hyvä ajatus. Useammin kuin kerran olen hautajaisissa kuullut kummakseni, että edesmennyt oli ’hyvä ihminen’. Elävien joukosta sellaista tapaa harvemmin”, Kemppinen kirjoitti *Helsingin Sanomien* kolumnissaan. Hän ehdotti, että oikeusasiamieheksi pitäisi valita mahdollisimman huono ihminen. ”Joku jolla ei ole tarvetta eikä taitoa miellyttää.” Lisäksi oikeusasiamiehen tulisi olla henkilö, jolla ”on luonnetta pidättäytyä harjoittamasta haureutta julkisuuden kanssa”, Kemppinen jatkoi.[742]

Apulaisoikeusasiamies Pirkko K. Koskinen ehdotti valintatavan uudistamista niin, että ratkaisua pohjustaisi erityinen valintalautakunta. ”Oikeusasiamiehessä pitää olla hieman terrierin vikaa. Lisäksi hänen pitää olla eri tavoin riippumaton, sekä taloudellisesti että poliittisesti”, lehdet kertoivat Koskisen sanoneen *Ylen* tv-uutisten haastattelussa.[743]

Hämmennystä lisäsivät puolueiden ja sanomalehtien ilmoille heittämät mahdollisten kandidaattien nimet. Suurin osa niistä kuului aktiivipoliitikoille. Sanomalehti *Demari* haarukoi demariehdokkaita: Tarja Halonen oli otettu kyselystä, Matti Louekoski lupasi fundeerata ja Johannes Koskinen kieltäytyi.[744] *Demari* kuitenkin korosti pääkirjoituksessaan, että ”jäsenkirja ei saa olla valinnan päällimmäisenä perusteena”, vaan olennaista olisi löytää tehtävään pätevä ja oikeamielinen juristi.[745]

Lopulta nimirulettiin otti kantaa väistyvä oikeusasiamies Jacob Söderman. Hän varoitti *Demarin* haastattelussa aktiivipoliitikon valitsemista oikeusasiamieheksi: ”Se olisi kansainvälinen skandaali.” Hänen mukaansa ei ollut ongelma, että ihmisellä oli poliittinen tausta tai poliittisia mielipiteitä. ”Mutta oikeusasiamiehen on pitänyt toiminnallaan oikeuslaitoksessa tai lainvalvonnassa osoittaa, että hän pystyy toimimaan itsenäisesti, että on hyvä ammattilainen.”[746]

Oikeusasiamiehen toivottaviin ominaisuuksiin otti kantaa *Iltalehden* mielipidesivuilla nimimerkki Kärsinyt. ”Mielestäni valittavan oikeusasiamiehen ei tarvitse olla erityisen hyvä tai oikeamielinen ihminen. Valittavan oikeusasiamiehen tulisi pikimminkin olla ilkeä, aidosti herroja ja poliitikkoja pelkäämätön sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen edellyttämällä tavalla riippumaton ja puolueeton.”[747]

Keskustelun pyörteissä tiskiin lyötiin uusi innovaatio, potentiaalisten ehdokkaiden julkinen kuuleminen. Ehdokastenttiä esittivät sekä vihreät että kokoomus.[748] Empimisen jälkeen demarit ottivat julkiseen kuulemiseen kielteisen kannan.[749] Puolue kuitenkin taipui muiden tahtoon, vaikka Puhakan mukaan jotkut kandidaatitkin olivat sanoneet kuulemisen ”suorastaan loukkaavan oikeusasiamiehen viran arvoa”.[750]

Kahdeksan ehdokkaan tentti järjestettiin eduskunnan auditoriossa syyskuussa 1995. Suurimpana ennakkosuosikkina kisaan lähti apulaisprofessori Antti Kivivuori. Hänen takanaan oli suurin eduskuntapuolue Sdp.[751] Tentin teemat liikkuivat perus- ja ihmisoikeuksista oikeusasiamiehen riippumattomuuteen. Yhdessä suhteessa ehdokkaat muistuttivat poliitikkoja: ”Ehdokkaat puhuivat – ja pitkään”, kuvaili *Etelä-Suomen Sanomat* kolmituntiseksi venynyttä tenttiä.[752]

Kuulemistilaisuuden jälkeen suosikki oli vaihtunut. Lehdet arvioivat yksimielisesti, että oikeusneuvos Lauri Lehtimajan osakkeet olivat nousussa. Hän oli sekä keskustan, kokoomuksen, Rkp:n että vihreiden nimilistan kärjessä.[753] Demarit pysyivät Kivivuoren takana, mutta porvarileiri moitti häntä yhteistyökyvyttömäksi.

Kuulemistilaisuuden isäksi nimetty vihreiden eduskuntaryhmän puheenjohtaja Paavo Nikula piti keskustelua ”räiskyvänä” ottaen huomioon, että keskustelijat olivat juristeja. Hänen mukaansa kuuleminen helpotti valintaa muttei ratkaissut sitä.[754]

Tentin jälkeisenä päivänä Lauri Lehtimaja valittiin oikeusasiamieheksi. Valintaan tarvittiin kaksi kierrosta.[755]

LAURI LEHTIMAJA
1.10.1995–31.12.2001

”Ukki, miksi apulaisoikeusasiamiehen aivot on pienemmät kuin oikeusasiamiehen?”

Apulaisoikeusasiamies nostattaa mediamyräkän eläkeläislausunnollaan ja oikeusasiamies ihmettelee tuomareiden kytkentöjä

Oikeusasiamiehen vaalin saaman ennennäkemättömän julkisuuden myötä Lauri Lehtimaja sai aloittaa kautensa pilvenpehmeässä nosteessa.

Jälkipuheita vaalista toki riitti, sillä demareiden leirissä kaikki oli mennyt pieleen. Sdp:n eduskuntaryhmän puheenjohtaja Matti Puhakka kuitenkin kiisti koskaan vaatineensa oikeusasiamiehen jakkaraa demareille.

”En minä ole vaatinut. Jos vielä joku jukoplauta kirjoittaa, että minä olen vaatinut, niin sen jälkeen minä en enää ymmärrä toimittajien älynjuoksua”, hän sanoi *Ilta-Sanomille*. Jacob Södermanille Puhakka myönsi olevansa käärmeissään, sillä tämä oli ”lähtölaulussaan” dementoinut poliitikkojen mahdollisuuden tulla valituksi.[756]

Lehdistö kiitteli Lehtimajan valintaa, mutta vaalitentti jakoi mielipiteitä niin poliitikkojen kuin median keskuudessa. Joidenkin mielestä tentti oli ollut niin hyvä, että sitä voisi laajentaa muihinkin virkanimityksiin. Toiset taas arvioivat, ettei siitä ollut mitään hyötyä.

Uusi oikeusasiamies Lauri Lehtimaja uskoi, että tentillä oli vaalin lopputulokseen jonkinlainen vaikutus. Hän itse kertoi *Helsingin Sanomille* yllättyneensä valinnastaan. ”Pidin niin selvänä, että Antti Kivivuori tulisi valituksi”.

Poliittisesti värittyneen vaalikarnevaalin päätteeksi Lehtimaja pääsi kertomaan oman kantansa. ”Jäsenkirjaa ei ole, eikä ole ollut.” Lehtimaja myös kiisti huhut, joiden mukaan hän olisi ollut toisen salolaisen juristin, oikeusministeri Sauli Niinistön (kok), löytö. Hän ei kertomansa mukaan keskustellut asiasta kenenkään kanssa ennen kuin kokoomuksen eduskuntaryhmästä kyseltiin kiinnostusta tehtävään.

Edeltäjänsä Jacob Södermanin linjaa hän kuvaili perus- ja ihmisoikeusmyönteiseksi, ja samalla linjalla hän ilmoitti jatkavansa. ”Minulla ei ole sidoksia mihinkään, eikä ole syytä pelätä mitään. Tunnen itseni vapaaksi työn lainmukaiseen hoitamiseen.”[757]

Haastatteluissa Lehtimaja korosti olevansa pienen ihmisen puolella. ”Oikeusasiamiehellä pitää olla aikaa kuunnella kansalaisten murheita. Hänen pitää kyetä myös myötäelämään tavallisten ihmisten ongelmissa”, hän sanoi *Iltalehdessä*.[758]

Apulaisoikeusasiamies Pirkko K. Koskisen kuvailema terrieri Lehtimaja ei myöntänyt olevansa. ”Minusta rauhallinen opaskoira voi olla aika hyödyllinen, kun eletään tällaista suurten muutosten aikaa meidän oikeusjärjestelmässämme”, hän sanoi. Euroopan ihmisoikeussopimuksen ratifioinnista oli kulunut silloin yli viisi vuotta, ja uusi perustuslaki oli juuri tullut voimaan. ”Luulen, että tilanne on normalisoitumassa. Enää ei tarvitse turvautua tuontitavaraan – ainakaan niin paljon.”

Lehtimaja arveli, että koska oikeusasiamies on usein kansalaisen viimeinen oljenkorsi, hänellä ei ollut oikeudellisesti enää paljon tehtävissä. Sympatiaa hän kuitenkin lupasi. ”Ainoa, mikä jää jäljelle, on jonkunlainen myötätunto tai se, että yleensä kuunnellaan asianosaista ja annetaan jonkunlaisia neuvoja. Mutta kun kanteluruuhkat painavat päälle, sielunhoito ei voi olla kovin yksilöllisistä”.[759]

Professori Jyrki Virolainen kirjoitti *Helsingin Sanomien* mielipidesivuilla, että Lehtimaja näytti oivaltaneen oikeusasiamieheen kohdistettujen odotusten olevan täysin ylimitoitettuja. Hänen mielestään luottamusta oikeusviranomaisten toimintaan voitiin tuskin lisätä sillä, että oikeusasiamies kuuntelisi ihmisiä kärsivällisesti ja osoittaisi myötätuntoa. ”Oikeusturvaansa peräävät ihmiset haluavat oikeusasiamiehen puoleen kääntyessään todella oikeutta, eivät vain myötätuntoa ja neuvoja vastaisen varalle.” Virolaisen mielestä olisikin syytä lopettaa turhien paineiden kasaaminen oikeusasiamiehen harteille ja myöntää, että ”oikeusasiamiehellä on oikeusturvaa tavoiteltaessa lähinnä vain symboliarvoa – vai pitäisikö sanoa empatia-arvoa”.[760]

Myös hovioikeudenneuvos Jukka Kemppinen totesi *Helsingin Sanomien* kolumnissaan oikeusasiamieheen kohdistettujen odotusten olevan ylivoimaisia täyttää. ”Eduskunnan oikeusasiamies ei ole Messias, jolla olisi valta oikaista mutkalle menneet asiat”, Kemppinen totesi ja varoitti Lehtimajaa, että myönteinen julkisuus päättyy ”suurin piirtein tähän”.

Näin kävikin. Seesteistä yhteiseloa median kanssa ei kestänyt edes kahta kuukautta ennen kuin alkoi yksi oikeusasiamiehen kanslian pahimmista mediamyrskyistä.

Sen aiheutti eläkkeelle valmistautuneen apulaisoikeusasiamies Pirkko K. Koskisen läksiäishaastattelu *Ilta-Sanomissa*. Häneltä oli totuttu saamaan suoraa puhetta ja näkemään reippaita otteita, vaikka asema oikeusasiamiehen kanslian ensimmäisenä naispuolisena ratkaisijana törmäsi joskus asenteisiin. Oikeusasiamiehen kanssa liikkuessaan häntä oli silloin tällöin luultu Jacob Södermanin vaimoksi. Koskinen ilmoitti usein, ettei ole feministi vaan tasa-arvoihminen. Häntä ärsytti se, että mies oli sukupuoleton olento, asiantuntija. ”Nainen on naisjuristi, vaikka ei ole mitään erillistä juristin tutkintoa, johon olisi lisätty sinänsä hyödyllistä, käsityötä ja soppakoulua.”[761]

Oikeusasiamiehen työtä Koskinen oli kuvaillut yksittäisten ihmisten auttamiseksi byrokratian sokkeloissa. Palaute työstä oli kuitenkin pääasiassa negatiivista. ”Jos ei tule vähintään kerran viikossa virkasyyteuhkausta, on joko ollut lomalla lomalla tai muuten hoitanut hommansa huonosti”, Koskinen oli sanonut 60-vuotishaastattelussaan *Helsingin Sanomissa*.[762]

Ilta-Sanomien läksiäishaastattelussa Koskinen ilmoitti, ettei häntä 14 viimeisen työpäivän jälkeen nähtäisi hiippailemassa eduskuntatalolla. Hampaankoloon ei ollut jäänyt mitään, mutta epäonnistumisilta ja tappioilta ei ollut voinut välttyä. Niitä varten Koskisella oli resepti: ”Kun tulee turpiin, ostetaan pullo viskiä tai konjakkia, soitetaan poikaystävä paikalle ja vedetään kunnon kännit. Sitten itketään surut pois. Krapulassa todetaan, että tämä on tilanne, mihinkäs tästä pääsee. Se on ollutta ja mennyttä.”

Oikeustieteen tohtori Koskinen ilmoitti aikovansa oikeustieteen jatko-opiskelijaksi, pääaineenaan oikeushistoria. Muistelmia oli turha odottaa ja akvarellitkin jäivät muiden maalattaviksi. ”Niitä töherryksiä on maailma täynnä.”

Myöskään yhdistysaktiiviksi Koskinen ei ajatellut ryhtyvänsä, yhdellä poikkeuksella: hän oli valmis liittymään eläkeläisyhdistykseen, joka ajaisi äänioikeuden poistamista eläkeläisiltä. ”Koska äänestämisessä on alaikäraja, siinä voisi aivan hyvin olla myös yläikäraja”, Koskinen sanoi. ”Tätä ajatusta kannattavaa yhdistystä ei kuitenkaan valitettavasti ole enkä aio sitä itse perustaa.”[763]

Eläkeläislausunto räjäytti julkisen keskustelun. Lausuntoa siteerattiin jokseenkin kaikissa maan tiedotusvälineissä, ja siitä alettiin debatoida kuin vakavasti esitetystä ehdotuksesta. Äänessä olivat niin yksittäiset kansalaiset kuin poliitikotkin. Esimerkiksi oikeusministeri Sauli Niinistö (kok) sanoi *Ylen* radiouutisten haastattelussa, ettei äänioikeuden epääminen joltain kansalaisryhmältä olisi demokratian mukaista. Koskisen oma puolue kokoomus kiirehti muutenkin tuomitsemaan ehdotuksen, ja muut puolueet seurasivat kannoilla.[764]

Eläkkeensaajien Keskusliiton puheenjohtaja Pentti Hietala epäili *Demarin* haastattelussa Koskisen olleen humalassa. Hän oli kiinnittänyt huomiota haastattelun yhteydessä julkaistuun kuvaan, jossa Koskisen edessä oli konjakkilasi.[765]

Koskinen piti Hietalan epäilyä ”limbona”. ”Olin vesiselvä! Kuva on otettu kolme päivää myöhemmin ja lasissa on kaksi senttiä konjakkia, josta ei tule päihinsä kukaan”, Koskinen sanoi *Ilta-Sanomissa*.[766]

Eläkkeensaajien Keskusliitto ei jättänyt asiaa lehtihaastattelujen varaan vaan vaati oikeusasiamies Lehtimajaa selvittämään, olivatko Koskisen mielipiteet sopusoinnussa korkean oikeudenvalvojan virassa edellytettävien oikeudenmukaisuuden ja tasapuolisuuden vaatimusten kanssa.[767] Lehtimajalta ei kulunut kuin pari viikkoa todeta, ettei hänen toimivaltaansa kuulunut apulaisoikeusasiamiehen toimien valvonta.[768]

Lehtien mielipidesivut täyttyivät paheksunnasta. ”Onko apulaisoikeusasiamies Pirkko K. Koskisen aikomus tyrmätä suomalainen demokratia”, kyseli eräs lukija *HS:n* mielipidesivuilla. ”Suoranainen loukkaus erityisesti niitä ikäluokkia kohtaan, jotka ovat ensin talvi- ja jatkosodissa niin rintamalla kuin kotona taistelleet voitokkaasti maamme itsenäisyyden puolesta ja olivat sitten uutteruudellaan ilman kaiken maailman etuisuuksia nostamassa maamme eturivin valtioiden joukkoon”, säesti toinen.

Ehdotus sai myös ymmärrystä ja jatkokehittelyä. ”Miehen puhetta! Kannatan pienin laajennuksin: Eläkeläisiltä otettakoon pois äänioikeus ja myös verovelvollisuus, jotta paremmin korostuisi tuo viriilien keski-ikäisten kokonaisvastuu tästä yhteiskunnasta”, kirjoitti eräs *HS:n* lukija.[769] *Iltalehdessä* toinen ehdotti, että äänioikeus kuuluisi vain niille, jotka ansaitsevat vuodessa työllään vähintään 50 000 markkaa.[770]

Eräs *Iltalehden* lukija kertoi nauraneensa kuollakseen ehdotuksen synnyttämiä reaktioita ja uskoneensa, että Koskisen tavoitteena oli vain ärsyttää. ”Uskon ja toivon, ettei kyseessä ole todellinen ’kajahtaminen’. Toisaalta sattuuhan niitäkin.”[771]

Ehdotus päätyi myös pilapiirroksiin. *HS:n* Terho piirsi kuvan, jossa parikymppinen poika kysyy isoisältään: ”Ukki, miksi apulaisoikeusasiamiehen aivot on pienemmät kuin oikeusasiamiehen?”[772] Wilfred Hildosen piirtämässä *Demarin* pilakuvassa mummot ja papat odottivat eläkeläisklubilla Koskisen saapumista aseistautuneina kukkapurkein, dynamiittipötköin ja kävelykepein.[773]

Moni lehti arveli pääkirjoituksessaan, että Koskinen oli tehnyt ehdotuksensa kieli poskessa.

”Koskisen hurtille huumorille voidaan nostaa hattua tässä harmaiden, vaikenevien virkamiesten maassa, itse ehdotus voidaan sysätä muiden unohtuneiden vitsien joukkoon”, *Kymen Sanomat* totesi.[774]

Etelä-Saimaa kummasteli raivokasta reaktiota Koskisen heittoon. ”Jos joku uskaltaa tässä yhteiskunnassa ravistaa huumorin pilke silmäkulmassa luutuneita asenteita, hyppää puoli kansakuntaa otsa rypyssä huutamaan omien oikeuksiensa perään. Jos eläisimme keskiaikaa, joutuisi apulaisoikeusasiamies todennäköisesti roviolle, paikkaan, josta hän on niin monta kanssaihmistämme pelastanut.”[775]

”Äänioikeuden poistamista eläkeläisiltä Koskinen ei tietenkään vaatinut tosissaan. Jos tällainen laki olisi ollut voimassa, useimmilla presidenteillämme ei olisi ollut virasta lähtiessään äänioikeutta”, kirjoitti *Iltalehti* ja arveli, että ehkä Koskinen halusi kannustaa eläkeläiset käyttämään äänioikeuttaan niin, että poliitikot ajavat kaikkien sukupolvien etua.[776]

HS:n pääkirjoituksen mukaan jäi Koskisen salaisuudeksi, kuinka tosissaan hän ehdotuksensa teki, mutta eläkeläiskysymykselle oli syytä uhrata pari ajatusta. Lehti huomautti, että parinkymmenen vuoden kuluttua Suomessa olisi puolitoista miljoonaa yli 60-vuotiasta. ”He ovat äänestäjäkunta, jolla on iso merkitys Suomen kehitykselle. Olisivatpa he valtaosin edistysmielistä väkeä.”[777]

Muutaman päivän päästä Koskinen kommentoi julkisuusmyrskyä *Ilta-Sanomissa*. ”Minulla on ollut mielipuolisen hauskaa. Puheluita tulee loputtomasti. Osa on sellaisia, ettei paljon viitsi kuunnella, kun tulee korva likaiseksi!”

Helsingin Sanomien pääkirjoituksessa oli hänen mielestään oivallettu asia oikein: eläkeläiskysymystä kannattaisi miettiä. Koskinen sanoi miettineensä asiaa vakavasti, mutta sivulauseessa mainittu, mieltä askarruttanut asia ”muuttui kärpäsestä härkäseksi”. ”Mutta piru vieköön, en kadu mitään!”[778]

Puolitoista vuotta myöhemmin Koskinen paljasti *Helsingin Sanomien* haastattelussa, että ehdotusta seurannut kuukausi oli rankka. Hän pakeni kohua Etelämantereelle, mutta tilanne ei olennaisesti parantunut: pingviinit olivat hänen mielestään vastenmielisiä olentoja. Ne olivat kovaäänisiä, haisivat kuin fan ja olivat koko ajan varastelemassa toisten pesistä.[779]

Ennen kohua eduskunta oli valinnut Koskiselle seuraajan. Apulaisoikeusasiamiehen tehtävästä kamppaili loppusuoralla usea nimi, mutta vain yksi sukupuoli, kirjoitti *Etelä-Suomen Sanomat*. Ehdolla oli viime vaiheessa neljä naista, ja kärkinimeksi nousi oikeusasiamiehen kanslian kansliapäällikkö Riitta-Leena Paunio.[780] Hänet valittiin jo ensimmäisellä kierroksella ylivoimaisella äänisaaliilla. Hän sai 151 ääntä.

Paunio ilmoitti haastatteluissa näkevänsä talossa tarvetta kolmannellekin ratkaisijalle. Kanteluiden määrät olivat nousseet vuosi vuodelta. Kolmannen ratkaisijan nimittämistä oli väläytelty jo pitempään, ja asiaa oli selvitetty työryhmässä.[781] Hanke eteni, ja syyskuussa 1998 toinen apulaisoikeusasiamies aloitti työnsä. Hän oli talossa tuttu mies, oikeusasiamiehen kansliapäällikkö Jaakko Jonkka.[782]

Kuten Jukka Kemppinen oli ennustanut, Lehtimajan kuherruskuukausi median kanssa jäi lyhyeksi. Vuoden päästä Lehtimaja muisteli *Suomen Kuvalehden* haastattelussa, kuinka innostuneita oikeuslaitoksen kiivaat arvostelijat olivat hänen nimityksestään. Nyt hän sai kuulla olevansa ”rikollisten suojelija”. ”Tällainen nimittely kuuluu toimenkuvaan”, Lehtimaja totesi tyynesti.

Hänen mielestään oikeuden toteutuminen oli suomalaisille tärkeä asia. ”Suomalaisenhan sanotaan tappelevan vielä tupellakin kun puukko on poikki.” Monet eivät hänen mukaansa suostuneet uskomaan, että tuomio tulee jossain vaiheessa lopulliseksi. Sinnikkäimmät valittivat oikeusasiamiehelle uudestaan ja uudestaan eivätkä ymmärtäneet, ettei hän pysty puuttumaan tuomioistuimen päätöksiin. Lehtimaja sanoi tietävänsä, että inhimillisesti ajatellen tuomioistuimissa tehdään vääriäkin tuomioita. ”Historian romukoppa on täynnä virheellisiä päätöksiä, ei niitä voi välttää.”

Lehtimaja painotti tuomareiden esteettömyyttä ja ihmetteli monien tuomareiden kytköksiä järjestö- ja elinkeinoelämään. ”Tuomareiden puolueettomuuteen kohdistuvat epäluulot voivat vaarantaa koko tuomioistuinlaitoksen uskottavuuden. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on entisestään lisännyt tuomareille asetettavia vaatimuksia. Jo tämän vuoksi myös tuomareiden kytkökset olisi syytä selvittää.”

Lehtimajan oma ihanne oli brittituomari, joka keskittyi pelkästään tuomitsemistyöhön hankittuaan nuorempana lakimiehenä monipuolista kokemusta. Suomalaisten tuomareiden suihkimista puolueissa, järjestöissä ja kunnissa tärkeissä sivutoimissa tai luottamustehtävissä Lehtimaja kummasteli. Hänen mielestään tuomarinvalassa ei ollut kyse pelkästään siitä, uskoiko tuomari itse puolueettomuuteensa vaan myös siitä, voivatko ulkopuoliset luottaa siihen.[783]

Tuomareiden esteettömyydestä ja puolueettomuudesta tulikin Lehtimajan kauden näkyvin teema.

Hän varoitti selkein sanoin ja useaan otteeseen tuomareita sivutoimista. ”Minusta tuomareiden pitäisi olla varovaisia, paljon varovaisempi kuin aiemmin”, hän varoitti *Ilta-Sanomien* haastattelussa. Hän kertoi, ettei hän kuulunut esimerkiksi vapaamuurareihin – eikä häntä sinne ollut toisaalta kysyttykään.

Haastattelun yhteydessä hän heitti lehden tikkakisassa tulokseksi 24. Harjoituskierroksella tulos oli peräti 37, ja varovasti hän antoi ymmärtää, että se voitaisiin mer-

kitä tulokseksi. Ylituomari oli kuitenkin tyly, ja lopputulokseksi hyväksyttiin varsinaisen kilpailukierroksen tulos.[784]

Tuomariasiat olivat näkyvästi esillä myös muuten kuin haastatteluissa. Elokuussa 1996 Lehtimaja pyysi keskusrikospoliisia tutkimaan Pohjois-Suomen vesioikeuden saamaa kestitystä Kemijoki Oy:ltä. Hänelle oli kanneltu siitä, että vesioikeuden jaosto oli viettänyt Kelukosken voimalan lupahakemuksen tarkastusmatkalla iltaa Kemijoki Oy:n edustajien kanssa. Laskun kuittasi yhtiö.[785]

Kemijoki Oy myönsi kestityksen, mutta yhtiön mielestä kestitystä ei ollut liikaa. ”Olen täysin vakuuttunut siitä, etteivät tarjoamiset poikenneet normaalista pohjoisesta vieraanvaraisuudesta ja että kyseessä oli aivan tavallinen tilaisuus”, yhtiön tiedotuspäällikkö selitti *Ilta-Sanomissa*.[786] *Helsingin Sanomat* puolestaan kertoi yhtiön sisäisistä ohjeista: ”Neuvottelu- ja edustustilaisuuksien suhteen tulee noudattaa suurta harkintaa. (...) On keskityttävä vain yhtiön kannalta tärkeisiin sidosryhmiin, joiden kautta yhtiö voi saada suoranaista, välitöntä hyötyä.”[787]

Tutkinnassa löytyi epäilyjä siitä, ettei kyse ollut ainutkertaisesta käytännöstä. Viiden vuoden aikana epäiltiin olleen jopa kymmeniä kestityksiä.[788] Yli vuoden kestäneen tutkinnan jälkeen Lehtimaja määräsi syytteeseen kolme vesioikeuden jäsentä. Heille oli selvitysten mukaan annettu eri yhteyksissä kestitystä, siis ruoka- ja alkoholitarjoilua ravintoloissa ja saunailloissa.[789] Syytteen kohtalon ratkaisi lopullisesti korkein oikeus. Se katsoi kaikkien kolmen syyllistyneen tuottamukselliseen virkavelvollisuuden rikkomiseen. Päällikkötuomari sai varoituksen, mutta kaksi asiantuntijajäsentä jätettiin rangaistukseen tuomitsematta rikoksen vähäisyyden takia. Korkeimman oikeuden mukaan kolmen Vuotoksen alueelle tehdyn tutustusmismatkan yhteydessä vastaanotettu kestitys heikensi viranomaisen luotettavuutta, varsinkin kun päällikkötuomari oli Vuotoksen hakemusta käsitelleen jaoston puheenjohtaja.[790]

Lehtimaja arvosteli julkisuudessa monien virkamiesten taipumusta vedota ”maan tapaan”, kun he jäivät kiinni lainvastaisuuksista. ”Tämä on huono puolustus. Muiden virheellinen menettely ei tee toimintaa lainmukaiseksi.”[791]

Itä-Suomen hovioikeuspiirin tuomaripäivillä Lehtimaja nosti esille tuomareihin kohdistuvan laillisuusvalvonnan. Hänen mielestään se pitäisi määritellä tarkemmin perustuslaissa. Hän kuvaili oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin valvontaa varovaiseksi. Käytännössä oli puututtu vain selviin, lähinnä menettelyä koskeviin virheisiin ja ihmisten epäasialliseen kohteluun.

Ylimpien laillisuusvalvojien valvontaan liittyi hänen mukaansa myös oikeusturvaongelma. Jos tuomari sai huomautuksen, sitä voitiin pitää rikosoikeudelliseen seuraamukseen rinnastuvana rangaistuksena, jota vastaan ei ollut mahdollisuutta puolustautua julkisessa ja puolueettomassa oikeudenkäynnissä.

”Ylimpien lainvalvojien huomautuksiin nykyisin liittyvä julkisuus lisää niiden rankaisullista vaikutusta. Tämä on tietenkin ongelma tuomarin oman oikeusturvan näkökulmasta. Toisaalta se antaa myös pontta laillisuusvalvonnalle”, Lehtimaja sanoi.[792]

Pian tämän jälkeen Lehtimaja puuttui tuomareiden vapaamuurarijäsenyyteen neljässä päätöksessään. Hänen mielestään tuomari oli esteellinen, jos joku jutun osapuolista oli vapaamuurariveli. Lehtimaja painotti, että oikeudenkäynnin puolueettomuuden on oltava uskottavaa, eikä mitään epäilyksiä saa syntyä.[793]

Lehtimaja myös ilmoitti haluavansa karsia tuomareilta välimiestehtävät. Niistä hän toivoi tuomareiden pidättäytyvän vapaaehtoisesti. Tämä palauttaisi suomalaisten uskoa tuomioistuinlaitokseen, Lehtimaja sanoi.[794]

Uskoa horjutti erityisesti oikeusneuvos Eeva Vuoren mökkikauppoihin liittynyt kohu. Lehtimaja sai tapauksen pöydälleen maaliskuussa 1997, kun Turun entinen kaupunginjohtaja Juhani Leppä kanteli hänelle mökkikaupan syyttämättäjättämispäätöksestä.

Leppä kertoi, että kun hän osti vaimonsa kanssa huvilan Eeva ja Ilkka Vuorelta vuonna 1990, osa kauppasummasta maksettiin pimeästi. Lepän ilmiannon jälkeen tehtiin esitutkinta, mutta Vuoret eivät saaneet syytettä veropetoksesta. Leppä pyysi oikeusasiamiestä tutkimaan syyttäjän päätöksen oikeellisuuden.

Lepällä oli omat syynsä paljastukselle. Eeva Vuori oli ollut päättämässä, ettei korkein oikeus myönnä Lepälle valituslupaa tätä koskevassa Matintalo-jutussa.[795] Leppä sai yhdeksän kuukauden ehdollisen vankeusrangaistuksen velallisen epärehellisyydestä.[796]

Mökkikaupassa miljoonan markan kauppasummasta 200 000 markkaa maksettiin pimeästi. Eeva Vuoren asema oli epäselvä. Juhani Lepän ja hänen vaimonsa mukaan Eeva Vuori oli koko ajan paikalla ja tiesi pimeästä rahasta, mutta Vuoren pariskunnan mukaan hän ei tiennyt.

Huvilakaupan veronkierrosta teki syyttämättäjättämispäätöksen Hämeen lääninsyyttäjä Kari Hemminki. Hänen mukaansa ei ollut näyttöä siitä, että Eeva Vuori olisi tiennyt pimeästä kauppasummasta. Ilkka Vuorta vastaan taas ei ollut kohtuullista nostaa syytettä, sillä hän oli myöntänyt teon ja maksanut verot jälkikäteen.[797]

Ennen Lehtimajaa saman asian oli jo ennättänyt tutkia apulaisoikeuskansleri Jukka Pasanen. Hän oli saanut kaksi kantelua Hemmingin tekemästä syyttämättäjättämispäätöksestä. Pasanen joutui tekemään päätöksensä lennosta, sillä asia vanhentui viikon kuluttua Hemmingin päätöksestä.[798] ”Kiire on, mutta teoriassa asian ennättää vielä ratkaista”, Pasanen kommentoi hoppua Ilta-Sanomissa.[799]

Viimeisenä mahdollisena päivänä Pasanen ilmoitti lopputuloksen: ei syytettä kenellekään. Hän ilmoitti hyväksyvänsä lääninsyyttäjän päätöksen, vaikka toiseenkin lopputulokseen olisi hänen mukaansa voinut tulla. Eeva Vuorta vastaan ei Pasasen mukaan ollut näyttöä. ”Vastoin Vuoren puolisoiden kiistämistä ei ole perusteita katsoa, että syyte Eeva Vuorta vastaan tulisi todennäköisyydellä tuomioistuimessa hyväksytyksi”, Pasanen arvioi.[800]

Lehtimaja päätyi asiassa toiseen arvioon kuin Pasanen. Hän ilmoitti juhannuksen alla 1997, että sekä Eeva että Ilkka Vuorta vastaan olisi pitänyt nostaa syyte. Hän piti yhdenvertaisuusperiaatteen vastaisena lääninsyyttäjän perustelua, jonka mukaan vältetyn veron määrä oli vähäinen ottaen huomioon Vuoren pariskunnan tulot. Perustelu varjeli hyvätuloisia ja varakkaita joutumasta oikeuteen. Verojen maksaminen jälkikäteen ei myöskään tehnyt tekoa tekemättömäksi.

Lehtimaja arvosteli myös sitä, että lääninsyyttäjä oli viitannut Vuorille tulleeseen kielteiseen julkisuuteen. ”Julkisuushaitta ei voi olla mikään automaattinen rangaistusleikkuri”, Lehtimaja painotti.

Eeva Vuoren osalta kyse oli rajatapauksesta. Asia olisi kuitenkin tullut saattaa tuomioistuimen ratkaistavaksi, ja julkinen oikeuskäsittely olisi saattanut auttaa myös Eeva Vuorta. Nyt totuus jäi lopullisesti selvittämättä.[801]

Lehtimaja huomautti, että Eeva Vuori ei kaupanhieronnassa edes yrittänyt selvittää, meneteltiinkö siinä laillisesti.

”Näissä olosuhteissa Eeva Vuoren voidaan sanoa passiiviseksi jättäytyessään ottaneen tietynasteisen riskin siitä, että Ilkka Vuoren menettelytavoista saadut aikaisemmat kielteiset kokemukset toistuisivat myös Tyynelän kaupassa”, Lehtimaja jatkoi.[802] Eeva Vuori oli nimittäin kuulusteluissa kertonut, että mies oli aiemmissa kaupoissa seilannut laillisen ja laittoman rajamailla, eikä vaimo sen takia enää halunnut tietää kauppojen yksityiskohtia.

Lehtimajan päätös sai mediassa kiitosta. Esimerkiksi *Etelä-Suomen Sanomat* totesi, että ilman sitä olisi jäänyt elämään lääninsyyttäjän näkemys, jonka mukaan varakkaille on eri laki kuin köyhille. ”Hemmingin lain mukaan olisi kai loogista, ettei rikkaille kirjoitettaisi esimerkiksi pysäköintivirhelappuja – pikkurahoistahan siinä on kysymys”.[803]

Eeva Vuori katsoi tulleensa potkituksi julkisuudessa aiheetta ja antoi puolen vuoden vaikenemisen jälkeen *Eeva*-lehdelle haastattelun. Siinä hän kuvaili joutuneensa lehdistön ajojahdin kohteeksi, ja sen seurauksena oikeusasiamies Lauri Lehtimajakin oli erehtynyt.

”En voi alistua uhriksi. En tässä tilanteessa voi missään tapauksessa lähteä. Jos minä eroaisin, pönkittäisin sitä mielikuvaa, että yksilön oikeusturva on pelkkää teoriaa. Yksilöhän saataisiin silloin tuomita tiedotusvälineistä saadun väärän mielikuvan perusteella.”[804]

Eeva-lehden kritiikitön valkopesuhaastattelu herätti huomiota. *Apu*-lehden toimituspäällikkö Uki Kiviranta kutsui *Eevaa* ”Vuoren pyykkäriksi”.[805]

Vuori jatkoi asemansa ihmettelyä *Suomen Kuvalehdessä*: ”Miten minä itseni hirrestä päästän?” hän kysyi jutun otsikossa ja kuvaili joutuneensa ”heilumaan julkisuuden hirsipuuhun”. Hänen mielestään oikeusasiamiehen päätös oli pahempi kuin tuomio, sillä siinä loikattiin esitutkinnasta suoraan tuomioon ilman oikeudenkäyntiä.

”Päätöksessä minut tuomittiin seikkojen perusteella, joista minua ei oltu lainkaan kuultu. Luultavasti Lehtimaja halusi ratkaista ikävän tilanteen, mutta ratkaisu ei ole todellinen piste asialle.”

Vuori valitti, ettei yksilön oikeusturva toteudu, kun tiedotusvälineet ottavat tuomarin aseman. Media ei hänen mielestään ollut kuullut tasapuolisesti kaikkia osapuolia. Siihen oli toisaalta selvä syy: Vuoret olivat itse johdonmukaisesti kieltäytyneet kaikista haastatteluista ja kommenttipyynnöistä. Julkisuuteen tultuaan molemmat olivat vaatineet paljon tavanomaista laajempaa, otsikoihin asti ulottuvaa oikeutta haastattelujensa tarkistamiseen, *Suomen Kuvalehti* kertoi.

Vuori arvosteli *Kuvalehden* jutussa Lehtimajan tulkintaa julkisuushaitasta. Hän korosti, että hänen miehensä toimi täydellisesti yksityishenkilönä mökkikaupoissa, eikä hänen oma asemansakaan ollut kauppojen aikaan kovin korkea. Hän oli Tampereen käräjäoikeudessa tuomarina.

Kuvalehden juttu vain lisäsi sytykettä liekkeihin, sillä se sisälsi Vuoren arvion varakkuuden vaikutuksesta syytekynnykseen. ”Jos varakas henkilö kavaltaa tuhat markkaa, sillä on hänelle pienempi henkilökohtainen merkitys kuin pienituloiselle ihmiselle, joka kavaltaa saman summan. Siten hänen syyllisyysasteensa on oikeudellisesti ajatellen pienempi.”[806]

Vuoren tulkintaa arvosteltiin niin lehtien pääkirjoituksissa kuin oikeusoppineiden haastatteluissa. Hän palasi julkisuuteen ja yritti selventää kantaansa *STT:n* haastattelussa. Lain edessä kaikki olivat yhdenvertaisia yhteiskunnallisesta asemasta tai varallisuudesta riippumatta, Vuori korosti. Hän sanoi halunneensa *Kuvalehden* jutusta lausuman tai ainakin sitaattimerkit pois. ”Syyllisyysaste oli tässä ihan väärä termi”. *STT:n* uutisesta ei kuitenkaan ilmennyt, mitä Vuori oli lausumallaan tahtonut sanoa.[807]

Suomen Kuvalehti julkaisi kohuhaastattelun nauhoituksen. Siitä jäi epäselväksi, oliko Vuori repliikissään arvuutellut lääninsyyttäjän ajatuksenjuoksua vai oliko hän ollut itse siitä samaa mieltä.[808] Toimittaja Saska Saarikoski kuitenkin kertoi, että Vuori oli tarkistanut kaikki sitaattinsa, ja niitä oli myös muokattu hänen toiveidensa mukaisesti.

”Vuori ei ole missään vaiheessa edes väittänyt, etteikö lehdessä julkaistu teksti olisi ollut hänen tarkistamansa ja hyväksymänsä. Hän on vain sanonut toivoneensa – eikä edes vaatineensa – koko asian pois jättämistä. Olisikin ollut kiinnostava nähdä, millaisen metelin Vuori olisi nostanut, jos hän ei olisi saanut tarkistaa haastattelulausuntojaan”, Saarikoski kirjoitti. ”Lehdessä julkaistu teksti oli siis Vuoren hyväksymä, viimeistä sitaattimerkkiä myöten.”[809]

Julkisuuteen ilmaantui myös Lehtimajan arvostelema lääninsyyttäjä Kari Hemminki. Hän antoi Lehtimajan kuulla kunniansa. Hänen mielestään oikeusasiamies esitti Suomen oikeusjärjestykselle vieraita ajatuksia sanoessaan, että Vuoria vastaan olisi pitänyt nostaa syyte tosiasioiden selvittämiseksi ja jotta nämä saisivat tilaisuuden puhdistaa maineensa. Hän myönsi muotoilleensa päätöksensä vähän huonosti, mutta hänen mielestään Lehtimaja oli myös antanut hänen lauseilleen eri merkityksen kuin hän oli tarkoittanut. ”Lehtimaja on lukenut tekstiäni kuin eräs erikoisen hännän omistava olio Raamattua, kuten eräs asiaan perehtynyt minulle sanoi.”[810]

Lehtimaja lähetti vastineen *Suomen Kuvalehdelle*. Siinä hän siteerasi sanatarkasti Hemmingin tekemää, Ilkka Vuorta koskevaa syyttämättäjättämispäätöstä, josta kiistatta ilmeni, että Vuoren tulot, varat ja maksamat verot olivat vaikuttaneet lopputulokseen. Hemminki piti näistä perusteluistaan kiinni myös oikeusasiamiehelle antamassaan vastineessa ja suullisessa kuulemisessaan, Lehtimaja jatkoi. Edes kuulemisessa Hemminki ei vedonnut siihen, etteivät hänen sanansa vastaisikaan hänen ajatuksiaan, Lehtimaja totesi. ”Pidän tietenkin myönteisenä, että Hemminki on tällä tavalla tarkentanut omaa kantaansa.”

Lehtimaja jatkoi, että Eeva Vuoren osalta hän katsoi syytekynnyksen ylittyneen. Hän muistutti, että syytekynnys on matalampi kuin tuomitsemiskynnys. ”Syyte voidaan nostaa, vaikkei täyttä varmuutta syytetyn syyllisyydestä olisikaan.” Hän kummasteli Hemmingin käsitystä siitä, että syyttäjä saa syyttää vain silloin, kun hän on ”vakuuttunut syytetyn syyllisyydestä”.

”Tällainen syytekynnysoppi on minulle kokonaan uutta. Kanteluasiassa kuultuna Hemminkikään ei ole tällaista aikaisemmin esittänyt. Nyt hän kuitenkin *Suomen Kuvalehden* haastattelussa antaa ymmärtää, että juuri

näin on syyttäjille Suomessa opetettu. Hän väittää, että eduskunnan oikeusasiamiehellä ja syyttäjälaitoksella on 'suuri periaatteellinen ero' tässä asiassa. Rohkenen kuitenkin epäillä tätä Hemmingin väitettä", Lehtimaja kirjoitti.

Lehtimajan mukaan seuraukset olisivat erityisesti talousrikollisuuden ja harmaan talouden torjunnan kannalta kohtalokkaat, jos syytekynnys asetettaisiin niin korkealle kuin Hemminki esitti. "Syytteeseen voitaisiin käytännössä panna lähinnä rysän päältä kiinni jääneitä nakkivarkaita, joiden syyllisyydestä syyttäjä voisi olla etukäteen 'vakuuttunut', Hemmingin ilmaisua käyttääkseni. On helppo kuvitella, mitä lopputulos merkitsisi kansalaisten yhdenvertaisuuden kannalta."

Lehtimaja huomautti, että Vuoria koskevan päätöksen esitteli hänelle kansliapäällikkö Jaakko Jonkka, joka oli "ainoana Suomessa väitellyt oikeustieteen tohtoriksi nimenomaan tästä kysymyksestä eli syytekynnyksestä".[811]

Juridisen väittelyn ohessa kulki julkisuudessa toisena teemana vaatimukset Eeva Vuoren eroamisesta. Asiasta lausui myös tasavallan presidentti Martti Ahtisaari. Hän sanoi toivovansa, että Eeva Vuori "vetäisi omat johtopäätöksensä".[812] Tämän jälkeen Vuori ilmoitti harkitsevansa vakavasti eroa virastaan. Hän ei kuitenkaan aikonut päättää asiasta "näin kuumassa tilanteessa".[813]

Lehtimajan edeltäjä Jacob Söderman kertoi tukevansa oikeusasiamiehen kantaa. "Lehtimajan kannanotto on terve. Tapauksesta on syntynyt käsitys, että korkeassa asemassa oleva viranomainen pääsee helpommalla kuin tavallinen kansalainen", Söderman sanoi. "Systeemin kannalta olisi varmasti ollut terveellisempää, jos asia olisi puitu oikeudessa. Lopputulos on nyt se, että tästä jäi ikävä epäilys, että asiat menivät väärin."[814]

Myös valtakunnansyyttäjä Matti Kuusimäki patisti Vuorta jättäytymään sivuun ja piti koko tapausta vakavana sekä korkeimman oikeuden että koko oikeuslaitoksen uskottavuuden kannalta.[815] Lopulta mielipiteensä sanoi myös Lehtimaja. "Minä olisin Vuoren asemassa eronnut jo ajat sitten", hän sanoi lehtitietojen mukaan *Radio Keski-Suomessa*.[816]

Eeva Vuori piti kuitenkin päänsä eikä eronnut.

Lehtimaja pääsi kommentoimaan myös ulkomaista kohuoikeudenkäyntiä, kun *STT* kysyi häneltä arviota Yhdysvalloissa vapauttavan tuomion saaneesta O. J. Simpsonista. Lehtimajan mukaan Yhdysvalloissa korostetaan pikkutarkasti menettelytapojen oikeudenmukaisuutta, kun Suomessa painotetaan pikemmin totuuden etsimistä. "Sillä, vastaako päätös aineellista, historiallista totuutta, ei ole [Yhdysvalloissa] niin paljon merkitystä kuin meillä", Lehtimaja sanoi.[817]

Suurten kohujen ohella rullasivat kanslian rutiiniasiat. Jo Södermanin vireille panema tutkinta vantaalaisvaikuttaja Raimo Salminvuota vastaan laajeni. Lauri Lehtimaja määräsi Salminvuon syytteeseen myös törkeästä lahjuksen ottamisesta, koska tämä oli epäilyjen mukaan koplannut omia ja kaupungin bisneksiä.[818] Salminvuo oli luvannut käyttää vaikutusvaltaansa kaupunginvaltuuston puheenjohtajana saadakseen Vantaan vakuutukset siirrettyä Pohjolasta Sammolle, jos Sampo antaisi hänelle kymmennen miljoonan markan edullisen lainan. Salminvuo tuomittiin yhden vuoden ja kahdeksan kuukauden ehdottomaan vankeusrangaistukseen. Hänen lisäkseen tuomioita jaettiin häntä lahjoneille Sammon ja NCC-Puolimatkan johtajille.[819]

Runsaat kuusi vuotta oikeusasiamiehenä riitti Lehtimajalle. Hän ilmoitti lokakuussa 2001, ettei hän aio ilmoittautua jatkokaudelle.

"Oikeusasiamiehen työlle on eduksi, että työn tekijät aika ajoin vaihtuvat. Tavoitteita on arvioitava uudelleen, vanhoja toimintatapoja on kyseenalaistettava ja uusia on kokeiltava", Lehtimaja perusteli *STT:lle*. Hän vakuutti, ettei ratkaisu liittynyt millään tavalla korkeimman oikeuden seuraavan presidentin valintaan, vaan hän oli palaamassa korkeimpaan oikeuteen oikeusneuvokseksi.[820]

Muutamaa vuotta myöhemmin Lehtimaja sanoi 60-vuotishaastattelussaan *STT:lle*, että rupeama oikeusasiamiehenä oli ollut hänen uransa rankinta aikaa. Perusoikeusuudistus oli juuri tullut voimaan, ja oikeusasiamiehen oli luotava linjaa siitä, mitä ihmisoikeudet tarkoittivat käytännössä. "Tuolloin tuntui, ettei yksityiselämää ole lainkaan. Oikeusasiamieheen suhtauduttiin kuin joulupukkiin, joka hoitaa kaikki asiat."[821]

Uuden oikeusasiamiehen valinta sujui vähäisemmin fanfaarein ja ilotulittein kuin Lehtimajan valinta kuusi vuotta aiemmin. Käytettävissä olevien kandidaattien piti ilmoittautua eduskunnan pääsihteerille, tiettävästi ensimmäistä kertaa. Hakemuspinosta ei tullut korkeaa. Määräaikaan mennessä virkaan ilmoittautui viisi henkeä. Käytännössä kisasta tuli kahden naisen, apulaisoikeusasiamies Riitta-Leena Paunion ja Puolustusvoimien asessorin Kaarina Buure-Hägglundin, välinen.[822]

Perustuslakivaliokunta kuuli kaikkia hakijoita ja nosti kärkeen Paunion. Lehtitietojen mukaan hän ajoi hiuksenhienosti kisan kärkeen siksi, että hän oli tehnyt hyvää työtä oikeusasiamiehen kansliassa. "Jäsenet halusivat panna painoa sille, että oman talon sisällä voi ansioitua johtotehtäviin", *Etelä-Suomen Sanomat* kuvaili.[823]

Marraskuussa 2001 Paunio valittiin ylivoimaisella äänimäärällä Suomen ensimmäiseksi naispuoliseksi oikeusasiamieheksi. Ennen äänestystystä Buure-Hägglund oli vetänyt hakemuksensa pois.[824]

RIITTA-LEENA PAUNIO
1.1.2002–31.12.2009

”Vähäväkisten suojelusenkeli”

Oikeusasiamies nostaa otsikoihin sosiaali- ja terveydenhoitoon liittyvät oikeudet

Riitta-Leena Paunio oli ehtinyt tulla yleisölle tutuksi kuusi vuotta kestäneellä kaudellaan apulaisoikeusasiamiehenä. Hän oli näkynyt julkisuudessa puhumassa esimerkiksi kehitysvammaisten sekä lasten ja nuorten puolesta.

Kun Paunio valittiin oikeusasiamieheksi, *Etelä-Suomen Sanomat* kutsui häntä vähäväkisten suojelusenkeliksi. Lehden haastattelun aikana flunssa oli vienyt hänen äänensä, ja sen takia hän sanoi puhuvansa mahdollisimman vähän – ja tämän linjan hän aikoi pitää jatkossakin. ”Toivoisin, että ratkaisut puhuvat puolestaan. Henkilöjulkisuus ei ole minun linjani, vaan asiajulkisuus.”[825]

Mediassa sai jonkin verran huomiota se, että Paunio oli ensimmäinen nainen oikeusasiamiehenä. Mutta oliko oikeusasiamiehen kansliassa sovinistinen työnjako, kun Paunio oli keskittynyt sosiaaliturvaan, terveydenhuoltoon ja lasten oikeuksiin, miespuoliset kollegat taas hoitelivat poliisin, armeijan ja oikeuslaitoksen, kyseli *Etelä-Suomen Sanomat*.

”Siltä se voi vaikuttaa, mutta olemme jakaneet asiat ammatillisen erityisosaamisen mukaan. Minun työkokemukseni ja asiantuntemukseni ovat tältä alueelta”, Paunio vastasi.[826]

Paunion erityisosaamisen alue alkoi näkyä mediassa selvästi enemmän kuin aiemmin, sillä hänen ratkaisujaan seurattiin tarkasti.

Paunio vaati lapsille ja nuorille parempaa psykiatrista hoitoa[827]. Hän puuttui sosiaaliasioiden kohtuuttomiin käsittelyaikoihin sekä päätösten kimurantteihin ja ylimalkaisiin perusteluihin.[828] Hän arvosteli terveydenhuoltoalan virkamiesten ja lääketehtaiden veljeilyä ja sen valvontaa.[829] Hän nosti esiin koulukotilasten perusoikeuksien puutteet ja heihin kohdistetut, lakiin perustumattomat pakkotoimet.[830] Hän halusi 12 vuotta täyttäneiden lasten äänet kuuluville, kun perheessä on riitaista.[831] Hän ehdotti viranomaisten salassapitosäännösten höllentämistä, jotta lapsiin kohdistuviin pahoinpitelyihin voitaisiin puuttua paremmin.[832] Hän muistutti kuntia vaikeavammaisten oikeudesta kuljetuksiin.[833] Hän korosti, että myös pyörätuolilla on päästävä äänestyspaikalle.[834] Hän puuttui terveydenhuollon hoitojonoihin[835] ja ripitti kaupunkeja siitä, että kuntalaisia suljettiin pois hammashoidon piiristä pelkän iän takia[836]. Hän vaati toimia perheväkivallan kitkemiseksi, koska väkivalta loukkaa räikeästi perus- ja ihmisoikeuksia.[837] Hän esitti rahallista hyvitystä perusoikeuksien loukkauksista.[838]

Paunio piiskasi kuntia myös vanhusten huonosta hoitamisesta.[839] Mediassa olleet kauhujutut saivat hänet maaliskuussa 2009 vaatimaan lääninhallituksilta selvitystä vanhusten hoidosta ja sen valvonnasta. Pyyntö koski muun muassa ympärivuorokautisten hoitopaikkojen henkilöstön määrää.[840] Selvityspyyntö puolestaan ruokki keskustelua vanhustenhoidon tilasta ja piti aiheen otsikoissa. Kun viisi lääninhallitusta syksyllä 2009 julkisti raporttinsa, media luonnehti niitä järkyttäviksi. ”Kauhukertomusten kokoelma”, kuvaili *Helsingin Sanomat*.[841] *STT* huomautti, että ”vaikka potilaiden hoidossa ja elinolosuhteissa on tiedetty olevan paljon puutteita, selvitykset osoittavat tilanteen luultuakin pahemmaksi”. Raporttien mukaan hoitohenkilökuntaa oli kaikkialla liian vähän ja usein alle minimin.[842]

Paunio antoi ratkaisunsa helmikuussa 2010. Hän vaati lainmuutosta, joka takaisi vanhuksille riittävästi hoitajia. Suosituksia kaikki kunnat eivät noudattaneet, hän totesi.[843]

Paunion kauden megajuttu liittyi Alpo Rusiin, joka oli joutunut suojelupoliisin hampaisiin sittemmin perusteettomiksi osoittautuneiden vakoiluepäilyjen takia. Rusi pyysi elokuussa 2003 oikeusasiamiestä tutkimaan, oliko suojelupoliisi toiminut laittomasti tutkiessaan Rusin veljesten vakoiluepäilyä. Hän myös halusi tietää, kuka vuoti *Ylelle* tiedon tutkinnasta.

Rusin mielestä suojelupoliisi vitkutteli tutkinnan lopettamisessa. Juttu olisi pitänyt pistää pakettiin heti, kun ei löytynyt todisteita hänen syyllisyydestään. Rikosepäilyn juoruamisessa laajalle joukolle oli hänen mielestään suorastaan poliittisen ajojahdin piirteitä.[844] Julkisuus johti siihen, ettei Rusi voinut asettua eduskuntavaalieh-dokkaaksi.[845]

Kohina asian ympärillä lisääntyi, kun Rusi julkaisi suuskuussa 2003 tohtori Olli Rehnin kanssa kirjoittamansa kirjan Kylmä tasavalta. Kaksikko suti laajalla pensselillä syytöksiä eri suuntiin ja vihjaili salaliitosta. Ykkösmaali oli luonnollisesti supo. He kummastelivat, miksi vain Rusin veljeksiin liittynyt koodinimi XV/11/69 oli johtanut tutkintaan ja syyteharkintaan, vaikka paljon toimeliaimpia vakoojia olivat esimerkiksi salanimet Steffen, Franke ja Pohlmann. Näistä nimistä voisi löytyä lisätietoa niin sanotulta Tiitisen listalta, Rusi ja Rehn arvelivat. He olivat muutenkin sitä mieltä, että jos kuuluisaa Tiitisen listaa olisi aikoinaan tutkittu, Suomessa olisi kaatunut hallitus.[846]

Supon päällikkö Seppo Nevala kiisti salaliittoepäilyt. ”Kirjaa lukematta ja hieman kärjistäen, annetaanko tässä nyt kuvaa, että on salaliitto, jossa on mukana kolme presidenttiä, edellinen hallitus, tietysti suojelupoliisi ja osittain kai tiedotusvälineetkin”, hän kysyi.[847]

Rusi sai mediassa sympatiaa, mutta hänen toimintaansa myös kummasteltiin. ”Rusi ja Rehn lankeavat samaan syntiin, josta he suojelupoliisia, mediaa ja salaliittolaisia

Kulkijat, Arantila / kuvaaja Titus Verhe (2006–2007, Pikkuparlamentin taidekilpailun teos Pikkuparlamentin yhdyskäytävässä). © Kuvasto 2019.

syyttelevät. He viskovat ilmaan epäilyjä esittämättä niiden tueksi juuri mitään. Kerrotaan nimiä ja vihjaillaan, mutta salaliittolaiset jäävät paljastumatta", huomautti *Etelä-Suomen Sanomat* pääkirjoituksessaan.[848]

Oikeusasiamies pyysi keskusrikospoliisia selvittämään tietovuotoa. Ketään epäiltyä ei tutkintapyynnössä nimetty.[849] Tutkinta keskittyi poliitikkoihin ja virkamiehiin, sillä oikeusasiamies oli jo tutkintapyynnössään todennut, että suojelupoliisin asiaa koskeva jakelu oli asianmukaista.[850]

Keskusrikospoliisin etsiskellessä tietovuotajaa suojelupoliisi oli otsikoissa jo uuden skandaalin takia. Sen työntekijää epäiltiin teletietojen hankkimisesta kyökin kautta, ilman tuomioistuimen lupaa. Suojelupoliisin johdon epäiltiin pimittäneen epäselvyyden, ja tämä johti sen päällikön Seppo Nevalan hyllyttämiseen.[851]

Tapahtumat käynnistivät laajan keskustelun supon asemasta, valtuuksista ja valvonnasta.

Puolitoista vuotta Rusin kantelun jälkeen, tammikuussa 2005, *Ylen* uutiset räjäytti uutispommin: oikeusasiamiehen määräämän tutkinnan perusteella Rusi-vuotajaksi epäiltiin entistä sisäministeriä Ville Itälää (kok).[852] Oikeusasiamiehen kanslia reagoi uutiseen saman tien. Se antoi julkisuuteen lausunnon, jonka mukaan Itälä ei ollut esitutkinnassa rikoksesta epäillyn asemassa.[853]

Lehdissä lainehti päiväkausien ajan keskustelu siitä, kuka kertoi kenellekin ja mitä. Keillä kaikilla oli oikeus saada tieto tutkinnasta? Olivatko he kertoneet tiedon eteenpäin? Innokkaimmat olivat jo vetämässä Itälää valtakunnanoikeuteen.[854] Mediassa levisi myös väite, jonka mukaan vuotajaksi epäiltäisiin suojelupoliisin keskijohtoon kuuluvaa poliisivirkamiestä. Suojelupoliisi astui itse julkisuuteen kumoamaan tämän väitteen.[855]

Tilanne rauhoittui, kun oikeusasiamies antoi päätöksensä helmikuussa 2005. Sen mukaan suojelupoliisi oli kohdellut tutkinnassa Rusia lainmukaisesti. Myöskään Ville Itälä ei toiminut lainvastaisesti kertoessaan vakoilututkinnasta silloiselle oppositiojohtajalle Esko Aholle (kesk). Yhtä puhtaita papereita ei saanut kasvoton valtio. Oikeusasiamies piti vakavana sitä, että julkinen valta ei pystynyt suojaamaan rikoksesta epäiltyä Rusia leimaavalta ja ennenaikaiselta julkisuudelta. Vuotaja ei tutkinnassa selvinnyt.[856]

Mediassa oikeusasiamies Riitta-Leena Paunion päätös sai kiitosta.

Etelä-Suomen Sanomien mukaan oikeusasiamiehellä oli "enemmän kykyä katsella asioita kokonaisuutena kuin eräillä oikeusoppineilla, jotka ovat kommentoineet jupakkaa sammakkoperspektiivistä pelkkiin pykäliin tuijottaen ja löytäneet omasta mielestään rikkeitä".[857]

Kaleva pahoitteli sitä, ettei tietoa vuotanutta "julkista valtaa" pystytty yksilöimään. "Ikään kuin kollektiivi olisi toiminut väärin ilman, että kukaan siihen kuuluva olisi yksilönä rikkonut lakeja. Näiltä osin ratkaisua voi luonnehtia erikoiseksi."[858]

Ville Itälä oli helpottunut, että oikeusasiamiehen päätös puhdisti hänen maineensa ja lopetti spekulaatiot valtakunnanoikeudesta. "Oikeusasiamiehen päätös on hyvä ja perusteellinen. Siinä blokataan kaikki tämmöiset ministerivastuuseen liittyvät epäilyt pois", Itälä sanoi *Helsingin Sanomille*.[859]

Alpo Rusin mukaan oikeusasiamiehen päätös osoitti, että hänen kantelunsa oli sekä oikeutettu että erittäin aiheellinen.[860] Hänellä oli jo askelmerkit valmiina: hän nosti valtiota vastaan Helsingin käräjäoikeudessa kanteen, jossa hän vaati yhteensä puolen miljoonan euron korvauksia perusteettoman ja virheellisen esitutkinnan suorittamisesta sekä tietovuodosta. Myös oikeusasiamies Paunio kutsuttiin todistajaksi.[861] Helsingin käräjäoikeus tuomitsi valtion maksamaan Rusille tietovuodon aiheuttamista henkisistä kärsimyksistä ja taloudellisista vahingoista 70 000 euroa.[862] Helsingin hovioikeus alensi korvaukset 47 000 euroon.[863]

Oikeusasiamies joutui vielä palaamaan Rusi-asiaan. Paunio antoi sisäministeri Kari Rajamäelle nuhteet "osittain harkitsemattomista" lausunnoista medialle. Hän piti ongelmallisena muun muassa lausuntoa, jonka mukaan Rusi oli vaikeuttanut tutkimuksia. Paunion mukaan Rajamäki ei kuitenkaan rikkonut syyttömyysolettamaa, vaan pyrki selventämään suojelupoliisin toimintaa ja esitutkinnan aloittamisen perusteita.[864]

Myöhemmin Paunio puuttui poliisin tietovuotoihin myös yleisellä tasolla. Hän piti ongelmana salaiseksi määrättyjen tietojen levittämistä medialle. Sinänsä poliisin avoin tiedottaminen esitutkinnasta ei hänen mukaansa ollut ongelma. Yhteiskunnallisesti merkittäviä

rikosepäilyjä oli pääsääntöisesti voitava käsitellä julkisuudessa jo ennen oikeudenkäyntiä, vaikka se saattoi aiheuttaa haittaa epäillylle, Paunio totesi.[865]

Poliisin ja median suhteet olivat myös apulaisoikeusasiamies Jukka Lindstedtin luupin alla. Hän katsoi poliisin rikkovan lakia, jos se vei ulkopuolisia sellaisille poliisin keikoille, joissa paljastui salassapidettäviä tietoja. Tämä uhkasi karkottaa toimittajat poliisimaijojen takapenkeiltä ja sai median kauhistumaan. Helsingin Sanomien vastaava päätoimittaja Janne Virkkunen piti päätöstä hätävarjelun liioitteluna. ”Pitäisi välttää rajoittamasta viestinten toimintavapauksia siellä, missä ongelmia ei ole todettu”, hän sanoi.[866]

Median nostatti takajaloilleen myös Lindstedtin päätös, jossa hän arvosteli uskonnollisten lehtien pudottamista jokaisesta postiluukusta.[867] Päätökseen reagoivat erityisesti päätoimittajat.

”Oikeusasiamies sekoilee pahan kerran”, arvosteli *Maaseudun Tulevaisuuden* päätoimittaja Lauri Kontro kolumnissaan. ”Piti oikein hieraista silmiä ja kaivaa lakikirja esiin. Ei, kyllä Suomessa on edelleen sanavapaus voimassa.”[868]

Kaleva teki pääkirjoituksessaan rinnastuksen poliittisen aineiston jakeluun. ”Jos uskonnolliset ilmaislehdet kielletään, entä sitten etenkin vaalien alla jaettavat poliittiset julkaisut? Ratkaisu on ristiriidassa paitsi sananvapauden, myös terveen järjen kanssa. Hänen päätöksessään heijastuu halu eriyttää uskonnolliset viestit erityisasemaan, ja se tuo mieleen islamilaisen maailman äskeiset ylireaktiot pilakuvien takia.”[869]

Helsingin Sanomien mielestä apulaisoikeusasiamies ei ollut esittänyt sananvapauden rajoittamiselle riittäviä perusteluita. ”On vaikea ymmärtää sitä, että kirkollinen lehti olisi täydellisesti eri asemassa kuin kaupallinen viestin. Sananvapauden laaja tulkinta on tässäkin tapauksessa kannatettava asia.”[870]

Kansainvälisen lehdistöinstituutin (IPI) Suomen-ryhmä piti päätöstä virheellisenä sekä sananvapautta ja kansalaisen oikeuksia rajoittavana. Ryhmän mukaan erilaisten lehtien ilmaisjakelu oli kansalaisyhteiskuntaan olennaisesti kuuluva toimintamalli, joka lavensi sanan- ja ilmaisunvapautta.[871]

Lehtien yleisöpalstoilla kummasteltiin päätöstä, mutta se sai myös kannatusta. ”Poliittisen kannan voi huudella kaduilla, mutta uskonnollisiin kantoihin liittyy niin voimakkaita tuntemuksia, ettei politiikkaa ja uskontoa mielestäni pidä missään tapauksessa sekoittaa”, kirjoitti eräs lukija *Helsingin Sanomissa*.[872] Uskontojen uhrien tuki ry:n hallituksen puheenjohtaja Aki Härkönen puolestaan toivoi, että vielä häiritsevämpi käännytystyö eli ovikellojen pimputtelu voitaisiin kieltää.[873]

Keskustelu oli sen verran vilkasta, että oikeusasiamiehen kanslian tiedottaja Ilta Helkama selvensi päätöstä *Helsingin Sanomien* mielipidesivulla. Hän huomautti, että päätöksessä asetettiin uskonnollisten lehtien jakelu eri asemaan sen takia, että perustuslaissa ja ihmisoikeussopimuksissa oli turvattu uskonnonvapaus. Tähän kuului myös oikeus olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. ”Seurakunnan vastuulla on järjestää lehtensä jakelu niin, että ihmisten uskonnollista vakaumusta kunnioitetaan”, Helkama tarkensi.[874]

Kritiikki ei saanut apulaisoikeusasiamies Lindstedtiä horjumaan. Kun nippu samanlaisia kanteluita tuli hänen pöydälleen, hän porhalsi urheasti kohti uutta mediamyrskyä tekemällä kolmisen vuotta myöhemmin täsmälleen samanlaisen tulkinnan. Lindstedtin mukaan uskonnolliset lehdet olisi paras jakaa osoitteellisesti seurakunnan jäsenille.[875] Odotettu myrsky jäi pelkäksi puhuriksi.

Todellinen kanteluvyöry tuli poliisin toiminnasta Smash Asem -mielenosoituksessa Helsingissä syyskuussa 2006. Kantelut koskivat poliisin tekemiä kiinniottoja, saartotoimia ja muuta liikkumisen rajoittamista. Poliisi otti kiinni yhteensä 136 ihmistä Euroopan ja Aasian maiden Asem-kokousta vastustaneen protestin yhteydessä. Oikeusasiamiehen kansliassa oli jo ehditty pohtia poliisin toiminnan tutkimista oma-aloitteisesti, mutta pohdintaa ei tarvinnut kauan jatkaa. Sähköposti alkoi täyttyä kanteluista saman tien.[876] Niitä tuli yli 60.[877]

Moitittavaa löytyi. Apulaisoikeusasiamies Jukka Lindstedtin mukaan varsinkin ihmisten kiinniotot ja heidän kohtelunsa olivat osin laittomia. Neljästä kiinniotosta Lindstedt antoi huomautuksen Helsingin poliisilaitokselle ja sen ylikonstaapelille. Myös saarron laajuus ja sen kesto olivat hänen mukaansa ongelmallisia. ”Siihen nähden, että paikalla oli myös rauhallisesti käyttäytyviä ohikulkijoita, heidän poispääsynsä alueelta kesti kovin pitkään”, Lindstedt moitti. Hän arvosteli myös sitä, että

poliisin saartorenkaasta pääsi pois vain ilmoittamalla nimensä. Poliisi myös takavarikoi kännyköitä, kameroita ja otti joiltain dna-näytteitä.

Kiinniotettuja kuljetettiin Kisahallin putkaan busseilla, mutta odotusajat saattoivat venyä tuntien mittaisiksi. Nippusiteillä pankkeihin kahlitut kiinniotetut joutuivat tekemään tarpeensa bussin lattialle. Näin nöyryyttävää menettelyä ei Lindstedtin mukaan voi hyväksyä.[878]

Kun Paunio oli jäämässä eläkkeelle toisen kautensa jälkeen, hänen seuraajakseen valittiin vuoden 2009 lopussa pienimuotoisin menoin apulaisoikeusasiamies Petri Jääskeläinen.[879]

Henrik Karlssonin piirros Helsingin Sanomissa 3.9.2004. Apulaisoikeusasiamies Ilkka Rautio oli suositellut, että poliisi esittäytyy oma-aloitteisesti virkatehtävissään.

PETRI JÄÄSKELÄINEN
1.1.2010–

”Laki voitti tunteen”

Oikeusasiamiehen ruoska osuu ylimpiin tuomioistuimiin ja eduskuntaan, mutta pääministeri selviää kuivin jaloin jääviysepäilyistä

Tuore oikeusasiamies Petri Jääskeläinen nosti *Helsingin Sanomien* virkaanastujaishaastattelussa esiin käsittelyjen venymisen viranomaisissa. Teema oli näkynyt otsikoissa vuosikymmenten ajan, sillä oikeusasiamies oli puuttunut milloin minkin instanssin kohtuuttomiin käsittelyaikoihin. Jääskeläinen piti asioiden viipymistä yhtenä Suomen isoimmista perus- ja ihmisoikeusongelmista ja esitti, että näistä pitäisi saada korvauksia, jos ongelmia ei pystytä korjaamaan. ”Viivästymisen taustalla voi olla hirmuinen määrä inhimillistä hätää.”

Juuri silloin, vuoden 2010 alusta, tuli voimaan laki, joka koski korvauksia asian viipymisestä yleisissä tuomioistuimissa. Hallinto- ja erityistuomioistuimet sekä kaikki viranomaiset jäivät lain ulkopuolelle. ”Samanlainen mahdollisuus ja ajattelu pitäisi saada kaikkiin tuomioistuimiin ja myös viranomaistoimintaan”, Jääskeläinen esitti *HS:ssa*.[880]

Kohtuuttomien käsittelyaikojen lisäksi myös muut perus- ja ihmisoikeudet pysyivät otsikoissa. Jääskeläinen piti esillä edeltäjänsä Riitta-Leena Paunion teemaa laitoksissa asuvien oikeuksista. Vankien, vanhusten ja vammaisten perus- ja ihmisoikeuksia loukattiin Suomessa koko ajan, ja syynä olivat huono lainsäädäntö ja asenteet, Jääskeläinen totesi.[881]

Otsikkojen fonttikoko oli suuri, kun apulaisoikeusasiamies Maija Sakslin antoi kymenlaaksolaisen lastenkodin johtajalle vakavan huomautuksen siitä, että tämän johtamassa Loikalan kartanossa rikottiin lasten ihmisoikeuksia eristämällä heitä. Lapsi oli joutunut olemaan yksin eristyksissä jopa 30 vuorokauden ajan. Loikalan kartanon toiminta oli ollut julkisuudessa jo Paunion kaudella.[882]

Vielä suurempi skandaali syntyi Muhoksella sijaitsevan Pohjolakodin yllätystarkastuksesta. Sieltä paljastui

laittomia ja lasta nöyryyttäviä käytäntöjä, kuten väkisin riisuttamista, eristämistä, tarpeetonta kiinnipitoa, tahallista ärsyttämistä ja mielivaltaisia rangaistuksia. ”Laittomuuksia ja epäasiallista kohtelua ei ole aiemmin paljastunut lastensuojelulaitoksessa näin paljon kerralla”, kiteytti *Helsingin Sanomat*. Kaksipäiväisellä tarkastuksella ääneen pääsivät ensijaisesti nuoret itse.[883]

Median reaktiot olivat järkyttyneitä.

”Oikeusasiamiehen toimiston tekemät yllätystarkastukset kertovat siitä, että kaikissa laitoksissa asiat eivät ole kunnossa. Voi myös kysyä, onko tässä vasta jäävuoren huippu”, *Kaleva* kyseli pääkirjoituksessaan.[884]

Perhe- ja peruspalveluministeri Annika Saarikko (kesk) ilmoitti, että muutoksia olisi luvassa: tarkastuskäynneille tulisi lasten kuulemisvelvoite, ja muutenkin lasten ja nuorten oikeuksia ja heidän osallisuuttaan lisättäisiin.[885]

Lehdet ihmettelivät, keksittiinkö todellakin vasta nyt kuulla lapsia itseään ilman henkilökunnan läsnäoloa.

”Ongelmat paljastuivat, kun tarkastuksesta ei kerrottu etukäteen. Yllätysiskuja kannattaisi tehdä enemmänkin ja muillakin elämänaloilla. Esimerkiksi vanhustenhuolto ja kotihoito voisivat olla hyviä tarkastuskohteita”, ehdotti *Etelä-Saimaa*.[886]

Yksittäisiä laitoshoidon epäkohtia nousi julkisuuteen tasaiseen tahtiin. Eristyshuoneeseen laitettu psykiatrinen potilas joutui tekemään tarpeensa lattialle, koska häntä ei päästetty vessaan.[887] Pohjois-Karjalassa tehty yllätystarkastus todella paljasti yllätyksen: Kehitysvammaisten asumisyksiköissä käytettiin edelleen häkkisänkyjä, vaikka Euroopan neuvoston kidutuksen vastainen komitea oli pitänyt niitä ihmisarvoa loukkaavina.[888]

Uutena teemana oikeusasiamies nosti keskusteluun suomen kielen. Jääskeläinen linjasi toukokuussa 2010, että julkisen palvelun ainoa nimi ei voinut olla englanninkielinen. ”Vieraskielinen Stroke Unit törmäsi perustuslakiin”, otsikoi *Helsingin Sanomat* Tampereen yliopistollisen sairaalan yksikköön liittyvän uutisensa. Aivoverenkierron häiriöitä hoitavalla osastolla ei ollut missään vaiheessa ollut suomen- tai ruotsinkielistä nimeä.

Jääskeläinen toivoi, että myös muut vieraskielisiä nimiä käyttäneet viranomaiset harkitsivat asiaa uudelleen. ”Tässä asiassa perustuslaki, hallintolaki ja kielilaki näyttävät kaikki samaan suuntaan”, hän huomautti.[889]

Päätöksestä syntyi vilkas keskustelu, ja oikeusasiamiehen päätöstä kiiteltiin yleisönosastokirjoituksissa. Myös Kotimaisten kielten tutkimuskeskus iloitsi[890] ja lehdistö tuuletti.

”Ei olisi uskonut, että tässä maassa on vielä päättävä taho, joka reagoi valtion laitosten hölmistyttäviin nimitrendeihin, edes käskettynä”, taivasteli artikkelitoimittaja Ville Eloranta *Helsingin Sanomissa*. Lehti viihdytti lukijoitaan visalla, jossa kyseltiin, mitä tahoja olivat kymmenen nimikummajaista. Mainituiksi tulivat muun muassa Acuta (Pirkanmaan sairaanhoitopiirin erikoissairaanhoidon ensiapu ja päivystys), Amiedu (Helsingissä toimiva ammatillinen aikuiskoulutuskeskus), CERT-FI (Viestintäviraston kansallinen tietoturvaviranomainen) ja Trafi (Liikenteen turvallisuusvirasto).[891]

Päätös poiki uusia kanteluita[892], ja myös lehdistö jatkoi aiheen parissa. Kansa oli ärtynyt oudoista nimistä, sillä nimi ei enää ohjannut asiakasta oikeaan paikkaan. *Ilta-Sanomat* huomautti pääkirjoituksessaan, että jos asiakkaat eivät löydä perille, ”byrokraatille jää yllin kyllin aikaa harjoitella ylemmyyttä osoittavaa virkayskää”.

Henrik Karlssonin piirros Helsingin Sanomissa 2.12.2018. Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen oli katsonut, että lentokieltoaluetta osoittavassa kyltissä on käytettävä kansalliskieliä.

”Kirjailija Erno Paasilinna paheksui aikoinaan, etteivät viranomaiset pysty kirjoittamaan puoltakaan liuskaa ymmärrettävää tekstiä. Paasilinnan kuoltua tilanne paheni: nyt jotkin viranomaiset eivät pysty keksimään nimekseen edes ymmärrettävää sanaa.”[893]

Loppuvuonna 2011 Jääskeläinen jatkoi ruoskintaa. Moitteita saivat Liikenteen turvallisuusvirasto ja Kymenlaakson sairaanhoito- ja sosiaalipalveluiden kuntayhtymä Trafi- ja Carea-nimien käytöstä. Kantelijat olivat esimerkiksi luulleet Trafin autoverokirjettä mainospostiksi ja melkein viskanneet sen roskiin.

Jääskeläinen korosti, että lyhenteet ja oheisnimet eivät kelvanneet yksinään, vaan viranomaisen oli aina esiinnyttävä ulospäin virallisella nimellään. Nimen oli oltava rakenteeltaan ja sisällöltään sellainen, että asiakas tunnisti sen viranomaisen nimeksi ja että se erottui liikeyritysten nimistä.[894]

Keskustelu lienee vaikuttanut siihen, että Kotimaisten kielten keskus rekrytoi Jääskeläisen valitsemaan Vuoden selväsanaisen. Palkittavana oli viranomaistaho, joka oli helpottanut kansalaisten asiointia parantamalla tekstejään ja kirjoittamiskäytäntöjään.[895] Moni taho oli epäilemättä pelannut itsensä ulos kisasta epäonnisilla nimivalinnoillaan. Ensimmäisessä kilpailussa vuonna 2016 Jääskeläinen valitsi voittajaksi Oulun kaupungin omaishoidon päätösten tekstejä uudistaneen kaksikon[896] ja vuonna 2018 Kelan viestinnän Kela-tärpit.[897]

Vaikka päänavaajana toimineen Stroke Unitin nimi vaihdettiin aivoverenkiertoyksiköksi, virkamiehet eivät heti sisäistäneet viestiä. Teema eli ja voi hyvin vielä vuonna 2019. Silloin oikeusasiamies sai selvitettäväk-

seen liikenteenohjauskonserni Traffic Management Finland -nimisen valtionyhtiön nimen. Asiaa ei tätä kirjoitettaessa ole ratkaistu, mutta esittelijäneuvos Mikko Sarja arvioi *Helsingin Sanomissa*, ettei kyseessä ole läpihuutojuttu: Traffic Management Finlandilla on myös julkisen hallinnon tehtäviä.[898]

Viranomaiset rakensivat muuria ympärilleen myös maksullisilla puhelinnumeroilla. Niistä oikeusasiamies antoi nuhteita muun muassa oikeusministeriölle, maa- ja metsätalousministeriölle, Metsähallitukselle sekä Kouvolan seurakuntayhtymälle.[899]

Suorastaan historialliseksi kuvaili *Helsingin Sanomat* päätöstä, jossa Jääskeläinen ojensi korkeimman hallinto-oikeuden presidenttiä Pekka Hallbergia sopimattomasta toiminnasta.

Asia koski niin sanottua mummokiistaa eli venäläisen ja egyptiläisen isoäidin käännytystä Suomesta. Korkein hallinto-oikeus (KHO) päätti keväällä 2010 äänestyksen jälkeen käännyttää isoäidit Suomesta. Presidentti Hallberg lähetti Helsingin ja Itä-Uudenmaan poliisilaitoksille kirjeen, jonka mukaan poliisin ei ollut syytä kiirehtiä käännytysten täytäntöönpanossa.

Kirje sai monet oikeusoppineet pöyristymään, koska sen katsottiin horjuttaneen vallan kolmijakoa. Oikeusasiamies oli samaa mieltä. Hän painotti, että oikeusvaltiossa tuomiot pannaan täytäntöön. Jääskeläinen totesi ymmärtävänsä Hallbergin toimintaa jossain määrin, mutta se ei silti ollut hyväksyttävää sen enempää oikeudelliselta kuin periaatteelliselta kannalta.[900]

”Laki voitti tunteen”, kommentoi *Helsingin Sanomat* päätöstä pääkirjoituksessaan.[901]

Hallberg sai toimilleen myös ymmärtämystä. *Apu*-lehden kolumnissaan Yrjö Rautio arvioi Hallbergin saaneen nuhteet, koska ei noudattanut mummojen karkotuksessa lakia vaan oikeutta.

”Varo inhimillisyyttä! Se voi vaarantaa urasi niin oikeuslaitoksessa kuin yrityselämässä.”[902]

Myöskään toinen ylimmistä tuomioistuimista, korkein oikeus, ei selvinnyt ilman oikeusasiamiehen pyyhkeitä. Ne tulivat siitä, että korkein oikeus oli kieltänyt kuvaamisen aulatiloissaan syyskuussa 2010, kun käsittelyssä oli mediaa kiinnostanut juttu. Oikeusasiamies korosti, että tuomioistuimen mahdollisuus määrätä kuvauskielto rajoittui vain saliin, ei sen ulkopuolelle. Kuvaaminen oli sallittua tiloissa, jonne yleisöllä oli vapaa pääsy.[903]

Eduskuntakin sai oikeusasiamieheltä moitteita. Nuhteiden kohde oli eduskunnan turvallisuusosasto, joka oli hävittänyt talon vierailijalistat, kun niiden julkisuudesta kiisteltiin oikeudessa. Korkein hallinto-oikeus päätyi siihen, että vierailijalistat olivat julkisia. Siinä vaiheessa niitä ei kuitenkaan voitu antaa tiedon pyytäjille, koska eduskunnan hallinto oli hävittänyt listat.

Oikeusasiamies Jääskeläinen katsoi, ettei muutoksenhaun kohteena olevaa aineistoa saa hävittää kesken oikeudenkäynnin. Eduskunnan hallinto sai kyllä harkita, kuinka pitkään listoja säilytetään.

”Tiedon pyytäjällä on kuitenkin oikeus odottaa, että viranomainen ei vaaranna oikeutta muutoksenhakuun ja tee valitusta hyödyttömäksi hävittämällä valituksen kohteena olevia asiakirjoja kesken oikeudenkäynnin”, oikeusasiamies totesi.

Eduskunta teki selväksi, ettei se halunnut vierailijalistojen leviävän julkisuuteen korkeimman hallinto-oikeuden päätöksestä huolimatta. Se lyhensi listojen säilytysajan yhteen vuorokauteen, kun aiemmin niitä oli säilytetty vuoden ajan.[904]

Loppuvuonna 2016 oikeusasiamies joutui puuttumaan kokoa Suomea ravistelleeseen metakkaan, niin sanottuun Sipilägateen. Se alkoi *Kansan Uutisten* ja *Ylen* uutisoitua, että valtion rahoitusta saanut Terrafame Group oli tehnyt noin puolen miljoonan euron tilauksen pääministeri Juha Sipilän (kesk) sukulaisten osittain omistamalta Katera Steeliltä.

Suurin kohu syntyi, kun uutisesta hermostunut Sipilä lähetti sähköpostitsunamin jutun tehneelle *Ylen* toimittajalle Salla Vuorikoskelle. Tämä aiheutti kansainvälistäkin kohinaa, sillä pääministerin tulkittiin pyrkineen vaientamaan *Ylen*. Kaiken lisäksi *Yle* näytti taipuneen pääministerin painostuksen alla tekemällä erikoiselta vaikuttaneita linjauksia tapauksen uutisoinnissa ja käsittelyssä. Epäilyksiä *Ylen* riippumattomuudesta ei vähentänyt se, että Vuorikoski ja hänen esimiehensä Jussi Eronen irtisanoutuivat *Ylestä* protestina esimiestensä linjanvedoille.

Oikeusasiamies tutki asian ytimen eli sen, oliko Sipilä esteellinen päättämään Terrafamen rahoituksesta.[905] Oikeusasiamies päätyi siihen oikeusoppineidenkin ounastelemaan päätelmään, ettei esteellisyyttä ollut. Esittelijäneuvos Pasi Pölönen luonnehti asian käsittelyä haastavaksi.

”Tähän asiaan lähdettiin selvitysten valossa avoimin mielin. Lopputulos täsmentyi vasta prosessin aikana. Lähtökohtaisesti asia ei ollut yksiselitteisen selvä suuntaan tai toiseen”, Pölönen sanoi *Helsingin Sanomissa*.[906]

Pääministeri Sipilä ilahtui päätöksestä. ”Tämä arvio vastaa omaa arviotani ja on yksiselitteisen selkeä.”[907]

Lehdistössä päätös ei herättänyt keskustelua, sillä sitä oli osattu ennakoida. ”Tämä taisi mennä odotetusti”, tiivisti *Lapin Kansa*.[908] *Savon Sanomat* arvioi oikeusasiamiehen asettaneen kohun mittasuhteisiin[909], ja *Etelä-Suomen Sanomat* toivoi tapauksen opettaneen liikemiestaustaiselle Sipilälle ymmärrystä politiikassa vallitsevista avoimuuden vaatimuksista.[910]

Sähköpostivyörystään Sipilä ei selvinnyt yhtä liehuvin lipuin. Julkisen sanan neuvosto antoi lausuman, jossa Sipilää arvosteltiin *Yleen* kohdistuneesta painostuksesta. Toiminta oli neuvoston mukaan ”vähintään harkitsematonta ja omiaan rajoittamaan yleisradioyhtiön sananvapautta”.[911] Heti perään samanlaiset torut antoi apulaisoikeuskansleri Risto Hiekkataipale. Hänen päätöksensä mukaan pääministerin menettely ei ollut ”täysin sopusoinnussa tämän tehtäville asetettujen vaatimusten kanssa, sillä julkisella vallalla on velvollisuus turvata median sananvapaus”.[912]

Poikkeuksellisen kiihkeä kansalaiskeskustelu syntyi koulujen kevätjuhlien vakionumerosta, Suvivirrestä. Saako sitä laulaa koulujen kevätjuhlissa vai onko se uskonnon harjoittamista? Kiinnostavuutta lisäsi se, että asiaan ottivat kantaa molemmat ylimmät laillisuusvalvojat, ja päätösten välillä vaikutti joidenkin mielestä olleen klaffia.

Kesällä 2013 apulaisoikeusasiamies Jussi Pajuoja päätti, että Suvivirren kaksi ensimmäistä säkeistöä eivät ole korostuneen uskonnollisia, joten niitä voi laulaa koulun kevätjuhlissa. Neljä muuta säkeistöä olivat Pajuojan tulkinnan mukaan harmaalla alueella.[913]

Kantelun tehneen Helsingin yliopiston vapaa-ajattelijayhdistyksen puheenjohtaja Kim Sjöström kommentoi *Ilta-Sanomissa* oikeusasiamiehen valinneen ”linjakseen perinteiden puolustamisen vastoin ihmisoikeuksia”. Sjöström kertoi päätöksen julkistamisen aiheuttaneen uuden jäsenhakemusten ryöpyn. ”Näyttää ilmeiseltä, että moni ihminen inhoaa viranomaisen ilmeistä epärehellisyyttä. Etteikö laulettu rukous muka olisikaan uskonnollista toimintaa.”[914]

Puolisen vuotta myöhemmin apulaisoikeuskansleri Mikko Puumalainen totesi kanteluratkaisussaan, että uskonnollisten tilaisuuksien järjestäminen kouluissa oli ongelmallista.[915] Edes suomalaisen kulttuurin ja juhlaperinteen vaaliminen ei Puumalaisen mukaan voinut puoltaa tunnustuksellisia tilaisuuksia kouluissa.[916]

Moni tulkitsi, että Puumalainen halusi kieltää Suvivirren. *HS:n* haastattelussa pari viikkoa myöhemmin Puumalainen huomautti, ettei päätös koskenut Suvivirttä eikä varsinkaan sen kieltämistä, vaan ylipäänsä koulujen uskonnollisia tilaisuuksia.[917] *HS* myös kävi läpi Puumalaiselle tulleen palautetulvan, joka vaihteli uhkauksista ja törkeyksistä muistutuksiin siitä, että kommentoijan isä oli taistellut ”rintamalla 5 vuotta 3 kuukautta sen tähden että suvivirsi soisi”.

Keskustelu aaltoili kiivaana. Siihen osallistui myös perustuslakivaliokunta linjaamalla, että Suvivirsi tai Enkeli taivaan ei tee koulun juhlasta uskonnollista. Siten niiden laulamiselle ei ole estettä kaikille yhteisessä juhlassa.[918]

Ennen kannanottoaan valiokunta järjesti kuulemisen, jonne se kutsui kuultaviksi maan johtavia perusoikeus- ja valtiosääntöoikeusasiantuntijoita. Valtiosääntöoikeuden professori Tuomas Ojanen kummasteli tilaisuutta *Helsingin Sanomissa*. Hän kutsui sitä näytösoikeudenkäynniksi, jonka lopputulos oli päätetty etukäteen. Joillakin valiokunnan jäsenillä tuntui olevan painetta linjata asiaa toisella tavalla kuin apulaisoikeuskansleri, hän arvioi.

Ojasen mielestä kuuleminen oli ongelmallinen laillisuusvalvojien riippumattomuuden näkökulmasta. ”Laillisuusvalvojien yksittäisten ratkaisujen ruotiminen eduskunnassa synnyttää painostusvaikutuksen.”[919]

Ojasen näkemystä arvosteli professori Markku Helin *HS:n* mielipidesivuilla. Hänen mielestään kiista kieli perusoikeuskulttur issamme tapahtuneesta muutoksesta, joka näkyi niin, että perusoikeuksia koskevista säännöksistä oli alettu lukea asioita, joita niissä ei aiemmin nähty olevan.

”Jos asiasta eri mieltä oleva hieman pikkumaisestikin vetoavat väitettyihin oikeuksiinsa, syntyy vain konflikteja ja eripuraa. Parempaan tulokseen päästään pohtimalla sitä mitä eri tavoin ajattelevien tulisi suvaita ja hyväksyä kaikille yhteisissä tilaisuuksissa”, Helin kirjoitti.[920]

Varatuomari Antti Niittylä säesti Heliniä ja huomautti, että juridisella auktoriteetilla oli ohjailtu sellaisiakin kysymyksiä, jotka olivat paljolti poliittisia mielipideasioita. Hän arvosteli suorasanaisesti laillisuusvalvojia politikoinnista.

”Linjaus siitä, salliiko uskonnonvapaus suvivirren laulamisen koulun kevätjuhlissa, ei todellakaan ole virkamiehelle kuuluvaa lain soveltamista. Ja tarkennus, montako säkeistöä saa uskonnonvapautta loukkaamatta laulaa, on lainlukuna yksinkertaisesti absurdia.”[921]

Helinille ja Niittylälle vastasi *HS:n* mielipidesivuilla entinen oikeusasiamies Lauri Lehtimaja. Hän muistutti, että vuoden 1995 perusoikeusuudistuksessa oikeuskanslerille ja oikeusasiamiehelle annettiin tehtäväksi valvoa myös perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista.

”Uudistuksen tarkoituksena oli tehdä perus- ja ihmisoikeuksista juristien jokapäiväisiä työkaluja. Taustalla oli muun muassa Suomen liittyminen Euroopan ihmisoikeussopimukseen vuonna 1990”, Lehtimaja painotti. Hän jatkoi, että nykyaikaiseen laillisuusvalvontaan kuului arvioida perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista Suomessa, vaikka ”vanhan liiton juristit mielellään näkevätkin perus- ja ihmisoikeuspuheet aina jonkinlaisena politikointina”.

”Täytyy muistaa, etteivät laillisuusvalvojat ole kaapanneet itselleen tätä epäkiitollista tehtävää, vaan se on säädetty heille perustuslaissa.”

Omana tulkintanaan Suvivirsi-kiistaan Lehtimaja ilmoitti katsovansa, että se on uskonnollisesta taustastaan huolimatta osa yhteistä kansallista kulttuuriperintöämme.[922]

Keskustelun seurauksena molemmat ylimmät laillisuusvalvojat saivat lisää kanteluita niin koulujen kuin päiväkotien uskonnollisista tilaisuuksista.[923] Aihe kosketti tavallisia kansalaisia, ja esimerkiksi *Ilta-Sanomat* kokosi lehden nettisivujen vilkkaasta keskustelusta argumentit puolesta ja vastaan.[924]

STT:n haastattelussa eri koulut puolestaan toivoivat, että jokakeväinen arpominen Suvivirren kohtalosta olisi viimein ratkaistu.[925]

Matrikkeli

Suomen leijona, Gunnar Finne / kuvaaja Vesa Loikas (1930, reliefi eduskunnan kahvilassa). © Kuvasto 2019.

Oikeusasiamiehet

ALOPAEUS, Magnus Erik (1883–1923)
oikeustutkinto, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 37
Asema tehtävään valittaessa:
hovioikeuden viskaali, kansanedustaja
Toimikausi:
tammi – joulukuu 1920
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
hovioikeuden asessori

HOLMA, Kaarlo Viktor (1883–1949)
MOK, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 38
Asema tehtävään valittaessa:
pankinjohtaja, kansanedustaja
Toimikausi:
tammikuu 1921 – joulukuu 1922
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
asianajaja, lainopillinen neuvonantaja

LILIUS, Frans Hugo (1860–1936)
ylempi oikeustutkinto, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 62
(ja toiselle kaudelle valittaessa 69)
Asema ensimmäiselle kaudelle valittaessa:
pankinjohtaja
Toimikaudet:
joulukuu 1922 – huhtikuu 1925 ja
huhti–joulukuu 1931
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
hovioikeuden presidentti (valittiin myöhemmin toiselle virkakaudelle, jonka jälkeen jäi eläkkeelle)

PUHAKKA, Yrjö Wilhelm (1888–1971)
MOT

Ikä tehtävään valittaessa: 36
Asema tehtävään valittaessa:
MTK:n lainopillinen neuvonantaja
Toimikausi:
toukokuu 1925 – joulukuu 1928
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
kansanedustaja, sisäasiainministeri, oikeusministeri, Liiketyönantajain Keskusliiton toimitusjohtaja

SÖDERHJELM, Johan Otto (1898–1985)
MOT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 30
Asema tehtävään valittaessa:
asianajaja
Toimikausi:
tammikuu 1929 – maaliskuu 1930
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
kansanedustaja, oikeusministeri

HAKKILA, Esko Kalervo (1893–1953)
MOK, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 38
Asema tehtävään valittaessa:
Osuustoimintakeskus Pellervon lainopillinen neuvonantaja
Toimikausi:
tammikuu 1932 – joulukuu 1945
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
korkeimman hallinto-oikeuden hallintoneuvos

KUUSKOSKI, Reino Iisakki (1907–1965)
ylempi oikeustutkinto LaK, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 38
Asema tehtävään valittaessa:
oikeusministeriön kansliapäällikkö
Toimikausi:
tammikuu 1946 – syyskuu 1947
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
korkeimman hallinto-oikeuden hallintoneuvos, oikeusministeri, pääministeri, korkeimman hallinto-oikeuden presidentti

LAISAARI, Mauno Kalervo (1910–1994)
ylempi oikeustutkinto, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 37
Asema tehtävään valittaessa:
Karjalan liiton toiminnanjohtaja, eduskunnan valiokuntasihteeri
Toimikausi:
syyskuu 1947 – joulukuu 1951
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
Rautatiehallituksen tariffiosaston päällikkö

KASTARI, Paavo Kristian (1907–1991)
LaT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 44
Asema tehtävään valittaessa:
julkisoikeuden apulaisprofessori
Toimikausi: tammikuu 1952 – heinäkuu 1956
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
valtiosääntö- ja kansainvälisen oikeuden professori, kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeri

RAPOLA, Elo Marjos (1900–1969)
LaL, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 56
Asema tehtävään valittaessa:
oikeusministeriön lainsäädäntöneuvos,
lainvalmistelukunnan vanhempi jäsen
Toimikausi:
syyskuu 1956 – joulukuu 1961
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
oikeusministeriön lainsäädäntöosaston päällikkö,
korkeimman hallinto-oikeuden hallintoneuvos

LESKINEN, Risto Jalmari (1915–1996)
LaL, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 46
Asema tehtävään valittaessa:
oikeusministeriön lainsäädäntöosaston päällikkö
Toimikausi:
tammikuu 1962 – syyskuu 1970
Ura oikeusasiamiehenätoimimisen jälkeen:
oikeuskansleri

STÅHLBERG, Kaarlo Ludvig (1933–)
OTT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 37
Asema tehtävään valittaessa: asianajaja
Toimikausi:
lokakuu 1970 – joulukuu 1973
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
asianajaja, alueellisen hovioikeuden presidentti

AALTO, Jorma Sakari (1935–2018)
OTT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 38
Asema tehtävään valittaessa:
apulaisoikeuskansleri
Toimikausi:
tammikuu 1974 – kesäkuu 1986
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
oikeuskansleri

HEINONEN, Olavi Ensio (1938–)
OTT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 48
Asema tehtävään valittaessa:
korkeimman oikeuden jäsen
Toimikausi:
lokakuu 1986 – syyskuu 1989
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
korkeimman oikeuden presidentti

SÖDERMAN, Jacob-Magnus (1938–)
OTL, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 51
Asema tehtävään valittaessa:
maaherra
Toimikausi:
lokakuu 1989 – elokuu 1995
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
Euroopan unionin oikeusasiamies

LEHTIMAJA, Lauri Juhani (1945–)
OTL, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 49
Asema tehtävään valittaessa:
korkeimman oikeuden oikeusneuvos
Toimikausi:
lokakuu 1995 – joulukuu 2001
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
korkeimman oikeuden oikeusneuvos

PAUNIO, Riitta-Leena Sisko (1946–)
OTL

Ikä tehtävään valittaessa: 55
Asema tehtävään valittaessa:
apulaisoikeusasiamies
Toimikausi:
tammikuu 2002 – joulukuu 2009
Ura oikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
jäi eläkkeelle

JÄÄSKELÄINEN, Petri Mikko (1960–)
OTT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 49
Asema tehtävään valittaessa:
apulaisoikeusasiamies
Toimikausi:
tammikuu 2010 –

Apulaisoikeus-asiamiehet

LEHTOVIRTA, Aapo Armas (1913–1986)
ylempi oikeustutkinto, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 58
Asema tehtävään valittaessa:
oikeusministeriön lainsäädäntöneuvos
Toimikausi:
tammikuu 1972 – joulukuu 1979
Ura apulaisoikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
jäi eläkkeelle

IVARS, Klas Göran (1937–)
OTK, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 42
Asema tehtävään valittaessa:
sisäasiainministeriön kuntaosaston päällikkö
Toimikausi: tammikuu 1980 – joulukuu 1987
Ura apulaisoikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
sisäasiainministeriön osastopäällikkö

KOSKINEN, Pirkko Kaarina (1932–2012)
Prof., OTT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 56
Asema tehtävään valittaessa:
työoikeuden professori
Toimikausi: tammikuu 1988 – joulukuu 1995
Ura apulaisoikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
jäi eläkkeelle

PAUNIO, Riitta-Leena Sisko (1946–)
OTL

Ikä tehtävään valittaessa: 49
Asema tehtävään valittaessa:
oikeusasiamiehen kanslian kansliapäällikkö
Toimikausi:
tammikuu 1996 – joulukuu 2001
Ura apulaisoikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
oikeusasiamies tammikuu 2002 – joulukuu 2009

JONKKA, Jaakko Ilari (1953–)
OTT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 45
Asema tehtävään valittaessa:
oikeusasiamiehen kanslian esittelijäneuvos
Toimikausi:
syyskuu 1998 – heinäkuu 2001
Ura apulaisoikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
apulaisoikeuskansleri 2001–2007
oikeuskansleri 2007–2017

RAUTIO, Ilkka Jussi (1950–)
OTK, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 51
Asema tehtävään valittaessa:
oikeusasiamiehen kanslian kansliapäällikkö
Toimikausi:
lokakuu 2001 – syyskuu 2005
Ura apulaisoikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
korkeimman oikeuden oikeusneuvos

JÄÄSKELÄINEN, Petri Mikko (1960–)
OTT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 42
Asema tehtävään valittaessa:
valtionsyyttäjä
Toimikausi:
huhtikuu 2002 – joulukuu 2009
Ura apulaisoikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
oikeusasiamies 2010 –

LINDSTEDT, Jukka Ilmari (1958–)
OTT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 46
Asema tehtävään valittaessa:
Kansallisarkiston tutkimusjohtaja
Toimikausi:
lokakuu 2005 – syyskuu 2009
Ura apulaisoikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
tasavallan presidentin oikeudellinen neuvonantaja,
oikeusministeriön lainsäädäntöneuvos,
hovioikeudenneuvos

PAJUOJA, Jussi Pekka (1957–)
OTT

Ikä tehtävään valittaessa: 52
Asema tehtävään valittaessa:
oikeusasiamiehen kanslian kansliapäällikkö
Toimikausi:
lokakuu 2009 – syyskuu 2017
Ura apulaisoikeusasiamiehenä toimimisen jälkeen:
Itä-Suomen yliopiston lainvalmistelun ja
laillisuusvalvonnan tutkimusjohtaja

SAKSLIN, Maija Kaarina (1960–)
OTL

Ikä tehtävään valittaessa: 49
Asema tehtävään valittaessa:
Kansaneläkelaitoksen vastaava tutkija
Toimikausi:
huhtikuu 2010 –

PÖLÖNEN, Pasi Tapio (1972–)
OTT, VT

Ikä tehtävään valittaessa: 45
Asema tehtävään valittaessa:
oikeusasiamiehen kanslian esittelijäneuvos
Toimikausi:
lokakuu 2017 –

KÄYTETYT LYHENTEET:

LaK	lakitieteen kandidaatti
LaL	lakitieteen lisensiaatti
LaT	lakitieteen tohtori
MOK	molempien oikeuksien kandidaatti
MOT	molempien oikeuksien tohtori
Oikt	oikeustutkinto
OTK	oikeustieteen kandidaatti
OTL	oikeustieteen lisensiaatti
OTT	oikeustieteen tohtori
Prof	professori
VT	varatuomari

Bibliografia

Lähestyminen, Taru Mäntynen / Hanne Salonen (1981, pronssi). © Kuvasto 2019.

Aalto, Jorma S., Finland // International handbook of the Ombudsman : country surveys / edited by Gerald E. Caiden. Westport, Conn., (1983), s. 93–103

Aalto, Jorma S., Kantelut oikeussuojakeinona sosiaali- ja terveydenhuollossa // Sosiaalinen aikakauskirja. 80, 1(1986), s. 9–12

Aalto, Jorma S., Mietteitä eduskunnan oikeusasiamiesjärjestelmän kehittämisestä/ / Lakimies. 84, (1986), s. 648–657

Aarnio, Eero J., Ylin laillisuusvalvonta Suomessa : selvitys eduskunnan oikeusasiamiehen ja valtioneuvoston oikeuskanslerin toimivallasta ja tehtävistä erityisesti siltä osin kuin on kysymys toimivallan päällek[k]äisyydestä. - [Helsinki], 1988. – 72 s. – (Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu ; 5/1988)

Anderson, Stanley, Ombudsmen and prisons in Scandinavia / / Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab. 66, (1978), s. 211–246

Anderson, Stanley V., The Scandinavian Ombudsman // The American-Scandinavian Review. 52, 4 (1964), s. 403–409

Annual report … : English summary / Parliamentary Ombudsman of Finland. – 2000-2001. – Helsinki, 2001–2002. Continues Report of the Finnish Parliamentary Ombudsman : summary. - Continued by Summary of the annual report … / Parliamentary Ombudsman of Finland

Arjola-Sarja, Terhi, Justitieombudsmannen – utvecklare av god förvaltning // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 90–106

Arjola-Sarja, Terhi, Oikeusasiamies hyvän hallinnon kehittäjänä // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 86–101

Arjola-Sarja, Terhi, The Ombudsman as an advocate for good administration // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 93–108

Berättelse år … / Riksdagens justitieombudsman. – 2002-2011. – Helsingfors, 2003–2012. – Fortsätter Riksdagens justitieombudsmans berättelse över sin verksamhet … - Fortsättes av Riksdagens justitieombudsmans berättelse år …

Desfeuilles, Henri, L'Ombudsman finlandais // Le pouvoir de contrôle des parlements nordiques / Henri Desfeuilles. Paris, 1973, s. 147–166

Di Giovine, Alfonso, L'Ombudsman in Scandinavia // Rivista trimestrale di diritto pubblico. 24, (1974), s. 899–961

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna … 1920–2001. - Helsinki, 1922–2002. – Seuraaja Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta …

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta … - 2002-. – Helsinki, 2003-. – Edeltäjä Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna ...

Eduskunnan oikeusasiamiehet ja oikeusasiamiehen kanslian henkilökunta 1920– // Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta : juhlakirja. Helsinki, 1995, s. 79–90.

Eduskunnan oikeusasiamies. – Helsinki, 1977. – 14 s.

Eduskunnan oikeusasiamies. – [2. p.]. – Helsinki, 1980. – 15 s.

Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta : juhlakirja. - Helsinki, 1995. – 90 s.

Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta : bibliografia = Riksdagens justitieombudsman 75 år : bibliografi = Parliamentary Ombudsman of Finland 75 years : bibliography / koonnut Jorma Hirsivuori. Helsinki, 1996. – 8 s.

Eduskunnan oikeusasiamies 90. – Helsinki, 2010. – 328 s.

Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laiksi hallitusmuodon 49 §:n muuttamisesta. – Helsinki, 1957. – 2 s. - (Lainvalmistelukunnan julkaisuja ; 1957:2)

Ehdotus hallituksen esitykseksi Eduskunnalle laiksi valtioneuvoston oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävien jaon perusteista sekä laiksi oikeuskanslerin vapauttamisesta eräistä tehtävistä. – Helsinki, 1933. – 5 s. – (Lainvalmistelukunnan julkaisuja; 1933:1)

Esteellisyyssäännösten kehittäminen : kertomus Eduskunnalle / Eduskunnan oikeusasiamies. – Helsinki, 1993. – 26 s.

Eteläpää, Mikko, Havaintoja poliisin säilytystiloista // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 202–220

Eteläpää, Mikko, Iakttagelser om polisens förvaringslokaler // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 212–231

Eteläpää, Mikko, Observations on police custody facilities // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 222–242

Fairén-Guillén, Victor, Normas y notas sobre el Ombudsman de Finlandia // Temas de ordenamiento procesal : tomo 3 / Victor Fairén-Guillén. Madrid, 1982, s. 1425–1473

Fairén-Guillén, Victor, El Ombudsman parlamentario de Finlandia (Eduskunnan oikeusasiamies). - Madrid, 1984. – 47 s.

Förslag till regeringens proposition till riksdagen angående lag om grunderna för fördelning av justitiekanslerns i statsrådet och riksdagens justitieombudsmans åligganden samt angående lag om justitiekanslerns befriande från vissa av hans åligganden. - Helsingfors, 1933. – 5 s. - (Lagberedningens publikationer ; 1933:1)

Förslag till regeringens proposition till riksdagen med förslag till lag om ändring av 49 § regeringsformen. - Helsingfors, 1957. – 2 s. – (Lagberedningens publikationer ; 1957:2).

Gellhorn, Walter, Finland // Ombudsmen and others : citizens' protectors in nine countries / Walter Gellhorn. Cambridge, Mass., (1966), s. 48–90

Gellhorn, Walter, Finland's official watchmen // University of Pennsylvania law review. 114, 3(1966), s. 327–364

Haapamäki, Juha, Oversight of covert police intelligence gathering // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 209–221

Haapamäki, Juha, Poliisin salaisen tiedonhankinnan valvonnasta // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 191–201

Haapamäki, Juha, Övervakningen av polisens hemliga inhämtande av information // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 200–211

Haapaniemi, Pekka, Eduskunnan oikeusasiamiehen kansliasta käräjäpaikkako? : Eräitä havaintoja ja näkemyksiä tuomioistuimiin kohdistuvasta laillisuusvalvonnasta // Defensor legis. 83 (2002) : 4, s. 605–617

Heinonen, Olavi, Laillisuusvalvonnasta // Juhlajulkaisu = Festskrift : Curt Olsson 1919–28/9-1989. Helsinki, 1989. (Juridiska föreningens i Finland publikationsserie ; 54), s. 102–113

Heinonen, Olavi, Otteita oikeusasiamiehen työpäiväkirjasta AD. 1987 // Oikeus. 16, 3 (1987), S. 258–263

Hidén Mikael, Eduskunnan oikeusasiamies. - Vammala, 1970. – 387 s. – (Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja ; 90)

Hidén, Mikael, Eduskunnan oikeusasiamies // Mitä, missä, milloin 1972 : kansalaisen vuosikirja. 22, [1972]. Helsinki, (1971), s. 130–132

Hidén, Mikael, Finland's defenders of the law // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. 377, (1968), s. 31–40

Hidén, Mikael, Finnish Parliamentary Ombudsman as guardian of human rights and constitutional rights: an integrated approach // Parliamentary ombudsman of Finland 80 years. Helsinki, 2000, s. 61–71

Hidén, Mikael, Ius suum cuique : huomioita oikeusasiamiehen roolista yleisen edun ja yksilön suojan kannalta // Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta : juhlakirja. Helsinki, (1995), s. 13–24

Hidén, Mikael, Ius suum cuique : reflektioner över justitieombudsmannens bevakning av allmänt intresse och individens rättsskydd // Riksdagens justitieombudsman 75 år : festskrift. Helsingfors, 1995, s. 13–25

Hidén, Mikael, The Ombudsman in Finland: the first fifty years. - Berkeley, Cal., 1973. – 198 s.

Hidén, Mikael, The position and functions of the Finnish Parliamentary Ombudsman. – Helsinki, 1972. – [34] p.

Hidén, Mikael, Säätyin asiamiehestä oikeusasiamieheen : lainvalvoja-idean vaiheita ennen hallitusmuodon säätämistä // Tidskrift utgiven av juridiska föreningen i Finland. 103, (1967), s. 346–376

Hidén, Mikael, Valvonta, vastuu, tulkinta : perustuslakivaliokunnan mietinnön n:o 54/82 vp virittämiä pohdiskeluja // Lakimies. 81, (1983), s. 271–313

Holmberg, Håkon, Diskussionen kring justitieombudsmannaämbetet i Finland // Statsvetenskaplig tidskrift. 48, (1945), s. 238–253

Holmberg, Håkon, Frågan om en justitieombudsman vid ständerlantdagarna // Historiska och litteraturhistoriska studier. 20, (1944), s. 172–218

Holmberg, Håkon, Kysymys työnjaon aikaansaamisesta oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen kesken vuosina 1919–1933 // Valtiotieteellisen yhdistyksen vuosikirja. 2–3, (1942–1943), s. 28–58

Husa, Jaakko, Oikeusasiamies käsittelyn joutuisuuden valvojana // Lakimies. 100, (2002), s. 352–376

Ihmisoikeusinstituutiotyöryhmä, Kansallisen ihmisoikeusinstituution perustaminen : ehdotus oikeusasiamiehestä ja oikeuskanslerista annettujen lakien muuttamiseksi : ihmisoikeusinstituutiotyöryhmän mietintö. Helsinki, 2010. – 74 s. – (Mietintöja ja lausuntoja / Oikeusministeriö ; 45/2010)

Jääskeläinen, Petri, Tuomioistuinten valvonnan perusteet, rajoitukset ja sisältö // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 178–190

Jääskeläinen, Petri, Underlying principles, limits and content of oversight of courts // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 194–208

Jääskeläinen, Petri, Övervakningen av domstolarna : dess grunder, begränsningar och innehåll // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 186–199

Karapuu, Heikki, Den sociala tryggheten, rättsskyddet och justitieombudsmannen // Riksdagens justitieombudsman 75 år : festskrift. Helsingfors, 1995, s. 33–42

Karapuu, Heikki, Sosiaaliturva, oikeusturva, oikeusasiamies // Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta : juhlakirja. Helsinki, 1995, s. 31–40

Kastari, Paavo, Delegat parlamentu (ombudsman) i kanclerz sprawiedliwosci w Finlandii // Panstwo i prawo. 18, (1963), s. 448–453

Kastari, Paavo, Die Institution des Ombudsman im skandinavischen Recht // Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart. NF. 21, (1972), s. 219–230

Kastari, Paavo, Eduskunta sekä oikeudenkäyttö ja lainvalvonta / / Suomen kansanedustuslaitoksen historia : 11. osa. Helsinki, 1977, s. 215–277

Kastari, Paavo, Finland's guardians of the law: the chancellor of justice and the ombudsman // The Ombudsman: citizen's defender / edited by Donald C. Rowat. London, 1965, s. 58–74

Kastari, Paavo, L'institution de l'Ombudsman dans le contexte Scandinave // Annales de la faculté de droit et de science politique d'Aix-Marseille. 58(1972), s. 379–394

Kastari, Paavo, Oikeusasiamiesinstituutti lähinnä Skandinavian näkökulmasta // Lakimies. 68, (1970), s. 707–724

Kastari, Paavo, Oikeuskansleri ja oikeusasiamies // Lakimies. 60, (1962), s. 351–367

Kastari, Paavo, The Parliamentary Ombudsman: his functions, position, and relation to the Chancellor of Justice in Finland // International review of administrative sciences. 28, (1962), s. 391–398

Kastari, Paavo, Två höga laglighetens väktare i Finland // Legal essays: a tribute to Frede Castberg on the occasion of his 70th birthday 4 july 1963. Oslo, 1963, s. 480–494

Keinänen, Anssi, & Määttä, Kalle, Tutkimiskynnys oikeusasiamiesinstituutiota kehitettäessä // Juhlakirja Pentti Arajärvi 1948 – 2/6 – 2008. Joensuu, 2008, s. 311–324

Koskinen, Pirkko K., Eettisten periaatteiden soveltamisesta vankeinhoidossa // Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta : juhlakirja. Helsinki, 1995, s. 41–47

Koskinen, Pirkko K., Eduskunnan oikeusasiamiehen työoikeudelliset ratkaisut // Työoikeus tänään : juhlajulkaisu Martti Kairinen 1947 – 21/11 – 2007 . Turku, 2007, s. 51–67

Koskinen, Pirkko K., Eduskunnan oikeusasiamies ihmisoikeusnormien valvojana // Ihmisoikeudet Suomessa : raportti Suomen Unesco-toimikunnan Espoossa 8.–9.12.1988 järjestämästä seminaarista "Ihmisoikeudet Suomessa". Helsinki, 1990. (Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja ; 49), s. 71–77

Koskinen, Pirkko K., The Finnish Parliamentary Ombudsman as an interpreter and enforcer of human rights // International conference on human and civic rights : with participation of Estonia, Finland, Latvia and Lithuania 24 to 26 May 1995, Elva, Estonia. Tallinn, 1995, s. 19–32

Koskinen, Pirkko K., Human rights in the practice of the Finnish Parliamentary Ombudsman // Proceedings of the 2nd Round Table with European Ombudsmen / organised by the Secretariat General of the Council of Europe, Strasbourg, 27-28 June 1988. Strasbourg, 1989, s. 28–30

Koskinen, Pirkko K., l pensionslagarnas djungel // Arbetspension. 27, 2(1992), s. 6

Koskinen, Pirkko K., Investigating the judiciary // The international ombudsman anthology : selected writings from the International Ombudsman Institute. The Hague, 1999, s. 519–525

Koskinen, Pirkko K., Oikeusasiamies. - Helsinki, 1997. – 175 s.

Koskinen, Pirkko K., Oikeusasiamies sosiaalisten perusoikeuksien valvojana // Lakimies. 96, (1998), s. 973–982

Koskinen, Pirkko K., Oikeusasiamies uusiutuvassa yhteiskunnassa // Artikla r.y:n 10-vuotisjuhlajulkaisu / toim. Pertti Eilavaara, Eerik Leikas. Rovaniemi, 1989, s. 103–116

Koskinen, Pirkko K., Tillämpningen av etiska principer inom fångvården // Riksdagens justitieombudsman 75 år : festskrift. Helsingfors, 1995, s. 43–49

Kuopus, Jorma, Kohti sähköistä hallintoa // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 158–169

Kuopus, Jorma, Mot elektronisk förvaltning // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 164–176

Kuopus, Jorma, Towards electronic administration // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 170–183

Kurki-Suonio, Kirsti, Justitieombudsman, övervakare av barnets rättigheter // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 311–324

Kurki-Suonio, Kirsti, Oikeusasiamies lapsen oikeuksien valvojana // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 297–310

Kurki-Suonio, Kirsti, The Parliamentary Ombudsman as an overseer of the rights of the child // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 326–340

Kuusikko, Kirsi, Eduskunnan oikeusasiamies politiikan aallokoissa toisen maailmansodan jälkeen // Historian selkosilla : Jouko Vahtolan juhlakirja / Matti Enbuske, Matti Mäntylä, Matti Salo & Reija Satokangas (toim.). Rovaniemi, 2012. (Studia historica septentrionalia, 0356–8199 ; 65), s. 181–195

Kuusikko, Kirsi, Hyvitysesitykset oikeusasiamiehen toimintamuotona // Lakimies. 112, (2014), s. 3–22

Kuusikko, Kirsi, Oikeusasiamiesinstituutio. – Helsinki, 2011. – 662 s.

Laisaari, Mauno, Eduskunnan oikeusasiamiehen (OA) viran teoreettisesta ja käytännöllisestä merkityksestä Suomessa // Valtiotieteellisen yhdistyksen vuosikirja. 8–9, (1948–1949), s. 75–88

Laitinen, Ahti, Eduskunnan oikeusasiamies ja perusoikeuksien loukkauksista tehdyt kantelut / Ahti Laitinen, Allan Michelsen, Antti Virtanen. – Turku, 1985. – 69 s. – (Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Julkisoikeuden sarja A ; 27)

Lapsi, perheväkivalta ja viranomaisten vastuu : oikeusasiamiehen erilliskertomus eduskunnalle. – Helsinki, 2006. – 50 s.

Legrand, André, L'Ombudsman scandinave : études comparées sur le contróle de l'administration. - Paris, 1970. – 549 s.

Lehtimaja, Lauri, Eduskunnan oikeusasiamies perus- ja ihmisoikeuksien valvojana // Lakimies. 97, (1999), s. 897–907, 1139–1140

Lehtimaja, Lauri, International human rights and domestic legality : experiences of the Finnish Parliamentary Ombudsman // International human rights norms in domestic law : Finnish and Polish

perspectives / edited by Allan Rosas. Helsinki, 1990, s. 93–108

Lehtimaja, Lauri, Onko oikeusasiamiehenkin sana vapaa? // Defensor legis. 81 (2000) : 2, s. 346

Lehtimaja, Lauri, Selvityspyyntö ja syytteenvaara : näkökohtia virkamiehen prosessuaalisesta asemasta eduskunnan oikeusasiamieheen nähden // Defensor legis. 69, (1988), s. 516–531

Lempinen, Miko & Pohjolainen, Anna-Elina & Scheinin, Martin, Kansallisen ihmisoikeusinstituution tarve Suomessa : "Pariisin periaatteiden" mukaiset tehtävät, niiden toteuttaminen Suomessa ja kehittämismahdollisuuksien hahmottelua : raportti 15.3.2002. Turku, 2002. – 76 s.

Lilius, Hugo, Ett tidigt förslag om inrättande av ett justitieombudsmansämbete // Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland. 68, (1932), s. 389–393

Lindstedt, Jukka, Discrimination based on ethnic origin // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 138–169

Lindstedt, Jukka, Diskriminering på grund av etniskt ursprung // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 134–163

Lindstedt, Jukka, Eduskunnan oikeusasiamies ja varusmiesten oikeudet // Tiede ja ase : Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu. 46, (1988), s. 130–159

Lindstedt, Jukka, Syrjintä etnisen alkuperän perusteella // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 129–157

Lindström, Ulla-Maija, Compensation for violations of fundamental rights – decisions and opinions by the Parliamentary Ombudsman // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 77–92

Lindström, Ulla-Maija, Gottgörelse av kränkningar av de grundläggande – exempel på beslutpraxis // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 73–89

Lindström, Ulla-Maija, Perusoikeusloukkausten hyvittäminen - esimerkkejä ratkaisukäytännöstä // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 70–85

Linnakangas, Aila, Oversight of social rights – social assistance as an example // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 259–276

Linnakangas, Aila, Sosiaalisten oikeuksien valvonta – esimerkkinä toimeentulotuki // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 235–251

Linnakangas, Aila, Övervakningen av sociala rättigheter – utkomststödet som exempel // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 246–263

Litmala, Marjukka, Ylimmät laillisuusvalvojat // Oikeusolot 2004 : katsaus oikeudellisten instituutioiden toimintaan ja oikeuden saatavuuteen / Marjukka Litmala (toim.). Helsinki, 2004. (Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, 0357–0126 ; 210), s. 115–137

Länsisyrjä, Riitta, Justitieombudsmannen och genomförandet av EU rätten // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 107–121

Länsisyrjä, Riitta, Oikeusasiamies ja EU-oikeuden toimeenpano // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 102–116

Länsisyrjä, Riitta, The ombudsman and application of EU law // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 109–124

Modeen, Tore, Le cinquantenaire de l'"Ombudsman" finlandais // Revue des droits de l'homme. 3, 3(1970), s. 427–448

Modeen, Tore, Le controle exercé par le médiateur finlandais sur les soins médicaux // Revue internationale de droit comparé. 52 (2000) : 3, s. 645–653

Modeen, Tore, Le fonctionnaire au service des droits de l'homme : rapport sur la Finlande // Le fonctionnaire au service des droits de l'homme. Bruxelles, 1989. (Colloques organisés à Avignon par l'Association internationale de la fonction publique ; 12), s. 123–135.

Modeen, Tore, The Finnish Ombudsman : the first case of foreign reception of the Swedish Justitieombudsman office // Ombudsman journal. 1(1981), s. 41–53

Modeen, Tore, The Swedish and Finnish Parliamentary Ombudsman // Righting wrongs : the ombudsman in six continents / edited by Roy Gregory and Philip Giddings. Amsterdam, 2000, s. 315–322

Myrsky, Matti, Eduskunnan oikeusasiamies ja verotus // Verotus. 57 (2007) 5, s. 474–487

Myrsky, Matti, Eduskunnan oikeusasiamies verotuksen valvontajärjestelmässä // Oikeustieteiden moniottelija : Matti Tolvanen 60 vuotta / toimitus: Altti Mieho. Helsinki, 2015, s. 293–307

Mäkipää, Leena, Vankien oikeusturvan toteutuminen eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisujen valossa // Edilex-palvelu – Lakikirjasto. Helsinki, 2014.

Määttä, Kalle & Keinänen, Anssi, Näkökulmia oikeusasiamiesinstituution vaikuttavuuteen. – Helsinki, 2007. – 214 s.

Niemi, Johanna & Godzinsky, Virve-Maria de, Eduskunnan oikeusasiamies telepakkokeinojen valvojana // Telepakkokeinojen oikeussuojajärjestelmä / Johanna Niemi & Virve-Maria de Godzinsky. Helsinki, 2009. (Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia ; 243), s. 87–104

Nieminen, Liisa, Eduskunnan oikeusasiamies ”pienen ihmisen” asialla : joustavuutta vai hampaattomuutta näkökulmasta riippuen? // Lakimies. 116, (2018), s. 143–176

Nieminen, Liisa, Finnish Parliamentary Ombudsman as guardian of human rights and constitutional rights : view from the University of Lapland // Parliamentary ombudsman of Finland 80 years. Helsinki, 2000, s. 79–85

Nieminen, Liisa, Kansallisen ihmisoikeusinstituution perustaminen Suomeen : haaste laillisuusvalvojille // Lakimies 106, (2008), s. 367–391

Nieminen, Liisa, Uusia haasteita oikeusasiamiehelle // Oikeus kansainvälisessä maailmassa : *Uusi Suomi* Saraviidan juhlakirja. Helsinki, 2008, s. 95–106

Nikula, Paavo, Den enskilda människans rättsskydd i grundlagsutskottets praxis // Riksdagens justitieombudsman 75 år : festskrift. Helsingfors, 1995, s. 51–59

Nikula, Paavo, Yksityisen ihmisen oikeusturva perustuslakivaliokunnan käytännössä // Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta : juhlakirja. Helsinki, 1995, s. 48–56

Oikeusasiamies perusoikeuksien puolustajana : oikeusasiamiehen tehtävien laajentuminen laillisuusvalvonnasta yksilön oikeuksien edistämiseen : eduskunnan oikeusasiamies 95 vuotta : juhlaseminaari 11.2.2015. - Helsinki, 2015. – 76 s.

Oikeusasiamiesinstituution kehittämiskomitean mietintö : ehdotus oikeusasiamiesinstituution kehittämisestä. - Helsinki, 1970. – 38 s. – (Komiteanmietintö. B; 1970:13)

Oikeusasiamieslakityöryhmän mietintö. Helsinki, 2000. – 40 s. – (Eduskunnan kanslian julkaisu ; 7/2000)

Oikeusasiamiestoimikunnan mietintö. – Helsinki, 1975. – 46 s. – (Komiteanmietintö ; 1975:41)

Oikeusasiamiestyöryhmän mietintö = Justitieombudsmannaarbetsgruppens betänkande. – Helsinki, 1996. – 64 lehteä

Oikeusasiamiestyöryhmän osamietintö. – Helsinki, 1995. – 14 lehteä

Ojala, Harri, Fångars ändringssökande, laglighetsövervakningen och rättsskyddet // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 232–245

Ojala, Harri, Prisoners' appeals, oversight of legality and legal remedies // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 243–258

Ojala, Harri, Vankien muutoksenhaku, laillisuusvalvonta ja oikeusturva // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 221–234

Pajuoja, Jussi, The impact of the Parliamentary Ombudsman Institution in Finland // The impact of ombudsmen / Passemiers, Rita, Reynaert, Herwig, Steyvers, Kristof (eds.). Brugge, 2009, ch. 2

Pajuoja, Jussi, Oversight of religious associations // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 341–359

Pajuoja, Jussi, Uskonnollisten yhdyskuntien valvonta // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 311–327

Pajuoja, Jussi, Övervakning av religionssamfunden // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 325–342

Pajuoja, Jussi & Pölönen, Pasi, Ylin laillisuusvalvonta: oikeuskansleri ja oikeusasiamies. – Helsinki, 2011. – 559 s.

Parliamentary Ombudsman 90. – Helsinki, 2010. – 360 s.

The Parliamentary Ombudsman in Finland: position and functions. - Helsinki, 1984. - 39 s.

Parliamentary ombudsman of Finland 80 years : proceedings of International Symposium "Ombudsmen in the Service of Human Rights: Challenges for the New Millennium, held on the occasion of the 80th Anniversary of the Finnish Parliamentary Ombudsman, Helsinki, 7 February 2000 / ed. by *Uusi Suomi* Rautio. Helsinki, 2000. – 111 s.

Paunio, Riitta-Leena, Eduskunnan oikeusasiamiehen havaintoja hyvän hallinnon turvaamisesta perusoikeutena. Valtionhallinnon ylimmän virkamiesjohdon palautepäivä 22.10.2007. Helsinki, 2007. 9 s.

Paunio, Riitta-Leena, Eduskunnan oikeusasiamiehen toimintaa 60 vuotta // Lakimiesuutiset. 36, 3(1980), s. 14–16

Paunio, Riitta-Leena, Eduskunnan oikeusasiamies lapsen oikeuksien valvojana // Lakimies. 99, (2001), s. 977–989, 1205–1206

Paunio, Riitta-Leena, Havaintoja eduskunnan oikeusasiamiehen perus- ja ihmisoikeusvalvonnan kehityspiirteistä // Juhlajulkaisu Pekka Hallberg 1944–12/6-2004. Helsinki, 2004, s. 264–277

Paunio, Riitta-Leena, Monitoring of constitutional and human rights // Outlooks on democratic institutions in the Baltic Sea region : experiences from the Finnish Presidency of the Working Group on Assistance to Democratic Institutions (WGDI) in 1998–1999. Helsinki, 1999, s. 20–24

Paunio, Riitta-Leena, Mål och utmaningar – justitieombudsmannens laglighetskontroll 90 år // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 7–16

Paunio, Riitta-Leena, Objectives and challenges – 90 years of the Ombudsman's oversight of legality // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 7–17

Paunio, Riitta-Leena, Oikeusasiamies ihmisoikeuksien puolustajana // Juhlajulkaisu Mikael Hidén 1939–7/12–2009 / toimituskunta: Pia Letto-Vanamo, Olli Mäenpää, Tuomas Ojanen. – Helsinki, 2009. (Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. ISSN 0356-7222 ; n:o 40), s. 37–46

Paunio, Riitta-Leena, Perusoikeudet ihmisten arjessa : eduskunnan oikeusasiamiehen rooli ja sen muutokset // Oikeuskulttuurin eurooppalaistuminen : ihmisoikeuksien murroksesta kansainväliseen vuorovaikutukseen / Tuuli Heinonen, Juha Lavapuro (toim.). Helsinki, 2012, s. 29–57

Paunio, Riitta-Leena, Tavoitteita ja haasteita : oikeusasiamiehen laillisuusvalvonta 90 vuotta // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 7–16

Pellonpää, Matti, Finnish Parliamentary Ombudsman as guardian of human rights and constitutional rights : view from the European Court of Human Rights // Parliamentary ombudsman of Finland 80 years. Helsinki, 2000, s. 73–77

Pirjola, Jari, Det nationella tillsynssystemet för FN:s konvention mot tortyr // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 122–133

Pirjola, Jari, The Parliamentary Ombudsman of Finland as a national preventive mechanism under the Optional Protocol to the United Nations Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment // Nordic Journal of International Law, 77, 2008, s. 163–174

Pirjola, Jari, UN's national preventive mechanism for the prevention of torture // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 125–137

Pirjola, Jari, YK:n kidutuksen vastainen kansallinen valvontajärjestelmä // Eduskunnan oikeusasiamies 90. – Helsinki, 2010, s. 117–128

The position and functions of the Finnish Parliamentary Ombudsman. - Helsinki, 1965. – 24 s.

Puhakka, Y. W., Eduskunnan oikeusasiamiehen asema ja tehtävät // Defensor legis. 10, (1929), s. 93–114

Pölönen, Pasi, De grundläggande och mänskliga rättigheterna – en uppgift för justitieombudsmannen // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 47–60

Pölönen, Pasi, Monitoring fundamental and human rights as the Parliamentary Ombudsman's duty // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 51–63

Pölönen, Pasi, Perus- ja ihmisoikeuksien valvonta oikeusasiamiehen tehtävänä // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 45–57

Report of the Finnish Parliamentary Ombudsman : summary. – 1986-1997. – Helsinki, 1987–1998. Continues Report of the Parliamentary Ombudsman : summary. – Continued by Annual report … : English summary / Parliamentary Ombudsman of Finland

Report of the Parliamentary Ombudsman : summary. – 1975–1985. - Helsinki, 1977–1986. Continued by Report of the Finnish Parliamentary Ombudsman : summary

Riksdagens justitieombudsman. - Helsingfors, 1977. – 14 s.

Riksdagens justitieombudsman. - [2. uppl.]. - Helsingfors, 1980. – 15 s.

Riksdagens justitieombudsman 75 år : festskrift. - Helsingfors, 1995. – 94 s.

Riksdagens justitieombudsman 90. – Helsingfors, 2010. – 342 s.

Riksdagens justitieombudsmans berättelse över sin verksamhet … 2000-2001. – Helsingfors, 2001–2002. Fortsätter Riksdagens justitieombudsmans berättelse över sin verksamhet år ... – Fortsättes av Berättelse år … / Riksdagens justitieombudsman

Riksdagens justitieombudsmans berättelse över sin verksamhet år ... 1920–1999. - Helsingfors, 1922–2000. – Fortsättes av Riksdagens justitieombudsmans berättelse över sin verksamhet …

Riksdagens justitieombudsmans berättelse år … 2012-. – Helsingfors, 2013-. – Fortsätter Berättelse år … / Riksdagens justitieombudsman

Riksdagens justitieombudsmän och personalen vid justitieombudsmannens kansli 1920– // Riksdagens justitieombudsman 75 år : festskrift. Helsingfors, 1995, s. 84–94

Rosas, Allan, Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten merkityksestä yksityisen ihmisen oikeusturvan kehitykselle // Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta : juhlakirja. Helsinki, 1995, s. 71–78

Rosas, Allan, Konventionerna om de mänskliga rättigheterna och deras betydelse för individens rättsskydd // Riksdagens justitieombudsman 75 år : festskrift. Helsingfors, 1995, s. 74–82

Rowat, Donald C., Finland's defenders of the law // The Ombudsman plan : essays on the worldwide spread of an idea / Donald C. Rowat. Toronto, 1973, s. 12–25

Rowat, Donald C., Finland's defenders of the law // The Ombudsman plan: the worldwide spread of an idea / Donald C. Rowat. - Rev. 2. ed. Lanham, MD., 1985, s. 15–28

Rowat, Donald C., Finlands defenders of the law : the Chancellor of Justice and the Parliamentary Ombudsman // Canadian public administration. 4, 3(1961), s. 316–325

Rowat, Donald C., Finland's defenders of the law : a postscript // Canadian public administration. 4, 4(1961), s. 412–415

Rowat, Donald C., The Parliamentary Ombudsman : should the Scandinavian scheme be transplanted? // International review of administrative sciences. 28, (1962), s. 399–405

Saraviita, *Uusi Suomi*, Ylimmät lainvalvojat perusoikeusjärjestelmän toteuttajina // Perusoikeuspuheenvuoroja. Turku, 1998, s. 211–228

Sarja, Mikko, Does it belong or doesn't it? – Observations on the ombudsman's powers // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 20–50

Sarja, Mikko, Hör det hit eller inte? – Observationer om justitieombudsmannens befogenheter // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 18–46

Sarja, Mikko, Kielellisten oikeuksien toteutumisen haasteita eduskunnan oikeusasiamiehen lallisuusvalvonnan näkökulmasta // Edilex-palvelu – Lakikirjasto. Helsinki, 2015.

Sarja, Mikko, Kuuluuko vai eikö kuulu? : havaintoja oikeusasiamiehen toimivallasta // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 18–44

Sarja, Mikko, Onko eduskunnan oikeusasiamiehellä sijaa oikeudenkäyntiavustajakunnan valvonnassa? // Defensor legis. 94 (2013) 1, s. 3–22

Sarja, Mikko, Vapaaehtoinen maanpuolustus julkisena hallintotehtävänä ja sen laillisuusvalvonta // Edilex-palvelu – Lakikirjasto. Helsinki, 2008.

Sarja, Mikko, Ylimmän laillisuusvalvonnan rajanvetoja // Edilex-palvelu – Lakikirjasto. Helsinki, 2001.

Saxena, D. R., Ombudsman in Finland // Ombudsman (Lokpal) : redress of citizens' grievances in India / D.R. Saxena. New Delhi, 1987, s. 65–81

Stern, Joachim, Finland // European Ombudsman-Institutions : a comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea / Gabriele Kucsko-Stadlmayer (ed.). Wien, 2008, s. 179–188

Stoor, Håkan, Criticism by the Parliamentary Ombudsman – punishment or guidance? // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 64–76

Stoor, Håkan, Kritik från JO – straff eller styrning? // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 61–72

Stoor, Håkan, Oikeusasiamiehen esittämä arvostelu - rangaistus vai ohjausta // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 58–69

Ståhlberg, Kaarlo L., JO-ämbetet i Finland // Nordisk administrativt tidsskrift. 55, (1974), s. 1–15

Suhonen, Iisa, Fångvårdens begränsade resurser som en utmaning för hälsovården // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 297–310

Suhonen, Iisa, Limited prison service resources a challenge for health care // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 311–325

Suhonen, Iisa, Vankeinhoidon rajalliset resurssit haasteena terveydenhuollolle // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 283–296

Summary of the annual report … / Parliamentary Ombudsman of Finland. – 2002-. – Helsinki, 2003–. – Continues Annual report … : English summary / Parliamentary Ombudsman of Finland

Söderhjelm, J. O., JÖ och JO // Finlandssvenskt frisinne: festskrift tillägnad John Österholm 5/10 1952. Ekenäs, 1952, s. 18–23

Söderhjelm, J. O., En reformering av stadgandena rörande riksdagens justitieombudsman // Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland. 67, (1931), s. 69–86

Söderman, Jacob, Les missions de l'Ombudsman finlandais // Revue française d'administration publique. 64, (1992), s. 585–590

Söderman, Jacob, Några ord på vägen // Riksdagens justitieombudsman 75 år : festskrift. Helsingfors, 1995, s. 5–12

Söderman, Jacob, The Ombudsman and the judicial power // Judicial Ombudsman : international outlooks. - México, 1996, s. 145–154

Söderman, Jacob, The Ombudsman and the judiciary // Effecten van het werk van de Ombudsman. Den Haag, 1992, s. 10–14

Söderman, Jacob, El Ombudsman en Finlandia // La Institución del Ombudsman en el Pais Vasco y Finlandia / Edorta Kortadi ...[et al.]. (Cuadernos de sección. Derecho ; 7). Donostia, 1992, s. 37–50

Söderman, Jacob, El Ombudsman y el poder judicial // El Ombudsman judicial : perspectivas internacionales / Comisión Nacional de Derechos Humanos. México, 1993, s. 155–167

Söderman, Jacob, Report by the Finnish Parliamentary Ombudsman // Conference of Ombudsmen and other similar organizations in defence of the human rights in the C.S.C.E. countries, held in Madrid from the 28th to the 30th May 1992. [Madrid], 1992, s. 11–23

Söderman, Jacob, Sananen matkalle // Eduskunnan oikeusasiamies 75 vuotta : juhlakirja. Helsinki, 1995, s. 5–12

Tanttinen-Laakkonen, Kaija, Laglighetstillsyn i hälso och sjukvården // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 281–296

Tanttinen-Laakkonen, Kaija, Laillisuusvalvonta terveydenhuollossa // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 268–282

Tanttinen-Laakkonen, Kaija, Oversight of legality in health care // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 295–310

Tolvanen, Kyösti, Eduskunnan oikeusasiamies // Lakitieto. 1 / toimittanut Heikki Simola. Helsinki, 1981, s. 52–56

Tähti, Aarre, Valtiopäiväjärjestyksen 11 § eduskunnan oikeusasiamiehen ja valtioneuvoston oikeuskanslerin ratkaisujen valossa // Lakimies. 90, (1992), s. 58–82

Uotila, Pekka, Eduskunnan oikeusasiamies ja EOA:n poliisitoimintaan kohdistuneet kanteluratkaisut vuosina 1989–1999. – Espoo, 2001. – 120 s.

Utvecklande av stadgandena om jäv : berättelse till Riksdagen / Riksdagens justitieombudsman. - Helsingfors, 1993. – 23 s.

Verronen, Minna, Inspections of special care facilities for the mentally handicapped – use of coercion as a challenge // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 277–294

Verronen, Minna, Inspektioner av specialomsorgen av utvecklingsstörda – användning av tvång en utmaning // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 264–280

Verronen, Minna, Kehitysvammaisten erityishuollon tarkastukset – pakon käyttö haasteena // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 252–267

Wirta, Pia & Romakkaniemi, Jaana, Asiakaspalvelu oikeusasiamiehen kansliassa // Eduskunnan oikeusasiamies 90. Helsinki, 2010, s. 170–176

Wirta, Pia & Romakkaniemi, Jaana, Customer service at the Office of the Parliamentary Ombudsman // Parliamentary Ombudsman 90. Helsinki, 2010, s. 184–191

Wirta, Pia & Romakkaniemi, Jaana, Kundservicen vid justitieombudsmannens kansli // Riksdagens justitieombudsman 90. Helsingfors, 2010, s. 177–184

Viitteet

Markus Kari

SYYTTÄJÄSTÄ KEHITTÄJÄKSI EDUSKUNNAN OIKEUSASIAMIEHEN KEHITYS KANSALAIS- JA PERUSOIKEUSKESKEISEKSI

1 Tosin Hidén 1970 paitsi käyttää kertomuksia lähdeaineistona, myös erittelee niiden merkitystä s. 285–293. Myös Kastari 1977 s. 242–244 ja Kuusikko 2011 s. 366–378 analysoivat itse kertomuksia osana EOA:n toimintaa.
2 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna (EOAK) 1924 s. 4.
3 Esim. samaa verotuskysymystä käsiteltiin laajalti vuosien 1923 (s. 24–25) ja 1924 (s. 7) kertomuksissa.
4 EOAK 1924 s. 8–10.
5 EOAK 1925 s. 7–9
6 EOAK 1925 s. 9–10
7 EOAK 1926 s. 6–12, 20–22.
8 EOAK 1931 s. 7–8.
9 Pajuoja – Pölönen 2011 s. 125–126 kuvaa Hakkilan ja oikeuskansleri Makkosen vähättelevää asennetta vankikanteluiden vastaanottamiseen ja syitä siihen. Ks. myös Hidén 1970 s. 178, jossa viittaukset alkuperäisasiakirjoihin.
10 Ks. esim. Nousiainen 1993. Oikeudenkäymisuudistusta oli käsitelty jo 1800-luvun puolella. Niin sanotun Wreden komitean vuosisadan vaihteen jälkeen valmistunutta kokonaisuudistusehdotusta toteutettiin vähittäin vuosikymmenien ajan. Nousiainen on nimittänyt tätä uudistusehdotusten pitkäksi marssiksi. Vuodesta 1920 *Eteenpäin* ks. s. 560–569.
11 Hidén 1970 s. 157–164.
12 EOAK 1939 s. 44.
13 Nimitys on Kastarin, 1977 s. 243.
14 Hidén 1979 s. 154–157.
15 Kastari 1977 s. 242.
16 Ks. myös Kuusikko 2011 s. 373.
17 Näin esim. EOAK 1930 s. 3.
18 Hidén 1970 s. 293.
19 Hidén 2000 s. 65–66.
20 Kuusikko 2011 s. 379–384 käsittelee oikeusasiamiehen osuutta lainvalmistelutyössä. Ks. myös hiljattaisista puheenvuoroista EOAK 2017 s. 31–34.
Oikeusasiamiestä annetun lain 11 § kuuluu seuraavasti: Esitys Oikeusasiamies voi laillisuusvalvontaansa kuuluvassa asiassa tehdä toimivaltaiselle viranomaiselle esityksen tapahtuneen virheen oikaisemiseksi tai epäkohdan korjaamiseksi.

Oikeusasiamies voi tehtäväänsä hoitaessaan kiinnittää valtioneuvoston tai muun lainsäädännön valmistelusta vastaavan toimielimen huomiota säännöksissä tai määräyksissä havaitsemiinsa puutteisiin sekä tehdä esityksiä niiden kehittämiseksi ja puutteiden poistamiseksi.
Vrt. Kari 2018a, jossa käsitellään korkeimman hallinto-oikeuden esityksiä ja lausuntoja sekä todetaan tuomioistuimen oikeuspoliittinen vaikutus.

21 Suomen oikeusasiamiesinstituutiosta julkaistu tutkimus on koottu kattavasti tämän teoksen liitteenä olevaan eduskunnan kirjaston koostamaan bibliografiaan. Instituution historian kannalta ohittamaton varhainen lähde on Hidénin klassinen väitöskirja vuodelta 1970. Uusimmista teoksista erinomaisen historianesityksen tarjoaa Pajuoja – Pölönen 2011, jonka tutkimuskäyttöä tosin haittaa kirjoittajien valitettava päätös julkaista teos ilman viitteitä lähteisiin. Myös Kuusikko 2011 sisältää havainnollisen historiikkijakson.

22 Seppinen 2009 on tästä huomattavin poikkeus. Sen tarkastelun näkökulma on oikeuskansleri poliittisena toimijana.

23 Ks. kuitenkin Pajuoja – Pölönen 2011, jonka tutkimuskäyttöä hankaloittaa puuttuvat lähdeviittaukset.

24 Ks. tutkimuseettisistä näkökohdista esim. Frigren 2017 ja muut saman teoksen artikkelit.

25 Perustamiseen tai sitä edeltävään vaiheeseen liittyviä tekijöitä ei käsitellä tässä yhteydessä. Instituution perustamista edeltäneitä vaiheita ovat käsitelleet esimeriksi Hidén JFT 1967, Holmberg 1943 s. 2–7, Holmberg 1944, Laisaari VY 1949 s. 76–78, Lilius JFT 1932 (vuoden 1872 vetoomus oikeusasiamiehen tehtävän perustamiseksi) ja kokoavasti sekä myös myöhemmän kansainvälisen kehityksen huomioon ottaen Kuusikko 2011 s. 25. Vuoden 1919 valtiosääntöön johtanutta prosessia ovat käsitelleet näistä osan lisäksi Hakkila 1939 s. 234–240. Hidén 1970 s. 11–15.

26 EOAK 1920 s. 28–30.

27 Ensimmäisestä tasavallasta poliittista hallintaa kuvaavana aikakautena ks. Alasuutari 2017 s. 31. Teos on toinen uudistettu laitos jo klassikoksi muodostuneesta vuoden 1996 teoksesta Toinen tasavalta – Suomi 1946–1994.

28 Ks. aikakauden kokonaisesitys Pajuoja – Pölönen 2011 s. 101–153. Ks. myös Hidén 1970, erit s. 16–20 (säännöstausta ja asennoituminen) ja 51–58 (poliittisesta suuntautumisesta johtuvan tosiasiallisen riippuvuuden arviointia).

29 Valintahetkellä kansanedustajia olivat Alopaeus ja Holma. Lilius oli edustanut Helsingin porvarissäätyä vuosien 1904–05 valtiopäivillä ja toiminut tuolloin säätynsä puhemiehenä. Puhakka valittiin kansanedustajaksi hänen toimiessaan oikeusasiamiehenä. Myös tuon ajan varamiehillä oli kansanedustajatausta Sundströmiä lukuun ottamatta.

30 Puhakka oli ollut kansanedustaja vuonna 1927 ja Lilius 1904–05. Söderhjelm valittiin ensimmäistä kertaa eduskuntaan vuonna 1933.

31 Pajuoja – Pölönen 2011 s. 102

32 Hidén 1970 s. 52–53.

33 Pajuoja – Pölönen 2011 s. 141. Ks. myös Hidén 1970 s. 16.

34 EOAK 1931 s. 29–32.

35 EOAK 1931 s. 32–36.

36 Kastari 1977 s. 222–224, Pajuoja – Pölönen s. 128–136.

37 Perustamisesta ks. esim. Hidén 1970 s. 1-15, Kastari 1977 s. 221.

38 Kekkonen 1998 s 59–61.

39 EOAK 1923 s. 33–34.

40 EOAK 1920 s. 22.

41 EOAK 1922 s. 24–25.

42 EOAK 1930 s. 11.

43 EOAK 1936 s. 50.

44 EOAK 1936 s. 52–53.

45 EOAK 1937 s. 39–40.

46 EOAK 1939 s. 46.

47 EOAK 1931 s. 6.

48 EOAK 1931 s. 8.

49 EOAK 1935 s. 86 ja uudestaan EOAK 1937 s. 44–45.

50 EOAK 1930 s. 14–16.

51 EOAK 1936 s. 50.

52 EOAK 1941 s. 30–31.

53 EOAK 1931 s. 8.

54 Ks. esimerkiksi EOAK 2018 s. 39–43, jolloin käsityksiä oli 613 kaikkiaan 804 toimenpiteestä, eli 76,2 prosenttia. Ratkaisujen kokonaismäärä oli 5 492, eli käsitys oli lopputulos 11,2 prosentissa kaikista tapauksista.

55 EOAK 1923 s. 11–12.

56 EOAK 1923 s. 11–12.
Vuoden 1919 hallitusmuodon 18 §:n mukaan oikeus tehdä ehdotuksia uuden lain säätämisestä ja ennestään olevan muuttamisesta, selittämisestä tai kumoamisesta on sekä presidentillä että eduskunnalla. Vastaavasti vuoden 1906 valtiopäiväjärjestyksessä mainittiin sekä perustuslakien (40 §, perustuslakivaliokunnan valmisteltava) että yleisen lain (41 §, lakivaliokunnan valmisteltava) selittäminen lainsäädäntötoimenpiteenä lakien säätämisen, muuttamisen ja kumoamisen rinnalla. Hakkila 1939 s. 87 mukaan: ”Lainsäädäntöön ei siis kuulu ainoastaan uusien oikeusnormien luominen, vaan myöskin vanhojen muuttaminen ja kumoaminen, vielä niiden autenttinen selittäminenkin. Mitä viimeksi mainittuun tehtävään tulee … lain selittäminen kuuluu sen säätäjälle.”

57 EOAK 1926 s. 20.

58 PeVM 4/1924 vp., Eduskunnan kirjelmä Eduskunnan oikeusasiamiehen johtosäännön 4 §:n 2 momentin selittämisestä. Selostus asiasta myös EOAK 1924 s. 16–20.

59 EOAK 1936 s. 51.

60 Myös näiden kategorioiden ulkopuolelle tilastoitiin ratkaisuja. Käytännöt vaihtelivat lähes vuosittain, joten kertomukseen kuuluvia lukuja on tässä korjattu havainnollistamaan suuruusluokkaa.

61 EOAK 1920 s. 24–25.

62 EOAK 1925 s. 10–11. Vuoden toista virkasyytteeseen johtanutta ratkaisua ei julkaistu.

63 EOAK 1933 s. 16–18.

64 EOAK 1934 s. 33.

65 Vuonna 1935 EOA asetti rykmentin komentajan syytteeseen siitä, että tämä oli käyttänyt kurinpitorangaistusta tapauksessa, jossa rikoksen tutkiminen ja tuomitseminen kuuluu yleiselle alioikeudelle. EOAK 1935 s. 31–32. Ks. myös EOAK 1926 s. 23–24, EOAK 1931 s. 21–22.

66 EOAK 1934 s. 35–38, EOAK 1935 s. 32–37, EOAK 1937 s. 17–18, EOAK 1938 s. 25. Ks. kuitenkin EOAK 1937 s. 18–19, jossa kuusi päivää liian pitkään rangaistukseen tuominneet hovioikeuden jäsenet selvisivät varoituksella.

67 EOAK 1938 s. 27–28.

68 EOAK 1942 s. 17.

69 EOAK 1920 s. 25–26.

70 EOAK 1923 s. 26–28.

71 EOAK 1923 s. 29–30.

72 EOAK 1923 s. 30–32.

73 EOAK 1926 s. 23–24.

74 EOAK 1931 s. 21–22. Kihlakunnanoikeus hylkäsi kanteen ja virallinen syyttäjä valitti Turun hovioikeuteen.

75 EOAK 1938 s. 44–45.

76 Ks. esim. Kostiainen 2018 s. 370.

77 EOAK 1937 s. 42–43.

78 EOAK 1920 s. 28.

79 EOAK 1920 s. 28.

80 Rutiinit voi päätellä esim. EOAK 1928 s. 21 ja EOAK 1928 s. 22.

81 EOAK 1932 s. 48–49.

82 Esim. EOAK 1928 s. 21.

83 EOAK 1927 s. 20.

84 EOAK 1929 s. 22.

85 EOAK 1930 s. 22.

86 EOAK 1932 s. 48–49.

87 EOAK 1935 s. 89.

88 EOAK 1937 s. 63.

89 EOAK 1936 s. 86.

90 EOAK 1935 s. 87.

91 EOAK 1920 s. 3–4.

92 Päätökset N:o 99 19.10.1920 ja N:o 103 29.11.1920, EOAK 1920 s. 22–23.

93 EOAK 1921 s. 3–4.

94 Hallituksen esitys Eduskunnalle asevelvollisuuslaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi (HE 37/1920 vp). Lain 2 luvun 8 §:n uusi 6 momentti kuului: ”Vankia, joka, olematta samalla syypää muuhun rikokseen, on tuomittu rangaistukseen rikoksesta, josta säädetään rikoslain 11, 12 ja 13 luvussa, älköön pantako yhteen sen kanssa, joka kärsii vapausrangaistusta muusta rikoksesta, ja sovellettakoon häneen muutoin, mitä rikoslain voimaanpanemisesta 19 päivänä joulukuuta 1889 annetun asetuksen 35 §:ssä tutkimusvangeista on säädetty.”

95 EOAK 1921 s. 18–19.

96 EOAK 1921 s. 9–17.

97 EOAK 1925 s. 15–16.

98 EOAK 1931 s. 9.

99 EOAK 1925 s. 19–21.

100 EOAK 1921 s. 25–26.

101 EOAK 1930 s. 11. EOA tosin huomautti vanginkuljettajan toiminnasta oikeusministeriön vankeinhoitoasiainosastolle. Vankeinkuljettaja oli jo irtisanottu toimestaan, eikä seuraamuksia koittanut.

102 Esim. EOAK 1935 s. 38–39: vanginkuljettaja asetettu syytteeseen vangin pahoinpitelystä.

103 EOAK 1937 s. 52–53.

104 EOAK 1943 s. 34–35.

105 EOAK 1927 s. 17.

106 EOAK 1935 s. 64–65.

107 EOAK 1935 s. 66–67.

108 EOAK 1936 s. 83.

109 EOAK 1936 s. 16, 72–73.

110 EOAK 1929 s. 19.

111 EOAK 1938 s. 51–54.

112 Kuvaavaa on, että Rikosseuraamuslaitoksen verkkohistoriikki nostaa heikon valvonnan esille: ” Tämä [uudistus] helpotti asioiden käsittelyä toisen maailmansodan synnyttämissä poikkeusoloissa, mutta jätti samalla toiminnan valvonnan viraston virkailijoille. Koska ulkopuolinen kontrolli puuttui, ei havaittuihin epäkohtiin kyetty puuttumaan tarpeeksi tehokkaasti ja vankien oikeusturva vaarantui sodan aikana.” https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/rikosseuraamuslaitos/historiaa.html.

113 EOAK 1941 s. 54–57.

114 EOAK 1942 s. 35–40.

115 EOAK 1944 s. 15–16.

116 EOAK 1921 s. 24–25.

117 Tilastot EOAK 1922 s. 3–4.

118 EOAK 1921 s. 26–27.

119 EOAK 1925 s. 17–18.

120 EOAK 1922 s. 9–12.

121 EOAK 1922 s. 21–22.

122 EOAK 1922 s. 22–24.

123 Esim. EOAK 1923 s. 15 ja 23–24, EOAK 1925 s. 15–17, EOAK 1926 s. 16–17. EOAK 1927 s. 14–15. Ks. esim. EOAK 1924 s. 15–16, jossa valtiopetoksen avunannon lisäksi kuritushuonevanki oli tuomittu korkeimmassa oikeudessa kahdeksastatoista murhaan, joista muutamat kattoivat myös ryöstön, ja kahteen murhayritykseen. EOA ei havainnut aihetta toimenpiteisiin vankeinhoitoviranomaisten harkinnasta kohdella kantelijaa kriminaalivankina. Vuonna 1923 EOA katsoi valtiorikosoikeuden tulkinneen lakia väärin ja pyysi korkeimmalta oikeudelta toimenpidettä asiassa – KKO katsoi ettei aihetta mihinkään toimenpiteeseen ollut, EOAK 1923 s. 12–13. Vuonna 1926 korkein oikeus oli puolestaan ehtinyt oikaista raastuvanoikeuden virheellisen tuomion, EOAK 1926 s. 12–13.
124 Tammisaaren laitosta on käsitellyt esimerkiksi Salminen 2016 s. 37–39, 42.
125 EOAK 1921 s. 38.
126 EOAK 1923 s. 42.
127 EOAK 1926 s. 28, Reinbothin artikkeli tässä teoksessa.
128 EOAK 1928 s. 21.
129 EOAK 1929 s. 22.
130 Vuorisjärvi 2019 s. 46–50.
131 Näre 2008 s. 262–264.
132 EOAK 1933 s. 41–42, 81–83.
133 Kantelu oli tehty oikeuskanslerille, joka oli aloittanut asiassa tutkimukset ja siirtänyt sen jakolain voimaantulon jälkeen oikeusasiamiehelle. EOAK 1933 s. 106–122.
134 EOAK 1935 s. 89–90.
135 EOAK 1920 s. 17–19.
136 EOAK 1920 s. 19–21.
137 EOAK 1924 s. 14–15.
138 Ks. pidätyksen historiikki eduskunnan ylläpitämästä verkkopalvelusta. Siitä käy ilmi, että SSTP oli piikki sekä porvarillisten puolueiden että SDP:n lihassa, joka piti eduskuntainstituutiota pilkkanaan. Määräyksen pidätyksistä Etsivälle keskuspoliisille antoi entinen EOA:n varamies, oikeusministeri Otto Åkesson (ml). Pääministeri Kyösti Kallio epäili pidättämisiä, mutta hallituksen enemmistö kannatti niitä demokratian kriisin torjumiseksi. SDP:n eduskuntaryhmässä pidätyksiin suhtauduttiin ristiriitaisesti, sillä yhtäältä SSTP kilpaili työväen kannatuksesta. Toisaalta esimerkiksi SDP:n puheenjohtaja Väinö Tanner kiinnitti huomiota koskemattomuuden loukkauksiin ja syytteiden takautuvaan epämääräisyyteen. Lopulliset tuomiot valtiopetoksen valmistelusta tai avunannosta siihen perusteltiin muun muassa sitoutumisena Kominternin päätöksiin. Rikokseksi katsottiin pelkkä toimi tai asema puolueessa. Vangitut kansanedustajat olivat Väinö Adolf Hannula, Antti Johannes Kaarna, Kalle Toivo Aronen, Ville Wainio, Pekka Kemppi ja August Koivisto. Ks. heidän matrikkelitiedot eduskunnan ylläpitämästä verkkopalvelusta.
139 EOAK 1923 s. 26.
140 Tämä ilmenee EOAK 1928, s. 11.
141 EOAK 1928 s. 11–12.
142 EOAK 1926 s. 8–9.
143 EOAK 1929 s. 14–16.
144 EOAK 1930 s. 7–8.
145 Metafora Kostiainen 2018, joka vetää yhteen vuoden 1930 poliittisen ja oikeudellisen kontekstin ja analysoi tasavallan suojelulain säätämisen poliittista diskurssia.
146 EOAK 1930 s. 21.
147 Siltala 1985 s. 79–: käsillä oli ”Lapuan kesä”. Silvennoinen – Tikka – Roselius 2016 s. 183, Salminen 2016 s. 59. Silvennoinen – Tikka – Roselius 2016 katsovat s. 163–167, että Lapuan liike siirtyi maaliskuussa 1930 ”väkivallan ja kumouksen tielle”. Kesäkuusta 1930 alkoi sen harjoittaman poliittisen terrorin huippukausi, joka päättyi lokakuussa 1930 K. J. Ståhlbergin kyydityksen aiheuttamaan yleisen mielipiteen voimakkaaseen kääntymiseen.
148 Kuvaus Vaasan tapahtumista sisältyy aihepiirin klassikkoteokseen Siltala 1985 s. 74–78. Ks. myös Salminen 2016 s. 66.
149 Tapahtumista ks. Siltala 1985 s. 86–90.
150 EOAK 1930 s. 8–10.
151 EOAK 1930 s. 10.
152 EOAK 1932 s. 10–12.
153 EOAK 1933 s. 67–68. Johansson tuomittiin kihlakunnanoikeudessa 50:een päiväsakkoon mainittuaan mm., että hallituksessa oli ”miehiä, joiden oikea paikka oli kuritushuone”.
154 EOAK 1933 s. 29–31. Etsivän keskuspoliisin päällikkö Esko Riekki ylitti toimivaltansa hajottaessaan kokouksen, vaikka se olikin kommunistien ohjeiden mukaan suunniteltu ja järjestetty. Saatettu Riekin tietoon, ei muita toimenpiteitä.
155 EOAK 1933 s. 59–61.
156 EOAK 1933 s. 71–74.
157 EOAK 1934 s. 17–18.
158 EOAK 1935 s. 56–57.
159 Suomen jääkärien elämänkerrasto 1938 s. 307–308.
160 Ekberg 1991 s. 189–190. Myöhemmin Kohonen määrättiin Kalstan tavoin palvelukseen talvi- ja jatkosodassa. Myös heidän kansallis*sosialist*inen toimintansa aktivoitui uudelleen vuosiksi 1941 ja 1942.
161 EOAK 1935 s. 56– 57.
162 Okkonen – Laamanen 2018.
163 Kekkonen 1998 s. 66–77, jossa porvarilliseen laillisuusrintamaan luetaan yhteiskunnan keskiryhmät: maalaisliitto, ruotsalaiset ja edistyspuolue.
164 Kekkonen 1998 s. 82–87.
165 EOAK 1940 s. 16 otsikkoa mukaillen. Vastaava kantelu ratkaistiin myös vuonna 1941, EOAK 1941 s. 18–20.
166 EOAK 1940 s. 38–39.
167 EOAK 1940 s. 41.
168 EOAK 1940 s. 47–48.
169 EOAK 1941 s. 49–50.
170 EOAK 1944 s. 18–19.
171 EOAK 1943 s. 13–14.
172 Esim. kysymys eläkkeellä olevan, palvelukseen kutsutun upseerin oikeudesta päivärahaan (eversti, asevarikon päällikkö) EOAK 1941 s. 36–38. Kysymys sotapalvelukseen kutsutun liikevaihtoverolaitoksen toimenhaltijan palkkaeduista EOAK 1941 s. 38–40. Kysymys palkan suorittamisesta asevelvollisena sotapalvelukseen kutsutulle valtion ylimääräisen, päätoimeksi katsottavan toimen haltijalle EOAK 1942 s. 23–25.
173 EOAK 1944 s. 13–14.
174 EOAK 1945 s. 42–43.
175 EOAK 1943 s. 11–12, 38–39.
176 EOAK 1940 s. 49–50.
177 EOAK 1941 s. 30. Ks. myös Salminen 2016 s. 84, 107–.
178 Salminen 2016 s. 109.
179 Näre 2008 s. 249–301. Sattumaa on, että Näreen artikkelin keskushenkilö on Nestori Parkkari, jonka vangitsemista ja vankien kohtelua koskevan kantelun EOA käsitteli vuonna 1941.
180 Ks. Susanna Reinbothin kirjoitus tässä teoksessa, jossa viitataan Hakkilan 18.8.1941 *Uusi Suomi* -lehdessä julkaistuun puheeseen.
181 Näre 2008 s. 259–260.
182 Pajuoja - Pölönen 2011 s. 143–146, Pekurisen elämästä ja viime vaiheista esim. Lindstedt 1995 ja Salminen 2016 63–64, 124–126.
183 Pajuoja - Pölönen 2011 s. 145.
184 Ks. Laine 1982 s. 116–125.
185 Hyytiä 2008 s. 70–72, 5–6. Päämajan lainopillisena avustajana toimi professori Veli Merikoski.
186 EOAK 1942 s. 43–44.
187 Otto 2008 ja Westerlund 2008a muut artikkelit.
188 Westerlund 2008a. Westerlund 2008b on kattava kokonaisesitys Saksan vankileireistä Suomessa. Ks. myös Silvennoinen 2008, jossa s. 221–222 viitattu tilannekatsaus osoittaa Suomen ja Saksan välisen turvallisuuspoliisiviranomaisten saumattoman yhteistyön ja tietoisuuden sotavankien tappamisesta tuomiotta.
189 Hentilä 2009 s. 348, joka pohtii myös C. G. E. Mannerheimin johtaman Suomen punaisen ristin motivaatiota ilmoittaa Punaisen ristin keskuskomitealle sotavankileirien ravintotilanteen heikkenemisestä vasta maaliskuussa 1942.
190 Ks. Lindstedt 1999.
191 Lindstedt 2019.
192 Mia Korpiola on tarkastellut korkeinta oikeutta koskevassa tutkimuksessaan erilaisia sodan aikana tapahtuneita ja maton alle lakaistuja väkivaltatapauksia. Korpiola 2018 s. 109 on katsonut, että niiden vajavainen ja vastahakoinen tulkinta antaisi aihetta kutsua Suomea ”valkoisen hämärän maaksi” aina toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Marko Tikka on kuvannut termillä sisällissodan jälkeistä Suomea.
193 Pajuoja – Pölönen 2011 s. 141–142.
194 EOAK 1920 s. 28–30.
195 EOAK 1921 s. .
196 Söderhjelm 1952 s. 18–21, myös Söderhjelm JFT 1931.
197 Vuorisjärvi 2019 s. 119–120.
198 Puhakka DL 1929 erit. s. 113–114.
199 Söderhjelm JFT 1931, sitaatti s. 86.
200 Ks. Puhakka kansanedustajamatrikkelissa.
201 Laisaari VY 1949 s. 82.
202 Koskinen – Einonen 2014 s. 118. Lainaus on K. J. Ståhlbergin vuoden 1913 perusteoksesta Suomen hallinto-oikeus.
203 Laitinen – Michelsen – Virtanen 1985 s. 45.
204 EOAK 1923 s. 33–34.
205 EOAK 1929 s. 13–14
206 Ks. Kettunen 2017 s. 118.
207 Elmgren 2018 s. 228–231.
208 Kähönen 2019 s. 295, 309, 311.
209 EOAK 1932 s. 36–37.
210 EOAK 1945 s. 19–20.
211 Alasuutari 2017 s. 31–33.
212 EOAK 1957 s. 20.
213 Laisaari VY 1949.
214 EOAK 1948 s. 53–54.
215 EOAK 1966 s. 85–87.
216 EOAK 1956 s. 77.
217 EOAK 1962 s. 90–91.
218 EOAK 1968 s. 74–75.
219 EOAK 1962 s. 43–44.
220 EOAK 1946 s. 3.
221 EOAK 1946 s. 3.
222 Kuuskoskea on eduskuntakeskustelussa kutsuttu kokoomuslaiseksi, ks. Hidén 1970 s. 56. Kuuskoski oli kuitenkin etenkin Urho Kekkosen läheinen kumppani ja maalaisliiton taustavaikuttaja, ks. Halila.
223 Hidén 1970 s. 52–55.
224 Kastari 1977 s. 244–246.
225 Kuusikko 2012.
226 EOAK 1946 s. 31–32.
227 EOAK 1947 s. 36–38.
228 EOAK 1950 s. 30–31.
229 EOAK 1946 s. 20.
230 EOAK 1960 s. 21–22.
231 EOAK 1961 s. 21.
232 EOAK 1961 s. 21–22.
233 EOAK 1962 s. 9–10.

234 EOAK 1962 s. 9–10, vuodelta 1963 s. 9–11, vuodelta 1964 s. 9–10, vuodelta 1966 s. 11.
235 EOAK 1966 s. 11.
236 EOAK 1946 s. 73.
237 EOAK 1952 s. 45.
238 EOAK 1947 s. 63.
239 EOAK 1952 s. 69.
240 EOAK 1954 ss. 65 – .
241 EOAK 1951 s. 43.
242 EOAK 1955 s. 73.
243 EOAK 1962 s. 92–95.
244 EOAK 1962 s. 92–95.
245 EOAK 1962 s. 92–95.
246 EOAK 1962 s. 93.
247 EOAK 1962 s. 96–97.
248 EOAK 1962 s. 94–95.
249 EOAK 1963 s. 9.
250 EOAK 1946 s. 47–56.
251 EOAK 1947 s. 42–48.
252 EOAK 1947 s. 42–48.
253 EOAK 1953 s. 37.
254 EOAK 1957 s. 28–30.
255 EOAK 1959 s. 76.
256 EOAK 1961 s. 75.
257 Laitinen 1981 s. 210–211.
258 Anttila 1981 s. 341–350.
259 Laitinen 1981 s. 218.
260 EOAK 1946 s. 29–30.
261 EOAK 1946 s. 30–31.
262 EOAK 1946 s. 78–82.
263 EOAK 1947 s. 26–29.
264 EOAK 1948 s. 39.
265 Esim. EOAK 1953 s. 59–61.
266 EOAK 1954 s. 42.
267 EOAK 1956 s. 21.
268 EOAK 1960 s. 72–73.
269 EOAK 1960 s. 73–74.
270 EOAK 1953 s. 58.
271 EOAK 1954 s. 23.
272 EOAK 1956 s. 66–67.
273 EOAK 1952 s. 43–44.
274 EOAK 1954 s. 40–41.
275 Hallituksen esitys Eduskunnalle kastroimislaiksi (HE 58/1948 vp).
276 EOAK 1951 s. 45.
277 EOAK 1953 s. 56–61.
278 EOAK 1952 s. 52–53.
279 EOAK 1953 s. 60.
280 EOAK 1955 s. 21. Muita lakeja olivat köyhäinhoitolaki, alkoholistilaki ja sukupuolitautilaki.
281 EOAK 1955 s. 22–24.
282 ”Jos elatusapu on maksettu, ehdonalaisesti vapautettu pääsee tosin vapaalle jalalle, mutta se seikka, että vapauden menetyksen alkuperäinen tarkoitus, elatusavun periminen, on maksun tapahtuessa hävinnyt, ei estä irtolaisvalvonnan jatkumista irtolaislaissa määrättyjen kolmen vuoden ajan.” EOAK 1960 s. 24.
283 EOAK 1960 s. 24–25.
284 EOAK 1961 s. 24–28.
285 EOAK 1961 s. 81–82.
286 EOAK 1962 s. 47–48.
287 EOAK 1962 s. 49–50.
288 EOAK 1962 s. 47–48.
289 EOAK 1962 s. 85–86.
290 EOAK 1962 s. 53–54.
291 EOAK 1968 s. 57–58.
292 EOAK 1968 s. 68–69.
293 EOAK 1968 s. 69–70.
294 EOAK 1947 s. 48.
295 EOAK 1948 s. 48: pälkäneläisen konstaapelin saama rangaistus virkaa toimitettaessa tehdystä lievästä pahoinpitelystä oli viisitoista 50 markan suuruista päiväsakkoa. EOAK 1949 s. 34–35: Loimaan nimismiespiirin konstaapelia rangaistu viiteenkymmeneen 50 markan päiväsakkoon.
296 EOAK 1953 s. 47.
297 EOAK 1956 s. 49–50.
298 EOAK 1962 s. 35.
299 EOAK 1963 s. 42–43.
300 EOAK 1963 s. 21–22.
301 EOAK 1961 s. 34–35, 75–76.
302 EOAK 1964 s. 35.
303 EOAK 1964 s. 36, 42–42.
304 EOAK 1966 s. 37.
305 EOAK 1967 s. 43.
306 EOAK 1966 s. 17.
307 Sinisalo 1971 s. 14–18, KM 16/1986, s. 355. Ks. myös Kostiainen 2018 s. 372.
308 EOAK 1969 s. 58.
309 EOAK 1969 s. 53–54.
310 EOAK 1948 s. 36.
311 EOAK 1945 s. 4.
312 EOAK 1946 ss. 6–.
313 EOAK 1948 s. 4, EOAK 1949 s. 4.
314 EOAK 1950 s. 4.
315 EOAK 1946 ss. 57–58.
316 EOAK 1946 s. 61–63.
317 EOAK 1947 s. 44–46.
318 EOAK 1947 s. 51.
319 EOAK 1949 s. 36–39.
320 EOAK 1948 s. 34–35.
321 EOAK 1949 s. 34.
322 Tontti 1998, joka on henkilöhistoriallinen katsaus Brusiinista.
323 EOAK 1947 s. 56–57.
324 Kuusikko 2012 s. 188.
325 Eduskunnan kommunistivähemmistö toki piti EOA:n toimia harkitsemattomina. Ks. esim. Kuusikko 2012 s. 190, joka kuvaa kertomuksen käsittelyä perustuslakivaliokunnassa.
326 EOAK 1948 s. 53.
327 EOAK 1951 s. 42.
328 EOAK 1949 s. 44.
329 EOAK 1949.
330 EOAK 1951 s. 17, 19–21.
331 EOAK 1951 s. 17–19.
332 EOAK 1951 s. 24–27.
333 EOAK 1953 s. 45–47.
334 EOAK 1952 s. 27–43.
335 EOAK 1954 s. 48–49.
336 EOAK 1953 s. 21–22.
337 EOAK 1953 s. 22.
338 EOAK 1953 s. 22.
339 EOAK 1955 s. 68–69.
340 EOAK 1954 s. 48.
341 EOAK 1956 s. 27–28.
342 EOAK 1959 s. 62–.
343 EOAK 1960 s. 47–49.
344 EOAK 1961 s. 44–67.
345 EOAK 1963 s. 55–.
346 EOAK 1969 s. 34–40, EOAK 1971 s. 23–24.
347 EOAK 1963 s. 50–51.
348 EOAK 1963 s. 71–73.
349 EOAK 1966 s. 56–60.
350 Scheinin 1991 s. 266. Tieto perustuu Merja Karin julkaisemattomaan pro gradu tutkielmaan vuodelta 1979.
351 EOAK 1963 s. 78–79.
352 EOAK 1962 s. 83–84.
353 EOAK 1962 s. 83–84.
354 EOAK 1964 s. 99–101.
355 EOAK 1966 s. 63–68.
356 EOAK 1966 s. 81–82.
357 EOAK 1968 s. 21–25.
358 Scheinin 1991 s. 270 mainitsee tämän ensimmäisenä oikeusasiamiehen ratkaisuna, jossa perus- tai ihmisoikeusnormille on annettu sääntövaikutus.
359 EOAK 1969 s. 65–68.
360 EOAK 1969 s. 92–97.
361 Paavilainen 2012 s. 261–275.
362 EOAK 1968 s. 69–70.
363 EOAK 1969 s. 86–87.
364 EOAK 1969 s. 70 sisältää sovelletun koulujärjestyksen kohdan: ”Jos useat tahi kaikki oppilaat jossakin luokassa tahi koko oppilaitoksessa sanovat olevansa yhtä syylliset tehtyyn rikostyöhön taikka vastahakoisuudesta eivät tahdo antaa sen toimeenpanijaa ilmi, niin opettajakunta, sen tiedon mukaan kuin sillä ennestään on kunkin oppilaan luonteesta ja olotavasta, rangaistakoon yhtä tai useampaa asianhaarain mukaan.”.
365 EOAK 1969 s. 68–70.
366 Ks. Kärenlampi 1999, erit. s. 109–110, EOAK 1969 s. 69.
367 Kekkonen 1998 s. 111–116.
368 Tuori 1990 s. 143.
369 Merikoski 1968 s. 53–54.
370 Merikoski 1968 s. 79.
371 Merikoski 1968 s. 91 – 93.
372 Merikoski 1968 s. 83–84.
373 Van Aerschot 1996 s. 222–226.
374 Paavilainen 2012 s. 261–275.
375 EOAK 1965 s. 13–14.
376 EOAK 1965 s. 14–15.
377 Vehmas 2005, erit s. 79, 109.
378 Tikka – Eilola 2014 s. 196–197. Lainaus on Tauno Tirkkosen kirjoituksesta vuoden 1958 Oma maa -kirjassa.
379 Söderhjelm 1952 s. 23.
380 Kuusikko 2011 s. 131.
381 EOAK 1968 s. 71.
382 Kastari LM 1970 s. 716.
383 Kastari LM 1962 s. 360–361.
384 Kastari LM 1962. s. 357.
385 Alasuutari 2017 s. 143–150, 310–318.
386 Kastari LM 1970 s. 717.
387 Tuori 1990 s. 142–144.
388 Ratkaisun merkityksestä tarkemmin Nieminen 2009 s. 14–17.
389 EOAK 1969 s. 13.
390 EOAK 1968 s. 71–72.
391 Salojärvi 2019, erit. s. 170.
392 Laitinen ym. 1985 s. 45.
393 Hidén 1970 s. 70–71 ja matrikkelitiedot s. 378–379.
394 Ks. Jokisipilä 2018, erit. s. 115, 125.
395 Hidén JFT 1967 s. 376: ” Suhtautumisen muuttuminen ei yleensäkään pysähdy tietyn mallin käyttöön ottamiseen eikä kehitys … varmasti ole päättynyt 1960-luvulla, jolloin muotokuvaa alkaa hallita kansalaisen oikeuksien suojelijan tehtävänsä tunteva olemus”.
396 Hidén 1970 s. 228.
397 Hidén 1970 s. 228.
398 Hidén 1970 s. 229.

399 Hidén 1970 s. 229.
400 Tuori 1990 s. 143–144, joka viittaa Hidénin vuoden 1969 kirjoitukseen JFT:ssä.
401 Nieminen 2009 erit. s. 14.
402 Tuori 1990 s. 142–143. Nieminen 2009 s. 21 on puolestaan katsonut lainsäädännön saavutukset lopulta varsin vähäisiksi.
403 Kari 2018b erit. s. 302–303 sekä sama teos monin kohdin.
404 EOAK 1971 s. 55–56. Kuusikko 2011 s. 131 on pannut merkille 1960- ja 1970-lukujen vaihteen pyrkimyksen politisoida oikeusasiamiehen toiminta ja harjoittaa politiikkaa sen kautta.
405 EOAK 1981 s. 97–98.
406 EOAK 1977 s. 110–112.
407 EOAK 1983 s. 123.
408 EOAK 1972 s. 34–37. Itse asiassa OA Ståhlberg antoi Sotilaspiirin päällikölle ja esittelijänä toimineelle asevelvollisuusasiaintoimiston päällikön sijaiselle vakavan huomautuksen sekä huomautuksen puolustusministerille ja esittelijänä toimineelle vanhemmalle hallitussihteerille.
409 EOAK 1974 s. 28
410 EOAK 1972 s. 9. Ks. myös lausunto asiasta EOAK 1970 s. 13–15.
411 EOAK 1972 s. 9–10.
412 EOAK 1978 s. 15.
413 Aarnio 1988 s. 50.
414 Lehtimaja 1990 s. 96.
415 Kastari 1977 s. 237. Kastari jäljittää huomautuksen historialliset juuret prokuraattorin vuoden 1812 ohjesääntöön, jossa tämän sallittiin tehdä huomautuksia senaatin istunnoissa.
416 Aarnio 1988 s. 24.
417 Aalto LM 1986 s. 654.
418 Aalto LM 1986 s. 653. Virkasyytemahdollisuus, kurinpitomenettelyn vireillepano, huomautus, kritiikin esittäminen, esityksen tekeminen lakien tai säännösten muuttamisesta.
419 EOAK 1970 s. 33–45.
420 EOAK 1970 s. 22.
421 EOAK 1971 s. 17.
422 EOAK 1977 s. 29, 32.
423 EOAK 1978 s. 33.
424 EOAK 1981 s. 41–42.
425 EOAK 1974 s. 28, EOAK 1977 s. 32–33.
426 EOAK 1987 s. 68–60.
427 EOAK 1973 s. 30–34.
428 EOAK 1979 s. 38–39.
429 EOAK 1976 s. 22.
430 EOAK 1976 s. 45–51.
431 EOAK 1979 s. 49.
432 EOAK 1988 s. 37.
433 EOAK 1981 s. 109–110.
434 EOAK 1981 s. 110.
435 Laitinen 1981 s. 219–220.
436 Andersson 1978 s. 212, 220, 229
437 EOAK 1975 s. 88–89.
438 EOAK 1976 s. 15–16.
439 EOAK 1971 s. 18.
440 EOAK 1971 s. 18.
441 EOAK 1976 s. 32.
442 EOAK 1977 s. 36–41.
443 EOAK 1978 s. 40–41.
444 EOAK 1983 s. 145, EOAK 1984 s. 162.
445 EOAK 1985 s. 206.
446 Andersson 1978 s. 220–229.
447 EOAK 1970 s. 30–33.
448 EOAK 1971 s. 23–39.
449 EOAK 1971 s. 25.
450 EOAK 1971 s. 25.
451 EOAK 1971 s. 36.
452 EOAK 1971 s. 37–39. Kuopion poliisimestari tuomittiin hovioikeudessa varoitukseen, mutta korkein oikeus hylkäsi syytteen ja vapautti Majasen rangaistuksesta. Se katsoi selvitetyksi, että poliisimestari oli suullisesti ilmoittanut, ettei mielenosoituksille tarvittu lupaa ja evännyt vain luvan julisteiden esittämiseen.
453 EOAK 1971 s. 39–40.
454 EOAK 1971 s. 38, 11.
455 EOAK 1971 s. 67.
456 EOAK 1979 s. 65–66.
457 EOAK 1973 s. 49–57.
458 EOAK 1975 s. 53–54.
459 EOAK 1975 s. 56.
460 EOAK 1975 s. 53–55.
461 EOAK 1976 s. 38.
462 EOAK 1979 s. 51–54.
463 EOAK 1980 s. 75–76.
464 EOAK 1983 s. 113–120.
465 EOAK 1974 s. 32.
466 EOAK 1978 s. 33–35.
467 EOAK 1979 s. 21–22, 158
468 EOAK 1987 s. 83–85.
469 EOAK 1987 s. 66.
470 EOAK 1988 s. 68–81.
471 Kostiainen 2018 s. 375–376.
472 Esim. EOAK 1978 s. 137.
473 EOAK 1983 s. 133–134.
474 EOAK 1978 s. 16.
475 EOAK 1977 s. 115.
476 EOAK 1971 s. 66–69.
477 EOAK 1972 s. 62–66.
478 EOAK 1971 s. 68–69.
479 EOAK 1973 s. 130.
480 EOAK 1976 s. 129.
481 Esim. EOAK 1981 s. 113.
482 EOAK 1983 s. 16.
483 Valvontamatkoja tehtiin ainakin vuosina 1975, 1977, 1979 ja 1985. EOAK 1977 s. 115, EOAK 1979 s. 186, EOAK 1985 s. 199.
484 EOAK 1982 s. 190.
485 EOAK 1976 s. 113.
486 EOAK 1981 s. 99.
487 EOAK 1981 s. 112.
488 EOAK 1984 s. 158.
489 EOAK 1985 s. 186.
490 EOAK 1984 s. 147.
491 Ilmiötä esittelevän Rowat 1973 teoksen nimi on ”The Ombudsman Plan. Essays of the Worldwide Spread of an Idea”.
492 Kastari LM 1970 s. 719, 723–724.
493 Kastari LM 1962 s. 351.
494 Rowat 1973 s. 25.
495 Gellhorn 1966 s. 87–90. Gellhorn kritisoi värikkäästi s. 87: ”Neither the Ombudsman nor the Chancellor has sprung quickly to the defence of basic rights in time of trouble since Finland achieved independence. Both of them have become righteously wrathful about a person’s being fined a penny more than the permitted maximum or being detained in jail an extra day because the jailer has misread the calendar. Nobody, however, recalls their taking an unpopular stand in defence of larger civil liberties when these have been under heavy pressure, as unfortunately they have been more than once.”
496 Oikeusasiamiesinstituution kehittämiskomitean mietintö. Ehdotus oikeusasiamiesinstituution kehittämisestä. (KM 1970:B 13).
497 Oikeusasiamiestoimikunnan mietintö (KM 1975:41).
498 Serota 1983 s. 28.
499 Viittaan tällä tunnettuun Urho Kaleva Kekkosen syntymäpäivähaastatteluun vuonna 1970, ks. esim. Kekkonen 1998 s. 112–114.
500 Aarnio 1988 s. 54–55.
501 Kastari 1977 s. 230.
502 Koskinen 1989 s. 105.
503 EOAK 1978 s. 123–124.
504 EOAK 1978 s. 131.
505 EOAK 1980 s. 44, 60–61.
506 EOAK 1979 s. 167 168.
507 Scheinin 1991 s. 267.
508 EOAK 1983 s. 114–115, Paunio 2004 s. 267.
509 EOAK 1986 s. 41–45.
510 Aihetta on käsitellyt tuoreeltaan esimerkiksi Koskinen 1990 ja sittemmin Paunio 2004.
511 EOAK 1987 s. 30–31.
512 Vuoden 1987 kirjeen merkityksestä ovat kirjoittaneet esimerkiksi Scheinin 1991, Rosas 1995 ja Paunio 2004.
513 EOAK 1988 s. 74–75.
514 Scheinin 1991 s. 270.
515 EOAK 1988 s. 150–151.
516 EOAK 1988 s. 158–160.
517 EOAK 1988 s. 153–155.
518 EOAK 1988 s. 162.
519 EOAK 1988 s. 155.
520 EOAK 1989 s. 47–52.
521 EOAK 1989 s. 54–68.
522 Helminen – Lång 1987 s. 9. Ihmisoikeuskeskustelun heräämistä on käsitellyt tämän käsikirjoituksen valmistuessa ilmestynyt Salojärvi 2020 (erit. s. 165–263, The Establishment of Rights Discourse. From the Stalemate of the 1980’s to the Reform of Constitutional Rights in 1995).
523 Koskinen 1989 s. 113.
524 Koskinen 1990 s 71.
525 Scheinin 1991 s. 267–269, 279–273.
526 Koskinen 1990 s. 77.
527 Scheinin 1991 s. 267–268, Rosas 1995 s. 75–76.
528 Rosas 1995 s. 77.
529 Kastari LM 1970 s. 723.
530 Andersson 1978 s. 222.
531 Ks. poliittisista taustoista muut kirjoitukset tässä teoksessa: Heinonen ja Söderman olivat SDP:n jäseniä ja Koskinen ollut Kokoomuksen kunnallisvaaliehdokas. Myös muiden taustoista esitettiin arvioita.
532 Kastari 1977 s. 246–247.
533 Koskinen 1990 s. 73. Ks. tarkemmin Lindstedt tässä teoksessa.
534 EOAK 1985 s. 19.
535 EOAK 1983 s. 120–123.
536 Kuusikko 2011 s. 551, erit. alaviite 107.
537 Eduskunnan oikeusasiamies 1977 s. 5–6.
538 Aalto 1986 s. 649.
539 EOAK 1985 s. 18.
540 Heinonen 1989 s. 110–111.
541 Lehtimaja 1990 s. 94 nostaa Heinosen pioneerin rooliin.
542 Hidén 1970 s. 228–229.
543 Alasuutari 2017 s. 32. Yhtäältä Alasuutari ei käytä kolmannen tasavallan käsitettä ja jättää vastaamatta suoraan s. 387 kysymykseen siitä, ”onko suomalainen hallitsemisen tapa muuttunut siinä määrin , että voitaisiin puhua kolmannesta tasavallasta”. Toisaalta hän mainitsee s. 32 toisen tasavallan aikakauden päättyneen 1990-luvun puoliväliin mennessä. Mielestäni oikeuskulttuurissa 1980-luvulla ja 1990-luvun alussa tapahtunut murrosvaihe johti nykyiseen järjestykseen, joka poikkeaa huomattavasti vanhasta. Myös niin poliittinen järjestelmä ja ulkopoliittinen tilanne kuin

suomalainen yhteiskunta ja kulttuuri laajemminkin vaikuttaisivat olevan erilaista kuin vielä 1990-luvulla – katson kolmannen tasavallan käsitteen käytön hyvinkin perustelluksi ja analyysin kannalta hyödylliseksi.

544 Lehtimaja 1990 s. 93–94.
545 Ks. Pellonpää 1990, joka on hyvä katsaus implementaatiovaiheeseen.
546 Scheinin 1990 s. 36–38 osoittaa ylimpien tuomioistuinten hitaan syttymisen ihmisoikeussopimusten soveltamiselle (toisin kuin monen muun oikeudenalan kansainvälisten sopimusten soveltamiselle). Scheinin viittaa myös presidentti Hallbergin vuoden 1985 artikkeliin ihmisoikeuksista hallinto-oikeudellisessa lainkäytössä.
547 EOAK 2001 s. 18–20.
548 EOAK 2001 s. 26–28.
549 Kuusikko 2011 s. 212–241.
550 EOAK 1990 s. 17.
551 Esteellisyyssäännösten kehittäminen. Kertomus Eduskunnalle (K 13/1993 vp).
552 Lapsi, perheväkivalta ja viranomaisten vastuu : oikeusasiamiehen erilliskertomus eduskunnalle (K 1/2006 vp).
553 EOAK 1995 s. 20.
554 EOAK 1995 s. 13–14.
555 EOAK 1995 s. 23.
556 Arjola-Sarja 2010 s. 86–88.
557 Saraviita 1998 s. 211–215.
558 Saraviita 1998 s. 226–227.
559 EOAK 1995 s. 14–15.
560 EOAK s. 27.
561 EOAK 1996 s. 44.
562 EOAK 1996 s. 44.
563 EOAK 1996 s. 13–15.
564 EOAK 1996 s. 16–17.
565 EOAK 1997 s. 19–22.
566 Paunio 2004 s. 270–271, joka viittaa myös siihen asti TSS-oikeuksien luonnetta ja asemaa siihen mennessä pohtineeseen oikeuskirjallisuuteen (Viljanen, Sakslin, Tuori ja Hidén).
567 EOAK 1998 s. 27–28.
568 Oikeusasiamiesryhmän osamietintö 1995 s. 8–9.
569 Oikeusasiamiesryhmän mietintö 1996.
570 EOAK 1998 s. 177.
571 EOAK 1999 s. 377.
572 EOAK 2000 s. 31–32.
573 EOAK 2007 s. 17–18.
574 EOAK 2001 s. 83–84.
575 Paunio 2012 s. 53–54.
576 EOAK 2010 s. 24.
577 Paunio 2012 s. 53, EOAK 2014 s. 23.
578 Ks. Keinänen – Määttä 2008.
579 EOAK 2004 s. 13–14. Uudistuksen taustasta ja vaihtoehdoista Nieminen LM 2008.
580 Lempinen – Pohjolainen – Scheinin 2002 s. 71. Myöskään Nieminen LM 2008 s. 389 ei nähnyt muita vaihtoehtoja perusteltuina.
581 EOAK 2010 s. 20.
582 Esim. EOAK 2010 s. 21–22.
583 Paunio 2012 s. 50–52.
584 EOAK 2014 s. 47.
585 Esim. EOAK 2012 s. 22 ja Pirjola 2008.
586 EOAK 2012 s. 23, Paunio 2012 s. 34.
587 EOAK 2015 s. 22–26.
588 Esim. EOAK 2011 s. 20.
589 Ylimpien laillisuusvalvojien tehtävien jako. Työryhmän mietintö. OM 2019:24 erit. s. 32, 41–43.
590 Heinonen – Lavapuro (toim.) 2012 on paras kokonaisesitys murroksesta. Ks. etenkin teoksen johdantoartikkelin s. 7–23.
591 EOAK 1990 s. 14–16.
592 EOAK 1990 s. 14–16.
593 EOAK 1995 s. 13–14.
594 Ks. kokoavasti myös Paunio 2004 s. 267–269.
595 Koskinen LM 1998, erit. s. 973, 977, 980.
596 Paunio 2004 s. 270–275.
597 Lehtimaja LM 1999.
598 Paunio LM 2001.
599 EOAK 2010 s. 30–34.
600 EOAK 2012 s. 22.
601 EOAK 2014 s. 23.
602 EOAK 2000 s. 29.
603 Husa LM 2002.
604 EOAK 1996 s. 75–87.
605 EOAK 1997 s. 91–102.
606 EOAK 1998 s. 96–98.
607 EOAK 1999 s. 112–117.
608 EOAK 1998 s. 24–26.
609 EOAK 2001 s. 26–28.
610 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta (EOAK) 2002 s. 15–17.
611 EOAK 2005 s. 23.
612 EOAK 2006 s. 15–18
613 EOAK 2008 s. 17–20.
614 EOAK 2009 s. 23–26.
615 Mäkipää 2014 erit. s. 22–23.
616 Uotila 2001 on poliisiammattikorkeakoulun poliisipäällystötutkinnon lopputyönä oikeussosiologian metodein tehty selvitys. Se on itsessään osoitus poliisin 1990-luvulla muuttuneesta toimintakulttuurista, pyrkimyksestä kohottaa korkeakoulutuksen avulla poliisihenkilöiden valmiuksia vastaamaan muuttuneita yhteiskunnallisia vaatimuksia. Ks. Jansson 2018.
617 Uotila 2001 s. 38–39, 106–112.
618 Uotila 2001 s. 55–56.
619 Hallituksen esitys Eduskunnalle poliisilaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. (HE 57/1994 vp).
620 EOAK 1999 s. 25–27.
621 EOAK 1999 s. 25–27.
622 EOAK 1999 s. 81–86.
623 EOAK 2002 s. 60.
624 EOAK 2002 s. 65–66.
625 EOAK 2005 s. 84.
626 Niemi – de Godzinsky 2009 s. 103–104.
627 EOAK 2003 s. 89.
628 EOAK 2010 s. 37.
629 Hidén 2000 s. 61.
630 Nieminen 2018 s. 175.
631 EOAK 2018 s. 119.
632 EOAK 2018 s. 120.
633 EOAK 2014 s. 23.
634 EOAK 1990 s. 13.
635 EOAK 1994 s. 13–14.
636 Nieminen LM 2008 s. 379.
637 Maininnat Mylly – Hidén – Honka-Hallila 2006 s. 44 juridiikan kuvauksen yhteydessä ja s. 161 valtakunnanoikeuteen edenneen salaputkijutun yhteydessä. Vertailun vuoksi voidaan todeta että esimerkiksi Suomen pankki, joka ennen vuonna 1998 annettua laki Suomen pankista (214/1998) toimi ”eduskunnan takuulla ja hoidossa sekä eduskunnan valitsemain valtuusmiesten valvonnan alaisena”, mainitaan teossarjan viidessä kohdassa kolmessa eri osassa. Kansaneläkelaitos, joka voimassaolevan lain (731/2001) 1 § mukaan ”on itsenäinen julkisoikeudellinen laitos, jonka hallintoa ja toimintaa valvovat eduskunnan valitsemat valtuutetut”, mainitaan seitsemässä kohdassa.
638 Raunio – Wiberg 2014. Myöskään Suomen pankkia tai Kansaneläkelaitosta ei käsitellä.
639 Kuusikko LM 2014 s. 11–13.
640 Saaritsa 2019 s. 50.
641 Hidén JFT 1967 s. 376.
642 Viljanen 1986 s. 224–227, 246.
643 Viljanen 1986 s. 239 demonstroi asian hienolla tavalla siteeraamalla Rafael Erichin vuoden 1924 valtio-oikeuden oppikirjaa.
644 Huomattavin kotimainen tutkimus tästä on Määttä & Keinänen 2007.
645 Koskinen 1997 s. 131.
646 EOAK 2004 s. 11.
647 Meinander 2018 s. 14–16.
648 Häkkinen, 2016 s. 139.
649 Paunio 2012 s. 42–43.
650 EOAK 2018 s. 121.
651 EOAK 2017 s. 34.
652 EOAK 2015 s. 26.
653 EOAK 2018 s. 19–22.
654 EOAK 2015 s 22.
655 EOAK 2015 s. 26.
656 EOAK 2015 s. 31.
657 Esim. Nieminen 2018, Lindstedtin kirjoitus tässä teoksessa. Kansanedustaja ja entinen oikeusasiamies Jacob Söderman esitti ihmisoikeuskeskusta perustavan lainsäädännön käsittelyn yhteydessä vuonna 2010 voimakasta kritiikkiä pohjoismaista oikeusasiamiesinstituutiota kohtaan. Hänen mukaansa suomalainen oikeusasiamiesinstituutio ei välittänyt kantelijoista. Ks. Kuusikko 2011 s. 150–151. Näen tämänkin eduskunnan täysistuntopuheenvuoron enemmin kritiikkinä lainsäätäjää ja ehkä yleisemmin suomalaista oikeuskulttuuria, kuin oikeusasiamiesinstituutiota kohtaan.
658 Tästä esimerkkinä on esimerkiksi kesäkuussa 2019 mietintönsä antanut ylimpien laillisuusvalvojien tehtävien jakoa käsitellyt työryhmä, OM 2019:24.
659 Ombudsman institutions in Europe - the need for a set of common standards (doc. 14953).
660 Principles on the Protection and Promotion of the Ombudsman Institution adopted by Venice Commission (March 2019), päätös 2301 (2019).
661 ”19. Following an investigation, the Ombudsman shall preferably have the power to challenge the constitutionality of laws and regulations or general administrative acts.
The Ombudsman shall preferably be entitled to intervene before relevant adjudicatory bodies and courts.”

Jukka Lindstedt

EDUSKUNNAN JA OIKEUSASIAMIEHEN VÄLISET SUHTEET

1 Hidén 1970, s. 51.
2 Lähes poikkeuksetta kannanotto on ollut perustuslakivaliokunnan mietinnön mukainen.
3 Nieminen 2012.
4 Hidén 1995, s. 18.
5 Kuusikko 2011, s. 174; Pajuoja – Pölönen 2011, s. 195.
6 Hidén 1970, s. 11–15.
7 Paunio 2010, s. 7.
8 Hidén 1970, s. 302.

9 Pajuoja – Pölönen 2011, s. 91.
10 Kastari 1970, s. 710.
11 Pajuoja – Pölönen 2011, s. 95–96.
12 Inha 1997, s. 211–214.
13 Söderhjelm 1931, s. 72–73.
14 Puhakka 1929, s. 110–111.
15 Kastari 1977, s. 243.
16 Kastari 1977, s. 243. Ilmoituksessa eduskunnalle toimenpiteistä, joihin hallitus oli ryhtynyt eduskunnan päätösten toteuttamiseksi, oli jo vuonna 1946 432 kohtaa, vastaavan luvun ollessa vuonna 1920 97. Näin huolimatta yllä mainitusta oikeusasiamiehen johtosäännön muutoksesta vuonna 1929 ja siitä seuranneesta aiempaa suppeammasta ilmoitusvelvollisuudesta. Laisaari 1948–1949, s. 88.
17 Eduskunnan perustuslakivaliokunnan mietintö (jäljempänä PeVM) 18/1926 vp.
18 PeVM 43/1977 vp.
19 Kuusikko 2011, s. 131–132.
20 Hidén 1970, s. 302.
21 Söderman 1995, s. 7.
22 Hidén 1970, s. 23–28; Kuusikko 2011, s. 153–158.
23 Oikeusasiamiestyöryhmän mietintö 1996, s. 50.
24 Oikeusasiamiestyöryhmän mietintö 1996, s. 51.
25 Eduskunnan puhemiesneuvoston ehdotus 1/1999 vp.
26 Perustuslakivaliokunnan pöytäkirja 19/2018 vp (14.3.2018).
27 Hidén 1970, s. 53, 367–369.
28 Vuosina 1930–1931 oli oikeusasiamiehenä uudelleen Hugo Lilius.
29 Hidén 1970, s. 51–56; Kuusikko 2011, s. 156–157; Pajuoja – Pölönen 2011, s. 102–103, 114, 156–160, 171. Kastarin kuulumisesta Kekkosen lähipiiriin esim. Jyränki 1990, s. 19.
30 Seppinen 2009, s. 133. Sen sijaan eräässä sanomalehtipakinassa vuonna 1969 Leskisen arveltiin olevan sosiaalidemokraatti. Hidén 1970, s. 57, alav. 45.
31 1971 vp, pöytäkirjat II, s. 2933–2934. – Käytettävissäni ovat olleet eduskunnan täysistuntojen painetut ja sidotut pöytäkirjat vuoteen 2014 asti. Siihen asti olen viitannut pöytäkirjoihin niiden painetussa muodossa. Vuoden 2015 pöytäkirjoista alkaen olen viitannut pöytäkirjoihin niiden sähköisessä muodossa.
32 Seppinen 2009, s. 181.
33 Hidén 1970, 53.
34 Söderman on itse arvellut valintansa olleen paketoitu niin, että Seppo Tiitinen valitaan suojelupoliisin päällikön tehtävästä eduskunnan pääsihteeriksi, jos keskustapuolue äänestää Södermania oikeusasiamieheksi. Saari 2014, s. 216–217. Tässä muistikuvassa on se epätarkkuus, että Tiitinen tuli vuonna 1990 ensin eduskunnan apulaispääsihteeriksi, tosin varsin pian sen jälkeen pääsihteeriksi.
35 Etelä-Suomen Sanomat 26.11.1971.
36 Jyränki 1990, s. 201–202, 205.
37 Helsingin Sanomat 5.9.1986.
38 Suomen Lakimiehet 2011; Pirkko K. Koskinen (30.9.2019).
39 Koskinen 1997, s. 30.
40 Kuusikko 2011, s. 163–164.
41 Vastaavaa tilaisuutta ei järjestetty valittaessa Paunio apulaisoikeusasiamieheksi (Koskinen 1997, s. 29). Voitaneen arvioida, että Paunion jo tuolloin pitkä virkaura oikeusasiamiehen kanslian eri tehtävissä teki hänen valinnastaan puoluepoliittisesti neutraalin.
42 Numminen 2009, s. 116. Osin toisin Murto (2014), joka korostaa poliittisten virkanimitysten laajuutta ja jatkuvuutta 2010-luvulla. Hänkin (s. 241–247) vaikuttaa silti yhdistävän nykyiset poliittiset nimitykset vain korkeimpien virkojen täyttämisiin.
43 Eduskuntapuolueiden jäsenmäärät Suomessa olivat suurimmillaan 1980-luvulla, minkä jälkeen kaikkien eduskuntapuolueiden jäsenmäärät ovat jatkuvasti pienentyneet niin, että vuonna 2016 ne olivat selvästi alle puolet 1980-luvun lukemista. Virkamiesten puoluejäsenyys on todennäköisesti vähentynyt vastaavasti. Puolueiden jäsenmäärien kehitys … (30.6.2019).
44 Hidén 1970, s. 299.
45 Kastari 1977, s. 245.
46 Heinonen 1989, s. 110.
47 Kirjallinen kysymys 1002/2005 vp.
48 1995 vp, pöytäkirjat 2, s. 1206–1207.
49 Kastari 1977, s. 244.
50 Ståhlberg 1974, s. 4.
51 Koskinen 1997, s. 28.
52 Hidén 1970, s. 56; Pajuoja – Pölönen 2011, s. 156–157.
53 Hidén 1970, s. 47; Kastari 1977, s. 246, alav. 1.
54 Koskinen 1997, s. 126.
55 Koskinen 1997, s. 31.
56 1932 vp, pöytäkirjat III, s. 2882; 1933 vp, pöytäkirjat I, s. 244.
57 Björne 1977, s. 353.
58 1949 vp, pöytäkirjat IV, s. 3324–3329; Hidén 1970, s. 56.
59 1971 vp, pöytäkirjat II, s. 2933–2934. – Virkanimitysasiaan palataan jäljempänä.
60 1977 vp, pöytäkirjat 4, s. 3805–3807.
61 1986 vp, pöytäkirjat 5, s. 4296.
62 1991 vp, pöytäkirjat 2, s. 1842.
63 1996 vp, pöytäkirjat 4, s. 4545–4546.
64 Hidén 1970, s. 112–113. Lähtökohdastaan huolimatta Hidén olisi ollut valmis lukemaan eduskunnan toimielimet oikeusasiamiehen valvonnan alaisiksi laajemmin kuin mitä oikeusasiamies on sittemmin käytännössä tehnyt. Mt. s. 115–124.
65 Sarja 2010, s. 29, 39–40.
66 Tähti 1992.
67 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1981, s. 97–98.
68 PeVM 54/1982 vp.
69 Hidén 1983, s. 271–272.
70 Hidén 1983.
71 Seppinen 2009, s. 163–169.
72 Hidén 1970, s. 58–66.
73 Laki 1222/21.12.1990.
74 HE 1/1998 vp, s. 91.
75 Laki eduskunnan oikeudesta tarkastaa valtioneuvoston jäsenen ja oikeuskanslerin virkatointen lainmukaisuutta 274/25.11.1922, muutettu lailla 1222/21.12.1990 niin, että lain otsikossa ja sisällössä oikeusasiamies, apulaisoikeusasiamies ja varamies rinnastettiin ministereihin.
76 Hidén 1970, s. 285–295; Koskinen 1997, s. 123–126; Kuusikko 2011, s. 366–371. Muuten kuin kertomuksen käsittelyyn liittyen oikeusasiamies oli vuoteen 1970 mennessä käyttänyt täysistunnossa puheenvuoron 13 kertaa (Hidén 1970, s. 294–295). Sen jälkeiseltä ajalta vastaavaa laskelmaa ei liene tehty, mutta tapausten täytyy olla harvinaisia.
77 HE 1/1998 vp, s. 98.
78 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1978, s. 19–20.
79 PeVM 12/1979 vp.
80 Hidén 1970, s. 47–49, 172–173.
81 Hidén 1983, s. 310–311.
82 Kastarin artikkelin käsikirjoitus oli jätetty jo vuonna 1965.
83 Kastari 1977, s. 243–244.
84 Ståhlberg 1974 (perustuu vierailuluentoon vuonna 1973), s. 4. – Ståhlbergin mainitsemasta syytevelvollisuudesta valtakunnanoikeudessa oli säädetty hallitusmuodon 59 §:n 2 momentissa. Nykyisin syytettä valtakunnanoikeudessa ajaisi valtakunnansyyttäjä.
85 Heinonen 1989, s. 110.
86 Nikula 1995, s. 48–49.
87 Koskinen 1997, s. 125.
88 ”The Ombudsman reports to Parliament on his or her activities and observations, but Parliament does not interfere in the individual cases handled by the Ombudsman or give him or her specific assignments.” Parliamentary Ombudsman of Finland 80 Years, 2000, s. 94.
89 Perustuslain 52 §:n 2 momentin mukaan eduskunta voi hyväksyä valitsemilleen toimielimille johtosääntöjä.
90 HE 202/2001 vp, s. 1.
91 Koskisen kirjan ilmestyessä ei siis ollut vielä lakia eduskunnan oikeusasiamiehestä, vaan vain johtosääntö.
92 Koskinen 1997, s. 126.
93 Hidén 1970, s. 51.
94 Heinonen 1989, s. 110.
95 2003 vp, pöytäkirjat 2, s. 1644.
96 2017 vp, pöytäkirja 69/9/14.6.2017.
97 2018 vp, pöytäkirja 69/10/19.6.2018.
98 Jääskeläinen 2016, s. 26.
99 Jääskeläinen 2019, s. 20.
100 ”Det kan ju ge dem en viss goodwill, att de sedan kan berätta hemma, att de varit och talat med JO om saken.” Ståhlberg 1974, s. 11.
101 Koskinen 1997, s. 125.
102 1979 vp, pöytäkirjat 2, s. 1810–1811.
103 1986 vp, pöytäkirjat 1, s. 190–191, 255–256. Myös edellisenä vuonna Skön mainitsi oikeusasiamiehen olleen rivikansanedustajan kannalta monille eläkeläisten ja muiden valitusasioille ainut jatkotoimenpide, josta on saatu apua. 1985 vp, pöytäkirjat 1, s. 290.
104 Talousarvioaloite 9/2000 vp.
105 Talousarvioaloite 9/2001 vp.
106 2001 vp, pöytäkirjat 4, s. 3524 (ed. Marjatta Stenius-Kaukonen, vas); 2006 vp, pöytäkirjat 4, s. 92–93 ja 2009 vp, pöytäkirjat 3, s. 809 (molemmissa ed. Erkki Pulliainen, vihr).
107 Heinonen 1987.
108 2005 vp, pöytäkirjat 3, s. 2774–2775; 2006 vp, pöytäkirjat 3, s. 272–273; 2008 vp, pöytäkirjat 3, s. 349–350.
109 Kirjallinen kysymys 737/1992 vp.
110 Kirjallinen kysymys 1067/2000 vp.
111 Kirjallinen kysymys 1034/2001 vp.
112 Kirjallinen kysymys 1412/2001 vp.
113 Kirjallinen kysymys 87/2010 vp.
114 Kirjallinen kysymys 243/2010 vp.
115 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2018, s. 346–349.
116 Koskinen 1997, s. 125.
117 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2002, s. 29.
118 PeVM 15/1921 vp.
119 PeVM 13/1922 vp.
120 PeVM 13/1922 vp.
121 PeVM 10/1925 vp; Hidén 1970, s. 250–251.
122 PeVM 6/1928 vp.
123 Oikeusasiamiehen voi sanoa tulkinneen säännöksen suojaavan valtiopäivien häiriötöntä toteutumista eikä kansanedustajia vangitsemiselta, mitä voi ainakin nykynäkökulmasta pitää erikoisena tulkintana. Oikeusasiamies viittasi kuitenkin aikaisempaan vastaavaan tulkintaan, joka liittyi vuonna 1923 tehtyyn kansanedustajien vangitsemiseen.
124 PeVM 1/1930 vp.
125 1930 vp, pöytäkirjat s. 459–468. Keskustelussa eräs edustaja epäili poissaolojen perustuslakivaliokunnasta johtuneen ”marjaviinikysymyksestä”. Elettiin kieltolain aikaa.
126 PeVM 13/1922 vp; 1923 vp, pöytäkirjat I, s. 45–52.
127 PeVM 8/1925 vp; 1926 vp, pöytäkirjat I, s. 68.
128 1926 vp, pöytäkirjat I, s. 67.

129 1926 vp, pöytäkirjat I, s. 85.
130 PeVM 10/1925 vp; 1926 vp, pöytäkirjat I, s. 95–97.
131 PeVM 6/1928 vp; 1928 vp, pöytäkirjat I, s. 741–749.
132 PeVM 1/1929 vp; 1929 vp, pöytäkirjat, s. 424–429.
133 Pajuoja – Pölönen 2011, s. 116–120; Kostiainen 2018, s. 222–226.
134 Siltala 1985, s. 371–430. Pajuoja ja Pölönen (2011, s. 126) antavat ymmärtää oikeuskanslerin myötäilleen Lapuan liikettä, mutta itse en ole saanut sellaista kuvaa hänen toiminnastaan.
135 Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomukset oikeuskanslerin virkatoimista ja lain noudattamista koskevista havainnoista vuosilta 1930 ja 1931.
136 PeVM 6/1932 vp. – Ks. Lehtosesta Lindstedt 2019.
137 PeVM 17/1932 vp.
138 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1930, s. 21.
139 PeVM 7/1932 vp.
140 1932 vp, pöytäkirjat II, s. 1353–1356.
141 Siltala 1985, s. 386. Hakkilat eivät liene olleet ainakaan läheistä sukua toisilleen.
142 ”När Lappo-rörelsen, kort efter min tid, satte de rättsvårdande institutionerna på ett svårt prov, föredrog dåvarande justitieombudsmannen, klokt nog men formellt oriktigt, att icke ingripa.” Söderhjelm 1952, s. 21.
143 PeVM 7/1932 vp; 1932 vp, pöytäkirjat II, s. 1353–1357.
144 Lakialoite 1/1931 vp.
145 Näin Puhakka myös artikkelissaan oikeusasiamiehen asemasta ja tehtävistä (1929, s. 114).
146 PeVM 6/1931 vp; 1931 vp, pöytäkirjat I, s. 697–701 ja 766–770.
147 Pajuoja – Pölönen 2011, s. 123–126, 128–130.
148 Osuva kielikuva hallituksen pyrkimyksestä vapautua valvojastaan on peräisin Laisaarelta, 1948–1949, s. 85.
149 HE 72/1932 vp.
150 1932 vp, pöytäkirjat I, s. 1079–1084.
151 PeVM 8/1932 vp.
152 Uola 2006.
153 Toivomusaloite 1/1932 vp.
154 1932 vp, pöytäkirjat II, s. 1387–1391.
155 HE 118/1932 vp.
156 1932 vp, pöytäkirjat III, s. 2662–2664, 2806–2807, 2882–2884; PeVM 15/1932 vp.
157 1933 vp, pöytäkirjat I, s. 244–246.
158 Lait 275–277/10.11.1933.
159 PeVM 4/1933 vp.
160 1933 vp, pöytäkirjat I, s. 392–402.
161 Hidén 1970, s. 54.
162 Pajuoja – Pölönen 2011, s. 126.
163 Uola 1982, s. 165.
164 Pajuoja–Pölönen 2011, s. 135.
165 Sulamaa 2006.
166 Ks. esim. Backman 2017.
167 PeVM 19/1935 vp; 1935 vp, pöytäkirjat I, s. 1037–1053.
168 PeVM 27/1935 vp.
169 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1936, s. 18–19.
170 Välihuutoina kirjattiin: ”Vasemmalta: Oikein, oikein! – Ed. Riipinen: Voi, voi!”.
171 1937 vp, pöytäkirjat II, s. 2046–2049, 2071–2086.
172 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1936, s. 21–22.
173 PeVM 6/1937 vp; 1937 vp, pöytäkirjat II, s. 2042–2044.
174 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1941, s. 30.
175 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1942, s. 27.
176 Ks. Lindstedt 1995; Pajuoja – Pölönen 2011, s. 143–146.
177 Pajuoja – Pölönen 2011, s. 141–142.
178 Toivomusaloite 5/1939 vp.
179 PeVM 33/1942 vp.
180 1942 vp, pöytäkirjat I, s. 533–536, 556–562. Keskustelussa viitattiin useasti oikeuskansleriin, vaikka tämä oli jo vapautettu käsittelemästä sotilasasioita.
181 Lindstedt 1999, s. 103.
182 Nuorteva 1987, s. 176–186.
183 PeVM 99/1943 vp.
184 Lindstedt 1999, s. 595–600.
185 Nuorteva 1987, s. 223–230.
186 Lindstedt 1999, s. 613.
187 PeVM 124/1944 vp.
188 1944 vp, pöytäkirjat II, s. 1141–1157.
189 Uola 2013, s. 101–121.
190 Nuorteva 1989, s. 46–47.
191 Hakkila oli edellisen kerran valittu kolmivuotiskaudelle joulukuussa 1942, joten hänen kautensa oli päättymässä vuoden 1945 lopussa. 1942 vp, pöytäkirjat II, s. 1458.
192 PeVM 23/1946 vp.
193 1946 vp, pöytäkirjat I, s. 551–553, 625–652. – Lukemista päätellen yhden edustajan on täytynyt äänestää tyhjää.
194 1947 vp, pöytäkirjat II, s. 1758–1759.
195 Lindstedt 1999, s. 613–614.
196 Nuorteva 1987, s. 228.
197 PeVM 92/1949 vp.
198 1949 vp, pöytäkirjat IV, s. 3324–3329.
199 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomukset toiminnastaan vuosina 1948 ja 1949; PeVM 80/1950 vp ja 25/1951 vp; 1950 vp, pöytäkirjat IV, s. 3616; 1951 vp, pöytäkirjat I, s. 621.
200 Pajuoja – Pölönen 2011, s. 157–160.
201 Hidén 1970, s. 57; Hyvämäki 1978, s. 387.
202 Virolainen 2013.
203 PeVM 48/1955 vp.
204 1956 vp, pöytäkirjat I, s. 53–59.
205 HE 13/1957 vp.
206 1957 vp, pöytäkirjat I, s. 484–485.
207 Kekkonen 1998, s. 100–119.
208 PeVM 18/1926 vp.
209 PeVM 7/1932 vp.
210 2003 vp, pöytäkirjat 2, s. 1589–1590.
211 1963 vp, pöytäkirjat II, s. 1652–1657.
212 PeVM 20/1963 vp.
213 Heikkinen – Tiihonen 2010, s. 199–203. Kirja käsittelee valtiovarainministeriötä. Sen lisäksi ainakin ulkoasiainministeriön virkamieskunnan politisoitumista on tutkittu: Soikkanen 2008, s. 123–134.
214 Jyränki 1990, s. 225.
215 Ylikangas 2009, s. 312–315.
216 Kastari 1970, s. 721, alav. 11.
217 Lakialoite 2/1966 vp; PeVM 3/1969 vp; 1969 vp, pöytäkirjat I, s. 213–215.
218 Komiteanmietintö 1970: B 13.
219 HE 118/1970 vp.
220 Lakialoite 397/1970 vp.
221 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1971, s. 12–13.
222 Kekkonen 1998, s. 111, alav. 102.
223 Korte 1992, s. 188, 191–192.
224 Jyränki 1990, s. 280–286.
225 1971 vp, pöytäkirjat II, s. 2933–2934.
226 ”– – utse var sin jämvärdiga JO.” Ståhlberg 1974, s. 2–3.
227 PeVM 28/1974 vp.
228 Komiteanmietintö 1975:41.
229 Lakialoite 20/1975 II vp.
230 Lakialoite 19/1979 vp.
231 1979 vp, pöytäkirjat 2, s. 1807–1810.
232 Toivomusaloite 6/1968 vp; Pajuoja – Pölönen 2011, s. 166–168.
233 Puolueina olivat vuosina 1945–1958 Maalaisliitto, vuosina 1959–1962 ja 1966 Suomen Pientalonpoikien Puolue ja vuosina 1966–1987 Suomen Maaseudun Puolue.
234 Jäljempänä tarkoitankin ”Vennamolla” aina Veikko Vennamoa. Hänen jälkeensä SMP:n puheenjohtajana toimi hänen poikansa Pekka Vennamo.
235 Palonen – Saresma 2017, s. 22–28; Virtanen 2018, s. 85–88.
236 Soini 2008, s. 166–172.
237 1967 vp, pöytäkirjat I, s. 250–251.
238 1969 vp, pöytäkirjat I, s. 65.
239 1969 vp, pöytäkirjat III, s. 3141–3142.
240 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1967, s. 68–70.
241 Eduskunnan pitkäaikainen taloudenhoitaja Björn Feiring oli yli 20 vuoden ajan jättänyt tilittämättä valtiolle kaikki kansanedustajien palkkioista pidätetyt verot. SMP piti asiaa näkyvästi esillä. Virtanen 2018, s. 139–140.
242 1971 vp, pöytäkirjat II, s. 2932–2933, 2982–2984.
243 Seppinen 2009, s. 108.
244 PeVM 24/1972 vp.
245 1972 vp, pöytäkirjat III, s. 3221–3228.
246 Raha-asia-aloite 1193/1971 vp.
247 Raha-asia-aloitteet 1113/1972 vp, 1308/1974 vp, 1022/1975 II vp, 802/1976 vp, 548/1977 vp, 95/1978 vp; toivomusaloite 9/1973 vp.
248 Keränen 2015, s. 395–398.
249 Lakialoite 22/1973 vp.
250 1974 vp, pöytäkirjat II, s. 1946–1955.
251 1976 vp, pöytäkirjat I, s. 255–258.
252 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1975, s. 22.
253 1976 vp, pöytäkirjat 3, s. 2294–2296; Vennamo 1989, s. 192–213.
254 1977 vp, pöytäkirjat 3, s. 2322.
255 1977 vp, pöytäkirjat 4, s. 3805–3807.
256 Korte 1992, s. 270–272.
257 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1977, s. 20–23; Seppinen 2009, s. 145–146.
258 1978 vp, pöytäkirjat 4, s. 3358–3360.
259 1978 vp, pöytäkirjat 5, s. 5013–5014.
260 1980 vp, pöytäkirjat 1, s. 2507–2508.
261 1981 vp, pöytäkirjat 1, s. 254.
262 1982 vp, pöytäkirjat 1, s. 106–109.
263 Virtanen 2018, s. 269–270.
264 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1981, s. 97–98.
265 1982 vp, pöytäkirjat 2, s. 1809–1811.
266 PeVM 54/1982 vp.
267 1982 vp, pöytäkirjat 5, s. 4974–4979.
268 1982 vp, pöytäkirjat 5, s. 4969–4983, 4985–5021, 5052–5064, 5100–5101.
269 1985 vp, pöytäkirjat 1, s. 289–290.
270 1986 vp, pöytäkirjat 1, s. 255–275.
271 Toivomusaloite 5/1988 vp.
272 1989 vp, pöytäkirjat 3, s. 2631–2632.
273 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1985, s. 60–89 ja 90–97.
274 1987 vp, pöytäkirjat 2, s. 1763–1764. Aittoniemen mainitsemat sivumäärät eivät kylläkään täsmää toimintakertomuksiin.
275 1991 vp, pöytäkirjat 1, s. 1842–1843.
276 Toivomusaloite 1/1994 vp.

277 Kirjallinen kysymys 23/1994 vp.
278 1995 vp, pöytäkirjat 2, s. 1203–1205.
279 1996 vp, pöytäkirjat 4, s. 4545–4546.
280 1997 vp, pöytäkirjat 3, s. 3313–3314; 1998 vp, pöytäkirjat 2, s. 2633–2634; 1998 vp, pöytäkirjat 3, s. 4124–4125.
281 Talousarvioaloite 3/1997 vp.
282 Talousarvioaloite 3/1998 vp.
283 Talousarvioaloite 77/1998 vp. Tähän oli saatu mukaan myös edustaja Toimi Kankaanniemi (skl).
284 Talousarvioaloite 7/1999 vp.
285 Talousarvioaloite 9/2000 vp.
286 Talousarvioaloite 9/2001 vp.
287 Talousarvioaloite 12/2002 vp.
288 1998 vp, pöytäkirjat 2, s. 2630–2632, 2638–2639.
289 Olen korvannut eduskuntakeskusteluissa mainitun sukunimen sen alkukirjaimella.
290 1998 vp, pöytäkirjat 2, s. 2633, 2635.
291 1998 vp, pöytäkirjat 3, s. 4121–4123, 4124–4125.
292 Helle: ”Totean vain, että kuitenkin tämän lyhyenkin käsittelyn aikana muun muassa tapaus O. L. oli esillä perustuslakivaliokunnassa, samoin siellä olivat esillä juuri nämä ongelmat lääkärintodistusten kelpoisuudesta [eri asia kuin O. L.:n asia, JL]. Vaikka ne eivät tässä mietinnössä ole, niin kyllä niitä siellä käsiteltiin ja sivuttiin.”
293 1998 vp, pöytäkirjat 6, s. 7964–7965, 7967–7968.
294 Kastari 1977, s. 243. (Kuten mainittu, artikkelin käsikirjoitus on jätetty jo vuonna 1965.)
295 1999 vp, pöytäkirjat 2, s. 2160–2162; 2001 vp, pöytäkirjat 2, s. 2126–2127.
296 2004 vp, pöytäkirjat 4, s. 3720–3721, 3723–3724.
297 2001 vp, pöytäkirjat 4, s. 3511–3512; 2002 vp, pöytäkirjat 4, s. 4202–4204, 4250; 2003 vp, pöytäkirjat 2, s. 1592; 2006 vp, pöytäkirjat 4, S. 707–708.
298 2004 vp, pöytäkirjat 3, s. 2846–2848; 2006 vp, pöytäkirjat 4, s. 707–708.
299 2004 vp, pöytäkirjat 3, s. 2852.
300 Soini 2008 ja 2014.
301 PeVM 33/1965 vp.
302 Kastari 1970, s. 717. Tutkimuksen täytyy olla tehty perustuslakivaliokunnan mietinnön jälkeen, koska mietintö valmistui jo 25.1.1966.
303 PeVM 25/1969 vp.
304 PeVM 6/1975 vp.
305 Yhteenveto näistä tapauksista: Hidén 1970, s. 292. Pääosin nämä tapaukset on selostettu edellä.
306 1975 vp, pöytäkirjat I, s. 149–152.
307 PeVM 4/1976 vp.
308 PeVM 1/1981 vp.
309 Vahtola 2003, s. 416–417.
310 Oikeusneuvos Eeva Vuoreen kohdistui epäily veronkierrosta. Syyttäjä kuitenkin katsoi, ettei Vuori ollut tietoinen kiinteistökauppaan liittyneen niin sanotun mustan kauppahinnan maksamisesta. Pihlajamäki 2018, s. 236–237.
311 Pihlajamäki 2002, s. 36–37, 159–166; Pihlajamäki 2018, s. 231–240.
312 Tähän tapaan myös edustaja Erkki Pulliainen (vihr): 1990-luvun jälkipuolella ruvettiin moittimaan laillisuusvalvontaa ja tuomioistuinlaitosta ”ja lähes kaikkea”. 2003 vp, pöytäkirjat 2, s. 1643–1644.
313 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1982, s. 79–87.
314 PeVM 8/1984 vp.
315 PeVM 1/1985 vp.
316 PeVM 9/1989 vp.
317 1986 vp, pöytäkirjat 5, s. 4289–4294, 4296, 4350–4351, 4354–4355.
318 1991 vp, pöytäkirjat 2, s. 1840–1841.
319 1991 vp, pöytäkirjat 2, s. 1846–1847.
320 1994 vp, pöytäkirjat 3, s. 2621.
321 1996 vp, pöytäkirjat 3, s. 2821–2823. Tuolloin oikeusasiamiehenä oli Lauri Lehtimaja.
322 PeVM 12/1993 vp.
323 Nikula 1995, s. 49–50.
324 Seppinen 2009, s. 154.
325 Koskinen 1997, s. 128.
326 Pasanen 2001, s. 1220.
327 1993 vp, pöytäkirjat 2, s. 1912–1913.
328 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan vuonna 1993, s. 43–51.
329 PeVM 19/1993 vp.
330 Kirjallinen kysymys 1238/1997 vp.
331 1997 vp, pöytäkirjat 3, s. 3311–3312, 3519.
332 1999 vp, pöytäkirjat 2, s. 2532–2534.
333 2000 vp, pöytäkirjat 3, s. 3520–3521.
334 2006 vp, pöytäkirjat 4, s. 738–739.
335 Toivomusaloite 50/1999 vp.
336 Kyseessä ei siis ilmeisesti ollut kiusantekomielessä tehty aloite, jollaisesta tunnettu esimerkki on 19 kansanedustajan, pääosin perussuomalaisia, vuonna 2012 tekemä toimenpidealoite vihreiden eduskuntaryhmän sijoittamisesta UKK-kansallispuistoon. Toimenpidealoite 51/2012 vp.
337 Toimenpidealoite 274/2001 vp.
338 Toimenpidealoite 250/2001 vp.
339 Kirjallinen kysymys 530/2004 vp.
340 Muistutus 1/2004 vp; PeVM 1/2005 vp.
341 Muistutus 2/2004 vp; PeVM 9/2005 vp; Seppinen 2009, s. 219–220.
342 HE 202/2001 vp.
343 Paunio 2007. Ks. laajemmin Nieminen 2008.
344 Lakialoite 28/2008 vp.
345 Talousarvioaloite 902/2008 vp.
346 Talousarvioaloite 875/2009 vp.
347 Kansallisen ihmisoikeusinstituution perustaminen 2010.
348 2010 vp, pöytäkirjat 4, s. 78–85.
349 Ks. kantelujen käsittelyä koskevista muutoksista Pajuoja – Pölönen 2011, s. 471–475.
350 HE 205/2010 vp.
351 PeVM 12/2010 vp.
352 2010 vp, pöytäkirjat 6, s. 317–334; Kuusikko 2011, s. 150–152.
353 2010 vp, pöytäkirjat 9, s. 613–614.
354 2010 vp, pöytäkirjat 9, s. 703–704.
355 HE 205/2010 vp, s. 1 ja 18.
356 PeVM 4/2009 vp.
357 PeVM 10/2009 vp.
358 2010 vp, pöytäkirjat 1, s. 145–146.
359 PeVM 13/2010 vp.
360 PeVM 1/2008 vp, 5/2009 vp, 14/2010 vp.
361 PeVM 6/2014 vp, 7/2015 vp.
362 PeVM 7/2015 vp, 2/2016 vp, 2/2017 vp, 3/2018 vp, 2/2019 vp.
363 PeVM 2/2016 vp.
364 Näistä poikkeava ja suoraan lakiin perustuva oli vuoden 1993 tilanne, jossa perustuslakivaliokunnan tuli tehdyn muistutuksen vuoksi arvioida apulaisoikeusasiamiehen toiminnan lainmukaisuus.
365 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2006, s. 216.
366 Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2009, s. 283–284.
367 Heikkonen 2011, s. 46–47; Heikkonen 2012, s. 560 (jälkimmäisen artikkelin mukaan kyse oli negatiivisen uskonnonvapauden liiallisesta painottamisesta),
368 Helin 2012, s. 22–24.
369 PeVM 17/2006 vp.
370 2006 vp, pöytäkirjat 8, s. 1002–1006.
371 Kirjallinen kysymys 975/2006 vp.
372 2014 vp, pöytäkirjat 2, s. 736-739. Epäselväksi jää, mitkä muut tapaukset olivat Zyskowiczin mielessä, kun hän mainitsi kyseessä olevan esimerkin. – Edustaja Tuulikki Ukkolan (kok) käsityksen mukaan oikeusasiamiehen toimisto oli joutunut ”perumaan” apulaisoikeusasiamiehen päätöksen. 2007 vp, pöytäkirjat 2, s. 275–276.
373 Puumalainen 2010.
374 Saloheimo 2012, ks. vastauksena siihen Puumalainen 2013.
375 Helin 2012, s. 24–25.
376 PeVM 14/2010 vp.
377 2010 vp, pöytäkirjat 9, s. 855–856.
378 Puumalainen 2011.
379 PeVM 6/2012 vp.
380 Puumalainen 2014.
381 Apulaisoikeuskanslerin päätös 24.3.2014, OKV/230/1/2013; valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus vuodelta 2014, s. 60 ja 145.
382 PeVM 2/2014 vp.
383 Vaikka yhteiskunnan muuttuminen esimerkiksi maahanmuuton vuoksi tunnistettiin keskustelussa, se ei mielestäni ratkaisevasti poikennut siitä (edellä käsitellystä) keskustelusta, joka vuonna 1937 käytiin eduskunnassa vankien velvollisuudesta osallistua hartaustilaisuuksiin.
384 2014 vp, pöytäkirjat 2, s. 731–746.
385 2005 vp, pöytäkirjat 3, s. 2765–2767.
386 2012 vp, pöytäkirjat 4, s. 96–98.
387 2013 vp, pöytäkirjat 1, s. 381–384, 563–570.
388 2013 vp, pöytäkirjat 3, s. 559–564.
389 2014 vp, pöytäkirjat 3, s. 619–621. Sellaisesta varoitti kansanedustajakautensa jälkeen myös perustuslakivaliokunnan entinen puheenjohtaja Sasi raportissaan (2015) Elinkeinoelämän Valtuuskunnalle. Siinä hän tarkasteli myös Ateneumin kuvauskieltotapausta (s. 81–83).
390 Kielitoimiston sanakirjan mukaan sana ”nillittäminen” on arkinen ja tarkoittaa pikkuasiasta valittamista, niuhottamista. Nillittää (29.9.2019).
391 2015 vp, pöytäkirja 21/11/16.6.2015.
392 2015 vp, pöytäkirja 74/11/2.12.2015.
393 2015 vp, pöytäkirja 24/3/24.6.2015.
394 2016 vp, pöytäkirja 66/5/8.6.2016.
395 2017 vp, pöytäkirja 69/9/14.6.2017.
396 2019 vp, pöytäkirja 63/10/13.11.2019. Koska keskustelu käytiin käsikirjoituksen jättämisen jälkeen, tässä ei selosteta tai arvioida sen tarkempaa sisältöä.
397 2013 vp, pöytäkirjat 3, s. 473; 2014 vp, pöytäkirjat 3, s. 617–618.
398 2017 vp, pöytäkirja 7/9/15.2.2017; 2018 vp, pöytäkirja 95/3/4.10.2018.
399 Nieminen 2008, s. 380–381.
400 Kuusikko 2011, s. 356.
401 Kuusikko 2011, s. 508–513.
402 Varovaisuus tässä suhteessa lienee yhteydessä kirjoittajien tuolloisiin tehtäviin oikeusasiamiehen kansliassa.
403 Pajuoja – Pölönen 2011, s. 400–406, 523–525.
404 HE 1/1998 vp, s. 126.
405 Lehtimaja 1999, s. 900; Nieminen 2018, s. 143, alav. 2.
406 Mainittava on myös oikeusasiamieslain 3 §:n 2 momentti, jonka mukaan oikeusasiamies ottaa toimenpiteitään harkitessaan yhtenä seikkana huomioon perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen näkökulman, ja 10 §:n 2 momentti, jonka mukaan oikeusasia-

mies voi toimenpiteenään muun muassa kiinnittää valvottavan huomiota perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista edistäviin näkökohtiin.

407 Lavapuro 2010, s. 42–43, 285.
408 Hidén 2019, s. 14–15.
409 Hidén 2019, s. 27–29.
410 Lavapuro 2010, s. 192–193, 217–218.
411 Ks. Lavapuro 2010, s. 151–152; Pajuoja – Pölönen 2011, s. 407–412.
412 Saraviita 1998, s. 228.
413 Oikeuskirjallisuudessa Helin (2012, s. 23) on katsonut perustuslakivaliokunnan verhotusti moitiskelleen seurakuntalehtiratkaisua ja näin ”torjuneen ylilyönnin”.
414 Nikula 1995, s. 49.
415 Uskonnollisten yhdyskuntien laillisuusvalvontaa yleisemmällä tasolla tarkastelleen Pajuojan (2010, s. 327) mukaan ylimpien laillisuusvalvojien kannalta olisi olennaista määritellä evankelisluterilaisen kirkon julkisen vallankäytön piiri: laeissa tulisi nimenomaisesti ilmaista, miltä osin kirkko hoitaa viranomaistehtäviä, joihin liittyy ylimpien laillisuusvalvojien valvontavastuu.
416 Näin Aalto 1986, s. 648–649; Heinonen 1989, s. 111–112; Koskinen 1997, s. 158.
417 Anna Kontula (vas): ”Voisiko kenties olla niin, että siitä huolimatta, että tässä salissa kaikki vuoroin vakuuttavat, että mitään pakottamista taikka uskonnonvapauden rajoitusta ei tapahdu, joku tässä yhteiskunnassa on ehkä kokenut, että sellaista tapahtuu, jos kerran ihmiset näkevät sen vaivan, että vuodesta toiseen tätä asiaa uudestaan ja uudestaan haluavat käsitellä ja uudestaan ja jälleen uudestaan nostaa sitä keskusteluun?” 2014 vp, pöytäkirjat 2, s. 744.
418 Puumalainen 2014.
419 HE 1/1998 vp, s. 162–164.
420 Niemisen (2012, s. 199) mukaan oikeusasiamiehen kertomuksella tehdään vaalien läheisyydessä toisinaan täysistunnossa häikäilemättä politiikkaa.
421 Viime vuosien ahkerin laillisuusvalvojien yksittäisten ratkaisujen kriitikko, edustaja Zyskowicz, on ollut myös johdonmukainen perustuslakivaliokunnan käyttämien professoritasoisten valtiosääntöasiantuntijoiden arvostelija. Ks. Tuori 2014, s. 96–97.
422 Ks. Nieminen 2009.
423 PeVL 28/2001 vp: laittomaan toimintaan syyllistyminen ei sinänsä siirrä ketään perusoikeussuojan ulkopuolelle. Samoin jo vuonna 1937 oikeusasiamies Esko Hakkila.
424 Jussi Halla-aho ei aio … (3.9.2019).
425 Lagen med instruktion för Riksdgens ombudsmän (JO-instruktionen).
426 Berggren 2009, s. 9.
427 ”Saken handläggs i så fall av konstitutionsutskottet, som dock aldrig har synpunkter på JO:s beslut; det skulle vara ett ingrepp i ombudsmännens självständiga ställning och skapa en för utskottet både olämplig och svårhanterlig roll.” Axberger 2014, s. 82.
428 Axberger 2014, s. 51–53.

Susanna Reinboth

OIKEUSASIAMIEHEN SATA VUOTTA MEDIASSA

1 ”Kuulutus”, *Suomen Sosialidemokraatti* 31.1.1920.
2 ”Hallitusmuotoesitys”, *Uusi Suomi* 15.5.1919.
3 ”Uusi hallitusmuoto”, *Uusi Suomi* 22.5.1919.
4 ”Uusi hallitusmuoto”, *Uusi Suomi* 17.7.1919.
5 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen johtosääntö”, *Iltalehti* 13.12.1919.
6 ”Ehdotus eduskunnan oikeusasiamiehen johtosäännöksi”, *Ilkka* 18.12.1919.
7 ”Eduskunnan valiokunnat”, *Kansan Työ* 18.12.1919.
8 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen vaali”, *Iltalehti* 19.12.1919.
9 *Turun Sanomat* 22.12.1919.
10 ”Eduskunnan oikeusasiamies”, *Iltalehti* 12.1.1920.
11 ”Suomen vaakuna ja Suomen valtiolippu”, *Iltalehti* 18.2.1920.
12 ”Valtiolippu ja valtakunnan vaakuna”, *Uusi Suomi* 20.2.1920.
13 ”Kruunukysymys”, *Helsingin Sanomat* 21.2.1920.
14 ”H.S. puolustamassa lainrikkomusta”, *Iltalehti* 21.2.1920.
15 ”Onko Suomen vaakuna laiton”, *Aamulehti* 6.3.1927.
16 ”Suomen vaakunan vahvistaminen asetuksilla”, *Forssan Lehti* 16.3.1927.
17 ”Vankien pieksäminen Riihimäen pakkotyölaitoksella”, *Kansan Työ* 6.3.1920.
18 ”Eduskunnan oikeusasiamies”, *Häme* 20.4.1920.
19 ”Eduskunnan oikeusasiamies”, *Häme* 22.4.1920.
20 ”Virkamiesten loma-ajat”, *Aamulehti* 23.4.1920.
21 ”Eduskunnan puhemiehen vaali”, *Karjala* 19.5.1920.
22 ”Eduskunnan puhemiehen ruotsintaito”, *Uusi Suomi* 19.5.1920.
23 ”Eduskunnan puhemiehen ruotsinkielentaito”, *Aamulehti* 21.5.1920.
24 *Uusi Suomi* 18.5.1920.
25 ”Eduskunnan puhemiehen puhetaito”, *Kainuun Sanomat* 22.5.1920.
26 ”Rauman kirje”, *Länsi-Suomi* 23.5.1920.
27 ”Eduskunnan puhemiehen ruotsinkielen taito”, *Aamulehti* 26.5.1920.
28 ”Poliisimielivalta maassamme”, *Vapaa Sana* 15.10.1920.
29 ”Poliisin oikeus olla työväen kokouksissa”, *Suomen Sosialidemokraatti* 18.12.1920.
30 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen virka”, *Helsingin Sanomat* 7.10.1920.
31 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen toimi”, *Uusi Suomi* 8.10.1920.
32 ”Eduskunnan työmaalta”, *Uusi Aura* 22.10.1920.
33 ”Työtön virkamies”, *Aamulehti* 24.10.1920.
34 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen toimi”, *Karjala* 12.11.1920.
35 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen vaali”, *Iltalehti* 30.12.1920.
36 ”Juttuja eduskunnasta”, *Uusi Aika* 6.1.1921.
37 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävät”, *Kansan Työ* 18.8.1921.
38 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävät”, *Kansan Työ* 18.8.1921.
39 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen toimi”, *Uusi Aura* 19.8.1921.
40 ”Vieläkin eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävistä”, *Uusi Aika* 20.8.1921.
41 ”Miten eduskunnan hyväksymiä armahduslakeja sovelletaan”, *Suomen Työmies* 9.10.1921.
42 ”Rauhan amnestian soveltaminen”, *Työn Voima* 14.10.1921.
43 *Aamulehti* 10.9.1921.
44 ”Ristikkojen takaa”, *Suomen Työmies* 11.11.1921.
45 ”Oikeuskanslerin kertomus v. 1920 valmistumassa”, *Suomen Sosialidemokraatti* 15.9.1921.
46 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus v 1920”, *Iltalehti* 29.10.1921.
47 ”Oikeudenhoitoamme valaisevia kertomuksia”, *Karjala* 22.11.1921.
48 ”Perustuslakivaliokunta”, *Helsingin Sanomat* 11.5.1922.
49 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen vaali”, *Iltalehti* 20.12.1921.
50 ”Sotasaalisjutut”, *Karjala* 14.4.1922.
51 ”Vaillinki Lappeen kihlak. kruununvoudin kassassa”, *Iltalehti* 19.4.1922.
52 ”Eduskunnan eilinen täysistunto”, *Helsingin Sanomat* 27.5.1922.
53 ”Juttuja eduskunnasta”, *Suomen Sosialidemokraatti* 29.5.1922.
54 ”Taisteluun kokoontumis- ja sananvapauden puolesta”, *Kansan Voima* 30.5.1922.
55 ”Von Wrightin Hangossa pitämä yllytyspuhe”, *Työn Voima* 10.6.1922.
56 ”Valförberedelserna”, *Hufvudstadsbladet* 2.6.1922.
57 ”Eduskunnan oikeusasiamiehelle”, *Suomen Sosialidemokraatti* 8.6.1922.
58 ”Johtaja v. Wrightin puhe Hangossa”, *Aamulehti* 10.6.1922.
59 ”Hra Wrightin vaalipuhe”, *Iltalehti* 21.6.1922.
60 ”Hangossa pidetty vaalipuhe”, *Aamulehti* 4.7.1922.
61 ”Johtaja von Wright viaton kuin lammas”, *Sosialisti* 4.7.1922.
62 ”Porvarin kapinakiihoitus ei olekaan laiton”, *Suomen Työmies* 4.7.1922.
63 ”Tupakanpoltto Kotkan satamassa”, *Eteenpäin* 9.8.1922.
64 ”Herra on herrallakin”, *Eteenpäin* 11.8.1922.
65 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen tarpeellisuus”, *Iltalehti* 7.11.1922.
66 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus toiminnastaan v. 1921”, *Uusi Suomi* 7.11.1922.
67 ”Tarkkailua”, *Suomen Työmies* 11.11.1922.
68 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomuksen johdosta”, *Työn Voima* 2.12.1922.
69 ”Eduskunnan oikeusasiamies”, *Iltalehti* 4.12.1922.
70 ”Lakia ja oikeutta”, *Suomen Sosialidemokraatti* 6.12.1922.
71 ”Eduskunnan oikeusasiamies”, *Iltalehti* 5.12.1922.
72 ”Magnus Erik Alopaeus”, *Karjala* 14.3.1923.
73 ”Uusi hämmästyttävä kavallus”, *Länsi-Savo* 22.1.1923.
74 ”Maanviljelysneuvos Westermark karannut maasta”, *Kansan Tahto* 20.1.1923.
75 ”Uusi hämmästyttävä kavallus”, *Länsi-Savo* 22.1.1923.
76 ”Maanviljelysneuvos Westermark pidätetty Amerikassa”, *Lalli* 25.1.1923.
77 ”Uusi käänne Westermarckin jutussa”, *Vaasa* 27.3.1923.
78 ”Kirja Westermarck asiasta”, *Vakka-Suomi* 27.3.1923.
79 ”Uusi käänne Westermarckin jutussa”, *Vaasa* 27.3.1923.
80 ”Westermarck-selkkaus”, *Aamulehti* 29.3.1923.
81 ”Westermarck-asia”, *Helsingin Sanomat* 1.4.1923.
82 ”Westermarck–Hyvös-jutun viimeisin vaihe”, *Suomen Sosialidemokraatti* 4.4.1923.
83 ”Tuomari Hyvösen juttu”, *Maaseudun Tulevaisuus* 5.4.1923.
84 ”Varatuomari Hyvönen saanut vapautuksen eduskuntatyöstä”, *Forssan Lehti* 6.4.1923.
85 ”Tuomari J. T. Hyvösen asia”, *Iltalehti* 6.4.1923.
86 ”Eduskunnan oikeusasiamieheksi”, *Aamulehti* 10.4.1923.
87 ”Minkä mitäkin”, *Pohjolan Sanomat* 18.6.1923.
88 ”Lakit. kand K. V. Holma asetettu syytteeseen tahallaan tehdystä virkavirheestä”, *Maakansa* 4.3.1924.
89 ”Outoa oikeuden jakoa”, *Suunta* 8.3.1924.
90 ”Outoa oikeuden jakoa”, *Suunta* 8.3.1924.
91 ”Helsingin raastuvanoikeus kumonnut lakit. kand. Holmaa vastaan nostetun syytteen”, *Uusi Suomi* 1.6.1924.
92 ”Holman juttu”, *Forssan Lehti* 10.12.1924.
93 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen toimi”, *Helsingin Sanomat* 16.11.1923.
94 ”Valuutta-asian jälkiselvittelyt”, *Aamulehti* 10.3.1923.
95 ”Valuuttajutun asiakirjat ja eduskunnan oikeusasiamies”, *Helsingin Sanomat* 11.3.1923.
96 ”Joko aletaan uskoa?”, *Iltalehti* 16.3.1923.
97 ”Edustaja Schaumanin kantelu Suomen Pankkia vastaan”, *Aamulehti* 24.3.1923.
98 ”Tunnettu Suomen Pankin valuuttakauppa v:lta 1921”, *Kauppalehti* 10.12.1925.

99 ”Presidentiksi nimitetty senaattori Hugo Lilius”, 7.3.1925 *Iltalehti*.
100 ”Oikeusasiamieheksi lakit. tri Y. V. Puhakka”, *Helsingin Sanomat* 1.4.1925.
101 ”Eduskunnan oikeusasiamies puuttunut Jaakkiman–Lumivaaran riitajuttuun”, *Helsingin Sanomat* 8.9.1925.
102 ”Missä ja mistä syistä viipyy Lumivaaran ja Jaakkiman seurakuntain kirkollisen omaisuuden jakokysymyksen oikaisu”, *Maakansa* 29.5.1925 ja *Karjala* 30.5.1925.
103 ”Lumivaaran ja Jaakkiman seurakuntain jako”, *Iltalehti* 10.3.1924.
104 Eduskunnan oikeusasiamies puuttunut Jaakkiman–Lumivaaran riitajuttuun”, *Helsingin Sanomat* 8.9.1925.
105 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen viran tarpeellisuus”, *Iltalehti* 21.9.1925.
106 ”Vähän vielä lain vartijain viroista”, *Iltalehti* 28.9.1925.
107 ”Huomiotta jätetty kantelu”, *Uusi Suomi* 26.3.1926.
108 ”Norjan malliin”, *Pohjan Voima* 23.7.1926.
109 ”Tammisaaresta”, *Länsi-Uusimaa* 30.7.1926.
110 ”’Elämästä’ Tammisaaren pakkotyölaitoksella”, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 19.8.1926.
111 ”Vankilaolomme huomion esineenä”, *Suomen Sosialidemokraatti* 25.8.1926.
112 ”Vankilaolomme on tarkastettu eduskunnan oikeusasiamiehenviraston puolesta”, *Helsingin Sanomat* 22.8.1926.
113 ”Kapitalistien luokkakosto puhjennut julkeaan kukkaansa”, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 23.8.1926.
114 ”Poliittisten vankien olojen kiristämisessä ei ole mitään rajaa”, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 25.8.1926.
115 ”Siitä herkuttelusta tulee loppu”, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 25.8.1926.
116 ”Korkein lainvalvoja poliittisten vankien ravinnon huonontajana”, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 31.8.1926.
117 ”Mitä kuuluu?”, *Länsi-Suomi* 25.8.1926.
118 ”Vankilat lihotuslaitoksina”, *Maakansa* 25.8.1926.
119 ”Katselimme”, *Laatokka* 26.8.1926.
120 ”Våra fängelseförhållanden”, *Svenska Pressen* 24.8.1926.
121 Esim. ”Vankilaolomme toiseltakin kannalta”, *Helsingin Sanomat* 24.8.1926, ”Siitä herkuttelusta tulee loppu”,*Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 25.8.1926 ja ”Vankiruoka”, *Uusi Aika* 26.8.1926.
122 Esim. ”Vankiruoka verrattuna yleiseen kansanruokaan”, *Helsingin Sanomat* 31.8.1926.
123 ”Suomen poliisien lisätyn liittohallituksen kokous Helsingissä”, *Suursavolainen* 8.9.1926.
124 ”Alempipalkkaisten rautatieläisten palkkauskysymys”, *Uusi Suomi* 19.9.1926.
125 ”Postiljoonien palkkakysymys”, *Uusi Suomi* 18.9.1926.
126 ”Valtion virkamiesten palkkaus”, *Helsingin Sanomat* 22.9.1926.
127 ”Kuritushuoneiden ja kunnalliskotien ruokajärjestys”, *Helsingin Sanomat* 8.9.1926.
128 ”Vankiloiden ja kunnalliskotien ruokajärjestyksistä”, *Helsingin Sanomat* 9.9.1926.
129 ”’Emme voi rangaista ihmisiä siten, että heille annetaan huonoa ruokaa.’”, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 9.9.1926.
130 ”Tällä kerralla”, *Pohjan Voima* 14.9.1926.
131 ”Helsingin kirje”, *Kotiliesi* 1.10.1926.
132 ”Poliittisten vankien olojen kiristämisessä ei ole mitään rajaa”, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 25.8.1926.
133 ”Tarkastuksia Tammisaaren vankilassa”, *Suomen Sosialidemokraatti* 26.8.1926.
134 ”Porvaristomme luokkakostonsa innoittamana”, *Pohjan Voima* 27.8.1926.
135 ”Bruno A. Sundström on taaskin puhunut”, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 1.9.1926.
136 ”Mitä Sasulle kuuluu”, *Suomen Sosialidemokraatti* 4.9.1926.
137 ”Valtioneuvosto erotti eilen poliisimestari Honkasen toimestaan”, *Aamulehti* 6.3.1927.
138 ”Sisäministerin selitys oikeusasiamiehelle majuri Honkasen jutussa”, *Helsingin Sanomat* 18.3.1927.
139 ”Valtioneuvosto erotti eilen poliisimestari Honkasen toimestaan”, *Aamulehti* 6.3.1927.
140 ”Poliisimestari Honkasen erottaminen”, *Helsingin Sanomat* 8.3.1927.
141 ”Aiheuttaako poliisimestarin erottaminen välikysymyksen?”, *Uusi Suomi* 9.3.1927.
142 ”Honkas-juttu”, *Helsingin Sanomat* 29.3.1927.
143 ”Majuri Honkasen virastapidättäminen”, *Helsingin Sanomat* 22.3.1927.
144 ”Paljon melua tyhjästä”, *Suomen Sosialidemokraatti* 22.3.1927.
145 ”Mitä Sasulle kuuluu”, *Suomen Sosialidemokraatti* 22.3.1927.
146 ”Valtakunnanoikeuteen?”, *Aamulehti* 23.3.1927.
147 ”Honkas-juttu eduskunnassa”, *Helsingin Sanomat* 25.3.1927.
148 ”Laillisten muotojen väheksyminen”, *Uusi Suomi* 29.3.1927.
149 ”Eduskuntapakinaa”, *Helsingin Sanomat* 23.3.1927.
150 ”Eduskunnasta”, *Uusi Suomi* 23.3.1927.
151 ”Sisäministeri Itkosen asia perustuslakivaliokunnassa”, *Uusi Suomi* 5.4.1927.
152 ”Eduskunta toteaa, että ministeri Itkosen lainvastainen menettely Honkasen asiassa on periaatteellisesti hyvin arveluttava”, *Uusi Suomi* 13.4.1927.
153 ”Huomiota herättävä kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle”, *Uusi Aura* 28.8.1927.
154 ”Majurien Laukolain juttu eilen esillä sotaylioikeudessa”, *Helsingin Sanomat* 16.12.1927.
155 ”Majuri Laukolain kantelu”, *Uusi Aura* 4.9.1927.
156 ”Valtio on uhrannut majurien Laukolain opinnoihin yli puoli milj. mk”, *Helsingin Sanomat* 7.9.1927.
157 ”Majurien Laukolain kantelu eduskunnan oikeusasiamiehelle”, *Helsingin Sanomat* 29.10.1927.
158 ”Oikeusasiamies ratkaissut majuri Laukolain valitukset armeijan johtoa vastaan”, *Uusi Suomi* 29.10.1927.
159 ”Laukolain asia”, *Suomen Sosialidemokraatti* 29.10.1927.
160 ”Oikeusasiamies anoo ’Sosialidemokraatin’ panoa syytteeseen”, *Uusi Suomi* 2.11.1927.
161 ”Edustaja Puhakka loukkaantunut”, *Suomen Sosialidemokraatti* 2.11.1927.
162 ”Virkaansa sopimaton”, *Suomen Sosialidemokraatti* 5.11.1927.
163 ”Oikeusasiamiehen ja hänen apulaisensa vaalit”, *Vaasa* 2.12.1927.
164 ”Valtiopäivät päättyvät tänään”, *Helsingin Sanomat* 20.12.1927.
165 ”Painokanteet”, *Helsingin Sanomat* 18.12.1927.
166 ”Uudeksi kansanedustajaksi”, *Uusi Aura* 22.12.1927.
167 ”Tri Puhakka perustuslakivaliokunnassa”, *Suomen Sosialidemokraatti* 15.9.1927.
168 ”Oikeusasiamies ja perustuslakivaliokunta”, *Suomen Sosialidemokraatti* 16.9.1927.
169 ”Eduskunnan valiokunnat”, *Uusi Suomi* 16.9.1927.
170 ”Oikeusasiamies ei saisi olla perustuslakivaliokunnassa”, *Suomen Sosialidemokraatti* 17.9.1927.
171 ”Skandalen Puhakka”, *Arbetarbladet* 19.9.1927.
172 ”Utanför partistriderna”, *Västra Nyland* 10.9.1927.
173 ”Eduskunta ryhtyy pelaamaan avoimilla korteilla”, *Helsingin Sanomat* 20.12.1927.
174 ”Kirje Helsingistä”, *Helsingin Sanomat* 21.1.1928.
175 ”Syytökset Turun asemapäällikön harjoittamasta poliittisesta vainosta”, *Helsingin Sanomat* 24.9.1925.
176 ”Muudan perättömäksi havaittu syyte poliittisen vainon harjoittamisesta”, *Karjala* 31.10.1925.
177 ”Herrain mieleinen asemapäällikkö”, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 31.10.1925.
178 ”Maskussa tapahtunut vaijeriinajo”, *Helsingin Sanomat* 11.9.1926.
179 ”Eduskunnan oikeusasiamies tuomari Piintilän jutusta”, *Aamulehti* 24.9.1926.
180 ”Kieltolain valvojien toimintaa vaikeutetaan”, *Pohjan Voima* 24.9.1926.
181 ”Kieltolain valvonta”, *Hämeen Kansa* 28.9.1926.
182 ”Avoin kysymys”, *Ilkka* 1.10.1926.
183 ”Maskun vaijerijuttu ja eduskunnan oikeusasiamies”, *Helsingin Sanomat* 2.10.1926.
184 ”Maskun kuuluisa vaijerijuttu”, *Pohjan Voima* 7.10.1926.
185 ”Maskun vaijerijuttu”, *Uusi Aura* 5.11.1926.
186 ”Turussa sattunut sotilaan ampuminen”, *Maaseudun Tulevaisuus* 26.5.1925.
187 ”Laki ja ihmishenki”, *Liitto* 23.5.1925.
188 ”Turussa sattunut sotilaan ampuminen”, *Maaseudun Tulevaisuus* 26.5.1925.
189 ”Pyssyrakasta oikeudentuntoa”, *Iltalehti* 10.6.1925.
190 ”Turussa tapahtunut sotilaan ampuminen”, *Helsingin Sanomat* 14.6.1925.
191 ”Tehtävien jako eduskunnan oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin kesken”, *Helsingin Sanomat* 14.2.1926.
192 ”Tehtävien jako eduskunnan oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin kesken”, *Helsingin Sanomat* 13.3.1926.
193 ”Eduskunnan oikeusasiamieheksi valittu tänään lakit. toht. Söderhjelm”, *Iltalehti* 11.11.1928.
194 ”Kiviä leivän asemesta”, *Helsingin Sanomat* 12.12.1928.
195 ”*Sosialistit* ja ruotsalaiset”, *Maakansa* 12.12.1928.
196 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen vaali”, *Vaasa* 14.12.1928.
197 ”Söderhjelm”, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 12.12.1928.
198 ”Oikeusasiamiehen varamies”, *Helsingin Sanomat* 13.12.1923.
199 ”Eduskunnasta ja eduskunnan käytäviltä”, *Uusi Suomi* 15.12.1928.
200 ”Lakit. kand. Mikko Erich valittiin tänään oikeusasiamiehen varamieheksi”, *Iltalehti* 14.12.1928.
201 ”Jonny alkaa pelata”, *Helsingin Sanomat* 15.12.1928.
202 ”Miksi ei valittukin Ernesti Hentusta”, *Kaiku* 11.1.1929.
203 ”Lautamiehen lavitsalta”, *Suomen Heimo* 1/1929.
204 ”Oikeusturvallisuus vaatii oikeudenkäyntilaitoksemme uudistuksen jouduttamista”, *Eteenpäin* 29.1.1923.
205 ”Eduskunnan oikeusasiamies”, *Suomen Sosialidemokraatti* 6.3.1929.
206 ”Mitä maailma tietää”, *Keskisuomalainen* 29.3.1929.
207 ”Sunnuntaikatsaus”, *Riihimäen Sanomat* 31.3.1929.
208 ”Erikoislaatuista virkainnostusta”, *Vaasa* 26.3.1929.
209 ”Oikeusasioita”, *Uusi Aura* 29.3.1929.
210 ”Suojeluskuntain halu punnita kansalaisten kunto ja kunnottomuus otetaan tutkittavaksi”, *Suomen Sosialidemokraatti* 10.3.1929.
211 ”Suojeluskunnat ja kansalaiskunto”, *Uusi Suomi*.
212 ”V. t. oikeusasiamies toimessa”, *Iltalehti* 11.3.1929.
213 *Kansan Lehti* 12.3.1929.
214 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen virantoimittajan eräs ote”, *Ilkka* 13.3.1929.
215 ”Luokkakaarti”, *Hämeen Kansa* 15.3.1929.
216 ”Vihdoinkin”, *Suomen Sosialidemokraatti* 15.3.1929.
217 ”Hedelmät kypsyvät”, *Itä-Savo* 16.3.1929.
218 ”Mikon metkuja”, *Uusi Aura* 19.3.1929.
219 ”Mikko-poika panee toimeksi”, *Savon Sanomat* 16.3.1929.
220 ”Viipurin kirje”, *Karjala* 17.3.1929.
221 ”Mitä maailma tietää”, *Keskisuomalainen* 29.3.1929.
222 ”Erikoislaatuista virkainnostusta”, *Vaasa* 26.3.1929.
223 ”N. s. suuren kommunistijutun käsittely”, *Helsingin Sanomat* 22.3.1929.

224 ”Tri Mikko Erich”, *Etelä-Savo* 28.3.1929.
225 ”Suojeluskuntalaisten suosiminen valtion toimia täytettäessä”, *Eteenpäin* 25.3.1929.
226 ”O.A.”, *Suomen Sosialidemokraatti* 26.3.1929.
227 ”Huutava ahtaus vankiloissa”, *Helsingin Sanomat* 23.3.1929.
228 ”Viikon varrelta”, *Uusi Suomi* 31.3.1929.
229 ”Viikon varrelta”, *Uusi Suomi* 6.4.1929.
230 ”Vesileipärangaistus”, *Uusi Suomi* 5.4.1929.
231 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen virka-asemasta”, *Uusi Suomi* 23.3.1929.
232 ”Suojeluskuntalaisen Rannelman elämöinti Tyrisevällä, *Suomen Sosialidemokraatti* 27.3.1929.
233 ”Leinonen”, *Turun Sanomat* 27.3.1929.
234 ”Oikeusasiamiehen sivutoimet”, *Suomen Sosialidemokraatti* 28.3.1929.
235 *Helsingin Sanomat*, 27.3.1929.
236 ”Oikeusasiamiehen varamiehen sekaantumiset”, *Liitto* 3.4.1929.
237 ”Eduskunnan oikeusasiamies”, *Lahden Sanomat* 4.4.1929.
238 ”Kuopion kulmalta”, *Vapaus* 30.3.1929.
239 ”Sosialidemokraatit kominternin valjaissa”, *Uusi Suomi* 3.4.1929.
240 ”Epärehellisyyden valjaissa”, *Suomen Sosialidemokraatti* 5.4.1929.
241 ”Ero olisi paras”, *Iltalehti* 2.4.1929.
242 ”Äärimmäinen oikeisto halveksuu eduskunnan selväsanaista tahtoa”, *Kansan Lehti* 10.4.1929.
243 ”Suojeluskuntain antamat luotettavuustodistukset”, *Helsingin Sanomat* 31.5.1929.
244 ”Mikko-tohtori on puhunut”, *Helsingin Sanomat* 15.6.1929.
245 *Suomen Sosialidemokraatti* 19.7.1929.
246 ”Suojärven suojelijoiden omaperäinen vaalitouhu”, *Suomen Sosialidemokraatti* 1.8.1929.
247 ”’Sisäministerinpäivä’ aiheuttaa jälkinäytöksen”, *Suomen Sosialidemokraatti* 3.8.1929.
248 ”Äänestys Kerimäen Ylikuonassa joutuu nyt tutkittavaksi”, *Suomen Sosialidemokraatti* 3.8.1929.
249 ”Ulvilassa vaalien aikana tapahtunut väärinkäytös”, *Uusi Aika* 3.8.1929.
250 ”Reservisten i sandöknen”, *Hufvudstadsbladet* 14.7.1929.
251 ”Sirpaleita”, *Uusi Aura* 27.3.1930.
252 ”Kuulumisia”, *Kaiku* 29.3.1930.
253 ”Mies paikallaan”, *Suomen Sosialidemokraatti* 6.8.1929.
254 ”M. Erich touhuaa kovasti”, *Pohjolan Sanomat* 4.8.1929.
255 ”V. t. oikeusasiamies taas toiminnassa”, *Kaiku* 4.8.1929.
256 ”Innostunut oikeusasiamies”, *Suursavolainen* 6.8.1929.
257 ”Mikko W. Erich on innostunut”, *Turunmaa* 6.8.1929.
258 ”Puhelimenkäytön tarpeellisuudesta”, *Iltalehti* 7.8.1929.
259 ”Mitä kuuluu?”, *Länsi-Suomi* 7.8.1929.
260 ”*Ilkka* kysyi, *Kansan Voima* vastasi”, *Karjalainen* 10.8.1929.
261 ”Mitä kuuluu?”, *Länsi-Suomi* 7.8.1929.
262 ”Särkyneet toiveet”, *Uusi Suomi* 1.9.1929.
263 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen virka”, *Vaasa* 10.8.1929.
264 *Suomen Sosialidemokraatti*, 21.8.1929.
265 ”Helsingin poliisin esiintyminen ’punaisena päivänä’”, *Aamulehti* 29.8.1929.
266 ”Mikko Erichillä jatkuvasti huono onni”, *Rovaniemi* 29.8.1929.
267 ”Väkivallan hyväksyminen”, *Suomen Sosialidemokraatti* 30.8.1929.
268 ”Oikeusasiamies ja ’punainen päivä’”, *Suomen Sosialidemokraatti* 31.8.1929.
269 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen toimi suurimerkityksellinen kansanvaltaisessa valtiossa”, *Hämeen Kansa* 3.9.1929.
270 ”Eilen”, *Sisä-Suomi* 4.9.1929.
271 ”Oikeus”, *Rauman Lehti* 5.9.1929.
272 ”Tilanne Tammisaaren pakkotyölaitoksessa”, *Forssan Lehti* 18.11.1929.
273 ”Syömälakko loppui eilen kauravelliin”, *Aamulehti* 19.11.1929.
274 ”Taistelu ei ollut turhaa”, *Pohjan Voima* 19.11.1929.
275 ”Tammisaaren vankilan ’kurjat’ olot”, *Heinolan Sanomat* 21.11.1929.
276 ”Vertailun vuoksi”, *Laatokka* 21.11.1929.
277 ”Reserviläiset ja ministeriö”, *Suomen Sosialidemokraatti* 2.10.1929.
278 ”Viime kesän reserviharjoitukset”, *Aamulehti* 13.10.1929.
279 ”Lisätutkimus Perkjärven leirin oloista”, *Haminan Lehti* 24.10.1929.
280 ”Majuri Honkasta vastaan nostettu virkasyytejuttu”, *Turun Sanomat* 7.11.1929.
281 ”Reserviläisten viimekesäiset harjoitukset”, *Uusi Suomi* 27.11.1929.
282 ”Perkjärviaffären leder till åtal mot 6 officerare?” *Hufvudstadsbladet* 6.12.1929.
283 ”Perkjärven juttu”, *Uusi Suomi* 8.12.1929.
284 ”Perkjärven reservileirijuttu”, *Helsingin Sanomat* 29.12.1929.
285 ”Muuan nuhdekirje”, *Uusi Suomi* 6.12.1929.
286 ”Kuopiosta ja Kuopion takaa”, *Savo* 11.12.1929.
287 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen toimi”, *Uusi Aura* 5.12.1929.
288 ”Hallitus edelleen voitollisena”, *Helsingin Sanomat* 18.12.1929.
289 ”Oikeusasiamiehen vaali”, *Sosialisti* 18.12.1929.
290 ”200 valtiomiestä”, *Karjala* 19.12.1929.
291 ”Kivääripiippujen uusimiset olivat kallista kokeilua”, *Suomen Sosialidemokraatti* 12.1.1930.
292 ”Ylijohtaja Arvelo ja hallitussihteeri Y. Orkamo”, *Aamulehti* 31.2.1930.
293 *Uusi Aika* 25.2.1930.
294 ”Tornista nähtyä”, *Perä-Pohjola* 23.2.1930.
295 ”Yllättävä päätös”, *Vaasa* 28.2.1930.
296 ”Lähestyvän poliittisen kamppailun käryä”, *Helsingin Sanomat* 12.3.1930.
297 ”Oikeusasiamiehen kertomus”, *Aamulehti* 12.3.1930.
298 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuoden 1928 toiminnasta hyväksytty”, *Karjala* 12.3.1930.
299 ”Lainsäädännön on keksittävä keinot”, *Aamulehti* 17.3.1930.
300 ”J.O. har anhållit om avsked”, *Hufvudstadsbladet* 24.3.1930.
301 ”Lapuan kokouksen seurausko?”, 24.3.1930.
302 ”Eduskunnan oikeusasiamies pyytänyt eron”, *Uusi Suomi* 24.3.1939.
303 ”’Nahkapäätös’ Perkjärven jutussa tri Söderhjelmille”, *Uusi Aura* 9.5.1930.
304 ”Oikeusasiamiehen väärä syytteennostomääräys”, *Uusi Suomi* 25.3.1930.
305 ”Oikeusasiamies poltti näppinsä”, *Länsi-Suomi* 27.3.1930.
306 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen toimi”, *Keskisuomalainen* 27.3.1930.
307 *Savo* 30.3.1930.
308 ”Lakimyllyn lehteriltä”, *Suomenmaa* 29.3.1930.
309 ”Kaksi ihmettä”, *Aamulehti* 30.3.1930.
310 ”Kommunistien vastainen liike”, *Uusi Suomi* 19.6.1930.
311 ”Lapualaisliike”, *Helsingin Sanomat* 22.6.1930.
312 ”Maakuntain edustajakokouksessa valittiin ’Lapuan liikkeen johto’, *Uusi Aura* 22.6.1930.
313 ”Yleisvaarallinen rikos”, *Suomen Sosialidemokraatti* 19.4.1930.
314 ”Mennäänkö täyteen anarkiaan?”, *Suomen Sosialidemokraatti* 6.6.1930.
315 ”Väkivaltaa”, *Helsingin Sanomat* 7.7.1930.
316 ”Kaikki voimat koolle!”, *Suomen Sosialidemokraatti* 20.7.1930.
317 ”Pormestari Hakkila”, *Ilkka* 21.7.1930.
318 ”Pekkalan ja Rötkön jutusta”, *Aamulehti* 29.7.1930.
319 ”Pekkalan ja Rötkön”, *Iltalehti* 12.9.1930.
320 ”Sotasalaisuuksia”, *Aamulehti* 1.1.1931.
321 ”Rintamamiehet sapekkaina”, *Suomen Sosialidemokraatti* 2.1.1931.
322 *Helsingin Sanomat* 29.1.1931.
323 ”Pres. Lilius uudelleen”, *Aamulehti* 11.12.1930.
324 ”Arkkitehti Sirénin suurtyö: uusi eduskuntatalo”, *Helsingin Sanomat* 1.3.1931.
325 *Helsingin Sanomat* 1.2.1931.
326 ”Tuomari kavaltanut yli 200,000 mk”, *Suomen Sosialidemokraatti* 15.9.1931.
327 ”Tuomari Åkesson tuomittiin”, *Aamulehti* 14.10.1931.
328 ”Valtion teollisuslaitosten osakeyhtiöiksi muodostaminen”, *Aamulehti* 12.12.1931.
329 ”Pitkäveteinen istunto”, *Helsingin Sanomat* 12.12.1931.
330 ”Valtion teollisuslaitosten osakeyhtiöiksi muodostaminen”, *Aamulehti* 12.12.1931.
331 ”Lehterimiehenä eduskunnassa”, *Suomen Sosialidemokraatti* 12.12.1931.
332 ”Mitä Sasulle kuuluu”, *Suomen Sosialidemokraatti* 12.12.1931.
333 ”Lapuanliike kapinan poluilla?”, *Uusi Suomi* 29.2.1932.
334 ”Hallitus tilanteen herrana”, *Helsingin Sanomat* 1.3.1932.
335 ”Kyyditys toissayönä Tampereella”, *Aamulehti* 18.4.1932.
336 ”Tri Erichin kyydistysjuttu”, *Helsingin Sanomat* 6.9.1932.
337 ”Oikeudenvalvojain toimintakertomukset”, *Helsingin Sanomat* 17.11.1932.
338 ”Oikeudenvalvojain toimintakertomukset”, *Helsingin Sanomat* 19.11.1932.
339 ”Oikeuskanslerille ja oikeusasiamiehelle moitteet lapualaislaittomuuksiin suhtautumisestaan”, *Suomen Sosialidemokraatti* 19.11.1932.
340 ”Uudistusta kaipaava virka”, *Satakunnan Kansa* 17.12.1931.
341 ”Invaliidikorvauksia”, *Helsingin Sanomat* 23.4.1931.
342 ”Mitä Sasulle kuuluu”, *Suomen Sosialidemokraatti* 23.4.1931.
343 ”Eduskunnan viimeinen istunto oli tänään”, *Vaasa* 25.4.1931.
344 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen virka”, *Vaasa* 29.4.1931.
345 ”Oikeusasiamiehen virka lakkautetaan”, *Helsingin Sanomat* 6.9.1932.
346 ”Sirpaleita”, *Uusi Aura* 7.9.1932.
347 ”Tarpeeton virka”, *Kaiku* 8.9.1932.
348 ”Oikeusasiamiehen toimen lakkauttaminen”, *Uusi Suomi* 17.9.1932.
349 ”Nähtyä ja kuultua”, *Aamulehti* 18.9.1932.
350 ”Oikeusasiamiehen viran lakkauttaminen”, *Uusi Suomi* 21.9.1932.
351 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen toimi”, *Helsingin Sanomat* 18.9.1923.
352 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen toimi”, *Suomen Sosialidemokraatti* 18.9.1932.
353 ”Onko eduskunnan oikeusasiamiehen virka lakkautettava?”, *Turun Sanomat* 17.11.1932.
354 ”Oikeusasiamiehen viran lakkauttaminen”, 11.11.1932.
355 ”Eduskunnan valiokunnat”, *Helsingin Sanomat* 24.11.1932.
356 ”Kansankirjastolain”, *Suomenmaa* 26.11.1932.
357 ”Eduskunnan näköpiiristä”, *Ilkka* 29.11.1932.
358 ”Asioita toisessa käsittelyssä”, *Satakunnan Kansa* 26.11.1932.
359 ”Helsingin-kirje”, *Kaiku* 29.11.1932.
360 ”Oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen”, *Aamulehti* 25.3.1933.
361 ”Oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen tehtävien jako”, *Suomenmaa* 6.4.1933.
362 ”Hallitus pyrkii järkähtämättä”, *Helsingin Sanomat* 29.4.1933.
363 ”Oikeusasiamiehen toimi aiheutti keskustelua”, *Aamulehti* 23.9.1933.
364 ”Pilkkeitä”, *Ilkka* 23.9.1933.
365 Esim. ”Päivän Peili”, *Suomen Sosialidemokraatti* 24.9.1933.
366 ”Vasemmistokammo”, *Kansan Lehti* 23.9.1933.
367 ”Muisteltiin vanhoja”, *Helsingin Sanomat* 23.9.1933.

368 ”Oikeuskanslerin ja oikeusasiamiehen työnjako vahvistettiin eilen”, *Satakunnan Kansa* 23.9.1933.
369 ”Tenholan kunnan kielisuhteet”, *Suomenmaa* 6.4.1933.
370 ”Tenholan kunnan kielisuhteista”, *Aamulehti* 23.5.1933.
371 ”Tenholan kirkonkirjoihin”, *Aamulehti* 26.1.1935.
372 ”Maanv. Heikki Niskasen anomus päästä täyttämään kansanedustajatehtäväänsä”, *Kansan Lehti* 18.8.1933.
373 ”Pilkkeitä”, *Ilkka* 11.9.1933.
374 ”Eduskunnasta ja käytäviltä”, *Ilkka* 16.12.1933.
375 ”Vaalijuttua, metsästysjuttua – ja vielä jänisjuttuakin”, *Helsingin Sanomat* 16.12.1933.
376 ”Oikeusasiamiehen lausunto”, *Uusi Suomi* 25.1.1935.
377 ”Merkillinen välinäytös”, *Aamulehti* 26.1.1935.
378 ”Merkillinen välinäytös”, *Aamulehti* 26.1.1935.
379 ”Ylimääräiset valtiopäivät lopetettiin”, *Helsingin Sanomat* 29.1.1935.
380 ”Viralliselle syyttäjälle”, *Uusi Suomi* 17.9.1940.
381 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen”, *Ajan Suunta* 14.9.1937.
382 ”Asiasta toiseen”, *Aamulehti* 19.9.1937.
383 ”Vankilaepäkohdat”, *Vapaa Sana* 10.1.1945.
384 *Uusi Suomi* 24.2.1938.
385 *Heinolan Sanomat* 15.7.1939.
386 ”Suruliputus ja kirkonkellojen soitto”, *Uusi Suomi* 21.12.1940.
387 *Itä-Häme* 27.12.1940.
388 ”WSOY:n syysuutuuksia”, *Suomen Sosialidemokraatti* 11.10.1942.
389 ”Luontainen, linnoitettu itäraja”, *Uusi Suomi* 18.8.1941.
390 *Helsingin Sanomat* 12.1.1936.
391 ”Lakiasiain käsikirja”, *Ajan Suunta* 26.6.1936.
392 *Helsingin Sanomat* 26.6.1936.
393 *Uusi Suomi* 19.11.1942.
394 ”Uusi kuvaus Wäinö Aaltosesta”, *Uusi Suomi* 13.12.1942.
395 ”Wäinö Aaltosesta, Mikko Oinosesta ja vähän muustakin”, *Suomen Kuvalehti* 17.4.1937.
396 *Uusi Suomi* 30.6.1943.
397 ”Oikeusasiamies Esko Hakkila”, *Etelä-Suomen Sanomat* 9.11.1945.
398 ”Eduskunnan jäähyväiset oikeusasiamies Hakkilalle”, *Uusi Suomi* 18.1.1946.
399 ”Eduskunnan oikeusasiamieheksi”, *Länsi-Savo* 19.12.1945.
400 ”Eduskunnan uusi oikeusasiamies”, *Vapaa Pohjola* 3.1.1946.
401 ”Sotasyyllisyysoikeudenkäynti päättynyt”, *Suomen Sosialidemokraatti* 3.2.1946.
402 ”Törkeätä”, *Vapaa Sana* 4.12.1946.
403 ”Kaksi oikeuden ritaria”, *Työkansan Sanomat* 11.7.1946.
404 ”Kenr. Airon vanginvartijoita syytteeseen”, *Uusi Suomi* 24.1.1947.
405 ”Vangitut yleisesikuntapäälliköt”, *Suomen Kuvalehti* 2.8.1947.
406 ”Kenraali Airon vartijat väittävät”, 6.2.1947 *Etelä-Suomen Sanomat*.
407 ”Oikeusasiamiehen korsi keossa”, *Työkansan Sanomat* 21.5.1947.
408 ”Valpon entisiä päälliköitä syytteeseen”, *Etelä-Suomen Sanomat* 24.8.1947.
409 ”Salaliittolaisia rohkaistaan”, *Työkansan Sanomat* 26.8.1947.
410 ”Eduskunta”, *Uusi Suomi* 3.9.1947.
411 ”Eduskunnan”, *Länsi-Savo* 10.9.1947.
412 ”Valpossa palvelleita jälleen syytteeseen”, *Suomen Sosialidemokraatti* 2.3.1948.
413 ”Provokaattorit kiinni valheesta”, *Työkansan Sanomat* 12.10.1947.
414 ”Törkeä oikeusmurha tekeillä tuomari Risto Hölttää vastaan”, *Työkansan Sanomat* 21.5.1949.
415 ”Syyte Hölttää vastaan nostettu väärässä tuomioistuimessa”, *Vapaa Sana* 16.6.1949.
416 ”’Lainvalvoja’ ei tunne maan lakia”, *Työkansan Sanomat* 16.6.1949.
417 ”Oikeusasiamies Laisaaren asenne”, *Työkansan Sanomat* 14.1.1948.
418 ”Asekätkijät ottaneet omavaltaisesti”, *Työkansan Sanomat* 15.1.1948
419 ”Pidätettiin, koska nimi alkoi K:lla”, *Suomen Sosialidemokraatti* 10.12.1949.
420 ”Valpo suoritti”, *Etelä-Suomen Sanomat* 25.11.1948.
421 ”Valpon ent. päälliköitä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 5.12.1948.
422 ”Syyte hallitusneuvos Saarniota vastaan”, *Uusi Suomi* 18.10.1949.
423 ”Eduskunnan oikeusasiamiehelle”, *Suomen Sosialidemokraatti* 25.1.1948.
424 Paljon työtä eduskunnan oikeusasiamiehellä”, *Uusi Suomi* 5.11.1949.
425 *Itä-Häme*, 6.4.1950.
426 ”Sompasaaren turnaus”, 7.8.1951.
427 ”Kun eduskunnan oikeusasiamies pelasi simultaania vankilassa”, *Suomen Sosialidemokraatti* 31.1.1950.
428 ”Eduskunnan oikeusasiamieheksi Paavo Kastari”, 17.11.1951.
429 ”Unto Varjonen eroaa”, 23.12.1951 *Etelä-Suomen Sanomat*.
430 ”Pienen ihmisen suojelija”, *Suomen Kuvalehti* 8.1.1966.
431 ”Satojen miljoonien vahingot huolimattomalla taloudenhoidolla”, *Vapaa Sana* 30.3.1952.
432 ”Ministerit Lepistö ja Peltonen eroavat”, *Etelä-Suomen Sanomat* 29.11.1952.
433 ”Salaputkijuttu”, *Suomen Sosialidemokraatti* 29.11.1952.
434 ”Sosdem-johdon ’salaputki’”, *Työkansan Sanomat* 29.11.1952.
435 ”Tuuria”, *Vapaa Sana* 30.11.1952.
436 ”Ministeriskandaali”, *Uusi Suomi* 29.11.1952.
437 ”Dramaattisia tapahtumia”, *Maakansa* 29.11.1952.
438 ”Yllättävä pula”, *Helsingin Sanomat* 29.11.1952.
439 ’Jatkuva juttu ja lykätty lakko”, *Kauppalehti* 1.12.1952.
440 ”Kastarin selitys”, *Suomen Sosialidemokraatti* 4.12.1952.
441 ”Toholammilla kaivataan putkimiestä”, 6.12.1952 *Työkansan Sanomat*
442 ”Lisensiaateista”, *Suomen Sosialidemokraatti* 22.12.1952.
443 ’Jahvetti uhkaa Kastaria”, *Työkansan Sanomat* 23.12.1952.
444 ”Asiantuntijoiden lausuntoja syyllisyyskysymyksestä”, *Suomen Sosialidemokraatti* 25.4.1953.
445 ”Salaputkiministerit valtakunnanoikeuteen”, *Vapaa Sana* 23.5.1953.
446 ”Oikeusasiamies harrastanut ’salaputken kuuntelua’”, *Suomen Sosialidemokraatti* 20.8.1953.
447 ”Salaputkijuttu eilen valtakunnanoikeudessa”, *Vapaa Sana* 2.7.1953.
448 ”Oikeusasiamies harrastanut ’salaputken kuuntelua’”, *Suomen Sosialidemokraatti* 20.8.1953.
449 ”Voitto kotiin”, *Työkansan Sanomat* 21.8.1953.
450 ”Valtion vahingonkorvausvaatimus salaputki-ministereiltä 2,5 milj. mk”, *Länsi-Savo* 2.7.1953.
451 ”Kekkonen torjuu”, *Etelä-Suomen Sanomat* 3.7.1953.
452 ”Oikeusasiamies avun tarpeessa”, 27.8.1953.
453 ”Salaputkimiehet tuomiolla eilen”, *Vapaa Sana* 19.9.1953.
454 ”Raatikainen ja Lepistö sakkoihin ja korvauksiin”, *Länsi-Savo* 19.9.1953.
455 ”Aaltonen ja Peltonen syyttömät”, *Suomen Sosialidemokraatti* 19.9.1953.
456 ”Salaputki Oy”, *Suomen Sosialidemokraatti* 19.9.1953.
457 ”Vähän villoja”, *Suomen Sosialidemokraatti* 20.8.1953.
458 ”Tavallisen kansalaisen turva”, *Suomen Kuvalehti* 25.2.1956.
459 ”Yleislakko loukkaa perustuslakejamme”, *Turun Sanomat* 23.3.1956.
460 ”Yleislakon aikaisista tapahtumista”, *Maaseudun Tulevaisuus* 24.3.1956.
461 ”Kokoomus avoimessa sodassa”, *Työkansan Sanomat* 23.3.1956.
462 ”Mistä on kysymys”, *Työkansan Sanomat* 24.3.1956.
463 ”Kuin sotkeutunutta pitkäsiimaa”, *Suomen Sosialidemokraatti* 24.3.1956.
464 Epäröivää luottamusta, *Helsingin Sanomat* 24.3.1956.
465 ”Viimeistä yleislakkoa pidettävä perustuslain vastaisena”, *Länsi-Savo* 31.5.1956.
466 ”Virkamiespalkkaesitys suureen valiokuntaan”, 1.6.1956 *Etelä-Suomen Sanomat*.
467 ”Kastari lähtee!”, *Työkansan Sanomat* 1.6.1956.
468 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen toimikaudeksi 4 vuotta”, *Vapaa Sana* 14.5.1955.
469 ”Naisellekin mahdollisuus tulla valituksi oikeusasiamieheksi”, *Työkansan Sanomat* 31.10.1956.
470 ”Nainen voidaan valita oikeusasiamieheksi – laki hyväksytty”, *Helsingin Sanomat* 2.3.1957.
471 ”Repien ja rakentaen”, *Maaseudun Tulevaisuus* 30.4.1957.
472 ”Korsimon asia ei anna aihetta, sanoi Rapola”, *Helsingin Sanomat* 7.2.1958.
473 ”Päivän piirtoja”, *Etelä-Suomen Sanomat* 13.2.1958.
474 ”Oikeusasiamies ja Korsimon tapaus”, *Uusi Suomi* 12.2.1958.
475 ”Eipä olisi kaivannut lisäharmiksi”, *Suomen Sosialidemokraatti* 14.2.1958.
476 ”Pääesikunta tutkii Korsimon juttua”, *Suomen Sosialidemokraatti* 12.4.1958.
477 ”Ei syytettä Korsimolle”, *Suomen Sosialidemokraatti* 6.8.1958.
478 ”Korsimon karkuruusjutun tähänastiset vaiheet”, *Suomen Sosialidemokraatti* 6.8.1958.
479 ”Kätilöopiston juttu joutunut umpikujaan”, *Etelä-Suomen Sanomat* 14.5.1959.
480 ”Kätilöopistojutussa”, *Suomen Sosialidemokraatti* 21.5.1959.
481 ”Oikeusasiamies ja kätilöopistojuttu”, *Suomen Sosialidemokraatti* 24.5.1959.
482 ”Valtakunnanoikeus kutsutaan koolle, Simonen, Väyrynen ja Kiukas syytteeseen”, *Etelä-Suomen Sanomat* 9.11.1960.
483 ”Entisiä ministereitä syytettiin virkarikoksista ja -virheistä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 19.1.1961.
484 ”Valtakunnanoikeus istui”, *Suomen Kuvalehti* 28.1.1961.
485 ”Runsaasti uusia todistajia saapui valtakunnanoikeuteen”, *Helsingin Sanomat* 20.4.1961.
486 ”Häpeäpaalussa”, *Suomen Kuvalehti* 8.7.1961.
487 ”Tuomioiden luonne muuttui ratkaisevasti kansaneläkelaitoksen asuntojutussa KKO:ssa”, *Helsingin Sanomat* 21.6.1962.
488 ”Simonen ja Väyrynen tuomittiin”, *Etelä-Suomen Sanomat* 15.12.1961.
489 ”Havaintoja salista”, *Etelä-Suomen Sanomat* 15.12.1961.
490 ”Kunniaton valtakunnanoikeus”, *Suomen Kuvalehti* 13.11.1992.
491 ”Oikeusasiamiehen vaali huomenna”, *Länsi-Savo* 23.11.1961.
492 *Etelä-Suomen Sanomat* 15.12.1961.
493 ”Eduskunnan oikeusasiamieheksi Risto Lehtinen”, *Etelä-Suomen Sanomat* 25.11.1961.
494 ”Lehterimiehen kulmasta”, *Maaseudun Tulevaisuus* 24.10.1963.
495 ”Rautatiehallituksen magnetofoninauhat nyt oikeuskanslerin taakse”, *Länsi-Savo* 3.12.1965.
496 ”Itkeä vai nauraa”, *Uusi Suomi* 3.12.1965.
497 ”VR:n rikostutkijat Leskisen kuultavana”, *Ilta-Sanomat* 3.12.1965.
498 ”Aalto menetellyt taitamattomasti ja virka-asemassaan sopimattomasti”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.12.1965.
499 ”Lehterimiehen kulmasta”, *Maaseudun Tulevaisuus* 28.12.1965.
500 ”Yrjö Keinosta rangaistiin suullisella muistutuksella”, *Etelä-Suomen Sanomat* 5.10.1965.
501 ”Puolustusvoimain komentaja on antanut muistutuksen Keinoselle”, *Länsi-Savo* 6.10.1965.
502 ”Kenraali Keinosen huvilatöiden selvittely kestänyt 3 kuukautta”, *Ilta-Sanomat* 8.7.1969.

503 ”Keinonen otti yhteyden ennen kuin ryhdyin toimenpiteisiin”, *Ilta-Sanomat* 17.4.1969.
504 ”Mitä oikeusasiamies tietää Keinosesta”, *Ilta-Sanomat* 5.7.1969.
505 ”Komentajan kellari”, *Helsingin Sanomat* 19.4.1969.
506 ”Kenraali Yrjö Keinonen eroaa”, *Länsi-Savo* 26.4.1969.
507 ”Keinonen hovioikeuteen kellaritöittensä vuoksi”, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.10.1969.
508 ”Puolustusministeri on myös vastuussa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.10.1969.
509 ”Omanvoitonpyynnin takia”, *Aamulehti* 1.10.1969.
510 ”Naurisvarkauden luokkaa”, *Suomenmaa* 14.19.1969.
511 ”Kahdeksan tuntia todistajien kuulustelua Keinosen jutussa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 10.2.1970.
512 ”Suorttanen puhunut perättömiä kuulusteluissa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 25.11.1970.
513 ”Päätös Keinosen jutussa annettaneen kesäkuussa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 19.2.1971.
514 ”Ristiriitojen kenraali”, *Suomen Kuvalehti* 16.12.1977.
515 ”Päätös Keinosen kellarijutusta hovioikeudessa”, *Länsi-Savo* 18.6.1971.
516 ”Korkein oikeus korotti kenr. Keinosen tuomiota”, *Länsi-Savo* 20.5.1972.
517 ”Sensuuri on vastannut”, *Suomen Kuvalehti* 26.10.1963.
518 ”Oikeusasiamies totesi virheitä elokuvatarkastamon toiminnassa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 12.2.1964.
519 ”Kysymys lain käyttäjille”, *Ilta-Sanomat* 28.2.1964.
520 ”Tasavallan tarhasta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.3.1964.
521 ”Lehtimiehen painostamisesta kantelu oikeusasiamiehelle”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.11.1966.
522 ”Lehtimiesten kuulustelusta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 27.10.1966.
523 ”Sananvapaus ja uutissuoja”, *Etelä-Suomen Sanomat* 26.10.1966.
524 ”Oikeusasiamies tutkii budjettivuotokuulusteluja”, *Etelä-Suomen Sanomat* 28.10.1966.
525 ”Valtuuksiini ei kuulu puuttua oikeuskanslerin virkatoimiin”, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.11.1966.
526 ”Budjettivuodon tutkimukset lopetettu”, *HS* 10.10.1967.
527 ”Eduskunnan oikeusasiamies”, *Helsingin Sanomat* 6.11.1962.
528 ”Pienen ihmisen suojelija”, *Suomen Kuvalehti* 8.1.1966.
529 ”Kuinka hupsu saa virkamies olla”, *Suomen Kuvalehti* 21.3.1969.
530 ”Tällä miehellä on silmää oikeudelle”, *Suomen Kuvalehti* 2.1.1970.
531 ”Risto Leskisestä oikeuskansleri”, *Etelä-Suomen Sanomat* 6.8.1970.
532 ”Lähetekeskustelu siirtyi torstaiksi”, *Länsi-Savo* 11.9.1970.
533 ”Oikeusasiamiehen tuolille tungos”, *Helsingin Sanomat* 16.9.1970.
534 ”Ståhlberg vahvin ehdokas uudeksi oikeusasiamieheksi”, *Etelä-Suomen Sanomat* 18.9.1970.
535 ”Kaarlo Ståhlberg oikeusasiamiehen virkaan”, *Länsi-Savo* 19.8.1970.
536 ”Puoluelinjoilla”, *Helsingin Sanomat* 19.9.1970.
537 ”Sosiaalidemokraatit katkeria”, *Helsingin Sanomat* 22.9.1970.
538 ”Asia kohdallaan”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.9.1970.
539 ”Oikeusasiamiehen vaali”, *Helsingin Sanomat* 17.9.1970.
540 ”Oikeusasiamies saapui työhön liian aikaisin”, *Helsingin Sanomat* 2.10.1970.
541 ”Oletteko selvillä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 20.9.1970.
542 ”Apulaisoikeusasiamies erittäin tarpeellinen”, *Etelä-Suomen Sanomat* 19.9.1970.
543 ”Oikeusasiamies työskentelee paisuvan kantelutulvan alla”, *Helsingin Sanomat* 16.11.1969.
544 ”Oikeusasiamiehelle ehdotetaan apulaista”, *Helsingin Sanomat* 26.2.1969.
545 ””Oikeusasiamiehelle ehdotetaan apulaista”, *Helsingin Sanomat* 24.10.1970.
546 ”Oikeusasiamiehelle apulainen v. 1972”, *Etelä-Suomen Sanomat* 13.12.1970.
547 ”Aapo Lehtovirta eduskunnan apulaisoikeusasiamieheksi”, *Länsi-Savo* 27.11.1971.
548 ”Oikeusasiamies toivoo lisää työtä. Kansa ei tunne järjestelmän etuja”, *Etelä-Suomen Sanomat* 6.2.1971.
549 ”Valitus poliisin toimista shaahin vierailun aikana oikeusasiamiehelle huomenna”, *Ilta-Sanomat* 7.7.1970.
550 ”Oikeusasiamies ehdottaa lakia mielenosoituksista”, *Etelä-Suomen Sanomat* 9.9.1971.
551 ”Mielenosoitusten kulku olisi turvattava lailla”, *Helsingin Sanomat* 9.9.1971.
552 ”Perusoikeusjärjestelmän kehittäminen tärkeää”, *Helsingin Sanomat* 23.5.1971.
553 ”Oikeusasiamies puuttui Kivivuoren nimitykseen”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.10.1971.
554 ”Söderman ei käyttänyt harkintavaltaansa väärin nimityksessä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 30.10.1971.
555 ”Uusi nimityskiista oikeushallinnossa”, *Kansan Uutiset* 22.10.1971.
556 ”Oikeiston asiamies”, *Suomen Sosialidemokraatti* 22.10.1971.
557 ”Oikeusasiamiehen pätevyyttä epäillään”, *Helsingin Sanomat* 23.10.1971.
558 ”Demokraattiset lakimiehet tekevät virheen”, *Ilta-Sanomat* 23.10.1971.
559 ”Poliittinen asiamies”, *Ilta-Sanomat* 26.10.1971.
560 ”Oikeusasiamiehen menettely”, *Kansan Uutiset* 25.10.1971.
561 ”Oikeusministeri sai huomautuksen oikeusasiamieheltä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.10.1963.
562 ”Vuoden 1971 100 suomalaista vaikuttajaa”, *Suomen Kuvalehti* 24.12.1971.
563 ”11 kuuluisaa tapaa kohdata vaikeuksia”, *Suomen Kuvalehti* 19.5.1972.
564 ”Onko tunturissa oikeusturva”, *Suomen Kuvalehti* 2.6.1972.
565 ”Oikeusasiamies kiertää Lapissa ’puhuteltavana’”, *Helsingin Sanomat* 23.4.1972.
566 ”Oikeusasiamies kannatti saamelaiskolleegansa viran perustamista”, *Kaleva* 22.4.1972.
567 ”Nyt asioita katsoo toisin kuin kirjoituspöydän takaa”, *Kaleva* 25.4.1972.
568 ”Kehno oikeusturva pohjoisen kunnissa”, *Helsingin Sanomat* 28.6.1972.
569 ”Oikeusavustaja ei ole kunnan lakimies”, *Karjalainen* 11.10.1973.
570 ”Oikeusasiamiehen vaali eduskuntaan”, *Etelä-Suomen Sanomat* 18.10.1973.
571 ”Jorma Aalto on edelleen vahvoilla”, *Etelä-Suomen Sanomat* 20.10.1973.
572 ”Jorma S. Aallosta eduskunnan oikeusasiamies”, *Etelä-Suomen Sanomat* 2.11.1973.
573 ”Viimeinen penni aina valtion”, *Suomen Kuvalehti* 26.10.1973.
574 ”Hymyilevä syyttäjä”, *Helsingin Sanomat* 29.6.1986.
575 ”Suomen kasarmi ei enää kelpaa ihmisasunnoksi”, *Ilta-Sanomat* 24.5.1974.
576 ”Utössä jäätyy pesuvesi ja käymälässä käy viima”, *Helsingin Sanomat* 21.7.1974.
577 ”Oikeusasiamies tarkasti linnakkeen”, *Ilta-Sanomat* 8.10.1976.
578 ”Varusmiehelle suotava mahdollisuus kanteluun”, *Helsingin Sanomat* 27.7.1974.
579 ”Oikeusasiamies esittää syytettä komentajalle”, *Etelä-Suomen Sanomat* 27.7.1974.
580 ”Pohjan prikaatin komentaja”, *Helsingin Sanomat* 19.12.1974.
581 ”Väliaikaiset kersantit kuriin”, *Ilta-Sanomat* 24.11.1981.
582 ”Oikeusasiamies tarkastusmatkalle YK-joukkoihin”, *Etelä-Suomen Sanomat* 14.1.1975.
583 ”Suomalaisten mieliala hyvä Kyproksella”, *Etelä-Suomen Sanomat* 28.1.1975.
584 ”Aalto Siinaille”, *Etelä-Suomen Sanomat* 10.12.1977.
585 ”Yksityisomaisuus turvattava YK:n joukoissa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 24.4.1975.
586 ”Puolustusvoimille lisää lakikirjoja”, *Etelä-Suomen Sanomat* 23.7.1977.
587 ”Viinaa vääriin suihin upseerikerhoissa”, *Ilta-Sanomat* 17.4.1981.
588 ”Aseistakieltäytyjiin suhtauduttava asiallisesti”, *Ilta-Sanomat* 8.10.1982.
589 ”Nostaja rannalle ja tuhon syyt selviksi”, *Helsingin Sanomat* 28.2.1974.
590 ”Valtio velvollinen korvaamaan vahingot”, *Etelä-Suomen Sanomat* 2.1.1975.
591 ”Valtion maksettava omaisten menetykset”, *Helsingin Sanomat* 2.1.1975.
592 ”Nostajan tutkimukset aiheuttivat huomautuksia”, *Länsi-Savo* 5.3.1975.
593 ”Suuronnettomuuksien tutkinta uudistettava”, *Helsingin Sanomat* 4.3.1975.
594 ”Oikeusasiamies tapaa huumeista tuomitut Thaimaan suomalaiset”, *Helsingin Sanomat* 17.1.1982.
595 ”Eduskunnan oikeusasiamies, huumekuriirit kuriin”, *Ilta-Sanomat* 26.1.1982.
596 ”Suomalaiset huumevangit vielä vuosia Bangkokissa”, *Helsingin Sanomat* 27.1.1982.
597 ”Menikö veri urheilijoille”, *Kainuun Sanomat* 2.12.1984.
598 ”Hiihtoa syytetään veridopingista”, *Ilta-Sanomat* 3.12.1984.
599 ”Eduskunnan oikeusasiamies tutkii veripussien arvoitusta”, *Helsingin Sanomat* 4.12.1984.
600 ”Kauppinen kiistää syytteet veridopingista”, *Etelä-Suomen Sanomat* 5.12.1984.
601 ”Koljonvirran doping-juttu ratkeaa MM-kisojen jälkeen”, *Ilta-Sanomat* 4.1.1985.
602 ”Yksi veritankkaus varmistui”, *Etelä-Suomen Sanomat* 28.5.1985.
603 ”Ylilääkärille nuhteet veritankkauksesta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.1.1986.
604 ”Hiihtäjien menestystä peittää veritahra”, Apu 10.1.1986.
605 ”Hyllytetyt Noppa-tutkijat saivat vakavan huomautuksen”, *Helsingin Sanomat* 21.6.1985.
606 ”Päivärahakiista vaihtui juristien oppiriidaksi”, *Helsingin Sanomat* 19.1.1983.
607 ”Smp teki rikosilmoituksen Jorma S. Aallosta”, *Ilta-Sanomat* 21.1.1983.
608 ”Puhemies Virolainen haluaa kansakunnan kaapit paikoilleen”, *Keskisuomalainen* 22.1.1983.
609 ”Mitä Virolainen pelkää?”, *Apu* 28.1.1983.
610 ”Kuka on oikeassa?”, *Suomen Kuvalehti* 28.1.1983.
611 ”Perustuslakivaliokunta miettii vielä päivärahajupakkaa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 3.2.1983.
612 ”Perustuslakivaliokunta ja oikeuskansleri eri mieltä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 16.2.1983.
613 ”Kansliatoimikunnalla ei virkavastuuta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 19.2.1983.
614 ”Lehterimiehen kulmasta”, *Maaseudun Tulevaisuus* 19.2.1983.
615 ”Sinäkin voit valittaa oikeusasiamiehelle”, *Ilta-Sanomat* 31.10.1977.
616 ”Olen yksityisen kansalaisen puolustaja”, *Apu* 9.9.1977.
617 ”Mitä tekee eduskunnan oikeusasiamies Jorma S. Aalto?”, *Ilta-Sanomat* 23.9.1978.
618 ”Kuin tummapukuinen U Thant”, *Helsingin Sanomat* 24.10.1981.
619 ”Suomalainen osaa valittaa”, *Helsingin Sanomat* 25.6.1984.

620 ”Atk:n oikeusturvaongelmat huolettavat Jorma S. Aaltoa”, *Helsingin Sanomat* 14.2.1985.
621 ”Työ on vaikea ja haasteellinen”, *Ilta-Sanomat* 16.6.1986.
622 ”Hymyilevä syyttäjä”, *Helsingin Sanomat* 29.6.1986.
623 ”60-luvun radikaalidemarista ’kansakunnan postilaatikko’”, *Helsingin Sanomat* 27.9.1986.
624 ”Kokoomusryhmä uhkailee syysvälikysymyksellä”, *Helsingin Sanomat* 5.9.1986.
625 ”Olavi Heinosen hieno ura”, *Apu* 31.10.1986.
626 ”60-luvun radikaalidemarista ’kansakunnan postilaatikko’”, *Helsingin Sanomat* 27.9.1986.
627 ”Eduskunnan oikeusasiamies Olavi Heinonen haluaa tavoittaa maan hiljaiset”, *Etelä-Suomen Sanomat* 27.9.1986.
628 ”Lähes kaikki valitukset johtavat jatkoselvityksiin”, *Helsingin Sanomat* 3.12.1986.
629 ”Ulkomaalaistoimiston toimista kantelu”, *Helsingin Sanomat* 11.12.1987.
630 ”Avustajan käyttö sallittava ulkomaalaisten kuulusteluissa”, *Helsingin Sanomat* 15.4.1989.
631 ”Niskuroiva toimisto”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.2.1988.
632 ”Poliisiylijohtajan esittelystä kantelu”, *Helsingin Sanomat* 31.7.1987.
633 ”Urponen ei esitellyt tasapuolisesti krp:n päälliköksi hakeneita”, *Helsingin Sanomat* 11.7.1989.
634 ”Olli Urposen ansiolistaa”, *Apu* 21.7.1989.
635 ”Poliisijohto sekaisin”, *Helsingin Sanomat* 13.7.1989.
636 ”Johtopäätösten aika”, *Uusi Suomi* 13.7.1989.
637 ”Varoituslaukaus oli liian ankara keino mopon pysäyttämiseksi”, *Helsingin Sanomat* 15.4.1987.
638 ”Sormenheristys kai riittäisi”, *Ilta-Sanomat* 16.4.1987.
639 ”Oikeusasiamies selvittää kohututkimuksen laillisuutta”, *Ilta-Sanomat* 20.10.1987.
640 ”Äänestämättä jättäneitä saa kerätä rekisteriin ja tutkia”, *Helsingin Sanomat* 5.1.1988.
641 ”Oikeusministeri Louekoski ei salaisi vaaleissa nukkuvia”, *Helsingin Sanomat* 6.1.1988.
642 ”Lainvalvojat harhapoluilla”, *Etelä-Suomen Sanomat* 6.1.1988.
643 ”Paljastettu salaisuus”, *Suomen Kuvalehti* 15.1.1988.
644 ”Monet kunnat harasivat nukkujaselvitystä vastaan”, *Helsingin Sanomat* 23.1.1988.
645 ”Äänestyskeskustelussa on sotkettu eri asioita”, *Helsingin Sanomat* 23.1.1988.
646 ”Professori Jyränki haluaa selvityksen Pertti Salolaisen tuplapalkasta”, *Ilta-Sanomat* 17.2.1989.
647 ”Ministerit pois yrityksistä”, *Helsingin Sanomat* 18.2.1989.
648 ”STK:n maksama lisäpalkka Salolaiselle ei ole lahjomaa”, *Helsingin Sanomat* 16.3.1989.
649 ”Jyränki hämmästelee päätöstä”, *Ilta-Sanomat* 16.3.1989.
650 ”Oikeusasiamiehen kaksoispalkkapäätös pinnallinen”, *Etelä-Suomen Sanomat* 17.3.1989.
651 ”Salolainen ei kieltäydy rahasta”, *Keskisuomalainen* 20.3.1989.
652 Salolainen luopuu STK:n lisäpalkasta”, *Suomen Kuvalehti* 21.4.1989.
653 ”Pääesikunta ei valvo sääntöjen noudattamista”, *Helsingin Sanomat* 21.5.1989.
654 ”Pohjan Prikaatin tiedotustoiminta on älytöntä ja loukkaavaa”, *Helsingin Sanomat* 30.7.1989.
655 ”Eduskunnan oikeusasiamies haluaa tutustua Oulun simputustapaukseen”, *Helsingin Sanomat* 13.7.1989.
656 ”Simputus on typerä perinne”, *Ilta-Sanomat* 14.7.1989.
657 ”Simputus saatava loppumaan”, *Helsingin Sanomat* 15.7.1989.
658 ”Simputus Oulussa antaa aiheen harkita syytteitä esimiehille”, *Helsingin Sanomat* 19.7.1989.
659 ”Pohjan Prikaatissa paljastumassa lisää simputustapauksia”, *Ilta-Sanomat* 19.7.1989.
660 ”Simputus on suhteellista”, *Ilta-Sanomat* 20.7.1989.
661 ”Vain yleisönosaston kautta saa oikeutta”, *Kaleva* 19.7.1989.
662 ”Pohjan prikaatin simputukset saattavat johtaa syytteisiin”, *Helsingin Sanomat* 25.7.1989.
663 ”Ketään ei ole simputettu”, *Ilta-Sanomat* 25.7.1989.
664 ”Entistä vakavampi simputus oikeuteen Pohjan prikaatista”, *Helsingin Sanomat* 26.9.1989.
665 ”Pääesikunta painoi villaisella simputuskantelun”, *Ilta-Sanomat* 26.9.1989.
666 ”Oulun toisesta simputusjutusta sakkotuomio”, *Etelä-Suomen Sanomat* 28.10.1989.
667 ”60-luvun radikaalidemarista tuli Suomen korkein tuomari”, *Ilta-Sanomat* 7.6.1989.
668 ”Pykälien tuntemus ei yksin riitä”, *Ilta-Sanomat* 10.6.1989.
669 ”Eduskunnan oikeusasiamiehen valinnasta riitaa”, *Helsingin Sanomat* 2.6.1989.
670 ”Kokoomus ei sulata Södermanin valintaa”, *Helsingin Sanomat* 31.8.1989.
671 ”Kokoomus tukee Södermania pitkin hampain”, *Helsingin Sanomat* 22.9.1989.
672 ”Politiikan eläkeläinen palaa Arkadianmäelle”, *Helsingin Sanomat* 23.9.1989.
673 ”Politiikan eläkeläinen palaa Arkadianmäelle”, *Helsingin Sanomat* 23.9.1989.
674 ”Södermanin valinta närästi kokoomusta”, *Ilta-Sanomat* 23.9.1989.
675 ”Kansan palvelija”, *Suomen Kuvalehti* 13.7.1990.
676 ”Johtopäätösten aika”, *Helsingin Sanomat* 23.3.1990.
677 ”Bror Wahlroos syytteeseen vientitappioista”, *Helsingin Sanomat* 4.8.1992.
678 ”Vain huonoa jälkiviisastelua”, *Ilta-Sanomat* 4.8.1992.
679 ”Virkamiesten esteellisyyssäännöksiä terävöitettävä”, *Helsingin Sanomat* 17.11.1993.
680 ”Helsingin hovioikeus hylkäsi Wärtsilän virkarikossyytteet”, *Länsi-Savo* 22.12.1993.
681 ”Vientitakuulaitoksen johtajat toimivat lainvastaisesti”, *Länsi-Savo* 15.6.1995.
682 ”Kauko Juhantalo yritti kytkeä Tampellan avun ja omat velkansa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 8.10.1992.
683 ”Juhantalon toimet tutkitaan valtakunnanoikeudessa”, *Helsingin Sanomat* 25.6.1993.
684 ”Sovitusnäytelmän sankarit”, *Helsingin Sanomat* 17.10.1993.
685 ”Ystävät ja viholliset”, *Suomen Kuvalehti* 22.10.1993.
686 ”Juhantalo sai vuoden ehdollista vankeutta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 30.10.1993.
687 ”Juhantalo meni tolaltaan kuultuaan lahjustuomion”, *Ilta-Sanomat* 30.10.1993.
688 ”Mielikuva oikeudesta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 17.6.1993.
689 ”Jorma S. Aalto joutui outoon valoon”, *Etelä-Suomen Sanomat* 30.10.1993.
690 ”Presidentti ei pelasta Aaltoa”, *Suomen Kuvalehti* 26.11.1993.
691 ”Eduskunnan perustuslakivaliokunta: Oikeuskansleri Aalto ei rikkonut lakia”, *Helsingin Sanomat* 18.12.1993.
692 ”Oikeuskanslerin tehtävistä osaa sovitellaan valtakunnansyyttäjälle”, *Etelä-Suomen Sanomat* 3.11.1993.
693 ”Juhantalo-opetukset”, *Suomen Kuvalehti* 5.11.1993.
694 ”Jacob Söderman jatkaa oikeusasiamiehenä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 17.11.1993.
695 ”Södermanin valinta närästi kokoomusta”, *Ilta-Sanomat* 23.9.1989.
696 ”Palloliitto kustansi korkean virkamiehen jalkapallon MM-kisoihin”, *Ilta-Sanomat* 29.8.1994.
697 ”Oikeusasiamies kiinnostui ylijohtajan MM-kisamatkasta”, *Ilta-Sanomat* 3.8.1994.
698 ”Oikeusasiamies määräsi Syväsalmen syytteeseen ilmaisista matkoista”, *Helsingin Sanomat* 31.1.1995.
699 ”Palloliiton johto sai kovat sakot Syväsalmen lahjomisesta”, *Helsingin Sanomat* 30.1.1998.
700 ”Oikeusasiamies rusikoi Syväsalmen selitykset”, *Ilta-Sanomat* 31.1.1995.
701 ”Palloliiton johto sai kovat sakot Syväsalmen lahjomisesta”, *Helsingin Sanomat* 30.1.1998.
702 ”Opetusministeriön ylijohtaja Syväsalmi pidätettiin virasta”, *Ilta-Sanomat* 17.9.1994.
703 ”Oikeusasiamies määräsi Syväsalmen syytteeseen ilmaisista matkoista”, *Helsingin Sanomat* 31.1.1995.
704 ”Seppälä pitää oikeusasiamiehen lahjussyytettä käsittämättömänä”, *Länsi-Savo* 7.4.1995.
705 ”Virkamiehen etiikka”, *Helsingin Sanomat* 1.2.1995.
706 ”Omatunto ja julkisuus”, *Helsingin Sanomat* 5.2.1995.
707 ”Tapaus Syväsalmi vai tapaus Söderman”, *Helsingin Sanomat* 18.2.1995.
708 ”Ylimmät oikeudenvalvojat eri mieltä virkamiesten ilmaismatkoista”, *Helsingin Sanomat* 11.2.1995.
709 ”Häälaskuja”, *Apu* 24.11.1995.
710 ”Syväsalmi huojentunut”, 1.3.1996 *Etelä-Suomen Sanomat*.
711 ”Juorujen perusteella voisi ilmiantaa puoli maailmaa”, *Ilta-Sanomat* 23.3.1996.
712 ”KKO tuomitsi Syväsalmen Palloliiton lahjusmatkoista”, *Helsingin Sanomat* 20.3.1997.
713 ”Minut haluttiin tuomita”, *Ilta-Sanomat* 20.3.1997.
714 ”Viisaalle kylliksi”, *Ilta-Sanomat* 22.3.1997.
715 ”Palloliiton johto sai kovat sakot Syväsalmen lahjomisesta”, *Helsingin Sanomat* 30.1.1998 ja ”Lakimuutos alensi Palloliiton johdon sakkoja lahjonnasta”, *Helsingin Sanomat* 15.12.1999.
716 ”Valtiovarainministeriön valvonta ei ole uskottavaa”, *Helsingin Sanomat* 5.2.1995.
717 ”’Laajanen on jäävi’”, *Ilta-Sanomat* 4.2.1995.
718 ”’Tämä on väärinkäsitys’”, *Ilta-Sanomat* 6.2.1995.
719 ”Aina valmis”, *Aamulehti* 12.2.1995.
720 ”Rauhoittukaa, Norrback”, *Ilta-Sanomat* 13.2.1995.
721 ”Norrback ei vaadi Södermanin eroa”, *Ilta-Sanomat* 21.2.1995.
722 ”Tämä on ajojahti Laajasta kohtaan”, *Ilta-Sanomat* 9.2.1995.
723 ”Vielä nyt minulla on mahdollisuuksia”, *Ilta-Sanomat* 8.7.1995.
724 ”Vantaan kaupungin johtoa syytteeseen lahjuksista”, *Etelä-Suomen Sanomat* 15.2.1995.
725 ”Ajojahtiko jälleen?”, *Ilta-Sanomat* 22.2.1995.
726 ”’Vielä nyt minulla on mahdollisuuksia’”, *Ilta-Sanomat* 8.7.1995.
727 ”Södermanilla Brysselissä nostetta EU-parlamentin oikeusasiamieheksi”, *Helsingin Sanomat* 8.6.1995.
728 ”Södermanin mahdollisuudet eivät ole kehuttavat”, *Etelä-Suomen Sanomat* 16.6.1995.
729 ”Pistoja”, *Etelä-Suomen Sanomat* 9.7.1995.
730 ”Söderman vahvoilla EU:n oikeusasiamieheksi”, *Etelä-Suomen Sanomat* 12.7.1995.
731 ”Jacob Södermanista EU:n ensimmäinen oikeusasiamies”, *Etelä-Suomen Sanomat* 13.7.1995.
732 ”Söderman valittiin”, *Etelä-Suomen Sanomat* 13.7.1995.
733 ”Toivonen tyytyväinen”, *Etelä-Suomen Sanomat* 13.7.1995.
734 ”Pienestäkin maasta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 14.7.1995.
735 ”Mies paikallaan”, *Kansan Uutiset* 14.7.1995.
736 ”Kokoomuksella väärä viiteryhmä”, *Ilta-Sanomat* 14.7.1995.
737 ”Ei isänmaan vaan aatteen puolesta”, *Suomen Kuvalehti* 21.7.1995.
738 ”Kaksi valintaa”, *Länsi-Savo* 20.7.1995.
739 ”Aho haluaa oikeusasiamieheksi pätevimmän”, *Länsi-Savo* 28.7.1995.

740 ”Sdp-jäsenyys ei ole oikeusasiamiehen pätevyysvaatimus”, *Etelä-Suomen Sanomat* 6.8.1995.
741 ”Ahtisaari ei usko oikeusasiamieheksi löytyvän sitoutumatonta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 28.7.1995.
742 ”Sananen”, *Helsingin Sanomat* 31.7.1995.
743 ”Oikeusasiamiehen valinta uudistettava”, *Etelä-Suomen Sanomat* 3.8.1995.
744 ”Södermanin paikalle ei vielä tungosta”, *Demari* 14.7.1995.
745 ”Oikeusasiamies haussa”, *Demari* 21.7.1995.
746 ”Se olisi kansainvälinen skandaali”, *Demari* 24.7.1995.
747 ”Oikeusasiamiehen ei tarvitse olla oikeamielinen”, *Iltalehti* 21.8.1995.
748 ”Puhakka ei torju oikeusasiamiesehdokkaiden tenttiä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 9.8.1995.
749 ”Sdp ei puolla yhteistä kuulemista”, *Etelä-Suomen Sanomat* 8.9.1995.
750 ”Sdp tarjoaa Kivivuorta oikeusasiamieheksi”, *Etelä-Suomen Sanomat* 15.9.1995.
751 ”Antti Kivivuori nousemassa oikeusasiamieheksi”, *Länsi-Savo* 15.9.1995.
752 ”Eduskunta tenttasi oikeusasiamieheksi haluavat”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.9.1995.
753 ”Lauri Lehtimaja vahvimmilla”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.9.1995.
754 ”Kivivuorta tentattiin eniten – porvarileiri tyytymätön”, *Länsi-Savo* 22.9.1995.
755 ”Porvarit päätyivät Lehtimajaan”, *Etelä-Suomen Sanomat* 23.9.1995.
756 ”’Ei sosiaalidemokratia ole synti eikä häppee’”, *Ilta-Sanomat* 23.9.1995.
757 ”Uusi oikeusasiamies yllättyi valinnastaan”, *Helsingin Sanomat* 23.9.1995.
758 ”Uusi oikeusasiamies lupaa olla pienen ihmisten puolella”, *Iltalehti* 23.9.1995.
759 ”Opaskoiraksi muutosten tielle”, *Helsingin Sanomat* 24.9.1995.
760 ”Oikeusasiamiehemme – juridiikan Ahtisaari”, *Helsingin Sanomat* 27.9.1995.
761 ”Tasa-arvon vahti ottaa kantaa”, *Helsingin Sanomat* 4.2.1994.
762 ”Konstikas yötyökielto veti tutkijaksi”, *Helsingin Sanomat* 18.12.1992.
763 ”Apulaisoikeusasiamies ryhtyy opiskelijatytöksi”, *Ilta-Sanomat* 25.11.1995.
764 ”Ehdotus eläkeläisten äänioikeuden poistosta tuomittiin”, *Helsingin Sanomat* 28.11.1995.
765 ”Hietala pitää Pikko K. Koskisen äänestyskäsityksiä järjettömänä”, *Demari* 27.11.1995.
766 ”Piru vieköön, mitään en kadu”, *Ilta-Sanomat* 29.11.1995.
767 ”Ehdotus eläkeläisten äänioikeuden poistosta tuomittiin”, *Helsingin Sanomat* 28.11.1995.
768 ”Oikeusasiamies ei tutki Pirkko K. Koskisen eläkeläislausuntoa”, *Helsingin Sanomat* 13.12.1995.
769 ”Demokratian tyrmäys”, *Helsingin Sanomat* 28.11.1995.
770 ”Äänioikeudesta”, *Iltalehti* 28.11.1995.
771 ”Bingo Pirkko K. Koskinen”, *Iltalehti* 29.11.1995.
772 *Helsingin Sanomat* 28.11.1995.
773 *Demari* 28.11.1995.
774 ”Hurttia huumoria”, *Kymen Sanomat* 28.11.1995.
775 ”Täky, johon moni tarttui”, *Etelä-Saimaa* 28.11.1995.
776 ”Ei sukupolvien sotaa”, *Iltalehti* 28.11.1995.
777 ”Pirkko K. Koskinen ja eläkeläiset”, *Helsingin Sanomat* 28.11.1995.
778 ”Piru vieköön, mitään en kadu”, *Ilta-Sanomat* 29.11.1995.
779 ”Julkisuus on oikeusasiamiehen tehokkain työkalu”, *Helsingin Sanomat* 1.6.1997.
780 ”Apulaisoikeusasiamiehen paikka menossa naiselle”, *Etelä-Suomen Sanomat* 17.11.1995.
781 ”’Kolmas oikeusasiamies olisi tarpeen’”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.11.1995.
782 ”Jonkka ylivoimaisesti apulaisoikeusasiamieheksi”, *Etelä-Suomen Sanomat* 3.6.1998.
783 ”En ole Batman”, *Suomen Kuvalehti* 17.1.1997.
784 ”Minua ei ole edes pyydetty vapaamuurareihin”, *Ilta-Sanomat* 30.9.1995.
785 ”Lehtimaja pyysi KRP:tä tutkimaan P-S:n vesioikeuden keskitystä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 28.8.1996.
786 ”Kemijoki Oy kiistää kestittäneensä liikaa”, *Ilta-Sanomat* 29.8.1996.
787 ”Oikeusasiamies vaatii virkamiehiltä entistä parempaa arvostelukykyä”, *Helsingin Sanomat* 16.12.1997.
788 ”Kemijoki Oy:n kestitysten tutkinta paisuu”, *Etelä-Suomen Sanomat* 14.1.1997.
789 ”Syyte kolmelle Pohjois-Suomen vesioikeuden jäsenelle”, *Etelä-Suomen Sanomat* 11.12.1997.
790 ”KKO kumosi kestitysjutun tuomiot”, *Länsi-Savo* 25.3.2000.
791 ”Oikeusasiamies ei metsästä virkamiesten päänahkoja”, *Helsingin Sanomat* 30.8.1996.
792 ”Tuomareiden oikeusvalvonta määriteltävä jo perustuslaissa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 1.10.1996.
793 ”Tuomarin varottava vapaamuurariveljiä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 15.11.1996.
794 ”Luottamus oikeusjärjestelmään ei palaudu ilman tehokeinoja”, *Etelä-Suomen Sanomat* 31.12.1997.
795 ”Leppä kanteli Vuoresta oikeusasiamiehelle”, *Etelä-Suomen Sanomat* 7.3.1997.
796 ”KKO käsittelee uudelleen valitusluvat Matintalo-jutussa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 23.3.1997.
797 ”Syyteharkinta perustuu lakiin eikä yleiseen mielipiteeseen”, *Etelä-Suomen Sanomat* 28.3.1997.
798 ”Oikeuskanslerinvirasto tutkii Leppien ja Vuorien huvilakaupan veronkierron”, *Helsingin Sanomat* 31.1.1997.
799 ”Apulaisoikeuskansleri tutkii Lepän ja Vuorien kesämökkikaupan”, *Ilta-Sanomat* 30.1.1997.
800 ”Apulaisoikeuskansleri ei syytä Leppiä ja Vuoria veronkierrosta”, *Helsingin Sanomat* 1.2.1997.
801 ”Julkinen oikeudenkäynti olisi auttanut Eeva Vuorta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 20.6.1997.
802 ”Oikeusasiamies Lehtimaja: Ilkka ja Eeva Vuorta olisi pitänyt syyttää veropetoksesta”, *Helsingin Sanomat* 20.6.1997.
803 ”Lehtimaja puhdistaa ilmaa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 24.6.1997.
804 ”’En voi alistua uhriksi’”, *Eeva* 8.8.1997.
805 ”Vuoren pyykkäri”, *Apu* 8.8.1997.
806 ”Miten minä itseni hirrestä päästän”, *Suomen Kuvalehti* 15.8.1997.
807 ”Kaikki kääntyi toisin päin”, *Etelä-Suomen Sanomat* 20.8.1997.
808 ”Pohtiko Vuori omiaan?”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.8.1997.
809 ”Hämminki ja Hemminki”, *Suomen Kuvalehti* 29.9.1997.
810 ”’Ei syytettä voi nostaa varmuuden vuoksi’” *Suomen Kuvalehti* 29.9.1997.
811 ”Oikeudenkäynnissä selvitetään totuus”, *Suomen Kuvalehti* 12.9.1997.
812 ”Presidentti toivoo Eeva Vuoren vetävän omat johtopäätöksensä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 21.8.1997.
813 ”Vuori harkitsee vakavasti eroa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 22.8.1997.
814 ”’Vuori-tapaus olisi pitänyt puida oikeudessa’”, *Ilta-Sanomat* 2.8.1997.
815 ”Valtakunnansyyttäjä Matti Kuusimäki patistaa Eeva Vuorta jäämään sivuun KKO:sta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 26.8.1997.
816 ”Eeva Vuoren eropaineet kasvavat”, *Ilta-Sanomat* 21.8.1997.
817 ”Menettelytavat korostuvat USA:ssa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 5.10.1995.
818 ”Kauppaneuvos Salminvuolle syyte törkeän lahjoman ottamisesta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 12.12.1995.
819 ”Sammon johtajille tuomiot Vantaan lahjusjutussa”, *Helsingin Sanomat* 3.7.1998.
820 ”Lehtimaja ei jatka oikeusasiamiehenä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 23.10.2001.
821 ”Huippujuristissa ripaus anarkistia”, *Etelä-Suomen Sanomat* 16.11.2005.
822 ”Viisi ehdolla eduskunnan oikeusasiamieheksi”, *Länsi-Savo* 3.11.2001.
823 ”Paunio hiuksenhienosti kärkeen”, *Etelä-Suomen Sanomat* 17.11.2001.
824 ”Pauniosta eduskunnan oikeusasiamies”, *Etelä-Suomen Sanomat* 28.11.2001.
825 ”Vähäväkisten suojelusenkeli”, *Etelä-Suomen Sanomat* 11.12.2001.
826 ”Vähäväkisten suojelusenkeli”, *Etelä-Suomen Sanomat* 11.12.2001.
827 ”Lasten psykiatriassa yhä puutteita”, *Länsi-Savo* 29.1.2001.
828 ”Oikeusturva yhä koetuksella sosiaaliturvan muutoksenhaussa”, *Helsingin Sanomat* 29.9.2002.
829 ”Oikeusasiamies arvostelee yritysten lahjoja lääkäreille”, *Helsingin Sanomat* 31.12.2002.
830 ”Paunio: Koulukotilasten perusoikeuksissa puutteita”, *Etelä-Suomen Sanomat* 12.1.2003.
831 ”Oikeusasiamies antaisi lapsille lisää päätösvaltaa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 20.2.2003.
832 ”Salailu pois lastensuojelusta”, *Helsingin Sanomat* 14.2.2006.
833 ”Paunio: Kunta ei saa asettaa eurorajoja vammaiskuljetuksille”, *Helsingin Sanomat* 25.2.2004.
834 ”Oikeusasiamies: Myös pyörätuolilla on päästävä äänestyspaikalle”, *Länsi-Savo* 19.5.2004.
835 ”Syömishäiriöinen nuori odotti hoitoa seitsemän kuukautta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 10.6.2009.
836 ”Oikeusasiamies Paunio: Iän perusteella ei saa sulkea hammashoidosta”, *Helsingin Sanomat* 9.2.2004.
837 ”Oikeusasiamies Paunio vaatii viranomaisilta toimia perheväkivallan kitkemiseksi”, *Helsingin Sanomat* 18.6.2003.
838 ”Oikeusasiamies: Perusoikeuksien loukkauksista rahallinen korvaus”, *Helsingin Sanomat* 20.5.2006.
839 ”Mäntyharju sai moitteita vanhusten hoidosta”, *Länsi-Savo* 23.5.2006.
840 ”Oikeusasiamies selvittää vanhusten hoidon epäkohtia”, *Helsingin Sanomat* 31.3.2009.
841 ”Vanhukset tarvitsevat hoitolain”, *Helsingin Sanomat* 12.9.2009.
842 ”Lääninhallitukset: Vanhusten hoidossa on pahoja puutteita”, *Helsingin Sanomat* 9.9.2009.
843 ”Oikeusasiamies takaisi lailla vanhuksille riittävästi hoitajia”, *Etelä-Suomen Sanomat* 19.2.2010.
844 ”Rusi kanteli vakoilututkimuksista”, *Helsingin Sanomat* 5.8.2003.
845 ”Nyt etsitään vuotaja”, *Apu* 11.6.2004.
846 ”Rusin ja Rehnin kirja hyökkää rajusti supoa vastaan”, *Etelä-Suomen Sanomat* 16.9.2003.
847 ”Alpo Rusi syyttää suojelupoliisia poliittisesta salaliitosta”, *Helsingin Sanomat* 16.9.2003.
848 ”Alpo Rusi hakee hyvitystä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 17.9.2003.
849 ”Krp tutkii, kuka vuosi Rusi-tutkinnan julkisuuteen”, *Helsingin Sanomat* 5.6.2004.
850 ”Rusi-vuototutkimus keskittyy poliitikkoihin ja virkamiehiin”, *Helsingin Sanomat* 8.6.2004.
851 ”Nevalan madonluvut”, *Apu* 6.5.2005.
852 ”Ylen tv-uutiset: Italian epäillään vuotaneen Rusi-tutkinnasta”, *Etelä-Suomen Sanomat* 13.1.2005.

853 ”Itälän uskotaan vuotaneen Rusin vakoiluepäilystä”, *Länsi-Savo* 13.1.2005.
854 ”Moraalisesti minä toimin oikein”, *Ilta-Sanomat* 14.1.2005.
855 ”Supo ei vuotanut Rusi-asiaa julkisuuteen”, *Helsingin Sanomat* 18.1.2005.
856 ”Supo kohteli Rusia lainmukaisesti”, *Helsingin Sanomat* 4.2.2005.
857 ”Rusin kantelu kariutui”, *Etelä-Suomen Sanomat* 4.2.2005.
858 ”Pieleen meni, lakeja rikkomatta”, *Kaleva* 4.2.2005.
859 ”Itälä syyttää keskustaa kostosta Rusi-jutussa”, *Helsingin Sanomat* 9.2.2005.
860 ”Rusi: Kanteluni oli oikeutettu”, *Etelä-Suomen Sanomat* 4.2.2005.
861 ”Rusi-jutussa kuullaan myös Pauniota ja Rehniä”, *Etelä-Suomen Sanomat* 21.7.2006.
862 ”Vakoiluepäilyjen vuoto julkisuuteen toi isot korvaukset Rusille”, *Helsingin Sanomat* 9.11.2007.
863 ”Rusin Stasi-sotkusta saamat korvaukset pienenivät”, *Helsingin Sanomat* 23.10.2009.
864 ”Oikeusasiamies: Rajamäen Rusi-lausunnot osin harkitsemattomia”, *Etelä-Suomen Sanomat* 12.7.2005.
865 ”Oikeusasiamies puuttui poliisin tietovuotoihin”, *Helsingin Sanomat* 7.11.2008.
866 ”Oikeusasiamiehen päätös voi häätää toimittajat ja papit poliisikeikoilta”, *Helsingin Sanomat* 3.3.2009.
867 ”Apulaisoikeusasiamies: seurakuntalehtiä ei saa jakaa joka talouteen”, *Helsingin Sanomat* 8.6.2006.
868 ”Asiamies sekoilee”, *Maaseudun Tulevaisuus* 14.6.2006.
869 ”Sananvapaus ahtaalla”, *Kaleva* 26.6.2006.
870 ”Sananvapaus koskee myös kirkon lehtiä”, *Helsingin Sanomat* 18.6.2006.
871 ”Myös uskonnollisia lehtiä voitava jakaa ilmaiseksi”, *Maaseudun Tulevaisuus* 26.6.2006.
872 ”Vieraan seurakunnan tiedotteet häiritsevät”, *Helsingin Sanomat* 19.6.2006.
873 ”Kotiovellani käynti on häiritsevämpi kuin lehdenjako”, *Helsingin Sanomat* 21.6.2006.
874 ”Seurakuntalehtiä ei voi rinnastaa mainoksiin”, *Helsingin Sanomat* 15.6.2006.
875 ”Oikeusasiamies kehottaa jakamaan seurakuntalehdet vain seurakuntalaisille”, *Helsingin Sanomat* 25.4.2009.
876 ”Poliisin toiminnasta Smash Asemissa virtaa kanteluja”, *Etelä-Suomen Sanomat* 14.9.2006.
877 ”Mielenosoitus poiki yli 60 kantelua”, *Länsi-Savo* 7.2.2007.
878 ”Poliisille moitteita Smash Asemista”, *Etelä-Suomen Sanomat* 29.11.2007.
879 ”Petri Jääskeläinen valittiin uudeksi oikeusasiamieheksi”, *Etelä-Suomen Sanomat* 2.12.2009.
880 ”Uusi oikeusasiamies arvostelee viranomaispäätösten venymistä”, *Helsingin Sanomat* 28.12.2009.
881 ”Oikeuksia loukataan jatkuvasti”, *Helsingin Sanomat* 11.1.2011.
882 ”30 päivää eristyksissä”, *Ilta-Sanomat* 16.3.2011.
883 ”Koulukodin karu arki paljastui”, *Helsingin Sanomat* 31.8.2018.
884 ”Ikäviä yllätyksiä tarkastuksissa”, *Kaleva* 1.9.2018 https://www.kaleva.fi/mielipide/paakirjoitukset/ikavia-yllatyksia-tarkastuksissa/803701/
885 ”Lapsen ääni kuuluu vastedes paremmin”, *Savon Sanomat* 21.9.2018.
886 ”Nuorten oma ääni kuuluviin”, *Etelä-Saimaa* 21.9.2018.
887 Psykiatrinen potilas ei päässyt edes vessaan”, *Etelä-Suomen Sanomat* 12.2.2011.
888 ”Yllätystarkastus paljasti kiellettyjä häkkisänkyjä”, *Helsingin Sanomat* 30.8.2018.
889 ”Vieraskielinen Stroke Unit törmäsi perustuslakiin”, *Helsingin Sanomat* 3.6.2010.
890 ”Mitä ihmeen nimikummajaisia!”, *Ilta-Sanomat* 3.6.2010.
891 ”Olisipa tämä vasta alkua”, *Helsingin Sanomat* 3.6.2010.
892 ”Ymmärtääkö kukaan Acutaa, Careaa ja Hyriaa?”, *Helsingin Sanomat* 10.10.2010.
893 ”Viranomaiset ottavat liian hienoja nimiä”, *Ilta-Sanomat* 11.10.2010.
894 ”Viranomaisen on esiinnyttävä aina oikealla nimellään”, *Helsingin Sanomat* 4.10.2011.
895 ”Kenestä tulee Vuoden selväsanainen”, *Etelä-Suomen Sanomat* 10.9.2016.
896 https://www.kotus.fi/kielitieto/virkakieli_ja_sen_huoltaminen/vuoden_selvasanainen_-kilpailu/vuoden_selvasanainen_2016
897 https://www.kotus.fi/kielitieto/virkakieli_ja_sen_huoltaminen/vuoden_selvasanainen_-kilpailu/vuoden_selvasanainen_2018
898 ”Trendit voivat kostautua julkishallinnon nimissä”, *Helsingin Sanomat* 17.2.2019.
899 ”Oikeusministeriölle toinen huomautus maksullisista numeroista”, *Etelä-Suomen Sanomat* 13.1.2011.
900 ”Isoäitikirjeestä moitteet presidentti Hallbergille”, *Helsingin Sanomat* 17.2.2011.
901 ”Laki voitti tunteen”, *Helsingin Sanomat* 17.2.2011.
902 ”Missä pilkkaajat istuvat”, *Apu* 24.2.2011.
903 ”Oikeusasiamies: KKO:n aulaa saa kuvata”, *Länsi-Savo* 22.12.2011.
904 ”Eduskunnan turvallisuusosasto sai kovat nuhteet”, *Helsingin Sanomat* 27.4.2018.
905 ”Oliko pääministeri esteellinen?”, *Helsingin Sanomat* 29.11.2016.
906 ”Pääministeri Sipilä sai puhtaat paperit”, *Helsingin Sanomat* 2.2.2017.
907 ”Oikeusasiamies: Juha Sipilä ei ollut esteellinen Terrafame-päätöksessä”, *Ilta-Sanomat* 2.2.2017.
908 ”PS”, *Lapin Kansa* 2.2.2017.
909 ”Oikeusasiamies asetti Katera-kohun mittasuhteisiin”, *Savon Sanomat* 2.2.2017.
910 ”Sipilä sai erävoiton jääviyskohussa”, *Etelä-Suomen Sanomat* 2.2.2017.
911 ”JSN moitti Sipilää ja poliittista ilmapiiriä”, *Helsingin Sanomat* 24.3.2017.
912 ”Apulaisoikeuskansleri arvostelee Sipilää”, *Helsingin Sanomat* 21.4.2017.
913 ”Suvivirren kaksi säkeistöä sopivat kouluihin”, *Helsingin Sanomat* 8.8.2013.
914 ”Suvivirsi pääsi pannasta”, *Ilta-Sanomat* 8.8.2013.
915 ”Suvivirren viimeinen kevät?”, *Ilta-Sanomat* 25.3.2014.
916 ”Uskonnolliset juhlat saattavat kadota kouluista”, *Helsingin Sanomat* 26.3.2014.
917 ”Suvivirsi-kohu yllätti Puumalaisen”, *Helsingin Sanomat* 4.4.2014.
918 ”Suvivirren saa laulaa jatkossakin koulun juhlassa”, *Helsingin Sanomat* 26.4.2014.
919 ”Valiokunnan kuuleminen hämmentää”, *Helsingin Sanomat* 4.4.2014.
920 ”Suvivirrestä pitää päättää demokraattisesti”, *Helsingin Sanomat* 6.4.2014.
921 ”Suvivirsi ei ole juridiikkaa”, *Helsingin Sanomat* 11.4.2014.
922 ”Laillisuusvalvojat eivät politikoi”, *Helsingin Sanomat* 15.4.2014.
923 ”Päiväkotien uskonnolliset tilaisuudet tutkitaan”, *Helsingin Sanomat* 23.4.2014.
924 ”Päiväkotien hartaushetkien laillisuus selvitykseen”, *Ilta-Sanomat* 24.4.2014.
925 ”Kiistaan hengähdystauko”, *Etelä-Suomen Sanomat* 26.4.2014.

Eduskunnan oikeusasiamies aloitti toimintansa Suomessa 100 vuotta sitten. Miten muodollis-juridisesta laillisuusvalvojasta kehittyi kansalais- ja perusoikeuskeskeinen viranomaistoiminnan ohjaaja? Mitä odotuksia eduskunnalla ja kansanedustajilla on ollut oikeusasiamiehen toimintaan? Miten oikeusasiamies on näkynyt mediassa?

OTT Markus Karin, OTT Jukka Lindstedtin ja oikeustoimittaja Susanna Reinbothin artikkelit vastaavat näihin kysymyksiin ja asettavat oikeusasiamiehen toiminnan kunkin ajan yhteiskunnalliseen, poliittiseen ja journalistiseen kontekstiin. Artikkelit piirtävät monipuolisen ja mielenkiintoisen kuvan oikeusasiamiesinstituution kehittymisestä perus- ja ihmisoikeuksien, eduskunnan ja median näkökulmista.

För hundra år sedan inledde riksdagens justitieombudsman sin verksamhet i Finland. Hur gick det till när JO:s tillsyn utvecklades från en formell, juridisk laglighetskontroll till en medborgar- och grundrättighetscentrerad styrning av myndigheternas verksamhet? Vilka förväntningar har riksdagen och riksdagsledamöterna haft på justitieombudsmannens verksamhet? Hur har justitieombudsmannen varit synlig i medierna?

JD Markus Kari, JD Jukka Lindstedt och rättsjournalisten Susanna Reinboth ger oss i sina artiklar svaret på dessa frågor och placerar justitieombudsmannens verksamhet i den samhälleliga, politiska och journalistiska kontexten under olika tidsperioder. Artiklarna ger oss en mångsidig och intressant bild av hur justitieombudsmannainstitutionen har utvecklats sett ur de grundläggande och mänskliga rättigheternas, riksdagens och mediernas perspektiv.

EDUSKUNNAN OIKEUSASIAMIES
RIKSDAGENS JUSTITIEOMBUDSMAN

ISBN 978-951-37-7717-3
KL 04

9 789513 777173 EDITA